ЕНЦИКЛОПЕДИЯ

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

ЛИТЕРАТУРА • ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ
ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ • КУЛТУРНИ СРЕДИЩА

ТОМ 1
А–Й

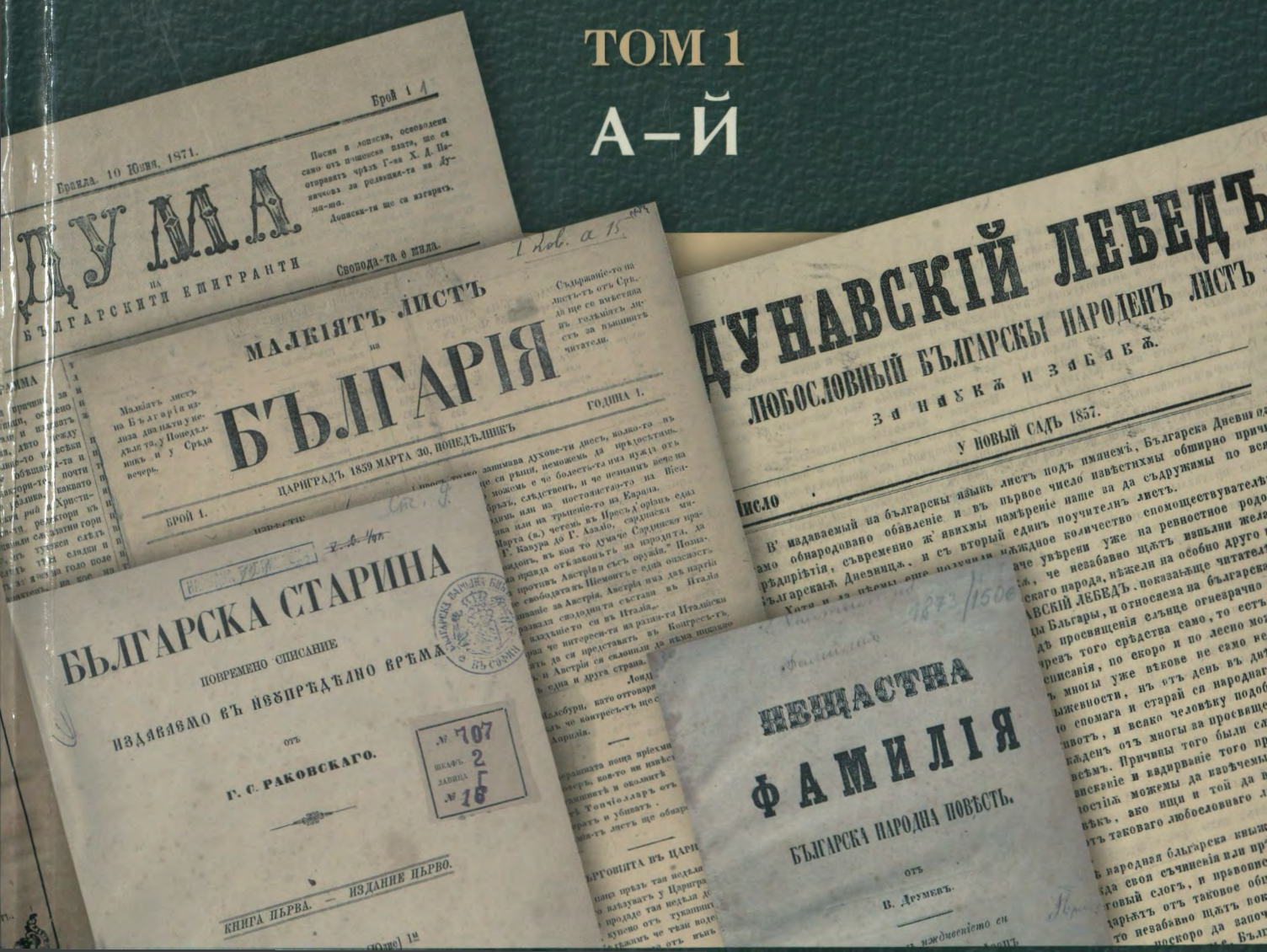

ЕНЦИКЛОПЕДИЯ
БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

ЛИТЕРАТУРА • ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ
ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ • КУЛТУРНИ СРЕДИЩА

ТОМ 1
А – Й

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

В ТРИ ТОМА

По идея и под ръководството
на проф. д.ф.н. Дочо Леков

ПОСВЕЩАВА СЕ НА 145-ГОДИШНИНАТА
ОТ СЪЗДАВАНЕТО
НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Изданието е осъществено
с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“
при Министерството на образованието и науката.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

ЛИТЕРАТУРА • ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ • КУЛТУРНИ СРЕДИЩА

ТОМ 1
А – Й

СОФИЯ • 2014

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“

886.2(041)(031)

В 469078

Редакционна колегия:

Отговорен редактор: Румяна Дамянова
Редактор: Стефана Таринска
Обща и енциклопедична редакция: Силвия Бакърджиева-Лекова
Секретар: Недка Капралова
Фотографии и редактор на илюстрации: Камен Михайлов

Илюстративният материал е взет от Научния архив на БАН, Библиотеката на БАН, НБКМ – Българския исторически архив и Старопечатния отдел, отделни издания, частни колекции и чуждестранни сбирки. Използвани са авторски рисунки от Асен Василиев – „Трем на Българското възраждане“.

Авторски колектив:

Надежда П. АЛЕКСАНДРОВА, Анна АЛЕКСИЕВА,
Силвия БАКЪРДЖИЕВА-ЛЕКОВА, Христина БАЛАБАНОВА, Алберт БЕНБАСАТ,
Стоянка БОЯДЖИЕВА, Ангелина ВАЧЕВА, Борислав ГЕОРГИЕВ,
Данчо ГОСПОДИНОВ, Бисера ДАКОВА, Румяна ДАМЯНОВА,
Красимира ДАСКАЛОВА, Ирина ДОБРЕВА, Диана ИВАНОВА, Недка КАПРАЛОВА, Митко ЛАЧЕВ,
Дочо ЛЕКОВ, Людмила МАЛИНОВА, Христо МАНОЛАКЕВ, Анисава МИЛТЕНОВА,
Пламен МИТЕВ, Камен МИХАЙЛОВ, Лидия МИХОВА,
Юлия НИКОЛОВА, Йонка НАЙДЕНОВА, Мария ОГОЙСКА, Нона ПЕТКОВА,
Донка ПРАВДОМИРОВА, Николета ПЪТОВА, Радостин РУСЕВ,
Светлана РУСИНОВА, Сава СИВРИЕВ, Емилия СТАЙЧЕВА, Стефана ТАРИНСКА,
Росен ТАХОВ, Елена ТАЧЕВА, Кирил ТОПАЛОВ, Елена УЗУНОВА,
Цвета УНДЖИЕВА, Николай ЧЕРНОКОЖЕВ

Е 148а
Инв. № 123375/15

ДАР

БИБЛИОТЕКА

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА

© Институт за литература при БАН, 2014
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2014
©Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2014

ISBN 978-954-322-727-3 (т. 1)

ПРЕДГОВОР

Енциклопедия „БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ. ЛИТЕРАТУРА. ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ. ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ. КУЛТУРНИ СРЕДИЩА“ е многообхватно издание, което представя широк поглед към възрожденските културни и литературни процеси. Идеята за създаването на този труд се появи в края на 80-те години на XX век и принадлежи на професор д.ф.н. Дочо Леков. Утвърдена като водещ научен проект на секция „Литература на Българското възраждане“ при Института за литература под негово ръководство, Енциклопедията получи финансова подкрепа от Фонд „Научни изследвания“ при МОН в началото на 90-те години. През този период бяха придвижени и отделните етапи – изготвянето на словника, същинската изследователска работа, редактирането на статиите. След като проф. Д. Леков ни напусна, изработването на Енциклопедията не остана на дневен ред и беше изместено от други задачи за дълъг период от време. Силвия Бакърджиева-Лекова, която съхраняваше богатия архив от близо 750 обработени статии, продължи да събира новопостъпващите материали. През 2011 г., след спечелен конкурс към Министерството на образованието и науката за издаване на Енциклопедията, беше избрана от Научния съвет на Института за литература Редакционна колегия, която да продължи и завърши работата по проекта и да подготви текста за печат. Решено бе изданието да бъде в 3 тома (първоначалният замисъл предвиждаше еднотомно издание) и да е богато илюстрирано.

С подновяване на работата по завършване и издаване на Енциклопедията, секция „Литература на Българското възраждане“ дава израз на своя дълг пред паметта на проф. Дочо Леков и на отговорността пред живота, делото и културната мисия на личностите, изградили българското духовно и национално възраждане. Една идея с огромен потенциал, макар и със закъснение, може да бъде реализирана и продължена, когато човекът, който я е създал, има съмишленици и следовници.

* * *

Енциклопедия „Българско възраждане. Литература. Периодичен печат. Литературен живот. Културни средища“ включва статии за възрожденски книжовници и просветители, революционери и политически дейци, за различни жанрове и термини, за видове книжнина, за дарители, меценати и спомоществователи, за издатели, печатари и учители, за български (починали) и чуждестранни изследователи на възрожденската литература, за книжовни, театрални, ученически, женски, литературни, печатарски, издателски и пр. кръгове и дружества, за възрожденските периодични издания, книжовни средища – вътрешни и външни (села, градове, манастири), където е имало духовен живот и са съхранени книжовни традиции.

Енциклопедията се появява, когато в съвременната хуманитаристика вече има създадена традиция на справочни издания, които включват литературата на Българското възраждане: тритомният „Речник на българската литература“ (1976–1982), „Кирило-Методиевската енциклопедия“ (1985–2003), енциклопедичният речник „Старобългарска литература“ (1992), енциклопедията „Българска възрожденска интелигенция“ (1988), „Енциклопедия на българската възрожденска литература“ (1996), „Априловски свод“ (2009), „Чуждестранната българистика през XX век“ (2010), „Атлас на българската литература 1740–1877“ (2012). Всяко едно от тези издания е приносно в очертаване на различни страни от профила на възрожденските културни и литературни явления и дейности. Толкова по-трудно е едно съвременно издание да намери свободни ниши, да очертае нов или по-богат образ на ставащото през възрожденското време. Толкова по-отговорно е в епохата на глобалните комуникации, визуализации и дигитализации да се създаде книга в „Гутенбергов“ формат, която в слово и образ да дава знания и представи за времето на „великите героизми“ в българската културна и духовна история.

През 2012 година работата по Енциклопедията премина в друг, съвсем нов етап. Концепцията беше допълнена от следващото поколение автори, като в обновяването ѝ активно се изяви доц. д.н. Камен Михайлов. Това поколение пое задачата да продължи и завърши Енциклопедията, започната с амбицията и убеждението да се подготви академично издание, съзвучно с постиженията и изискванията на модерната хуманитарна наука. Бяха допълнени отделни елементи в словника и разширени гледните точки в подходите към възрожденското време, като задължителната актуализация отразява научно-информационното и библиографското състояние на изследванията до 2013 година включително. Бяха включени нови персоналии, някои от тях останали неизвестни в отделни регионални или частни архивни сбирки, други бяха въведени във връзка с едно по-широко представяне на културните и литературните процеси през XIX век; беше разширен обсегът на представяне на жанрове и жанрови форми, на политически и обществени дейци с активност в културната и образователната сфера.

Изследователският колектив, подготвил настоящия том, трябваше да формулира отговори на редица въпроси, дискутирани през десетилетията, някои останали дискусионни до днес; да представи възможностите на възрожденското време да генерира идеи, личности и творби, да проследи пътя на модернизиране и европеизиране на възрожденската литература, но и да очертае границите на чуждите влияния във време, когато е значеща ролята на културните процеси при създаването на българската нация. В изследванията на отделните теми, залегнали в замисъла на Енциклопедията, е водещ литературноисторическият подход, подкрепен с постиженията на изворознанието, социологията, литературната теория, културологията, историята на идеите. Първият елемент от пространното заглавие на Енциклопедията – БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ – обозначава времето през XVIII и XIX век, когато се изграждат модерната култура и новата българска литература като белези на националната идентичност. Понятието ЛИТЕРАТУРА – с цялата условност на термина – обема всички автори и творби, които създават възрожденската книжнина (включително и преводите), художествените и документалните жанрове и жанрови форми, терминологичните определения и т.н. ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ – представя в пълнота излизалите през Възраждането български периодични издания. ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ – застъпва процесите, породили възрожденската литература, показва ролята на средата, създала възрожденския автор и възрожденския читател и зрител, посочва усетената необходимост от етап на консолидация по идеи и разбирания, осъществена в кръгове и обединения на съмишленици – литературни, книжовни, театрални дружества, издателски и печатарски сдружения, ученически и женски дружества и др. КУЛТУРНИ СРЕДИЩА – този елемент от заглавието на Енциклопедията защитава убеждението, че литературният живот и културното изграждане през Българското възраждане имат своите културни центрове и духовни общности и са генератор на перспективните идеи през XVIII и XIX век.

В своята непосредствена работа изследователският колектив срещна разбиране и подкрепа от колегите в Научния архив на БАН, в Българския исторически архив на НБКМ, от сътрудниците в архиви, музеи и архивни сбирки, за което искрено им благодарим. Дълбока колегиална благодарност колективът отправя и към Григорий Венедиктов, водещ сътрудник от Института по славянознание при РАН, към доц. Елена Узунова от Археографската комисия на НБКМ за консултациите върху редица статии в енциклопедията, извършени с висок професионализъм и отговорност, към Алина Попеску и Еужени Костаки от отдел „Печати и чертежи“ на Румънската академична библиотека за съдействието им във връзка с някои редки илюстрации към изданието.

ОРИЕНТИРИ ЗА ЧЕТЕНЕ НА ЕНЦИКЛОПЕДИЯТА

Информацията в Енциклопедията е резултат на издирваческа литературноисторическа работа, на сверяване и проверка на източници – библиотеки, архивохранилища и частни сбирки. Данните са представени в максимална пълнота. Обновен е библиографският апарат на много от статиите поради голямата дистанция между времето на тяхното създаване и на публикуването им.

Статиите са подредени по азбучен ред: заглавията им са с главни букви, получер шрифт (bold). При статии за личности само фамилните имена са с главни букви, а личните, бащините имена и поясненията в скоби са с малки букви. С разредка (шпацирани) са отграничени прозвища, местоположение, равнозначни наименования (синоними). Например: НЕОФИТ ХИЛЕНДАРСКИ-Бозвели; БОБОШЕВСКИ МАНАСТИР „СВ. ДИМИТЪР“, Руенски манастир; БЪЛГАРСКО ТЕАТРАЛНО ДРУЖЕСТВО в Браила; БОЛГРАДСКА ГИМНАЗИЯ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, Централно училище в Болград.

След името на чужденец или чуждо селище в скоби е отбелязано изписването на съответния език. Например: Велики (Velichi), Константин Николае; Букурещ (Bucureşti).

Заглавията на чуждестранните периодични издания в текста са дадени в оригинал.

Годините са отбелязани с арабски цифри. Думата „година“ не е изписана. Когато е отбелязан период от време с години от 4 цифри, първите две от втората година не се изписват, ако са в рамките на един век. Например: 1877–78.

Датите на раждане и смърт до 31 март 1916 г. са отбелязани по стар стил. При изтъкнати личности, чиито юбилеи са общонационални, са дадени по стар и по нов стил. Например: БОТЕВ, Христо (25.XII.1847 / 6.I.1848, Калофер – 20.V. / 1.VI.1876).

В курсив (italic) са дадени думи, които обозначават заглавия на статии от словника на Енциклопедията.

Бележка „вж.“ в скоби препраща към статия от словника на Енциклопедията, която има пояснителен или допълващ характер. Например: Взаимен учител (вж. *Взаимоучителна метода*).

При употреба на заглавието на статията вътре в прилежащия текст се използва съкращение под формата на абревиатура – т.е. с първата буква на думата/думите. Например: ЗОГРАФСКИ МАНАСТИР „СВ. ГЕОРГИ“ – З.м.„С.Г.“; ТИПОГРАФИЯ НА ТАДЕЙ ДИВИТЧИЯН – Т.Т.Д.; „ВЕДА СЛОВЕНА“ – „В.С.“; АПРИЛОВ, Васил – А.

Заглавията на представените в текста произведения на чужд език са дадени в оригинал, а в скоби е посочен преводът им. Заглавията на руски език не са преведени.

Отбелязани са ударенията на имена, при които има колебание в изговора.

Употребените в текстовете определения **цър**ковнославянски и **чер**ковнославянски са равностойни.

В *Съч.* са посочени само книги; в *Лит.* са дадени книги, отделни студии, статии и публикации в периодични издания, сборници, годишници и пр. Не са посочени енциклопедични издания с изключение на току-що излязло, още непознато, заглавие или ако е единствен източник. Например: „Априловски свод“ е включен само в „*Лит.*“ към статията за В. Е. Априлов.

Всички съчинения на възрожденските книжовници са представени по „Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878. Т. 1.“ (С., 1957) от Маньо Стоянов.

Имената на селища са посочени както са били през Възраждането, а в скоби е съвременното им наименование. Например: Татар Пазарджик (дн. Пазарджик), Търново (дн. Велико Търново), Станимъка (дн. Асеновград).

Библиографският апарат в *Съч.* и *Лит.* е актуализиран и отразява последни издания предимно на книги, а също и на отделни изследвания, излезли до предаването на енциклопедията за печат (2013).

СЪКРАЩЕНИЯ на ЧЕСТО ЦИТИРАНИ КНИГИ

Боршуков, Г. История на...: Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844–1877, 1878–1885. С., 1976.

Иванов, Ю. Български периодически печат...: Иванов, Ю. Български периодически печат от възраждането му до днес. Кн. 1–3. Пловдив–София, 1891–1892.

Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър...: Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър на освободителната борба 1858–1878. С., 1973.

Кутинчев, Ст. Печатарството в...: Кутинчев, Ст. Печатарството в България до освобождението. С., 1920.

Леков, Д. История на...: Леков, Д. История на литературата и на възприемателя през Българското възраждане. Т. 1. С., 2003; Т. 2. С., 2004.

Леков, Д. Литература-общество-култура...: Леков, Д. Литература – общество – култура. Литературносоциологически и литературноисторически проблеми на Българското възраждане. 2. доп. и прераб. изд. Пловдив, 1996.

Начов, Н. Калофер в...: Начов, Н. Калофер в миналото (1707–1877). С., 1927.

Пенев, Б. История на...: Пенев, Б. История на новата българска литература. 2. изд. Т. 1–4. С., 1976–1978.

Сюпюр, Е. Българската емигрантска...: Сюпюр, Е. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

а.е.	– архивна единица
авг.	– август
австр.	– австрийски
автобиогр.	– автобиографичен
акад.	– академик
амер.	– американски
англ.	– английски
апр.	– април
археол.	– археологически
б.г.	– без година
б.м.	– без място
бел.	– бележки
биогр.	– биографичен, биография
букв.	– буквално
бълг.	– български
в.	– век, вестник
вж.	– виж
вкл.	– включително
В. Търново	– Велико Търново
г.	– година, годишен, годишнина
Год.	– Годишник (в съч. и лит.)
гр.	– град
грц.	– гръцки
дек.	– декември
дн.	– днес
доп.	– допълнен
доц.	– доцент
д-р	– доктор
др.	– други
ед.хр.	– единица хранения
екз.	– екземпляр
жп	– железопътен
зав.	– завеждащ
зам.	– заместник
зап.	– западен
Изв.	– Известия
изд.	– издание (в *съч.* и *лит.*)
изт.	– източен
инв.	– инвентарен
инст.	– институт
истор.	– исторически
итал.	– италиански
кн.	– книга (в *съч.* и *лит.*)
културноистор.	– културноисторически
Л.	– Ленинград
л.	– лист
лат.	– латински
М.	– Москва
м-во	– министерство
м-р	– министър
н.с.	– научен сътрудник
напр.	– например

неизв. – неизвестен
нем. – немски
новобълг. – новобългарски
ноем. – ноември
о. – остров
ок. – около
окт. – октомври
оп. – опис
пол. – полски
попр. – поправен
посм. – посмъртно
пр.Хр. – преди Христа
предг. – предговор
прераб. – преработен
прил. – приложение
проф. – професор
псевд. – псевдоним
ред. – редакторски, редакция, редактор (в *съч.* и *лит.*)
рум. – румънски
рус. – руски
с. – село; страница
С. – София
сб. – сборник (в *съч.* и *лит.*)
св. – свезка, свитък
с.г. – същата година
сев. – северен
северозап. – северозападен
североизт. – североизточен
септ. – септември
сл.г. – следващата година
сп. – списание
СПб. – Санкт Петербург
срб. – сръбски
Ст. Загора – Стара Загора
ст.н.с. – старши научен сътрудник
ст.ст. – стар стил
старобълг. – старобългарски
старогрц. – старогръцки
съавт. – съавтор
съвм. – съвместен
съст. – съставител; съставителство
съч. – съчинение (в *съч.* и *лит.*)
т. – том
т.нар. – така наречен
тур. – турски
укр. – украински
унг. – унгарски
ф. – фонд
февр. – февруари
филол. – филологически
фр. – френски
ф-т – факултет
ч. – част
чеш. – чешки
член-кор. – член-кореспондент
юб. – юбилеен
югозап. – югозападен
югоизт. – югоизточен
юж. – южен
ян. – януари

ИЗДАНИЯ

БИБ – Българска историческа библиотека
ВУА – Варненска ученическа академия
ГББИ – Годишник на българския библиографски институт
ГМ – Годишник на музеите
ГРИМ – Годишник на регионалния исторически музей
ГСУ – Годишник на Софийския университет
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
Изв. ДА – Известия на Държавния архив
Изв. Инст. „Ботев–Левски“ – Известия на института „Ботев–Левски“
Изв. Инст.ълг. литература – Известия на Института за българска литература
Изв. ЦИАИ – Известия на Църковния историко-архивен институт
ПСп – Периодическо списание на българското книжовно дружество
Сб. БАН – Сборник на Българската академия на науките
СбНУ – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (от 1913 „Сборник за народни умотворения и народопис“)
Сп. БАН – Списание на Българската академия на науките

ИНСТИТУЦИИ И ОРГАНИЗАЦИИ

АН	– Академия на науките
БАН	– Българска академия на науките
ББИ	– Български библиографски институт
БИА	– Български исторически архив
БКД	– Българско книжовно дружество (дн. БАН, 1869)
БНБ	– Българска народна/национална банка
БРЦК	– Български революционен централен комитет – Букурещ
БТЦРК	– Български таен централен революционен комитет
ВАК	– Висша атестационна комисия към Министерския съвет (до 2011 г.)
ВИИИ / НХА	– Висш институт за изобразителни изкуства „Николай Павлович“, дн. Национална художествена академия „Николай Павлович“)
ВИТИЗ / НАТФИЗ	– Висш институт за театрално изкуство, дн. Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“
ВНС	– Велико народно събрание
ВТУ	– Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
ДБВК	– Държавна библиотека „Васил Коларов“ (дн. Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София)
МНП	– Министерство на народното просвещение
НА БАН	– Научен архив на БАН
НБИВ	– Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив
НБКМ	– Народна / Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София
НС	– Народно събрание
ОДА	– Общински държавен архив
ОДРЛ	– Отдел древнерусской литературы
ОИДР	– Общество истории и древностей российских
ОИМ	– Общински исторически музей
ОРЯС	– Отделение русского языка и словесности
ПУ	– Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
РГАДА	– Русский государственный архив древных актов
РДА	– Регионален държавен архив
РИМ	– Регионален исторически музей
СУ	– Софийски университет „Св. Климент Охридски“
ТЦРК	– Таен централен революционен комитет
УС	– Учредително събрание
ЦГАДА	– Центральный государственный архив древных актов
ЦГА-М	– Центральный государственный архив – Москва
ЦГАОР	– Центральный государственный архив Октябрской революции
ЦГВИА	– Центральный государственный военно-исторический архив
ЦГИА	– Центральный государственный исторический архив
ЦДА	– Централен държавен архив
ЦДИА	– Централен държавен исторически архив
ЦИАИ	– Църковен историко-архивен институт
ЦИАМ	– Църковен историко-археологически музей
ЦСВП	– Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“
ШУ	– Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
ЮЗУ	– Югозападен университет „Неофит Рилски“

АВЕРКИЙ ПЕТРОВИЧ (неизв., Сопот – 1878, Цариград) – висш духовник и просветен деец. Начално образование получава в Сопот. Учител в Габрово (1839–45). През 1845–48 учи в семинария в Белград на издръжка на срб. правителство. На 15 май 1846 е ръкоположен за дякон. Учи в семинарията в Киев, завършва Киевската духовна академия (1862), подпомаган от Одеското бълг. настоятелство. През 1862 е преподавател по бълг. език и история на бълг. момичета, които учат в пансиона на графиня Левашова. Слуша лекции във Философския ф-т в Дрезден (1862–64). Преподавател в Белградската семинария, в полугимназиите в Зайчар и Неготин и в гимназията в Крагуевац. През 1872 се завръща в България. Ръкоположен е за врачански митрополит (февр. 1873). Поради противоречия с местните обществени дейци е принуден да се оттегли, на 9 ноем. 1874 подава оставка и става предстоятел на бълг. църква „Св. Стефан“ в Цариград.

Автор на статията „Една християнска длъжност на духовни и миряни“ („Зорница“, 1877, № 13), посветена на необходимостта да се проповядва словото божие както от духовниците, така и от миряните. По време на следването си превежда книгите: „Разговори за сърдечно и душевно образование“ и „Цвет милости…“. И двете книги са с дидактическо съдържание, като първата е под формата на разговор между баща и син, а втората представлява поучения и включва авторски предг., посветен на голямата полза от просветата, на радостта на юношите, че си имат училища и на богатите, че са им ги дали. В Киев превежда „Церковна история…“. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 22, а.е. 387, л. 9; II А 2051; ЦДИА, ф. 246, оп. 1, а.е. 2, л. 130; ф. 1318, оп. 1, а.е. 4321, л. 7; НБИВ–БИА, ф. 2, а.е. 23, л. 1–4; а.е. 44, л. 1–2; ф. 3, а.е. 149, л. 1–2; ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 24 а, 115 а, 145; Архив внешней политики России, ф. Посольство в Константинополе, 1857, д. 1642, л. 80–87.

Съч. Разговори за сърдечно и душевно образование. Сочинени на сръбски от Гавриила Поповича, а преведени на български от … Издават ся с иждивението на Ивана Н. Момчиловича, еленчанина. Белград, 1847. Цвет милости или завещание чадолюбиваго отца (от П. Стоишич). Преведе ся от … Белград, 1848. Церковна история с най-нужните случаи в святата църква, т.е. с проповедането на вярата, гоненията, ересите, соборите и прочая. Пригледана точно и допълнина с разпис на патриарсите, папите, султаните и западните самодержци, а печатана два пъти от Г. В. М. С удобрението на църковното патриаршеско надзирателство. Преведена от греческий на славянобългарский язик от … и Григория Гога, дякони. Белград, 1855. Общий религиозен философский преглед върху истинността на християнската религия. Цариград, 1877.

Лит. Фингов, Д. Спомени от живота ми. – В: Калоферска дружба. Т. 1. С., 1908, с. 121, 129–130. Киркович, Р. Спомени. С., 1927, 9–13. Трифонов, Ю. История на град Плевен. С., 1933, с. 325. Васильов, Т. Спомени за лица и събития XIX–XX век. С., 1934, 330–332. Йоцов, Д. Културно-политическа история на Враца. С., 1937, 150–152. Кирил, патриарх български. Екзарх Антим. С., 1956, с. 607, 612. Поглубко, К. За да бъдат полезни на народа си. С., 1976, с. 67, 75. Бойчева, В. Български младежи в учебните заведения на Сръбското княжество през 1830–1859. – В: Проблеми на Българското възраждане. С., 1981. Степанова, Л. Вклад России в подготовку болгарской национальной интеллигенции. М., 1981, с. 97. Вълчев, Г. Учители-възрожденци във Видинския край. Видин, 1999. Хамамджиев, К. Б. Аверкий Петрович – един светъл образ от Българското възраждане. – Истор. преглед, 1999, № 1–2. Базайтов, П. Спомен за възрожденския духовник Аверкий Петрович. – Църковен вестник, № 6, 2003.

Н. Капралова

АВЕРКИЙ ПОПСТОЯНОВ (Рилски), (1802, Дъбница, дн. Дупница – 13.XI.1881, Жабленски манастир, Радомирско) – учител, книжовник, песенен композитор, висш църковен служител. Произхожда от семейство на свещеник. Учи в Дъбница, в Рилския манастир при монах Йосиф (черковнославянски и грц. език, източно пеене), в грц. училище в Сяр (дн. Серес, Гърция), в грц. гимназия в Мелник. Има данни, че завършва гимназия в Карловац (дн. Хърватия). Отново се връща в Сяр и Мелник, за да изучава грц. литература. Замонашва се в Рилския манастир. Учителства от 1835 до 1858 – във Видин (1835–37), Казанлък (1838–39), Самоков (ян. и февр. 1840), Кюстендил (дек. 1850–58), където въвежда *взаимоучителната метода*. В Кюстендил освен учител е и секретар на *Авксентий Велешки*. Преподава грц. и черковнославянски език, география, Езопови басни, аритметика, всеобща история, бълг. история (по „Царственик“ на Хр. *Павлович*). Няколко пъти се прибира в Рилския манастир. Поддържа близки връзки с В. *Левски*, Т. *Пеев* и Д. Македонски; подкрепя парично революционното движение; дава подслон

на революционни дейци като игумен (1858–78) на Осоговския манастир „Св. Йоаким“. След Освобождението се премества в Жабленския манастир, тъй като Осоговският манастир остава в територията на Османската империя. По ходатайство на Т. Пеев НС му отпуска малка пенсия.

А. е един от първите българи, които усвояват *взаимоучителната метода* в Букурещ и я разпространяват в училищата. Има сведения, че изпраща дописки в периодичния печат. Подготвя преводи на Езоповите басни, на Плутарх („Зерцало или огледало Плутарха херонея“) и на „Слово за дължностите не само за новобрачното, но и за всяко сопружество полезно“. Автор е на словата: „За сопружеския живот и за възпитанието на децата“, „За любовта към Бога и към ближния“. Пише още: „Слово нравоучително“, насочено срещу пиянството, „Восточен въпрос и Болгарский народ“ – политическа статия, „Афродическому Кирию песен“ – обръщение към султана да дари бълг. църква с патриарх, и „Стихове надгробни“ – автоепитафия (обнародвани от С. Велев). Епитафията е издълбана върху надгробния паметник на А.П. Поддържа кореспонденция с *Неофит Рилски*, предлага му съавторство за подготвяне и издаване на народополезни книги; обсъжда взаимоучителната метода на преподаване. Пише църковни и светски песни. Псевд.: Един пътник. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 148.

Съч. Житие святаго Григориа, архиепископа Омиритскаго, и прение с некого евреина, именуемаго Ервана. Собрано и составлено на славеноболгарский язик от..., монаха рилскаго. Приложиха се накрай и други чудни сказания заради Антихриста и някои християнски должности. С благословением же белоградскаго архиепископа и всея Сербий митрополита г. Петра напечата ся. В Белийград, 1852. Оглашение кратко за болгарските деца. Собрано и списано на славено-болгарский язик от..., монаха Рилскаго. С благословением же Белоградскаго архиепископа и сея Сербий митрополита г. Петра напечатано. В Белийград, 1852.

Лит. В е л е в, С. Аверкий П. Стоянов. – Училищен преглед, 1906, № 7. С т е ф а н о в, Ив. Аверкий П. Стоянов като писател и обществен деец. – Пак там. М е д ж и д и е в, А. Дупница и бележити дупничани през епохата на Възраждането. С., 1940. Видни учители в Старозагорски окръг (1835–1944). Библиотека Ст. Загора, 1973.

К. Михайлов

АВКСЕНТИЙ ВЕЛЕШКИ (1798, Самоков – 2.II.1865, Цариград) – висш църковен служител, един от главните дейци на църковно-националното движение, *спомоществовател* на образователното дело, *дарител*. Произхожда от известния род Чешмеджиеви (сестра му Евантия е монахиня, учителка). Учи в един от метосите в Самоков (на Рилския или на Хилендарския манастир), в Пловдив, вероятно в Кидония (Мала Азия), в елиногреческото училище в Рилския манастир (където се замонашва). През 1830 е привлечен за дякон на Кюстендилския грц. митрополит. Ръкоположен е за Диополски епископ (1831–37). Митрополит в Мостар, Херцеговина (1837–48), във Велес (1848–58). Назначението за митрополит в Драч (1858) не приема и се оттегля в Рилския манастир (до ноем. 1859). От дек. 1859 се установява в Цариград, близък сратник е на *Иларион Макариополски*. Заедно с него провеждат Великденската акция (1860), при

АВЕРКИЙ ПОПСТОЯНОВ
– рисунка от Асен Василиев

АВКСЕНТИЙ ВЕЛЕШКИ
– рисунка от Асен Василиев

която става отречението на бълг. владици от Цариградската патриаршия. С решение на патриаршеския събор (24 февр. 1861) А.В., заедно с Иларион Макариополски и Паисий Пловдивски, е лишен от църковен сан (низвергнат). По решение на Високата порта тримата владици са изпратени на заточение в Мала Азия (30 апр. 1861) – А.В. в Боли, после в Измит. На 19 окт. 1864 се завръщат тържествено в Цариград.

В качеството си на архиерей А.В. проявява извънредни грижи за бълг. население – бори се срещу насилието от страна на местните управници. Подкрепя образователното дело във Велес и Кюстендил – довежда способни учители, организира нови училища, рязко увеличава броя на учениците. Събира спомоществователи за книгата на Й. *Кърчовски* „Чудеса пресветия Богородици“. Заедно с Иларион Макариополски изготвят „Окружно писмо“, насочено срещу католическата пропаганда и унията; написват „Завет болгарскому народу“, в който дават утеха на дейците за независима бълг. църква, вдъхват им оптимизъм и изискват да бъде продължена непоколебимо водената борба. А.В. оставя завещание в полза на просветното дело и бъдещата бълг. църква („Турция“, № 43, 1865). Материали в: ЦДА, ф. 700, оп. 1, а.е. 13; НА БАН, ф. 12 к, а.е. 34.

Съч. Пастирско послание. Цариград, 1865.

Лит. Иванов, Й. Северна Македония. С., 1906. Радивоев, М. Търновският митрополит Иларион. С., 1912. Семерджиев, Хр. Самоков и околността му. С., 1913. Кирил, патриарх български. Авксентий Велешки. С., 1967. Леков, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001.

К. Михайлов

АВРАМ ДИМИТРИЕВИЧ (1620?, Карлово – 1710?, Сопот) – книжовник и илюстратор. От негови *приписки* е достоверно известно само, че работи като свещеник (назовава се „Аврам йерей син Димитриевич“) в „области Пловдивские подкрилие Старие планине село Сушица, именуемо касаба Карлово“. Предполага се, че е бил учител в Карлово и Сопот, обучавал е и млади книжовници в Кукленския манастир, сред които е Кръстю Граматик.

С името на А.Д. се свързват 17 ръкописа, част от които са идентифицирани като негово дело по палеографско-кодикологически белези. Преписва книги предимно за богослужебната практика: служебник (1656), Богородични канони (1666), миней за месец септември (1668), псалтир (1669) и др. Вероятно негово дело са и няколко *дамаскина*, от които особен интерес представляват Троянският и Еленският. Един от най-представителните за книжовника ръкописи е т.нар. (поп) Аврамов сборник (1674), който се откроява с разнообразно съдържание: псалтир, месецослов, осмогласник, акатист и параклис Богородичен, няколко чинове и служби, извънредно рядко срещаните в славянската книжнина месечни пасхалии – календарни таблици с интересни бележки и посочвания за много от дните, както и препис на новобълг. език на „Слово за Алекси человек божи“; богато украсени с флорални и зооморфни мотиви инициали и извънредно разнообразни по форма и големина заставки, с включени в тях антропоморфни елементи (човешки лица и очи), сложни плетенични заставки, розетки, ликове на светци и миниатюри почти на цяла страница – всички са изрисувани много умело, с изтънчен вкус и усет за цветови съчетания на бяло, кафяво, златно, червено и синьо. Ръкописите на А.Д. се пазят в НБКМ, НБИВ, НА БАН, Археологическия музей в София, в Троянския, Хилендарския и Зографския манастир, Академичната библиотека в Санкт Петербург.

Лит. Цонев, Б. 1. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С., 1920; 2. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923. Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964. Христова, Б. и др. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 5. С., 1996. Иванова, А. Троянски дамаскин. С., 1967. Ангелов, Б. Старобългарски книжовни средища. Карлово (Книжовната дейност на йерей Аврам Димитриевич). – Изв. НБКМ, 14, 1976. Тончева, Хр. 1. За един препис на Богоявленския чин в Аврамовия сборник от 1674 г. – Археографски прилози / Нар. библ. Србије, 2007–2008, књ. 29–30; 2. Календарът в Аврамовия сборник. – Старобълг. литература, 2008, № 39–40.

Д. Господинов

АВТОБИОГРАФИЯ (от старогрц. αυτός – „сам“, βίος – „живот“, γράφω – „пиша“) – описание на или повествование за значими събития от живота на даден човек, написано или продиктувано от самия него в прозаична или стихотворна реч. А. е един от най-пластичните жанрове по отношение на външната форма, доколкото описанието на значима част от собствения живот може да бъде извършено по различни начини – най-често чрез дълго прозаично повествование, но и посредством кратка епитафия, стихотворение или лично писмо, сонетен венец или кратък прозаичен очерк. Във всеки от тези случаи описанието на собствения живот е насочено към различна аудитория и преследва различни цели, преживяното от автора става основа за изразяване на различни виждания за света и човека, а те се въплъщават словесно чрез употреба на разнообразни градивни принципи и композиционни схеми. Това затруднява точното дефиниране на жанра и дава основание за различни описания на неговата история. Някои изследователи смятат, че началото на автобиогр. жанр трябва да се търси още в епическите поеми на Омир (пасажите, в които героите

представят сами себе си), а като първа завършена негова проява посочват речта „Антидосис“ (ок. 353 пр.Хр.) на атинския оратор Исократ. Други настояват, че първата същинска А. е „Изповеди“ (397–98) на Аврелий Августин. Трети са на мнение, че автобиогр. жанр е рожба на Просвещението, появява се едва през последната третина на XVIII в. – „Изповеди“ (1770) на Жан-Жак Русо е първата А. в съвременния смисъл на думата. Терминът А. е въведен за пръв път в англ. език от Р. Саути през 1809.

В бълг. литература А. се появява през Възраждането, когато преодоляващата средновековните ограничения личност усеща вътрешна необходимост да разкаже за своя живот – както за удовлетворяване на лични душевни потребности, така и в полза (като пример и поука) на съвременниците и потомците. Първата А., писана от българин, принадлежи на П. *Павлович*, който (след няколко автобиогр. *приписки*) през 1757 завършва един по-цялостен свой животопис. Автобиографизмът е важен елемент и в сложната жанрова цялост на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ (1805) от *Софроний Врачански*. През 1835 К. *Пейчинович* пише оригинална автобиогр. епитафия в няколко прозаични и 14 стихотворни реда. Няколко автобиогр. произведения оставя *Неофит Хилендарски*-Бозвели; особен интерес представлява запазеният откъс от оригиналната му А. – „Разговор с един бесарабски българин“ (1848). Съвсем кратка А. пише през 1850 *Иларион Макариополски*. Няколко автобиогр. творби оставя Г. С. *Раковски* – „Неповинний българин“, документалните „Показания на Георгий Македон“, писмото до Иван С. Иванов (1858). Към края на живота си той решава да напише пълна А. и съставя план – „Съдържание на житието ми“ в 78 точки, от който успява да осъществи само малка част. Автобиогр. характер имат и някои спомени (1855–67) на Ив. *Селимински*, писани на грц. език. П. Р. *Славейков* обнародва 2 автобиогр. спомена – „Историята Медникарова. Как се калих за списател“ (1858) и „Как съм станал гайдар“ (1863). През 1864 К. *Шапкарев* пише своя животопис в Прилеп, а след Освобождението създава още 2 автобиогр. скици и една голяма А., останали непубликувани. От това време е и интересният животопис на рилския свещеноинок хаджи Агапий. Автобиогр. момент е свързващо звено в „Записки за България и българите“ (1867) от Л. *Каравелов*. Той редактира и издава спомените на П. *Хитов* под заглавие „Моето пътуване по Стара планина и животоописанието на някои български стари и нови войводи“ (1872). Дейците на Бълг. възраждане продължават да пишат А. и след Освобождението. През 1880 Р. *Блъсков* завършва животописа си, който е започнал още през 1868 в Болград. През 1884 П. Р. Славейков опитва да създаде по-цялостна А., като съставя, подобно на Раковски, подробен план, но успява да разработи само малка част от него. Една от най-интересните в литературно отношение А. написва през 1884–85 Гр. *Пърличев*. А. пишат още Хр. *Стамболски*, Ат. Иванов, Ив. *Богоров*, С. *Доброплодни*, Н. *Козлев*, Ил. *Блъсков* и др.

Съч. Автобиографии. Съст., предг., бел. Н. Жечев. С., 1979.

Лит. Димчева, Р. Начало на мемоарната проза в българската възрожденска литература. – Литературна мисъл, 1972, № 4. Петканова-Тотева, Д. Раждането на автобиографията в българската литература. – В кн. ѝ: Хилядолетна литература. С., 1974. Топалов, К. Възрожденската автобиография (Жанрова характеристика). – В кн. му: Проблеми на българската възрожденска литература. С., 1983. Добрева, И. 1. Герои и примери: [Животописите в бълг. възрожденска литература]. – Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“. – Филология, 2001, № 1; 2. Възрожденски интерпретации на житийното. – Литературна мисъл, 2005, № 2. Тачева, Е. Прото-автобиографизмът като интелектуален жест на възрожденския Аз от средата на XIX век. – В кн. ѝ: Възрожденски семинари. Благоевград, 2011.

Д. Господинов

АГИОГРАФИЯ (от грц. ἅγιος – светец и γράφω – пиша) – букв.: описание на живота на светец; синоним – мартирология; бълг. – житиепис – вж. *Житийна литература*.

АДЖАР (дн. Свежен) – село в Сърнена Средна гора, Пловдивско. Важно културно средище през Възраждането. Името му идва от арабската дума хаджар – камък. Косвени сведения за него има в султански ферман от 1580, в който се говори за Хаджарската река; пряко се споменава във ферман от 1680. Повечето мъже са овчари; през XVIII и първата половина на XIX в. основен поминък е занаятчийството, главно абаджийството (с много гурбетчии в Цариград), отглеждат се и маслодайни рози. През 1819 в А. има 300 къщи, през 1849 – 500, според дописка от 1872 има 3000 жители, през 1877 е изгорено от турците и над 700 души са изклани. Вероятно килийно училище съществува от 1630 с учител поп Йовко, родом от Етрополе. По-сигурни сведения има от 1827, когато поп Стоян Стоев обучава стотина момчета в плевнята си, а още толкова учат при даскал Иван в долната махала. Училищна сграда е построена през 1832 с общински средства. Първото светско училище е от 1835 по устни сведения. През 1869 се открива девическо училище с учителки монахините хаджи Пелагия от Сопот и Исидора, от 1870 – Ралица Демирева (по мъж Стефанова) от Ст. Загора. По сведения от 1872 в А. има едно първоначално и едно главно училище с 2 учители и 200 ученици, едно девическо с 1 учителка и 80 ученички. Известни са имената на учителите Петър Попстоянов, синовете му Димитър Попов и Стефан Попов (поп Петров), Кръстю Маринов, Тодор Ненов от Елена. Най-авторитетни и най-дълго учителствали са местните жи-

тели Георги Хаджистефанов (даскал Гено) и Руси (Русю) Николов. В А. е основано първото селско читалище в България – „Пчела“ (1868). Създадено с ентусиазъм и ок. 60 членове, още на следващата година дейността му запада.

Сведенията за книжовния живот в А. през Средновековието са оскъдни. По време на османското владичество А. се ползва с известни икономически привилегии от властта, което създава добри материални предпоставки за активизиране на книжовната дейност. В селището има старинна черква, обслужвана от няколко свещеници. През XVII в. в А. се създава и работи една от големите бълг. калиграфско-художествени книжовни школи, изработила едни от най-богато орнаментираните ръкописи в епохата на османското врадичество. От важно значение за развитието на книжовното средище са активните връзки на кописте с други големи скрипторски и книжовни центрове – Етрополския манастир „Св. Троица“, Кукленския манастир „Св. Врачове Козма и Дамян“, Рилския манастир. Сведения за книжовни прояви има от 1634, когато поп Йовко преписва часослов (Хилендарски манастир, № 360), а през 1636 и цветен триод (НБИВ, № 73 (24). От 1652 е изписаното от йерей Недялко и богато орнаментирано Аджарско четириевангелие (НБКМ, № 364). През 1685 синът на йерей Недялко, даскал Филип, преписва требник (НБКМ, № 972), както и псалтир (Хилендарски манастир, № 154). През 1686 двамата преписват дамаскин – 378 л., богато украсен с големи цветни миниатюри (дн. в Санкт Петербург). От 1692 е запазен псалтир, преписан от даскал Филип (ЦСВП „Проф. Ив. Дуйчев“, Cod. D. Slavo 1); негово дело са и празничен миней от края на XVII в. (В. Търново, Митрополията, № 6252), вероятно т.нар. Рилски дамаскин (Национален музей „Рилски манастир“, № 4/10) и др. богослужебни книги. От XVI–XVII в. е т.нар. Аджарски сборник (НБКМ, № 326), който съдържа 47 апокрифни разказа. От XVIII в. е известно името и на Станко граматик, дописал и подвързал осмогласник от XVI в. (НБИВ, № 37 (47).

През 1837–73 над 400 аджарци са *спомоществователи* за 20 книги. Първите 18 са в списъка на „Христоития“ от Р. Попович, следват „Месецослов или календар вечний“ (1840) – 46 екз., „Стихийная аритметика“ (1842) – 18 екз., „Две советователни слова... о воспитании детей“ (1845) – 35 екз., „Календар вечний“ (1850) – 3 екз., „Критически издиряния за историята българска на Ю. И Венелина“ (1853) – 13 екз., „Кратко землеописание“ (1856) – 39 екз., „Граматика гръцко-българска“ (1860) – 17 екз., „Нравствени наставления по азбуковено“ (1863) – 76 екз., „Съкратена османска история“ (1871) – 23 екз.. Последните трима спомоществователи се подписват за „Нещастна фамилия“ (2. изд., 1873) от В. Друмев.

Лит. Ц о н е в, Б. 1. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С., 1920; 2. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923. С т о я н о в, М., Хр. К о д о в. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964. Х р и с т о в а, Б. и др. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 5. С., 1996. Н а ч о в, Н. Аджарският ръкопис. – СбНУ, 16–17, 1900. Б о ж к о в, Ат. Миниатюрите от дамаскин от XVII в. в Рилския манастир. – Изкуство, 1968, № 8. А н г е л о в, Б. Ст. Старобългарски книжовни средища. 1. Аджар (Свежен) – Карловско. – В кн. му: Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977. Б о г д а н о в и ћ, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978. Д о н ч е в а-П а н а й о т о в а, Н. Аджарски книжовници илюстратори от XVII век. В. Търново, 1998. Х р и с т о в а, Б. и др. Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“ XIV–XIX в. С., 2000. Н и к о л о в, Хр. Свежен: Краеведски очерк. Пловдив, 2002. Х р и с т о в а, Б. и др. Бележки на българските книжовници. X–XVIII в. Т. 2. XVI–XVIII в. С., 2004. R a d o s l a v o v a, D. The scribal centre of the village of Adzhar in the 17th century. New data. – Scripta & Scripta, 2, 2004; Р а д о с л а в о в а, Д. Състав на българските книжовници преписвачи от XVII век според запазените приписки. – В: Факти и мистификации в старите текстове. Съст. Б. Христова и Е. Узунова. С., 2011.

Д. Господинов

АДЖЕНОВ (Хаджиенов), Иван Попалексов (ок. 1834, Казанлък – II.1903, Плоещ, Румъния) – журналист и обществен деец. Син на свещеник. Начално образование получава в Казанлък, после учи в Букурещ, където се заселва при вуйчо си – виден търговец и участник в бълг. дела. Сближава се с Г. С. *Раковски*; в. „Бъдущност“ (1864) съобщава, че в търговската му кантора в Букурещ се продават бълг. книги и учебници. Близък е и с дейци на Добродетелната дружина. Участва в създаването на ТЦБК в Букурещ (1866–68). Член на БРЦК през 1873–74. След Освобождението 1878 живее в Русе, където основава книгоиздателство.

А. е уредник на в. „Отечество“. Помага на Л. *Каравелов* при основаването на „*Дружество за разпространение на полезни знания*“, на което е подпредседател; издава органа на дружеството – сп. „Знание“. Един от създателите и издател на в. „Секидневний новинар“ – първия бълг. всекидневник, за който осигурява редовна и богата информация чрез Букурещкото бюро на агенция „Хавас“. Пише биография на Раковски въз основа на спомените си и прави първото, не много сполучливо, издание на негови събрани съчинения („Записки от живота…“, св. 2, 3), което съдържа някои ценни документи. Превежда „Вавилонската княгиня“ (1879) от Волтер. НБКМ–БИА, ф. 235 (Иван П. Адженов).

Съч. Записки от живота на Георги Стойков Раковски. Свитък 1–3. Русе, 1894–1895. Кратко обозрение върху литературната и обществената деятелност на Георги Сава Стойков Раковски. Свитък 1–2. Русе, 1896. Сведения и записки за живота на Георги Сава Стойков Раковски. Почерпнати из устмените негови разкази, също и из многобройните му съчинения, които приготвиха почвата за политическото освобождение на България. Русе, 1896.

Лит. Х. Г. Б. (о н е в). Книжнина (рецензия за „Записки от живота на Георги Стойков Раковски…“). – Мир, № 29, 31, 1894. А. Т. (Б а л а н). Адженов, И. П. Кратко обозрение върху литературната и обществена деятелност на Георги Сава Стойков Раковски… – Бълг. преглед, 1896, № 6. Т о п у з о в, Ив. 1. Родоначалникът на българския всекидневен вестник и неговото дело. – Изкуство и критика, 1942, № 9–10; 2. За политическата дейност на Иван поп Алексов хаджи Енов до Освобождението. – Пак там, 1943, № 10. Б о р ш у к о в, Г., Ив. Т о п у з о в. Няколко неизвестни досега броеве на първия български всекидневник. – Изв. Държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1956, 1958. Архив на Г. С. Раковски. Т. 1. С., 1952, 10–11. Ж е ч е в, Н. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, с. 81, 167, 180 и др. А р е т о в, Н. Типове преводна рецепция на проза. Бълг. интерпретации на белетристиката от епохата на Просвещението. – Език и литература, 1996, № 3–4. А н г е л о в, Б. Венчан за свободата. 120 години от създаването на първия бълг. всекидневник „Секидневний новинар“. – Читалище, 1997, № 3–4.

Ст. Таринска

До 1865 обучението се води само на грц. език; учители са Мавроди (грък) и Николаки (българин). През 1865 учител е Апостол Дяков, родом от А., учил и в Котел. Той пръв въвежда бълг. език в училището, но грц. църковно настоятелство го принуждава да напусне града. През окт. 1866 грц. владика е изгонен от А.; едновременно с въвеждането на бълг. църковно богослужение е открито и бълг. *взаимно училище* (1866). Пръв главен учител (1866–70) е Господин Димов Бъчваров от с. Медвен, Котленско. През 1868–73 негов помощник е А. Дяков. От 1870 главен учител е Йови Воденичаров от с. Дервент, Старозагорско, който е ученик на Д. *Чинтулов* в Сливен. През 1871 в А. е построена нова двуетажна училищна сграда и се въвежда класно обучение. Ок. 1869 е основано и девическо училище; първа учителка е Марийка Николакева-Възвъзова от Ст. Загора, а по-късно учителки са шуменката Марийка Тодорова и Марийка Козловска. Читалището в А. е основано от Г. Бъчваров ок. 1869, първоначално е с две имена – „Буден мъж“ и „Избавител“. Класното училище и читалището развиват активна просветна и духовна дейност в цялата Айтоска околия. Айтозлии са *спомоществователи* на „Чудеса пресвятия Богородици...“ (1817) – 19 екз., на в. „Македония“, сп. „Читалище“ и „Слава“.

Айтос

АЙТОС – град, просветен център в Изт. Стара планина. Като средновековен град-крепост се споменава за пръв път в хрониката на френския рицар Ж. Дьо ла Вилардуен под името Лакил. Под името Аетос (на грц. „орел“) се споменава и от византийския хронист Никита Хониат. Превзет от турците през 1367–68. Като нахия (област, община) и град е известен от 1488. През Възраждането е известен и като Орлово, Орловец. След руско-тур. война 1828–29 голяма част от българите се изселват в Бесарабия. Тур. власт насилствено преселва в града българи от околните села и е образувана нова бълг. махала „гяур-махлеси“, в която през 1842 с дарения е открито първото бълг. училище.

Лит. 100 години българско училище и читалище в гр. Айтос. 1869–1969. Извънреден брой на в. Ленинец. Айтос, 16 май 1969. В р ъ б ч е в, Г. Айтос през вековете. 1995. Г е ч е в, М. Огнища на народната свяст. (Взаимните училища в България). С., 1995.

Хр. Манолакев

АКАТИСТ (грц. ’ακάθιστος, старобълг. **нєсѣдалєнъ**) – жанров комплекс във византийската химнография, откъдето преминава и в другите страни с източноправославно богослужене, в това число и в България; хвалебно-благодарствена песен. Името идва от изискването при изпълнението му да не се седи. Първоначално А. е посветен на Богородица; впоследствие по негов образец се пишат творби в чест на Исус Христос, св. Николай Мирликийски, равноапостолите Петър и Павел, архангел Михаил. От IX в. А. е включен като съставна част в църковната служба. Първият му превод на старобълг. език се отнася към Кирило-Методиевата епоха. Формално А. се състои от 25 строфи – въвеждащ кондак (кукулий), 12 кондака и 12 икоса. Кондаците са малки строфи, икосите – големи. Всички те са ритмизирани. Оригиналният богородичен А. (грц. първообраз) съдържа азбучен *акростих*. Структурата на жанровия комплекс е кръстосана – редуват

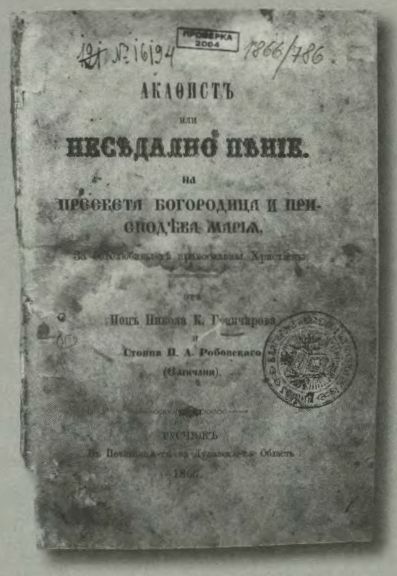

Акатист на св. Богородица, 1860 – съставен и преведен от Никола Грънчаров и Стоян Робовски

се кондак с икос; кукулият и 12-те икоса завършват с припев „радуй ся“; 12-те кондака – с припев „алилуя“. Смисловият център на икосите е изграден около възпяването на съответното лице (патрона) – т.нар. „хайретизъм“. То включва обръщение към него и фразата „радуй ся“. По такъв начин при икосите се оформя един кръг на реторическа приветствена повторителност. През Възраждането богородичният А. е обект на чести преписи от страна на книжовниците. В някои случаи отделни автори се опитват да съставят свои варианти на А. (напр. П. Р. *Славейков* в началото на 40-те г.).

Съч. Акатист или неседално пение на пресвета Богородица и приснодева Мария за боголюбивите православни християни от поп Никола Г. Грънчарова и Стояна П. А. Робовскаго (еленчани). Русчюк, 1866.

Лит. K r y p i a k i e v i c z, P. F. De himni Acathisti auctore. – Byzantinische Zeitschrift. Leipzig, 1909, № 18. W e l l e s z, E. The Acathistos Himn. Introduced and transcribed. Copenhagen, 1957. D o l g e r, F. Die byzantinische Dichtung in der Reinsprache. Berlin, 1958. Т р и ф у н о в и ћ, Ђ. Азбучник српских средњевековних књижевних појмова. Београд, 1974. А в е р и н ц е в, С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977.

К. Михайлов

АКРОСТИХ (грц. ’ακροζτιχίς от ἄκρος – край и ζτίχος – стих, старобълг. **краєгран'ѣсиє**) – формален похват за организиране на писмената реч – предимно поетическа, по-рядко реторическа и прозаическа. Според мястото, което заема, е н а ч а л е н, м е з о с т и х (в средата на текста) и т е л е с т и х (в края на текста). Според вида А. е азбучен (следва се естественият или обратният ред на азбуката) и ф р а з о в (образува дума, име или мисъл). Чете се вертикално. Възниква при египетските свещени текстове, където е способ за защита от бъдещо евентуално вместване на чужди на текста фрази и абзаци. Прилага се широко в старобълг. литература. Според Ем. *Георгиев* първият А. е самата азбука с названията на буквите. Нейният ред е спазен и при „Азбучна молитва“ от Константин Преславски, в „Химн на света Троица“ и др. Фразовият А. се употребява от Климент Охридски, Наум Охридски, инок Макарий, Димитър Кантакузин и др. Най-голямо разнообразие на А. има в творчеството на химнописеца Ефрем (XIV в.). От възрожденските автори пръв го въвежда йеросхимонах *Спиридон* – в канона на втори глас от службата за Теодосий Търновски (все още в рамките на старата традиция). По-късно служи за кодиране на имена (в ролята на посвещение или осмиване) или за актуални послания. Авторите на *даскалската поезия* го използват като знак за поетическо майсторство. Ст. *Изворски* чрез А. оспорва твърдението, че на бълг. език не могат да се пишат стихове. Г. С. *Раковски* е автор на специален цикъл „Акростихове“, сред които се открояват посланията „Блгарскому лву“, „Балгария мила мати“, „Райна княгиня балгарска“ и др. Известност получават А. на Кр. *Пишурка* – „Къде се намира правдата“, на В. *Друмев* – „Славному шумянскому обществу“, „Молитва добраго българина“ (в стихотворението „Мило и жално към въсток гледа“) и др. С А. епизодично си служи П. Р. *Славейков*; след Освобождението на България той използва А. за уязвяване на своя политически противник В. *Нейчов*.

Съч. Българска възрожденска поезия. Антология. Подбор, ред. и уводна статия К. Топалов. 2. изд. С., 2012.

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА
БАН БИБЛИОТЕКА

Лит. Krumbacher, K. Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des ostromischen Reiches. Munchen, 1897, 697–700. Knox, R. A. A book of acrostics. London, 1924. Шульговский, Н. Н. Прикладное стихосложение. Л., 1929. Поповић, П. Акростих у Константина Философа. – Пролози за књижевност, језик, историју и фолклор. Београд, 1935, № 14. Драгова, Н. Втората апология на българската книга и нейните извори. – В: Константин-Кирил Философ. Юб. сб., по случай 1100-г. от смъртта му. С., 1969. Георгиев, Ем. Старобългарските названия на буквите. – В кн. му: Кирил и Методий. Истината за създаването на българската и славянска писменост. С., 1969. Иванова, Кл. Два неизвестни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобългарски празничен миней. – В: Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-г. от смъртта му. С., 1971. Кожухаров, Ст. 1. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. – В: Търновска книжовна школа. С., 1974; 2. Несъстоялата се трансформация на един средновековен жанр. – В: Йеросхимонах Спиридон и ранната възрожденска историография. Габрово, 1996, 43–49.

К. Михайлов

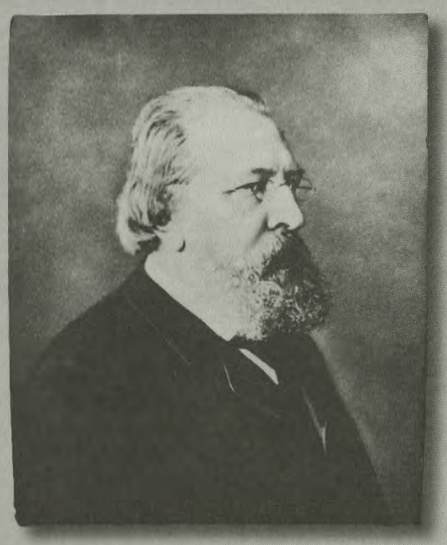

Иван Сергеевич АКСАКОВ

АКСАКОВ, Иван Сергеевич (26.IX.1823, с. Куроедово, дн. Надеждино, Оренбургска губерния – 27.I.1886, Москва) – рус. поет, литературен критик, публицист и обществен деец. Завършва Петербургското правно училище (1842). Редактира и издава сп. „Парус“ (1858), в. „Ден“ (1861–65), „Москва“ (1867–68), „Москвич“ (1868), „Рус“ (1880–86). Един от организаторите и ръководител (1858–78) на Славянския благотворителен комитет в Москва, на Славянския конгрес (1867). Почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Интересът на А. към българите се заражда по време на Кримската война 1853–56, поетичен израз на който са стихотворенията му „Към Дунава“ и „На пленените братя упованието“ (1854). Независимо от панславистките си убеждения развива активна обществено-политическа дейност за разрешаването на „бълг. проблем“. В публицистичните си изяви осветлява обстойно въпросите на бълг. просвета, борбата за църковна независимост, необходимостта от духовно и политическо възраждане, изобличава тур. жестокости. Контактува отблизо с учещите се българи в Русия, някои от които привлича за сътрудници в свои издания (Р. *Жинзифов*), подпомага материално бълг. емигранти в Русия и Румъния. След разгрома на Априлското въстание 1876 организира широка кампания за защита на бълг. народ. През 1876–77 е в тесни връзки с БРЦК, осигурява средства за бълг. емигранти и за бълг. доброволци в сръбско-тур. война 1876. Има голяма заслуга за формирането на бълг. опълчение, което подпомага с лични средства. Най-красноречив израз на неговата симпатия към България е речта му от 22 юни 1878 срещу антибълг. решения на Берлинския конгрес 1878.

Съч. Сочинения. 1860–1886. Т. 1–7. М., 1886–1887. Реч, произнесена в Московското славянско благотворително общество в гр. Москва на 22 юни 1878 г. срещу решението на Берлинския конгрес. С., 1902.

Лит. Славянски глас, 1924, № 4 (броят е посветен на 100 г. от рождението на А.). Никитин, С. А. Слявянские комитеты в России в 1858–1876 годах. М., 1960. Генов, Ц. Иван С. Аксаков и българите. – В защита на мира, 1968, № 9. Страшимирова, М. Борбите на българския народ за национално освобождение в литературно-публицистичната дейност на Ив. Сергеевич Аксаков. – В: Българо-руски и българо-съветски връзки през вековете. Ч. 1. С., 1984. Минкова, Л. Български възрожденци в Русия. С., 2005.

Хр. Манолакев

АЛЕКСÀНДРИЯ – град в Румъния, създаден през 1835 от бълг. преселници, повечето от Свищов. Носи името на рум. княз Александър Куза. Няколко десетилетия бълг. население дава национален облик на града. От 60-те г. на XIX в. се наблюдават асимилационни процеси. По повод на това, в. „Дунавска зора“ (№ 33, 1868) укорява жителите на А., че не проявяват необходимия интерес към бълг. образование, култура и обществен живот. През 1868 в А. е създадено бълг. училище, което съществува до 1877. Учители в него са Г. Ст. Стойчев, Хр. *Ботев* – през 1869 (спорно – според Н. Чакир няма запазени документи), дългогодишният педагог в града Хр. Златев Михайлов. От 1871 до 1878 културните инициативи в А. се осъществяват чрез бълг. читалище „Деятелност“ (1871). БРЦК създава частен революционен комитет, чиито членове са Ил. Широков, учителят Г. Стойчев и др. В града има филиал на Бълг. централно благотворително общество, създадено през юли 1876, с участници д-р В. Попов, д-р Колевич и др. Жителите на А. подпомагат материално създаването на *Българското книжовно дружество,* бълг. опълчение, изпращат

помощи на пострадалите от Априлското въстание 1876. Те са *спомоществователи* на 12 бълг. книги в 269 екз. – „Френско-български и българо-френски речник ...“ (1869) от Ив. *Богоров*, „За въздухът и за неговото влияние на животните и растенията ...“ (1872) и „Разкази за водата и нейните свойства ...“ (1875) от Л. *Каравелов* и др., на в. „Бъдущност“, „Дунавска зора“, „Свобода“, „Независимост“, сп. „Знание“. Според статистически данни, събрани от Ст. *Романски*, бълг. население на А. през 1918 е 8000 души.

Лит. Ч а к и р, Н. Христо Ботев в Румъния. С., 1980, с. 61. С ю п ю р, Е. 1. Българска емигрантска..., с. 215, 220, 225, 229; 2. Българските училища в Румъния през XIX век. 1858–1877. Документи. С., 1999, 27–69. Българите в Румъния XVII–XX век. Документи и материали. С., 1994, с. 102, 111–112, 244–253.

Д. Леков

„АЛЕКСАНДРѝЯ“ (Роман за Александър) – най-ранната версия на легендарния роман за Александър Македонски. Възниква вероятно през II–III в. сл.Хр. на грц. език. Авторът е анонимен. По-късно творбата е приписана на историка Калистен, поради което условно е наричана „роман на Псевдо-Калистен“. С нея завършва първият етап от развитието на преданието за Александър и на античната прозаична литература. От IV в. до средата на XIX в. се създават много прозаични и стихотворни версии. В процеса на своето разпространение творбата проявява адаптивност в различни географски ареали и истор. периоди, като възприема фолклорни, истор. и религиозни мотиви, познати в иранската, европейската, християнската и ислямската религиозна книжнина. В различните версии на „А.“ са използвани изобразителни елементи и от изт. приказни повествования, и от християнския тип *биографии*. Б. Богданов отдава „виталността“ и „адаптивността“ на произведението на жанровата му организация, която условно нарича „народна книга“, и на сюжета, който претърпява преработки в зависимост от националната среда и улеснява приспособимостта на творбата към местната литературна традиция. През Средновековието в Зап. Европа се разпространява и под формата на „куртоазен роман“. Славянският превод е направен не по-късно от XII в.

През Бълг. възраждане „А.“ първоначално се включва в *сборниците със смесено съдържание*, като текстът следва традициите на старата литература – жития, легендарни разкази, повести за библейски лица. В ръкописния сборник на *поп Пунчо* от 1796 е включен вариант със заглавие „Повест ради царя Александрию“. От началото на XIX в. са известни преводите на Павел Хаджикиряков от 1818, на Спас Попхристов и Лазар Димитров (в гр. Каракал, дн. в Румъния), преписът от 1816 в Троянския манастир. Някои от вариантите са превод от рум. и от грц. език, а други възхождат към по-стари славянски преводи. В НБКМ и НБИВ се съхраняват над десетина преписа на „А.“ от XIX в.

„А.“ за първи път е публикувана на бълг. език през 1844 под заглавие „История на великий Александра македонца, която списува неговото рождение, живот, юначество и смърт“. Преводът е от грц. и е дело на Хр. *Попвасилиев*. Книгата е преиздадена през 1851 и през 1867. Печатно разпространеният вариант следва средновековната забавна и авантюрна линия (познати са южнославянски апокрифи за Александър, в които преобладава мистичното). Творбата е разделена на кратки епизоди, които са относително самостойни и представят основната събитийна линия. Заглавията на епизодите са описателни и свързани с фабулата. Срещат се мотиви, познати от

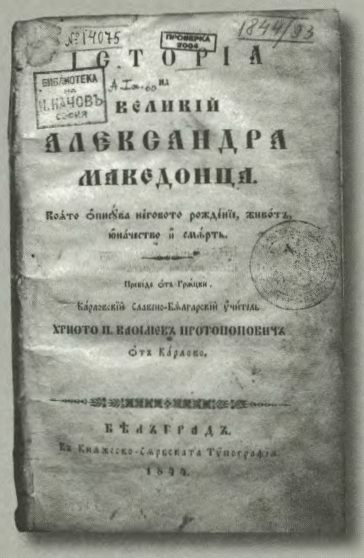

„Александрѝя“ в превод на Хр. Попвасилиев Протопопович

античната литература и от фолклора, като сбъдване на сънища, чудесни приключения, пътешествия по екзотични места. Чудесата напомнят както житийните разкази, така и античните романи и фолклорните приказки. Отделните разкази, сведени до съдържанието, подчертават величието на Александър и необикновеността на неговите подвизи. Те носят и поуката в себе си. Книгата има мото: „Историята е глас на мъртвите, който поучава живите“, в края е поместено „Нравствие на историята“, което представя четивото като „полезен пример“ и обобщава поуките от текста. За „А.“ са записани *спомоществователи* от Карлово, Калофер, Пловдив, Плевен, Дупница, Кюстендил, София, Самоков, Панагюрище, Белград. Сред име-

ната се открояват Хр. *Георгиев*, Евл. *Георгиев*, Р. *Попович*, *Дамаскин Рилец* и др.

Съч. История на великий Александра македонца, която описува неговото рождение, живот, юначество и смърт. Преведе от гръцки карловский славенобългарский учител Христо П. Василиев Протопопович от Карлово. Белград. 1844; Цариград, 1851; Букурещ, 1867.

Лит. Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923. Милетич, Л. Една българска Александрия от 1810 г. – Бълг. старина, 1936, № 13. Мирчев, К. Още една новобългарска Александрия от началото на XIX в. – ГСУ. Истор.-филол. ф-т, 43, 1948. Данчев, Г. Ръкописен сборник от началото на XIX век. – Изв. Инст. литература, 16, 1965. Богданов, Б. 1. Проблеми на жанра в античния роман за Александър Македонски. – Литературна мисъл, 1979, № 7; 2. Старогръцката литература. Исторически особености и жанрово многообразие. С., 1992.; 3. Мит и литература. С., 1998. Банков, Т. За един исторически разказ от края на XVIII в. – Литературна мисъл, 1983, № 5. Мелетинский, Е. Средневековый роман. М., 1983. Алексиева, Афр. Преводната проза от гръцки през Възраждането. С., 1987. Аретов, Н. Преводната белетристика от първата половина на XIX век. С., 1990, 11–16. Драгановић, Др., В. Стојчевска-Антик. Митологумена на средновековната кирилска писменост. Скопје, 1990, 73–88. Jouanno, C. Naissance et métamorphoses du Roman d'Alexandre. Paris, 2002.

Л. Михова

АЛИЛОДИДАКТИЧНО УЧИЛИЩЕ – вж. *Взаимно училище*.

АНГЕЛОВ, Боню Ст. (Б. А. Стоянов) (6.I.1915, с. Горно Панчарево, дн. Ягода, Казанлъшко – 26.X.1989, София) – славист и литературен историк. Завършва славянска филология в СУ (1938). През 1939–45 е учител в Плевен, Карлово и Казанлък. Н.с. (1946) в Инст. за бълг. език при БАН, ст.н.с. (1957) и проф. (1967) в Инст. за литература при БАН, един от основателите му.

А. изследва проблеми на старобълг. и на възрожденската литература, открива и въвежда в научно обръщение авторското дело на редица книжовници, публикува съчиненията на старобълг. и възрожденски писатели. Публикациите на А., повече от 300 на брой, имат непреходна стойност и завоюват висок международен престиж. Обнародва важни Кирило-Методиевски извори, съчинения на Климент Охридски, Йоан Екзарх, Григорий Цамблак, Димитър Кантакузин, Владислав Граматик и др. В резултат на систематичните му извороведски търсения са открити неизвестни ръкописи на Мардарий Рилски, Висарион Дебърски, Пахомий Слепчански, Матей Слепчански, Висарион Хилендарски и др. Проучванията на А. върху XVII и XVIII в. съдържат приноси в изследванията на процесите и явленията, които представляват мост между стара и нова литература и хвърлят светлина върху тяхната приемственост. Двата тома на А. „Съвременници на Паисий“ представят литературноистор. контекст на Паисиевото дело с отделни очерци за книжовници и техните творби, с картината на културния живот. Очертани са изцяло (т. 2) творческите портрети на *Никифор Рилски, Янкул Хрельовски, Стоян Кованлъшки, Дойно Граматик* и др., с нови данни и тълкувания е представено делото на *Йосиф Брадати*. Приложените откъси от съчиненията на разглежданите автори разкриват по-ясен образ на книжовните процеси през XVIII в. и тяхната роля в периода на прехода между старобълг. и възрожденската ли-

Боню АНГЕЛОВ

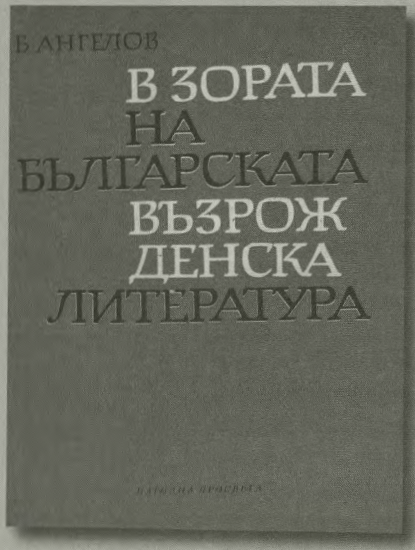

Боню АНГЕЛОВ. „В зората на ...“, 1969

Боню АНГЕЛОВ – книгата му за Паисий Хилендарски, 1985

тература. „История славяноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* заема главно място в изследванията на А. в областта на възрожденската литература. Подготвя две издания на Паисиевата история (Никифоров препис от 1772 и Рилска преправка), снабдени с обширни предг., в които се проследяват нерешените въпроси в проучванията върху нея, дава се археографски обзор на известните преписи и се коментират текстологични проблеми. А. се занимава с въпроси от биогр. на Паисий (родно място, учение, в коя година е починал и пр.), издирва неизвестни ръкописи на *Софроний Врачански* и Спиридон Рилски, като разкрива непознати страни от тяхната дейност – „Из ръкописната сбирка на Народната библиотека „Кирил и Методий“ (Неизвестни ръкописи на Софроний Врачански, Спиридон Рилски и български препис на Историята на Йован Раич) („Изв. НБКМ и библиотеката на СУ“. 5 (11), 1965). Обобщаващият труд на А. „В зората на българската възрожденска литература“ представя нови за времето издирвания върху Паисий и Софроний, както и върху техните следовници, като книжовната им дейност получава по-ярка значимост за литературната история и очертава културния контекст от края на XVIII и първите десетилетия на XIX в. А. е автор на голяма част от очерците по старобълг. и възрожденска литература в „История на българската литература“ (т. 1, 1962; т. 2, 1965). Има значителна заслуга за сравнителното проучване на българо-рус., руско-бълг. и сръбско-бълг. книжовни връзки през Средновековието и Възраждането.

Съч. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 1. С., 1958; Т. 2. С., 1967; Т. 3. С., 1978. История славяноболгарская. Никифоров препис от 1772 г. С., 1961. Съвременници на Паисий. Т. 1. С., 1963; Т. 2. С., 1964. Рилска преправка на История славяноболгарская. С., 1966. Борба за делото на Кирил и Методий. С., 1969. В зората на българската възрожденска литература. С., 1969. Из историята на руско-българските литературни връзки. Т. 1. 1972; Т. 2. С., 1980. Страници из историята на старобългарската литература. С., 1974. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977. Руско-южнославянски книжовни връзки. С., 1980. Старобългарски писатели. С., 1981. Старобългарско книжовно наследство. Т. 1. С., 1983.

Лит. А р н а у д о в, М. Съвременници на Паисий – Литературна мисъл, 1964, № 5. М и л т е н о в а, А. Научното дело на проф. Б. Ст. Ангелов. – Старобълг. литература, 1985, № 18. С т о й к о в а, А. Библиография на публикациите на проф. Боню Ст. Ангелов. – Пак там. Слово и вяра. Международна научна конференция, посветена на 90 г. от рождението на проф. Боню Ст. Ангелов, 18–19 окт. 2004, Ст. Загора. Ред. Д. Кенанов. В. Търново, 2007.

А. Милтенова

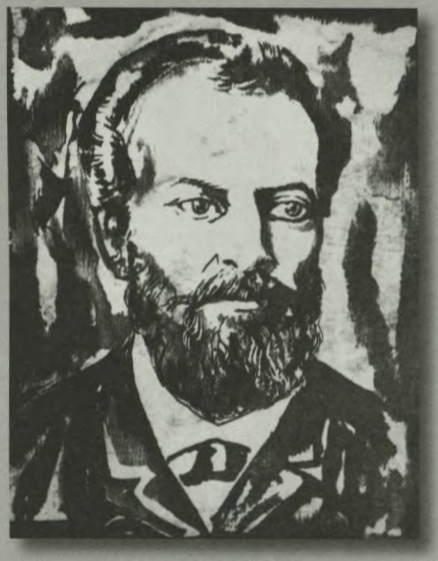

Харалан АНГЕЛОВ
– рисунка от Асен Василиев

Харалан АНГЕЛОВ

АНГЕЛОВ, Харалан (Х. А. Василев) (10.II.1845, Шумен – 25.VII.1904, Шумен) – поет, учител, обществен деец. Произхожда от занаятчийско семейство (баща му е шивач). Учи в шуменското класно училище (1852–64), свири в духовия оркестър, помощник-учител на *Д. Войников.* Писар в манифактурно дружество в Каспичан (до 1867), търговец на жито (1868), помощник в търговията на брат си Никола във Варна (1868–69). Самообразова се, изучава фр. език. Учител в Жеравна (1870–73), където основава читалище „Единство“ (1869), във Варна (1874) и в Шумен (1875–76), ръководи шуменския театър (1878). Окръжен управител в Разград (1880–81, 1886–90), Лом и Ст. Загора. Кмет на

Варна (1881). Народен представител в УС (1879) и в няколко обикновени НС.

Книжовната дейност на А. е свързана със сътрудничеството му в периодичния печат – сп. „Читалище“, „Училище“, „Градинка“, „Звездица“, в. „България“, „Ден“. Във в. „Право“ публикува статията „Общините ни, училищата ни и ние“ (№ 31, 33, 1873), в която защитава просветителските си възгледи. Някои от своите стихотворения пригажда към популярни мелодии. Участва в редактирането на в. „Работник“ (1881).

Съч. Стихотворения. Ред., съст. и коментар Б. Йоцов. С., 1934.

Лит. Б о н ч е в, Н. „Читалище“ 1870–1871, кн. 11. – ПСп, 1871, № 4. С п а р т а н с к и, С. Един учител-поет – Харалан Ангелов. – Бълг. сбирка, 1904, № 9, 10. Ч и л и н г и р о в, Ст. 1. Харалан Ангелов. – Училищен преглед, 1905, № 1; 2. Една песен за цар Бориса. – Бълг. сбирка, 1907, № 10; 3. Харалан Ангелов – принос към нашата доосвободителна поезия. – Сб. БАН, 1914, № 3. Н а л б а н т о в а, Е. Човекът извън властта на Словото. – В: Възрожденският човек – утопии и реалност. В. Търново, 2001.

К. Михайлов

АНДРЕЕВ, Атанас (ок. 1836, Търново – 5.I.1898, Търново) – търговец и политически деец. Учи в Търново. На 18 г., според П. *Кисимов*, участва в Кримската война 1853–56. След 1855 се установява в Румъния. Занимава се с търговия, подпомага материално бълг. освободително движение. Владее рум., итал. и рус. език. Един от основателите на ТЦБК в Букурещ (1866–68) и създател на поделението му в Търново (1866). Като председател на Тайния комитет преговаря с рум. либерали (К. Росети, Й. Брътиану) за създаване на Свещена коалиция между българи и румънци с цел общи действия срещу Турция. Председател на Бълг. централно благотворително общество в Гюргево (1876). След Освобождението е търговец и административен служител; привърженик на Консервативната партия, русофил.

А. превежда на фр. език двата основни политически документа на Тайния комитет – брошурата „България пред Европа“ от П. Кисимов, която поставя бълг. национален въпрос пред европейското обществено мнение, и мемоара до султана за създаване на дуалистична турско-бълг. държава. Фр. версии на документите, предназначени за европейските дипломатически кръгове, предизвикват широк интерес и коментари. А. участва в редактирането на в. „Народност“ (ян. – нач. на юни 1868), вероятно е автор или преводач на някои материали в него.

Съч. La Bulgarie devant l'Europe. Bucureşti, 1866. Memoire adressé a S.M.I. le Sultan par le Comité secret central bulgare. (Bucarest), 1867.

Лит. Кисимов, П. 1. Атанас Андреев (некролог). – Мир, № 482, 1898; 2. Исторически работи. Ч. 3. С., 1901, 26–33, 103–104, 108 и др. К а с а б о в, Ив. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905, 56–57. Б у р м о в, А. Таен централен български комитет. – В кн. му: Избрани произведения. Т. 2. С., 1974. В е л и к и, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850–1878). С., 1982, с. 60.

Ст. Таринска

АНДРЕЕВА-ПОПОВА, Надежда Петрова (26.I.1926, Дупница – 11.I.2012, София) – филоложка, литературна историчка, преводачка. Произхожда от образовано семейство, баща ѝ е един от утвърдените архитекти в София. Завършва класическия отдел на Първа девическа гимназия в София, нем. и фр. филология в СУ (1947). Преподавателка (1951) в Държавното висше театрално училище (ВИТИЗ, 1954 – НАТФИЗ, 1995), проф. по история на западноевропейските литератури (1960). През 1992–2008 преподава в СУ и в ЮЗУ „Неофит Рилски“ в Благоевград. Участва в национални и международни научни конференции: член на Президиума на ВАК и на Специализирания научен съвет по литературознание, на Международната асоциация по сравнително литературознание като единствен представител на България и в Координационния ѝ съвет. Член-кор. на научното „Немско-бълг. дружество за поощряване на отношенията между Германия и България“.

Надежда АНДРЕЕВА-ПОПОВА

Основните съпоставителни проучвания на А.-П. са в сферата на немско-бълг. и австро-бълг. литературни отношения. Научните ѝ интереси са свързани с историята на западноевропейските литератури, ориентирани са към съпоставително изследване на автори, творби, мотиви и образи, което я утвърждава като

един от водещите бълг. компаративисти. Творчеството ѝ е с широк истор. и проблемно-тематичен обхват – от епохата на Просвещението до експресионизма и постмодернизма на XX в. Сериозен принос към изследванията на бълг. културна история са публикациите ѝ, свързани с Бълг. възраждане. С докторската си дисертация за „Многострадална Геновева", А.-П. не само установява автора на пиесата – Хр. фон Шмит (1768–1854), но допринася за проучването на междукултурните отношения през Възраждането като проследява историята на мотива от средновековната легенда до бълг. възрожденска сцена. Трудът на А.-П. „Немската литература в България през Възраждането" има два раздела – художествена и нехудожествена литература, включени са отделни глави за история, пътеписи, публицистика, общообразователна и педагогическа литература. За първи път се представя цялостно изследване на присъствието на нем. литература в културния живот на Бълг. възраждане. А.-П. проследява хронологията на първите преводи на всички творби от немската художествена и нехудожествена литература – от Шмит и Х. Траучен през Кр. Гелерт, Х. Чоке и А. Коцебу до Е. Лесинг, Й. В. Гьоте и Ф. Шилер, както и от А. Шльоцер и Л. Фон Ранке през Х. фон Молтке до К. Реклам и Л. Бюхнер. Изследва рецепцията на общо 57 автори със 166 произведения. В. Геземан определя като „сензационно" формулираното от А.-П. сравнение в жанра „литературен диалог" между У. фон Хутен (1478–1523) и *Неофит Хилендарски*-Бозвели. С богати познания и ерудиция разполага рецепцията на нем. литература в контекста на европейските литератури. Съотнася бълг. преводи на нем. пиеси с преводите на фр. и рус. език. Като проследява движението на текста от един език в друг, разкрива посредническата роля на езиците в междукултурния диалог и подчертава решаващия фактор на превода в духовния живот през Възраждането. Принос в научната дейност на А.-П. е и установяването на бълг. присъствие в литературата на Нем. просвещение. С книгата си „Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX век" съобщава за 25 немскоезични пиеси, чиято тема е християнизацията в България. С интерпретацията на съхранените осем от тях допълва проучванията на Й. *Иванов*, В. Мавродиев и Р. Заимова. С епохата на Бълг. възраждане и Нем. просвещение са свързани и студиите на А.-П. „Фридрих Шилер и духовните процеси в България през XIX–XX век" („Фридрих Шилер – за бъдните столетия", 2007) и „Родината в две стихотворения на Хайнрих Хайне" („Хайнрих Хайне – нега, ирония и жлъч", 2008). Изследването на А.-П. „Напредъкът на обществото и разпадът на личността в произведенията на Фридрих Шилер (XVIII в.) и Х. М. Енценсбергер (XX в.)" хвърля мост между духовните ценности на Просвещението и съвременния свят. Примери за научния ѝ интерес към модерната литература са „Поезията на немския експресионизъм" и „Асен Разцветников и немската поезия". Висока оценка получават преводите на А.-П. на значими немски произведения като стихотворения от Г. Бен – „Метафизика на формата", „Розата е без Защо. Немска лирика от дванайсет столетия" (2007; тя взима за заглавие стихотворение на Сибелиус от XII в.), „История на българите в Мизия" (2009) от Й. К. фон Енгел.

Съч. Deutsches Lesebuch mit Texterläuterungen und Übungen. (Сб. от четива и упражнения по немски език). Für die Studierenden am Theaterinstitut). С., 1955. Deutsches Lesebuch mit Texterläuterungen und Übungen. Für die Sudierenden am Institut für bildende Kunst. С., 1961. Западноевропейската литература след Парижката комуна. Учебник за студентите от ВИТИЗ. С., 1973. Поезията на немския експресионизъм. С., 1983. Асен Разцветников и немската поезия. С., 1992. Немската литература в България през Възраждането. С., 2001. Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в. В. Търново, 2004. Напредъкът на обществото и разпадът на личността в произведенията на Фридрих Шилер (XVIII в.) и Х. М. Енценсбергер (XX в.).

Лит. К о н е в, Ил. Сравнителните изследвания на Надежда Андреева-Попова и нейният труд „Поезията на немския експресионизъм". – Сравнително литературознание, 1986, № 7. G e s e m a n n, W. Prof. Dr. Hadežda Andreeva-Popova. – Bulgarien-Jahrbuch. München, 2000/2001. Б а с а т, Е. Надежда Андреева или за страстта на думите. – Панорама, 2011, № 5. S t a i t s c h e v a, E. Univ. Prof. Dr. Dr. sc. Nadežda Andreeva-Popova. In memoriam. – Bulgarien-Jahrbuch. München, 2013. З а и м о в а, Р. „История на българите в Мизия" от Йохан Кристиан Енгел. – Литературен глас, № 168, септ. 2013.

Е. Стайчева

АНДРЕЙЧИН, Любомир Димитров (22.III.1910, Габрово – 3.IX.1975, София) – езиковед, изследва граматиката и стилистиката на бълг. език, радетел за правилна бълг. реч. Средно образование получава в Севлиево и Враца (1827). Завършва славянска филология в СУ (1934). По време на следването и след дипломирането си е лектор по бълг. език в Ягелонския университет в Краков, Полша, където специализира славянско езикознание при проф. К. Нич и Т. Лер-Сплавински, получава докторска степен (1936). Учител до 1941. Асистент (1941), доц. (1946) и проф. (1950) по съвременен бълг. език във Филол. ф-т на СУ. Директор на Инст. за бълг. език при БАН (от 2005 носи неговото име) и завеждащ секция по съвременен бълг. език (1951–75). Редактор-основател и главен редактор (1951–75) на сп. „Български език" и на др. научни и научнопопулярни издания. Член-кор. на БАН (1952).

Главният труд на А. „Основна българска граматика", който систематизира и осмисля теоретично цялостната граматична система на съвременния бълг. *книжовен език*, остава до днес едно от най-авторитетните изследвания. Значителна е заслугата

му за изучаване на историята на новобълг. книжовен език, особено неговото формиране и развитие през Възраждането. Изследва взаимодействието на народния език и книжовната традиция, въз основа на което установява различни етапи в развитието на книжовния език; разглежда ролята на старобълг., черковнославянския и рус. език: „Някои въпроси около изграждането на българския книжовен език във връзка с историческите условия на нашето Възраждане“ („Български език“, 1955, № 4), „Характер и произход на някои структурни особености на новобългарския книжовен език“ („Славистичен сборник“, 1963), „Ролята на черковнославянския език за изграждането на съвременния български книжовен език“ („Български език“, 1958, № 4–5), „Взаимодействие между народен език и книжовни влияния при формирането на новобългарския книжовен език“ („Български език“, 1963, № 4–5), „Националното своеобразие (самобитност) на езика“ („Език и литература“, 1961, № 5) и др. Поставя теоретични и практически въпроси, свързани с езиковия израз – „Към въпроса за ролята на граматическите елементи в художественото творчество“ („Славистични студии“, 1963) и др. Обръща внимание на научните теории, които са в основата на езиковото строителство през Възраждането – „Филологически основи, върху които се гради книжовната дейност на възрожденските дейци“ („Български език“, 1982, № 6). Ценни са изследванията на А. за езика и стила на изтъкнати възрожденски писатели, които имат етапно значение в книжовно-езиковото развитие: „Езикът на Паисиевата „История славеноболгарская“ и началото на новобългарския книжовен език“ („Български език“, 1968, № 6), „Разказвателните наклонения в произведенията на Софроний Врачански“ („Славистичен сборник“, 1968), „Радетел за български книжовен език“ („Д-р Иван Богоров“, 1972), „Васил Априлов“, „П. Берон“, „Н. Геров“ („Строители и ревнители на българския език. Пантеон“, 1982), „Любен Каравелов и развитието на нашия национален език и разказвателен стил“ („Български език“, 1954, № 2), „Език и стил на Любен Каравелов“ („ГСУ. Истор.-филол. ф-т“, 46 (4), 1950), „Художествения стил на Любен Каравелов“ („Език и стил на българските писатели“, 1961), „Език и стил на Христо Ботев“ („Христо Ботев. Сб. по случай 100 години от рождението му“, 1949). А. изтъква специфичните езикови особености, на които се дължи силното въздействие на Ботевия стих и на публицистиката му: „Чарът на Ботевия поетичен език“, „Синтактично-стилни, фразеологични и др. особености на Ботевата публицистика“ („Език и стил на българските писатели“, 1962) и др. Неговите наблюдения помагат за атрибуцията на неподписани творби от Хр. *Ботев* и Л. *Каравелов*. А. е автор и съавтор на много учебници за средните, полувисшите и висшите училища, на различни речници в много издания, на езикови помагала и др., на очерци за бълг. езиковеди, на бел. и статии по практически езикови въпроси.

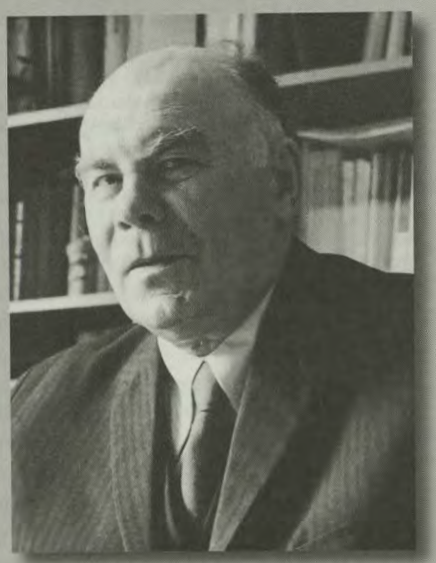

Любомир АНДРЕЙЧИН

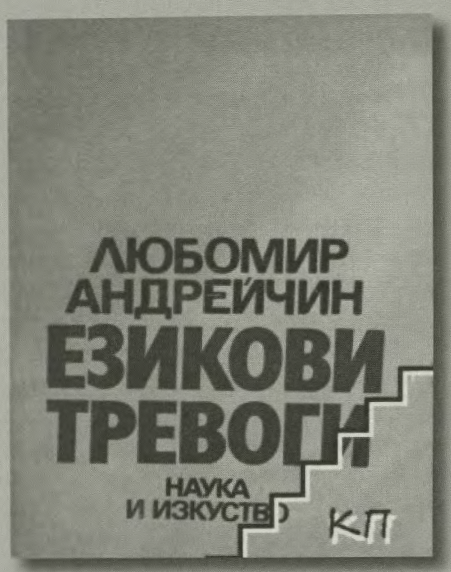

Любомир АНДРЕЙЧИН, „Езикови тревоги“, 1973

Съч. Kategorie znaczeniowe konugacji bułgarskie. Krakóv, 1938; превод на бълг. език: Смислови категории в българското спрежение. – В кн. му: Глаголната система в съвременния български език. Съст. П. Костадинова. С., 2010. Основна българска граматика. С., 1944, 1978. Съвременен български език (съавт.).

Ч. 1–2. С., 1953–1957. Езикови тревоги. С., 1973. Из историята на нашето езиково строителство. С., 1977.

Лит. П о п о в а, В. Библиография на трудовете на чл.-кор. проф. д-р Любомир Андрейчин (1931–1969). – Изв. Инст. бълг. език, 19, 1970. Р у с и н о в, Р. Любомир Андрейчин. Живот и научно дело. В. Търново, 1994. М а н о л о в а, Л. Професор доктор Любомир Андрейчин – строител и ревнител на родния език. С., 1996. Изследвания по български език. Сб. с материали от Националната научна конференция, посветена на член-кор. проф. д-р Л. Андрейчин по случай 85 г. от рождението му, 20 г. от смъртта му и 50 г. от отпечатването на „Основна българска граматика", В. Търново, 30–31 март 1995. Ред. Р. Русинов и др. В. Търново, 2001. Любомир Андрейчин – пътят на откривателя. Съст. В. Георгиева и др., ред. К. Чакърова и др. Пловдив, 2010.

Ст. Таринска

АНОНИМНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ – писмени или печатни текстове, на които не е отбелязано името на автора, компилатора, преводача, преписвача. Те поставят пред изследователите сериозния проблем за атрибуцията (кому принадлежат). В средновековната практика липсата на „авторско" означение е проява на традицията за съзнателно омаловажаване на личността. По-късно на преден план излиза нежеланието за обявяване на собственото име – поради страх от преследване, от неприемане или поради определена политическа цел. В своя репертоар „Българска възрожденска книжнина" (т. 1, 1957) М. *Стоянов* обособява специален раздел „Анонимни книги", в който влизат 196 заглавия. Към тях трябва да се прибавят и многобройните неподписани статии, дописки и бележки във възрожденския периодичен печат. За науката „анонимни" остават и тези текстове, които не позволяват да се установи със сигурност авторът. Особен вид анонимност е тази, при която изданието излиза от името на организация или институция. Такива са издания на бълг. революционни комитети, устави, правилници. Сред забележителните анонимни книги са „Молитвений крин" (1806), от която няма запазен нито един екземпляр, някои от календарите „Казамия", различни издания на Библията или части от нея без името на преводача, „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българити" (1861) от Г. С. *Раковски*. По същество А.П. са и публикациите, предимно дописки, подписани с т.нар. неиндивидуализирани псевд., за които не са установени конкретни лица: Един българин, Една българка, Един някой, Правдю, Православен християнин и т.н.

Лит. Б а е в а, С. Понятието за авторска личност през Българското възраждане. – Литературна мисъл, 1983, № 2. И в а н о в а, Д. По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането. Пловдив, 2000. Р а д е в, Ив. Българската литература на XIX век. От анонимност към авторство. В. Търново, 2002. А л е к с а н д р о в а, Н. П. Историите около една българка и Любен Каравелов. – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сборник в чест на Румяна Дамянова. С., 2009. Т а ч е в а, Е. Homo scribens: казано и премълчано в аз-говоренето. – В кн. й: Възрожденски семинари. Благоевград, 2011. Д а м я н о в а, Р. Глас от миналото – глас днес (Проекции на субектността в словесността на Българското възраждане). – В: Просвета и промяна. Сб. в чест на член-кор. Румяна Радкова и по случай 150-г. на Болградската гимназия. С., 2010.

К. Михайлов

АНТИМ I (светско име: Атанас Михайлов Чалъков) (1816, Лозенград, Одринско – 1.XII.1888, Видин) – висш бълг. църковен деец, *дарител*, пръв бълг. екзарх (16 февр. 1870 – 14 апр. 1877) на новоучредената Бълг. екзархия. Баща му е занаятчия. Учи в грц. училище в Лозенград. Работи като абаджийски чирак в Цариград (1836). Продължава образованието си в *Куручешменското училище* в Цариград (1843–44), в Богословското училище на о. Халки (1844–48), в Одеската духовна семинария (1850); завършва

АНТИМ I – първият български екзарх

Московската духовна академия (1856) като магистър по богословие. Учител в Лозенград (1849–50); свещеник в различни московски църкви; преподавател по църковна история, по рус. и църковнославянски език в Богословското училище на о. Халки (1857–68), ректор на училището (от 1865). Замонашва се в Хилендарския манастир (1837), Света гора; ръкоположен за йеромонах от Московския митрополит Филарет (1856). Видински митрополит (1868). Противопоставя се на разпространението на унията в Малкотърновско (1862); включва се в борбата за независима бълг. църква, участва в революционния акт на отказ от подчинение на Цариградската патриаршия (1868). След Април-

ското въстание 1876 е отстранен от екзархийския престол и заточен в Ангора, Мала Азия, освободен е през пролетта на 1878. Председател на УС (1879) и на I ВНС (1879).

А.I взема активно участие в организацията на бълг. независима църковна йерархия. Произнася редица речи по актуални църковно-политически въпроси, някои от които са обнародвани във възрожденския периодичен печат. През май 1864 изпраща открито писмо до Грц. църковен събор, в което излага позицията си по българо-грц. църковен конфликт („Съветник“, № 9, 1864). Окръжните му писма са посветени на каноничния казус, предизвикан от наложената от Цариградската патриаршия схизма на бълг. клир и на народа. А.I открива с тържествено слово първата *българска народна изложба* (29 юни 1873) с бълг. етнографски материали в Цариград („Право“, № 4, 1873). След Освобождението на България се занимава с благотворителна и дарителска дейност в полза на бълг. църква и образование. Материали в: НБКМ–БИА, II А 5812, НА БАН, ф. 144, ДА–Варна, ф. 74 к.

Лит. [б.а.] Жизнеописание на баба Гена [Нейкова], майка на блаженейшаго Антима първий, български екзарх. Цариград, 1872. Особен лист за посрещание и изпровожданието на негово блаженейшество г. Антима, първаго екзарха болгарскаго в Русе и Свищов. 19 март 1872. Русе, 1872. М и л к о в, Т. Антим, първи български екзарх. Пловдив 1899. О р м а н д ж и е в, Ив. Антим I български екзарх. С., 1929. К и р и л, патриарх Български. Екзарх Антим. 1816–1888. С., 1956.

К. Михайлов

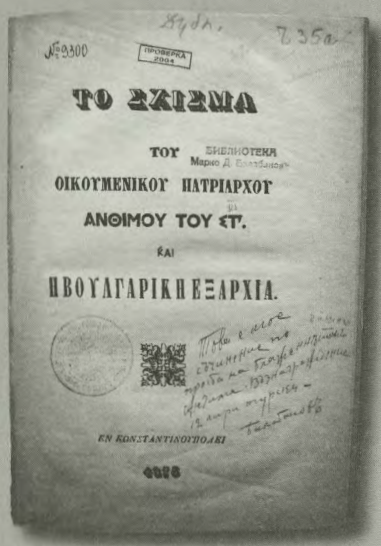

Схизмата срешу българския народ, 1875

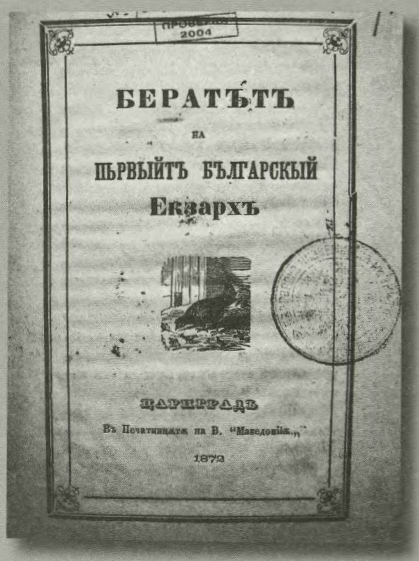

Султанският указ за назначаване на български екзарх, 1870

АПРИЛОВ, Васил Евстатиев (21.VII.1789, Габрово – 2.X.1847, Галац, Румъния) – книжовник, просветен деец. Произхожда от заможен търговски род. Учи в килийно училище. На 11 г. се преселва при братята си – търговци в Москва. Продължава образованието си в московски училища. Завършва нем. гимназия в Брашов (1807). Следва медицина във Виена (1807–09), но не завършва по здравословни причини. Установява се в Одеса, приема рус. поданство и започва да се занимава с търговия. В търговските дела му помага и дарбата на полиглот – владее нем., фр., итал., старогрц., новогрц., лат., рус. език. В Одеса е във връзка с грц. колония в града, включва се в нейни обществени инициативи, подпомага материално грц. освободително движение. През 1830 посещава Цариград, запознава се с духовния и икономическия живот на бълг. общност в тур. столица. През 1831 прочита първия том на „Древние и нынешнее болгаре…“ от Ю. И. *Венелин*, който оказва решаващо влияние върху неговата понататъшна дейност – от ревностен елинофил става последователен и пламенен бълг. патриот и будител. През 1832 заживява с идеята за откриване на светско училище в Габрово, която заедно с Н. *Палаузов* реализира през 1835. Подпомага всички инициативи за неговото укрепване. Установява писмени връзки с Венелин през 1836. Поощрява научните му интереси към България, изпраща му фолклорни и др. материали, препис от „История славеноболгарская“. Венелин е неоспорим авторитет за А. и той популяризира името му и неговото дело между бълг. интелигенция. Изпраща писмото на Венелин от 27 септ. 1837 на *Неофит Рилски, Р. Попович*, Ем.

Васкидович. То става програмен документ за събиране и проучване на бълг. народно творчество, за издирване на старини и старинни предмети, монети, носии. През 1847 А. е на лечение в Бурса (дн. в Турция). На път за Одеса се отбива в Габрово. На 29 авг. присъства на тържествено събрание в двора на църквата „Св. Троица“ и записва 2500 гроша за построяване на нова училищна сграда. Влошеното му здравословно състояние не му позволява да се завърне в Одеса, принуден е да спре за кратко време в Галац, където умира от туберкулоза.

Първият книжовен труд на А. – „Българските книжници, или на кое словенско племе собствено принадлежи кириловската азбука“, е написан по повод публикация на срб. учен Д. П. Тирол във в. „Одесский вестник“. Възприел ненаучното твърдение на словенския учен Й. Копитар, че първи от славянските народи се покръстват сърбите и Кирил и Методий превеждат църковните книги на срб. език, Тирол прави опит да популяризира това становище и сред руси и украинци. А. му се противопоставя решително. За да запознае по-широк кръг читатели в Русия и България с възраженията срещу Тирол, публикацията „Българските книжници…“ се появява в самостоятелна брошура на рус. език и в бълг. превод на Н. *Геров*. Вторият труд на А. – „Денница новоболгарскаго образования“ – разкрива нови страни на богатата му култура и творческите му възможности. В него А. прави преглед на бълг. истор. минало от падането на България под османска власт, обръща внимание на ролята на търговията и занаятите, споменава за излезли бълг. книги („Христоития или благонравие“, 1837, преводач Р. *Попович*; „Славено-болгарское детоводство…“, 1835, от *Неофит Хилендарски*-Бозвели и Ем. Васкидович; „Разговорник греко-болгарский“, 1835, от Хр. *Павлович* и др.), проследява предисторията около откриването на *Габровското училище*, просветното дело в Копривщица, Панагюрище, Сопот, Карлово, Казанлък и др. селища. В края на книгата А. включва „Бележки“ и „Бележки към бележките“, които пояснявят и обогатяват конкретни моменти от текста с оглед на различните категории читатели. По повод критичния отзив на М. А. Соловьов за „Денница новоболгарскаго образования“ през 1842 А. обнародва „Дополнение к книге: Денница…“. В нея дава нова информация за Габрово и Габровското училище, посочва началната граница на Бълг. възраждане, разглежда филол. въпроси, свързани с членната форма, с делото на Кирил и Методий, с рус. влияние и пр.

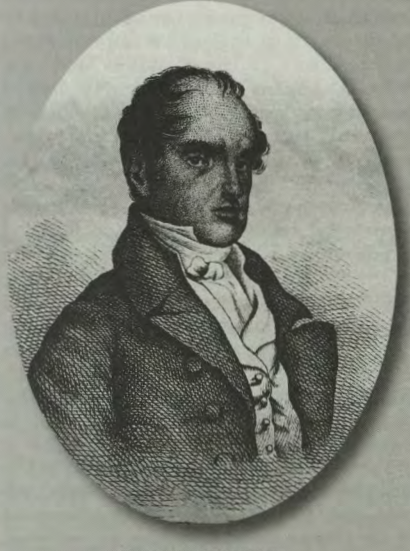

Васил АПРИЛОВ

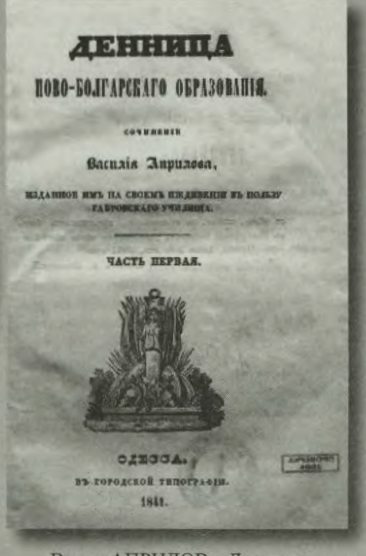

Васил АПРИЛОВ. „Денница на новобългарското образование“, 1841

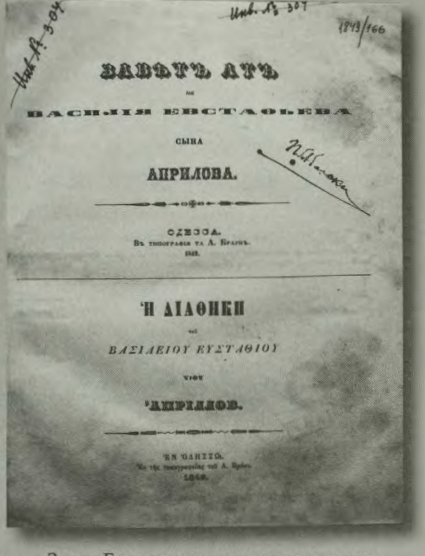

Завет. Брошурата с последната воля на Васил АПРИЛОВ

А., по примера на Венелин, проявява интерес към паметниците на бълг. литература и история. В книгата си „Болгарския граммоты“ включва грамота на Иван Шишман по препис на Неофит Рилски, летопис на Зографския манастир, дипломатически договор на цар Михаил с дубровчаните, грамота на Иван Калиман и др. документи. Независимо от отделни недостатъци при подготовката на текста за обнародване, откроява се критичността и богатата филол. и обща култура на съставителя. А. е един от строителите на бълг. национален *книжовен език*. Филол. му ерудиция е изявена в „Денница…“, „Болгарския граммоты“, а цялостно и последователно – в брошурата „Мисли за сегашното българско учение“.

Основни моменти от тази публикация са споделени в статията „Любородно изложение“ („Любословие“, 1846, № 20, 21). А. търпи еволюция във възгледите си за бълг. национален език. Първоначално държи особено много на връзката на новобълг. със старобълг. език, застъпва се за етимологичен правопис, обявява се против членната форма. Проучването на фолклора, на съчиненията на възрожденските писатели, на дискусиите за грц. литературен език, които следи с внимание, внасят корекции във филол. му възгледи. А. е представител на новобълг. езикова школа – счита, че е необходимо да се има предвид езиковото богатство на бълг. народно творчество, своеобразието на бълг. диалекти, запазването на членната форма. А. подготвя сборник от народни песни, който не успява да обнародва. Запознат с идеите на Я. А. Коменски, той е меценат със съвременни педагогически възгледи за характера и ролята на възпитанието. Утвърждава правото на учениците да учат на родния си език, да бъдат обучавани в светски дух чрез различни общообразователни дисциплини; обявява се против опеката на духовенството над училището. Според него Габровското училище е модел за създаване на светски учебни заведения в България. Ратува за училища от по-висш тип, които да подготвят ерудирани педагогически кадри, за създаване на печатница, която да издава педагогическа литература. Без да отрича класическото, А. е привърженик на реалното образование в бълг. училище. Подпомага бълг. младежи да следват в различни учебни заведения. А. е един от лидерите на първата бълг. литературна генерация. С непосредственото му съдействие в Одеса учат Н. *Геров*, Д. *Чинтулов*, Ив. *Богоров* и др. българи от *Одеския литературен кръг*. Впоследствие, като представители на второто *литературно поколение*, те влизат в конфликт с обществените и творческите му възгледи. А. поддържа връзки с много бълг. литературни, културни и педагогически дейци и с рус. учени – О. М. *Бодянски*, И. И. *Срезневски*, Н. Н. Мурзакевич, с чешките слависти В. Ханка и П. *Шафарик* и др. Материали в: НБКМ, ф. 113, а.е. 12, 25, 78; II А 2051, II А 2049, II Д 11514. ДА Габрово, ф. 746 к, оп.1.

Съч. Българските книжници, или на кое словенско племе собствено принадлежи кириловската азбука? Сочини … Одеса, 1841. Денница новоболгарскаго образования. Сочинение …, изданное им на своем иждивении в пользу Габровскаго училища. Часть первая. Одесса, 1841. Дополнение к книге: Денница новоболгарскаго образования. Соч. ... СПб., 1842. Болгарския граммоты, собранныя, переведенныя на русский язык и обяснения … Изданны в пользу Габровскаго училища. Одесса, 1845. Мисли за сегашното българско учение. От … Одеса, 1847. Заветат на Василия Евстатьева, сина Априлова. Одеса, 1849. Събрани съчинения. Под редакцията на М. Арнаудов. С очерк за живота и дейността на Априлова. С., 1940. Съчинения. Подбор и редакция (с предг.) П. Тотев. С., 1968.

Лит. Савельев-Ростиславич, Н. В. Болгарин Василий Евстафьевич Априлов. – Санктпетербургские ведомости, № 221–224, 1848. Славейков, П. Р. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград, 1866. Миларов, Св. Васил Евстатиевич Априлов, мощният подвижник на новото образование в България. Опис на живота му и на деятелността му. С., 1888. Шишманов, Ив. Д. 1. Първата среща на Априлова с Венелина. – В: Литературно-научен сборник. Кюстендил, 1898; 2. Две неизвестни гръцки писма на Априлова и Палаузова до Неофита Рилски (от 1837 и 1838). – Училищен преглед, 1903, № 5; 3. Априловският сборник от български народни песни в архивата на Раковски. – Сб. БАН, 18, 1919; 4. Нови студии из областта на Българското възраждане. В. Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели – Сб. БАН, 21, 1926; 5. Венелиновите книжа в Москва. – В: От Паисий до Раковски. С., 1943. Ванков, Н. Развой на учебното дело и училищното законодателство в България. С., 1906, 98–105. Йорданов, В. Дарители на народната просвета. С., 1911, 16–32. Орешков, П. Априлов и Срезневски. – Бълг. преглед, 1929/1930, № 2. Арнаудов, М. Васил Априлов. Живот, дейност, съвременници (1789–1847), 2. доп. изд. С., 1971. Вакарелски, Хр. 1. Васил Априлов. – Библиотека „Български писатели“. Т. 1. С., 1929; 2. В. Е. Априлов и българския фолклор. – Литературен глас, № 259, 1935. Маслев, Ст. Априлов в Брашов. – Истор. преглед, 1962, № 1. Унджиева, Цв. Документи по Българското възраждане в съветските архиви. – Изв. Инст. за литература, 12, 1962. Вълчев, М., А. Райкова. Васил Априлов. (Библиография). – В: Светилник на новобългарската просвета. С., 1966. Конев, Ил. 1. Васил Априлов и българската културна революция през Възраждането. – Пак там; 2. Васил Априлов и българо-руските културни взаимоотношения. – Истор. преглед, 1974, № 2. Ангелов, Б. Ст. В. Е. Априлов. – В кн. му: Борба за делото на Кирил и Методий. С., 1966. Георгиев, Ст. Идеята на В. Е. Априлов за книжовен език в учебните програми на Габровското училище. – В: Огнище на духовна мощ на българина. С., 1975. Гечев, М. Просветна дейност на Васил Априлов. – В: История на образованието и педагогическата мисъл в България. Т. 1. С., 1975. Пенев, Б. Василий Евтатиев Априлов. – В кн. му: История на …, Т. 2. Кирова, Е. Културните и научни интереси на Васил Априлов, отразени в личната му библиотека. – Библиотекар, 1981, № 12. Цанев, Д. Васил Априлов и неговите възгледи за българската история. – В кн. му: Проблеми на Българското възраждане. С., 1981. Лекова, Д. 1. Литература–общество–култура …, 40–45 и др.; 2. Васил Априлов. – В кн. му: История на … Т. 1. Васил Априлов и българската възрожденска култура. Сб. с изследвания по случай 200 г. от рождението му. Габрово, 1990. Дамянова, Р. Социокултурни функции на възрожденските писма. Писмото – културна програма. – В кн. й: Писмата в културата на Българското възраждане. Шумен, 1995. Дел’ Агата, Дж. 1. Гръцко-български успоредици по въпроса за езика в епохата на Възраждането; 2. „Старобългарски“ и „църковнославянски“ във въпроса за книжовния език в България през първата половина на XIX век. – В кн. му: Студии по българистика и славистика. С., 1999. Налбантова, Е. Васил Априлов. Време и съвременници. Одеса, 2004. Априловски свод. Автор съставител П. Колева. С., 2009. Тачева, Е. Училище и литературна норма. „Денница на новобългарското образование“ на В. Априлов и „Прескорбное оправдание против Клеветника“ на Ем. Васкидович между училищната култура и „търсещата се“ литература. – В кн. й: Възрожденски семинари. Благоевград, 2011.

Д. Леков

АРБАНАСИ – село на 4 км североизт. от В. Търново. Предполага се, че е основано в началото на XVI в. от преселници албанци, но най-старите писмени данни са от 1810 във ферман на султан Махмуд II, който подновява десет по-стари фермана. През XVII–XVIII в. селището процъфтява, но през 1798 е напълно разграбено и разорено от кърджалиите. Вероятно още от XVII в. в него има грц. училища, в които се изучава по църковни книги четене, писане, цър-

ковна служба и църковно пеене, свещена история, отчасти грц. граматика и смятане, като за изучаване на старогрц. език („елиника“) децата се пращат в Търново. През 1839 в голяма двуетажна къща е отворено по-горно грц. взаимоучително училище с пръв учител поп Марин от А. В него по-късно преподават Иван Сигалата, поп Иванчо (роден в А. и учил в Галатасарайския лицей в Цариград), Панайот Антонов от Търново, който постепенно въвежда черковнославянския език в църквата „Св. Богородица“, а отчасти и в училището (1872–73). Въпреки опитите за побългаряване на училищата, те остават грц. до Освобождението.

В А. има 7 църкви от XVII в.: „Рождество Христово“, „Св. архангели Михаил и Гавраил“, „Св. Димитър“, „Св. Георги“, „Св. Атанас“, „Св. Никола“ и „Св. Богородица“. Те са почти лишени от външна украса, но са богато украсени отвътре. Стените и сводовете са зографисани, а дървените ритуални предмети, иконостасите и архиерейските тронове са покрити с изящна, позлатена украса. В църквите се служи на грц. език почти до Освобождението. За националното пробуждане в А. работят светогорския монах отец Зотик, който през 1833 съдейства за основаване на девически манастир при църквата „Св. Никола“, където е въведено църковнославянско богослужение. Отец Максим Райкович (1801–47) става игумен на Петропавловския манастир край А. през 1838 и оттам води борба против грц. език и гъркоманството.

През 1843–75 в А. се подписват *спомоществователи* за 6 книги. През 1843 са подписани 5 екз. за „Книга, нарицаемая митарства…“ (2 изд.); през 1850 – 31 екз. за „Слово за живота на Христос…“ от Йоан Симеонид (на грц. език); през 1863 – 5 екз. за „Венец азбучний…“ в превод на хаджи Йордан Хадживълков; в 1867 – 26 екз. за „Изгубена Станка“ от Ил. *Блъсков*; през 1872 – 2 екз. за „Сърдечлива Маринка“ от Николай М. Попов; през 1875 – 2 екз. за „Небесни светила или планетите и звездни мирове …“ в превод на Д. Витанов. През 1867–73 в А. има абонати за: в. „Македония“, сп. „Слава“, сп. „Училище“. През 1794 в А. се преселва *Софроний Врачански* заедно със сина си, тук се подготвя за приемане на владишкия сан, често пребивава в селището до 1798, домът му е опустошен от кърджалиите, ръкописите му са унищожени.

Жители на А. участват във всички фази на политическата борба. Един от петимата главни участници в Заверата през 1835 е Йоргу Витанов от А. През 1856 Петропавловският манастир става сборно място за бунтовниците в Дядониколовото въстание. По-късно там отсядат В. *Левски*, отец *Матей Преображенски*, Бачо Киро (вж. *Петров*, К.), Г. Измирлиев. Четите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, на Ф. Тотю са финансирани от родения в А. и забогатял от търговия в Букурещ Спиро Константинов, който е арестуван и затворен. От А. са и Т. Кърджиев, Иларион Драгостинов (главен апостол на II, Сливенски, революционен окръг). Много младежи от А. участват в опълчението по време на Освободителната война.

Лит. Попгеоргиев, Й. Село Арбанаси. Историко-археологически бел. – ПСп, 64, 1903. Костов, Д. Арбанаси. С., 1959. Вачев, Х. Църковният ансамбъл в Арбанаси. Варна, 2006.

Д. Господинов

АРБАНАШКИ МАНАСТИР „СВ. НИКОЛАЙ“ (според по-стари данни „Св. Никола“) – разположен в малка долина в югозап. край на с. Арбанаси на 5 км от В. Търново и основан като мъжки манастир през

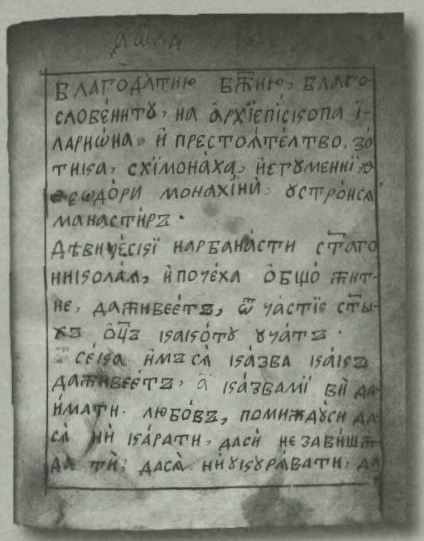

Сборник с поучения към монахините от манастира „Св. Николай“ в АРБАНАСИ, 1834

XII–XIII в. по времето на Асеневци. След падането на Търново под османско владичество през 1393 е разрушен от нашествениците. През 1680 е възстановен, като е построена и сега съществуващата при него църква „Рождество Христово“, чието стенописване е завършено в 1705. Според някои писмени сведения, по времето на търновския владика Йосиф към енорийската църква е изграден и осветен параклисът „Св. Илия“ (1716). При нападение на кърджалиите (1798) манастирът е ограбен и почти унищожен, но в началото на XIX в. е възстановен. Конкретни сведения за важни събития в историята на Арбанаси и църквата „Св. Николай“, както и за

процеса на елинизация и разпространението на грц. образованост, могат да се открият в изписани на грц. и бълг. език *приписки* и дарствени надписи по печатните книги, използвани от духовенството и миряните през XVII–XIX в. Данни за грц. старопечатна книжнина, ползвана в църквите и манастирите на Арбанаси, и за българите *спомоществователи* за нейното издаване, има във фонда на НБКМ, където се съхранява т.нар. Арбанашка сбирка, която съдържа над 130 заглавия от стари грц. печатни книги. Ктиторска плоча в манастира документира, че през 1833 с благословията на търновския архиепископ Иларион Критски и с предстоятелството на отец Зотик, игумен на Преображенския манастир, и със събраните от населението в Арбанаси средства във възстановената църква се устройва девически манастир. Оригинален извор за възобновеното в началото на XIX в. духовно средище се открива и в специално съставен ръкописен сборник от 1834 с поучения към игуменката и монахините, подготвен от йеромонах Герасим, духовен наставник на първата игуменка на възстановената обител – Теодора Христова от В. Търново. В началото на ръкописа е изписано, че в 1834 **с благословениитоу, на архїепїскопа Іларіѡна и престоятелство, Зотика, схїмонаха, и єгоумений єѡдори монахїни, оустроис манастиръ. Дэвическй н[а] Арбанасти с.таго Никола, и почеха общо житіе, да живєєтъ.** Интерес представляват старият иконостас с полихромна дърворезба от края на XVII в., запазените икони и стенописи, дело на опитни зографи, част от които са представители на Тревненската школа, както и някои йерусалимии от XIX в. През 60-те г. на XIX в. духовното средище е посещавано от революционните дейци В. *Левски*, *Матей Преображенски*, Ст. *Стамболов* и поп Харитон. Материали в: НБКМ ф. № 1462 (славянски ръкописи).

Лит. Попгеоргиев, Й. Село Арбанаси. Историко-археологически бел. – ПСп, 15, 1904, 86–123. Цонев, Зв. 1. История на гр. Горна Оряховица и околността му: Лясковец и Арбанаси. В. Търново, 1932; 2. Манастирите и старинните църкви в Арбанаси. В. Търново, 1934. Снегаров, Ив. Из арбанашките старопечатни книги в Софийската народна библиотека. – Сп. БАН, 28, 1937, № 61, 141–176. Папазов, Д. Село Арбанаси. Лични спомени и събрани събития. – Сб. БАН, 17, 1937, № 31, 1–94. Костов, Д. Арбанаси. С., 1959. Стоянов, М. Стари гръцки книги в България. С., 1978. Константинова, К. Пътят през Арбанаси. Краеведски очерк. С., 1979. Bossilkov, Sv. Arbanassi. Iconostases and Religious Easel Art (15th–18th and 19th Centuries). S., 1989. Димитров, Й. и др. Арбанаси. Архитектура и стенописи. С., 1985. Темелски, Хр. Великотърновските манастири в националноосвободителната борба (истор. очерци). С., 1992. Попова, Е. Стенописите в притвора на църквата „Св. Никола“ в Арбанаси. – Проблеми на изкуството, 1999, № 3. Радев, Ив. История на Велико Търново. XVIII–XIX в. В. Търново, 2000. Коева, М. и др. Православни храмове по българските земи (XV – средата на XX в.). С., 2002. Радева, Ж. Легенди и предания за чудното Арбанаси. Варна, 2004. Вачев, Х. Църковният ансамбъл в Арбанаси. Варна, 2006. Узунова, Е. Неизвестен документален извор за историята на манастира „Св. Никола“ в Арбанаси. – В: Християнска агиология и народни вярвания. Сб. в чест на ст.н.с. Елена Коцева. С., 2008.

Е. Узунова

ÀРБОРЕ (Arbore), Àрборе-Рàли, Замфир (З. Константинович Рали) (14.XI.1848, Чернивци, Украйна – 5.VI.1933, Букурещ) – рум. писател и публицист, участник в рус. и рум. народническо-социалистическо движение през 70-те и 80-те г. на XIX в. Потомък на болярски род от Бесарабия, учи в Кишинев и в гр. Николаев. Следва медицина в Санкт Петербург, участва в студентските вълнения и е арестуван (1869), лежи 2 г. в Петропавловската крепост, после е изпратен в Сибир. Избягва в Швейцария (1871), където се свързва с М. А. Бакунин, редактира в. „Работник“ (1875–76) и сп. „Община“ (1878), издава пропагандни брошури, организира изпращането на нелегална литера-

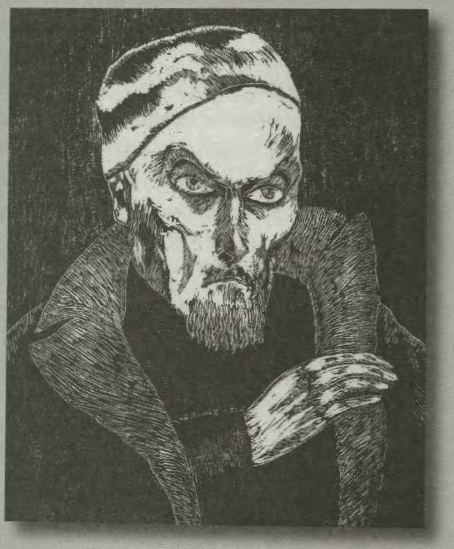

Замфир АРБОРЕ.
Гравюра от дъщеря му, Нина Арборе, 1933

тура в Русия през рум. земи. Заселва се в Румъния (1878), поддържа тесни връзки с рус. революционери емигранти Н. Зубку-Кодриану, д-р Русел, К. *Доброджану-Геря*, Б. Хетрат. От тях научава за дейността и подвига на Хр. *Ботев* и написва биогр. очерк за него, но не успява да го издаде; ръкописът и бел. му се изгубват през 1881; по-късно предава свои спомени на З. *Стоянов,* Е. Волков. Пише с възхищение за бълг. освободително движение в мемоарите си „Сенките на загиналите“ (в ръкопис, издадени на бълг. език от В. Христу), разказва за дейността на Ф. Тотю, П. Хитов, Хаджи Димитър, Стефан Караджа, В. *Левски*, Л. *Каравелов* и др. Няколко пъти посещава България,

поддържа връзки със З. Стоянов, Ив. *Шишманов*, П. Каравелов. В истор. монография „Бесарабия през XIX в." (1898) дава сведения за бълг. преселници. Автор е на „Българо-румънски речник" с предг. от Ив. Шишманов. Публикува на рум. и рус. език спомени за С. Г. Нечаев, М. А Бакунин, Н. П. Огарьов и др. (откъси на бълг. език – „Заря", № 4971, 1936). Мемоарите на А., независимо от субективността на някои оценки и вкуса към сензационното, са ценен документ за обществените борби в Югоизт. и Изт. Европа.

Съч. Николай Петрович Зубка-Кодреани. Биографичен очерк (б.а.). Русе, 1891. Dicţionarul bulgaro-român. Bucureşti, 1909. Христу, В. Замфир Арборе за българските революционери. С., 1947.

Лит. Бурмов, А. Христо Ботев и неговата чета. С., 1974, 596–597, 756. Каракостов, Ст. Ботев в спомените на съвременниците си. Т. 1. С., 1977, 703–711. Zaharieva, S. 1. Замфир Арборе и българският език. – Analele Universităţii Bucureşti. Limbi şi literaturi străine, 1979; 2. Калдиева-Захариева, Ст. 70 години от отпечатването на първия българско-румънски речник. – Бълг. език, 1980, № 3. Поглубко, К. А. Българо-руски революционни връзки през втората половина на XIX век. С., 1982, 153–160 и др.

Ст. Таринска

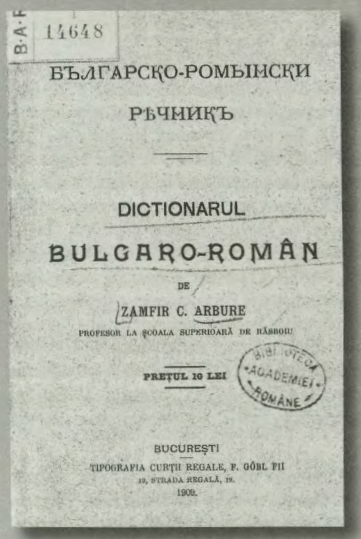

Замфир АРБОРЕ.
Българо-румънски речник, 1909

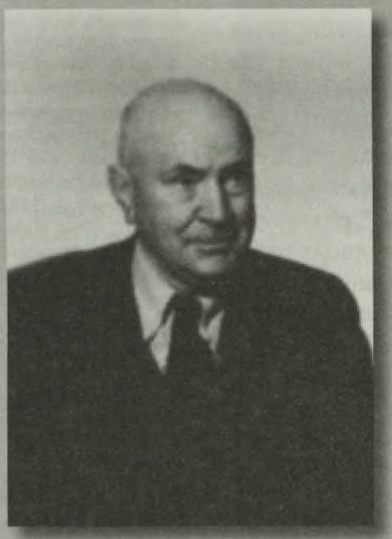

Михаил АРНАУДОВ

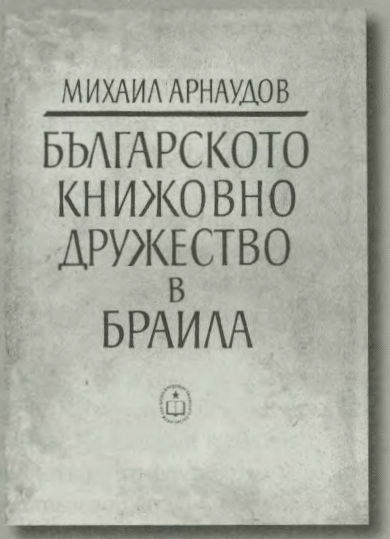

Михаил АРНАУДОВ.
„Българското книжовно дружество в Браила", 1966

АРНАУДОВ, Михаил Петров (5.X.1878, Русе – 18.II.1978, София) – литературен историк и теоретик, фолклорист, етнограф. Завършва гимназия в Русе и славянска филология (1898) във Висшето училище (дн. СУ). През 1898–1900 специализира индогерманско езикознание, философия и литература в Лайпциг и Берлин при А. Лескин, Е. Виндиш, Ф. Бругман, В. Вунд, К. Гелднер. Известно време е гимназиален учител във Видин и София. През 1903–04 специализира в Прага, където защитава докторска дисертация по философия, славянска филология и индология при Т. Масарик, Й. Зубати, И. Поливка. Поддиректор на Народната библиотека в София (1907). Във връзка с научните си проучвания посещава Париж и Лондон (1908–09). Доц. (1908), извънреден проф. (1914), редовен проф. (1919) в СУ. Декан на Истор.-филол. ф-т (1921–22), титуляр на катедрата по сравнителна литературна история (1928–44), ректор на СУ (1935–36). Директор на Народния театър (1926). От 1 юни до 2 септ. 1944 А. е м-р на народното просвещение в кабинета на Ив. Багрянов. След преврата на 9 септ. 1944 е арестуван и осъден на доживотен затвор, отнети са му академичните звания. През 1946 е освободен по неустановено застъпничество. В средата на 50-те г. властта му разрешава да публикува. Без да прави компромис с научната добросъвестност, А. продължава да работи, издава нови трудове, преиздава основните си монографични изследвания. Член-кор. на БАН (1918), акад. (1929). Член на Укр. АН, на Унг. литературна академия „Петьофи", почетен д-р на университетите в Хайделберг (1936) и Мюнстер (1943).

А. проучва народните приказки, обреди и легенди, народната психология и бит. Записва и издава народни песни, гатанки. Студиите му за бълг. фолклорна култура, за бълг. *фолклористика*, за нейната методология и видните ѝ представители, изследванията му за творческите връзки на бълг. писатели с фолклора го утвърждават като един от

най-крупните представители на бълг. народоука. Значителни са приносите на А. в историята на бълг. възрожденска литература и култура. Събира, обобщава и издава огромен фактологически материал за основни проблеми на литературното развитие, за конкретни възрожденски дейци. Монографиите му за *Паисий Хилендарски*, *Неофит Хилендарски-Бозвели*, В. *Априлов*, Ив. *Селимински*, Г. С. *Раковски*, Л. *Каравелов* и др. са солидни основополагащи изследвания с непреходна научна стойност, засягат върхове на националната бълг. литература, открояват самобитните личности на творците. Един от последните му монографични трудове – „Любен Каравелов…“, е великолепно свидетелство за дарбата на А. да извайва внушителни портрети и е класически образец на метода му на литературен историк, чрез който разкрива мястото на писателя в историята на бълг. литература, журналистика, философска и обществена мисъл. Многобройните му студии и статии очертават богатото съдържание и спецификата на Бълг. възраждане. А. изследва и бълг. литература след Освобождението – създава колоритни портрети на едни от най-изтъкнатите бълг. писатели: Ив. *Вазов*, П. К. Яворов, К. Христов, Й. Йовков, Д. Дебелянов и др. В „Увод в литературната наука“ и „Психология на литературното творчество“ разработва основни проблеми на литературната теория. Солидните му анализи и обобщения, изградени върху богата аргументация, документират изключителната му проникновеност в сложния свят на художественото творчество. Идеи и възгледи от тези трудове стават методологическа призма, през която А. оглежда истор. процеси и прилага своите концептуални виждания за литературните явления от XIX и XX в. (като „идейната история на поколенията“, „емпирическата метода“, ролята на средата, психографията, основана на „показания на съвременници и ония документи, които са писма ,дневници и автобиография“, и др.). А. оставя интересни изследвания за световно известни западноевропейски и славянски писатели – Й. В. Гьоте, Ж. Ж. Русо, А. Ламартин, А. С. Пушкин, Ф. М. Достоевски Х. Сенкевич и др. Автор е и на трудове за научни организации и институции. Издава библиотека „Български писатели“ (т. 1–6, 1928–29). Под негова редакция излизат съчинения на *Неофит Рилски*, В. Априлов, Неофит Хилендарски-Бозвели, Хр. *Ботев*, Ив. Вазов, митически и обредни песни (в поредицата „Българско народно творчество“ в 13 т., 1961–65), пословици, сборници за Раковски, В. *Друмев*, Ш. Петьофи и др. Дългогодишен редактор на сп. „Българска мисъл“ (1925–43). Научното му дело получава признание и в чужбина.

Съч. Български народни празници. Обичаи, вярвания, песни и забави през цялата година. С., 1918; 2. прераб. изд. С., 1943. Крали Марко и народната поезия. С., 1918. Студии върху българските обреди и легенди. Ч. 3–4. С., 1920. Увод в литературната наука. Задачи. История. Съвременно състояние. С., 1920; 2. прераб. и доп. изд. Основи на литературната наука. С., 1942. Г. С. Раковски. Живот. Произведения. Идеи. С., 1922; 2. изд. Г. С. Раковски. Живот. Дело. Идеи. С., 1942, 1969. Студии върху българските обреди и легенди. Ч. 1–2. С., 1924. Личности и проблеми. Литературни очерки. С., 1925. Неофит Хилендарски-Бозвели 1785–1848. Живот – дело – епоха. С., 1930; 2. прераб. изд. в 2 т. С., 1971–1972. Психология на литературното творчество. С., 1931; 2. попр. и доп. изд. 1965. Гьоте като поет, човек и мислител. Страници от съчиненията му и биография. С., 1932; 2. прераб. и доп. изд. 1966. Очерки по българския фолклор. С., 1934; 2. изд. Т. 1–2, 1958–1969. Априлов. Живот, дело, съвременници (1789–1847). С., 1935. Селимински. Живот – дело – идеи. 1799–1867. С., 1938. Творчество и критика. Литературни портрети и характеристики. С., 1938. Иван Вазов. Живот и дело. С., 1939; 2. прераб. и доп. изд. 1944. История на Софийския университет „Климент Охридски“ през първото му полустолетие. 1888–1938. С., 1939. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870–1915). Т. 1. С., 1940. Творци на Българското възраждане. С., 1940; 2. доп. изд. С., 1942. Борци и мечтатели. Литературни портрети. С., 1941. Българското възраждане. Наченки на движението за народност, култура и независимост. С., 1941; 2. прераб. и доп. изд. 1942, 1943. Непознатият Бозвели. Първообразът на „Мати Болгария“ и други необнародвани трудове и писма. С., 1942. Паисий Хилендарски (1722–1798). С., 1842. Братя Миладинови. Живот и дейност (1810, 1830–1862). С., 1943; 2. прераб. и доп. изд. С., 1969. Софроний Врачански. 1739–1813. С., 1943. Български образи. Литературни студии и портрети. I. Наченки на Възраждането. С., 1944. Строители на българското духовно възраждане. Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Хилендарски-Бозвели. С., 1954. Из живота и поезията на Иван Вазов. Литературно-истор. и текстологически изследвания. С., 1958. Яворов. Личност, творчество, съдба. С., 1961, 1970. Паисий Хилендарски. Личност, дело, епоха. С., 1962. Баладни мотиви в народната поезия. I. Песента за делба на двама братя. С., 1964. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1834–1879. С., 1954. Живот и дейност на Екзарх Йосиф. С., 1965. Поети и герои на Българското възраждане. С., 1965. Българското книжовно дружество в Браила. 1869–1876. С., 1966. Кирил Христов. Човекът и писателят. С., 1967. Веркович и Веда Словена (принос към историята на българския фолклор и на Българското възраждане в Македония). С., 1968. Дела и завети на бележити българи. С., 1969. Творци на Българското възраждане. Т. 1, 2. С., 1969. Човек на дълга и честта. Ч. 2. Михаил Арнаудов (1878–1978). Дневник. Публицистика. Речи. Съст., встъпителна студия Е. Димитров. Встъпление В. Стефанов. С., 2010.

Лит. Алманах на Академията на науките. Т. 1. Библиография. С., 1968, 15–19. Изследвания в чест на академик Михаил Арнаудов. Юб. сб. С., 1970. А р н а у д о в а, И. Михаил Арнаудов – човекът и ученият. Литературна анкета и характеристика. С., 1977. Г е н о в, Кр. Михаил Арнаудов. Жизнен и творчески път на един учен – столетник. С., 1983. Д и м о в, Г. Михаил Арнаудов. С., 1990. Б а л е в с к и, В. 1. Кореспонденцията между Иван Д. Шишманов и Михаил Арнаудов – първи европеистични изяви на българската литературна наука. – В: Иван Д. Шишманов – форумът. Шишманови четения. 1. С., 2005; 2. Един творчески живот. Михаил Арнаудов отблизо. С., 2013. Иван Шишманов и Михаил Арнаудов. Продължението на една кореспонденция. – В: Иван Д. Шишманов – ученият и гражданинът. Шишманови четения. 2. С., 2006; 3. Шишманов в Италия – период на емиграция (Кореспонденцията М. Арнаудов – Ив. Шишманов). – В: Иван Д. Шишманов – наука и политика. Шишманови четения. 3. С., 2007. Г е ч е в а, Кр. Михаил Арнаудов. Биобиблиография. Предг. Д. Леков. Академик Михаил Арнаудов – ученият и творецът. Сб. с научни изследвания. С., 2006. Д и м и т р о в, Е. Човек на дълга и честта. Ч. 1. Досието на Михаил Арнаудов. С., 2007. Юбилеен Арнаудов сборник. Т. 5. Русе, 2008. Д а м я н о в а, Р. Теоретикът като историк: психология на Българското възраждане. – В: Актуальні проблеми іноземної філології. Лінгвистика та літературознавство. Випуск 3. Донецк, 2009. Русев, Р. Приноси към изучаването на личността и творчеството на Михаил Арнаудов. Русе, 2013.

Д. Леков

АТАНАСОВ, Тома (Т. А. Теохаров) (24.III.1884, София – 18.X.1970, София) – литературен и театрален историк, просветен деец. Завършва гимназия в София и славянска филология в СУ. Дългогодишен учител в София, главен инспектор по бълг. и рус. език в МНП. Издава самостоятелно и съвместно с Ив. *Хаджов*, Ат. Атанасов и С. Барутчийски граматики, читанки, христоматии за началните класове. Изследва зараждането и първите прояви на критическата мисъл в България – „История на българската критика преди Освобождението“ („Изв. Семинара по славянска филология“, 3, 1908–10), „Белински у нас“ („Българска сбирка“, 1910, № 6), „П. Р. Славейков като литературен критик“ („Сборник в чест на проф. Л. Милетич“, 1912), „Любен Каравелов за българския книжовен език“ („Родна реч“, 1929, № 4), „Л. Каравелов за книжнината ни и за нуждата от литературна критика“ („Листопад“, 1929, № 1–2). Развива идеята за филол. и литературен етап в бълг. критика и проследява конкретните факти и прояви: езикови и правописни спорове, идейно-тематични, жанрови, литературно-родови и художествено-естетически тенденции; осмисля стореното от някои възрожденски автори и отделни процеси. Обръща специално внимание на *Софроний Врачански*, П. Р. *Славейков*, Л. *Каравелов*, Д. *Войников*, Ив. *Вазов*, Хр. Г. *Данов*, Бачо Киро (К. *Петров*). Описва зараждането, развитието и възприемането на театралната култура в България – „Очерк върху историята на нашия театър“ („Периодическо списание“, 1909, № 2), „Турската власт и театъра преди Освобождението“ („Театър и опера“, 1922, № 12), „Как се посреща театърът у нас преди Освобождението“ („Училищен преглед“, 1922, № 9–10), „Театърът в Сливен“ („Добри П. Чинтулов“, 1922), „Училището и театъра“ („Младежки Червен кръст“, 1923, № 5–6), „Театърът и нашият народ. Интересът към драматическите представления някога и днес“ („Българска мисъл“, 1931, № 6), „Начало на българската драма и театър“ („Нова българска литература“, 1939).

Съч. Учебник по български език за VI кл. на средните училища (Теория и образци). С., 1927/29, 1936, 1942, 1943. Учебник по български език за VII кл. на средните училища. 1928/1929, 1943.

Лит. К а л о я н о в, А. Неизвестните. – Народ, № 257, 1925. П и р о н к о в, А. Българска граматика и христоматия. Учебник за IV кл. – Училищен преглед, 1927, № 1. П у н д е в, В. Книги. – Македония, № 478, 1928.

К. Михайлов

АТАНАСОВИЧ, Георги (10.III.1821/1822, Свищов – 26.II.1892, Свищов) – лекар, общественик, деец на новобълг. образование. Роден в заможно семейство. Учи в Свищов при Ем. *Васкидович*. През 1836–1838 е ученик на Т. Каирис на о. Андрос. Записан е под името Георгиус Атанасиу Свистовитис. Негов съученик от тоя период е Ив. *Добровски*, с когото остава приятел дълги години (*спомоществовател* е през 1851 на сп. „Мирозрение“). Завършва гимназия в Атина (1843) и медицина в Париж (1848) с докторат. Установява се на работа в Букурещ – лекар и главен лекар на детската болница (до 1869). Проф., създател и ръководител на катедрата по съдебна медицина и токсикология във Висшето медицинско училище (1861–69). Основател и подпредседател е на рум. Научно-медицинско дружество (1863). Член на рум. Висш медицински съвет (1862–79). Заема отговорни постове в здравеопазването, с голямо влияние върху рум. княз.

Съдейства за приема на българчета в медицинското училище и подпомага родолюбивите инициативи на бълг. емигранти в Румъния. От 1857 е един

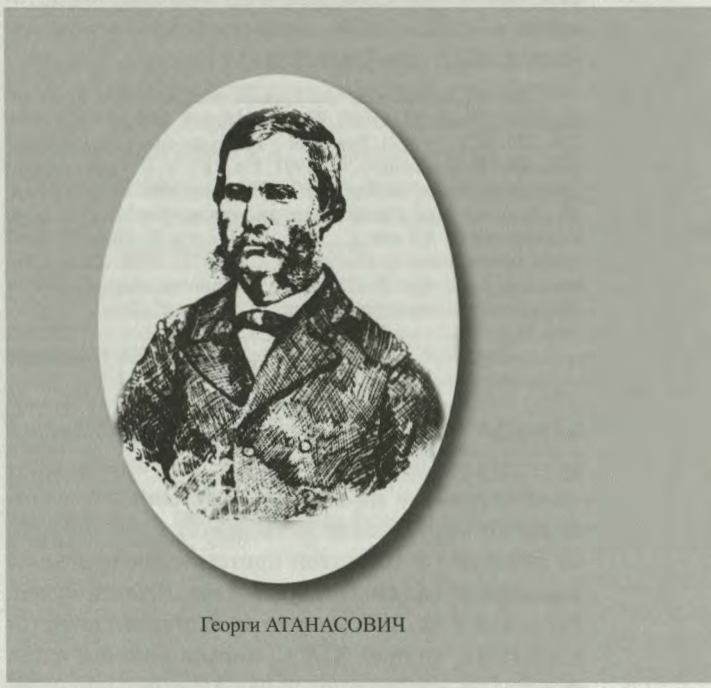

Георги АТАНАСОВИЧ

от дейните членове на Добродетелната дружина. Участва в настоятелството на в. „Отечество“, през 1869–71 – във фонда за построяване на болница в Търново. Един от основателите и спомоществователите на бълг. читалище „Братска любов“ в Букурещ. През 1868, заедно с Добровски, изготвя програма за бълг. училище в Букурещ. През 1860 съставя такава програма (т.нар. Диета) и за училищата в Свищов. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 е военен лекар. След Освобождението се включва активно в обществения живот на България – м-р (26 юли – 24 ноем. 1879) на Народното просвещение в първото бълг. правителство. Издадените по време на неговото управление окръжни постановления

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА

БАН БИБЛИОТЕКА

относно задължителното обучение на младежите (до 15 г.) и на девойките (до 13 г.), утвърждаването на бълг. език като официален език в училищата, отпускане на парични средства за подобряване на училищната база, подпомагане материално на възрастни учители от предосвобожденската епоха (в т.ч. вдовицата на Ем. Васкидович и др.), подбор на кадри за окръжните училищни инспекторати, педагогически курсове за квалификация на младите учители и т.н. го представят като далновиден и амбициозен ръководител в областта на образованието. Взима участие и в организиране на медицинското дело. Член е, а по-късно и председател на Третия медицински съвет (3 ноем. 1883 – 23 ян. 1885). Автор е на научни трудове по съдебномедицинска експертиза, организация и устройство на детските болници, епидемиология и хигиена и др. Народен представител в I ВНС (1879). Дописен (1881) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Лит.: С ю п ю р, Е. Българската емигрантска..., с. 28, 48, 54, 67, 71, 78, 82, 85, 87, 93, 97, 104, 118, 119, 148, 156, 193, 194, 218, 224. Ж е ч е в, Н. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., 1991. Р а д к о в, В. Гнезда на съзаклятието. Искри любородни. В. Търново, 2006. Н и к о л о в а, Ю. Достойно есть. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. С., 2006. Д а н о в а, Н. Иван Добровски в перспективата на Българския XIX век. С., 2008. К е р ч о в а-П ъ ц а н, Л., Л.-Фр. В е л ч о в. Свищовски възрожденци в Букурещ. Научнопопулярен очерк с картини. С., 2009.

Ю. Николова

АТИНА – столица на Гърция от 1834 и значимо културно средище на българите през XIX в. След освобождението на Гърция, и особено след създаването на Атинския университет през 1837, А. се превръща в естествен притегателен център за младежи от Балканите, Мала Азия, Египет, Русия, Германия и др. Улесняващо за българите е обстоятелството, че през XIX в., поради силното влияние на Грц. патриаршия върху духовния живот на балканските народи, образованите млади хора знаят гръцки. Мнозина се записват в университета, след като са завършили или учили няколко години в грц. гимназии и лицеи в Цариград, Букурещ, Янина, о. Андрос, о. Халки, Кидония, Яш, Атина и другаде. Най-предпочитани от бълг. студенти са Медицинският, Философският (Филол.) и Юридическият ф-т. Сред първите известни бълг. студенти в Атинския университет, записали се в Медицинския ф-т още през първата година след основаването на университета, е ученикът от Янинската гимназия К. *Робев* от Охрид – бъдещият изявен бълг. просветителски и политически деец в Македония. Гимназия в А. завършват също Димитър, Никола и Стефан Робеви. През 1840 се записва като студент и Иван *Селимински* от Сливен, ученик на Каирис в Кидонийската гимназия, участник, подобно на хиляди други българи, в Грц. освободително въстание. През следващите години в университета учат: Захари Струмски от Кюстендил, получил гимназиалното си образование на о. Халки и о. Андрос, следва медицина в А. и в Париж, а покъсно става активен участник в църковната борба; охридчанинът и ученик от Втора атинска гимназия Евтим Робев, брат на К. Робев (завършва медицина във Виена, според Н. *Генчев*), учениците от Богословското атинско училище „Ризариос“ *Мелетий Зографски* от Струмица, бъдещ Софийски митрополит, и Паисий Ватопедски от Враца следват в Богословския ф-т; П. *Протич* от Търново (завършва гимназия в А. и следва медицина 1 г.), Иван Сапунджиев от Охрид, журналист в А. и съратник на Гр. *Пърличев* в апостолската му дейност в Македония, Янаки Стрезов от Охрид, учил в гимназия в А. и бъдещ активен помощник на Д. Миладинов в борбата му за спасяване на бълг. език в Македония, архимандрит Антим Ризов и Иван *Найденович* получават средно образование в А.; К. *Държилович* (живее в А., участник в грц. национално-освободително движение 1821–29), С. *Зафиров* (учи в грц. училище и в университета), Панарет, митрополит Ксантийски и Пловдивски (светско име Петър Иванов, учи в гимназия в А. и завършва филология в Истор.-филол. ф-т в Атинския университет 1843), Иван Шумков, учил в Атинския университет и др. През 1849–52 учи и завършва грц. филология в университета в А. К. Миладинов (вж. Д. и К. *Миладинови*). През 1849 в университета се записва като студент в Медицинския ф-т Гр. Пърличев. През 1859 постъпва за втори път в Атинския университет, където написва лавровенчаната през 1860 поема „Сердарят“, публикувана в А. През 1862 става студент по право М. *Балабанов*. През 70-те г. на XIX в. завършват К. Парасков от Одрин и Евтим Вербев от Шумен. През 80-те се дипломират завършилият Фармацевтичното училище към университета и един от основателите на фармацията в България Ал. Найденович от Одрин, син на Иван *Найденович*, юристът Никола Недев от Шумен. М. Балабанов съобщава, че се е срещал с бълг. студенти в Атинския университет и в началото на 90-те г. на XIX в. Някои българи се записват като студенти след като са били учители, като Ив. Селимински, К. Миладинов, Гр. Пърличев, Д. Славчев и др. След завършването на Атинския университет една част от българите, учили в него, остават в Гърция. Други – Гр. Пърличев, К. Миладинов, Ив. Селимински, П. Протич, М. Балабанов, Ив. Сапунджиев, С. Зафиров и др. се утвърждават като едни от най-заслужилите дейци на Бълг. въз-

раждане – писатели, учени, книжовници, обществени водачи. Поради консервативната и изострена националистическа политика на грц. държава и на Атинския университет по онова време (подчинена на идеологията на Мегали идея), всички студенти от бълг. земи са записвани с грц. имена и са разглеждани най-често като гърци от територии извън Гърция. Поради това в А. се оказва почти невъзможно създаването на бълг. книжовни общности или кръгове като онези, които възникват и развиват дейност в другите бълг. емигрантски центрове (Москва, Одеса, Прага, Виена и др.). Създаването на студентски дружества е забранено още с първия Правилник на университета от 1837, като за нарушаването му се предвижда дори и затвор. Процедурата за разрешаване на студентски сдружения е направена преднамерено извънредно трудна и продължителна, за нарушаване на разрешените форми на дейност също се предвиждат строги наказания. Въпреки това при спонтанно възникнали напрежения и спорове по въпроси, свързани с националната идентичност между бълг. и грц. студенти по време на т.нар. „симпозиуми“ – университетски събирания по случай националния празник на Гърция 25 март – бълг. студенти защитават националната си принадлежност и чест. Няколко години техен неофициален ръководител и духовен наставник е Ив. Селимински. Бълг. студенти посещават и епизодично участват в дейността на първия атински студентски клуб „Мусион“.

Значимо обединяване на единомишленици е създаденото на о. Андрос сред учениците от школата на Каирис „Славянобългарско ученолюбиво общество“, което се прехвърля заедно с членовете си в А. Председател е Захарий Струмски, Стоян Чомаков е касиер, Иван *Добровски* – деловодител. Както свидетелства Селимински, целта на този Андроски кръг е „да спомогне за националното пробуждане на българите изключително чрез просвещението и училището“, а с годишния членски внос от 100 гроша се цели създаване на централно славянобълг. училище в Белград. Още в училището на о. Андрос два пъти седмично членовете му се събират и четат славянски книги, обсъждат проблеми, свързани с усъвършенстване на езика и с разпространение на просвета на роден език, с обогатяването на културата на народа и развиването на националното чувство. Преднамерено символично участниците правят своите сбирки на Пникс, на трибуната на големите антични политици и оратори, защитавали демокрацията и свободата. По време на престоя си в А. през 1841, Г. С. *Раковски* създава, по подобие на съществуващите на о. Крит и Тесалия дружества, тайна организация „Македонска дружина“, в която членуват не само студенти (сред които П. Протич), но и гимназисти. Взето е решение Раковски и Иларион Михайловски (бъдещият *Иларион Макариополски*) да бъдат изпратени с политически задачи в Цариград. През 1843, във връзка с антимонархическите борби в Гърция, бълг. студенти имат основно участие в създаването на Комитет на тракобългаро-сърбите, който доказва съществуването на бълг. общност в грц. държава, като изпраща свой представител в парламента, който да защитава заслугите и правата на българите, допринесли за свободата на Гърция – легендарния генерал от грц. революция и един от най-заслужилите ѝ дейци хаджи Христо. Дейността на комитета изиграва позитивна роля за укрепването на националното самочувствие не само на бълг. студенти, но и на много други българи, които живеят в А. и цяла Гърция. Вековно формираната специфика на българо-грц. отношения, както и ограничената през XIX в. роля на грц. книжовност в развитието на бълг. култура и литература, налагат своя отпечатък и върху характера на обединения духовен живот на българите в А., доколкото такъв се създава, свеждайки го повече до общо духовно-просветителски, университетски и в известна степен обществено-политически изяви.

Лит. Ш и ш м а н о в, Ив. Д. Иван Добровски (По лични спомени и съобщения). – Бълг. преглед, 1896, № 7–8. Библиотека Д-р Ив. Селимински. 1–14, С., 1904–1931. Б а л а б а н о в, М. Българска колония в един остров. – ПСп, 1910, № 5–6. А р н а у д о в, М. Творци на Българското възраждане, Т. 1. Първи възрожденци. С., 1969. Т р а й к о в, В. Раковски и балканските народи. С., 1971. П е н е в, Б. История на… Т. 3. Т о п а л о в, К. Григор Пърличев живот и дело. С., 1982. Д а н о в а, Н. Българските студенти в Атинския университет през XIX век. – В: Университетът и младите на Балканите. Благоевград, 2000. Р у м б о с, Д. Атинският университет и модернизацията на българската култура през XIX век. В. Търново, 2009.

К. Топалов

АХТАР, Стефан (Стоян, Стоянчо) Пенев (Пенювич) (1806, Търново – 20.VI.1860, Търново) – събирач на старини, подбудител към книжовна дейност, един от ранните радетели на бълг. просвета и култура, търговец на аптекарски стоки и билки. Вероятно произхожда от търговско семейство. Учи в грц. училище. Участник във Велчовата завера 1835. Организира търновските занаятчии да създадат самостоятелно бълг. сдружение, заради което е затварян в Търново и Цариград (1840–41). През 1849 Кольо Фичето построява новия му дом – т.нар. „къща с маймунката“. В дюкяна си, наречен „Вещепродавница“, търгува и заема за прочит книги и учебници. *Спомоществовател* за 268 екз. от 18 различни издания – „Землеописание“ от К.

Фотинов, „Игиономия“ от С. *Доброплодни*, „Писменица на славянский язик“ от Ив. *Момчилов*, „Две советователни слова“ от Йоан Стоянович, „Повест или поучение Християнское“ от П. Давидов и др. Подпомага С. *Доброплодни* за превода му „Игиономия, сиреч правила, за да си вардим здравието“. Организира няколко преписа на „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* (I търновски – от П. Р. *Славейков*, 1842; негов собствен, 1842–45; на учителя Кънчо Стоянович, 1844; II търновски – от П. Р. Славейков и Хр. Драганов, 1847; на Т. Н. *Шишков*). Поддържа връзки с *Неофит Хилендарски*-Бозвели, К. Фотинов, Ив. *Богоров*, Г. С. *Раковски*, П. Р. Славейков, с рус. учен В. И. *Григорович*. Издирва и съхранява за поколенията ценни старобълг. и среднобълг. писмени паметници (сред тях Бориловия синодик).

Лит. Шишманов, Ив. Д. Студии из областта на Българското възраждане. – Сб. БАН, 6. 1916, 180–183. Кузманова, М. Интересът към българските писмени паметници през епохата на Възраждането. – ГСУ, 1964–1965. Маждракова-Чавдарова, О. Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар. С., 1985.

К. Михайлов

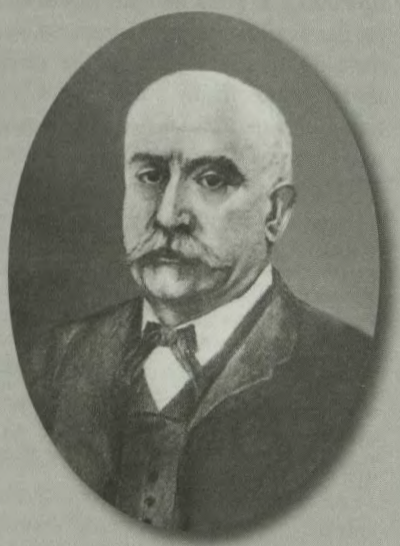

Стефан АХТАР

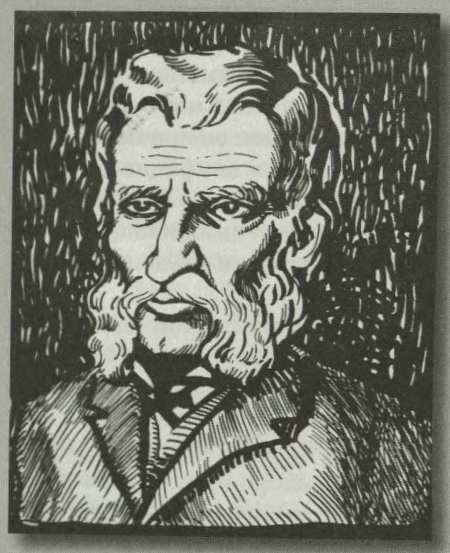

Стефан АХТАР – рисунка от Асен Василиев

Б

БАЕВА, Соня Петкова (30.IX.1917, София – 22.VI.1987, София) – литературна историчка. Завършва гимназия в София (1936) и славянска филология в СУ (1943). Технически сътрудник в Инст. за бълг. език и литература (1952), н.с. (1960), ст.н.с. (1972) в Инст. за литература при БАН.

Соня БАЕВА

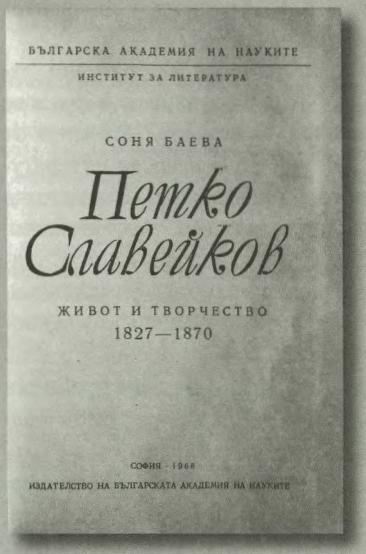

Соня БАЕВА – монографията ѝ за Петко Славейков

Б. Разработва проблеми на бълг. възрожденска литература в литературно-истор. и в сравнителен план с грц., срб., рус. и укр. литература. Средищно място в творчеството ѝ заемат изследванията за П. Р. *Славейков*. Уточнява редица биогр. моменти, открива и публикува многобройни архивни материали, най-важни сред които са бунтовната поезия на П. Р. Славейков от периода на Кримската война 1853–56 („Изв. Инст. бълг. литература“, 7, 1958), недовършената му митологична поема за Крали Марко, дневникът на в. „Македония“ („Литературен архив“. Т. 1. 1959), спомените от Руско-тур. освободителна война 1877–78, десетки писма. Б. определя три вида влияние върху творчеството на П. Р. Славейков – на фолклора, на старата църковно-религиозна литература и на реалистичната литературна тенденция („На синора на две епохи“ – „Изв. Инст. литература“, 21, 1972; „За характера и развитието на реализма в българската литература през епохата на Възраждането“ – „Литературна мисъл“, 1961, № 4; „Българската басня и народното творчество“ – „Проблеми на българския фолклор“, 1972). Работи за уточняване на авторския текст на редица Славейкови стихотворения („По следите на ръкописите. Текстологически наблюдения върху поетическото творчество на Петко Славейков“ – „Литературна мисъл“, 1976, № 1). Изяснява отношението на П. Р. Славейков към „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* и коментира направените от него два нейни преписа. Дава сведения за дейността на П. Р. Славейков като преводач и автор на произведения на тур. език („Изследвания в чест на Михаил Арнаудов“, 1970). Б. поддържа мнението, че П. Р. Славейков създава своите произведения „Жестокостта ми се сломи“ и „Изворът на Белоногата“ под

емоционалното и контекстуалното въздействие на гибелта на В. *Левски*. Участва в редакционната колегия на пълното събрание на съчиненията на П. Р. Славейков (1973) и на съчъчинението му в 8 т. (1978–82), издава стихотворенията му за деца (1964). Редактор на „Литературен архив“, т. 2 (1964); т. 3 (1967); т. 8 (1981) и т. 9 (1989).

Съч. Петко Славейков. Живот и творчество. 1827–1870. С., 1968. Петко Р. Славейков. Литературнокритически очерк. С., 1980.

Лит. К о н е в, Ил. Оригинален труд за живота и ранното творчество на Петко Славейков. – Литературна мисъл, 1968, № 6.

К. Михайлов

БАЗ-ФОТИÀДЕ (Baz-Fotiade), Лàура (25.III.1930, с. Върфу-Къмпулуй, околия Ботошан, Румъния – 18.VIII.2002, Букурещ) – рум. българистка, литературна историчка и преводачка. Завършва бълг. филология в СУ (1956). Преподавателка и доц. по новобълг. литература в Букурещкия университет (1956–86). Д-р на филол. науки (1974).

Б.-Ф. изследва българо-рум. литературни отношения през XIX и XX в.; основните ѝ трудове засягат Бълг. възраждане. В книгата „Prelegeri de literatura bulgară“ („Лекции по българска литература“) очертава главните тенденции в развитието на възрожденската литература и истор. обстоятелства, които я сближават с рум. действителност и рум. култура; прави паралел между рум. и бълг. романтизъм, изтъква голямото значение на възрожденския *периодичен печат* в Румъния, ролята на преводите и на рум. език като посредник. Някои от тези проблеми Б.-Ф. разглежда в отделни изследвания – „Литературните преводи на българската емиграция в Румъния“ („Литературна мисъл“, 1972, № 5), „Литературни проблеми в двуезичните българо-рум. вестници, излизали в Букурещ и Браила през XIX век“ („Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век“, 1980), „Неизвестен румънски вариант на Каравелово произведение“ („Литературознание и фолклористика“, 1983), „Румънски изследвания и отзиви за живота и творчеството на Христо Ботев“ („Исторически преглед“, 1978, № 6.) и др. Публикува статии за Й. Йовков, Н. Вапцаров и др. Съставителка и преводачка (съвм. със З. *Юфу*) на „Antologie de texte din literatura bulgară“ („Антология на текстове от българската литература“, 1962), която представя най-значителните автори от Възраждането: *Паисий Хилендарски, Софроний Врачански*, П. *Берон*, Д. *Чинтулов*, Г. С. *Раковски*, П. Р. *Славейков*, В. *Друмев*, Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев*. Превежда статии, фейлетони и писма на Ботев – „Acela nu moare“ („Той не умира“, 1976), творби от Н. Хайтов, П. Вежинов, Б. Райнов, Бл. Димитрова, стихове от Д. Дебелянов, П. Стефанов. Превежда от рум. на бълг. език произведения на Й. Брад, Т. Деметреску, Ф. Мунтяну, Х. Зинка, Д. Р. Попеску.

Съч. Prelegeri de literatură bulgară. Cu privire specială asupra confluenţelor literare româno-bulgare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea. Bucureşti, 1979. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980.

Лит. G r i g u r e s c u, D. Hristo Botev. Acela nu moare. – Contemporanul, 1976, № 37. M u n t e a n, G. Laura Baz-Fotiade. Prelegeri de literatură bulgară. – România literă, № 35, 1980. V e l i c h i, С. Лаура Баз-Фотиаде. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. – Revista de istorie, 1983, № 4. Б о я д ж и е в, П. Лаура Баз-Фотиаде. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния… – Литературна мисъл, 1983, № 6. Награда за румънски студенти българисти, учредена на името на д-р Лаура Баз-Фотиаде. – Българистика, 2002, № 5.

Ст. Таринска

БАКАЛОВ, Георги Иванов (27.XI.1873, Стара Загора – 14.VII.1939, София) – литературен критик и

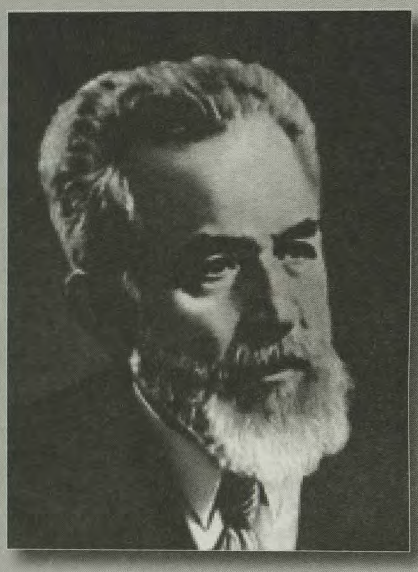

Георги БАКАЛОВ

историк, публицист. Произхожда от интелигентско семейство. Учи в Ст. Загора, в Сливенската гимназия – изключен от всички училища на царство България за социалистически възгледи. Завършва естествени науки (лисансие) в Женева (1893). Учител във Враца (1893–94), Сливен (1894–95) – уволнен по политически причини. До края на живота си се занимава с литературен труд. През 1925 емигрира в СССР. Работи в съветското Търговско представителство в Париж (1926–29), в Инст. „Маркс – Енгелс – Ленин“ в Москва (от 1929); завежда Научния отдел по славянознание в Ленинската библиотека. Връща се в България през пролетта на 1932. Член-кор. на АН на СССР (1932).

Б. редактира в. „Работнически другар“ (1894–95), сп. „Работнишко дело“ (1903–05), „Съвременник“ (1908–10), „Борба“ (1913–22, с прекъсвания), „Нов път“ (1923–25), „Звезда“ (1932–34), „Нова литература“ (1935–36). Привлича широк кръг литературни сътрудници, нерядко с различни политически възгледи. Съставя „Пълен руско–български речник“ (1938) и „Речник на чуждите думи“ (1939). Подготвя антологиите „Лъчите на поезията“ (1901) и „Към свобода“ (1902) от творби със социална и революционна тематика. Превежда от рус. език сб. „Под знамето на пролеткулта“, макар да не споделя опростенческото нихилистично отношение от страна на „пролеткултовците“ към културното наследство на миналото. Превежда много произведения от рус. и съветската литература. Изследванията му обхващат широк кръг от явления и творци. Сред тях се открояват тезите за плодотворното влияние на социалистическите идеи върху авторите от новото поколение („Литературен прелом“ – „Съвременник“, 1909, №7), за официозно-шовинистичните тенденции по време на войните („Войната и поезията. Поезията на Балканската война“, 1914; „Мъртвата ивица в нашата литература“, 1919), за пролетарската и септемврийската литература, за насоките в истор. белетристика.

Б. има специален интерес към Възраждането. Обосновава необходимостта от вникване в специфичните условия, противопоставя се срещу прилагането на готови схеми („За значението на историята“, 1935); въвежда историко-материалистичен подход към процесите („Очерки по българското национално революционно движение“, 1936); акцентира върху икономическите условия, подготвили цялостната промяна („Заветите на Българското възраждане“ – „Мисъл“, 1936, № 4). Аргументира идеята за приемственост между идейни и художествено-естетически достижения от предосвобожденското време и съвремието му – в тази посока обособява комплекс от фактори, като пробуждането на „третото съсловие“, икономическото развитие, идейните влияния отвън: социално-политически, културни, литературни; изтъква, че Бълг. възраждане изиграва ролята на ренесанс („Българската литература и социализмът“, 1911). Посочва, че идейно-тематичната тенденция в произведенията подчинява всички останали тенденции и не им позволява да се разгърнат („Идеята за национална свобода, основна нишка на българската литература до Освобождението“ – „Новогодишен лист за българската литература“, 1938). Б. е сред първите, които обръщат внимание на сантиментално-романтичната посока в любовната поезия и в *белетристиката*, обяснява появата и значението ѝ. Очертава основните тенденции в развитието на революционната поезия. Привърженик е на разделението „просветители и революционери“, както по отношение на дейците, така и като тематични характеристики в литературата. Привличат го бунтарите в живота и в творчеството (Д. *Чинтулов*, Г. С. *Раковски*, Хаджи Димитър, Ст. Караджа, В. *Левски*, Г. *Бенковски*, Бачо Киро, Л. *Каравелов*). Изтъква народностното значение и на личности като П. Р. *Славейков*, Ст. *Чомаков*. Специално място в търсенията му заема Хр. *Ботев*. Б. рецензира научните трудове за него и редакциите на съчиненията му, като посочва редица неточности и грешки. Изяснява мирогледа на поета-революционер, връзките му със съвременниците, запазените портрети; навлиза в неговата психология, в особеностите на творческия процес; обобщава, че личността и делото са неделими. Псевд.: Базаров, БАК, Войнов, Б. А. Калов, Гочо, Г. Зарски, Г. Иванов, Немо, Н. Немов, Онуфрий, Onufrius, Н. Соколов, Ж. Фанчев.

Съч. Българската литература и социализмът. С., 1911. Иван Вазов. Критически етюд. С., 1911. Христо Ботев социалист. С., 1919. Христо Ботев и пролетариатът. С., 1920. Иван Вазов и социализмът. С., 1920 (3. изд.). Литературни очерки и бележки. С., 1921. Нашите революционери. Раковски, Левски, Ботев. С., 1924. Сергей Нечаев и Христо Ботев. Критическа студия. С., 1924. Христо Ботев като поет. – В: Христо Ботев. Стихотворения. С., 1924. Български писатели и книги. Ч. 1–2. С., 1925. Великани на мисълта и делото. С., 1925. Христо Ботев. С., 1934. Васил Левски. Идеология. С., 1934. Против меншевизма в литературоведението. Критика и самокритика. С., 1934. Г. С. Раковски. С., 1934. Очерки по българското национално революционно движение. С., 1936. Бачо Киро. Прил.: Какво зная по предаването на чича ми Бачо Киро. От Трифон п. Гавраилов. С., 1936. Христо Ботев критик. С., 1937. В защита на Христо Ботев. Литературни очерки. С., 1937. Руските приятели на Христо Ботев. С., 1937. Заветите на Българското възраждане. С., 1937. От Пушкина до Смирненски. Литературен очерк. С., 1937. Априлското въстание и Бенковски. С., 1938. Христо Ботев. Живот, идеи и съчинения. С., 1938. Бунт против Левски. С., 1938.

Лит. П а в л о в, Т. 1. Достойнства, заслуги, планове. – Заря, № 5369, 1939; 2. Георги Бакалов. Литературен критик. С., 1940. Г. Бакалов. – Възпоменателен лист. Под ред. на Ст. Г. Бакалова, М. Димитров, А. Тодоров и др. С., 1947. Н а т а н, Ж. Георги Бакалов като историк на Възраждането. – Работническо дело, № 159, 1947. З а р е в, П. Литературен критик, публицист и воин. 80 г. от рождението на Г. Бакалов. – Литературен фронт, № 52, 1953. Е р и х о н о в, Л. Георги Бакалов в Съветския съюз. – Септември, 1959, № 7. А в д ж и е в, Ж. Георги Бакалов. Литературно-критическа дейност. С., 1959. П е т р о в, З. Георги Бакалов като литературен критик. – Септември, 1963, № 11. Д а н ч е в а, Й. Георги Бакалов. Био-библиография. С., 1963. Ц а н е в, Г. Тоя човек сякаш не знаеше умора. – Пламък, 1965, № 3. Д. Благоев, Георги Кирков, Георги Бакалов, Димитър Полянов в спомените на съвременниците си. С., 1968.

К. Михайлов

БАКШЕВ (Бакшич), Петър (светско име Богдан) (1601, Кипровец – IX.1674, Кипровец, дн. Чипровци) – висш католически духовник и книжовник, по про-

изход българин. Встъпва във францисканския орден през 1618 и приема името Петър. Учи в Италия – вероятно в манастира „Сан Франческо“ в Анкона (1620–23) и със сигурност в Клементинския колеж (1623–27), където получава солидни познания по граматика на класическите езици, теология, църковна история и право, реторика, философия, както и отлична езикова подготовка (ползва лат., итал., грц., илирийски (хърватски), срб., рус., старобълг., рум., тур.). Продължава образованието си в манастира „Санта Мария ин Арачели“ в Рим (дек. 1628–30). През авг. 1630 е избран за кустод на бълг. францисканска кустодия, през 1637 – за помощник на софийския католически епископ Илия Маринов. След неговата смърт Б. е назначен (17 юни 1641) от папа Урбан VIII за софийски епископ и апостолически викарий на Влашко и Молдова, през 1642 е ръкоположен в Рим за софийски архиепископ – първи бълг. католически архиепископ.

От Кипровец, където е седалището му, Б. редовно изпраща до Конгрегацията за доктрината на вярата релации – отчети за обиколките му из католическите епархии. Макар и служебни, те съдържат много ценни истор. бел. (за миналото на градове, описания на старини), географски, стопански и демографски сведения (къде живеят турци, къде само българи, какво е присъствието на чужди народности) за редица бълг. селища (Русе, Шумен, Провадия, Търново, София, Никопол, павликянски села). Пише до Конгрегацията за руините в Преслав и това е сред първите свидетелства за кирилска епиграфика: „Виждат се изписани кирилски надписи на много места, но бидейки разрушени, не може да се схване смисъла“. В доклад от 1640 включва „Описание на царство България“, в което определя границите му: всичко, което „по-рано се е наричало Горна Мизия, част от Долна Мизия, цяла Тракия… по-голямата част от Македония и цяла Морава до Охрид и до границите на Албания и на Гърция, и на Сърбия, а към изток се простира до Черно море; от север пък Дунав я дели от Влашко и Молдова…“. Към 1667 Б. написва (на лат. език) първата „История на България“, от която засега е открит препис на предг., първите три кратки глави и малка част от глава четвърта. Има податки, че нередактираният оригинален ръкопис от поне 20 глави с приложения може би е отпечатан във Венеция след смъртта на Б., но досега не е открит екземпляр. Други негови известни истор. трудове са „Кога и как маркоманите (моравите) приеха Христовата вяра“ (ок. 1640), както и включените като „статии“ в докладите „История на София“ (1653), „История на Охрид“ и „История на Сърбия и Призренската епископия“ (1655). Историографските произведения на Б. разкриват не само неговата ерудиция, но и горещия му патриотизъм. Запазена е и една негова дълга поетична творба – „За двойната смърт на човека“ (1638).

Лит. Fermendžin, E. Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565 usque ad annum 1799. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, t. 18, Zagabriae, 1887. p. 77 passim. Милев, Н. И. Католишката пропаганда в България през 18 в. С., 1914. Коленданић, П. Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић. – Гласник скопског научног друштва. Скопље, 1927, № 2. Дуйчев, Ив. Два исторически опита на архиепископ Петър Богдан Бакшев. – Родина, 1939, № 3. Описание на царство България от 1640 г. на архиепископ Петър Богдан. – Архив за поселищни проучвания, 1939/1940. Пенев, Б. История на… Т. 1. 213–215. Димитров, Б. Петър Богдан Бакшев – български политик и историк от XVII век. С., 1985. Иванова, Н. Поетичната творба на българския книжовник Петър Богдан Бакшев „За двойната смърт на човека“ (1638 г.). – Старобългаристика, 1988, № 4. Станчев, Кр. Някои уточнения относно историографските съчинения на Петър Богдан Бакшич. – Старобългаристика, 1998, № 2. Българско участие в католическите мисии из Унгария и Трансилвания през XVII–XVIII в. С., 2008. Смядовски, Ст. Памет върху камък. Българските кирилски надписи. – За буквите. Кирило-Методиевски вестник, № 38, 2012.

Д. Господинов

Марко БАЛАБАНОВ

БАЛАБАНОВ, Марко Димитриев (1837, Клисура – 16.VI.1921, София) – политически деец, журналист, преводач. Учи в Клисура, в грц. *Богословско училище на о. Халки*, следва право в Атина и медицина в Париж. От 1870 работи като адвокат и журналист в Цариград. Редактира сп. „Читалище“ – през 1870, в. „Век“ – през 1874–76, и неговото продължение „XIX-ий век“. Участва активно в разрешаването на църковния въпрос. Депутат в Църковно-народния събор (1871). След Априлското въстание 1876 като член на бълг. делегация обикаля много европейски столици (Лондон, Париж, Рим, Берлин, Санкт Петербург и др.), за да търси закрила за бълг. народ от страна на европейските държави. След Освобожде-

нието е вицегубернатор на Свищов и Русе (1878–79), народен представител в УС. Заема висши държавни постове: м-р на външните работи и на изповеданията (1879, 1883–84), дипломатически агент в Цариград (1880–81), Букурещ (1902–05), Атина (1905–06), председател на XI ОНС (1901). Проф. по грц. език и грц. литература в Историко-филол. ф-т (1889–98) и по римско и византийско право в Юридическия ф-т (1892–1902) на СУ. Дописен (1881) и действителен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Б. сътрудничи на в. „Македония“, „Право“, сп. „Читалище“, на фр. периодични издания – обнародва статии, свързани с църковната борба, обявява се против проникването на католицизма в България, осведомява за събития във Франция. Популяризира фр. литература и култура, превежда „Дяволското блато“ от Ж. Санд, побългарява „Скъперникът“ от Молиер. След Освобождението заедно с Т. *Бурмов* редактира вестника на консерваторите

град, 1875. Bulgaria by her two delegates D. Zankof and Marco D. Balabanof. Translated by F. H. [Ф. Хамилтон]. London, 1876. (Има издание и на фр. език). Домашни забавления или песни детински и разни други. Съст. … С., 1884. Пет Лукиянови разговори между мъртвите с елино-българско словарче. С., 1891. Елинска христоматия с обяснения на български и с елино-българско словарче. С., 1892. Страница из политическото ни възраждане. С., 1904. Гаврил Кръстевич. Народен деец, книжовник, съдия, управител. С., 1914. Философски и социологически съчинения. Обща ред. М. Бъчваров. С., 1986.

Лит. Бобчев, С. С. Марко Д. Балабанов. – Летопис на БАН, за 1921–22, 1924, № 6. Боршуков, Г. История на…, 321–323. Антология на българската философска мисъл. Т. 1. Под общата ред. на М. Бъчваров. С., 1973, 230–234. Дойнов, С. С желание да бъдат полезни (Т. Бурмов, М. Балабанов, Ив. Найденов). – В: Върхове на българската журналистика. Т. 1. С., 1976, 231–266. Антология на българската социологическа мисъл. Т. 1. Съст. М. Бъчваров и др. С., 1978, 138–156. Бъчваров, М. Философско-социологическите възгледи на Марко Балабанов (встъпителна студия). – В: Философски и социологически съчинения. С., 1986. Крапчев, Д. Марко Балабанов.

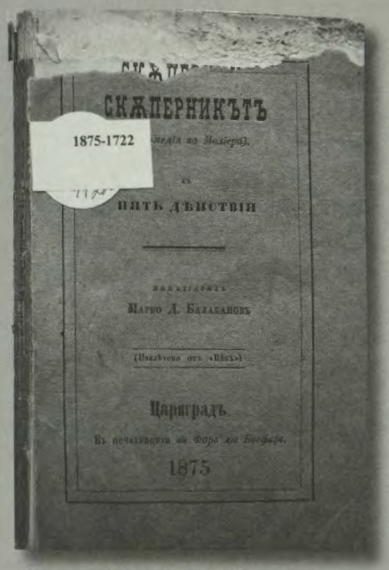

Молиер. „Скъперникът“ – побългарил Марко БАЛАБАНОВ

„Изложение на ученията на всеобщата православна църква...“ – превод Марко БАЛАБАНОВ

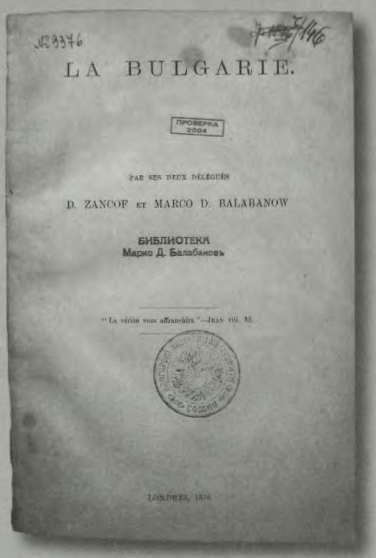

„La Bulgarie par ses deux délégués...“, 1876 – Марко БАЛАБАНОВ и Драган Цанков.

„Витоша“ (1879–80). Преминал на страната на Либералната партия, Б. е един от редакторите на нейните органи – в. „Братство“ (1881–82, 1884), „Светлина“ (1882–83, 1886, 1896–97). Сътрудничи на „Периодическо списание“. Б. е един от героите на фейлетонната рубрика на Каравелов „Знаеш ли ти кои сме?“. НБКМ–БИА, ф. 386 (М. Балабанов); НА БАН, ф. 26 (М. Балабанов).

Съч. Les Turcs en Bulgarie. Paris, 1869. Изложение на ученията на Всеобщата православна църква с показание на различията, които ся срещат в другите християнски църкви от В. Гете. Превел (от френски) … Цариград, 1873. (Превод на същата кн. прави на грц. език, издава я в Париж, 1867). Г-жа Жорж Санд. Дяволското блато. Превел от френски … Цариград, 1874. Скъперникът (Комедия на Молиера) в пят действия. Побългарил …Цариград, 1875. Bulgaria by her two delegates D. Zankof and Marco D. Balabanof. Translated by F. H. [Ф. Хамилтон]. London, 1876. (Има издание и на фр. език). Домашни забавления или песни детински и разни други. Съст. … С., 1884. Пет Лукиянови разговори между мъртвите с елино-българско словарче. С., 1891. Елинска христоматия с обяснения на български и с елино-българско словарче. С., 1892. Страница из политическото ни възраждане. С., 1904. Гаврил Кръстевич. Народен деец, книжовник, съдия, управител. С., 1914. Философски и социологически съчинения. Обща ред. М. Бъчваров. С., 1986.

Лит. Бобчев, С. С. Марко Д. Балабанов. – Летопис на БАН, за 1921–22, 1924, № 6. Боршуков, Г. История на…, 321–323. Антология на българската философска мисъл. Т. 1. Под общата ред. на М. Бъчваров. С., 1973, 230–234. Дойнов, С. С желание да бъдат полезни (Т. Бурмов, М. Балабанов, Ив. Найденов). – В: Върхове на българската журналистика. Т. 1. С., 1976, 231–266. Антология на българската социологическа мисъл. Т. 1. Съст. М. Бъчваров и др. С., 1978, 138–156. Бъчваров, М. Философско-социологическите възгледи на Марко Балабанов (встъпителна студия). – В: Философски и социологически съчинения. С., 1986. Крапчев, Д. Марко Балабанов. – В: Изминат път. Избрани статии. С., 1992. Bozinov, Pl. La bibliothèque de Marko D. Balabanov. – Etudes balkaniques, 1994, № 2.

Д. Леков

БАЛАДА (прованс. ballada от ballar – играя) – неголям поетически жанр във фолклора и личната литература с лиро-епически характер и известна сюжетна организация. Негови съществени жанрови определители са баладичният мотив (фантастични случки, преднамерено засилени конфликти и обстоятелства), баладичните персонажи (нереални същества от митологията, религиите или ху-

дожествената практика), баладичното настроение (трагични изживявания). Б. разкрива романтическото отношение на твореца към действителността. В нея активна роля играят легендите, преданията, суеверията, а също така „романтическият пейзаж“ (одушевена природа, която подпомага или пречи на участниците в събитието; човешки преживявания, отнесени към нея). Героите са изградени предимно едноплановo – с приоритетно представяне на една от особеностите им. Появата на Б. се свързва с рицарската поезия в юж. Франция и Италия през XIII в. Първоначално има канонизирана стихова схема и изпълнението ѝ се съпровожда от танц. Впоследствие променя формата и съдържанието си, като от XV в. започва да се доближава до днешните представи за жанра. Изследователите я разглеждат като обособена текстова форма и като словесно-художествена (баладна) тенденция. В бълг. фолклор Б. представя наслагване на древни езически и по-късни християнски пластове. Нейни елементи се откриват в почти всички словесни видове – от вълшебната приказка през любовната и юнашката песен до обредната и истор. песен. Типичните ѝ мотиви са: вграждането, мъртвият брат, незачитането на женското право, любовта между човек и митично същество, чумата, табуизмът и т.н. Специфичните образи са заимствани от езическата демонология и онароднените християнски представи. Обикновено е налице наслагването на два плана – битово-реалния и обредно-фантазния. Фолклорните баладни творби са много разпространени през Възраждането – „Лазар и Петкана“, „Майстор Манол“, „Струна невяста“, „Мене ме, мамо, змей люби“, „Орисници“, „Самовила град градила“, песни за любов, осъществена след смъртта. Много от тях с преработени впоследствие от поети и писатели. В бълг. възрожденска литература има малко същински Б. (като обособен жанр) – „Милена“ (П. Р. *Славейков)*, „Две тополи или неожидана среща“ (Ц. *Гинчев*), „Хаджи Димитър“ (Хр. *Ботев*), „Сиромахкиня“ (Ив. *Вазов*), „Ганка и Ради“ и „Драган и двете вили“ (И. Данев), „Войвода Стамо“ (неизв. автор), истор. – „Балада“ (за цар Самуил) и „Балада“ (за цар Шишман)“ (Ст-в, П.И.), както и преводните „Легло на сирачето“ и „Балада“ (Г. *Бенев* и Ат. *Илиев*). Силно обаче е въздействието на баладичното начало в различни произведения – „Стоян и Рада“ (Н. *Геров*), в която е разработен мотивът за неосъществената любов; „Кървава кошуля“ (Р. *Жинзифов*) – мотивът за невинната жертва; „Изворът на Белоногата“ (П. Р. Славейков) – мотивът за вграждането. Баладичното присъства активно и като самостоятелна тенденция във възрожденския литературен процес, обхваща поезията и прозата – представя романтическия тип пресътворяване на битието, както и романтико-сантименталната нагласа. Утвърдена посока е обрисуването на тежкото положение на бълг. народ под османско владичество с акцент върху изключителните страдания, ужасите, ударите на съдбата или целенасочените престъпления от страна на злодеи – „Нещастна фамилия“ (В. *Друмев*), „Изгубена Станка“ (Ил. *Блъсков*), „Турски паша“, „Войвода“, „Неда“ (Л. *Каравелов*) и др.

Една му с бялки ранята върже,
друга го пръсне с вода студена,
трета го в уста целуне бърже —
и той я гледа мила, засмена!

«Кажи ми, сестро, де — Караджата?
Де е и мойта вярна дружина?
Кажи ми, пък ми вземи душата —
аз искам, сестро, тук да загина!»

И плеснат с ръце, за се прегърнят
и с песни хвъркат те в небесата —
летят и пеят, дорде осъмнат,
и търсят духът на Караджата. . .

Но съмна вече! И на Балкана
юнакът лежи, кръвта му тече,
вълкът му ближе лютата рана
и слънцето пак пече ли — пече!

51

Баладата „Хаджи Димитър“ – илюстрация от Борис Ангелушев

Лит. Арнаудов, М. 1. Студии върху българските обреди и легенди. Ч. 3–4. С., 1920, Ч. 1–2. С., 1924; 2. Баладни мотиви в народната поезия. I. Песента за делба на двама братя. С., 1964. Гачев, Г. Формиране на литературно-художествения образ и разделянето на литературата на родове и видове в България през 40-те години на XIX в. – Литературна мисъл, 1963, № 3. Ничев, Б. Увод в южнославянския реализъм. От фолклор към литература в естетическия развой на южните славяни през XVIII и XIX в. С., 1971. Жечев, Т. „Българският Одисей" и истината за неговото завръщане. – В кн. му: Българският Великден или страстите български. С., 1976. Холевич, Й. По законите на фолклорната поетика и естетика. „Изворът на Белоногата" от П. Р. Славейков. – Бълг. фолклор, 1976, № 34. Протохристова, Кл. Баладата и литературата на Българското възраждане. – В: За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979. Георгиев, Н. Ботевата балада „Хаджи Димитър". – В кн. му: Сто и двадесет литературни години. С., 1992. Бумбалов, Л. „Хаджи Димитър" на Ботев. С., 1996. Смоховска-Петрова, В. Национално своеобразие на литературата на Българското възраждане. С., 2003, 151–163.

К. Михайлов

„БАЛКАНУЛ". Орган политически, литературен, търговски. („Balcanul". Organ politic, literar, comercial) – бълг. вестник, списван на рум. Излиза в Букурещ от 2 февр.1875 до 22(?) ноем. 1875 веднъж седмично, 33 броя. Печата се в печатница „*Свобода*" на Л. *Каравелов*. Абонати в Болград, Браила, Александрия, Исмаил, Фокшан и др. центрове на бълг. емиграция в Румъния. Редактор и собственик К. *Цанков*. „Б." защитава бълг. национални интереси и въоръжената освободителна борба; позициите му са близки до органа на революционната партия „Знаме" (който излиза по същото време), но е по-умерен и с по-широк поглед към обществените явления. В уводните статии се разглежда главно Източният въпрос (вж. *Восточний вопрос*) и положението на българите – отхвърля политиката на великите сили за запазване на целостта на Турция, безплодните опити за реформи; прославя четническото движение 1867–68 (№ 19), делото на св. св. Кирил и Методий (№ 14). Следи политическия живот в Румъния, информира за важни дискусии и решения в румънския парламент, особено във връзка с правата на бесарабските българи; публикува новини от България и за българите, почерпени обикновено от други вестници (собствени кореспонденции от Цариград и Болград в № 15, 19, 23); препечатва статии и информации за балканските народи и Източния въпрос („Гласове за Ориента", № 5, 12; „Сърбия и Черна гора в Източния въпрос", № 6; писма на Дж. Гарибалди, № 30, 32 и др.), отразява политически събития в Гърция и Сърбия, в Европа и Русия. Ратува за съюз между славянските народи, между румънците и юж. славяни („Славяни и румъни", № 30; „Размисли върху Източния въпрос", № 33). Полемизира с в. „Знаме" относно бълг. му издание (№ 22). Съобщава за културни събития в чужбина, които имат отношение към българите – Географското дружество във Виена и дейността на Ф. *Каниц* (№ 7), Ориенталският музей във Виена и Конгресът на ориенталистите в Санкт Петербург (№ 14), бълг. дружество „Напредък" във Виена (№ 5), „Славянска дружина" в Букурещ (№ 24, 29), използвани мелодии на бълг. народни песни от френски композитор (№ 13) и пр. Поместени са преводи на текстове от Ф. Каниц („Дунавска България и Балканът", № 3), О. Дозон („Български народни песни", № 25, 26). В рубриката „Литературни бележки" е отбелязана появата на бълг. и чужди книги и периодични издания – превода на Хр. *Ботев* „За славянското произхождение на Дунавските българе" от Д. Иловайски (№ 1), „Poesii" от П. Протич (№ 3), явления в рум. литературен живот (сп. „Junimea", № 1 и „Albina Pindului", № 11); съобщава за подновяването на в. „Тъпан" (№ 19), за представяне на драмата „Стоян войвода" и комедията „Нова мода" в Болград (№ 26). Има и бълг. издание „Балкан", което излиза само в 2 броя, 24 септ. – 9 окт. 1875; предполага се, че в него е участвал анонимно Л. Каравелов. „Б." е списван умело, с журналистическа култура. Възпитава националните чувства на българите в духа на европейската политическа мисъл.

Съч. Двуезичното издание на Киряк Цанков. Встъпителна студия, подбор, превод и бел. Г. Атанасов. С., 1994.

Лит. Ботев, Хр. Книжевни известия. Знаме, № 6, 21, 22, 1875. Христу, В. Нови сведения за българския периодичен печат в Румъния в навечерието на Освобождението. – Завети, 1936, № 10. Капитанов, Хр. Български вестници, списвани на румънски език в Румъния преди Освобождението. – Бълг. журналист, 1966, № 4. Боршуков, Г. История на..., с. 306, 325–326.

Ст. Таринска

БАЛЧИК – град на Сев. Черноморие. След руско-тур. война 1828–29 в Б. се заселват бълг. от Котленско и от други краища на страната, които постепенно започват да се противопоставят на гърчеещите се гагаузи и на гръцкото духовенство. Борбата срещу гърцизма се води от Койо Райчев, преселник от Трявна, който през 1840–45 дарява имот за построяване на църквата „Св. Никола"; към нея е открито килийно училище, подкрепено и от Варненския митрополит Йосиф, и от българите от Серес. Пръв учител е Стойко Иванов от Котел – 1845–47. През 1847 гагаузите обсебват църквата и с подкрепата на гръцкото духовенство от Варна затварят училището. Решението слага край на християнското единство между българи и гърци по Сев. Черноморие и е начало на тяхното противопоставяне в борбата за бълг. духовна независимост. През 1848 К. Райчев дарява нов имот за откриване на взаимно училище, в което е учител (1848–53) Парашкев

Хаджиилиев от Сливен. По поръка на балчишките чорбаджии той заминава за Цариград (1851), където с помощта на братя Тъпчилещови успява да издейства султански ферман за бълг. църква в Б. През с.г. сградата на училището е превърната в църква и е построено ново, по-голямо училище. Учители по-късно са: Константин Дъновски от с. Устово – 1854–56, Димитър Гаврилов от Казанлък – 1856–59, Константин от Търново – 1859–60, Петър Стоянов от Котел – 1860–66, Атанас Рачев – 1869–70. През 1870 училището се разделя на мъжко и девическо. Поради слабата подготовка на учителите през годините училището губи взаимноучителния си профил и не успява да прерасне в класно. Най-вероятно в края на 1869 или в началото на 1870 е основано читалище „Съгласие и Напредък“, което поддържа връзка с читалището във Варна. През 1854 в Б. е открито грц. училище, което съществува твърде кратко време. Възобновено е през 1860 с частни средства, издържа се от грц. църква и от грц. просветно дружество „Бизоне“.

В Б. има абонати за сп. „Слава“, „Училищно здравословие“ и в. „Век“.

Лит. Балчик. С. 1971. С а в о в, С. Балчик. С. 1972. Т о н е в, В. Българското Черноморие през Възраждането. С., 1995.

Хр. Манолакев

БАНАТСКИ БЪЛГАРИ – бълг. етнорелигиозна общност в Банат – област в Средна Европа между Карпатите и реките Тиса, Марош и Дунав, отначало подвластна на Австрия, през 1867–1920 в границите на Австро-Унгария Б.б. се наричат още „южноунгарски“ българи. След Трианонския договор (1920) между Унгария и държавите победителки в Първата световна война, сев. част става рум., а юж. – срб. Състои се от изселили се след неуспеха на Чипровското въстание 1688 българи католици от Чипровци и околните с. Железна, Копиловци и Клисура, към които през 1726–30 се присъединяват ок. 300 семейства от крайдунавските павликянски села (Белене, Трънчовица, Ореш и др.). Към 1730 Б.б. са ок. 6000 души, а през 1896 броят им се определя на ок. 15 000 души, от които в Бешенов (дн. Дудещи Веки, Румъния) – 5558, Винга – 3458, Брешкя (дн. Бреще, Румъния) – 1037, а останалите в 24 села по 300–500 жители – от тях Брешкя, Телепа (дн. Колония Булгара, Румъния), Канак (дн. Конак, Сърбия), Шандоредхаза (дн. Иваново, Сърбия) и Надержебетлак (дн. Бело блато, Сърбия) са самостоятелни бълг. колонии, а в Дента (дн. в Румъния), Модош (дн. Яша Томич, Сърбия) и Ечка има бълг. махали. Тъй като са откъснати от бълг. земи, Б.б. постепенно се обособяват като общност със самостоятелен път на културно развитие. Главни културни центрове са Винга (там през 1741 се установяват чипровчани) и Бешенов (през 1738 се заселват павликяните от Свищовско и Никополско). Заселниците основават училища и създават собствена книжнина, списвана на родното наречие с лат. букви, изпитват влиянията на заобикалящите ги националности, но остават встрани от духовната култура и процесите в България.

Първата банатско-бълг. книга е „Manachija kathekismus za katolicsanske paulichiane“ („Мъничък катехизис“, 1851), изготвен от свещеника Имре Берец, по произход унгарец. Той използва книжката „Kristianski nauk“ („Християнска наука“, 1846), издадена в Рим от бълг. католик Яков Яковски. Въз основа на същия източник учителят Иван Узун издава през 1858 в Сегед „Manekii kathekizmus“ („Малък катехизис“). През 1860 Андрия Клобучар публикува книжка с църковни молитви и песнопения „Duhovni glas ali mulitvi kasi“ („Духовни глас или кратки молитви“), отпечатана в Сегед. Големи заслуги за обучението на роден език, както и за специфичната писменост има Й. Рил, който издава граматиката „Balgarskutu pravupisànj“ („Българското правописание“, 1866). През 1869 той съставя и първия банатско-бълг. учебник (буквар) в три книжки – „Puĉelnica za bâlgarsćite narudni škuli“ („Пучелница“), „Vežbanica“ („Вежбаница“) и „Bâlgarska čitanka“ („Читанка“), издадени в *Унгарската Кралска университетска печатница* в Буда. „Пучелница“ е първата банатска новобълг. печатна книга със светско съдържание, пръв новобълг. учебник в Банат, написан на говорим език, който спомага за преодоляване на влиянието на *илиризма*, улеснява образователната дейност.

С появата на периодичните издания литературното дело на Б.б. навлиза в нов етап на развитие. Издават се годишни сборници – *календари*, които задоволяват нуждите от поучително забавно четиво, вестници. От 1869 в тях редовно се печатат литературни произведения – разкази, стихотворения, фейлетони, есета, анекдоти – общо ок. 200 творби от 40 предимно бълг. автори. Първите календари са „Pomen“ („Помен“, 1869), издаден от Й. Рил, „Bâlgarći kalendár“ („Български календар“), издаден от А. Доброслав (излиза веднъж годишно – от 1869 до 1893, с прекъсвания и под различни наименования) и „Bâlgarsći denêvnić âli Kalindar“ („Български дневник“), издаден от Л. *Косилков* (излиза веднъж годишно в обем до 120 с., първата г. е със заглавие и на унгарски и немски език; съдържа и притурка). През 1876 се отпечатва преводът на евангелието от Ив. *Косилков*. Първият и най-известен обществено-политически вестник е „Vingánska nárudna nuvála“ (1881–87), издател и уредник Л. Косилков.

Лит. Ц и р б у с, Г. Южноунгарските българи. – ПСп, 12, 1884. М и л е т и ч, Л. 1. На гости у банатските българи. – Бълг. преглед, 1896, № 1–2; 2. Заселението на католишките българи в

Седмиградско и Банат. – СбНУ, 14, 1897; 3. Книжнината и езикът на банатските българи. – СбНУ, 16–17, 1900; 4. Нашите павликяни. – СбНУ, 19, 1903; 5. Изследвания за българите в Седмиградско и Банат. Под ред. на проф. д-р С. Дамянов. Съст. М. Рунтова. С., 1987. Палашев, Г. Из живота и обичаите на банатските българи. – СбНУ, 12–13, 1907. Минков, Цв. Чипровското въстание. С., 1937. Телбизов, К. 1. Крашеванските българи. – Нация и политика, 1937, № 3–5; 2. Общинското управление на банатските български общини през австрийска и унгарска власт. Варна, 1945. № 6. 3. Банатската българска книжнина (обзорен библиографски опис). – Литературна мисъл, 2, 1984. Телбизов, К., М. Векова. Традиционен бит и култура на банатските българи. С., 1963. Стойков, Ст. Банатският говор. С., 1967. Найденова, Й. Унгария в духовния живот на банатските българи (1867–1918). С., 1995. Банатска периодика XIX и XX века: Зборник радова. Београд, 1995. Телбизов, К., М. Векова, М. Люлюшев. Българското образование в Банат и Трансилвания. В. Търново, 1996. Нягулов, Б. Банатските българи. История на една малцинствена общност във времето на националните държави. С., 1999. Родовата памет на банатските българи. Т. 1–2. Русе, 2009. Георгиев, Л. Българите католици в Трансилвания и Банат (XVIII – първата половина на XIX в.). С., 2010. Балкански, Т. Българите и българското от другата страна на Дунав: (Влашко, Молдова, Трансилвания и Банат) в светлината на езиковата археология. В. Търново, 2010. Пейковска, П. Българските общности в Унгария през XIX–XX век. Миграции и историко-демографска характеристика. С., 2011.

Д. Господинов

БАНСКО
– градската църква „Св. Троица“

Хаджи Вълчо от Банско

БАНСКО – град в Югозап. България. Развива се върху останки от древни поселения от времето на траките. За пръв път се споменава в тур. документи от 1576. През Възраждането съхранява бълг. характер на бита, фолклора, носията и говора си. Елементи на възрожденски икономически и културен възход се проявяват още от втората половина на XVII в., развиват се търговията и занаятчийството. През XVIII и XIX в. поминъкът на банскалии е свързан с керванджийството, резбарството и дюлгерството. Особено важна за развитието на селището е търговията с памук, тютюн, кожи, вино и др. Търговският обмен изгражда стопански връзки на областта с търговски центрове в Средна Европа. Богати бански търговци установяват свои кантори във Влашко, Унгария, Австрия и Русия. Б. става оживен транзитен център на търговията между Изтока и Зап. Европа. Заедно с икономическите блага към града се насочва и поток от културни влияния, които стимулират интереса към просвета и създават предпоставки за изграждане на модерно мислене.

През 1817 се открива първото в Б. килийно училище от поп Петър Бенин (баща на *Неофит Рилски*), през 1835 – второто килийно училище, през 1848 – *взаимно училище*; през 1858 е построена нова училищна сграда. За културния облик на града особено значение имат и връзките му с Атонските манастири и с *Рилския манастир*. В Б. има метоси на *Хилендарския манастир* и на Рилския манастир. Селището развива богата дарителска дейност. Един от най-изтъкнатите *дарители* е хаджи Вълчо, брат на *Паисий Хилендарски*, който дарява бащината си къща за метох на Хилендар и влага огромни парични средства за неговото благоустрояване, както и за други атонски манастири; построява хан за безплатно нощуване в с. Дутлий (Сярско), мостове над реките Места, Канина и Баничанска. В Б. се изграждат солидно укрепени каменни къщи с характерна архитектура. Паметници на архитектурното и изобразителното изкуство

са гробищната църква „Св. Богородица“ (обновена 1808) и градската църква „Св. Троица“ (1832–37). В края на XVIII в. и началото на XIX в. се създава Банският художествен център; негов основоположник е иконописецът Тома Вишанов (Молера). Той учи живопис във Виена и предава наученото на синовете и внуците си Димитър, Симеон и Георги. Ателието му събира ученици и от други селища и се издига като един от центровете на възрожденското зографско изкуство, съчетаващо елементите на европейския барок с традициите на атонската православна живопис. Банската художествена школа оцелява до началото на XX в. като носителка на типичното възрожденско изобразително изкуство.

Б. е родно място на много духовници, просветни дейци и книжовници – самоковския владика Неофит, щипския и босненския владика Серафим, Лаврентий, игумен на Хилендарския манастир, Паисий Хилендарски, Неофит Рилски, рилските монаси Йеротей, Теодосий, Теофан, просветеният търговец Марко *Теодорович* и др. В резултат на книжовните им усилия възрожденската литература се сдобива с някои от най-ценните си творения. Сред тях са: „История славеноболгарская“ (1762) от Паисий Хилендарски, църковнославянският „Буквар“ (1792) от Марко Теодорович, „Болгарска граматика“ (1835) от Неофит Рилски и преводът му на Новия завет (1840), истор. бел., *приписки, дамаскини*, препис на Паисиевата история и др.

Лит. К ъ н ч о в, В. Пътувания по долината на Струма, Места и Брегалница. – СбНУ, 12, 1895. Б а т а к л и е в, Ив. Град Банско. Антропогеографски изучавания. – ГСУ, Истор.-филол. ф-т, 25, 1929. М о л е р о в, К. Из културното и обществено минало на българите в Банско. – Македонски преглед, 1933, № 4. К о в а ч е в, М. Самоковската епархия към 1775 г. Към историята на Банско – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха. С., 1962. Кръстев, Д. Банско. Биографията на един град. С., 1964. К л и м е н т Рилец. Банско и Рилският манастир. – Духовна култура, 1966, № 9. Е р и н и н, Б. 1. Начало на светското училище в Банско. – Пиринско дело, № 81, 1966; 2. Банско в миналото. Икономическо развитие на Банско през XVIII и XIX столетие. – Пиринско дело, №.17–18, 1967. К о л е д а р о в, П. Ст. Възникването на Банско и развитието му като огнище на национална пробуда. – Етнология, 1985, № 4. Банско – книжовен център (научен ръководител проф. Ил. Конев). Банско, 1989. Банско. Изследвания и материали. Съст. М. Сантова и Е. Мицева, С., 1996. Б о я д ж и е в а, Е. Банско през Възраждането. Събития и личности. С., 2009. Х а д ж и в ъ л ч е в, Л. За възрожденско Банско, София и света. Хроники на един род. С., 2013.

Е. Тачева

БАНЯ – село в Югозап. България. Възниква вероятно в началото на османското владичество върху развалини на тракийско селище. Споменава се за първи път в тур. документ от 1576 с името Разложка Баня. Като Б. е записано в регистри от XVII и XVIII в. Административно принадлежи към Разложката каза (околия). Първото килийно училище се създава през 1833, учител е Панайот Асянчин. През 60-те и 70-те г. на XIX в. училището осъществява прехода от килийно към светско образование. С дарения на селяните и занаятчиите са построени нови сгради, а обучението се води по *взаимоучителната метода*. Първото основно училище е открито през 1869 (бълг. класно основно училище „Отец Паисий“). Учители в Б. са: Иван Асянчин – през 1848–55, Ив. Бояджиев, Д. Попов, Ив. Грънчаров, Г. Крестов и др. Църквата „Св. Георги“ е построена през 1835, зографисана е от В. Стефанов през 1878. По време на подготовката на Априлското въстание 1876 в Б. е основан революционен комитет. По Берлинския договор 1878 селото остава към Турция. Б. е родно място на възрожденските книжовници: свещеник Ив. Асянчин, дописник на в. „Македония“ и автор на книга за Разлог и Б., Хр. Венедиков, също дописник на в. „Македония“. *Спомоществователи* от Б. са Ив. Бояджиев, Т. Николаев – за „Райна, княгиня българска“ (1852), Г. Крестов – за „Месецослов“ (1840) на Хр. *Сичан-Николов* и за „Житие Св. Григория Омиритского“ (1852). Зографи, родом от Б., са: Ст. Попстаматов, В. Попстаматов, Ив. Терзиев.

Лит А с я н ч и н, Ив. Принос за изучаване на Разлога и по-частно на с. Баня, Разложко. Пловдив, 1915. В а н ч е в, Й. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982, с. 37, 69, 70.

Св. Русинова.

БАСНЯ (от старобълг. **баснь**) – иносказателно повествование с поучителен характер. Персонажите са животни или растения, по-рядко – неодушевени предмети. Б. за животни (утвърдени и като същински Б.) се отличават с краткост, с осъзната фикционалност и алегорично-дидактична насоченост. Алегоричната им иносказателност има определена знакова натовареност и предава на образите постоянен смислов код. Композиционната структура на Б. обикновено е двуделна: алегоричен разказ и поука с дидактична насоченост. Появата на Б. се свързва с шумеро-вавилонската култура (3000 г. пр.Хр.), в която за пръв път животните започват да се изобразяват като алегории за социалното устройство на обществото. Б. изминава три основни етапа на развитие: фолклорен, долитературен и литературен. Ф о л к л о р н а т а Б. е близка до приказката за животни, но е преосмислена чрез алегоричното си тълкуване. Според М. *Арнаудов*, тя не достига същинско развитие – образите и сюжетите остават по-близо до приказката. Д о л и т е р а т у р н а т а Б. отбелязва етапа на писменото ѝ фиксиране. Тя няма определен автор. Отличава се с краткост, утилитарност, нравствено-дидактична насоченост. Художествената ѝ форма е прозаическа. Към нея принадлежат т.нар. Езопови и Източни Б. Те са близки до притчите. Писмено най-рано е документирана античната грц. Б. в съчинението на Хезиод „Дела и дни“ (за орела и ястреба). Източните Б.

навлизат в бълг. земи чрез средновековните повести „Стефанит и Ихнилад“, „Калила и Димна“, „Повест за Акир Премъдри“, „Митология на Синтип Философ“. Този тип Б. обикновено се обвързват с тълкуване на религиозни догми. По-широко разпространение имат Езоповите Б. Те са кратки, силно са обвързани с житейската практика и се приемат като нов нравствен граждански кодекс. В някои килийни училища се въвеждат като самостоятелен учебен предмет. Първото им представяне на новобълг. език – 144 Езопови Б., преведени от новогрц. превод на Й. Патусас, е във Втори видински сборник (1802) на *Софроний Врачански*. Към някои Езопови Б. Софроний прибавя други произведения, сходни по алегоричния си смисъл (към № 7 – „Орел“ и към № 144 – „Змия и рак“). Включени са и три източни притчи. В ръкопис от 1812 са съхранени 126 Езопови Б. на грц. език, като 120 от тях са преведени от неизвестен преводач. П. *Берон* помества 18 басни в „Буквар с различни поучения“ (1824). Той извежда поуките им като заглавие под формата на сентенция („Който ище много, загубва малкото“, „Дрехата не прави человека“ и др.). В „Славеноболгарское детоводство“ (1835) от *Неофит Хилендарски*-Бозвели и Ем. *Васкидович* са поместени 20 Езопови Б. Поуките също са изведени като заглавие. Първите самостоятелни печатни издания на Езопови Б. са от средата на XIX в. Преведените Б. от *Неофит Рилски* Й. Еманоилович издава като свои под заглавие „Басни Есопови и от предобучений Афтониа мудреца и Гавриил Елина четверостиша. С елинскаго на славенский диалект в ползу и употребление славеноболгарских отроков, преведени от Йоана Еманоиловича – славеноболгарскаго учителя, татарпазарджичанина...“ (1852). С.г. излиза и „Басненик, Езопови басни. Превел и наредил П. Р. Славейков“. Р. *Попович* издава „Есопа фригийскаго баснотворца басни или приказки...“ (1854). Запазени са в ръкопис преводи на Езопови творби предимно от ученици на Неофит Рилски – Хр. *Пулеков*, З. *Круша*, Цв. Недев и др. Долитературните Б. намират разпространение в букварите на Н. *Йованович* (1846), Г. *Бусилин* (1849), Т. Чернюович (1849), Хр. Г. *Данов* (1862, 1864, 1866, 1868, 1872), К. *Шапкарев* (1868), Й. *Груев* (864, 1867, 1873), И. Чорапчиев (1866, 1867, 1875), П. *Оджаков* (1867), Т. *Икономов* (1868), Д. *Манчов* (1869), Ив. *Момчилов* (1870) и др., в учебници по словесност, в публицистиката. Всички променят поуките с определена етична насоченост, но при Г. Бусилин те имат и определен патриотичен акцент. Литературната Б., подобно на фолклорната и долитературната, запазва непроменени традиционните персонажи и сюжети, но се отличава с художествената им обработка, с грижа за езика и стила. Обикновено е в стихотворна форма. Увеличава се диалогът между персонажите, поуката става израз и на авторовите позиции, а мястото ѝ е въпрос на избор. Литературната Б. влиза в жанровата система на художествената литература от съответната епоха. Отбелязват се имената на авторите. За родоначалници на литературната Б. се приемат Федър (I в.) и Бабрий (II в.).

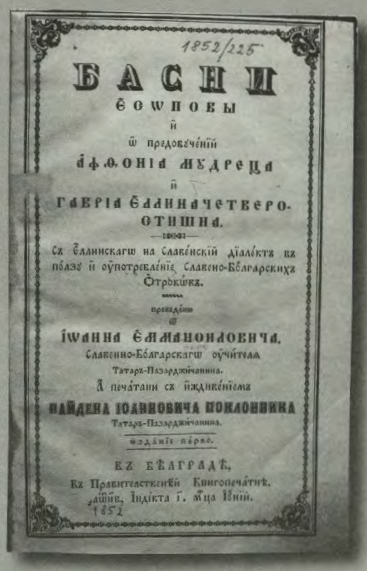

Езоповите басни в превод на даскал Йоан Еманоилович

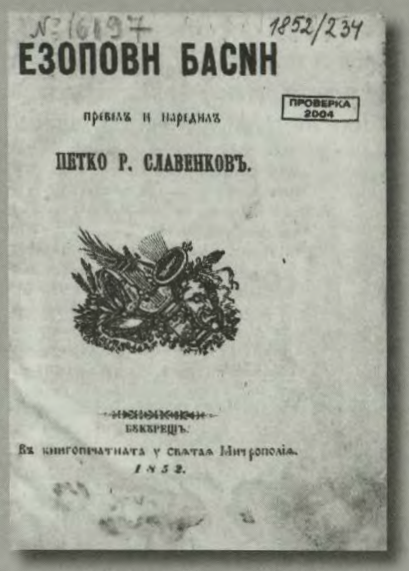

Езоповите басни в превод на Петко Славейков

ръкописните сборници на Павел Дуванлията. Тези Б. са близки до приказките за животни, но са в стихотворна форма, с кратка поука. Езикът е диалектен, написани са с латиница („Lessiza sas Ciaplek“, „Pitel sas Lessiza“, „Valkat na pastira“, „Pipiruda se presmiva na Pceli“ и др.). Опит за трансформация на Езопова Б. в стихотворна форма прави Неофит Рилски (40-те г. на XIX в). Същинското начало на бълг. литературна Б. поставя Н. *Геров*. В архива му са запазени 6 стихотворни Б. (от 1841–42) – „Орел, рак и щука“, „Гъски“, „Вълк и котка“, „Орел и паук“, „Мишки“, „Петел, магаре, вол, заяц, волк“. В писмо от Одеса до учителя си Неофит Рилски (1841) Геров споделя правилата за писане на стихотворни Б. и утвърждава свободния стих. Публикува само „Орел, рак и щука“ в брошурата „Нещо за няколкото думи за преводът на математическата география“ (1842) от Ив. *Богоров*. През 1849 П. Р. *Славейков* обнародва първата си Б. – „Басня“, а в сборника с Езопови Б. от 1852 отпечатва и пет свои стихотворни Б. – „Петел и елмаз“, „Щурец и мрави“, „Печеният орех“, „Воденичар“, „Светливото червейче“. Утвърждава се като най-изявеният възрожденски баснописец. Влияе се от творчеството на Ж. дьо Лафонтен, Л. В. Ломоносов, А. П. Сумароков, Ив. А. Крилов и др., но придава на традиционните баснени сюжети и образи друг смислов контекст („Орел, рак и щука“, „Осел и славей“, „Керван и псета“, „Куко и пипе“, „Врана и лисица“ и др.). Славейков пръв разграничава Б. за деца (тематично и в по-достъпна римувана стихотворна форма) от Б. за възрастни. Много от неговите Б. са публикувани във вестниците му.

През 50-те–70-те г. на XIX в. над двадесет възрожденски книжовници правят опити в баснения жанр: А. *Петкович*, К. *Пишурка,* Ст. *Изворски*, Е. *Мутева,* С. *Радулов,* Р. *Колесов*, П. *Оджаков*, Т. *Шишков*, С. С. *Бобчев*, Д. *Великсин,* Т. *Икономов*, Н. *Михайловски*, Д. *Войников,* Л. *Каравелов* и др. Сборници със свои Б. издават Ц. *Гинчев* („Български басни“, 1870) и И. *Христович* („Басни. Книжка I“, 1873). За 47-те Б. в книгата си Ц. Гинчев посочва: „в тях има 18 чисто мои съчинени, а другите са по подражание“. Понякога Б. му имат по две поуки. При И. Христович Б. са в стихотворна форма, но поуките им, под заглавие „Разумът на баснята“, са разгърнати в обширен прозаичен дидактически текст. Освен като самостоятелна творба, Б. се вплита в структурата и на други жанрове: в училищни *диалози* („Петел и елмаз“ от П. Р. Славейков“ и др.), в публицистични материали със сатирична насоченост („Нашите писатели и журналисти са без глави“ от Л. Каравелов) и особено във *фейлетона*, където изпълнява ролята на малката тема („Светът своето ще каже“ от П. Р. Славейков, „Рачо Осмокрачо и жаба Крекетуша“ от Л. Каравелов, „Кученцата играят големи роли“, „Стара планина родила мишка“, за чийто автор се приема Хр. *Ботев* и др.).

Лит. Славейков, Ив. Една интересна ръкописна книга от отца Неофита Рилски в библиотеката на П. Р. Славейков. – СбНУ, 15, 1898. Пенев, Б. П. Р. Славейковата преводна и подражателна поезия. – ПСп, 97, 1907; Бетева, Хр. Български преводи на антични автори от 1800 до 1900 г. – Изв. Семинарите при Филос.-истор. ф-т на СУ. 1942–1943. Ничев, А. 1. Българският превод на Езоп от 1812 г. – Език и литература, 1961, № 6; 2. Софрониевият превод на Езоповите басни. – ГСУ, Филол. ф-т, 1, 1963; 3. Софрониевият Езоп. – Език и литература, 1964, № 3. Арнаудов, М. Народната приказка. Общ характер, произход, техника и видове. – В кн. му: Очерци по българския фолклор. Т. 2. С. 1969. Баева, С. 1. Българската басня и народното творчество. – В: Проблеми на българския фолклор. С., 1972; 2. Просвещение и национално своеобразие (на материал от развитието на българската басня през Възраждането). – В: Литературен процес и художествено творчество. С., 1974; 3. П. Р. Славейков и русские просветители (Карамзин и Крылов). – В: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. В двух томах. Ленинград, 1976. Николова, Ю. 1. За същността и ролята на баснената поука. По материал от българската възрожденска басня. – Научни трудове на ПУ, 16, 1978, № 5; 2. Баснята в българската възрожденска литература. – В: За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979; 3. Езоповите басни и тяхното разпространение в българската възрожденска литература. – Литературна история, 1983, № 11; 4. Чуждото „звучене“ и неговото преодоляване в българската възрожденска литературна басня. – Литературна мисъл, 1983, № 4.

Ю. Николова

БАТАК – селище в Татарпазарджишката кааза (дн. Пазарджишка област), културен и образователен център в Сев. Родопи. Възниква през XVI в. В околностите му има следи от поселища, датирани от каменната епоха (местностите „Кременете“, „Слънчева поляна“); впоследствие землищата се населяват от тракийското племе беси. От Средновековието има останки от ок. 20 крепостни съоръжения, десетина църкви и манастира. Б. е опожарен от кърджалиите (1770 и 1800). Възстановяването му започва в началото на XIX в.; през 1813 е изградена каменната църква „Св. Неделя“. Основният поминък на населението е дърварство и дървопреработване (ок. 200 чарка през Възраждането), ленопроизводство и кираджийство (превозвачество). Жителите на Б. са умели зидари – сред архитектурните забележителности е чешмата в Кричимския манастир „Св. Богородица“ от 1592. Селището постепенно се замогва и общината изкупува не само близките, но и далечните пасища. За жителите е характерен бунтарският дух – те се противопоставят на антибълг. домогвания на Агатонийските владици, в чиято енория влизат, богослужението се води на черковнославянски език. Свещениците едновременно преподават на черковнославянски в 3 килийни училища. Б. е родно място на йеромонах Йосиф и на племенниците му Кирил и Никифор, които стават игумени на *Рилския манастир*. Б. има силно изразено самоуправление. През 1835 се открива *взаим-*

но училище „Св. св. Кирил и Методий“, първият учител е книжарят хаджи Н. *Йоанович* от Татар Пазарджик (до 1839); за училището е построена нова двуетажна сграда (1857). С подкрепата на Ал. *Екзарх* през 1850 се открива девическо училище с 40 момичета. В Б. Н. Йоанович съставя оригинален *календар*, основан върху народното предание за месеците и броенето им по кокалчетата на ръцете. В училището го замества монах Генадий. По тяхно време започва въвеждането на „звучната метода“, препоръчвана от П. *Берон* при преподаване на „Рибния буквар“. От Б. е Г. Попилиев, който под псевд. *Бусилин* издава „Български буквар“ (1844); книгата е раздавана като дар на бълг. общини. Батачанин е и Др. *Манчов* – изтъкнат книгоиздател и книгоразпространител, учителствал в града; той има свои представители в Б., които продават изданията му – сред най-ползваните са неговите буквари, „Малък географически атлас в осъм карти“ (1866), кратките му истории, учебникът „Бащин език“ (1869). В Б. е съхранен требникът, в който се намира летописът на поп М. *Драгинов* за потурчването на българите от Чепинското корито; последният му притежател – поп Илия Янков, го предоставя за публикуване (1861) на Ст. *Захариев*.

Първоначалните кръвно-родови връзки на населението в областта с течение на времето се превръщат във враждебни поради верски и имуществени конфликти. Непрекъснатите крамоли обуславят появата на хайдушки чети и воеводи: Дели Аршенко, Банчовци, Я. Кавлаков, В. Тупаров, Ст. Трендафилов и др. На 21 февр. 1876 е основан революционен комитет с председател П. Горанов; сред членовете му е и учителят Д. Тонджоров. Априлското въстание 1876 в Б. е жестоко потушено, градът е опожарен до основи, почти цялото население е избито. В църквата „Св. Неделя“ са изклани всички укрили се (ок. 2000 души); в училището „Св. св. Кирил и Методий“ са изгорени живи 200 жени и деца. Жестокостите са описани в репортажи от Дж. Макгахан и обнародвани в „Dayly News“ и „Московские ведомости“ (авг. – ноем. 1876); по-късно полският художник А. Пьотровски рисува истор. картина по „възстановка“. „Баташкото клане“ повдига вълна от възмущение в Европа и Русия. След Освобождението градът е възстановен.

Лит. С т о я н о в, З. Въстанието в Батак. – В кн. му: Записки по българските въстания. Разказ на очевидци. 1870–1876. Т. 1–3. Пловдив, 1884–1892. В е н е д и к о в, Й. История на възстанието в Батак 1876 год. С., 1929. Родопски сборник. Т. 1. С., 1965. З а х а р и е в, Ст. Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката каза с една харта и таблица на различни стари памятници. Виена, 1870. Б а т а к л и е в, Ив. Село Батак – Пещерско. С., 1941. 130 години училище-знаменосец. 1835–1965. Юб. брой Батак, май 1965. Г и н е в, Р. Батак. С., 1966. Х р и с т о в, Хр. Българските общини през Възраждането. С., 1973. М а н о в, Хр. Батак. С., 1978. П р о д а н о в, Д. Батак – минало и настояще. Пазарджик, 2000. Я н е в, Я. Батак и Възраждането. С., 2004. Д о ш е в а, А. Белезите на новото време в Батак – предпоставки за развитието на учебното дело и духовното издигане на батачани през XIX век. – Изв. Истор. музей – Батак, 3, 2010. Т о д е в, И. Батак 1876 – мит или история? Актуални текстове по Българско възраждане. С., 2013. К л а р к, Д. Ф. Американците откриват българите 1834–1878. С., 2013.

К. Михайлов

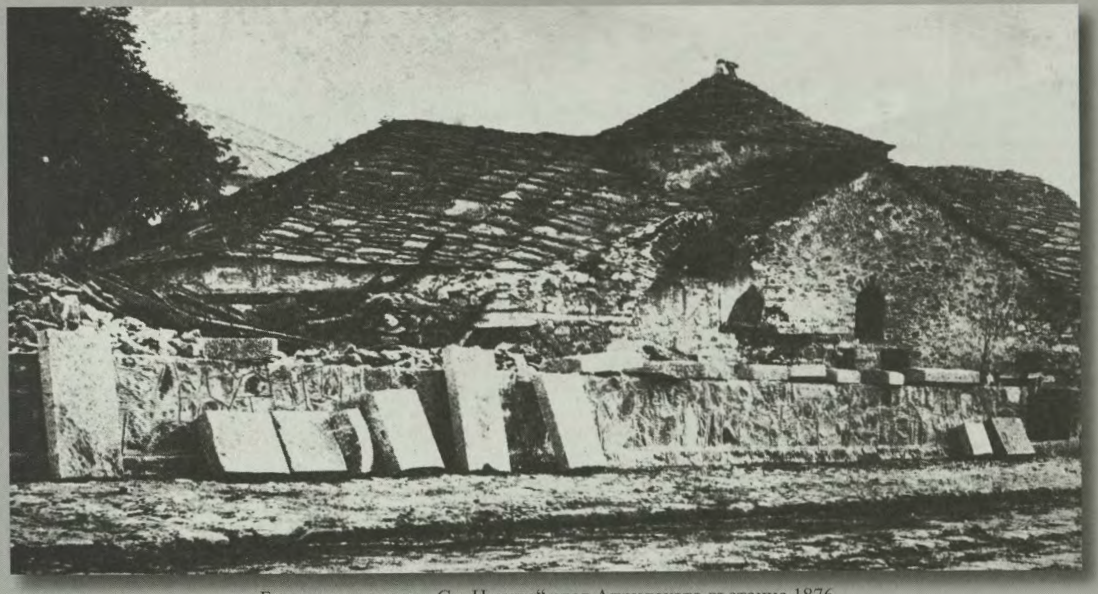

Баташката църква „Св. Неделя“ след Априлското въстание 1876

БАЧКОВСКИ МАНАСТИР „СВ. БОГОРОДИЦА ПЕТРИЧКА“ – разположен в Родопите, край левия бряг на Чепеларска река, на 30 км южно от Пловдив. Вторият по старинност след *Рилския манастир*. Създаден през 1083 от двама грузинци – братята Григорий и Абазий Бакуриани. Според запазени сведения в Типика (Устава), един от най-важните документи на духовния център, манастирът има огромни владения из земите с бълг. население. През XI–XII в. е иверийско религиозно и културно средище, в което монашеското братство развива значителна книжовна дейност, а сред монасите освен грузинци, има и арменци. Станимашкият надпис от времето на цар Иван Асен II, завладял района от кръстоносците след битката при Клокотница 1230, е първият официален писмен документ на бълг. език, в който се споменава принадлежността на областта към територията на България. В първите векове на съществуването си манастирът е със значима дейност в духовния живот на Византия, а откъм средата на XIV в. преминава официално под духовното ръководство на Бълг. патриаршия. Предполага се, че през 1394–95 в него е заточен бълг. патриарх Евтимий. Според изворите, в началото на XV в. под ръководството на кир Андроник, пряк Евтимиев ученик, там се обучава книжовникът Константин Костенечки. От средата на XV в. въз основа на върховенството на Цариградската патриаршия над покорените християнски народи, освен грузинският език, в манастира навлиза писмено и говоримо основно грц. език. Съществуват документални свидетелства за дейността на духовния център през XV и XVI в., през втората половина на XVI в. игуменът Доситей възстановява основните манастирски сгради. Неговият приемник Партений издига църквата „Успение Богородично“ (1604) и манастирската трапезария (1623). По време на игуменството на Доситей манастирът получава статут на ставропигиален към Цариградската патриаршия (дн. е към Св. Синод). Бълг. присъствие в манастира продължава да бъде осезателно. За големия брой монаси българи свидетелстват снабдените с благодарствени надписи дарове от техни роднини и съграждани. По време на османското владичество манастирът е важен книжовен център. Притежава богат архив от документи и библиотека от ръкописни, първопечатни и старопечатни книги, чиято съдба досега не е подробно проучена. През XIX в. е най-важният и голям духовен център в областта, който поддържа активни книжовни и културни връзки с някои от останалите манастири в бълг. земи (Рилския, *Кукленския*, Араповския, Горноводенския и др.).

БАЧКОВСКИ МАНАСТИР „Св. Богородица Петричка“

През Възраждането манастирът е място на истор. памет и хранилище на богата средновековна книжнина. В традицията на бълг. възрожденска печатна книжнина сред *спомоществователите* за издаването на „Неделник“ от *Софроний Врачански* (1806) 12 души са от с. Бачково и манастира, направени са 20 дарения за издаването на „Венец азбучний или нравствени наставления по азбуквено. Из съчиненията на Св. Д. Ростовский, преведе ся от първообразното на новобългарский язик“ (1863). Сведения за книжовни паметници, принадлежали на манастирската библиотека, има във важни книгох-

ранилища на територията на България и в Гърция. Най-многобройни сбирки от книги, собственост на манастира, са постъпили във фондовете на НБКМ, Църковния музей в София, НБИВ в Пловдив, в библиотеки на Грц. патриаршия на о. Хиос и в Атина. Голяма част от ръкописните и печатните книжовни богатства на библиотеката на манастира, предадени за съхранение в Църковния музей, днес представляват ценна част от библиотеката на Църковноистор. и архивен инст. към Бълг. патриаршия. През 1892 в ръкописните колекции на НБКМ постъпват два ръкописа, принадлежали на манастирската библиотека – единствен досега известен в България грузински ръкопис (Устав на Бачковския манастир в късен препис от 1702, направен според бел. в кодекса от монах Йоан Маркозашвили от Ахалциха, НБКМ, Georg. 1), и арменско четириевангелие от 966 (НБКМ, Арм.1). Манастирският комплекс е забележителен паметник на възрожденското архитектурно и живописно изкуство. Стенописите на костницата са между най-ценните живописни ансамбли на източнохристиянската живопис от XI–XII в., изпълнени са под ръководството на зографа Йоан Ивиропул. Стенописите в трапезарията са важен паметник на изобразителното изкуство от началото на XVIII в. През 1840–41 *Захарий Зограф* изписва стенописи в църквите „Св. Никола“ и „Св. Архангели“

Лит. И в а н о в, Й. Асеновата крепост на Станимъка и Бачковския манастир. – Изв. Бълг. истор. дружество, 2, 1912. Григорий Бакуриани (Пакуриани). Устав. Написан от великия Доместик на Запада Григорий Пакуриани за основания от него манастир на Пресветая Богородица Петритонитеса. Преводач архимандрит Паисий. Пловдив, 1925. Г о ш е в, И. Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир. – ГСУ, Богословски ф-т, 8, 1931. Б а к а л о в а, Е. 1. Бачковската костница. С., 1977; 2. The Ossuary of the Bachkovo Monastery. Plovdiv, 2003. С т о я н о в, М. Стари гръцки книги в България. С., 1978. П а с к а л е в а, К. Бачковският манастир. Албум. С., 1991. Г и л и г я н, А. Арменски ръкопис от X век в Бачковския манастир. – Изв. НБКМ. 20 (26), 1992. Д и м о в а, В. Бачковският манастир в пътеписната и мемоарна книжнина през XIX век. – Духовна култура, 1993, № 1. Д у й ч е в, Ив. Бачковският манастир през първите векове на своята история. – Истор. преглед, 1996, № 5. Х р и с т е м о в а, М. Бачковският манастир през XVI век според османските описни регистри. – ГСУ. ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“. 93 (12), 2003. Г е р о в, Г. За венценосните ктитори на Бачковския манастир. – Старобълг. литература. 2006, № 35–36. Ч е ш м е д ж и е в, Д. Бележки за гроба на патриарх Евтимий в Бачковския манастир. – Слово и вяра. Международна научна конференция, посветена на 90-г. от рождението на проф. Боньо Ангелов. 18–19 окт. 2004 г., Ст. Загора. В. Търново, 2007. З м е й Г о р я н и н. Кондика на светата Бачковска ставропигиална обител. – Другата българска литература на XX век. Кн. 2. С., 2009. Ш а р л а н о в а, В. Софийската Света гора. С., 2013.

Е. Узунова

Уставът на Бачковския манастир „Св. Богородица Петричка“ – оригинал на грузински език

БАЧО КИРО – вж. *Петров*, Киро.

БЕЗСОНОВ (Бессонов), Пьотър Алексеевич (4.VI.1827, Москва – 22.II.1898, Харков) – рус. езиковед, фолклорист, етнограф, славист. Завършва Историко-филол. ф-т на Московския университет (1851). Работи в Московския архив към М-вото на външните работи (1855–57), като секретар към Московската синодална типография (от 1858) и като библиотекар към Московския университет (1867–79). Секретар на Обществото на любителите на рус. словесност към Московския университет (1869–78). Извънреден (1878) и редовен проф. (1879) в катедрата по

славянска филология в Харковския университет. Интересът му към бълг. проблематика се предопределя от близостта му до О. М. *Бодянски*, В. И. *Григорович* и М. П. *Погодин*. Б. е последовател на Ю. И. *Венелин* в изучаването на съвременния бълг. език и продължава започнатото от него събиране и издаване на бълг. фолклорни материали. Публикува бълг. пословици в книгата „Памятники и образцы народного языка и словесности“ (т. 1–2, 1852–53). Неговата сбирка с народни песни – „Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар“, е най-пълна и авторитетна за времето си, независимо от някои погрешни тълкувания за значението на бълг. епически песни, плод на славянофилските му пристрастия, и от критическите бел. на Л. *Каравелов* („Знание“, 1875, № 9, 10). Уводната студия към сбирката – „Эпос сербский и болгарский во взаимном отношении, историческом и этнографическом“, е пръв опит за научно изследване на бълг. народно творчество. Втората студия – „Главные вопросы языка новоболгарского, уславливающие собою правописание“, е първото рус. ръководство за практическо изучаване на бълг. език. Б. пръв започва проучването на архива на Венелин, представя пътуването му в България („Некоторые черты путешествия Ю. И. Венелина в Болгарию.“ – „Москвитянин“, 1856, т. 3, № 10) и написва обширен биогр. очерк за него („Юрий Иванович Венелин“ – „Журнал министерства народного просвещения“, 1882, № 5). Съвместно с И. И. Молнар подготвя второ издание на неговата книга „Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам“ (1856), в чийто предг. отправя неоснователни упреци към българите, че са забравили делото на Венелин.

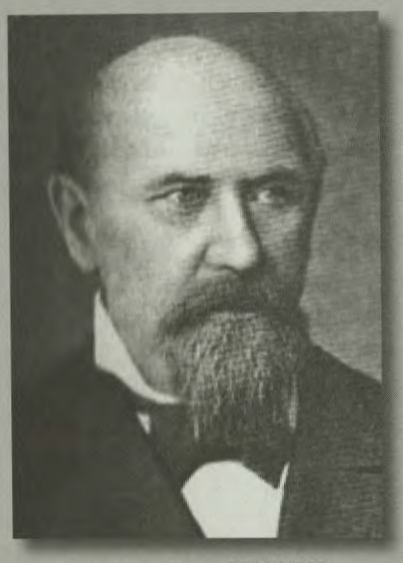

Пьотър Алексеевич БЕЗСОНОВ

Съч. Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар. М., 1855.

Лит. С т о й к о в а, Ст. Вклад ученых России в развитие болгарской фольклористике XIX века. – Русский фольклор, 1963, № 8. У н д ж и е в а, Цв. Ръкописен отзив на Найден Геров за „Болгарские песни…“ от П. А. Безсонов. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков. С., 1998.

Хр. Манолакев

БЕЛГРАД – столица на Сърбия, политическо, културно и литературно средище, в което през Възраждането живеят бълг. емигранти, получават образование бълг. младежи и девойки. Особено силно е присъствието на бълг. политически и културни дейци в града през 60-те–70-те г. на XIX в. През 1860–61 Г. С. *Раковски* издава в. „Дунавски лебед“, организира Първа бълг. легия (1862). В сърб. столица пребивава Л. *Каравелов*, през май 1867 създава Бълг. комитет. През есента на 1867 е организирана Втора бълг. легия. В Б. живеят П. *Хитов*, Ив. *Кършовски*, Н. *Жеков*, *Неофит Хилендарски*-Бозвели, хаджи Н. *Йованович,* Ив. *Касабов*, В. *Левски* и др. Българи учат в различни белградски средни и др. учебни заведения: гимназия – 34 (Ив. Касабов и др.), класическа прогимназия и гимназия – 3 (П. *Оджаков*, П. Тодоров и др.), семинария – 27 (Др. Ганчев, Ц. *Гинчев* и др.), Богословско училище – 3, Военна академия – 1 (А. Кънчев), Велика школа – 8, Педагогическо училище – 2, Търговско училище – 2, типография – 1, фотография – 1, Артилерийска школа – 1, девическа школа – 7. По-малък е броят на българите във висшите учебни заведения: Духовна академия – 1 (П. *Берковски*), богословски науки – 3, Философски ф-т – 2, Историко-филол. ф-т – 2, Юридически ф-т – 1 (Ив. Касабов). В Б. са обнародвани над 100 бълг. книги в: Княжеска сръбска (Правителствена) книгопечатница, Книгопечатница на Н. Стефанович, Книгопечатница на Ал. Андрич и в др. неизвестни печатници. В Б. излизат в. „Дунавски лебед“ и в. „Възток“. Тук са отпечатани „Славеноболгарское детоводство“ от Неофит Хилендарски-Бозвели и Ем. *Васкидович*, издания на Раковски, Хр. *Павлович,* Р. *Попович* и др. Българите в Б. са *спомоществователи* за 31 книги в 664 екз. – „Аритметика или наука числителна…“ (1833) от Хр. Павлович, „Български народни песни…“ (1861) от Д. и К. *Миладинови*, „Додатъци на златния извор…“ (1874), издател Д. х. Йоанов Смрикаров, и др.; на в. „Цариградски вестник“, „Свобода“, „Независимост“, „Право“, „Знаме“, сп. „Любословие“. Б. е споменаван във възрожденския *периодичен печат*, в спомени.

Възсъздаден е в многоликата му политическа, икономическа и духовна атмосфера в повестта на Каравелов „Крива ли е съдбата?“.

Лит. И г н я т о в и ч, Дж. Любен Каравелов и сръбското общество. Ниш, 1969. Б о й ч е в а, В. Български младежи в учебните заведения на сръбското княжество. – В: Проблеми на Българското възраждане. С., 1981.

Д. Леков

БЕЛЕТРИСТИКА (от фр. belles lettres – изящна литература) – общо название на художествени епични творби – *разказ*, *повест*, *роман*, новела, художествен очерк и др. Старобълг. Б. не е основен жанр в бълг. средновековна литература. Новобълг. Б. прави първите си стъпки в края на 50-те и началото на 60-те г. на XIX в. Интересът към художествената проза първоначално се задоволява изключително чрез преводни разкази, повести и романи (вж. *Преводна литература*). *Побългаряването* е етап от създаването на бълг. оригинална Б. През 1858 е обнародвана „Прозба к родолюбците. Сън на едно младо българче“ („Цариградски вестник“, № 380) от старозагорския учител С. П. Иванов. Т. *Шишков* публикува статията „Наш прозаик“ („Цариградски вестник“, № 385, 1858), в която оспорва художествената ѝ стойност и посочва основни теоретични принципи, които трябва да се имат предвид при създаването на оригинална бълг. Б. Бълг. оригинални белетристични произведения са свързани с дейността на две бълг. културни средища в Русия – бълг. дружина „Братски труд“, създадена през 1857 в Москва, и бълг. общност в Одеса през 60-те г. През 1859 В. *Попович*, член на „Братски труд“, публикува „Отрывок из рассказов моей матери: поездка в виноградник (Болгарская повесть)“ („Русская беседа“, № 18). През 1860 В. *Друмев* публикува повестта „Нещастна фамилия“ („Български книжици“, № 13–22). Започва творчески диалог между представители на две литературни и културни средища за необходимостта от нов жанр в бълг. литература – белетристичния. В него се включват Л. *Каравелов* с „Атаман болгарских разбойников“ („Наше время“, 1860, № 50), Р. *Жинзифов* с „Прошетба“ („Братски труд“, 1860, № 3). Набелязана е основната проблематика на оригиналната бълг. Б. през Възраждането – тур. политически и фанариотският духовен гнет, острите социални противоречия, правото на национална идентичност. Тази тематика с различни акценти и нюанси е водеща в Б. на Друмев, Ил. Р. *Блъсков*, Л. Каравелов. Белетристични опити през 60-те–70-те г. правят Н. М. *Попов* („Дойнова сватба или оженяние на един селенин в Търново. Книжка забавна за двата пола“, 1864; „Сърдечлива Маринка. Истинско събитие“, 1872), Г. Л. *Голчев*, който има амбиция да напише роман („Заробените близнета. Народно исторически роман“ – „Ден“, № 9–20, 1876) и др. Техните произведения са наивни, създадени са в духа на западноевропейската сензационно-приключенска литература. Първите прояви на бълг. Б. са свързани със западноевропейски писатели, литературни течения, образци. Друмев („Нещастна фамилия“), Блъсков („Изгубена Станка“, „Злочеста Кръстинка“) имат за образци „Скитникът евреин“ и „Парижките потайности“ от Евг. Сю, „Тайните на инквизицията“ от В. Д. Фереал, романи от Ал. Дюма, Евг. Скриб, побългарени разкази и повести („Черноносящая госпожа“, „Изгубеное дете“, „Индийска хижа“, „Павел и Виргиния“ и др.). Те използват утвърдени модели, елементи, композиционни структури от фр., нем. и др. сантиментални, романтични и сензационни творби. Но се съобразяват с националния дух при характеристиката на лица и събития, при описани-

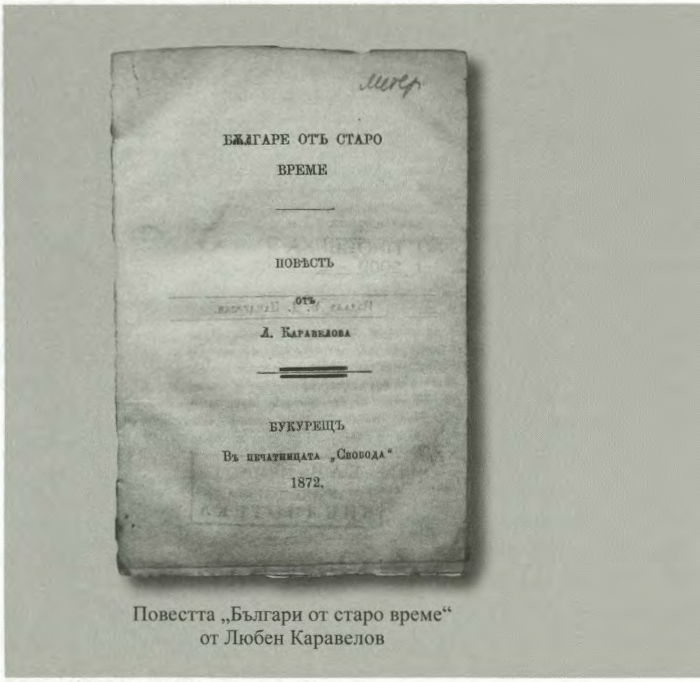
БЪЛГАРЕ ОТЪ СТАРО
ВРЕМЕ
ПОВѢСТЪ
ОТЪ
Л. Каравелова
БУКУРЕЩЪ
Въ печатницата „Свобода“
1872.

Повестта „Българи от старо време“ от Любен Каравелов

ето на пейзажа. Контактът на Друмев и Каравелов с рус. реалистична литература бележи друг етап във формирането на бълг. Б. Новите образци дават друга насока в техните разкази и повести – възможност да се уплътни бълг. национален рисунък, да се разкрие пълноценно и находчиво националният характер. Н. В. Гогол въздейства върху Друмев („Ученик и благодетели“) и Каравелов („Българи от старо време“ и др.), Н. Г. Чернишевски чрез „Что делать?“ и А. Херцен чрез „Кто виноват?“ – върху Каравелов („Крива ли е съдбата?“). Възрожденската Б. е свързана с поетиката, езиковото богатство, с духа на народното творчество. Докато при Друмев въздействието е ограничено, при Блъсков – недос-

татъчно осмислено и оползотворено, при Каравелов то е съкровищница на идеи, поуки, творчески опит. Б., поезията, публицистиката, актуалните фейлетони на Каравелов са свързани с народната песен и с приказката, с пословицата и поговорката. Във възрожденската Б. художникът в определени случаи е и публицист, и фолклорист, и социолог. Тази особеност е свързана със своеобразието на епохата, с първите стъпки на развитието ѝ, с етапите, през които преминават формирането на литературната култура и вкусът на читателската публика. Жанровият синкретизъм на възрожденската Б. прави трудно разграничението ѝ по жанрови разновидности – разказ, повест, роман. В определени случаи някои от творбите ѝ имат характер на художествен очерк, в други – на художествен портрет. Бълг. белетристи през Възраждането са в диалог не само с бълг. *читател*. Каравелов обнародва разказите и повестите си в рус., срб. и бълг. печат, съобразява се с читатели от различни националности. Бълг. възрожденска Б. има силно обществено и творческо въздействие. „Българи от старо време“ оказва влияние върху Ив. *Вазов* („Митрофан и Дормидолски“, „Чичовци“), Т. Г. Влайков („Дядовата Славчова унука“), М. Георгиев („С тебешир и въглен“). С идеите, с духа и с тенденциите си Б. на Друмев, Блъсков, Каравелов полага основите на един от най-богатите и перспективни жанрове в бълг. литература.

БЕЛОГРАДЧИК. Църквата „Св. Георги“ от 1868, запазена до днес

Лит. Л е к о в, Д. 1. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970; 2. История на... Т. 2. Е л е в т е р о в, Ст. Трансформационни процеси в българската белетристика през втората половина на XIX век. – В: Литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979. С т о й ч е в а, П. 1. Читателят в текста и жанровата специфика на белетристиката през Възраждането. – ГСУ. Т. 83, 1990, 110–127 (излязъл от печат 1992); 2. Взаимоотношенията между повествователя-герой и възприемателя-герой в повестта на Българското възраждане. – В: Жанр и възприемател през Възраждането. В. Търново, 1991. Н и к о л о- в а, Ю. Новобългарска белетристика. – В: Записки по българска възрожденска литература. Пловдив, 2004, 386–393. А р е т о в, Н., Н. Ч е р н о к о ж е в. Българска литература XVIII–XIX в. Един опит за история. С., 2006.

Д. Леков

БЕЛОГРАДЧИК – град в Северозап. България. Съществува още от падането на бълг. държава под османска власт. Посочен е в турски регистър от 1454–55; през 1560 е център на нахия (област). От втората половина на XVIII в. и в началото на XIX в. се развива като градче, в което преобладава тур. население. Най-старата запазена постройка е джамията, изградена през 1751. Първата църква е „Св. Георги“, построена 1868, запазена е до днес. Българите са с будно национално съзнание; през 1821 е открито килийно училище. Първият учител е т.нар. „Гърбав даскал“, който в началото на своята преподавателска дейност обучава децата индивидуално по домовете им. Заместен е от поп Йоаникий през 1828–30, който преподава модерните за времето си предмети – география и геометрия. През 1840 при Пунчо Цолов и даскал Иван Кръстев училището става взаимно. През 1874 е построено ново училище, наречено „Св. св. Кирил и Методий“. До Освобождението в него преподават учителите: даскал Симеон – 60-те и 70-те г. на XIX в., Васил Тодоров – ок. 70-те г. на XIX в., Петър Арнаудов (преподава тур. език през 1872–76) и др. Б. е от малкото бълг. градове, където в църквата никога не се проповядва на грц. език, не се изучава и в училище. Белоградчишките граждани са най-много и най-ревностни абонати за бълг. вестници и списания в целия Видински санджак. С*помоществователи* от Б. са: свещеник Златко (за „Житие святаго Григориа, архиепископа Омиритскаго…“, 1852, преводач *Аверкий Попстоянов*), Ал. Христов (за „Евангелие поучително“, 1856 от *Софроний Врачански*).

Лит. П а н о в, К. Белоградчик. Минало и настояще. Белоградчик, 1938. С о м о в, Хр., Вл. П о п о в. Белоградчик и Белоградчишките скали. С., 1960. С о м о в, Хр., Н. А л е к с а н д р о в. Белоградчик. С., 1963.

Св. Русинова

БЕЛЧЕВ, Никола Геров (1833, Копривщица – 17.VI.1876, Пловдив) – учител, свещеник, книжовник, революционер. Учи в Копривщица при Н. *Геров*. През 1850 следва учителя си в Пловдив. Учител в Елеменлии, дн. Ситово, Ямболско (1853–56), в Цалапица и в Сатъ Бегово, дн. Милево, Пло-

вдивско (1856–57). Свещеник в Гирен, дн. Белозем, Пловдивско (1858–74). Завръща се в Копривщица (1875). Служи в църквата „Успение Богородично“. Става член на училищното настоятелство и на революционния комитет. Участва активно в подготовката на Априлското въстание 1876. Заклева въстаниците и отлива от олово лъвчета за калпаците им. Заради участието си във въстанието е обесен в Пловдив.

Б. е сред първите бълг. събирачи на народни песни. По време на учителстването си в Елемен-лии записва ок. 150 народни песни, част от които изпраща на Н. Геров и на Хр. Г. *Данов*. В Гирен събира и им изпраща още ок. 50 народни песни. Като ученик в Пловдив (на 17 г.) съставя ръкописна *песнопойка* с народни и авторски песни. Освен любовни народни песни, в нея има и народни песни за Коледа, Великден и други християнски празници. Включени са и: „Царска песен“ („От как се е зора зазорила“), „Към българското царство“ от Н. *Йованович*, поемата „Стоян и Рада“ от Н. Геров, „Песен заради Лясковец“, „Боже царя храни“ (рус. химн) и др. „Къде си вярна ти, любов народна“ от Д. *Чинтулов* е променена (по цензурни съображения), като вместо „турци“ е употребена думата „имерек“ („име“) – „противу имерек да стоим насреща“. В края е записано стихотворението „Похвала на древните българи“ от Хр. К. *Сичан-Николов*. Песнопойката е разпространявана – в „Блъгарска гъсла“ (1860) на С. Зафиров е поместена песента „О, ветре буйний…“, подписана с инициали Н.Г. Същата песен със заглавие „Тайна мисъл“ е включена в ръкописната песнопойка на Б. и вероятно е негова. През 1860 Б. публикува песнопойка, която е много популярна през Възраждането. Съдържа разделите „Песнопойче“ и „Народни песни“. Първият раздел започва с песен в чест на султана и включва любовни и възхваляващи земеделския труд песни. Вторият раздел е съставен от фолклорни, а също и от авторски песни (без посочване на автора), някои от които са значително преработени. Призивът за избавяне от „темнотата“ на невежеството в стихотворението „Отечество“ от Ив. *Богоров* е заменен с повик за избавяне от „темнота и робство“. Заглавието на популярната песен „Къде си вярна ти, любов народна“ от Д. Чинтулов е променено на „Подбудителна во учение“ и текстът призовава младите „да тръгнат по школата“. Песнопойката завършва с нотирана (с невми) молитвена песен за султан Абдул Меджит. Б. е автор на стихотворението „Къде“, публикувано в сп. „Читалище“ (1874, № 19, с. 557) и в „Летоструй“ (1875, с. 121). Материали в: НА БАН, Ръкописна сбирка № 109.

Съч. Песнопойче. Собрано и наредено от … Цариград, 1860.

Лит. Страшимиров, Д. Т. История на Априлското въстание. Т. 2. с. 78; Т. 3. с. 412. Беловежд, Н. Спомени. – В: Юб. сб. по миналото на Копривщица. С., 1926, с.110. Шишманов, Ив. Д. Избрани съчинения. Т. 1. С., 1965, с. 413. Чолов, П. Участието на българското духовенство в Априлското въстание. – Духовна култура, 1966, № 5–6. Тумангелов, Т. Борците от втората редица. – Софийска правда, № 50, 1966. Шабанов, Ив. Непресъхващ извор на родолюбци. С., 1971, с. 7. Вълчев, А. За първите стъпки на учебното дело в Родопите. – Родопи, 1975, № 6, с. 25. Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов. История на Априлското въстание 1876. С., 1976, с. 290. Царев, Г. Духовници патриоти от Панагюрски революционен окръг – участници в Априлската епопея. – В: Априлското въстание и българската православна църква. С., 1977, 23, 293. Стоянов, М. Книжовен център през Възраждането. – В: Копривщица. С., 1980, 52–56. Леков, Д. Литература, общество, култура. С., 1982, с. 89. Балчев, Вл. Да живея там ми дай. – Тракия, 1986, № 2. Каблешкова, Р. Видни копривщенци. Пловдив, 1999. Емануилова, Евд. Кой е свещеник Никола Белчов? 125 години от гибелта му. – Труд, № 233, 2001.

Л. Михова

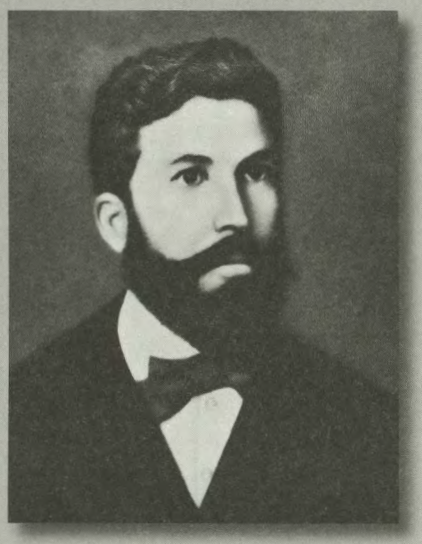

Георги БЕНЕВ

БЕНЕВ, Георги (1843, Ст. Загора – 25.IX.1909, Пловдив) – преводач, журналист, публицист, общественик. Учи в старозагорското класно училище, в Белградската семинария. Следва в Истор.-филол. ф-т в Прага (1870–71). Завършва Истор. ф-т във Виена (1873). Учител в Търново и Ст. Загора (1873–77). Председател на старозагорското читалище. Участва в подготовката на Старозагорското въстание 1875. Арестуван е от тур. власти и му е забранено да учителства. През Руско-тур. освободителна война 1877–78 е преводач в щаба на рус. войски. След Освобождението е окръжен управител в Пловдив, член на Върховния съд на

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА

БАН БИБЛИОТЕКА

Изт. Румелия, окръжен началник в Пазарджик, окръжен училищен инспектор, главен контрольор и директор на финансите. Народен представител (1879–85) в Областното събрание на Изт. Румелия. Член е на временното правителство, провъзгласило Съединението. Участва в Сръбско-бълг. война 1885. Действителен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Б. е сътрудник на възрожденски периодични издания – в. „Право“, „Източно време“, „Свобода“, сп. „Читалище“, „Летоструй“, „Славянско братство“, в които публикува статии по проблеми на езика, преводи на стихотворения от чеш. поети, данни за живота на Й. *Щросмайер*, Н. *Първанов*. Изявява се като активен журналист и публицист и след Освобождението – 6 месеца е съредактор на в. „Марица“ (1878–85), основател и главен редактор на в. „Южна България“ (1883–85). Б. е един от първите популяризатори на чеш. литература в България. Заедно с Ат. *Илиев* подготвя, но не успява да издаде, книгата „Братски труд“, в която включва преводи от чеш. език. Някои от тях („Китчица“ из „Краледворски ръкопис“, „Легло на сирачето“ от К. Ербен и др.) публикува в сп. „Читалище“ (1871, № 5; 1872, № 18). Превежда книгата „Българското княжество“ (1878) от К. *Иречек*. Някои от преводите му са публикувани анонимно във в. „Южна България“. Псевд.: Драганов. НБКМ–БИА, ф. 542 (Г. Бенев).

Лит. П е е в, И. Георги Бенев. – Летопис на БКД, 10, 1909, 1910. И л и е в, Ат. Спомени. С., 1926, 84–105. Б у ю к л и е в, Хр. История на Стара Загора. С., 1966, 56–57. Б о р ш у к о в, Г. История на..., с. 546, 549, 550. Б о й ч е в а, В. Георги Бенев. – В: Борци за свобода и просвета. С., 1989.

Д. Леков

БЕНКОВСКИ, Георги (Гаврил Груев Хлътов) (1841/44, Копривщица – 12.V.1876, р. Костина, Тетевенския балкан) – автор на политическа литература, организатор на Априлското въстание 1876 в IV революционен окръг. Произхожда от търговско-занаятчийско семейство; рано остава без баща. Учи в Копривщица във взаимното училище. Напуска го, за да стане абаджийски чирак. Гурбетчия в Мала Азия; няколко години се занимава с търговия из различните краища на Османската империя. От 1874 се отдава на революционна дейност. Приема задачата да запали Цариград при обявяването на готвеното през 1875 въстание (12 авг. 1875). Участник в истор. заседание на Гюргевския революционен комитет (1 окт. 1875), на което се взема решение за подготовка на общо въоръжено въстание през сл.г. Заминава за IV революционен окръг като помощник на П. Волов. Наскоро, благодарение на личните си качества, заема мястото на главен апостол. Инициатор и организатор на Великото народно събрание в Оборище (1876). Водач на въстаниците през Априлското въстание; организира т.нар. „Хвърковата чета“ – въоръжен кавалерийски отряд, с който обикаля селата, води сражения, оказва помощ на местните революцинни комитети. След разгрома на въстанието се изтегля към Стара планина, където е предаден и убит.

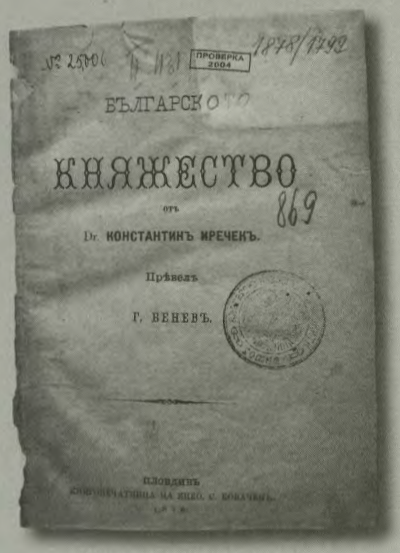

„Българското княжество“
от Константин Иречек
в превод на Георги БЕНЕВ

Георги БЕНКОВСКИ

Б. е типичен представител на т.нар. „*политическа литература*“. Съставя конкретен план на въстанието, автор е на тактическите и стратегическите инструкции за въстаниците, подробно изяснява поведението, което трябва да се държи спрямо пленниците и мохамеданското мирно население, диктува прокламации, възвания и десетки делови писма до частните революцинни комитети в останалите революцинни окръзи. Документите, които са представени по памет, а някои цитирани буквално от З. *Стоянов* в „Записки по българските въстания“, отразяват основните принципи на БРЦК в борбата му срещу тур. феодално-тиранична система; съдържат и редица лични моменти и виждания на Б.

Съч. Стоянов, З. Записки по българските въстания. Разказ на очевидци. 1870–1876. Т. 1–3. Пловдив, 1884–1892 (протоколи, писма, възвания и клетвата на Б. в главата „Великото народно събрание в Оборище“). Военнореволюционното наследство на Георги Бенковски. Сб. С., 1964.

Лит. Страшимиров, Д. Т. История на Априлското въстание. Т. 2–3. Пловдив, 1907. Бакалов, Г. Априлското въстание и Бенковски. С., 1938, Горненски, Н. Георги Бенковски. Биогр. очерк. С., 1955. Златев, Зл. Бенковски като военен ръководител на Панагюрския революционен окръг. – Военно-истор. сб., 1956, № 1. Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов. История на Априлското въстание 1876. С., 1976, 284–323, 357–394. Пощов, Ив. По бойния път на Хвърковатата чета. Пътеводител. С., 1976. Унджиев, Ив. Георги Бенковски. Биография. С., 1983. Караиванова, Т. Георги Бенковски – историческа личност и художествен образ в българската литература. Кишинев, 2000. Златарева, Г. Медальонът. Ч. 1, 2. С., 2010.

К. Михайлов

БЕНЛЍ, Маринчо Атанасов (VII.1809, Шумен – 1.X.1875, Букурещ) – *дарител,* обществен деец. Произхожда от търговско семейство, баща му – Танас Бенли е преселник от с. Дивдядово. Учи в Шумен при частния учител Димо Шероолу (1816–19), в общото училище при даскал Кольо и даскал Нони (1819–21, 1823–24). През 1824–27 се занимава с бегликчийство (откупува данъка за стадата). През 1827–30 работи като младши съдружник в спицерия (балсамаджийница) в Цариград. От 1830 се установява във Влашко. Отначало закупува пощата (1834–35), впоследствие се занимава с производство на селскостопански продукти – наема мушии (чифлици) под аренда. През 50-те г. закупува мушии в окръг Бъзъу – „Ларгу“ и „Рисету“. През 1865 пътува до Божи гроб. Активен член на *Добродетелната дружина* в Букурещ. От 1865 дава на 10 училища в Шуменско по 10 австрийски жълтици годишно (дописки във в. „Българска пчела“ от 16 юни 1864 и в сп. „Отечество“ от 5 юни 1870). Благодарение на поддръжката му училището в с. Дивдядово (днес квартал на Шумен) се прочува с добрата си уредба и напредък. Грижи се за попълване на училищните библиотеки с учебници, книги, вестници и списания. Подкрепя будни бълг. младежи да учат в чужбина (сред тях е племенникът му П. Волов); шуменската община изпраща през 1870 двама отлични ученици да учат в Прага; през 1875 четирима ученици учат в Кьонигсграц, Австрия. Прави завещание (публикувано в сп. „Училище“, 1876, № 15), според което оставя на 15 селски училища в Шуменско по 50 сребърни рубли годишно; 3000 сребърни рубли за откриване на училище в Шумен в бащината му къща (също подарена) и 1500 сребърни рубли годишно за издръжката на учител в училището; по 1200 сребърни рубли годишно за издръжката на обучението на ученици в европейски учебни заведения; 1500 сребърни рубли за издръжката на бълг. църква „Св. св. Кирил и Методий“ и училището при нея в Букурещ. Дарява големи суми на Добродетелната дружина; определя за изпълнител на завещанието си Добродетелната дружина и поименно П. *Протич*, М. Колони, Хр. *Георгиев* и Д. П. Икономов. Като главен контрольор по изпълнение на завещанието посочва Рус. генерално консулство в Букурещ. Въпреки всички предприети юридически мерки, завещанието му е оспорено и остава неизпълнено. Дейността му се признава от неговите съвременници. През 1867 бълг. община в Шумен отправя до Б. открито писмо („Училище“, 1871, № 23), в което изразява благодарността си.

Лит. Блъсков, Р. Ил. 1 (Писмо до ред.). – Отечество, № 43, 1870; 2. Дядо Маринчо Бенли. – Училище, 1875, № 3. Некролог. – Училище, 1875, № 11–12. Левкова, М. Благодетелят Маринчо Бенли. – Изв. Истор. музей – Шумен, 10, 2012. Радкова, Р. Посмъртни материали за български възрожденски дейци. Т. 1. С., 2003, 352–353.

К. Михайлов

БЕРКОВИЦА – град в Северозап. България. Споменава се по времето на цар Калоян и видинския феодален владетел Шишман (1277–1313) като крайграничен град. В тур. документи отбелязван като вилает „Берковец“ – „Вилает Беркофча“; Малте Брум нарича Б. „Percoftza“ (1830–31), Сен Дени я назовава „Berkofza – град в подножието на Хемус“. През 1835 е изградена отново и открита черквата „Рождество Богородично“, през 1871 е построен храмът „Св. Николай Чудотворец“. Открито е килийно училище (1810). До 1835 в града има 4 килийни училища, които се помещават в частни сгради (в къщата на учителите поп Анто и поп Ангел, на баба Параскева и на Илия Киров). От 1835 до средата на XIX в. учители са светски лица. През 1852 при черквата „Рождество Богородично“ е построено едноетажно училище, през 1868 на негово място е изградено двуетажно здание. В двора на черквата е построено още едно двуетажно здание за митрополия и училище (1856). През 1871 е построено двуетажно класно училище. Учители в Б. са: Хаджи Исай, Стефан Митров, Гоца Тончев, Киро Бисеров, Атанас Яндровски, Алекси

Шипочиоглу (от 1859), Сотир Андревич (Андреев, който през 1862 въвежда светското образование – бълг. граматика, звуковата метода, гръцко-бълг. буквар, астрономия и атлас), Никола Пармаков (Помаков), един от основателите на читалището, Груйо Манев – 1866–67, Йордан Наумов, Зиновий Поппетров (Петров, светско име Захарий П. Цветков – 1867–68), Г. К. Кипиловски (класен учител преди 1874) и др. През 1870 е открито първото девическо училище от учителката Мария Христова, което до Освобождението се развива в трикласно. Учителки са Зенда Георгиева – 1869, Манка (Маня) Попова – 1874–75, Пауна Илиева, Виктория Живкова, сестрите Кунка и Екатерина Нейкович и др. От 1861 берковчани започват да честват деня на св. св. Кирил и Методий. През 1872 е основано читалище „Бъдащност“. Сред *дарителите* на читалището са Доротей Софийски (дарил библиотека) и архимандрит Дионисий – игумен на Лопушанския манастир. Целта на читалището е да разбуди околните села чрез откриване на училища. През 1874 е създадено ученическо дружество. *Спомоществователи* в Б. са: Г. К. Кипиловски (за сп. „Училище“), Иван (за „Служба за св. Хараламапия“ 1843, преводач *Неофит Рилски*), Михаил Илиев (за „Евангелие поучително“ 1856 от *Софроний Врачански*), Алипий и Петко (за „Наручна свещена книга“ 1874, преводачи З. Петров и Й. Наумов).

Лит. А н к о в, М. Спомени за размирните години – 1872–1878. С., 1936. М и л а н о в, М. Берковица. Истор. очерк. С. 1964.

Св. Русинова

БЕРКОВСКИ, Петър Иванов (1852, Лом – 15.III.1892, Лом) – учител, журналист, обществен деец. Учи в Лом, в Духовната семинария в Белград (1865–69), като стипендиант на Московския славянски комитет. Запознава се с В. *Левски*, Г. С. *Раковски*, сближава се с П. *Хитов*, участва във Втората бълг. легия. Продължава образованието си в реална гимназия в Табор (1869–70) и в Прага, където завършва VI клас и поради липса на средства се прибира в Лом. Отказват му учителско място и Б. заминава за Цариград, откъдето получава препоръка да бъде назначен като учител в Пловдив. По пътя за Цариград обаче приема да стане главен учител в Хасково (1872–73). Заедно с Левски учредяват революционен комитет, чийто председател е Б. При опит за покушение срещу местен чорбаджия комитетът е разкрит и всички негови членове са заточени в Диарбекир с доживотни присъди. През лятото на 1876 успява да избяга. Изпратен е в Одеса, където пристига в разгара на Руско-тур. освободителна война 1877–78. Тръгва за Сърбия, но по пътя се разболява и принудително спира в Букурещ. Става учител в Браила (1876–77). Постъпва в Бълг. опълчение, участва в битките при Ст. Загора и Шипченския проход. Поради влошеното си здраве се връща в Браила, а от там заминава за Екс ан Прованс, Франция, където слуша лекции в Юридическия ф-т. Удостоен е с офицерски чин в руската армия, но военната му кариера е кратка заради болестта му. Отново заминава във Южна Франция. През 1881 се връща в Хасково, избран е за кмет на града. През 1883 е Ловчански околийски управител, след това последователно е Оряховски, Ловчански и Ломски окръжен управител (до 1886). След Съединението 1885 се оттегля от обществена дейност; живее в Лом, започва да пише мемоарите си, от които завършва само частта до идването му в Хасково.

Книжовните занимания на Б. започват още в ученическа възраст – в Белград преписва и редактира спомените на П. *Хитов*. От Диарбекир изпраща дописки до в. „Век“ и „Напредък“ за пътуването на членовете на революционния комитет до там и за живота им и нечовешките условия в затвора. Редактира пловдивския в. „Съединение“ през 1882–83 (първите 44 броя).

Петър БЕРКОВСКИ

Съч. Из възпоминанията ми. Записки. Лом, 1894. Архив на Възраждането. Т. 1. Ред. Д. Т. Страшимиров, С., 1908, 452–462.

Лит. К ъ р ш о в с к и, П. Из миналото на град Елена. Кн. 3, 1929. К а р а к о с т о в, Ст. 1. Васил Левски в спомените на съвременниците си. С., 1987; 2. Диарбекирски заточеници. Героични сенки. Биографични скици, писма и дневници. С., 1946, 292–302, 328–355. Д о й ч е в, Л. Сподвижници на Апостола. С., 1981, 248–254. З а и м о в, Ст. Миналото. Очерки и спомени из деятелността на бълг. тайни революционни комитети от 1869–1877 година. С., 1986. Т о д е в, Ил. 1. Петър Берковски. – В: Борци за свобода и просвета. С., 1989; 2. Кой кой е сред българите XV–XIX в.: 501 имена от епохата на османското владичество. С.,

2000. Д и м о в, Н. Петър Берковски 1852–1892. Хасково, 1992. А т а н а с о в а, В. Петър Берковски 1852–1892. Биобиблиография. Хасково, 2007.

Н. Пътова

БЕРОН, Васил (В. Хаджистоянов Джелалски) (1824, Котел – 24.IX.1909, София) – учен, просветител и обществен деец, лекар. Сестрин син на П. *Берон*. Учи в Котел, в Крайова (1839), в грц. училище в Коручешме, Цариград (1840–41), завършва Ришельовския лицей в Одеса (1846). Следва медицина в Мюнхен (1847) и Вюрцбург (1848–52), където защитава докторска дисертаия за болестта тетанус и лечебните свойства на индийския коноп; слуша лекции по философия. Специализира във Виена (1852–53) и Букурещ (1853). По време на Кримската война 1853–56 работи безвъзмездно в Букурещката военна болница и е секретар на Бълг. комитет за набиране на доброволци. През 1856 се установява в Търново 1872 се завръща в Търново, става управител на градските училища и председател на църковната община (до 1900). След Освобождението Б. е председател на Търновския окръжен управителен съвет (1877). Пръв директор на откритата с негово съдействие (1880) мъжка гимназия „Св. Кирил“ в Търново. През 1901 изгаря къщата му с археологическата сбирка, библиотеката и архива му и той се преселва в София. Основава първото бълг. археологическо дружество (1884). Народен представител в УС (1879). Дописен 1870 и редовен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Под влияние на вуйчо си Б. се оформя като учен енциклопедист с интереси в областта на философията, езика, медицината и естествознанието, историята и археологията. Автор е на първите бълг. учебници по логика и по естествена история, на първите граматики за изучаване на фр. и нем. език, всичките

Васил БЕРОН и съпругата му Мария

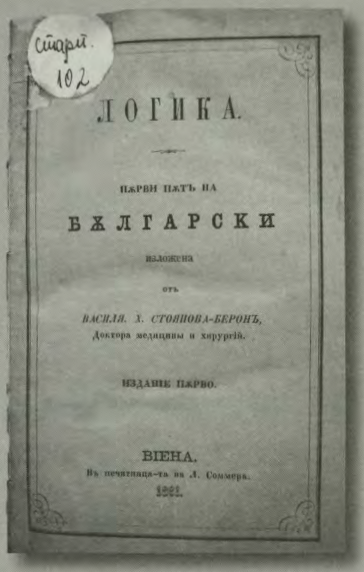

Васил БЕРОН. „Логика“, 1856

Васил БЕРОН. „Българско-френски буквар“, 1863

като пръв дипломиран лекар българин, практикуващ в бълг. земи. Оженва се за Мария Кисимова, сестра на П. *Кисимов*. Участва активно в борбата против грц. митрополит Неофит, ръководи Църковно-училищното настоятелство, посветен е в подготовката на Хаджиставревата буна (1862). Започва научна и книжовна дейност, прави археологически проучвания. През 1864–68 е директор на *Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“*, преподава естествена история, подобрява учебната програма, създава учебни кабинети и обогатява библиотеката. В Болград работи и като лекар, написва и отпечатва някои от трудовете си; участва в създаването на *Българското книжовно дружество* в Браила. През написани на добро за времето си научно равнище и адаптирани към бълг. условия и нужди; посрещнати радушно от съвременниците, те остават актуални и след Освобождението. В книгата „Логика“, съставена по рус. и нем. теоретични източници – „Систематическо изложение на логиката“ (1856) от В. Карпов, „История на душата“ (1839) от Г. Шуберт и др., Б. застъпва философските възгледи на И. Кант, поставя силен акцент върху учението за системата като средство за научно познание; съдейства за приобщаването към модерната европейска философска традиция, създава бълг. научна терминология. Със своето ясно и достъпно изложение книгата упражнява широко въздействие върху младото поколение като школа за

ново мислене и нов подход към света. Интересни са прибавените към основния текст „Забележки“, чрез които абстрактната философска материя се свързва с бълг. обществено-исторически опит; оригинални са акцентите, които Б. поставя върху връзката логика – математика и проблема за отношението между теория и практика; ценна е разработката на идеята за връзка между истинно и добро, между нравственост и познание. С практическа насоченост се отличава и неговата „Естествена история“ – широко замислено научнопопулярно описание на живата и мъртвата природа, чиято първа част „Физиология“ разглежда физиологията на човека. Книгата спомага за популяризиране на физиологично-хигиенни знания, за създаване на бълг. терминология; изпълнена е с примери от медицинската практика на автора, със съвети за здравето и здравословния живот. Граматиките на Б., изготвени по най-новите за времето фр. и нем. образци, са оригинални пособия за самостоятелно изучаване на чуждия език, с интересни съпоставителни наблюдения. Трудът му „Археологически и исторически изследвания“ съдържа важен истор. материал за църковните борби и оценки върху бълг. история през Средновековието и Възраждането. Актуални въпроси на църковната борба и на училищното дело (състоянието на Болградската гимназия и др.) засяга в няколко статии и слова, публикувани в *периодични печат* („Български книжици“, 1858, 1860; „Българска пчела“, 1863; в. „Народност“, 1868 и др.) и в отделни брошури. Обнародва народни песни, оставя ценни сведения за П. Берон. Отпечатва обявление за учебник по теория на словесността (1868), но не го издава. Б. е ярък представител на възрожденската култура, носител е на основните ѝ черти: просветителство, хуманизъм, християнска нравственост, високо национално съзнание и силно родолюбие. Има заслуги за развитието на бълг. научна мисъл върху основата на европейските ценности, за развитието на бълг. книжовен език и на професионалната лексика.

Съч. Първа българско-френска граматика. С едно изложение на българското правописание. Съчинена от … доктора медицини. Букурещ, 1859. Логика. Първи път на български изложена от…, доктора медицини и хирургии. Виена, 1861; С., 1980. Българско-френски буквар като приготовителна книжка на Българско-френската граматика. Съставил В. Б. Болград, 1865. Discursu ţinutu în Şcoala centrala din Bolgradu, la distribuirea premiilor in 30 iunie 1865 de … Слово, произнесено в Централното в Болград училище при раздаването на наградите в 30 ден юния на 1865 от …, директора на Центр. училище. Bolgrad, 1865. Слово, произнесено в Централното в Болград училище 11-го мая 1866 г., в денът на празднуването на паметта Св. Равноапостолов Кирила и Методия от…, Болград, директора на Центр. училище. Болград, 1866. Слово, произнесено в Централното в Болград училище при раздаването на наградите на края на 1865/66 учебна година от …, директора на Центр. училище. Болград, 1866. Слово, произнесено в Централното в Болград училище при раздаването на наградите на края на 1866/67 учебна година от …, 1867. Първа българско-немска граматика. Съчинена от …, доктора медицини и хирургии. Болград, 1868. Естествена история, първи път на български систематически изложена с приложни забележки и практически изводи. Част първа. Зоология. Клас първи Млекоподаващи животни. Разряд първи. Человек в сравнение с другите животни. Съчинена от …, доктора медицини и хирургии. Болград, 1870. За тетанът (вцепенителна болест и за индийския коноп или хашиша като деятелно средство срещу тая болест. Русчук, 1880. Археологически и исторически изследвания. I. За знаменитостта на града Велико Търново в археологическо и историческо отношение. II. За народните въстания в България, преимуществено във Велико Търново и в околните му градове и села в XIX-я век. III. За духовната борба на българите в черковно-управително (не догматическо) отношение; или въобще: за черковния въпрос, възбуден и подигнат във Велико Търново със съдействието на цялата му епархия. От … Търново, 1886, 2004.

Лит. (Отзив за „Логика“) – България, № 10, 1862. (Л. Каравелов). Книжевност (за „Естествена история“ от д-р Берон и др.). – Свобода, № 49, 1870. Книжевни вести (отзив за „Естествена история“). – ПСп 1870, № 2. Петдесетгодишният юбилей на д-р Василий Берон. – Медицински напредък, 1902, № 9. Петдесетгодишен юбилей на д-ра В. Берона. – Училищен преглед, 1902, № 7 и 8. М о л л о в, Д. Д-р Васил Берон. – Летопис на БКД в София, 1910, № 10. Създатели на класното (главно)

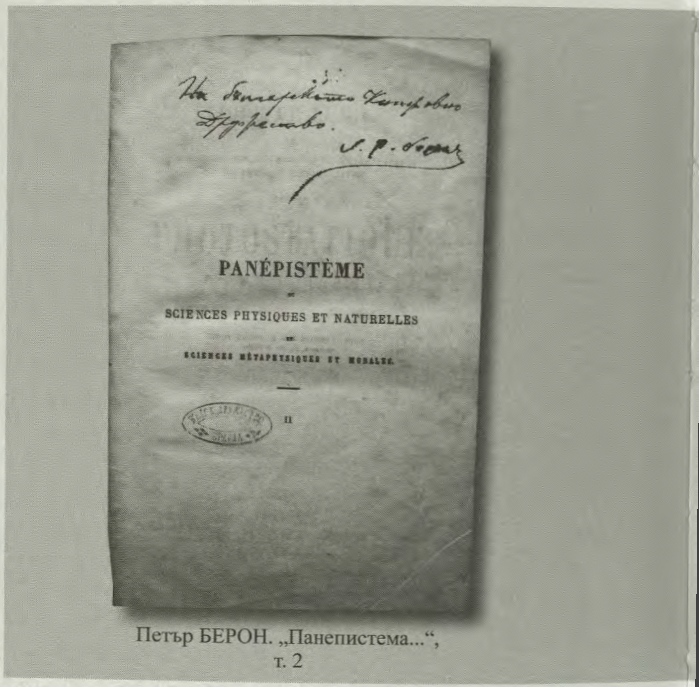

Петър БЕРОН. „Панепистема...“, т. 2

училище. – В: Юбилейна книга на В. Търновската народна мъжка гимназия „Св. Кирил“ по случай 50-годишнината от основаването ѝ и 75 години от откриването на класното училище в гр. В. Търново. С., 1933. В а с и л и е в, А. Д-р Васил Берон. – В кн. му: Трем на Българското възраждане. С., 1936. Б ъ н к о в, А. Философските схващания на д-р В. Берон. – В кн. му: Принос към историята на българската философска мисъл. С., 1943. М у с а к о в, Ил. Д-р Васил Берон. С., 1944. Б ъ ч в а р о в, М. 1. Философските възгледи на Васил Хаджи Стоянов Берон. – Изв. Инст. по философия, 12, 1966; 2. Философските възгледи на Васил хаджи Стоянов-Берон. – В: Кратка история на българската философска мисъл. С., 1973, 138–150. А н д р е е в, А. М. Васил Берон. С., 1970. Б е р о н - А р ш и н к о в а, М. Спомени за баща ми д-р Васил Берон. – Сп. БАН, 1970, № 3. Ц о н е в, С. Д-р Васил Берон – един от пионерите на музейното дело в България. – Музеи и паметници на културата, 1972, № 1. Х а д ж и о л о в, А. „Естественная история“ В. Хаджистоянова-Берона. – Вопросы истории естествознания и техники, 1977, № 3–4. И к о н о м о в, Г.,

Т. Любенов. Българската антропология и д-р Васил Берон (по случай 150 години от рождението му). – Научен живот, 1979, № 4. Стефанов, В. Българската медицина през Възраждането. С., 1980, 127–131. Д я н к о в, Б. Васил хаджи Стоянов-Берон – автор на първата българска систематична книга по логика. – В: Берон, В. х. Стоянов, Логика. 1980. К о с т о в а-Д о б р е в а, Х. В. х. Стоянов-Берон. Първа българо-немска граматика. Болград, 1868. – Филология, 1982, № 10–11. В ъ т о в, В. Участието на д-р В. Берон във фонетико-правописното устройство на новобългарския художествен език през втората половина на XIX век (по случай 160 години от рождението му). – Бълг. език, 1984, № 10. Георгиева. Р. Един малко известен автор на граматики през Възраждането – д-р Васил Хаджистоянов-Берон. – Език и литература, 1985, № 4. Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. С., 1990 (с библиография). Б о н е в а, В. Васил Хаджистоянов-Берон като историк на политическите движения в Търновско през епохата на Възраждането. – Родина, 1997, № 3–4. Д а н к о в, Е. 1. Русчук във възрожденската историография на българската логико-философска култура. – В: Алманах за историята на Русе, № 2. Русе, 1997; 2. 90 години от смъртта на Васил Берон. Васил Хаджистоянов Берон (1824–1909) – основоположник на философската логика в България. – Философия, 1999, № 1; 3. Д-р Васил Берон (1824–1909) и антропологичните проблеми в неговата просветна дейност. 180 години от рождението на академика.

педиста К. *Вардалах*, в Брашов (1821–24, пак при него). Абаджийски чирак (1815) във Варна. Частен учител в семейството на А. Йоанович (1821–24) в Брашов. Следва философия (1825–26) и медицина (1826–27) в Хайделберг, завършва медицина в Мюнхен (1831). Защитава докторска дисертация по акушерство. Лекар на свободна практика в Букурещ (1832) и Крайова (1839); градски и окръжен лекар в Крайова (1832–38). Като държавен медицински служител работи активно срещу лекарите-шарлатани и продаваните псевдолекарствени средства в аптеките. Едновременно се занимава с търговия и чифликчийство (купува мушия в Скорила, Крайова). Отказва се от лекарската практика (1841) и се отдава изцяло на научна дейност. Живее предимно в Париж (1840–47) и Прага (1854–64, с прекъсвания),

Петър БЕРОН

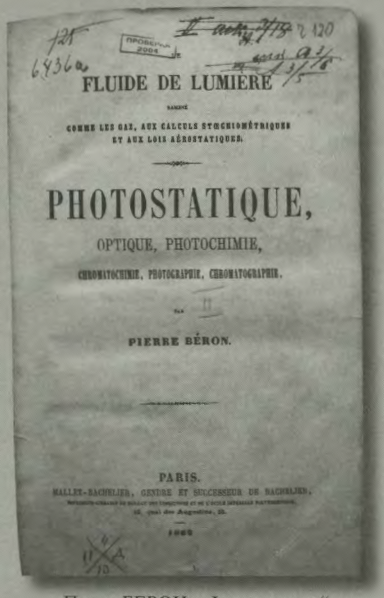

Петър БЕРОН. „Фотостатика“

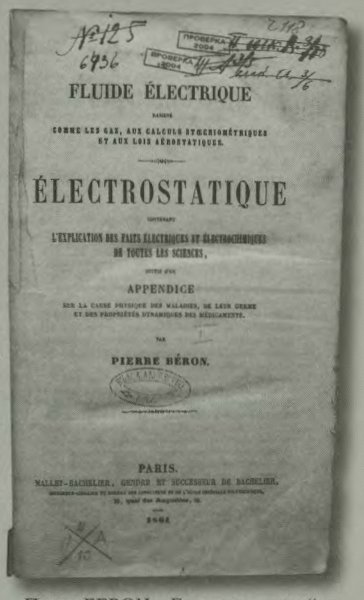

Петър БЕРОН. „Електростатика“

– Образование, 2004, № 5. Я н е в а, Ж. Учебниците по логика на Василий Николаевич Карпов (1798–1867) и на Васил Хаджистоянов Берон (1824–1909). – Философски алтернативи, 2010, № 4.

Ст. Таринска

БЕРОН, Петър (П. Атанасов Хаджиберович) (X.1800, Котел – 21.III.1871, Крайова, Румъния) – учен енциклопедист, културен и просветен деец, изтъкнат *дарител*. Произхожда от занаятчийско семейство, разорено след руско-тур. война 1806–12. Учи в Котел в килийно училище и в елино-гръцкото училище на Р. *Попович*, в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“* (1817–21) при енцикло-

пребивава в Берлин, Лондон, Виена, Атина. Владее 9 езика. Подпомага материално училища в Котел, гр. Елена, Шумен, Сливен. Завещава значителна част от състоянието си в полза на бълг. образование. Убит от наемен убиец.

Б. написва на нем., фр., грц. и бълг. език 32 труда в различни области на човешкото познание. Медицинските му трудове са признати от неговите съвременници – обяснява и препоръчва балнеологията, физиотерапията, диетологията, рационалното хранене, билколечението. Поддържа отношения с известния рум. лекар К. Давила. Проявява се като оригинален географ-атмосферолог и климатолог. Наблюденията си предлага в „Обяснения на клима-

тично-магнетичното земно кълбо и на Сатурновото кълбо“ (на нем.). Възгледите му за физиката са революционни за времето – един от основоположниците на магнитичната теория и на физико-химията, обяснява от „електрическа“ гледна точка преминаването на енергията от един вид в друг. Една от важните и дискутирани в науката книги на Б. е „Небесна физика“ („Physique céleste: Panépistème ou sciences physiques...“), в която е развита идеята, че всички звезди във Вселената са произлезли от едно първично тяло, което той нарича „архегет“, и всички, според законите на всемирното привличане, се въртят около него. Голям интерес предизвикват, според рус. учен Н. Калицин, „атомистическите разсъждения в книгата на П. Берон. За него тежестта се създава от особена субстанция, която той нарича бароген. Барогенът се състои от атоми, които той означава с „b“ ... Ние сме далеч от мисълта, че П. Берон е предсказал съществуването на гравитоните, но все пак аналогията между гравитоните и атомите на барогена на П. Берон е очевидна. За П. Берон не само веществото, но и светлината и топлината се състоят от атоми. До подобно схващане стига и модерната физика след откритието на Макс Планк в 1900 г. и на Айнщайн в 1905 г.“ Б. е поддръжник на теорията за електрологията, за първичния архегет, за електронната структура на веществото, предлага тезата за „вълновата система“ и др. Тази негова дейност е слабо проучена. На научните си изследвания придава и приложна насоченост. Създава нов метод за потушаване на градските пожари чрез „обезвъздушаване“, предложен на (и одобрен от) Британското Кралско дружество и Санктпетербургската императорска АН.

Основен труд на Б. е „Славянска философия“. В него той разработва проблема за зараждането на материалния свят, на човешките раси, за развитието на човешкия език, науката и изкуствата. В предг. към труда Б. пише: „Това учение съставя увод към сички природни и умозрителни науки, от които сега занапред ще се развива по тук посочените естествени закони. Това учение може да се сравни с новооткрита земя (Terra incognita), с разни съкровища, които ще стигнат да обогатят сегашните и много от бъдните поколения“. Дава обяснение на явлението „гениалност“. В специална добавка се занимава със свободната воля, душата и смъртта. В глава 3, раздел 12, има специален текст за поезията и сти-

Делфинът, дал името на „Рибния буквар“, 1824

хотворството като част от музикалното изкуство. Голямата амбиция на Б. остава синтезът на частните дисциплини в метанаука, откриването на глобална причинна зависимост между процесите в материалната и духовната област. Това поражда обобщителното му съчинение „Panépistème“ („Всенаука“, в 7 т., на фр. 1861–67), което е продължение на „Славянска философия“. В него изяснява отношението между макро- и микрокосмоса, единството между природо-математическото и хуманитарното познание с твърдението „всички науки са свързани помежду си“. Наред с актуалната научна терминология, Б. създава и собствена; придържа се към материалистично и диалектично осветляване на явленията.

Делото на Б. е пряко свързано с реформирането на бълг. просветно движение. Автор е на два учебника – „Буквар с различни поучения“, наречен „Рибен буквар“, и „Краснописание“. Буквварът има голямо разпространение и търпи 6 издания през Бълг. възраждане. В него се прокарват рационалистично-хуманистични идеи, утвърждава се комплексният принцип при усвояване на знанията и *взаимоучителната метода* на преподаване; налагат се звуковият изговор на буквите, говоримият език, възпитателната цел в образованието (трети и четвърти раздел в буквара са определени като „Добри съвети“ и „Умни ответи“, а осма част е „Аритметика“), връзката между училището и живота. Като главна образователна цел се изтъква формирането на здрави и свободни индивиди, способни да вземат самостоятелни решения. Само 5 г. след публикуването на „Рибния буквар“, Ю. И. *Венелин* в „Древные

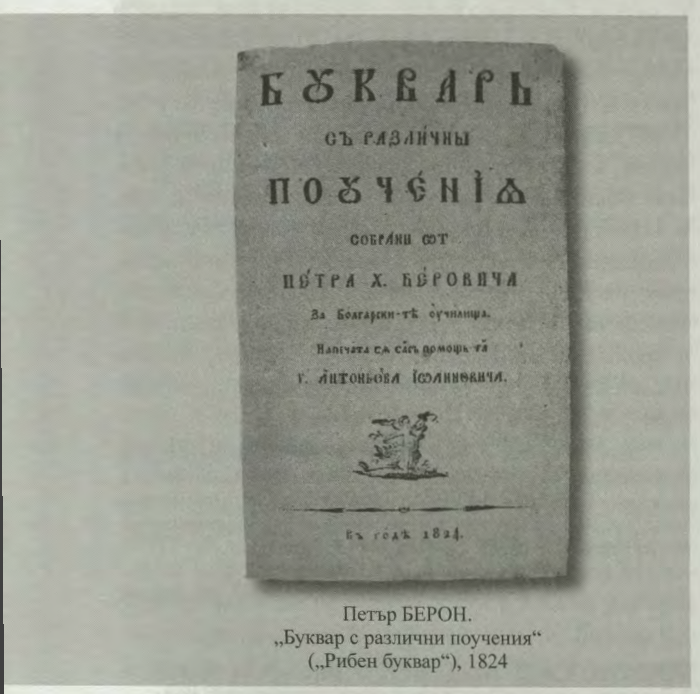
БУКВАРЬ
СЪ РАЗЛИЧНЫ
ПОУЧЕНІА
СОБРАНИ ОТ
ПЕТРА Х. БЕРОВИЧА
За Болгарски-тѣ оучилища.
Напечата се сѣ помощ-тѣ
Г. АНТОНЬОВА ІОЛИНОВИЧА.
Въ годъ 1824.

Петър БЕРОН.
„Буквар с различни поучения“
(„Рибен буквар“), 1824

и нынешние Болгаре...“ дава първата висока оценка: „Аз не съм видел ни един руски буквар, който по достойнство да се равнява на тая книжка, която е много поучителна“. През 1832–33 Б. настоява за изграждане на централизирано ръководство на образованието в България с признанието „не считам за свое отечество само Котел, но цела България“. Той изпраща две открити писма – до котленци с предложение „да се състави едно дружество, което да се грижи ... за училищата“ и до епитропите на „разградската школа“, в което още през 1846 поставя въпроса за девическото образование, като прилага и първия правилник за уредба на девическите училища. През целия си живот Б. оказва материална подкрепа на талантливи младежи – В. *Берон*, Н. *Павлович*, К. Павлов, Ал. Русев, Ив. *Добровски*. През 1868 преправя бащината си къща в Котел и я подарява за училище, отпуска средства за девическите училища в Шуменска кааза (1861). Завещава къщата си в Крайова за Дом на науката, който да е едновременно и център за издаване на трудове на „български и румънски език“. Предвижда след смъртта му доходите от мушията в Скорило да служат за развитие на бълг. образование. Завещанието е оспорено, което довежда до създаване на Комитет за изпълнение на завещанието на д-р Петър Берон (27 септ. 1872). Спечелването на делата прави възможно основаването на Фонд „Д-р Петър Берон“. С негова помощ е построена Одринската мъжка гимназия. Б. е *спомоществовател* на редица книги от Ив. *Богоров*, К. *Фотинов* и др. Б. развива и голяма дипломатическа дейност. Известни са неговите планове за създаване на независимо бълг. княжество в Добруджа през 1830–31 (съвм. с В. *Ненович* и Н. Савов-*Пикало*). Този опит се повтаря по време на Парижката конференция (1856), когато френският периодичен печат разгръща кампания в полза на България с цел отделянето ѝ от Османската империя – т.нар. „Българска програма“. Б. не е изолиран и от революционните движения на своето време – поддръжник е на Г. С. *Раковски* и идеите му за освобождаване на България.

Съч. Буквар с различни поучения, собрани от ... за болгарските училища. Брашов, 1824; Букурещ, 1841, 1847, 1850; Цариград, 1856, 1862. Извадки от Рибния буквар и писма. Стъкмил П. Петров. С., 1937. Буквар с различни поучения. Фототипно издание Стъкмено и снабдено с увод и бел. от Б. Йоцов. С., 1939. Dissertatio inaguralis sistens novum lecanometron et embryometron, quam pro summis in medicina, chirurgia et arte obstetrica honoribus rite obtinendis illustrissime facultati medicae Monachensi omni qua par observantia offert Petrus hadzi Beron, Thrax. Monachii, Typis George Lagnet, 1831. Краснописание. Букурещ, 1843. Système d'atmosphérologie par Pierre Béron. Paris, 1846. Système de géologie et origine des comètes ou très court résumé du deuxième volume de l'atmosphérologie par Pierre Béron. Paris, 1847. Διατριβὴ ἀναγνωσθεῖσα εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐν Ἀθήναις Φυσιογραφικῆς ἑταιρίας κατὰ τὴν15 Ἰνουαρίου ὑπὸ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους αὐτῆς κ. Πέτρου Βερόνου ἰατροῦ. Ἐν Ἀθήναις, 1853. Κλιματολογία. Ἐν Ἀθήναις, 1853. Slawische Philosophie enthaltend die Grundzüge aller Natur-und Moralwissenschaftten nebst einem Anhang uber die Willensfreiheit und die Unsterblichkeit der Seele. Prag, 1855. Le déluge. Sa cause, ses actions et ses effets conservés dans les comètes… considérés du point de vue de la philosophie slave par Pierre Béron. Paris, 1857. Origine des sciences physiques et naturelles et des sciences métaphysiques et morales constatée suivant les lois physiques dans l'origine commune des fluides impondérables, de la pondérabilité… avec plusieurs gravures… par Pierre Béron. Paris, 1858. Déluge et vie des plantes avant et après le déluge… Par Pierre Béron, 1858. Texte du grand atlas cosmobiographique contenant le mode de la production des corps célestes, de leurs mouvementes… et l'explication de tous les phénomènes célestes et géologiques suivant les lois physiques par Pierre Béron. Paris, 1858. Klimatische-magnetischer Erdglobus und optische Ringe erzeugender Saturglobus. Berlin, 1858. Grand atlas cosmobiographique présentant la création et la production des corps célestes et de la terre. Paris, 1858. Atlas météorologique, lith.

Paris, б.г. Texte des explications des faits contenus dans l'Atlas météorologique... Appendice: fin du monde ou du genre humain. Ouvrage indispensable aux marins. Par Pierre Béron. Paris, 1860. Atlas du magnétisme terrestre représentant l'aimantation de la terre par le soleil et l'alimentation du fer par la terre. Avec un texte contenant l'explication de tous les faits magnétiques suivant les lois physiques. Appendice: Variations diurnes, annuelles et séculaires des éléments magnétiques... par Pierre Béron. Paris, 1860. Panépistème ou sciences physiques et naturelles et sciences métaphysiques et morales. Physique simplifiée par la découverte de l'origine du mouvement... Par Pierre Béron. T. 1–7. Paris, 1861–67. Mémoire sur un système contre l'incendie approuvé à Londre par la marine et le corps des pompiers... Par Pierre Béron. Paris, 1863. Le grand soleil visible au centre du système du monde. Paris, 1866. Physique céleste: Panépistème ou sciences physiques naturelles et sciences métaphysiques et morales par Pierre Béron. Le système planétaire, Vol. 2. Paris, 1867. Transformation de l'eau en minerais. Aperçu général des détails exposés dans la Physico-chimie dont cet ouvrage est le prospectus avec invitation aux chimistes 1. De supprimer les incendies, 2. De multiplier la lumière, la chaleur et les forces, 3. De changer l'air en vapeur d'eau. Par Pierre Béron. Paris, 1868. Physico-chimie. I. Partie générale simplifiée par 1. L'exposition des équivalents tétraèdres et en nombres entiers; 2. Les sept rapports entre les nombres des éléments et des couleurs... Par Pierre Béron. Paris, 1870. Славянска философия. Съдържаща основите на всички естествени и нравствени науки, с приложение „Върху свободата на волята“ и „Безсмъртието на душата“. Съст. и ред. А. Стойнев, С., 2000.

Лит. Добровски, Ив. Доктор Петър Берон. – Мирозрение, № 1, 1850. Берон, В. 1. Д-р П. Берон (предг.). – В: Археологически и исторически изследвания. Търново. 1886; 2. Завещанието на д-р П. Берон. – Вечерна поща, № 2558, 1908. Стоянов, В. Д. Покойният д-р Петър Берон и неговият завещан имот в България. – ПСп, 1889, № 28–30. Дочев, Г. Главни моменти в развитието на българския буквар. – Учителска мисъл, 1923, № 6. Сборник д-р Петър Берон. По случай стогодишнината на Рибния буквар. 1824–1924. Под ред. на Хр. Негенцов и Н. Т. Балабанов. С., 1925. Йоцов, Б. Д-р Петър Берон и неговите съвременници. – Училищен преглед, 1934, № 1. Пундев, В. Рибният буквар. – Сп. БАН, 1942, № 13. Бънков, А. Философско-исторически идеи на българска почва. – Философски преглед, 1943, № 1. Стоянов, М. Нашата учебна книжнина през епохата на Възраждането. – Изв. Инст. педагогия, 4, 1954. Въгленов, М. Филоложките занимания и възгледи на д-р Петър Берон. – Бълг. език, 1959, № 2. Бъчваров, М. 1. Мирогледът на д-р Петър Берон. Варна, 1961; 2. Философските възгледи на д-р Петър Берон. – Философска мисъл, 1961, № 1. Калицин, Н. Възгледите на Петър Берон в неговата „Небесна физика“. – В: Петър Берон. Изследвания и материали. Съст. М. Гечев. С., 1962. Анастасов, Ж. „Рибният буквар“ и неговото историческо значение. – Пак там. Цонев, Б. Д-р Петър хаджи Берович – Берон (книжовно-просветна и научна дейност). – Пак там. Гечев, М. Петър Берон. Биогр. бел. – Пак там. Кристанов, Цв. Естественонаучните и философските възгледи на Петър Берон. С., 1962. Генов, Кр. „Рибният буквар“ на Берон и „Еклогарът“ на Дарварис. – Народна просвета, 1967, № 7. Бъчварова, Н., М. Бъчваров. Д-р Петър Берон. Живот – дейност – натурфилософия. С., 1975. Пенев, Б. Петър Берон. – В кн. му: История на... Т. 3. Шарова, Кр. Петър Берон или възрожденският българин в световната наука и култура. – Истор. преглед, 1978, № 6. Гачев, Г. Бероновият комплекс. Ученият в ситуацията на ускореното развитие на обществото и националната култура. – В кн. му: Ускореното развитие на културата. С., 1979. Д-р Петър Берон. По материали от архива на д-р Васил Бакърджиев. Съст. Н. Напетова, Р. Джамбазова. С., 1999. Д-р Петър Берон. Биобиблиография. Посвещава се на 200 г. от рождението му и 130 г. от смъртта му. Съст. Р. Петрова-Василева, Г. Чолакова, К. Сивева. Сливен, 2001. Дамянова, Р. Д-р Петър Берон – европеецът. – В: Адаптацията като стратегия на детската литература. Международна конференция по детска литература по повод 180-г. на „Рибния буквар“. 13–17 май 2004. Пловдив, 2005. Алексиев, Ив. Д-р Петър Берон (ок. 1799–1871). Първият български морски учен. – В кн. му: Омаяни от кораби мъже. Дейци на българското корабостроене и ремонт до 30-те г. на XX в. Т. 1. Варна, 2006.

К. Михайлов

БЕРОН (Верон), Стефан Ресков (1820, Котел – 16.V.1898, Браила) – *дарител*, обществен деец. Произхожда от търговско семейство. Племенник на П. *Берон*. През 1853 се преселва във Влашко (Крайова и Калафат). Съдружник на П. Берон и управител на неговите имоти (до 1865). Поради участие в национално-освободително движение по време на Кримската война 1853–56 е заточен в *Диарбекир*. Освободен, установява се в Браила (от 1857), където започва самостоятелна търговска и арендаторска дейност. Настоятел на бълг. училище в града. Един от инициаторите за организиране на *Българското книжовно дружество*, член на неговото настоятелство (1869–76); дарява на дружеството големи суми. Член на комитета за управление на имуществото на П. Берон. Ежегодно изпраща средства за подпомагане на редица училища (сред тях и Одринската бълг. гимназия – от 1874). Доставя големи количества дрехи и провизии за бълг. опълчение. Депутат в УС (1879). През 1885 се установява със семейството си в Лом, където открива и поддържа със свои средства болница. Награждаван с бълг., рус., рум., грц. и итал. ордени и отличия за благотворителна и патриотична дейност. Спомагателен (1869) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1884). Публикува в *периодичния печат* превод за старите гърци и славяните в Тракия („Цариградски вестник“, № 109, 1853) и писмо в подкрепа на бълг. затворници („Дунавска зора“, № 42, 1869).

Лит. Некролог. – Мир, № 543, 6 юни 1898. Сюпюр, Е. Българската емигрантска ..., с. 123. Трайков, В., Н. Жечев. Българската емиграция в Румъния XIV век – 1878 година и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986, с. 313, 323 и др.

К. Михайлов

БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ – българска диаспора в областта Бесарабия, в миналото принадлежаща към Рус. империя, днес в границите на Украйна и Молдова. Образувана в края на XVIII в. и първата половина на XIX в. по време на кърджалийските размирици в Османската империя и руско-тур. войни с подкрепата на рус. правителство според негова демографска стратегия да засили славянския елемент в изт. и юж. погранични земи. Заселването се извършва на няколко вълни: по време на руско-тур. войни 1768–92 българи се установяват в бесарабските селища Измаил, Килия и др., основават град Комрат (1789); през 1801–06 рус. кораби отвеждат бежанци от Варна, Созопол, Бургас и др., които се настаняват в Херсонска губерния и Кримския полуостров; през руско-тур. война 1806–12 голяма изселническа вл-

на от Североизт. България е настанена в Молдавия. Създаден е Попечителен комитет за чужди преселници в Юж. Русия (1818) с председател генерал И. Н. Инзов, който урежда преселническия (колониалния) им статут. Основан е Болград (1821) като център на бесарабските българи. Следващото масово преселване е през руско-тур. война 1828–29 на жители от Североизт. Тракия (Сливенско, Ямболско, Видинско), които основават нови бълг. колонии. През 1860–62 рус. власти организират масово преселване на българи от Бесарабия в Таврия, осигурявайки им статут на колонисти в новите земи (Таврийски българи). Бълг. обществени дейци се противопоставят на тези преселвания – след руско-тур. война 1806–12 *Неофит Хилендарски*-Бозвели обикаля земите отвъд Дунава и убеждава сънародниците си да се завърнат по родните места, Г. С. *Раковски* издава брошурата „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българити“ (1861). Бълг. колонисти в Русия получават безвъзмездно земя за лично ползване без право да я продават и да купуват други земи, освободени са за известен период от данъци и от военна повинност. Занимават се със земеделие, скотовъдство и дребни занаяти; относително заможни са, съхраняват бълг. самосъзнание, обичаите, езика и фолклора си. Продължават културните традиции от родните си земи. Първата бълг. църква „Възнесение Господне“ е построена в края на XVIII в. в Кишинев, до средата на XIX в. се издигат десетки бълг. църкви, в които богослужението се извършва от бълг. свещеници на черковнославянски език. Първоначално се основават частни килийни училища, по-късно – енорийски училища. След Кримската война 1853–56, по силата на Парижкия мирен договор 1856, значителна част от Бесарабия преминава към Молдовското княжество (от 1859 – Румъния). Молдовският княз Ст. *Богориди* (внук на *Софроний Врачански*) има съществена заслуга за запазване и разширяване на правата на българите. Бързо се развива и достига високо равнище училищното дело. В Болград (вж. и *Болградска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“*) се съсредоточава просветно-културният живот на рум. Б.б. Попечителният комитет на Болградската гимназия назначава учителите в бълг. селища, изпълнява ролята на методичен център и на посредник между рум. м-во на просветата и бълг. колонии. До 1864 са основани 33 училища, повечето от тях – в новопостроени общински сгради; успешно се отклоняват опитите на рум. власти да се намесят в ръководството на бълг. училища, проблемът се дискутира в бълг. *периодичен печат*. Б.б. в Русия са в по-неблагоприятна ситуация. Във всички начални енорийски училища се преподава на рус. език. Училищната мрежа се разширява след 1859 под ръководството на братята Иван и Петър *Каляндж*и, назначават се за учители българи и започват да се употребяват бълг. учебници, но усилията да се основе в Комрат централно бълг. училище с обучение на бълг. език нямат успех. През 1868 бълг. език се въвежда като предмет. Преподаватели са В. *Диамандиев* – през 1869–76, Д. Н. *Благоев* – 1870–71, П. *Оджаков* – 1871–73. Обществена и културна активност проявяват одеските българи (вж. *Одеса*). Б.б. се включват и в политическите действия – подпомагат четите на Филип Тотю и на Хр. *Ботев,* поддържат връзки с ТЦБК и БРЦК, активно участват в Бълг. опълчение. След 1878 почти цялата бесарабска бълг. интелигенция се преселва в България, което значително отслабва диаспората, засилват се процесите на русификация и румънизиране. През 1878 Юж. Бесарабия отново е включена в границите на Русия, културните права на българите са премахнати. След краха на Рус. империя 1918 Румъния завладява цяла Бесарабия, политиката към българите се променя, потушено е бълг. Татарбунарско въстание (1924, подкрепяно от съветските власти). През 1940 съветски войски завладяват Бесарабия, българите преживяват колективизация, рум. окупация 1941–44, след Втората световна война – глад и масова смъртност, сталинските депортации (през 1944 чрез депортация е унищожена общността на кримските българи). Съживяване на диаспората настъпва след разпадането на СССР (1991), когато Бесарабия е разделена между Молдова и Украйна. Сред укр. българи, които са по-многобройни, се заражда движение за образование и култура на бълг. език, възстановява се бълг. гимназия в Болград, бълг. език се въвежда в местни училища. В Молдова – в Кишинев се създава Български теоретичен лицей „Васил Левски“ (1996), а през 2004 се основава Тараклийският държавен университет с преподаване на бълг. и молдовски (рум.) език. Б.б. издават свои вестници („Роден край“ в Одеса, „Родно слово“ в Кишинев, „Български глас“ в Болград), създават обществени организации и културни дружества. Бълг. диаспора в Бесарабия има сложна историческа съдба. Благодарение на значителния си брой и благоприятните обстоятелства през 60-те–70-те г. на XIX в. тя оцелява и, макар редуцирана, днес е най-значителната стара бълг. емигрантска общност.

Лит. Занетов, Г. Българските колонии в Русия. Колониите в Бесарабия. – ПСп, 1895, № 48. Титоров, Й. Българите в Бесарабия. С., 1903. Державин, Н. С. Болгарские колонии в России. – СбНУ, 29, 1914. Дякович, В. Българите в Бесарабия. Кратък истор. очерк с пет приложения. С., 1930. Бернщейн, С. Б. 1. Из историята на българските преселвания в Крим. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. С., 1960; 2. Основные этапы переселения болгар в Россию XVIII–XIX веках. – Советское славяноведение, 1980, № 1. Мещерюк, И. И. 1. Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бесарабии 1812–1820 гг. Кишинев, 1957; 2. Переселение болгар в Южную Бесарабию 1828–1834. Из истории развития руско-болгарских дружеских связей. Кишинев, 1965. Генчев, Н. Българската национална просвета в Русия след Кримската война. – ГСУ, 3,

1973. Поглубко, К. Бесарабия и Освобождението на България. – Истор. преглед, 1977, № 5–6. Забунов, И. Д. Болгары юга России и национальное болгарское возрождение 50–70-х гг. XIX в. Кишинев, 1981. Грачев, В. П. Към въпроса за преселването на българи в Русия в началото на XIX в. – В: Българското възраждане и Русия. С., 1981. Кауфман, Н. Народни песни на българите от Украинската и Молдавската ССР. В 2 т. С., 1982. Станчев, М. Из историята на българските преселници в Русия. С., 1989. Грек, И., Н. Червенков. Българите от Молдова и Украйна. Минало и настояще. С., 1993. Дроснева, Е. Българската възрожденска книга в Бесарабия. Общ преглед на спомоществователното дело. – В: Българите в Северното Причерноморие, 1994. Налбантова, Е. 1. Българската поезия от Бесарабия и Таврия. Антология. Критически текстове (съст.). Одеса, 2006; 2. Националната поетическа традиция и поезията на българите от Бесарабия и Таврия. – Одесская болгаристика, 2008, № 5; 3. Кратка история на бесарабската българска литература. – Проглас, 2012, № 1. Дойнов, Ст. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751–1878). С., 2005. Киссе, А. Возрождение болгар Украины. Очерки. Одесса, 2006. Българите в Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование. Международна научно-практическа конференция 26–27 септ. 2008. С., 2009. Калчев, К. Българската етническа общност в Бесарабия (XIX–XX в.). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси. В. Търново, 2009.

Д. Димитрова, Ст. Таринска

БЕХИНЬÒВА (Bechyňová), Венцислава (3.VI.1920, Прага – 05.IX.2000, Прага) – чеш. славистка, изследователка на бълг. литература и култура. Завършва гимназия в Прага. Следва библиотекарство и славянска литература във Философския ф-т в Прага; прекъсва поради затваряне на университета по време на Втората световна война. До края на войната работи като библиотекарка, публикува рецензии във в. „Česke slovo“. Завършва славянска филология в Карловия университет. През 1947 специализира в СУ. Посещава лекции на проф. Сп. Казанджиев и на други проф. – литератори и езиковеди. Научната си дейност започва от началото на 50-те г. – н.с. (от 1954) в Славянския инст., ръководител на Секция по западни и южнославянски литератури в Инст. за чужди езици и литератури, ст.н.с. (от 1970) в Инст. по чеш. и световна литература към Чехословашката АН. Д-р на филол. науки. Участва в национални и международни конференции, конгреси, симпозиуми.

Научните интереси на Б. са насочени към бълг. възрожденска литература – явления, факти, процеси, към средновековната литература и към бълг. литература след Освобождението. Б. е една от първите, които проучват бълг. *католическа книжнина*, създавана през периода на робството в чужда национална среда. Посочва бароковите ѝ особености, прави опит да ги свърже с творчеството на бълг. писатели – „Misto Paisije Chilendarského v slovanských literaturách“ („Мястото на Паисий Хилендарски в славянските литератури“. – „Slavia“, 1965, № 34), „Барокът в литературата на българите – католици“ (на чеш. език – „Slavia“, 1968, № 37; на бълг. език – „Литературна мисъл“, 1975, № 2). Изследва чешко-бълг. и словашко-бълг. литературни взаимоотношения – „Novobulharská literature v dile P. Y. Šafarika“ („Новобългарската литература в делото на П. Й. Шафарик“. – „Sb. F. Wollmanovi k sedmdesatinam“, 1958), „J. Dobrovský a česká bulharistika“ („Й. Добровски и чешката българистика“. – RČSAV, II, 1968), „Чешката славистика в България през времето на Българското възраждане“ („Чехословакия и България през вековете“, 1963), „Konstantin Jireček jako historiograf starobulharske literatury“ („Константин Иречек като историограф на старобългарската литература“. – PDS, 9, 1983), „Česky vliv ve folkloristickém dile At. Ilieva“ („Чешкото влияние във фолклористичното дело на Ат. Илиев“. – „Литературознание и фолклористика. В чест на 70 г. на П. Динеков“, 1983) и др. Б. има публикации за бълг. студенти в Чехия през 60-те г. на XIX в., за Хр. *Ботев*, Ив. *Вазов*, З. *Стоянов*, К. Христов, за чеш. въпрос във вестниците на Л. *Каравелов*, за общото и национално-индивидуалното в творчеството на Хр. Смирненски и И. Волкер. Превежда на чеш. език и издава „Житие и страдания грешнаго Софрония“ (1981), сборника „Zlaty vek bulharskeho pisemnictvi“ („Златният век на българската литература“, съвм. със З. Хауптова, 1982), към който пише бел. и коментар. Б. е съст. на сб. „България през погледа на чешки пътешественици“ (1984). Заедно с Д. *Леков* подготвят и издават книжовното наследство на чеш. възпитаник В. Д. *Стоянов* – „Съчинения“ (в 2 т., 2001).

Лит. Леков, Д. 1. Венцислава Бехиньова по дирите на един чешки възпитаник. – Homo bohemicus, 1994, № 1; 2. Изследователка на нашето Възраждане. В памет на Венцислава Бехиньова. – Демокрация, 1 дек. 2000. Радославова, Д. В памет на Венцислава Бехиньова (1920–2000). – Българистика, 2000, № 1.

С. Бакърджиева-Лекова

БИБЛЕЙСКО ДРУЖЕСТВО (Британско и чуждестранно библейско дружество в Русия и в Леванта) – организация за разпространение на *Библията* и за протестантска мисионерска просветителска дейност сред християнските общности и непокръстените народи, основана 1804. Нейни структури се появяват в началото на XIX в. на Балканския полуостров – първоначално за работа сред турци и евреи. Основни центрове са о. Малта, Смирна и Цариград. През 1836 Б. Баркър започва дейност сред българите, която в продължение на десетилетия се изразява в проучване на състоянието на населението и издирване на изтъкнати книжовници за превод и публикуване на *Библията*. През 20-те и 30-те г. на XIX в. с преводите на Библията се занимават П. *Сапунов* и отец Серафим, К. *Огнянович*, А. *Кипиловски*, В. *Ненович*, Ем. *Васкидович*, *Неофит Хилен-*

дарски-Бозвели. Издаден е преводът на Новия завет (1840) от *Неофит Рилски*. С разпространението му се заема Б. Баркър. Според негов доклад 2000 екз. от книгата са продадени на панаира в Узунджово. Тя намира прием и сред българите колонисти в Бесарабия и в Таврия. През 1858 Б.д. организира работата по превода на Стария завет с К. *Фотинов*, след смъртта му (1859) неговото място заема Хр. К. *Сичан-Николов*. Коректор и предстоятел е И. *Ригс*. От 1863 се включва и П. Р. *Славейков*. Цялостно преводът на Библията е завършен през 1863. Той обаче не включва всички книги според православния канон, поради което е отхвърлен от Бълг. църква.

Протестантската пропаганда протича и чрез откриване на училища – най-напред в Пловдив (1860–69) под ръководството на Дж. Ф. *Кларк*. Други образователни центрове са *Робърт колеж*, преместен от о. Малта в Цариград, Протестантското училище в Бебек (квартал в Цариград), Протестантското училище в Ст. Загора (с богословски курс, девически филиал и пансион), Самоковското училище. През 60-те и 70-те г. на XIX в. с помощта на Б.д. се подготвят и отпечатват учебници и помагала: буквар, география, астрономия, аритметика, алгебра, нравствена философия, научнопопулярни книжки, обвързващи науката и практиката. Активни преводачи от английски език са Д. Витанов, Г. Пенов, А. *Цанов* и И. Тонджоров.

Важна проява на Б.д. е издателската дейност. Първоначално се използват печатниците „Антон Дамиан и Съдружие“ в Смирна, на Л. Сомер и на Я. Ковачев във Виена. Б.д. създава собствена печатна база в Цариград, където започва издаването на сп. „Зорница“ (1864–76, по-късно става вестник); под натиск на йезуитите то е спряно за няколко месеца и подновено през 1865. В него излизат литературни материали и преводи, популярни статии, поучителни произведения, текстове, които запознават със състоянието на образователното дело в САЩ, методически указания за преподаване.

В някои изследвания Б.д. се представя като част от обща тенденция за „християнизация и европеизация на народите“, характеристика, която е неприемлива от научна гледна точка. Неточни са и твърденията за осъществяване на първите преводи на Библията в България, за откриването на първата бълг. печатница от протестантите и за нормативизацията на новобълг. език чрез протестантските книги и пособия. През втората половина на XVIII в. е преведен Новият завет на говорим бълг. език. Р. Пинкертън потвърждава, че през 1816 в Букурещ съществува превод, готов за отпечатване, което означава, че българите пристъпват към превод на Светото писание без външни влияния – рус., славянски или протестантски, и достигат до идеята за богослужение на говорим език. Изграждането на *книжовен език* през Бълг. възраждане се решава чрез дейността на възрожденските книжовници, наложили среднобалканския говор; нито един от протестантските библейски преводи на новобълг. език не получава авторитета и разпространението, които имат съответните издания на Запад. Но Б.д., съвместно с Американското библейско общество (основано 1816) и организациите на Американската конгресистка и Американската методистка църква изиграват съществена роля в подпомагането на библейските преводи, издават много учебници и помагала, превод от англ., отварят мъжки и девически училища, разпространяват актуални знания сред бълг. общество. Чрез мисионерите им, които създават тесни връзки с някои среди от народа, достига важна информация в техните страни за политическите и духовните процеси на Балканите; те установяват тур. зверства по време на Априлското въстание 1876 и в докладите си разказват за тях, организират помощи за пострадалите. В процеса на дейността на тези институции се появяват първите англ. и амер. българисти – И. Ригс, Дж. Ф. *Кларк* (дядо и внук). Мисионерите оставят ценни свидетелства в дневници и мемоари; някои от тях участват в определянето на бълг. етнически граници. Ограниченото разпространение на протестантизма в бълг. земи се дължи на догматичните различия и критичната позиция на дейците му спрямо православната църква. Архивни материали на Б.д. се съхраняват в Bible House в Лондон.

Дейците на Британското чуждестранно библейско общество И. Ригс и А. Лонг и преводачите на Библията Христодул Костович Сичан-Николов и Петко Р. Славейков

Библиография

Съч. Сапунов, П. Новий завет сиреч четирите евангелии на четиртях евангелиста, преведени от елинския на българския език, който се употреблява сега в Болгарията. Който с благословлението на сегашнаго митрополита на сичката Угровлахия г.г. Григория при пресветлаго и превисокаго княза Григория Гика воевода наче да ся печати, а подир дохождането на армията на най-силното империе на сичката Росия прие приличното окончание, през осердието на едного от переводителите, а с спомоществованието и харчта на едноплеменците благочестиви християни. Букурещ, 1828. Неофит Рилски. Новий завет господа нашего Исуса Христа. Сега ново преведени от славенскаго на болгарский язик от Неофита иеромонаха П. П. Рилца. И с прилежанием прегледан и одобрен от преосвященейшаго и премудраго митрополита Терновскаго г.г. Илариона. Смирна, 1840. Rigs, E. Notes on the grammar of the Bulgarian language. 1844. Фотинов, К. (съвм. с И. Ригс) 1. Псалтир или книга псаломска. От первообразието на простоболгарский язик преведена. Смирна, 1855; 2. Битие или Священое писание преведено на простоболгарский язик от первообразията. Цариград, 1857. Hamline, S. 1. Among the Turks. New York, 1878; 2. My Life and Times. New York, 1893. Василев, К. (съвм. с Ч. Морс). 1. Начална книга за децата. Цариград, 1860; 2. Българска граматика с речници (англо-български и българо-английски). Цариград, 1861. Практическа алгебра за ученици в средни училища. Виена, 1868. Числителница за сметание на ум у общити училища, Виена, 1869. Кратки начяла от нравствена философия. Виена, 1869. Първа четница за ученици в предуготовителния клас. Виена, 1869. Физическа география от М. Ф. Мори. Прага, 1873. Напредък. Наръчни книжки за онези, които желаят наука и успех. Виена, 1873. Напредвание чрез прочитание. Виена, 1873. Времято е наука и богатство. Виена, 1874. Нелсоново безверие и избавление, или християнството и безверниците. Виена, 1874. Небесни светила или планетите и звездни мирове. Виена, 1875. Причините за успех и несполука. Виена, 1875.

Лит. Шишманов, Ив. Д. Нови данни за нашето възраждане. Ролята на Америка в Българското възраждане. – Бълг. преглед, 1898, № 1. Стоянов, М. Начало на протестантската пропаганда в България. – Изв. Инст. за история, 14–15, 1964. Clarke, J. F. Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria. New York, 1971. Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Принос в Българското духовно възраждане. Пловдив, 1981, 281–294. Ефендулов, Д. Българска литература и библейска традиция. С., 1993. Иванова, Д. Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език. Пловдив, 2002. Генов, Г. Американският принос за възраждането на българщината, с особен оглед към личността на Илайъс Ригс. – Истор. архив. С., 2008. Кларк, Дж. Ф. Американците откриват Българите (1834–1878). С., 2013.

К. Михайлов

БИБЛИОГРАФИЯ на възрожденската литература – съвкупност от систематизирани библиографски описания на възрожденската печатна книжнина и на изследванията за нея, публикувани под формата на библиографски книги, известия, списъци, прегледи и биобиблиографски речници. Б. на възрожденската литература възниква с появата на новобълг. печатни книги. Първите носители

Библиографии на възрожденски автори

на библиографска информация са обявленията за спомоществователство, но те не са типични библиографски форми. Библиографското известяване на възрожденската книга първоначално е дело на чуждестранни учени слависти. Те включват в своите историко-литературни изследвания списъци и обзори на отпечатаните вече бълг. книги. По този начин пръв осведомява европейския научен свят сръбският учен В. *Караджич*. Той има най-голяма заслуга за представянето на българите като самостоятелен народ в общославянското семейство и на бълг. език като отделен славянски език. През 1822 отпечатва във Виена „Додатък к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим ог-

ледима Бугарскога језика", в който, едновременно с бълг. езиков материал, съобщава и за 3 печатни бълг. книги. За други 2 бълг. книги известява руският славист П. Кепен („Библиографические листы", 1825, № 33; 1826, № 40). Сравнително по-богата е информацията на словенеца Б. Копитар, който посочва 9 книги за периода 1814–28, някои от които описва de visu (1829). Междувременно в някои бълг.книги – „Буквар с различни поучения" (1824) от П. *Берон*, „Священное цветообрание" (1825) от Ан. *Кипиловски*, „Болгарска граматика" (1835) от *Неофит Рилски*, се дават сведения за осъществени и предстоящи издания, информация, която по-късно чужди изследователи използват като първоизточник за свои историко-библиографски очерци. На тях, както и на данни от В. *Априлов*, се позовава Ю. И. *Венелин* в статията си „О зародыше новой болгарской литературы" (1838), в която прави библиографски преглед на новобълг. книжовна продукция – изброява имената на 19 бълг. писатели и отбелязва 33 оригинални и преводни книги. През с.г. Мурзакевич публикува статията „Нынешнее состояние просвещение у Болгар" (ЖМНП, 1838, № 4), в която обобщава данните на Венелин и Неофит Рилски и предприема първия опит за научно систематизиране на материала.

През 1838 в срб. периодичен печат се появява кратък биобиблиографски списък на новобълг. книжнина от А.А.А. – „Бугарско књижевство" („Србска Новина", № 5, 6). Под криптонима се крие редакторът на вестника Антонийе Арновлиев Арнот. Отразени са 21 книги от 13 автори и няколко анонимни книги за периода 1806–37. За всеки автор са дадени и кратки биогр. сведения. Информацията е предоставена от Ан. Кипиловски. В книгата „Денница новоболгарского образования" (1841) Априлов допълва списъка на Венелин с няколко книги и за пръв път придружава описанията с анотации, които се доближават до критическите бележки. Нова, по-сериозна стъпка в библиографското отразяване на възрожденската книжнина е студията на И. И. *Срезневски* „Очерк книгопечатания в Болгарии" (ЖМНП, 1846, № 9). Тя е най-пълната, научно най-издържаната рус. Б. на бълг. книги до Освобождението и става образец и основа за съставянето на първия бълг. ретроспективен списък от Ив. *Шопов*. Срезневски единствен дава сведения за една от първите бълг. печатни книги, издадени в Будапеща, до днес непозната – „Молітвенный крін" (1806). Той предава накратко основните моменти от студията си в писмо от 26 юни 1846 до В. Ханка, библиотекар на чеш. музей в Прага, който от своя страна публикува чеш. превод на писмото в сп. „Časopis českého museum" (1847, д. 2, св. 2). По този начин чеш. слависти също се осведомяват за бълг. печатна възрожденска книжнина.

В по-голямата си част тези сведения остават недостъпни и непознати за формиращата се бълг. читателска аудитория, тъй като са дело на чужденци. Благоприятно обстоятелство за поднасяне на библиографската информация във вътрешността на страната представлява зародилият се бълг. *периодичен печат*. Първите журналисти – Ив. *Богоров* и Ал. *Екзарх*, придобили известна библиографска култура по време на обучението си в чужбина, започват да поместват на страниците на „Цариградски вестник" единични известия и кратки списъци на отпечатани, продавани и книги под печат. През 1852 Ив. *Шопов* съставя и първата най-значителна и обемна ретроспективна Б. – „Список на Болгарски книги на нововъзраждаемата Болгарска Писменост в XIX-й век" („Цариградски вестник", № 99); с.г. излиза и като самостоятелно издание. В нея са отразени 112 заглавия, към които редакторът Ал. Екзарх добавя 14, а в брошурата – още 16 пропуснати издания. Отразени са съществуващите тогава видове документи – книги, периодични издания, географска карта, както и описание на ликовете на бълг. царе Иван Асен I, Иван Шишман и на бълг. лъв. Описанията, систематизирани в хронологичен ред, са изключително кратки и непълни. Независимо от недостатъците си, „Списъкът" е първият бълг. опит за всеобхватно и пълно регистриране на новобълг. печатна книга, първата ретроспективна национална Б. Шопов е подбуден за този акт от Н. Хр. *Палаузов*. Красноречиво свидетелство за това е писмото на одеския българин до редакцията на „Цариградски вестник", с което той препоръчва отпечатването на Шоповия списък. Начинанията на Ив. Богоров, Ал. Екзарх и Ив. Шопов поставят същинското начало на Б. в България.

Под влияние на настъпилия духовен подем след Кримската война 1853–56 и създаването на нови институции, свързани с книгата – *читалища*, *Община на българската книжнина* в Цариград, стационарни книжарници, Б. значително разширява периметъра си и обогатява формите си. През 60-те г. на XIX в. се откроява библиографската дейност на Хр. Г. *Данов* и на П. Р. *Славейков*. През 1862 Данов съставя и публикува първия в България класически книжарски каталог – „Распис на книгите, что ся намират за продан у книжарницата на Хр. Данова и Съдружество у Пловдив", който допълва и преиздава през 1866 и 1875. Той ежегодно обнародва подобни „расписи" и в своя календар „*Летоструй*".

През 60-те г. на XIX в. като главен библиографски информатор на бълг. общество за новоотпечатваните издания се налага П. Р. Славейков. В своите в. „Гайда" и „Македония" той редовно помества библиографски известия и кратки списъци. В цялото течение на вестниците са отпетани ок. 200 подоб-

ни съобщения. По същото време като библиографи на възрожденската литература, но извън пределите на бълг. земи, се изявяват Л. *Каравелов*, Р. *Жинзифов* и В. Д. *Стоянов*. Тяхната цел е да информират останалия славянски свят за състоянието и напредъка на бълг. книжовен живот. Каравелов подготвя и публикува в рус. печат „Библиография современной болгарской литературы" („Библиографические записки", 1861, № 9, 15) и „Болгарская журналистика" („Московские ведомости", № 153, 154, 1862), в които описанията са съпроводени със стегнати анотации, доближаващи се до критическите бележки. За рус. читателска аудитория е адресирана и библиографската статия на Р. Жинзифов – „Болгарская литература", поместена в сб. на Н. В. Гербел „*Поэзия славян*" (1871). Едновременно с обстойния очерк за бълг. книги Жинзифов поднася най-значителния дотогава критически библиографски преглед на бълг. периодика, като регистрира над 30 издания. Информация на чеш. културна общественост за бълг. възрожденски книги дава В. Д. Стоянов, който за пръв път посочва и отделни статии и раздели на списания – „Slovo I; II. O literárnich pracich onech spisovatelú bulgarskych zvlást, kteri prispeli a prispivjat k zvelebeni a uslechteni nasi nàrodni reci bulharske" („Слово за литературните работи на онези български писатели, които са допринесли и допринасят особено много за развитието и усъвършенстването на националната ни българска реч" – „Časopis Musea Královstvi českého", 1866, № 3, 4) Библиографски известия за бълг. книги продължават да поместват в изследванията си и някои слависти. Ив. Куклйевич-Сакцински пише статията „Njekoliko riecih o novoj bugarskoj knjizevnosti" („Няколко думи за новата българска книжовност" – „Загребачки католически лист", 1858, № 17), допълнена от „Još njekoliko riecih o novoj bugarskoj knjizevnosti" („Още няколко думи за новата българска книжовност" – „Загребачки католически лист", 1860, № 13) от Фр. Рачки. Библиографски преглед на бълг. книги включват в труда си „Обзор истории славянских литератур" (1865) А. Н. *Пипин* и В. Д. Спасович. През 70-те г. на XIX в. Каравелов редовно информира за новоизлизащите бълг. книги. В своите в. „Свобода" и „Независимост" той дава сведения за ок. 400 бълг. и чужди книги и периодични издания, предимно славянски. Неговата информация е с характер на критическа Б. Всяко описание е придружено с бел. за качеството на изданието: съдържание, език, оформление, превод и т.н. В първите броеве на „Периодическо списание" В. Д. Стоянов прави опит за поддържане на библиографска рубрика с характер на текуща национална Б., като за първи път използва бълг. калка „книгопис" на грц. дума „библиография". Най-значителната, най-пълната и научно съставена ретроспективна Б. на бълг. книжнина до Освобождението – „Книгопис на новобългарската книжнина 1806–1870" (1872), е дело на чеш. историк К. *Иречек*. Въпреки прецизното издирване, „Книгописът" отразява едва една трета от издадените дотогава книги и периодични издания. Ценно качество на Иречековия репертоар е, че в него бълг. книжнина за първи път е представена по отрасли на знанието. В противовес на азбучната подредба в корпуса той изработва систематичен показалец, в който материалът е разпределен в 11 основни раздела.

По време на Априлското въстание 1876 и на Руско-тур. освободителна война 1877–78 заедно с книгопечатането затихва и библиографският процес. В първите години след Освобождението бълг. учени обръщат поглед към възрожденската литература със съзнанието, че тя все още не е издирена и библиографирана в пълнота. Пръв с тази задача се заема Ал. *Теодоров-Балан*. Той допълва „Книгописа" на Иречек и по негово настояване публикува нов, по-пълен репертоар – „Български книгопис. Дял първи. От времето на първата новобългарска книга до последната руско-тур. война (1641–1877)" („Сборник за народни умотворения", 9, 1893). Балан приема за първа новобълг. печатна книга „Абагар" на Ф. *Станиславов*, но греши годината на издаване, която е 1651, а не 1641. От общоизвестните днес 2000 книги и 96 периодични издания, Балан успява да отрази 1116 книги и 93 периодични издания. Покъсно тази част е включена в капиталния му библиографски труд „Български книгопис за сто години. 1806–1905" (1909), посветен на 100-г. на новобълг. печатна книга. За начало вече приема „Неделник" (1806) на *Софроний Врачански*. Репертоарът включва над 15 000 заглавия на книги, периодични издания, карти, ноти, атласи. Добавки и поправки към него на три пъти прави Н. *Начов*. Независимо от Балан работи и Ю. *Иванов*. Той библиографира само периодичните издания и подготвя репертоара „Български периодически печат от възраждането му до днес" (т. 1, 1893) с хронологични рамки 1844–90. Според библиографа т. 2 е трябвало да отрази аналитично статиите, поместени във вестниците и списанията, но тази задача остава нереализирана. С този репертоар Ю. Иванов поставя началото на диференцираното библиографиране на различните видове документи в ретроспективната национална Б. Библиографските описания са придружени с кратки биогр. сведения за редакторите и с програмната статия на съответното издание. Тази част прави репертоара изключително ценен и днес. Той съдържа биогр. бележки за 182 журналисти, повечето от възрожденската епоха, имената на 37 от които не се споменават в нито една национална енциклопедия. Възрожденските периодични издания са отразени и

в печатния каталог на Народната (дн. НБКМ) библиотека, съставен от А. Протич – „Опис на българските периодични издания в Народната библиотека в София 1844–1900“ (1903). В съответствие с репертоара на Ю. Иванов, В. *Погорелов* съставя „Опис на старите печатни български книги (1802–1877)“ (1923). Основната му научна слабост е, че започва с чуждо издание – „Данилов четириезичник“. Подобно на своя предшественик, Погорелов допълва описанията с извадки от текста, по които може да се проследи истор. развитие на бълг. книжовен език през Възраждането.

С развитието на науката до Втората световна война се съставят и немалко отраслови Б., една част от които включват и възрожденска литература. По-ценни от тях са: „Юридическа библиография на българските списания. 1844–1900“ от Д. П. Консулов (Бобчев, Ст. Юбилеен спомен за десетгодишнината на „Юридически преглед“. 1893); „Библиографический преглед на нашата математическа литература от самото ѝ начало до края на 1886 год.“ от Н. Начов („Искра“, Шумен, 1889, № 1), „Преглед на литературата по географията, палеонтологията, минералогията, петрографията, мините, кариерите и минералните води на България. 1828–1928“ от Н. Николов и В. Г. Радев (Сб. БАН, 23. Клон Природоматематически, 10, 1928); „Българска селскостопанска книжнина, за периода 1843–1905“ от П. Дичев („Домакинство“, 1902–1905), „Исторически преглед на българската медицинска книжнина [1842–1903]“ от Хр. Докторов („Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. Юб. кн.“, 1904), „Показалец на педагогическата ни литература от XIX век“ от Г. Енчев (т. 1–3, 1905–1907), „Опис на българския роман. От началото на XIX в. до Освободителната война“ от Ст. Минчев („Из историята на българския роман“, 1908). Обичайно става за младите бълг. литературоведи да прибавят към изследванията си персонални списъци на анализираните автори: за Софроний Врачански и П. Берон в „Сенки“ от Ал. Теодоров-Балан („Български преглед“, 1893, № 2; 1894, № 7), за Ил. Блъсков от Ст. Чилингиров („Училищен преглед“, 1913, № 1); за Ив. Вазов („Юбилеят на Ивана Вазова“, 1895) и др. Самостоятелен биобиблиографски справочник издава Г. *Константинов* – „Творци на българската литература“ (1941).

Последователно и системно и по методите на библиографската наука възрожденската книжнина започва да се библиографира след Втората световна война, когато всеобхватно се комплектува във фондовете на НБКМ. Новосъздаденият през 1941, но започнал да функционира от началото на 1945, ББИ и НБКМ си поставят като първостепенна задача изработването на репертоари на националната печатна книжнина на България от възникването ѝ през 1806 до наши дни, на първо място на възрожденската книжнина. Терминът е въведен от съставителя на първия репертоар – М. *Стоянов* („Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания. 1806–1878“. В 2 т. 1957–59). Изработена прецизно и добросъвестно, Б. отразява многоаспектно и многопластово възрожденската книжнина: по видове документи, по автори, по жанрове, тематично, хронологично, по местоиздаване, по предмети и др. В т. 1 под формата на биобиблиографски речник са отразени всички възрожденски автори, включително и подписалите се с инициали и псевдоними. В самостоятелен раздел след тях следват служебните издания – устави, правилници, наставления и др. на възрожденски организации и институции – на Бълг. екзархия, на БКД, на БРЦК, на женски дружества, читалища, училища и др. В отделен дял са представени по националности чуждите автори в превод на бълг. език, а след тях, отново самостоятелно, в хрологичен ред – периодичните издания. Общо в т. 1 се съдържат 8900 записа. В т. 2 са регистрирани всички анонимни публикации – книги, статии, дописки, бел. – 20 800 заглавия, систематизирани по жанрове. Първи и втори дял отразяват статиите, подредени в две големи тематични групи – „Български народ“ и „Други страни и народи“. В десетки подтеми се разкрива литературата, посветена на бълг. народ – история и бит, стопанско положение, просвета, култура, учебно дело, читалища, театър и др., а след това статиите за Турция, голяма част, от които засягат и бълг. проблематика. Дописките (над 5000), изпращани от всички краища на бълг. земи, са подредени по азбучен ред на селищата, от които са пристигали. Останалите публицистични жанрове – политически прегледи, съобщения, обяви и др. – са обособени в трета самостоятелна група. Периодичните издания са отразени и в репертоара на Д. Иванчев „Български периодичен печат. 1844–1944“ (в 3 т., 1962–1969). Това е допустимо библиографско дублиране, което разкрива в друг контекст съответния документален поток.

Друга систематична група, която отразява творчеството на възрожденските писатели и на литературата за тях, е поредицата „Персоналии за български писатели“, издавана от НБКМ. Тя съдържа Б. за П. Р. Славейков (1979), за Ив. Вазов, от която до момента са подготвени т. 1 (1985) и т. 2. (2003), за Л. Каравелов (1989), Софроний Врачански (1989), Хр. Ботев (т. 1–3, 1992–94). Библиографски сведения за възрожденски автори се съдържат и в справочните и научни издания: „Български писатели. Биографии. Библиографии“ (1961) от Г. Константинов, „Речник на българската литература“ (в 3 т., 1976–82), „История на българската литература“ (т. 2, 1962), „Петър Берон. Изследвания и материали“ (1962),

„Светилник на новобългарската просвета“ (1966) и др. Някои Б. представят възрожденските автори и от краеведски аспект, каквито са проучванията „Тракия, Родопите и Средногорието във възрожденската книжнина“ (1971) от В. Ацева и В. Декало и „Шумен за развитието на българската книжнина до Освобождението“ („Изв. Народния музей, Коларовград“, 2, 1963).

Научноизследователските публикации, посветени на възрожденската книжнина, са отразени комплексно в Б. на Кр. Гечева „Българската култура през Възраждането. Българска и чуждестранна книжнина. 1878–1983“ (1986).

Лит.: Т е о д о р о в-Б а л а н, Ал. Книгописният труд у българите. – ГСУ, 2, [за]1905–1906. Н а ч о в, Н. Към историята на новобългарската библиография. – В: Сборник в чест В. И. Ламанскаго. СПб., 1905, отделен отпечатък 1905. П е н е в, Б. Сведения за българите в по-стари чужди съчинения. – ГСУ, 1. Истор.-филол. ф-т, 1920. Ц в е т а н о в, Ц. 1. Материали по история на българската библиография до Освобождението. С., 1955; 2. Българска библиография. Исторически преглед и съвременно състояние. 2. прераб. изд. С., 1957. Т р е н к о в, Хр. Специална библиография. Теория, организация, методика. С., 1958. П е т к о в а, З. Библиография на българската библиография. 1944–1969. С., 1971. Я н а к и е в а, Т. Синкретичен етап в развитието на библиографията по нова българска литература. – Изв. НБКМ, 13, 1973. Д е с е в, Б. 1. Христоматия по българска обща библиография. Ч. 1. С., 1976; 2. Един неизвестен библиографски преглед на българската книжнина от първата половина на миналия век в сръбския периодичен печат. – Изв. НБКМ, 15, 1980. Т р е н к о в, Хр. и др. Библиография на българската библиография. 1852–1944. С., 1981. П р а в д о м и р о в а, Д. 1. Българската библиография до Освобождението. Генезис и историческо развитие. С., 2001; 2. Ретроспективната национална библиография на България от Освобождението до 1944 г.: Характер и развой. Пловдив, 2001; 3. Анонимността в книжовната практика на Българското възраждане. – В: Книгата: бъдеще време в миналото?! С., 2004.

Д. Правдомирова, Хр. Манолакев

БИБЛИОТЕКИ (от грц. βιβλιοθήυη – библиотека) – институции, свързани с набавянето, съхраняването и масовизирането на книгата. Б. в България има още през Средновековието – в Преслав, Охрид, Търново, в някои манастири. Масовото им организиране започва през Възраждането. То е свързано с появата и развитието на светското образование, *читалищата*, *ученическите дружества*. По начин на създаване и функциониране Б. през Възраждането са: ученически, училищни, читалищни, лични. В много случаи задачите и функциите им са общи. Първата светска Б. е създадена към *Габровското училище* ок. 1840. Необходимостта от ученически и училищни Б. е посочена от В. *Априлов*, З. *Княжески*, П. Р. *Славейков*, Н. *Геров*. Първоначално книгите от тези Б. обслужват само ученици. Впоследствие те се дават за прочит в дома на ученика, от тях се ползват различни *читатели*. Профилът на конкретна ученическа или училищна Б. е в зависимост от спецификата на учебното заведение, от интелектуалното ниво на учениците, от интересите и културата на учителите. Разнообразен е фондът на училищната Б. в Калофер, от който се ползват Ив. *Вазов*, Хр. *Ботев* и др. Интересен е фондът на Б. в училищата в Пловдив, Пазарджик, София, Шумен, Копривщица и др. бълг. селища. Б. има към някои ученически дружества. Независимо че училищните Б. с фонда на книги и системата на използването им правят крачка напред в сравнение с ученическите, те все още нямат онази обществена значимост, която придобиват читалищните Б., които се създават от 1856 в Шумен, Лом, Свищов. В уставите на различни читалища е отбелязано, че ще имат грижа да доставят поизвестните бълг. и чуждестранни периодични издания и книги. В читалищните Б., заедно с учебната, има и художествена литература от рус. и западноевропейски писатели. Много читалища по различни канали – чрез рус. консулство, чрез З. *Княжески* и други бълг. книжовници, получават значително количество рус. книги. Наличието на Б. предопределя появата на т.нар. читални или общи стаи. Те съществуват в читалищата и в много училища. Първоначално в тях грамотните четат на неграмотните. Впоследствие, когато броят на неграмотните намалява, книгите или периодичните издания преминават от ръка на ръка и след това прочетеното се обсъжда от широк кръг читатели. За масовизирането на книгата през Възраждането значение имат и личните Б., които обслужват ученици и граждани и често, не само от конкретен регион, но понякога, какъвто е случаят с Б. на *Неофит Рилски*, и читатели от различни краища на България. Богати лични Б. имат: Неофит Рилски, Ив. *Селимински*, М. *Дринов*, Л. *Каравелов*, Сп. *Палаузов*, В. *Априлов* и др. Те са ценни не само със значителния си книжовен фонд и с редките си издания, но и с бел. и *приписките*, които техните притежатели правят по страниците на книги и периодични издания. Н. *Бончев* поставя въпроса за необходимостта от учителски Б., чрез които преподавателите да обогатяват своята педагогическа и обща култура. Първата специализирана Б. е създадена през 1869, когато е учредено *Българското книжовно дружество*. Тя има научен профил, книжният ѝ фонд се обогатява непрекъснато чрез закупуване на различни издания и чрез лични дарения на автори, меценати и др.

Лит. С л а в е й к о в, Ив. Библиотеката и ръкописите на П. Р. Славейков. – Бълг. преглед, 1896, № 5. П е н а к о в, Ив., Ив. Д у й ч е в. Относно библиотеката на д-р Ив. Селимински. Народна библиотека „Васил Коларов“, Библиотека при СУ. – Изв. за 1960–1961 г., 2 (8), 1963. К и р о в а, Е. Ученическите дружества и техните библиотеки през епохата на Възраждането. – ГСУ, Философско-истор. ф-т, 54, 1960, № 1. Литературен архив. Т. 6. Неофит Рилски. Приписки в библиотеката му. Подбрали и подготвили за печат Д. Леков и А. Алексиева. С., 1973. Л е к о в, Д. Литература – общество – култура…, 184–192, 238. Д а н о в а, Н. Каталозите на библиотеката на Иван Добровски. – Изв. НБКМ, 22 (28), 1996. Г е т о в а, Е. Възрожденската библиотека. Пловдив, 2012.

Д. Леков

БИБЛИЯ (от грц. βίβλος – книга; синоними – Свето писание, Свещено писание) – сборник, съставен от свещени книги на Стария и Новия завет, написани за юдейската религиозна община. От гледна точка на религията те са боговдъхновени и канонични. Разделението на Б. на две става в края на II – началото на III в. В Източноправославния вариант Старият завет се състои от 50 книги, Новият завет – от 27. Първият превод е на Старозаветните книги – от библейски еврейски на грц. език през III–II в. пр.Хр. в Александрия. Наречен е Septuaginta (превод на Седемдесетте); после са направени преводи на сирийски, амхарски, коптски, арабски, арменски, грузински, готски и др. езици. На лат. език Б. е преведена след Миланския едикт (313). Първите преводи на части от Б. на старобълг. език са от братята св. св. Кирил и Методий – за богослужебна употреба. В Моравия Методий превежда за 6 месеца всички останали книги от Б. без Макавейските книги. Третият превод – на всички книги от Новия завет, е направен от *Неофит Рилски* (Новий завет Господа нашего Иисуса Христа..., Смирна, 1840, 1850, 1853, 1857, 1859). Той е в богослужебна употреба през Бълг. възраждане. Британското библейско дружество организира превода на цялата Б. на новобълг. език. Съставена е комисия от Ил. *Ригс*, Ал. *Лонг*, К. *Фотинов*, след кончината на когото в комисията са привлечени Х. К. *Сичан-Николов* и П. Р. *Славейков*. Работата над този превод продължава от 1859 до 1871. През 1871–72 в Цариград се отпечатва т.нар. „протестантска Б." – първият цялостен превод на Б. на книжовен новобълг. език; чрез него до голяма степен се кодифицира бълг. книжовна норма през Възраждането. Преиздава се в Цариград, Ню Йорк, Лондон и София, като се добавя и излезлият през 1884 в Цариград „Речник на светото писание",

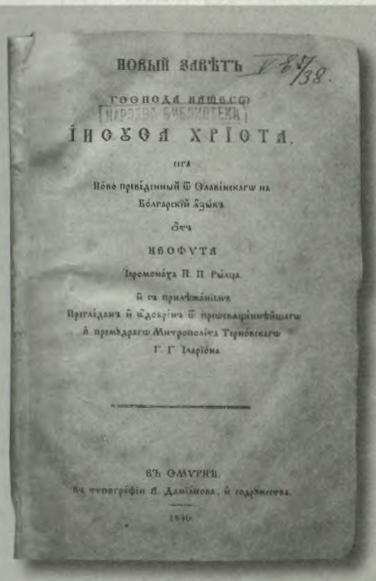
НОВЫЙ ЗАВѢТЪ
ГОСПОДА НАШЕГО
ІИСОУСА ХРІСТА.
ІЕРОМОНАХА П. П. РИЛЦА.
ВЪ ОМУРЪ.

Новият завет в превод на Неофит Рилски

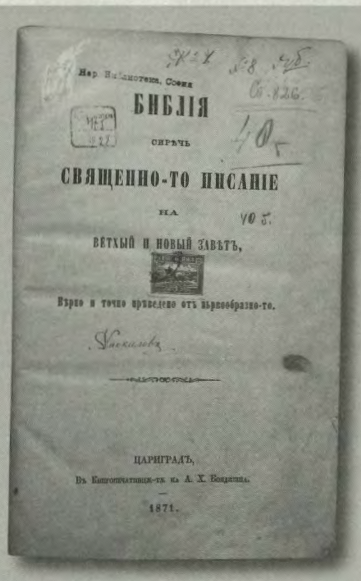
БИБЛІЯ
СИРѢЧЪ
СВЯЩЕННО-ТО ПИСАНІЕ
ВЕТХІЙ И НОВЫЙ ЗАВѢТЪ,
Върно и точно преведено отъ първообразно-то.
ЦАРИГРАДЪ,
1871.

Цялостният текст на Светото писание, преведен на новобългарски език с организацията на Британското чуждестранно общество

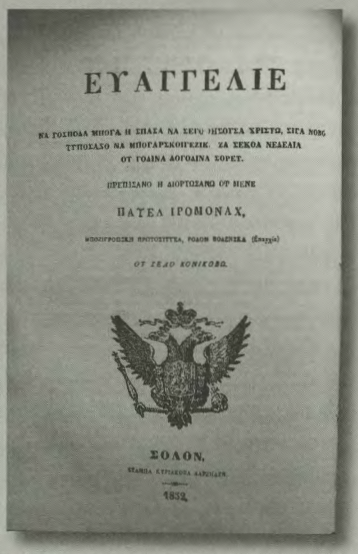
ЕѴАГГЕЛІЕ
ПРЕПІСАНО И ДІОРТОСАѲѢ ОТ НІЕМЕ
ПАѲЕЛ ІЕРОМОNАХ,
ОТ ГЕЛО КОНІКОВО.
ΣΟΛΟΝ,
1852.

Евангелие на български език с гръцки букви, подготвено от йеромонах Павел Божигробски

Този превод не е дошъл до нас, но Старият завет се цитира в редица старобълг. писмени текстове, съобразно които е правен опит за реконструкция на Методиевата Б. Кирило-Методиевият превод служи на българите до XV в. През XVIII в. той се ползва след приложена рус. редакция, във вид на църковнославянска Б. Първите преводи на Светото писание на новобълг. език датират от началото на XIX в. През 1819 *Теодосий Бистрицки* превежда Новия завет, издадено е само Евангелие от Матея (5000 екз.); преводът е оценен от Комитета на Рус. библейско общество като неточен и е унищожен. Вторият превод – на П. *Сапунов* (4-те евангелия), претърпява две издания – 1828 и 1833 (Букурещ). който обяснява неразбираеми за бълг. *читател*, но характерни за Палестина и близките ѝ земи, растения, животни, места, обичаи, представи, мерки; речникът съдейства за правилното тълкуване на Старозаветните и Новозаветните текстове. В това издание на Б., съобразно протестантската традиция, не са включени 11-те „неканонични" книги от Стария завет. Българите получават (от началото до края на Възраждането) духовно-религиозно знание и чрез много издания на кратък или по-пространен разказ на Свещената Старозаветна и Новозаветна история и Катехизис. За християните през Средновековието е важна преди всичко верската идентичност – католическа, протестантска, православна; през Про-

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА

свещението светската култура се отделя от религиозната – все по-голямо значение придобиват антропоцентричните ценности. През XIX в. актуалната идея вече е националната идентичност. Тя е заявена за пръв път от *Паисий Хилендарски* в „История славеноболгарская“. Съчетана е с фрагменти от Свещената и светската история. До края на Бълг. възраждане Б. продължава да изгражда представата за света и за човека, става основа на културния развой; новозараждащата се светска култура постепенно се оттласква от религиозното, пародира го, но и му подражава. Възрожденският човек възприема новото чрез познатото. В литературните произведения изобилстват библейски мотиви, герои, образност. Често те се изпълват със светско съдържание. Краят на XVIII и началото на XIX в. е време, когато просияват новомъчениците: Йоан Шуменски, Онуфрий Габровски, Дамаскин Габровски, Йоан Български, Лука Одрински, Никита Серски, Лазар Български, Акакий Серски, Прокопий Варненски, Йоан Търновски, Игнатий Старозагорски, Злата Мъгленска, Димитър Сливенски – библейска тенденция, която оценностява бълг. народ. В житията им на преден план излизат страданията, мъченическата смърт, духовната твърдост. Процесът влияе силно върху нововъзрожденските жанрове: от „Житие и страдания…“ от *Софроний Врачански* до „Записки по българските въстания“ от З. *Стоянов*, които могат да се разгледат като сборници с разкази за мъченици от светската история; подобни са и одите на Ив. *Вазов* от „Епопея на забравените“. Към религиозната литература, с характерните ѝ библейски елементи или мотиви, непосредствено се отнасят „словата“ (реторическите речи по повод), надгробните стихове, пиитиките, дидактическите форми. Нравствената поука, примерите за подражание, алегоричната образност, като особености на религиозно-библейското, присъстват в *диалозите* на *Неофит Хилендарски*-Бозвели. В редица възрожденски стихотворения се откриват преки цитати от Псалтира („Не пей ми се“ от П. Р. *Славейков*, „На прощаване“, „Гергьовден“, „Хайдути“ от Хр. *Ботев*). Прозата на В. *Друмев* и на Ил. *Блъсков* изобилства с християнски мислещи персонажи, с вметки от Б. Отделен е въпросът за присъствието на библейски цитати във възрожденското мото, в някои от предговорите (към „Христоития или Благонравие...“ от Р. *Попович* и др.), в авторовата характеристика на героите и др.

Лит. Г о ш е в, И. Естетически, морални и религиозни елементи в П. П. Славейковата поезия. С., 1921. М а р к о в с к и, И. 1. История на българския синодален превод на Библията с оглед на българските преводи в миналото. – ГСУ, Богословски ф-т. 4, 1926–1927; 2. Въведение в Светото писание на Ветхия завет. Ч. 1, кн.1–2. С., 1932; 3. Частно въведение в Светото писание на Ветхия завет. Ч. 1–2, С., 1957. П а ш е в, Г. Нравствени идеи и принципи в художествените произведения на В. Друмев – Климент Търновски (за 25-г. от смъртта му). С., 1927. Н и к о л о в, Д. Религиозното в „Нещастна фамилия“. – Духовна култура, 1935, № 6. А н т и м Ловешки. Иван Вазов като патриот и общественик писател. Родолюбиви и обществено-възпитателни и религиозни идеи в неговото творчество. Ловеч, 1938. М и х а й л о в с к и, С. Неиздадени съчинения. Т. 2. Религиозни и философски размишления. С., 1941. Е в т и м и й Сапунджиев, архим. Отрицатели на религията ли са българските поети и писатели. – ГСУ, Богословски ф-т, 19, 1941–1942. Н е д я л к о в, Х. Поезия и религия. С., 1943. Г я у р о в, Х. История на новозаветния гръцки текст. – ГСУ, Богословски ф-т, 24, 1946–1947; 25, 1947–1948. П и п е р о в, Б. Презвитер Лукиан, неговата рецензия на Библейския текст и преводът на св. св. Кирил и Методий. – ГДА, 18, 1968–1969. В ъ л ч а н о в, С. 1. Към въпроса за историята на превода на българската Библия. – Църковен вестник, № 32, 1975; 2. Изданията на Библията в България. – Библиотекар, 1991, № 7–8; 3. Вечното в двата Библейски завета (съавт. Н. Шиваров). В. Търново, 1993. Р а д к о в а, Р. Първият печатен превод на Евангелието на български език. – В: Българското възраждане и Русия. С., 1981. Р а д е в, Ив. 1. Библията и българската литература. В. Търново, 1991; 2. Библията и българската литература (XIX–XX век). Справочник интерпретации. В. Търново, 1999. Х у б а н ч е в, А., Т. К о е в. Философски идеи в Православния изток. С., 1993. Е ф е н д у л о в, Д. 1. Българска литература и библейска традиция. С., 1993; 2. Религия и художествена литература. Междутекстови връзки. С., 2004. D u n k o v, D. 1. Die Psalmen. DSS. Salzburg, 1994; 2. Das erste Buch Samuel. DSS. Salzburg, 1995; 3. Das zweite Buch Samuel. DSS, Salzburg, 1995; 4. Das erste Buch der Könige. DSS. Salzburg, 1996; 5. Das zweite Buch der Könige. DSS. Salzburg, 1996, 6. Altbulgarische Übersetzung des Buches Rut. Textkritische Ausgabe – Biblia Slavorum Salisburgensia. Textkritische Ausgabe der altbulgarischen Bibel. Salzburg, 2000 (Auf CD). Ц а н о в, С. Религиозната аксиология на Яворовата поезия. Автореферат на дисертация за присъждане на научното звание „доктор“. Шумен, 1997. С и в р и е в, С. 1. μηθος и τεχνη. Опит върху българската литература от миналия век. С., 1999; 2. Книга Псалтир и българската поезия. С., 2004. И в а н о в а, Д. 1. Библия Славейкова и русские переводы Евангелия XIX века. – Первые славистические чтения памяти П. А. Дмитриевича и проф. Г. С. Софронова. Материалы международной научной конференции (12–14. IX.1999). СПб., 1999, 87–89; 2. Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език. Пловдив, 2002; 3. Езикът на Библията. Български синодален превод 1925 г. (върху материал от Евангелието). Пловдив, 2003. К а п р а л о в а, Н. За безспорните цитати (библейският текст в предговора на „Христоития“ от Райно Попович). – В: В памет на Петър Динеков. Традиция, приемственост, новаторство. С., 2001. М и х а й л о в, К. Петко Славейков – поетически послания. С., 2002. В ъ т о в, В. Библията в езика ни: речник на фразеологизмите с библейски произход. В. Търново, 2002. Д ж е й м с, Ф. К. Библията и Българското възраждане. С., 2007.

С. Сивриев

БИОГРАФИЯ (от старогрц. βιοσ – живот и γραφω – пиша) – животоописание; през Бълг. възраждане се използва „животопис“. Б. обикновено е обемна прозаична форма, която представя в хронологическа последователност житейския път и извършените дела на изтъкната личност. Б. е сред най-разпространените жанрове през периода на Бълг. възраждане. В жанрово отношение включва основните варианти – вестникарски очерк, „романизувани“ текстове, документални животописи. Безспорно влияние върху Б. оказват чуждите образци, има множество преводни произведения. С елементите, които включва за възвеличаване на делата и примера на личността, която описва, възрожденската Б.

е свързана същевременно с бълг. традиция на *житийната литература* и постепенното ѝ насочване към светския живот. Разнообразни са личностите, за които се публикуват Б. – революционери, дейци на науката, книжовници, учители, общественици, политици. Съществен момент е Б. за бълг. обществени дейци, *дарители*, мъченици за вяра и народ – като документален пример в житейско, нравствено, обществено-политическо и религиозно отношение. Има възпитателна роля; подчертано е и майсторството на авторите, които трябва да подберат убедителни аргументи, за да мотивират пред *читателя* избора на своя обект на биографично описание. През Възраждането се полага началото на биографизиране на живота на майките на видни личности – напр. майката на *Антим I.* Сред популярните Б. през Възраждането са: „Кратко начертание жизни священослужителя Неофита Димчовича“ от *Неофит Хилендарски*-Бозвели, „Смърт и жизнеописание на княза Стефана Богориди“ от Г. *Кръстевич*, „Животопис Антим I. Български патриарх“ от Г. *Начович* и др.

Съч. История на великий Александра Македонца, която описува неговото рождение, живот, юначество и смърт. (прев. Хр. Василев). Белград, 1844. Жизнеописание Юр. Ив. Венелина. (прев. Н. Х. Палаузов). Одеса, 1851. Последните часове от животат на император Николай I. (прев. Г. Йошев). Одеса, 1856. Иван Гус, славянски родолюбец, преобразовател и мъченик. (Б.м., б.г.). Д р у м е в, В. Животоописание. Значение на животописите. – ПСп, № 1, 2, 3, 1870, 1871. Животът на Франклина (прев. С. С. Бобчев). Цариград, 1874. Мацини. Биог. очерк (прев. С. С. Бобчев). – Читалище, 1874, № 7. Ливингстън, великият пътешественик на Африка. – Читалище, 1874, № 5. Черти от живота на Никола Първанов. – Читалище, 1875, № 6. Г о р а н о в, Б. Лафонтен. Биогр. очерк. – Читалище, 1875, № 13. Г р у е в, Й. 1. Роберт Фултън. Биогр. очерк. – Летоструй, 1875, № 4; 2. А. С. Пушкин. Очерк. – Летоструй, 1875, № 5. Г.П.И. Биографията на Цицерон. – Ден, 1875, № 36. Д р а с о в, Ив. Апостолът на свободата (И. Мацини). От Карл Тума. – Възраждане, № 1, 1876. М и р с к и, К. Александър II, император всеросийски. Тулча, 1877.

К. Михайлов

БИСЕРОВ, Димитър Янакиев (О к у й л и, О к у л и я т а) (1840, Дупница – 1886, неизв.) – учител, книжовник, преводач, фолклорист. С името Б. започва да се нарича по-късно сам. Учи в Дупница и в Рилския манастир при *Неофит Рилски*. Учител в Дупница (1850–60, 1868, 1870–79), с. Берово, Малешево (където има три отделения с общо 80 ученика), Горна Джумая (дн. Благоевград, 1863–64); владее грц., тур., рус.. Основател на читалищата в Дупница (1858) и в Горна Джумая (1864). След Освобождението е секретар на Окръжния съвет в Кюстендил. Като учител следва педагогическата и филол. практика на Неофит Рилски – привърженик е на светското образование и на черковнославянския език като основа на книжовния; по-големите ученици са изпращани по съборите да пеят бълг. песни за събуждане на националното съзнание. Въвежда учебните предмети граматика, търговско сметководство, естествена история, география.

Б. е автор на ръкописни учебници: „Разговорник“, „Писмовник“ (1850), на „Граматика българска“ (1853). Сътрудничи на в. „Македония“, „Право“ и др. и на срб. в. „Застава“, настоятел на сп. „Читалище“ и „Български книжици“. Публикува статии за образованието и възпитанието в сп. „Български книжици“ (превод от съчинението на И. Давидов, 1860) и в сп. „Читалище“ (в отдела за учители и ученици – „Ръководител на основното учение“, 1874). През 1859–60 в „Български книжици“ са обнародвани негови преводни и побългарени разкази с нравоучително съдържание: „Глухонемийт слепец“, „Светулката“, „Съдбата едного добраго учителя“, „Auto-da-fe“ – към статията „Испанска инквизиция“. Публикува във в. „Право“ (№ 36, 1871) обява, че търси *спомоществователи* за издаване на превода на книгата „Природно евангелие“, но не намира и книгата не е отпечатана. Стихотворните му опити са поместени в сп. „Читалище“ през 1870–71 и „Училище“ – 1873; те се вписват тематично и стилистично в явлението *даскалска поезия*. Предшествани са от един превод в мерена реч – „Песен пред смъртта едного старого индианина“ („Български книжици“, 1860). Б. сътрудничи на Ст. *Веркович*, за когото пише статия през 1868 във в. „Македония“ и дава висока оценка за „археологическите и археопоетическите му изследвания“, които „коренно ще поправят всемирната повестност“. Записва народни песни, пословици, поговорки, гатанки главно от Дупнишкия край и ги публикува в „Читалище“ – 1874, и в „Периодическо списание“ – 1885. Материали в: НБКМ–БИА, II А 3959, II А 3961, II А 3963, II А 3965; ф. 174, а.е. 4, л. 89; ДА – Благоевград, ф. 742, оп. 1, а.е. 3, л. 79–85.

Лит. Ш а р к о в, В. Град Горна Джумая. Минало и днес. С., 1929, 102–104. Юбилеен сборник на Дупнишкото читалище „Напредък“. 1936. М е д ж и д и е в, А. Дупница и бележити дупничани през епохата на Възраждането. Дупница, 1940, 198–201. А р е т о в, Н. Камъкът тежи на мястото си. – Читалище, 1989, № 10.

Л. Михова

БИЦИЛИ, Пьотр Михайлович (13.IX.1879, Одеса – 25.VIII.1953, София) – историк, философ, културолог, литературовед, езиковед. Произлиза от рус. дворянски род, предците му по бащина линия са с албански и итал. корени, а майка му е от еврейско семейство, приело православието. Баща му, Михаил Фомич Бицили, е служител в Одеското търговско-кредитно дружество. Б. завършва Втора класическа гимназия в Одеса (1899) и Историко-филол. ф-т

(1905) на Императорския новоруски университет в Одеса. През 1910 полага изпитите за магистър и получава звание приват-доцент. Преподава история в Одеските висши женски курсове, в Новоруския университет и в Политехническия инст. Защитава магистърска дисертация на тема „Салимбене. Очерки итальянской жизни XIII века“ в Петроградския университет (1917) – анализ на известната хроника на францисканския монах, която прераства в изследване на истор. и социалната психология на ранното Средновековие. Щатен доц. и извънреден проф. в Новоруския университет. Не приема Октомврийската революция 1917 и емигрира със семейството си в Югославия (1920), преподава в новооткрития университет в Скопие (1920–23). В началото на 1924 се премества в България. Редовен проф. и завеждащ катедрата по нова и най-нова история в СУ (1924–48). След три отказа да му бъде дадено съветско гражданство, през 1948 решава да приеме бълг. поданство. Попада в категорията на учените – носители на буржоазно-идеалистични възгледи и концепции в истор. наука и през 1948 поредният му договор със СУ не е подновен, лишен е от право на пенсия.

Б. е специалист по средновековна и възрожденска история, автор на научни трудове по история на европейската култура от античността до неговото съвремие, поетика и история на рус. литература, история на рус. език За 50 семестъра в продължение на четвърт век чете в СУ 78 различни лекционни курса с разнообразна тематика. В основата на книгата „Падение Римской империи“ са университетските му лекции по история на античния Рим. „Элементы средневековой культуры“ е задълбочен анализ на средновековната менталност, един от първите културологични трудове в рус. наука от XX в., сред най-значимите в рус. медиевистика. Основният му теоретичен труд „Очерки теории исторической науки“, засяга ключови въпроси за принципите на истор. познание, за обекта и субекта на истор. наука. „Этюды о русской поэзии“ е изследване за еволюцията на рус. стих от Ломоносов до Блок, което го легитимира като филолог. Част от знаковите му студии и монографии са поместени в Годишника на СУ, Историко-филол. ф-т. Сред тях се откроява „Место Ренесанса в истории культуры“ (т. 29, 1933) – опит за всеобхватна характеристика на Възраждането като културен период и отношенията му към средните векове и към следващите епохи, установяване на спецификата на ренесансовото разбиране за света и човека. Сътрудничи със статии, есета, рецензии в рус. емигрантска периодика – най-често в „Современные записки“ (Париж), едно от най-стойностните списания на рус. емиграция (30 статии и 75 рецензии от 1925 до 1940), на „Звено“, „Числа“, „Новый град“ – Париж, на бълг. *периодичен печат* – „Българска мисъл“, „Литературни новини“, „Философски преглед“, „Български преглед“, „Литературен глас“, „Славянски глас“, „Просвета“, „Училищен преглед“, „Родина“, „Славянска беседа“.

Бълг. тема не присъства често в текстовете му, но всеки път, когато се обърне към нея, прави премерени, прецизни наблюдения и анализи. За Бълг. възраждане смята, че притежава „по-органичен, по-демократичен характер“ в сравнение с другите европейски „възраждания“, че е „свободно от техния болничав романтизъм“. Има статии за руско-бълг. политически отношения в навечерието и по време на Руско-тур. освободителна война 1877–78. Б. е смятан за основоположник на културологичната мисъл в България (М. Велева), негови теоретични и методологични разработки се отразяват върху бълг. истор. наука и в творчеството на отделни учени – интерпретациите му за периодизацията на истор. процес при определяне на границите на Бълг. възраждане от Хр. *Гандев* и др. След смъртта на Б. до началото на 90-те г. на XX в. в България (също и в родината му) не е издаван. За него не се пише почти нищо, но след това името му е извадено от забравата, трудовете му се преиздават, историци, философи и литературоведи признават значимостта и актуалността на неговото научно творчество.

Съч. Салимбене. Очерки итальянской жизни XIII века. Одесса, 1916. Падение Римской империи. Одесса, 1919. Элементы средневековой культуры. Одесса, 1919, СПб, 1995. Очерки теории исторической науки. Прага, 1925.; на бълг. език „Очерци върху теорията на историческата наука“. С., 1994. Этюды о русской поэзии... Прага, 1926. Увод в изучаването на новата и най-новата история. С., 1927, 1993. Хрестоматия по истории русской литературы. Часть 1-ая. Народная словесность и литература допетровского времени. С., 1931. Хрестоматия по истории русской литературы. Часть 2-ая. Литература XVIII в. Париж, 1932. Краткая история русской литературы. Часть 2-ая. От Пушкина до нашего времени. С., 1934. Основни насоки в историческото развитие на Европа (От началото на християнската ера до наше време). С., 1940. История на Русия. От началото на XIX-ия век до втората революция. 1917 г. Вътрешна политика и обществени движения. С., 1947.

Лит. Некролог. – Истор. преглед, 1953, № 5. Гандев, Хр. Петър Михайлович Бицили. По случай 100 г. от рождението му. – Векове, 1980, № 2. Галчева, Т. П. М. Бицилли – опыт возвращения. – В: Бицилли, П. М. Избранное. Т. 1. С., 1993. Манолакев, Хр. 1. „Пушкин и руският роман“. Неопубликованная статья проф. П. М. Бицилли, написанная к 100-летию со дня гибели А. С. Пушкина. – Болгарская русистика, 1993, № 1; 2. Из историята на руската емиграция в България (Проф. Петър М. Бицили и Чудомир). – Летописи, 1994, № 11–12. Пантев, А. Завръщането на професор Бицили. – В: Бицили, П. Увод в изучаването на новата и най-новата история. С., 1993. Велева, М. 1. П. М. Бицили и историческата история. – В: Бицили, П. Очерци върху историята на историческата наука. С., 1994; 2. П. М. Бицили в Софийския университет. – Минало, 1995, № 1; 3. Българската съдба на проф. П. М. Бицилли. С., 2004. Делчев, К. 1. Мястото на Бицили в културфилософията на Ренесанса. – Философски алтернативи, 1994, № 2; 2. Мирогледът на Бицили. – В: Бицили, П. Малки творби. С., 2003. Дочев, Д. Пьотр Михайлович Бицили. – В: Бицили, П. Европейската култура и Ренесансът. Б.м., 1994. Казаков, Г. За поредицата „Исторически етюди“. – Пак там. Мутафчиева, В. Петър Бицили и Петър Мутафчиев. – Летописи, 1994, № 11–12. Свинтила, Вл. Спомени за Бицили.

– Философски алтернативи, 1994, № 2. П е т к о в а, Г. Метали-тературный проект П. Бицилли. – Проблеми, имена и школи в руското литературознание през XX век. С., 2003.

Рад. Русев

БЛАГОЕВ, Димитър (Д. Б. Николов), Д я д о – 14.VI.1856, с. Загоричане, Костурско – 7.V.1924, София) – изследовател на Бълг. възраждане, основоположник на социалистическата литературна критика, историк, журналист, политически деец. Произхожда от селско семейство. Учи 2 г. в родното си село при Г. К. *Динков*, в бълг. училище в Цариград (1872–74) и в бълг. гимназия в Одрин (1874) при П. Р. *Славейков*, в габровската гимназия (1875–76), в Ст. Загора (1876–77) отново при П. Р. Славейков. Образованието си продължава в Одеса (1878–80) и Санкт Петербург – студент по естествени науки (1880–82) и право (1883–85). Арестуван и екстрадиран от Русия за социалистическа дейност. Чиновник в София (1885), учител в Шумен (1886), директор на Скобелевата гимназия във Видин (1887–90), преподавател по рус. език в мъжката гимназия в Пловдив (1894–97). Многократно уволняван и преследван за дейността си, съден за обида на монарха (1890), арестуван и интерниран в Бяла Слатина (1893–94) като противник на Стамболовия режим. През 1902 се установява в София. Един от основателите на Бълг. социалдемократическа партия (1891). Народен представител през 1899 (изборът касиран) и 1902.

Б. редактира сп. „Съвременний показател“ (1885) – първият орган на социалистическата идея, „Вестник на учителското дружество“ (1889–90), сп. „Ново време“ (1891), сп. „Ден“ (1891–96) – през 1892 съвм. с Я. Сакъзов, в. „Работник“ (1892–94) – съвм. с Н. Габровски (орган на БСДП). В сп. „Ново време“ (1897–1923 с прекъсвания) поддържа оперативна рубрика „Из живота и литературата“ (от 1897), където публикува оценките си за съвременни явления. Анализира произведения на Ив. *Вазов*, Т. Г. Влайков, А. Страшимиров, П. Ю. Тодоров, Ал. Константинов. Б. е сред първите, които разглеждат подробно и характеризират борбата за църковна самостоятелност с оглед на политическото, икономическото, социалното, административното, управленското, географското и истор. ѝ значение („Принос към историята на социализма в България“, 1906). Специфично литературни въпроси не са в центъра на неговите интереси. Подходът му е по-общ – естетически, социален, идеологически. Разглежда изкуството като отражение на действителността („Нашата литература“. – „Съвременний показател“, 1885, № 2), художествената литература като продукт на общественото развитие; отстоява нейния класово-партиен характер; води полемики с проявите на модернизма (сп. „Мисъл“, „Праг“). Разработва проблема за типичното като основа на реалистическия изобразителен метод, за тенденциозността, схващана като проява на вложената в произведението основна идея. Специално внимание отделя на Л. *Каравелов* и Хр. *Ботев* в брошурата „Нашите апостоли“, където изобличава фалшифицирането на възгледите им. Изтъква революционната същност на тяхното дело – „Обществените и политически идеали на Л. Каравелов и Хр. Ботев“ („Литературно-критически статии“, 1951). Идентифицира идеите на Хр. Ботев като революционно-демократични и социалистико-утопични, смята го за предтеча на научния социализъм – „Комунарят Хр. Ботев“ („Принос към историята на социализма в България“). Защитава тезата, че ценното в Ботевата поезия е нейната идейно-съдържателна страна, а не формалните характеристики и „следването на

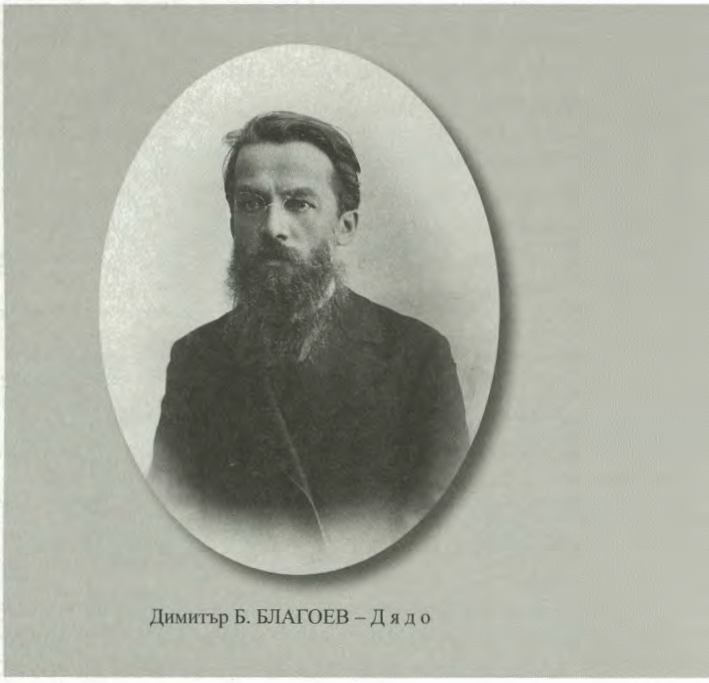

Димитър Б. БЛАГОЕВ – Д я д о

фолклорния дух“ (полемика с Д. Т. *Страшимиров*) – „Христо Ботев като поет и журналист“ („Обществени и литературни въпроси“, 1901). Оставя кратки спомени. Псевд.: Желязов, Д. Братанов, Ц. Б., Николаев, Novus, Senex.

Съч. Нашите апостоли, б.м. 1886. Христо Ботев (Реч, приготвена по случай отпразнуването на пловдивските ученици паметта на Ботева на 18 май т.г.). С., 1887. Обществено-литературни въпроси. С., 1901. Принос към историята на социализма в България. С., 1906. България до Освобождението. Пловдив, 1945. Кратки бележки из моя живот. 5. изд. С., 1971.

Лит. К а р о л е в, Ст. 1. Димитър Благоев. Литературен теоретик и критик. С., 1951; 2. Естетическите позиции на сп. „Ново време“ (1897–1923). – Литературна мисъл, 1967, № 4. Б о я д ж и е в, О. Естетическите възгледи на Димитър Благоев. – Език и лите-

ратура, 1948, № 3. Павлов, Т. Към въпроса за литературните възгледи на Димитър Благоев. – Философска мисъл, 1949, № 2. Марков, Д. Ф. Об эстетических взглядах Благоева. – Ученые записки Инст. славяноведения АН СССР. Т. 2, 1950. Кумбилиева, Л. Димитър Благоев и художествената литература като специфично отражение на живота. – Септември, 1954, № 5. Цанев, Г. 1. Димитър Благоев като литературен теоретик и критик. – В кн. му: Страници от историята на българската литература. С., 1958; 2. Димитър Благоев и литературата. – Ново време, 1967, № 2. Димов, Г. Димитър Благоев – борец срещу идеалистическо-формалистическата естетика и критика. – Литературна мисъл, 1964, № 3. Димитър Благоев, Георги Кирков, Георги Бакалов, Димитър Полянов в спомените на съвременниците си. С., 1968.

К. Михайлов

БЛАГОЕВ, Димитър Николов (1840, Самоков – 27.XII.1875, Русе) – книжовник, педагог, методист. Учи в семинарията в Одеса, подпомаган от Одеското бълг. настоятелство. Завършва Киевската духовна академия (1869), издържан от Южнославянското благотворително възпитателно общество. С.г. защитава дипломна работа на тема „Исторический очерк воспитания у болгар за последнее столетие“, в която развива идеите си за модерно образование. В нея коментира въпроса за началото на Бълг. възраждане, поставяйки го в края на XVIII в., дава и своя периодизация на бълг. културно развитие, като определя два периода: I – до 30-те г. на XIX в., II – до 60-те г. Проследява отделните етапи на просветното дело, дава висока оценка на „Рибния буквар“ от П. *Берон,* като отбелязва основното му качество, че е написан на „гладък, лесен за разбиране български език“; коментира учебниците и граматиките на Хр. *Павлович, Неофит Рилски,* Р. *Попович,* Ив. *Богоров*, С. *Доброплодни* и др. Учител в Комрат ок. година и половина по препоръка на Одеското настоятелство, преподава бълг. език и география. Сближава се с В. *Диамандиев.* След завръщането си в България за кратко време е в Самоков, но отхвърля предложението да остане завинаги в родния си град. Приема поканата на пловдивските първенци и става учител в Пловдив и директор на Пловдивската гимназия (1871–75), която превръща града в един от водещите педагогически центрове на новобълг. образование. Б. въвежда педагогиката като специален учебен предмет и е неин пръв преподавател в новосъздадения шести клас (1872). По негова инициатива в гимназията се създава ученическо дружество. Дописен член на БКД (дн. БАН, 1871).

Още по време на следването си в Киев, според К. *Поглубко*, Б. си поставя за цел да изучи модерната в европейските и рус. училища звучна метода в началното образование и я въвежда, според в. „Македония“, в отделенията на *взаимното училище* към гимназията в Пловдив (1871). На създадените от него учителски събори през лятото Б. запознава учителите с този нов метод на преподаване. За разбирането и разпространението на звучната метода Б. издава „Буквар по нагледна и гласна метода“ и методическо ръководство за нейното преподаване. За съставянето на буквара пише в „Няколко думи за предговор“: „много се спомогнах от новоиздадените на руски и чешки язици, по този дял книги, а най-много от букваря „Наглядной азбуки“ („Изяснение на Букваря…“, с. 4). За буквара, за подема

Димитър Николов БЛАГОЕВ

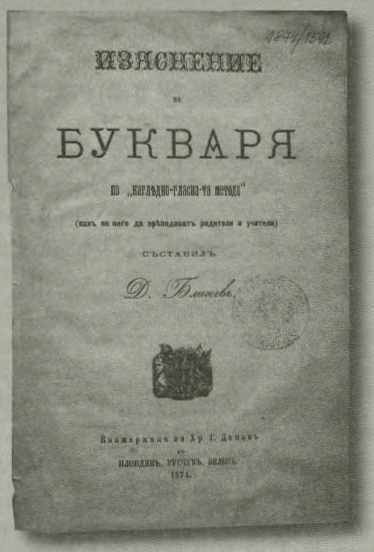

Димитър Николов БЛАГОЕВ. „Изяснение на букваря по нагледно-гласната метода“, 1874

на учебното дело в Пловдив и за заслугите на Б. излизат много хвалебствени отзиви от съвременници в периодичния печат. „Периодическо списание“ препоръчва на учителите „да се възползват както трябва от хубавия буквар на Благоева“ (1874, № 9–10, с. 203). На Пловдивския учителски събор (1874) се взема решение буквварът да бъде въведен за първоначално обучение на децата, вместо „досегашния буквар по гласна метода, 1873, от Манчова“ (вж Д. *Манчов*) („Напредък“, № 53, 1875). Учебникът има 20 издания, включен е (1890) в „Списък на учебниците, които се допущат за употребление в училищата в България“, публикуван е в „Училищен преглед“. Предполага се, че Б. предава за печат и книга „Свещена история“. Превежда учебник по география съвм. с Хр. Павлов – „Кратко учебно земеописание“, като продължава традицията на учебниците по география, създадена от *Неофит Хилендарски*-Бозвели и Ем. *Васкидович,* Ив. *Богоров* и др. с даването на знания за света, отделните страни и градове. В предг. на Б. се изяснява, че ръководството по земеописание на К. Смирнов е „въведено у сички руски гимназии“ и „стои на твърди научни основи“. Интересни са разсъжденията му за превода и съставянето на учебници, като се поставя изискването преводачът „да знае езика, от който превожда и този на който превожда“, а „дору и начина на преподаването“. Изданието е снабдено с много карти и разнообразни илюстрации. През 1872, с помощта на Н. *Геров,* Б. изисква книги с религиозно съдържание от Киевската духовна академия, които да се изучават в бълг. училища. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 577, а.е. 1, л. 85–87; ф. 9, а.е. II А 8465, л. 1.

Съч. Кратко учебно земеописание. Съставено от К. Смирнов. Превел от 12. изд. с малки изменения и допълнения Б. П. [Д. Благоев и Хр. Павлов]. Виена, 1874. Ч. 1. Общи познания из земеописанието изчислително, естествено и гражданско (с 26 образи в текста); Ч. 2. Азия, Африка, Америка и Австралия в естествено, народоописателно и гражданско отношениие. С 2 карти извътре и 4 накрая; Част III. Европа в естествено, народоописателно и гражданско отношение. С притурка: Европейска Турция и Руската империя и едно наставление за как да се чертаят харти. С 4 харти извътре, 1 накрая и 12 за чъртание. Изяснение на Букваря по „нагледно-гласната метода“ (как по него да преподават родители и учители). Съставил …Книжарница на Хр. Г. Данов в Пловдив, Русчук, Велес, 1874. Буквар по нагледна и гласна метода с 212 образа извътре. Съставил ... (за родителите и учителите има особна книга „Обяснение на Буквваря по нагледната и гласна метода, в която е показано как да преподават“). Издава книжарницата на Хр. Г. Данов в Пловдив, Русчук, Велес, 1875.

Лит. К и р к о в, Г. Една стъпка напред в науката. – Читалище, № 2, 1873, 990–993. В а н к о в, Н. История на учебното дело в България от край време до Освобождението. Ловеч, 1903. С т о я н о в, М. Първите български буквари. – Начално образование, 1964, № 4. П о г л у б к о, К. Из истории болгаро-российских культурных связей 40-х–70-х годов XIX в. (Болгария в учебных заведениях Одессы, Киева, Кишинева М.), 1976. Г е н ч е в, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981. А т а н а с о в, Ж. Българските класни училища през Възраждането. – ГСУ, 75, 1982. Б ъ ч в а р о в а, Н. Възпитаници на южноруските училища и развитие на научните знания в България (XIX в.). С., 1989, 52–54. З д р а в к о в а, Ст. Българската възрожденска методическа мисъл. Приносът на Д. Н. Благоев за развитието на началното образование (70-те–80-те години на XIX век). – ГСУ, Ф-т за подготовка на детски и начални учители. 81, 1988, 1992. Ч е л а к, Е. Училищното дело и културно-просветният живот на българските преселници в Бесарабия (1856–1878). С., 1999, с. 181.

Р. Дамянова

БЛАГОСТОЙНОВ, Таки К. (ок. 1850, Търново – неизв.) – учител, преводач, театрален деец. Вероятно син на Костаки Благостойнов – училищен настоятел на бълг. училище в Браила през 1868–69. Основно образование получава в Търново. Завършва гимназия в Браила (1869), където е учител (1869–71). Близък сътрудник на Д. *Войников*. През 1869 участва в ръководството на *Българско театрално дружество* – името му се споменава в приветствието, което Войников произнася, когато посещава Прага за тържествата по случай 500 г. от рождението на Ян Хус („Дунавска зора“, № 42, 1869). Във в. „Дунавска зора“ (№ 24 и 25, 1869) е публикуван протест от група браилски младежи „против самозванното наричяние на в. „Народност“ за „орган на Младата България“. Един от подписаните е Б. Превежда читанка.

Съч. Първа читанка за първоначалните деца. Приведена и издадена от … Браила, 1869.

Лит. Ж е ч е в, Н. Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970, с. 69, 76, 81, 139. К а р а к о с т о в, Ст. Българският възрожденски театър…, с. 150. Д р а г а н о в а, Т., Й. Д и м и т р о в. Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. – Год. музеите в Сев. България, 7, 1981, с. 123. С ю п ю р, Е. Българската емигрантска…, с. 59, 68, 87, 124, 218.

Н. Капралова

БЛАНКѝ (Blanqui), Жером-Адолф (21.XI.1798, Ница – 28.I.1854, Париж) – френски учен икономист и общественик. Проф. по политическа икономия в Консерваторията за изкуства и занаяти. Автор на десетки статии за стопанското развитие на Франция, Великобритания, Испания и др. европейски страни. Пише докторска дисертация, в която проследява историята на европейската икономическа мисъл – „Histoire de l’économie sociale politique en Europe“ („История на социалната и политическа икономика в Европа“). Член на Академията за обществени науки (1838), депутат (1848).

През 1841 Б. е изпратен от френското правителство на крал Луи Филип чрез м-ра на външните работи Гизо с мисия в бълг. земи на Османската империя. Целта е да установи намясто по какъв начин е потушено въстанието на бълг. население в Нишко, Пиротско и Видинско. Със специално писмо от 6 авг. с.г. м-рът на вътрешните работи Дюшател му възлага да проучи и условията в турските затвори.

Негов водач и преводач е Ал. *Екзарх*. За по-голяма безопасност Б. е във фр. военна офицерска униформа. Пътуването започва на 8 авг. 1841. Маршрутът е Париж – Белград – Видин – Белоградчик – Чупрен – Белиловча – Теостица – Пирот – Мустафа паша паланка – Ниш – Мустафа паша паланка – Пирот – София – Орманлий – Ихтиман (през прохода Траянови врата) – Ени кьой (Ветрен) – Татар Пазарджик – Пловдив – Узунджово – Харманли – Хебибчево – Киниклий, Мустафа паша (Свиленград) – Адрианопол (Одрин) – Цариград – Париж. След завръщането си Б. написва отчет под формата на книга. Нейната композиция следва видените географски места и селища, но е нарушена от части, съдържащи общи данни. Авторът разсъждава за характера на българите (в съпоставка с гърците и турците), представя накратко своеобразието на православната религия

Жером-Адолф БЛАНКИ

(в съпоставка с католицизма и протестантството), очертава икономическото състояние на бълг. земи, като се спира подробно на земеделието, занаятите и търговията. Прави подробни описания на по-главните населени места, които посещава; интересни са картините на Узунджовския панаир и на пазара на роби в Цариград. Б. е изобличител на тур. феодалнодеспотична система и защитник на бълг. население. Разкрива тежкото икономическо положение в Османската империя и го посочва като основна причина за Нишкото въстание 1841, наред с неизпълнението на Гюлханския хатишериф. В книгата си Б. посочва т.нар. „западни покрайнини“ като чисто бълг. територия; дори определя гр. Ниш като столица на географския регион България. Пръв нарича българите „германци“ на Балканите. Прави прогноза, че при едно бъдещо въстание духовенството ще поведе бълг. общество към национално освобождение. В своя „Доклад върху социалното положение на народностите в Европейска Турция“ (1842) настоява за спешни и радикални промени в Османската империя; обвинява европейските правителства, че допускат жестокото отношение от страна на турците към българите, като подкрепят султанската власт. Книгите на Б. популяризират името на българите в Зап. Европа. Б. косвено подбужда П. Р. *Славейков* да започне работа по своя „Географско-историко-етнографски речник на българските земи“ (1853).

Съч. Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841. Paris, 1843; на бълг. език: Пътуване из България през 1841 година. С., 2005.

Лит. Маринов, И. Мисията на Бланки в България през 1841 година. Пловдив, 1906. Маринов, И. Мисията на Бланки в България през 1841 г. Пловдив, 1906. Райчева, Е. Поглед към френската литература. Бунтовно време. С., 2005, 138–148.

К. Михайлов

БЛЪСКОВ, Димитър Рашков (1842, с. Черковна, Провадийско – 3.IX.1873, с. Аврен, Варненско) – учител, преводач и публицист. Син на Р. *Блъсков*, брат на Ил. *Блъсков*. Начално образование получава при баща си в родното си село и в с. Калипетрово, днес квартал на Силистра. През 1858–64 учи в Одеската семинария, поради заболяване не успява да завърши. Учител в с. Дивдядово, днес квартал на Шумен (1869–1873), където поставя начало на класно училище със 7 г. програма и пансион за външни ученици с амбицията да го превърне във важно земеделско училище, което да подготвя учители за селата и културни земеделски стопани. През 1872 по негова инициатива се създава читалище „Благовещение“ и Б. изработва правилника му. Под негово ръководство и с материалната помощ на М. *Бенли* училището постига големи успехи. През 1873 е ръкоположен за свещеник и изпратен в с. Аврен, Варненско, където наскоро след това умира от холера.

На благодеянията на М. Бенли Б. посвещава дописката „Шумен, 15 ноември 1866“ („Время“, № 18, 1866) и статията „Словце“ („Македония“, № 40, 1870). Като публицист сътрудничи основно на издаваните от баща му сп. „Духовни книжки“ и „Училище“, в които публикува статии по религиозни и образователни проблеми, написани в духа на консервативната християнска проповед, за което остро е критикуван от Хр. *Ботев*; в част от статиите си в сп. „Училище“ прави преглед на работата на Дивдядовското училище. Проблемът за патриотизма и обучението в чужбина е засегнат в статията „Който българин свърши учението си в чужда земя, той няма дух народен – дух български“ („Българска пчела“, № 19, 1864). Б. е автор на сти-

хотворението с антифанариотска насоченост „Ангел“ („Духовни книжки“, 1864, № 4). Превежда песен първа от „Изгубения рай“ от Дж. Милтън („Духовни книжки“, 1864, № 7), „Исторически картини. II. Атилова смърт“ („Училище“, 1871, № 23). В големия превод „Трохичка хляб или описание на человекът. Писма от Масе“ („Училище“, 1871, № 15–22; 1872, 15–24; 1874, № 3, 4, 6) на децата се обяснява строежа на човешкото тяло, като се проследява пътят, който изминава в него трохичката хляб. В г. IV и V на сп. „Читалище“ преводът продължава, но вече като дело на баща му. Превежда „Беатриче Ченчи. (Италианска повест)“. Материали в: ЦДИА, ф. 111, оп. 1, а.е. 54, л. 1, ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 25, ЦГИА–Л ф. 733, оп. 147, д. 15, л. 72–83; Истор. музей – Шумен, отдел Възраждане, инв. № 828.

Съч. Беатриче Ченчи. (Италианска повест). Сочинена от Гвераци. Превод … Свитък I. Русчук, 1867. Бетриче Ченчи или невинно заклана мома (Истенска италианска повест)... Свитък II., 1867. Свитък III., 1868. Милкова ревност за първоначалните класове (Изустно упражнение на учениците) от … Русе, 1873. Слова и проповеди, написани и сказвани у село Дивдядово при Шумен от покойния свещеник … Издава писарницата на повременното списание „Училище“ наместо останалите 6 притурки за год. III. Букурещ, 1874.

Лит. Некролози – Училище, 1873, № 13–14. В. Ш. Материали из историята на учебното дело в България. Паметник на един селски учител. – Училищен преглед, 1904, № 7. П е н к о в, М. Учебното дело в с. Дивдядово преди Освобождението. – В: Шумен – Коларовград. Т. 2. Коларовград. 1962. П е н е в, А. Димитър Блъсков – забележителен възрожденски учител. – Педагогика, 1993, № 2. Б о я д ж и е в, П. 1. Димитър Райков Блъсков. – Проглас, 1999, № 3–4; 2. Непознати възрожденци. Силистра, 2005. Г е о р г и е в а, Е. Синовете от „Съзвездието Блъскови“. – Издател, 2004, № 1.

Н. Капралова

БЛЪСКОВ, Илия Рашков (Райков) (9.II.1839, Клисура – 13.VIII.1913, Шумен) – писател, преводач, учител. Син на Р. *Блъсков*, брат на Д. *Блъсков*. Учи при баща си (1847–53) в Девня и Русе. Известно време е шивашки чирак в Силистра, слуга и преводач в манифактурен магазин в Браила. Чиракува в с. Калипетрово (дн. квартал на Силистра), аптекарски ученик е в Силистра. Учителската си дейност започва в с. Айдемир (1857–60). Продължава образованието си в Шумен при Д. *Войников* и А. *Гранитски*, където работи след Освобождението като учител, училищен инспектор, преподавател в Учителския инст. и в Девическата гимназия.

Б. се занимава с книжовна дейност след Кримската война 1853–56 – превежда религиозни съчинения, сътрудничи на сп. „Духовни книжки“ със слова с нравствено-дидактичен характер. Като белетрист се изявява през 1865 с повестта „Изгубена Станка“, написана под непосредственото въздействие на „Нещастна фамилия“, „Предвестник Горскаго пътника“, „Горски пътник“. В нея Б. прави опит да пресъздаде образа на хайдутина, да отправи косвена критика към политическата власт, да утвърди нравствените добродетели на народа. Творбата е посрещната с интерес от читателската публика. За да се предпази от преследвания заради критичните нотки в нея, Б. я обнародва с името на баща си. Драматизирана е от Б. *Манчев* през 1870 и се играе с голям успех в Болград и Русе. Във втората си повест – „Злочеста Кръстинка“, Б. поста-

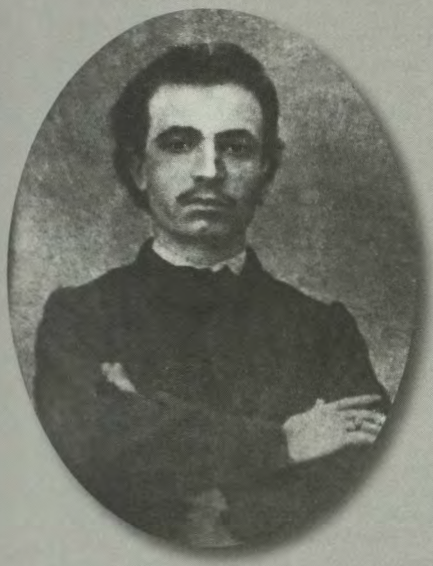

Димитър БЛЪСКОВ

Илия БЛЪСКОВ – рисунка от Асен Василиев

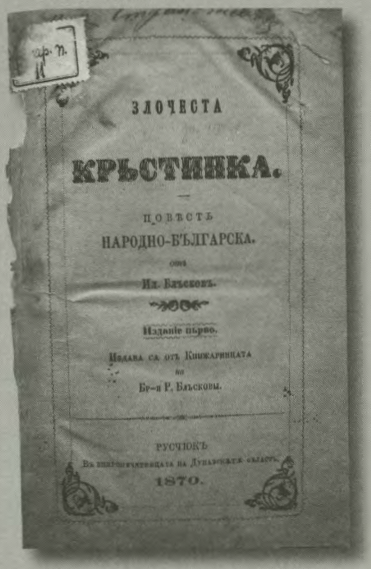

Илия БЛЪСКОВ. „Злочеста Кръстинка“, 1870

вя актуални проблеми – за формирането на бълг. интелигенция и нейната роля, пресъздава реалистични картини и образи от патриархалния живот в бълг. село през Възраждането. Написана е под влияние на западноевропейските сантиментални и приключенски образци, на романа „Скитникът евреин“ от Е. Сю. Чрез нея Б. защитава романтично-консервативните си концепции за разрушителната сила на цивилизацията върху патриархалния бит, нрави, манталитет. В зависимост от това не успява да пресъздаде пълноценно психологията, апостолската мисия на бълг. учител през Възраждането. Всички произведения, които създава след „Злочеста Кръстинка“, преповтарят в различни модификации нравствено-патриархалните му възгледи, отразени в нея. Изключение в известна степен прави белетристичната му творба „Пиян баща, убиец на децата си“. В нея е доловимо влиянието на Каравеловата повест „Българи от старо време“ – в някои случаи при характеристиката на героите заимстването е дословно. Б. не разбира промените в бита, морала, в манталитета на българина, настъпили след Освобождението в резултат на новите икономически и обществени отношения. Разказите и повестите, които създава („Донка хубавица“, „Стоянчо“ и др.), са отчаяна съпротива срещу действителността, която той не може да приеме. Изявява се и като преводач – освен религиозните произведения, с които започва писателския си път, превежда творби от срб. (Ил. Огнянович, М. Глишич, М. Миличевич) и рус. език (Н. В. Гогол, В. М. Гаршин). Побългарява чрез грц. език 3 разказа от фр. писателка Мари Льопренс дьо Бомон – „Две сестри Добра и Грозданка“, „Азаил и неблагодарний селенин“ и „Рада Клюкарката или хлевоуста жена…“. Преводите и *побългаряванията* му не се отклоняват от нравствените и творческите принципи, които отстоява в художественото си творчество. Б. има богата редакторска дейност, която започва със сп. „Градинка“ (1874–75), подновено през 1879 под заглавие „Градина“. За задоволяване на интересите на масовия читател след Освобождението издава поредиците „Ред книжки за прочитание на секиго“ (28 кн.), „Ред книжки за народа“ (12 кн.), „Ред духовни книжки“, „Войнишка китка“ (2 кн.). Б. е един от редакторите на „Учителски вестник“ (1885), на сп. „Памятник“ (1895–96). Развива общообразователна и културна дейност като съставител и издател на *календари*. От 1871 до 1899 обнародва ок. 39 календара, в които взема отношение по различни въпроси. Ценна информация за бълг. култура, учебното дело и обществения живот предоставят мемоарите му – „Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот“, „Материали по историята на нашето възраждане“, „Спомени из народния живот“. Докато в своите разкази и повести в определени случаи Б. е едностранчив и неубедителен, в спомените си разказва обективно и непринудено, пресъздава неподправено народната психология и бит. Конкретни образи и картини от белетристиката му са в пряка зависимост от документалното в неговите мемоари. Творческата намеса на художника в определени случаи се долавя само в промяната на имената на героите. Б. проявява афинитет към фолклора и етнографията – събира и публикува народни песни и др. фолклорни умотворения. НБКМ–БИА, ф. 10 (Ил. Блъсков). Материали в: Истор. музей – Шумен, отдел Възраждане.

Съч. Десят заповеди Божии или кратко християнско поучение. Потребно на всяк християнин да знае накъсо что ся съдръжява в десятте Божи заповеди. Преведено от … и печятано с иждивението отца его Р. И. Блъскова. Букурещ, 1856. Живот на святаго Ивана Предтеча и на святаго Игнатия Богоносца. Превел от първообразното … Болград, 1863. Изгубена Станка. Повест съвременна. Написал … Болград, 1865, Русчук, 1867. Две сестри Добра и Грозданка. Приказка 1. Побългарил …, а печатана с иждивението на Иванча Константинова, учител в Ени Пазар. Русчук, 1869, 1870. Азаил и неблагодарний селенин, превел … с прибавление на една песен Грозданка. Печатана с иждивението на отца Христа от Калипетрово. Приказка 2. Русчук, 1869, 1870. Злочеста Кръстинка. Повест народно-българска от … Русчук, 1870. Календарче за година 1871… Русчук, 1870. Календарче за 1872 високосна година… Издадено от книжарницата на братя Р. Блъскови… Русе, 1871. Календарче за година 1873… Русчук, 1872. Приказка 3. Рада Клюкарката или хлевоуста жена с една песен народна в края… Русчук, 1873. Хитър Петър. Кн. 1… Русчук, 1873. Календарче за 1874 с предвещание за младите търговчета и занаятчийчета… Пловдив, 1874. Календарче за година 1875 с предвещания, получени чрез изкривения телескоп… (Виена), 1875. Календарче за 1876 година високосна. Астрономисана без телескоп от … Виена, 1876. Календарче за година 1877 от … Русе, 1877. Жален спомен за лютите рани на България през година 1876. Кн. 1. Наредил … Букурещ, 1878. Книжки за прочитание на всекиго. Кн. 1. Русчук, 1879. Пиян баща, убиец на децата си. 1–3. Русчук, 1879–80. Минзухар за прочитание на секиго. Кн. 1. Варна, 1880. Теменуга. Варна, 1881. Зюмбюл цвете. С приложение стари наши песни. Варна, 1882. Лале. Варна, 1883. Моминска сълза… Пловдив, 1883. Пируника… Варна, 1883. Поп Марко – едновременен свещеник. Варна, 1883. Сиромашки клетви. Варна, 1884. В памет покойному, усердному, трудолюбивому, ученолюбивому, искреному болгарску родолюбцу Добри П. Войников. Варна, 1885. Здравец. Варна, 1885. Из дневникът на един стар учител… Русе, 1885. Латинка (Сб.). Варна, 1885. Стоенчо. Разказ из нашия нов свободен живот. Варна, 1885. Донка хубавица. Разказ из живота на днешните луди-млади. Русе, 1886. Дядо Добри. Един от старите наши истински народни мъже. Русе, 1886. Калинка. Русе, 1886. Минзухар, 2. изд. Шумен, 1886. Цони. Смешен разказ. Варна, 1886. Ружа. Варна, 1886. Богдан. Разказ от живота на днешните луди-млади. Варна, 1887. Елха. Шумен, 1887. Странник или коледник. Сбирка… Шумен, 1887. Трендафил. Шумен, 1887. Върбина цвете. Шумен, 1888. Куцото учителче или нашето огледалце през година 1883/5… Видин, 1888. Двама братя. Повест, основана на верни и точни събития… Шумен, 1888–1889. Димитровска ружа. Видин, 1889. Нещастна Калинка. Варна, 1892. Историята на селото Риж (Чала Кавак). 2. изд. Шумен, 1895. Разказ из добродетелния живот на нашите неотдавнашни старци селяни. 3. изд. Шумен, 1895. Трима народни учители… Шумен, 1895. Отец Захарий… Шумен, 1895. Белчо. Един нещастен баща (Из живота на днешните синове и техните родители). Шумен, 1896. Гълъбчето. Нравоучителен разказ. Шумен, 1896. Една свинска глава за 100 лева или нашите сиромаси по градищата… Шумен,

1896. Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот. С., 1907. Загинал бе и намери се. Варна, 1908. Спомени из народния живот… С., 1912. Избрани произведения. Т. 1–2. Увод, бел. и уредба Ив. Богданов. С., 1940. Спомени. Съст., ред., предг. и бел. Д. Леков. С., 1976. Повествования за възрожденското време. Избрани творби. Съст., ред. и бел. Ив. Радев. С., 1985.

Лит. Бобчев, С. С. Илия Р. Блъсков. Кратък очерк за неговия живот и дейност. – Бълг. сбирка, 1906, № 10. Балкански, Б. Н. Илия Р. Блъсков като писател и учител. – Светлина, 1907, № 5, 6–7. Чилингиров, Ст. Илия Р. Блъсков. – Училищен преглед, 1913, № 1. Булев, Ил. Илия Р. Блъсков. С., 1938. Богданов, Ив. Илия Р. Блъсков (1839–1913). Народен просветител и писател. С., 1940. Иванова-Мирчева, Д. Езикът на повестта „Изгубена Станка“ от Илия Р. Блъсков. – Бълг. език, 1955, № 3. Константинов, Г. Илия Р. Блъсков. – В кн. му: Писатели-реалисти. Кн. 2. С., 1956. Конев, Ил. 1. Илия Блъсков като преводач от руски. – Език и литература, 1966, № 3; 2. Илия Блъсков. Живот и дело. С., 1969. Динеков, П. Илия Р. Блъсков. – В кн. му: Възрожденски писатели. С., 1962. Николов, Н. Кой е Желью, героят на „Изгубена Станка“. – Литературна мисъл, 1965, № 1. Леков, Д. 1. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, 41–46, 70–74, 79–83, 97–101, 130–135, 154–162 и сл.; 2. В света на белетриста Илия Блъсков. – В кн. му: Българска възрожденска литература. Т. 1; 3. Илия Блъсков. – В кн. му: История на… Т. 2; Пенев, Б. История на… Т. 4. Алексиева, Афр. Преводната проза от гръцки през Възраждането. С., 1987, 218–236. Кръстева, М. Сюжетът в българските възрожденски повести: Моделът „нещастна фамилия“ в повестите на В. Друмев, Ил. Блъсков и Л. Каравелов. С., 1995. Черпокова, Св. 1. Времето на наратива – между календара и историята (Повестите на Васил Друмев и Илия Блъсков). – Език и литература, 1999, № 2; 2. (Не)възможната интерпретация на празника в българската възрожденска повест – В: Научни трудове на ПУ, Филология. 39, 2001, 1; 3. За ляточислението или хронологията, или как българинът търси своето място в световното време и пространство (По примери от повестите на Илия Блъсков и Васил Друмев) – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сборник в чест на Румяна Дамянова. С., 2009. Налбантова, Е. 1. Прозата на Илия Блъсков. Шумен, 1999; 2. Заветът на Илия Блъсков към внучките му като документ на социалната прагматика. – Проглас, 2006; № 2 и 3. Ритъмът на текста в отношението му към смисъла – наблюдения над повестта „Изгубена Станка“ от Илия Блъсков“. – В кн. й: Заради Възраждането. Четиво за студенти и други изкушени. В. Търново, 2012. Чернокожев, Н. Възрожденски дописвания („Ода за Софроний“ от Димитър Попски и „Изгубена Станка“ от Илия Блъсков). – Критика, 2000, № 2–4. Димитрова, И. За ръкописа на Илия Рашков Блъсков „Юбилеен сборник на Шуменското долнемахлянско читалище „Напредък“. – Изв. Истор. музей – Шумен, 12, 2004. Лечев, Д. Книгата на Илия Р. Блъсков „Материал по историята на нашето Възраждане. Гр. Шумен“ като исторически извор. – Пак там, 12, 2004. Аретов, Н. Национална митология и национална литература. С., 2006, 192–201. Димков, Н. Писма на Илия Блъсков до Петър Груев. Шумен, 2010.

Д. Леков

БЛЪСКОВ, Рашко (Райко) Илиев (Лилов) (1819, Клисура – 1884, Шумен) – учител, книжовник, журналист. Баща на Ил. *Блъсков* и Д. *Блъсков*. Учи в килийно училище в Клисура; помага на баща си, който е чехлар. Събира помощи със синайски таксидиот. През 1837 е учител и певец в с. Дълбоки, Старозагорско. Продължава учителската си дейност в с. Черковна, Провадийско, в Провадия, в с. Калипетрово (днес квартал на Силистра), където взема участие в построяването на училищни сгради, се включва в духовния и обществения живот. За известно време е в Букурещ във връзка с издаването на свои книги. Продължава учителстването си в Силистра, в с. Калипетрово. Преследван от Ибраим паша и от силистренския владика, Б. се преселва в Русе, където живее под полицейски надзор. Отново е учител в с. Черковна, с. Дивдядово (дн. квартал на Шумен, 1860–62). През 1862 в Болград започва

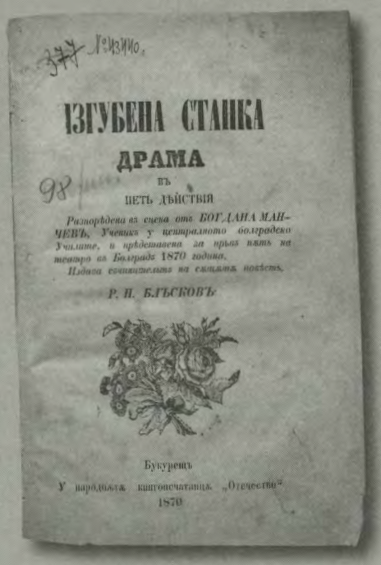

Рашко БЛЪСКОВ – повестта „Изгубена Станка“, драматизирана от Б. Манчев, 1870

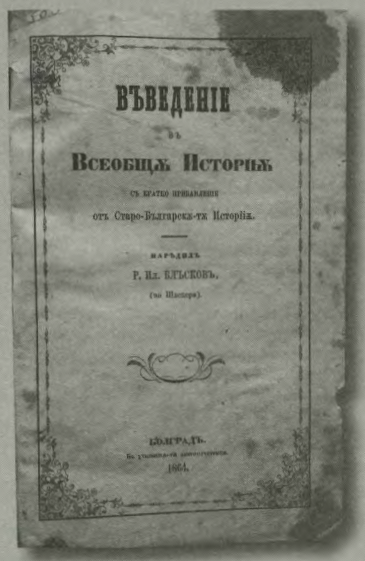

„Въведение във всеобща история...“, 1864 – наредил Рашко БЛЪСКОВ

да издава сп. „Духовен прочит“; през 1864 основава сп. „Духовни книжки за поучение на всяк християнин“. Учител в Болград и Плоещ. През 1870 се установява в Букурещ, където учредява сп. „Училище“. През 1876 се преселва в Гюргево. След като Хр. *Ботев* потегля с четата си за България, продължава издаването на в. „Нова България“ (№ 2–52). През Руско-тур. освободителна война 1877–78 е редактор на сп. „Славянско братство“, след Освобождението – на педагогическото сп. „Наставник за учители и родители“ (1880–82).

Б. е популярен възрожденски учител, автор на буквари и на друга учебна литература, преводач, побългарител, съставител и издател на *календари*. Събира и публикува народни умотворения. Сътрудничи на в. „Цариградски вестник“, „Дунавски лебед“, „Българска дневница“, „България“, „Дунавска зора“ и на др. периодични издания с публикации, свързани с училищното образование, църковния въпрос, денационализацията на българите в Румъния. Обнародва „Слово на празника на св. св. Кирил и Методий“ („Отечество“, № 41, 1870). Пише интересна *автобиография*, публикувана след смъртта му от Илия Блъсков („СбНУ“, 18, 1901, 545–605). Заедно със синовете си Илия и Димитър създава, според ироничното определение на Ботев, „съзвездието Блъскови“. Оповестява предстоящото излизане (без да успее да я издаде) на „Тайните на инквизицията“ и на други книги. Псевд.: А. Р. Белобрадов. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 154, а.е. 9, л. 5–6; ф. 235, а.е. 4, л. 1–2; Истор. музей – Шумен, отдел Възраждане, инв. № 266, 824.

Съч. Нов български буквар в полза на първоначалните училища и за всяк, что желае да ся научи да сричя, да прочита и да записва лесно. Събран и нареден според най-новий способ на учението. Букурещ, 1856. Три повести за децата християнски, нравствени и поучителни [от Хр. Шмит], побългарени [от гръцки] … Цариград, 1860. Пълний календар с предвещания на знаменитий астроном Казамиа за година 1863 и с други любопитни забавления и нещо от дяволския Казамиа. Наредил … Букурещ (б.г.). Жития на светиите. Преведени… Браила, 1864. Въведение във всеобща история с кратко прибавление от старобългарската история. Наредил … по Шлецера. Болград, 1864. Календар с предвещанията на знаменитий астролог Казамия за година 1867. Побългарил … Болград, 1867. Жития святих за месец януария от Димитрий Ростовски. Преведени и натъкмени от …, а напечатани от книжевното Добротворно дружество в Шумен. Книга първа. Букурещ, 1867. Малко календарче за година 1868… Болград (б.г.). Буквар за първоначалните ученици… Гюргево, 1874 (2. прераб. изд.). Буквар за първоначалните ученици по най-нов и най-лесен способ, който се нарича звучна метода… Гюргево (Букурещ), 1874.

Лит. Н и к о в, П. Българското възраждане във Варна и Варненско. С., 1934, 20–25. Я н ч е в, Б., Хр. Х р и с т о в. Първите искрици. Биографични очерци за първите учители във Варна и Варненско през Възраждането. С., 1968, 73–115. Л ю л ю ш е в, М. Развитие на българското образование в Добруджа след Кримската война. – Трудове на ВТУ, Истор. ф-т. 10, 1973, № 2. Т а х о в, Г. Трима от съзвездието Блъскови. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Ж е ч е в, Н. Възрожденският учител и книжовник Райко Блъсков. С., 2001. Г е о р г и е в а, Н. 1. Рашко Блъсков: книжовник, просветител и будител. Русе, 2009; 2. Рашко Блъсков и Русе. – Алманах за историята на Русе. Т. 10. 2010.

Д. Леков

БОБЕКОВ, Павел Станьов (14.X.1852, Панагюрище – 17.X.1877, Търново) – деец на освободителното движение, преводач, журналист. Основно образование получава в Панагюрище; негови учители са В. *Чолаков* и М. *Дринов*. От 1864 е в Цариград – учи във Военномедицинското училище, в *Робърт колеж*. Сътрудник на акционерното дружество за книгопечатане „*Промишление*“. През 1874 се завръща в Панагюрище – става главен учител в мъжкото класно училище, въвежда изучаването на фр. език, география, всеобща история. Председател е на читалище „Виделина“; под негово ръководство се играят драмите „Михал“, „Зла жена“, „Невян-

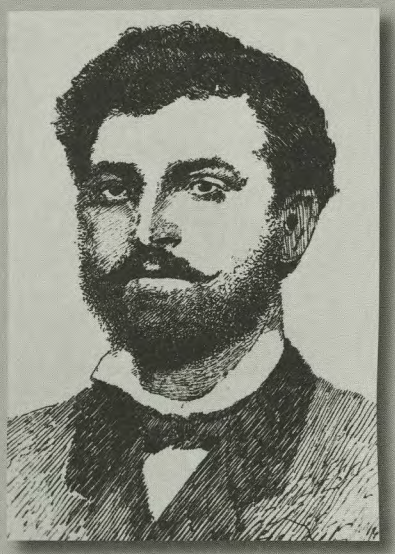

Павел БОБЕКОВ

ка и Светослав“ и др. Със съдействието на Б. през 1873 в Панагюрище е създадено *женско дружество* „Надежда“. Ръководител на революционния комитет в града, участва в подготовката на Априлското въстание 1876. С други дейци на Панагюрския частен революционен комитет е в разногласие с Г. *Бенковски* по въпроси, свързани с подготвяното въстание. Определен е за ръководител на панагюрските въстаници, а след обявяването на Априлското въстание оглавява Привременното правителство на IV революционен окръг, организира отбраната на Панагюрище. След разгрома на въстанието емигрира в Румъния. Известно време е преводач на англ. дружество към „Червен кръст“ в Сърбия. Взе-

ма участие в Сръбско-тур. война 1876. Установил се в Букурещ, през април 1877 започва да редактира първия бълг. всекидневник – „Секидневний новинар“. Участва в Руско-тур. освободителна война 1877–78.

Б. сътрудничи на *периодичния печат* с научнопопулярни статии из областта на медицината („Преливането на кръвта“. – „Читалище“, 1874, № 9), естествените науки („Влиянието на женитбата върху телосложението и умствените способности на съпрузите“. – „Читалище“, 1874, № 13), с преводи („Синайска гора“. – „Читалище“, 1874, № 6). Сътрудник е на в. „Ден“, „Право“ с дописки, в които дава информации за обществени инициативи в Панагюрище, за жестокостите на турците по време на Априлското въстание. Част от публикациите му са анонимни. По поръка на дружество „Промишление“ превежда, но не успява да издаде „Дон Кихот“ от М. Сервантес (ръкописът на пре-

„Секидневний новинар“. – Бълг. журналист, 1961, № 4. А н д р е е в а, Н. 1. Произведенията на Кристоф Шмид в България през Възраждането. – Год. ВИТИЗ, 7, 1962; 2. Кристоф фон Шмид (1768–1854): Драмата „Многострадална Геновева“. – В кн. й: Немската литература в България през Възраждането. С., 2001. В е л и ч к о в, К. Пет имена. – В: Избрани произведения. Т. 2. С., 1966. С т е ф а н о в, В. 1. Павел Бобеков – вождът на панагюрските въстаници. С., 1966; 2. Българската медицина през Възраждането. С., 1980, 95–106. А т а н а с о в, Ат. Делото му принадлежи на България. – Отечество, 1976, № 6. Р а д е в, Ив. Павел Бобеков и „Дон Кихот“. – АБВ, № 5, 1991. Й о н к о в, Хр. Личности от Българското възраждане. С., 2001.

Д. Леков

БОБОШЕВСКИ МАНАСТИР „СВ. ДИМИТЪР“, Р у е н с к и м а н а с т и р – разположен на юго-изт. склон на връх Руен, планина Влахина. Важен религиозен, образователен и културен център предимно през епохата на османското владичество. Приема

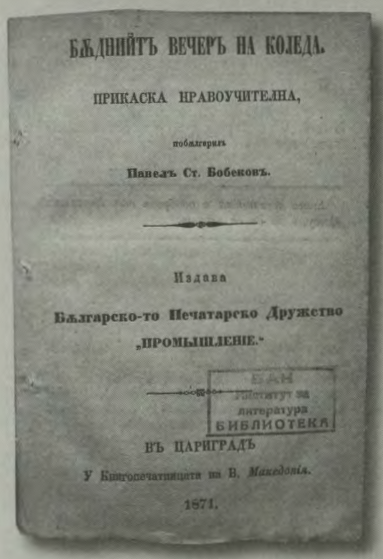
БѢДНИЙТЪ ВЕЧЕРЪ НА КОЛЕДА.

ПРИКАСКА НРАВОУЧИТЕЛНА,

побългарилъ

Павелъ Ст. Бобековъ.

Издава

Българско-то Печатарско Дружество

„ПРОМЫШЛЕНИЕ.“

ВЪ ЦАРИГРАДЪ

У Книгопечатницята на В. *Македония.*

1871.

„Бъдни вечер на Коледа“,
1871 – побългарил Павел БОБЕКОВ

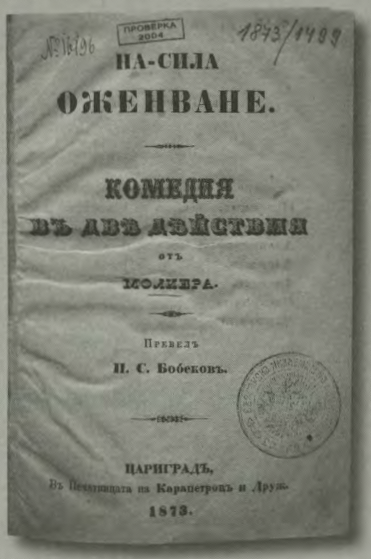
НА-СИЛА

ОЖЕНВАНЕ.

КОМЕДИЯ

ВЪ ДВѢ ДѢЙСТВИЯ

отъ

МОЛИЕРА.

Преведъ

П. С. Бобековъ.

ЦАРИГРАДЪ,

1873.

„Насила оженване“,
1873 – превел Павел БОБЕКОВ

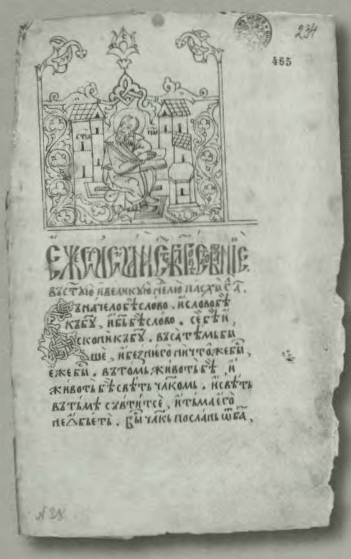

Бобошевско четириевангелие
от 1578, ЦИАИ

вода е изгубен). Публикува в побългарен вариант повестта „Бъдний вечер на Коледа“ от Хр. Шмит, превода „Насила оженване“ от Молиер. Превежда стихотворения, останали в ръкопис. НБКМ–БИА, ф. 349 (П. и Иван Бобекови); II Д 2256; архив П. Бобеков – Музея в Панагюрище.

Съч. Бъдний вечер на Коледа. Прикаска нравоучителна [от Хр. Шмит]. Побългарил … Цариград, 1871. Насила оженване. Комедия в две действия от Молиера. Превел … Цариград, 1873.

Лит. К о с т у р к о в, Ст. Павел Бобеков. – Илюстрация Светлина, 1900, № 1. Орловски, Ст. Към историята на панагюрските училища. – В: Материали за историята на учебното дело в България. Т. 2. С., 1904–1905. С т р а ш и м и р о в, Д. История на Априлското въстание. Т. 2. Пловдив, 1908, с. 96. Т о п у з о в, Ив. Родоначалникът на първия български всекидневен вестник и неговото дело. – Изкуство и критика, 1942, № 10. Н е й к о в, Ст.

се, че е основан по времето на Второто бълг. царство. Сведенията за манастира от този период са оскъдни. Засега не са известни документални свидетелства за съществуването на преписваческа работилница към бобошевските църкви и манастира, но книжовните паметници, достигнали до днес, потвърждават наличието на добре уредени библиотеки, съдържащи славянски ръкописи и църковнославянски издания, необходими за всекидневното богослужение. В края на XIX и началото на XX в. от библиотеката на манастира във фондовете на ЦИАМ постъпват няколко славянски ръкописа, изработени в скрипториумите на софийски манастири, от известната през XVI в. Софийска Мала Света гора и свързани по различни

причини с Б.м.„С.Д.“: Гаврилово четириевангелие от 1565, изписано от йеромонах Гаврил от манастира „Успение Богородично“ край с. Батанци, дн. към Мадан (ЦИАИ, № 27); Бобошевско четириевангелие от 1578, изписано от поп Петър от с. Пролеша, Софийско, доста по-късно постъпило в манастира (ЦИАИ, № 28); Триод постен от началото на XVI в., за който се предполага, че докъм средата на XVIII в. е собственост на Рилския манастир, а по-късно е преподвързан от Лазар от с. Бобошево и постъпил в Б.м.„С.Д.“ (ЦИАИ, № 78); Бобошевски дамаскин от последната четвърт на XVII в., който вероятно от началото на XIX в. е в манастира, за което свидетелстват късни *приписки* и имена за помен (ЦИАИ, № 1570) и др. В манастирското богослужение са използвани и различни по произхода си църковнославянски издания, сред които са Триодион от 1649, отпечатан в Търго-

Стефан БОБЧЕВ

вище (дн. в Румъния) по времето на влашкия воевода Матей Басараб, и широко употребяваните московски и киевски църковнославянски издания на евангелието и псалтира. В манастира се използват и някои от най-ранните бълг. старопечатни книги, сред които е книгата „Различна поучителна наставления...“, 1819 от Й. *Кърчовски*. От стария манастирски комплекс е запазена само църквата „Св. Димитър“, издигната върху основите на по-стара средновековна култова постройка. Живописта в нея заема важно място в поствизантийското изкуство в България от края на XV в. Иконографски и стилово стенописите се нареждат сред произведенията на Охридския художествен кръг.

Лит. G r a b a r, A. La peinture religieuse en Bulgarie. Paris, 1928, 306–322. К е п о в, И. Минало и сегашно на Бобошево. С., 1935. К о ж у х а р о в, Ст. Две ръкописни книги. – Изв. Инст. за литература, 16, 1965. С у б о т и ћ, Г. Охридска сликарска школа XV века, Београд, 1980, 134–141. П р а ш к о в, Л., Е. Б а к а л о в а, Ст. Б о я д ж и е в. Манастирите в България. С., 1992, 215–217. Г е р г о в а, И. Ранният български иконостас 16–18 век. С., 1993, 24–25. К и л, М. Изкуство и общество в България през турския период. С., 2002, 83–84. С т а н е в а, Хр. Реставрация на църквата „Св. Димитър“ в Бобошево. – Проблеми на изкуството, 2005, № 3. S t a n e v a, H., R. R o u s s e v a. The Church of St. Demetrius in Boboshevo. S., 2009. Х р и с т о в а, Б. и др. Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт. – София. С., 2010. К о л у ш е в а, М. Патронната икона на св. Димитър от Бобошевския манастир. – Проблеми на изкуството, 2012, № 1.

Н. Петкова

БОБЧЕВ, Стефан Савов (20.I.1853, гр. Елена – 8.IX.1940, София) – журналист, публицист, фолклорист, преводач, юрист, обществен деец. Родителите му произхождат от видни еленски родове. Баща му е черковен певец и учител по псалтикия. Б. учи в гр. Елена при различни учители – Ст. *Робовски,* Н. Попконстантинов и др. Известно време е и помощник-учител. През 1868 с материалната помощ на чичо си постъпва във Военномедицинското училище в Цариград. Запознанството с личности като П. Р. *Славейков,* Иларион *Макариополски*, Т. *Икономов*, Др. *Цанков,* Т. *Бурмов,* Ст. *Чомаков*, П. *Карапетров,* Ив. *Найденов,* М. *Балабанов* се оказва важно за неговото формиране. Член е на Благотворително братство, секретар на печатарското дружество „*Промишление*“ (1871), председател на Македонската дружина (1873). Учител по фр. език в бълг. училище в Цариград (1873). Заради публицистичната си дейност е следен и принуден да емигрира в Одеса (май 1876). С.г. е изпратен от Одеското бълг. настоятелство като официален представител и кореспондент в Сърбия. В Белград остава само две седмици и се озовава в Букурещ. Става секретар на Добродетелната дружина. С препоръката на М. *Дринов*, Т. Бурмов и П. Р. Славейков се записва студент в Юридическия ф-т на Московския университет. Поддържа връзки с известни славянофили. Близък е с преподавателя си М. М. Ковалевски, който го запознава с И. С. Тургенев с намерение Б. да преведе на бълг. език романа му „В навечерието“. След завършване на висшето си образование (1880), става адвокат в Пловдив. Народен представител в Областното събрание (1883–85), председател на Върховния административен съд (1883), директор на правосъдието в Изт. Румелия (1884–85). Ратува за откриване на висше училище по правни науки в Пловдив. След Съединението 1885 е интерниран в гр. Елена. След преврата и контрапреврата заминава за Цариград, а оттам за Одеса. Занимава се с публицистика, сътрудничи на рус. периодичен печат. От 1899 се установява в София. Частен хоноруван доц. по история на бълг. и славянското право (1902–11, 1912–27) и по история

на каноничното (църковното) право (1909–11, 1916–35) в Юридическия ф-т на СУ. Един от основателите на Юридическото дружество и на Дружеството на бълг. публицисти и писатели (1901–21). Между инициаторите е за създаване на Балканския близкоизточен инст. (Свободен университет) и негов директор (1920–35). Като представител на Консервативната партия се включва в политическия и обществения живот – м-р на народното просвещение (1911–19), пълномощен м-р в Санкт Петербург (1912–13). Народен представител в VIII, IX, XIII–XIX ОНС (1894–1908, 1911–13). Председател е на Славянското дружество в България (1903–10). Дописен (1881) и редовен член на БКД (дн. БАН, 1884). Дописен член на АН и изкуствата в Загреб (1909), на Чеш. АН и изкуствата в Прага (1910), на Пол. научно дружество в Лвов (1925), почетен д-р на университета „Ян Коменски“ в Братислава (1933) и др.

Журналистическата дейност на Б. започва когато е ученик (1867) – списва ръкописен в. „Утро“ (вж. *Ръкописни вестници*) с материали от политическия и обществения живот, заимствани от бълг. периодика; обнародва първите си поетически и белетристични опити. Сътрудничи на в. „Македония“ през 1871–72, „Право“ – 1871–74, „Напредък“ – 1874–76, „Век“ – 1874, сп. „Читалище“ – 1871–75. Редактира сп. „Ден“ и „Стара планина“ под псевд. С. Бежан. Публицистичните му материали са посветени на проблеми, свързани с бълг. просвета и език („Сегашний наш език“ – „Македония“, № 9, 1871), на театъра, книгоиздаването и „участта на труженицте в книжовното поле“, на любопитни природни явления, актуални събития от политическото съвремие. Като студент активно сътрудничи на рус. периодичен печат с материали от бълг. действителност, пише разкази. Участва в редактирането на сп. „Наука“ (1881–84) през 1881 и на в. „Марица“ (1878–85) през 1882–85 заедно с М. *Маджаров*. Издава и редактира в. „Стара планина“ (1876–77), сп. „Юридически преглед“ (1893–1933), „Българска сбирка“ (1894–1915) и др. Съредактор и сътрудник на повече от 20 периодични издания.

Б. се утвърждава като фейлетонист. Петнадесетте фейлетона, които написва, са групирани в 3 цикъла – „Кога ще станем ний хора“, „Кавалът (от Батя)“ и „Разговорките (от Звездана)“. Пише пътеписи („Из пътните ми впечатления. Писма из Македония и Северна България“ – „Право“, № 19–31, 1873 и др.), поетически творби, сатири, басни („Какъв е българина…“, „Работи и се надявай“, „Просяче“, „На чужбина“, „Писмо“, „Цар Паун“, „Прилепа“ и др.), разкази („Ужасна нощ“, „Поп Шейтан“, „Дядо Стоян“ и др.). Изявява се като преводач от френски език на художествени, нравоучителни и истор. произведения някои побългарява (вж. *Побългаряване*). Преводите му имат за цел да популяризират чуждата литература и да разширят образователния кръгозор на българите. Автор е на интересни мемоари и на творби с историографски характер. Посвещава студии на бележити възрожденци (Л. *Каравелов*, Р. *Жинзифов*, В. *Друмев* и др.), представяни пред обществеността и като сказки. В областта на фолклористиката приносни са указанията му за събиране на материали по традиционно право.

Б. издава над 30 книги и брошури, близо 4000 статии и други публицистични материали. В архивния му фонд са запазени над 8000 документа. НБКМ–БИА, ф. 255 (С. С. Бобчев), ф. 278, а.е. 341, л. 1–2. Материали в: ЦДИА, ф. 176, оп. 18, а.е. 754.

Съч. Наводнението на Дунав. Приказка нравоучителна [от Хр. Шмит]. Побългарил … Цариград, 1871. Съкратена османска история. Превод от съчинението на Mme Furet и допълнена на някои места с изводи от историята на Химера. Цариград, 1871. Историята на Геновева с притурка на една нравоучителна повест. Величко и Иванчо (превод). Цариград, 1872. Пътуванье около света. Преведе от френски ... Цариград, 1873. Ключът на науката или всекидневни явления в природата, пояснени от д-р Е. С. Брюера. Превод [от френски] … Цариград, 1874. Съчинение на Минье. Животът на Вениамин Франклина. Превод от френски … Цариград, 1874. Руско-турската война. Букурещ. 1877. Руско-турската война. 1877–1878. Очерки и разкази, посветени на младата българска войска. Русе, 1879; Пловдив, 1898. Историята на българският народ. По д-ра К. Иречека. Съставил за средните училища, според програмите в България. Пловдив – С. – Русчук, 1881. Кратък учебник върху българската история от най-старо време до днес. За началните и средни училища, според програмите в Българско. Пловдив, 1882; 2. прераб. изд., 1895. Кратки разкази по българска история (от най-старо време до днес). Учебник за началните училища, според програмите в Българско. Пловдив, 1883. За събирането и изучаването на народните юридически обичаи. Пловдив, 1883. Р. Жинзифов. Животописен и книжовен очерк, препечатка от сп. „Наука“. Пловдив, 1883. Свети равноапостоли Кирил и Методий, първоучители словенски. За спомен на хилядогодишнината от блажената смърт на св. Методия. Пловдив, 1885. Письма о Македонии и Македонском вопросе. СПб., 1889. Няколко думи за българското обичайно право. Пловдив, 1893. Преглед на български печат (1844–1894). – В: Юб. сб. по случай 50-г. на бълг. журналистика. Пловдив, 1894. Четири недели в Херкулесбад. Откъслечен дневник. Пловдив, 1897. Сборник на българските юридически обичаи. Ч. 1, т. 1. Семейно право. Пловдив, 1897. Търговско право. Изводи от уроците по търговско право, държани в търговско-практическия курс при Пловдивската търговско-индустриална камара през 1898. Пловдив, 1898. Поклонение на светата Рилска обител. Пловдив, 1898. За вечния мир (очерк по международното право). Пловдив, 1899. Иларион Михайловски. 1810–1875. По повод 25-г. от смъртта му. С., 1900. На всесветска Парижка изложба 1900 г. С., 1900. Крит и критския въпрос (Историко-политически бел.). С., 1900. Митрополит Климент. 1841–1901. С., 1901. Сборник на българските юридически обичаи. Ч. 1, т. 2, отдел II, III и IV. Вещи. Наследство. Обязателства. С., 1902. Старобългарски правни паметници (помагало при изучаване историята на старобългарското право). Ч. 1. С., 1903. Из славянските земи. I. В Белград. С., 1903. Любен Каравелов. Неговий живот и неговата книжовна деятелност. Пловдив, 1904. Ново упътване за събиране и изучаване на народните юридически обичаи. С., 1904. Ново упътване за изучаване на българската задруга. С., 1905. Крумовото законодателство. С., 1906. История на старобългарското право. Лекции и изследвания. С., 1910. Сборник от българските юридически обичаи. Ч. 2, т. 3. Държавно право. С., 1915. Канонично право. Съкращение на лекциите, четени на Юридическия ф-т при СУ. Кн. 1. 1. Общо канонично право; 2. Българско черковно пра-

во. С., 1919. Съкратен учебник по история на българското право (според лекциите, четени на Юридическия ф-т при СУ). Въведение. Източници. 1. История на старобългарското държавно право. 2. Съдебно. 3. Углавно. 4. Гражданско право. С., 1919. Източна Румелия. Истор. поглед, устройство, законодателство, правосъдие. Приноси към новата история на бълг. право. 1924. Римско и византийско право в старовремска България. С., 1925. Марко Балабанов. 1837–1921. С., [депозит 1925]. Руско-турската освободителна война 1877–1878. С., 1928. Общо канонично право. Българско черковно право. С., 1928. Брачно право. Имотно право. Външно право на черквата. С., 1930. Ново упътване за събиране на народните юридически обичаи. (3. По международно право). С., 1930. Григор Начевич. С. [депозит 1934]. Кръстьо Ив. Мирски (биогр. бел.). С., [депозит 1934]. История на българското право. Ч. 1. Бургас, 1993. История на старобългарското право. Лекции и изследвания. Под ред. на П. Петров. С., 1998.

Лит. Юбилеен спомен за 25-годишната книжовно-обществена деятелност на С. С. Бобчев. Пловдив, 1896. Стефан С. Бобчев. Живот, обществено-книжовна деятелност и показалец на по-главните му научно-книжовни трудове. С., 1909; 2. доп. изд., 1915. Възхвала. Сб. в чест на Стефан С. Бобчев (1871–1921). С., 1921. Юб. сб., издаден по инициатива на Юридическия ф-т при СУ в чест на С. С. Бобчев по случай петдесетгодишната му научна, публицистична и обществена дейност. С., 1921. Юб. книга в чест на Стефана С. Бобчев по случай 50-годишнината на обществено-публицистичната му и книжовно-научна дейност. 1871–1921. С., 1921. Юб. книга в чест на С. С. Бобчев, издава Славянското дружество в България. С., 1921. Стайнов, П. Проф. С. С. Бобчев. – В: Поменник на Българската академия на науките и изкуствата. (б.г.). Велчев, В. Българи при Тургенев. С. С. Бобчев и А. Людсканов. – В: Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX и XX в. С., 1972. Николова, Ю. Фейлетонните опити на С. С. Бобчев в контекста на възрожденската традиция. – В: Печат и литература. С., 1994. Стефан Савов Бобчев (1853–1940). Живот и дейност. – Юб. сб. доклади от научната конференция, организирана от НБКМ, посветена на 140-г. от рождението му. С., 1999. Аретов, Н. Между „научнопоучителното“ и „забавното“. Преводачът С. С. Бобчев. – Пак там. Жечев, Н. Спомените и очерците на С. С. Бобчев за възрожденски дейци. – Пак там. Тилева, В. Личният архив на проф. Стефан Савов Бобчев. – Пак там.

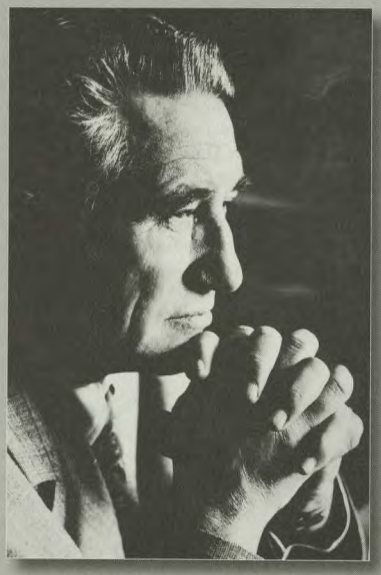

Иван БОГДАНОВ

Ю. Николова

БОГДАНОВ, Иван (Ив. Б. Генчев) (3.V.1910, Търново – 6.VIII.1992, София) – литературен историк и критик, изворовед, библиограф, писател. Завършва гимназия в Търново (1929) и право в СУ (1936). Работи като стопановед, юрисконсулт, адвокат на свободна практика. Един от основателите на Съюза на свободните писатели (1990). Архивът и личната му библиотека са дарени от наследниците му на Националния литературен музей в София.

Б. започва активна литературна дейност през 1939. Заниманията му обхващат разнообразни теми и проблеми от различни области на литературознанието и историята. Публикува статии във в. „Мир“, „Литературен фронт“, „Култура“, сп. „Училищен преглед“, „Българска мисъл“, „Златорог“, „Септември“, „Пламък“, „Език и литература“ и др., които издава и в сборници („Литературни студии“, 1966; „Критика и антикритика“, 1967 и др.). Пише истор. очерци и романизовани биографии за известни истор. личности (Климент Охридски, Патриарх Евтимий, Симеон Велики, Авицена и др.), за дейци и явления през Възраждането (Ил. *Блъсков*, Н. *Пиколо,* за „*Веда Словена*“), книги за възрожденска Трявна, за В. Търново и др. Повечето от публикациите му имат популярно-осведомителен характер. Автор е на истор. прегледи на бълг. литература. Обвиняван е за субективистични оценки и „неправилни“ идейни позиции. След 1944 няколко години престава да публикува. Ценни са литературно-справочните трудове на Б. Книгата му „Българска литературна периодика“ е пръв обхватен преглед на бълг. литературни вестници и списания. Трудът му „Тринадесет века българска литература“ (литературата на Възраждането е включена в т. 1) проследява в хронологичен ред автори, произведения и събития с библиография от и за дейците; съдържа обилна информация, включително и малко известни факти. Неговият „Речник на българските псевдоними“ предоставя много данни, събрани лично чрез анкети със съвременници. Б. съставя „Енциклопедичен речник на литературните термини“, който съдържа ок. 2000 термина от областта на литературната история, теория и критика, илюстрирани с примери от бълг. и световната литература, снадбден с предметен и именен регистър. Разработва и проблеми на архивистиката, практически въпроси на бълг. архивно дело. Издава съчинения на Ил. *Блъсков*, Ст. *Михайловски* и др. Материали в: Национален литературен музей. Литературен кабинет „Иван Богданов“.

Съч. Илия Р. Блъсков (1839–1913). Народен просветител и писател. Литературно-истор. очерк. С., 1940. Студии върху новата българска литература. С., 1947. Речник на българските

псевдоними. С., 1961; прераб. и доп. изд. 1978, 1989. Българската комедия. Развой и съвременно състояние. С., 1962. Узунджово. С., 1965. Светлините на Атон. С., 1966. Българската литература в дати и характеристики. 1817–1965. С., 1966. Велико Търново – градът чудо. С., 1968. Кратка история на българската литература. В 2 части. С., 1969–1970. Български твърдини. Книжовни огнища, крепости, манастири в София и Софийско. С., 1971. Българска литературна периодика. Приносът на периодичния печат в развитието на бълг. литература. 1878–1944. С., 1972; основно прераб. и доп. изд. 1989. Никола Пиколо. С., 1972. Трявна през Възраждането. С., 1977. Българската книга през вековете. С., 1978. Тринадесет века българска литература. Събития, автори, произведения, библиография. Ч. 1–2, 1983; фототипно изд. 1999. „Веда Словена" и нашето време. С., 1991. Словото: утеха и тревога. Студии, образи, полемики. С., 1993. Между примирието и мира. Предг. Б. Богданов. С, 2004. Стоян Михайловски – поет, трибун и мислител. Културноистор. анализ с приложение на системна библиография. С., 2010.

Лит. М и н е в, Д. Произведенията на Илия Блъсков под редакцията на Иван Богданов. – Просветно единство, № 37–38, 1939–40. А р н а у д о в, М. Издание на Михайловски под редакцията на Иван Богданов. – Бълг. мисъл, 1942, № 9. Ц а н е в, Г. Под маската на Отечествения фронт. – Литературен фронт, № 491, 1946. В е л и к о в, Ст. Бележки за един речник. – Литературен фронт, № 23, 1961. К о н с т а н т и н о в а, Е. 1. Несъстоятелен труд за българската комедия. – Литературна мисъл, 1963, № 1; 2. Фактите говорят сами. – Литературен фронт, № 15, 1967. Б а н и ш к и, Г. Нов труд по история на българската литература. – Език и литература, 1970, № 6. С в и н т и л а, В. Отново „Веда Словена". – Пламък, 1992, № 3–4. М е ч е в, К. Една година без батинката. Кратки спомени за Ив. Богданов. – АБВ, № 31, 1993. М о ш е в, Ал. Иван Богданов – неуморим изследовател на българското минало. – Изв. Национален литературен музей, 3, 2005. Н е д е л ч е в, М. Страници за Иван Богданов. С., 2010.

Ст. Таринска

Никола Конаки-БОГОРИДИ

Стефан БОГОРИДИ

БОГОРИДИ, Никола Стефанов (Н. Ст. Конаки-Богориди) (1821, Яш, Румъния – 25.IV.1863, Букурещ) – висш служител в Османската империя, благодетел на бълг. образование. Син на Ст. *Богориди*, правнук на *Софроний Врачански*. Учи в грц. училища в Измит, Мала Азия, в грц. *Куручешменско училище* в Цариград, в правния ф-т на Сорбоната в Париж (1838–44). Секретар-преводач в тур. посолство в Париж (1837–39). Каймакам на Молдова (1857–58) – до него е адресиран меморандумът на бълг. колонисти, организирани от Ив. Ц. Иванов (*Каляджи*) и С. *Радулов,* за уреждане на бълг. образование в областта. Б. съдейства на замисъла и след ходатайството пред княз Димитриос Кантакузин подписва хрисовул за основаването на *Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий"* (1858); осигурява я с приходи. Поддържа връзка с известни възрожденски дейци, сред които Г. С. *Раковски*, Г. *Кръстевич*, д-р Ст. *Чомаков* и др. Подкрепя борбата на българите за самостоятелна национална църква. Последните 5 г. от живота си пребивава в Цариград, Виена и Румъния (в семейното си имение); засилва интереса си към бълг. освободително движение.

Лит. Ш и ш м а н о в, Ив. Нови студии из областта на българското възраждане. – Сб. БАН, 1926, № 21, с. 450. Н а ч о в, Н. 1. Цариград като..., с. 134, 184–185; 2. Княз Стефан Богориди. – Сб. БАН, 1931, № 24, с. 13, 20, 48, 49–51. Г е н ч е в, Н. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, 82–83. Zhelev, J. Le prince Nicolas Conachi-Bogoridi: Carrière et personnalité. – Etudes Balkaniques, 2004, № 4.

К. Михайлов

БОГОРИДИ, Стефан (Стойко Цонков Стойков) (1775/1780, Котел – 1.VIII.1859, Цариград) – висш служител в Османската империя, съветник на три-

ма султани, *дарител*. Внук на *Софроний Врачански*. Баща му е търговец на добитък. Учи в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“* (1794–97). Става домашен учител по фр. език в семейството на княз Ал. Мурузи в Цариград. Служител в драгоманството при Високата порта. През 1798 и 1812 е изпратен с дипломатическа мисия в Египет и в Молдова. Княз Скарлат Калимахи го назначава за хетман (окръжен управител) в Галац (1812–19). Каймакам на Молдова (1821–22); драгоман на тур. флот (1823). Изпада в немилост по подозрение, че е свързан с „Филики етерия“ и е заточен в Измит, Мала Азия (1823–28). Реабилитиран, съпровожда Халил паша при сключването на Одринския мирен договор (1829) като негов съветник и преводач. Управител на о. Самос (1833–59), дадена му е титлата бей (княз) от султан Махмуд II. Член е на Танзиматския съвет; заема длъжността султански съветник, създадена специално за него от султан Абдул Меджид.

Иван БОГОРОВ – рисунка от Асен Василиев

Б. издейства от султана ферман за построяване на бълг. църква и метох в Цариград. За тази цел подарява своето дворно място с къща в квартал Фенер и 40 000 гроша (1849). Първоначално къщата е преустроена и осветена за църква – 9 окт. 1849 (дървената църква, наречена „Св. Стефан“ в негова чест); впоследствие на нейно място е издигната „желязната църква“ (основният ѝ камък е положен на 25 окт. 1859). С изричното настояване на Б. пред Цариградската патриаршия Иларион Михайловски е ръкоположен за макариополски епископ и става предстоятел на църквата „Св. Стефан“. Метохът е построен срещу църквата и представлява 3-етажна каменна сграда с 25 стаи, в които се помещава и бълг. училище. Заради даренията си Б. получава почетната титла „ктитор“; избран е за епитроп (настоятел) на църквата.

Лит. Жизнеописание... – Цариградски вестник, № 443, 1859. Богориди, Е. Един българин от миналите времена. Княз Стефан Богориди. 1775–1859. – ПСп, 1911, № 71. Стойнов, Ив. Д. Българската светиня на Златния Рог и нейното минало. По случай 25-г. на българската Желязна черква „Свети Стефан“ в Цариград. С., 1923, с. 18, 20, 24, 28. Начов, Н. Биографични бележки за княз Стефан Богориди. – Сб. БАН, 1931, № 24. Несторов, Ю. Град Котел. С., 1933, 42–44. Арнаудов, М. Възхвала на велики котленци. – Училищен преглед, 1933, № 9–10. Жечев, Т. Българският великден или страстите български. С., 1975, 28–46. Желев, Й. Стефан Богориди. Кариера, национална идентичност, патриотизъм. – Изв. ДА, 83, 2002; 84, 2003.

К. Михайлов

БОГОРОВ (БОГОЕВ), Иван Андреев (I.1818, Карлово – 20.X.1892, София) – писател, общественик, журналист, публицист, езиковед, преводач, лекар. Роден в занаятчийско семейство. Учи в Карлово (1827), ученик на Р. *Попович* (1828). Постъпва в грц. *Куручешменско училище* в Цариград (1830), където се запознава с Г. С. *Раковски*. През 1840–43 учи в Ришельовския лицей в Одеса; в контакт е с В. *Априлов*, Н. *Палаузов*, Б. *Петков*, Ст. *Тошкович*, Н. *Геров*, Н. *Михайловски*, Д. *Чинтулов* и др. българи. Учител в Ст. Загора (1844). Следва химия в Лайпцигския университет (1845–47) с финансовата подкрепа на бълг. търговци в Букурещ. Принуден да прекъсне следването, заминава за Цариград, където основава печатница и създава в. „Цариградски вестник“. Учител в Шумен (1852–53). По време на Кримската война 1853–56 е преводач и кореспондент във фр. армия. Завършва медицина в Париж (1858). През 1859 отново е в Цариград. Установява се в Пловдив (1859), работи като градски лекар, журналист, издател и преводач. Открива аптека (1860). Основава акционерно дружество „Търговска дружина“ за разработване на текстилна фабрика в града. През 1865–67 Б. пътува из България, за да проучи възможностите за развитие на индустрия и издава своите пътни бел. „Няколко дена разходка по българските места“. Участва в Славянския конгрес в Москва (1867) като бълг. представител. През 1867 е в Букурещ, занимава се с журналистическа работа. По време на Сръбско-тур. война 1876 е сред бълг. доброволци като военен лекар. След примирието заминава за Букурещ, за да придружи рус. войски в Руско-тур.освободителна война 1877–78. Заболява и заминава да се лекува във Виена. Преводач при руския комисар в Пловдив. След Освобождението се отдава главно на езиковите си занимания, продължава журналистическата и издателска си дейност. Почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Б. започва книжовната си дейност като ученик в Одеса – издава изображенията на бълг. царе Иван Асен и Иван Шишман и бълг. герб (1841), като използва „Стематографията“ на Хр. *Жефарович*. Подготвя първия бълг. фолклорен сборник, съставен от българин (1842), в който помества народни песни от Изт. България и ок. 100 пословици. Замисля и първия си езиковедски труд – „Първичка българска граматика“, в който застъпва идеята за налагане на народните говори в *книжовния език*. Още първите му издания открояват основните посоки в развитието на бълг. културно възраждане: интерес към народната култура, бълг. история и бълг. език. През 1846 в Лайпциг Б. издава първия бълг. вестник „Български орел“, който излиза само в 3 броя. Принуден да спре издаването на вестника по финансови причини, Б. осъществява замисъла си в Цариград, в Балкапан хан, където организира издаването на най-продължително излизалия бълг. вестник през Възраждането – „Цариградски вестник“. Редактира вестника през първите му 3 г. На Б. принадлежи заслугата за въвеждане на новината, разбирана като актуална информация, с рубриката „Новини (колкото за сега)“ в първия брой. Идеята за новина е на първо място в излизалия в Лайпциг лист, но първото бълг. действително информационно издание е „Цариградски вестник“. Името на Б. е свързано и с други журналистически начинания носещи определението „първи“. Участва в уреждането на първото бълг. филол. сп. „Български книжици“ и придава свой облик на книжките под негова редакция (г. I, 1858). Основава първото бълг. стопанско сп. „Журнал за наука, занаят и търговия“ (1862), първото езиковедско списание „Книговище за прочитание“ (1874–75), изпълнено с рецензии и „оправяния“. Неговите периодични издания отразяват и стимулират буржоазното развитие и европеизирането на бълг. общество, популяризират идеята за специализиране на дейностите и на знанията, подпомагат преодоляването на възрожденския „енциклопедизъм“. В Букурещ през 1867 Б. започва да редактира в. „Народност“, но след десетия брой е отстранен от издателите заради статията „Чорбаджиите“. В Пловдив през 1878 издава първата книжка на сп. „Чистобългарска наковалня за сладкодумство“. Б. сътрудничи на в. „Съветник“ – 1863–64, в. „Турция“ – 1864–73, в. „Гайда“ – 1866, на сп. „Български книжици“ – 1858, „Читалище“ – 1875, на алманах „Летоструй“ – 1876 и др.

През 1868 в отделна книга излиза пътеписът „Няколко дена разходка по българските места“. Пътните си бел. Б. публикува първоначално във в. „Турция“ през 1865–67 под общо заглавие. Промените са незначителни, включени са допълнително някои глави. Творбата принадлежи към „деловия пътепис“ (С. Гюрова). Целта на Б. е да намери „сгодно място за направа на фабрика“. В центъра на вниманието му са градовете и техните жители. Авторът анализира живота на сънародниците си и се опитва да посочи как да се внедри модерният, европейският начин на живот. Описанието на бълг. места е изпъстрено с коментари, препоръки, наставления. Представена е многоизмерна и колоритна картина на бълг. градове с техните топоси, население, дружествен живот, манталитет. Б. специално се интересува от бълг. жена, нейната външност, облекло, нрави, стреми се да я цивилизова и подчертава новата ѝ, значима роля в обществото. В пътеписа съжителстват публицистичните и белетристичните елементи. Редуват се обръщения към читателите и директно поднесени тези и коментари с кратки анекдотични разкази на случки от градския живот, описания на сцени и образи, близки до фейлетонните. Белетристичните находки у Б. са особено доловими при сравняване с представянето на бълг. места в „Кратка география математическа, физическа и политическа“, където преобладават статистическите сведения за броя на църквите, училищата, истор. бел. и реконструираното минало. Учебникът информира, докато пътеписът разказва.

В езиковедските си съчинения Б. споделя възгледите на книжовниците от новобълг. школа (вж. *Книжовни школи*), развива идеята за налагане на живия народен говор (изт. наречие) в литературния език, за чистотата на бълг. език. Още в предг. на първата си книга „Математическа география“, превод от рус. на съчинението на В. Бардовски, Б. обяснява правописа на изданието и подчертава, че взема за основа говоримия език, защитава членната форма, критикува използването на архаичните форми на черковнославянския език. Този превод, както и предг. на Б., предизвиква една от първите бълг. филологически полемики. Н. *Геров* написва брошурата „Няколко думи за преводът на математическата география на г. Ивана А. Богоева“, в която приветства и оценява труда на Б., но и критикува някои от филол. му виждания. Б. отговаря също с брошура – „Нещо за няколкото думи за преводът на математическата география“, където защитава граматическите си теории и правопис. В края Б. помества няколко бълг. народни песни, за да подкрепи възгледите си за бълг. народен и литературен език. През 1844 Б. публикува първия си езиковедски труд и го озаглавява „Първичка българска граматика“, за да го отграничи от дотогавашните граматики, съставени по църковнославянски правила; заменя чуждите думи, особено тур., с бълг. народни или със съчинени от него думи. Б. е сред първите и най-активни бълг. пуристи. Стреми се да изчисти бълг. език от чуждиците – грц., рус., тур., като въвежда на тяхно място думи от народните говори или сам сътворява нови думи, опирайки се на лексикалното богатство на народния език и на слово-

образувателните му правила и особености. Нерядко Б. е критикуван и осмиван за крайности в борбата му с употребата на чужди думи. Приносът му за изграждането на новобълг. книжовен език е огромен и оценен високо от много книжовници, сред които Ив. *Вазов*, А. *Теодоров-Балан* и др. Към края на живота си Б. издава кратка *автобиография* „Животът ми, описан от мене“, написана увлекателно, с белетристично умение и усет за детайла, с присъщото му чувство за хумор. Тя е ценен извор за дейността на Б., както и за обществения и културния живот на българите от втората половина на XIX в. Материали в: Архив на Лайпцигския университет, книга за записване на студенти („Матрикел“).

Съч. Математическа география [от В. Бардовски]. Преведена от рускийт на новобългарскийт език. Част първа. Одеса, 1842. Нещо за няколкото думи за преводът на математическата география. Написа по новобългарски ... Одеса, 1842. Български народни песни и пословици. Събра ... Книжка първа. Пеща, 1842. Всеобща география за децата (от В. Бардовски). Преведе от руский язик ... (Ч. 1–3). Белград, 1843. Първичка българска граматика. Написа ... Букурещ, 1844. Първичка българска словница. Написа ... Изважданьо второ. Стамбол, 1848. Чюдесиите на Робенсина Крусо (от Д. Дефо). Побългарени от ... Цариград, 1849. Еничерете. Истинско преправена приказница [от М. Йокай]. Извади на български ... Част първа. Цариград, 1849. Кратка география математическа, физическа и политическа от ... (Съставена от гръцки учебници). Букурещ, 1851. Основа заради направа на една фабрика, да преде и тъче памук в Пловдив. Написа ..., технологический наставник. Цариград и Пловдив, 1863. Съдружество за памучна фабрика в Пловдив. Основа ..., технологический наставник. Пловдив, 1865. Различни познания за ученици. Набрал д-р ... технологически наставник. Листак първий. Пловдив. Разнесал за издаванието същий, 1865. Няколко дена разходка по българските места. Пътувал през 1865–1866 г. ... Букурещ, 1868; фототипно изд. 1997. Френско-български и българско-френски речник. Той съдържава: 1. Всичките речи с всичките им значения ... 2. По-голямата част на техническите изречения от науки и занаят и всичките новоизмислени речи ... 3. Същето изговаряние на френските речи, когато те ся отбиват от общето правило на правописанието. 4. Речник на географически и исторически имена... 5 Азбучен лист на употребливите във френский язик скъсени речи. 6. Сравнение на френските мерки и теглилки с турските. От д-р ... Част първа. Френско-българска част. Виена, 1869. Упътване за български язик. Написал д-р ... Виена, 1869. Второ упътване за българский език. Д-р ... Виена, 1870. Българско-френски речник. Той обнема: 1. Всичките речи на български наш език. 2. Повечето научни речи, които са употребяват в наука, занаят и търговия. 3. Речник на географически и исторически имена вети и нови и кръстителните имена и по-познатите митологически. От д-р ... Дял втори. Българско-френски дял. Виена, 1871. Български речник с тълкуванея и примери от доктор ... № 1. Пръв листак А – вдлъбнат. Виена, 1871. Третье упътване за български език. Написал д-р ... Виена, 1872. Селскиат лекар. Той показва: 1. Как да си вардим здравето. 2. Как да познаваме болестите... 3. Как да си гледаме добитакат и кога заболее, как да го лекуваме и др.т. От д-р ..., Виена, 1875. Живота ми, описан от мене. С., 1887. За народна свяст, добро поминуванье и народна реч. Пловдив, 1970. Ред. и съст. Г. Боршуков. И се започна с „Български орел“. Избрани произведения. Подбор П. Тотев. С., 1983.

Лит. Патев, П. Д-р Ив. А. Богоров. Български учител, народен будител и родоначалник на българското вестникарство. С., 1935. Константинов, Г. Живота и идеите на доктор Иван Богоров. – Сер, 1946, 110–117. Валтер, Х. 1. Към характеристиката на Ив. Богоров – Литературна мисъл, 1961, № 3; 2. Лайпциг и Богоровите обществено-политически възгледи. – Бълг. журналист, 1970, № 12. Арнаудов, М. Творци на Българското възраждане. Първи възрожденци. Т. 1. С., 1969, 438–475. Таринска, Ст. Иван Богоров. – В: Бележити българи. Т. 3. С., 1969. Боршуков, Г. История на ... Пенев, Б. Иван Андреев Богоров. – В кн. му: История на... Т. 2. Недялков, Хр. Книга за врожденеца д-р Иван Богоров. С., 1977. Гюрова, С. 1. Българският пътепис. Зараждане и утвърждаване. С., 1979, 186–189; 2. Зараждане и утвърждаване на пътеписния жанр и неговата съдба в българската литература. Дисертация. С., 1988. Тотев, П. Малка разходка из Богоровите зачяла (предг.). – В: Богоров, Иван. И се започна с „Български орел“. С., 1983. Попова, В. Иван Богоров. – В: Строители на родния език. С., 1982. Михова, Л. 1. Журналистът Иван Богоров. – В: Печат и литература. С., 1994; 2. Модерните потреби на Възраждането. С., 2001, 95–116. Константинова, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000. Станева, К. 1. Гласове на Възраждането. С., 2001; 2. Места, гледища, прозрения (Възрожденски и днешни реторики). – Език и литература, 2008, № 1–2. Лекова, Д. Иван Богоров. – В кн. му: История на… Т. 1. Капралова, Н. Хоризонти на очакване и поле на рецепцията: за писмениците през Възраждането. – Бълг. език и литература, 2004, № 5. Панайотов, Ф. Вестници и вестникари. С., 2008. Гетова, Е. Изобретяване на модерни светове. Иван Богоров. В. Търново, 2009.

Л. Михова

БОГОСЛОВСКО УЧИЛИЩЕ НА О. ХАЛКИ – грц. учебно заведение, разположено на един от Принцовите острови в Мраморно море на югоизт. от Цариград – о. Халки (дн. Хеймбелянда) – единственото за православни ученици в Османската империя. Открито при архиерейството на патриарх Герман по изричното настояване на К. Икономос (1 окт. 1844). Помещава се в манастира „Св. Троица“ на изт. хълм на острова. Поддържано от Цариградската грц. патриаршия – всеки владика е длъжен да внася определена сума за него. След разрушаването на сградата при земетресение е построено отново. Представлява пълна класическа гимназия от 4 класа и 3-г. богословско-философска степен. В първата степен се изучават грц., лат., черковнославянски, тур., фр. език, катехизис, начално богословие, свещена история, църковно пеене (грц. спев). Във втората се добавят догматическо и каноническо богословие, география, обща история, поетика, църковни автори. Учебните занятия са съобразени с църковното богослужене – всеки ден за обучаемите са задължителни сутринната и вечерната литургия, а в неделя и в празник има и обедна литургия. Според правилника новопостъпил ученик трябва да е навършил 18 г. и да е най-много на 24 г.; да е монах или да е дал обет, че ще стане такъв; да е подготвен по началните дисциплини; да е препоръчан от някой владика. Всяка година се приемат 50–60 ученици. Към училището има пансион. Образованието, квартирата и храната са безплатни; заплащат се само книгите и тетрадките. Учениците са длъжни сами да се грижат за облеклото си. Пръв ректор на училището е ставрополският митрополит Константинос Типалдос. След него са Вриений (от 1863), Герман Григориас, Никифор Глика. През 1867 ректорското място се поема от Антим Анхиалски (бъдещ екзарх *Антим I*),

който въвежда новобълг. език. Сл.г. го сменя българинът Василий Анхиалски. Учители са Илиас Танталидис и Йоанис Таксис. Впоследствие в училището преподават и българите: Йоан *Димитриевич* от Охрид (1847), който съставя черковнославяска граматика на грц. език, *Неофит Рилски* (1852), съставя христоматия на черковнославянски език с речник, *Партений Зографски* (1852). В края на Кримската война 1853–56 турците забраняват черковнославянския език, защото го приемат за руски. След изостряне на църковната борба, Гръцката патриаршия забранява да се приемат българи (от 1868). През 1921 училището става духовна академия. До 1859 завършват 4 българи – рилски монаси. За 10 г. завършват стотина българи, сред които: Дамаскин Велешки, архимандритите Павел, Исая, Филарет, монасите Теоклит, Йеротей, Евгений, Дионисий Илиев, Григорий Немцов (бъдещ *Григорий Доростоло-Червенски*), миряните Одисей Попниколов (бъдещ митрополит Симеон Варненско-Преславски), Мл. Желязков, Ст. Салгънджиев, Ив. Бенчев, М. *Балабанов*, Евг. Мишайков и др. На о. Халки има и малка бълг. колония – търговци със свои кантори като Хр. и Н. Тъпчилещови, Д. Гешов, Г. *Золотович*, Ст. Камбуров, З. Струмски, А. *Екзарх*, хаджи Н. Минчоолу.

Лит. Балабанов, М. 1. Спомени. – Век, 1874, № 2; 2. Българска колония на един остров. – ПСп, 1910, № 71. Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. – Сб. БАН, 1925, № 19, 125–133. Румбос, Д. Български преподаватели и ученици в Богословското училище на остров Халки (1844–1903). В. Търново, 2007.

К. Михайлов

БОДЯНСКИ, Осип Максимович (31.X.1808, Варва, Полтавска губерния – 6.IX.1877, Москва) – рус. славист, украинец по произход. Учи в духовно училище, завършва Полтавската семинария в гр. Переяслав. Изучава древни езици, пол. език. Завършва отделението за словесни науки на Философския ф-т на Московския университет (1834). Защитава магистърска дисертация на тема „О народной поэзии славянских племен“ (1837). През 1837–42 е командирован от Московския университет, за да се запознае по-обстойно с историята и литературата на славянските народи. Посещава Прага, Виена, Будапеща, Белград, Загреб, Любляна и др. европейски градове, свързва се с П. И. *Шафарик* и с др. видни слависти, проучва стари славянски ръкописи. По време на командировката си събира богата учебна библиотека, която предава в университета в Москва. Извънреден проф. в катедрата по славистика в Историко-филол. ф-т на Московския университет (от 1842), редовен. проф. (1855–67). Чете лекции по славистични дисциплини, свързани с езика, литературата, историята на славянските народи; преподава чеш., пол., срб. и бълг. език. Действителен член (1837) и секретар (1845) на „Общество истории и древностей российских“, директор на печатницата при Московския университет. Член-кор. на Руската АН (1854).

Б. разработва проблеми, свързани със старобълг. език, литература и култура. Проучва старобълг. ръкописи. Подготвя за печат част от съчинението „Небеса“ от Йоан Дамаскин в превод на Йоан Екзарх, „Шестоднев“ от Йоан Екзарх, Симеоновия сборник от 1073. Обнародва препис на съчинението „За буквите“ от Черноризец Храбър, ръкописи за живота и делото на Кирил и Методий. Интересува се от събитията в България, от политическия и духовния гнет, поддържа връзки с бълг. интелектуалци, получава бълг. възрожденски издания. И. Г. *Прижов* подарява на Л. *Каравелов* книгата на Б. „О времени происхождения славянских письмен“ (1855) с посвещение „Любену Каравелову. На память о Москве, и чтоб неустанно писал историю Болгарии“. Нея използват и цитират Каравелов, М. *Дринов*, Сп. *Палаузов*. На Б. предават за публикуване народни умотворения Н. Попконстантинов, Каравелов. Студенти на Б. са: Г. *Бусилин*, Н. *Михайловски*, Н. *Катранов*, Р. *Жинзифов*, Н. *Бончев*, М. *Дринов* и др. българи. В редактираното от Б. сп. „Чтения в обществе истории и древностей российских“ със значителен принос за развитието на славистиката в Русия, се поместват публикации за старобълг. литература, материали, посветени на събития през Възраждането. Сътрудници на списанието са Сп. Палаузов, М. Дринов, Хр. *Даскалов*. Б. подарява на Бълг. бла-

Осип Максимович БОДЯНСКИ

готворително братство в Цариград 57 броя отпечатъци от сп. „Чтения…“ със статии, свързани с бълг. история. Полага грижи за Ив. *Шопов* и за др. бълг. студенти в Москва. Българите се отнасят с уважение към него – Ив. *Денкоглу* подпомага материално издаването на Симеоновия сборник от 1073. С. *Филаретов* му изказва своята „искрена, сърдечна благодарност“ за „постоянното му доброжелателство“ към България. Т. *Минков* го нарича „баща и благодетел на българския народ“.

Лит. К о н д р а ш о в, Н. А. Осип Максимович Бодянски. М. 1956. М и н к о в а, Л. 1. Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане. С., 1978; 2. Български възрожденци в Русия. С., 2005. Б о ж и л о в а, М. Приносът на О. М. Бодянски за утвърждаване на българската езиковедска проблематика. – Бълг. език. Приложение. 2008, № 5.

С. Бакърджиева-Лекова

Людмила БОЕВА

БОЕВА, Людмила Йосифовна (19.VIII.1934, Астрахан – 5.IV.2001, София) – изследователка на рус. литература. Завършва рус. филология в Саратовския държавен университет „Н. Г. Чернишевски“ (1956). Аспирантка в Московския държавен педагогически инст. „В. И. Ленин“ (1956–59). Преподавателка по рус. литература в Братиславския университет (1959–70). Защитава кандидатска дисертация на тема „Русские сатирические повести XVII века“ (1966). През 1969 се хабилитира в Карловия университет в Прага с труда „Пародия в русской литературе XVII века“. Н.с. (1971) в Инст. за литература при БАН, доц. (1982), проф. (1989) по рус. фолклор, стара рус. литература и рус. литература на XVIII в. в СУ. Защитава докторска дисертация на тема „Проблемы жанров в русских повестях XVII века“ (1988). Ръководи катедрата по рус. литература в СУ (1992–96).

Б. е авторка на няколко монографии, учебници, христоматии, на ок. 100 научни статии и студии. Основни теми в научните ѝ търсения са жанровете на старорус. литература (XI–XVII в.), рус. сатирични и битови повести от XVII в. и рус. барок, проблемите на рус. сантиментализъм и Просвещението. Значителен принос в бълг. русистика имат трудовете ѝ, в които разглежда литературните отношения между Русия и България през Средновековието и по време на Възраждането, както и изследванията ѝ за връзките на рус. литература с другите славянски и европейски литератури (пол., словашка, чеш., срб., фр. и др.). Друг аспект на научните търсения на Б. са някои от жанровете на бълг. възрожденска литература, както и творчеството на *Софроний Врачански*, *Паисий Хилендарски*, Хр. *Ботев*, което разглежда най-често в съпоставка с рус. и срб. автори (протопоп Авакум, Доситей Обрадович, Й. Раич).

Съч. Вопросы древнерусской литературы. С., 1981. Старата Киевска Русия. История. Култура. Литература. С., 1983. Проблемы русской литературы XI–XVIII веков. С., 1985. Развитие жанров в русской и болгарской литературах XVII и XVIII вв. С., 1985. Древнерусские повести (Жанры XVII века). С., 1992. Русский фольклор. Очерки и образцы. С., 1991. Древнерусская литература. Хрестоматия. С., 1992 (съвм. с А. Вачева).

Лит: Л и х а ч е в, Д. С. Автобиографиите на Софроний Врачански и Авакум Петров (Опит да се обяснят техните различия). – Литературна мисъл, 1978, № 10. Т о м о в а, Е. Л. Боева. Вопросы древнерусской литературы. – Старобълг. литература, 1983, № 13. Д и л е в с к и, Н. М. Л. Боева. Развитие жанров в русской и болгарской литературах XVII–XVIII вв. – Старобълг. литература, 1984, № 16. С т а н е в а К., Н. А р е т о в. Нови книги за литературата на Българското възраждане. – Литературна история, 1987, № 16. И л ч е в а, Р. Л. Боева. „Проблемы русской литературы XI–XVIII вв.“ и „Развитие жанров в русской и болгарской литературах XVII–XVIII вв.“ – Болгарская руссистика, 1989, № 2. Ч е к о в а, И. Професcор Людмила Боева (1934–2001). – Древняя Русь. – Вопросы медиевистики, 1 (11), 2003. Реката на времето. Сб. статии в памет на проф. Л. Боева. С., 2007.

А. Вачева

БОЖЕНЦИ – село в Северна България, на 16 км източно от Габрово. Липсват писмени документи за основаването му. Първите писмени данни за селото са от 1750, когато то наброява 24 къщи. През втората половина на XVIII в. Б. става административен център на околните колибарски селища и постепенно се превръща в търговско средище. В началото на XIX в. се разраства с повече от 100 къщи и с 32 дюкяна. През 1839–40 е построена църквата в селото. В църковния двор е открито килийно училище. През 1870–72, благодарение на майстор Генчо Кънев, построил Априловската гимназия, в Б. е издигната нова сграда, в която е

открито класно училище. Жители на Б. са абонати на сп. „Училище“ и *спомоществователи* на „Минейник“ (1869) от А. Иванов – 1 екз. Селото има принос в националноосвободителното движение. В четата на Хр. *Ботев* участва Христо Иванов Стоянов, загинал в Тетевенския балкан по време на Априлското въстание 1876. През този период войводата Христо Патрев от с. Шипка повежда чета от ок. 10 жители на селото към Балкана. От 1964 Б. има статута на архитектурен резерват.

Лит. Ц о н ч е в, П. Из общественото и културно минало на Габрово. С., 1934. С т о й ч е в, М. Боженци. С., 1975. Г е о р г и е в а, Б. Народната архитектура в Боженци от края на XVIII до началото на XX в. С., 1979.

А. Алексиева

БОЗВЕЛИ – вж. *Неофит Хилендарски*-Бозвели.

БОЖЕНЦИ – Храмът „Св. Пророк Илия“, построен през 1839

БОЛГРАД – град в Южна Бесарабия (дн. Украйна, Одеска област), бълг. културен и литературен център през Възраждането. Основан през 1821 от българи преселници като административен център на бълг. колонии в Бесарабия. В разстояние на 2–3 десетилетия населението му нараства и се замогва, през 1832 наброява над 52 000 души. Преселниците продължават културните традиции в бълг. земи, откриват 2 частни килийни училища. През 1832 е основано обществено (енорийско) *взаимно училище*, в което се преподава на рус. език четене и аритметика, на черковнославянски – черковна история и катехизис; в началото на 40-те г. към него се открива отделение за зememери и клас за момичета. От 1845 Д. Панайотов, свещеник и учител, преводач на комедията „Дворянски вибори“ (1843) от Гр. Ф. Квитка, преподава бълг. история; С. *Радулов* и Ив. Ц. *Иванов* (Каляджи) въвеждат изучаването на бълг. език (1855). Разпространени са бълг. ръкописни книги и печатни издания – „Тихонравовски дамаскин“, „Царственик или история славяноболгарская“, Новият завет, сп. „Любословие“, „Месецослов или календар вечний“ от Х. К. *Сичан-Николов*, „Зерцало или огледало християнское“ и „Святителное поучение“ от *Натанаил Охридски и Пловдивски*. Със средствата на всички бесарабски българи в града е построен величествен катедрален храм „Свето преображение Господне“ (1838) в чест на избавлението от османско иго; в него се служи на черковнославянски от свещеници българи, които поддържат връзки с духовните огнища в бълг. земи и Атон. Възниква идеята за създаване на централно училище с по-високо образователно ниво, осъществена след Кримската война 1853–56, когато по силата на Парижкия мирен договор 1856 Юж. Бесарабия и Б. преминават към Княжество Молдова (след обединението на Влашко и Молдова 1859 – Княжество Румъния). Гражданите запазват изселническите си права и отправят искане за основаване на бълг. средно учебно заведение. С хрисовул (грамота) от 10 юни 1858 на молдовския княз Н. Ст. Конаки–*Богориди* (правнук на *Софроний Врачански*), при активното съдействие на Г. С. *Раковски*, С. Радулов, болградските първенци П. Греков, Н. Парушев и др. е създадено Болградското централно училище (известно като

Болградска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“, 1859). Хрисовулът, изготвен много добре, урежда характера на обучението, управлението и материалната обезпеченост на училището. До Руско-тур. освободителна война 1877–88 Болградската гимназия запазва бълг. си характер и е единствено бълг. средно учебно заведение през Възраждането извън пределите на бълг. земи. Гимназията става главен и много активен център на културния живот в Б. Към нея се открива библиотека (1860), която изпълнява функцията на обществена градска библиотека, създава се театрална трупа. Ученическото дружество „Събуждане“ (1872–78) поема ролята и на читалище – организира образователни беседи. Материалната стабилност на училището позволява издържането на печатница, в която се отпечатват „Ловчанският владика или бела на ловчанският сахатчия“ (1863) от Т. *Икономов,* „Изгубена Станка“ (1865) от Ил. *Блъсков*, „Български народен сборник“ (1872) от В. *Чолаков*, „Цигулка с народни и любовни песни“ (1869) от Хр. *Мавридов*, „Ясен І. Приказка из българската история“ (1864) от З. Милковски, преводач Б. Димитров, „За длъжностите на человека“ (1862) от С. Пелико, преводач Д. *Тошкович*, „Краткий учебник по всеобща история“ (1864) от Г. Вебер, преводач Н. Казанакли, „Естествена история…“ (1870) от В. *Берон* и др. Излиза литературното сп. „Общ труд“ (1868) и сп. „Духовни книжки“ (1864, 1866–68), което обогатява преводната религиозна книжнина и антифанариотската публицистика, застъпени в печатницата, в. „Пътник“ (1870), „Български глас“ (1876–77), неоткритите досега в. „Ехо на Болград“ (1872), „Ялпух“ (1873), редактирани от В. *Диамандиев*, и „Ехо на Бесарабия“ (1874, на рум. език).

В Б. учителстват повече от 20 бълг. книжовници, някои от които написват и издават учебници (С. Радулов, П. *Калянджи*, В. *Берон*, Н. Казанакли, Д. Начев и др.); фолклорни и етнографски материали събират и обнародват Ц. *Гинчев*, И. Иванов. В Б. пребивават Ив. *Богоров* (1842), Натанаил Охридски и Пловдивски (многократно), Н. *Геров* (1844), Д. *Великсин* (1864), Г. С. Раковски (1866). По-продължително време работят П. *Кисимов* – като търговец, обществен деец и публицист, Ив. *Селимински* – като окръжен лекар, Р. *Блъсков* – като журналист, Т. *Запрянов* – като учител и журналист, П. Калянджи – като учител и автор на учебници. Градът често е посещаван от Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев*, Ст. *Стамболов*. Б. се отличава с широка спомоществователска дейност (вж. *спомоществователи*). Заможните фамилии Хорозови, Парушеви, Узунови, Абаджиеви, Казанакли, Радионови, Грекови, учители и ученици от гимназията, занаятчии и др. подпомагат материално издаването на книги, печатани в Б. и другаде, изданията на Раковски, участват в създаването на *Българското книжовно дружество* в Браила. М. Мумджиев издържа в. „Български глас“, П. Фитов дарява годишни течения от в. „Независимост“ за бълг. ученици и студенти в Чехия и е настоятел на 11 бълг. периодични издания. В Б. се получават сп. „Български книжици“, „Знание“, в. „Цариградски вестник“, „Дунавски лебед“, „Българска пчела“ (39 абонати), „Гайда“ (20 абонати), „България“, „Народност“, „Дунавска зора“ (125 абонати), „Балкан“ (77 абонати), „Тъпан“, „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“ и др. Книги и вестници се продават в търговските дюкяни, четат се и се разискват в кафенета и кръчми, ученическото дружество „Събуждане“ има свой клуб в халваджийницата на братя Стоянови, където през 1876 се отливат лъвчета за калпаците на Ботевите четници. В града съществува клон на БРЦК, създават се 2 благотворителни общества за подпомагане на пострадалите през Априлското въстание 1876. Б. поддържа постоянни и разностранни връзки с бълг. земи и бълг. общности в Цариград, Румъния, Русия, Чехия и др. Единствен емигрантски център с почти изцяло бълг. население и главен просветен център през 60-те–70-те г. на XIX в., Б. изиграва голяма роля за съхранението на езика и народностните традиции в бълг. диаспора, съдейства за формирането на единна нация, за модернизирането на литературната култура под западноевропейско, западнославянско и рус. литературно влияние. Гимназията създава кадри за културните институции и държавната администрация в освободена България; неин випускник и неин стипендиант в Пражкия университет е Ал. *Теодоров-Балан*, автор на една от първите истории на бълг. литература.

Лит. С к а л ь к о в с к и й, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и в Новороссийском крае. Одесса, 1848. З а н е т о в, Г. Българските колонии в Русия. – ПСп., 1895, № 48. К и с и м о в, П. Три години в Бесарабия. – Бълг. сбирка, 1902, № 1, 2, 4. Т и т о р о в, И. Българите в Бесарабия. С., 1903. М ы с л а в с к и й, К. А. Исторический очерк гимназии императора Александра III в Болграде. Ч. 1. Болград, 1904. Жизнеописание митрополита Охридско-Пловдискаго Натанаила. – СбНУ, 25, 1909. Д я к о в и ч, Вл. Българите в Бесарабия. Кратък истор. очерк. С., 1930. Българска Бесарабия. Ед. л., С., 1938. А т а н а с о в, П. Болградската гимназия. – Училищен преглед, 1940, № 2. Б о ш н а к о в, Н. Необнародвани документи за дейността на Българския революционен комитет в гр. Болград – Бесарабия. – Изв. музеите в Северозап. България, 2, 1978. Р а д к о в а, Р. Към предисторията на Болградската гимназия. – Векове, 1978, № 3. З а б у н о в, И. Д. Болгары Юга России и национальное болгарское Возрождение в 50–70-е гг. XIX в. Кишинев, 1981. К а у ф м а н, Н. Народните песни на българите от Украинската и Молдавската ССР. В 2 т. С., 1982. С ю п ю р, Е. 1. Българската емигрантска…, 99–100, 226, 227; 2. Българските училища в Румъния през XIX век 1858–1877. Документи. С., 1999, 101–544. Т е о д о р о в-Б а л а н, Ал. Книга за мене си. С., 1988. Н и к о л о в а, Ю. Сава Радулов. С., 1989. Г р е к, Ив., Н. Червенков. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. С., 1993. Б а з а н, Ив. Болград – люлка на модерната българска просвета. – В: Болградската гимназия. Сб. по случай 135 г. от основаването ѝ. С., 1993. Българите в Румъния XVII–XX в. Документи и материали. Съст. М. Младенов, Н. Жечев, Б. Нягулов. С., 1994, 74–77, 109–111, 202. М а ж д р а к о в а-Ч а в д а р о в а, О. Евлогий Георгиев и утвърждаването

на Болград като културно-просветно огнище. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. В. Търново, 1996. Челак, Е. Училищното дело и културно-просветният живот на българските преселници в Бесарабия (1856–1878). С., 1999. Дойнов, Ст. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751–1878). С., 2005. Аретов, Н. Болград и възрожденският театър: В. Попович. – В: Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование. Международна научно-практическа конференция 26–27 септ. 2008. С., 2009. Просвета и промяна. Сб. в чест на Румяна Радкова и по случай 150-г. на Болградската гимназия. С., 2010.

Ст. Таринска

БОЛГРАДСКА ГИМНАЗИЯ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, Централно училище в Болград – първата българска гимназия. Основана през 1858 в Болград със специален хрисовул от молдовския княз Н. Ст. Конаки-*Богориди*, (правнук на *Софроний Врачански*), открита на 3 май 1859. Решението е взето след подадена молба от бълг. първенци, организирани от Ив. Ц. Иванов *Каляндж*и и С. *Радулов*; активно съдейства Г. С. *Раковски*. Гимназията се управлява от изборен Попечителен комитет и се издържа от приходи на общината, което осигурява относителна независимост от централната власт. Обучението е безплатно и широко достъпно, единственото ограничение е питомците да изповядват православната вяра. Курсът на обучение е в две степени: долна – прогимназиална (3 г.), която осигурява учители за бълг. начални училища в бесарабските села, и горна – гимназиална (4 г.), която подготвя преподаватели за гимназията и позволява продължаване на образованието във висши учебни заведения. Преподава се на бълг. език. Личният състав се назначава по предложение на Попечителния комитет. Учителите се утвърждават след конкурс, изисква се да имат висше образование. Учебната програма съответства на реално-класическото европейско средно училище. Застъпено е изучаването на бълг. език (в целия 7-годишен курс), бълг. словесност и бълг. история, рум. история и литература, обща история, география, естествени науки, физика, математика, религия, философия, агрономство, търговия, рисуване, пеене, изучаване на стари (черковнославянски, лат., грц.) и нови (рум., фр., нем.) езици и др.; програмата се стабилизира след 1869. Директори са: С. Радулов (1858–59), Д. *Мутев* (1859–64) – придава на учебното заведение характер на национална културна институция, назначава високо образовани учители, урежда пансион и печатница; Г. *Миркович* (1864); В. *Берон* (1864–67) – подобрява учебната програма, качеството на обучението и дисциплината, въвежда класното наставничество, задължителното изучаване на фр. и нем. език, създава кабинет по физика и естествени науки, обогатява библиотеката; Т. С. *Икономов* (1864, 1867–69); Титус Първу (1869–70), П. Теодорович (1870–81) – усилията му да съхрани бълг. характер на гимназията остават напразни; Г. Стаменов (1881–85) – при него училището е превърнато в рус. гимназия. Учители в горния курс са: С. Радулов (1858–62) – по бълг. език и педагог в пансиона; Д. Мутев (1859–64) – философия и логика; отец М. Казанакли (1858–80) – религия, Н. Казанакли (1860–73) – обща история и география, В. *Попович* (1861–65) – бълг. език и литература (програмата му съдържа: риторика, теория

БОЛГРАДСКА ГИМНАЗИЯ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, 1859 – първата българска гимназия

на стихосложението, история на поезията – средни векове и нова поезия на руси, чехи, сърби, поляци, в VII клас – стара литература на Франция, Германия, Англия и бълг. литература), В. Д. *Стоянов* (1873–79) – славянски език и бълг. литература, Т. С. Икономов (1862–72) – славянски език и литература (включва изучаване на сравнителна граматика и анализ на стари бълг., рус., чеш. средновековни паметници), бълг. история, църковнославянски език, В. Берон (1864–67) – естествознание; Ив. Филипов (1862–67) – физика и математика, Д. Ямболов (1865–1889) – по физика, космография и математика, П. Теодорович (1864–80) – лат. и грц. език, през 1868–70 – бълг. език, П. Евтушенко (1875–85) – славянски език, бълг. литература и бълг. език, Б. *Горанов* (1876–79) – нем. език и философия; К. *Цанков* (1873–74) – нем. език, география и история; Д. Агура (1875–78) – обща история, Д. Начев (1873–77) – естествена история и хигиена, В. К. Василев (1876–77) – математика, Ив. Гошев (1876–77) – химия, естествена история, политическа икономия, агрономия, фр. език (Начев, Василев и Гошев завършват гимназията и са нейни стипендианти), Ал. Константинович (1862–84) – фр., и др. преподаватели по временно застъпени предмети (агрономство, търговия, гимнастика и пр., общият им брой надхвърля 50 души. Учителите по краснопис и рисуване, пеене, рум. език са обикновено чужденци, всички останали са българи, главно произхождащи от бълг. земи, което гарантира високото ниво на родния език.

Гимназията има 2 библиотеки – училищна (основана 1860) и ученическа (1874), които притежават книги и учебници от различни области на знанието – на бълг. и др. езици, съчиненията на големите европейски и рус. писатели, почти всички бълг. периодични издания, фр., рум., рус., нем., чеш. и др. вестници и списания. Ученическото дружество „Събуждане“ (1872–78), създадено да подпомага изучаването на бълг. език, история и география, изпълнява ролята и на читалище – изнасят се популярни беседи, обсъждат се трудове на К. *Иречек*, А. Н. *Пипин*. Към училището има пансион (открит 1861, през 1863 за него е построена специална сграда). До 1886 завършват 22 випуска, всичко 214 младежи, първият випуск от 7 души през 1865. Данните за броя на учениците са противоречиви, смята се, че постъпват ок. 2000 младежи от Бесарабия и бълг. земи, главно в долната степен (по други данни постъпилите са 685, завършилите до 1877 са 124), допускат се и слушатели. През 1863–64 (?) се въвежда като църковно-училищен празник денят на св. св. Кирил и Методий. Общоградски празник е завършването на учебната година, произнесените слова се отпечатват в бълг. периодични издания. Към гимназията има хор, оркестър и театрална трупа, която представя диалога „Иван и Стоян“ (1863) от П. Р. *Славейков*, комедията „Михал“ (1863) от С. *Доброплодни*, драмите „Стоян войвода“ (1870), „Райна княгиня“ и „Велислава“ от Д. *Войников*, „Иванко“(1876) от В. *Друмев*, „Многострадална Геновева“, пиеси от чужди автори. Учителят по рисуване Андрей Сако създава картината „Раковски у Балкана“ (1869), която се разиграва на томбола. В печатницата (1860–78), управлявана от С. Радулов, К. *Тулешков* и др., се издават 5 бълг. списания и над 60 книги – учебно-просветна и религиозна книжнина, художествени произведения (вж. *Болград*), *календари*, политически брошури, документи. Директорът на гимназията и Попечителният комитет ръководят всички бълг. начални училища в Болградски окръг. Гимназията издържа 19 свои ученици в западноевропейски и рус. университети, повечето от тях заемат висши длъжности в България след Освобождението. Нейни възпитаници са: А. Кънчев, О. Панов, Д. Греков, Ал. Малинов, Ал. *Теодоров-Балан* и др.

През 60-те и 70-те г. гимназията е център на просветния и културния живот на българите в Румъния (Раковски, Каравелов, Ботев обсъждат положението ѝ в своите вестници), добива общонационално значение, допринася за формирането на модерна бълг. интелигенция. След Руско-тур. освободителна война 1877–78 Болград преминава в държавните граници на Русия, училището е превърнато в рус. гимназия, затварят се печатницата и библиотеката; бълг. език се изучава факултативно до 1885, след което е изключен окончателно от програмата. В края на XX в., в границите на независима Украйна (от 1991) сред бесарабските българи се активизира борбата за образование на роден език, гимназията е възобновена и е узаконена като бълг. учебно заведение през 2001 по споразумение между България и Украйна под името Болградска гимназия „Георги Сава Раковски“.

Лит. Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и в Новороссийском крае. Одесса, 1848. Кисимов, П. Три години в Бесарабия. – Бълг. сбирка, 1902, № 1, 2, 4. Мыславский, К. А. Исторический очерк Гимназии императора Александра III в Болграде. Ч. 1. Болград, 1904; фототипно изд. С., 1994. Иванов, К. Болградската гимназия. – Училищен преглед, 1935, № 3. Атанасов, П. Болградската гимназия. – Училищен преглед, 1940, № 2. Дончев, Д. Болградската гимназия през 1858–78. – Изв. Педагогическия инст. „Акад. Т. Самодумов“, 19, 1965. Жечев, Н. Два документа за учебното дело в Южна Бесарабия от 60-те–70-те години на XIX в. – Изв. Архивния инст. 4, 1968. Радкова, Р. Към предисторията на Болградската гимназия. – Векове, 1978, № 3. Сюпюр, Е. 1. Българската емигрантска ..., 59–60; 84–88; 215–216; 2. Българските училища в Румъния през XIX век. 1858–1877. Документи. С., 1999. Николова, Ю. Сава Радулов. С., 1989. Маждракова - Чавдарова, О. Градиво за историята на Болградската гимназия и за българи – учители и учащи се в Южна Русия (60-те–70-те години на XIX в.). – Изв. ДА, 64, 1992. Болградската гимназия. Сб., по случай 135 години от основаването ѝ. С., 1993. Челак, Ек. Училищното дело и културно-просветният живот на българските преселници в Бесарабия (1856–1878). С., 1999. Караиванов, Н. Националните и европейските измерения на

Болградската гимназия през Възраждането 1858–1878. – В кн. му: Болградската гимназия. По случай 150-г. от основаването на Болградската гимназия. 2. изд. Сб. статии, публикувани във в. „Роден край“. Одеса, 2008. Д о й н о в, Ст. Болградската гимназия в историята на българското просветно движение. – В: Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование. Международна научно-практическа конференция 26–27 септ. 2008. С., 2009. К а р а и в а н о в а, Т. Обучението по български език в Болградската гимназия 1859–1881. – Пак там. К а л ч е в, К. Българската етническа общност в Бесарабия (XIX–XX в.). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси. В. Търново, 2009, 71–81 и др. Н я г у л о в, Бл. Образованието в историята на бесарабските българи. – В: Просвета и промяна. Сб. в чест на член-кор. Р. Радкова и по случай 150 г. на Болградската гимназия. С., 2010.

К. Михайлов, Ст. Таринска

БОЛИÀК (Bolliac), Чезар (25.III.1813, Букурещ – 25.II.1881, Букурещ) – румънски писател, журналист и обществен деец. Учи в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“*. Участва в румънската революция от 1848, след това емигрира във Франция. Завръща се в Букурещ през 1857, активно подкрепя Обединението на Влашко и Молдова и реформите на княз Куза, насочени срещу остатъците от феодализъм в рум. село. Издава в. „Buciumul“ (1862–64) и „Trompeta Carpaţilor“ (1864–77), които имат силно влияние върху съвременниците му. Пише поезия, мемоарна проза, публицистика, научни съчинения от областта на археологията. Пръв теоретик на революционния романтизъм в рум. литература, поклонник на В. Юго. Поетичното творчество на Б., вдъхновено от патриотични и социални идеи, и възгледите му за поезията оказват влияние върху Д. *Великсин*, който помества свои произведения в неговите вестници. Б. посреща със симпатия в. „Бъдъщност“ на Г. С. *Раковски*, ласкаво се изказва за Великсин, но се противопоставя на формирането на бълг. чети в Румъния, във връзка с което води полемика с Л. *Каравелов*. През 1871 посещава бълг. земи и публикува пътните бележки „От Русе до Варна“ във в. „Trompeta Carpaţilor“, преведени и обнародвани частично във в. „Отечество“ („От Русчук до Варна“, № 85, 1871) и препечатани във в. „Libertatea“, румънското издание на в. „Свобода“ (№ 12, 15, 1871).

Съч. От Русе до Варна. – В: Румънски пътеписи от XIX век за българските земи. С., 1982.

Лит. Б а з-Ф о т и а д е, Л. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980, с. 37, 131, 171 и др. Б о я д ж и е в, П. 1. Христо Ботев и Чезар Болиак. – Език и литература, 1983, № 1; 2. Българският въпрос по страниците на „Тромпета Карпацилор“ и полемиката на Любен Каравелов с Чезар Болиак. – Любен Каравелов. Сб. по случай 150 г. от рождението му. С., 1990. Ф л о р я, Р. Димитър Великсин в контекста на румънската литература от средата на XIX век. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на проф. Дочо Леков. С., 1998.

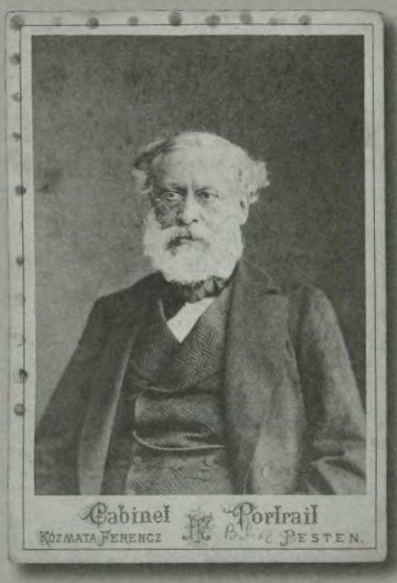

Чезар БОЛИÀК

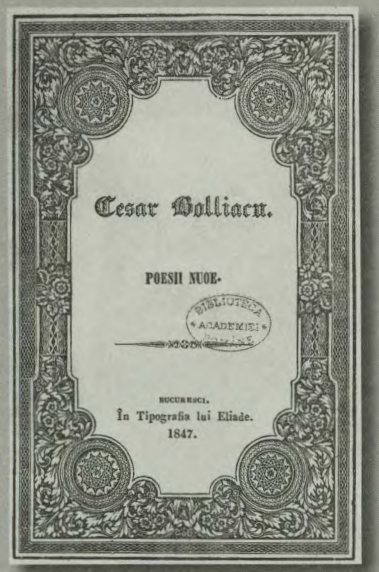

Чезар БОЛИÀК. „Нови стихотворения“, 1847

Ст. Таринска

БОНЧЕВ, Нешо Бончев (2.I.1839, Панагюрище – 17.II.1878, Москва) – един от първите бълг. литературни критици. Учи в Панагюрище (1844–55) при С. *Радулов*, Ат. Чолаков, Й. *Ненов*. През 1855 Ненов напуска училището и оставя Б. и М. *Дринов* за свои заместници. Оттогава започва голямата дружба между тях. През 1858, със съдействието на Чолаков, подпомогнат от панагюрските граждани, Б. замина-

ва за Русия. Завършва философския клас на семинарията в Киев (1858–61) и Истор.-филол. ф-т на Московския университет (1862–66). През летните ваканции учи децата на богати рус. семейства. Общува с Л. *Каравелов*, В. *Попович*, К. Геров, К. Миладинов (вж. *Миладинови*, Д. и К.), Р. *Жинзифов*, член е на Московската бълг. дружина „*Братски труд*“. След като се дипломира става учител по класически езици в Първа московска гимназия, а после в Лазаревския инст. (1868–75). Б. има изключително широки литературни и научни интереси. Владее и ползва рус., нем., фр. и итал. език. Интересува се от история, философия, икономика. Чете произведенията на фр. просветители от XVIII в. и позитивистите от XIX в., на Данте, У. Шекспир, Фр. Шилер, А. С. Пушкин, Н. В. Гогол, познава съчиненията на Ш. Монтескьо, Дж. Ст. Мил, Х. Спенсър, А. Смит

Нешо БОНЧЕВ – рисунка от Асен Василиев

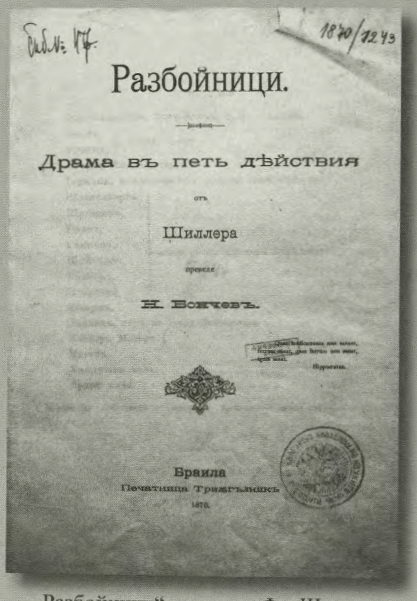

„Разбойници“, драма от Фр. Шилер – преводач Нешо Бончев

и др. Изучава история на литературата. През юни 1869 през Петербург, Варшава, Прага и Виена се завръща в Панагюрище. След кратък престой отново заминава за Москва през Цариград. През 1873 за втори път пътува до България – събира народни песни, истор. документи и паметници. След месец се връща в Москва заедно със сестра си Ана. Умира от туберкулоза два дни преди подписването на Санстефанския мирен договор. Дописен член на БКД (дн. БАН, 1871).

Първите статии на Б. са „Разсъждения“ („Македония“, № 49, 1870), посветена на католическата и протестантската пропаганда, „Две думи за програмата на училищата в Пловдив“ („Македония“, № 61, 1871) и „Празникът на тисящелетието на българското кръщение“ („Свобода“, № 30, 1870). След основаването на БКД е привлечен от Дринов за постоянен сътрудник на „Периодическо списание“, в което помества статиите „За училищата...“ (1871, № 3 и 4), „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“ (1873, № 7–8) и др. Към унищожителната си критика за превода на „Илиада“ от Гр. *Пърличев* („Периодическо списание“, 1871, № 4) прилага свой превод на част от първа песен. В статиите си за бълг. училища очертава широка програма за обществено-икономическото и културното развитие на българите – „Две думи поради програмите на габровските училища“ („Читалище“, 1873, № 9) и др. Б. добре познава въпросите на педагогиката, вещо разглежда специалните проблеми, вярва в силата на знанието и науката. Поставя остро въпроса за преобразуването на учебното дело в България. Заслугите му в това отношение са големи. По време на Априлското въстание 1876 в различни руски вестници помества дописки и информации за положението в България. Литературното наследство на Б. е малко, но е свидетелство за изключително високата му култура. Той воюва безкомпромисно срещу посредствеността и невежеството в изкуството, проявява голяма взискателност, има висок естетически критерий. Превода си на „Тарас Булба“ придружава със статия за живота и делото на Н. В. Гогол, която свидетелства за умението му да вниква в художествената творба, да я анализира. Ученик на В. Г. Белински, Б. усвоява творчески разбиранията му за същността и обществената роля на

художественото творчество. В литературно-естетическите си схващания, въпреки някои различия, се доближава до позициите на бълг. революционна емиграция. Б. попада в центъра на литературните борби през 70-те г. Пръв превежда на бълг. език „Разбойници“ от Фр. Шилер и „Тарас Булба“ от Гогол. Оставя значително епистоларно наследство. Голяма и особено интересна е кореспонденцията му с Дринов. Още като ученик, подтикван от съгражданина си В. *Чолаков*, Б. събира народни песни, които публикува в сп. „Български книжици“ (1858, № 10) и „Братски труд“ (1860, № 3); някои от тях дава на К. Миладинов за подготвяния от него и брат му сборник. По-късно публикува народни песни и в сп. „Знание“ (1875, № 10). С цялата си дейност Б. е един от основоположниците на бълг. литературна критика и на новата бълг. национална култура. НБКМ–БИА, ф. 47 (Петко и Нешо Бончеви); ф. 113, а.е. 65, л. 12–53; ф. 389, а.е. 6, л. 3–4. Материали в: ЦДИА, ф. 111, оп. 1, а.е. 54, л. 1; ЦГА–М., ф. 418, оп. 31, д. 828, л. 1; ЦГВИА, ф. ВУА, ед. хр. 8799, л. 25.

Съч. Разбойници. Драма в пет действия от Шилера. Преведе … Браила, 1870. Тарас Булба. Повест на Н. Гоголя, преведе… Браила, 1872. Сборник Нешо Бончев. Под ред. на Н. Горинов и Н. Т. Дончев. С., 1939. Съчинения. Под ред. на Н. Горинов, с предг. от Б. Йоцов. Т. 1. С., 1942. Литературна критика и публицистика. Под ред. (и с предг.) на П. Динеков. С., 1962. Българска литературна критика. Съст. Г. Димов и С. Султанов. Предг. Г. Димов. С., 1967. Българска възрожденска критика. Съст. и предг. Г. Марков. С., 1981. Съчинения. Подбор и ред. Ив. Сестримски, предг. П. Динеков. С., 1983.

Лит. Блъсков, Р. Книжовен отдел. Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Браила. – Училище, 1873, № 17–18. Ботев, Хр. Книжевни известия. – Знаме, № 1, 1874; № 2, 1874; № 6, 1875. Стоянов, В. Д. Нешо Бончев – спомен за тоя примерен български писател, мислител и родолюбец, когото България изгуби преди 20 години. – ПСп, 1898, № 55–56. Дринов, М. Нешо Бончев. – Светлина, 1898, № 4. Горинов, Н. Книжовната дейност на Нешо Бончев. – Изв. Семинара славянска филол., 1, 1905. Каравелов, П. Нешо Бончев (биогр. бел.). – Пряпорец, № 9, 1909. Динеков, П. 1. Нешо Бончев за труда на М. Дринов „За южните славяни и Византия през X в.“ (според необнародвани писма). – Мир, № 9215, 1931; 2. Неизвестни статии на Нешо Бончев. – Алманах „Литературен глас“, 1931; 3. Нешо Бончев и „Бедни хора“. – Литературен глас, № 10, 1931; 4. Марин Дринов и Нешо Бончев. – Сп. БАН, 1937, № 28 и 56; 5. Нешо Бончев и класическата култура. – Прометей, 1939, № 4; 6. Гогол в България (Първият български превод на „Тарас Булба“). – В кн. му: Писатели и творби. С., 1958. Манев, А. И. Педагогическите идеи на Н. Бончев. – Бълг. учител, 1936, № 2. Иванов, В. Нешо Бончев – първият български критик. Пловдив, 1939. Йоцов, Б. Нешо Бончев (1839–1878) – Предг. към Нешо Бончев. Съчинения. Т. 1. С., 1942. Марков, Г. Нешо Бончев. – Литературна мисъл, 1958, № 6. Димов, Г. 1. Книжовното наследство на Нешо Бончев. – Литературна мисъл, 1963, № 1; 2. Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965, 229–254. Милев, А. Българските преводи на „Илиада“. – Изв. Инст. литература, 20, 1969. Минкова, Л. Дипломната работа на Нешо Бончев. – Изв. НБКМ, 12, 1972. Сестримски, Ив. Нешо Бончев. Литературно-критически очерк. С., 1982. Васева, И. Нешо Бончев в историята на българския превод. – Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. С., 1983. Русинов, Р. Книжовната реч на Нешо Бончев. – Бълг. език, 1992, № 3. Леков, Д. Нешо Бончев. – В кн. му: История на… Т. 2. Дамянова, Р. Писмото и литературният бит – В кн. ѝ: Писмата в културата на Българското възраждане. Шумен, 1995. Дакова, Б. Пътища за никъде. – В кн. ѝ: Век и краевековие. Позитивизъм и декаданс в българската литература през XIX в. Аспекти на ориентализма и културната идентичност. С. 2007, 85–98. Ангелов, Б. Нешо Бончев в контекста на Българското възраждане. С., 2009.

Цв. Унджиева

БОРШУКОВ, Георги Енев (16.III.1903, Казанлък – 27.VI.1975, София) – журналист, публицист, историк на периодичния печат. Учи в Педагогическото училище в Казанлък, в реална гимназия в Търново. Следва инженерство (мелиорации) във Виена. Завършва право в СУ (1947). Уредник на в. „Утро“ (1941–44), главен редактор на в. „Дъга“ (1934–44), който отразява литературния живот по онова време. Заместник-главен редактор (1945) на в. „Народна войска“ (1944–52), редактор (1947–56) във в. „Отечествен фронт“ и другаде. Преподавател по журналистика (1952), доц. (1954), проф. (1959) в СУ.

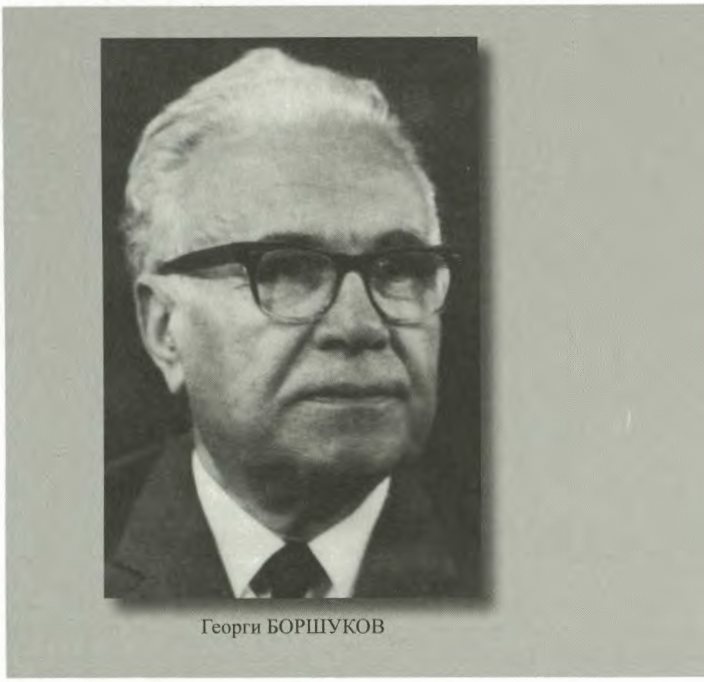

Георги БОРШУКОВ

Б. е един от основателите на специалността журналистика в СУ. Проучва ранния социалистически печат, ролята на неговите създатели. Значителните му приноси са в областта на *периодичния печат* през Възраждането – проследява създаването му, неговата история, идейните му крила, дейността на представителите му. Публикува студии за журналистическото и публицистичното дело на К. *Фотинов*, Г. С. *Раковски*, Хр. *Ботев* и др.: „Оформяне и производство на Ботевите вестници“ („ГСУ, Истор.-филол. ф-т“, 49, 1956), „Новото и особеното в журналистиката на Г. С. Раковски“

(„Г. С. Раковски. Възгледи, дейност и живот“. Т. 1. 1964), „Някои бележки за дейността на Иван Богоров в Лайпциг и за в. „Български орел“ („ГСУ, Филол. ф-т“, 54, 1961) и др. Издава съчинения на Раковски („Българийо, майко мила“, 1967), Ив. Богоров („За народна свяст, добро поменуванье и родна реч“, 1970), христоматия по история на бълг. журналистика (съавтор, 1976).

Съч. Новата организация на света. С., 1945. Обединени народи. С., 1945. Социалистическият печат в България. Т. 1. Първи стъпки. С., 1946. Георги Кирков. Принос към биографията му за годините 1897–1899. С., 1949. Показалец на съдържанието на в. „Работник“. 1892–1894. С., 1954. Принос към историята на българския социалистически печат. С., 1955. Оформяне и производство на вестник. С., 1957. История на българската журналистика. 1844–1878. С., 1965, 2. доп. изд. 1976.

Лит. Д и н е к о в, П. Г. Боршуков. Оформление и производство на Ботевите вестници. – Изв. Инст. „Ботев – Левски“, 2, 1956. И в а н ч е в, Д. Първата научна история на българската

Георги БОРШУКОВ – трудът му за българската журналистика

журналистика… – Бълг. журналист, 1966, № 3. В а с и л е в, Ст. П. Книга за българската журналистика. – Литературен фронт, № 11, 1966. Л е к о в, Д. Оригинален труд за българската журналистика. – Земеделско знаме, № 63, 1966. К а п и т а н о в, Хр. Нов труд за историята на българския периодичен печат. – Литературна мисъл, 1966, № 2. У н д ж и е в, Ив. Г. Боршуков. История на българската журналистика. 1844–1878. 1878–1885. – Истор. преглед, 1967, № 1. К о н с т а н т и н о в а, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000.

Д. Леков

БОРШУКОВ, Николай Трифонов (ок. 1850, Казанлък – след 1919, неиз.) – книжовник, преводач. Учи и живее в Румъния, където е арендатор на чифлици. Превежда драма за Дионисий – царят тиранин на Сиракуза. Книгата има две заглавни страници, като на едната е посочено: „драма в едно действие. Превел от сръбски язик…“, а на другата: „драма в две действия. Превел от гръцки язик…“. Публикуваната творба е в две действия. В основата на произведението е древногръцка легенда (питагорейска), преработвана от Гай Хигинус и от много други автори, сред които и Лесинг, чиято преработка превежда и Д. Обрадович. Ст. *Каракостов* отбелязва, че Б. превежда драмата „именно заради тираноборческия ѝ характер“. Проблемът за владетеля тиранин присъства в произведението, но водеща е темата за предаността и верността в приятелството, въплътена в образите на Питиас и Дамон. В края на драмата справедливостта възтържествува чрез присъдата на Дионисий, който „имал добро сърце, но е бил жесток тиранин“, заради „лукавий негов приятел“.

Съч. Питиас и Дамон или искрено приятелство… Браила, 1872.

Лит. К а р а к о с т о в, Ст. Български възрожденски театър…, с. 478. С ю п ю р, Е. Българската емигрантска…, с. 128.

Л. Михова

БОСИЛКОВ (Бошулков), Константин Петков (17. III.1842, Копривщица – 24.I.1919, София) – книжар, културен деец. Произхожда от занаятчийско семейство. Учи в Копривщица, в пловдивското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“. Търговец в Цариград (до 1863). Учителства в София (1863–64), Велес (1868–72; едновременно работи и в книжарницата на Хр. Г. *Данов*) и в Горна Джумая (дн. Благоевград, 1872–78). Б. е един от сътрудниците на Ст. *Веркович* при събирането на старини и фолклор. Председател на благотворителния комитет „Единство“ в Горна Джумая; подпомага Кресненско-Разложкото въстание 1878–79. Ковчежник на земеделската каса и окръжен началник в Горна Джумая. Изпраща дописки във в. „Отечество“ и в. „Право“. НБКМ–БИА, ф. 174 (К. Босилков). Материали в: ДА – Благоевград, ф. 49 к, оп.1, а.е. 4, л. 33–34 и др

Л и т. Ш а р к о в, В. Град Горна Джумая. Минало и днес. С., 1929, 109–118. К и р и л, патриарх. Натанаил Охридски. С., 1952, с. 435, 439, 441, 446, 450. Ю р у к о в, М. Благоевград. Кратък истор. очерк. С., 1964, с. 54, 66. Ш а б а н о в, Ив. Непресъхващ извор на родолюбци. С., 1971, с. 14. Р у п о в, Ив. Във вярна служба към Отечеството. – Пиринско дело, № 192, 1978. Р а н г е л о в, Т. Константин Петков Босилков (Бошулков) от Копривщица. С родолюбив порив и дух на възрожденец. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Л е к о в, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001.

К. Михайлов

БОТЕВ, Стефан (С. Б. Петков) (18.IX.1854, Калофер – 15.IV.1890, Пловдив) – учител и културен деец. Син на Б. *Петков*, брат на Хр. *Ботев*. Завърш-

ва Калоферското училище, учи в гимназията в гр. Табор, Чехия (1871–72). Учител в Панагюрище (1873–74) и в бълг. училище в Букурещ (1874–75), където замества брат си Христо. Работи в кантората на Евл. *Георгиев* в Букурещ и в Олтеница. Завръща се в България през 1886 и се установява в Пловдив; директор на Пловдивската народна библиотека (от 1888).

Б. помага на Хр. *Ботев* в редактирането на в. „Знаме“ (1874–75), при разпространението и продажбата на печатните му издания. Превежда от чеш. език повестта „Кърджали“ от М. Чайковски, част от която публикува във в. „Знаме“ (№ 12–27), без името на преводача; след Освобождението целият текст излиза във в. „Съединение“, Пловдив, № 1–71, 1882–84 и като отделно издание, подписано само с името Ботев. Според спомените на К. Ботев преводът на повестта е започнат от Хр. Ботев от рус. или от пол. език, продължен е от Б. въз основа на чеш. версия на повестта и е завършен от него и П. *Берковски* по фр. превод. Вероятно Б. превежда от чеш. очерка „Борбата на американския народ за свобода“ от К. Тума, обявление за който има върху корицата на драмата „Кремуций Корд“, преведена от Хр. Ботев. Предоставя на З. *Стоянов* ценна информация за дейността и творчеството на Хр. Ботев. Материали в: Ръкописна сбирка на Инст. за история при БАН, № 63/1955.

Съч. Кърджали, крайдунавска повест от М. Чайковски. Пловдив, 1844.

Лит. Н а ч о в, Н. Калофер ..., 164–167. Б о т е в, Хр. Съчинения. Ред. и коментар от Ал. Бурмов. Т. 1. С., 1948, с. 259, 291–292, 521–522, 540 и др. С т о й ч е в, Ив. Кр. За първите преводачи на „Кърджали“ от А. Пушкин и М. Чайковски. – ГББИ, 6, 1959. Ж е ч е в, Н. 1. Документи за Хр. Ботев и Ботевото семейство. – Изв. ДА, 9, 1965; 2. Христо Ботйов. Летопис на живота му 1847/1848–1876. С., 1997, с. 79, 80, 109, 204, 226, 253 и др. К а р а к о с т о в, Ст. Стефан Ботев за разрива с Любен Каравелов. – В: Ботев в спомените на съвременниците си. Т. 1. С., 1977, 618–622. Ц е н о в, Ц. Братята и сестрите на Христо Ботев. Очерци. Перник, 1992. К о л е в а, Р. Стефан Ботев... „който е брат на незабравимия войвода Христо Ботйова, беше един от най-благонадежните ни съграждани...“. – Библиотека, 1995, № 3.

Ст. Таринска

БОТЕВ (Ботйов, Ботьов), Христо (Хр. Б. Петков) (25.XII.1847/6.I.1848, Калофер – 20.V/1.VI.1876, връх Камарата, врачанска Стара планина) – поет, журналист, преводач, революционер. Произхожда от интелигентско семейство, баща му е възрожденският просветен деец Б. *Петков*. Учи в Карловското училище при баща си (1855–58), в Калофер (1858–63), във Втора мъжка гимназия в Одеса (1863–65), откъдето е изключен по предложение на Бълг. настоятелство „за безуспешност“. Няколко месеца е слушател в Историко-филол. ф-т на Новорусийския университет в Одеса. Учител в бесарабското бълг. село Задунаевка, близо до Болград (1866–67). В началото на 1867 се завръща в Калофер поради тежко заболяване на баща му. На *празника на св. св. Кирил и Методий* (11 май) произнася реч, в която прозвучават искания за свобода и нападки към османската власт. Оставането му в града става невъзможно и емигрира в Румъния. Краят на ноем. 1867 Б. е в Букурещ, дек. с.г. – в Браила, постъпва на работа в печатницата на Д. *Паничков*, коригира в. „Дунавска зора“; превежда „Органическо възпитание на човека“ от д-р Шнел; готви за печат „Първи поетически опити“ (известие за тях дава във в. „Дунавска зора“, № 21, 1868). Участва в актьорската трупа на Д. *Войников* – играе ролята на жреца Светолид от „Покръщение на Преславский двор“. Влиза в хъшовска сре-

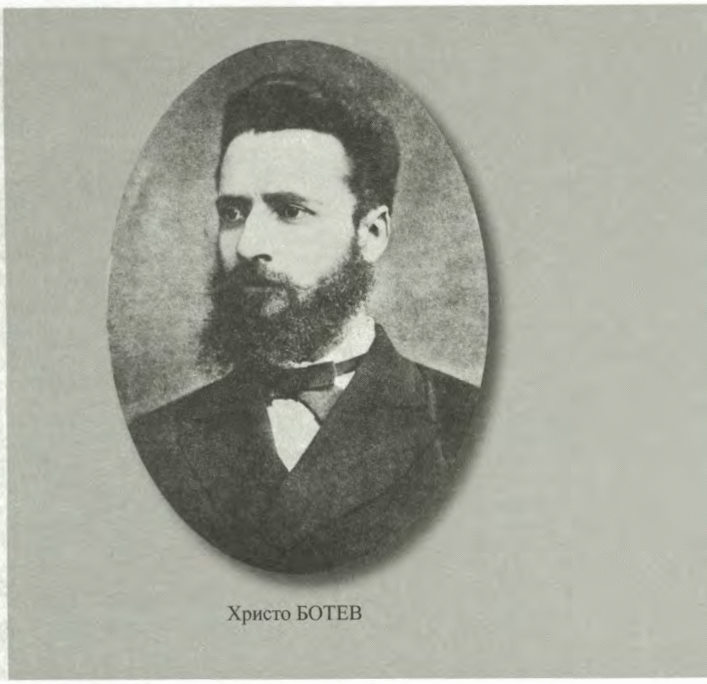

Христо БОТЕВ

да. През 1868 постъпва в четата на Жельо войвода, която не успява да премине в България. Установява се в Букурещ (началото на септ. 1868), записва се в Медицинското училище, което скоро напуска. Останал без средства, прекарва тежката зима в една изоставена мелница, където случайно го среща с В. *Левски*. В началото на февр. 1869 заминава за Александрия, където става учител (февр. – юни 1869). Учител в Измаил (авг. 1869 – зимата на 1871). През този период от живота си чете комунистическа и анархическа литература, поддържа връзки със С. Г. Нечаев и Н. Ф. Меледин, активно участва в рус. революционни нелегални организации, като осигурява канала Одеса – Женева. От пролетта на 1871

е в Галац, сътрудничи на в. „Тъпан“. Живее в една квартира с учителя Величко *Попов*, двамата изпращат поздравителна телеграма до Парижката комуна; Б. пише „Символ верую на българската комуна“, което е разпространявано като прокламация в основаваните „комунистически бюра“ из околните села. През май 1871 се установява в Браила, издава в. „Дума на българските емигранти“ (от 10 юни 1871). Няма достатъчно сведения за живота на Б. от края на 1871 до март 1872 – в мемоарната литература могат да се открият редица изопачавания и недоказани твърдения за авантюристични увлечения. В действителност по това време Б. се отдава на нелегална революционна работа. В резултат на провал в групата на Н. Меледин е арестуван и престоява 2 месеца във Фокшанския затвор. Освободен в средата на юли 1872, заминава за Букурещ. Работи в печатницата на Л. *Каравелов*, редактира в. „Свобода“ (от 23 февр. 1873 „Независимост“); започва да издава в. „Будилник“. През 1874 е учител в бълг. училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Букурещ; избран е за член на Привременния централен бълг. революционен комитет (авг. с.г.). След спирането на в. „Независимост“ Б. започва да издава в. „Знаме“ като единствен революционен орган (8 дек. 1874 – 14 септ. 1875). През 1875 Б. се отдава изцяло на революционна дейност – организира емиграцията в Бесарабия и Одеса, събира средства, закупува оръжие. Принципни разногласия го принуждават да напусне революционния комитет. Поддържа връзка с новия Гюргевски революционен комитет. Оженва се за Венета Рашева. По време на Априлското въстание 1876 организира чета в Румъния. На 16 май завзема кораба „Радецки“, а на 17 май слиза на бълг. бряг и поема към Врачанския балкан, където е убит. Спомагателен член на БКД (дн. БАН, 1870); участва в приемането на устава му.

Личността на Б. и делото му традиционно са разглеждани от идейно-политическа гледна точка. Радикалните му позиции по социалните проблеми, непримиримостта му към всички опити за съглашенство с турската власт, нежеланието за какъвто и да е компромис спрямо „кастата“ на чорбаджиите го поставят в лагера на последователните революционери. Мирогледът му е материалистически, възгледите му – формирани под въздействието на рус. революционери демократи (В. Г. Белински, Н. Г. Чернишевски), на революционерите анархисти (М. А. Бакунин), на социалистите утописти (Сен Симон, П. Прудон), на К. Маркс („Комунистиче-

Родната къща на Христо БОТЕВ в Калофер

ски манифест“, „Капиталът“). Д. *Благоев* го счита за социалист утопист, Г. *Бакалов* – за предвестник на комунизма. В публицистиката си Б. обосновава свои оригинални тези за същността и смисъла на човешкото развитие, за историята, за политическото управление на държавите. Пропагандира идеята за съюз между балканските народи, за неизбежността на човешкия прогрес. Създава истор. концепция за бълг. народ, в която осмисля миналото през призмата на борбата между потискани и потисници – в това вижда основната причина за падането на България под османско владичество, както и необходимостта не само от национална, но и от социална революция. През 90-те г. на XX в. нарастват опитите Б.

да бъде представен като вярващ християнин, като „чист“ национал-революционер; оспорват се комунистическите идеи в мирогледа му („Символ верую на българската комуна“ е обявено за мистификация от Ил. *Тодоров*). Категоричното разделяне на мненията по отношение на Б. в бълг. общество е едно от най-характерните явления през годините – от смъртта му до днес.

Б. се обявава за реалистично изкуство, което отразява конфликтите на времето и тежкото положение на народните маси; в идейно отношение – трябва да се дава перспектива на онеправданите. Литературното му дело е богато и разнообразно. Най-обемна е журналистическата и публицистичната му дейност. Издава собствени вестници: „Дума на българските емигранти“, 4 броя, (юни 1871), сатиричния в. „Будилник“, 3 броя (1873), „Знаме“, 27 броя (дек. 1874 – септ. 1875) и „Нова България“ (редактира само брой 1 – 5 май 1876). Вестникарските материали са част от неговата проза, която включва художествени, сатирични, документални и епистоларни произведения, както и лични *писма.* Оставя образци в областта на публицистичната статия, коментара, политическия преглед, дописката. Особено място заема жанровият клас на *фейлетона,* включващ памфлета, пародията, язвителния коментар, изобличителния диалог, като сатиричното в тях внася елементи на художественост; художествени белези имат и някои специфични кратки форми – „Гатанки“, „Съновник“, разказът „Това ви чака“. Авторските произведения в Ботевите вестници обединяват художественото и публицистичното въздействие. Съдържанието на четирите броя на „Дума на българските емигранти“ разкрива взаимното допълване и осъществяване на междутекстови и надтекстови значения. Пропагандираният революционен път има своята теза-постановка в „Наместо програма“, истор. преглед, коментар и перспектива в „Народът. Вчера, днес и утре“, разглеждане на алтернативния път в „Решен ли е черковният въпрос?“, категорична авторска защита от позициите на идеята за социална справедливост в „Петрушан“ и „Смешен плач“ и навсякъде – последователна аргументация на възприетата позиция да изобличава положението в Османската империя („Примери от турското правосъдие“). Б. създава публицистичен модел на проблемна ситуация, която представя революционния път на развитие като единствено приемлив за всички – липсата на правосъдие в една държава обезсмисля не само съществуването ѝ, но и реформирането на нейните институции. В статията „Примери от турското правосъдие“ Б. съумява да подведе всички прояви на обществения и частния живот, на ежедневната практика и социално-истор. процеси към правораздаването, което се основава върху чувството за справедливост на една нация. Към тази проблемна ситуация принадлежат и други произведения – „Политическа зима“, „Смешен плач“, епизодите от фейлетонната рубрика „Знаеш ли ти кои сме?“. Получават активна роля литературните метаморфози, които представят предложените на читателя проблемни ситуации – същината на публицистичните идеи се „превежда“ на образния език на определени битови сцени и действия. Установява

Христо БОТЕВ – ученик в Одеса (седналият отдясно)

се алегорична връзка между внушаваната мисъл и нейното конкретно превъплъщение. От такъв порядък са „кръчмата“ и „паяжината“ в „Политическа зима“; „лекуването“ в „Народът. Вчера…“; „риданието“ в „Смешен плач“; възнесението в „Това ви чака“. Като основен фейлетонен герой – изразител на нравственото начало – Б. въвежда „всемогъщия“ наблюдател. Той прониква навсякъде, „демаскира“ лица и постъпки, негови са категоричните язвителни оценки. В диалог с него встъпват отрицателните фейлетонни герои, които в процеса на разговор се саморазобличават. Според този модел са създадени текстовете от рубриката „Знаеш ли ти…“, както и оригиналната поредица „Послания от небето“. Първите – съавторско дело на Б. и Л. Каравелов – продължават списъка на ситуационните литературни откривателства, като представят последователно действителността в Османската империя през фантазната призма на кошмарния сън, съдебния процес, лудницата, всемирната изложба, просвещението и пр.

Публицистичните идеи от Ботевата проза се „защитават“ и по художествен начин – в поезията. Налице са контекстуални групи, чиито отделни творби взаимно се допълват и доизясняват. Най-яркият пример безспорно е „Хаджи Димитър“ – „Петрушан“. Към тенденцията могат да се прибавят произведенията на хайдушка тематика – „Хайдути“, „Пристанала“, „Зададе се облак тъмен“, „На прощаване“, частта за Добри воевода от „Примери от турско правосъдие“ и т.н. Те възобновяват романтичния ореол на хайдутството, сътворяват нова поетическа легенда за него. Лирическите герои разкриват като лична съдба онова, което в статиите е формулирано като национален проблем. Изповедта им „преповтаря“ на нов глас казаното във вестникарските колони. По такъв начин се затваря смисловият кръг между проза и поезия. В своето единство те въвеждат в родната култура идеята за разделена и противопоставена България: свободната, на „хаджидимитровци“, и робската – на конкретно назованите или типизираните поддръжници на потисниците. Б. довежда докрай този нравствено-романтичен начин на мислене, представяйки националната истор. съдба като поредица от конфликти между народа страдалец и управниците му („Народът. Вчера…“). Трагичните събития от по-далечно или по-близко време са следствие на дълбоката пропаст, разделяща обществото и противопоставяща социалните групи (в т.ч. падането под византийска и османска власт).

От ляво надясно: Христо БОТЕВ, Ив. Драсов и Н. Славков

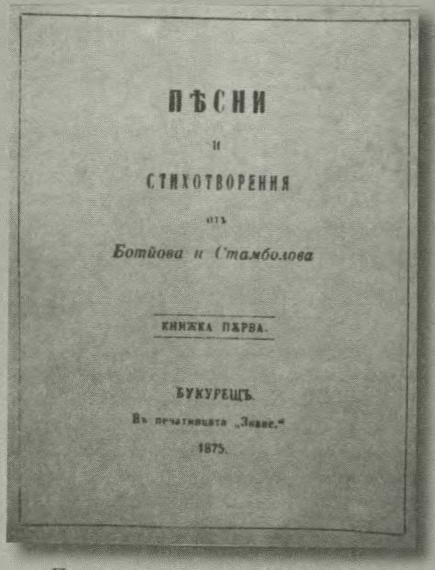

„Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“, 1875

Писмата на Б. са твърде интересен документ, който, от една страна, разкрива неговата личност, от друга – е естествено продължение на прозата и поезията му. Значимостта на повдигнатите в тях проблеми, същността на изказаните идеи им придават характер на пропаганда; разрушават задължителното за жанра условие за интимност, комуникативна ограниченост. За това допринася и специфичната позиция на автора им. Писмата не са предназначени за един адресат, а са отправени към съвременниците и дори към бъдните поколения. Яркото им изповедно начало ги превръща в документ за чувствата и преживяванията на цяла прослойка от бълг. народ – хора, обединени от обща съдба и възгледи, от идеята за саможертва в името

на отечеството. По такъв начин някои писма представляват своеобразен ключ към останалото Ботево творчество. Такова е писмото до Т. Пеев (от 12 февр. 1876) с известната фраза „Аз ще да направя ръцете си на чукове, кожата си на тъпан, а главата си на бомба, пък ще да изляза на борба със стихиите".

Б. има преводи, които също показват политическите му пристрастия. Издава „Уроци за първите четири аритметически правила и за счетовете от Михайлова" (1873), в които включва задачи, насочени срещу турската тирания. В „Кремуций Корд" (1875) се усеща гордостта и достойнството на патриотичния образ. „За славянското произхождение на дунавските българе" (1875) е не просто истор. произведение от Д. Иловайски, а труд, който утвърждава проблема за славянския произход на бълг. народ – важен аргумент в политическите позиции на Великите сили.

В рубриката „Книжевност" на в. „Будилник" и в „Книжевни известия" на в. „Знаме" са събрани критическите текстове на Б. за автори и творби, към които не е останал равнодушен. Позицията му е категорична и прагматична. Преди всичко той се интересува от идейното съдържание, което определя „полезността" на творбата за бълг. общество. Обект на критика са В. Д. *Стоянов*, Т. *Станчов*, В. Нейчов, Р. *Блъсков*, М. *Балабанов*, както и периодичните издания „Периодическо списание на Българското книжовно дружество", „Читалище", „Училище", „Ден". Специално внимание отделя на *Българското книжовно дружество* и на неговата дейност. В критическите си рецензии и бележки Б. защитава писателското майсторство, изображението на действителни обществени проблеми, осмива фалшивите чувства, измислените сюжети, подражанията; нетърпим е към проявите на слабост и отчаяние дори от страна на уважавани от него творци (Л. Каравелов, П. Р. *Славейков*). Смята, че преводачите трябва да извършват своята работа в съответствие с текста на превежданото произведение – ритмика, стихосложение, образи, структура; не допуска съкращаване или промяна на оригиналния текст; противник е на *побългаряването*. По повод на преводаческото изкуство влиза в остър спор с Гр. *Пърличев* и критикува неговия превод на „Илиада".

Най-популярна е поезията на Б., редица негови стихотворения се пеят по определени мелодии. Освен отделните публикации в периодичния печат, стихотворенията му излизат и в „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова" (1875), с изключение на „Хайдути", „Обесването на Васил Левски" и сатиричните „Защо не съм?", „Послание на Св. Търновски" и „Епитафии". От художествено-естетическа гледна точка поезията на Б. довежда до смяна на литературния „код". Преди всичко се пренарежда социалното пространство – типажи, обществени взаимоотношения, нравствени принципи, чрез които се постигат новите измерения на противоположните двойки естетически категории: прекрасно – безобразно, възвишено – низко, трагично – комично. След това – в стихотворните си текстове Б. създава система от „ключови" думи, които едновременно разкриват образното претворяване на света и развитието на конкретната поетическа идея. Те не само съставят равнището на повърхнинните идентификации, означавайки изходната точка на анализа, но чрез тях става възможно и дълбочинното проникване в психическите мотивации – личностни и на народностната общност. Такива са поетическите елементи Майка, Баща, Брат, Сестра, Либе, Дом, Път, Революция, Подвиг, Саможертва, Свобода и т.н. Те надхвърлят съдържателността на думата и разкриват придадената им многофункционалност. В плана на изразните средства осъществяват механизмите на тропичната синонимика: въздействат и като алегории, и като метафори, и като символни означения. В плана на семантичното възприемане могат да се разглеждат като своеобразни „срезове" (сегменти), чрез които се постига усвояването на пресъздаденото пространство. В плана на структурата те представляват репертоарни единици с ролята на мотиви: обхващат не само лица или предмети от заобикалящия свят, но и отношенията, породили се между тях. Тези отношения отразяват промените в отделните епизоди, това което можем да наречем сюжетни схеми. Твърде често политропните образувания са подредени според принципа на контраста: подвиг и падение, жертва и съхранение на живота, памет и безпаметство, свобода и робство… В подобен аспект най-ясно проличава екзистенциалното измерение, което поетът влага в разглежданите елементи. Творби на Б. са преведени на много чужди езици. НБКМ–БИА, ф. 36 (Хр. Ботев Петков). Материали в: ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 37.

Съч. Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова. Кн. 1. Букурещ, 1875. Песни и стихотворения. Юб. фототипно издание, посветено на 100-г. от гибелта на Хр. Ботев. С., 1976. Съчинения. Под ред. на З. Стоянов. С., 1888. Kristo Botiuv en bulgarisk frihetssakald. En seidring fran del bulgariska furstendomets befrielse. Alfred Iensen. Göteborg, 1891. Съчинения. Нова и пълна редакция от Иванка Ботьова-Христова и Ив. Клинчаров. С., 1907. Стихотворения. Автентично издание с критични бел. от Кр. Кръстев. С., 1919. Съчинения. Пълно събрание под ред. и със забележки от Ив. Г. Клинчаров. Т. 1. Поезия. Хумор. Сатира. С., 1924. Съчинения. Пълно събрание под ред. и със забележки от Ив. Клинчаров. С., 1927. Съчинения. Под ред. на Д. П. Койчев и Ал. Филипов. С., 1925. Избрани съчинения. Стъкмил Ив. Хаджов. С., 1926. Стихотворения. Предг. и коментар. Л. Стоянов. С., 1927. Стихотворения. Под ред. на В. Койчев и Г. Николов. Пловдив, 1930. I canti di Cristo Botev. Съст., ред., предг., прев. E. Damiani. Lanciano, 1931. Малка антология на българската поезия. Съст. и ред. Ц. Цветанов, С., 1937. Съчинения. Пълно събрание. Под ред. на Ал. Бурмов. С., 1940. Съчинения. Т. 1–3. Увод, уредба и бел. Г. Константинов. С., 1940. Съчинения. Пълно събрание на съчиненията. Т. 1–3. Под ред. на М. Димитров. С., 1940. Стихотворения. Съст., ред., предг. С. Калименов. Севлиево, 1940. Съчинения. Ред. и коментар

Ал. Бурмов. Т. 1. С., 1948. Песни и стихотворения. Под ред. на Т. Боров. С., 1948. Избрани страници. Ред. и предг. Ст. Божков. С., 1948. Избранные произведения. М., 1948. A selection. G. Tsanev (Ed.) S., 1949. Съчинения. Автентично изд. Под ред. на А. Бурмов и Ст. Божков. Т. 1–2. С., 1950–1960. Poèmes de Christo Botev. Adaptation de Paul Eluard (Ed. Louis Aragon, Préface Elsa Triolet). Sofia, 1952. Публицистика. Статьи, очерки, письма. Съст., перевод и примечания Д. Горбова. М., 1952. Tutte le poesie. A cura di Mario de Micheli. Trad. di W. Andreani, M. de Micheli, L. Pampuri. Milano, 1958. Wybor pism. Opracowal H. Batowski. Wroclaw-Krakow. 1960. Избрани творби. С., 1965. Вестниците на Христо Ботев. Фототипно изд. С., 1976. Събрани съчинения в три тома. Отг. ред. П. Динеков. С., 1976–1979. Поезії. Съст. и прев. Дм. Павличко. Київ, 1977. Безсмъртие. Бессмертие. Immortality. Immortalite. Unsterblichkeit. Съст. Й. Милев. С., 1988. Стихотворения. Автентично изд. с предг. и коментар от Ил. Тодоров. С., 1992. Автентичният Ботев. Стихотворенията на Христо Ботев. Автентичен текст. Предг. и нормализация Ил. Тодоров. С., 1998.

Лит. Славейков, П. Р. Един млад наш съотечественик. – Македония, № 33, 1868, с. 132. Величков, К. Христо Ботев. – Народний глас, № 480, 1884. Празника на Хр. Ботев. – Южна България, № 193, 1885. Благоев, Д. 1. Обществените и политическите идеали на Л. Каравелов и Хр. Ботев. – В кн. му: Нашите апостоли. С., 1886; 2. Христо Ботев пред съда на „естетичните". – Ден, № 9–10, 1891. Попов, Г. Кратък исторически преглед на българската литература от началото на писмеността до наше време. Пловдив, 1886, 65–66. Стоянов, З. Христо Ботйов. Опит за биография. С., 1888. Вазов, Ив. Христо Ботев. Критическа студия. – Денница, 1891, № 6. Москов, М. История на българската литература. В. Търново, 1895, 174–177. Теодоров-Балан, Ал. Ас и двойка. Поетическа среща. – Бълг. преглед, 1895, № 12. Страшимиров, Д. Христо Ботев като поет и журналист. Критически опит. Пловдив, 1897. Благоева, В. Реализмът в Ботевите произведения. – Ново време, 1898, № 1. Клинчаров, Ив. 1. Фалшифициране на Ботева. Една бележка. – Ново време, 1906, № 7; 2. Христо Ботйов. Биография. С., 1910; 3. Христо Ботев като хуморист. – Ново време, 1920, № 20–21. Славейков, П. П. 1. Българската поезия. 1. Преди. – Мисъл, 1906, № 2; 2. Жив е той, жив е... – Мисъл, 1906, № 5. Кръстев, Кр. 1. Млади и стари. Критически очерки върху днешната българска литература. Тутракан, 1907, 12–23; 2. Ботйовски мотиви в поезията на Пенча Славейкова. – Мисъл. Литературен сб. Кн. 2. С., 1910. 3. Художествените мотиви у Ботйова. – Пак там, Кн. 1, 1910; 4. Христо Ботйов, П. П. Славейков, Петко Тодоров и Пейо Яворов. С., 1917. Бакалов, Г. 1. Българската литература и социализмът. С., 1911, 20–33, 35–36; 2. Христо Ботев. С., 1934; 3. Расово-племенната теория за Христо Ботев. – Нова литература, 1935, № 10; 4. Изобразете героичното. – Мисъл, 1936, № 6; 5. Пенчо Славейков за Христо Ботев. – Мисъл, 1936, № 1; 6. В защита на Христо Ботев. С., 1937; 7. Руските приятели на Христо Ботев. С., 1937; 8. Христо Ботев критики. С., 1937. Хаджов, Ив. 1. Развой на една идея в поезията на Ботева. – Училищен преглед, 1915, № 7–8; 2. Сентенции и лозунгови изрази в стихотворенията на Хр. Ботева. – Родина, 1940, № 1; 3. Из поетическата лаборатория на Ботева. – Училищен преглед, 1943, № 1; 4. Стихотворенията на Ботева. Ч. 1. Поправки и преработки. С., 1947. Димитров, М. 1. Христо Ботев. Идеи. Личност. Творчество. С., 1919; 2. Личността на Ботева. Критически преглед. С., 1938; 3. Маркс в идеологията на Ботева. – Народна младеж, № 148, 1949. Пенев, Б. 1. Христо Ботев. Студия. – Златорог, 1920, № 5; 2. История на ... Т. 4. Волков, Евг. Христо Ботев. – Сб. БАН, 1921, № 15. Стоянов, Л. 1. Христо Ботев като литературен критик. – Бълг. мисъл, 1925–1926, № 2, 3; 2. Христо Ботйов и неговата жизнена драма. С., 1938; 3. Христо Ботев и новата народна култура. – Работническо дело, № 123, притурка „Културен живот", № 6, 1947. Наумов, П. Чий е Ботев? Нравствения лик на тая зловеща личност. Ботев или Левски е героя на България? С., 1929. Начов, Н. Преведените от Хр. Ботев книги. – Училищен преглед, 1929, № 10. Далчев, Ат. Христо Ботйов и народната песен. – Бълг. мисъл, 1930, № 2. Пундев, В. „Дума" и „Знаме". – В кн. му: Периодически печат преди Освобождението. Ч. 2. Вестници. С., 1930. Арнаудов, М. 1. Психология на литературното творчество. С., 1931, с. 22, 507–508, 520, 540–541; 2. Ботйов в поезията си. Предг. към Хр. Ботев. Съчинения. Под ред. на Ал. Бурмов. С., 1940; 3. Към въпроса за неустановеното литературно наследство на Христо Ботев. Ботевият дял във фейлетоните „Знаеш ли ти кои сме?". – Изв. Инст. за бълг. литература, 7, 1958. Господинов, П. Ритъм и поезия. – Мисъл, 1933, № 34. Мешеков, Ив. 1. Пенчо Славейков и пролетариатът. За влиянието на Хр. Ботев върху П. П. Славейков. – В кн. му: Трудово-спътническа литература. Есета и статии върху съвременните литературни насоки. С., 1933; 2. Чувството за обществено-историческо развитие като мотив в поезията ни. – Пак там, 7–22. Русев, Л. Психоанализа на Ботевото творчество. – Философска мисъл, 1933, № 3. Далкалъчев, Кл. Религиозните възгледи на Хр. Ботев. – Народен страж, № 3, 1934. Стойчев, В. Личността на Ботев като национален и литературен спор. – Полет, № 3, 1934. Тодоров, Ан. Под дебелата Ботева сянка. – Щит, № 36, 1934. Минков, Цв., Е. Николов. Лириката у нас. – В кн. им: Теория и история на поезията. С., 1935, 107–109. Пастухов, Ив. Ботйов като политик. – Искра, № 228, 1935. [Д.Н.] Ботйов и Стамболов като поети. – Кормило, № 36, 1936. Визирев, Ст. Христо Ботйов. – Вяра и живот (Русе), 1936, № 5. Киселинчев, Ас. 1. Христо Ботев в извратеното огледало на фройдизма. – Мисъл, 1936, № 7; 2. Мирогледът на Христо Ботев. С., 1949. Керемидчиев, Г. Движението – основно художествено начало у Ботева. – В Българската литература. Насоки и теми. В 3 т. Т. 2. С., 1934. Стойков, Ст. Христо Ботев и неговите съвременници. Разпространението на стихотворенията на Ботев в емигрантска среда. – Мир, № 10757, 1936. Христу, В. Нови сведения за българския периодичен печат в Румъния в навечерието на Освобождението. – Завети, 1936, № 10. Иванов, В. Христо Ботев в своята любов и омраза. – В кн. му: Идеи и личности. Пловдив, 1937. Николов, М. 1. Христо Ботев в писмата си. – Просвета, 1937, № 1; 2. Христо Ботев. – В кн. му: История на българската литература от Петка Славейков до наши дни. С., 1941. Христовски, Т. Н. Мистерията около Ботевата смърт. Защо обвиняваме Н. Обретенов в укриване на истината? Тайната, която той иска да съобщи само срещу клетва, че няма да бъде издадена. Откъде дойде съдбовният куршум? – Час, № 1, 1937. Минков, Цв. Христо Ботйов. Поезия, творчество, живот. С., 1938. Павлов, Т. 1. Синтез на изпълнен дълг и на естетическо съзерцание. – В кн. му: Обща теория на изкуството – основни въпроси на естетиката. С., 1938; 2. Христо Ботев, поет, критик и философ. С., 1940; 3. Христо Ботев. С., 1949. Попов, М. Расова принадлежност на българските писатели. С., 1938. Кинкел, М. Възгледът на Ботйов за жената. – Българка, № 5, 1939. Натан, Ж. Идеологията на Христо Ботев. – В кн. му: Българското възраждане. С., 1939. Гешаков, Б. Христо Ботйов – християнин. – Пастирско дело, № 21, 1940. Жив е той... Сб. статии за Христо Ботев. Съст. Д. Ц. Братанов и Ст. Каракостов. С., 1940. Камбуров, Ив. Мелодиите на Ботйовите песни. – Вестник на жената, № 817, 1940. Константинов, Г. Религиозно съзнание у Ботйова. – Днес, № 16, 1940. Русев, Р. Метрични проблеми у Ботев. – Училищен преглед, 1940, № 10. Матеев, П. Как Пенчо Славейков отрече Ботйов. – Литературен глас, № 509, 1941. Митов, Д. Б. Походът на литературните демагози. – Литературен глас, № 510, 1941. Петков, Д. Природата в поезията на Ботйов. – Литературен глас, № 517, 1941. Попдимитров, Ем. Ботев като поет. С., 1941. Жеков, Г. Христо Ботйов – артист. – Бълг. народен театър, № 232–233, 1942. Бурмов, Ал. Христо Ботев през погледа на съвременниците си. Спомени, впечатления и изказвания на Ботеви другари и съвременници. С., 1945. Андрейчин, Л. Ритъмът на стиха у Христо Ботев. – Език и литература, 1946, № 5. Бурин, Ив. Славейков за Ботев. – В: Пенчо Славейков, 35 г. от смъртта му [Ед.бр.]. С., 1947. Генов, Кр. 1. Граждански мотиви в нашата поезия преди Освобождението. – В кн. му: Българска литература. Основни въпроси. Ч. 3. С., 1947, 146–167; 2. Поетическото влияние на Раковски върху Ботев. – Пак там. Ч. 2; 3. От Паисий до Ботев. С., 1967; 4. Романтизмът в българската литература. С., 1968, 411–477. Боров, Т. За изданията и текста на Ботевите песни. Послеслов. – В: Хр. Ботев. Песни и стихотворения. С., 1948. Державин, Н. Христо Ботев – поет-революционер. 1848–1876. С., 1948. Лавренов, Ц. За поляка Хенрик Дембицки. – Славяни, 1948, № 3–4. Силяновска-Димитрова, Т. Нови данни върху творчеството на Хенрик Дембицки, художествен сътрудник на Христо Ботев. – Изв. бълг. истор. дружество, 22–24, 1948. Вълчев, В. Христо Ботев в народните песнопойки. – Език

и литература, 1949, № 2. Георгиев, Ем. Поезия и действителност у Христо Ботев. – В: Христо Ботев. Сб. по случай сто години от рождението му. С., 1949. Осинин, Д. Какво е чел Христо Ботев. – Литературен фронт, № 19, 1949. Каролев, Ст. Пенчо Славейков. Критически бележки за идеологията и творчеството му. – В сб.: Развитие на българската литература. Т. 2. С., 1952. Унджиев, Ив. Христо Ботев. Живот, идеи, творчество. С., 1956. Попвасилев, Ст. Език и стил на Ботев и Каравелов. С., 1956. Боршуков, Г. Журналистиката на Христо Ботев. – В кн. му: История на българската журналистика от зараждането на българския печат до Освобождението през 1878 г. Лекции за студентите по журналистика. С., 1957. Бъчваров, М. Атеизмът на Христо Ботев. – Философска мисъл, 1957, № 1. Божков, Ст., З. Генадиева. Речник на езика на Христо Ботев. Т. 1. А–К. С., 1960. Янакиев, М. Стихът на Ботев. – В кн. му: Българско стихознание. С., 1960. Тилков, Д., Цв. Ценова. Христо Ботев. Снимки, документи, илюстрации. С., 1961. Якобсон, Р. Структура на последното Ботево стихотворение („Обесването на Васил Левски"). – Език и литература, 1961, № 2. Генадиева-Мутафчиева, З. Фразеология на Ботевата сатира. – В: Език и стил на българските писатели. Кн. 1. С., 1962. Зарев, П. 1. Христо Ботев. Литературно-критически очерк. С., 1963; 2. Христо Ботев. Революционно мислене и творческа гениалност. – В кн. му: История на българската литературна критика. Т. 1. С., 1989. Генов, Й. Военнореволюционните възгледи и дейност на Христо Ботев. – В: Военнореволюционното наследство на В. Левски, Л. Каравелов, Хр. Ботев и Г. Бенковски. С., 1964, 93–115. Конев, Ил. Хр. Ботев през революционната 1876 г. (Първи прояви на всенародна почит към Ботев). – Литературна мисъл, 1964, № 6. Таринска, Ст. 1. Установяването и издаването на Ботевото литературно наследство. – Литературна мисъл, 1964, № 3; 2. Героичната поезия на Българското възраждане. – Септември, 1966, № 7; 3. Прозата на Христо Ботев. С., 1966; 4. Ботев и традициите на революционната песен. – Септември, 1988, № 1. Георгиев, Н. 1. За художествения метод на Христо Ботев. – Език и литература, 1965, № 3; 2. От „Ще си викна песента" към „Искам да напиша днес поема". Из тезиси по българска историческа поетика. – Литературна история, 1983, № 11; 3. Вик и мълчание в поезията на Христо Ботев. – В: Христо Ботев. Нови изследвания. Съст. Ст. Елевтеров, Н. Чернокожев. С., 1990; 4. Ботевата балада „Хаджи Димитър". – В кн. му: Сто и двадесет литературни години. С., 1990; 4. Жанр, херменевтика и един прочит на „Хаджи Димитър". – Пак там. Димов, Г. 1. Христо Ботев. – В кн. му: Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965; 2. Национална революция и национален литературен процес. С., 1978. Динеков, П. 1. Величието на поета (Предг.). – В: Избрани творби. С., 1965; 2. В света на Христо Ботев. Статии. С., 1976; 3. Основни моменти в поезията на Христо Ботев. – Език и литература, 1988, № 1. Жечев, Н. Документи за Христо Ботев и Ботевото семейство. – Изв. ДА, 9, 1965. Василиев, Ас. Ботев в изкуството. – Картинна галерия, 1966, № 5. Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си. С., 1967. Димчева, Р. Сентенцията и пословицата във възрожденската ни литература. – Литературна мисъл, 1967, № 3. Унджиева, Цв. 1. Фейлетоните на Христо Ботев. – Литературна мисъл, 1968, № 3; 2. Жанровите особености на „Това ви чака". – Пак там, 1973, № 1. Хаджикосев, С. Две Ботеви стихотворения в светлината на трагикомичното като естетическа категория („Зададе се облак тъмен" и „Ней"). – В кн. му: Поезия, проза, критика. С., 1971. Попов, К. Словесната живопис в баладата „Хаджи Димитър" на Хр. Ботев. – Бълг. език и литература, 1972, № 1. Протохристова, К. 1. Принципи на изображение в поезията на Ботев. – Литературна мисъл, 1974, № 1; 2. Временно-пространствените характеристики на Ботевата поезия. – Пак там, 1978, № 8; 3. Наблюдения върху интерпретацията на времето в поезията на Ботев. – Литературна история, 1978, № 2; 4. Баладата в литературата на Българското възраждане и „Хаджи Димитър". – В кн й.: Несъвършени изречения. Пловдив, 1990. Унджиев, Ив., Цв. Унджиева. Христо Ботев – живот и дело. С., 1975. Ботевите четници разказват. Сб. от писма, документи и материали. Съст. Н. Ферманджиев. С., 1975. Ботев в спомените на съвременниците си. Събрал и изследвал Ст. Каракостов. Т. 1–2. С., 1977. Коларов, Р. 1. „Обесването на Васил Левски" и поетиката на Ботев. Опит за интерпретация. – Литературна мисъл, 1978, № 1; 2. Из звуковите кодове у Ботев. – В: Вечните страсти български. Почит към Тончо Жечев. С., 2004. Геземан, В. Текстуално-лингвистични наблюдения върху лириката на Христо Ботев. – Език и литература, 1980, № 6. Делчев, Б. Христо Ботев – опит за психография. Пловдив, 1981. Българската критика за Христо Ботев. Съст. и ред. Ив. Пауновски. С., 1983. Игов, Св. 1. Един поглед към поезията на Христо Ботев.– Литературна мисъл, 1983, № 5; 2. Символ-верую на Ботевия гений. – В кн. му: Българийо, за тебе пяха. С., 1985; 3. Апостолът, Геният, Патриархът. С., 1996. Топалов, К. 1. По някои проблеми на поетиката на възрожденската литература. – В кн. му: Проблеми на българската възрожденска литература. С., 1983.; 2. „Майце си" и „Хаджи Димитър" – две равносметки на поета. – Арт, 1992, № 1; 3. Ботев в пътя на възрожденската поезия. Литературно-критически статии. С., 1992; 4. Христо Ботев. Поет и публицист. Студии и анализи. С., 1997. Пауновски, Ив. 1. Стихотворението „Ней". – В кн. му: Впечатления. С., 1984.; 2. Неточно ли Ботев е цитирал? – В кн. му: Точка разни. С., 1986; 3. Но защо? Детективна проза. Ново за Христо Ботев. Факти и фалшификации. С., 1993. Юхас, П. Социалистическите черти на революционния демократизъм на Ботев и Петьофи. – В: Проблеми на теорията и историята на литературата. С., 1984. Бошнаков, Д. Ботев по света. Преводите на произведенията на поета в чужбина. Литературно-библиогр. обзор. – Околчица, 1984. Янев, Вл. Мрачните мечти на Христо Ботев. – Научни трудове по бълг. филология. ПУ, 23, 1985, № 1. Данчев, П. Новаторството на поетиката. – В кн. му: Избрани произведения. Т. 2. С., 1985. Хайтов, Н. Редактирането или по-право рендосването на класиците. – В кн. му: Вълшебното огледало. С., 1987, с. 10, 11. Гачев, Г. 1. Българският образ на света в поезията на Ботев. – Език и литература, 1988, № 4; 2. Българският Космо–Психо–Логос. По Христо Ботев. С., 2006. Кьосев, Ал. Речев жест и метафоричност в поезията на Христо Ботев. – Литературна история, 1988, № 17. Пелева, И. 1. Мотивът за завръщането във възрожденската лирика и Ботевото стихотворение „Странник". – Език и литература, 1988, № 1.; 2. Трансформации на общочовешки културни модели в поезията на Христо Ботев. – Литературна мисъл, 1988, № 1; 3. Възрожденският възприемателен стереотип в Ботевата поезия. – Език и литература, 1990, № 2; 4. Хр Ботев. Тялото на национализма. С., 1998. Стефанов, В. 1. Отвъд сатирата (За „В механата"). – В кн. му: Имената на времето. С., 1988; 2. Лабиринтите на смисъла. Критически речник за поезията на Христо Ботев. С., 1993; 3. Поезията на Христо Ботев. Приключенията на тялото. – Летописи, 1991, № 4. Тодоров, Ил. 1. Над Ботевия стих. Текстологически изследвания. С., 1988; 2. Различният Ботев. Нов поглед върху творчеството на Хр. Ботев. С., б.г. Жечев, Т. Три опита за Христо Ботев. – В кн. му: Избрани произведения. Т. 2. Литература и история. С., 1989. Неделчев, М. Ботевата поезия и историческият живот на мотивите в лириката. – Литературна мисъл, 1989, № 8. Теофилов, М. Някои наблюдения върху функциите на поезията на Ботев като национален епос. Опит за реконструкция. – Литературна мисъл, 1989, № 9. Христо Ботев. Нови изследвания. Съст. Ст. Елевтеров, Н. Чернокожев. С., 1990. Ботйов, Б. Ботевият архив. С., 1991, № 11–12, 29–30. Алипиева, А. Ботевите диалози. – Български език и литература, 1991, № 5. Радев, Ив. 1. Епиграфът в творчеството на Христо Ботев. – Език и литература, 1992, № 4; 2. Христо Ботев. – В кн. му: Паратекстът и художествената творба през Възраждането. С., 1993, 3. От Паисий до Ботев. Сб. статии. В. Търново, 1998; 4. Христо Ботев и Венета Рашева. – В кн. му: Любовните истории и авантюризмът на българина. В. Търново, 2002. Николова, Ю. Поетически структури в Ботевите фейлетони. – Арт, № 5, 1992. Мутафов, Е. Геният като народ: Ботев и неговите начини на мислене. – Литературна мисъл, 1992, № 1–2, № 3–4. Митев, П. Българският революционен комитет 1875. С., 1998, 15–128. Кунчева, Р. Стихът на Ботев. – Век 21, № 18, 1993. Кирова, М. Нарцистичният Ботев – митология на едно (въз)раждане. – Литературен вестник, № 32, 1994. Христо Ботев. 1848–1876. Биобиблиографски указател и опис на архивни документи. Т. 1–3. Съст. М. Кожухарова, А. Куманова, Д. Сърнадска, Р. Трендафилова, Е. Василева. Научен ред. Ил. Тодоров. С., 1992–1994. Творчеството на Ботев. Теоретически аспекти. Сб. научни изследвания. Пловдив, 1995. Же-

чев, Н. Христо Ботев. Летопис... С., 1995. Бумбалов, Л. 1. „Хаджи Димитър“ на Ботев. Феноменология на българската душевност. С., 1997; 2. Троичността като архетип в „Хаджи Димитър“ на Ботев. Ритуални функции и значения. С., 2000. Велев, Г. Геният... премълчаното. с., 1997. Лекова, Д. 1. Литература. Общество. Култура...; 2. За три обявени, но необнародвани превода на Христо Ботев. – Език и литература, 1988, № 1. Чернокожев, Н. Лирическата книга на Ботев и нейното драматично единство. – В: Българската литература – фигури на четенето. С., 2000. Михайлов, К. 1. Цитиращият Ботев. – В: Традиция, приемственост, новаторство. В памет на Петър Динеков. С., 2001; 2. Стихово-организационна контекстуалност на Ботевата поезия. – В: Вечните страсти български. Почит към Тончо Жечев. С., 2004; 3. Следходници и предшественици: Пенчо Славейков и Христо Ботев. Критически оценки. – Литературна мисъл, 2006, № 2. Станева, К. 1. Образи на родното в творчеството на Христо Ботев. – В кн. Й Гласове на Възраждането. С., 2001; 2. Българите и световното изложение през погледа на Ботев (фейлетонът „Хайде на изложбата!“). – Пак там; 3. Акустиките на гласа, който „гърми и тътне“: великите вини на Великите сили според Христо Ботев. – Език и литература, 2007, № 1–2. Ботев. Съвременни интерпретации. В. Търново, 2005. Панов, Ал. 1. „Песни и стихотворения“ от Христо Ботев. Структура, основни сюжети и символични образи. С., 2012; 2. Художествена система на Ботевата поезия. С., 2012.

К. Михайлов

БОЯДЖИЕВ, Пирин Лефтеров (12.XI.1913, Силистра – 21.III.2005, Силистра) – педагог, литературен историк, преводач. Завършва гимназия в Силистра (1931) и романска и славянска филология в Букурещкия университет (1938). Две години слуша лекции по философия. Учител в бълг. училище „Христо Ботев“ в Букурещ (1940–48) и в наследилото го рум. Педагогическо училище с изучаване на бълг. език (1948–54), преподава бълг. език, история и педагогика. Сътрудник (1942–54) в Инст. по балканистика (дн. Инст. за Югоизточно-европейски изследвания към Рум. АН); заедно с П. *Константинеску-Яш* събира материали за дейността на бълг. революционери и писатели в Букурещ през Възраждането. Завръща се в Силистра, работи като учител по бълг. и по фр. език (до 1974), занимава се с изследователска дейност. Деен член на Съюза на научните работници в България – клон Силистра.

Основните изследванията на Б. са в областта на бълг. литература и култура през Възраждането – личности, институции и проблеми, свързани предимно с Румъния, Добруджа и Силистра. Сътрудничи на местния *периодичен печат* в Силистра, на литературни и научни сп. в София, на рум. издания. Публикува 2 книги на рум. език, статии на фр. език. Автор е на очерци за малко известни дейци и писатели от Възраждането: „Васил Икономов“, „Васил Ненович“ и др. (сб. „Радетели за просвета и книжнина“, 1986), „Анастас Стоянович Кипиловски – този непознат възрожденец“ („Литературна мисъл“, 1979, № 9), „За личността и обществената дейност на Атанас Некович“ („Векове“, 1981, № 5); статии за първите бълг. поетеси – „Първата добруджанска поетеса“ (К. *Стефанова*) („Филологическо списание“, 1995, № 4), „Участта на Елена Мутева“ („Проглас“, 1997, № 1–2), за българо-рум. поет Г. *Пешаков* – „Кипиловски и Пешаков“ („Език и литература“, 1991, № 5). Разглежда различни страни на българо-рум. литературни и културни взаимоотношения: „Христо Ботев и Чезар Болиак. Типологическа съпоставка“ („Език и литература“, 1983, № 1), „Българският въпрос по страниците на „Тромпета Карпацилор“ и полемиката на Любен Каравелов с Чезар Болиак“ (сб. „Любен Каравелов“, 1990). Монографията му „Партений Павлович“ е първото цялостно изследване за живота и дейността на книжовника, роден и израстнал в Силистра, изтъкнат деец на южнославянското православие през XVIII в. – набляга на бълг. му принадлежност и на просвещенските черти на личността му, посочва връзките му с рум. книжовник Влад Мълънеску; в приложение дава творбите му, езиково осъвременени. Б. допринася за попълване на информацията за бълг. училище в Букурещ, пише за рум. поети от бълг. произход – Панайот Черна, Н. Недовяну и др., за миналото на Силистра и Добруджа, за неоценени и забравени творци и изследователи, свързани с добруджанския край. В „Юбилеен сборник“ събира предимно непубликувани свои текстове за *Партений Павлович, Софроний Врачански*, Хр. *Ботев*, К. Стефанова и др., различни по значимост на информацията, невинаги убедителни по отношение на оценките („Академикът, който не е написал нито една книга“ – за В. Д. *Стоянов*); полезни биогр. и библиографски сведения дава в „Непознатият литературен историк Христо П. Капитанов“. Проблемно-тематично свързани са очерците в книгата му „Букурещки съвременници на Петър Берон“, очертава групата на възрожденски дейци в Букурещ през 20-те–30-те г. на XIX в. – П. *Берон*, В. *Ненович*, Ат. *Кипиловски*, Г. *Пешаков*, М. *Кифалов*, продължили делото на Софроний Врачански и просветно-издателските усилия на *Българското филологическо дружество* в Брашов, радетели за модерно образование, език и книжнина. Добре запознат с рум. историография, Б. обогатява и уточнява сведенията за много бълг. дейци, свързани с Румъния, осветлява интересни факти и проблеми на двустранните отношения; някои от тезите му не са общоприети.

Съч. Партений Павлович. С., 1988. Силистра през Възраждането. С., 1993. Renaşcentişti bulgari bucureşteni. Bucureşti, 1998. Вазов и Юго. Силистра, 1999. Poeţi români de origine Bulgara. Bucuresti, 2000. Букурещки съвременници на Петър Берон. С., 2003. Петър Бояджиев и „Седянка“. Силистра, 2001. Юбилеен сборник. Избрани статии. Силистра, 2004. Непознати възрожденци. Силистра, 2005.

Лит. Атанасов, Г. Пирин Бояджиев на 80 години. – Добруджа. № 10, 1994. Георгиева, С. Пирин Бояджиев. Как се стига изгубеното време. Силистра, 2007. Попов, Ж. Станка Георгиева, Пирин Бояджиев. Как се връща загубеното време. – Etudes balkaniques, 2008, № 2.

Ст. Таринска

БОЯДЖИЕВА, Анна Иванова (духовно име Евгения) (15.X.1850, Карлово – 6.VI.1913, Карлово) – просветителка. По майчина линия е свързана с известния карловски род Патеви. Учи в Калоферския девически метох (1859–66). Монахиня в Калоферския девически манастир. Изпратена е в Белград, където завършва средното си образование в четирикласното белградско девическо училище (Княжеско сръбско висше женско училище, 1868–72). Б. работи над 20 г. (от 1872) като учителка в Карлово, въвежда нови предмети в учебния процес и отделни паралелки за четирикласно обучение; тя е първият директор на карловското класно девическо училище. Инициатор е за откриването на Неделно училище за девойки, в което обучава доброволно бедни момичета. Закупува книги за училищната библиотека, организира ученически утра, разгръща активна обществена и родолюбива дейност. Преподава в Сливен (1879) всеобща история и др. предмети, в Пловдив (1885, 1894–1900), където е и управител на пансиона при гимназията. Близък сратник е на В. *Левски*, който ѝ подарява снимката си в униформата на Първа бълг. легия. Твърди се, че той е намирал убежище в родната ѝ къща. През Руско-тур. освободителна война 1877–78 организира бягството на карловки през Балкана и спасява три от внучките на Гина Кунчева, майката на Левски. Б. е първата председателка на Женското дружество в Карлово. През 1877 произнася благодарствено слово пред Емили Странгфорт, пристигнала в Карлово, по повод благотворителната ѝ дейност след Априлското въстание 1876.

В архива на Б. е запазен малък бележник, който съдържа преписи на народни песни, творби от Д. *Чинтулов*, П. Р. *Славейков*, Ив. *Вазов*, Ст. *Стамболов*; преписани са „Вятър ечи, Балкан стене“, песни за Хаджи Димитър, Ст. Караджа, слова-възпев за св. св. Кирил и Методий, в които се изразява родолюбива бълг. позиция. Едно от стихотворенията е за лейди Странгфорт с автор П. Р. Славейков. Многото зачертавания по текста и различните варианти свидетелстват, че Б. се опитва да създаде друг текст на основата на Славейковия, но съобразен с идването на Странгфорт в Карлово. Поетическите ѝ опити се вписват сред лирическите благодарствени адреси (на Ив. Вазов, П. Р. Славейков) не толкова с претенциите за високо художествено равнище, колкото с искреността и доброжелателството си. Съдържанието на тефтерчето показва пиетет към просветата, воля за свобода, нравствен кодекс, в който присъстват не само нормите на религиозната етика, а и граждански ценности. Същевременно то разкрива и модерния портрет на Б. – една от изявените учителки монахини, които имат принос за развитието на просветното дело през Възраждането. Материали в: НБИВ–БИА, ф. 21 А. (Евгения) Бояджиева. НБИВ – Архивни фондове, колекции и единични постъпления (Обзори). Пловдив, 1978, с. 42.

Лит. Заимов, Ст. Миналото. Кн. 1. Варна, 1884, 101–103. Годишен отчет на Пловдивската държавна девическа гимназия за учебната 1896–1897 година. Пловдив, 1897. Патев, П. Отец иконом Христо п. Василев. Карлово, 1936. Тахов, Г. Малко известни страници от живота на Апостола. – Пулс, № 15, 1975. Паскалева, В. Българката през Възраждането. С., 1984, с. 109, 242. Стефанов, П. Лейди Емили Стангфорд в Карлово. – Тракия, 1984, № 3. Станчева, К., Хр. Танков. „Които ся ни слово оставили“. – Отечествен глас. Пловдив, № 122, 1985. Георгиева, Е. Няколко документа за биографията на карловската учителка монахиня Евгения Бояджиева. – Векове, 1989, № 4. Монахиня Валентина Друмева. Девическият манастир „Свето Въведение Богородично“ и метосите в Калофер. С., 1998, 186–187, 199, 210–213, 232. Малинова, Л. Една будителка в расо – Анна (Евгения) Бояджиева. – В: Иван Д. Шишманов. Шишманови четения. Кн. 3. Наука и политика. С., 2007.

Л. Малинова

БРАИЛА – едно от най-дейните бълг. културни и литературни средища през Възраждането; град в Югоизт. Румъния, пристанище в долното течение на р. Дунав. След Одринския мир 1829 статутът му на тур. военна крепост отпада, увеличава се бързо търговското му значение. Заселват се румънци, гърци, българи, евреи, арменци, сърби и за кратко време се превръща в многонационален добре устроен град. Бълг. колония е значителна, наброява 800–1000 семейства, основната част от които се установяват по време на руско-тур. война 1828–29. Повечето българи идват от градски селища (Сливен, Котел, Ямбол и др.), занимават се предимно с търговия и занаяти. Още през първите години изпъкват някои състоятелни търговци, ханджии, собственици на малки предприятия: В. Хадживълков, П. Бояджията, Т. Милановић, братя Чапърови, по-късно – братя Симови, братя Димитрови, Ст. *Берон,* Н. Ценов, Г. Петрович, Г. Данович, братя Даскалови и др. Те управляват делата на българската община и финансират нейната дейност, някои от тях участват в градското управление. Активна икономическа и обществена дейност развиват още Ив. Минович, Н. Стоянович, П. Кирович, Р. Атанасович, Т. Папазоглу, Д. Попович, П. Симов, В. и Д. Диамандиеви (вж. В. *Диамандиев*) и др. Значителна е групата на дребните търговци и занаятчиите, чиято роля нараства през 60-те г. През 70-те г. става фактор в обществения живот прослойката на безимотните – чираци, калфи, прислуга в търговските кантори, хамали в пристанището и др., към която се присъединяват политическите емигранти, т.нар. „хъшове“. Докато през първите две десетилетия търговското съсловие е не само меценат, а и субект на културните дейности в бълг. колония, по-късно се очертава група от независими интелектуалци – учители, лекари, чиновници,

писатели, журналисти, издатели и др. – значителна и твърде продуктивна за времето. Б. активно участва в политическия живот на българите и е един от центровете на националноосвободителното движение – поддържа радикалното течение в църковната борба, набирането на доброволци по време на Кримската война 1853–56, борбата за политическа свобода (Браилските бунтове 1841–43, Легията на Г. С. *Раковски* 1861, четите през 1867–68, дейността на ТЦБК и на БРЦК). Браилските българи не са безразлични и към рум. обществени и политически борби, подкрепят съединението на Влашко и Молдова (1859) и демократичните реформи на първия рум. княз Карол. Социалната пъстрота и обществената активност на емигрантската общност благоприятстват за многообразието и динамиката в културния живот и за богатството на литературните изяви.

трайни връзки с браилските първенци и браилските младежи, които остават верни негови привърженици. Силното влияние на националните и революционните му идеи доминира в обществения живот на браилските българи.

През 40-те–50-те г. браилските българи щедро подкрепят издаването на едни от най-значителните бълг. книги и учебници, но не създават национално училище. Децата им се обучават чрез системата на домашни учители и частни чужди училища, към която заможните граждани задълго запазват предпочитанията си; това създава опасност от денационализиране, но от друга страна подготвя добре образована интелигенция, приобщена към зап. идеи. Ученикът на Раковски Н. Стефанов основава през 40-те г. частно училище (пансион), в което повечето ученици са българчета; изучават се необходимите за търговията грц., рум., итал. език и математика. През 1861 се открива обществено бълг. училище с

БРАИЛА – литография XVIII в.

През първите години след заселването си браилските българи заявяват принадлежността си към бълг. културен живот. В книгата „Кратко начертание на всеобщата история..." (1836) от Ан. *Кипиловски* фигурират имената на *спомоществователи* от Б. за 62 екз., а за съчинението „Заради возрождение новой болгарской словесности..." (1840) от Ю. И. *Венелин* записват 171 екз. През 1841–43 Б. става център на значителни общобалкански революционни брожения с активно участие на бълг. емиграция. Във връзка с тези събития в града идва младият Г. С. *Раковски*, установява се като учител и оглавява т.нар. Втори браилски бунт. След неуспеха на движението той е принуден да напусне Б., но запазва

3 класа, съответстващи на рум. първоначално образование. Пръв учител с големи заслуги за откриване на училището е приятелят на Раковски К. И. Попов (Търновски), който посвещава живота си на учебното и просветното дело на браилските българи. Някои от учителите са именити книжовници и културни дейци: Д. *Войников* – през 1864–70, В. *Друмев* – 1870–73, Т. *Пеев* –1873–76. Учителстват още Теод. *Икономов* – 1863, Хр. *Мавридов* – 1866–76, четникът на Хаджи Димитър Ал. Василев – 1867–68, М. К. Миланов – 1864, 1868, Т. *Благостойнов* – 1868(?)–70, Т. *Запрянов* – 1870–73, В. *Попович* и др. Въпреки невисоката степен на обучение и постоянните материални затруднения, които изпитва, училището ус-

пешно изпълнява две важни функции – отстояването на националната идентичност и обогатяването на културния живот в общността. През 1863 за първи път в Б. и изобщо в Румъния се чества денят на св. св. Кирил и Методий, който се утвърждава като най-значителен национален празник за бълг. колония. Д. Войников създава при училището в Б. първата бълг. любителска театрална трупа (1866). В продължение на 6 г. тя подготвя повече от 10 спектакъла, главно постановки на негови драми, изнася представления и в други градове, предизвиква оживена дискусия в бълг. вестници за ползата от театъра, подготвя театрална публика и дава пример за любителски театър. Спомени на съвременници свидетелстват, че първите представления на трупата повдигат националното самочувствие и разширяват употребата на бълг. език сред подрастващото поколение. Създава се *Българско театрално дружество*, което установява връзки с рум. актьори и театрални дейци. Националнокултурна мисия изпълнява и читалището (1869), като организира изнасянето на популярни беседи и приобщава дейността си към просветната програма на БКД. Активна самостоятелна културна и благотворителна дейност развива *женското дружество* (1870–75) с дейното участие на съпругите и дъщерите на видни браилски граждани – Ив. Ценович, М. Ст. Берон, Ек. *Василева*, М. Попович, А. *Костович* и др., чието присъствие в обществения живот подхранва женската тема в литературата. Браилските българи участват в редица национални задачи. През 1862 основават специален фонд за образованието на бълг. младежи в чужбина и за подкрепа на бълг. училища (подпомагат Теод. Икономов, Ив. *Касабов*, В. Д. *Стоянов* и др.), през 1872 събират помощи за Македонската дружина в Цариград, създават клон на Бълг. благодетелно братство „Просвещение“ в Цариград, което подпомага училища и културни начинания. Особено голяма е тяхната заслуга в подготовката и учредяването на *Българското книжовно дружество* (1869), присъстват неизменно в настоятелството на дружеството и в неговите общи събрания, над 80 са спомагателните членове от Б.; между най-ревностните дейци и щедри дарители са Н. Ценов, К. Попович, Ст. *Берон*, В. Михаилиди и др.

Б. е важен център на печатна продукция – в 7 печатници се отпечатват над 25 бълг. периодични издания и повече от 80 бълг. книги. В града излизат в. „Българска пчела“ – първият вестник на бълг. емиграция в Румъния, „Дунавска зора“, „Дума на българските емигранти“, „Възраждане“, хумористични вестници („Хитър Петър“, „Оса“, „Кърлеж“ и др.), сп. „Зорница“, „Духовни книжки“, „Периодическо списание...“. Браилските българи са спомоществователи на повече от 40 отпечатани бълг. книги (3400 екз.), съдействат за широкото им разпространение (Ст. Берон изкупува за българите в Македония 100 екз. от книгата „За воздухът и за неговото влияние...“ от Л. *Каравелов*). В Б. се получават почти всички значителни бълг. периодични издания; редовни настоятели на бълг. вестници, спомоществователи и разпространители на бълг. книги са: М. Попович, Т. Миланович, Ск. Стратович, П. Димович, А. Куртович и др. През 1860 браилци сключват договор с Раковски за отпечатване и разпространение на книгите му „Няколко речи о Асеню първому...“ и „Кратко разсъждение...“. Библиотеки се създават към бълг. училище и към БКД; богата лична библиотека с издания на различни езици притежава К. Попович. Фамилията Михаилиди допринася за създаване на музикална култура сред българите, в дома им се уреждат музикални вечери. Място за интелектуални сбирки е домът на М. Василев (племенник на П. *Берон*) и съпругата му Ек. Василева.

Б. е между малкото възрожденски културни средища, където се оформя модерен литературен живот. В града пребивават някои от най-изтъкнатите бълг. писатели: Д. *Чинтулов* (зимата 1849–50), Д. Войников (1864–70), Хр. *Ботев* (1868, 1871 – началото на 1872), В. Друмев (1869–73), Ив. *Вазов* (септ. – дек. 1871). Във връзка с книжовната или обществената си дейност идват П. *Оджаков* (1863), Ив. *Добровски* (1869), М. *Греков* (1867), М. *Дринов* (1869), Ст. Заимов, Н. *Козлев*, Др. *Манчев*. Н. *Павлович* илюстрира книга на Д. Войников и вероятно прави декори за негова пиеса (1866), К. *Тулешков* работи като печатар при Д. *Паничков* (1866). През 1870 Р. *Жинзифов* публикува в местната периодика, пристига в Б. като представител на одеските българи за годишното събрание на БКД и тук отпечатва поемата си „Кървава кошуля“, изнася рецитал от свои творби в бълг. училище. За литературната атмосфера в Б. допринася продължителното присъствие на Ив. *Селимински* (1848–53, 1860–63), Хр. *Ваклидов* (1862–64), В. Д. *Стоянов* (1869–73), Т. Пеев.

Хр. Ваклидов, който издава в Б. едно от първите бълг. литературни сп. „Зорница“, категорично разграничава просветните задачи от големия културен проект за създаване на национална художествена литература, но не успява да разгърне по-продължителна и плодотворна дейност поради католическата си ориентация. През втората половина на 60-те г. Войников насочва потенциала на бълг. слово в Румъния към развитие на основни литературни жанрове – поезия, драматургия, публицистика, литературна и научна критика; в това отношение съществена заслуга има вестникът му „Дунавска зора“. Войников създава в Б. голяма част от драматичното си творчество, издава две книги със стихове, в които популяризира разнообразни поетични форми и мотиви; публикува поли-

тически статии и едни от първите бълг. фейлетони. В. Друмев продължава делото на Войников, обогатява и издига нивото на литературната продукция; написва и издава драмата „Иванко“ (1872), публикува в „Периодическо списание“ литературно-истор. очерци за *Софроний Врачански*, *Неофит Хилендарски*-Бозвели. С усилията на Друмев и В. Д. Стоянов „Периодическо списание“ се утвърждава като авторитетен научен и литературен орган, налага строги оценки за бълг. литература и творчеството на нейни представители. Активна творческа дейност, доскоро неизвестна, развива Т. Пеев.

Литературният живот в Б. поддържат активно група писатели, родени тук в бълг. семейства, посещавали рум. училища и запазили националното си съзнание; някои от тях не владеят добре книжовния бълг. език, но всички са почитатели на Раковски и изповядват революционните му идеи. Ив. *Мънзов* започва книжовна дейност с преводната повест „Свадбата на Хайдут Янча“ (1863) и сбирка стихотворения, между които 2 бунтовни песни от Д. Чинтулов. А. *Савич* пише предимно на рум. език; с публицистичната си книга „Долу маската!“ (1868) включва браилските българи в борбата срещу партията на „старите“ малко преди появата на в. „Тъпан“ в Букурещ, а книгата му за четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа допринася за героизацията на войводите, откъс от нея излиза във вестника на Хр. Ботев „Дума на българските емигранти“. Д. *Великсин* сътрудничи на бълг., рум. и фр. издания със стихотворения и публицистика (известен е в Букурещ като „браилския поет“). Самостоятелна творческа позиция заема В. Попович, пише комедия (1870), стихотворения, статии, обстойна литературна рецензия с теоретични разсъждения за бълг. поезия, художествена критика за картина на Н. Павлович.

Към края на 60-те г., особено в годините на четите 1867–68, Б. става главен център на бунтовни настроения (художествено интерпретирани по-късно в повестта на Вазов „Немили–недраги“) и на революционна литература. Тясно свързани с политическите и културните прояви на браилци са някои литературни явления в близкия град Галац. Революционните мотиви в поезията и публицистиката подема Хр. Ботев, като им придава блестяща литературна форма. Неговият в. „Дума на българските емигранти“, едно от най-значителните явления в литературата на Възраждането, отразява традициония бунтовен дух на Б. и новите художествени императиви на времето, застъпени в „Периодическо списание“. Вестникът на Ботев и списанието на БКД са литературни и идейни изразители на противопоставянето между революционери и еволюционисти-просветители, същевременно са единни в изискването за модернизиране и по-високо художествено равнище на бълг. литература. Плод на обществените противоречия, които се изострят от междуличностни конфликти, е активизирането на *сатирата*, намерила място в краткотрайните хумористични вестници, в единични печатани или ръкописни листове, чиито неподписани хапливи и непретенциозни автори, по свидетелства на съвременниците, са Войников, Ботев, Великсин, Савич, Запрянов, Паничков и др.; тенденцията създава и литературни образци („Смешен плач“ от Хр. Ботев). Средище на бунтовните настроения найнапред е редакцията на в. „Дунавска зора“, където работи известно време като печатар и коректор Ботев. По-късно изразител на ярка революционна идеология става неговият в. „Дума на българските емигранти“, който се набира в печатницата на Д. Паничков – сборното място на браилските хъшове. Този революционен кръг повежда непримирима борба с ръководителите на БКД и идейната насока на „Периодическо списание“, противопоставя на просветителската идея свободата като висша ценност и поставя в националния пантеон боеца за политическо освобождение и социална справедливост. Литературната значимост на революционната група спада рязко, след като Ботев напуска града. Революционните среди (Ботев, Войников, Паничков и др.) установяват контакт с рус., пол. и укр. емигранти, чрез които прониква ру. и пол. свободолюбива книжнина. Активната издателска работа на Паничков застъпва пластове и на низовата литература – „Смешен календар“ от М. Минков (1872), календарите на Паничков, песнопойката „Цигулка...“ на Хр. *Мавридов* и др. издания, които задоволяват масовия вкус на слабограмотния слой от бълг. общество; но те не са представителни за литературния репертоар на Б., в който доминират актуалната публицистична и научна проза, модерните форми на европейското художествено слово. Благодарение на дейците от БКД в Б. излизат драмата „Разбойници“(1870) от Фр. Шилер и повестта „Тарас Булба“ (1872) от Н. В. Гогол, преведени от Нешо *Бончев*; те се противопоставят на по-раншната преводаческа традиция – „Скитника евреин“ от Е. Сю (1860) и „Книжка за благонравието“ (1863), преведени от Хр. Ваклидов, „Халима или баснословни арабски повестности“ (1864), преводач Ив. Мънзов и др. Литературна Б. се отличава и с женско присъствие: Ек. Василева изпраща няколко дописки до бълг. вестници и публикува стихотворения на рум. език, изпълнени с патриотични чувства; О. Попович отпечатва обявление, че е превела пътеписа „Турци, гърци и славяни...“ от Макензи и Ърби. Д. Великсин публикува сонет, посветен на Матилда Попович, по повод участието

й в театрални спектакли на Войниковата любителска трупа. Браилските поети и драматурзи създават образа на жената – идеал (различен у Ботев и Великсин), на жената, преодоляваща патриархалните зависимости (Т. Пеев, Д. Войников); занимава ги отношението творец – общество, дългът на писателя към обществото (Ботев, Вазов, Великсин, Попович), вечни теми като любовта, приятелството (Ботев, Великсин). В литературата на Б. се очертава преход от неокласицистични и романтични към реалистични художествени конвенции.

Б. поддържа непрекъснато връзка с повечето бълг. емигрантски центрове, с Цариград и с културни огнища в бълг. земи. За постиженията на браилските българи допринасят контактите с рум. среда; в града работят рум. интелектуалци и действат държавни културни институти, гастролират рум. и чуждестранни театрални, оперни и балетни трупи (някои техни изяви намират отклик в поезията на Великсин). През 60-те г. Б. се радва на заслужена литературна слава, В. Д. Стоянов нарича града „средоточие на музите“. През следващото десетилетие тонусът на духовния живот спада, до Рускотур. освободителна война 1877–78 Б. остава значително бълг. културно огнище главно с дейността на БКД – не много активна, последователна в просветителската си насоченост. След Освобождението повечето от първите културни дейци се преселват в България. През Възраждането Б. допринася съществено за нивото и темпото на модернизиране и европеизиране на бълг. литературен живот, за свързване на разпръснатите бълг. културни центрове в единна национална общност.

Лит. Стефанов, Н. Чърти из живота на Николай Стефанов, труженик по народното възраждание. Съст. и печата ..., Силистра, 1890. Романски, Ст. Заговорът на Г. С. Раковски (Георги Македон) в Браила през 1842 година. – Сб. БАН, 1921, № 14. Начов, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 г. – Пак там, № 15, 61–65. Трайков, Н. 1. Спомените на капитан Васил Вълков. – Изв. Истор. дружество, 10, 1931; 2. Ботев и Българското книжовно дружество. Първите стъпки на Книжовното дружество и революционната емиграция. – В: Христо Ботев. Сб. по случай сто години от рождението му. С., 1949. Минчев, Д. Н. Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – Театър, 1957, № 11. Боршуков, Г. Кога е започнал да излиза „Дунавска зора“ на Добри Войников. – ГББИ, 7, 1961. Йонеску-Нишков, Т. За отношението на румънската общественост към българското националноосвободително движение през 70-те години на XIX в. – В: Българо-румънски връзки и отношения през вековете. С., 1965. Арнаудов, М. Българското книжовно дружество в Браила 1869–1876. С., 1966. Велики, К. Н. 1. Браилските бунтове 1841–1843. С., 1968; 2. Добри Войников и Браила. – В: Добри Войников. Юб. сб. по случай 150-годишнината. Пловдив, 1990. Жечев, Н. 1. Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970; 2. Из историята на българското учебно дело в Браила. – Македонски преглед, 2007, № 3. Лекова, Д. 1. Непознат книжовник, забравен революционер. – В: Т. Пеев. Съчинения. С., 1976; 2. Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина. С., 1999. Цалова, П. Потомци на бунтовен род. С., 1978. Теодореску, Н. Артистичната атмосфера в Браила – важно условие за осъществяване на музикалната дейност на българската емиграция през XIX век в Румъния. – В: Из историята на българската музикална култура. С., 1979. Баз-Фотиаде, Л. Литературни проблеми в двуезичните българо-румънски вестници, излизали в Букурещ и Браила през XIX в. – В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980. Тодоров, И. Неизвестни страници от анкетата на Ив. Д. Шишманов с Вазов. – Литературна мисъл, 1980, № 6. Сюпюр, Е. 1.Българската емигрантска..., с. 36, 59, 89, 220, 222, 227–228.; 2. Българските училища в Румъния през XIX век 1958–1877. С., 1999. Таринска, Ст. 1. Документи за театралната дейност на Д. Войников и браилските българи. – Литературна мисъл, 1983, № 9; 2. Ботев и Великсин – момент от литературния живот на българите в Браила. – Бълг. език и литература, 1998, № 5–6; 3. За отношението на Христо Ботев към Периодическо списание. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков. С., 1998. Люлюшев, М. Тодор Пеев и българското училище в Браила. – Истор. преглед, 1984, № 3. Аретов, Н. Васил Попович. Живот и творчество. С., 2000, 23–33 и др. Маждракова-Чавдарова, О. Христо Ботйов сред сътрудниците на вестник „Дунавска зора“ – Алманах за историята на Русе. Русе, 2002, № 3. Митев, Пл. Д. Българската преса в Браила до Освобождението. – ГРИМ – Сливен, 2, 2011.

Ст. Таринска

„БРАИЛСКИ ТЕЛЕГРАФ“ – хумористичен вестник. Излиза в Браила през 1874. Редактор: Д. *Паничков*. Вероятно е вариант на в. „*Хитър Петър*“. Има предположение, че „Б.т.“ е един и същ с в. „Философски камък“, който се печата също в Браила под редакцията на К. И. Търновски. Екз. от „Б.т.“ не са открити.

Лит. Стара планина, № 41, 1874. Боршуков, Г. История на..., с. 325.

Д. Леков

„БРАНИТЕЛ – APĂRĂTORUL“. Вестник граждански, любословни и търговски – издание с политическа насоченост. Излиза на бълг. и рум. език в Букурещ в 1 брой на 19 юли 1864 като продължение на в. „*Бъдущност*“. Печата се в печатницата на Ст. Расидеску. Мото: „Любов и съюз“, „Право народности“. За редактор-отговорник е посочен Таки Василеску. Фактически редактор: Г. С. *Раковски*. Главна цел на „Б.–А.“ е развитието на бълг. дух и сближението между българи и румънци. Програма: „Против никое правителство не ще говори; в никакви лични полемики не ще вхожда с никого; отговорите, които има да прави против нападатели на народния интерес, ще бъдат всякога основани на историческите и здравомислещи доказателства без нападения“ (№ 1). Независимо че името на Раковски липсва на страниците на вестника, броят е подготвен изцяло от него. Съдържа: устав на Търговското безименно дружество, създадено за финансовото поддържане на „Б.–А.“ с подписите на И. Д. Х. Бакалоглу, Хр. *Георгиев*, Ст. Расидеску, П. Кутев и др.; статията „Положение вероизповеднаго ни вопроса“; преводът „Асен, приповед от българската повестност“ (подлистник), изпратен

от Н. *Първанов* и направен вероятно от него; дописка от Цариград и др. Участието на Раковски не остава скрито за читателите на „Б.–А.“. Първанов му пише: „Пръвийт брой „Бранител“ е пред нас. Ако не сте и на вестника подписани, духът му ми обаче казва, че главен редактор му е ваша милост. Ние прочее видим в „Бранител“ – „Дун. Лебед“ и „Бъдущност“. Във „Важно известие“ Раковски сам посочва връзката на „Б.–А.“ с „Бъдущност“. По тези съображения, независимо от привидно лоялната програма, вестникът не получава поддръжка от страна на членовете на дружеството и е преустановен след излизането на първия му брой.

Лит. Т р а й к о в, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 298–299. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 164–165. П е н е в, Б. История на ... Т. 3. 278–279. Б а з-Ф о т и а д е, Л. „Бранител – Apărătorul“ – вторият българо-румънски вестник, издаван от Г. С. Раковски в Букурещ. – В кн. й: Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980. А н д р е е в а, Д. За времето, паметта и историята във вестниците на Раковски „Бъдъщност“ и „Бранител“. – Издател, № 1, 2004.

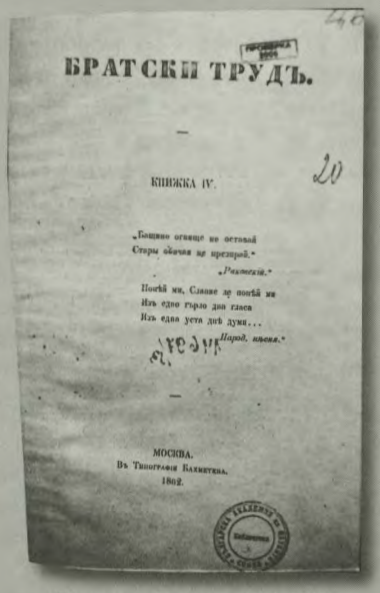
БРАТСКИ ТРУДЪ.

КНИЖКА IV.

„Бащино огнище не оставай
Стары обычая не презирай.“
„Раковски.“

Пойй ми, Славе да поемъ ти
Изъ едно гърло два гласа
Изъ една уста двѣ думи...
„Народ. пѣсня.“

МОСКВА.
Въ Типографіи Бахметева.
1862.

Списание „Братски труд“, 1862

Д. Леков

„БРАТСКИ ТРУД“ – литературно списание, единственото бълг. периодично издание, появило се в Русия през Бълг. възраждане. Излиза в Москва през 1860–62, 4 книжки, с „иждивението на московските българе“ – членове на Московската бълг. дружина „*Братски труд*“. Печата се в типографията на Бахметев. Мото: „Бащино огнище не оставяй, стари обичаи не презирай“ (Г. С. *Раковски*). Редактори: В. *Попович* (№ 1), Р. *Жинзифов* (№ 2, 3, 4). № 1 се появява с разрешение на рус. цензура от 19 дек. 1859, а № 4 – от 31 дек. 1861. „Б.т.“ няма специална програмна статия. Програмен характер има публикацията на Г. *Теохаров* „Няколко думи за българската книжнина“ (№ 1). В нея авторът, представител на Московската бълг. дружина, посочва приоритета на българите над останалите славянски народи – те първи приемат християнството, а заедно с него и християнското просвещение; имат значителен влог в културата на другите народи. Теохаров се отнася критично към новобълг. литература; поставя проблеми, които трябва да имат предвид представителите на Московската бълг. дружина и бълг. интелигенция – формиране на национален *книжовен език*, насочване към фолклорното наследство, създаване на произведения, в които българинът „трябва да вижда... себе си, т.е. събития, характер, които са извадени от неговата сфера, от животът на неговий народ“. Програмни моменти има и в статията „Две думи към читателите“ (№ 4) от Р. Жинзифов, която апелира да се отхвърли робската тегоба. „Б.т.“ няма обособени рубрики. Характерът му се определя от интересите на неговите сътрудници, членове на Московската бълг. дружина. Списанието има литературен облик. Най-широко застъпена е поезията. Стихотворения поместват: В. Попович („Гроза“, „Тъга“, № 1), Р. Жинзифов („Питанье и отговор“, № 1; „Отдавна ли било когато в Балкана...“, № 2; „Новобългарска гусла“, № 4 и др.), Л. *Каравелов* („Загорец“, „Желание“, „Пастир“, № 3). Жинзифов публикува белетристичната си творба „Прошетба“ (№ 3), К. Миладинов – „Охридска архиепископия“ (писмо на охридския архиепископ Паисий от 1566, № 3). В бълг. превод са обнародвани „Писма за историята на сърбите и българите“ от А. *Гилфердинг*, част от труда на Н. Словенич „Славене в Немско (Австрия)“ в превод на Каравелов (№ 3). В № 4 е препечатана от рус. в. „Ден“ (№ 6, 1861) статията „Няколко думи според българския въпрос“ от М. Коялович, в която е посочена ролята на българите за духовното развитие на Русия, за нейното християнизиране, за изграждане на старорус. литература и култура. В „Б.т.“ за първи път се появяват образци от подготвения за печат сборник „Български народни песни“ от Д. и К. *Миладинови*; Н. *Бончев* публикува записани от него фолклорни творби. Списанието е преустановено поради разтурянето на Московската бълг. дружина и липса на материални средства. То популяризира бълг. литература в Русия, на страниците му правят първи творчески опити В. Попович, Р. Жинзифов, Л. Каравелов. „Б.т.“ привлича вниманието на рус. научна общественост – „Това е малка брошура на български език – образец на нова, сега започваща славянска литература, още бедна откъм писатели, средства и

читатели, но която не трябва да губи надежда за успех в бъдещето“. (А. И. Пипин – „Современник“, 1860, № 4).

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на...., 272–274. Л е к о в, Д. 1. Райко Жинзифов. Литературно-критически очерк. С., 1979, 15–16; 2. Московската българска дружина и нейният орган сп. „Братски труд“. – В кн. му: Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина. С., 1999. К о н е в, Ил. „Братски труд“ – първият български литературен алманах. – Литературна мисъл, 1983, № 9. Р о в н я к о в а, Л. И. Списанието на московските българи „Братски труд“ (1860–1862). – В: България 1300. С., 1983. М и н к о в а, Л. Български възрожденци в Русия. С., 2005.

Д. Леков

„БРАТСКИ ТРУД“, М о с к о в с к а б ъ л г а р с к а д р у ж и н а – българско книжовно дружество, създадено през 1857 в Москва от бълг. младежи, пристигнали на учение в Русия. В състава му влизат: Хр. *Даскалов*, Л. *Каравелов*, Г. *Теохаров*, В. *Попович*, Р. *Жинзифов*, К. Миладинов (вж. *Миладинови,* Д. и К.), М. *Дринов*, Н. *Бончев* и др. „Б.т.“ си поставя няколко основни задачи, вписани в програмен документ, препис от който се пази в архива на М. П. *Погодин*: 1. „Да се запознаят русите с българите писмено“, т.е. да се поощрява бълг. интелигенция към книжовна дейност, чрез която рус. общество да бъде информирано за духовния и политически живот в България; 2. „... Да съдейства за развитието на бълг. литература“; 3. „Да се привличат бълг. младежи в Москва за усъвършенствуване на науките“, като членовете на „Б.т.“ ги подпомагат морално и материално за приемане в рус. учебни заведения; 4. Да се създаде самостоятелен библиотечен фонд чрез закупуване на книги със средства на дружеството или чрез дарения; 5. Членовете на „Б.т.“ да живеят „в братско съгласие и любов, да се трудят в зависимост от силите си за постигане на горепосочените цели“. Създадена е библиотека с учебна литература, със съчинения, свързани с бълг. литература и език, която се помещава в квартирата на един от членовете на дружеството. Осъществяват се и останалите задачи, посочени в програмата. По-напредналите членове на дружеството са учители и консултанти на българите, наскоро пристигнали в Москва – Н. Бончев ги подготвя по рус. граматика, Каравелов – по география, П. Тодоров – по математика. „Б.т.“ е не само просветно-учебен, но и творчески колектив, свързан с жанровото формиране на бълг. литература, с развитието на бълг. журналистика, фолклористика, етнография. На сбирките на дружеството се обсъждат произведения на негови членове, разискват се литературни, филол. и истор. въпроси. В тях участват представители на различни националности – укр. разночинец – фолклорист, етнограф, литератор, И. Г. *Прижов*, пол. революционер М. Маркс и др. През периода на функционирането на дружеството излизат два фолклорни сборника, съставени от негови активни членове – „Памятники народного быта болгар“ (1861) от Л. Каравелов и „Български народни песни“ (1861) от Д. и К. Миладинови. Обединени от общите задачи, които поставя „Б.т.“, Каравелов и К. Миладинов работят в тясно сътрудничество – обменят информация, уточняват принципи и критерии. Интерес към народното творчество проявяват и други членове на дружеството – Р. Жинзифов, Н. Бончев, М. Дринов. Част от творческата дейност на „Б.т.“ е отразена в неговия печатен орган – сп. „*Братски труд*“. Членовете на дружеството сътрудничат на рус. периодичен печат – обнародват статии, белетристични творби, информационни материали. В средите на „Б.т.“ се формират поети, публицисти, белетристи, фолклористи, преводачи. Жинзифов, К. Миладинов, Каравелов правят първите си поетически опити. Теохаров се изявява като литературен историк и критик. В. Попович пише първата бълг. оригинална белетристична творба – „Отрывок из рассказов моей матери“ („Русская беседа“, 1859, № 13). Тя става повод за благородно съперничество между членовете на „Б.т.“ и на „*Книжовното общество*“ в Одеса. Одеският възпитаник В. *Друмев* продължава тематичната линия на Попович с „Нещастна фамилия“, като внася в повестта си нови акценти и проблеми. Каравелов му става опонент чрез повестта „Войвода“ („Атаман болгарских разбойников“. – Наше время, 1860, № 50) – на злощастията, които описва Друмев, той противопоставя борбата. Диалогът между представителите на двете бълг. литературни общности продължава чрез разказа на Жинзифов „Прошетба“ и втората повест на Друмев „Ученик и благодетели, или чуждото си е сѐ чуждо“. Членовете на „Б.т.“ водят спорове не само на сбирките на дружеството. Формиращите се две крила в него се разграничават категорично в полемиката между Каравелов и Жинзифов на страниците на рус. периодика. Диспутът започва от идеологически подбуди и прераства в спорове в сферата на публицистиката и литературната критика. Чрез него Каравелов афишира отношенията между двете направления в „Б.т.“ – славянофилско и революционно-демократично. Обвързвайки Жинзифов с политическите, литературните и общокултурните принципи на славянофилите, Каравелов пръв от бълг. публицисти и литературни критици поставя въпроса за идейните различия сред бълг. интелигенция, формираща се в Русия. Дълбокият мирогледен и творчески разрив между членовете на дружеството става причина и за неговото разтуряне. С излизането на четвърта книжка на сп. „Братски труд“ през 1862 то фактически

преустановява своята дейност. Но членовете му се утвърждават като водещи личности в областта на бълг. литература, политика, фолклор, журналистика, учебно дело, наука.

Лит. П о п о в, Н. Из истории Славянского благотворительного комитета в Москве. 1. Первое пятилетие (1858–1862). М., 1871. П о г л у б к о, К. И. Очерки истории болгаро-российских революционных связей (60–70-е годы XIX века). Кишинев, 1972. С т е п а н о в а, Л. И. Вклад России в подготовку болгарской интелигенции в 50–70-гг. XIX в. Кишинев, 1981. Л е к о в, Д. Литература – общество – култура …, 106–108. М и н к о в а, Л. Български възрожденци в Русия. С., 2005.

Д. Леков

БРАЦИГОВО – село (от 1892 – град) в Южна България. Първото писмено споменаване е в османски регистър от 1576 във връзка с преброяване на населението. През XVII в. в Б. се преселват българи от Неврокопско, за да работят в рудниците, а в края на XVIII в. се заселват и бълг. семейства от Македонско-Костурския край. Селището е прочуто с архитектурно-строителната си школа. Сред известните брациговски строители са Никола Тончев Устабашийски (учител на Колю Фичето), Атанас Христов Гърнето, участвал в изграждането на църквата „Св. Йоан Предтеча“ в Б. (1833), Иван Драгов, построил камбанарията ѝ, Иван Христов Боянин и др. През 1831 в Б. е открито килийно училище, през 1848 – *взаимно училище*, през 1862 – класно училище. По инициатива на В. Петлешков е създадено читалище „Тръндафил“ (1874). През 1875 е основано *женското дружество* „Надежда“. Брациговчани са *спомоществователи* за: „Писменица на славянскийа язик“ (1847) от Ив. *Момчилов* – 36 екз., „Цветособрание на сичкото презгодишно церковно богослужение“ (1847), преводач Н. *Триандафилов* – 7 екз., „Житие святяго Григориа...“ (1852), преводач *Аверкий Попстоянов* – 11 екз., „Цръковно песнопение“ (1854) от Д. Василев [*Манчов*] – 5 екз., „Ковчег цветособрания...“ (1857), преводач А. *Иванов* – 10 екз., „Духовна скрижял“ (1866), преводач Хр. Георгиев – 8 екз., „Поучения в святята и великата Четиредесятница...“ (1868), преводач Ф. *Велев* – 17 екз.; „Минейник...“ (1869) от А. Иванов – 5 екз., „Додатъци на Златния извор...“ (1874) от Д. *Смрикаров* – 8 екз., „Небесни светила или планетните и звездни мирове“ (1875), преводач Д. Витанов – 8 екз. Жители на Б. са абонати на в. „Цариградски вестник“, „Право“, сп. „Смесна китка“. Населението на Б. активно участва в Априлското въстание 1876. На 22 февр. 1876 под ръководството на Г. *Бенковски* се основава местен революционен комитет с председател поп Сокол (Никола Троянов) и секретар В. Петлешков. Селището става революционен център на седем села. Въстаническата армия от района на Б. е от над 1000 участници. По време на априлските събития от Брациговския въстанически район загиват 143 и са заточени 252 въстаници.

Камбанарията в Брацигово, строена през 1885

Гербът на град Кронщад, дн. Брашов

Лит. М и ш е в, Ат. Боят около Брацигово в 1876. Пловдив, 1881. П е т л е ш к о в, Н. История на Брациговското въстание. Пловдив, 1905. Ю р у к о в, Д. Брацигово. С., 1920. Г е л е м е т о в, Хр. 1. Из миналото на Брацигово. С., 1940; 2. Страници из революционното движение в Брацигово. 1878–1925: Спомени и бележки. С., 1955. Б е р б е н л и е в, П., Вл. П а р т ъ ч е в. Брациговските майстори-строители през XVIII и XIX век и тяхното

архитектурно творчество. С., 1963. Р а ш а й к о в, Т. Брацигово. С., 1973. З о и н с к и, Ил. Брацигово. С., 1976. К о с т а д и н о в, М. 135 години от Априлското въстание в Брацигово – форум на една дълго отлагана дискусия. – В: Българско възраждане. Идеи – личности – събития. Г. Общобълг. комитет и фондация „В. Левски“, 13, 2011.

А. Алексиева

БРАШОВ (Braşov), название през XVIII–XIX в. Кронщад – град в Трансилвания, Румъния; през 20-те г. на XIX в. придобива значение за културната история на Бълг. възраждане. Основан от нем. католически орден през 1211. Важен търговски и производствен център на пътя, свързващ Югоизт. и Средна Европа, Б. поддържа търговски връзки с бълг. земи още през Средновековието. След османските завоевания през XIV в. и по-късно в града се заселват бълг. бежанци, основават свой квартал, наричан Болгарсег (Български ъгъл на унг.) или Шкеи (на рум.). Според летописни бележки

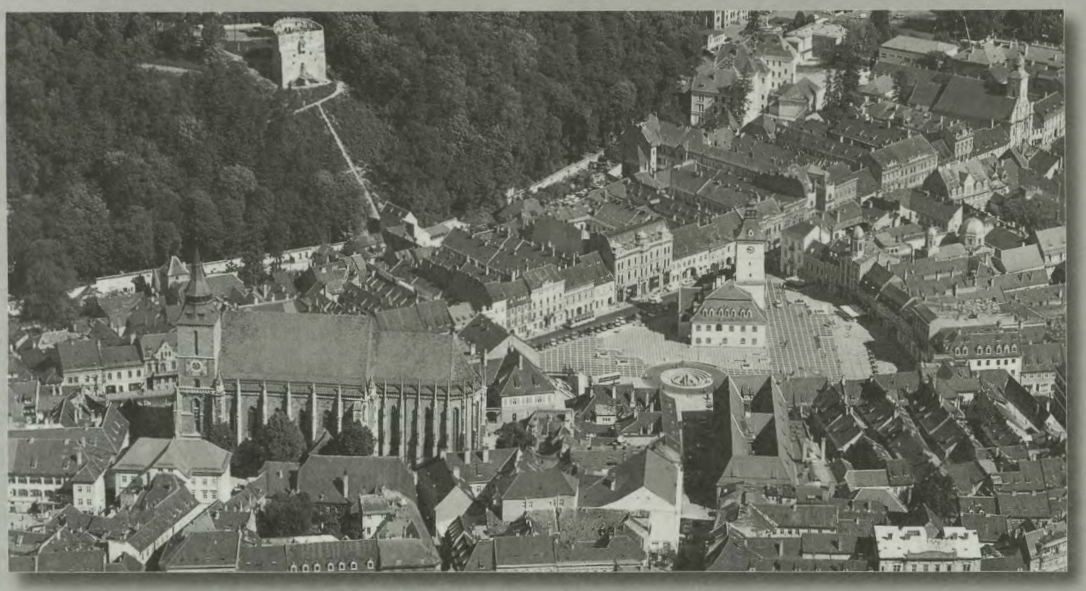

Старият Брашов – с кметството и Черната църква

българи вземат участие в изграждането на най-старите църкви в града (края на XIV в.). В православната църква „Св. Николай“, в предградието Шкеи, се служи на бълг. език до края на XVII в., в библиотеката ѝ са запазени ценни бълг. ръкописи и хроника с имената на бълг. свещеници. През XVI–XVIII в. в Б. пребивават временно или постоянно бълг. търговци, които имат свои кантори (обикновено в състава на грц. търговски компании), водят документация на бълг. език, разпространяват бълг. книги.

Б. има стари мултикултурни традиции. Отделните национални общности (немци, унгарци, румънци, българи и др.) имат свой културен живот, свои църкви и училища. Българите поддържат тесни връзки с грц. колония поради общите икономически интереси и с румънците поради общия религиозен и административен език. В Б. се развива производството на хартия и книгопечатането още през XVI в. През XVII в. в града работи рум. книжовник и печатар дякон Кореси, който превежда и издава славянски и рум. религиозни книги; негови помощници са граматици и свещеници от предградието Шкеи; бълг. търговци разпространяват отпечатаните книги сред рум. и бълг. православно население. През втората половина на XVIII в. и началото на XIX в. в Б. живеят богати българи с будно народностно съзнание. Те поддържат постоянни търговски връзки с бълг. земи и търговски контакти с Рум. княжества, Виена и Русия; подпомагат развитието на новобълг. култура. Ок. 1800 се заселва Антон Йоанович Камбуроглу от Сливен, който финансира учебното дело в родния си град, отпечатването на бълг. книги („Рибен буквар“ и др.) и образованието на бълг. младежи (П. *Берон*, Ив. *Селимински*). Димитър Хаджирусет от Русе участва дейно в обществените начинания на брашовските българи, завещава значителни суми за училището в Русе и за църквата в Б. През 1804–08 в Брашовската немска гимназия учи В. *Априлов*; за неговото духовно оформяне допринася въздействието на бълг. среда и на хуманистично-просвещенските идеи, проникнали в училището и в брашовското общество. В същата гимназия учат синовете и на други бълг. търговци. След поражението на Грц. въстание от 1821 в Б. емигрират грц., рум. и бълг. културни дейци, свързани с Етерията. Сред тях е професорът

в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“* К. *Вардалах* и двама нейни бълг. възпитаници – П. *Берон* и В. *Ненович*, които стават учители в семействата на бълг. търговци. По-късно в града пристигат Ив. *Селимински* и за кратко време Ан. *Кипиловски*. Берон, Ненович, Селимински и Кипиловски създават в Б. първото бълг. филол. и издателско дружество (вж. *Българско филологическо дружество* в Брашов) с материалната помощ на бълг. търговци от Б. и Букурещ. Дружеството има за цел изграждането на бълг. *книжовен език*, привличане на бълг. автори и издаване на бълг. книги. През 1824 в Б. излиза „Буквар с различни поучения“ („Рибен буквар“) от П. Берон, В. Ненович подготвя „Буквар за децата на славено-болгарскиет народ“ (1826).

Ролята на Б. за българите намалява през 30-те г. на XIX в. във връзка с новите възможности за тър-

Михаил БУБОТИНОВ

говия по Дунав и Черно море. Активизира се и се обновява рум. култура. Българите постепенно се порумънчват. Но и през 60-те г. на XIX в. някои от тях помнят потеклото си и поддържат връзки с бълг. колонии в Румъния. С това се обяснява появата на стихотворението „Ода на спасителния ден 24 януари“ от Д. *Великсин* в брашовското рум. списание „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“ (1865, № 2). Бълг. диаспора в Б. не успява да създаде траен културен живот поради своята малобройност и отдалеченост от бълг. земи, но в нейната среда се реализират първите опити за институционализиране на новобълг. култура под влияние на модерните европейски идеи.

Лит. Милетич, Л. Дако-румъните и тяхната славянска писменост. II. Нови влахо-български грамоти от Брашов. – СбНУ, 13, 1896. Паскалева, В. Австро-български търговски връзки в края на XVIII и началото на XIX в. – Истор. преглед, 1958, № 5. Атанасов, П. Начало на българското книгопечатане. С., 1959, 61–72. Велики, К. 1. За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – Истор. преглед, 1959, № 6; 2. Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българския народ през периода 1800–1840. – Славянска филология, 1963, № 5. Маслев, Ст. 1. В. Е. Априлов в Брашов. – Истор. преглед, 1962, № 1; 2. Неизвестни у нас български ръкописи в Брашов. – Изв. Инст. история, 19, 1967; 3. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI–XVII в. С., 1991. Бур, М. Икономически връзки между Трансилвания и балканските земи през втората половина на XVII и началото на XVIII век. – Studia Balkanica, 1970, № 2. Арнаудов, М. Априлов. Живот, дейност, съвременици (1789–1847). С., 1971, 34–37, 45–55. Русинов, Р. Брашов в културното развитие на българите през Възраждането. – В: Българо-румънски културни взаимоотношения през XIX в. С., 1980. Трайков, В., Н. Жечев. Българската емиграция в Румъния XIV век – 1878 година и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986, 25–27, 169–178. Жейнов, И. Завещанието на Димитър х. Русет. – В: Алманах за историята на Русе, № 1, Русе, 1996. Балкански, Т. Шкеите. – Бълг. зорница, 1997, № 7. Георгиев, Л. Българите католици в Трансилвания и Банат. С., 2010, с. 22, 32, 33, 38, 60–61, 87. Тачева, Е. Брашовската група в кръговете на възрожденската литература. – В кн. ѝ: Възрожденски семинари. Статии и студии по литература на Българското възраждане. Благоевград, 2011.

Ст. Таринска

БУБОТИНОВ, Михаил Константинов (1839, София – 1912, София) – учител, обществен деец. Учи в София в класното училище (1857–60) и 1 г. при С. *Филаретов*. Преподава в София (1863–65) и ръководи основното девическо училище в Русе (1866), класен учител в Кюстендил (1866–70), Солун (1872–74), където е специално изпратен от Македонската бълг. дружина в Цариград. Б. започва своята обществена дейност в София, един от организаторите на протестите срещу грц. владици – Гедеон и Доротей; на 6 дек. 1861 произнася пламенна реч срещу поддръжниците на „гръцката партия“ и един от водачите ѝ хаджи Маньо Стоянов. Участва в училищното настоятелство. Противодейства на проекта на Митхад паша за сливане на бълг. и тур. училища и одържавяване на общинските средства за издръжка на бълг. училища. Заедно с хаджи Боне Петров събира подписки, които връчва на чуждестранните консули в София (1866). Има данни, че в Солун Б. развива революционна дейност като пълномощник на БРЦК; работи в общество „Възрождение“. През ян. 1877 е назначен от ген. Й. Гурко за член на Привременния градски съвет в София; на 10 февр. 1878 става секретар на утвърдения Градския съвет. На 4 апр. 1878 предлага основаването на Народна библиотека в София. След Освобождението се занимава с обществена дейност.

Б. сътрудничи на *периодичния печат*. Някои негови дописки съобщават за състоянието на бълг. училища в София, за дарения в тяхна полза – „София, 9 марта 1859“ („Цариградски вестник“,

№ 424, 1859), „Средец, 1863, юни 7“ („Съветник“, № 13, 1863), „Средец, май 25“ („Съветник“, № 10, 1864). Публикувани са негови речи във връзка със събития („Българска пчела“, № 42, 43, 1864; „Съветник“, № 10, 1864; „Гайда“, № 16, 1864). Автор на няколко стихотворения: „Попитал Витош София“ („Българска пчела“, № 32, 1864) и др. Популярност добиват патриотичните „Гимна на България“ („Зорница“, № 7, 1864) и „Гимна на българските първоучители св. Кирил и Методи, пеяна у Средец“ („Съветник“, № 10, 1864). Записва народни песни, от които публикува няколко („Български книжици“, 1860, № 23). Псевд.: Един шоп от Витош планина, Един шоп от Лилин планина, Шоплучний, М. Б.

Лит. Салгънджиев, С. Лични дела и спомени по възраждането на солунските и серските българи или 12-годишна неравна борба с гръцката пропаганда. Пловдив, 1906, с. 47. Александров, В. Даскал Михаил Буботинов. – София, 1980, № 11. Маркова, З. Българската екзархия 1870–1879. С., 1989, с. 82. Сотиров, Г. Михаил Буботинов. – В: Борци за свобода и просвета. С., 1989.

К. Михайлов

БУДАПЕЩА – столица на Унгария с принос към Българското възраждане и развитието на кирилското книгопечатане. В границите на Австрия (XVI–XIX в.) и Австро-Унгария (1867–1920). Получава наименованието си през 1873, когато селищата Пеща и Буда и най-старата ѝ част Обуда се обединяват. Преселването на българи е особено интензивно след падането на България под османско владичество, когато хиляди бежанци се установяват в Трансилвания и Банат, предимно във *Винга* и Стари Бешенов (дн. Дудещи Веки в Румъния) и на други места в Южна Унгария и около Б. В Сентендре, близо до Буда (на тогавашния дунавски о. Рошд), от XV до XVII в. съществува бълг. село, а в градчето и до днес има църква, наречена Чипровацка, която пази спомена за заселилите се там българи в края на XVII и началото на XVIII в. В края на XVIII и началото на XIX в. бълг. колония в Б. наброява ок. 200 семейства. По това време се преселват и бълг. търговци и занаятчии, предимно от Зап. Македония. Известен търговец е Велчо Атанасов Джамджията, водач на Търновското съзаклятие 1835 (Велчова завера). В Б. учат и пребивават А. *Дрангдар*, Стефан Дуньов, Л. *Каравелов*, Ал. *Екзарх* и др.

В първите десетилетия на XVIII в. излизат първите бълг. книги в Буда. Велко Попович от Кратово съставя два нравоучителни сборника през 1704. Хр. *Жефарович* изработва плащеницата на Пещенската срб. църква. Тома Вишанов, основател на Банската живописна школа, рисува иконостаса (1790) на църквата в Будакалас. До 1878 в Буда и Пеща, после и в Б. излизат ок. 60 книги заедно с преиздаванията им. Особено място и значение за развитието на бълг. книгопечатане има *Унгарската кралска университетска печатница* в Буда, която разполага с набор от кирилски букви и поддържа връзки с българите и другите народности (сърби, украинци, румънци), пишещи на кирилица. През 1779 императрица Мария Терезия, водена от желанието да пресече рус. влияние сред славяните в Хабсбургската империя, подкрепя с указ привилегията печатницата да печата източноправославни книги на кирилица. Първата отпечатана книга е „История Славеноболгарског народа“ (1801) на Атанасий Нескович, следвана от „Молитвений крин“ (1806), излизат книги на Й. *Раич,* които се разпространяват и сред българите. През 1814–19 излизат 5 книги на Й. *Кърчовски*, „Книга сия зовомая огледало“ (1816) от К. *Пейчинович*. През 1825–26 в Буда се печатат „Священая история церковна от ветхиет и новиет завет“ и „Буквар за децата на славено-болгарскиет народ“ от В. Н. *Ненович,* „Священое цветообрание...“ от А. *Кипиловски.* През 1850 с указ на император Франц Йосиф привилегиите на Кралската университетска печатница в Буда се прекратяват, дейността ѝ е подета от по-малки пещенски печатници – на Баймел, А. Бучански, Иг. Лауфер и др. Печатницата на Баймел издава „Български народни песни и пословици“ (1842) от Ив. *Богоров*, „Новий българский буквар...“ (1847) от Г. *Владикин*. Бучански печата предимно учебниците на Хр. Г. *Данов* – 4 учебника през 1859, преиздавани до 1872, а Др. В. Манчов издава в Пеща (1867) учебника по краснописание на Елена Борисова и в Будин-Пеща (1877) „Бащин язик за малки деца“ (Кн. 3. Втора година. Втора книга за учение след буквара. Пето издание), „Бащин език (Книга за учители). Съвети на родители и наставници... Второ издание, преработено и допълнено“, както и „Печатни букви, налепени на дебела книга. Да се учи едно дете да чете с подвижни букви“. Излиза *календар* („Pomen“) и 2 книги на банатско-бълг. диалект – „Balgárskutu pravupisanj“, („Българското правописание“ 1866) и „Puĉelnica za bâlgarsćite škuli“ („Пучелница“, 1869) – първият бълг. буквар на *банатските българи*, отпечатан в Кралската обща школска печатница в Буда. Печатането на бълг. издания в Б. е принос към възрожденското книгопечатане. В Буда излизат книги, които подпомагат общообразователното дело и просветата, утвърждават новия *книжовен език* и култура, допринасят за формирането на нов тип интелигенция.

Лит. Balogh y, I. A magyar Királyi Egyetemi Nyomda termekéinek cimjegyzéke, 1777–1877. Budapest, 1882. Iványi, B., Gárdonyi, A. A királyi magyar Egyetemi nyomda története, 1577–1927, Budapest, 1927. Иречек, К. История на българите. С., 1939. Георгиев, Ем. Общо и сравнително славянско

литературознание. С., 1965. И в а н о в, Й. Български старини из Македония. С., 1979. Б ъ о д е й, Й. Начало на българското книгопечатане в Унгария. – В: Българо-унгарски културни взаимоотношения. С., 1980. Б у р, М. 1. Издатели и разпространители на български книги (1806–1840). – В: Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848. Budapest, 1983; 2. Писма на книгоиздателя В. Н. Ненович в будапещенските архиви (1824–1826). – Изв. Инст. литература, 21, 1972. Р у с и н о в, Р. Изданията на Будимската университетска печатница и изграждането на новобългарския книжовен език през първата половина на 19 век. – В: Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848. Budapest, 1983. Bulgarica – Hungarica. Старопечатни книги от Унгария, свързани с българската културна история. Съст. Л. Чикхеи и др. С., 1996. С и в р и е в, С. За „История славенно-болгарског народа“ на Атанасий Нескович. – В: Българи и унгарци – 1000 години заедно. Сб. Будапеща, 2002. Тома Вишанов и неговата епоха – религиозни и културни отношения между Унгария и България през XVIII в. Будапеща, 2009.

Й. Найденова

ГОДИНА I. БУКУРЕЩЪ, 1. МАЙЯ 1873. БРОЙ 1.

БУДИЛНИКЪ

ВѢСТНИКЪ САТИРИЧЕСКИ И ЮМОРИСТИЧЕСКИ.

Вестник „БУДИЛНИК“, 1873

„БУДИЛНИК“. Вестник сатирически и юмористически – сатирично-хумористично издание, вторият вестник на Хр. *Ботев*. Излиза в Букурещ от 1 май до 20 май 1873, 3 броя, в 4 страници, „три пъти през месеца – веднаж с карикатури и два пъти без карикатури“ („Независимост“, № 30, 1873). Има сведения за брой 4, който не е открит. Отпечатва се в печатница „*Свобода*“. Тиражът му вероятно е ограничен, тъй като са запазени малко броеве. Брой 1 е с карикатури от пол. художник, емигрант в Румъния, Хенрик Дембицки, който сътрудничи и на в. „Тъпан“. Редактор: Х. Петков (Хр. Ботев). „Б.“ е списван почти изцяло от Ботев. В него са отпечатани сатиричните му стихотворения „Гергьовден“ (№ 1), „Патриот“ (№ 2), „Защо не съм?...“ и „Послание“ (№ 3), сатиричният разказ „Това ви чака! (Ако не е истина, не е и лъжа)“ (незавършен, № 3), фейлетоните „O, tempora! O, mores!...“ („О, времена! О, нрави!“), „Дулапът“, „Хайде на изложбата!“ (№ 1), „Тая нощ сънувах...“ (№ 2), кратки сатирични произведения – гатанки, диалози, епитафии, съновник, книжовни съобщения и бел., пародирана народна песен. Материалите в повечето случаи са без подпис. Използвани са няколко псевд. (Тодор с Бялата Аба, Янесум, А. Ти. Лапни Муха), които вероятно принадлежат на Ботев, но е възможно да маркират чуждо участие. Материалът „Допис-ка“ с подпис „Х“, според Ал. *Бурмов* е от Ив. *Мънзов* или Ив. *Касабов*. „Разпис за награди“ (№ 3) е превод от срб. хумористично-сатиричен в. „Жижа“ (1871–74) на Й. Йованович Змай. От № 3 на „Б.“ е намерен само един екземпляр, в който мястото, където е било отпечатано стихотворението „Защо не съм ...?“, е изрязано; текстът на творбата е известен по публикацията му в първото издание на Ботевите съчинения под редакцията на З. *Стоянов*.

Намерението на Ботев да издава хумористичен в. „Б.“ датира от 1871, когато публикува обявление за него във в. „Свобода“ (№ 28, 25 дек.) под псевд. Стефан Вълчанов. На 14 апр. 1873 отпечатва във в. „Независимост“ (№ 30) две нови съобщения за „Б.“ – самостоятелно обявление и текст в рубриката „Книжевни известия“, посочва името на редактора, периодичността и цената на изданието. „Б.“ е замислен като хумористичен двойник на революционния орган и като самостоятелна творческа изява на Ботев. Вестникът разширява полето на политическата сатира, застъпена в рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“, подхваща нейните сюжети, герои, сатирични форми и похвати. Във фейлетона „O, tempora! O, mores!...“, с който започва № 1, е заявено, че „програмата“ на „Б.“ ще бъде „да гуди сяко нещо на мястото му и сичко да краси с боите му“, т.е. да изрази оценките на революционната партия за явленията в бълг. обществен живот. Критикува главно бълг. вестници и списания, които излизат в Цариград и в Румъния; в трите броя на вестника са споменати почти всички тогавашни бълг. издания и много имена на техни редактори и сътрудници. Ботев остро напада съглашателската политика на в. „Турция“ и в. „Право“, илюзорните надежди на просветителството и еволюционизма, колебливата революционност. Осмива дребните, незначителни според него, теми на Славейковия хумор във в. „Звънчатий глумчо“ и слабите литературни творби в сп. „Читалище“. Критиката е злободневна, конкретна, безпощадна и понякога твърде груба. Непримиримостта и острота на разобличението се подхранват от поляризацията в бълг. политически живот и от кризата в революционното движение след гибелта на В. *Левски*. Рум.

среда, в която се появява вестникът, се отличава също с активизиране на сатиричната публицистика и с репресии към няколко букурещки хумористични издания, познати в средите на бълг. емиграция (в някои от тях сътрудничи Х. Дембицки). Трите карикатури в № 1 на „Б.“, очевидно инспирирани от редактора на вестника, са изпълнени с познатия от в. „Тъпан“ технически маниер на художника, школувал във френската и немската сатирична графика; свързани са по основна идея, а и в някои детайли с фейлетона „Хайде на изложбата!“, публикуван в същия брой; осмиват изостаналостта на Османската империя и недостатъци на бълг. обществени и политически нрави. Деформацията, шаржът, езикът на гротеската, съжителството на реално и фантазно (напр. човешки и животински качества), битовият детайл със символно значение, ярко типизираните герои с портретни черти на действителни личности са характерни особености както на графичната, така и на словесната сатира във вестника. „Б.“ налага връзката на злободневното с художественото, обогатява жанрово и стилистично публицистичната сатира, издига я на равнището на елитна литература. Отличава се с ясен, точен и лаконичен метафоричен език, попил грубоватия простонароден хумор. Блестящото остроумие, заредено с непреодолим смях и изпъстрено с изблици на ядно ругателство, придава модерно звучене на комичното.

Названието на вестника вероятно е заето от рус. хумористичен в. „Будильник“ (1865–71, 1873–1917). По външен вид „Б.“ се доближава до някои рум. хумористични седмичници, но е напълно оригинален по съдържание и като цялостно осъществяване. Ботев следва традициите на бълг. изобличително слово (*Неофит Хилендарски*-Бозвели, П. Р. *Славейков*, Г. С. *Раковски*, Л. *Каравелов*) и на бълг. журнален хумор (в. „Тъпан“). „Б.“ допринася за авторитета на проблемната политическа сатира, фейлетоните му затвърждават художествените открития в „Знаеш ли ти кои сме?“ и заедно с „Това ви чака!“ очертават перспектива за актуалната сюжетна сатира в бълг. литература (Ст. Михайловски, А. Константинов, Г. Кирков). „Б.“ легитимира Ботевия хумор, съдържа основния дял от Ботевото хумористично-сатирично творчество и е надеждна опора за атрибуция на неподписани негови творби (спорът за участието му във в. „Тъпан“). Независимо че излиза кратко време (спират поради липса на средства), високата му литературна стойност го поставя сред националните образци на европейската политическа сатира през XIX в.

Съч. Ботев, Хр. Съчинения. Автентично издание. Под ред. на Ал. Бурмов и Ст. Божков. Т. 1. С., 1950. Вестниците на Христо Ботев „Дума“, „Будилник“, „Знаме“, „Нова България“. Фототипно изд. Съст. Б. Райков и Л. Драголова. С., 1976.

Лит. Димитров, М. Ботев като хуморист и сатирик. – В: Хр. Ботев. Съчинения. Т. 3. С., 1945, 43–46. Ботев, Хр. Съчинения. Ред. и коментар от Ал. Бурмов. Т. 1. С., 1948, 332–370, 399–515. Силяновска-Димитрова, Т. Карикатурите на Хенрик Дембицки в „Тъпан“ и „Будилник“. – В: Христо Ботев. Сб. по случай сто години от рождението му. С., 1949. Арнаудов, М. Към въпроса за неустановеното литературно наследство на Христо Ботев. – Изв. Инст. бълг. литература, 8, 1958. Таринска, Ст. 1. Прозата на Христо Ботев. С., 1966; 2. Христо Ботев и френската политическа карикатура. – В: Литературознание и фолклор. В чест на акад. П. Динеков. С., 1983. Игнятович, Дж. [Съобщение за превода на Хр. Ботев от в. „Жижа“]. Actes du premier congrès international des études Balcaniques et Sud-Est européennes, 7, S., 1971, p. 250. Ундживев, Ив., Цв. Ундживева. Христо Ботев. Живот и дело. С., 1975, 329–362, 387–398, 405–416. Боршуков, Г. История на..., 347–351. Николова, Ю. 1. Ботевите фейлетони в контекста на възрожденската фейлетонна традиция. – В: Възрожденски уроци. Пловдив, 1993; 2. Записки по българска възрожденска литература. Пловдив, 2004, 294–296. Милинчевић, В. Змајева „Жижа“ (1871–1874). – В: Банатска периодика XIX и XX века. Зборник радова. Уред. В. Матович, М. Циндори. Београд, 1995, 121–131. Пелева, И. Христо Ботев. Тялото на национализма. С., 1998. Станева, К. Гласове на Възраждането. С., 2001, 202–218. Ундживева, Цв. Христо Ботев. – В: Леков, Д. История на..., Т. 2. 334–337. Топалов, К. Ботевата публицистика в диалог с епохата. – В: Възрожденци. С., 2007.

Ст. Таринска

БУÈ (Boué), Ами (16.III.1794, Хамбург – 21.XI.1881, Виена) – геолог, естествоизпитател и пътешественик. Произхожда от старо фр. емигрантско семейство от Хамбург, на 10 г. остава кръгъл сирак. Началното си образование получава в домашни условия. През 1813 учи в Търговското училище в Берн, после в Женева, завършва гимназия в Париж и медицина в Единбургския университет (1817). Още като студент се увлича по геологията. През 1820 публикува откритията си, направени по време на геоложки експедиции в Шотландия, под заглавие „Essai géologique sur l'Ecosse“ („Геоложко есе за Шотландия“).

Между 1820 и 1825 Б. провежда множество експедиции във Франция, Германия, Австрия, Италия, Унгария и Хърватия. Поставя си за цел да докаже хипотезата си за алпийските и апенински отлагания, като към първите отнася Алпите, Пиренеите, Карпатите, Кавказ, Балкана и Родопите. Б. провежда 3 експедиции на Балканския полуостров през 1836–38. В писмо до Френското геоложко дружество от 1836 заявява желанието си да изучи произхода и състава на скалите и почвите на Европейска Турция. По това време Б. вече знае рус. и унг., а при подготовката си за експедицията научава срб., тур. и албански. През с.г. с екип от учени (геолозите Викенел и Монталамбер, ботаникът и археолог Фридрихщал и зоологът фармацевт Шваб) предприема шестмесечна експедиция с маршрут Сърбия, Босна, Албания, Хърватско и териториите на днешна България и Македония. През 1837, независимо от чумната епидемия на Балканите, Б. осъществява втора експедиция към изт. част на полуострова

и Старопланинската верига. Третата му експедиция обхваща Зап. Балкани и завършва през 1838. През 1840 обобщава резултатите от проучванията си в четиритомния труд „La Turquie d'Europe“ („Европейска Турция“). Съчинението се превръща в най-представителния извор на информация за Югоизт. Европа от първата половина на XIX в. с природонаучен, стопански и културноистор. характер. С публикуването на резултатите от пътуването си той става първият учен, който прави систематични геоложки проучвания на Югоизт. Европа. Б. изработва първата геоложка карта на България. Съставя и първата етнографска карта на тази територия, основана на преки впечатления от работата на терен. В нея описва кои селища са гъсто населени с българи, къде бълг. обичаи и фолклорни ритуали, за които подробно разказва, са запазени. Изрежда

ската геология от първия бълг. геолог Г. Златарски. В следващите десетилетия на XIX в. Б. доразвива своите наблюдения. През 1852 представя пред Виенската академия проект за развитие на железопътните линии в Югоизт. Европа, а през 1854 в двутомника „Recueil d'Itinéraires dans la Turquie d'Europe“ („Сборник с маршрути из Европейска Турция“) отделя значително внимание на особеностите на територията и културата на българите. До края на живота си прави допълнения и изменения на петрографско-геоложките си хипотези. През 1879 излиза неговата *автобиография* – увлекателно написана равносметка за извършеното първопроходническо дело, ценен източник за историята, културата и етнографията на проучваните от Б. територии.

Съч. Essai géologique sur l'Écosse. Ve Courcier, Paris, 1820. Zusammenstellung der bekannten geognostischen Thatsachen ueber die euripaische Turqei und der Klein Asien. Leonhards' Zeitschrift für Mineralogie, 1828, 270–282. Resultats de ma première tournée dans le Nord et le Centre de la Turquie d'Europe,

Ами БУЄ

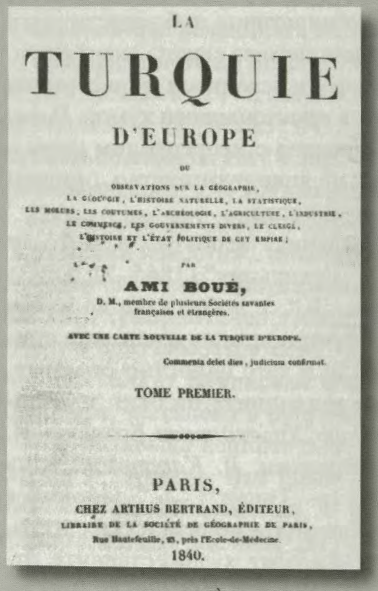
LA

TURQUIE

D'EUROPE

OBSERVATIONS SUR LA GÉOGRAPHIE,
LA GÉOLOGIE, L'HISTOIRE NATURELLE, LA STATISTIQUE,
LES MOEURS, LES COSTUMES, L'ARCHÉOLOGIE, L'AGRICULTURE, L'INDUSTRIE,
LE COMMERCE, LES GOUVERNEMENTS DIVERS, LE CLERGÉ,
L'HISTOIRE ET L'ÉTAT POLITIQUE DE CET EMPIRE;

PAR

AMI BOUÉ,

D. M., membre de plusieurs Sociétés savantes
françaises et étrangères.

AVEC UNE CARTE NOUVELLE DE LA TURQUIE D'EUROPE.

Commenia delet dies, judicium confirmat.

TOME PREMIER.

PARIS,

CHEZ ARTHUS BERTRAND, ÉDITEUR,
LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS,
Rue Hautefeuille, 23, près l'École-de-Médecine.

1840.

Ами БУЄ.
„Европейска Турция...“, 1840

селища на юг от Видин като Плевен, Ловеч, Берковица, предбалкански и подбалкански села и градове и др. Преките впечатления от бита на българите – гостоприемството и как е посрещан в бълг. домове, как са уредени и какъв е битът им, външният вид на бълг. жени – предават важни етнографски описания за бълг. живот. Трудовете му далеч надхвърлят периметъра на естествените науки, защото съдържат редица особености на бита, историята, религията, езика и стопанската дейност на местното население. Застъпничеството му за българите и неговата научна дейност са оценени високо от първите бълг. етнографи и историци като Л. *Каравелов* и К. *Иречек*. Б. е обявен за основоположник на балкан-

faite, en partie, en compagnie de M. M. de Montalembert et Viquesnel. – Bulletin de la Société géologique de France, (1), 8, 1836, 14–63. Lettre adressée de Vienne à M. Cordier, dans laquelle il rend compte de l'exploration qu'il a faite de la Moesie, du Balkan ou Hemus, de la plaine d'Adrianopole, de la Haute Albanie, de la Bosnie, des sources froides. – Bulletin de la Société géologique de France, (1), 9, 1838, 126–145. La Turquie d'Europe: observation sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle. (Avec une carte géographique). 4 vol., Paris, 1840. Esquisse géologique de la Turquie d'Europe. Bourgogne et Martinet. (avec une carte géologique). Paris, 1840. Bemerkunger über sein Werk: La Turique d'Europe, etc. Paris, und einer der K. Academie überreichten geographisch-geognostischen und etnographischen Atlas der Europaischen Turkei, bestehend aus 13 karten. Sitzungsberichte d. Kais. Akad.der Wissenschaften in Wien, 1850. Sur l'Etablissement de bonnes Routes et surtout de Chemins de fer dans la Turquie d'Europe. (extrait) – Bulletin de la Société géologique de France, 1852, II sér. Recueil d'Itinéraries dans la Turquie d'Europe. Dé-

tails géographiques, topographiques et statistiques sur Cet Empire. 2 vol. Vienne, 1854. Autobiographie du Docteur médecin Ami Boué, membre de l'Académie Impériale des Sciences de Vienne, etc. Vienne, novembre 1879. Сборник с маршрути от Европейска Турция: – В: Френски пътеписи за Балканите. Т. 2. Под. ред. на Б. Цветкова, С., 1981, 235–495.

Лит. К а р а в е л о в, Л. Записки за България и българите. – Независимост, № 52, 1874; Знаме, № 1–7, 1874–1875; Знаме № 3–5, 1876–1878. З л а т а р с к и, Г. Бележки върху живота, пътуванията и трудовете на Ами Буе. Отделен отпечатък от ПСп, № 62, С., 1902. Г а н д е в, Хр. Европейски изследвания из България през време на Възраждането. – Истор. преглед, 1946, № 1. Н и к о л о в, Т. Ами Буе и Георги Златарски – две звезди в зората на българската геология. – Списание на бълг. геоложко дружество, 2004, № 1–3.

Н. П. Александрова

БУКУРЕЩ (Bucureşti) – най-значителният външен бълг. политически и културен център през Възраждането, с изключително значение за развитието на бълг. литература. Столица на Влахия XVI–XIX в., на Румъния от 1862. Активно икономическо средище през Средновековието, кръстовище на търговските пътища между Средна Европа и Изтока. Привлича българите почти непрекъснато, особено през XVIII–XIX в., по време на дълбоката криза в Османската империя. В навечерието на Руско-тур. освободителна война 1877–78 населението му е 177 000 души с пъстър етнически състав: румънци, гърци, българи, сърби, руси, поляци, немци, унгарци, арменци и др. През 1838 В. *Априлов* съобщава, че в Б. живеят 10 000 българи, според Л. *Каравелов* ок. 1875 в околностите му има 7 чисто бълг. села. Бълг. преселници са от различни области, най-вече от икономически активните селища Търново, Габрово, Сливен, Трявна, Карлово, Враца, Шумен, Карнобат, Свищов, Русе, Мелник, Разлог, Щип и др. През XVIII и първата половина на XIX в. преселването е по икономически или политико-икономически причини (главно войните, които Турция води с Русия, и кърджалийските размирици), по-късно се увеличава политическата емиграция. През втората половина на 60-те и през 70-те г. на XIX в. в Б. се установява външният ръководен център на бълг. националноосвободително движение. Поради икономическата активност на града и ролята му на административно, просветно и клерикално средище, поради благоприятните политически условия, заради близостта му до бълг. земи, Б. е най-продължително действащият бълг. емигрантски център, който отразява всички етапи от развитието на бълг. възрожденска литература. Към края на XVIII в. и през първите десетилетия на XIX в. в Б. съществува значителна бълг. колония от търговци, занаятчии и др., начело със заможни и обществено активни люде с връзки в рум. управляващи среди. Преселените от Габрово търговци Велчо и Иван *Мустакови*, заедно с други габровци, закупуват място в търговския център на Б., застрояват го с дюкяни и складове покрай ул. „Габровени" (съществува до днес). Построяват и голям хан – „Габровенилор" за преминаващите и временно пребиваващите в града бълг. търговци. Стабилната и просперираща диаспора, здраво свързана с бълг. земи, по примера на съседни и по-далечни народи, създава нови форми на бълг. културен живот, които стават забележими през 20-те и 30-те г.

БУКУРЕЩ – гара „Филарет", първата румънска гара, 1869

на XIX в., но първите им прояви са още в началото на века, когато епископ *Софроний Врачански* се установява в Б. (в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“* учат неговите внуци). В Б. на преклонна възраст епископ Софроний създава светските си преводни съчинения, проникнати с хуманистични идеи, поставя началото на новобълг. художествена проза с „Житие и страдания…“ и подготвя „Неделник“ – първата новобълг. печатна книга. С политическата си дейност по време на руско-тур. война 1806–12 той предопределя единението на култура (литература) и политика, като основна характеристика на Букурещкия център.

През първите две десетилетия на XIX в. Б. е най-важното просветно-образователно място за бълг. младежи. Освен Букурещката княжеска академия, популярна в заможните среди, българчета посещават грц. училище на братята Христиди (българи от Ст. Загора) и други частни грц. училища, славянското училище при църквата „Св. Георги Стари“. Разпространена практика е обучението по родния език с частни учители (въз основа на опита си като частен учител в Б. и Брашов, П. *Берон* създава „Рибния буквар“). През 20-те г. се формира малка група добре образовани българи; част от тях временно пребивават в Брашов, където създават *Българско филологическо дружество*, а след завръщането си в Б. продължават да работят за бълг. книжнина и просвета. Едновременно с дейността на *Българска книгоиздателска задруга* в Брашов започва и книгоиздаване в Б. с няколко религиозни книги (1825). Братя Христиди през 30-те г. организират издаването на книги на грц. език, предназначени и за българите – „Изгубеното дете“ (1832), „Историята на Енрико Айзенфелски“ (1834) от Кр. Шмит, които по-късно излизат побългарени от Хр. *Павлович* и Р. *Колесов*. Появява се един от първите новобълг. преводи на Новия завет (1828), направен от П. *Сапунов* и отец Серафим от Ст. Загора. През 30-те г. бълг. културен живот се поддържа от В. *Ненович*, Ан. *Кипиловски*, П. Сапунов, Ив. *Селимински*, братя Мустакови, Михаил Герман, Н. *Пиколо* и др., които работят върху свои езикови и истор. съчинения, преподават, установяват контакти с рум., срб. и грц. интелектуални и политически среди, запознават сънародниците си със зап. идеи. Към този кръг се приобщава многоезичният румъно-бълг. поет Г. *Пешаков*. Съществен принос на букурещките българи през 30-те г. е съдействието им за уреждането на *Габровското училище* (1835). По инициатива на В. Априлов за първи път се осъществява единодействие между Одеския и Букурещкия емигрантски център за създаване на училище от нов тип, изцяло на новобълг. (езикова) светска основа. Важно събитие за българите е пребиваването в Б. на Ю. И. *Венелин* (1830), който се среща с Мустакови, Ненович, Кипиловски, Сапунов и др. и отбелязва културната им активност в книгата си „О зародише…“. Пешаков му посвещава две свои стихотворения. През 40-те г. В. И. *Григорович* посещава Б. и изразява впечатленията си от родолюбивата просветна работа на българите. В Б. развиват книжовна дейност М. *Кифалов*, П. Г. *Пиперов*, Ат. *Некович* и др. Писменото слово се обогатява жанрово и тематично.

БУКУРЕЩ – панорама, 1855

Букурещките българи са едни от първите *меценати* и до края на Възраждането остават сред най-щедрите *дарители* за развитието на бълг. просвета. Заедно с голямата материална помощ за Габровското училище, подпомагат създаването и развитието на училищата в Трявна, Свищов, Котел, Търново, Тетевен, Сливен, Шумен, Карлово и др.; специални грижи полагат за училища в Македония – Скопие, Охрид, Струмица. Меценатството обхваща също подготовката на учители за бълг. училища, издаването и разпространението на учебна книжнина. Разширява се спомоществователството (вж. *спомоществователи*), като се записват повече екземпляри и се разпращат в Румъния и в бълг. земи. Въпреки значителната подкрепа, голяма част от трудовете и художествените произведения остават неотпечатани: речници на В. Ненович и Ат. Некович, преводи и стихотворения на П. Пиперов, ръкописи на М. Попович, Ал. Хаджирусет, М. Кифалов и др. Разрастването на училищната мрежа и разширяването на читателската аудитория стимулира развитието на литературата. През 40-те г., в съревнование с Одеса и Цариград, Б. става място на важни инициативи и приютява много бълг. просветни дейци, писатели и учащи се. До средата на XIX в. в града учат Д. *Мутев*, Хр. *Даскалов*, А. *Савич*, Н. Ненович, син на В. Ненович и участник в рум. революция 1848, и мн.др. Ал. Хаджирусет, един от най-издигнатите дейци в бълг. колония, служител в рус. и в рум. армия, съставя и издава „Карта на сегашная Болгария, Тракия и Македония“ (1843). П. Сапунов основава бълг. печатница (1844–45), която съществува кратко време, но дава тласък на книгоиздаването. До средата на XIX в. в Б. се появяват ок. 40 книги – религиозни съчинения, учебна литература (4 издания на „Рибен буквар“ от П. Берон, „Първичка българска граматика“ от Ив. *Богоров*, „Болгарска аритметика“ от Хр. *Сичан-Николов* и др.), истор. съчинения, календари, художествени произведения. Един от най-активните книгоиздатели и книжари, които използват печатниците в Б. (румънски печатници, притежаващи славянски букви) е хаджи Н. *Йоанович*. Той и Сичан-Николов поставят начало на активното издаване на бълг. календари, в които включват народни песни и патриотични стихотворения. П. Пиперов, търговец в Б. и Лайпциг, превежда от френски и отпечатва със свои средства „Приключения Телемаха, сина Одисееваго“ (1845) от Ф. Фенелон, настоятел е на в. „Български орел“. Една от най-популярните книги, отпечатани в Б. в голям за времето тираж (букурещките българи записват 600 екземпляра), е „Заради возрождение новой болгарской словесности…“ (1842) от Ю. И. Венелин, превод на М. Кифалов, която съдържа и „мирянски песни“ от Г. Пешаков. В края на 30-те г., на път за Русия, Д. *Чинтулов* пребивава извесно време в Б., посещава училището на братя Христиди; вероятно се среща със своя съгражданин Антон Пан, който през руско-тур. война 1828–29 със семейството си се преселва във Влашко и става известен рум. поет и църковен композитор; стихотворението на Чинтулов „Българийо, мила майко“ се разпространява по негова мелодия. В Б. са написани и с подкрепа на местни благодетели са издадени в Будим книгите на Кипиловски, сред които е преводът на драмата „Велисарий“ (1844) от Х. К. Траучен (Траудсен). През 1852 в Б. се отпечатват първите книги на П. Р. *Славейков* – „Езопови басни (Баснеик)“, „Песнопойка…“ и замисленият като списание сб. „Смесна китка“. Светската книжовна продукция има главно школско-педагогически характер, интересът е насочен към бълг. език и бълг. история, които съдействат за съхранение на националната идентичност.

БУКУРЕЩ – хан „Манук“, едно от „българските места“

Художествената литература е слабо представена, предимно с преводи от отминали европейски литературни епохи, но те създават вкус към нов тип художествена образност, разработват литературния език и приобщават към модели на европейското художествено слово. През втората половина на XIX в. културната дейност на българите в Б. значително се разширява. Градът продължава да е образователно средище, макар и не първостепенно. Бълг. младежи посещават различни рум. специализирани училища. Най-голям е броят им в Медицинското училище, ръководено от К. Давила, приятел на Г. С. *Раковски,* който организира за тях лекции по бълг. история през 1864–65. В училището за кратко учи Хр. *Ботев*

(септ. 1868 – ян. 1869). Политическата активност на емиграцията, очертала се още в първите десетилетия на XIX в., добива организирани форми по време на Кримската война 1853–56. Създава се първата бълг. политическа и благотворителна организация „Добродетелна дружина“ (1854), ръководена от Хр. *Георгиев* и др., изразител на русофилски настроените заможни среди на емиграцията, обединение на „старите“ – единствена бълг. обществена организация, която разполага със значителни средства, завещани от родолюбиви българи. Културната ѝ дейност се изразява в подпомагане на образованието на бълг. младежи в чужбина, издаването и разпространението на книги и периодични издания (на Раковски и др.), подкрепа на училища и читалища. Б. е седалище на най-важните бълг. политически организации до Освобождението (ТЦБК, БРЦК и др.). Тук се очертават най-напред и най-ярко политическите противопоставяния в бълг. общество, сблъсъкът на идейните течения („млади“ и „стари“, просветители и революционери), поколенчески конфликти; в края на 60-те г. бълг. емиграция в Б., независимо от нюансите, става главен носител на идеята за премахване на чуждото политическо господство.

Богатият политически живот благоприятства за бързото разрастване на *периодичния печат*. През втората половина на XIX в. излизат ок. 30 бълг. вестници и списания с различни идейни направления. Сред тях най-голямо значение има революционният печат. Създаден от най-изтъкнатите писатели и публицисти на епохата – Г. С. Раковски, Л. Каравелов и Хр. Ботев, той „оказва огромно въздействие върху бълг. национално развитие през 60-те–70-те г.“ (Н. Жечев). В. „Свобода“, „Независимост“ и сп. „Знание“ на Каравелов, в. „Знаме“ и „Будилник“ на Ботев стават значим литературен фактор, определят насоки и литературно равнище: утвърждават връзката на художественото слово с националноосвободителната идея, предлагат най-високите за времето образци на бълг. разказ и повест (Каравелов), на бълг. поезия (Ботев), налагат модерни форми на художествената публицистика (фейлетоните на Ботев и Каравелов), допринасят за авторитета на литературната критика и популяризират сериозната чуждестранна литература, издигат публицистичните жанрове, обогатяват литературния език. Революционните сатирични в. „Тъпан“ и „Будилник“ разработват жанрове на сатиричната поезия и разнообразни форми на публицистичната сатира. Излизат бълг. вестници на чужди езици: „Libertatea“ – приложение на в. „Свобода“ на рум. език, в. „Balcanul“ – на рум., „L'Étoile d'Orient“ – на фр. език. Интересни са българо-рум. вестници на Раковски „Бъдущност – Viitorul“ и „Бранител – Apărătorul“. Ангажиран с националната кауза и списван на много добро журналистическо равнище е в. „Народност“, но той публикува малко художествени произведения. В. „Нова България“, „Секидневний новинар“, „Стара планина“ и др. налагат имената на Ив. *Вазов* и Ст. *Стамболов*. Сп. „Училище“ на Р. И. *Блъсков* има широк кръг сътрудници от средата на бълг. учители, публикува разнообразни литературни текстове без особена художествена стойност. Другите букурещки периодични издания печатат главно стихотворения, но епизодично и на второстепенни автори. Журналистиката създава и укрепва диалога Цариград – Букурещ, изиграва решаваща роля за единството на възрожденската култура. През 60-те г. в Б. се създава бълг. училище (три класа, 1864) и бълг. църква. Двете институции носят името „Св. св. Кирил и Методий“; празникът на двамата братя 11 май всяка година се чества тържествено като дава израз на националното самочувствие. В училището преподават Р. И. *Блъсков* – 1870–71, Ив. *Владикин* – 1871–73, Хр. Ботев – есента на 1874, Ст. *Ботев* – 1874–75 и др. През 1866, по инициатива на ученици от Медицинското училище и със съдействието на Д. Ценович, възниква читалище „Братска любов“ като обединение на „младите“. В първите години то развива богата просветна дейност, урежда библиотека, която приема личната библиотека на Раковски; изчерпва активността си ок. 1870 поради идейни разногласия и личностни конфликти. Букурещките дейци подкрепят създаването на *Българско книжовно дружество* в Браила, техните представители (Каравелов, Ценович) допринасят за победата на „младите“ в неговата организация. По-късно революционните кръгове (в. „Тъпан“, Каравелов, Ботев) се противопоставят на еволюционистките позиции, които БКД заема, с ожесточена политическа сатира, невинаги справедлива, ала с несъмнени литературни достойнства. Възниква филхармонично дружество „Муза“ (1869), по почин на Каравелов се създава „Дружество за разпространение на полезни знания“ (1872, 1875–78), емигранти от славянските страни основават „Славянска дружина“ (1875–77), в която членуват Ботев и К. *Цанков*. Около водещите фигури на бълг. емиграция в Б. се събират значителен брой писатели, журналисти, издатели, разпространители на печатното слово, повечето от които не превръщат културната си дейност в основно професионално занятие, но съсредоточаването им и бързо нарастващият им брой рязко издигат културната роля на Букурещкия бълг. център. В Б. пребивават Ив. *Богоров* (1844, 1851, 1867), Д. Ценович (1860–78), Ив. Грудов (1862–78), Ив. *Касабов* (1866–78), К. Цанков (1866–78), П. *Кисимов* (1868–78), Ив. *Добровски* (1870–73), К. *Тулешков* (1869–76), Р. Ил. Блъсков (1870–76), Драган *Манчев* (1875–78), Ив. Вазов (1876–77), С. С. *Бобчев* (1876–77), Ст. Стамболов (1873–77), и др. В града престояват или минават пъ-

тъом почти всички бълг. писатели от 60-те и 70-те г. на XIX в. „Сякаш цяла литературна България е живяла, учила, работила и шетала из Букурещ – от Софроний Врачански до Иван Вазов“ (П. Динеков).

В Б. излизат в отделни книги в значителни тиражи и получават широко разпространение чрез институцията на спомоществователството много от най-значимите литературни творби на времето в различни жанрове: „Новий завет…“, преведен от *Неофит Рилски* (няколко издания), „Български вероизповеден въпрос…“, „Българските хайдути“ и др. от Г. С. Раковски, „Първичка българска граматика“ и „Няколко дена разходка по българските места“ (1868) от Ив. Богоров, драмите на Д. Войников „Покръщение на Преславский двор“, „Възцаряването на Крума страшний“ и комедията му „Криворазбраната цивилизация“, разказите „Войвода“, „На чужд гроб без сълзи плачат“, повестите „Хаджи Ничо“, „Българе от старо време“, „Неда“, драмата „Хаджи Димитър Ясенов“ и др. от Л. Каравелов, мемоарите „Моето пътуване по Стара Планина“ от П. *Хитов*, стихосбирката „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“, стенните календари на Ботев за 1874 и 1876, стихосбирките на Ив. Вазов „Пряпорец и гусла“, „Тъгите на България“, „Избавление“ и др. Излизат политически брошури, много учебници, религиозни книги, календари и др. Н. *Пандурски* издава и разпространява литографии от Н. *Павлович* и Х. Дембицки с бълг. истор. сюжети, портрети на национални герои. Успехите на журналистиката и литературата се дължат на многобройна просветена бълг. читателска публика. Млади хора, завършили университети на Запад, намират поприще в Б. Лекарите Г. *Атанасович* и П. *Протич*, дипломирани в Париж, преподават в Медицинското училище в Б. и по-късно са проф. в новооснования Ф-т по медицина и фармация (1869). В Б. работят като лекари извесно време П. Берон, В. *Берон,* Ив. Селимински, Г. Миркович и др., О. Панов – учил строително инженерство в Б. и Париж, Ив. *Касабов,* К. *Сапунов* (син на П. Сапунов), завършил Букурещкото музикално училище (съдейства на Войниковата театрална трупа при гастролите ѝ в Б.) и мн.др. Тези високо образовани специалисти на рум. служба участват в бълг. обществен и културен живот, пренасят европейски културни идеи пряко и чрез посредничеството на рум. общество. Българите, включени в рум. културен живот (някои от тях приемат рум. гражданство), са подложени на опасността от отродяване, поради което често стават обект на революционната политическа сатира. Букурещкият център на бълг. емиграция осъществява активна, в много случаи водеща роля в бълг. култура и литература през Възраждането, изпълнява функция на координатор между бълг. емигрантски центрове, непрекъснато поддържа връзки с вътрешните дейци, главен инициатор е за приобщаване към модерни форми на живот и към европейските ценности. Животът на българите в Букурещ е отразен във фейлетоните на Каравелов и Ботев „Знаеш ли ти кои сме?“, в повестта „Хаджи Ничо“ от Каравелов, в римуваното „Пътуване на Бача Кира“, в разказа на Вазов „Улица Братияну“ и др.

Лит. Теодоров-Балан, А. Едно свидетелство за Раковски и за Букурещ. – Бълг. сбирка, 1906, № 7. Hristoforov, P. Ivan Vazov. La formation d'un écrivain bulgare (1850–1921). С. 1938. Бурмов, А. Букурещ – културно и политическо средище на българската емиграция в Румъния. – Българи и румъни днес, 1946, № 1. Силяновска-Димитрова, Т. Карикатурите на Хенрик Дембицки в „Тъпан“ и „Будилник“. – В: Христо Ботев. Сб. по случай сто години от рождението му. С., 1949. Велики, К. 1. Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българите през периода 1800–1840. – Славянска филология, № 5, 1963; 2. La contribution de l'émigration bulgare de la Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762–1850). Bucureşti, 1970; 3. La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850–1878). Bucureşti, 1979. Жечев, Н. 1. „Славянская дружина“ в Бухаресте (1875–1877). – Etudes Historiques, 1973, № 6; 2. Д-р Карол Давила и българите. – В: Сборник в памет на проф. Александър Бурмов. С., 1973; 3. Културната дейност на българската емиграция в Букурещ през 30-те години на XIX в. – В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980; 4. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., 1991. Баз-Фотиаде, Л. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980. Чакир, Н. Христо Ботев в Румъния. С., 1980. Динеков, П. 1. Букурещ и българската възрожденска литература. – В кн. му: Литература и култура. С., 1982; 2. Българската емигрантска литература през XIX век. – Литературна история, 1985, № 13. Сюпюр, Е. 1. Българската емигрантска…; 2. Български писатели в емиграция през XIX в. Румънският център. – Литературна история, 1985, № 13; 3. Българските училища в Румъния през XIX век. Документи. 1858–1877. С., 1999. 4. Политически функции на интелектуалеца в емиграция: Софроний Врачански. – В: Софроний Врачански. Сб. изследвания. Под ред. на Д. Караджова и Ст. Таринска. С., 2004; Джамо-Дяконица, Л. Данни за българския културен живот и за румъно-българските отношения в кореспонденцията на братя Евлоги и Христо Георгиеви. – Литературна история, 1985, № 13. Холевич, Й. Проблеми на българската възрожденска култура. С., 1986, 91–98. Трайков, В., Н. Жечев. Българската емиграция в Румъния XIV век – 1878 година и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986. Люлюшев, М. Българската просвета в Букурещ. С., 1989. Българите в Румъния XVII–XX в. Документи и материали. Съст. М. Младенов, Н. Жечев, Б. Нягулов. С., 1994. Българската църква и училището в Букурещ. Сб. по случай 125 години от създаването на църквата и училището. С., 1994. Лекова, Д. Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина. Проблеми, представители, прояви. С., 1999. Рачева, В. За благотворителната дейност на българската емиграция от Букурещ през първата половина на XIX в. – В: Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI– началото на XX в.). С., 2003. Балкански измерения на фамилията Мустакови. Сб. с материали от Международна научна конференция Габрово, 18–19 септ. 2007 г. Съст. П. Митев, В. Рачева. С., 2008. Цекова, Хр. Христо Ботев и Димитър Ценович. – В: Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития. Год. на Общобълг. комитет „Ботев–Левски“ 2008, № 10. Куманова, М. Христо Ботев и Стефан Стамболов. – Пак там. Маждракова-Чавдарова, О. Отново за познанството и за идейната близост на Христо Ботйов и Васил Левски. – Пак там. Радев, Ив. Българският храм „Св. св. Кирил и Методий“ в Букурещ. В. Търново, 2008. Ненова, М. Ч. Българската диаспора в Букурещ през последната четвърт на XIX в. С., 2009.

Ст. Таринска

БУКУРЕЩКА КНЯЖЕСКА АКАДЕМИЯ „СВ. САВА“, Бейска академия – грц. висше училище в Букурещ (1695–1821), учебен и културен център в Югоизт. Европа през XVIII и първите две десетилетия на XIX в. Създадена от румънския воевода Константин Брънковяну, за да обслужва румънското общество и главно висшите прослойки. Академията укрепва през периода на фанариотския режим във Влахия (1716–1821), когато няколко просветени владетели допринасят тя да се приближи до равнището на европейските университети и да стане достъпна за широк кръг младежи от целия Балкански полуостров. Както названието „академия“, така и организацията на обучението е по модела на Цариградската академия, подчинена на Грц. патриаршия, но васалният статут на Влахия, отдалечеността от централната власт и контактите на Рум. княжество със Средна и Зап. Европа спомагат училището в голяма степен да избегне идейната опека на Патриаршията. Още от създаването си има светски характер, независимо че през XVIII в. много нейни преподаватели са духовни лица. Съдържанието на учебните програми и образователните методи се развиват и обогатяват под влияние на идеите на европейското Просвещение. Обучението е в три степени: начална, средна и висша. През първата половина на XVIII в. се изучава главно грц. език, философията на Аристотел и произведенията на древногрц. писатели. През 1748 и особено през 1776 Б.к.а.„С.С.“ е реформирана, въвежда се изучаването на новата европейска философия, на модерната физика и на естествените науки; през 1810 е напълно модернизирана и преименувана в лицей. През с.г. академията има 244 ученици и 11 преподаватели (през 1816 учениците са повече от 400). Изучават се дисциплините: математика, експериментална физика, химия, естествена история, метафизика, логика, етика, история, география, реторика, литература (през 1820 е въведена дисциплината „сравнителна литература“), старогрц. и новогрц. език, лат., фр., нем. и рус. Учителите, както и учениците, са профилирани. В края на XVIII в. и през първите десетилетия на XIX в. академията достига най-големия си разцвет при именитите преподаватели и книжовници Ламброс Фотиаде – през 1792–1805, Константин *Вардалах* – през 1803–15, 1820–21, Неофит Дукас – през 1815–18 и др. Повечето преподаватели, завършили във Франция, Германия и Италия, въвеждат най-новите учебници от университетите, които са посещавали, или съставят свои варианти; някои учебници са отпечатвани, други се разпространяват в ръкопис. Много популярни са новогрц. преводи „Изучаване на логика, метафизика и етика“ (1804) от Франческо Соаве, първите два тома на шестомната „Обща история“ (1806) от абат Мило, учебниците на Вардалах по експериментална физика и модерна реторика, съставени съобразно научните идеи на И. Нютон, И. И. Бекер, П. Лаплас, К. Бертоле и философията на Е.-Б. Кондиак, Ж.-Ф. Мармонтел, Х. Блер, Ж. Л. Д'Аламбер, Ш. Монтескьо и др. За учебни цели се ползват и енциклопедии. „Литературна енциклопедия…“ (в 4 т.) от Й. Патусас има повече от 10 издания (1710–1819). През XIX в. се появяват няколко многотомни енциклопедии, съставени от преподаватели в академията.

Б.к.а.„С.С.“ допринася за задълбоченото запознаване с древногрц. култура, за проникването на идеите на Просвещението и на Френската революция (възпитаници на академията са някои от ръководителите на рум. революция от 1848, някои учители през последните години от съществуването ѝ са участници в грц. Етерия) и обективно съдейства за развитието на националните движения на Балканите. През първите десетилетия на XIX в. езиковите диспути за и против употребата в обучението на говоримия грц. език (новогрц. преводи на учебници и на литературни творби има още през XVIII в.) помагат за кристализирането на националните езикови доктрини на румънци и българи. През 1820 е въведена *взаимоучителната* (Бел – Ланкастерска) *метода*, популяризирана сред българите от П. *Берон*, ученик на Фотиаде.

В Б.к.а.„С.С.“ учат десетки бълг. младежи, точният им брой не е известен. Сигурни сведения има за *Партений Павлович* (ученик на Порфиропулос до 1715), за внуците на *Софроний Врачански* – Стефан, Атанас и Петър Богориди (началото на XIX в.), Н. *Пиколо*, Хр. *Мустаков*, В. *Ненович*, братята Михаил и Сиву Христидис от Ст. Загора; през 20-те г. учат П. *Берон*, Р. *Попович*, Антон Хаджикримчев от Котел, Хр. *Павлович*, Ем. *Васкидович*, Христофор Хадживанович от Видин, който защищава докторат в Лайпциг (1826). Българи има и сред учителите: Н. *Пиколо* преподава фр. език през 1810–15, Ат. Богориди – поетика и древногрц. литература през 1810–12; и двамата стават преподаватели веднага след като завършват академията. Б.к.а.„С.С.“ е закрита по заповед на Високата порта като гнездо на бунтовни настроения. В нейното здание започва да функционира рум. училище (1818) на Георге Лазар, което след 1821 прераства в румънски лицей; в него през 1831–34 преподава славянски език В. Ненович.

Лит. Jonaşcu, J. Academia domneasca de la Sf. Sava din Bucureşti factor de propagare a culturii în Peninsula Balcanică pîna la 1821. – Analele Universităţii Bucureşti. Seria Ştiinţe sociale. Istorie. Anul 16 (1967), 46–52. Camarianu-Cioran, A. Les Académies prinsières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs. Thessaloniki, 1974.

Ст. Таринска

БУЛГАРИС (Вулгарис), Евгений (Елевтерий) (21. VIII.1716, о. Корфу – 27.V.1806, Александър-Невскиевата Лавра, Санкт Петербург, Русия) – висш духовник, деец на Просвещението, изследовател на бълг. проблематика; наречен е „Втори Платон“. По произход е българин, баща му – Петър Вулгарис е търговец. Първоначално учи на о. Корфу при Й. Кавадис, после в Арта и в Янина при А. Катифоро; в Падуанския университет специализира лат., итал., фр., богословие, философия, естествени науки, математика (до 1742). Директор на училищата в Янина (1742–49;1751–53) и в Кожани (1750–51), на Атонската академия във Ватопедския манастир (1753–59), на Константинополската Патриаршеска школа (1759–61). Замонашва се под името Евгений (1753); ръкоположен за Славонски и Херсонски архиепископ на 1 окт. 1775 със седалище Полтава. Пребивава в Лайпциг (1764–65); в двора на пруския крал Фридрих II има философски диспут с Волтер (1769). Тук превежда „Наказ Комиссіи о сочиненіи Проекта нового Уложенія“ (1771), съставен от Екатерина Велика, която го кани в Русия. Става неин библиотекар и съветник (1771–75); активно участва в разработения от императрицата „гръцки проект“, който предвижда заселването на западните черноморски територии с християни (гърци и българи); привърженик на отхвърлянето на турците от Европа, за което съставя доклади и анализи. Пише „Вопль греческаго народа“ – обръщение към европейските владетели за единодействие срещу Османската империя. Като владика на новоучредената Славонска и Херсонска архиепископия, която включва отнетите от турците земи, се грижи за емигрантите, в това число и българи, преселили се след мирните договори от Кючук Кайнарджа (1774) и Яш (1792). Автор е на религиозни и научни трудове, писани на грц. и фр. език. През 1803 се оттегля в Александър-Невскиевата Лавра в Санкт Петербург. Действителен член на Императорската Санкт-Петербургска АН.

Б. е привърженик на новите европейски идеи – запознат е с възгледите на Дж. Лок, Волтер, Г. Лайбниц, К. Волф. Един от идеолозите за обединение на гърци и славяни около постиженията на елинската античност; реформира новогрц. език като взема за основа старогрц. В Лайпциг издава „Logikh“. Обявява се против консервативните позиции на Константинополската патриаршия, което довежда до разрив с нея. В изследването си за покръстването на Великата княгиня Олга обсъжда византийските и рус. източници. В два свои труда изтъква, че рус. църковно пеене се основава върху бълг., възприето по време на покръстването, наречено от него „болгарскіи разпевъ“ („О музыке“ – ръкопис, музейно събрание Е–3, № 4049 в ОР РГБ и „Историческое разсужденіе вообще о древнемъ христіанскомъ богослужебномъ пэніи и особенно о пэніи Россіскія церкви“). Материали в: РГАДА – ф. № 5, 18 и 1261.

Съч. Разсужденіе на действительно критическое состояніе Оттоманской Порты. СПб., 1772; 1780. Историческое разсужденіе вообще о древнемъ христіанскомъ богослужебномъ пэніи и особенно о пэніи Россіскія церкви. Воронежъ, 1799, Разсужденіе, в котором доказывается достоверность книгъ евангельских и истина свидетельства апостолов. М., 1803. Рассужденіе против ужасов смерти. М., 1806.

Лит. Мартынов, И. И. Известия о архиеп. Евгении Булгаре. – Лицей, 1806. Ч. 3. Кн. 1. Лебедев, А. Евгений Булгарис, архиепископ Славенский и Херсонский. – Древняя и новая Россия. 1876, №3. Стурдза, А. С. Воспоминания о замечательных современниках: Евгении Булгарисе и Никифоре Феотокисе, предтечах умственного и политического пробуждения греков. – Москвитянин. Ч. 1, 1844, № 2. Meyer Ph. Beiträge zur Kenntnis der neueren Geschichte und des gegenwärtigen Zustandes der Athosklöster. – Zeitschrift für Kirchengeschichte (Gotha), 1889–1890, Bd 11. Κωνσταντινίδης, Ι. Χ. Εὐγένιος ὁ Βόλγαρις. – In: Θρησχευτιχή χαί ήφτιχή έγχυχλοπαιδεία. Ἀφήναι, τ. 5, 1964; Batalden, S.-K. Notes from a Leningrad manuscript: Eugenios Voulgaris' autograph list of his own works. – 'Ο'Ερανιστής (Ho Eranistes), v. 13, 1976, N 73. Матанов, Хр. Хроника на фамилията Булгари от остров Корфу. С., 2006.

К. Михайлов

БУМБАЛОВ, Любен Стоянов (14.II.1943, Ямбол – 08.IX.2001, София) – литературовед, критик и историк на литературата. Завършва бълг. филология в СУ (1966). Защитава докторска дисертация във ВТУ на тема „Някои проблеми на българския роман между двете световни войни“ (1973). Доц. (1976–2001), д-р на филол. науки (1998), проф. (2002, посм.) по съвременна бълг. литература в ЮЗУ и ръководител на катедра „Литература“. Зам.-ректор и директор на Центъра за чужди езици, литератури и култури (дн. Център за интеркултурен диалог и интеграция „Проф. Л. Бумбалов“). Лектор по бълг. литература и култура в Будапещенския университет (1971–72) и в Римския университет „La Sapienza“ (1975–82). Член на Академията за световно изкуство (1976). Съосновател и съредактор на списание и библиотека „Критика“ (1999).

Научните и критическите интереси на Б. са в сферата на историята, психологията и философията на литературното творчество, на народопсихологията и отражението ѝ в индивидуалното творчество и в литературния процес, на западноевропейската литературна история, теория и критика – „Идеологическата същност на феноменологичните и екзистенциалистичните възгледи за художественото творчество“ („Литературна мисъл“, 1979, № 7). Работи и в областта на критическата методология – „Бележки върху някои страни на методологията на съвременната западна литературна наука“ („Литературна мисъл“, 1978, № 2), върху критическата рецепция на чужди автори в България – „Шандор Петьофи и българската литературна кри-

тика“ („Българо-унгарски културни взаимоотношения“, 1980) и българ. автори в чужбина – „La literatura bulgara in Italia“ („Българската литература в Италия“. – In: „Relazioni storiche e culturali fra L'Italia e la Bulgaria. Studi presentati al Convengno Italo-Bulgaro in memoria di Enrico Damiani“, 1982), върху критическата преоценка на българ. литературно наследство – „За преоценката“ („Език и литература“, 1992, № 5). Особено внимание заслужават трудовете му „Хаджи Димитър“ на Хр. Ботев. Феноменология на българската душевност“ и „Троичността като архетип в „Хаджи Димитър“ на Ботев: Ритуални функции и значения“, които с методите на литературознанието, културологичните реконструкции и народопсихологическия анализ изследват свързаните с българ. душевност езически и християнски архетипи и фолклорно-обредни ритуали.

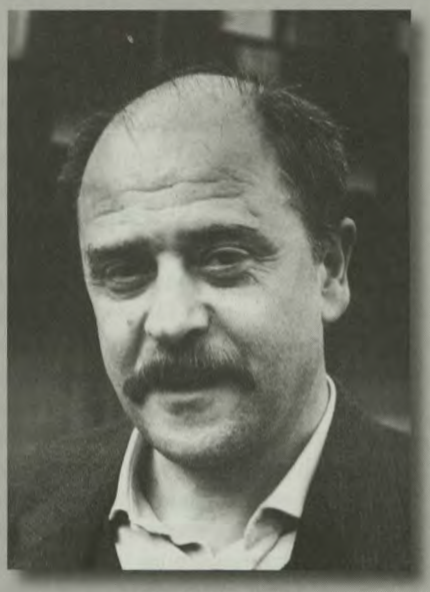

Любен БУМБАЛОВ

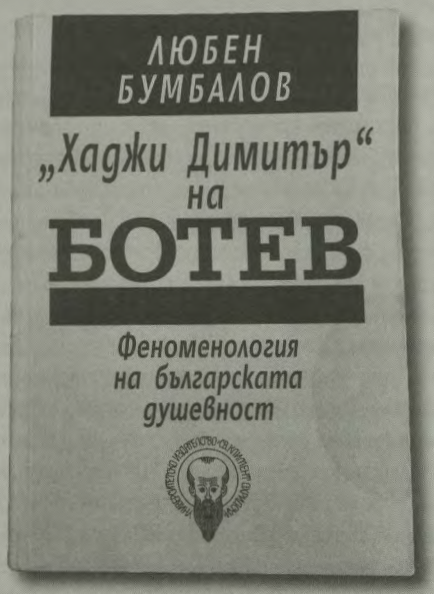

Любен БУМБАЛОВ. „Хаджи Димитър“ на Ботев...“, 1996

Съч. Въпроси на психологическото майсторство. С., 1976. Илия Волен. Историко-критически очерк. С., 1976. Идеология и литература. Идеи и направления в световната литературна наука и естетика. С., 1981. Присъствие. Проблеми и профили на съвременната българска литература. С., 1985. Лабиринтите на Психея. Георги Райчев и психологическите търсения на българската белетристика между двете световни войни. С., 1988. Българският роман между двете световни войни. С., 1989. Посоките на словото. Критически статии, есета, профили и разговори. С., 1990. „Хаджи Димитър“ на Ботев. Феноменология на българ. душевност. С., 1996, 2. доп. изд. 1997. Троичността като архетип в „Хаджи Димитър“ на Ботев: Ритуални функции и значения. С., 2000.

Лит. Танев, Д. Решението на една амбициозна задача. – Пламък, 1987, № 5. Аретов, Н. Пристрастно за литературния юг. – Пулс, № 45, 1987. Бенбасат, А. Към изход от лабиринта. – АБВ, № 14, 1989. Пенева, Д. За развитието на българския роман. – Език и литература, 1991, № 1. Леков, Д. Прощално! – Критика, 2001, № 4. Михайлов, К. Дълбините на словото. – Пак там. Лабиринтите на Психея. Сб. в памет на проф. д.ф.н. Любен Бумбалов. 2011.

А. Бенбасат

БУРГАС – град на Южното Черноморие. Първи писмени сведения за Б. като селище има у византийския поет Мануил Фол (XIII в.) и в средновековни тур. хроники (XIV в.); по-късно сведения за Б. дава тур. историк Хаджи Калфа (XVII в.) – посочва го с две имена – Боргос и Пиргос (от грц. – крепост, кула). През 1676 селището е записано в тур. регистър като Б. До 1864 в него има само грц. училище. През 1865 поп Петко от с. Атанаскьой (дн. квартал „Изгрев“) открива българ. килийно училище. В 1867 за учител е повикан поп Георги Стоянов Джелепов от с. Гьоктепе (дн. Звездец), Малко Търновско, който пръв започва борба срещу грц. духовенство. През 1868 той организира първото честване в Б. на св. св. Кирил и Методий (през 1861 и 1862 са направени неуспешни опити за отбелязване на празника); създава българ. църковно-училищна община в Б. и дарява къщата си за откриване на църква и училище. Срещу решението му се противопоставя грц. духовенство от Созопол, Анхиало и Месемврия и едва след разрешението на тур. правителство училището е отворено през есента на 1869. До Освобождението то е единственото българ. училище по Юж. Черноморие. Пръв учител (1869–72) е Боян Петров Керемедчиев от Ямбол; той въвежда *взаимноучителната метода* и издига образованието на сравнително добро равнище. След него за кратко учител е Стоян Петров Шивачев от Малко Търно-

во, който е заместен от еленчанина Сава Георгиев Катрафилов през 1873–74. Отдаден на революционната борба, Катрафилов занемарява образованието, участва в подготовката на Старозагорското въстание, по-късно е знаменосец в четата на Хр. *Ботев*. Поради липса на средства през 1874–75 училището в Б. е в криза, в отделни периоди дори е затваряно. По препоръка на Сливенския митрополит Серафим от учебната 1875/76 за учител отново е привлечен Ст. Шивачев, който успява да възроди бълг. училище в Б.; въвежда безплатно обучение за българчетата, за да не посещават грц. училище. С негово съдействие през 1876 е отворено и девическо училище. Независимо от усърдието на Шивачев, до Освобождението образованието в Б. не прераства в класно обучение. Бургазлии са *спомоществователи* на в. „Македония“ и на сп. „Духовни книжки за поучение на всеки християнин“.

Лит. К о л а р о в, С. Класните училища в гр. Бургас. – Училищен преглед, 1943, № 8. Юб. сб. 80 години от освобождението на Бургас. 1878–1958. Бургас. 1959. Т о н е в, В. Българското Черноморие през Възраждането. С., 1995. К а р а й о т о в, Ив., Ст. Р а й ч е в с к и, М. И в а н о в. История на Бургас. От древността до средата на XX в. Бургас, 2011.

Хр. Манолакев

БУРМОВ, Александър Колев (2.II.1911, Бяла Черква – 3.IX.1965, София) – историк. Учи в Софийската семинария (1926–29), завършва гимназия (1932) в София и славянска филология и история в СУ (1939). Политически затворник (1932–33) за дейността му като отговорен редактор на в. „РЛФ“ – литературен орган на бълг. комунистическа партия. Специализира история на Югоизт. Европа във Виена (1940–41). Доц. по обща история в Скопския университет (1943–44). Доц. (1945), проф. и ръководител на катедрата по бълг. и византийска история в СУ (1947–65). Ст.н.с. (1950–52, 1954–58) и ръководител на Секцията за изворите и библиографията на бълг. история (1954–65) в Инст. за бълг. история при БАН. Проф. по средновековна бълг. история и пръв ректор на Висшия педагогически инст. във В. Търново (дн. ВТУ, 1962–65). Член-кор. на БАН (1958).

Б. се оформя като изследовател под влиянието на позитивизма, културноистор. школа и марксизма; слуша лекции при А. *Теодоров-Балан*, М. *Арнаудов*, Б. *Йоцов*, П. Мутафчиев, П. *Бицили*. Първите му научни трудове са историко-литературни и изворо-ведски, насочват вниманието към ролята на второстепенните фигури в историята – „Отец Матей Преображенски. Материали за биография“ („Духовна култура“, 1934, № 56; 1935, № 64). Сб. „Бачо Киро Петров“ въвежда в литературната история популярната (низовата) литература. Антологията му „Предосвобожденски стихотворци“ (1938, съвм. със Ст. Стойков) разширява и уточнява информацията за началното развитие на новобълг. поезия. Б. излага концепцията си за Бълг. възраждане в учебника по история за VII (по-късно XI) клас на гимназиите (1946–54, съавтор). В монографията „Български революционен централен комитет (1868–77)“ за първи път обхваща цялостно историята на БРЦК, като откроява отделните периоди и организационните форми. Разглежда важни и недостатъчно разяснени моменти от развитието на революционната партия, изнася нови данни за дейци и събития – „Кризата в Българския революционен централен комитет през есента на 1875 г. и създаването на Гюргевския централен комитет“ („Исторически преглед“, 1957, № 2), „Българското национално-революционно движение и българската емиграционна буржоазия през 1867–1869 г.“ („Исторически преглед“, 1961, № 5), „Съществувал ли е Централен революционен комитет в Букурещ през 1869–1872 г.?“ („Исторически преглед“, 1961, № 3), „Борба за идейно-революционна чистота на Българския революционен централен комитет в Букурещ (1869–1871)“ („Изв. Инст. история“, 16–17, 1966). Изследва дейността и ролята на ТЦБК – „Таен централен български комитет...“ („Исторически преглед“, 1960, № 1, 2), четническото движение – „Хаджи Димитровата чета и Българското общество в Букурещ“ („Отец Паисий“, 1937, № 1), „Четническото движение в България през 1967 г. Ч. 1. Подготовка на четите“ (ГСУ, Историко-филол. ф-т, 53, 1960, № 2). Осветлява дейността и идеологията на В. *Левски*, Л. *Каравелов*, Г. С. *Раковски*, Ст. *Стамболов* и др. – „Формирането на Васил Левски като революционер“ („Велик и безсмъртен“, 1963), „Любен Каравелов и създаването на Българския революционен централен комитет в Букурещ“ („Изв. Инст. история“, 14–15, 1964), „Към революционната дейност на Г. С. Раковски през 1856–1857 г.“ („Изв. Бълг. истор. дружество“, 27, 1970) и др. Значителен е приносът му в ботевознанието. Открива неизвестни писма на Хр. *Ботев* („Родина“, 1939, № 1, 2; „Дъга“, № 318, 1939), уточнява участието му в БРЦК и в подготовката на Старозагорското въстание 1875. Заема аргументирана и убедителна позиция в споровете за литературното наследство на Ботев („Христо Ботйов. Съчинения“, 1940), изготвя много богат истор. коментар към художественото му творчество („Христо Ботев. Съчинения“. Т. 1. 1948), за първи път издава автентично Ботевите вестници („Христо Ботев. Съчинения. Автентично издание“. Т. 1, 2, 1950–58, съвм. със Ст. Божков). Издирва, събира и издава спомените за Ботев от негови съвременници; проучва цялостно историята на Ботевата чета и съдбата на четниците. Автор е на историографски и библиографски изследвания – „Марин Дринов като историк на България“ („Изследвания в

чест на Марин Дринов“, 1960), „Поправки и добавки към „Българска възрожденска книжнина“ от М. Стоянов“. – ГБИ, 8, 1962) и др. Издава съчиненията на К. *Фотинов*, П. *Хитов*, Л. Каравелов, З. *Стоянов*, фейлетоните „Знаеш ли ти кои сме?“ под общо авторство на Каравелов и Ботев, спомени на Д. Ценович („Изв. Бълг. истор. дружество“, 2, 1945), на К. *Тулешков* („Отец Паисий“, 1940, № 1). Инициатор за основаването и главен редактор (1945–61) на сп. „Исторически преглед“ и на други истор. периодични издания, на документални сборници („Априлско въстание 1876 г.“. Т. 1–3. 1954–56). Б. е един от най-ерудираните изследвачи на Бълг. възраждане и на национално-революционното движение; научният му стил се отличава с лаконичност, яснота, точност и прецизност. Псевд.: Бурма, Ал. Болт., Ал. Кожухаров, Милко Росенски и др. Материали в: НА БАН, ф. № 52.

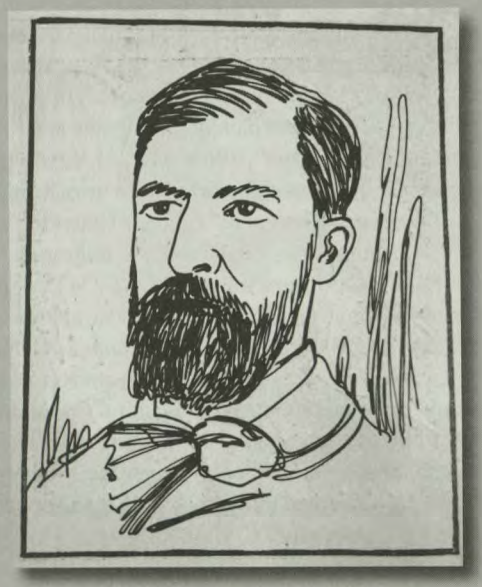

Тодор БУРМОВ – рисунка от Асен Василиев

Съч. Бачо Киро Петров. Материали и документи. С., 1937 (съвм. със Ст. Стойков). Български революционен централен комитет (1868–1877). С., 1943, 1950. Христо Ботев през погледа на съвременниците си. С., 1945. История на България. В 2 т. Т. 1. С., 1954 [съавтор]. История на България. В 3 т. Т. 1. С., 1961 [съавтор]. Избрани произведения в три тома. Т. 1–3. С., 1968–1976. Христо Ботев и неговата чета. Под ред. на Кр. Шарова. С., 1974.

Лит. Б а б е в, Д. 1. Сборник Бачо Киро Петров. Документи и материали. – Училищен преглед, 1937, № 7; 2. Съчинения на Хр. Ботйов. – Мир, № 11948, 1940. В е л ч е в, В. Произведенията на Христо Ботев в ново издание. – Родина, 1940, № 2. Б о ж к о в, Ст. Хр. Ботйов. Съчинения. Пълно издание. – Вестник на жената, № 817, 818, 1940. Д и м и т р о в, М. За литературното наследство на Хр. Ботев. С., 1941. Д и н е к о в, П. 1. Ново издание на Любен Каравелов. – Бълг. мисъл, 1942, № 1; 2. Фейлетоните на Л. Каравелов и Хр. Ботев. – Септември, 1950, № 6. Ц. (Г. Ц а н е в). Александър Бурмов: Български революционен централен комитет (1868–1877). – Изкуство и критика, 1943, № 7. М и н е в, Д. Христо Ботев. Съчинения. Ред. и коментар от Ал. Бурмов. Т. 1. – Истор. преглед, 1948, № 2. В о р о б ь о в, Л. Повторение на стари грешки (Ал. Бурмов, Български революционен централен комитет 1868–1877, 2. изд.) – Истор. преглед, 1951, № 4–5. Член-кореспондент Александър Бурмов. – Сп. БАН, 1965, № 4. [П е т р о в, П.] Проф. Александър Колев Бурмов и неговото научно дело. – Истор. преглед, 1965, № 6. В а к л и н о в, Ст. Професор Александър Н. Бурмов. – Трудове на Висшия педагогически инст. „Братя Кирил и Методий“, В. Търново, 4, 1968. Сборник в памет на Александър Бурмов. С., 1973 [с библиография на трудовете му]. С т о я н о в а, Р. Ал. Бурмов. Христо Ботев и неговата чета. – Истор. преглед, 1975, № 5. Ш а р о в а, Кр. 1. Патосът на националната революция и патосът на историята. – Пламък, 1976, № 6; 2. Новото в незавършената книга на Александър Бурмов „Образуване и начална дейност на БРЦК“. – Истор. преглед, 1997, № 3. Векове, 1981, № 2. Тематичен брой по случай 70 г. от рождението на Ал. Бурмов. В е л е в а, М. 1. Александър Бурмов [С библиография от и за него]. С., 1988; 2. Моят Бурмов [интервю]. – Истор. преглед, 2011, № 3–4. К о в а ч е в, Н. Литературно-филологическите занимания на член-кор. проф. Александър Колев Бурмов. – Филол. списание, 1993, № 3. Д р о с н е в а, Е. Провокативният Бурмов. – Истор. преглед, 2011, № 3–4.

Ст. Таринска

БУРМОВ, Тодор Стоянов (2.I.1834, с. Нова махала, дн. квартал на Габрово – 25.X.1906, София) – книжовник, общественик, учител. Учи в килийното и във *взаимното училище* в Габрово. Изпратен от Габровската община да следва в Киев със средства от фонда на В. Априлов и на Одеското бълг. настоятелство; завършва семинария (1847–53) и Духовна академия (1853–57). Защитава дисертация на тема „За началото, разпространението и утвърждаването на християнската вяра между българите“. През лятото на 1857 се завръща в България – става учител в *Габровското училище*, в което въвежда нови предмети: новобълг. език, словесност с упражнения, история, математика, фр. език. Сътрудничи на „Цариградски вестник“ с публикации, посветени на училищното дело и католическата пропаганда. Те правят впечатление на бълг. културна общественост в Цариград и през 1860 Б. е поканен за редактор на сп. „Български книжици“, което списва 2 г. Същевременно е преподавател в бълг. училище при бълг. църква. През 1862 е член на смесената българо-грц. комисия, назначена във връзка с разрешаването на църковния въпрос. Редактира в. „Съветник“ през 1862–65 и в. „Време“. От 1867 служи в рус. посолство в Цариград като драгоман, съветник и управител на новооснованата рус. Николаевска болница в тур. столица. Кореспондент на в. „Московские ведомости“ и „Вестник Европы“. През Руско-тур. освободителна война 1877–78 работи в ковчежничеството на временното градско управление на княз В. А. Черкаски. След Освобождението е вицегубернатор на Пловдив, пръв бълг. губернатор на София (1879). Б. е деец на умереното крило на Консервативната партия, от 1884 е член на Либералната партия на Др. Цанков. От юли до ноем. 1879 е м-р-председател и м-р на вътрешните работи в първото бълг. правителство. Член на Върховния ка-

сационен съд, член на Държавния съвет (1881–83), м-р на финансите. Дописен (1875) и действителен член на БКД (дн. БАН, 1884). Умира във влака при завръщането си от о. Халки.

Б. се обявява против проекта на Мидхат паша за сливане на бълг. с тур. училища, участва активно в борбата за църковна независимост в лагера на умерените дейци. Неговите статии и книги са из областта на историята и съвременните въпроси на бълг. църква. Взема отношение към проблемите на бълг. правопис – според него той трябва да бъде сходен с църковнославянския и рус. Б. се изказва положително за „Сборник от разни съчинения“ (1860) на Д. *Войников* („Български книжици“, 1860, № 5). Разглежда някои проблеми на естетиката – за смешното като естетическа категория; споменава за историята на комедията в Древна Гърция; спира се на съдържанието на хумористичния в. „Гайда“, като укорява П. Р. *Славейков* за острия тон на някои негови публикации. Оставя в ръкопис интересни *мемоари* (една част е публикувана), в които отразява събития от личен и обществен характер. НБКМ–БИА, ф. 16 (Т. Бурмов). Материали в: ДА – Габрово, ф. 670, оп. 1, а.е. 29, л. 1, а.е. 102, л. 1.

Съч. Българете и гръцкото високо духовенство (От цареградските българе). Цариград, 1860 [излиза и на фр. език]. Съвременнити наши калугери. Вена, 1867. Ответ на някои си точки из статията: За нужда да са бъдущите ни владици образовани, която е поместена в 38, 39 и 40 броеве на „Съветник“-ът. Браила, 1864. Братско обяснение на българин към братията му българе. Букурещ, 1867. Проектът на Вселенската патриархия за решението на Българският въпрос. Букурещ, 1867. Българо-гръцката църковна разпря: 1867–1870. С., 1885, 2. изд. 1902. Спомените ми. Дневник. Автобиография. Предг., съст., коментар Р. Радкова. С., 1994.

Лит. Балабанов, М. Поменик – Тодор С. Бурмов. – Летопис на БКД, 1906–1907, № 7. Цончев, П. Из общественото и културно минало на Габрово. С., 1934, 682–684. Пеев, П. Тодор Бурмов. С., 1943. Дойнов, С. С желание да бъдат полезни. – В: Върхове на българската журналистика. Т. 1. С., 1967. Жечев, Т. Тодор Бурмов. С., 1975. Ракьовски, Цв. Тежката дума на егоцентризма: [Дневниците на] Тодор Икономов, Христо Стамболски, Тодор Бурмов. – ГЮЗУ, Филол. ф-т., 2, 2004. Строителите на съвременна България. Сб. доклади и съобщения от научна конференция, посветена на 170 г. от рождението на Т. Бурмов и 125 г. от съставянето на първото българско правителство, проведена на 15 юни 2004 г. Габрово, 2006. Радкова, Р. 1. Руско-турската война 1877–1878 г. през погледа на Т. Бурмов. – Военноистор. сб., 1993, № 4; 2. Писма, писани „на коляно“. Писма на Тодор Бурмов от времето на Руско-турската война 1877–1878 г. – Истор. преглед, 2007, № 3–4; 3. „Дражайшая ми, Марионке!...“ „Милий ми, Бурмове!“: отношенията между съпрузите в едно българско семейство през 60-те–70-те години на XIX в. – ГРИМ – Пловдив. Пловдив, 2009.

Д. Леков

БУСИЛИН, Георги Попилиев (1823, Батак – 11.II.1845, Москва) – книжовник. Роден в семейството на свещеника Илия Янкович. Учи в Батак и в училището на Т. Каирис на о. Андрос (1836–39), където е член на основаното от Ив. *Добровски* Славянобълг. ученолюбиво дружество. Завършва гимназия в Атина (1841). През 1841 по инициатива на Ив. *Селимински* заминава за Москва. Б. е първият българин – студент в Московския университет, в Словесното отделение на Философския ф-т и единствен на държавна издръжка (със стипендия, отпусната „еднократно“ лично от цар Николай I). След 3 г. следване Б. не завършва университета; предполага се, че умира от туберкулоза. Живее у М. П. *Погодин*, има данни, че известно време е живял на общежитие. През 1842 славянофилското рус. сп. „Москвитянин“ помества 4 писма на българи, в които се разкрива непоносимото робско тегло на народа и се изразява желанието на младата бълг. интелигенция да получи образование в Русия. Писмата са в превод на Б., съпроводен от подробно обяснение. Съставя „Български буквар“, забележителен със застъпения фонетичен правопис, с включения богат литературен материал и с народните песни, с които завършва. Материали в: ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 133.

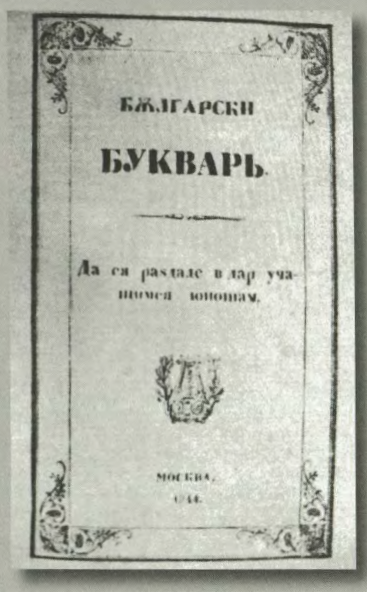
БЪЛГАРСКИ
БУКВАРЬ.
Да ся раздаде в дар учащимся юношам.
МОСКВА.

Георги БУСИЛИН.
„Български буквар“, 1844

Съч. Писмо Г. Бусилина настоятелям Карловского училища (Москва, 10.V.1843). – В: Снегаров, И. Документи за положението на българския народ преди 1850. – Изв. Архивния инст., 2, 1959. Български буквар на иждивение московскаго купца Ангели Николаевича Хаджогло из града Русчук. Да ся раздаде в дар учащимся юношам. М., 1844.

Лит. Иванов, Д. Един стар български буквар. Русе, 1914. Шишманов, Ив. Студии из областта на Българското възраждане. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция (1844–1845) и неговите отношения към българите. – Сб. БАН, 1916, № 6, 97–100. Вълчев, В. Печатната възрожденска книжнина като извор за проучване на българската фолклористика. – Изв. НБКМ, 12 (18), 1971. Ковачева, Н.

Български автор върху страниците на списание „Москвитянин“. – Истор. преглед, 1973, № 2. Русинов, Р. Езикът на „Български буквар“ от Георги Бусилин. – Rocznik Sławistyczny, t. 38, cz. 1, 1977. Минкова, Л. О. М. Бодянски и Българското възраждане. С., 1978. Бояджиев, П. Фолклорът в „Български буквар“ на Г. Бусилин. – Бълг. фолклор, 1980, № 2. Венедиктов, Г. 1. Един млад български възрожденец в спомените на руски учен. – Език и литература, 1984, № 3; 2. Нови сведения от биографията на Георги Бусилин. – Бълг. фолклор, 1988, № 1; 3. Неизвестные материалы к биографии первых болгарских студентов в Московском университете. – Slavia Orthodoxa. Език и култура. Сб. в чест на проф. д.ф.н. Румяна Павлова. С., 2005. Янев, Я. Георги Бусилин (1823–1845) и неговият буквар. С., 1992. Динева, Ст. Бяло видело над Батак: Документална повест за Георги Бусилин. Батак, 1993. Странджева, А. 1. Фолклорът в учебниците на Георги Бусилин и Драган Манчов. – Научни трудове на ПУ, 33, 1995, № 1; 2. Учебникарите [Георги] Бусилин и [Драган] Манчов. – Пак там, 38, 2000, № 1. Павлова, Цв. Георги Бусилин и неговият буквар. – Един завет, 2001, № 4. Зарев, Т. Забравеният Георги Бусилин: Трагичната съдба на анонимния автор от Батак. – Аз Буки, № 20, 2005.

Н. Капралова

БЪДУЩНОСТЬ VIITORULU.

Вестник „БЪДУЩНОСТ – VIITORUL“, 1864

„БЪДУЩНОСТ – VIITORUL“. Вестник граждански, любословни и търговски – революционно-демократичен вестник. Излиза в Букурещ от 8 март до 17 май 1864 всяка седмица, 10 броя на бълг. и румънски език. Печата се в печатницата на Ст. Расидеску. Мото: „Любов и съюз“, „Право народности“. Настоятели са българи в 12 румънски града. Главен редактор: Г. С. *Раковски*. Сътрудници: Б. П. *Хасдеу*, Ш. Арен, Д. *Великсин* и др. Програма: оповестена в „Устав дружества участников за издържание българо-румънского вестника „Бъдущност“. Конкретизирана в „Обявление“ (№ 1): „уводните членове на вестника ще документират европейската политика, особито же към тий два народа български и румънский...“; любословната част ще проследява старите отношения между българи и румънци; търговската ще обнародва търговския бюлетин на крайдунавските главни пристанища и на Цариград; особено внимание ще се обръща на „новоизнамерения машини и други оръдия, полезни за орачество и въобще за земеделие, както и за разни изложения за търговски, биомеханически и индустриални съдружества и предприятия“; освен чрез бълг. дописки, „Б.“ ще дава сведения и за световната политика, като има предвид информацията от европейския *периодичен печат*. В подлистника на „Б.“ (№ 1–10) се проследява църковната борба, настоява се за решителни действия срещу фанариотското духовенство, посочва се компромисното поведение на бълг. представители в Цариград, изтъква се икономическият характер на антифанариотското движение в България и в Румъния – „Монастирский въпрос с гръкофанариотите в Румъния“ (№ 1). Раковски обръща сериозно внимание на Изт. въпрос (вж. *Восточний вопрос*) в контекста на явления и събития с балкански и европейски характер. Без да пренебрегва значението на един общ съюз между народите, населяващи Балканския полуостров, той обръща голямо внимание на единението между българи и румънци. В публикации на Хасдеу и Раковски е отделено специално място на тежката икономическа съдба на рум. селяни, апелира се те да получат земя и да станат самостоятелни, подкрепя се реформаторската политика на княз А. Й. Куза и М. Когълничану. „Б.“ е посрещнат с интерес от рум. периодични издания („Buciumul“, „Aghiuţa“, „Reforma“, „Conventiunea“), от княз Куза, К. А. Росети, от демократично настроени бълг. и рум. читатели. Враждебно отношение към него имат представителите и поддръжниците на Добродетелната дружина и Високата порта, която настоява пред рум. правителство „Б.“ да бъде спрян и го забранява в България.

Лит. Капитанов, Хр. 1. Раковски в Румъния. Вестник „Бъдущност“ и румънският печат“. – Бълг. мисъл, 1940, № 3; 2. Документи в свръзка с в-к „Бъдущност“ и Г. С. Раковски. – Отец Паисий, 1942, № 2–3. Жечев, Н. Документи по разпространението на в. „Бъдущност“. – В: Г. С. Раковски. Възгледи, дейност и живот. Т. 2. С., 1968. Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 287–298. Боршуков, Г. История на..., 158–164. Пенев, Б. История на... Т. 3, 275–278. Баз-Фотиаде, Л. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980, 123–156. Андреева, Д. За времето, паметта и историята във вестниците на Раковски „Бъдъщност“ и „Брани-тел“. – Издател, 2004, № 1.

Д. Леков

„БЪЛГАРИН“ – информационен вестник. Излиза от 8 окт. 1877 до 2 септ. 1887; продължава под името „Исток“. Издаван първоначално в Букурещ, от г. 1, № 65 – в Гюргево, от г. 2, № 164 – в Русе. През първите години е отпечатван 2 пъти седмично, от г. 10 – ежедневно. Печата се в печатницата на И. Ан-

дрич в Букурещ, по-късно – в собствена печатница. Подзаглавие от г. 4 – „неутрален вестник“. Притурки – излизат под формата на листове или брошури. В някои броеве има текстове и на фр. език. Абонати в бълг. и рум. селища. Редактор и издател: Ив. Кавалджиев (до г. 1, № 4), Хр. Г. Бъчеваров, Д. К. *Попов*. Сътрудници: Ив. *Вазов*, Ст. *Михайловски*, С. С. *Бобчев*, Д. Ц. Коцов, Кр. Ив. *Мирски*, А. Козаров, Т. *Икономов*, В. Хр. Радославов, П. *Кисимов*, С. Хр. Павлов, М. Д. Тихчев и др. Програма: „Колкото нужно, толкова и интересно е да имаме днес един български лист, който, ако не обширно, поне накратко да пригледва течението на работите в днешната доста забележителна епоха за всички славяне и да бележи хронологически важни фази за войната, за главния театър на която служи нашето отечество България“ („Нещо за в. „Българин“, № 1, 1877). По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 дава информация за бойните действия, за отношението на българите към рус. народ, за различни прояви в България. „Б.“ се обявява против Берлинския договор (Кр. Ив. Мирски – „Един протест от руский народ“, № 86, 87, 1878), по време на режима на пълномощията 1881–83 е в защита на поддръжниците на княз Александър I Батенберг, ратува за обединението на Княжество България с Изт. Румелия. Литературните материали във вестника са малко – Вазов обнародва стихотворението „Падна Плевен (В чест на руското войнство)“ (№ 19, 1877), Ст. Михайловски – „La voix de la Bulgarie à sa majesté l'empereur Alexandre II“ (№ 20, 1877), В. Хр. Радославов – „Една истина от български живот“ (№ 90, 1878). „Б.“ дава информация за учебното дело в Русия – „Статистика на народните училища в Русия“ (№ 93–94, 1878) от Кр. Ив. Мирски, прави преглед на бълг. периодика през Възраждането – „Българските вестници“ (№ 84, 1878) от В. Хр. Радославов. На страниците му се появяват и книжовни известия – Д. Ц. *Коцов* оповестява, че е започнал превода на книгата „История на българския народ до пропадването на държавата му“ от М. Савич. „Б.“ е от изданията, които полагат основите на бълг. всекидневен периодичен печат.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 392–393.

Д. Леков

„БЪЛГАРИН“ – печатница, създадена през 1878 в Букурещ от Хр. Г. Бъчеваров и Д. К. *Попов*. Поводът за откриването ѝ е свързан с редовното излизане на в. „Българин“, чието име носи. Обявява, че ще печата на книги бълг. и рус. език, визитни картички, билети, карти, пликове и др. В Букурещ работи 6 месеца. Преместена е в Гюргево, където продължава да печата в. „Българин“. Бъчеваров прави опит да създаде трудови и професионални норми в печатарското дело – въвежда четиригодишно чиракуване (ученичество) с издаване на диплом за печатарска правоспособност. Отпечатва „Народен български памятник…“ (1878) от Хр. Попгеоргиев и „Официалний текст на мирът, изработен от Берлинский конгрес…“ (1878). През юни 1879 „Б.“ е преместена в Русе. По време на УС (1879) отпечатва брошурата „Черти из живота на княз Георгия Бибеско, кандидат за българский трон“. През есента на 1890 е прехвърлена в София под името „I търговска книгопечатница“. Изработва канцеларски, търговски регистри, тефтери, различни видове книжа. Освен в. „Българин“, в „Б.“ се издават хумористичния в. „Рашето“ (1884–85), в. „Исток“ (1887–90), официални политически документи. Функционира до 1935.

Лит. К у т и н ч е в, Ст. Печатарството в ..., 156–161.

С. Бакърджиева-Лекова

ГОДИНА I. БУКУРЕЩЪ, СЪБОТА 8 ОКТОМВРИ 1877. БРОЙ 1.

БЪЛГАРИНЪ

Излиза въ Сряда и Събота.

Вестник „БЪЛГАРИН“, 1877

„БЪЛГАРИЯ“. Вестник за българските интереси – общественополитически вестник. Излиза в Цариград от 28 март 1859 до 25 март 1863 с прекъсвания, 4 годишнини, общо 165 броя. Първият бълг. вестник, който прави опит да намали периода между отделните броеве – първоначално излиза седмично, по-късно 2 или 3 пъти в седмицата. Печата се в печатницата на Др. *Цанков* и Б. Мирков. Притурки: Малкият лист на „Б.“ излиза в понеделник и сряда вечерта (г. 1, № 1–51); Редовна притурка на „Б.“ (г. 1, № 1–30); притурка на „Б.“ (г. 1, № 1–11) – извънредни листове, обнародвани по различни поводи. Настоятели в 36 бълг. и чуждестранни селища; ок. 800 абонати. Главен редактор: Др. Цанков, помощник: Хр. *Ва-*

клидов. Сътрудници: П. Р. *Славейков*, Т. *Икономов*, Г. *Миркович*, Ст. Яворски, Хр. Ваклидов и др. Програма: обявена първоначално в „Известие“ от 21 февр. 1859 и в № 1 на вестника – насочена против фанариотите, в защита на бълг. национални интереси. „Българите имат сякакви права да искат една особена йерархия…, поставението на едно българско духовенство, което да ся занимава за напредъкът нравствен, писмен и душевен на народът ни, умереност, кога заемаме от другите народи за съставянието на писмеността си“. Рубрики: уводна статия, „Изглед на българските работи“, т.е. вътрешен политически преглед, „Кореспонденции на „България“, „Политически преглед“ – информация за политически събития в чужбина, „Сякакви неща и новини“ – различни съобщения, бордов бюлетин, подлистници. Главна тема на „Б.“ е църковната борба – „да се отърсим от това иго фанамеят, че сичките ни доказателства, имена, събор, папа, Рим, пропаганда, ерес, раздор и пр. дохождат под перото ни само от нужда“ (г. 1, № 20). По повод на униатската си насоченост „Б.“ води полемики с в. „Дунавски лебед“, „Цариградски вестник, „Съветник“, сп. „Български книжици“. Изданието предоставя богата информация за международните политически събития – нарича Дж. Гарибалди „юнака на Италия“ за неговите успехи, разтърсили монархията. Осведомява за пол. въстание от 1863 срещу рус. царизъм, за нововъведения в съседните балкански държави. Обявява се срещу външната политика на Русия и панславизма, срещу самодържавието и феодалния гнет. Критикува разбойничеството в Турция, грабителската данъчна политика. „Б.“ отразява кризата, настъпила в занаятчийското производство в България поради западноевропейската конкуренция, ратува за стабилна икономика. Обръща внимание на учебното дело в България, на необходимостта от финансовата

МАЛКІЯТЪ ЛИСТЪ
БЪЛГАРІЯ
ВЕСТНИКЪ ДА БЪЛГАРСКО-ТО ВЪЗРАСТА
БЪЛГАРІЯ
МАЛКІЯ-ТЪ ЛИСТЪ
БЪЛГАРІЯ

Вестник „БЪЛГАРИЯ“, 28 март 1859 – 25 март 1863

риотско, пълно с безчестие“, защото това е „първото условие, за да напредваме в книжовните си занимания и да достигнем до степента, която желаем“ (г. 1, № 13). Обнародвани са различни материали, които разобличават фанариотското духовенство в религиозен, социален и нравствен аспект. Първоначално „Б.“ не поставя въпроса за чуждестранна подкрепа в църковната борба. От № 25, 1859 вестникът започва да коментира ролята на папата и католическото духовенство за извоюване на самостоятелността на бълг. църква и се превръща в орган на униатското движение в България. Редакторът на „Б.“ е далеч от мисълта за покатоличване на българите. „Читателите на „България“ са (…) разумни, за да можат да разуму поддръжка. Посочва за образец педагогическата дейност на С. *Филаретов*, Й. *Груев*, С. *Доброплодни*, Неделя *Петкова*, Р. *Блъсков*. Вестникът поощрява дейността на първите бълг. *читалища*, на *библиотеките*, създадени към тях. Към „списателите и преводачите“ има една основна препоръка – „не тряба каквото ни са ареса да печатим…, но тряба да гледаме първо … да бъде понятно“ (г. 2, № 83). „Б.“ поставя въпроса за бълг. историография, като посочва делото на Ю. И. *Венелин*, обявява се срещу истор. увлечения на Г. С. *Раковски* (г. 2, № 78). Акцентува върху високите граждански функции, които трябва да притежава *периодичният печат* (г. 1, № 35); отдава признание на учени и художници като П. *Берон*, Н. *Павлович*

(г. 4, № 39); възхвалява бълг. творчески гений, като посочва за пример Боянската църква – „Храм – жив паметник на българските царе“, образци от тревненската резбарска школа (г. 2, № 73). „Б.“ съдейства за утвърждаване на празника, свързан с делото на св. св. Кирил и Методий (г. 1, № 9). Участва в споровете за бълг. национален *книжовен език* – обявява се в защита на членната форма, отхвърля падежите, които са „едно празно затруднение“ (г. 2, № 72), осъжда тези, които забравят родния си език – „Народи, съзнали себе си, никога не са напуснали езикът, който характеризва тяхната народност“ (г. 2, № 88). „Б.“ поставя въпроса за образованието на жената, за мястото ѝ в семейството и обществото.

Лит. Стамболски, Хр. Автобиография, дневници, спомени. С., 1927, с. 151, 152, 166. Боршуков, Г. История на..., 132–142. Константинова, Здр. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000. Цонев, М. Рефлексии на българското във вестника на Драган Цанков „България“ (1859–1863). – ГРИМ – Сливен, 2, 2011.

Д. Леков

„БЪЛГАРСКА ДНЕВНИЦА“ – обществено-политически вестник. Излиза в Нови Сад от 26 юни до 23 окт. 1857 всяка седмица, 18 броя. Готовият 19 брой е спрян от австрийското правителство по искане на Високата порта. Отпечатва се в *книгопечатнята на д-р Данило Медакович*. Настоятели в Букурещ, Русе, Свищов, Цариград; *спомоществователи* ок. 700 души в България, Влашко, Богданско, Сърбия. Официален редактор: Д. *Медакович*; действителен редактор: Г. С. *Раковски*, помощник: П. *Оджаков*. Сътрудници: Р. Ил. *Блъсков* и др. бълг. интелигенти от пределите на България. Голяма част от публикациите са бълг. адаптация на материали от в. „Српски дневник“ на Медакович. Програма: загатната в пробния брой на „Б.д.“, излязъл на 4 апр. 1857. Конкретизирана е в „Спомоществование на български лист „Дневница“ (№ 1): „Ми щем открива пороци и престъпления на управители било духовни или светски, а най-вече лист наш има ще тойзи задатък да народ добие правда гражданска, държавна, църковна и народна свест, казивающи му начин, чрез когото разни зла могат ся отбягна; трудищем ся да приятели своего народа упътим как може да ся развие в просвещение гражданскаго живота за своя и държавна полза“. Характер на публикациите: уводни статии, свързани с живота на поробените народи в Османската империя; международна политика; различни вести (политически, икономически и др.) от България, Турция, Влашко, Русия, Сърбия, Черна гора, от западноевропейските страни; подлистник „Б.д.“ настоява за прилагането на Хатихумаюна, който не се зачита никъде в бълг. земи под османска власт: „Ми не сме чули нищо от Хатихумаюна. Българска кръв се пролива непрестанно!“ (№ 10). Разобличават се пороците на висшето грц. духовенство, изнасят се конкретни факти за злоупотреби на владици в различни региони на България (№ 3, 5 и др.). „Б.д.“ ратува за самостоятелна бълг. църква, обявява се против проникването на чуждестранната религиозна пропаганда всред българите, дистанцира църковната борба от рус. панславизъм. Независимо че прави усилия да следва легална политика, вестникът помества материали, чрез които документира обирите и издевателствата на турци над българи, злосторничеството над бълг. храмове и др. (№ 7, 9 и др.). „Б.д.“ разобличава грабителството на бълг. чорбаджии, връзките им с фанариотите и политическата власт. Отделено е внимание на външнополитически проблеми – на национално-освободителното движение в Италия, на колониалната борба в Индия и др. страни, на антикрепостническото движение в

ДНЕВНИЦА.

Вестник „БЪЛГАРСКА ДНЕВНИЦА“, 1857

Русия. Обвързвайки бълг. национални интереси с обществения живот на балканските народи, вестникът дава информация за освободителните борби във Влашко, Черна гора, Херцеговина, Сърбия, Гърция. Проблемите на литературата, културата, образованието са застъпени епизодично. Като подлистници на „Б.д.“ са обнародвани няколко „четивни материала“ без художествена стойност – „Абугош, управител полицай в Кайрон (Източно сказанье от немецко)“ (№ 2–12), „Невинни грешници“ (№ 13–14), „Живописец и зрител“ (№ 15), „Китайски цар (на бечкий конгрес 1814)“ (№ 16, 18). По всяка вероятност техен преводач е Г. С. Раковски. В средата на авг. 1857 излиза специално приложение към „Б.д.“ в

един пробен брой със заглавие „Любословний български народен лист за наука и забава“, чиято задача е да съдейства за формиране на литературната култура на бълг. читател. Посочва се, че главна цел на това приложение „би ще народная българска книжевност: всекий же учен българин свободно може да изпровожда своя съчинения или преводи, кои щът са обнародва само с неговое имя и с неговий слог и правописания“. Поместени са 2 народни песни и голяма филол. статия от Раковски – „Понятие о българскому езику“, в която той обосновава възгледите си за спецификата на езика, който използва като писател и публицист. „Б.д.“ е посрещната с интерес от бълг. читатели – за тях е „една звезда“, спирането ѝ е „силний удар“ против просвещението на българите.

Лит. Бобчев, С. С. Раковски като публицист. – Сб. БАН, 1918, № 9. Ковачевић, Б. Георгий Стойков Раковски у Новом Саду и Београду. – Зборник Радова, Београд, 1952, № 2. Боршуков, Г. 1. Журналистиката на Г. С. Раковски. – ГСУ, Филол. ф-т. 57. 1963, № 1; 2. История на..., 100–115. Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 132–136. Пенев, Б. История на... Т. 3. 217–220. Атанасова, Св., Н. Димков. Нови документи за вестника на Георги С. Раковски „Българска дневница“. – Любословие или периодическо списание, 1996, № 1.

Д. Леков

БЪЛГАРСКА КНИГОИЗДАТЕЛСКА ЗАДРУГА в Брашов – един от първите опити за бълг. издателско сдружение (1823–26). Създадено е като част от *Българско филологическо дружество* в Брашов, за да осъществява една от основните му задачи – издаване на книги и учебници за бълг. училища. Подпомагано финансово от богати бълг. търговци в Болград и Букурещ, които закупуват предварително голямо количество екз. и ги подаряват на бълг. училища. Основаването на Б.к.з. е обявено в призива „Любезни еднородни“, публикуван в края на „Буквар с различни поучения“ („Рибен буквар“, 1824) от П. *Берон*. В него е казано, че „са наредени за епитропи“ (настоятели) В. *Ненович* и хаджи Йордан Хаджигенович, букурещки търговец, който временно пребивава в Брашов. Епитропите „настояват“ за отпечатването на книги „на наш език, както хортувами“. Приканват се всички, които желаят да станат *спомоществователи*, да изпратят писмо до епитропите. Даден е образец за такова писмо. В призива се посочва, че има готови за отпечатване шест книги: „Священное цветообрание, собрано от вехтиат и новиат завет“, „Лексикон малкий на 4 язици: български, гречески, влашки и росийски, тъй направин, като да може всякий сам и без даскал да научи който язик ще от тези“, „Граматическа етимология на тези 4 язици, „Катихис на наша православна вяра“, „Свещенная история заради децата“, „Граматика болгарска“. Отбелязва се, че в бъдеще ще бъде издадена „Болгарската история“ и други „полезни книги“. Широко замислената програма се реализира само отчасти. От набелязаните книги излизат „Священая история церковна от ветхиет и новиет завет. Сокращенно сочинена ... от едного любородна и ся издава на печат от настоятелят Василия Н. Неновича“ (1825) и преводът на А. *Кипиловски* „Священое цветообрание...“ (1825). Най-значителното издание на Б.к.з. е „Буквар с различни поучения“ от П. Берон (1824). Според някои изследователи В. Ненович подтиква Берон да отпечата буквара си и е технически редактор на книгата. Ненович съставя последното учебно помагало на Б.к.з. – „Буквар за децата...“ (1826). Два от оповестените готови ръкописи – четириезичен речник и българска граматика – също принадлежат на Ненович, той работи по тях продължително време, но не ги издава.

Лит. Бур, М. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в Будапещенските архиви (1824–1826). – Изв. Инст. литература, 21, 1972. Boiagiev, P. La sosiété littéraire bulgare de Braşov (1824–1826). – Révue des études Sud-Est Européennes, 1978, № 3. Николова, Ю. Лексикон малкий на 4 язици или за книжовното наследство на Васил Ненович. – В: По следоу оучителю. Сб. в чест на доц. д-р П. Пенев. Пловдив, 2006.

Ст. Таринска

БЪЛГАРСКА НАРОДНА ИЗЛОЖБА – първата изложба в бълг. културна история, далечен първообраз на Пловдивския международен панаир. Организирана на 29 юни 1873 в Цариград от Бълг. благотворително братство „Просвещение“ с цел да се съберат средства за бедните бълг. училища и техните най-добри ученици. За откриването е избран денят на апостолите св. Петър и Павел, чествани както от изт., така и от зап. църква, тъй като са поканени представителите на чуждестранните дипломатически агентства, репортери на известни европейски вестници. Материалите за изложбата са осигурени предимно от П. Р. *Славейков*, който в продължение на 10-годишния си престой в Цариград и при пътуванията си из България чрез своите ученици и познати събира забележителни и редки произведения на занаятчийския труд (голяма част от тях и днес се съхраняват в къща-музей „Петко и Пенчо Славейкови“, София). Сериозна дейност развива и деловодителят на Братството П. *Мусевич*, който се обръща с писма до всички *женски дружества* да осигурят предмети за разиграване на лотария. В публикуваните материали за изложението се изтъква, че между членовете на женските дружества започва съревнование за по-красиви и стойностни предмети. Експонатите са подредени в залите на бълг. читалище, което се помещава в каменния метох на Балкапан, квартал Фенер. Получени са от Цариград, Пловдив,

Търново, Русе, Свищов, Габрово, Карлово, Копривщица, Самоков, Сливен, Калофер. Комисари на изложбата, които съхраняват и подреждат предметите, са Х. Моравенова и Е. Найденова. Изложбата се открива с водосвет и благословия от екзарх *Антим I* в присъствието на *Натанаил Охридски и Пловдивски*, Евстатий Пелагонийски и други висши духовници и настоятели на църкви и общини. След словото на екзарха речи произнасят Д. *Иванов*, председател на Бълг. благотворително братство „Просвещение“, и Т. *Шишков*, който цитира описаните от Ф. *Каниц* бълг. занаятчийски производства – обработка на желязо и стомана, изработка на оръжия, предмети за бита, сребърни и златни бижута, аксесоари към облеклата и др. П. Р. Славейков произнася емоционално слово, което прави силно впечатление, присъстващият Г. Илич предлага да го отпечата в 1000 екз. и да го разпрати на всички женски дружества из България. Досега няма открит екземпляр, но отзивите от различните краища на страната свидетелстват за разпространението му. Речите на другите участници се появяват в отделна книжка.

Целта на организаторите е да бъдат представени творческите възможности на бълг. народ, и по-специално на българката, която е главният производител на тъкани, плетени, шити и украсени ръкоделия: черги, козяци, китеници, плъстини, бродирани възглавници, женско и мъжко облекло. Удивление сред чуждестранните гости предизвикват дантелените апликации, които те виждат за пръв път в Ориента. Много от изложените предмети и вещи са изработени през XVIII в. и представляват изключителна рядкост още по времето на самото изложение. Отделно са представени бълг. произведения, които намират радушен прием на Запад – ръчно тъкани копринени, вълнени и памучни платове, различна плъст (суровина за производство на филцови шапки), тънки памучни чорапи и ръкавици. В своите речи и изказвания ораторите изтъкват, че българите се специализират в ръчните производства, които са ценени и скъпо струващи, тъй като не могат да бъдат конкурентни на индустриалните продукти на западните фабрики. Събитието е отразено в *периодичния печат*.

Лит. Бобчев, С. С. Българска народна изложба. – Читалище, 1874, № 10. Слова, произнесени при първото българско изложеніе в Цариград на 29 юнія 1873. Цариград, 1874. Петко Р. Славейков. Любен Каравелов. Христо Ботев. Захари Стоянов. В спомените на съвременниците си. С., 1967.

К. Михайлов

БЪЛГАРСКА ПЕЧАТНИЦА „ЯНКО С. КОВАЧЕВ И СИЕ“ – създадена през 1874 във Виена от *Я. Ковачев* в съдружие с Хр. Г. *Данов*. Първоначално е клон на австрийската печатница на А. Кайс и Ф. Льоб. След като съдружниците получават разрешение от официалната власт, печатницата е снабдена с необходимата техника, с бълг., фр. и др. букви. „Българската печатница на Янко С. Ковачев и Сие, Виена, Райхратсплац 2 – гласи обявление в „Български народен календар за 1875 година“ – препоръчва ся на българската публика и приема всякакви учебници, обявления, циркуляри, писма и др. книги за печатане с черни, златни, сребърни бои, като обещава най-добра послуга, добро и бързо печатание с умерени цени. Предприема под сигурни условия издавания на периодически списания, седмични и катадневни вестници. Приема заръки ксилографически и литографически. Доставя всички потребности за печатници. Нашата печатница има и всички черковни букви. В състояние е да печати всякакви черковни книги с титли и без титли – с червенослов. – Кондиции и послуга износни“. Печатницата развива широка дейност през 1874–75. Обнародва издания предимно на Хр. Г. Данов, както и на други бълг. книжовници. Отпечатва 44 книги и сп. „Книговище за прочитание“, „Градинка“, „Китка“, „Педагогическа книжица“, „Летоструй“. През юни 1878 е пренесена в Пловдив. През 1879 Ковачев открива печатница в София – *Печатница на „Янко С. Ковачев“*.

Лит. Кутинчев, Ст. Печатарството в ..., 164–170. Драганова, Т., Й. Димитров. Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. – Год. музеите в Сев. България, 7, 1981.

С. Бакърджиева-Лекова

„БЪЛГАРСКА ПЧЕЛА“. Вестник политически, любословен и търговски – обществено политически и просветен вестник. Излиза в Браила от 31 май 1863 до 6 окт. 1864 веднъж седмично, 2 г., 71 броя. Първият бълг. вестник в Румъния. Печата се в печатницата на Ст. Расидеску; от г. 1, № 12 – в печатницата на Хр. *Ваклидов*. Притурка – 1 л. към № 37, 1864. Настоятели в 7 града в Румъния и Турция, *спомоществователи* в 34 селища в България и в чужбина. Тираж: ок. 1000 броя. Формален редактор и поръчител: И. Попеску. Действителен редактор: Хр. Ваклидов. Издаван от акционерно дружество (А. Ценов, Ив. *Селимински*, М. Попович и др.). Сътрудници: Р. И. *Блъсков*, Т. *Шишков*, Д. Греков, Р. *Жинзифов*, В. *Берон*, Л. *Каравелов*, П. *Каляндджи*, Ц. *Гинчев*, В. *Чолаков*, Ив. *Мънзов* и др. Програма: църковният въпрос, в решението на който е „бъдността на българския народ“; бълг. училища, които „не малко пострадаха от влиянието и гоненията на гръцкото духовенство“; „да укрепва сношенията, които съсед тряба да има към съсед“; „да поддържа тесни връзки между емиграцията в Румъния и българите, живеещи в Турско“; легален вестник по отношение на тур. правителство. За „Б.п.“ църковната борба е „въпрос на живот и смърт“. Вестникът

е безкомпромисен към Гръцката патриаршия, към всякакво разбирателство с нея. Изобличава беззаконията на фанариотите, асимилационната им политика, икономическия им произвол. Посочен е конкретен пример – за период от 97 г. грц. духовенство ограбва от бълг. народ ок. 7 милиарда гроша, сума, необходима за годишната издръжка на 1492 бълг. училища – „Една сметка“ (г. 1, № 45), „Друга сметка“ (г. 1, № 46). „Б.п.“ отделя голямо внимание на проблема за образованието – дава информация за учебното дело в Браила, Гюргево, Тулча, Болград, интересува се от образователната дейност в Македония; апелира за създаване на централно училище в България – „Нуждата, която имаме за построение на едно централно училище в отечеството ни, е голяма“ (г. 2, № 17, 18, 19); обнародва статии за образованието и възпитанието на жената; води спор за предимствата и недостатъците на образованието в България и в чужбина – „Който българин свърши учението си в чужда земя, той няма дух народен, дух български“ (г. 2, № 19); поощрява инициативата на хилендарските монаси да основат духовно училище в Хилендарския манастир – „Манастирите: Хилендар, Зограф и Рила“ (г. 2, № 18). „Б.п.“ апелира да се установят връзки с българите, изселили се от България, подкрепя образователното дело в Македония, Крим, Бесарабия – „Бесарабските българи“ (г. 1, № 10, 12, 18, 19, 29, 31), „За кримските българи“ (г. 1, № 50, 51). Вестникът обнародва много материали за съхранение и поддържане на националното съзнание, разглежда последиците от преселванията в чужди страни – „Годините 1812 и 1829“ (г. 1, № 1), изобличава експанзионистичната политика на гърците – „Повест за полуостровът Морея“ (г. 1, № 3, 4). Във връзка с проблема за формирането на националното съзнание разглежда аргументирано въпроса за бълг. език (правопис, членна форма, чистота) – „Книжевност“ (г. 1, № 7, 8), „Писменост“ (г. 1, № 9), „Страданието на българският език от нашествие в пределите му на иноязични слова“ (г. 1, № 19). В „Б.п.“ Каравелов помества първата си литературнокритическа статия – „Българска книжнина“ (г. 1, № 3–6), в която разглежда „Новобългарска сбирка“ на Р. Жинзифов в контекста на литературното и филол. развитие през Възраждането. Редакцията излиза със свой коментар, като се разграничава от категоричността на Каравеловите оценки. Вестникът съобщава за театрална трупа, създадена от учениците на Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“, за обнародването на пиесата „Ловчанският владика или бела на ловчанският сахатчия“ от Т. *Икономов*, като я препоръчва на бълг. *читател* и *зрител* най-вече заради „предметът“ на сюжета – безчестието на гърците в България. В „Б.п.“ са публикувани стихотворения от Жинзифов („Питала е България“, г. 1, № 24), М. Буботинов („Попитал Витош София“, г. 1, № 32), имена на българи, направили дарения за бълг. училища, книгоиздателска информация, данни за отпечатани книги. Вестникът информира за политическия и стопанския живот в Румъния – обнародва правителствени решения, стопански вести и др. Води полемики с в. „Съветник“, „Гайда“ за това, че не са достатъчно категорични в отстояване на

ГОДИНА 1. БРАИЛА 31 Іюля 1863. Брой 1.

БЪЛГАРСКА ПЧЕЛА

ИЗТОЧНЪ ПОЛИТИЧЕСКИ ЛЮБОПЛИВЪ И ТЪРГОВСКИ

Вестник „БЪЛГАРСКА ПЧЕЛА“, 1863–1864

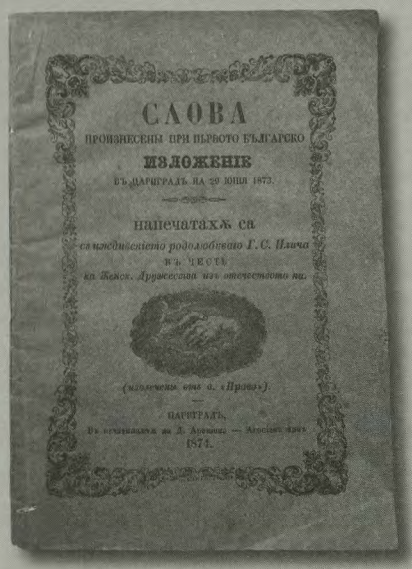
СЛОВА

ПРОИЗНЕСЕНИ ПРИ ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО

ИЗЛОЖЕНИЕ

ВЪ ЦАРИГРАДЪ НА 29 ЮНИ 1873.

напечатахъ се

„Слова, произнесени при първото българско изложение...“, 1874

бълг. църковни правдини, изобличава в. „Турция“, че отвлича вниманието на бълг. народ от църковната борба.

Лит. Боршуков, Г. История на..., 189–192. Жечев, Н. Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970, 141–143.

Д. Леков

„БЪЛГАРСКА СТАРИНА“. Повременo списание, издаваемо в неупределно время – списание с научно-истор. характер. Излиза в Букурещ на 1 юли 1865, 1 кн., 208 с. Печата се в печатницата на Ст. Расидеску. Абонати не са отбелязани. Разпространява се в Румъния. Редактор: Г. С. *Раковски*. Програма: „Българската старина ще ся издава в неупределено время и в неупределена величана, а предмет и съдържание того списания ще бъдат следния: 1. Отломки от открития досега български древности и старини с любословни изследования. 2. Любословни изисквания о древности българскаго язика. 3. Изследование българскаго баснословия или старого им вероизповедания, съхранени в народните обичаи и обряди, празници, приказки, баяния, очищения с води и проч. и проч. 4. Основни начала за българската най-стара повестност. 5. Чърковната българска повестност. Това повременно списание „Българска старина“ нищо политическо не ще съдържава, нити кому си ще бъде противно“. В „Б.с.“ Раковски конкретизира и доразвива своите схващания и теории за старинния произход на бълг. език, народ, фолклор, етнография („Основни начала за българската най-стара повестност“, „О древности българскаго язика“, „Отрицателните частици слова“, „Преимуществото българскаго язика над староеленскаго“, „Сурваки или Сур-Сива бог“ и др.). Той е автор на всички публикации в списанието. В него са обнародвани материали от непубликуваните части от „Показалец“. „Б.с.“ намира отзвук сред бълг. родолюбива интелигенция. В писмо от Белград (9 ян. 1866) Н. *Първанов* уведомява редактора му: „Българските тук ученици не задоволени само да я прочетат (книжката), но мислят с време и дълбоко да я изучават“. Висока оценка дава и нем. сп. „Slavisches Zentralblatt“. Независимо от резервираното си отношение към теориите на Раковски, редакторите му смятат, че неговите доводи трябва да се „вземат под внимание от славянските учени, респективно от образованите читатели, тъй като те предлагат за историята и етимологията множество нови гледни точки...“.

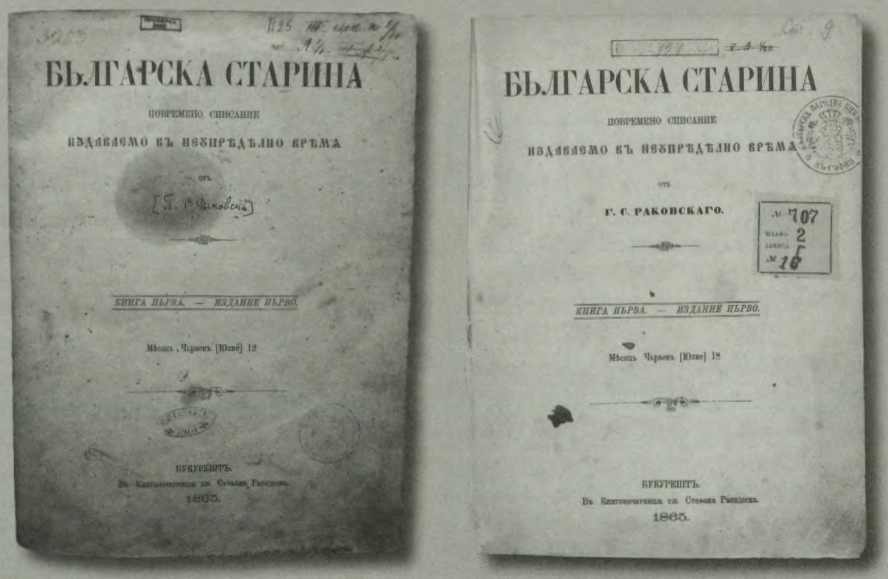

Списание „БЪЛГАРСКА СТАРИНА“, 1865

Лит. Боршуков, Г. История на..., 165–169. Пенев, Б. История на... Т. 3. 280–290. Генчев, Ст. „Българска старина“ на Г. С. Раковски и началото на нашата етнографска периодика. – Векове, 1983, № 2.

Д. Леков

„БЪЛГАРСКИ ГЛАС“. Вестник политически и книжевни – излиза в Болград от 17 апр. 1876 до 27 авг. 1877 „веднаж през неделята (в събота)“, 2 непълни г., 63 броя. Печата се в *печатницата на Българското централно училище* в Болград. Абонати в рум., австрийски и други селища, неуточнени. Издаван от М. Т. Мумджиев, отговорник: И. Иванов. Редактор: К. *Тулешков*. От г. 1, № 20, 1876

Мумджиев се оттегля като издател и „Б.г.“ се поема изцяло от Тулешков. В редактирането на вестника участва и О. Панов. Сътрудници: О. Панов, Ив. Соколов и др. Предполага се и сътрудничеството на Л. *Каравелов*. Програма: „Освен политически статии „Български глас“ ще помества: 1. Кореспонденции из България, Сърбия, Австрия, Босна, Далмация и пр. 2. „Български глас“ не приема никакви критики върху частни работи и за частни личности. В него ще се поместват различни книжевни статии, както повести, описания, разсъждения, песни и др.“. Както в програмата, така и в структурирането на материала „Б.г.“ е под непосредственото въздействие на Каравеловия в. „Свобода“. Всеки брой на вестника започва с уводна статия, след която следват: „Политически преглед“, „Книжевни известия“, „Български известия“, „Най-нови известия“, „От редакцията“. В „Б.г.“ се поставят и разглеждат актуални обществени въпроси – политическото робство в България, жестокостите на турците по време и след Априлското въстание 1876, отзвукът им в различни европейски страни, Източният въпрос. Възприел Каравеловия начин в композиционното оформление на материала, Тулешков осъществява и неговия подход – с оглед на интерпретация, журналистически похвати, стил, език. „Б.г.“ информира подробно за събитията в България и в Европа, обявява се против примиренчеството на Бълг. екзархия, помества дописки, свързани със Сръбско-тур. война 1876, популяризира инициативи на Бълг. централно благотворително общество. Независимо че в програмата си вестникът оповестява, че ще обнародва художествени материали, на страниците му не са публикувани художествени творби. „Б.г.“ помества само 1 народна песен – „Войвода“ (г. 1, № 3). Информация за оригинални и преводни произведения се появява в рубриката „Книжевни известия“ – съобщава се, че Ив. *Драсов* е превел книгата „Апостолът на свободата“ (г. 1, № 1), че Тулешков е започнал превода на „Характер“ от С. Смайлс; препоръчва се книгата „Русчушките тъмници или българската революция в 1867 г.“ от Ат. Чернев (г. 1, № 4), непубликуваната драма „Българското въстание в България на 1876“ от Тулешков (г. 1, № 14), драмата „Цвятко войвода“ от Ат. *Узунов* (г. 1, № 42); известява се за предстоящото появяване на мемоарите на граф Н. П. Игнатиев (г. 1, № 38) и стихосбирката „Тъгите на България“ от Ив. *Вазов* (г. 1, № 36). „Б.г.“ води полемики с различни периодични издания (в. „Момче“, „Възраждане“), проследява развитието на периодичния печат („Българската журналистика и нейното положение“, г. 1, № 41). Публикува протеста на В. Юго пред Европа във връзка с жестокостите в България (г. 1, № 20), манифеста на император Александър II за обявяване на война на Турция (г. 1, № 45), обзорния истор. преглед „Българинът под турското иго в XIX век“ (г. 1, № 19–23). През 1876–77 „Б.г.“ продължава революционната линия на в. „Свобода“, „Дума на българските емигранти“, „Знаме“. Редакторът му използва богатия журналистически опит на Каравелов и Хр. *Ботев*, компилира находчиво от техни публицистични материали.

ГОДИНА I. БОЛГРАДЪ 17. АПРИЛИЯ 1876. БРОЙ 1.

БЪЛГАРСКИ ГЛАСЪ.

ВѢСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВЕН.

КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТЕ.

Свѣщу е познато, че ние българете сме сѫществували твърде много години, както въ литературно така и въ политическо отношение отъ европейските народи. Турс въ Румелия преди нѣколко мѣсеци се издигнала нѣкой и други политически въпроси, които повлекли нашъ ни нѣколко прогресъ; но за зла честь постоянно ги печалила съдбата така щото за него нѣкоме не единъ свободенъ орелъ, който да въскилѣ болките на нашиятъ народъ и да можеше да се вдигне нашего народно стремление. И така, ние се рѣшихме да предприемемъ издаването на единъ политически листъ, чрезъ когото нии въ свободна държава да можемъ свободно да изказваме нашите народни стремления както политическите нашиятъ за нашите сѫщи Дунава братия.

БОЛГРАДЪ 16. Априлия.

Тѣзите и непознате доверяли нече българскиятъ народъ въ тѣзиятъ положение, щото той самъ по-себе трѣбаше да обърне особено внимание на свѣтътъ собственъ жиротъ. Свѣщу е нече познато въ нѣкоме положение се нахира Турция. Свѣки може твърде ясно да види, че тѣзите основи на турската империя сѫ по въ състояние да си одържатъ ни на нищо противо бурать, които ще да са почнатъ въ кратко време и ще да хвърле тая голѣмо основи заедно съ Азия въ нѣкоя погибель. Днесъ е настояло онзи щастливи минутъ за българскиятъ народъ, въ който той ще бѣде въ състояние да рѣши окончателно многогодишнятъ политически въпросъ, който е толкозъ бедствуетъ съ голѣми нещастия.

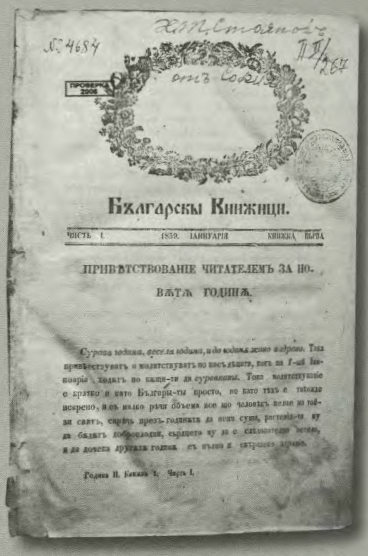
Българскы Книжици.

ПРИВѢТСТВОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЯМЪ ЗА НО-ВѢТѢ ГОДИНѢ.

Вестник „БЪЛГАРСКИ ГЛАС“, 1876–1877

Списание „БЪЛГАРСКИ КНИЖИЦИ“, 1858–1862

Лит. Л е к о в, Д. Вестник „Български глас“ (1876–77) – приемник на журналистическите традиции на Каравелов и Ботев.

– Изв. Инст. литература, 11, 1961. Б о ш н а к о в, Н. По въпроса за характера на вестник „Български глас“. – Истор. преглед, 1966, № 2. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 385–386. Н и к о л о в, Б. Вестникът на бесарабските българи [„Български глас“]. – Родна реч, 1981, № 6. Б о н е в а, В. Един български глас от Болград: Програми за политически суверенитет на нацията на страниците на в. „Български глас“ (1876–1877). – Истор. преглед, 2000, № 3–4.

Д. Леков

„БЪЛГАРСКИ КНИЖИЦИ“. Повременно списание на българската книжнина – научнопопулярно издание на *Община на българската книжнина*. Излиза в Цариград от ян. 1858 до юни 1862 два пъти месечно, през г. 4 и 5 – седмично, 5 г., общо 106 книжки. Печата се в *печатницата на Драган Цанков и Боян Мирков*. Приложения: „Съвременна летопис“ – към всяка книжка на г. 1, 2, 3 с отделна пагинация; „Чичева Томова колиба“ от Х. Бичер Стоу (към г. 1, № 1–21), незавършена; „Сирота Цветана“ от Й. *Груев* (г. 1, № 24); „Нещастна фамилия“ от В. *Друмев* (г. 3, № 13–22). Настоятели в 43 селища, абонати в 39 селища. Редактори: Д. *Мутев* (г. 1, № 1–16), Ив. *Богоров* (съредактор от № 14), Г. *Кръстевич* (г. 2), Т. *Бурмов* (г. 3), С. *Филаретов* (г. 4, № 31, г. 5, № 32–35). Сътрудници: *Партений Зографски*, Сп. *Палаузов*, Ст. *Изворски*, С. Филаретов, Ел. *Мутева*, П. Р. *Славейков*, Н. *Бончев*, Й. Груев, Н. *Касапски*, Д. *Войников*, П. *Оджаков*, Р. *Жинзифов*, Й. *Дайнелов* и др. Програма: формулирана в „Известие“ за създаване на Община на бълг. книжнина, в уводната част към житието на Климент Охридски от Теофилакт, в програмната статия на „Б.к.“ (г. 2, № 1). Главна цел на списанието: „трябва да се върти около учението“, „усъвершенствования нашего язика, нашея истории и народности и нашего драгоценнейшаго стяжения православния християнския вери“. „Б.к.“ ще се стреми да обнародва „разних учителних статии и с време да порасте и да ся увеличи, и да ся улучши дотолкова, щото да хване и с пръст да ся показва не само от нашите единородци, но и от ближнити наши други народи за слава и похвала нашего народа“ („Кои и какви трябва да бъдат предметити на „Българскити книжици“, г. 2, № 1). Благодарение на широк кръг сътрудници – учени, писатели, журналисти, учители – списанието се утвърждава като едно от най-интересните и съдържателните периодични издания през Възраждането. В голяма част от публикациите му, особено в областта на историята, езикознанието, славянознанието, икономиката, фолклора проблемите се разглеждат в научен аспект. С бълг. история се занимават Г. *Кръстевич* („Кратко изследование на българската древност“, г. 1, № 10, 11), Сп. *Палаузов* („Уния в царуването на Йоана I Асеня“, г. 1, № 2; „Последнити страници от българската история“, г. 1, № 3, 4, 5, 6; „Синодик на царя Бориса. Ръкопис от XIV век“, г. 1, № 7, 8). „Б.к.“ проявява интерес към въпросите на славянознанието – в него се поместват статии на учени от различни славянски страни – П. И. *Шафарик* („Ради зачалото и мястото на глаголическити слова“, г. 1, № 10, 16, 18, 20, 23, 24), К. Зеленецки („Реч за началото и образователите на черковнославянский език“, г. 1, № 12–15), А. *Гилфердинг* („Стари поселения славенски на гръцката земя“, г. 3, № 7, 9, 10) и др. В списанието са обнародвани истор. документи (П. Р. Славейков – „Два български ръкописа“, г. 2, № 9, 13, 15), бел. и други документи. Актуални въпроси в духовния и политическия живот се разглеждат в отдела „Съвременна летопис“, който има 4 „дневника“: политически, търговски, книжовен и общ. Политическият дневник дава информация за събития, които „имат значение в политическия живот на обществото“. В него от вътрешния и международния живот се отразява онова, което има истор. стойност. Икономиката, стопанските отношения, факти, събития са включени в „Търговский дневник“; за първи път в България се споменава за книгата „Положението на работническата класа в Англия“ от Фр. Енгелс. „Общий дневник“ включва „всякакви новини, които найдем достойни за читателите и които не могат да влязат в изложението (на останалите) дневници“ – публикации, свързани с църковната борба, с бълг. училище, с образованието в различни страни и т.н. Ценен като информация за литературния живот в България и в света е „Книжевний дневник“. „В тойзи дневник – посочва редакцията – ще отбележим всичко, що се отнася до нашата книжнина, и всичко, що се печата на български език; ще известяваме читателите и за книги, които се издават на други езици и имат колко-годе интерес и за нас“. Отделните книжки на „Б.к.“, приложенията „Съвременна летопис“ отразяват богато и обективно културния живот на бълг. общество в края на 50-те и началото на 60-те г. на XIX в. Във връзка със споровете около формиращия се национален *книжовен език* в списанието са поместени статии от *Партений Зографски* („Мисли за българскиот език“, г. 1, № 1), П. Р. Славейков („Бележки и питания...“, г. 1, № 20), Д. Войников („За употреблението на члена“, г. 3, № 6), Г. *Миркович* („Кратко изложение за наредбата на глаголите в новобългарският язик“, г. 2, № 18, 19), В. *Чолаков* („Неколико речи из словарът о. Неофита...“, г. 2, № 24; г. 3, № 1, 2) и др. „Б.к.“ отразява нивото на бълг. преводна и оригинална литература през периода, когато то излиза. На неговите страници са обнародвани стихотворения от Славейков („Горката Зойка“, г. 2, № 15), Р. Жинзифов („Гулаб“, г. 3, № 22), Ел. *Мутева* („Бог“, г. 1, № 9; „Басня“, превод от Н. Крилов, г. 1, № 9), К. Миладинов, Т. *Хрулев* (Стихотворения, г. 1, № 15; „Скръсти“, г. 1, № 19; „Гърк и българин“, г. 1, № 24; „Побратимство“, г. 1, № 22; „Думание“, г. 1, № 22), диалози от Славейков („Разговор

между един философ и едно момченце“, г. 1, № 12), Д. Войников („Разговор между двама ученика…“, г. 3, № 10; „Разговор между трима ученика…“, г. 3, № 21 и др.), преводи от поезията на М. Ю. Лермонтов („Проповедник“, преводач П. Р. Славейков, г. 2, № 12) и др. Списанието документира първите прояви в областта на оригиналната, побългарената и преводната бълг. *белетристика* – публикува повестта „Нещастна фамилия“ от В. Друмев (г. 3, № 13–22), побългарената повест „Сирота Цветана“ от Й. *Груев* (по „Бедная Лиза“ от Н. М. Карамзин, г. 1, № 23), превода на Д. *Мутев* „Чичева Томова колиба“ от Х. Б. Стоу (г. 1, № 1–23), „Глад на кораб“ от Ч. Дикенс (г. 3, № 6, 7), „Горски човек“ от Д. Ф. Купър (г. 2, № 2, 3), „Троян и Ангелица“ от А. Ф. Велтман (г. 1, № 1–4) и др. Чрез конкретни статии и публикации на народни умотворения списанието насочва към проблемите на фолклора – обнародвани са материали от Д. Мутев („Народна книжнина и блъгарска старина“, г. 1, № 5), Т. *Шишков* („За народните песни у южните славяне според Юрий Венелина“, г. 1, № 13; г. 3, № 12, 14), народни песни от С. Филаретов, Г. *Теохаров*, Иван Драгоев Ямболчанин, Ст. *Робовски* и др. „Книжовен дневник“ се обособява като критичен отдел на „Б.к.“. В него са поместени съобщения за новоизлезли книги, дава се информация за „Показалец“, „Няколко речи о Асеню Първому…“, „Глас едного българина“ от Г. С. *Раковски*; публикуван е „Каталог за съхранените в Рилский манастир ръкописни книги“ от В. Чолаков (г. 2, № 21), съобщава се за труда на Ст. *Веркович* „Народне песме македонски бугара“. „Б.к.“ помества биографии на Г. Стефансон, Дж. Гарибалди, статии по въпроси на естествознанието, дава описания на различни градове („Константинопол“ от Н. Върбанов, „Копривщица“ от Хр. *Пулеков*, „Присовският манастир“ от П. Р. Славейков), Д. Мутев запознава читателите с Ватиканската библиотека. „Б.к.“ води полемика с в. „България“ заради униатската му насоченост, воюва за пълното отделяне на бълг. църква от Цариградската патриаршия. „Б.к.“ са и днес за подражаване“ (С. С. Бобчев).

Лит. Бобчев, С. С. Преглед на български печат. С., 1894, с. 27. Мишев, Д. Възраждане чрез печата. – В: 1000 години България. С., 1930, 630–637. Боршуков, Г. История на…, 118–130. Тодорова, Т. Списание „Български книжици“ (1858–1862) на прага на новото време [с база данни на компактдиск]. С., 2010.

Д. Леков

„БЪЛГАРСКИ ЛЪВ“ – хумористичен вестник. Излиза в Браила през 1876. Появяват се няколко броя, но нито един от тях не е намерен. Разновидност на в. „*Хитър Петър*“.

Д. Леков

„БЪЛГАРСКИЙ НАРОДЕН ИЗВЕСТНИК“ – вж. „*Българский орел*“.

„БЪЛГАРСКИЙ ОРЕЛ“. Известник граждански, търговски и книжовен – първият бълг. вестник. Излиза в Липиска (Лайпциг) от 1846 до 1847 „два пъти в месецът“, 3 броя (№ 1, 20 апр. 1846; № 2, 20 септ. 1846; № 3, 1 ян. 1847). Печата се в „тискарницата на Брейткопфа и Хертеля“ (№ 1) и в „тискарницата на Фр. Рюкман“ (№ 2 и 3). Други заглавия: „Българский народен известник“ (№ 2), „Българскиет орел“ (№ 3). Настоятели в Лайпциг, Букурещ, Свищов, Карлово, Калофер, Пловдив, Цариград. Тираж: 500 екз. Редактор: Иванчо Андреов (*Богоров*). В „Свиквание“ (№ 1, с. 1) Богоров формулира програмата на вестника – „Б.о.“ „…ще известява: 1. Граждански известия от всъде; повечето ще бъдат новини от Цариград, от Турско, от Влашко, от Гърция и от другите близоседни славенски страни (…) 2. При тъя главна основа на нашът лист ще има учебний отдел на известникът ни; описвания на некои чюдни места, страни и народи на бащинията ни, както и от другите европейски страни и повечето словенските, като да стоят те по-близо към нашийт народ; случки на щастието на народът ни от старо време до днес; известия на невгашното ни слободно управление, делата на нашите юнаци и на нашите царье; честта на бащинията ни и др.т. 3. Достойни забележвания на истащението и на редът за школата на близоседните ни народи, ще им се показва леснината и пътът, за да ся преобразят в бащинията ни по-добре школата и редът на учението. 4. За търговците и които имат занаят ще има известия, поучения и настанявания по кой ред трябва да вървят те, за да докарат един такъв имот и едно такова цъфтение на търговията и на занаятите, както другите европски народи. 5. Развеселителната страна на известникът ни ще има: приказки, басни, народни песни, народни притчи, смешливи приказвания и повечето такива неща, от които могат даскалите по нашите школа да придобият нещо за истащението на децата. 6. Най-сетне ще има прегледвание на всичките нови книги, които са пишат на българский язик“. Поради краткото време, през което излиза, „Б.о.“ не може да осъществи всичко, залегнало в неговата програма. Вниманието на бълг. читател е насочено към новината, народната песен („Цар Мурад и Мара“, № 1), приказката („Трима приятели“, № 1), баснята („Две кози“, № 1), към географското описание („Град Самоков“, „Рилский манастир“, № 2), пътеписа („Пътувание на едно чирпанче“, № 1), рецензията (отзив за „Болгарска аритметика“ от Хр. К. *Сичан-Николов*, № 2), към въпроси, свързани с формирането на националния бълг. език („За равнописанието на нашът език“, № 3). Желанието на Богоров е да информира не само по проблеми, интересуващи търговци, занаятчии, селяни, но

да съдейства за изграждането на литературната култура и вкус чрез образци от фолклора и литературата. В програмната статия на „Б.о." редакторът обещава, че ще издава вестник, „написан на един чист народен език, също както се хортува по сичките страни на бащинията ни". В излезлите броеве той отстоява своите филол. принципи. Богоров е автор на материалите в „Б.о.", издава го с лични средства. Поради финансови затруднения и трудното проникване на вестника в България е принуден да го преустанови твърде рано. „Б.о." е посрещнат с надежди от В. *Априлов*, получава висока оценка от в. „Српске новине" (№ 19, 1846): „На нас не ни остава нищо друго, освен да пожелаем от сърце този драгоценен вестник с помощта на българите и на останалите родолюбиви славяни да се удържи и укрепне в полза и слава на всички нас!"

Лит. С т а р ч е в, К. Първият български вестник. – Бразда, 1946, № 12. Б о р ш у к о в, Г. 1. Някои бележки за дейността на Иван Богоров в Лайпциг и за в. „Български орел". – ГСУ, Филол. ф-т, 54, 1961, № 3; 2. Брой трети на „Български орел". Ценна библиографска находка. – Бълг. журналист, 1963, № 2; 3. История на..., 49–62. П е н е в, Б. История на... Т. 2. 638–645. Т о т е в, П. Малка разходка из Богоровите зачяла (предг.). – В: Богоров, Иван. И се започна с „Български орел". С., 1983. М и х о в а, Л. Журналистът Иван Богоров. – В: Печат и литература. С., 1994. Д р а г о л о в а, Л. Вестник „Български орел" или 150 години български периодичен печат. – Библиотека, 1996, № 2–3. К о н с т а н т и н о в а, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000.

Д. Леков

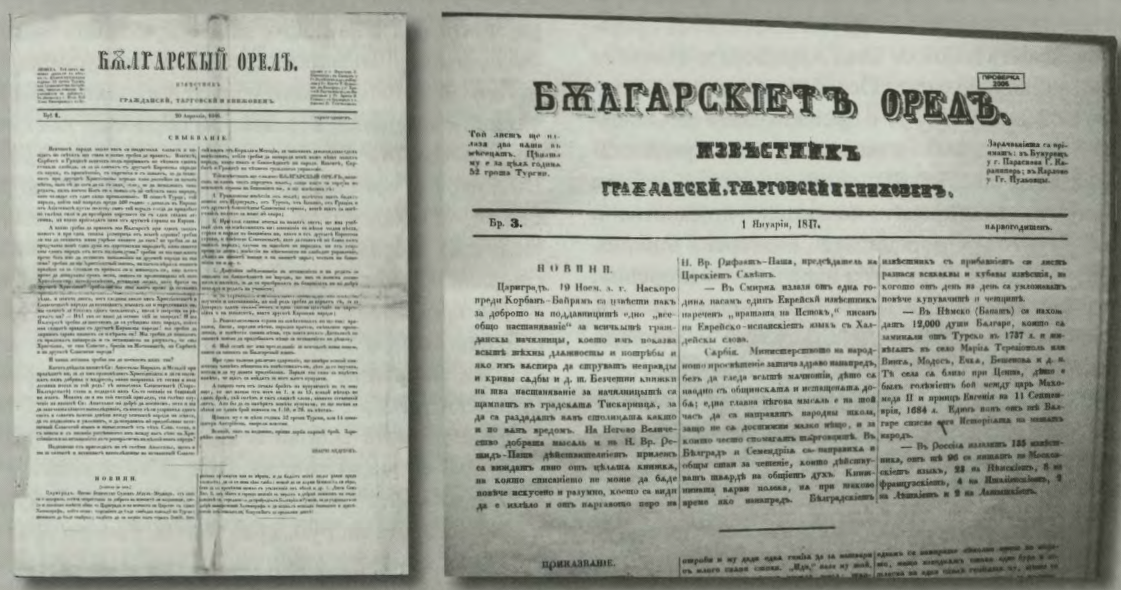
БЪЛГАРСКЫЙ ОРЕЛЪ.

ИЗВѢСТНИКЪ

ГРАЖДАНСКЫЙ, ТЪРГОВСКЙ И КНИЖОВНЫЙ.

Бр. 3. 1 Януарія, 1847. първогодишенъ.

ПОВИНИ.

ПРИКАЗВАНИЕ.

Вестник „БЪЛГАРСКИЙ ОРЕЛ", 1846–47

БЪЛГАРСКО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО (БКД) – научен и литературен център на бълг. учени, писатели, културни дейци и общественици. Създадено на учредително събрание, проведено в Браила, Румъния, от 26 до 30 септ. 1869. Инициатори за основаването му са В. Д. *Стоянов* и М. *Дринов*. Те получават подкрепа от страна на заможни българи (братя Евл. *Георгиев* и Хр. *Георгиев*, Н. *Палаузов*, В. Рашеев и др.), на видни бълг. интелектуалци, на бълг. общини в Болград, Галац, Букурещ, Гюргево, Кишинев, Виена, Одеса. Спорове се водят за седалището на БКД, за насоките на неговата дейност. При надмощие на демократично настроените му съмишленици и дейци се взема решение ръководният му орган да бъде в Браила. Програмата на дружеството е богата: да съдейства за развитието на бълг. език и литература, за разпространение на образованието между народа, за проучването на бита на българите и на други народи; да подпомага събирането и обнародването на фолклорни и други материали. „Освен това Дружеството ще държи беседи, в които ще се четат лекции, декламации и пр. върху различните отрасли на науките, изкуствата и художествата; ... ще прави изложение от различни предмети книжовни, от изящните изкуства и пр. и ще отваря състезания (конкурси) литературни, художествени, старинни (археологически) за изящните изкуства и пр. за в полза на целта си" („Устав на Българското книжовно дружество..." – В: Арнаудов, М. „Българското книжовно дружество в Браила. 1869–1876", 1966, с. 318). Предвидено е периодичното издаване на сборници, в които да се обнародват материали за бълг. език, история и словесност, както и статии „върху разни отрасли на всичките науки", изследвания, свързани

с бълг. народно творчество. Много от задачите, формулирани в Устава, остават неосъществени. Но една от тях – издаването на „*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*“ (Псп) е реализирана. Чрез своя печатен орган БКД се утвърждава като научен и културен център през Възраждането. Първата книжка на ПСп излиза през 1870, а през 1953 е преименувано в „Списание на Българската академия на науките“ (Сп. БАН). Основната му цел е да допринася за духовното израстване на бълг. народ, да информира бълг. диаспора по света за постиженията на бълг. учени, за проблемите на бълг. наука, за научния живот в страната. Дружеството има четири вида членове: действителни, дописни, спомагателни и почетни. Първите му действителни членове са М. Дринов (председател), В. Д. Стоянов и В. *Друмев*. Те полагат изключителни усилия за издаването на „Периодическо списание“, за поддържане на връзки с научни организации в чужбина, за издигане на авторитета на дружеството. БКД преустановява своята дейност след Априлското въстание 1876. Възобновено е след Освобождението със седалище в София. През 1911 е преименувано на Списание на Бълг. академия на науките (БАН). Продължава издаването на „Периодическо списание“, излиза „Летопис на Българското книжовно дружество в София“ (1901–11), поредицата „Българска библиотека“ (от 1902), „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (от 1889), поредицата „Български старини“ (от 1906). Действителни и дописни членове на БКД и на БАН са видни представители на бълг. наука, литература и изкуство.

Лит. Стоянов, В. Няколко думи за пробужданието на българский народ към просвещение и наука и за подновение деятелността на Българското книжовно дружество в Средец. – ПСп., 1882, № 2. Теодоров-Балан, Ал. Обществената дейност на професора М. Дринов в свръзка и с дейността на Българското книжовно дружество. – В: Сборник Марин Дринов. С., 1900. Опис на изданията на Българската академия на науките и на Българското книжовно дружество: 1870–1915 г. С., 1917. Трайков, Н. Ботев и Българското книжовно дружество. Първите стъпки на Книжовното дружество и революционната емиграция. – В: Христо Ботев. Сб. по случай сто години от рождението му. С., 1949. Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила. 1869–1876. Подбрали и подготвили за печат П. Миятев и Г. Димов. С., 1958. Хаджиолов, А. Българското книжовно дружество и развитието на науката в България. – Сп. БАН, 1959, № 3. Документи за историята на Българското книжовно дружество. 1878–1911. Под ред. на Хр. Христов. С., 1966. Арнаудов, М. Българското книжовно дружество в Браила. 1869–1876. С., 1966. Велики, К. На кое място в Браила е основано Българското книжовно дружество. – Сп. БАН, 1969, № 5. История на Българската академия на науките. 1869–1969. С., 1971. Лекова, Д. 1. Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев и Жинзифов с Българското книжовно дружество. – Литературна мисъл, 1969, № 4; 2. Българското книжовно дружество и проблемите на фолклора. – В: Проблеми на българския фолклор. С., 1972; 3. Българското книжовно дружество, „Периодическо списание“ и проблемите на литературната критика и култура. – В кн. му: История на... Т. 2. Жечев, Н. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., 1991, 281–290. Бъчваров, М. Тодор Икономов и Българското книжовно дружество. – Сп. БАН, 1992, № 5–6. Пейчева, Р. Библиотеката при Българското книжовно дружество (1869–1911 г.). – В: Библиотекознание, библиография, книгознание. С., 1993. Из историята на Българското книжовно дружество 1869–1911. С., 1994. Кирилова, А. Българското книжовно дружество и архивните етнографски извори. – Бълг. етнология, 1998, № 3–4. Хаджиниколова, Е. 1. Българското книжовно дружество в Браила и южнославянските научни организации (1869–1875). – В: Славянски летописи. Т. 3. 1999; 2. Македония в политиката на Българското книжовно дружество (1869–1872). – Македонски преглед, 2002, № 1; 3. За напускането от Васил Д. Стоянов на ръководството на Българското книжовно дружество в Браила (1872 г.) – Истор. преглед, 2007, № 3–4. Горина, Л. Марин Дринов. Историк и обществен деец. С., 2006, 86–109. Илиева, Д., Г. Вапцарова. Денят на Кирил и Методий и Българското книжовно дружество. – Сп. БАН, 2006, № 5. Жерев, Ст. Българското книжовно дружество и възрожденските теоретични възгледи за националния характер на новобългарския книжовен език. С., 2007. Цеков, Хр. Любен Каравелов – съучредител на Българското книжовно дружество. – Сп. БАН, 2010, № 1.

Д. Леков

БЪЛГАРСКО ТЕАТРАЛНО ДРУЖЕСТВО в Браила – културно дружество на приятелите на театъра, чиято цел е да подготви и открие общонароден бълг. *театър*. Възниква през 1865 след установяването на Д. *Войников* като учител и директор на бълг. училище в Браила; вероятно за образец е послужило „Румънското филхармонично общество“ (1833). Войников е организатор и председател на дружеството, членове са: М. Попович, А. Радионова, Б. Нешев, В. Йорданович, Н. Йорданович, Т. К. *Благостойнов*, И. Михаилиди, Г. Йорданович, Б. Генчев, Х. Чапъров, В. П. Кулиев, С. Стратевич, В. Цонев („Дунавска зора“, № 42, 1869). Към дружеството се създава театрална трупа под името „Общенароден Браилски театър“; първото ѝ представление (29 ян. 1866) е драмата „Стоян войвода“ от Д. Войников. През май с.г. са играни пиесите „Стоян войвода“ и „Райна княгиня“ в Националния театър в Букурещ в присъствието на рум. крал Карол. Репертоарът на трупата е само от творби на Войников, които се играят на бълг. език. Дейността на трупата е свързана с изявите на първите бълг. актриси М. Попович и А. Йованова; в някои от постановките участват Хр. *Ботев* и В. *Друмев*. През 1866–70 трупата изнася с голям успех представления в Браила, Букурещ, Галац; установява връзки с видни рум. театрални и културни дейци. Събраните средства се предоставят за поддържане на бълг. училище, за построяване на църква в Браила и др. През авг. 1869 от името на дружеството Войников представя браилчани на тържествата в Прага по случай 500 г. от рождението на Ян Хус. Значението на Б.т.д. за формирането на театралната култура през Възраждането е огромно – представленията издигат националното съзнание на бълг. емиграция в Румъния; по негово подобие започват да се създават театрални дружества към *читалищата*, което е нов етап от развитието на въз-

рожденския театър; повлиява върху възрожденския драматургичен репертоар за написването на нови пиеси. През 1870 Войников напуска Браила и изявите на Б.т.д. затихват. Приема се, че то подновява дейността си през септ. 1876 под името Бълг. младежко театрално дружество „Светлина“ (с председател Ат. Гр. Каракашов), чиято цел е чрез театрални представления да се съберат средства за пострадалите от Априлското въстание 1876.

Лит. Ж е ч е в, Н. Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970. К а р а к о с т о в, Ст. Българският възрожденски театър... Д р а г о в а, Н. Театрални спектакли на българската емиграция в Румъния (1 септември 1863 – април 1877). – Балканистика. Т. 3. С., 1989.

Хр. Манолакев

БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ ВЪВ ФЕНЕР – учебно заведение на бълг. община в Цариград. Открито през 1857. Помещава се в метоха. През 1858 Хр. *Тъпчилещов* подарява къща в квартал Фенер за пансион на учениците и 10 тур. лири месечно за храна. Г. Золотович добавя още по 10 тур. лири. На 15 апр. 1867 при посещението си в Цариград срб. княз М. Обренович подарява 100 австрийски жълтици. Постоянни средства се набират от касата на бълг. църква, волни пожертвувания от общинарите и занаятчиите. Обучението се състои от два курса: основен (*взаимно училище*) и главен (класно училище). Основният курс включва 3 отделения със срок на обучение 2 г. Изучават се четене, писане, смятане, катехизис, кратка свещена история. Главният курс има 3 класа (от 1860 – 4 класа). Изучават се фр., тур., грц. език, география, аритметика, бълг. граматика, история, словесност, ботаника, минерология, физика, химия. В двете степени на училището се обучават от 35 до 80 ученици. От 1871 се открива неделно училище за чирачета и калфи. Занятията са по 2 часа преди обед. През различните години в него преподават П. Р. *Славейков*, *Партений Зографски*, *Иларион Макариополски*, Ив. *Найденов*, Т. *Бурмов*, Григорий Немцов (*Григорий Доростоло-Червенски*), Ст. *Изворски*, Апостолиди, М. Малеев, Константин Търновски, Д. Коларов, Д. *Македонски*, Т. *Шишков*, Н. *Орешков*, Тр. Китанчев. Отначало училището се управлява от настоятелство, избирано от бълг. община, от 1870 е под егидата на Бълг. екзархия. Дълги години настоятел е Г. Моравенов; от 1867 и Г. *Груев*; от 1871 членовете се увеличават с Н. *Михайловски*, М. *Балабанов*, Хр. *Стамболски*. Управители на училището са последователно: Т. Бурмов – 1860–62, Ив. Найденов – 1863, *Григорий Хилендарски* – 1864–67, Д. Павлов – 1869–71. На 4 апр. 1874 е създадена ученическа дружина „Братска обич“ с устав и правилник, одобрени от настоятелството. За членовете е предвиден членски внос от 10 гроша. Дружината се събира всяка неделя в читалището за сказки и беседи. На 13 февр. 1876 учениците представят една драма в „Театр Франсе“ в квартал Пера. Училището съществува до 1878.

Лит. Н а ч о в, Н. Цариград като..., 88–101.

К. Михайлов

БЪЛГАРСКО ФИЛОЛОГИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО в Брашов – една от първите културни институции, създадени от бълг. емиграция през Възраждането (1823–25). Основано е по инициатива на В. *Ненович* с участието на П. *Берон*, Ив. *Селимински* и А. *Кипиловски*. Наречено е „филологическо“ по-късно в спомените на Селимински, но възниква с широки културни задачи: съсредоточаване на националния интелектуален потенциал за създаване на бълг. учебна книжнина, като вниманието е насочено към устройството на новобълг. *книжовен език*, издаването на бълг. книги и утвърждаването на бълг. автори. Програмата на дружеството е оповестена в призива „Любезни еднородни!“, отпечатан в края на „Буквар с различни поучения“ („Рибен буквар“) от П. *Берон*. Написана е вероятно от В. Ненович. Този текст погрешно се определя от някои автори като „послесловие“ към буквара, езикът му свидетелства, че Берон не е негов автор. Призивът е отправен към „еднородните“ българи, които желаят „общото добро“; приканва ги да работят, за „да се умножи науката в нашето отечество“, да се печатат повече книги „на наш язик, както хортувами“ и завършва с мисълта, че е „много полезно“ да се изучи най-напред „нашият язик с граматически правила“, а след това другите езици. С верен усет и по примера на други народи, с които са били в съприкосновение, дейците от Б.ф.д. се заемат преди всичко да издадат книги, свързани с езиковото строителство, училището и вярата. На първо място се посочва грижата за добър превод на Новия завет на съвременен говорим бълг. език и разпространяването му в бълг. земи, като се отправя критика към предприетия от Рус. библейско общество бълг. превод на Новия завет. Приканват се „еднородните“ да изпращат за отпечатване оригинални и преводни съчинения, а също и стари бълг. ръкописи. Епитропи (настоятели) на издателската дейност са В. Ненович и букурещкия търговец Йордан Хаджигенович (вж. *Българска книгоиздателска задруга* в Брашов). Голямото дело на Б.ф.д. е издаването, със средства на бълг. търговец А. Й. Камбуроглу, на „Буквар с различни поучения“ (1824) от П. Берон, който има етапно значение в развитието на възрожденската култура. Берон осъществява най-пълно и последователно целите на дружеството, като създава учебник за начално обучение на съвременен бълг. език и очертава в предг. перспектива за новобълг.

училище. Между участниците има единодушие за народностната основа на книжовния език, разногласия се появяват при обсъждането на практически правописни въпроси, които, според Селимински, са причина дружеството да се разпадне.

Обстоятелствата събират четиримата млади българи за кратко време (Берон, Ненович и Селимински емигрират временно в Брашов след неуспеха на гръцкото въстание 1821), ала в своята понататъшна дейност те следват национално-будителската насока, начертана от Б.ф.д. През 1825 Берон заминава да продължи образованието си в немски университети. Селимински тръгва за родния си град Сливен с политическа мисия. Кипиловски получава финансова подкрепа от А. Йоанович и отива да отпечата „Священое цветообрание…“ в Будим (Будапеща). В обширния предг. към книгата си той засяга въпроси на образованието и книжовния език, дава сведения за Б.ф.д., за неговите участници, за подготвените от тях книги и за други съмишленици. Последен напуска града Ненович, след като издава своя „Буквар за децата на славено-болгарскиет народ“ (1826) – своеобразно допълнение към Бероновия буквар. Някои изследователи третират Б.ф.д. като „литературна асоциация“ (П. Бояджиев) или „литературна общност“ (Ел. Тачева), увеличават броя на участниците и разширяват хронологичната рамка до 30-те г. на XIX в.; други автори (Р. Русинов) възприемат определението „културен и издателски център“.

Независимо от краткото му съществуване и неголямата му по обем дейност, Б.ф.д., чиито идеи далеч надхвърлят специфичните филол. задачи, има истор. значение като опит за институционализиране на светската възрожденска култура и като вярна насока за нейното модернизиране. Важно значение имат перспективните практически идеи, които предлага: обособяването на специализирана издателска дейност, спомоществователството (вж. *спомоществователи*) в издателската практика, въвеждане на *взаимоучителната метода* в обучението (предг. към „Рибния буквар“). По отношение на езика заслугата му е, че издига говоримия народен език до положението да изпълнява самостоятелно книжовна функция, без компромис с черковнославянския.

Лит. Библиотека д-р Ив. Селимински. С., 1928, № 9, 35–37; 1931, № 14, 8–9, 11–12. К р и с т а н о в, Цв., Ив. П е н а к о в, Ст. М а с л е в. Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962, 53–56. Б у р, М. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в Будапещенските архиви (1824–1826). – Изв. Инст. литература, 21, 1972. Boiagiev, P. La sosiété littéraire bulgare de Braşov (1824–1826). – Révue des études Sud-Este Européennes, 1978, № 3. Р у с и н о в, Р. Брашов в културното развитие на българите през Възраждането. – В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980. Р а д к о в а, Р. Първият печатан превод на Новия завет на български език. – В: Българското възраждане и Русия. С., 1981. Т а ч е в а, Е. Брашовската група в кръговете на ранновъзрожденската литература. – В: Вечните страсти български. Почит към Тончо Жечев. С., 2004. Н и к о л о в а, Ю. Свищовецът Васил Ненович – създател на първото българско филологическо дружество. – В: Памет и дълг. При глаголемите на българската литература. Сб. по повод 60-г. на проф. Ив. Радев. В. Търново, 2003.

Ст. Таринска

БЪРНЕВ, Янко (Венко) Христов – Д р я н о в е ц (ок. 1820, Дряново – 1868, Ловеч) – учител и книжовник. Според някои източници е роден в с. Бърневци, Габровско. Баща му е дюлгерин, участник във Велчовата завера. Ученик на Ем. *Васкидович* в Свищов. Учител в с. Бяла черква (дн. град, ок. 1840–47), Ловеч (1847–63), Ески Джумая (дн. Търговище, 1864), Габрово (1865–68).

Б. е автор на стихотворения с любовна тематика, поместени в книгата на М. *Лазаров* „Разна любовна песнопевка“: „Мило либе, днес съгледах що бива...“, „Денница ясна всред звезди...“, „Недей трепте в лист зелен...“, „Нежно момиче, славей красно птиче...“, „Жално юнак девойки доказва...“, „Где да те намеря, нежна гълъбице...“, „Где заходиш, ясен мой свят...“, „Роза, Аз възпях весна прекрасна...“, и в сборника „Славейче...“ (1864), издаден от П. Р. *Славейков*: „Ах любезна моя мила...“, подписано с инициалите Я. Б. Според Н. Димков Б. е автор на още 5 неподписани стихотворения от същия сборник, които обикновено се приемат за произведения на Славейков. В стихотворенията на Б. е представен мотивът за несподелената любов и за страданието на влюбения; откроява се фигурата на любимата, обвързана с възвишена чуждо-престижна образност („нежни гърди – италиански бял мрамор“, „гордо ходи като лебед в градина“, „амор ма вече в сърце устрели“). Б. публикува статиите „Слово, сказано при изпитанията в Габровското училище от учителя Вен. Хр. Бър.“ („Македония“, № 34, 1867), „Историческото развиване на търговията от най-старите времена до днес“ („Пътник“, № 4, 1870) и дописката „Радостта на нашия град...“ („България“, № 64, 1860). Превежда от рус. „Кратка свещена история...“. Псевд.: Дряновец. Материали в: НА БАН, ф. 49, а.е. 372.

Съч. Разна любовна песнопевка. Събрал Г. М. Л. Софиянец. Белград, 1858, с. 23, 24–25, 29–30, 32–34, 36–37, 39–41. Кратка свещена история за църквата на вехтия и новия завет. Преведена от росийски на български от Венка Христова, ловчанския учител. Букурещ, 1859.

Лит. В е н к о в, Н. Учебното дело в гр. Ловеч до Освобождението ни. – Училищен преглед, 1903, № 10. Д о р о с и е в, Л. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. – В: Материали за изучаването на учебното дело в България. Кн. 1. С., 1925, с. 45. И в а н о в, Г. Ловешки книжовници през XIX век. – В: Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание. Кн. 6. С., 1934, 66–67. Д и м к о в, Н. 1. Янко Христов Бърнев – Дряновец. – Език и литература, 1976, № 3; 2. Янко Христов Бърнев–Дряновец. – В: Дряново и Дряновският край. Кн. 1. Дряново, 1983; 3. Янко Бърнев–Дряновец. – В кн. му: Възраждане. Габрово, 2003. Писахме да се знае. Приписки и летописи. С., 1984, с. 424. К у н е в а, М. Две писма на Петко Р.

Славейков до Янко Хр. Бърнев. – Изв. Истор. музей – Ловеч. 1. Ловеч, 1995. С и м е о н о в а, Г. Привержений само на работата си или възрожденският учител – един от творците на новобългарската градска култура. С., 2002. Н и к о л о в а, Ю. Достойно есть. Свищов през XIX век до първото десетилетие на XX век. Личности – Събития – Факти. С., 2006, с. 256. Възрожденски интелигенти от Ловеч. – Ловеч Прес, № 82, 2007.

А. Алексиева

БЮШИНГ (Бишинг) (Büsching), Антон Фридрих (27.IX.1724, Щадхаген, Долна Саксония – 28.V.1793, Берлин) – географ, педагог, богослов. Баща му е адвокат. Учи в латинско училище към приюта за сираци (1739–43) в Хале; завършва университета в Хале (1748) с магистърска степен по богословие. Домашен учител у граф де Люнар (1748–52) – посланик на Дания в Русия (1749). От 1752 развива научна и преподавателска дейност в различни страни. Оженва се за поетесата Христина Дилтей, която го подпомага в неговите изследвания. През 1761–65 става директор на протестантския колеж „Петришуле“ в Санкт Петербург (ок. 300 ученици); ръководи Школа по езици, изкуства и наука, която става известен център с библиотека, кабинет по естествени науки, физическа и химическа лаборатория. Автор на трудове по педагогика, на учебни помагала по география, история, философия, религия; на научни изследвания. През 1767 в Хамбург и през 1772–78 в Хале издава „Списание за нова история и география“ (23 бр.), в което се публикуват сведения за населението, правната система, икономиката и политиката на европейските страни. Отказва служба в Руската Императорска АН и се заселва в Алтон, Германия, където в продължение на 27 г. е старши съветник в Консисторията.

Б. съставя прочутата в Русия „Бишингова география“ (преведена на руски 1769), която се използва като учебник в училища, четиво за дипломати, аристократи, политически съветници, пътешественици. Изданието е поръчано на Императорската Санкт Петербургска АН от императора. Съдържа богата информация за България, обособена в книгата (с. 72–112). Дава очертания на границите на областта и за другите бълг. предели – Тракия (Румелия), Македония. Научното представяне се редува със сведения за минералните извори, характера на водата, бани, производство. Дадена е кратка историческа справка (с. 74–76), в която се казва, че от 1017 българите са с изгубена свобода, но тъй като помагат на грц. срещу латинците и турците с войска, отново получават правото да назначават свои князе – васали на грц. царе. През 1275 паднали под унгарско робство, но после се освободили с помощта на гърците. През 1396 са завоювани от турците. Отбелязано е, че славянският език, на който говорят българите, се различава от „сръбския диалект“ по изговор (с. 78).

Описанието разделя Същинска България на 4 санджака: Видински, Сардикски, Никополски и Дристийски. Дадени са техните граници, главните им градове, отделни забележителности и някои характеристики. Важни средища са София, Дриста (Силистра), Никопол, Видин, Бабадаг, Добручия, Константина; в Романия са описани Филибе, Кърклисе, Татар Базарджик, Вица (Адрианопол) – характерна архетиктура, пазари, минерални води, разпространени занаяти, облекла, расов тип на населението. Богатите сведения поставят въпроса за източниците на изтъкнатия географ. От самия текст може да се заключи, че той използва историите на древните автори от Парижкото издание, по-специално неговия превод на немски език. Фактът удостоверява как географията и историята си сътрудничат при предаването на народностна и пространствена информация. Б. използва и пътеписи; не може да се уточни дали включените в труда лични впечатления са негови или на преводача. Чрез труда на Бишинг в съзнанието на културния възприемател за период от около 150 г. се утвърждава романтичен образ на българина, чиито ключови характеристики започват с героичното (култът към миналото величие), преминават през красотата (правилните черти и гъвкавите тела), чистотата и празничността (белите одеяния, трудолюбието, градинарството и земеделието), напредничавостта (търговията и мобилността), надареността с умения (различните занаяти).

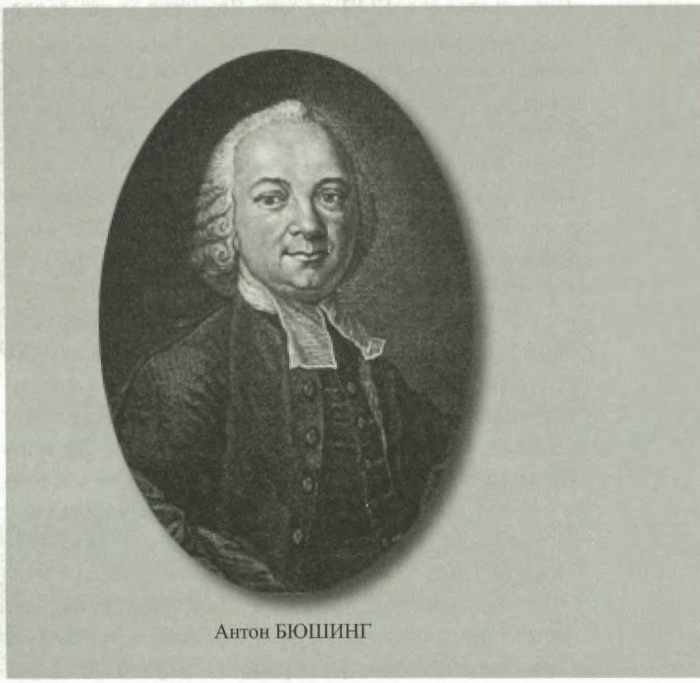

Антон БЮШИНГ

Съч. Османское государство въ Европіи и республика Рагузская. Из Бишинговой географіи, переведены на россійскій языкъ Василіемъ Свѣтовымъ. СПб., 1770. Автобиография (подбор и ред. А. Г. Брикнер). – Историческій вестник, 1886, т. 25, № 7, 5–26.

Лит. H o f f m a n n, P. Anton Friedrih Büsching (1724–1793). Ein Leben im Zeitalter der Aufklärung. Berlin, 2000.

К. Михайлов

БЯЛА ЧЕРКВА (до 1879: Мурадбейкьой и Горни турчета) – културно-просветно и революционно средище през 60-те и 70-те г. на XIX в. Разположено в Сев. България, на 40 км от В. Търново. След Освобождението е преименувано Бяла черкова, а от 1966 – Бяла черква. Най-ранните сведения за селището са от 80-те г. на XV в. Първите бълг. преселници идват ок. 1670. Родословната книга на Б.ч., съставена 1849 от поп Димитър, дава сведения за родовете и мястото, откъдето са пристигнали. Според описанието на К. *Петров* (Бачо Киро), през 1870 селото има „150 къщи българи и ок. 20 турски". През 1830 е построена малка църква „Св. Великомъченик Димитър", през 1866 – трикорабната „Св. св. Кирил и Методий, св. Иван Рилски и св. Димитър Солунски". Каменните стълбове на входа са пренесени от развалините на римския град Никополис ад Иструм. Първото килийно училище е създадено през 1835 с помощта на копривщенския бегликчия Ильо Чорбаджи. Над входната му врата е отбелязано: „Илю Чорбаджи от Копривщица, килия 1835 г., бегликчийският руфет направи тъзика". Пръв учител е Дионисий Казака. По идея на Бачо Киро през 1858 се създава ново светско училище, построява се голяма двуетажна сграда с пет класни стаи; от 1860 приема деца и от околните селища. През 1870 в него учат 120 ученици, от които 50 момичета. През 1872 се изгражда нова училищна постройка за класно училище. От 1835 до Освобождението в града работят 10 учители. През 1841 даскал Цачо пръв донася „История славеноболгарская" от *Паисий Хилендарски* и я преписва. Три години по-късно учителят Драгия Ненов прави нов препис. За развитието на учебното дело заслуга имат и учителите Васил Петков – през 1861–70, Васил Неделчев – 1872–73, Стефан Кимрянов – 1873–74 и др. Основната фигура, повлияла върху цялостното културно пробуждане на селището, е Бачо Киро. От 1875 учителка в класното училище става и неговата дъщеря Ирина. През 1869 е основано читалище „Селска любов" (по-късно наречено „Селски труд", а от 1871 – „Труд"). Избрано е ръководство и е съставен правилник („Нареда"). През 1872 Бачо Киро изготвя устав, който в 10 точки регламентира целите на читалището, правата и задълженията на ръководството и на членовете му. Всички жители на Б.ч. задължително стават негови членове. Отделните махали имат своя организация, председател и касиер, подчинени на общото читалищно управление. Благодарение на тая структура читалището бързо се разраства. Две години след създаването му то получава 43 вестника (почти цялата възрожденска периодика) и със свои средства издава книги. Притежава 65 т. книги, повечето получени като дарения. В читалището се изнасят сказки, подготвят се и театрални представления: „Стоян воевода" (от Бачо Киро), побългарената (вж. *Побългаряване*) от Р. *Душанова* и Д. *Душанов* комедия „Зла жена", „Сиромах Танчо" (за основа служи повестта на Л. *Каравелов* „На чужд гроб без сълзи плачат", преправена от Бачо Киро) и др. Трупата обикаля с голям успех и околните селища. В Б.ч. идват *Матей Преображенски* (*дарител* на книги за читалището), А. Кънчев, Ст. *Стамболов*, Хр. Караминков и др. По време на Априлското въстание 1876 в селото се сформира чета под ръководството на поп Харитон и Бачо Киро, която в продължение на 9 дни води неравен бой в Дряновския манастир. 59 белочерковчани намират смъртта си там, 13 са убити след разгрома на четата, трима са заловени и съдени. Бачо Киро е осъден на смърт и публично обесен.

Лит. Киро Петров. Описание на село Горни турчета и две три народни приказки. Наредени на стихови от ... Русчюк, 1870. Ф р а н г о в, П. Белочерковската чета в Дряновския манастир през 1876. Търново, 1896. Бачо Киро Петров. Материали и документи. С., 1937. Д р а г а н о в а, Т., М. С п и р и д о н о в а. Принос към историята на читалище „Надежда" в Търново и първото селско читалище „Селска любов" в с. Бяла черква. – Изв. Окръжния музей – Търново, 1. Варна, 1962. С и р а к о в, С., Бяла черква. С. 1966. Бачо Киро. Сборник по случай 130 години от рождението му. 1835–1965. В. Търново. 1967. Д р а г а н о в а, Т. Бяла черква. С., 1984. Р а д е в, Ив. Белочерковският апостол. С., 1987. Н и к о л о в а, Ю. Записки по българска възрожденска литература. Пловдив, 2004, с. 381, 385.

Ю. Николова

В

ВАЗОВ, Иван Минчов (27.VI.9.VII.1850, Сопот – 22.IX.1921, София) – писател, мемоарист, обществен деец, политик. Произхожда от търговско семейство. Учи във взаимното (1857–60) и в класното училище (1860–65) в Сопот; в класното училище в Калофер (1865–66) при Б. *Петков*; в пловдивското епархийско училище „Св. св. Кирил и Методий“ (1866–67) при Й. *Груев*. Работи в магазина на баща си в Пловдив (1867–70), в търговската кантора на чичо си в Олтеница, Румъния (1870–72). За кратко време се присъединява към хъшовете в Браила (кръчмата на Нено Тодоров–Странджата). Учител в с. Мустафа паша (днес Свиленград, 1872–73). Преводач на фр. инженер – ръководител на строежа на жп линията София–Кюстендил (1873–74, седалище Перник). Връща се в Сопот (1875), откъдето бяга в Букурещ през Пловдив, Цариград и Браила, заради участие в местния революционен комитет. Секретар на Бълг. централно благотворително общество. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 е писар на свищовския губернатор Н. *Геров,* командирован е за 1 г. в Русе. След Освобождението е председател на Окръжния съд в Берковица (1879–80). Участва дейно в културния и обществения живот на Пловдив. Редактор на в. „Народний глас“ (1879–85), сп. „Наука“ (1881–84), „Зора“ (1885), „Денница“ (1890–91).

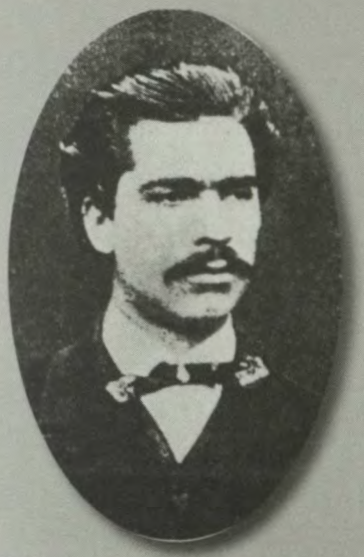

Иван ВАЗОВ

Родната къща на Иван ВАЗОВ в Сопот

След Съединението на България 1885 отива в София, откъдето е принуден да емигрира в Русия (1887–91) поради преследването на русофилите. Депутат в Областното събрание на Изт. Румелия, член и подпредседател на неговия Постоянен комитет (1880–83); депутат в III и IV ОНС (1894–99). М-р на народното просвещение (1897–98) в правителството на К. Стоилов. Действителен член на БКД (1881), почетен член на БАН (1921); почетен д-р на филол. науки на СУ (1921).

В. е първият бълг. писател, честван официално (1895, 1920). Литературната си дейност започва рано. Стихотворни опити прави още като ученик. Повлиян е от рус. реалистична и от фр. литература.

Малка част от ранните му любовни стихотворения излизат в сборника „Майска китка“ (1880). Първите му обнародвани творби („Борба“, 1870, „На един отговор“, „Днес“ и др.) имат гражданско-елегичен характер; разработва и просветителски мотиви. По-късно, в съответствие с общата атмосфера от 1875–76, насочва вниманието си към революционни теми. През 70-те г. на XIX в. започва активното му сътрудничество в *периодичния печат:* в. „Отечество“, „Свобода“, „Напредък“, „Нова България“, „Стара планина“, „Български глас“,. „Секидневний новинар“, „България“, сп. „Читалище“, „Периодическо списание“. Публикациите си събира в първите си 3 стихосбирки: „Пряпорец и гусла“, „Тъгите на България“ и „Избавление“. Програмен характер имат творбите „Новонагласената гусла“ и „На България“ – 1894). Продължава традицията на хумористично пресъздаване на бълг. действителност („Хаджи Ахил“, 1882; „Михалаки чорбаджи“, 1882; „Чичовци“, 1885). Важен документ за времето на Възраждането са очерците и мемоарните му произведения – „Каравелова загубихме“ (1879), „Неотдавна“ (1881), цикълът за В. Левски „Из кривините“ (1890), „Чистият път“ (1895), „Апостолът в премеждие“ (1895), „Епитропът“ (1890), „Първите дни на свободата“ (1900), „При Ивана Гърбата“ (1900), „Даскалите“ (1901), „Срещите ми с Любена Каравелова“ (1903), „Нашият печат в турско време“ (1920), „Спомените ми от Априлското въстание“ (1921). Под перото му излизат и два живописа на възрожденски дейци – „Велик син“ (1896) и „Гаврил Кръстевич“ (1898). Псевд.: Пейчин, Ев. Перов, Георги, Ц-в, Х., Белчин, Боянец, Средньогорски, Н-в, S. Sueton, Гешава Хит-Хито, Бръчков, Т. Габровски. НБКМ–БИА, ф. 250 (Ив. Вазов).

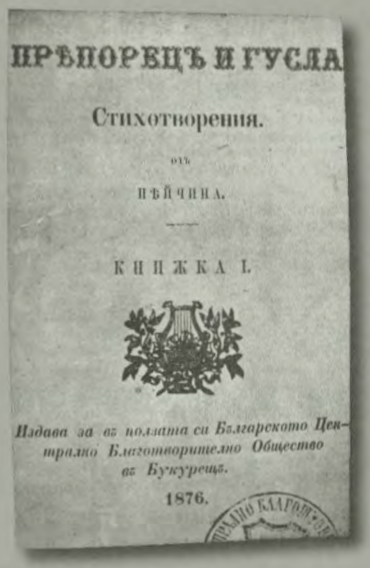

Иван ВАЗОВ. „Пряпорец и гусла“, 1876

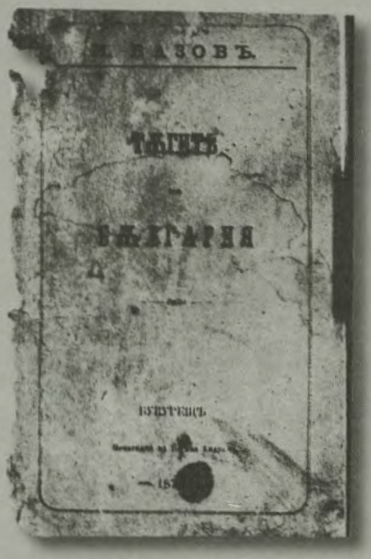

Иван ВАЗОВ. „Тъгите на България“, 1877

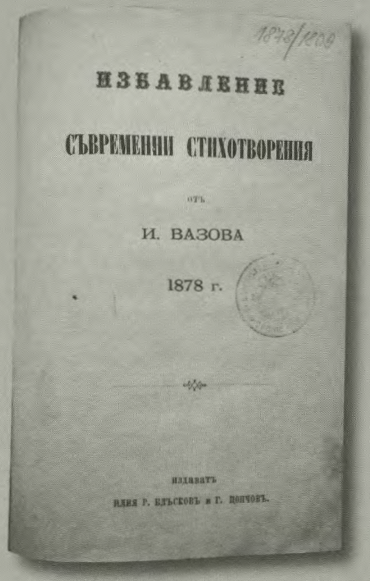

Иван ВАЗОВ. „Избавление“, 1878

утвърждават изобразяването на народните страдания и борби, разкриват национално-истор. съдба, изобличават антибълг. политика на някои западноевропейски правителства и дейци. Тези теми в цялостното творчество на В. обвързват силно възрожденската литература с литературата след Освобождението. В голяма част от следосвободенските си произведения обръща поглед към недалечното минало, пресъздава революционната атмосфера и въоръжената борба на българите срещу поробителя. Специално внимание отделя на възвеличаването на идеалите и дейците на Бълг. възраждане, противопоставя ги на следосвободенската деградация („Епопея на забравените“, 1881–84, „Немили-недраги“, 1883, „Под игото“,

Съч. Пряпорец и гусла. Стихотворения. Букурещ, 1876; 2. изд. под заглавие Народна и стара песнопойка, Пловдив, 1882; 3. изд. Пряпорец и гусла (1875–76). Б.м. 1895. Тъгите на България. Букурещ, 1877, 1895. Избавление. Букурещ, 1878. Видул. Тракийска идилия. Б.м., 1879. Михалаки чорбаджи. Пловдив, 1882. Повести и разкази. Т. 1–3. С., 1891–93. Под игото. Роман из живота на българите в предвечерието на Освобождението. С., 1894. Хъшове. Драма. С., 1894; 2. прераб. изд. 1899. В Източна Румелия. Спомени. С., 1920. Пълно събрание на съчиненията. Т. 1–8. С., 1911–18 (незавършено). Пълно събрание на съчиненията на Ив. Вазов. Т. 1–28. С., 1921–22. Събрани съчинения. Пълно издание под ред. на М. Арнаудов. Т. 1–22. С., 1942–50. Събрани съчинения. Т. 1–20. Под ред. на: П. Динеков, П. Зарев, Г. Константинов, Ем. Стефанов, Г. Цанев. С., 1955–57. Събрани съчинения. В 22 т. Под ред. на П. Динеков, П. Зарев, Г. Цанев, М. Цанева. С., 1974–79. Избрани съчинения. Под ред. на М. Арнаудов. Т. 1–12. С., 1938–39; 1939–41. Избрани произведения в 4 т. Под ред. на Т. Павлов, П. Зарев, Ем. Стефанов. С., 1950. Неиздадени произве-

дения. Подготвил за печат по ръкописите на автора [с предг.] М. Стоянов. С., 1968.

Лит. К а н е л и, Р. Двадесет и петгодишния юбилей на Вазова. С., 1895. Б а л д ж и е в, В. Критика върху романа „Под игото". Роман из живота на българите от Иван Вазов. 1896. М и л а р о в, И. Иван Вазов като романист. Критическа студия. С., 1896. Б а к а л о в, Г. 1. Иван Вазов. Критически етюд. С., 1911; 2. Априлското въстание в поезията на Иван Вазов. „Епопея на забравените". – В кн. му: Очерци на българското национално-революционно движение. С., 1936. Иван Вазов. Живот и творчество. За 70-г. от рождението му. Под ред. на Ст. Романски. С., 1920. Т р и ф о н о в, Ю. Иван Вазов. Живот, произведения и възгледи. С., 1920. Ш и ш м а н о в, Ив. Д. 1. Иван Вазов. Живот и творчество. С., 1920; 2. Един литературен атентат. Поезията на Иван Вазов – разглобена латерна. – Мир, № 8128, 1927; 3. Ив. Вазов. Спомени и документи. Под ред. на проф. М. Арнаудов. С., 1930. А р н а у д о в, М. Иван Вазов. Живот и дело. С., 1939. Н и к о л о в, Е. Романът „Под игото". С., 1939. Д е л ч е в, Б. Последният възрожденец. – Литературен фронт, № 4, 1945. Б о ж к о в, Ст. Черти от румънска и българска общност в „Немили-недраги" и „Хъшове" на Иван Вазов. – Българи и румъни днес, 1946, № 2–3. Р у с е в, Р. Един образ от „Под игото". – Език и литература, 1947, № 3–4. Н а т а н, Ж. „Записките" на Захари Стоянов и „Под игото" от Иван Вазов. С., 1949. В ъ л ч е в, В. Иван Вазов хумурист и сатирик. – Литературен фронт, № 28, 1950. Д а н ч е в, П. Националноревюлюционните борби и дейци в творчеството на Иван Вазов. – Литературен фронт, № 40, 1950. К а р о л е в, Ст. Иван Вазов. Художествен метод и литературни позиции. С., 1951. В а с и л е в, В. „Чичовци" и битовата портретност у Вазов. – Литературен фронт, № 48, 1952. Б у р и н, Ив. Вазов – продължител на Ботевите поетични завети. – В кн. му: Ботев и народният поетичен гений. С., 1954. Н и к о л о в, М. Ботев в идейния и поетическия път на Вазов. Към въпроса за формирането на Вазов до Освобождението като художник реалист и демократ. – Изв. Инст. „Ботев – Левски", 2, 1956. М и н е в, Д. Потекло и извори на „Немили-недраги" от Вазов. – Изв. Инст. бълг. литература, 5, 1957. Н и ч е в а, К. Редакционни промени в „Под игото" от Иван Вазов. – Изв. Инст. бълг. език, 5, 1957. Д и н е к о в, П. 1. От повестта към драмата. – В кн. му: Литературни образи. С., 1957; 2. „Епопея на забравените". – В кн. му: Писатели и творби. С., 1958. В и т а н о в а, Е. Животът на нашия народ преди и след Освобождението, отразен в романите на Иван Вазов. – Пламък, 1959, № 5. Я н а к и е в, М. Стихът на Иван Вазов. – В кн. му: Българското стихосложение. С., 1960. К а р а н ф и л о в, Е. Войникът наследник на възрожденците. – В кн. му: Войникът в строя на литературата. С., 1965. Ц а н е в а, М. 1. Из поетичния свят на Иван Вазов. Литературнокритически статии. С., 1965; 2. Иван Вазов в спомените на съвременниците си. Под ред. на Г. Димов и Хр. Йорданов. С., 1966; 3. Поемите на Иван Вазов. – Литературна мисъл, 1965, № 3, 4; 4. От „Паисий" до „Тъмен герой". – Септември, 1970, № 6; 5. „Не, корони аз не възпявам". – Пламък, 1970, № 12; 6. По страниците на „Под игото". С., 1987. П а н о в а, И. Вазов, Елин Пелин, Йовков. Майстори на разказа. С., 1967. Д и м о в, Г. 1. Художествена летопис на Априлската епопея. – Литературна мисъл, 1966, № 3; 2. Иван Вазов и българската литературна критика. С., 1974. М и х а л к о в, Б. Героиката на Вазовите характеристики. – Пламък, 1970, № 12. Н а г, М. Стил и структура на „Под игото" от Иван Вазов или как е стъкмен романът „Под игото". – Литературна мисъл, 1970, № 4. Т о т е в, П. Лиричното и епичното начало в „Епопея на забравените". – Читалище, 1970, № 6. Я н е в. С. За духовната същност на „Чичовците". – Литературен фронт, № 27, 1970. Сб. „Иван Вазов". С., 1987. Иван Вазов. Снимки и документи (албум). С., 1991. Наследството Вазов. Сб. по случай 150 г. от рождението на Иван Вазов. С., 2002. С възрожденски дух и модерен поглед. Сб. в чест на член-кор. проф. Милена Цанева. С., 2012.

К. Михайлов

ВАКЛИДОВ, Христо Дочев (1841, Казанлък – 17.IV.1891, Ст. Загора) – печатар и издател, журналист, преводач. Учи в Казанлък, завършва фр. католически колеж в Бебек, Цариград. Изучава печатарство в Одрин и Цариград. Учител в Ст. Загора (1860). Присъединява се към униатите; работи в редакцията на в. „България" (май – септ. 1861 е управител и издател). През 1862–64 живее в Браила, където основава акционерно печатарско дружество „Гутенберг" и румъно-бълг. печатница. Поддържа връзки с Г. С. *Раковски.* Драгоман (преводач) в австр. консулство в Одрин в продължение на 8 г., после живее в Цариград. След Освобождението е окръжен управител в Ст. Загора, Пазарджик, Сливен и Бургас.

В. издава и редактира първия бълг. вестник в Румъния – „Българска пчела" (1863–64) и сп. „Зорница" (1864) – едно от първите бълг. литературни издания; проектира румъно-фр. в. „Danubiul" (1864). Участва в редактирането на в. „Източно време" (Цариград, 1874–75), редактира научно-литературното сп. „Знание" (Ст. Загора, 1884–85). Още първите му публикации („Български книжици", 1858, № 20, 21) изразяват силните му патриотични чувства и просветителски цели; посочва, че старата бълг. история е съпоставима с историята на Франция, че бълг. царе в миналото са били не по-малко велики и благородни („Паралел… Кловис и Борис"), че верният път за издигането на новата бълг. култура е връзката със западноевропейските народи, грц. език „треба да изчезни из България" („Гръцкия език за българети"). В. превежда от фр. език и издава учебници, „Книжка за благонравието" (2. прераб. изд. под заглавие „Благонравие за детцата"), романът „Скитникът Евреин" от

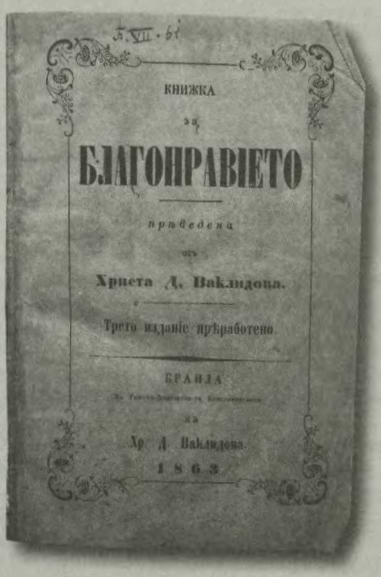

„Книжка за благонравието" – преводач Христо ВАКЛИДОВ, 1863

Е. Сю (сп. „Зорница“ и в отделно издание). В. следи и отразява развитието на литературния език, внася промени в новите издания на преводите си. След Освобождението публикува статии и преводи по икономически въпроси. Превода си „Князът“ (1889) от Н. Макиавели посвещава на Ст. *Стамболов.* Автор на френско-бълг. и българо-фр. речник (незавършен), на фр. буквар. В. съдейства за издигането на Браила като бълг. издателски и литературен център, допринася за популяризирането на фр. език и фр. култура сред българите. Псевд.: Черноверждий. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 14, а.е. 1, л. 42.

Съч. Електрически телеграф. Превел от французки ..., възпитаник на французкото Бебешко училище. Печата ся с иждивението на Пандели Г. Кисимова, търнов. Цариград – Галата, 1858. Книжка за благонравието. Преведена от ..., възпитаника от Бебешкото французко училище. Извадена на свят с иждивението на Димитрия Добровича и Георгия Василева. Продава ся за полза на Блъгарската книжнина. Цариград – Галата, 1858, Браила, 1863 (две издания), 1864. Начални алгебрически уроци. Преведени от ... и печатани с иждивението на П. Кисимова в Търново. Пръво издание. Цариград – Галата, 1859. Скитника Евреин. От Евгений Сю. Сподирен от разни полезни и любопитни неща. Браила, 1860. Буквар за французкий язик от ... Браила, 1863, 1864. Българско-французки и французко-български речник, който съдържава: за българо-французката част по възможности всичките думи чисто българski..., за французко-българската част: почти всичките думи на академическият французки речник ... Браила, 1864. Кратка священа история от Х. Д. В. Браила, 1864.

Лит. Иванов, Ю. Български периодически печат… Т. 1. 55–56. Кутинчев, Ст. Печатарството в ..., 97–99. Македонски, Ал. Българското печатарство и книга. – Слово, № 3848, 1935. Боршуков, Г. История на..., с. 122, 133, 183, 189, 190, 324, 570. Жечев, Н. Браила и българското национално-културно възраждане. С., 1970, с. 136,141–143, 149, 198–200. Борисов, Л. Христо Д. Ваклидов (1841–1891). – Родна реч, 1981, № 9. Сюпюр, Е. Българската емигрантска..., с. 132. Чернокожев, В. „Знание“. – В: Периодика и литература. Т. 1. С., 1985. Трайков, В., Н. Жечев. Българската емиграция в Румъния XIV век – 1878 година и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986, с. 186, 225, бел. с. 166, 312. Цанева, Г. Христо Ваклидов и неговата „Книжка за благонравието“. – Год. Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас, 2, 2005.

Ст. Таринска

ВАРДАЛАХ, Константин (1755, Кайро – 19/20. VII.1830, о. Егина, Гърция) – книжовник, преподавател, педагог, просветител. Според негово писмо от 1825 е роден в Китера, остров в Егейско море. Началното си образование получава в Кайро като стипендиант. Още в ранна възраст се проявява като надарен ученик. Известно време учи на о. Сими. Желанието му е да продължи образованието си в западноевропейски университет, но, останал отрано сирак и без средства, е принуден да стане учител в Енос (Егейска Тракия). Благодарение на финансовата подкрепа на богат грък от Сими учи в университетите в Падуа и в Пиза, защитава докторат по физико-математически науки и медицина. От 1800 В. е преподавател в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“*. През 1805 е назначен за директор на Академията. През 1810, когато Угровлашки митрополит става Игнасий, двамата с В. реорганизират преподаването в Академията, като я превръщат в едно от водещите и най-престижни учебни заведения на Балканите. Преподавател в грц. училище на о. Хиос и в Одеса през 1818–20. Желанието му да подготви бъдещи преподаватели за грц. училища не съвпада с изискванията на богатите грц. търговци в Одеса децата им да получат търговско образование. Отново става директор на Букурещката княжеска академия „Св. Сава“ по покана на влашкия принц Александър Суцос. На 1 септ. 1820 тържествено открива новата учебна година със слово – възхвала на образованието. След като по искане на Високата порта Академията е закрита през 1821, В. заминава за Брашов, където остава 4 г. и пише някои от трудовете си. Между 1825 и 1830 е преподавател в Грц. търговско училище в Одеса и издава част от съчиненията си. Воден от желанието да види освободеното си отечество тръгва за Егина, за да се срещне с приятеля си Каподистриас, но умира при корабокрушение.

В. е сред най-изтъкнатите грц. преподаватели и педагози, страстен привърженик на идеите на Просвещението. Почитател е на идеите на Фр. Бейкън, Дж. Лок, Ем. Кант, Е. дьо Кондияк, а в преподавателската си практика препоръчва изследователските методи на Р. Декарт, И. Нютон, Г. Лайбниц, Кр. Волф. Преподава аритметика, алгебра, геометрия, реторика, география и експериментална физика, а от 1813, когато митрополит Игнасий се оттегля от активна дейност и много учители напускат академията, е принуден да преподава и физика, грц. език и литература. По това време преподава и философия на синовете на Йон Караджа – княз на Влахия (1812–18). В. въвежда в Букурещката академия някои нови методи на преподаване, сред които и *взаимоучителната метода*, сравнителното изучаване на старата литература и на модерните литератури. Сред бълг. му ученици са П. *Берон*, Н. *Пиколо*.

В. е автор на много учебници, в които използва най-напредничавите съвременни научни идеи и постижения. Издава учебник по експериментална физика (1812) на новогрц. език, в който включва и глава, посветена на философията, която, според него, е в основата на всички науки. Философските му възгледи са вдъхновени от фр. философ Кондияк, както и от идеите на неговия ученик Д. дьо Траси. В. съставя собствена „Реторика“, която се разпространява между учениците му в ръкопис. През 1815 издава основния си учебник по реторика „Реторическото изкуство“, където посочва, че е използвал произведенията на Ж. Л. Д'Аламбер, Ш. дьо Монтескьо, Ж.-Фр. Мармонтел, А. Поуп и най-

вече на англичанина Х. Блер. Творбата му е свод на просвещенската философия на времето, като същевременно разкрива широката му ерудиция. Автор е и на две граматики – на старогрц. и новогрц., публикувани през 1829 в Одеса, но писани много порано. При съставянето им използва учебници от нем., англ. и фр. автори, най-вече граматиката на Д. дьо Траси, чиято теоретична част възприема. За нуждите на преподаването в Букурещката академия съставя и „Енциклопедия" в 3 т. (1830), която съдържа елементарни познания по хронология, история, география, естествени науки, физика, математика, морални и възпитателни предписания с положителни примери, които трябва да се следват, както и с негативни примери за поведение, което трябва да се избягва. Дидактичният материал е поднесен достъпно, във формата на въпроси и отговори, с включване на кратки поучителни разкази. Енциклопедията е използвана освен от учениците в Академията, и от много родители за възпитанието на децата им. Като преподавател и книжовник В. оказва силно влияние върху педагогическите и философските възгледи на своя ученик П. Берон.

Съч. Учения за децата. Сочинени перво по гречески от ..., а превел по болгарски Антоний Никопит. Период первий. Цариград, 1850.

Лит. Δ ρ α ν δ α κ η, Π. Μεγαλη Ελληνικη Εγκυκλοπαιδεια. Τομοσ Εκτοσ. ΑΣΥΡΜΑΤΟΣ – ΒΕΛΤΙΩΝ. Εκδοσισ δευτερα. Ενημερμενη δια συμπληρωματων. Εκδοτικοσ οργανισμος „Ο ΦΟΙΝΙΞ" ε.π.ε. Φειδιου 6. Αθηναι, σ. 687. Νεωτερον Εγκυκλπαιδικον Λεξικον. Τομοσ Δ'. Εκδοσισ τησ εγκυκλοπαιδικησ επιθεωρησεωσ „ΗΛΙΟΣ", Αθηναι, σ.163. C a m a r i a n o-C i o r a n, A. Les Académies princières de Bucarest et de Yassy et leurs professeurs. Thessaloniki, Institut for Balkan studies, 1974.

Л. Михова

ВАРНА – град в Североизт. България, на брега на Черно море. Историята му започва със създаването на древната грц. колония Одесос през VI в. пр.Хр. През VI в. сл.Хр. е важен административен център. Името В. получава след заселването на славяните в града и неговите околности. Като бълг. търговско средище се утвърждава през XIII в. Развиват се различни занаяти – грънчарство, златарство, производство на оръжие. Турците завладяват В. през 1444 – след разгрома на Владислав III Варненчик. Населението на града е смесено – българи, гърци, турци, арменци, евреи. До Кримската война 1853–56 българите не проявяват политическа и духовна активност. Основна пречка е пъстрият етнически състав на населението, силното грц. противодействие, икономическата нестабилност. През 1847 във В. е открито рус. консулство, което активизира дейността си след Кримската война. Руски вицеконсул в града от 1859 до 1862 е Ал. В. Рачински, който подпомага строителството на първата училищна сграда и популяризира бълг. кауза в Русия чрез публикациите си във в. „Московские ведомости", „Одесский вестник" и др. периодични издания. От началото на 40-те г. на XIX в. започват да се отварят грц. училища. Училищното обучение и църковните служби са на грц. език. За да противодействат на елинизирането, на 11 май 1860 българите създават своя община. Тя си поставя за задача да укрепи бълг. дух в града, да подпомогне учебното дело, да създаде бълг. училище, да даде отпор на грц. митрополия и на грц. община във В. На 25 юли 1860 е открита новата училищна сграда на Централното бълг. училище „Св. св. Кирил и Методий". Разгръща се борбата за църковна независимост. През февр. 1865 започва да функционира бълг. църква, която се помещава в партера на училищната сграда. Чества се *празникът на св. св. Кирил и Методий*. Различните еснафи – казанджийски, табашки, мутафчийски, подпомагат материално и морално бълг. църква и Централното училище. През 1866 е открито девическо училище, през 1870 – читалище „Възрождение", което работи активно няколко години; преустановява дейността си през 1873. Читалището има собствена библиотека, създадена с помощта на дарения – П. Р. *Славейков* му предоставя 150 книги, Цариградското читалище – 188 т. В него се получават много бълг. периодични издания: в. „Македония", „Право", „Източно време", „Глас", сп. „Читалище". То събира книги за училищата във В. и варненските села. Създава неделно училище. На 1 февр. 1871 към него е учредено ученическо дружество „Просвещение", което организира сказки, подпомага материално бедни ученици. Библиотеката му е с разнообразна литература – списания („Училище", „Читалище", „Летоструй", „Братски труд", „Ружица", „Периодическо списание"), книги („Исторически преглед на българската църква..." и „Поглед връх произхожданьето на български народ..." от М. *Дринов*, „Кратка българска история..." от Д. *Душанов*, „Френско-български и българско-френски речник" от Ив. *Богоров*, „Цариградски потайности" от Кл. дьо Монтен, преводач П. Р. Славейков, „Възцаряването на Крума Страшний" от Д. *Войников* и др.). Ученическото дружество засилва интереса към оригиналната и преводната литература, стимулира формирането на литературна култура. В Централното бълг. и в девическото училище до Освобождението преподават ок. 23 учители: С. *Доброплодни*, П. Р. Славейков, В. Живкова, Г. Живков, М. Бацарова, Н. Бацаров и др. Варненци са *спомоществователи* за 38 педагогически, художествени, научни и др. издания – над 830 екз.: „Михал" (1853) от С. Доброплодни – 24 екз., „Земледелие" (1853) от Н. *Икономов* – 22 екз., „Злочеста Кръстинка" (1870) от Ил. *Блъсков* – 20 екз., „Момина китка или книга за секиго" (1870), побългарена от Кр. *Пишурка*

– 17 екз., „Нещастна фамилия“ (1873) от В. *Друмев* – 26 екз., „Капетанска дъщеря“ (1875) от А. С. Пушкин – 102 екз. и др. Във В. се получават в. „Цариградски вестник“, „Дунавски лебед“, „Съветник“, „Право“, „Турция“, „Levant Times“, сп. „Български книжици“, „Читалище“, „Периодическо списание“, „Пчелица“, „Ружица“, „Ступан“, „Слава“. Независимо от многоликия етнически състав, от силното грц. влияние, В. успява да се утвърди като културен, търговски и икономически център през Бълг. възраждане.

Лит. Церов, И. 1. Петдесетгодишнина на българското училище във Варна. Варна, 1910; 2. Материали за историята на град Варна. Варна, 1911; 3. Възраждане на българщината във Варна. – Изв. Варненското археол. дружество, 5, 1911. Николаев, В. Варна преди сто години по дневника и докладите на гръцкия консул Вретос. – Природа, 1953, № 2. Тонев, В. 1. За учителстването на П. Р. Славейков и Виктория Живкова във Варна преди Освобождението. – Музеи и паметници на културата, 1968, № 1; 2. Първото ученическо дружество. – Изв. Народен музей – Варна, 6, 1970; 3. Читалищното дело във Варна и Варненско преди Освобождението. – Пак там, 1, 1970. Ников, П. 1. Българското възраждане във Варна и Варненско. С., 1971; 2. Руското консулство във Варна. – Простори, 1974, № 2. Димитрова, С. Варна в периодичния печат до Освобождението. – Изв. Народен музей – Варна, 23, 1987.

Д. Леков

ВАСИЛЕВ, Стефан – вж. *Попвасилев*, Стефан.

ВАСИЛЕВА, Екатерина (Катерина) Михайлова (ок. 1852, Браила – началото на VII.1926, Париж) – културна деятелка и писателка. Потомка на сливенски род, преселен в Румъния през 1825. Съпруга на Михаил Василев – племенник на П. *Берон*, участник в културния живот на браилските българи, член-учредител на БКД, починал от чума 1873. Учи в рум. училище, по-късно, вече омъжена, изучава бълг. книжовен език. Живее в Румъния (Браила, Плоещ) и във Франция. През 1876 и 1880 извезва портретите на Петър I и на Александър II и ги подарява на рус. император. През 1882 посещава България. В Париж се среща с интелектуалци, интересува се от поезия и музика, запознава се с В. Юго. През Първата световна война загубва единствения си син – лекар във фр. армия; доходите ѝ от рус. ценни книжа прекъсват след революцията в Русия 1917. През 1922, тежко болна, изпраща в България ценното, което ѝ е останало. Наградена с „Народен орден за гражданска заслуга“ (1923). Умира в бедност, под грижите на фр. благодетели. Името на В. е свързано с културния живот на бълг. емиграция в Браила през последното десетилетие преди Освобождението. Една от първите актриси в театралната трупа на Д. *Войников*, изпълнява ролята на Велислава в постановката на драмата му „Велислава“ (1870). Участва в дейността на бълг. читалище в Браила, в създаването и работата на женското дружество, изнася беседи. *Спомоществователка* е на БКД, дарява бижута в помощ на Благодетелното женско дружество в Букурещ (1876).

В. обнародва няколко дописки и три стихотворения. Още в първата си публикация разсъждава по социални и нравствени проблеми на бълг. общество, засяга положението на жената (писмо до редактора – „Отечество“, № 18, 1869); полемизира с кореспондент от Браила, който не признава художествените качества на драмата „Велислава“ („Турция“, № 17, 1870); изказва се за бълг. журналистика и призовава вестниците да бъдат подпомагани, защото са „будители и крепители на един заспал народ“ („Отечество“, № 75, 1871). Стихотворенията ѝ са писани на рум. език; с огорчение признава, че не владее бълг. писмено слово и съветва родителите „да изучават чадата си по-напред на бащин язык и народна книга, та после да ги дават на чюжди язици и други науки“ („Отечество“, № 18, 1869). В. е между първите бълг. поетеси; творбите ѝ не показват поетичен талант, но свидетелстват за будно обществено чувство и горещ патриотизъм. В стихотворението „Желанието ми“ („Отечество“, № 18, 1869) споделя, че иска да види отечеството си свободно и тогава да умре. Стихотворението „Метхат паша, отчаен срещо XIX век при въстанието на българите, говори с себе си“ („Отечество“, № 75, 1871) е посветено на бълг. революционер, осъден на смърт от тур. власти; искреното ѝ възхищение от неговия подвиг и от последните му думи, въпреки несъвършената форма, е развълнувало младия Ив. *Вазов* – реминисценции от творбата (особено рум. версия) има в стихотворението му „Не се гаси туй що не гасне“. Третата ѝ поетична творба, публикувана в навечерието на Освободителната война, е озаглавена красноречиво „Гласът на свободата е глас Божий“ („Urbanul“, № 1, 1877). Спомените на В. „Анали на руската династия“ (на фр. език), писани след като напуска Румъния, вероятно не са издадени като книга (единствен ръчно подвързан екземпляр, притежание на НБКМ, днес е изгубен). Посветени са главно на аудиенциите на рус. император, съдържат интересни сведения за живота ѝ в Браила, за дейността на Д. Войников и Д. *Великсин*. Към мемоарния текст са приложени, написани на пишеща машина, нейни непубликувани стихотворения на рум. и фр. език, някои са с бълг. сюжети – творба за Хаджи Димитър, поема в проза за освобождението на България, посветена на княз Александър Батемберг („La Bulgarie épique“, 1880; „La Bulgarie“, № 579, 1893) и др.

Съч. Annales de la Dynastie russe. Récits véridiques. Oeuvre classique d'Ecathérine Basilov, Femme de Lettres à Paris, 1923.

Лит. М.Л.Т. Писмо от Париж. – Народ, № 162, 1926. Минчев, Д. Н. 1. Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – Театър, 1957, № 11; 2.

Неизвестно стихотворение за Хаджи Димитър на румънски език. – Вечерни новини, № 2165, 1958; 3. Din relaţiile culturale româno-bulgare: Ecaterina Vasileva. – Romanoslavica, 1964, № 10. Жечев, Н. Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970, 110–113, 170–171. Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър ...., 490–500. Паскалева, В. Българката през Възраждането. С., 1984, 119–120, 161, бел. с. 287, 206, 207. Иванчева, И. Брегове на чувството. Гласове на жени в българската поезия. С., 1995, 16–17. Александрова, Н. Робини, кукли и человеци. Представи за жените в периодиката на Възраждането и в прозата на Любен Каравелов. С., 2012, 80–89.

Ст. Таринска

ВАСИЛИЕВ, Асен (А. В. Петров) (2.VI.1900, Кюстендил – 21.V.1981, София) – изследовател на изкуството, музеен деец, художник. Учи гимназия в Кюстендил. Завършва живопис в Държавната художествена академия (1925). Учител в Берковица (1926–27), Шумен (1927–30) и в София (1930–40). Художник изследовател в Археологическия музей

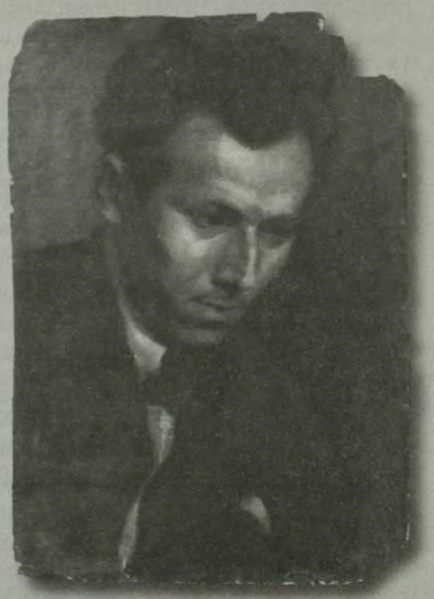

Асен ВАСИЛИЕВ, автопортрет

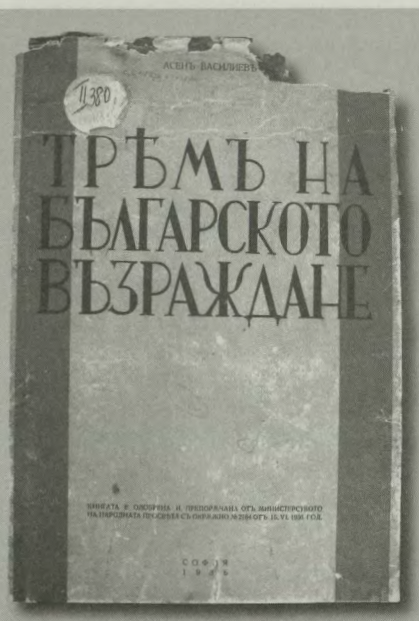

Асен ВАСИЛИЕВ. „Трем на Българското възраждане“, 1936

(1940–48), референт в Комитета за наука, изкуство и култура, където отговаря за музеите (1948–50). Н.с. (1950), ст.н.с. (1952), зам.-директор (1957–59) на Инст. за изобразителни изкуства при БАН. Проф. (от 1974) по история на бълг. изобразително изкуство във ВИИИ „Н. Павлович“ (дн. Национална художествена академия „Н. Павлович“). Нар. деятел на изкуството (1970), почетен гражданин на Кюстендил (1980), носител на ордени.

В. рисува пейзажи и натюрморти, портрети на известни дейци, истор. сюжети. Вещ познавач и тълкувател е на възрожденското изкуство. В редица статии и книги представя стенописи и иконостаси на възрожденски майстори, плод на неговите научни пътувания в Света гора, из Македония и България – Добруджа, Родопите. Разглежда правилата за създаване на икони, техниката на рисуване, приетите канони, дадени в ерминиите. Автор е на монография за оригиналния ранновъзрожденски художник Т. Вишанов-Молера, за професионално образования художник Ст. Доспевски. Проследява появата и развитието на родолюбивите и социалните теми в изобразителното изкуство. Представя „Стематография“ от Хр. *Жефарович,* като коментира гравюрите. Издава албум с рисунки за Априлското въстание 1876 от участниците в събитията Хр. Коев и Т. Шабанов. Съществен принос на В. към епохата на XVIII–XIX в. е книгата му „Трем на Българското възраждане“, в която прави портрети на ок. 200 личности – будители, книжовници, зографи, строители, народни певци, църковни дейци, като добавя биогр. бел. за тях. Обръща специално внимание на *дарителите*. В направените портрети-гравюри предава емоционалното и волевото състояние на човешкия характер. Събира в една книга и разказва за светците, „просияли из български род“. Автобиогр. му записки, дневници, както и спомени за изтъкнати художници излизат в сборника „Житейски щрихи“. Участник в много национални и самостоятелни изложби. Картините и рисунките му са дарени на община Кюстендил – галерия „Владимир Димитров-Майстора“.

Съч. Трем на Българското възраждане. С., 1936. Черковно строителство в София до Освобождението. С., 1939. Резбите на иконостаса в църквата „Св. Спас“ в Скопие. С., 1942. Черепишки

манастир. С., 1943. Тетевенските църкви. С., 1948. Ивановските стенописи. С., 1953. Казанлъшката гробница. С., 1958. Каменни релефи. С., 1959. Ктиторски портрети. С., 1960. Троянски манастир. С., 1962. Възрожденски резби. С., 1962. Български възрожденски майстори. С., 1965. Летописци на Априлското въстание (в съавт.). С., 1966. Тома Вишанов-Молера. С., 1969. Образи на Кирил и Методий в България. С., б.д. Бачковски манастир. С., 1971. Араповски манастир. С., 1972. Социални и патриотични теми в старото българско изкуство. С., 1973. Каменна пластика. С., 1973. Станислав Доспевски. С., 1975. Ерминии. Технология и иконография. С., 1976. История на българското изобразително изкуство. Т. 1. (в съавт.) С., 1976. Български светци в изобразителното изкуство. С., 1987.

Лит. Гаврилова, М. Асен Василиев. – Музеи и паметници на културата, 1974, № 4. Житейски щрихи (сборник с материали от архива на Асен Василиев). С., 2004. Мавродинова, Л. Асен Василиев (1900–1981). Многолик талант с възрожденски порив и изследователски плам. – Изв. Истор. музей – Кюстендил. 16, 2010.

К. Михайлов

ДѢТОВОДСТВО
за
МАЛКИ ТѢ ДѢЦА.
Напечатано съ одобрѣнїѧ отъ Овчтаго
сти Кнѧза Сербскаго
МИЛОША ѲЕОДОРОВИЧА ОБРЕНОВИЧА:
Благословенїемъ же преосвященнѣйшаго Сербїи Митрополїта Господина ПЕТРА.
Сѣбранно отъ различни списателѣй, и сочинено на
шесть чѣсти, за шесть обученичи чины: первыма
преведено отъ елинегерическаго дїалекта, на Славеноболгарскїй, и издано: отъ Неѳѹта
монаха Хилендарца, родомъ Кѹтлумуш:
Емануйла Васкидевича, са-
линегерическаго Сербскаго обчилища
чителя.
ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.
Содержащая полнѣнїа вѣкыи: Сричнїа слогове: Без-
чинїа добропрѣбывающихъ: Кощтестканный Емануйтелника:
Вездѣшната дѣтинска молва.
ВЪ КРАГѢЕВЦѢ,
Отъ Княжеско-Сербскаго Тѵпографїи 1835.

Емануил ВАСКИДОВИЧ и НЕОФИТ ХИЛЕНДАРСКИ-Бозвели. „Славеноболгарское детеводство“, ч. 1, 1835

ВАСКИДОВИЧ, Емануил К. (ок. 1795, Мелник – 30.IX.1875, Свищов) – учител, книжовник, обществен деец. Учи в Мелник в грц. училище (1805–11) при Адам Цанек от Мецово, на о. Хиос в светско елинско училище (1811–15), където изучава старогрц., новогрц., лат., фр., тур. език, и в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“*. Учителства в Свищов (1815–45, 1854–63), където открива първото общонародно училище със светски характер (1815), в което отначало се преподава на грц. език, но постепенно се преустройва в болг. училище. Въвежда в обучението (1826) *взаимоучителната метода* и печатан буквар. Негово дело са първото училищно настоятелство и първото болг. училище на обществена издръжка. Създава първата училищна библиотека в България (1820), като ѝ подарява 300 т. от своите книги. Пътува до Букурещ (1824–25), до Цариград (1830) с обществена мисия, изпратен от свищовчани, и до Виена (1841), за да търси материалната подкрепа на богатите болг. търговци. След 30 г. просветна дейност е уволнен от Свищовското училище. Става учител в Плевен (1847–54), където създава болг. училище. Заслугите му за историята на града и за развитието на училищното дело са големи. През 1854 отново се завръща като учител в Свищов. Открива Свищовското читалище (30 ян. 1856) с библиотека и музейна сбирка към него (подарява им 800 т. книги на 5–6 езика, както и стари болг. ръкописи). При В. учат Др. *Цанков*, П. Р. *Славейков*, Й. *Ненов*, Т. *Икономов* и др. След 1870 е домашен учител на Алеко Константинов. Открива училища в 6 свищовски села. В Свищов работи с *Неофит Хилендарски*-Бозвели, а след 1832 – и с Хр. *Павлович*. Участва активно в църковно-националната борба в началния ѝ етап като съратник и верен приятел на Неофит Хилендарски.

В. сътрудничи на „Цариградски вестник“ – през 1853, и на „Българска пчела“ – през 1864. Издава различни учебни помагала. В книжовната си дейност подчертава, че си служи с „изражения, щото е живо в българский язик“. Заедно с Неофит Хилендарски съставя малка ученическа енциклопедия в 6 части – „Славеноболгарское детоводство...“. По повод уволнението си пише „Прескорбное оправдание...“ (1846) – автобиогр. брошура, която има характер на самозащита. В нея разказва подробно за учителската си дейност, за несправедливото уволнение и изтъква морала на възрожденския учител и възпитател, който следва: „Гол отидох и гол се върнах, без да посвоя нито ботка от сиромашка кръв“. Много трудове на В. остават неотпечатани и са изгубени, други се пазят в Свищовската читалищна библиотека. Дейността му е отбелязана и в публикация в срб. в. „Србска новина или магазин за художество, књижество и моду“ (1838–39). В № 4 и № 5 е публикуван преглед на новоизлезли болг. книги (една от ранните публикации за възрожденски автори и творби от първата половина на XIX в. в чуждия периодичен печат).

Съч. Славеноболгарское детоводство за малките деца ... Крагуевац, 1835. Прескробное оправдание Еманоила Васкидовича, тредесятолетнаго учителя свищовскаго училища святаго Преображения против клеветника. Иждивением же единаго от своих учеников. Будим, 1846. Перва понятия за детинско употребление, когато начнат свободна да чтът. Приведени от француский на славено-българский язик от ... Белград, 1847. Наръчна книжка, сочинена от ... за българските деца и девици. Белград, 1847. Христианско поучение или сокращение на священият катихизис. Преведено от греческиат язик на славено-болгарски язик от ... Белград. 1847. Сокращение на священата история. Приведено от греческиат на славено-българский язик от ... Белград, 1847. Детинско прибавление или различни нравствени поучения и нравоучителни истории. Собрано от ... учителя Плевенскаго училища. Издание перво. С иждивением токмо от Плевен. Цариград, 1852. Буквар за първоначални-

те ученици. Съчинен от … и Георгиа М. Владикина, учители училища Святаго Преображения. Напечатан же с иждивение народнаго читалища в Свищов. Издание първо. Нови Сад, 1957. Кратка енциклопедия за децата. Съставлена на седм части от … Издава ся с иждивение на учителя училища святаго Преображения в Свищов Врачанскаго Доротея за дар на врачанските, плевнянските и ораховските училища. Част първа. Съдържава краткий буквар, достойнопамятни поучения, нравоучителни истории, леточисления, разговор за през годината празници. Издание перво. Букурещ [1857]. Чистописание за българските юноши. Съчинено от… и Георгия М. Владикина… Иждивение народнаго читалища в Свищов. 1858.

Лит. Напредък, № 67, 1875, с. 266 (съобщение за смъртта на Е. Васкидович). Източно време, № 40, 1875. В а н к о в, П. 1. Развой на учебното дело и училищното законодателство в България. Търново-Кюстендил. 1906, 122–126; 2. „Славеноболгарское детоводство“ – оглавление и авторство. – ПСп, 1907, № 68. Г а н ч е в, Ст. Свищов (Принос за историята му). Свищов, 1929, 82–93. А р н а у д о в, М. Неофит Хилендарски-Бозвели. 1785–1848. Живот, дело, епоха. С., 1930, 247–252, 280–294, 600. Ч и л и н г и р о в, Ст. Българските читалища преди Освобождението. Принос към историята на българското читалище. С., 1930. 100 години народно читалище – Свищов. Свищов, 1958, 190–195. Ш и ш м а н о в, Ив. Д. Един непознат труд на Неофит Бозвели. – В: Избрани съчинения. Т. 1. С., 1965. Г у н е в, И. 1. Първото българско светско училище. – Народна просвета, 1965, № 11; 2. Отново за първото българско светско училище. – Пак там, 1967, № 1; 3. Народностната принадлежност на Емануил Васкидович. – Пак там, 1979, № 4; 4. Справка на Инст. за история при БАН (за откритото от Ем. Васкидовича първо светско училище в Свищов). – В: Светилник на новобългарската просвета. С., 1966, 160–162; 5. Емануил Васкидович и неговото славянобългарско училище. С., 1988. Д о н ч е в, Н. Относно спора за първото българско училище. – Пак там, 162–167. А т а н а с о в, Ж., Ил. К о н е в. Доклад до министъра на народната просвета. – Пак там, 168–182. История на българската литература. Т. 2. С., 1966, 97–98. Х р и с т о в, Хр. 1. Бележит български възрожденски деец. 180 г. от рождението и 100 г. от смъртта на Ем. Васкидович. – Бюлетин на Съюза на македонските културно-просветни дружества в България. С., 1975, № 10; 2. Emanuil Vaskidovic. – Illustre éducateur et patriote bulgare. – Bulgarian Historical Review, 1976, № 2. Б о й ч е в а, В. Нови сведения за учителя и книжовника Емануил Васкидович. – Дунавско дело, № 44, 1975. К р ъ с т а н о в, Тр. 1. Емануил Васкидович и развитието на новобългарската просвета. – Истор. преглед, 1975, № 5; 2. Емануил Васкидович (1795–1875) и участието му в българската църковно-национална борба. – Изв. Бълг. истор. дружество, 30, 1977; 3. Книги на сърбохърватски език в библиотеката на българския просветител Емануил Васкидович и на Свищовското читалище през 1877 година. – В: Зборник за славистику. Матица српска. Нови Сад, 14, 1978; 4. Родолюбивото духовенство в новобългарската просвета през ранното ни Възраждане. – Изв. Църковноистор. и архивен инст., 3, 1985; 5. Прескръбното оправдание на Емануил Васкидович. – Църковен вестник, № 27, 1986; 6. Неофит Хилендарски-Бозвели и Емануил Васкидович – съавтори на „Славеноболгарское детоводство“. – В: Неофит Бозвели и българската литература. С., 1993. П е н е в, Б. История на... Т. 2. Славянобългарското детоводство на Емануил Васкидович и Неофит Бозвели. Съст. И. Ганчев, Свищов, 1995. И г о в, Св. Кратка история на българската литература. С., 1996, с. 208. Т а ч е в а, Е. 1. Свищовският литературен кръг в историята на българската възрожденска литература. Благоевград, 2002; 2. Училище и литературна норма. „Денница“ на новобългарското образование“ на В. Априлов и „Прескорбное оправдание против Клеветника“ на Ем. Васкидович между училищната култура и „търсещата се“ литература – В кн. ѝ: Възрожденски семинари, Благоевград, 2011. Х а м а м д ж и е в, К. Е. Училища и учители в Свищов през първата половина на XIX век. Един стогодишен спор. С., 2006. Н и к о л о в а, Ю. Достойно есть. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности – събития – факти. С., 2006., с. 162, 259–261. Д и м к о в, Н. Българската поезия в сръбския периодичен печат (до Първата световна война). Шумен, 2010, 30–32, 40.

Цв. Унджиева

ВАХЕНХУЗЕН (Wachenhusen), Ханс (1.I.1823, Трир, Германия – 23.III.1898, Марбург, Германия) – белетрист, журналист, публицист, преводач, издател. Остава рано без баща, завършва училище и придобива книжарско-издателска правоспособност при своя вуйчо. Както споделя самият В., дълбоко „неспокойство го тласка навън в света“. Името му е свързано с пътешествия в Европа и в Сев. Африка, с повечето европейски войни през втората половина на XIX в., които отразява като кореспондент. Издава и редактира популярното семейно издание „Der Hausfreund“ („Домашен приятел“, 1857–73). Съсъставител и участник в сборника „Пътуване по Рейн: от изворите на Рейн до морето“ (1857–1901), автор на над 60 романа. Живее в Париж и посвещава на града много социални и психологически очерци, както и някои от своите романи. Част от творбите

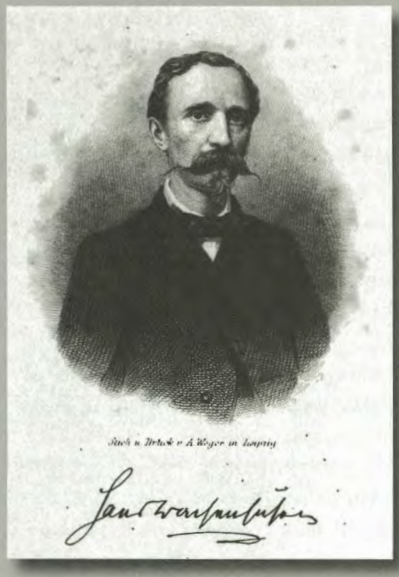

Ханс ВАХЕНХУЗЕН

му принадлежат към т.нар. „литература на железниците“ – книги, които могат да се купят на гарите за приятно прекарване на пътуването.

България и българите попадат в полезрението на В., когато отразява дунавската фаза на Кримската война 1853–56. Тогава се раждат пътеписните репортажи „От Видин до Стамбул“ (1855) и „Посещение в турския лагер“ (1855). През втората половина на 70-те г. на XIX в. В. издава няколко художествени произведения, свързани с теми предимно от бълг. история – „Турският казак“ (1876), „Вампирът. Новела от България“ (1878) и „Хайдукът. Разказ из руско-турската война“ (1879). В. създава интересен образ на българите, стреми се да обхване и осмисли тях-

ната съдба в миналото и настоящето, вплита бълг. проблематика в приключенски сюжети, повлияни от някои романи на Карл Май. Интерес предизвикват картините на бита на българите, поминък, основни занаяти и търговия. Специално внимание В. отделя на описание на българката – облекло, красота, трудолюбие, характер, социален живот.

Съч. Rheinfahrt: Von den Quellen des Rheins bis zum Meere. – Stuttgart: Kröner, 1875. Von Widdin nach Stambul. Leipzig:Verlag von Carl B. Lorck, 1855. Ein Besuch im türkischen Lager. Leipzig, 1855. Der türkische Kosak. Erzählung. Berlin, 1876. Der Vampyr. Novelle aus Bulgarien. Stuttgart und Leipzig, 1878. Der Heiduck. Erzählung aus dem russisch-türkischen Krieg, Heidelberg, 1879.

Лит. Чернокожев, Н. България – стереотипи и екзотика. Техника на сглобяване на български образ в немскоезичната книжнина от XIX век. С., 2012.

Н. Чернокожев

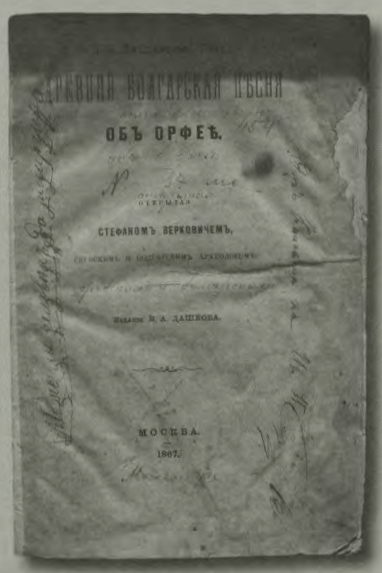

„Древняя болгарская песня об Орфее“ на Стефан ВЕРКОВИЧ

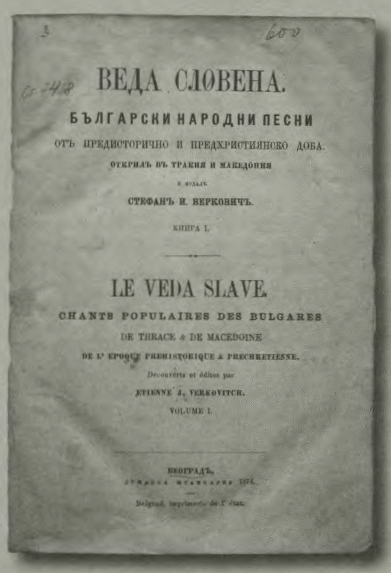

„ВЕДА СЛОВЕНА“. Книга 1, 1874

„ВЕДА СЛОВЕНА“ (букв. познание за славяните) – два тома с бълг. народни песни, обнародвани от Ст. *Веркович* през 1874 и 1881; включват корпус от митически и обредни песни и някои прозаични жанрове – приказки, легенди, предания и др. Въпросът за автентичността на „В.С.“ е един от нерешените научни проблеми на XIX–XX в. с голям потенциал за „преобръщане“ на утвърдени представи в историята, фолклористиката, теорията на цивилизациите.

През 1867 фолклористът и етнографът Ст. Веркович изпраща на Първата всерус. етнографска изложба в Москва, съпътстваща Първия славянски конгрес, народната песен „Орфеева женитба со керка на харапска крале“ (853 стиха), издадена в отделна брошура като „Древняя болгарская песня об Орфее, открытая Стефаном Верковичем“, преведена на рус. език от Р. *Жинзифов*. С тази публикация започва „въпросът“ „В.С.“. Веркович е отличен с грамота и орден „Св. Ана“. Той подготвя за издаване записаните песни. Първият том съдържа 16 песни (7956 стиха), включена е и песента за Орфей. Творбите не са подредени тематично или календарно-обредно, а са обвързани единствено от фантазно-митологична гледна точка. В сюжетно отношение записаните текстове представят заселването на Дунавска земя и нейното преобразяване (цивилизоване), женитбата на девойка за Слънцето, живота на Орфей. Вторият том съдържа 110 обредни песни (10 438 стиха) и две притурки. В първата притурка има 32 битови песни (4875 стиха); във втората – песента „Опрю се жени за мома Врида, дъщеря на Юдинска краля“ (401 стиха). Във ведическите песни се наблюдават късни наслагвания от християнско време, от средновековната и възрожденската култура на местното население; същевременно те съхраняват паметта за древни вярвания и практики, за повратни събития от живота на тракийските и славянските племена. За установяване на смисловите пластове във фолклорните текстове пръв пише Г. С. *Раковски*, обосновал и развил метода на „фолклорната археология“. Важно значение имат песните, разкриващи цивилизационното развитие на човешкото общество: как са изобретени ралото, сърпът, косерът, лодката; кой научава човека на земеделска работа и на изготвяне на хранителни продукти.

Някои ведически песни от сборника на Веркович са обнародвани и в други страни: „Le mariage

du roi Barianska avec la jeune Danubienne“ („Сватбата на цар Барианска с млада Дунавка“. – „Bulletin de l`école française d`Athènes“, 1870, № 8; 11 митически песни в сборника на О. Дозон „Chansons populaires Bulgares inédites“ („Неиздадени български народни песни“, Paris, 1875); „Песен за Горче“ („Славянства“, 1896, № 6); „Мирчо войвода и три змея срещу една ламя“ и „Юнак Димитър се бори със змееве“ (СбНУ, 10, 1894). Към корпуса от песенни и прозаични жанрове на „В.С.“ спадат още запазените в НА БАН записи, предвидени от Веркович за книга трета. Изгубени, засега, са фолклорните материали, подробно изброени в „Опис на ръкописите от неиздадените и издадени песни, предания, приказки, разговори, наставления, сновидения и преписката на покойния Стефан Ил. Веркович“, съставен от И. *Шопов* и изпратен в М-вото на народното просвещение през юли 1892. Тетрадките, предложени за откупуване, са съдържали: песни за Александър Македонски, раждането на Вишну Бога, раждането на Коледа Бога, „личните дни“ (Власин, Градин, Агнин, Волин, Сирин, Сурвак), „мръсните“ дни, „Орфей – как търси либе спроти себе си“, за смъртта на Орфей, женитбите и битките на различни „юнаци“, изнамирането на азбуката и др.

През 1997 излиза пълно издание на „В.С.“ в 2 т., подготвено от Б. Христов, с богат научен коментар. Б. Богданов, автор на предг. „Загадката „Веда Словена“, заявява: „Първото и единствено издание на „Веда Словена“, на тази толкова българска книга, е осъществено в два последователни тома преди повече от столетие вън от пределите на страната ни“. Първият том на новото издание включва двете книги от първата им публикация и препечатан с незначителни съкращения труда на Ив. *Богданов* „Веда Словена“ и нашето време“. Осъвременяването на текста на „В.С.“ е обосновано от Л. Антонова в „Принципи за предаване на текста на „Веда Словена“ в съвременното издание“ (с. 449–455) и засяга предимно графичната система на езика, като стремежът е да се съхрани автентичният облик на изданието. Антонова представя „Анализ на езика на „Веда Словена“ (с. 471–493) и дава „Речник на диалектните думи“ (с. 637–639). Приложени са и 10 диалектни карти от Т. Костова. В тома са представени и авторитетни изследвания върху „В.С.“ (Ив. *Шишманов*, М. *Арнаудов*), писма от фонда на Веркович (кореспонденцията с Ив. *Гологанов* и др.), „Хроника на спора за „Веда Словена“ (М. Беновска, П. Бочков). Въпреки уговорката на съставителя Б. Христов, че изданието „не претендира за изчерпателност на темата „Веда Словена“, то успява да представи авторитетните мнения, да проследи дискусиите, да очертае феномена „В.С.“ През 2013 излиза друго двутомно издание – „Веда Словена. Български народни песни от предисторическо и предхристиянско време…“. Според предг. изданието „предлага на читателя оригиналния текст на „Веда Словена“. Нови издания на „В.С.“ излизат в Русия (2003; 2013).

Веркович нарича „В.С.“ „Родопското откритие“ и „народен химн на възраст 2500 години“; той я прави дело на своя живот, защитава упорито и последователно нейната автентичност, фолклорните и поетическите ѝ достойнства. Дълго време живее с мисълта „да открие в Родопите доказателства за приноса на коренното население в развитието на европейската цивилизация“ (писмо до А. Вукоманович). Още след появата на „Древняя болгарская песня об Орфее“ много учени приемат с възторг факта, че е възможно да съществува памет за толкова далечни предхристиянски времена. Е. Бюрнуф, преподавател във фр. колеж в Атина, счита за епохално откритието на Веркович и препоръчва на фр. правителство проверка на достоверността на песните – извършена независимо от А. Дюмон (1868) и от О. Дозон (1872). И двете проверки дават положителен отговор на поставения въпрос. Възрожденският краевед Ст. *Захариев* подготвя за печат труда си „Забележки и свидетелства от народните песни и повести върху новооткритите химни в Македония от познатия археолог Стефана И. Верковича“, изгорял в дома му през Руско-тур. освободителна война 1877–78. Положителни са оценките на пол. проф. Ал. Ходзко, преподавател в Колеж дьо Франс, на Я. Шафарик от Белградския истор. музей, на Л. Гайтлер, проф. по слав. езикознание в Загребския университет. Появяват се и съмнения за мистификация. Първият учен, заявил недоверието си към „В.С.“, е Л. *Леже*. Той прехвърля аргументацията от текстовете към личността на техния откривател: „Веркович е търговец на старини, т.е. той умишлено състарява стоката за повече пари“; след Леже това ще се окаже главната претенция към достоверността на записите. Й. Иречек, проф. по история в Пражкия университет, твърди, че не е възможно родопските помаци да съхраняват памет за преселението на славяните от Индия. И той, както и Л. Леже, отричат „В.С.“ поради факта, че юж. славяни имат склонност да наподобяват народното творчество с политическа цел, пример за тях е доказаната мистификация на „Краледворски ръкопис“ и „Зеленгорски ръкопис“ от В. Ханка, на срб. народни песни от А. Доде, както и на сборника, съставен от М. Милоевич. За В. *Ягич* „В.С.“ е „атентат срещу славянската народна поезия“; за М. Арнаудов възникването на „В.С.“ е плод на „митоманско увлечение, породено от теориите на Георги Раковски“; за Г. Тодоровски Веркович е под влияние на „параноиден комплекс и мегаломанска страст“. К. *Иречек* смята, че „В.С.“ е „смешен фалшификат, песните се различават много от песните,

събрани от Миладиновци, „нямат смисъл, нито размер“. Веркович докрай вярва в научната почтеност на своите отрицатели. Най-категоричният му жест в това отношение е, че предава по-голямата част от архива си на Ив. Шишманов, убеден, че ще промени мнението си, ако се запознае с материалите. Рус. изследователи А. Н. *Пипин*, П. А. Лавров, И. И. *Срезневски*, В. Милер предпочитат изчаквателна и условна позиция спрямо сборниците с ведически песни.

В България въпросът за „В.С.“ се повдига след Освобождението от С. Данев със статията „За българските народни песни“ (1880), публикувана в сп. „Наука“, в която изразява положително мнение, както и Теодосий Скопски, К. *Шапкарев,* Д. *Маринов,* М. Москов, Х. Попконстантинов, Х. Захариев. Шишманов основава отрицателното си отношение към „В.С.“ върху мнението на Л. Леже и К. Иречек; Б. *Пенев* и Б. *Ангелов* – върху написаното от Шишманов. М. Арнаудов ползва бел. и скиците на Шишманов в архива му за своя труд „Веркович и „Веда Словена“, но никъде не отбелязва това. П. *Динеков* и Б. *Ничев* употребяват усилията си в защита на високата компетентност на учените-предходници, отхвърлили „В.С.“ През 1980 в бълг. академични среди е предизвикана дискусия на тема „В.С.“ – мистификация или мистифицирана“, в която участват изтъкнати изследователи от БАН, от университети и творчески сдружения – както привърженици, така и отрицатели (Кр. Куюмджиев, Св. Игов, Ил. *Конев,* Н. Георгиев, М. Неделчев, Н. Гайдаров, Н. Стефанова и др.). Дискусията е подбудена от дългогодишната програма „Бесика“ на Комитета за изкуство и култура, чийто координатор в Родопите е Т. *Ризников*. Той добавя нови доказателства за съществуването на ведически произведения, топонимични свидетелства, археологически паметници (в това число за храма на Орфей). Резултатите от дискусията отново не довеждат до окончателно становище, но изиграват важна роля за подбуждане на обществения интерес към „В.С.“

Ст. Веркович започва да събира целенасочено ведически песни след 1865, когато се запознава с Ив. *Гологанов.* Той му поставя задачата да разпитва и да запише старинни песни. С течение на времето тематиката на записваните песни се разширява неимоверно много. Сериозен научен въпрос е – кой, къде, от кого и как е извършвал записите на ведическите песни. Обикновено се споменават двама души – Веркович и Гологанов. На практика помощниците са били повече, някои от тях са споменати в писма и документи, други – не са (в увода на т. 1. Веркович пише общо за „мои приятели събирачи и записвачи“). Регионът, където са записани текстове, е между горните течения на реките Струма и Места, Южен Пирин и Баташката планина; конкретно споменати от Веркович са селата Кочен, Долно Дряново, Горно Дряново, Крушево, Рибница, Теплен, Абланица, Крабул, Барутин, Корово, Иланджи, Каскали, Лъджене, Джиджово, Баня, Чавдърли, Дьовлен, Селче, Лозница, а споменатите от Гологанов села са Слешница, Радово, Орникьой, Велюво, Герман, Лехово, Ловча, Кърчово, Търлис, Крушево, Радово, Горно Броди. Средата, запазила песните и преданията, е определена от Ив. Богданов като „така наречените славини със силен примес от трако-илирийски етнически компоненти“. Веркович подчертава, че селяните-певци са мървaци и помаци, сред които няма нито един християнин (езикът е мървашки диалект). Песните са записвани при рецитация от певците. Гологанов записва текстовете на мървашки диалект – дори когато те са изказвани на помашки диалект. Както личи от кореспонденцията между него и Веркович, текстовете преминават етап на сверяване с първообразите и поправка (лексикална и ритмическа), за която инициатор обикновено е Веркович.

Важен научен въпрос е не само дали ведическите песни и предания са достоверни, но и ако не са – дали имат своите корени в бълг. народно творчество. Освен анализите на текстовете от фолклорна, диалектоложка, културологична и фолклорно-археологична гледна точка, които не могат да дадат окончателно решение на въпроса, трябва да се имат предвид и извършените проверки. Анкетите, проведени от Дозон (1872), Л. Гайтлер (1875) и Вл. Качановски (1883) достигат до положителна оценка за почтеността на Гологанов. Други анкетьори издирват посочените от Веркович певци, търсят песни и предания с подобна проблематика. За ок. 110 г. са извършени повече от 20 анкети от различни лица – българи и чужденци – хора с различна подготовка и предварителна осведоменост. Всички те показват, че сред учените се обособяват две различни, но категорични позиции, които остават непроменени.

Културноистор. концепция, която Веркович изгражда въз основа на „В.С.“ през периода на Бълг. възраждане, безспорно изиграва съществена роля, както за националноидентификационните процеси, така и за развитието на научноизследователската мисъл. Тя има допирни точки с възгледите на Й. -*Джинот*, Раковски, Ц. *Гинчев* по отношение на националнопатриотичните насоки, така необходими при идентификационните процеси през Бълг. възраждане. В университетските курсове, в отделните публикации, в общественото съзнание се е утвърдило схващането, че „В.С.“ е мистификация. Изцяло се отхвърля съществуването ѝ като митопоетически факт, който настоява за проучване от гледна точка на културнофантазното творческо усилие на неговия автор/автори. От капиталното издание „В.С.“

през 1997 с коментарите към него (на езиковеди, диалектолози, фолклористи) става ясно, че записите на Гологанов отразяват три различни диалекта от три различни територии, които трудно могат да бъдат мистифицирани.

Изясняването на истор. събития от най-древно време, за което съществуват объркани и противоречиви сведения, не може да способства за окончателното разрешаване на въпроса. „В.С.“ е сложен научен проблем, който засяга изключително много и различни области на човешкото познание, много подходи и методологии; изисква комплексно проучване (етноложко, езиковедско, истор., културологично), каквото не е по силите на отделни учени. Продължава да бъде едно от средоточията на научни насоки и тенденции, на неясни и неизяснени докрай въпроси. НА БАН, ф. 14 (Ст. Веркович), НБКМ–БИА, ф. 115 (Ст. Веркович). Материали в: НА БАН, ф. 11, а.е. 254, а.е. 384 а, ф. 58.

Съч. Веркович, Ст. 1. Древняя болгарская песня об Орфее. Открытая Стефаном Верковичем, сербским и болгарским археологом. М., 1867; 2. Веда Словена. Български народни песни от предисторично и предхристиянско доба. Открил в Тракия и Македония и издал Стефан Ил. Веркович. Кн. 1. Београд, 1874; 3. Веда Словена. Обрядни песни от езическо време. Упазени со устно предание при Македоно-Родопските Българо-помаци. Собрани и издани Стефаном Ил. Верковичем. Книга друга. Санкт Петербург, 1881. Chansons populaires Bulgares inédites, publiées et traduites par Auguste Dozon. Paris, 1875. Веда Словена. Т. 1–2. Съст. Б. Христов, предг. Б. Богданов. С., 1997. Асов, Ал. Славянские Веды (Перевод с болгаро-помакского). М., 2003. Веда славян. Болгарские народные песни предисторического и предхристианского времени. Открыл в Фракии и Македонии и издал Стефан И. Веркович. Перевод с древнеболгарского языка Барсукова, В. Г. М., 2011. Веда Словена. Кн. 1–2. Български народни песни от предисторическо и предхристиянско време, открити в Тракия и Македония и издадени от Стефан И. Веркович. Предг., съст. и превод Я. Иванов. С., 2013.

Лит. Dumont, A. Les Balcanes et Adriatique. Paris, 1873. Dozon, A. Les chants populaires Bulgares. Rapports sur une mission littéraire en Macédoine. Paris, 1873. Léger, L. Les chants Bulgares du Rhodope d'après un Travail de Mr Dozon. – Revue politique et littéraire, № 21, 1873. Hodzko, Al. Etudes Bulgares. Mythologie des chants slaves du mont Rhodope. Paris, 1874. Отзивы родопских песнях Стефана Ильича Верковича. Санкт Петербург, 1879. Данев, С. За българските народни песни. – Наука, 1880, № 10–12. Шишманов, Ив. Д. 1. Значението и задачата на нашата етнография. – СбНУ, 1, 1889; 2. Glück und Ende eine rberuhmter literarischen Mystifikation. – Archiv fur slavische Philologie, 1903, № 25; 3. Френската наука и Веда Словена. С особен оглед към критиката на Луи Леже. – В: Сборник в чест и в памет на Луи Леже. С., 1925; 4. Л. Гайтлер защитник на Верковичевата „Веда Словена“. – Sbornik praci venovnych prof. dr Vaclavu Tillovi k šedemsatym narozeniam. Praha, 1927, Динеков, П. Делото на Стефан Веркович. Предг. – В: Народни песни на македонските българи. Събрал Стефан Веркович. 2. изд. С., 1966. Арнаудов, М. Веркович и „Веда Словена“. Принос към историята на българския фолклор и българското Възраждане в Македония. С неизвестни доклади, писма и документи от 1855 до 1893 г. – СбНУ, 52, 1968. Документи за Българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович. 1860–1893. С., 1969. Тодоровски, Г. Веда Словена. Скопје, 1979. Куюмджиев, Кр. 1. Една народна песен и един въпрос. – Литературен фронт, № 5, 1981; 2. Милион въпроси. – В кн. му: Словото – творец. С., 1989. Ризников, Т. „Веда Словена“ – мистификация или мистифицирана? – АБВ, № 28, 29, 1981. Георгиев, Н. „Случаят Гологанов“. „Веда Словена“ – мистификация или мистифицирана? – Пак там, № 45, 1981. Шимански, Т. От езиковедска гледна точка. „Веда Словена“ – мистификация или мистифицирана? – Пак там, № 49, 1981. Богданов, Ив. „Веда Словена“ и нашето време. С., 1991. Неделчев, М. „Веда Словена“ и традиционната интелигенция. – В кн. му: Три студии. С, 1992. Гигов, Н. 1. Легенда ли е Орфей? С., 1992; 2. Орфей в Европа. С., 2000. Николов, А. Из кореспонденцията на И. А. Сирку с Хр. Попконстантинов. – Минало, 1997. № 3–4.

К. Михайлов

„ВЕК“ – седмичен обществено-политически вестник. Излиза в Цариград от 12 ян. 1874 до 8 май 1876, 3 г., 122 броя. Отпечатва се в печатницата на П. Карапетров и дружина. Притурка: „Век. Малко седмично издание“ (г. 2, 3 броя от 9, 22 март и 2 апр. 1875; г. 3, 1 брой). Абонати в 10 селища. Издател и редактор: М. *Балабанов*; редактор е и Хр. Т. Стоянов (г. 2, № 51, 1875). Сътрудници: Ат. *Шопов*, Хр. Т. Стоянов, С. С. *Бобчев*, В. Нейчев и др. Автор на

ВѢКЪ

ИЗДАВА СИ ВСЯКА СЪБОТА.

Вестник „ВЕК“, 1874–76

преобладаващата част от материалите е Балабанов. Програма: целите, задачите и тематиката на вестника са изложени в уводната му статия (г. 1, № 1). Изтъква се, че „В.“ ще бъде политическо издание, което ще представя „всякога точно и ясно преобладаващите в нашето общество мнения“, защото „един вестник не трябва да е само вестител на щото става, но още и искрен изяснител“. В рубриката „Външни новини“ се цитират статии от чуждестранния печат и мнения от вестници, издавани в Цариград, проследява се външнополитическия живот в различни европейски страни. Редакторът избягва да коментира политически въпроси и събития, като се съобразява с цензурата. През втората г. във всеки брой е поместена

информация за събитията в Босна и Херцеговина. Чрез дописки и материали от чуждестранния печат Балабанов разкрива и осъжда произвола на турците във въстаналите области. В рубриката „Вътрешни новини“ и „Дописки из Българско“ се съобщават вести от цялата страна, коментират се актуални за бълг. общество проблеми, дават се сведения за културния, обществения и стопанския живот на българите. Основна тема в тези рубрики е църковният въпрос – дейността на Бълг. екзархийски съвет, приложението на чл. 10 от Фермана 1870, отношенията между Цариградската патриаршия и Бълг. църква, борбата против схизмата, проблемът за седалището на бълг. църква. Балабанов води ожесточена борба срещу католическото и протестантското влияние в България. След Старозагорското въстание 1875 основна тема на дописките е тежкото положение на бълг. народ и безчинствата на турците. Във „В.“ се поместват серия дописки от П. И. *Берковски* за нечовешките условия, всред които живеят диарбекирските заточеници. В рубриките „Книжевни известия“ и „По книжнината и по науката“ е поместена информация из областта на културата и образованието, обнародват се заглавия, понякога и съдържанието на новоизлезли книги, съобщава се за предстоящи публикации или за международни научни срещи и дружества, за новости в географията, археологията, историята, изкуството. Рубриката „Разни“ представя разнообразни и любопитни съобщения. Балабанов прави опит да задоволи вкуса на читателя чрез романтичното и приключенското четиво, като отделя значително място на преводната литература, по-конкретно фр. – „Дяволското блато“ (г. 1, № 30–40) от Ж. Санд и „Скъперникът“ (г. 2, № 37–45, преводач М. Балабанов) от Молиер; „Атала“ (г. 2, № 46; г. 3, № 15) от Шатобриан и „Животът на Абеларда“ (г. 2, № 6, 9–12, преводач А. П. Шопов) от Ламартин; „Благополучното кораблекрушение“ (г. 2, № 13–17, преводачка Ан. Узунова); едноактната комедия „Ягън вар“ („Огън има“), първа песен от „Илиада“ (г. 2, № 10–18, преводач Ф. *Велев*); 3 стихотворения от Т. Г. Шевченко („Калинка“, г. 1, № 12, „Дума...“, г. 1, № 21; „Ой, защо си почерняло...“, г. 1, № 25, преводач Р. *Жинзифов*). Бълг. литература е представена с част от спомените на Балабанов за *Богословското училище на о. Халки* и за пребиваването му във Франция (г. 1, № 2, 3 и 5) и с ранни сатирични стихотворения от Ст. *Михайловски* („Към другарите ми демагоги (1-й май)“, г. 2, № 18; „Към един враг на православието“, г. 2, № 20; „Към един газетар демагог“, г. 2, № 24). Фейлетонната рубрика „Кога ще станем и ний хора“ съдържа сатирични статии от С. С. *Бобчев* под псевд. Батю и Кака. Поместват се и критични статии по езикови и литературни въпроси. „В.“ е спрян от цензурата. Продължава под заглавие „XIX-ий век“ от 7 февр. до 8 май 1876, след което отново е спрян заради материали, свързани с Априлското въстание 1876.

Лит. Боршуков, Г. История на ..., 21–22. Дойнов, Ст. С желание да бъдат полезни. – В: Върхове на българската журналистика. С., 1976, 249–257.

С. Бакърджиева-Лекова

ВЕКИЛСКИ, Михаил Петров (12.V.1850, Ловеч – 22.VII.1902, София) – учител и преводач. Баща му е векилин (бирник). Учи в Ловеч и в Пловдив при Й. *Груев*. Работи като санитарен служител в Ловеч (ок. 1865), домакин на Бълг. екзархия в Цариград (ок. 1870–73). Учител в Долни Дъбник (ок. 1873–74), Плевен (ок. 1874–75), Самоков (1875–77). Превежда от тур. език „История Ферхада и Ширин“. Публикува статията „Съгласие, общество и напредък“ във в. „Право“ (№ 18, 1873), стихотворението „Тежко ми е!“ и една дописка във в. „Напредък“ (№ 61, 1875; № 126, 1877). След Освобождението е административен служител, адвокат.

Съч. История на Ферхада и Ширин. Превел от турский на българский язик ... Напечатана с иждивлението на Стоенча Е., ловчанец. Русчюк (1870).

Лит. Урумов, Ив. Михаил Петров Векилски. – В: Ловеч и Ловчанско. Кн. 4. С., 1932.

Н. Пътова

ВЕЛЕВ (Велиев), Филип (1818, с. Габарево, Казанлъшко – 24.IX.1883, Казанлък) – книжовник, учебникар, преводач, учител. Учи в Казанлък и в Пловдив при Д. Славчев, става негов подидаскал. Учител в Казанлък (1848–52, 1869), Одрин (1852), Калофер (1859), Ст. Загора (1861). Преподава грц. език, словесност, катехизис. След Освобождението е околийски съдия в Казанлък.

Книжовните занимания на В. са в областта на преподаваните от него дисциплини. Съставя граматика на грц. език, която представя интересните му филол. възможности. Задълбочените му познания върху грц. език му позволяват да преведе хомилиите на Илия Миниат. Двете книги имат сериозен брой *спомоществователи*, което свидетелства за авторитета на В. пред тогавашното бълг. общество, както и за умелата му организаторска дейност. В. превежда, вероятно от фр. образци, и публикува първата възрожденска книга по реторика. Забележителен факт е неговият превод на „Илиада“, направен след големия спор за характера на преводаческото изкуство, повдигнат от Н. *Бончев* по повод превода на Омировото произведение от Гр. *Пърличев*. В. снабдява книгата си

с илюстрации и обяснителни бел. – доказателство за едно ново съзнание, което обръща внимание на оформлението на книжния продукт и начина на поднасянето му на *читателя*. Сътрудничи на в. „Право“ с репортажи за проведени тържества в Казанлък.

Съч. Граматика гръко-българска. Съставена и първо издадена за в полза на народните български училища от ... Цариград, 1860. Поучения в святата и великата Четиредесятница и в други недели през годината и знаменити празници. Съчинени и изречени от ... епископа Илия Миниата. Нине же първо преведени от… А напечатани с иждивението на с. Николов Стамболиева и съдружество от Казанлък. Русчюк, 1868. Кратка риторика. Събрана и преведена от ... за българскити училища. Виена, 1873. Омирова Илиада. Преведена от първообразното от ... и пояснена с разни митологически забележки, нужни за улеснение на читателя. Т. 1. Със заглавни картини пред сяка песен. Виена, 1875.

Лит. Омирът, преведен на български, и цензурата. – Век, № 49, 1875, Г е о р г и е в, М. 1. Филип Велев (Даскал Филип) (1818 – 24. IX. 1883). – В: Казанлък в миналото и днес. С., 1912; 2. Възраждането на град Казанлък. Пак там. С., 1923, 72–178. Б о з в е л и е в, К. Из моите спомени. – Год. Казанлък, 2, 1923, с. 321. М и л е в, Ал. Българските преводи на „Илиада“. – Изв. Инст. литература, 20, 1969. Видни учители в Старозагорски окръг. 1835–1944. Библиография Ст. Загора, 1973, с. 22. К о н с т а н т и н о в, П. Сказание за долината на розите. Казанлък през Възраждането. С., 1983, с. 184.

К. Михайлов

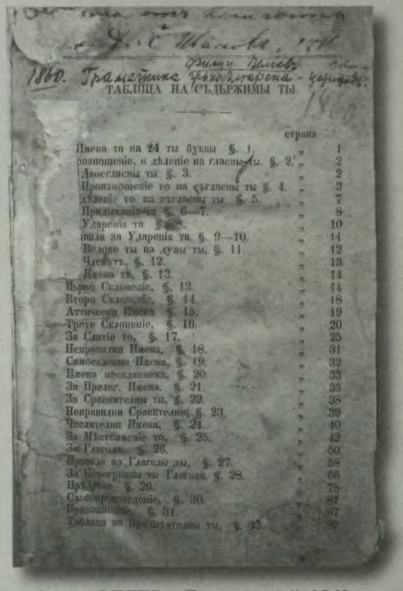

Филип ВЕЛЕВ. „Граматика...“, 1860

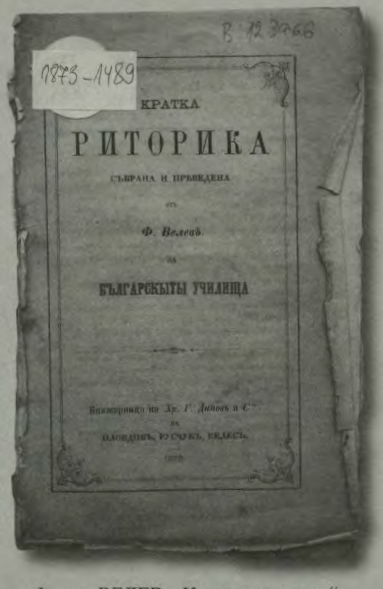

Филип ВЕЛЕВ. „Кратка риторика“, 1973

Печат на Велешкото българско училище от 1845

ВЕЛЕС – град в северната част на централна Македония (дн. в Република Македония), културен и просветен център през Възраждането, център на велешката кааза, косовски (скопски) вилает. В. е самостоятелна епархия с епископски престол. През античността се нарича Билазора и е център на Пеония. С името В. е известен от XI в. В средновековния град е имало голям манастир с църква „Св. Димитър“ (XIV в.) и общоградска църква „Св. Никола“ (XIV в.). В края на XIX в. наброява 20 000 ж., от които 2000 турци, 560 цигани, 200 куцовласи, а останалите – българи. Разположен е на двата бряга на р. Вардар, което обуславя наличието на две общини с отделно управление (обединяват се през 1870). През османското владичество епархията е част от Охридската архиепископия, впоследствие Грц. патриаршия завладява административно духовното управление. Въпреки това духовният живот се организира от бълг. общини, които твърдо се противопоставят на грц. „мегали политика“. В началото на XIX в. владиката Игнатий изпълнява указание на Фенерската патриаршия и изгаря много бълг. книги, представени за еретически (по свидетелство на поп Георги, който му помага). В града има метох на Рилския манастир с малка църква (махалата Спротивек) и параклис (махалата Пърцорек). В метоха съществува училище, в което се преподава черковнославянски език по богослужебните книги. От 1810 частни учители преподават черковнославянски език; същесвуват спомени за даскал поп Наум – 1790–1815, и сина му – даскал Кице – 1815–35. През първата половина на XIX в. преподават: даскал Митре (учил момчета и момичета заедно), даскал Спиридон, Костадин Самоковлията, Георги Скотев, Димко Х. Давчев, Й. Х.-*Джинот*. През 1837 се построява нова църква „Св. Спас“ на източния бряг; през 1840 – „Св. Пантелеймон“ на западния. В 1832 се организира об-

щинско училище, в което образованието е безплатно. През 1840 Й. Х.-Джинот създава във В. първото бълг. училище и в него пръв въвежда *взаимоучителната метода*, създава нова организация, нова учебна програма. В общинското образование обновление внася монах Дамаскин (впоследствие посочен от населението за велешки владика). Още по-сериозен тласък на образованието дава Г. *Икономов* от Дупница (той чества паметта на св. св. Кирил и Методий през 1858). От 1853 има девическо училище. Сред учителките са: баба Неделя *Петкова*, дъщеря ѝ Станислава, Мария Сръбкинята, Сава Дудакова, Зюмбюля Петрова. По инициатива на търговеца Ангелко Палашов през 1843 се учредява първото училищно настоятелство (Пърцорек). През 1847 владика става българинът Авксентий от Самоков, бъдещият деец на бълг. църковно-национална борба *Авксентий Велешки*, което предизвиква омразата на първенците и богатите турци, тъй като защитава неотклонно обикновените хора. Велешани се включват в борбата за изгонване на грц. владици при епископството на Антим (1856–68) и я довеждат до успех. На 5 дек. 1867 на общоградско събрание се взима решение велешка епархия да се отдели от Цариградската патриаршия. На 7 ян. 1868 с телеграма на Великия везир се съобщава, че нежеланият Антим е отстранен. През Възраждането жителите на града издигат часовникова кула, сходна с кулите в Банско и Трявна. След Берлинския конгрес В. остава в границите на Османската империя и това е причина за изселването на много българи, което довежда до западането на града.

Книжовният живот във В. е свързан с имената на някои от преподавателите. През 1860 Хр. Г. *Данов* открива във В. филиал на своята книжарница. К. *Босилков* обикаля селищата като пътуващ книжар, открива книжарница в града (1868–72) и разпространява изданията на Хр. Г. Данов. С разпространение на книги се занимава и Й. Хаджиконстантинов-Джинот. Известна с добрата си уредба е личната му библиотека. От В. той изпраща в *периодичния печат* дописки и стихотворения, тук поставя драмата си „Минерва и девет музи, и Остримеч се разговарят ради изгубена България“, както и редица школски диалози. През 1866 Р. *Жинзифов* при пътуването си из българско събира фолклорни материали и от Велешко. От 1819 до 1875 велешани са активни *спомоществователи* на 28 книги (ок. 692 екз.), 11 вестници и списания.

Лит. Албум-алманах „Македония“. С., 1931. К ъ н ч о в, В. Сегашното и недавното минало на град Велес. – В: Избрани произведения в два тома. Т. 2. С., 1970. Л е к о в, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001.

К. Михайлов

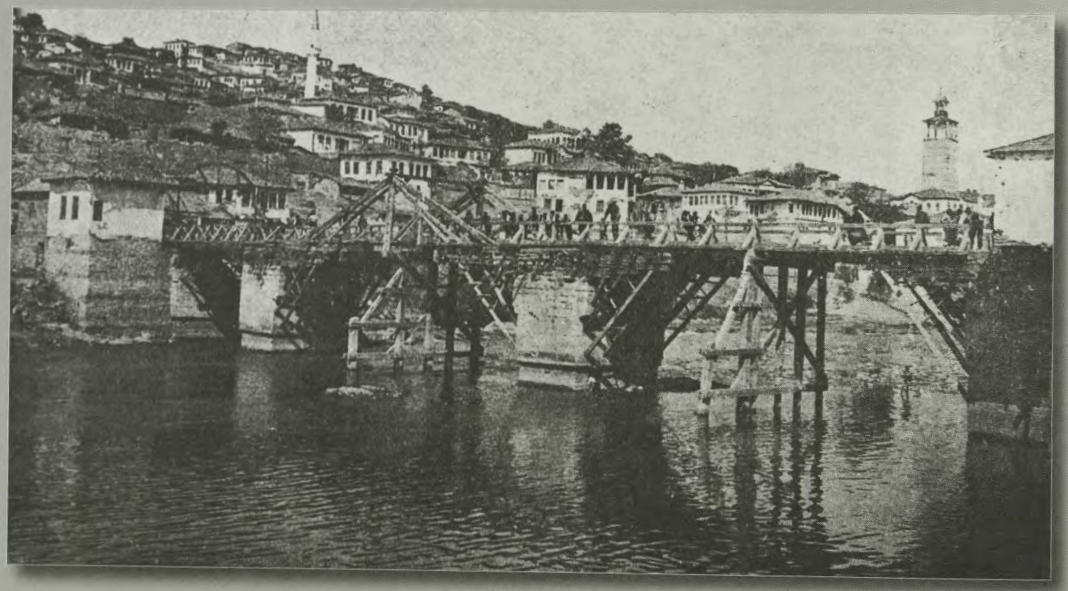

ВЕЛЕС

ВЕЛИКИ (Velichi), Константин Николае (6.X.1912, Галац, Румъния – 13.IX.1997, Букурещ) – румънски историк българист, преводач. Завършва история в Букурещкия университет (1933) и Висшата школа за архивистика и славянска палеография (1934). Лектор, доц. и проф. в Букурещкия университет (1956–75), гл.н.с. (от 1967) и проф. (1971) в Инст. за изследване на Югоизт. Европа в Букурещ. Д-р по философия и филология на Букурещкия универси-

тет (1946). Член на Съюза на писателите в Румъния (от 1968). Подпредседател на Асоциацията на славистите в Румъния (1968–93). Член на смесените румъно-бълг. комисии по история (от 1963), за истор. паметници (1971–76), за учебници (1971–85). Редактор на поредицата „Romanoslavica“ и на др. истор. издания. Чуждестранен член на БАН (1989), почетен д-р на СУ (1993).

Като учител в Рум. гимназия в София (1934–41) и като лектор по рум. език в СУ В. се запознава основно с бълг. история и бълг. литература, слуша лекции в Историко-филол. ф-т, специализира при Ст. *Романски*. Изследва българо-рум. отношения от времето на османското владичество, главно XIX в. Публикува документи и проучвания за бълг. преселнически движения на север от р. Дунав, за икономическото положение, политическата и културната действителност на българите в Румъния, връзките им с рум. общественост. Изтъква благоприятните условия, позволили на бълг. емиграция в Румъния да стане водеща сила в Бълг. възраждане. Основно проучва и хвърля нова светлина върху Браилските бунтове, разкривайки общите действия на българи, румънци, сърби и гърци. Изнася нови данни за Г. С. *Раковски*, Г. *Пешаков*, П. *Берон*, Ив. *Селимински*, А. *Некович*, Н. *Пиколо*, Г. Мамарчев – „Един славяно-румънски поет: Георги Пешаков“ (на фр. език – Romanoslavica, Букурещ, 1968, № 16.), „Нови приноси за литературната дейност на Георги Пешаков“ („Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век“, 1980), „Александър-Йон Куза, Георги С. Раковски и вестник „Бъдущност“ (на фр. език – „Etudes balkaniques“, 1970, № 3) и др. По-важните му студии за преселванията, за дейци и организации на национално-освободителното движение, училищното дело и др. са събрани в книгата му „Страници от миналото на българския народ“. Ценни насоки в изучаването на културните процеси дават трудовете му „Приносът на българската емиграция във Влашко за политическото и културното възраждане на българския народ (1762–1850)“ (на фр. език), „Културната дейност на българските емигранти в Румъния“ („Славянские культуры и Балканы“. Т. 2. 1978) и др. Научноизследователските интереси на В. включват въпроси на балканистиката, на историографията – „Проблеми на българската история и румъно-българските отношения в румънската историография (1944–1972 г.)“ („Проблеми на българската историография“, 1973). Трудовете му, повече от 220 заглавия на рум., бълг., фр., рус. и англ. език, допринасят значително за проучването на Бълг. възраждане и за популяризирането на бълг. проблематика в международни научни среди. В. е активен преводач и популяризатор на бълг. литература в Румъния. Издава две антологии на бълг. проза – „Pagini din proza bulgară“ („Страници от българската проза“, 1959), „Glasuri din Balcani“ („Гласове от Балкана“, 1970). Превежда творби от Л. *Каравелов* – „Poveştiri“ („Повести“, 1956), Ив. *Вазов*, З. *Стоянов*, Ал. Константинов, Елин-Пелин, Й. Йовков, Ст. Л. Костов, А. Каралийчев, С. Минков, Д. Димов, Ем. Станев, Г. Караславов, П. Вежинов и др. Автор е на много отзиви и рецензии за научни трудове върху бълг. история, за художествени произведения и културни прояви. Един от най-изтъкнатите чуждестранни българисти.

Съч. Културни връзки между българи и румъни в началото на Българското възраждане. С., 1945. Mişcările revoluţionare de la Brăila din 1841–1843. Bucureşti, 1958 (на бълг. език: Браилските бунтове 1841–1843. Поправено и доп. изд., С., 1968). La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la Renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762–1850). Bucarest, 1970. Republica populară Bulgaria. Bucureşti, 1973. Curs de istoria modernă a Bulgariei. Bucureşti, 1974. Под знамето на свободата. С., 1976. La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850–1878). Bucarest, 1979. Conspiratorii. Bucureşti, 1979. România şi Renaşterea bulgară. Bucureşti, 1980. Българската емиграция във Влашко след Руско-турската война 1828–1829. Сб. документи [съавт. с В. Трайков]. С., 1980. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение 1850–1878. С., 1982. Страници от миналото на българския народ. С., 1987. Hristo Botev în România. Brăila, 1997.

Лит. Ганев, Т. Н. Constantin N. Velichi. Mişcările revoluţionare de la Brăila din 1841–1843. – Истор. преглед, 1961, № 2. Жечев, Н. 1. Константин Н. Велики. Браилските бунтове 1841–1943. – Изв. бълг. истор. дружество, 28, 1972; 2. Проф. Константин Велики и проблемите на Българското възраждане. – Истор. преглед, 1992, № 8–9; 3. Проф. Д-р Константин Велики (1912–1997). – В: Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития. Год. Общобълг. национален комитет „В. Левски“. Т. 2. 1999. Христов, Хр. В. C. N. Velichi. La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762–1850). – Истор. преглед, 1974, № 6. Възвъзова-Каратеодорова, К., Б. А. Цветкова, В. Протич. Константин Н. Велики – дългогодишен неуморен изследовател на българо-румънските връзки през епохата на Възраждането. – Изв. НБКМ, 14, 1976. Дамянов, С. Българската емиграция във Влахия след руско-турската война 1828–29. Сб. от документи. Съст. К. Велики и В. Трайков. – Истор. преглед, 1981, № 2. Cernovodeanu, P. România şi Renasterea Bulgară. – Revue Roumaine d'histoire, 1981, № 3. Николова, С. България в научните интереси на Константин Велики. – Литературна мисъл, 1982, № 9; Трайков, В. Професор д-р Константин Велики. – Литературна история, 1985, № 13; 2. Проф. Д-р Константин Велики (Румъния) – Истор. преглед, 1997, № 5–6; 3. Le prof. dr. Constantin N. Velichi. – Etudes balkaniques, 1998, № 1–2.

Ст. Таринска

ВЕЛИКО ТЪРНОВО – вж. *Търново*.

ВЕЛИКОВ, Димчо – учител, книговезец и издател. Работи в Котел през 60-те и 70-те г. на XIX в. Книжовните му занимания го представят като продължител на книжовната традиция на Софрониевците. Поправя и издава две книги от Й. *Кърчовски* – „Чудеса пресветия Богородици…“ (4. изд., 1867) и „Книга, нарицаемая Митарства...“ (4. изд., 1868, съвм. с учителя от Котел Хр. Райнов), поправя и из-

дава една книга от *Натанаил. Зографски* „Кратко християнско наставление...“ (2. попр. изд., 1868). Издател е и на две книги, които компилира и превежда. В статията „Нашето духовенство въобще“ („Слава“, 1871, № 6) апелира за по-образовано и достойно бълг. духовенство и предлага да бъдат открити духовни училища.

Съч. Посланието на Исуса Христа, мъките на грешните, сънът и молитвата на пресвята Богородица. Издава ... Русе, 1870. Български молитвеник. Събран и преведен от църковнославянски език и издаден от ... Русе, 1870.

Н. Пътова

ВЕЛИКСИН, Димитър (Д. Великов) (1834, Браила – X.1896, Париж) – поет и публицист. Роден в семейството на българи, преселници от Сливен или

Димитър ВЕЛИКСИН

Сливенско. Учи в Браила, вероятно в рум. и грц. училище. Самообразова се, овладява отлично фр. език. Помага на Г. С. *Раковски* при издаването на в. „Дунавски лебед“ в Белград – през ноем.–дек. 1861, и в. „Будущност“ и „Branitel“ в Букурещ – 1864. Установява връзки с рум. писатели и театрални дейци – Б. П. *Хасдеу*, К. А. Росети, Ч. *Болиак*, Дж. Баронзи, Ф. Тардини и др. Сближава се с участниците в ТЦБК (1867–68), арестуван е по повод преминаването в България на четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа. Поддържа приятелски отношения с Д. *Войников*, В. Д. *Стоянов*, А. *Савич*, по-късно участва в борбите около *Българското книжовно дружество* на страната на Хр. *Ботев*. Пребивава в Париж със задача да пише за българите във фр. вестници (юли 1869 – юни 1870). След 1872 се оттегля от активна обществена дейност, работи като секретар на Общинския съвет в Браила. През 1879 се преселва в София, служи в М-вото на вътрешните дела (1879–80) и в Бълг. дипломатическа агенция в Букурещ (1881–84).

В. се изявява в бълг. и в рум. литература, пише на няколко езика. Литературната си дейност започва на рум. език в началото на 60-те г., в бълг. литература се налага през 1867–68. Публикува повече от 40 стихотворения – на бълг. (15), рум. (22) и фр. (5) език, статии на рум. и фр., преводи на рум. от бълг. и фр. В поезията си прославя националноосвободителните борби – „Позив към българите“, „Въздишка за поляците“ (на рум.), „На Кандия“ (на рум.) и др.; критикува социални и морални недъзи – „Sutor non ultra crepidam“ („Обущарю, не повече от обувката“), „Човекът и бръмбарът“ (на рум.), „Просякът и вещицата“ (на рум.) и др.; величае обществени и културни дейци – „Лебедовата песен на един български изгнаник“ (на фр. език), посветено на Г. С. Раковски, „Сонет за г-ца Матилда К. Попович“ (една от първите бълг. актриси) и др. Възпява любовта и жената – „На една българка“, „Мисли връх женитбата“, „Незабравимата жена“ (на рум.) и др. Интересни са творбите му на философски и етични теми – „Сънят на един поет или бездната на атеизма“ (на рум.), „Една отломка от човеческото сърце“. Поезията му има епически характер, отличава се с многообразие на жанровите форми и стиха, но не ѝ достига оригиналност и дълбочина; някои произведения са римувана публицистика. В. превежда на рум. език стих. „The Irish Avatar“ („Ирландската аватара“) от Дж. Байрон и „Le Sénateur“ („Сенаторът“) от П. дьо Беранже, романа „Асен“ от З. Милковски (публикува само началото във в. „Branitel“), театрални сценки, които са изгубени; превежда от бълг. на рум. беседа на Ив. *Касабов* (1864). Публицистиката му е насочена към европейското обществено мнение, разкрива робското страдание и съпротивата на народа – брошурата „Раните на България“ (на фр., авторството на В. не е сигурно), статията „Истината за българските въстанически чети“ (на рум.) и др.; в статията „Мемоарът на мнимите български нотабили“ (на фр. и рум.) критикува остро дуализма и русофилството на „старите“, изтъква демократичната структура на бълг. общество. Сътрудничи на в. „Branitel“, „Дунавска зора“, „Народност“, „Македония“, сп. „Общ труд“, рум. в. „Buciumul“, „Trompeta Carpaţilor“, „Românul“, „Dîmboviţa“, „Reforma“, „L`Etoile d`Orient“ (излиза на фр.), сп. „Aghiuţă“, „Albina Pindului“ и др. Смята се, че е автор на анонимни материали във в. „Тъпан“. Редактира в. „Tromba mercantilă“ (1861), вероятно в. „Момче“ (1876), които не са запазени. Ученик на Раковски и на рум. поети „пашоптисти“ (от революцията 1848), В. става авторитетна фигура в литератур-

ния живот на бълг. емиграция в Румъния. Проводник е на зап. влияние (пряко и чрез посредничеството на рум. литература), допринася за тематично и жанрово обогатяване на бълг. поезия, популяризира сонетната форма. Поезията му на рум. език принадлежи към масовата литература. Псевд.: Vellisson. Материали в: НА БАН, ф. 22, а.е. 74, л. 1–4; НБКМ, ф. 5, а.е. 25, ф. 154, а.е. 5, л. 3, а.е. 9, л. 17–18; ф. 14, а.е. 762, л. 1–8,

Съч. Les plaies de la Bulgarie. Première partie. Galatz, 1867. Urare adresată cu ocaziunea anului nou 1877 domnului Ion C. Brătianu, preşedinte al consiliului de ministri şi Ministru de finanţe. Brăila, 1877. Съчинения. Съст., ред. и коментар Ст. Таринска, Р. Флоря. С., 1999.

Лит. К. [Д-р К. Кръстев]. Заглъхнали поети и забравени имена. 1. Д. Великсин. – Критика, 1891, № 6. Вазов, Ив. Велик син. Животописна беседа. – Мир, № 393, 1897. Начов, Н. Димитър Великсин (Историко-литературни бел.). – Илюстрация Светлина, 1898, № 3; 1907, № 9–10, 11–12. К.А.Ц. [Киряк Цанков] Няколко думи за Д. Великсина. – Бълг. сбирка, 1898, № 6. Грозев. М. [М. Кремен] Д. Великсин като поет. – Изв. Семинара славянска филология, 1, 1905. Чилингиров, Ст. Моменти от културния и политическия живот на България. 1. Нещо за Д. Великсин. – Пролом, 1923, № 7, 8. Bărbulescu, 1. Poetul bulgar Veliksin şi români. – Archiva, Iaşi, 1924, № 3–4. Табаков, С. Опит за история на град Сливен. Т. 2. С., 1924, 437–440. Иречек, К. Галерия от новобългарски типове. 2. Великсин. – Бълг. мисъл, 1930, № 2. Полянов, Д. Димитър Великсин (1840–1896). – В: В пантеона на Карнобат. Животописни статии и бел. С., 1939. Минчев, Д. Н. Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – Театър, 1957, № 11. Божинов, Ал. Димитър Великсин. – В кн. му: Минали дни. С., 1958. Капитанов, Хр. Димитър Великсин – виден български публицист. – Бълг. журналист, 1972, № 12. Баз-Фотиаде, Л. 1. Литературни проблеми в двуезичните българо-румънски вестници, излизали в Букурещ и Браила. – В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980; 2. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980, 130–131, 153–163 и др. Тодоров, Ил. 1. Билингвистичната поезия на Димитър Великсин. – В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980; 2. Баронзи и българската емиграция. – Analele Universităţii Bucureşti. Limbi şi literaturi străine, 1980, № 1; 3. Великсин и Адел Омер дьо Ел. – Литературна мисъл, 1986, № 1. Таринска, Ст. 1. Документи за театралната дейност на Добри Войников и браилските българи. – Литературна мисъл, 1983, № 9; 2. Присъствието на Димитър Великсин в румънския литературен живот. – Литературна история, № 13, 1985 [съвм. с Р. Флоря]; 3. Глас от Франция в защита на българите. – Антени, № 8, 1986; 4. Добри Войников и Димитър Великсин. – В: Добри Войников. Научни доклади. Пловдив, 1990. Флоря, Р. Димитър Великсин в контекста на румънската литература от средата на XIX век. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков. С., 1998. Леков, Д. История на... Т. 2. 429–435. Аретов, Н. Ботев и поетическите опити на някои негови предходници и съвременници (Георги Раковски, Димитър Великсин, Васил Попович и Кръстьо Пишурка). – В: Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития. Год. Общобълг. национален комитет и фондация „В. Левски“. Т. 10. С., 2008.

Ст. Таринска

ВЕЛИЧКОВ, Константин (К. В. Петков) (1855, Пазарджик – 15.XI.1907, Гренобъл, Франция) – писател, поет, драматург, преводач, обществен деец и политик, един от най-културните българи от втората половина на XIX в. Ражда се в семейството на Величко Петков Кюркчията и Мариола хаджи Стоянчова, преместили се в Пазарджик през 1850 от с. Згарлии, дн. Величково. Майка му е една от първите жени настоятелки на новосъздаденото „ученолюбиво женско дружество“ (вж. *Женски дружества*) в града. Сестра му, Теофана Величкова, ушива знамето на пазарджишките въстаници през 1876. В. учи в класното училище в Пазардажик. Стипендиант (по препоръка от Ст. *Захариев)* във фр. лицей в Галатасарай в Цариград (1868–74). Завръща се в Пазарджик и става учител в мъжкото класно училище (1874–76) – преподава бълг. и фр. език, история и география. Председател на читалище „Виделина“ (1884), по-късно става и негов библиотекар. В. взема активно участие в подготовката на Априлското въстание 1876 като член на Пазарджишкия революционен комитет. На 21 апр. 1876 апостолът В.

Константин ВЕЛИЧКОВ

Петлешков внася в дома на В. прокламацията от Панагюрище за обявяване на въстанието. Арестуван и заедно с баща си е затворен в Пазарджик, след това в Пловдив и Одрин. Осъден на смърт, освободен със застъпничеството на Европейската комисия. След освобождаването му няколко месеца е писар в Бълг. екзархия в Цариград. През Руско-тур. освободителна война 1877–78 се връща в България като преводач в щаба на рус. армия. След Освобождението заема различни длъжности: председател на окръжния административен съд в Пазарджик (1879–80), народен представител в Областното събрание в Пловдив (1879–85). През 1881 е приет „Закон за свободата на печата“ в Изт. Румелия, внесен по инициатива на Г.

Кръстевич. В. следва право в Париж (1880–81) и се приема, че има участие в създаването на този закон. Директор на просвещението в Изт. Румелия (1884). Ревностен защитник на Конституцията и радетел за обединена България, В. приема възторжено Съединението 1885. Премества се в София. За кратко (9–12 авг. 1886) е м-р на народното просвещение в правителството на митрополит Климент Браницки и Търновски (В. *Друмев*). По време на Стамболовия режим емигрира в чужбина и се обрича на „доброволно изгнание“ (Ив. *Вазов*), живее в Италия – изучава живопис във Флоренция (1886–89), посещава Рим. Учител в Солунската мъжка гимназия (1890–91) – „бълг. твърдина“ (по думите на С. *Радев*), създадена след Освобождението от *Йосиф I*. Живее и в Цариград, където работи в Бълг. екзархия (1891–94). М-р на съобщенията (1894), м-р на народното просвещение (1894–97) и м-р на търговията и земеделието (1897–98). Като м-р на народното просвещение има значителен принос за културното израстване на България: през 1896 внася в НС „Законопроект за депозиране на печатни издания в народните библиотеки“, създава Рисувалното училище (по-късно Художествена академия, дн. ВИИИ (НХА) „Николай Павлович“). Издейства стипендии за талантливи млади актьори, които да се обучават в Русия (Кр. Сарафов, А. Будевска и др.). През 1902 поема поста дипломатически агент в Белград, където остава до 1904, когато е пенсиониран. Вече болен от туберкулоза, заминава на лечение във Франция (1904–07). Завърнал се в България, В. не остава равнодушен към политическия живот: на представлението на пиесата „Доходно място“ от Н. Островски в Народния театър става от ложата и отправя предизвикателни слова към управляващите. Обречен на изолация, заминава за Гренобъл, където умира. Едва след 2 г. тленните му останки са пренесени в България. За това допринася и една гневна дописка на Вазов във в. „Ден“ (дек. 1908). Народен представител в VIII ОНС (1894). Редовен член на БКД (дн. БАН, 1884), номиниран заедно с личности като Ив. Вазов, В. *Берон,* М. *Балабанов,* Т. *Бурмов*, Т. *Икономов*, Ив. Евст. *Гешов* и др.

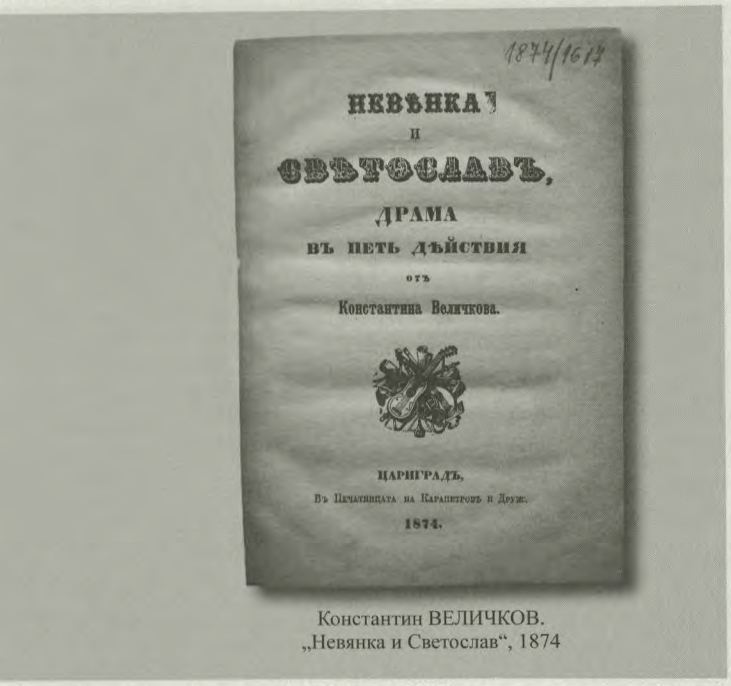

Константин ВЕЛИЧКОВ.
„Невянка и Светослав“, 1874

В. е пръв редактор на в. „Народний глас“ (1879), издаван от Др. *Манчов*, по-късно редактор става и Вазов. Заедно с него редактират сп. „Наука“, създават сп. „Зора“, от което излизат само 6 книжки (март – авг. 1885). Резултат от съвместната литературна дейност на „Манчовите поети и стихотворящи редактори“ е едноактният фарс „Господин Мортагон“, пръв бълг. опит за колективно творчество, публикуван в няколко последователни броя на „Народний глас“. Игран е в Пловдивския театър „Люксембург“. В. е основател на сп. „Училищен преглед“ (1896–1949), редактор на сп. „Летописи“ (1899–1905), редактор и сътрудник на сп. „Ученическа беседа“ (1900–04), сътрудник на пазарджишкото сп. „Лъча“ (публикува някои от писмата му от Рим, разкази и стихотворения, 1891) и др.

Творческото дело на В. е обемно и разностранно, но неравно. Пише почти във всички жанрове – драматургия, критика, поезия, белетристика, мемоаристика, публицистика, поезия за деца. Човек на три епохи – времето до Освобождението, последните десетилетия на XIX в. и първите години на XX в. – В. се включва и във възрожденската литературна традиция, и в проявите на новата бълг. литература. Започва творческия си път още като ученик в Галатасарай с превод (съвм. с Г. Николов) на драмата „Лукреция Борджия“ (1872) – първи превод на фр. писател В. Юго на бълг. език. Макар и неприета благосклонно от възрожденската критика (отзив на Т. *Икономов* в сп. „Читалище“, 1872, № 18), драмата има 795 *спомоществователи;* превежда и драмата „Русалка“ (1873) от Ал. С. Пушкин. Преводът на В. на поемата „Ад“ (1906) от Данте Алигиери, излязъл с оригиналните илюстрации на Густав Доре, е неговият културен подвиг. Превежда творби от М. Ю. Лермонтов, А. Ламартин, Фр. Шатобриан, Фр. Петрарка, Фр. Шилер, У. Шекспир, Ж. Расин, Молиер и др. Като ученик в лицея драматизира побългарената от Ст. *Захариев* повест „Наталья, боярская дочь“ от Н. М. Карамзин и създава първата си драма „Невянка и Светослав“, играна още тогава в Арменотурския театър „Османие“ в Цариград и в някои градове в бълг. предели. Посрещната е противоречиво, а Л. *Каравелов* отбелязва езика ѝ като „доволно гладък“. В.

създава и други драми, вече забравени – „Винчензо и Анжелина“, „Отечество“, „Опълченец“, „На морския бряг“ (1907, играна в Народния театър) и др.

Голям дял от творческото наследство на В. представлява поезията му. Основните теми – романтични чувства, носталгия по родното, великолепието на природата, бащината обич, актуални стихове за Македония под робство и др. – са предадени с поетическо умение, но все пак В. няма запомнящи се стихове. Със стихосбирката „Цариградски сонети“ се включва в традицията на европейския сонет от втората половина на XIX в.

В. има място и в историята на бълг. критика с много отзиви и рецензии –публикува мнения за произведения на Л. Каравелов, Хр. *Ботев*, Д. *Войников*, В. Друмев и др. Някои от тях издават верния му усет за поезия (определя П. К. Яворов като „поет на тъгата“), за културна история (високо оценява критическото издание на В. *Златарски* на „История во кратце…“ от йеросхимонах *Спиридон*), за драма (определя като „злополучна пиеса“ драмата „Отвъд“ от А. Страшимиров, а дава висока оценка на драмата му „Вампир“) и др. Като пример за литературноистор. и критическа мисъл може да бъде разглеждана и „Всеобща история на литературата“, в която онасловява част първа „Нашите учители“. Блестящ израз на литературното сътрудничество на В. и Вазов е двутомната „Българска христоматия“ (1884), издадена от Др. Манчов. В началото на първа част е поместен „Кратък исторически преглед на българската литература от Паисий до Освобождението“. В. има заслуги и за историята на детската поезия през XIX в. с книгата си „Детска гусла“, в която включва 65 творби, от тях 5 басни и 2 преводни стихотворения.

Творчески шедьовър на В. са „Писма от Рим“, които създава като художник и поет. Замислена като история на великите места във вечния град, книгата е написана под формата на писма и е блестящ образец за епистоларна проза в бълг. литература. Безспорно постижение за цялото му творчество е и мемоарното произведение „В темница“, в което разказва преживяванията си в тур. затвори през 1876. Проявява разказвачески талант, умение да психологизира настроенията и постъпките, дава ценни сведения за истор. лица. „В темница“ е ярка творба и поставя В. в редиците на изявените бълг. мемоаристи. В традицията на Каравеловата проза пише разкази и очерци – „Жертви и отмъщение“, „Заточеник“, „Найда“ и др., които не се отличават с особени художествени достойнства. Пише и личен дневник, който е публикуван и коментиран от Б. Делчев в т. 4 от петтомното издание на съчиненията му (1987). Дневникът има и културноистор. значение – отразява последните 10 г. от живота на В. като проследява литературните и политическите нрави, кривулиците на сложната му съдба, драмите на душата. НА БАН, ф. 125 (К. Величков). Фонд „Константин Величков“ при къща музей „К. Величков“ – Пазарджик. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 104, а.е. 2, л. 3; ДА – Пазарджик, ф. 569, оп. 5; НА БАН, ф. 11 к, ТД „Държавен архив“ – В. Търново, ф. 1041 к, оп. 1 и др.

Съч. Люкреция Борджиева. Драма в три действия от Виктор Юго. Преведена от … и Георги Николов, ученици в Лицейт. Цариград, 1872. Невянка и Светослав. Драма в пет действия от … Цариград, 1874. Отечество. Драма в 5 действия. Пловдив, 1881. Винчензо и Анжелина. Драма в 5 действия. Пловдив, 1882. Българска христоматия за в класовете на градските училища и реалните гимназии. Кн. 1–2 (съвм. с Ив. Вазов). Пловдив, 1884. Всеобща история на литературата. Ч. 1. Източни литератури. Ч. 2. Гръцка литература. Ч. 3. Римска литература. Пазарджик. 1891. Талисъмът. С., 1893. Писма от Рим. С., 1894. Детска гусла. С. 1894. В темница. С., 1899. Цариградски сонети. С., 1899. В решителния момент. С., 1901. Добре дошли. С., 1902. Чужда литература. С., 1914. Любен Каравелов. Очерк. Пловдив, 1938. Майка. Стихотворения за деца. С. 1943. Архивното наследство на К. Величков. – Литературен архив, Кн. 7. Под ред. на В. Вълчев. С., 1979. Избрани преводи на К. Величков. Под ред. на Ив. Сестримски. С., 1979. Цариградски сонети. В тъмница. Писма от Рим. Под ред. на Ив. Сестримски. С., 1980. Пълно събрание на съчиненията на К. Величков в 9 т. Предг. и ред. Ив. Вазов. С., 1911–1915. Избрани произведения. Под ред. на Ст. Попвасилев и Ив. Сестримски. С., 1955. Тъги и радости. Избрани произведения за деца и юноши. Под ред. на Г. Веселинов. С., 1957. Избрани произведения в 2 т. Под ред. на Ст. Попвасилев и Ив. Сестримски. С., 1966. Съчинения в 5 т. Т. 1–4. С., 1986–87; т. 5, 2005.

Лит. Ш и ш к о в. Т. Първа българска сцена на театра „Османие“. – Право, №. 51, 1872. К а р а в е л о в, Л. – Независимост, №. 31, 1874. Б о б ч е в, Ст. Невянка и Светослав (отзив в рубрика „Книжовни вести“). – Читалище, 1874, № 13. Б а л а б а н о в, М. Невянка и Светослав (отзив в рубрика „По книжнината и по науката“). – Век, № 34, 1874. Ш и ш м а н о в, Ив. Винчензо и Анжелина. – Наука, 1882, № 3–5. К р ъ с т е в, Кр. Поезия за деца. – Мисъл, 1894, № 7, 8. К о н с т а н т и н о в, Ал. Писмо на Бай Ганьо до Константина Величкова. – Знаме, № 20, 1894. Константин Величков. Биогр. бел. – Светлина, 1895, № 11. Б е н к о в. Писма от Рим. – ПСп, 1899, № 53. С л а в е й к о в, П. П. Цариградски сонети. – Мисъл, 1899, № 4. Р а д е в, С. 1. Писма от Рим. Константин Величков. – Вечерна поща, № 2234, 1907; 2. Ранни спомени. С., 1969. Юбилеен илюстрован годишник на Държавното рисувално училище в София 1896–1906. С., 1907, 35–41, 42–45. В а з о в, Ив. 1. Едно съпоставяне. – Ден, № 1707, 1908; 2. Възпоменателни бележки. – В: К. Величков. Пълно събрание на съчиненията. Т. 1, 1911. Г а н е в, С. Константин Величков като литературен критик. – Бълг. сбирка, 1907, № 10. Г е ч е в, А. Литературната дейност на Константин Величков. – Демократически преглед, 1910, № 8. Ю р у к о в, Д. Константин Величков. С., 1921. Н а ч о в, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. – Сб. БАН, 1925, № 19, 157–160. П о п в а с и л е в, Ст. 1. Константин Величков. Личност и творчество. Казанлък, 1926; 2. Константин Величков – основател на Рисувалното училище. – Изкуство, 1957, № 3. Константин Величков. Литературнокритически очерк. С., 1960. Юбилеен лист за К. Величков. Пазарджик, 1927. К о л е д а р о в, Г. Българските гимназии и основни училища в Солун. С., 1930, с. 86, 108–109, 178–179. В е л и ч к о в, А. Лириката на Константин Величков. – Бълг. реч, 1930, № 6. Юбилеен лист. 25 г. от смъртта на Константин Величков. С., 1932. Юбилеен лист на Пазарджишката гимназия по случай 25-та ѝ г. Пазарджик, 1935. Величков лист по случай патронния празник на Пазарджишката девическа гимназия. Пазарджик, 1939, 1940, 1957, 1967. Д и н е к о в, П. Константин Величков като културна личност. – Просвета, 1937, № 4. Р а й н о в, Н. Вечното в нашата литература. Български класици. Т. 4. С., 1941. М а д ж а р о в, М. Константин Величков в политическо емигрантство. – Родина, 1940–1941, № 3. Н и к о л о в, М. Литературното дело на Константин Величков. – Бълг. реч, 1941, № 4, 5. З а х а р и е в, В. Константин Величков и неговият принос за развитието на българското

изобразително изкуство. – Изкуство, 1967, № 9. Авджиев, Ж. Константин Величков и Франция. – Литературна мисъл, 1968, № 2. Славова, Сл., Ц. Дойнова. Документи от Националния архив на Франция за откриването на Императорския османски лицей в Галата Сарай и първите български ученици в него. – Изв. ДА, 19, 1970. Минчев, Хр. Г. Ще допуснем ли да изчезне гробът на Константин Величков? – Литературен фронт, № 10, 1981. Георгиев, В. Масонството в България. С., 1986, 20–21. Колев, Й. 1. Министри на народното просвещение. Константин Величков. Благоевград, 2000; 2. Тримата големи. Г. Живков, К. Величков, Ив. Д. Шишманов в историята на министерството на народното просвещение. Благоевград, 2006. Юбилеен лист. Константин Величков – 150 г. от рождението му. Пазарджик, 2005. Константин Величков и неговото време. Национална научна конференция, посветена на 150 г. от рождението на Константин Величков. 19–20 май 2005. Пазарджик, 2005. Спасов, Р. Константин Величков и Иван Шишманов – приемственост в книжовното и в културното строителство на модерна България. – В: Иван Д. Шишманов – ученият и гражданинът. Шишманови четения. Кн. втора. С., 2006.

Р. Дамянова

Велчо ВЕЛЧЕВ

ВЕЛЧЕВ, Велчо Петров (15.VI.1907, Враца – 2.V.1991, София) – литературен историк, славист. Завършва славянска филология в СУ (1934). През 1936–42 е учител в Кърджали, Пловдив и София. Доц. (1943) по бълг. литература в университета „Цар Борис III Обединител" в Скопие. Доц. (1945), проф. (1947) по рус. литература и ръководител (1945–65) на катедрата по рус. и съветска литература в СУ. Специализира рус. литература в СССР, чете лекции по старобълг. и възрожденска литература в Московския университет (1946–47). Един от учредителите на Инст. за литература при БАН (1948) заедно с Елин Пелин, Н. Лилиев, П. *Динеков*, К. Петканов, П. *Зарев*, Ем. *Георгиев*, Г. *Цанев,* създава и е пръв завеждащ Секцията по рус. и съветска литература и българо-рус. литературни връзки (1951–58). Зам. ректор на СУ (1949–53). Член-учредител на Съюза на учените в България и основател на сп. „Език и литература" (1945), член на Националния славистичен комитет (от 1958), един от редакторите на „История на българската литература в четири тома" (т. 1, 1962) и на „Кирило-Методиевската енциклопедия" (т. 1, 1985).

В. изследва проблемите на старобълг. и възрожденската литература и българо-рус. литературни връзки. Проучва обстойно живота и делото на *Паисий Хилендарски*, доказва, че той използва съкратения рус. превод на 12-томната история на Цезар Бароний. Открива нови данни за присъствието на рус. художествена литература в културния живот на Възраждането, проследява въздействието на отделни рус. писатели (А. С. Пушкин, Н. В. Гогол, И. А. Крилов и др.) в творческия свят на П. Р. *Славейков*, Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев*, обобщава и теоретизира етапите в общуването между бълг. и рус. литература.

Съч. Отец Паисий Хилендарски и Цезар Бароний. Принос към изследване изворите на Паисиевата история. С., 1943. Руската литература в образци и очерци. Ч. 1–2, С., 1953–55. Въздействието на руската класическа литература за формиране и развитие на българската литература през XIX век. Към въпроса за българо-руските литературни връзки до Освобождението. С., 1958. Идеологията на Паисий Хилендарски. С., 1969. Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX–XX век. От Фонвизин до Горки. С., 1974. Паисий Хилендарски. Епоха, личност, дело. С., 1981, 1987. Paissij of Hilendar – father of the Bulgarian Enlightement. Sofia, 1981.

Лит. Сестримски, Ив. Нов труд за влиянието на руската литература върху българските писатели през турското робство. – Славяни, 1959, № 5. Верков, П. Н. Проф. В. Велчев (к 55-летию его рождения). – Русская литература XVIII века и славянские литературы. Исследования и материалы. М.–Л., 1963. Ровнякова, Л. И. Фундаментальный труд о русско-болгарских литературных связях. – Русская литература, 1975, № 4. Русакиев, С. Бележит труд на български литературовед. – Език и литература, 1975, № 1. Григорьев, А. В. Велчев. Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX–XX век. – Изв. АН СССР (серия литературы и языка), 1, 1975. Конев, Ил. Плодотворно участие в славистичната и българската наука. – Език и литература, 1977, № 3. Владова, Ил. Неукротимият дух на изследователя. Сто години от рождението на проф. В. Велчев, основоположник на литературната русистика в България. – Дума, № 198, 2007.

Хр. Манолакев

ВЕНЕДИКТОВ, Григорий Куприянович (13.XI.1929, с. Улителе, Рокишкски район, Литва) – руски езиковед българист. Завършва бълг. филология (1953) и аспирантура (1956) в Ленинградския държавен университет. От 1956 работи в Инст. по славянознание при Рус. АН в Москва, където защитава кандидатска (1963) и докторска дисертация (1992); главен н.с. (2011). Чуждестранен член на БАН (2006). Почетен член на Дружеството на филолозите българисти (1986), почетен д-р на СУ (1998).

Българистичните изследвания на В. са в областта на езикознанието (граматика, диалектология, исто-

рия на бълг. език), историята на бълг. книгопечатане, историята на българистиката. Насочва вниманието си към историята на съвременния бълг. литературен (терминът е книжовен) език, чието начало отнася към 20-те г. на XIX в., като го свързва с дейността на *Българското филологическо дружество* в Брашов („К вопросу о начале современного болгарского литературного языка" – „Краткие сообщения Инст. славяноведения АН СССР", 1965, № 43). Изследва проблема за избора на диалектната основа при изграждането на бълг. книжовен език и излага хипотезата, че процесът на нормативизация, главно на основата на централнобалканския диалект на изт. говори, се дължи на екстралингвистични обстоятелства: носителите на този диалект в общото количество автори на възрожденски печатни книги са несравнимо повече, отколкото носителите на всеки друг диалект („Диалектная основа болгарского литературного языка и болгарское книгопечатание в эпоху Возрождения" – „Вопросы языкознания", 1971, № 4). Има критичен подход към утвърдени схващания от историята на бълг. лексикология, които се отнасят до словотворчеството на различни възрожденци („За истинските и мнимите авторски новообразования в историята на лексиката на съвременния български книжовен език". – В: „Втори Международен конгрес по българистика. Доклади. 2. История на българския език", 1987). Особено ценни са изследванията на В. за историята на бълг. книгопечатане и библиография. Картотекира съхраняваните в рус. библиотеки възрожденски книги, открива издания, известни само библиографски или непознати до момента („Дополнения к болгарской библиографии эпохи Возрождения". – „Изв. НБКМ", 9 (15), 1969); уточнява авторството и оригинала на първата преводна пиеса „Дворянски вибори" („За първото драматично произведение на български език". – „Език и литература", 1969, № 5); намира неизвестен препис на „История славеноболгарская" от *Паисий Хилендарски* („Неизвестный список „Истории славяноболгарской" Паисия Хилендарского". – В: „Славянский архив", 1963). Намира вероятно единствения запазен до днес в Одеса екземпляр на книгата „Инструкции заради долгат на приказите селски" (1821), снабден с паралелен текст и на рус. език („За един рядък екземпляр на издание от началото на 20-те години на XIX в. на руски и български език". – В: „Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков", 1998). В. осветлява слабо познати моменти от интереса на рус. славистика към проблемите на българистиката. Посочва, че П. И. Кьопен пръв събира сведения за говоримия бълг. език („Първа страница в историята на изучаването на българския език от руски учени". – В: „Българското Възраждане и Русия", 1981), конкретизира ролята на И. И. *Срезневски* за изготвянето на „Речник на блъгарски язик" от Н. *Геров*. Изнася нови биогр. и научни данни за делото на Ю. И. *Венелин*, за неговата „Грамматика нынешнего болгарского наречия", която подготвя и публикува за пръв път (1997), както и отчета му за пътуването по бълг. земи („Ученое путешествие Ю. И. Венелина в Болгарию (1830–1831)", 2005), за кореспонденцията му с В. *Априлов*. Открива нови сведения за Г. *Бусилин* и неговия „Български буквар", за връзките му с рус. славистични среди („Нови сведения от биографията на Георги Бусилин". – „Български фолклор", 1988, № 1). Превежда на рус. език монографията „Балканският град. XV–XIX в." (1976) от Н. Тодоров.

Съч. Из истории современного болгарского литературного языка. С. 1981. Болгарский литературный язык эпохи Возрождения. Проблемы нормализации и выбора диалектной основы. М. 1990. Българистични студии. Съст. П. Пашов. С., 1990. Исследования по лингвистической болгаристике. М., 2009.

Лит. П ъ р в е в, Хр. Г. К. Венедиктов. Некоторые вопросы формирования болгарского литературного языка в эпоху Возрождения. – Бълг. език, 1980, № 2. Я н к о в, Я. Малко известни страници от историята на българската култура. – Родопски глас (Батак), № 1, 1991. И в а н о в а, Д. 1. Г. К. Венедиктов. Болгарский литературный язык эпохи возрождения. Проблемы нормализации и выбора диалектной основы. М., 1990. – Бълг. език, 1991, № 2; 2. Г. К. Венедиктов. Ученое путешествие Ю. И. Венелина в Болгарию (1830–1831). М., 2005. – Бълг. език, 2007, № 1. В а ч к о в а, К., Н. Н и к о л о в а. Две книги на чуждустранен българист. – Език и литература, 1991, № 6. И в а н о в а, Н. Г. К. Венедиктов. Болгарский литературный язык эпохи Возрождения. Проблемы нормализации и выбора диалектной основы. – Съпоставително езикознание, 1993, № 2. В ъ л ч е в, Б. Първият опит за пълно описание на новобългарския език. – Съпоставително езикознание, 2004, № 3.

Хр. Манолакев

ВЕНÈЛИН, Юрий Иванович (псевд. на Георги Хуца) (22.IV.1802, с. Велика Тибава, Унгария, дн. Украйна, Задкарпатска област – 26.III.1839, Москва) – рускоезичен славист и българист – историк, филолог, етнограф от украински произход. Баща му Иван Хуца, който е свещеник, умира, когато В. е на 10 г. Завършва Ужгородската гимназия с отличие, учи философия в Сатмарския богословски лицей (1821, дн. Сату Маре, Румъния) като стипендиант на Ужгородското духовенство. Увлечен от историята, заминава тайно за Лвов (1822, дн. Лвив) и постъпва в университета. Тук променя фамилното си име на Венèлин (Венелович), вземайки фамилното име на майка си. Заражда се интересът му към славистичната проблематика и решава да продължи образованието си в Русия. След кратък престой (зимата на 1822–23) в Сегедин (Сегед, дн. в Унгария), пристига в Кишинев и с подкрепата на генерал-губернатора И. Н. Инзов е назначен за надзирател и учител в Духовната семинария (1823–25). Вероятно след установяването си в Русия окончателно променя името си на Юрий В.

Заинтригуван от съдбата на бълг. преселници, проучва техния език и история. През 1825 пристига в Москва. Завършва Медицинския ф-т на Московския университет (1829). Сближава се със С. Т. *Аксаков* и М. П. *Погодин*. Със съдействието на двамата славянофили Руската академия го командирова (1830) в балканските територии на Османската империя. Пристига във Варна на 4.VII.1830, но поради края на руско-тур. война 1828–29 успява да посети още Каварна и Силистра; Кюстенджа и Бабадаг (и двете селища дн. в Румъния). След три месеца, болен и неудовлетворен от научните резултати на експедицията, пристига в Букурещ, където проучва местните книгохранилища и преписва 63 влахо-бълг. грамоти, които по-късно публикува в отделно издание (1840). Завърнал се в Москва (1831), В. започва да систематизира и обработва събраните материали и

Юрий Иванович ВЕНѐЛИН

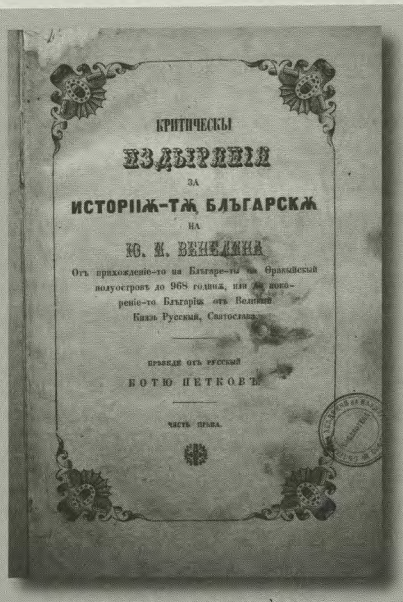
КРИТИЧЕСКЫ
ИЗДЫРАНІЯ
ЗА
ИСТОРІИ-ТѢ БЪЛГАРСКѢ
НА
Ю. И. ВЕНЕЛИНА
От прихождение-то на Българе-то на Оралийский полуостровъ до 968 година, или до покорение-то Българіи отъ Великій Князь Русскій, Святославъ.
превели отъ русскій
БОТЮ ПЕТКОВЪ
ЧАСТЬ ПРВА.

Юрий Иванович ВЕНѐЛИН – изследването му върху българската история. Преводач Ботьо Петков

те. Кореспондира с В. *Априлов*, който го снабдява с новоизлезли бълг. книги, с препис от „История славяноболгарская“ на *Паисий Хилендарски* и го насърчава да поднови българистичните си проучвания. Погребан е в Даниловския манастир в Москва.

В. се насочва към бълг. проблематика още в първия си печатан труд – рецензията (1828) за книгата „Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии, Валахии и Российской Бессарабской области“ от И. Яковенко. Подробно развива идеите си в съчинението „Древние и нынешние болгаре...“ (3 т.), първият том на който е издаден с покровителството и финансовата поддръжка на Погодин. В него описва живота, бита и културата на българите, дава сведения за езика, религията и сегашното им политическо положение, занимава се с техния произход и излага възгледа, че прабългарите също са славяни, а бълг. народ е част от руския народ и посочва факти за тяхната духовна близост в мина-

да подготвя своята „Грамматика...“, завършена през 1834, а отпечатана за първи път през 1997 от Г. К. *Венедиктов*. По предложение на О. М. *Бодянски* е избран за действителен член на „Общество истории и древностей российских“ (1833). По настояване на Погодин през 1834 прави опит да заеме катедрата по славянски езици в Московския университет. За целта изготвя „Конспект преподавания истории славянскаго языка и литературы вообще...“, който е и първият академичен проект за програма на лекции по славянски езици и литератури. Но не е одобрен. Огорчен, без постоянна работа, с разклатено здраве В. изпада в депресия. В края на жизнения си път намира съчувствие и разбиране единствено у българи-

лото. Независимо от спорността на тезите и полемичния тон, съчинението е първото рус. изследване, посветено изцяло на историята и съвременното политическо състояние на българите, за пръв път отношенията между двата славянски народа се актуализират в идеологически план. Значението на книгата за Бълг. възраждане е огромно – тя пробужда народностното чувство на българите, става преломен момент в духовното развитие на В. *Априлов* и на други дейци. От края на 30-те г., с посредничеството на Априлов, книгата се разпространява и популяризира сред бълг. общественост. Кратката, но ценна за бълг. културна история преписка между В. и Априлов стимулира съвременната преоценка

на духовната и материалната култура на българите, носи патоса за преоткриване на бълг. историческа съдба. Писмата на В. до В. Априлов (от 27.V. и 9.X.1837) стават своеобразна програма за издирване на нови и неизвестни факти и документи за бълг. история и култура, за събиране на монети, обредни предмети, народни песни: „Помолете от мене отца Неофита – пише В. – да ви прати по-скоро верни копия от грамотите на цар Иван Шишман… да събира всички народни песни за българските царе и князе. В тези песни се таят прекрасни исторически събития". Преписи на тези писма на В. Априлов изпраща на *Неофит Рилски, Р. Попович Неофит Хилендарски*-Бозвели и др. възрожденски книжовници, които създават мрежа за издирване и събиране на старинни предмети и исторически паметници, за да може този учен „българофил" да завърши том втори на своята история. В. издава и „Древние и нынешние словене...", в която проследява старата история на славяните и излага неаргументираната хипотеза, че те са населявали Европа от древни времена, но под други имена. В статията „О зародыше новой болгарской литературы" (1838, прев. от М. *Кифалов* през 1842 и от Н. *Даскалов* – 1860), поставя актуални въпроси за бълг. културно възраждане – за езика и правописа, за усилията, които българите трябва да положат за духовното си възмогване; от сведенията на Априлов и по собствена информация изготвя критичен библиографски преглед на новобълг. книжовна продукция. В. е сред първите учени слависти, който систематично записва и проучва бълг. народни песни и умотворения. В статията „О характере народных песен у славян задунайских" (1835) се опитва през изследването на бълг. и срб. народни песни да открои характерни народопсихологически черти на българите. С финансовата помощ на Ив. Н. *Денкоглу* през 1849 е издадено фактическото продължение на „Древние и нынешние болгаре..." – съчинението „Критические исследования об истории болгар" (прев. от Б. *Петков* през 1853), в което се разглеждат проблемите за покръстването на българите. В. отстоява възгледа, че Кирил и Методий не съставят, а възстановяват славянската писменост, оспорва твърдението на Й. *Добровски,* че техните преводи са направени на общо южнославянско наречие. За В. срб. и бълг. са различни езици, а църковнославянският език съответства на старобълг. език. Позовавайки се на К. Калайдович, той е убеден, че значителна част от старобълг. писмени паметници трябва да се търсят в рус. книгохранилища. По-късните открития потвърждават хипотезата му. Делото и съчиненията на В. намират възторжен прием сред възрожденските *читатели*. През 40-те–50-те г. той е основен авторитет за българите по въпросите на старата им история. Възрожденските книжовници пишат благоговейно за него; свои произведения му посвещават Г. *Пешаков* – „Ода на Ю. И. Венелин" (1837) и „Ридание на смъртта на Ю. И. Венелин" (1839), Неофит Рилски, П. Р. *Славейков*. На паметника му одеските българи поставят надписа: „Напомни на света за забравеното, но някога славно, могъщо българско племе и пламенно желаеше да види неговото възраждане".

Съч. Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам. 3 т. М., 1829–41. О характере народных песен у славян задунайских. 1. Сербские. М., 1835. Принятие християнства славянскими народами до Кирилла и Мефодия. М., 1839. Влахоболгарския или дако-славянския грамоты. СПб., 1840. Избрани страници. Под ред. на П. Динеков. Пловдив, 1938. Априлов, В. Съчинения. С., 1968, с. 146, 236, 242, 281–283 и др. Грамматика нынешнего болгарскаго наречия. М., 1997 (на бълг. език: Граматика на днешното българско наречие. Прев. проф. Б. Блажев. Отг. ред. проф. П. Пашов. С., 2002). Ученое путешествие Ю. И. Венелина в Болгарию (1830–1831). М., 2005.

Лит. Бессонов, П. А. Путешествие Ю. И. Венелина в Болгарию. М., 1857. Балабанов, М. Две писма от Юрий Ивановича Венелина до Василия Априлова. – СбНУ, 1, 1889. Венгеров, С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. Кн. 5. СПб, 1897. Шишманов, Ив. 1. Венелиновите книжа в Москва. – Бълг. преглед, 1897, № 8, 9, 10; 2. Нови студии из областта на Българското възраждане. В. Е. Априлов. Неофит Рилски. Неофит Бозвели. – Сб. БАН, 21, 1926. Златарски, В. Юрий Иванович Венелин и значението му за българския народ. По случай 100-годишнината от рождението му (1802–1902). – Летопис на БКД, кн. 3 за 1901–1902, 1903. Попруженко, М. Г. Ю. И. Венелин и неговото значение в историята на българското възраждане. С., 1903. Стоилов, Хр. Дейността на Венелина по българския фолклор. С., 1905. Арнаудов, М. В. Априлов. Живот, дейност, съвременници (1789–1847). С., 1935, 1970. Ангелов, Б. Ст. 1. Венелин и нашите възрожденци. – Изв. ДА, 11, 1966; 2. Из архива на Юрий Иванович Венелин. – Изв. Инст. за история при БАН, 18, 1967. Байцура, Т. Юрій Іванович Венелін. Братіслава, 1968. Минкова, Л. История на една история. Книгата на Юрий Иванович Венелин „Критические исследования об истории болгар" и нейният превод на български език, направен от Ботю Петков. – Литературна мисъл, 1970, № 6. Венедиктов, Г. К. Българистични студии. С., 1990. Куглер, К. Юрий Иванович Венелин в Сегеде. – В: Magyarok és shávok. Szeged, 1993. Райков, Д. Юрий Венелин и българското възраждане. С., 1994. Леков, Д. Юрий Иванович Венелин. – В кн. му: История на ... Т. 1. Ю. И. Венелин в Болгарском возрождении. (Отг. ред. Г. К. Венедиктов). М., 1998.

Хр. Манолакев

ВЕНЕЛИНСКА БИБЛИОТЕКА – библиотека на „Българско ученическо дружество" в Одеса. Замислена през 1854, утвърдена с устав и печат през 1867. Кръстена на името на Ю. И. *Венелин*. Задачи: да подпомага бълг. ученици в Одеса с различни учебни пособия, с художествена и научна литература. При необходимост е можело да бъде пренесена „в някое централно място в Отечеството ни". Нейни основатели са одеските възпитаници Д. Н. *Благоев*, Хр. Д. *Павлов* и др. През 1875 се правят постъпки чрез Н. *Геров* библиотеката да бъде прехвърлена в бълг. училище „Св. св. Кирил и Методий" в Пловдив. Това се осъществява през следващата година. През 1878, след

закриването на училището, В.б. е включена в книгохранилището на Дирекцията на народното просвещение в Пловдив. По-късно влиза в основния фонд на Пловдивската народна библиотека. В.б. съдържа 1100 книги на различни езици – бълг. (260), рус. (543), фр. (128), грц. (92), итал. (16), нем. (15), срб. (9), англ. (6), рум. (5) и на др. езици (26). Книгите ѝ са из областта на историята, художествената литература, граматиката, естествознанието, физиката и др. Широко са застъпени автори от бълг. литература: В. *Друмев* („Нещастна фамилия“), Д. *Войников* („Райна княгиня“, „Велислава, българска княгиня“, „Възцаряването на Крума Страшний“, „Криворазбраната цивилизация“), Н. *Геров* („Стоян и Рада“), Р. *Жинзифов* („Новобългарска сбирка“) и др. Значително е присъствието на видни рус. и западноевропейски писатели – А. С. Пушкин, Н. В. Гогол, В. Г. Белински, И. А. Крилов, И. С. Тургенев, Ф. М. Достоевски, Й. В. Гьоте, Г. Е. Лесинг, У. Шекспир, Ч. Дикенс, Ж. Верн и др. Във фонда на В.б. са и основните трудове на Венелин („Древние и нынешние болгаре…“, „О зародыше новой болгарской литературы“), преписи от старобълг. ръкописи (Изборно евангелие от XIII в.). Запазени са и 91 пергаментни листа. Библиотеката включва 226 периодични издания на бълг. и рус. език: „Българска старина“, „Мирозрение“, „Общ труд“, „Читалище“, „Периодическо списание“, „Отечествение записки“, „Одеский вестник“, „Вестник Европи“ и др. От В.б. се ползват Друмев, Хр. *Ботев*, К. Тулешков и стотици др. българи, пребивавали в Одеса. След пренасянето ѝ в Пловдив, тя допринася за популяризирането на рус. и западноевропейската литература, наука и култура сред бълг. общество.

Лит. П е т р о в а-Г е о р г и е в а, С. Венелинската библиотечна сбирка – съхранен възрожденски завет. – Литературна история, 1979, № 5. Л е к о в, Д. Литература – общество – култура…, 238–239.

Д. Леков

ВЕРКОВИЧ, Стефан (Стьепан) Илич (4.III.1821, с. Угляра, Босненско Посавие – 30.XII.1893, София) – фолклорист, етнограф, археолог. По произход хърватин, последовател на идеите на *илиризма*. Произхожда от бедно семейство, рано остава сирак. Учи в католическото училище на францисканския орден (1830–33) в Босна, където попада под влиянието на „илирийския Омир“ – А. Качич Миошич, чийто истор. романтизъм с идеята за южнославянско единство изгражда у младия В. любов към южните славяни, което става, според собствените му думи, „изходно начало на целия ми живот“. По-късно учи в Сутинския манастир (1833), също и в Епископския лицей в Загреб (1837–43), където продължава да изучава богословие и философия. Периодът на учение в Загреб задълбочава интереса му към „илирийското име“, там попада и под прякото влияние на Л. Гай. За кратко се замонашва (1835–42). В. е препоръчан на срб. правителство на И. Гарашанин от управителя на книгохранилището в библиотеката на Националния музей в Белград Я. Шафарик и е назначен (1848) да провежда политиката на Княжеството (целите на тази мисия са изяснени подробно от истор. наука), както и да издирва и събира старинни експонати за музея. През този период опознава бита и

Стефан ВЕРКОВИЧ

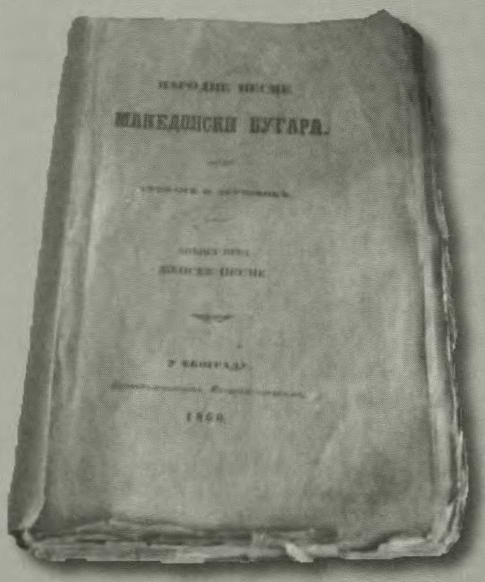

Стефан ВЕРКОВИЧ – сборникът му с народни песни, 1860

живота на юж. славяни като „се ориентира правилно върху българския национален характер на македонското славянско население“ (П. *Динеков*) и не премълчава факти за антибълг. дейност на срб. агенти или за ограбването на бълг. старини, както посочва сам в писмото си до В. Ламански в Загреб от 17 март 1877. През 1850 В. се установява в Сяр (дн. Серес, Гърция) и в продължение на 17 г. изследва Македония в етнографско, фолклорно, географско и истор. отношение. Събира материал за трудовете си, някои от които публикува, а други излизат посмъртно. С дейността си допринася за издигане на славянското самосъзнание на населението, подкрепя борбата срещу фанариотската асимилаторска политика на Цариградската патриаршия, бори се за създаване на славянски училища, свързва се с представители на бълг. интелигенция в Македония, като съдейства за тяхното национално и културно раздвижване. През 1860 се появява трудът на В. „Народне песме македонски бугара. Књига прва. Женске песме“ – първият обемен фолклорен сборник с лирически песни (съдържа 335 текста). В предг. към книгата отбелязва, че по-голямата част от населението в Македония се състои от българи, които са проявили удивителни поетически способности в песните си, описва бълг. етнически граници. Материалът е класифициран според смесен принцип в зависимост от това кой пее, при какъв обред се изпълняват песните, какви са водещите чувства: великденски, гергьовденски, константиновски, петровденски, лазарски, сватбени, трапезни, седенкарски, хороводни и аргатски песни, като една част представя постоянните календарни празници, а друга – празниците по повод, трета – тематични кръгове. Песните са записвани лично от В. За първи път той дава сведения за свои информатори – певицата Дафина от Сяр, изпяла 227 песни. Предг. и бел. в сборника са на срб. език, в края е даден речник на неясни бълг. думи, обяснени на срб., което означава, че изданието е предназначено за срб. читател. Песните са публикувани на оригиналния език, на който са записани; навсякъде В. го определя като „български“. Целта на книгата е да запознае срб. общественост с бълг. фолклор, с истината за Македония, както е означено и в заглавието на сборника, обяснено от В. в предг.: „Аз обаче нарекох тези песни български, а не славянски, защото, ако днес попитате някой македонски славянин какъв е, веднага ще ви отговори: аз съм българин (болгарин), и езика си наричат български (болгарски, въпреки че всички що-годе грамотни хора наричат себе си славяно-Българи (славяно-болгари)“. В. си поставя задачата да представи цялостно бълг. песенно творчество, като в архива му е запазен материал за втори том – юнашки и трапезни песни. За пръв път В. записва и бълг. народни приказки (издадени посмъртно). През 1868 публикува „Описание быта Болгар населяющих Македонію“, което Р. *Жинзифов* превежда на рус. език. Дълги години В. събира материали и подготвя издание, което включва нови археологически артефакти из Македония, като прави топографско и етнографско описание на региона. Работата и по този труд среща трудности и препятствия, но В. успява да привлече повече от 30 българи, които да събират материали, всякакви старини, предмети от бита, също и интересни сведения за селищата около Солун, Охрид, Воден, Струмица и др. Пише *автобиография* в жанра на „страданията“, в която разкрива и защитава своята научна кауза. В. дарява на България ок. 1000 древни монети, много златни предмети и ценни ръкописи като Слепченски апостол (XII в. – палимпсест), Слепченски октоих (XIII в.), Слепченски миней (XIII в.), Слепченско четвероевангелие (XIV в.), Лесновски триод (XIV в. – фрагменти), Верковичев апостол (XIV в.), Слепченски служебник (XV в.).

С името на В. е свързана една от най-шумните фолклорни дискусии на XIX в. – споровете за автентичността на „*Веда Словена*“. Под това заглавие издава три сборника с народни песни, които съхраняват памет за събития отпреди християнско време и са пантеон на древнославянски и тракийски богове. Привърженик е на научните тези на Г. С. *Раковски* и целенасочено търси песни за Филип Македонски, Александър Велики, Сварох, Лел, Мора и др. През 1865 се запознава с И. И. *Гологанов*, учител в манастира „Св. Йоан Предтеча“ край Сяр. В резултат на сътрудничеството им се появяват записи на древни песни, първата от които в 853 стиха, преведена от Р. Жинзифов, е публикувана в отделна малка книга „Древняя болгарская песня об Орфее“ (1867). Тя възбужда духовете на провеждания по това време в Москва славянски конгрес, а по-късно се появява и „Веда Словена“ (т. 1, 1874; т. 2, 1881). Откритието на В. спечелва възторжени привърженици, но и яростни противници. Постепенно в науката се утвърждава мнението, че песните са мистификация и са съчинени от Гологанов. „Веда Словена“ става съзвучна с известните мистификации на XIX в. „Краледворски ръкопис“ (1819) и „Зеленогорски ръкопис“ (1820) от В. Ханка с наложилата се от противниците ѝ характеристика „славянски романтичен историзъм“. Това я прави непривлекателна за изследване и тя отпада от полезрението на учените. Същевременно някои изследователи упорито защитават нейната автентичност – А. Дюмон, Я. Шафарик, В. Милер, О. Дозон и др. Срещу „Веда Словена“ обаче противостоят такива имена като Ив. *Шишманов*, Ив. *Вазов*, К. *Иречек*, М. *Дринов*, а също и чуждестранните изследователи В. Ягич, Л. *Леже*, А. *Пипин*, В. Ламански. Сломен от категоричността на твърденията,

В. заминава за Русия през 1877 и в продължение на 14 г. доказва пред научния свят автентичността на своите фолклористични занимания. Завръща се в България през 1891. Осъществява две пътувания из Родопите, за да търси реални следи от записаните от Гологанов песни и певци. Последното десетилетие от живота си прекарва в опити да утвърди своята научна добросъвестност. Забележителното му научно дело, въпреки запазеното по думите на Ив. Вазов „почтено място в народната признателност" („В недрата на Родопите"), попада под сянката на спорната „Веда Словена". Материали от богатия му архив се съхраняват в София, Москва и Загреб.

Съч. Новые славянские находки из Македонии. СПб., 1858. Народне песме македонских бугара. Књига прва. Женске песме. Београд, 1860; фототипно изд. С., 1980. Народни песни на македонските българи. Под ред. на П. Динеков. С., 1966, 1980. Древняя болгарская песня об Орфее. Открытая Стефаном Верковичем, сербским и болгарским археологом. Ред. Р. Жинзифов. М., 1867. Описаніе быта болгар, населяющих Македонію. М., 1868. Веда Словена. Т. 1. Београд, 1874; Т. 2. СПб., 1881. Седемгодишно страдание на С. И. Верковича в Русия. Русчук, 1885. Топографическо-этнографическій очеркъ Македоній. СПб., 1889. Сборник Верковича. 1. Народные песни македонских болгар. Ред. П. А. Лавров. Петроград, 1920. Jelenic, J. Pisma Stjepana Verkovica Josipu D. Bozicu. – Narodna starina, Zagreb, kn. 4, sv. 11, 1925, 219–258. Южномакедонски народни приказки. Из ръкописите на Ст. Верковича. Ред. П. А. Лавров, И. Поливка. Прага, 1932. Документи за българското Възраждане от архива на Стефан И. Верковић. 1860–1893. Съст. и подготвили за печат Д. Велева и Тр. Вълев. Под ред. и с предг. от Хр. А. Христов. С., 1969.

Лит. Салгънджиев, С. Лични дела и спомени по възраждането на солунските и серските българи или 12-годишна жестока неравна борба с гръцката пропаганда. Пловдив, 1906, 61–62. Пенушлиски, К. Прилога за биографията на Стефан И. Верковић. – Трудови. Орган на катедрата за историја на књижевностите на народите на ФНРЈ. Кн. 1–2. Скопие, 1960. Шишманов, Ив. Д. Френската наука и „Веда Словена". – В: Избрани съчинения. Т. 2. С., 1966. Арнаудов, М. Верковић и „Веда Словена". Принос към историята на бълг. фолклор и на бълг. Възраждане в Македония с неизвестни писма, доклади и др. документи от 1855–1893 г. С., 1968. Динеков, П. Делото на Стефан Верковић. – В кн. му: Между фолклора и литературата. Към 1300-г. на бълг. държава. С., 1978. Райкова, А. 1. Стефан Верковић и българите. Доклади до сръбското правителство (1868–1875). С., 1978; 2. Мистификатор или страж на славянството. – Дума, № 217, 2004. Doklestić, L. Životni put Stjpana Verkoviča (1821–1894). – Radovi Zavoda za hrvatski povjest, Vol. 14, 1981, № 1. Богданов, Ив. Веда Словена и нашето време. С., 1991. Неделчев, М. „Веда Словена" и традиционната интелигенция. – В кн. му: Три студии. С., 1992. Йонков, Хр. Делото на Верковић помогна да се уточнят етническите граници на българите. – Македония. Бълг. национален седмичник. № 2, 1995. Николов, А. 1. Из кореспонденцията на И. А. Сирку с Хр. Попконстантинов. – Минало, 1997, № 3–4; 2. Концепцията за предхристиянската писменост и литература на българите в историко-филологическите построения на Г. С. Раковски и някои негови последователи. – Paleobulgarica, 2008, № 3, 71–94.

К. Михайлов

Училището в Троянския манастир (гравюра по Феликс Каниц)

ВЗАИМНО УЧИЛИЩЕ – вид учебно заведение през Бълг. възраждане. Характеризира се със специфична организация, при която учениците активно подпомагат учителя при процеса на обучение. Идеята за В.у., по-точно – за *взаимоучителната метода*, възниква едновременно и независимо у А. Бел и Й. Ланкастър (бел-ланкастерска метода), англ. образователни дейци. Бел я въвежда в Мадрас, Индия, при войнишките деца през 1789; 10 г. по-късно Ланкастър открива В.у. за бедните деца в Сатуорк, квартал край Лондон. Процесът на образование е прагматизиран до крайност с цел икономия на средства – най-добрите ученици от всяка възрастова група подпомагат „главния" учител. В една

учебна стая могат да се съберат 100–150 ученици, разделени на възрастови групи, всяка от които седи на отделна редица. Сходен начин на обучение практикува и швейцарският педагог Й. Песталоци. Системата се възприема бързо по цял свят. В България В.у. възникват по грц. образец. За пръв път А. Политис използва взаимоучителната метода в училището на о. Корфу (1819); впоследствие тя се прилага на йонийските острови и на континента. Г. Клеовулос е взаимен учител в грц. училище в Яш, Молдова (1820), усвоява взаимната метода в Германия и Швейцария.

В България за пръв път същността на взаимоучителния начин на преподаване се изяснява в предг. на „Буквар с различни поучения" от П. *Берон* (1824). След него с проблема се занимават *Неофит Хилендарски*-Бозвели и Ем. *Васкидович* („Славяноболгарское детеводство", 1835), *Неофит Рилски* („Болгарска граматика", 1835), Ив. *Момчилов* („Граматика за новобългарския език", 1868). С. *Доброплодни* издава отделна брошура за взаимоучителната метода („Водител за взаимните училища", 1852). Първите В.у. възникват в началото на XIX в. – бълг., елиногреческите и елино-славянските (Самоков, Смирна, Сливен, Свищов, Котел). В тях обучението се води на грц. и на бълг. език, сградите не са специално проектирани, нито пък вътрешната уредба отговаря на специфичните изисквания. Отделни преподаватели въвеждат взаимоучителната метода и в бълг. училища – в гр. Елена, Самоков, София, но помещенията също не са пригодени за тази цел. Приема се, че първото бълг. В.у. е *Габровското училище,* където Неофит Рилски започва да преподава в новопостроена сграда (1837). През 1834 той е изпратен да усвои взаимоучителната метода в Букурещ. В.у. изисква специална организация на класните стаи, особени учебници, сред които важно място заемат взаимоучителните таблици, строга дисциплина. Училищната йерархия предвижда определяне на помощници на учителя, наричани „главни показватели", „показватели", „дверници", „надзиратели". Детайлно е развита системата за поощрения и наказания (включително физически). За всяко действие (сядане, ставане, писане, четене) и упражнение се подава съответна команда от показвателя. Обучението е през целия ден: 3 часа сутрин и 3 часа следобед, сутрин час и половина диктовка и час и половина четене, следобед – час и половина смятане и час и половина заучаване на текстове. В края на всяко занятие се провежда изпит за контрол на усвоеното. Учебният материал е разпределен в 66 граматически и хуманитарни и 12 аритметически таблици. Помагала за В.у. издават редица учители, сред които П. Р. *Славейков* (Цариград, 1867), К. *Шапкарев* (Цариград, 1866). Първата степен на В.у. продължава от 1 до 2 г. Нарича се „общ клас". През това време се преподават четене, писане, начална граматика, смятане, елементарни познания за природата и света, молитви, вероучение, пеене. Отсъства като предмет физическата култура, не се практикуват игрите (изключение правят отделни учители). Втората степен е 2 г. Нарича се „приуготовителен клас". Изучават се граматика, краснопис, логика, история, география, аритметика, геометрия, рисуване. В поголемите населени места при В.у. бързо започват да възникват класни училища с 1 и 2 класа; впоследствие някои достигат до 7 класа.

Лит. L a n c a s t e r, Y. Improvments as Education. London, 1805. B e l l, A. Instuctions for conducting scools through the agency of the scolare themselves. London, 1817. А п р и л о в, В. 1. Деннича новоболгарскаго образования. Часть первая. Соч ... Одесса, 1841; 2. Дополнение к книге: Денница новоболгарскаго образования. Письмо автора г. исправляющему должность профессора в Одесском лицее Мих. Ал. Соловьеву. СПб., 1842; 3. Мисли за сегашното българско учение. Одеса, 1847. Д о б р о п л о д н и, С. Водител за взаимните училища. Земун, 1852. Т ъ р н о в с к и, К.И. Кратко оглашение за взаимнити български училища, наредил ... Болград, 1861. Б о г о с л о в, П. Нещо за нашите взаимни училища. – Македония, № 16, 1869. Б е л я е в, А. За неделните училища. – Македония, № 24, 1870. Б о н ч е в, Н. Две думи поради програмите на Габровските училища. – Читалище, 1873, № 9. К а р а в е л о в, П. Българското учебно дело в Турско. С., 1888. В а н к о в, Н. История на учебното дело в България от край време до Освобождението. Ловеч. 1903. Г е о р г и е в, Й. п. Първата заслуга на отца Неофита Рилски. – Училищен преглед, 1906, № 1, 156–166. Ш и ш м а н о в, Ив. Д. Нови данни за историята на нашето Възраждане. Ролята на Америка в българското образование. Б.м. 1907. Н о й к о в, П. Поглед върху развитието на българското образование от Паисия до края на XIX в. С., 1926. Д о р о с и е в, Л. Първи наши училища, учители и книжовници. С., 1929. Атанасов, Ж. История на българското образование. С., 1974. История на образованието и педагогическата мисъл в България. Т. 1. С., 1975. К р ъ с т а н о в, Т. Същност, разпространение и значение на взаимоучителните училища. – Народна просвета, 1976, № 5. Б о й ч е в а, В. Сравнителна характеристика на българското и сръбското училище в края на XVIII и първата половина на XIX в. – ГСУ, Философски ф-т, 68, 1977. В а н ч е в, Й. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането (до 1878 г.). С., 1982. Р а д к о в а, Р. Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1983, 37–92. Л ю л ю ш е в, М. Просветното дело на българската емиграция в Румъния през Възраждането. С., 1986. Д и м и т р о в, А. Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. С., 1987. Г е ч е в, М. Огнища на народната свяст: взаимните училища в България. С., 1995. Я н е в, И. Пастирско-педагогическата дейност на йеромонах Неофит Рилски (Основни насоки). – В: Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти. С., 2012.

К. Михайлов

ВЗАИМОУЧИТЕЛНА МЕТОДА, бел-ланкастърска метода, алилодидактическа метода – нов прагматичен начин на обучение в началното училище, при който акцент се поставя върху груповото занимание. Въведена за пръв път от А. Бел в Мадрас, Индия, през 1789. Разпространява се в Англия (от 1799), Германия и Швейцария (началото на XIX в.), о. Корфу (1819), Молдова (1820).

В България методата се свързва с *Неофит Рилски* и *Габровското училище*, макар да има данни, че за пръв път е въведена от Н. Христович в Самоковските училища през 1800. При този начин на преподаване обучаемите са разделени на групи, всяка от които представлява отделен клас. Взаимният учител работи предимно със своите помощници, най-добри сред останалите ученици, а те показват материала на съучениците си. Общият контрол и цялостната организация на обучението принадлежат на преподавателя. Това дава възможност в една класна стая (със специална вътрешна уредба) и при наличието на взаимоучителни таблици, които служат като учебници, да се образоват 100–150 души от един взаимен учител. Системата предвижда назначаване и на подидаскали (помощник-учители) със значително по-ниска заплата, което улеснява финансовото обезпечаване от общините и запазва безплатното образование за всички деца. В.м. е приложима при ниските равнища на образование. Нейният положителен ефект непосредствено зависи от подготовката на преподавателя. Взаимният учител обикновено се школува при някой по-опитен преподавател, преди да въведе този начин на обучение в своето училище. Напр. настоятелите на Габровското училище изпращат Неофит Рилски в Букурещ, за да усвои този способ на обучение (1834). Впоследствие много от учителите отиват да се обучат при него в Габрово. Известни взаимни учители са Н. Христович (Самоков), К. *Фотинов* (частно училище в Смирна), Хр. *Павлович*, Ем. *Васкидович* и *Неофит Хилендарски* – Бозвели (Свищовските училища), А. *Робовски*, К. *Симидов* (гр. Елена), З. *Круша* (София), Д. Инзов (Сливен), *Аверкий Попстоянов* (Казанлък), Й. Х.-*Джинот* (Велес), Гр. *Пърличев* (Битоля), С. *Доброплодни* (Шумен), Цв. Семерджиев (Габрово) и др. Личността на взаимния учител играе твърде съществена роля през първата половина на XIX в. Тогава този начин на преподаване е нов и актуален.

Лит. Κλεοβουλοῦ, Γ. Εκδεσι περι τῆ αλληλοδιδακτικε μεθοδοῦ. Γιασσα, 1820. Доброплодни, С. Водител за взаимните училища. Земун, 1852. Богоров, Ив. Български народен известник, № 2... Николчов, В. Значение на Неофита Рилски за развоя на нашето учебно дело. – Училищен преглед, 1906, № 1. Гечев, М. Взаимното училище у нас. – В: История на образованието и педагогическата мисъл в България. Т. 1. С., 1975. Радкова, Р. Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1983. Бойчева, В. Неофит Рилски – създател на българското народно училище. С., 2006. Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти – В: Сборник материали от научна конференция, посветена на честването на 130-г. от смъртта на йеромонах Неофит Рилски. София 14–15 апр. 2011 г. Съст., научен ред. Св. Коюмджиева. С., 2012.

К. Михайлов

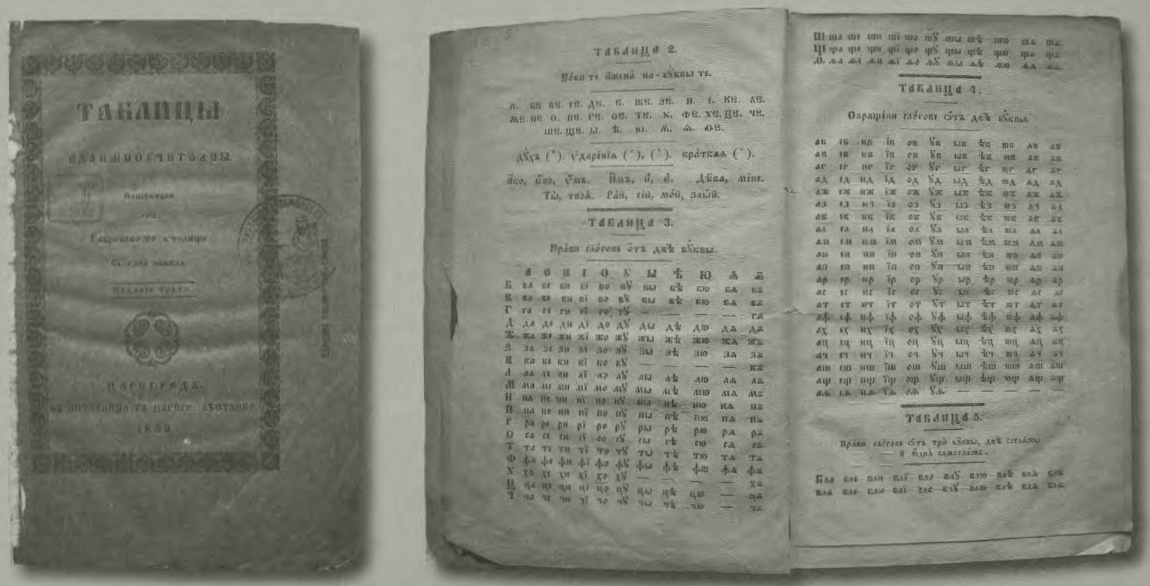

Взаимоучителни таблици от Неофит Рилски, 1859

ВИДИН – град в Северозап. България на брега на р. Дунав. Първите заселници са траки, върху чието селище римляните построяват през I в. крепостта Бонония. През ранното Средновековие под името Бъдин и след това Бдин е център на епископия и на административна област, която през XIII и първата половина на XIV в. получава голяма самостоятелност. Независимо царство по времето на Иван-

Срацимир (ок. 1353–96). След завладяването му от османците В. е център на санджак, превърнат е в първокласна крепост. Развива се като търговско и занаятчийско средище. През XVII в. с помощта на влашкия войвода Йоан Матей Басараб са възобновени и зографисани църквите „Св. Петка“ и „Св. Пантелеймон“. През XVIII в. видинчани установяват и системно поддържат връзки с Рилския, Зографския и Хилендарския манастир, на които правят големи дарения. В града се изграждат метоси, към които се откриват килийни училища. Килийни училища се откриват и в градските махали Страшен брег и Нова махала. Създава се общинско *взаимно училище*, училище в махала Газибаир и девическо училище, в което през 1860–61, а вероятно и след това, преподава монахиня Татяна. Първият учител във В., за когото има сведения, е свищовлията Христофор х. Йованович – през 1815–17, който по-късно завършва медицина в Лайпциг, лекар е в

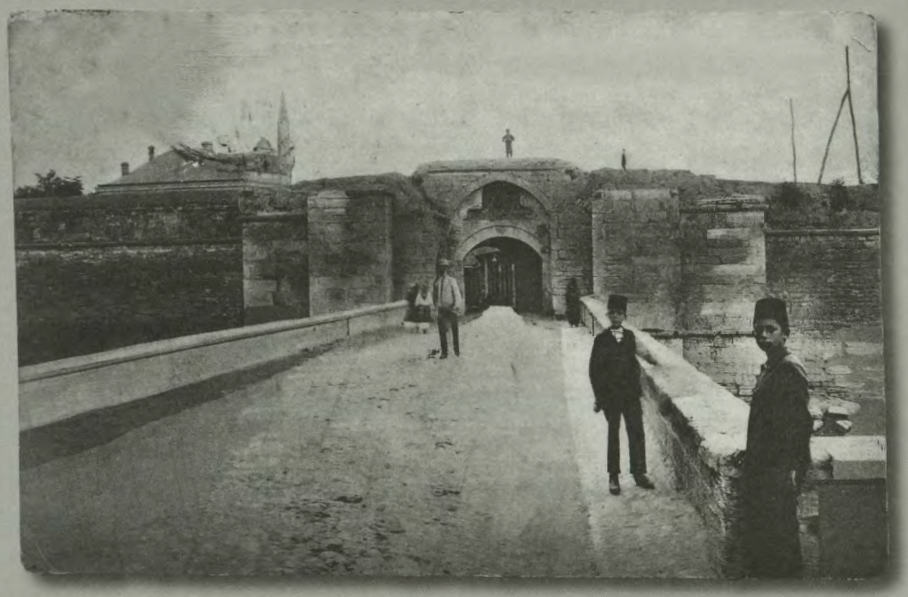

Стамбул капия във Видин

Белград. Учители във В. са: К. *Огнянович* – 1821, *Аверкий Попстоянов* – 1835–36, Васил Йованович – 1837, Хрисант Йоанович – 1844, *Аверкий Петрович* – 1857, Тодор Петков – 1847, Сотир А. Йотович – 1849–50, Михаил Т. Поппавлов – 1850–60, Христо Ив. Дидов – 1853–57; 1859–60, Симеон Бенчов – 1853–65, Кр. *Пишурка* – 1857, Лука *Павлов* – 1858–62. Тласък за развитието на учебното дело дава първият Църковнонароден събор в Цариград 1871; представител на В. е Н. *Първанов,* който устоява принципа за пряка зависимост на училищата от местната общинска власт. През 1874 се свиква епархиален училищен събор, който набелязва насоките за развитие на градските и на селските училища в околията. В началото на 70-те г. общинското училище става трикласно, от 1873 – четирикласно. Преподават учителите Антон Кесяков – 1870–71, 1873–74, Димитър Златаров – 1865–72, Д. *Хранов* – 1873–75, Д. *Шишманов* – 1875, Михалаки Георгиев – 1874–78, и др. От учителките поизвестни са: Мария Дочева – 1869–72, Ирина Стоенчева – 1871–73, Еленка Г. Михалакева – 1872–75 и др. Първото читалище в града е създадено през 1863, но просъществува кратко, защото тур. власти конфискуват книгите по клеветите на грц. владика. Читалище „Цвят“ е открито повторно през 1870. То развива широка културна дейност – има сравнително богата библиотека, грижи се за учебното дело в града, за отваряне на училища в селата, за издръжка на ученици, организира абонирането за вестници и списания, записването на *спомоществователи* за книги. През 1870–75 жителите на В. предплащат издаването на 37 книги, а в периода 1833–75 видинчани са спомоществователи на над 2000 екз. от над 60 книги, сред които: „Повест или поучение християнско“ (1855) от П. Давидов – 238 екз., „Кратка всеобща история“ (1861) от Г. *Йошев* – 107 екз., „Опелото на Исуса Христа“ (1869) – 200 екз., „Кудкудачка или разни морални стихове и приказки“ (1871) от Кр. *Пишурка*; абонирани са за в. „Цариградси вестник“, „Българска пчела“, „Съветник“, „Слава“, „Право“, „Напредък“, „Източно време“, „Българин“, сп. „Мирозрение“, „Училище“, „Ступан“, „Знание“ и др. През 1872 е създадено ученическо дружество „Надежда“, което подпомага дейността на читалището.

Във В. работят книжовниците поп Тодор Врачански, който преписва сборник на Йосиф Брадати (1765), Радослав Радоевич от Печ (дн. в Унгария), който пише и подвързва молитвеник, и епископ Софроний Врачански (1800–83), който създава два обемисти ръкописни сборника с културно и нравственопоучително съдържание, известни като Видински сборници, и обучава местни младежи. Д. Хранов редактира сп. „Ступан“, което се печата в Букурещ. В. е родно място на Г. Пешаков. Видинчани участват в борбата за независима бълг. църква.

Лит. Цухлев, Д. История на града Видин. С., 1932. Филипова, Цв. 1. За учебното дело във Видинския край през XIX век. – Истор. музеи на Северозападна България. Т. 1. 1977; 2. Видинското читалище „Цвят“ (1870–1878). – Пак там. Т. 4. 1980. Лачев, М. Училищен тефтер от Видин (1848–1854). – Изв. ДА, 8, 1989.

М. Лачев

рилов и др.), Юридическия ф-т – 3 (Ив. *Касабов* и др.), Истор. ф-т – 1, Философския ф-т – 1, Химическия ф-т – 1, естествени науки – 1, Художествената академия – 1 (Н. *Павлович*), финансови и търговски науки – 1, Земеделския ф-т – 2. Във В. са обнародвани 344 оригинални и преводни труда – на Ив. *Богоров*, Н. *Михайловски*, Д. *Мутев*, Д. *Войников* и др., и 9 бълг. периодически издания в печатниците: Писмени Мехитарийского монастира (Тиск щампария манастира ерменскаго) – 9 книги и сп. „Мирозрение“, Тиск Райфенщайн и Рец – 14 книги, Надворна и държавна печатница – 2 книги, Литография и тиск Винц Обенхаймер – 4 книги, Печатница на Бълг. отделение Янко С. Ковачев и сие (Хр. Г. Данов) – 44 книги и сп. „Книговище за прочитане“, „Градинка“, „Китка“, „Педагогическа книжица“, „Летоструй“, Печатница на Адолф Холцхаузен – 2 книги, в неизвестни печатници – 23 книги. Българи във В. са *спомоществователи* на 11 книги в 194 екз.: „Историче-

ВИЕНА – гравюра, разпространена като украса в българските домове

ВИЕНА (Wien) – столица на Австрия, в миналото – на Австро-Унгария, свързана с Бълг. духовно възраждане. Във В. по различно време се установяват бълг. интелектуалци, търговци, книгоиздатели, ученици, студенти. В града е създадено бълг. дружество „Напредък“ (1863). Хр. Г. *Данов*, Др. *Манчов*, Й. *Груев* и др. книгоиздатели обнародват книги в различни печатници. Я. *Ковачев* открива бълг. печатница (1874). Ок. 60 българи учат в различни виенски средни и висши учебни заведения: Източния лицей – 14, Търговското училище – 9, Земеделското училище – 2, Педагогическото училище – 1, гимназията – 1, Императорското училище за рисуване и моделиране – 1, Медицинския ф-т – 11 (А. *Богориди*, В. *Ан-*

ски преглед на българската църква…“ (1869) от М. *Дринов*, „Селският лекар…“ (1875) от Ив. Богоров, „Емилия Галоти“ (1873) от Лесинг и др., на в. „Цариградски вестник“, „Българска пчела“, „Съветник“, „Свобода“, „Независимост“, „Право“, „Напредък“, „Български глас“, „Ден“, сп. „Мирозрение“, „Български книжици“. В. е проводник на западноевропейското духовно и икономическо влияние в България.

Лит. Начов, Н. Българската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 г. – Сб. БАН, 1921, № 15, 56–58. Радкова, Р. Българската интелигенция през Възраждането. С., 1986. Мурдаров, Вл. 1. Виена и началото на българската езикословна наука. С., 1988; 2. Виенската славистика и българското езикознание 1822–1849–1918. Пловдив, 1999, 19–81. Хърков, Ст. Представители на фамилията Жефарович в музикалния живот на

Виена от края на XVIII и началото на XIX век. – Бълг. музикални хроники, 1998, № 3. Д а н о в а, Н. 1. Иван Добровски във Виена. – Истор. преглед, 2003, № 2–3; 2. Иван Добровски в перспективата на българския XIX век. С., 2008. Български книги, печатани във Виена 1845–1878. Каталог на изложба. Виена, февр. 2007.

Д. Леков

ВИНГА (Vinga) – град в истор. местност Банат, дн. село в Румъния, област Арад. Заселен през 1741 с българи католици от Чипровци (емигрирали при потушаването на Чипровското въстание 1688) и павликяни от Сев. България. През 1744 декрет на Хабсбургската монархия узаконява настаняването на бълг. заселници и исканите от тях привилегии; селището придобива статут на град с местно самоуправление, дават му се икономически облекчения, на жителите се разрешава да строят църкви и училища; позволено е градът да се назове на името на императрицата Мария Терезия – Терезиопол, което засилва благоразположението на властта. Градът има герб, притежава обширно землище, пряко е подчинен на Австрийския двор; след 1867 принадлежи към унг. част на империята. Жителите се занимават предимно с търговия и занаяти, сред тях има не малък брой духовници, учители, администратори, военни. Населението е заможно, просветено, силно привързано към католическата вяра и към бълг. си етническа принадлежност. През 1749 винганци построяват специална сграда за църква, с.г. е открит метох на Францисканския орден, който след 20 г. е въздигнат в манастир. В него служи като послушник и монах Еусебиус Ферменджин (1845–97) – теолог, историк (издава трудове и за миналото на българите), член на Югославянската АН. В богослужението най-напред се използва лат. език, по-късно – илирийски (пригоде́н хърв. език), а от 1863 – банатски бълг. език. За привилегиите на В. допринася твърде много Никола Станиславич, българин, който заема високи постове в църковната йерархия на Хабсбургската империя (от същия род е Ф. *Станиславов*). Жителите на В. застават на страната на Унгарската революция 1848, ръководят ги българите Димитър Рачов (съдия), Виктор Рачов – офицер, преминал на страната на революционерите, и Йосиф Дуньов – куриер на Л. Кошут; Стефан Дуньов – командир на революционен отряд, а по-късно гарибалдиец и културен деец в Италия, е един от най-видните граждани на В.

Училище се открива в първите години на заселването, през XVIII в. е начално едногодишно, през XIX в. обучението е дву- и тригодишно, обхваща почти всички българчета; в града има рядка за времето широка грамотност. През първото десетилетие на XIX в. е построена нова училищна сграда, въвежда се *взаимоучителната метода* на обучение. Наред с религиозните текстове се изучава четене, смятане, география, история, краснопис, по-късно (XIX в.) – физика и естествена история. Учителите са високо образовани, в личната библиотека на учителя Яку Ронков се намират „Абагар“ от Ф. Станиславов, „Стематография“ от Хр. *Жефарович*, „История на България“ (1761) от Бл. *Клайнер*, Букварът на З. Орфелин. Обучението е на илирийски, през 60-те г. на XIX в. се въвежда говоримият език. Книжовният език се изгражда върху основата на банатския говор (генетично възхожда към сев. бълг. говори в района на Свищов и Никопол), с пригодена лат. азбука, на фонетичен принцип. Нормализацията на езика се извършва от Винганското учителско дружество, създават се учебници и литература на банатски бълг. език, който днес се определя като втори книжовен бълг. език. Правописът се уточнява в „Bálgarskotu pravopisanj“ (1866) от Й. Рил. Ив. *Косилков*, роден във В., учителствал в града 40 г., публикува две учебни религиозни книги. Неговият син Л. *Косилков*, също дългогодишен учител във В., е автор на 6 книги, превежда на банатски бълг. „Неделно Евангелие“ (1876). През 1869 започва да излиза „Balgarski kalindar“ – годишен *календар*–сборник с разнообразно съдържание, в който са включени и художествени произведения, повечето от които не се отличават с високи литературни качества, имат главно възпитателно и патриотично въздействие.

Връзката на *банатските българи* с процесите на Бълг. възраждане е слаба поради тенденцията към обособеност на общността и държавната политика на унг. и срб. власти, в чиито владения живеят. Но има прояви на взаимен интерес: съобщение в новините на в. „Български орел“ (№ 3 1847), че във В. и други банатски селища живеят 12 000 българи, а един техен свещеник „пише историята на нашия народ“; кореспонденция във в. „Дунавска зора“ („Писмо от Нови Сад“, № 45 1868); отзив във в. „Стара планина“ (№ 61 1877) за „Български дневник за 1877 г.“ от Л. Косилков; в. „Свобода“, (№ 37 1872) съобщава в „Книжевни известия“, че вестникът „е подарен във Винга“. Учителят Й. Рил кореспондира с Г. С. *Раковски,* моли го за бълг. книги, Л. Косилков се свързва с Кр. *Мирски*, Ст. *Стамболов*.

В. е водещ културен център на банатските българи, придобива съществено значение за възраждането на бълг. общност в Банат. През втората половина на XIX в. бълг. му население постепенно намалява. След Освобождението на България 1878 част от жителите му се завръщат в родината. През 1910 по официални данни българите са 2701, днес са ок. 500, но ревностно пазят националната си идентичност и будят интереса на изследователите като най-стара запазена бълг. емигрантска общност.

Лит. Милетич, Л. 1. Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат. – СбНУ, 14, 1897; 2. Книжнината и езикът на банатските българи. – СбНУ, 16–17, 1900; 3. Едно писмо на Ј. Рил от Винга до Г. Раковски в Букурещ (1864 год.). – ПСп, 1900, № 61; 4. Изследвания на българите в Седмиградско и Банат. Сб. под ред. на С. Дамянов, съст. М. Рунтова. С., 1987. Гунчев, Г. С. Винга, едно чипровско селище в Банат. – В: 250 години от Чипровското въстание 1688–1938. Фердинанд, 1938. Стойков, С. Банатският говор. С., 1967. Архив на Г. С. Раковски. Т. 4. С., 1969, 222–280. Чипровци (1688–1968). С., 1971. Телбизов, К. 1. Още една история на България от средата на XVIII в. – Векове, 1978, № 6; 2. Българската регионална художествена литература в Банат. Кратък истор. очерк. – Език и литература, 1979, № 4; 3. Българското просветно дело в Банат през XVIII и XIX в. – Истор. преглед, 1984, № 1; 4. Банатската българска книжнина (Обзорен библиографически очерк). – Литературна мисъл, 1984, № 2. Люлюшев, М. Банат и българската просвета (XVIII–XIX в.). Винга и Бешенов. – Трудове на ВТУ, 17, 1981, № 4. Станчев, К. Литературата на българите католици през XVII–XVIII в. – Литературна мисъл, 1982, № 3. Чипровци 1688–1988. С., 1989. Телбизов, К., М. Векова, М. Люлюшев. Българското образование в Банат и Трансилвания. В. Търново, 1996. Rankov, P. Vinga 1741–1991. Arad, 1991. Vinga – 250 gudini. Kasa monográfija, pusvéténa za jubiléja ud nasélvanjetu sas balgare-palućené na tuj mestu ud Banáta. Timišvar, 1991 (автор Ив. Ранков). Няголов, Б. 1. Честване на 250-годишнината на първото училище на банатските българи. – Истор. преглед, 1996, № 2; 2. Банатските българи. Историята на една малцинствена общност във времето на националните държави. С., 1999, 14–37. Георгиев, Л. Българите католици в Трансилвания и Банат (XVIII – първата половина на XIX в.). С., 2010, с. 176, 182–183 и др.

Ст. Таринска

ВЛАДИКИН, Георги Михайлович (Георги Казака) (неизв., Саратов – 1866, Килифаревски манастир) – учител, книжовник, живописец, дърворезбар. Русин по народност, който при изтеглянето на войските на генерал Дибич Забалкански през 1829 от бълг. земи, остава в Свищов. Сведенията за него са откъслечни, но се знае, че учителства в града повече от 25 г. – отначало е учител в св. Преображенското училище на Ем. *Васкидович,* учител е и в св. Николското училище; добър в различни занаяти – обущар, каменоделец, дърворезбар, часовникар. През 1857–60 е учител в Плевен. През 1860 се включва в местните борби на страната на владиката срещу училищните настоятели, обвинен е в пиянство и уволнен.

В. участва в съставянето на 2 буквара – съвм. с К. Теодорович (1847) и с Ем. Васкидович (1857), превежда, съвм. с К. Теодорович, „Библическа повест“ (1847). Включва се и във възрожденската традиция за издаване на „краснописания“ или „чистописания“ (*Неофит Рилски*, 1837; *Берон*, 1843; Хаджи Н. *Йоаннович*, 1851; К. *Мустаков*, 1861), като съвм. с Васкидович издава „Чистописание за българските юноши“. Когато В. *Григорович* посещава Свищов през 1845, взима образци от упражнения по чистописание, които запазва в архива си. Те са илюстрация за най-ранните учебни програми през XIX в. и начините за преподаване на краснописание, за ролята на писмените упражнения в учебния процес; свидетелство са и за изучаваните учебни предмети като логика, география, свещено писание, бълг. и всеобща история, граматика и др.

В. участва активно в изграждането на бълг. художествена култура през първата половина на XIX в. (за дейността му като учител по рисуване и дърворезба пише и В. Манчов в „Спомени. Дописки. Писма“). Въвежда в училищата в Свищов и в Плевен „рисувално изкуство, свободни чертежи и человечески фигури“. Учи 10-г. си ученици да прерисуват с копирни модели религиозни изображения и да ги оцветяват; среща трудности с османските власти, нарушавайки някои правила в мохамеданската религия, които забраняват човешки изображения. Обучава децата да рисуват по натура – човешко лице, човешки глави по антични образци, голо тяло. Дейността му е новаторска и смела за времето си. Благодарение на В. Григорович, който взема със себе си и рисунки на учениците на В., са запазени много от първите скици в бълг. художествена традиция, а в подписите се четат имената на Алексей Георгиевич – син на В., на Н. *Павлович,* брат му Д. Павлович и др. Това са рисунки с молив върху отделни листове, скици на тяло, на женски глави и др. Смята се, че В. създава много художествени творби, но тази част от неговото творчество не е проучена и сведенията са непълни. Със сигурност може да се твърди, че В. е „първият учител по рисуване на Николай Павлович и той е направил много за естетическото възпитание на децата от Свищовското училище“ (Е. *Лвова*). Н. Мавродинов го нарича „изключително надарен руски майстор“. В. е и сред най-добрите възрожденски дърворезбари. Запазени са два негови иконостаса. Единият е в църквата „Св. Илия“, построена през 1835 в Свищов, а другият е в построената през 1836 в същия град църква „Преображение“, където иконостасът е изработен с извънредно фина резба и богати мотиви, розети, клонки от райски дървета, птици, двуглави орли. Според Н. Мавродинов, в иконостаса на параклиса „Св. Андрей“ в Преображенския манастир, правен от Витан Коюв през 1839, има пряко влияние на стила на В. – нарисувани са двуглави орли, които държат кълба, а това „показва, че са държавни символи“.

Съч. Новий българский буквар с различни полезни понятия. Напечатан с иждивението на … Константина И. Станчова, жителя свищовскаго. В дар на учящите ся маловозрастни български деца. Състави Конст. Т. и … Издание перво. Пеща, 1847. Библическа повест ветхаго завета за юност. Преведена с сербскаго на славеноболгарский язик от Константина Теодоровича и … Иждивением же любородних и любоучителних града Свищова юношей напечатана. 1 част от создания света до царей. Bolgarisch biblische Histoire. Будим, 1847. Буквар за първоначалните ученици. Съчинен от Емануила Васкидовича и …, учители училища святаго Преображения. Напечатан же с иждивение народнаго читалища в Свищов. Издание първо. Новий Сад. 1857. Чистописание за българскиту юноши. Съчинено от Еманоила Васкидовича и… Иждивение народнаго читалища в Свищов. 1858.

Лит. Ш и ш м а н о в, Ив. Студии из областта на Българското възраждане. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция (1844–1845) и неговите отношения към българите. (За стогодишнината от рождението му). – Сб. БАН, 1916, № 6. Х р а н о в, Д. В. За живота и дейността на Христаки Павлович Дупничанина. – Училищен преглед, 1906, с. 672. Г а н ч е в, Ст., протоиерей. Свищов (Принос за историята му). Издава се с материалната подкрепа на свищовското читалище „Еленка и Кирил Аврамови", Градската Община и Популярната Банка. Свищов 1929, с. 121, 426. М а в р о д и н о в, Н. Връзките между българското и руското изкуство. Със 112 илюстрации в текста. С., 1955, 74–75. Л ь в о в а, Е., К о н е в, Ил. Болгарская школа и „свиштовский период" Николая Павловича. – Советское славяноведение, 1971, №. 4, 80–87. Л в о в а, Е. Българско възрожденско изкуство. С., 1978, 302–304. Н и к о л о в а, Ю. Достойно есть. Свищов през XIX век до първото десетилетие на XX век. Личности – събития – факти. С., 2006.

Р. Дамянова

ВЛАДИКИН, Иван С. (първата половина на XIX в., Търново – неизв.) – учител и книжовник. Учи в Белградската гимназия (1856–58) и във Военномедицинското училище в Цариград (ок. 1866). Учителства в Плевен (1860, 1870) и другаде. В Цариград написва две драми, които издава по-късно – „Владислав крал български", превод от срб. език на пиесата на Й. С. Попович „Владислав крал бугарски" (1842), и „Великий княз Борис. Любопитна игра в три действия", която съчинява по образец на истор. драми на Попович и на първите бълг. сантиментални и историко-патриотични пиеси („Многострадална Геновева", „Райна княгиня" от Д. *Войников*). Книгата на В. се появява, когато бълг. литература си поставя нови по-високи естетически задачи и е посрещната с унищожителна критика от страна на „Периодическо списание" (вероятно автор е В. *Друмев*) и от Хр. *Ботев* (стихотворението „Защо не съм?"). Превежда от срб. език популярното съчинение „Писма за службата Божия..." от рус. духовен писател А. Н. Муравьов, което има успех и сред бълг. читатели, както показва дългият и грижливо изготвен списък на *спомоществователи* в края на изданието.

Съч. Писма за службата Божия в православната църква. От сръбский на българский язик от ..., търновца, а напечатана с иждивението на Неша Неделкова, коприщенина. В Белград, 1858. Позорищни дела от ... I. Владислав крал български, II. Великий княз Борис. Букурещ, 1870.

Лит. „Владислав крал" и „Великий княз Борис". Позорищни дела от И. С. Владикина..." – ПСп., 1872, № 5–6. Г е о р г и е в, Е. Две сръбски исторически трагедии с български сюжети. – Изв. Камарата на народната култура. 4, 1947; 2. Игњатовић, Ђ. Јован Ст. Поповић и Бугари. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, кн. 22, свеска 1–2, 1956. Конев, Ил. Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1964, 130–131. К а р а к о с т о в, С. Българският възрожденски театър..., 223–227. Иван С. Владикин. – В: Бележити търновци. С., 1985. В у ч к о в, Ю. Българска драматургия. С., 1989, 165–166. С т е ф а н о в, В. История на българския театър. Т. 1. От зараждането до 1878 г. С., 1997, с. 136. П ъ т о в а, Н. Драматургия на българското. Националната идентичност във възрожденската драма. С., 2012, 50–53, 61.

Ст. Таринска

„ВОЕВОДА" – вж. *„Хитър Петър"*.

ВОЙНИКОВ, Добри Василев (Попов) (10.XI.1833, Шумен – 27.III.1878, Търново) – писател, драматург, режисьор, основоположник на бълг. театър, учител, журналист, театрален критик. Баща му е свещеник. Учи в Шумен – във *взаимното училище* на Ст. *Изворски*, в класното – при С. *Филаретов*, С. *Доброплодни*, Ив. *Богоров*. Във връзка е с унг. и пол. емигранти в Шумен. Въздействие му оказват театралните представления, концертите, вечеринките, организирани от тях. Цигулар е в оркестъра на унгареца Шафран. Влечението към театъра е активизирано от учителя му Доброплодни. Известно време работи в търговския магазин на своя зет Ат. Стоянов. С материалната му подкрепа учи във фр. католически колеж в Бебек, Цариград (1855–57). Запознава се със западноевропейски драматургични творби, учи музика, участва в театрални представления в колежа. Прекъсва обучението си, тъй като издръжката му е спряна. Завръща се в Шумен и от 1858 става учител в класното училище, през 1859–64 е негов директор. Преподава география, аритметика, геометрия, физика, логика, фр. и новогрц. език и други учебни дисциплини. Реформира училищната програма, създава театрална трупа, оркестър, деен член е на шуменското читалище. Включва се в движението за самостоятелна бълг. църква. Пише *диалози*, сътрудничи на сп. „Български книжици". Влязъл в конфликт с чорбаджиите в града, В. е принуден да се пресели в Румъния – за кратко време е в Болград, през 1864–70 – в Браила. Учител и директор е на браилското бълг. училище, организатор на театрал-

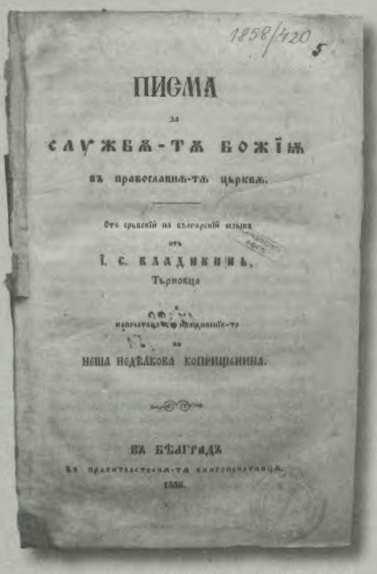
ПИСМА
за
СЛУЖБѢ-ТѢ БОЖІѢ
въ православнѣ-тѣ цѣркви.
Отъ сръбскій на българскій изыкъ
отъ
І. С. КЛАДИКИНЪ,
Търновца
Неша НЕДѢЛКОВА КОПРИЩЕНИНА.
ВЪ БѢЛГРАДѢ
1858.

„Писма за службата божия...", 1858 – превод Иван ВЛАДИКИН

на трупа (1865–70), която представя пиесите му в Браила, Букурещ, Галац. В нея за пръв път в историята на бълг. театър вземат участие актриси – М. *Попович*, Ек. *Василева*, А. Хаджикостович и др. В. е един от учредителите на *Българското книжовно дружество*. През авг. 1870 заминава за Прага като представител на браилчани за тържествата, посветени на Ян Хус. В Браила започва редактирането на в. „Дунавска зора“. През 1871–73 е учител в бълг. училище в Гюргево; организира театрална трупа, църковен хор. През 1874 приема рус. поданство и се завръща в Шумен. Създава дружество „Шуменска театрална сцена“, учителства. След 2 г. е принуден отново да напусне града и да емигрира в Румъния. Участва в Руско-тур. освободителна война 1877–78 като преводач в щаба на 12 армейски корпус. Управител на сиропиталището в Търново. Умира от тифус.

„Фросина, дъщерята на цар Георги Тертер Старий“, „Възцаряването на Крума Страшний“. Драмите му са представяни в различни селища на България, всред бълг. емигранти и заселници в Румъния. Патриотичното и сценичното им въздействие е огромно. Много популярна е комедията му „Криворазбраната цивилизация“, насочена срещу деформираното възприемане на чуждестранните образци. С нея В. участва във възрожденския дебат за и против европейското влияние в различни области на живота. Със свежия език, с оригиналността на сценичните образи и умелия диалог, комедията е актуална и днес. В. е автор и на комедиите „Поевропейчване на турчина“, „По неволя доктор“ – побългарен вариант на едноименната комедия от Молиер, на драмата „Диманка или вярна пръвнинска любов“ (останала в ръкопис, обнародвана за пръв път през 1964). Във в. „Дунавска зора“ (№ 4, 1870) В. съобщава, че е написал, но не успява да издаде комедията „Фантак-

Добри ВОЙНИКОВ

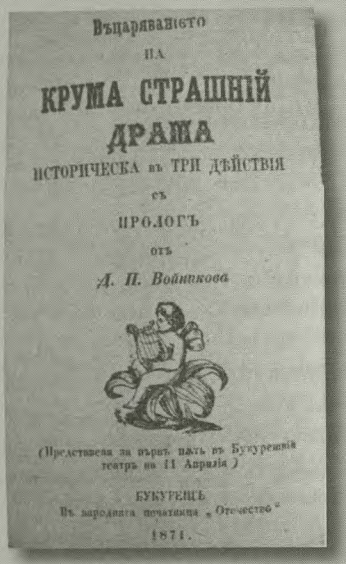

Добри ВОЙНИКОВ. „Възцаряването на Крума Страшний...“, 1871

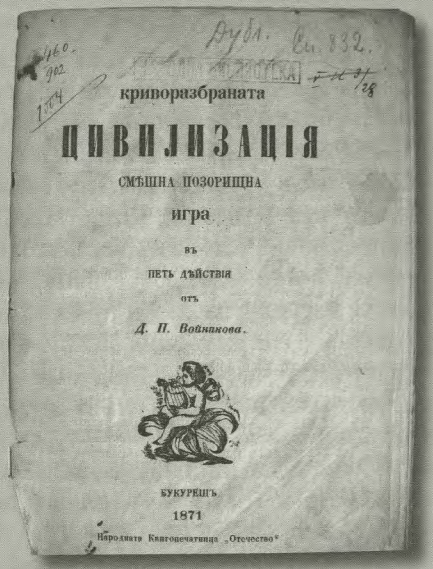

Добри ВОЙНИКОВ. „Криворазбраната цивилизация“, 1871

Значителните приноси на В. са в областта на драмата и театъра. Усилията му са насочени към формиране на публика, която да привлече в театралния салон, да я подготви за пълноценното възприемане на театралния спектакъл. Затова първоначално пише, представя и публикува *диалози* („Разговор между двама ученика и един съветник връх имято българин и народността му“, „Разговор между трима ученика, Боян, Мирчо и Драгни, връх учението на българчета в народно училище“ и др.). Подготвил публиката за по-сложни сценични прояви, В. се насочва към истор. драма – пише „Стоян войвода“, „Райна княгиня“, „Велислава, българска княгиня“, по-късно преработена в стихове под заглавие

саний учен“. Във връзка с педагогическата си практика издава учебни помагала – „Сборник от разни съчинения“, „Кратка българска история“, „Кратка българска граматика с упражнения“. Учебниците му са съобразени с новите принципи в образованието, съдържат богат фактически материал. В. публикува стихотворения във в. „Дунавска зора“, „Народност“, сп. „Общ труд“, „Училище“, „Духовни книжки“. Издава две стихосбирки: „Разни стихотворения“ и „Песни любовни, хороводни, сватбенски и смешни“. Тематиката им е свързана с проблематиката на драматургията му – възвеличаване на бълг. истор. минало, делото на св. св. Кирил и Методий, призив за просвета, за съхраняване на националното само-

съзнание. В някои от стихотворенията си използва фолклорни образи и мотиви, публикува и народни песни, откликва на модата на времето с носталгично-любовни теми. В поезията си изпитва въздействието на П. Р. *Славейков*. С рецензията си за драмата на В. *Друмев* „Иванку, убиецът на Асеня I“ В. е един от родоначалниците на театралната критика през Възраждането, а с „Ръководство за словесност“ е един от създателите на бълг. литературознание. В два последователни броя на „Дунавска зора“ (№ 48–49, 1868) В. публикува рецензията „Черен арап и хайдут Сидер. Героическа поема от Г. Н. К.“ за поемата на Н. *Козлев,* като дава и първата вярна оценка за близостта на поемата с „истинний и природний язик на народната ни песен“. Като журналист и публицист се изявява на страниците на редактирания от него в. „Дунавска зора“, в който помества и много фейлетони. Те предшестват фейлетоните на Л. *Каравелов* и Хр. *Ботев* и са етап в развитието на фейлетонния жанр в бълг. литература. Във фейлетоните си В. се противопоставя на потисничеството във всичките му форми, солидаризира се с призивите за въоръжена борба, критикува колонизаторската политика на големите европейски държави, иронизира Добродетелната дружина и нейния ръководител Хр. Георгиев, отправя упрек към емигрантите, които не подпомагат освободителното движение. В. се интересува от народното творчество като теоретик, събирач и популяризатор на песни, пословици, поговорки. Има намерение да издаде сборник, при съставянето на който пристъпва като подготвен фолклорист – посочва лексикалните и фонетичните принципи, от които се ръководи при записването на песните, мястото, където битуват, публикациите на техни варианти и др. Сборникът е запазен в архива му. НБКМ–БИА, ф. 81 (Д. Войников). Материали в: ДА – Варна, ф. 75 к, оп. 1, а.е. 11, л. 23; ф. 76 к, оп. 1, а.е. 2, л. 8; а.е. 6, л. 4; ДА – Шумен, ф. 664, оп. 1, а.е. 82; Истор. музей Шумен, отдел Възраждане, инв. № 1666–1868, 1870, 1871, 1873, 1874, 1876, 1877, 1880, 1881, 1882, 1884–1891, 2288.

Съч. Сборник от разни съчинения. Изчерпени из французката литература и приведени с прибавление на няколко български съчинения за пример на младити, что ся занимават с писменост. Цариград, 1860. Кратка българска история от … Вена, 1861. Училищно театро или комически представления, собствени да бъдат представени в салона на едно възпитателно заведение от … Браила, 1864. Кратка българска граматика с упражнения от … Браила, 1864; Виена, 1866, 3. изд. Българска граматика за първоначялни ученици (б.м.), 1869. Райна княгиня. Драма в пят действия от … Представена в българското театро. Браила, 1866. Райна българска княгиня. Драма в пет действия с пеяния от ... Браила, 1869, 1875. Песни любовни, хороводни, сватбенски и смешни от … Браила, 1868. Разни стихотворения от … Браила, 1868. Покръщение на Преславский двор. Драма в четире действия. С пеяния и осъм зрелища от … Представена за пръв път в Браилский общ театър на 11 маия 1868 и положена на сцена от истия. Букурещ, 1868. Велислава, българска княгиня. Драма в пет действия от … Разположена на сцена от истия и представена за пръв път в Браилский театър на 1870 г. Браила, 1870. Въцаряването на Крума Страшний. Драма историческа в три действия с пролог от … Представена за пръв път в Букурещкий театър на 11 априлия. Букурещ, 1871. Криворазбраната цивилизация. Смешна позорищна игра в пет действия от … Букурещ, 1871. Злочеста майка или надгробен разказ от … Браила, 1871. Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на ученици в народните ни мъжки и женски училища. От … Виена, 1874. Поевропейчване на турчина. Комедия в едно действие. Издава българското младежко дружество „Светлина“. Браила, 1876. Фросина. С., 1883. По неволя доктор. С., 1884. Чорбаджията. С., 1886. Избрани съчинения. Предг. Т. Атанасов. С., 1928. Избрани страници. Предг. Г. Константинов. С., 1941. Избрани съчинения. Диалози. Райна княгиня. Предг. С. Русакиев. С., 1948. Съчинения. Подбор и ред. Д. Леков. С., 1978. Съчинения в два тома. Предг., подбор, ред. Д. Леков. С., 1983.

Лит. Блъсков, Ил. Р. 1. В памет на покойния, усърден, трудолюбив, ученолюбив, искрен българолюбец Добри П. Войников (1878, март 24-и в г. Велико Търново) принася негов ученик и приятел. Варна, 1885; 2. Материал по историята на нашето Възраждане – град Шумен. Шумен, 1907, 201–205. Гечев, А. Добри П. Войников в развоя на нашата драма. – Изв. семинара слав. филология, 1, 1905 (за 1904–1905). Чилингиров, Ст. Добри П. Войников като първи драматургически писател и театрален деец. – Илюстрация Светлина, 1923, № 1. Русев, П. Румънско изследване за Добри Войников. – Бълг. мисъл, 1943, № 1. Пенев, П. Лекции по история на българския драматичен театър. Т. 2. С., 1952. Джумалиев, Г. Музикалната дейност на Добри Войников. – Бълг. музика, 1953, № 3. Димитров, Ф. Последните години на Добри Войников. – Септ., 1957, № 8. Минчев, Д. Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – Театър, 1957, № 11. Андреев, А. Добри Войников – музикален деец. – Бълг. музика, 1958, № 9. Драгова, Н. 1. Добри Войников – вдъхновен възрожденски учител. – Народна просвета, 1958, № 5; 2. Добри Войников. – Септ., 1958, № 12; 3. Основоположник на българския театър. – Театър, 1958, № 12. Динеков, П. Добри Войников. – В кн. му: Възрожденски писатели. С., 1962. Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър… Динова-Русева, В. Факти и предположения относно сценографията на българския общонароден театър на Добри Войников във Влашко. – Изв. Инст. изобразително изкуство, 16, 1973. Брадистилова-Добрева, М. Българската историческа драматургия през Възраждането. С., 1975. Пенев, Б. Добри Войников. – В кн. му: История на… Т. 4. Вачкова, К. 1. Възгледите на Добри Войников за формирането на съвременния български книжовен език. – В: Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век. С., 1979; 2. Учебниците по български език на Добри Войников (Към въпроса за ролята на учебната литература през Възраждането). – В: 1300 години България и българско образование. С., 1983. Люлюшев, М. Добри Войников – продължител на предосвобожденските демократично-просветни традиции на Еленската даскалоливница в Браила и Гюргево. – В: Огнище на педагогическа мисъл. В. Търново, 1981. Николов, Н. Ролята на Добри П. Войников за развитието на българското литературознание. (По повод 150 г. от рождението му). – Сп. БАН, 1983, № 6. Таринска, Ст. Документи за театралната дейност на Добри Войников и браилските българи. – Литературна мисъл, 1983, № 9. Леков, Д. 1. Драматургията на Войников и формирането на театралния вкус през Възраждането. – Литературна мисъл, 1983, № 5; 2. Добри Войников и формирането на театралната култура и вкус през Възраждането. – В кн. му: Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци. Т. 2. 2. изд. С., 1993; 3. Писател – творба – възприемател през Българското възраждане. С., 1988, 213–232 и сл.; 4. Добри Войников. – В кн. му: История на… Т. 1. Вучков, Юл. Българска драматургия. С., 1989. Добри Войников. Научни доклади. Пловдив, 1990. Тенев, Д. Браилска премиера. – В кн. му: Новели за познати и непознати. С., 1991. Михайлов, К. Пеев – Войников или типология на защитните реакции на българския възрожденски културен модел. – В: Сб. Тодор Пеев. Нови изследвания. „Даскал Генко“. „Фудулеску“. С., 1994. Дамянова, Р. „Парадоксът“ Добри Войников. – В: Печат литература. 150 г. българска журналистика. С., 1994. Стефанов,

В. История на българския театър. Т. 1. От зараждането до 1878 г. С., 1997, 95–100, 117–135, 156–161, 195–202 и др. Добрева, В. 1. Български като образ и подобие. Драматургично-сценичната еволюция на възрожденската драматургия. – В кн. й: Възрожденска историческа драма. Сб. С., 1997; 2. Технологии на историческата драма. Войников – Друмев – Вазов. С., 1997; 3. Българска възрожденска комедия. Типология и архитектоника. С., 2011. Манолакев, Хр. Театър и зрител. Възрожденският театрален репертоар като модел на общуване. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков. С., 1998. Налбантова, Е. 1. Жената в града – между присъдата и възхищението. „Криворазбраната цивилизация“ от Д. Войников и „Наградний подвиг“ от Д. Фингов. – В кн. й: Възрожденският човек – утопии и реалност. В. Търново, 2001; 2. Срещата с цивилизацията като народопознание и категорията време в „Криворазбраната цивилизация“. – В кн. й: Заради Възраждането. Четиво за студенти и други изкушени. В. Търново, 2012. Пътова, Н. Драматургия на българското. Национална идентичност във възрожденската драма. С., 2012.

Д. Леков

ВОЛМАН (Wollman), Франк (5.V.1888, Бохушовице над Охрже – 9.V.1969, Прага) – чешки литературовед славист, поет и драматург. Следва славянска филология в Карловия университет в Прага (1907–11), завършва в Берлинския университет (1912) при А. Брюкнер. Ученик на И. Поливка, В. Тилле и Я. Махал. Защитава докторат във Философския ф-т на Карловия университет, хабилитира се (1922) по специалността сравнителна история на славянските литератури и народните традиции. Доц. (1923) и извънреден проф. (1925) в университета в Братислава. Проф. (1931) в Масариковия университет в Бърно, където през 1928–39 и 1945–49 чете лекции по сравнителна история на славянските литератури. Преподава в Педагогическия ф-т на Карловия университет (1946–48) и в Академията за изящни изкуства „Леош Яначек“ в Бърно (1948–50). Член на ръководството на Инст. за чеш. литература в Прага (1949–50). Член-кор. на Чехословашката АН (1952), член на Словенската АН, на Международния и Чеш. комитет на славистите, на Научното общество „П. Й. Шафарик“, на Кралското чеш. общество на науките. Участва активно в дейността на Пражкия лингвистичен кръжок; отг. редактор в сп. „Славия“ (1946–69).

В. се занимава със сравнително изследване на славянските литератури, на южнославянската драматургия и театър и на устното творчество. Като славист и компаративист се отличава с новаторски подход към феномена „славянски литератури“ с оглед на техния сравнително-истор. синтез – „Slovesnost Slovanů“ („Словесността на Славяните“), „K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské“ („Към методологията на сравнителната славянска словесност“). Връзката с Пражкия лингвистичен кръжок и с естетическия структурализъм на Ян Мукаржовски, на опита му на фолклорист в областта на тематологията, ориентират В. към изследване на художествените форми и структури. Той въвежда научния термин ейдология (сравнителна словесна морфология), за да отграничи метода си на „сравнителен структурализъм“ от традиционната (позитивистична по същество) славянска филология, която разчита само на генетично-контактните връзки и преувеличава ролята на влиянията и заимстванията. Методологическият подход на В. извежда на преден план сравнително-типологическите връзки (аналогии) като системно организиращ фактор в сравнителната история на славянските литератури, без да пренебрегва „генетичната зависимост на сюжети, идеи и форми“; намира стимул за своя нетрадиционен подход във феноменологията на Р. Ингарден и Е. Хусерл, от която са повлияни и други представители на Пражкия лингвистичен кръжок – Ян Мукаржовски, Р. Якобсон. В „Словесността на Славяните“ В. включва отделна глава за славянското народно творчество („Устна епика и лирика“), подчертава неговата връзка с романтизма на Славянското възраждане („Романтическо възраждане“). В периодизационната подредба двете глави са в непосредствена близост – факт, който има значение както за междуславянската интеграция, така и за историографското присъствие на бълг. словесност. Редом с имената на Н. *Геров*, П. Р. *Славейков*, Р. *Жинзифов*, В. споменава и „*Веда Словена*“ на Ст. *Веркович*. Хр. *Ботев* е поставен в контекста на европейския байронизъм. Наименованието „словесност“, изведено в заглавието, отговаря на разбирането на В. за важното, органично по своята същност място на устната словесност в славянските литератури. Взаимопроникването на естетическите структури на устната словесност и художествената литература типологизира органичната цялост на славянските литератури в качеството им на духовен продукт с европейска и световна значимост. Според В. междуславянската миграция на устната словесност (сюжети и мотиви) превръща културната схизма между изт. и зап. християнство (съответно между Slavia Orthodoxa и Slavia Romana) в „оптична илюзия“. В „Словесността на славяните“ бълг. литература влиза в периодизационен модел, който не повтаря дословно общоприетата западноевропейска периодизация (Ренесансът отсъства като идейно-художествена епоха) и подчертава развойната специфика на славянските литератури. Според Б. *Йоцов* предложеният от В. синтез на славянските литератури налага впечатлението, „че границите между тях, по време и пространство, са заличени, че има единна литературна територия, че има само една – славянска литература“.

Структурно-морфологическият критерий на В. включва и сравнително изучаване на словесните жанрове и родове. Той отделя специално внимание на южнославянската драматургия в ред

монографични изследвания. „Bulharské drama“ („Българската драма“) е първата цялостна литературна история на бълг. драматическо творчество, която съдържа наблюдения върху театралните постановки и оценките на бълг. критика; обхваща периода от зараждането на драмата с училищните *диалози* и първите оригинални творби на Д. *Войников* и В. *Друмев* до модернистичните експерименти в областта на формата след Първата световна война; паралелно се проследява развитието на бълг. театър и националния репертоар на сцената на Народния театър. В рамките на южнославянската драматургия – „Dramatika slovanského jihu“ („Драматургията на славянския юг“) В. типологизира жанра на „баладната драма“ като резултат от влиянието на твърде жизнената южнославянска епическа песен (и конкретно *баладата*) върху литературата. С баладния ритъм са свързани най-високо оценените автори и творби на бълг. *драма*: Друмев („Иванко“), П. Ю. Тодоров („Зидари“, „Самодива“, „Змейова сватба“, „Страхил страшен хайдутин“), Р. Стоянов, („Майстори“). Яворов е посочен като представител на бълг. символистична драма. В. не изключва рецепцията на европейски образци и модерни насоки в южнославянската драматургия, търси изворите на оригналното и своеобразното, носещо славянски знак. Научното му дело е обект на внимание и изследователски интерес от страна на съвременната чешка славистика и компаративистика; то легитимира наличието на чешка компаративна школа с дългогодишна традиция и съвременни последователи.

Съч. Srbochorvatské drama. Přehled vývoje do války. Bratislava, 1924. Slovinské drama. Bratislava, 1925. Bulharské drama. Bratislava, 1928. Slovesnost Slovanů. Praha, 1928. Dramatika slovanského jihu. Praha, 1930. K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Praha, 1936. Duch a celistvost slovanské slovesnosti. Praha, 1948. Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů. Praha, 1958. Slavismy a antislavismy za jara národů. Praha, 1968.

Лит. Йоцов, Б. 1. Един чужд учен за нашата драма. – Литературни новини, № 1, 1928; 2. Проф. д-р Фр. Волман. Българската драма. Братислава, 1928. – Училищен преглед, 1928, № 8; 3. Две истории на славянските литератури. 1. Jan Máchal. Slovanské literatury, díl I–II. Novočeská bibliotéka, číslo 36, v Práze, 1922, 1925. 2. Frank Wollman. Slovesnost Slovanů. Bibliotéka Slované. Kulturní obraz Slovanského světa, díl II,Vesmír, v Práze, 1928. – Бълг преглед, 1929, № 1. Куев, К. Сборник в чест на проф. д-р Франк Волман (F. Wollmanovi k sedmdesátinám. Praha, 1958). – Език и литература, 1959, № 2. Карагьозов, П. „Словесность Славян“ Франка Вольмана – феномен сравнительно-исторической методологии. – В: Самосознание словесности. Историографии славянских литератур. С., 1997. Kudělka, V. Frank Wollman jako bulharista. – В: Československo-bulharské kulturní vztahy. Tradice a perspektivy bádání. Brno, 1990. Павлов, Ив. Методологическите принципи на Франк Волман в неговите проучвания на българската литература. – В: Българо-чешки литературни паралели. Втора част. С., 1992. Zelenka, M. Frank Wollman a teorie meziliterárnosti. – В: Literatúry jako súčasť medziliterárnych spoločenstiev. Nitra, 2003. Балабанова, Хр. За рецепцията на Франк Волман в чешко-словашки контекст и пътищата на славистиката и компаративистиката (някои методологически аспекти). – В: Българската бохемистика днес. С., 2012.

Хр. Балабанова

ВОСКОПОЛИС, Мосхополис – дн. малко село в Албания, окръг Корча (Воскопоя); през XVIII в. е балкански източноправославен културен и типографски център. Създаден от българи и наречен Москуполе (по името на цветето „моску“, характерно за региона). Впоследствие се заселват власи (аромъни) и албанци, които стават преобладаващото население. В началото на XVIII в. В. се издига изключително много, започва да съперничи на Виена, Венеция и Лайпциг – получава названието „Новата Атина“. Причина за това е бурното развитие на овцевъдството и свързаните с него вълнопроизводство и килимарство. Освен месни и млечни продукти, във В. се произвеждат прежди и вълнени платове, в региона се развива рударството. За определен период жителите достигат до 60 000 души. През втората половина на XVIII в. (1769–88) В. преживява серия нападения от страна на албански мюсюлмански разбойници, които го разрушават напълно.

Във В. още през XVIII в. се изгражда светско училище, което прераства в Нова академия (Ἑλληνικὸν Φροντιστιριὸν), известен преподавател и неин директор е Т. Кавалиотис. Към академията е създадена голяма библиотека и типография – първа на Балканите, извън Истанбул. Разраства се строителството на църкви (24 в града) и манастири. Във В. е създадена една от първите болници в региона, както и сиропиталище. Печатницата провежда последователна културна политика авторите да издават своите трудове на грц., който се счита за общобалкански културен език; издадени са няколко десетки книги – *жития*, богослужебна литература, учебници. Тук Даниил Мосхополит пише и отпечатва своя 4-езиков речник на грц., бълг., влашки и алб. (Ἀρχή του τετραγλῶσου λέξικου) (2. изд. – Дубровник, Рагуза, 1802). В предисловието си към него авторът изтъква, че варварските езици – бълг., алб. и влашки, трябва да се облагородят чрез сравнение с елинския, който е основа на всички езици. При масовото ислямизиране на алб. население (XVII–XVIII в.) православните християни водят отчаяна борба срещу верското насилие; прославят се редица новомъченици – Никодим, Христос Градинар, Козма Еолийски, Никита Албанец. Нектарий Терпос, родом от В., написва своя труд „Вяра“ (изд. след 1730), за да подпомогне противостоенето срещу агресивното мохамеданство. От В. произхождат редица изтъкнати дейци на източното православие, търговията, военното дело, образованието. Сред тях е корчанският митрополит Йоасаф – „последният забележителен Охридски архиепископ, тънък познавач на българската средновековна литература“ (Ив. Снегаров). През 1718 той е избран за глава на Охридската архиепископия (ръкоположен на 4 февр. 1719 в църк-

вата „Св. София“, Охрид), която управлява в продължение на 26 г. Представител е на крилото архиереи, които радеят за независима Охридска църковна йерархия и се противопоставят на великоелинските амбиции на Константинополската патриаршия. На 21 февр. 1719 той излиза с общоцърковно послание до населението, в което се обявява против грц. владици. Именно В. разпорежда да бъдат отпечатани книги с жития на бълг. светци. Такова е пространното житие на св. Климент Охридски. Намирането му е изрично отбелязано от В. *Григорович*, който си поставя задачата да установи следи от памет за св. Седмочисленици. Друга книга е „Аколутия“ (Ακολουφια τϛν ήεπταρϊφμοϛν, 1742) от Георги Мосхополит, съдържаща службите за св. Седмочисленици; дълго време те остават неизвестни на науката. Йоасаф Охридски утвърждава и култа към св. Седмочисленици като идеята за обединение на православното население чрез превръщане на новогрц. език в образователно и културно „койне“. Може да се направи съпоставка между илиризма и елинизма, който намира отражение в елиногреческите и славяногреческите училища, в основаната в Москва Славяно-Греко-Латинска академия.

Лит. Григорович, В. Очеркъ путешествія по Европейской Турціи. (С картою окрестностей Охридскаго и Преспанскаго езеръ). Изданіе второе. М., 1877. Вайганд, Г. Die Aromunen. Leipzig. I. 1894. Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767). С., 1932, с. 249. Четириезичният речник на Даниил (гръцка и българска част). – ГСУ, Ф-т зап. филологии 70. 1976, 5–180. Hellhnikh glwssa sta Balkania 1750–1850. Konotatokopoulou, A. To tetraglwsso leciko tou Danihl Mosxwpolith. Iwanina, 1988. Peytuss, M. D. Die Druckerei on Moschopolis, 1731–1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erbistum Achrida. Wien-Köln, 1989.

К. Михайлов

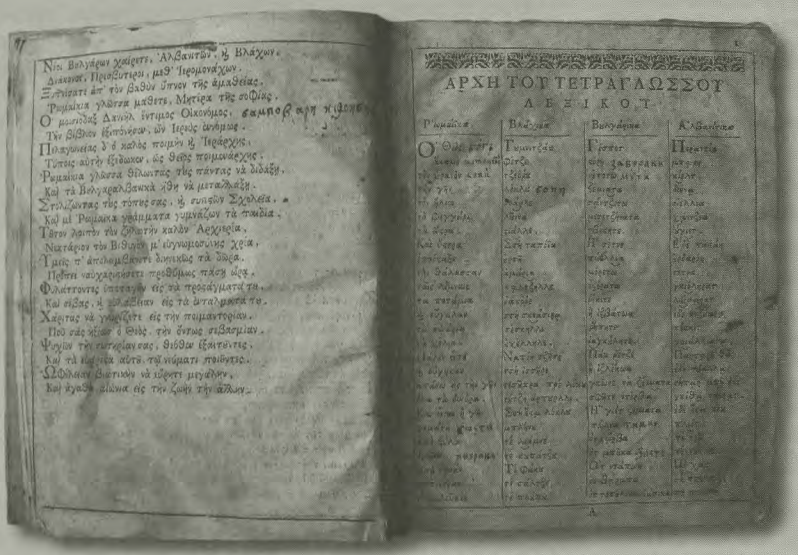

Тетрасловник. Даниил МОСХОПОЛИТ

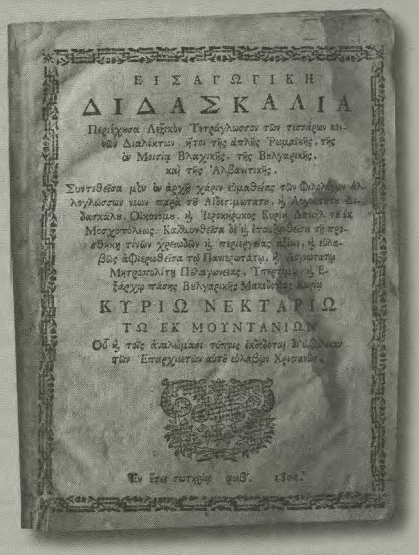

Тетрасловник – второ издание в Рагуза, 1802

включва техен паметен ден в църковния календар на 27 юли, когато се тачи св. Климент. Впоследствие е установена и датата 20 юни за св. Наум. През XIX в. йеромонах Григорий Мосхополит написва своя Αγιϛλογιον, в който помества житието на св. Наум. През целия период на Бълг. възраждане възприемането на светците българи и паметта за тях играят ролята на силен национален импулс. Той е стимулиран и от чужденците учени, които пътешестват из бълг. земи и Света гора, и издирват такива произведения. За В. пишат в пътеписите си Й. Тунман, Г. Вайганд, Ж. Пукевил, Вл. Григорович. Като културен център В. изиграва сериозна роля за възраждането на балканските християнски народи. Негова специфика е

„ВОСТОК“. Сръбско-бугарский вестник за политику, забаву и науку – излиза в Букурещ на срб. и бълг. език от 1 ян. до 31 март 1874, 9 броя. Продължение (2 г.) на в. „Въсток“. Редактор: Ал. Андрич. „В.“ има просръбска насоченост, поради което е критикуван остро от Л. *Каравелов* и Хр. *Ботев*. В него са обнародвани материали против Каравелов („Кой сам – кой си?“, № 4), за българите в Банат („Бугари у Банату“, №1), за бълг. народност (№ 6, 7), стихотворения от Ал. Андрич („Бугарче сиротче“, № 2; „Грижа савести“, № 4; „Споменик“, № 5 и др.), народни умотворения, реклами.

Лит. Боршуков, Г. История на..., с. 196.

Д. Леков

ВОСТОЧНИЙ ВОПРОС, Източен въпрос, Българский въпрос, Народний наш въпрос – кодово дипломатическо название на проблема за народностите в Османската империя и необходимостта от промяна на тяхното положение. След получаването на частична или пълна свобода на Гърция, Сърбия, Влахия и Молдова (от 1862 Румъния), В.в. засяга предимно състоянието на бълг. народ. Появяват се политически концепции за подялбата на Османската империя и борбата за нейното наследство продължава да вълнува Европа (в уводна статия във в. „Независимост“, № 42, 1873, Л. *Каравелов* коментира проекта на Юлий Шварц). Актуалните политически събития се развиват в две направления: желанието за легално разрешаване на съществуващата криза и радикалното движение за национално освобождение. Първото поражда т.нар. църковна борба, която още тогава се възприема като изцяло политическа. Пример за това е спорът, който цариградските дейци водят с Г. С. *Раковски*, нарекъл във в. „Българска дневница“ тази борба „вероизповеден въпрос“. В процеса на борбата не се предявяват богословски претенции спрямо Грц. патриаршия. Тъй като според тогавашната тур. традиция един народ може да се назове (и обособи) само въз основа на различна вяра, то българите подемат движението си за отделяне от „Фенерската“ патриаршеска институция по икономически и нравствени съображения и създаването на собствена църковна йерархия означава приемане от Високата порта на бълг. институция с представителни политически функции. Според второто направление В.в. се развива към добиване на политическа самостоятелност чрез въоръжена борба. Съществуват много планове за освобождение на България, съставени от съответни организации или частни лица. Идеята преминава през няколко етапа: война на определена държава или коалиция срещу Турция, война на съседните Гърция, Сърбия или Румъния срещу нея, освобождаване със собствени сили. В печата последната идея най-радикално е изказана от Хр. *Ботев* – „решението на нерешимия досега восточний въпрос лежи единствено въз широките плещи на нашия немалочислен народ“ („Букурещ, 14 декември“ – „Знаме“, № 2, 1874). На тези бълг. представи за В.в. се противопоставят западноевропейските сили, които почти без изключения залагат на реформи в Османската империя. Но реформите не могат да осигурят самостоятелност и културно, верско и икономическо развитие – както свидетелства мощната публицистична реакция на Ботев, П. Р. *Славейков*, Раковски, Каравелов и др. Всяко от тези направления поражда многобройни текстове – предимно в *периодичния печат*, излизат отделни брошури, книги – в които се обмислят и дискутират възможните начини на поведение и водене на дипломатическата „игра“. Темата за В.в. се превръща в своеобразен код, чрез който бълг. общество прави своя истор. избор – за пътя, по който ще върви, и целите, които трябва да постигне в бъдеще. Сред ярките публикации по темата за В.в. са поредицата уводни статии на Раковски – „Българский въпрос пред Отоманская порта“ („Дунавски лебед“, № 6, 9, 12, 1860), „Глас из България“ („Дунавски лебед“, № 30, 1860), „Обзор на Въсток или един кратак поглед връху Въсточний въпрос“ („Бъдащност“, № 2, 3, 6, 1864) и мн.др., статиите на П. Р. Славейков – „Спасението на българите в черковното им питание“ („Гайда“, № 13 и 14, 1863), „Цял протест и половин критика“ („Гайда“, № 12, 1866), „Отечестволюбие, родолюбие и человеколюбие“ („Гайда“, № 15, 16, 1866), брошурата на П. *Кисимов* „България пред Европа“, 1866, статията на Хр. Ботев „Въсточният въпрос и България“

ВОСТОКЪ.
СРПСКО-БУГАРСКІЙ ВѢСТНИКЪ ЗА ПОЛИТИКУ, ЗАБАВУ И НАУКУ.

„ВОСТОК“. Српско-бугарский вестник за политику, забаву и науку, 1 ян. – 31 март 1874

(„Нова България“, № 1, 1876). Огромната публицистична и политическа словесна продукция оказва сериозно влияние и върху художествената литература. В редица стихотворения, разкази, повести и фейлетони В.в. присъства като реминисценция или като пряко споменаване. След като бълг. общество изгубва надежда за помощ от западноевропейските сили (преди всичко Австро-Унгарската империя) и обръща погледа си на Изток, названието на Руската империя „Дядо Иван“ се превръща в една от емблемите на В.в. Като широкоотворена проблематика освобождението на България и възстановяването на бълг. държавност намират израз дори в гадателни книги и предсказания (пророчествата за падането на

Истанбул, кабалистичната нумерология „Туркіа ке падне“ и др.).

Лит. Раковски, Г. С. 1. Български въпрос пред Отоманская порта. – Дунавски лебед, № 6, 9, 12, 1860; 2. Български народен (наш) въпрос. – Дунавски лебед, № 12, 13, 1860; 3. Български въпрос. – Дунавски лебед, № 27, 33, 34, 41, 1860; 4. Обзор на Въсток или един кратак поглед връху Въсточний въпрос. – Бъдащност, № 2, 3, 6, 1864. Жинзифов, Р. 1. Еще слово о фанариотах в Болгарии, в ответ В. Неклюдову. – День, № 15, 1864; 2. Известия из Турции (За училищните реформи на Митхат паша). – Московския ведомости, № 85, 1866. Каравелов, Л. 1. Що искат българете. – Народност, № 24, 1869; 2. Букурещ, 25 ноември (Правата и задачите на балканските народи). – Свобода, № 4, 1869; 3. Букурещ, 2 декември (Реформи в Турция са невъзможни). – Свобода, № 5, 1869. Кировичъ, д-р Д. Източният въпрос и славяните на Балканския полуостров. СПб, 1876. Петвѣковъ, Б. Историята на Източния въпрос преди Освобождението на България. С., 1908. Генов, Г. Източният въпрос. (Политическа и дипломатическа история). Ч. 1. С., 1925. Генчев, Н. Нова фаза на Източния въпрос. – В кн. му: Българско възраждане. С., 1978. Илчев, Ив. Източният въпрос в дипломатически документи, спомени на политически дейци и материали от периодичния печат на епохата. С., 1995.

К. Михайлов

ВРАЦА – град в Северозап. България. Създаден вероятно през Второто бълг. царство. През османското робство е войнигарско селище. Духовната му дейност е свързана с манастирите около града и във Врачанско – „Св. Илия“, „Св. Троица“, Черепишки манастир „Успение Богородично“, „Св. Архангели“ при с. Долна Бешовица, Еленишкия манастир „Пречиста“ или „Яковищица“ и др. В. е един от найдейните културни центрове през XVIII в. Седалище на епархия, за епископ на която през 1794 е ръкоположен *Софроний Врачански*. Манастирите около В. поддържат връзки с манастири на полуостров Атон (Хилендарски, Зографски, Ватопед), с Рилския манастир, с рус. православна църква. Те са духовни центрове на прехода от старобълг. към новобълг. литература и култура – в тях са създадени килийни училища (в града и манастирите са 9), преписват се и се разпространяват книги. В манастира „Св. Иван Богослов“ е открита щампарница. В. е средище на дамаскинската литература (вж. *Дамаскини*). С града през определен период от време са свързани: *Йосиф Брадати*, създал във В. евангелско тълкуване (1745–49), сборник със слова и жития (1749–51), сборник с поучителни слова (1750) от Йоан Златоуст; *Тодор Врачански* (Теофан Рилски), написал в града 13 от своите ръкописи; поп *Йоан Врачански* – преписвач на дамаскин (1788). През XVI, XVII, XVIII в. във В. се преписват различни ръкописи, съставят се сборници, поменици, требници. В много от тях има *приписки* с информация за географското разпространение на различни книги, за помощи, давани на манастири и църкви, за имената на ктитори, настоятели и др. Най-ранният книжовен паметник – Четириевангелие от 1644 – е свързан с името на даскал Рашо. В. продължава да е културен център и от началото на XIX в. до Освобождението. Участва активно в църковната борба (врачани, начело с Д. Хаджитошев, се включват в нея през 1824), в просветното дело, в популяризирането на бълг. книги. Във В. има прочути родове (Хаджитошеви, Замбини), чиито потомци са *меценати*, дипломати, политически дейци. Димитраки Хаджитошев подпомага

Стара ВРАЦА

Година I. Събота 7 Августъ 1865. Брой 1.

ВРѢМЯ

ВѢСТНИКЪ СЕДМИЧЕНЪ.

Вестник „ВРЕМЯ“, 1865–67

материално манастири и църкви, поддържа кореспонденция с Хилендарския, Зографския, Рилския манастир, със срб. княжески двор, довежда във В. К. *Огнянович*, който през 1822 създава първото светско училище в града. Ив. Замбин е доверено лице на *Софроний Врачански*, негов представител пред рус. официална власт. До Кримската война 1853–56 във В. са създадени 3 мъжки училища и 1 девическо. Информация за женското образование в града има от 1833. Девическото училище е открито официално през 1843 и първата учителка във В. е Цвета Кръстенякова. Учители във врачански училища са Кр. *Пишурка* – 1847, П. Р. *Славейков*, Хр. *Пулеков* – 1856–57, З. *Круша* – 1846–49, 1853–55, Ст. *Робовски*, С. Подбалкански и др. Някои от тях преподават по звучната метода (Н. Ковачев, Хр. *Даскалов*, Ив. *Славейков*), съставят и издават учебници. През апр. 1869 в града е създадено неделно училище. През 1872 Ив. Славейков открива класно училище. Първото врачанско читалище започва своята дейност през 1869, а официално е утвърдено през 1871 с името „Напредък“. Още със създаването му се подема борба за надмощие между представителите на демократично настроената младеж („млади“) и консервативната част от врачанското общество („стари“). Читалището има богата библиотека, поддържа бедни ученици, училища. Има музейна сбирка от книги, икони, монети, накити, създадена от дарение на семейство Хаджитошеви – Д. Хаджитошев и неговият баща хаджи Тошо Ценов. Любители на старината и изкуството, те купуват и съхраняват много ценни предмети и ръкописи. Дейността на читалището замира след Априлското въстание 1876. Във В. достига голямо количество учебна, художествена и др. литература. Значителна част от книгите (повече от 40 в 850 екз.) са със *спомоществователи* от града. Спомоществователи има и за периодични издания: в. „Цариградски вестник“, „Съветник“, „Право“, сп. „Читалище“, „Ступан“ и др. Значителна сума за издръжка на училища, ученици и различни обществени инициативи предоставя врачанският дарител Козма Тричков. Кр. Стоянов (Граматик) оставя ръкописно „Сборниче“ (1801), Ат. Трохнин – описание на Видинския санджак (1804), Н. Вървановъ-Войводов обнародва в сп. „Български книжици“ (1859, № 23) „Описание на Константинопол“.

Лит. П о п г е о р г и е в, Й. Град Враца. Принос към историята му. – СбНУ, 20, 1904. Ц а н е в, Д. Бележки по историята на учебното дело във Враца. – Училищен преглед, 1906, № 10. Г о ш е в, Ив. Църковни старини на Врачанска епархия. – ГСУ, Богословски ф-т, 11, 1933–1934. Юбилеен сборник на ученолюбиво дружество „Развитие“. Враца, 1934. Й о ц о в, Б. Културно-политическа история на Враца. Т. 1–2. С., 1937–1943. А н г е л о в, Б. Ст. Съвременници на Паисий. Ч. 2. С., 1964, 84–148, 211–232. История на град Враца. От Древността до Освобождението. Т. 1. С., 1976. Н е ш е в, Г. Български довъзрожденски културно-народностни средища. С., 1977. Ч а в р ъ к о в, Г. Средища на българската книжовност IX–XVIII век. С., 1987.

Д. Леков

„ВРЕМЯ“. В е с т н и к с е д м и ч е н – обществено-политически вестник. Излиза в Цариград от 7 авг. 1865 до 21 ян. 1867, 72 броя. Отпечатва се в печатницата на Ст. *Даскалов*. Настоятел в Цариград – Г. Золотович, абонати в над 43 бълг. селища; получаван в Санкт Петербург, Москва, Париж, Прага, в редакциите на чуждестранни вестници. Редактор: Т. *Бурмов*. Сътрудници: Ст. Чомаков, В. *Караконовски*, Р. *Жинзифов*, М. *Балабанов*, С. *Доброплодни*, Н. *Първанов*, Д. *Блъсков*, П. *Оджаков*, А. *Пюскюллиев*, Т. *Шишков*, Божков (М. *Дринов*) и др. Част от публикациите са подписани с псевд. и инициали. Програма: оповестена в Обявление от 7 юли 1865 (№ 1). Главна задача: бълг. народ да добие „законните си правдини“ чрез доброто си уреждане и чрез образованието до оная степен на благосъстояние, на развитие на нравствените и морални сили, което му прилича“; вестникът няма да бъде орган на политическа партия, ще има легално направление. „ Главното наше старание ще бъде не да разсъждаваме, понеже положението не е таквоз, но да съобщаваме онова, щото ся е извършило или има да ся върши точно и ясно“. „В.“ поддържа две постоянни рубрики – „Политически преглед“ и „Разни новини и дела“, както и рубриката „Частни дописки“. Основен проблем на изданието е църковната борба, в която редакторът му Т. Бурмов застава на съглашателски позиции – да не се стига до скъсване с Патриаршията, да се направят отстъпки от грц. страна. „В.“ се противопоставя на унията, на протестантската пропаганда в България. Обръща сериозно внимание на състоянието на просветното дело, на образованието в Европа и в Америка, интересува се от програмите на различни бълг. училища, от изяви на учители, ученици; поставя въпроса за изграждането на бълг. централно училище в Цариград, отхвърля проекта на Мидхат паша за създаване на смесени турско-бълг. училища. Във „В.“ са обнародвани материали със здравна тематика, като се обръща особено внимание на холерата. Здравен консултант е д-р В. Караконовски („Няколко думи за холерата“, г. 1, № 4; „Няколко йоще забележвания за холерата и тифусът (тежката болест), направени в последно време“, г. 1, № 10; „Няколко думи за млечното лечение“, г. 2, № 40–43 и др.). Вестникът информира за политически събития на Балканския полуостров, в Европа и в Америка, осъжда прошението на някои цариградски българи до султана, чрез което се обявяват срещу Критското въстание 1867. „В.“ дава обширна информация по търговски и икономически въпроси в Османската империя и света. Значително място е отделено и на проблемите на литературата и културата – публикувани са: преводът на Жинзифов „Краковянка“ (г. 1, № 20), стихотворенията му „На Великден“ и „Сам

на себе си“ (г. 1, № 20), теоретическата статия „Един поглед върху народните български песни“ (г. 1, № 23, 24) от П. Оджаков, пътеписът „Пътни бележки из Железник“ (г. 1, № 25–27) от Д. Поляновски, началната част на поемата „Мечтанията на един ученик“ (г. 1, № 33) от А. Пюскюллиев, материали, изпратени от Ст. *Захариев* (г. 1, № 29, 35), преводът на Н. Първанов от проучванията на П. *Шафарик* за Кирил и Методий (г. 1, № 40) и др. „В.“ насочва към бълг. история чрез статията „Отношението на византийските императори към България при последните ѝ цареве“ (г. 1, № 28–30, 34–37, 39, 44–47) от Жинзифов. Вестникът води полемики с в. „Турция“, „Македония“.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 196–198.

Д. Леков

Мари ВРИНÀ-НИКОЛОВ

ВРИНÀ-НИКОЛОВ (Vrinat-Nikolov), Мари (29. VII.1960, Невер, Франция) – френска българистка, преводачка. Учи в Блоа, класическа филология в лицея „Анри IV“ в Париж (1978–81) и във Висшето педагогическо училище (1981–84). Завършва българистика в INALCO (Национален инст. по източни езици и цивилизации) и езикознание в университета Париж. Преподава бълг. език в INALCO (1985–94). Защитава докторат върху експресивните частици в съвременния бълг. език (1990). Аташе по езикови въпроси във Френския инст. в София (1994–98) и в Будапеща (1998–2002). Защитава хабилитационен труд за професура (2001). Гост проф. в СУ и в НБУ, където води курсове по история и теория на превода (2002–04). Доц. (2004) и проф. (2009) по бълг. език и литература в INALCO. От 2008 отговаря за българистиката в INALCO. Организира и участва в многобройни международни и национални научни форуми. Носителка на престижни награди във Франция и в България. Почетен член на Сдружението на бълг. писатели (2003) и член на Сдружението на преводачите в България (2004).

Публикациите на В.-Н. са в областта на теорията и историята на литературния превод, историята на бълг. литература (IX–XX в.), съвременната бълг. литература, социолингвистиката, съвременния бълг. език. Авторка е на речници и учебници за изучаване на бълг. език от чужденци. В.-Н. анализира Бълг. възраждане главно през призмата на превода. В книгата си „Огледало на другостта – преводът“ изследва взаимоотношенията чужда/национална литература, преводаческите практики и полемики, дебата „модерни“ срещу „стари“. Съпоставя бълг. ситуация през XIX в. с тази във Франция през XVI и XVII в. и в предкласическия период в Германия. Доказва, че адаптацията и *побългаряването* са конструктивен етап и експериментална лаборатория, както и в Западна Европа при формирането на модерната жанрова система, на литературната публика, на писателите, преводачите и критиците. Книгата е първи диахронен и синхронен прочит на бълг. и фр. културна история през превода. В.-Н. издава съвместно с Ж. Кастелан книга, която за първи път във Франция представя паралелно политическата (Кастелан) и литературната (В.-Н.) история на България. Авторите избират два различни термина за обозначаване на Бълг. възраждане. Кастелан използва Ренесанс, като подчертава паралелите между Ренесанса в западноевропейските страни и процесите на обнова на Балканите, а В.-Н. – Национално пробуждане, като откроява различията и спецификите, етноцентризма на човека от епохата на Бълг. възраждане и особено влиянието на Просвещението. Разкрива създаването на модерна литература и култура от средата на XVIII в. до 1878 главно чрез „изпитанието на превода“, появата на продуктивната и до днес тема за амбивалетното отношение ние // другите, свое // чуждо, „органична“ еволюция // подражание на Европа. Коментира появата на идеи, литературни тенденции и полемики, възникнали през Възраждането, в следосвобожденската и най-новата бълг. литература. Посвещава статии и студии на литературата на Бълг. възраждане. Коментира споровете за литературния превод. Анализира негативното представяне на образа на турците в творбите на бълг. писатели и реактивирането му в различен политически и социален контекст, като започва от „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* и „Житие и страдание...“ от *Софроний Врачански* до творбите от средата на XX в. Прави типология на тълкуването на образа на турци-

те (отоманците) в бълг. художествена проза. Превежда на фр. език класически и съвременни бълг. писатели, сред които Ив. *Вазов.*

Съч. Отвъд пределите на превода. Историята на една дихотомия. С., 2004. Miroir de l'altérité: la traduction (deux exemples emblématiques de la constitution d'une langue-culture par la traduction en Europe: la Bulgarie et la France, IXe-début XXe siècle). Grenoble, 2006. Histoire de la Bulgarie, au pays des roses (avec G. Castellan). Brest, 2008.

Лит. Л и ч е в а, А. За превода и смисъла. – Култура, № 48, 2004. Б о я д ж и е в а, В. По мост между културите, отвъд пределите на превода. – Пак там, № 2383, 2005. М е т е в а, Ел. Ново изследване върху история на превода. – Monde diplomatique (бълг. изд.), № 4, 2005. G u é n o v a, V. 1. Destinée et défi: une histoire de la traduction. – Fréquences francophones, № 4, 2005; 2. „Sous le Joug“ : une nouvelle traduction en français. – Fréquences francophones, № 10, 2007. M i h o v a, L. 1. Georges Castellan, Marie Vrinat-Nikolov. „Histoire de la Bulgarie. Au pays des Roses“. – Revue des etudes slaves, 2010, № 3; 2. Marie Vrinat-Nikolov, „Miroir de l'altérité: la traduction“. – Пак там. Y o t o v a, R. Le premier roman bulgare (Ivan Vazov, „Sous le joug“, Fayard, 2007, traduit du bulgare par Marie Vrinat-Nikolov, préface Bernard Lory). – Altermed (La Méditerranée autrement), № 2, 2008.

Л. Михова

„ВУЛТУРУЛ“ („Vulturul“ – „Орел“). Ежедневен политически вестник – бълг. вестник, списван на рум. език. Излиза в Плоещ, Румъния, от 12 юли 1876 до 26 юни 1877, 76 броя. Започва като ежедневник, след № 3 излиза през ден, от № 32 (21 септ.1876) – 3 пъти седмично; след 23 дек. 1876 спира временно и от 14 февр. 1877 започва да излиза под заглавие „Independenţa naţionala“ („Национална независимост“). Вестник за политика, литература и търговия, с нова номерация; издава се два пъти седмично. Печата се в печатницата на Д. *Паничков* и др. От 15 апр. 1877, № 64 възстановява първоначалното си наименование и продължава предишната номерация. Абонати в Браила, Галац, Бъзъу, Болград, Исмаил, Крайова, Турну Северин. Не са запазени всички броеве, в библиографските източници за него има противоречиви сведения. В НБКМ са налице № 1–30, 32–76 от в. „Vulturul“ и № 1–3, 11 от в. „Independenţa naţionala“. Редактор: Ив. *Кършовски.* Сътрудници: А. Иванов, А. *Савич,* Н. *Живков*, Д. *Коцов*, А. Б. Зехиров и др. „В.“ е информационен вестник, препечатва и реферира материали от бълг., рум. и европейски вестници, които засягат Източния въпрос (вж. *Восточний вопрос*) и положението на българите. Следи събитията след потушаването на Априлското въстание 1876 до началото на Руско-тур. освободителна война 1877–78. Самоопределя се като „либерален в точния смисъл на думата“ (№ 32). Промяната на името мотивира с нова програма, насочена към освобождението на България. Защищава бълг. национални интереси, подкрепя освободителните борби на балканските народи. Осведомява редовно за военните действия през Сръбско-тур. война 1876 и за участието на бълг. доброволци (собствени кореспонденции от бойното поле в № 4, 10, 25, 43 и др.), съобщава за въстанически действия в бълг. земи („Българското въстание“, № 6 и др.), информира за репресии на тур. власти („Турските жестокости в България“, № 10, 22; кореспонденции от Търново в № 25–27, 53, 60 и др.), за комисията по разследване на клането в Батак (№ 12), за мисията на Др. *Цанков* и М. *Балабанов* в Европа (№ 36, 38, 44, 59), за отношението към бълг. въпрос в Европа и Русия (№ 13, 16–19 и др.). Полемизира с рум. в. „Trompeta Carpaţilor“ („Карпатски тромпет“), който смята, че твърденията за жестокото потушаване на Априлското въстание са преувеличени („Болиак Чезар и Влак-ефенди“, № 28). Публикува „Мартиролог“ на загиналите от четата на Хр. *Ботев* и в Сръбско-тур. война (№ 50). Разисква политическото устройство и географските граници на бъдеща свободна България – поддържа идеята за широка автономия и сочи Мизия, Тракия и Македония като изцяло бълг. земи. Във в. „Independenţa naţionala“ е обнародвана „Българската революционна програма“, която формулира в 25 точки исканията на „българската революция“ (№ 2). Препечатва текстове от Е. дьо Жирарден (№ 26), Л. Бланк (№ 44), Т. Карлайл (№ 56) и др. Последните броеве на „В.“ съдържат ценни сведения за посрещането на рус. император Александър II в Плоещ, за пребиваването близо до града на Бълг. опълчение и освещаването на първото бълг. национално знаме, за дейността на местния Бълг. благотворителен комитет. Интересът на вестника към културния живот и литературата е слаб. Публикува 3 стихотворения, които изразяват патриотични настроения в публицистичен стил (№ 11, 19, 24), стихотворението на П. *Протич* „Гласът на България“ (на рум. език, без подпис, № 41), публицистична творба от Н. *Живков* („Independenţa naţionala“, № 1); съобщава за учредяването на бълг. младежко театрално дружество „Светлина“ в Браила (№ 41), за представления в Плоещ на драмата „Ильо войвода“ от Н. Живков („Independenţa naţionala“, № 11), отбелязва появата на второто издание на „Дунавска България и Балканът“ от Ф. Каниц и цитира част от предг. на книгата („Independenţa naţionala“, № 11). „В.“ съдържа богата актуална информация за външнополитическата обстановка и отношението в света към националните борби на българите. Списва се на добро журналистическо равнище.

Лит. Х р и с т у, В. Нови сведения за българския периодичен печат в Румъния в навечерието на Освобождението. – Записки, 1936, № 10. Ж е ч е в, Н. Няколко добавки към „Българска възрожденска книжнина“. Т. 1. – Изв. Централната библиотека при БАН, 2, 1964. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 390–391.

Ст. Таринска

„ВЪЗРАЖДАНЕ“ – обществено-политически вестник. Излиза в Браила от 5 юни до 12 ноем. 1876 един път седмично, 25 броя. Ю. *Иванов* допуска, че са обнародвани 30 броя. Отпечатва се в печатницата

на Д. *Паничков*, от № 3 – в печатницата на И. М. Пестемеджиоглу. Част от материалите излизат на фр. език. Има *спомоществователи* в България и в чужбина. Между тях са авторитетни личности като княз Е. Голицин, А. А. Котляревски, Ив. С. Аксаков и др. Изпращан е до рус., фр., австр., англ. и други посолства в Цариград. Управител и отговорник: Т. *Пеев*. Редактори: Т. Пеев, Ив. *Драсов*, Св. *Миларов*. Сътрудници: Пейчин (Ив. *Вазов*), М. *Дринов*, Д. П. *Иванов* и др. Повечето от материалите са писани и превеждани от редакторите на изданието. Публикациите на фр. език са от Т. Пеев и Св. Миларов. Програма: да дава „верни сведения и точни оценки върху движенията на въстанията на Балканския полуостров, а особено върху българското въстание“, информация по Изт. въпрос, да осведомява европейското обществено мнение за интересите на

ВЪЗРАЖДАНЬЕ

„ВЪЗРАЖДАНЕ“, 5 юни – 12 ноем. 1876

бълг. народ; да работи „за премахването на всички неспоразумения със Сърбия и Черна гора“ и се труди „щото нашето съюзничество с тия братски земи да си остане оздравено“. Редакторите на „В.“ осъществяват заявената програма чрез различни рубрики и жанрови форми – уводни статии, „Разни известия“, „Най-нови известия“, „Политически известия“, дописки, съобщения, критика, коментари на редакторите по различни въпроси, писма, възвания, бел. на редакцията. „В.“ информира за Априлското въстание 1876, за жестокото му потушаване. Осведомява за революционни дейци – В. *Левски*, А. Кънчев, П. Волов, Ст. *Стамболов*, Н. Обретенов. Апелира за морална и материална подкрепа от европейските държави. Обявява се против онези международни сили, които поддържат банкрутиралата политика на Турция. Зове за братски съюз на славяните от Балканския полуостров. Помества материали, свързани с бъдещото устройство на освободена България. Обществено-политическият профил на „В.“ предопределя ограничения брой на публикациите по проблемите на литературата и културата. Във „В.“ са обнародвани стихотворението „Подъл ли е българският народ“ (г. 1, № 1) от Ив. Вазов, подписано с псевд. Пейчин; част от труда „Апостолът на свободата“ (г. 1, № 1) от К. Тума (преводач Ив. Драсов), който информира бълг. читател за живота на итал. революционер Дж. Мацини. Публикувано е обявление за излязлата от печат стихосбирка „Пряпорец и гусла“ от Вазов. Отразени са някои от културните прояви в Браила: представянето на драмата „Стоян войвода“ от Д. *Войников*, вдъхновената игра на артистите (г. 1, № 8), поощрена е дейността на „Българското младежко театрално дружество“ (г. 2, № 19). Съобщава се за появата на нови бълг. вестници: „Напредък“, „Стара планина“ (г. 1, № 7). „В.“ получава висока оценка от М. Дринов и К. *Иречек*. Спира поради материални затруднения.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. За журналистическата дейност на Т. Пеев. – В: Тодор Пеев. С., 1972. Л е к о в, Д. 1. Тодор Пеев. Страници от живота и съдбата на един възрожденец. С., 1978, 136–144; 2. Общественикът, творецът, човекът Тодор Пеев. – В: Тодор Пеев. Научни изследвания. „Даскал Генко“. „Фудулеско“. С., 1994.

Д. Леков

ВЪЛКОВ, Стефан (неизв., Жеравна – 1878, Жеравна) – учител, общественик, книжовник. Учи в бълг. *взаимно училище* в Цариград, после става учител в него. Учител в Жеравна (1855–1865), където основава взаимно и девическо училище. От 1867 е свещеник. На 27 авг. 1870 е избран за председател на настоятелството на първото жеравненско читалище „Единство“. Ползва грц., тур. и рус. език. В. съставя буквар за изучаване на тур. език в бълг. училища. Издава *календар* със забавно-информационен характер, в който включва свое стихотворение и едно от П. Р. *Славейков*. В „Цариградски вестник“ обнародва стихове с просветителска тематика (1849–51), които му отреждат славата на „даскалски поет“ (вж. *Даскалска поезия*), материал за народните обичаи в Жеравна (№ 155, 1854) и статия за местоположението на селището (№ 235, 1855), в която дава сведения за местното наречие, облеклото, нравите и поминъка на населението.

Съч. Предвещателний календар на знаменитаго астронома Казамия, който съдържава общий приглед на годината 1855. Цариград, 1855. Послание на господа нашего Исуса Христа. Преведено от гръцки на българския език от ... Напечата ся с иждивение на Х. Йована от Св. Якима. 1855; Букурещ, 1867. Турский буквар

за българските юноши, които желаят с по-лесен способ да получат добро начало на турскиат язик. Преведен, допълнен и издаден от ... Цариград, 1856.

Лит. Чилингиров, Ст. Българските читалища преди Освобождението. С., 1930, 252–253. Константинов, Д. Жеравна в миналото и до днешно време. С., 1948, 209–211.

Л. Михова

ВЪЛНАРОВ, Петко Стефанов (17.VII.1847, Сливен – 10.XII.1910, Разград) – учител, обществен деец. Завършва сливенското училище (1863) като ученик на Д. *Чинтулов*. Учителства заедно с него до 1868. Поради революционните си прояви е принуден да напусне Сливен и да продължи учителската си дейност в с. Градец, Котленско, и в Шумен. Заподозрян като участник в Шуменския частен революционен комитет, се преселва и става учител в с. Казъл Мурад (днес с. Благоево). Модернизира учебното дело, активизира живота на читалището, поставя пиесата „Многострадална Геновева“, възпитава учениците в патриотичен дух. През 1875 се жени за Дочка Икономова, дъщеря на Станка *Николица-Спасо-Еленина* и Н. *Икономов*, и става учител и църковен певец в Разград. Заедно със съпругата си започват превода на романа „Приключенията на Телемаха“ от Фр. Фенелон, който не успяват да издадат. Части от ръкописа се намират в архива на В. След Освобождението е секретар на Разградския окръжен съдебен съвет, адвокат, училищен инспектор на Поповското учебно окръжие (1890–94), мирови съдия (1904) в с. Аккаданлар (дн. с. Дулово) и в с. Кеманлар (дн. Исперих). Народен представител в I ВНС (1879) и в ОНС (1885–90). В момент на депресия слага край на живота си.

В. сътрудничи на в. „Право“ и сп. „Читалище“ с дописки, свързани с описание на с. Казъл Мурад и събития, станали в него. Благодарение на него стават известни ръкописните учебници по риторика, рус. език, алгебра, съставени от Чинтулов и преписани от него. По тях той преподава като учител. Превежда от тур. на бълг. език всички тур. документи за недвижими имоти. Окръжен ДА – Разград, ф. 354 (П. Вълнаров). Материали в: НБКМ–БИА, II А 2061, II А 2063, II В 10456; ЦДИА, ф. 1318, оп. 1, а.е. 4905, л. 59.

Лит. Табаков, С. Опит за история на град Сливен. Т. 2. С., 1924, 477–478. Явашев, А. Разград. Ч. 1. С., 1930, с. 193. Димитров, Хр. Село Градец. С., 1934, с. 48. Стойков, Хр. Просветното дело в Разград през Възраждането. Разград, 1968, с. 86. Георгиева, М. Материали за учебното дело в Шумен (1856–1878). – Изв. Народен музей – Шумен, 5, 1972, с. 153. Ръкописните учебници на Добри Чинтулов. Издирил, проучил и подготвил за печат Д. Леков. С., 1987, 10–12, 18–21, 24, 26–28 и др.

Д. Леков

„ВЪСКРЕСНИК“. Духовно неделно списание – религиозно издание. Излиза в Цариград от 13 апр. до 1 юни 1875, 8 книжки. Отпечатва се в печатницата на О. Кавафиян. Мото: „Елици во Христа, крестите ся, во Христа облекосте ся“. Редактор и издател: Илия *Христович*. Програма: „Като ще има за предмет вероизповедната част на Православната християнска черкова, [„Въскресник“] ще осветява читателите си в познание на православното християнско вероучение, богослужение [и] нравственост“ („Към читателите“, г. 1, № 3; също и във в. „Напредък“, г. 9, № 35). „В.“ съдържа текстове от *Библията* („Неделя Томина“, № 2, „Неделя на Самарянката“, № 5, „Неделя на Петдесетницата“, № 8 и др.), религиозни поучения под формата на разкази, диалози и др. жанрови форми („Грешник и Мария в краката на Спасителя“, № 3, „Обръщание от поглеждание на мъртво лице“, № 5,

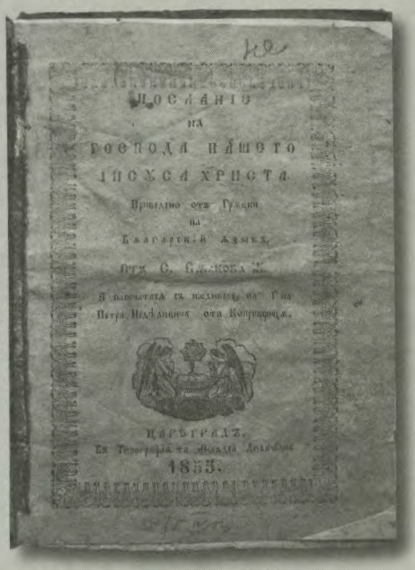
ПОСЛАНІЕ
НА
ГОСПОДА НАШЕГО
ІИСУСА ХРИСТА
1853.

„Послание на господа нашего Исуса Христа“ – преводач Стефан Вълков

„Философ и дете“, № 6, „Силна дума от слаби уста“, № 6 и др.). Дава инфрмация за „Никейский вселенский собор“ (№ 7), публикува „Реч, казана след опелото на починалия Илариона свято-Терновский“ (№ 8); „Какво е казал Русо за Евангелието...“ (№ 5), „Какво е изрекал Байрон за Библията“ (№ 8) и др. Не се посочват автори. „В.“ е остро критикувано от Хр. *Ботев*, който го определя като списание „много поглупаво и безполезно за народа, отколкото си го представяхме“ („Знаме“, № 20, 1875).

Д. Леков

Г

ГАБАРЕВО (Ак-баш, Белоглавово) – село в Тунджанската долина, на 20 км западно от Казанлък. Липсват данни за духовния живот през Средновековието, селището е разорено при завладяването на България от османците. В тур. документи се споменава от XV в. От 1780 в двора на църквата „Св. Георги“ свещениците учат децата на църковно пеене и „исо“. Ок. 1800 пристройката към църквата е превърната в килийно училище, което съществува до 1844. В него преподават вероятно поп Стойно, поп Иван и поп Васил, който учил в Света гора и бил учител в Македония. В Г. е имало и килийно училище на даскал Куцар Абаджията, споменато от Аристид Спатаки в неговия „Учебник по история на педагогиката“ (1883, преводач Д. *Душанов*). През 1834 по инициатива на поп Васил и поп Иван е построена нова църква с името на старата. Към нея е учредено архиерейско наместничество, а след 1843 е създадена църковна община с правото да владее имоти и да събира обществени средства. През 1844 е построено училище с една класна и две малки стаи – за учителя и за събирания. *Взаимоучителната метода* е въведена от Михаил Попвасилев, който учи и преподава в Пловдив и 12 г. в Габаревското училище. Негов сътрудник, също учил и учителствал в Пловдив, е Ф. *Велев*, родом от Г. Замества го Стойчо Попстоянов – до 1853, когато занятията са прекратени заради Кримската война 1853–56. През 1858 Попвасилев напуска училището, за да преподава в Казанлък. Учителят Петър Ст. Катрев, получил образование в Пловдив, въвежда изучаването на естествознание. След напускането му Стефан Серафимов от с. Аджар преподава до 1863. По инициатива на Стефан Карапетров през 1869 е открито девическо училище. Девойките учат в същата сграда по общата програма плюс ръкоделие. През 1869 Карапетров заедно с Катрев, Попвасилев, Васил Радучев, поп Тотю Стоянов учредяват читалище „Обнова“ с членски внос едно бяло меджидие. Карапетров изнася сказки. Набавят се и издания за училищната библиотека, която съдържа 202 книги: „Жертва Авраамова“ (1845) – 80 екз., „Критически издиряния за историята блъгарска“ от Ю. И. *Венелин* (1853) – 9 екз., „История на великий Александра Македонца“ (1844) – 8 екз., „Диплография“ (1847) – 5 екз. и др. Получават се в. „Турция“, „Съветник“, „България“, „Право“, „Македония“, сп. „Смесна китка“. Във в. „Турция“ често са поместени дописки на габаревци по търговския им спор с Казанлък и обществените несъгласия в селото. През 1876 библиотеката изгаря. Много габаревци – абаджии и гайтанджии в Цариград, участват в борбата за църковна независимост. Сред инициаторите на еснафския протест на Великден 1860 са габаревските майстори Христо Каракашът, Петър Акчев и Иван Райкин. В Атинската гимназия учи габаревецът Стефан (вероятно Ст. Попвасилев), а в Рим – Маню Петков.

Лит. Н е с т о р о в, Ив. Габарево. С., 1968. Габарево – ти, златна люлка, тих пристан: История, духовност и творци от селото. С., 2006.

И. Добрева

ГАБРОВАЛИ, Влад Поппетков Гладичов (ок. 1790, Габрово – 1851, Плевен) – книжовник, преводач, преписвач и компилатор. Гладич е родово прозвище (П. Цончев). Г. го използва в преписа на „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски*, където се подписва Влат Поппетпков Гладичов; в „Хрисмос“ се подписва Влад Поппетков, но и Влат Папа Петков Габровали, в писмата си се подписва Влат (Влад) Папа Петков. С прозвището Габровали, по родното му място, е въведен в науката от Б. Цонев („Опис…“, с. 372). За него има малко данни. Произхожда от семейство на свещеник. Приема се, че учи във Влашко (знанието му на влашки и грц. език и владеенето на калиграфия свидетелства за вероятното му пребиваване там). В Плевен се установява ок. 1815; оженва се за Димитра Георгиева Михайлова, чийто баща е известен плевенски търговец. Г. става негов секретар, развива заедно с тъста си бояджийство, поддържа връзки с търговци от различни градове, напр. с Хаджитошеви от Враца (БИА – НБКМ, ф. 40, а.е. 2, л. 47–48). През 1838 закупува място за магазин в Отлук мегда‹, построява бояджийска работилница; притежател е на две лозя, воденица и бостан. Назначен е за секретар на църковното настоятелство в града; избиран е за епитроп. Активната му книжовна дейност дава възможност за близки контакти с възрожденски учите-

ли и обществени дейци – Ем. *Васкидович*, *Неофит Рилски*, А. Гергов, И. Бакал.

През 1809 Г. отива в Русе, за да препише Паисиевата история от редактирания екземпляр на хилендарския проигумен Пантелеймон, направен през с.г. по втория Софрониев препис от 1781 (определен от Н. Драгова като „Софрониев учебников вариант“). Този свой ръкопис „Славеноболгарская история“ Г. допълва до края на живота си с истор., актуалнополитически и фамилни *приписки*, с медицински рецепти, с което показва ново съзнание за възприемане на съчинението на Паисий Хилендарски – превръщането му в „родова книга“. Прави добавки и редакционни бележки към Пазарджишкия анонимен препис на „История славеноболгарская“ от архива на *Кесарий Попвасилиев* (НБКМ 1235). Подтиква създаването на Габровската „Александрия“ през 1833 – разнородно повествование, съставено от повестта за Александър Велики, „История славеноболгарская“ и части от историята на йеросхимонах *Спиридон*. Съставя две кондики – на плевенската църква „Св. Никола“ за периода 1831–51 (съхранява се в НБКМ–БИА, II А 7779) и на Карлуковския манастир (вероятно изгубена). През 1830–31 подготвя за печат ръкописен сб. в Плевен – превод от влашки на излязлата книга „Христос или пророчество блаженному Иеромонаху Агатаггелу от монашескаго степеня на Великаго Василия, правено или писано у Месинии Сикелиистеи, в лето от Христа 1279:“ (НБКМ, № 348); на вътрешната страница поставя своя личен печат с инициали „ВПГ“. Желанието му да предаде на читателя свой книжовен труд е детайлно обмислено и добре изпълнено. За това се съди от техническия и тематичния облик на ръкописа. На заглавната му страница е залепена гравюра от влашкото издание. До нея е поставена преведена стихотворна реклама, една от най-ранните във възрожденската традиция, с начупена графика, която показва съвсем ново съзнание на съставителя преводач:

Божию помощию написася.
Книшка сия Агатаггел називаемая,
Ревнителы вкусом наслаждаемая.
Некоторым можно бытъ приятна,
Неревнующым и за мало що недостоина.
Любочетателы без лености прочитаите,
И прощению Мне сподобляите.

Лета: 1831: Плевен

Ръкописният сборник е интересен с нововъведения, които отделят неговия преводач от всички останали книжовници през Бълг. възраждане, които само превеждат или преписват. В коментарите си на пророчествата Г. се обръща към темата за падането на „турското царство“; неговият превод е едно от най-ранните свидетелства за интерес към откровението на йеромонах Агатаггел, което през 60-те г. на XIX в. е многократно издавано (първият превод на Агатаггел е направен от йеросхимонах Спиридон – Б. Ст. *Ангелов*). В структурата на книгата, освен рекламните стихове, има и „Послесловие“ (с. 55–58), в което Г. обяснява историята на пророчеството и как е решил да се обърне към него за превод. В самия край на книжното тяло е добавено „Кратко начертание от пришествие Антихристова от книгата на Рязанско-Муромския митрополит Стефан от 1765 и

„Христос или пророчество...“ – подготвил за печат Влад ГАБРОВАЛИ

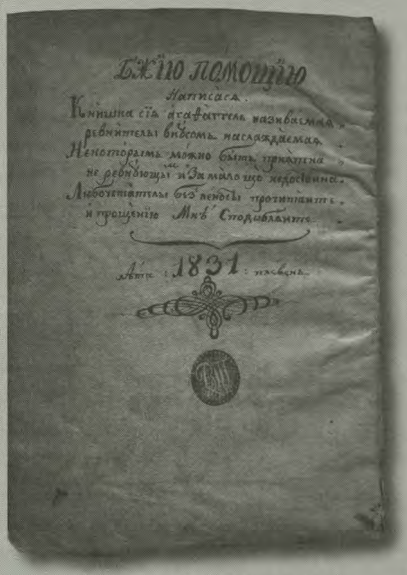

Влад ГАБРОВАЛИ – печат

„История славеноболгарская“, Гладичов препис

лист от Мартин Задека Швейцарскаго Стошестилетнаго старика“ – превод от руски. Всичко това издава сериозна подготовка и познаване на редица сходни текстове, които съставителят преводач решава да „обедини“ в „своето“ издание (Б. Цонев). Ръкописният сборник „Христос“ е преписан два пъти – от И. Бакал (1860) и от А. Гергов (1880). Материали в: РДА – В. Търново, ф. 165, НА БАН, ф. 95, оп. 1, а.е. 12, л. 1; РИМ – Враца, ф. 1. а.е. 2, л. 15, НБКМ БИА, № 348.

Съч. История славеноболгарская о народех, и о царех, и о светих болгарских, и о всех деяния и бития болгарскаго. Собранно и нарежденно некоторим Паисием Иеромонахом хиландарском. Еще же и от других повествователи достоверних на ползу роду Болгарскому. В лето: 1762 (В. Търново, РДА, ф. 165, оп. 2., а.е. 3). Христос или пророчество блаженному Иеромонаху Агатаггелу от монашескаго степеня на Великаго Василия, правено или писано у Месинии Сикелиистеи, в лето от Христа 1279: Каквото нему от Бога му са откри. и после туи в землю Медиоланскую в лето 1555: издади са на свет от преподобнаго отца Иеромонаха от чин Светаго Венедикта Иакова Палеота, исталкувано от француски язик на гречески, а на лето 1818: дади са на тип на влашки язик. А сига на лето 1831: Сторих мало трудази нижеподписаннии: да го приведох от влашки и преписах на български прости язик. Всех последнейший и покорнейший: Влад. П. Петков [НБКМ 348].

Лит. Ц о н е в, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. Т. 1. С., 1910, 372–374. В е л ч е в, В. Неизвестен последовател на Паисий Хилендарски. – Език и литература, 1956, № 6. Т р и ф о н о в, Ю. История на града Плевен до Освободителната война. С., 1933, 110–113. Ц о н ч е в, П. Из общественото и културно минало на Габрово. Исторически приноси. С., 1934, с. 351, 391. А н г е л о в, Б. Ст. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, 240–257. Т е м е л с к и, Хр. Плевенският възрожденец Влад Гладичов. – Септемврийска победа. Приложение „Вит“. Плевен, № 6, 1983. Г р ъ н ч а р о в, М. Плевен и Плевенският край през Възраждането. С., 1989, 82–89. Д р а г о в а, Н. Софрониевият учебников вариант на „История славянобългарска“ и преписваческата традиция. – В: История славянобългарска. Гладичов препис. Изследване и текст. С., 2012. Х а р а л а м п и е в, И. Текстологични и езикови наблюдения над Гладичовия препис на Паисиевата история. – Пак там. К а р а д ж о в а, Д. 1. Влад Поппетков Гладичов – жизнен път и книжовно дело. – Пак там; 2. Гладичов препис на „История славянобългарска“. Палеографско описание. – Пак там. Д и м и т р о в а, М. 1. Гладичов препис. Наборно осъвременено издание. – Пак там; 2. Три преписа на „История славянобългарска“: Пантелеймонов, Гладичов, Карловецки. – В: История славянобългарска (1762–2012). Научни хоризонти на четвъртхилядолетието. С., 2012.

К. Михайлов

ГАБРОВО – град в Северна България, първостепенен образователен център, книжовно и културно средище през Възраждането. Възниква след османското завоевание като дервенджийско село, през следващите векове нараства и укрепва икономически, през 1860 е обявен за град. Разположен на важен търговски път, свързващ Цариград и Мала Азия със Средна и Зап. Европа. През XVIII и XIX в. Г. е сред най-значимите бълг. търговско-занаятчийски селища, с добре развити занаяти (повече от 20), някои от които като гайтанджийство, копринарство и др., са организирани в манифактурни производства. Габровци установяват активни икономически връзки с много бълг. селища, търгуват с Румъния, Русия, Австро-Унгария, Германия, Франция, Италия, Мала Азия; имат търговски къщи в Букурещ, Брашов, Браила, Галац, Нежин, Москва, Одеса. Първоначално дервенджийският статут, по-късно стопанският просперитет, а също близостта и постоянните контакти със старата бълг. столица Търново (габровци участват в Търновските въстания 1598 и 1686), формират у населението самочувствие и будно народностно съзнание. Търговските връзки разширяват кръгозора на жителите, стимулират националнообразуващите процеси, приобщават социалното и културното развитие към европейските тенденции.

Още с възникването си и през цялата епоха на Възраждането Г. е етнически еднородно селище със самоуправление и съхранени традиции на бълг. духовен и книжовен живот. Поддържа контакти със Зографския манастир в Света гора. Поклонническите пътувания до Божи гроб придобиват специфична социална роля, през XVIII в. в Габрово има 15 хаджии – заможни хора, които управляват общите дела и представят населението пред тур. власт. През втората половина на XVII в. в селището се открива Светогорски метох (грц.), в началото на XVIII в. е основан Рилският метох, който поддържа бълг. писмена традиция, в него вероятно учи йеросхимонах *Спиридон*. Монасите обучават деца и се занимават с книжовна дейност. По-късно се откриват и частни килийни училища. През 1756 *Роман Габровски* и *Никифор Рилски* преписват сборник на *Йосиф Брадати*. Появява се светска ръкописна книжнина с практическа насоченост – Станимировият писмовник (1783) и Писмовникът от 1789. В мартиролога на бълг. църква Г. вписва имената на мъчениците йеромонах Дамаскин, Лазар Габровски и Онуфрий Габровски, чието житие е донесено от Атон и преписано в Г. през 1824. Габровци включват в търговията си и книги – наустници и псалтири, необходими за килийните училища и църквите; през 1811 са внесени от Брашов 255 *календара*. Габровци са между първите културни *меценати* през Възраждането (братя Хр. и Д. Мустакови, хаджи Т. Йовчев, д-р Н. Василиади, В. *Априлов*, Н. С. Палаузов и др.) и сред активните *спомоществователи* на бълг. книги (подпомагат учебниците на *Неофит Рилски*, „Аритметика или наука числителна“ от Хр. *Павлович*, „Христоития…“ от Р. *Попович*, „Общое землеописание…“ от К. *Фотинов*, „Първичка българска граматика“ от Ив. *Богоров*, „Историята на славеноболгарския народ …“ от Ат. *Нескович* и др.).

В Г. действат 2 манастира: *Соколски манастир* (мъжки), построен (1832) от архимандрит Йосиф (Йосиф Соколски) и девически манастир „Свето благовещение“ (1834). Йосиф Соколски устройва в

манастирите килийни училища, привлича в Соколския манастир за учител *Неофит Хилендарски*-Бозвели през 1836–37, с когото поддържа връзки и порано. Жители на Г. участват в антифанариотските борби в Търново и в Цариград, закриват грц. метох в града и в прошение до Великата порта се отричат от грц. патриарх (1860). Кърджалийските размирици и руско-тур. войни в края на XVIII в. и първите десетилетия на XIX в. предизвикват емиграция от търговските среди, която спомага за модернизирането на живота в Г. В. Априлов и Н. Хр. Палаузов от Одеса, Д. и Хр. Мустакови и др. от Букурещ, заедно с местните първенци, откриват в Габрово нов тип училище, отговарящо на необходимостта от съвременно светско образование. Построена е специална училищна сграда. На 2 ян. 1835 се открива *Габровското училище* с пръв учител (1835–37) Неофит Рилски. Училището е общодостъпно и безплатно, ръководи се от общината, издържа се от населението и от дарения на заможни емигранти. Моделът на Габровското училище бързо се пренася в други селища. През 1847 Априлов посещава Г. и поставя начало на набирането на средства за нова голяма училищна сграда. По-късно от Одеса идват, за да подобрят работата на училището, Н. С. Палаузов, С. *Палаузов*, В. Н. Рашеев.

В началото на 70-те г. в Г. има 6 мъжки и 2 девически училища, мъжки и девически пансиони за външните ученици (над 200 през 1872). Учебните заведения създават сравнително многобройна местна интелигенция, активен обществен и културен живот, който намира отражение в периодичния печат. През 1861 по инициатива на Ив. Манафов се основава Българско народно читалище, което от 1872 носи името „Априлов – Палаузов“; в него е пренесена част от училищната Априловска библиотека, която функционира още от създаването си (1840) като обществена библиотека. Читалището развива особено активна дейност през 70-те г. – организира публични беседи и театрални представления, подпомага бедни ученици, поддържа връзки с Цариградското бълг. читалище. Подобна дейност развива и Ученическото дружество „Напредък“ (1870), в него членуват младежи от горните класове на Габровското главно училище и негови бивши ученици, списват се ръкописни сатирични листове (в. „Рак“ и др.). Читалището и ученическото дружество организират първите спектакли в града: „Геновева“ (1870), „Райна Княгиня“ (1872) от Д. *Войников*, представена 7 пъти, „Криворазбраната цивилизация“ от Д. Войников и др. Интересно явление е Ученическото дружество на външните ученици (наречено „Библиотека на странните ученици“, 1872–76), чиито членове проявяват широки литературни интереси, създават богата библиотека от бълг., европейски и рус. автори, провеждат беседи по актуални обществени теми, публикуват позив („Век“, № 50, 1875) за обединение на всички бълг. ученически дружества вътре и вън от страната. *Женското дружество* „Майчина грижа“ (1869) е основано също с просветни и благотворителни цели, грижи се за девическия пансион, издържа бедни ученички, дарява капитала си за завършване на гимназиалната сграда. През 1873 се създава оркестър, който изпълнява европейска му-

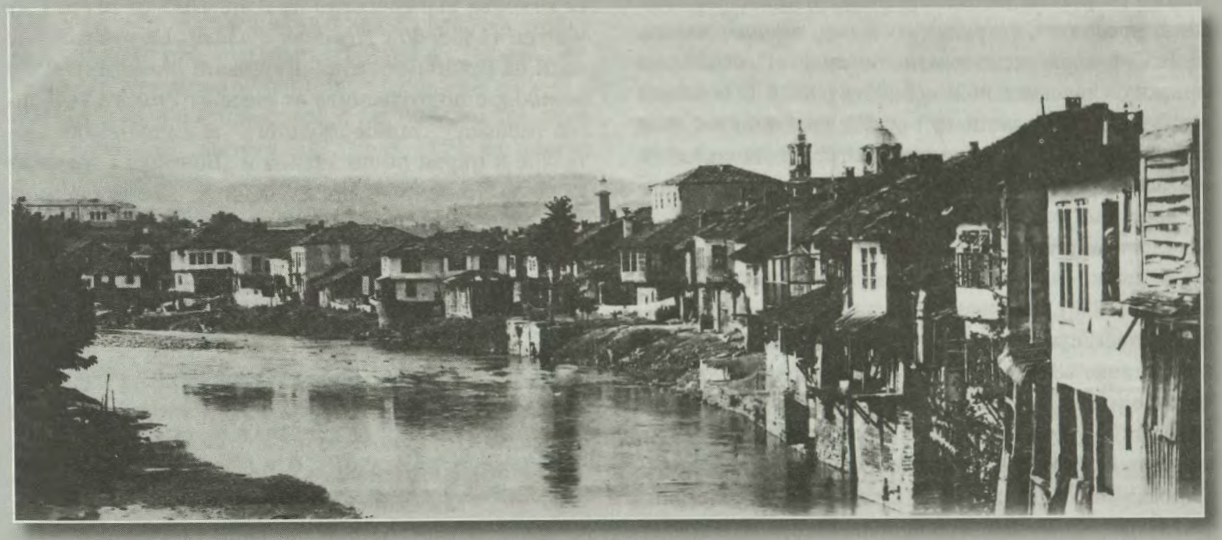

Старо Габрово

зика и бълг. песни – „Стани, стани юнак балкански“, „Вятър ечи“, „Хаджи Димитър“ и др.; същите песни пеят ученичките пансионерки, когато минават под строй през града. В училището и в ученическите дружества намират израз социалните противоречия и политическите борби; още през 50-те г. на XIX в. се очертава партията на „младите“, която подкрепя реформирането на образованието и на обществения живот. През 60-те г. в Г. е открита книжарница. В Г. Неофит Рилски превежда „Новий завет…“ (1840), превежда и съставя „Служба с житием … Йоанна Рилскаго чудотворца…“ (1836), работи върху превода на Езоповите басни, кореспондира с Априлов. В Соколския манастир Неофит Хилендарски-Бозвели се запознава с габровските учители и с делото на Априлов. Хр. К. *Сичан-Николов,* по време на учителската си работа в Г., написва и издава учебниците „Болгарска аритметика…“, „Граматика или буквеница славенска…“, кореспондира с Априлов. Много габровски учители развиват и книжовна дейност, превеждат, сътрудничат в *периодичния печат*. П. Р. *Славейков* неоднократно посещава Г., поддържа връзки с учителите, ползва библиотеките. С богатите културни начинания и най-вече с учебното си дело Г. се издига като просветен център от национално значение, какъвто продължава да бъде и през първите десетилетия след Освобождението. Жители на Г. участват активно във въоръжените националноосвободителни движения – въстанието на Никола Филиповски (1856), габровското въстание на учителя Никола Стефанов (1862), четите от 1867–68, Априлското въстание 1876 (ядрото на Габровския революционен комитет е в Ученическото дружество), Ботевата чета (1876), четата на габровския обществен деец и воевода Цанко Дюстабанов (1876). В Г. са родени: йеросхимонах Спиридон, Н. Ст. Палаузов, архимандрит Йосиф Соколски, В. Априлов, Т. *Бурмов* и др.

Лит. Славейков, П. Р. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград, 1866. Юбилеен сборник по случай 25-годишнината на Първия випуск на Габровската Априловска гимназия. Пловдив, 1900. Гъбенски, Х. и Г. Историята на града Габрово и габровските въстания. Габрово, 1903, 2. изд. 2003. Юбилеен сборник по отпразнуване 50-годишнината от Първия випуск на габровската Априловска гимназия. Габрово, 1925. Каролев, Р. М. Историята на Габровското училище. С., 1926. Цончев, д-р П. 1. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, 2. изд. 1996; 2. Из общественото и културно минало на Габрово. Истор. приноси. С., 1934, 2. изд. 1996. Сто години народно читалище „Априлов – Палаузов“. Габрово (1861–1961). С., 1961. Ангелов, Б. Ст. Роман Габровски. – В: Съвременници на Паисий. Т. 2. С., 1964. Светилник на българската просвета. С., 1966. История на Габрово. С., 1980. Габрово. 130 години град – 1860–1990 г. Габрово, 1994. Таринска, Ст. Котел и Габрово – две ранновъзрожденски културни средища. – В: Йеросхимонах Спиридон и ранната възрожденска историография. Габрово, 1996. Традиционни обществени структури и исторически личности в Габровско през XVII–XIX век. Габрово, 1997. Балкански измерения на фамилията Мустакови. Сб. с материали от международна научна конференция Габрово, 18–19 септ. 2007 г. Съст. Пл. Митов, В. Рачева. С., 2008. Априловски свод. Автор и съст. П. Колева. С., 2009. Колева, М. Габровска гостна стая в Рилския манастир. – Изв. Националния истор. музей, 24, 2012.

Ст. Таринска

ГАБРОВСКО УЧИЛИЩЕ – първото новобългарско светско училище в Габрово, създадено като *взаимно училище*, развива се в класно (предимно мъжко училище) и в гимназия. Основано по инициатива на В. *Априлов*, уредено с материалната и моралната подкрепа на Н. Ст. Палаузов и на букурещките бълг. търговци братя Хр. и Д. Мустакови и др. Априлов поставя начало на дарителска кампания, обръща се за подкрепа към заможните габровци в Букурещ и към габровските първенци; ръководи разностранната подготовка за откриване на училището, настоява за неговия чисто бълг. характер и постига съгласието на светската и духовната власт, доставя учебни пособия. Братя Мустакови осигуряват учител и учебници. Определя се общинско място за училищна сграда, която е построена през 1833. Училището се открива тържествено на 2 ян. 1835 от първия му учител (1835–37) *Неофит Рилски*. Обучението се води на говоримия език, по новата *взаимоучителна метода*, с подготвените от Неофит Рилски учебници: взаимоучителни таблици – за начално огрмотяване и първи общи знания и „Болгарска граматика“ – за по-напредналите ученици. Две степени на обучение, които се доразвиват по-късно; в горната степен се изучава и черковнославянски език, катехизис, краснописание, аритметика, география. През 40-те г. Г.у. има характер на начално училище, постепенно се въвеждат по-горните класове; пълният гимназиален курс, заложен в проекта на Априлов, се реализира през 1872–74. От 1845 се приемат и момичета (отделно девическо училище се открива през 1856). Учителите са добре образовани и добри педагози, уважавани и обичани от учениците, някои от които оставят ценни спомени за учебното дело (Ат. Иванов, Т. *Бурмов*, Н. Голосманов, Т. Васильов, Р. *Каролев*, Н. *Начов* и др.). Учителите З. *Княжески* – 1837–39, К. Луков – 1839–41, Цв. Недев Самарджиев – 1839–62, възпитаници на Неофит Рилски, затвърждават неговото дело; Самарджиев преподава по взаимоучителните таблици, по-късно усвоява и звуковата метода. Хр. К. *Сичан-Николов* – през 1839, 1845–48, като частен учител по грц. до 1858, преподава на по-напредналите ученици. Ил. Грудов – 1847–56, и Никифор Попконстантинов – 1856–59, са първите подготвени в Одеса учители, но първият реформатор на Г.у. е Т. *Бурмов* – 1857–60, който основава класното училище, съставя нова програма, въвежда публичните годишни изпити и *празника на св. св. Кирил и Методий*. Ил. Христович – през 1862–66, 1871–78 с прекъсвания, Иг. Иванов – 1863–66, и С. Сирманов – 1864–66, също априловски стипенди-

анти, подкрепят реформите на Бурмов, утвърждават трикласното училище (функционира от 1864) и поставят начало на IV клас. Д. *Енчев* – през 1866–69 подготвя нови „Училищни закони“ за учителите и учениците (1868). Й. *Ковачев* въвежда звуковата метода (1868). Извън групата на априловските стипендианти са Г. *Кръстевич* – 1869–70, който компетентно спори с Априлов по езикови въпроси, и Ц. *Гинчев* – 1872–76, който придава практическа насоченост на обучението по естествени науки. Създатели на гимназиалния курс са завършилите висши науки в Одеса и Киев: Р. Каролев – през 1871–78, И. Гюзелев – 1871–76, и П. Генчев –1871–76; до 1875 се откриват V, VI и VII клас. През 1875 завършва първият випуск. Училището става гнездо на бунтовни настроения, след Априлското въстание 1876 повечето учители са арестувани и учебните занятия са преустановени временно. В учебната програма за 1870 се предвижда изучаване на предметите теория на словесността и история на литературата, вкл. история на бълг. литература, преподавани от П. Генчев. Учителите – рус. възпитаници, модернизират обучението по образец на рус. образователна система, внедряват рус. учебна литература и са проводници на рус. културно влияние.

През 1835 в Г.у. постъпват ок. 70 ученици, през 1842 броят им достига 320, през 1851 са повече от 440, като всяка следваща година се увеличават. Училището е сравнително добре обезпечено материално със завещани парични суми и имоти. Обучението е безплатно, за външните ученици е уреден пансион. Основана е богата училищна библиотека. Ученическите дружества, които заедно с учителите поддържат културния живот в града (вж. *Габрово*), променят с годините цялостния му духовен климат. П. Р. *Славейков* е във връзка с габровските учители, чрез тях се запознава с В. Априлов и Н. Палаузов, които го снабдяват с книги; по поръка на Одеското бълг. настоятелство написва, въз основа на богатия материал, събран от Цв. Самарджиев, първата история на Г.у. – „Габровското училище и неговите първи попечители“. Училището добива голяма популярност, по негов образец се откриват в бълг. земи, включително в Македония, десетки (според някои – стотици) училища. Подпомага бълг. образование с подготовка на учители, с дарения на учебници, учебни пособия и книги. Г.у. придобива характер на общонационална културно-просветна институция, задава модела на новобълг. образование.

Лит. Славейков, П. Р. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград, 1866. Юбилеен сборник по случай 25-годишнината на първия випуск на Габровската Априловска гимназия. Пловдив, 1900. Юбилеен сборник по отпразнуване 50-годишнината от първия випуск на Габровската Априловска гимназия. Габрово, 1925 Каролев, Р. М. История на Габровското училище. С., 1926. Цончев, д-р П. Из общественото и културно минало на Габрово. Истор. приноси. С., 1934, 2. изд. 1996, 390–447. Светилник на българската просвета. С., 1966. Димитрова, М. Васил Априлов – инициатор на първите училищни библиотеки в Габрово. – В: Васил Априлов и възраждането на Габрово. Габрово, 1990. 170 години новобългарско образование. Габрово, 2006. Априловски свод. Автор и съст. П. Колева. С., 2009.

Ст. Таринска

„ГАЙДА“. Сатирический вестник за свестявание на българите – първият български сатиричен вестник, ориентиран към политика и култура. Излиза в Цариград от 15 юни 1863 до 15 апр. 1867 на всеки 15 дена, общо 65 броя. Отпечатва се в печатницата на А. Минасоглу и в печатницата на С. Даскалов (№ 3–7, 1864). Други подзаглавия: „Вестник за наука и забавка“ (от № 21, 1865), „Лист за наука и разговорка“ (от пробния брой, 22 ноем. 1865). Мото: „Ревност, труд, учение“ (от № 13, 1866). От третата си годишнина вестникът излиза с илюстрована глава, поместват се илюстрации и в текста. Известни са допълнения на „Г.“ (№ 13, 1863; № 10, 1864; № 16, 1865). Разпространението на „Г.“ по бълг. земи и сред емиграцията е голямо – има 45 настоятели в 40 населени места (имената им са обнародвани в № 14, 1863), абонатите не са уточнени. Основател, редактор и издател: П. Р. *Славейков*. Издател: Ив. С. Дочков, покровител: Д. Т. Бракалов, управител на изданието: И. Т. Караягдъ (в различно време).

Появата на „Г.“ може да се свърже със смешните *календари* на П. Р. Славейков. В програмните статии „Развестие“ и „Към слушателите“ (№ 1, 1863) образно са очертани целите и задачите на „Г.“ – изобличаване на отрицателните политически тенденции в три „държави“: „Кара-Казания“ (Цариградската патриаршия), „Бал-Капания“ (бълг. чорбаджийска и архиерейска върхушка) и „Пап-уния“ (католическата пропаганда). В „Известие“ (пробен брой към г. 3, ноем. 1865) са представени нови задачи по цензурни съображения – филологизъм, народоука, нравствено въздействие, занимателност, но характерът на вестника не се изменя. Редакторът се стреми да утвърди определени рубрики, които организират пространството в изданието: „Политическа сгледа“ (съдържа подрубриките „Български работи“, „Гръцки работи“), проблемни статии, „Кореспонденции на „Гайдата“ (дописки и коментари), „Шарени новини“ (прочетено из периодичния печат), „Вестникарски разправи“ (полемики). Поддържат се и някои научнопопулярни и забавни рубрики. Основните тематични насоки на „Г.“ са борбата за самостоятелна бълг. църква, бъдещата йерархия на духовенството, противопоставянето срещу великогрц. политика на Цариградската патриаршия, срещу домогванията на чорбаджийското съсловие за авторитарно управление на бълг. общини, подкрепата на образователно-

то дело, женският въпрос. Чрез „Г.“ П. Р. Славейков води полемики с в. „Турция“, „Съветник“, „Българска пчела“. „Г.“ е списван почти изцяло от П. Р. Славейков (в някои броеве е посочен като „съчинител“). Това се отнася и за дописките, които редактира, основно преработва или съчинява (по устни разкази). Материалите, свързани с литературата, са „разхвърляни“ из вестника. Последната страница е отредена за „книжовен отдел“. Рубрики, главно с битово-хумористичен характер, са: „Логически доказателства“, „От вестника на жените“, „Дребни хавички на „Гайдата“, „Смесица“, „Приказчици“, „Народни сатири“. Има стремеж за следене и представяне на нови книги. В „Г.“ са обнародвани фейлетоните „Как съм станал гайдар“, „Припомнянията на един стар гайдар“, „Челебиевата челебийчица“, „Дядовата Тропанчова историја“, „Общи прокобения за 1865 година“ и др.; социални сатири в проза – „Черти на някои народи“, „Две граматики“, „Богатият“, „Сиромахът“, „Нов речник“; пародии, *диалози*. Стихотворните творби са: социални сатири – „Контето“, „Силен е този, който в гоненье…“, „Те“; *епиграми*; *басни* – „Двете жеби“, „Осел и славей“, „Басня“, „Орел, рак и щука…“; любовни и социални *елегии*; пейзажни произведения. В „Г.“ е публикувано първото стихотворение на Хр. *Ботев* – „Майце си“; комедиите „Малакова“ от П. Р. Славейков и „Сцени из домашния живот на нашите чорбаджии“ от Л. С. Кръстица (Л. *Каравелов*). Поместени са детски, политически, интимноизповедни произведения, *пътеписи*. Оригинална е нравоучителната поредица „Дядо Дечо“. Научните материали са: „езикословни“ – „Еровете“, „Езикоучението за българите“, започва печатането на тълковен речник на бълг. език (съст. П. Р. Славейков); народоведски – „Народни обичаи“, „Нрави и обичаи у българите“ (по П. Й. *Шафарик*); фолклорни – „Народни притчи и пословици“ (продължение на публикациите в „Цариградски вестник“ и „Български книжици“); истор. – „Извод от Хомеровата история на Турското правителство“; археологически – „Кратко изследование за бивший град Драговец“, „Стари паметници“; литературноистор. – „Българската книжевност в древните и нови времена“ (по А. Н. *Пипин* и В. Д. Спасович), „Нашата книжнина“. „Г.“ е спиран неколкократно от тур. власт.

Лит. Иванов, Ю. Българский периодически печат… Т. 1. 58–62. Косев, Д. Петко Рачев Славейков. Обществена и политическа дейност. С., 1947, 79–91. Боршуков, Г. 1. „Гайда“ – първа трибуна на хумора и сатирата в българската публицистика. – Септември, 1963, № 6; 2. История на…, 189–200.

К. Михайлов

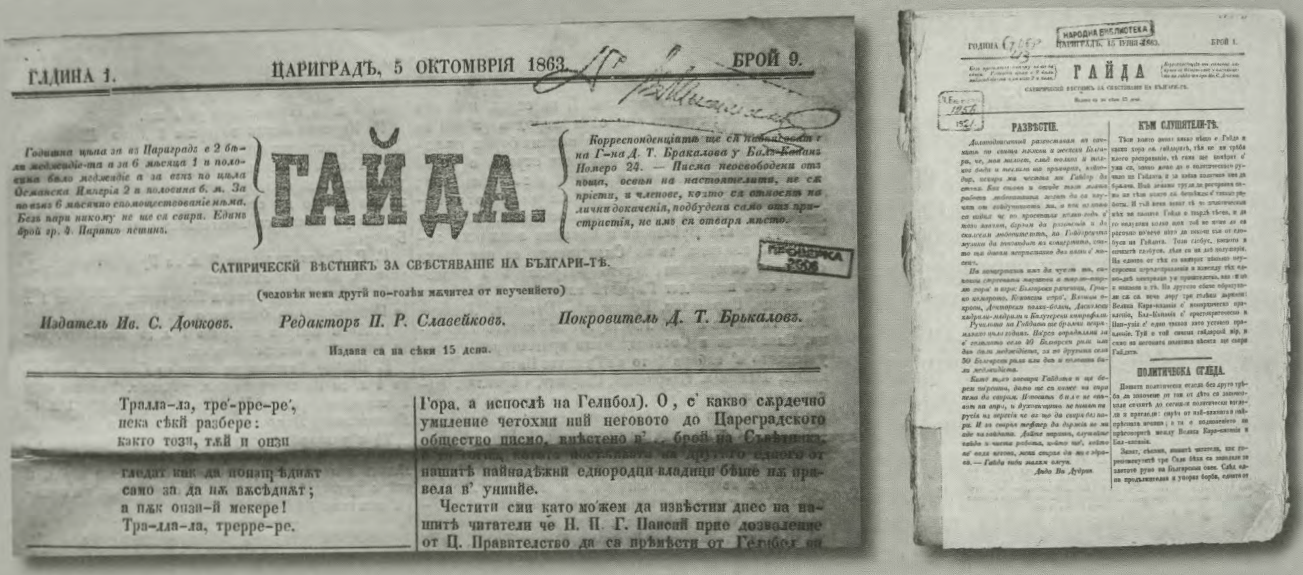

ГЛДИНА 1. ЦАРИГРАДЪ, 5 ОКТОМВРІЯ 1863. БРОЙ 9.

ГАЙДА.

САТИРИЧЕСКЙ ВѢСТНИКЪ ЗА СВѢСТЯВАНІЕ НА БЪЛГАРИ-ТѢ.

(человѣкъ неки другій по-голѣмъ мачител отъ неучењето)

Издатель Ив. С. Дочковъ. Редакторъ П. Р. Славейковъ. Покровитель Д. Т. Брькаловъ.

Издава се на сѣки 15 дена.

Трала-ла, тре'-рре-ре',
нека сѣкй разбере:
както този, тъй и онзи

гледат как да понащѣднѣт
само за да иж вжсѣднѣт;
а пък онзи-й мекере!
Тра-ла-ла, трерре-ре.

Гора, а испослѣ на Гелибол). О, с' какво сърдечно умиление четохми ний неговото до Цареградското общество писмо, вкѣтено в' … брой на Съветника, … нашитѣ найнадѣжни єднородци владици бѣше ик правела в' унийе.

Честити сни като можем да извѣстим днес на нашитѣ читатели че Н. П. Г. Пансий прие дозволение от Ц. Правителство да са прѣвѣсти от Гелибол на

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ЦАРИГРАДЪ. 15 ЮНИ 1863. БРОЙ 1.

ГАЙДА

САТИРИЧЕСКЙ ВѢСТНИКЪ ЗА СВѢСТЯВАНІЕ НА БЪЛГАРИ-ТѢ.

РАЗВѢСТИ.

КЪМ СЛУШАТЕЛИ-ТѢ.

ПОЛИТИЧЕСКА СѢДА.

Вестник „ГАЙДА“, 1863–67

ГАЛАЦ – град в Румъния, средище на бълг. емиграция и на бълг. заселници през Възраждането. Значителна роля за поддържане на бълг. национален дух имат бълг. църква и бълг. училище. Инициативата за построяване на храм е от 1859. Поощрена е от архимандрит Максим Райкович, който дарява 500 жълтици за осъществяването ѝ. Във връзка с това е създадено Бълг. културно общество, което в началото изпълнява функциите на епитро-

пия, по-късно – на културна институция. Починът за създаване на бълг. училище се осъществява паралелно с усилията за изграждане на бълг. храм; училището е открито през пролетта на 1869. Материално е подпомогнато от бълг. община в Г. и се ръководи от настоятелството, в което влиза и Евл. *Георгиев*. В програмата на училището са включени: изучаване на бълг. и рум. език, числителница, землеописание, бълг. история и др. предмети. Учители са: П. *Каляндjи*, Т. *Мутевски*, В. *Попов*, училищен настоятел е *Натанаил Охридски и Пловдивски*. Бълг. община подпомага даровити бълг. младежи – отпуска им стипендии за получаване на висше образование по медицина, музика. Освен основно училище, в Г. има и рум. гимназия; в нея учат Б. *Горанов*, Е. *Петков* и други българи. Учреден е и частен революционен комитет, филиал на Бълг. централно благотворително общество, създадено през юли 1876. През 1871–72 в Г. пребивава Хр. *Ботев*; театрални представления дава трупата на Д. *Войников*. За заслугите си архимандрит Максим Райкович, допринесъл за укрепването на образованието и завещал имуществото си на църквата и училището, е погребан в двора на бълг. църква. Културната и обществената дейност в Г. е отразена във в. „Дунавска зора“, „Свобода“ и други периодични издания. Българите в Г. са *спомоществователи* за 40 бълг. книги в 1562 екз.: „Момина китка“ (1870) от Кр. *Пишурка*, „Криворазбраната цивилизация“ (1871) от Д. Войников, „Български народен сборник…“ (1872) от В. *Чолаков* и др. Те получават в. „Цариградски вестник“, „България“, „Дунавски лебед“, „Българска пчела“, „Съветник“, „Бъдущност“, „Право“, „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“, „Български глас“, сп. „Български книжици“, „Духовни книжки“, „Читалище“, „Знание“. Асимилационните процеси в Г. се засилват след Освобождението – в официалните документи е отбелязано, че през 1926 в града живеят 140 бълг. семейства, през 1930 – 466 българи. През 1932 е създадено „Бълг. общество в Галац“, което прави опит да съживи и активизира националния дух на бълг. заселници в Румъния.

Лит. Дунавска зора, № 22, 1869. Свобода, № 8, 1869. С ю п ю р, Е. Българската емигрантска…, 87–88, 101–104, 131–139, 141, 225 и др. Българите в Румъния. XVII–XX век. Документи и материали. С., 1994. Ж е ч е в, Н. Българите в Галац през Възраждането. С., 2007.

Д. Леков

ГАНДЕВ, Христо Николов (25.XII.1907, Търново – 27.VII.1987, София) – историк, основоположник на бълг. истор. демография. Учи в класическия отдел на Първа мъжка гимназия във Варна. Завършва история в СУ (1932); силно влияние му оказва проф. П. *Бицили*. Специализира нова обща история и социология в Карловия университет в Прага (1932–35), д-р по социология и история на същия университет (1935). Доц. (1940–46), проф. (1946–74), завеждащ катедрата по нова обща история (1946–61) в СУ, декан (1948–51) на Истор.-филол. (по-късно Философско-истор.) ф-т. Ръководител на Секцията История на отношенията на България с другите страни в Инст. по история при БАН (1952–60). Директор и завеждащ секция Духовна и обществена култура и истор. етнография в Етнографския инст. и музей при БАН (1958–72). Член на Международния комитет на Асоциацията по антропология и етнография (1963), на бълг. секция на Международния музеен съвет (ICOM) към ЮНЕСКО (1968–72). Редактор на сп. „Исторически преглед“, „Известия на музеите в България“, „История на България в 14 т.“, т. 4. (1983) и др.

Христо ГАНДЕВ

Г. разработва важни и недостатъчно изяснени проблеми на бълг. история през XV–XIX в. В центъра на вниманието му са процесите, които подготвят Бълг. възраждане и формират бълг. нация, значителни събития и личности от Възраждането. Въвежда и обосновава понятието „Ранно възраждане“, с което назовава епохата на преход от средновековната към модерната бълг. народностна общност. В монографичните изследвания „Ранно възраждане...“ и „Фактори на Българското възраждане“ разглежда подготовката, началото и същността на Бълг. възраждане. Пренебрегва общоприетото до този момент начало – „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски*, и търси корените на Възраждането, като

изследва икономическите, социалните и духовните преобразования в бълг. общество, започнали през XVII в. и получили развитие през XVIII в. до 30-те г. на XIX в. В „Ранно възраждане...“ проследява промените в мирогледа и нравствените основи на личността, характеризира главните обществени типове (селянина, чорбаджията, полупогражданения занаятчия, погражданения търговец и градския учител), които в последователната си поява отбелязват етапите на развитието; посочва, че смисълът на епохата е в стремежа към „просветено християнство“ – рационално осмислена вяра, която се стреми към „нравствено облагородяване и възпитаване на личността“; смята, че новото отношение към християнската вяра е „реформно движение“, без догматични промени, но „в основата си аналогично“ на ранните западноевропейски църковно-реформаторски движения, тъй като е „начало на процеса на духовното оформяне на гражданина“. Същият „преходен период“ изследва във „Фактори на Българското възраждане...“, но като социален процес – развитието на нови обществени форми и на ново съзнание. Разширява времевата рамка, за да обхване основните тенденции на промяната. Особено набляга на значението на старобълг. културна традиция, която се запазва като се приспособява към новите обществени условия – онароднява се, съхранява своята жизненост и способност за развитие: книжовната активност на манастирите, килийните училища, появата на новобълг. писмен език и писателски личности – Паисий Хилендарски, *Софроний Врачански, Йосиф Брадати* и др. Отхвърля становището за „мрачните времена“, защитава идеята, че през XVII и XVIII в. се подготвя „същинското бълг. възраждане“. Като фактори на развитието посочва и побългаряването на градовете, организирането на бълг. общество (първите опити за отпор срещу фанариотите). В края на изследването предлага периодизация, като подчертава нейната условност. Г. подкрепя тезите си с много писмени свидетелства: ръкописни сборници, религиозни и светски произведения, учебници, предг., *приписки*, спомени, данни за *спомоществователи*. Точните, понякога изненадващи изводи от наблюденията му, лаконичните характеристики за отделни творби и за цялостното дело на писателите (Софроний Врачански, *Неофит Хилендарски*-Бозвели, *Неофит Рилски*, Р. *Попович*, Ив. *Селимински* и др.) са полезни за литературната история на Възраждането. В монографията „Българската народност през XV век...“ – „венец“ в творчеството на Г. и „най-висок връх в бълг. истор. наука“ (Н. *Генчев*) – е разгледана съдбата на бълг. народ през първия век на османското владичество, определена е образно като „колапс“, при който народността оцелява и отново създава самостоятелно единно общество в рамките на османската държава чрез устойчивостта и силата на селските маси, превърнали културната традиция в начин на живот и ежедневен отпор. За свидетелство на преживения морален и социален стрес привлича словесното народно творчество. Г. доразработва някои от засегнатите в монографиите проблеми в отделни студии и статии – „Търговската обмяна на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX век“ („ГСУ, Истор.-филол. ф-т“, 40, 1944), „Към историята на промишления капитализъм у нас през Възраждането“ („Исторически преглед“, 1954, № 4) и др. Интересна е статията му „Към идейния разбор на Паисиевата история“ („Исторически преглед“, 1947, № 3). В книгата „Васил Левски...“ разкрива идейното влияние на Дж. Мацини върху В. *Левски* и бълг. революционно движение. Нетрадиционните изследвания на Г. се посрещат с оживени, дори ожесточени дискусии. Някои от идеите му намират по-широк прием след десетилетия. Трудовете му стимулират развитието на бълг. истор. наука със съдържанието си, с методологията и конкретните методи на изследване. ЦДИА – София, ф. 1921к (проф. д-р Хр. Гандев).

Съч. Ранно възраждане. 1700–1860. С., 1939. Фактори на Българското възраждане. 1600–1830. С., 1943. Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. С., 1946. Априлското въстание 1876. С, 1956, 2. прераб. изд. 1974. Зараждане на капиталистически отношения в чифлишкото стопанство на Северозападна България през XVIII век. С., 1962. Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване. С., 1972, 2. прераб. изд., 1989. Проблеми на Българското възраждане. С., 1976. От народност към нация. С., 1988.

Лит. Ш а р о в а, Кр. За научното творчество на професор Христо Гандев. – В: Проф. Христо Гандев. Проблеми на Българското възраждане. С., 1976. В е л е в а, М. Историкът и историята. – Векове, 1978, № 2. Г е н ч е в, Н. Научното дело на професор д-р Христо Гандев. – В: Изследвания в чест на професор доктор Христо Гандев. По случай 70-г. от рождението му. С., 1983. Сборник в чест на проф. д-р Христо Гандев. Изследвания по случай 75 г. от рождението му. С., 1985 [с библиография]. М а р к о в с к и, Д. Д. Из миналото на България. С проникновенията на проф. Христо Гандев. С., 1993. Г а н д е в а, Р., Зл. Д р а н д и й с к а. Проф. д-р Христо Гандев и списание „Родина“. – Родина, 1996, № 3. Европа и България. Сб. в памет на проф. Христо Гандев. С., 2000. С о л е н к о в а, Л. Размислите на проф. Христо Гандев за историческото познание. – Минало, 2006, № 4.

Ст. Таринска

ГАЧЕВ, Георгий Дмитриевич (1.V.1929, Москва – 23.III.2008, Москва) – руски учен литературовед и културовед, теоретик, изследовател на литературните и културните процеси през Бълг. възраждане и на бълг. менталност. Син на бълг. политически емигрант, естетик, музиковед и литературовед Д. Гачев. Завършва гимназия в Москва (1946), следва славянска и романо-германска филология в Московския държавен университет (1946–52). Учител в Брянск по рус. и англ. език и рус. литература (1952–54). Аспирант (1954–57), младши н.с. (1957–61, 1963–71)

в Инст. за световна литература „М. Горки“ при Рус. АН. Г. участва в етапния теоретически труд на Инст. „Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении“ (в 3 т., 1962–65). Работи като шлосер и автомонтьор в бълг. молдавско с. Твардица (1961); матрос в Черноморското параходство (1962–63). В края на 1963 се връща в Инст. за световна литература и възобновява научната си работа. Кандидат на науките (дисертационен труд „Ускоренное развитие литературы“, 1959); д-р на филол. науки (дисертационен труд „Развитие художественного образа в литературе“, 1983). През 1972–85 е младши н.с. в Инст. за история на естествознанието и техниката (Рус. АН), където работи по проблемите за сближаване и диалог на хуманитарните и природонаучните дисциплини. Член-кор. на Академията на естествените науки (1994). Старши и водещ н.с. в Инст. за славянознание при Рус. АН (1986–2008). Участва в научни форуми, конгреси и конференции в България. През 2005–08 е ръководител от рус. страна на българо-рус. проект „България и Русия (XVIII–XX в.) – представи и реалност“. През 2007 участва в научната конференция по проекта, проведена в София. Участва в подготовката и написва предг. към първия българо-рус. сборник, издаден в Русия: „Болгария и Россия (XVIII–XX вв) – взаимопознание“ (2010). Член на Съюза на рус. писатели (1965). Носител на наградата „Паисий Хилендарски“ на БАН (1980), на Почетен знак „Проф. Марин Дринов“ със синя лента (БАН, 2006), „Доктор хонорис кауза“ на ВТУ (2004) и на СУ (2006).

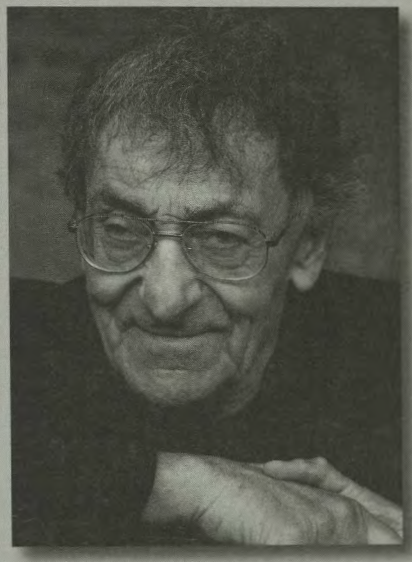

Георгий Дмитриевич ГАЧЕВ

Георги ГАЧЕВ – факсимиле на книгата му „Ускореното развитие на културата“, 1979

През 1959 Г. предлага на научната общественост теорията за ускореното развитие на културата, изградена върху материал от бълг. литературно и културно възраждане. Книгата му (на рус. език 1964) дава сериозен тласък на проучванията в България и в чужбина. В нея той обособява няколко периода в общия културно-литературен процес, обусловени от динамичните промени в масовото съзнание – „фолклорно-епическо съзнание“, на което съответстват проявите на историзъм в бълг. общество; „религиозно-разсъдъчно съзнание“, на което съответстват т.нар. „новост на архаиката“ и продуктивността на житията, виденията, апокрифите; разсъдъчно съзнание – на което съответства преминаването към нови форми – учебна и дидактическа книжнина, диалози, поява на индивидуален герой. Последният етап в тази парадигма е изграждането на специфично художествено съзнание, което има своите прояви в сантименталното, романтическото и реалистичното отношение към действителността. В произведенията на тези модели се обособяват три основни начала: лирическо, епическо и драматическо. Концепцията му е базирана върху разбирането, че обществата, които не преминават по една или друга причина постъпателно и последователно етапите на културния развой, съотнесени към европейския културен модел, ги преминават в ускорен ритъм, при което самият процес придобива синкретичен характер: в едно и също време, място и тенденция са налице черти от различни етапи. Г. въвежда в книгата си проблемите за синкретизма, ускореността и забавеността на бълг. художествен развой, за появата на „ново естетическо съзнание“, за съотнасяне с

европейския културен модел и др. Някои отделни моменти в неговите тълкувания пораждат полемика в бълг. хуманитарна наука, същевременно динамично раздвижват научния живот в края на 60-те и през 70-те г., като в голяма степен променят мисленето за възрожденските културни и литературни процеси. Резултат са и изследвания, които стават основополагащи за бълг. и балканския културен развой, появили се и като полемична реакция на представената от него теория (Б. *Ничев* и др.).

В статията „Развитие образного сознания в литературе" („Теория литературы". Т. 1, 1962) и в монографията „Жизнь художественного сознания" (1972) Г. изследва развитието на художествения образ, неговата същност и структура, представя обща картина за еволюцията на художественото съзнание в световната литература. В монографията „Образ в русской художественной культуре" (1981) избира като обект на естетическия анализ формирането и динамиката на образа в рус. литература. Методологическата основа на тези изследования е хегеловият принцип на единството на историческо и логическо („действителната теория на явлението е неговата история"). Двете монографии, които фактически са съставни части на един филол. замисъл, излизат в България като една книга „Панорама на световната литература. История на художествения образ" (1988). Г. се обръща към проблема за литературните форми, свързвайки ги с понятието традиция като идея за приемствеността в културата. Доказва, че литературните структури възприемат жизненото и духовното съдържание на своето време и излъчват това съдържание във всяка нова епоха, т.е. художествената форма е активна.

В продължение на 40 г. Г. изследва особеностите на мирогледа на различни народи. Създава многотомна серия „Национальные образы мира" (издадена частично), разработва своя методология, която позволява да се види всеки национално-истор. организъм като цялост, да се разбере неговата ентелехия, неговата идея, която се проявява на различните равнища: природа, бит, език, култура, научни теории. Ключови термини са Космос (външна действителност), Психос (национална душа, съзнание) и Логос (словесно претворената от душата действителност). Бълг. образ на света (начинът, по който българите възприемат и реагират на действителността) е изграден до голяма степен върху поезията на Хр. *Ботев*. В съчинението „Америка глазами славян" рисува бълг. възприемане на Америка като използва пътеписа на А. Константинов „До Чикаго и назад". Изследва национални варианти на религиозността, прави сравнение върху бълг. и рус. представа на православието, размишлява върху бълг. образ на Бога, който дава чрез анализа на бълг. християнска лирика. В начина си на интерпретация Г. се изявява като последовател на хегелианския феноменологизъм. Сериозно влияние върху идеите му оказва М. Бахтин с формулата „Мышление как поступок". Г. създава жанр на екзистенциална културология, в който се сливат животът на автора и неговата научна мисъл.

Съч. Ускореното развитие на културата. С., 1979. Съдържателност на художествените форми. Епос, лирика, театър. С., 1982. Национальные образы мира. М., 1988. Чингиз Айтматов (в свете мировой культуры). Фрунзе, 1989. Национальные образы мира. Космо – Психо – Логос. М., 1995. Национальные образы мира. Америка в сравнении с Россией и Славянством. М., 1997. Творчеството в живота и културата. С., 1998. Ментальности народов мира. М., 2003. Писма от оня свят. Димитър Гачев. Съст. Г. Гачев. С., 2003. Българският Космо–Психо–Логос. По Христо Ботев. С., 2006. Национальные образы мира. Болгария в сравнении с Россией (опыт экзистенциального литературоведения). М., 2007. Национальные образы мира. Эллада, Германия, Франция: опыт экзистенциальной культурологии. М., 2008. Образы Божества в культуре. Национальные варианты. М., 2013.

Лит. Н и ч е в, Б. 1 Естетическо съзнание и художествен развой (Преходът от фолклорно към нефолклорно изкуство). – Проблеми на изкуството, 1971, № 4; 2. Увод в южнославянския реализъм. С. 1971. Т а р и н с к а, Ст. Ускорено развитие и литературен процес. – Литературна история, 1977, № 1. Д и н е к о в, П. Забележителен научен труд. – Предг. към Гачев, Г. Ускореното развитие на културата, С. 1979. Г о р а н о в, К. Историзъм и теория на литературата – Предг. към Гачев Г. Панорама на световната литература. С., 1988. Т о п а л о в, К. Нашият учител – мярката за нещата. – В: Спомени и размисли за Петър Динеков. 100 г. от рождението му. С., 2010.

К. Михайлов

ГЕНОВИЧ, Никола (Н. Николов Генович) (1835, Свищов – V.1912, София) – журналист, преводач и политически деец. Учи в Свищов, завършва католически колеж в Бебек, Цариград (1862). Заема служби в тур. администрация – преводач в М-вото на външните работи, цензор в М-вото на обществото просвещение (1863), драгоман в Мостар при управителя на Босна и Херцеговина (1875–78). Дипломатически агент в Цариград (1885–87).

Редактира и издава в. „Турция". Участва в издаването на в. „Източно време" и в. „Народ" (Свищов, 1879, 1882–83). Г. се изявява като убеден туркофил и враг на революционното движение. Във в. „Турция" пише против четите на Филип Тотю, Хаджи Димитър и Ст. Караджа. Обвинява П. Р. *Славейков*, че поддържа връзки с революционерите. Многократно напада Л. *Каравелов*. Нарича в. „Независимост" „бунтовен вестник", който с чужди средства „подкупва едни низки хора и хайдути" (притурка на „Турция". № 7, 1873). Бълг. революционна емиграция в Румъния води постоянна полемика с Г. Сътрудничи с дописки по обществени въпроси и с преводи на в. „България" – през 1863, „Съветник" – 1864, „Право" – 1873. Изготвя 4 речника: българо-фр., френско-бълг., турско-бълг. и българо-тур. („Турция", № 29, 1865), които не са запазени. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 22, а.е. 54, л. 1–2; II Д 2250, л. 65.

Лит. К а р а в е л о в, Л. Няколко думи от Геновича ефенди. – Свобода, № 45, 1870. Ботев, Хр. Длъжностите на писателите и на журналистите. – Независимост, № 52, 1874. Некролог. – Бълг. сбирка, 1912, № 7, с. 492. Г а н ч е в, С. Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, с. 257. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 199–203. Н и к о л о в а, Ю. Достойно есть. Свищов през деветнадесетия век до първото десетилетие на XX век. Личности – събития – факти. С., 2006, с. 175, 268.

Р. Тахов

ГЕНЧЕВ, Николай Николов (2.XI.1931, с. Николаево, Старозагорско – 22.XI.2001, София) – историк, основоположник на културологията като университетска специалност в България. Завършва гимназия в Търново (дн. В. Търново) и история в СУ (1956). Асистент (1959), доц. (1971), проф. (1974) по история на България в СУ. Д-р (1964), д-р на истор. науки (1978). Специализира в Румъния (1973), Франция (1974, 1976, 1987), Испания (1979, 1981), Белгия (1985). Чете основни университетски курсове по Бълг. възраждане, история на бълг. култура, методологически проблеми на бълг. култура, история на освободителното дело, бълг. възрожденска култура, народопсихология на българите, балканската култура между Изтока и Запада, смяна на културните модели в бълг. история. Декан на Истор. ф-т (1975–82), ректор на СУ (1991–92). През 1981 създава катедра История и теория на културата, която прераства в Център по културознание (1986) и в самостоятелна специалност „Културология“ (1991). Член-кор. на БАН (1989). Заместник председател на Комитета за природни и истор. ценности към ЮНЕСКО (1978–82). Хердерова награда (1989).

Изследователските интереси на Г. обхващат широк тематичен спектър в областта на бълг. история, културологията и народопсихологията. Първоначално неговото внимание се насочва към изясняване на важни проблеми, които засягат радикалните вътрешнополитически промени в България през 40-те и началото на 50-те г. на XX в. („Национализацията на промишлеността в България“ – „ГСУ, Философско-истор. ф-т“, 55, 1961, № 2). В изследване на бълг. външна политика в навечерието на Втората световна война Г. аргументирано доказва, че страната се стреми да води самостоятелна, неутрална и миролюбива външна политика („Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война 1938–1939 г.“ – „ГСУ, Философско-истор. ф-т“, 61, 1967, № 3). Ценен принос в бълг. историопис е монографичният му труд за Алжирската национална революция (1954–62). От края на 60-те г. на XX в. Г. съсредоточава усилията си в проучване на Бълг. възраждане. Посвещава поредица от статии и студии на идейното израстване и конкретните приноси на водачите на национално-освободителното движение – Г. *Раковски*, В. *Левски*, Хр. *Ботев*, Л. *Каравелов*. Има безспорни заслуги за изясняване на историята на Одеското настоятелство („Одеското българско настоятелство“ – „ГСУ, История“, 64, 1970 № 3), за очертаване на идейната еволюция на бълг. емиграция („Еволюция в идейните схващания на българското национално революционно движение“, 1972), за проследяване на конкретните прояви на духовна пробуда и политическа еманципация на възрожденските българи: „Записка относно мерките за образованието на славяните в Русия от 1865 г.“ (съавт. Й. Калудова, 1970), „Проблеми на просветното движение в Македония през Възраждането“ (1972), „Културни влияния върху Българското възраждане“ (1972), „Г. С. Раковски и българската възрожденска просвета“ (1973). В труда „Българско възраждане“ Г. очертава „хронологическите рамки на възрожденската епоха“, в които се извършва преходът от Средновековие към

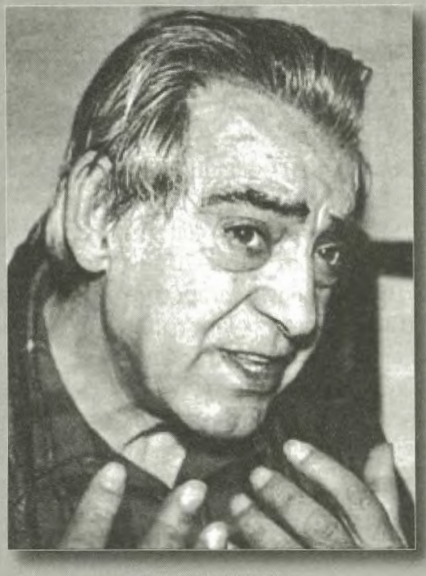

Николай ГЕНЧЕВ

Възраждане, като предлага една условна „вътрешна периодизация“. Проследява изворите за бълг. история – „домашни извори“ и „чужди документи“, както и необходимостта от „комплексни проучвания“, и заявява, че „историографията за Българското възраждане не разполага с обилни и достатъчно сигурни документални свидетелства за епохата“. Синтетично представя същността на възрожденския период и в отделна глава обособява основната теза: „Началото на Възраждането се поставя тогава, когато сред българското общество се появяват нови обществени сили, които постепенно се организират на политическа и културна основа, въоръжават се с идеите на буржоазната епоха и започват в недрата на

Османската империя постепенно да съзиждат един нов свят, една нова социална действителност, една нова култура… Тези промени видимо се забелязват в началото на XVIII в.“. Г. аналитично проследява отделните етапи на навлизане на политически и културни идеи през XVIII и XIX в., очертава новата програма на „църковно-националното движение“, „формирането на българската нация“ и набелязва отделни страни от „културно-психическия стереотип на възрожденския българин“. Г. е автор на най-популярната съвременна биография на Левски, издадена в съкратена версия на рус., англ., фр., нем., исп. език. По-късно (1987) разширява труда си, като за първи път включва в темата за Дякона проблема за неговото „канонизиране“ и политическа употреба. Проучванията си за влиянието на рус. фактор върху бълг. културно възраждане обобщава в самостоятелна монография „Българо-руски културни общувания през Възраждането“, която е инкриминирана от цензурата поради откриването не само на положителните, но и на негативните последици на водената от Санкт Петербург политика спрямо българите. Темата за външните влияния върху бълг. духовно възраждане е продължена с пространно изследване на ролята на Франция: „Франция, католицизмът в Ориента и в България през 40-те–50-те години на XIX в.“ (1975), „Франция и българо-гръцките църковни отношения през 50-те–70-те години на XIX в. (1976), „Франция и българското духовно възраждане“. Широка популярност като историк на Бълг. възраждане Г. получава с университетския си лекционен курс, в който дискусионно разглежда всички основни въпроси от стопанското, социалното, културното и политическото развитие на възрожденските българи. По инициатива и под ръководството на Г. е съставена единствената у нас Енциклопедия „Българската възрожденска интелигенция“ (1988), като събраният огромен фактологически материал му позволява да подготви най-пълното съвременно аналитично изследване за формирането, произхода, професионалната характеристика и творческата реализация на бълг. интелигенция до Освобождението. Оригинален характер имат очерците – опрени на социологически и културологични наблюдения – върху основните народопсихологически типове в бълг. история, също и монографичното изследване, подкрепено с богата фактология, за Пловдив като един от най-значимите културни центрове през Възраждането. Обобщаващ труд на Г. върху водещите тенденции в развитието на бълг. култура през периода на османското владичество е курсът от лекции „Българската култура XV–XIX век“. С новите идеи и яркия изследователски почерк, с талантливото перо и със завладяващото слово на университетски преподавател и учен, Г. не само оставя ярка следа в съвременната бълг. историография и културология, но има и съществени заслуги за подготовката на ново поколение специалисти в съвременната бълг. хуманитаристика. Псевд.: Н. Варенов.

Съч. Алжирската национална революция 1954–1962. С., 1967. Левски, революцията и бъдещият свят. С., 1973. Българо-руски културни общувания през Възраждането. С., 1975. Българско възраждане. Записки и бележки по нова бълг. история. С., 1978, 4. доп. изд. 1995. Франция в бълг. духовно възраждане. С., 1979. Възрожденският Пловдив. Принос в българското духовно възраждане. Пловдив, 1981. Васил Левски. Очерци. С., 1987. Социалнопсихологически типове в българската история. С., 1987. Българската култура XV–XIX век. С., 1988. Варенов, Н. Кратко-смешна история на България. С., 1990. Българска възрожденска интелигенция. С., 1991. Външна политика на България 1939–1944. С., 1998. История на България в три тома. Т. 2. История на България XV–XIX век (съавт. Ц. Георгиева). С., 1999. Избрани съчинения. Т. 1–5. С., 2003–2005.

Лит. Даскалов, Р. 1. Предизвикателството на Николай Генчев. – Studia culturologica, 1992, № 1; 2. Николай Генчев. – Култура, № 47, 2000; 3. Поглед към творческия път на проф. Николай Генчев. – Истор. преглед, 2005, № 1–2. Димитров, И. Член-кореспондент Николай Генчев. (In memoriam). – Сп. БАН, 2000, № 6. Дроснева, Е. Свят за миналото, настоящето и бъдещето. – В: В търсене на истината. Юб. сб. по случай 70 г. от рождението на проф. Николай Генчев. С., 2002. Огнянов, Л. Новата и съвременната история в научното творчество на чл.-кор. проф. д.и.н. Николай Генчев. – Пак там. Гаврилова, Р. Николай Генчев и началото на културологията в България. – Пак там. Баева, И. Николай Генчев – интелектуалецът в българския преход. – Пак там. Димитров, И. Творец, борец, родолюбец. 70 г. от рождението и година от смъртта на проф. Николай Генчев (2 ноем. 1931 – 22 ноем. 2001). – Пак там. Дойнов, Д. Николай Генчев – изтъкнат изследовател и биограф на Апостола Васил Левски (Между спомена и професионалния отзив-оценка). – В: Историята, истината, историкът. Юбилейно издание по случай 80-г. на проф. Николай Генчев. С., 2012. Гюзелев, В. Писмо до обитаващия Отвъдното Бачо Кольо. – Пак там.

Пл. Митев

ГЕОРГИЕВ, Евлогий (Е. Г. Недев) (16.X.1819, Карлово – 17.VII.1897, Букурещ) – *дарител*, обществен и политически деец. Брат на Хр. *Георгиев*. Произхожда от заможно търговско семейство. Остава сирак 9-годишен. Учи в Карлово в елино-гръцкото училище при Р. *Попович* и в Пловдив в грц. училище (1835–36), за една година замества учителя си Р. Попович. Владее грц., рум., нем. и фр. език. През 1837 се установява във Влашко – Галац, където става едър земевладелец и ръководи представителството на търговското сдружие „Пулиеви-Георгиеви“: произвежда и изнася зърнени храни и бълг. стоки. През 1842 се премества в Букурещ. След влизането на брат му в сдружието се връща в Галац. Окончателно се установява в Букурещ след смъртта на Христо (1872). Ръководи три фирми: „Вносно-износна къща – Галац“ (1846–72), „Банкерска къща „Евлогий Георгиев“ (от 1872) и „Вносно-износна къща – Браила“ (от 1846). Един от основателите и активен член на Добродетелната дружина (1853). Почетен покровител на училището в Карлово (1873). След Освобождението е дипломатически

агент на Княжество България в Румъния (1879–81). Народен представител в V ОНС (1887–90). Спомагателен (1869) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Г. е щедър *спомоществовател* и дарител на различни бълг. и рум. институции и лица: сред тях са засегнатите от търновския пожар (1879), търновския приют за сираци, общината в Галац, девическото училище в Солун, бълг. болница в Цариград, бълг. църква в Букурещ и училището „Св. св. Кирил и Методий“ при нея. Оставя завещание (съставено на 18 юли 1882, отворено два дни след смъртта му в Илфовския съд в Букурещ), чрез което се разпорежда с недвижимото имущество и капиталите си в полза на обществото: текстилната фабрика в Карлово преминава в собственост на карловската община, Букурещката община поема чифлика в Олт. Най-значителната сума (6 млн. лв.) е отредена за висше училище за приложни знания „Братя Евлогий и Христо Георгиеви“, музей и библиотека, университет в София, както и техническо училище в Карлово. Убеден в необходимостта от подкрепа за бълг. културен и обществен живот, пише в завещанието си: „Само надеждата ми, че ще мога и аз да участвам в преуспяването и величието на отечеството ми, ме прави да умра спокойно“. След смъртта на Г., който е първи братовчед на съпругата на Иван Ев. *Гешов*, Гешов става „универсален наследник“ и изпълнител на завещанието му. Определени са и настоятели (ефория) за неговото управление и осъществяване. След продължителен период от време със средствата се построява университетът в София. Г. поддържа стипендианти чрез Добродетелната дружина (П. Данчев, В. Д. *Стоянов,* Т. Мицов, Ал. Козарев, Ив. Проданов, Ат. *Илиев* и др.), спомоществувател на „Българска дневница“, „Дунавски лебед“, „Показалец...“ (1859) от Г. С. *Раковски.* Заедно с брат си е надзорник по изпълнение на завещанията на В. Е. *Априлов*, Силв. Пенев, Н. Килифарев, Н. Василияди, А. Балабанов. Двамата братя – Евл. и Хр. Георгиеви, са положени в обща гробница в гробището Балу в Букурещ. Материали в: НБКМ, ф. 7, НА БАН, ф. 34, ЦДИА, ф. 700 .

Съч. Към г.г. избирателите от Русенската губерния. Букурещ, април 30, 1880.

Лит. Из архивата на Евлоги Георгиев. Отговор на шантажний процес, повдигнат против Ив. Ев. Гешов. Принос към историята на завещанието и наследството на Евлоги Георгиев. С., 1907. Възражение от изпълнителите на завещанието на Евлоги Георгиев против доклада на ефорията, внесен в Народното събрание на 23 януари 1915. Б.м., 1915. Г е ш о в, Ив. Ев. Евлоги Георгиев. Черти из живота му и документи из архивата му. Б.м., депозит 1928. Евлоги и Христо Георгиеви от гр. Карлово. Б.м., 1934. Г л у ш к о в, Хр. 1. Евлоги и Христо Георгиеви. Живот и дейност. С., 1982; 2. Карлово в живота и обществената дейност на Евлогий и Христо Георгиеви. – В: Българското дарителство – история, съвременност, перспективи. Карлово, 2003. С т а т е л о в а, Е. Евлогий Георгиев и свободна България. С., 1987. Делото на братя Евлогий и Христо Георгиеви. Научни доклади и съобщения от юбилейната сесия в памет на братята дарители. Карлово, май 1992. Карлово, 1996. Дарителите Евлогий и Христо Георгиеви. С., 1999. Г ъ р д е в, Б. Борбата за наследството на Евлоги Георгиев е безмилостна и продължителна. – Палитра, 2006, № 7.

К. Михайлов

Евлогий ГЕОРГИЕВ (правият) и д-р Ст. Чомаков

Емил ГЕОРГИЕВ

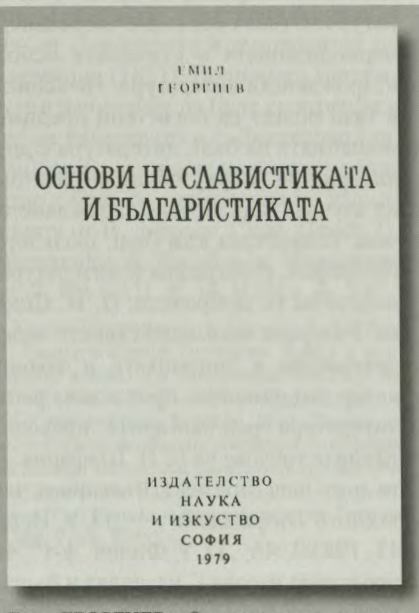

Емил ГЕОРГИЕВ. „Основи на славистиката и българистиката“, 1979

ГЕОРГИЕВ, Емил Иванов (10.I.1910, Шумен – 1.V.1982, София) – литературен историк, славист. Средно образование получава във Варна (1928). Завършва Софийската музикална академия (1931) и

славянска филология в СУ (1938). Специализира в Прага и Виена, във Виенския университет защитава докторска дисертация (1939). През 1939–43 е учител в София. Доц. (1943–44) в Скопския университет. Доц. (1945), проф. и завеждащ катедрата по славянски литератури в СУ (1947–76). Д-р на филол. науки (1955). Ръководител на Секция по сравнително литературознание в Инст. за литература при БАН (1948–82). Член-кор. на БАН (1967), акад. (1977). Секретар (1962–71) и зам.-председател (1971–82) на Съюза на научните работници в България. Председател на Славянското дружество (1968–82) и на Дружеството на българистите (от 1977).

Изследователските интереси на Г. са в областта на слав. литератури, които изучава основно в сравнителнолитературен план. Водещо място в проучванията му заемат проблемите на кирилометодиевистиката и историята на средновековната бълг. литература. Отделя сериозно внимание и на историята, периодизацията и стиловите особености на бълг. възрожденска литература. Началните му занимания в тази област са посветени предимно на взаимоотношенията на бълг. литература с другите славянски литератури. Върху обширен фактологичен материал изучава задълбочено зараждането на интереса на чеш. славистика към бълг. фолклор, език, история, география, етнография и литература, отразен в трудовете на Й. Добровски, П. Й. *Шафарик* и В. Ханка. Разкрива взаимодействието между бълг. и чеш. литература в динамиката и закономерностите на истор. им развитие, проследява рецепцията на чеш. литература сред българите: преводите на българистичните трудове на П. Й. Шафарик, Й. Юнгман, както и на чеш. поезия („Българи и чехи в епохата на тяхното Възраждане“. – „ГСУ, Истор.-филол. ф-т“, 42, 1945/1946; „ГСУ, Филол. ф-т“, 48, 1953). В компаративна насока Г. изследва и българо-пол. литературно общуване през XIX в., което проблематизира в контекста на революционните борби на пол. народ. Разглежда го както в неговите социологични прояви – присъствието на пол. революционери емигранти по бълг. земи и ролята им на посредници за европеизиране на бълг. култура; поляци на тур. служба и взаимоотношенията им с българите, а също и като литературна фактология – появата на бълг. сюжети в творчеството на М. *Чайковски* (романът „Кърджали“) и на З. Милковски (романите „Ясен I“, 1874; „Зарници“, 1874; „В зори“, 1890); отражението на пол. революционно движение по страниците на бълг. печат през 60-те г. на XIX в. Г. обобщава, че стремежът към взаимно опознаване е съпътстван и от сериозно идейно и религиозно разминаване най-вече заради противоположното отношение на двата народа към Русия и православието („Българо-полски литературни връзки в епохата на Българското възраждане“ – „ГСУ, Филол. ф-т“, 51, 1955).

Схващанията на Г. за развойните процеси в бълг. възрожденска литература се формират през 60-те–70-те г. на XX в. Първоначално написва поредица от очерци за отделни дейци (*Паисий Хилендарски*, *Софроний Врачански*, П. *Берон* и др.). Подготвя и разработва, като член на авторския колектив на т. 2 (1966) от четиритомната „История на българската литература“, материали за бълг. възрожденска литература. Автор на въвеждащата студия към тома „Някои проблеми на Възраждането и развитието на литературата“, в която излага литературноистор. концепция за основните тенденции в развитието на възрожденската литература и за нейното периодизиране. Водещо е разбирането за обвързаността на литературните явления с истор. етапи през Възраждането, като центриращо събитие за литературния процес става Кримската война 1853–56. На тази основа Г. обособява два основни периодизационни дяла: от средата на XVIII в. до средата на XIX в. и от средата на XIX в. до Освобождението. Очертава близостта и различието на възрожденската литература с Европейския Ренесанс и с Просвещението, появата в нея на романтизма и реализма. Г. е автор и на раздела, посветен на тенденциите в бълг. литература от края на XVIII в. („Литературата от края на XVIII до двадесетте години на XIX в.“), в който разглежда основно творчеството на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. В обобщаващия си труд „Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие“ преосмисля целия материал през истор. динамика на общоевропейския литературен процес. Опира се на схващането на Г. *Гачев* за изоставането на бълг. литература спрямо европейските литературни модели, но с важното уточнение, че изследва формирането ѝ не в нейната социокултурна изолираност, а в съпоставителната ѝ съизмеримост спрямо европейския и славянския литературен контекст. Водещ периодизационен принцип за него е хронологизирането по стилови и художествено-естетически направления, чрез които в типологичен план осветлява явленията и в бълг. литература. От гледна точка на идеята за единния общоевропейски литературен процес Г. въвежда понятието „бълг. предвъзраждане“, което свързва с *дамаскините*, с *католическата книжнина*, с творчеството на Хр. *Жефарович* и П. *Павлович*, и обосновава съществуването на барок в бълг. литература. Смята, че мястото на „История славеноболгарская“ е преходно, доколкото отразява едновременно идеите на славянския барок и на европейския ренесанс. Според Г. доказателство за наличие на класицизъм (като тематика, художествена образност, жанрови предпочитания) са поетическите търсения на Д. *Попски*, Й. Х.-*Джинот*, Гр.

Пърличев. Към Просвещението отнася творчеството на Софроний Врачански, като го свързва основно с идеологията на рационализма. По въпросите за романтизма оборва наблюденията на Кр. Генов, за когото цялостното литературно движение на епохата от Паисий Хилендарски до Хр. *Ботев* попада в парадигмата на романтичното, като прави строго разграничение между изобразителен метод и художествено направление в изкуството. В бълг. романтизъм, обхващащ основно 40-те–50-те г. на XIX в., Г. открива типологичните за славянският романтизъм особености и прояви на историзъм и филологизъм, интерес към старината и фолклора, мисъл за националноосвободителната борба. Най-рано той се проявява в поезията (Д. *Чинтулов*, Н. *Геров*, Г. С. *Раковски*; по-късно у П. Р. *Славейков*, Н. *Козлев*, Р. *Жинзифов*, Ботев); в прозата е свързван с повестите на В. *Друмев*, Л. *Каравелов*, Ил. *Блъсков*. Според Г. до Освобождението е трудно да

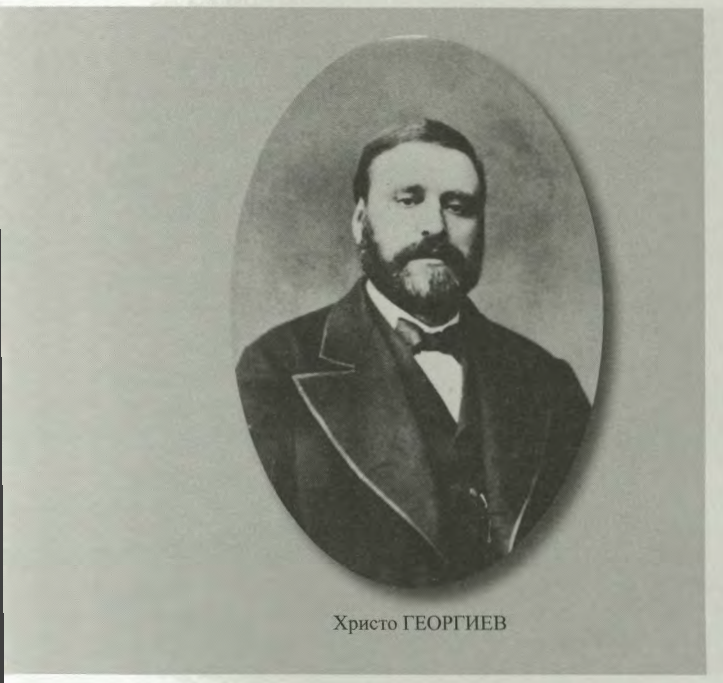

Христо ГЕОРГИЕВ

се говори за чисто реалистическо направление, тъй като реализмът е примесен с черти на романтизъм, което е характерно за творчеството на П. Р. Славейков, Каравелов и Ботев от 70-те г. на XIX в. Автор на очерци, посветени на възрожденските книжовници от Македония (Паисий Хилендарски, *Неофит Рилски*, Джинот, братята К. и Д. *Миладинови*), на романизирана биография за Н. *Геров*, както и на няколко очерка за Ботев.

Съч. Общо и сравнително славянско литературознание. С., 1965. Ревнители на българското отечество. С., 1966. Български образи в славянските литератури. С., 1969. Найден Геров. Книга за него и неговото време. С., 1972. Българската литература в общославянското и общоевропейско литературно развитие. С., 1973. Основни течения в развитието на българската литература. С., 1973. Христо Ботев – геният на българската литература. С., 1976. Българската литература в общоевропейски контекст. С., 1984.

Лит. Библиография на трудовете на Емил Георгиев. – Paleobulgarica, 1982, № 3. Наука и общество. Сб. в памет на акад. Емил Георгиев. 1986. П а в л о в, Ив. Емил Георгиев. С., 1988. Българистични и славистични изследвания: Материали от научната конференция, посветена на 80 г. от рождението на акад. Емил Георгиев 1910–1982. В. Търново, 21 май 1990. С., 1991.

Хр. Манолакев

ГЕОРГИЕВ, Христо (Хр. Г. Недев) (1824, Карлово – 6.III.1872, Букурещ) – *дарител*, обществен и политически деец. Брат на Евл. *Георгиев*. Произхожда от заможно търговско семейство. Остава сирак 4-годишен. Учи в Карлово в елино-гръцкото училище при Р. *Попович* (до 1841). През 1842 се установява във Влашко – Галац, по-късно в Букурещ, където поема местното представителство на търговското сдружие „Пулиеви – Георгиеви“ (търговия с храни и бълг. стоки). Един от създателите и ръководител на Добродетелната дружина (1853). Подпомага материално някои културни начинания на бълг. емиграция в Румъния. Дарител на училището в с. Дивдядово (дн. квартал на Шумен), за построяване на висше училище (дн. СУ). Заедно с брат си е надзорник по изпълнение на завещанията на В. *Априлов,* Силв. Пенев, Н. Килифарев, Н. Василияди, А. *Балабанов*. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 7; НА БАН, ф. 34; ЦДИА, ф. 700.

Лит. Евлоги и Христо Георгиеви от гр. Карлово. Б.м., 1934. Г л у ш к о в, Хр. 1. Евлоги и Христо Георгиеви. Живот и дейност. С., 1982; 2. Карлово в живота и обществената дейност на Евлогий и Христо Георгиеви. – В: Българското дарителство – история, съвременност, перспективи. Карлово, 2003. Делото на братя Евлогий и Христо Георгиеви. Научни доклади и съобщения от юбилейната сесия в памет на братята дарители. Карлово, май 1992. Карлово, 1996. Дарителите Евлогий и Христо Георгиеви. С., 1999. Н и к о л о в, Гр., Христо – полузабравеният брат на Евлоги Георгиев. – Сега, 9 дек. 2005.

К. Михайлов

ГЕОРГИЕВА, Елена Трайчева (15.III.1930, Брацигово – 10.I.2007, София) – езиковедка. Завършва гимназия в Брацигово (1948) и бълг. филология в СУ (1952). Учителка по рус. език в Никопол (1952–53). Технически сътрудник (1953), н.с. (1959), ст.н.с. II ст. (1975), ст.н.с. I ст. (1986) в Инст. за бълг. език при БАН. Специализира в Москва и Ленинград (1968–69) и неколкократно в Чехословакия. През 1970 защитава докторска дисертация („Обособени части на изречението в съвременния български език“). Лектор по бълг. език и цивилизация в Лионския университет, Франция (1971–74). Чете лекции по морфология и синтаксис в ШУ и по синтаксис в ПУ. Член на Международния комитет на славистите.

Г. е авторка на повече от 300 публикации – монографии, студии, статии, учебници по бълг. език.

Научноизследователските ѝ интереси обхващат широк кръг от актуални проблеми на съвременния бълг. книжовен език: граматика, езикова култура (правопис и правоговор), терминология. Изследва приноса в езиковото строителство на редица възрожденски книжовници и просветители от различни краища на бълг. езикова територия: *Паисий Хилендарски*, *Софроний Врачански*, *Неофит Рилски*, В. *Априлов*, Д. и К. *Миладинови*, П. Р. *Славейков*, Н. *Геров*, М. *Дринов*. В центъра на научното ѝ внимание е изграждането на новобълг. *книжовен език* като национален. Значима е студията ѝ „Мястото на Неофит Рилски в историята на новобългарския книжовен език“ („Български език“, 1996, № 2), в която прави сравнително-типологична характеристика на възгледите и езиковата практика на Софроний Врачански и Неофит Рилски, показва, че двамата представители на книжовно езиковите процеси през първата половина на XIX в., въпреки че са от различни области на България (североизт. и югозап.), пристъпват в езиковата си практика от еднакви позиции. В студията „Създаване на новобългарския книжовен език като национален език“ (сб. „Българската нация през Възраждането“. Т. 2. 1989) поставя основни теоретични въпроси – началото на езиковото строителство, връзката на новобълг. книжовен език *с дамаскините*, взаимодействието с други славянски и неславянски езици, взаимодействието с рус. език. Г. предлага нова периодизация на новобълг. книжовен език, в която го разграничава от съвременния бълг. книжовен език. Тези и други въпроси разработва в по-широк план и в детайли в академичната „История на новобългарския книжовен език“ (1989), на която е един от основните автори. Разработва възлови проблеми: значението на черковнославянския език за книжовното строителство, връзката на старобълг. език с езика на дамаскините и ролята на дамаскинската книжнина като свързващо звено между стария и новия книжовен език, влиянието на рус. печатни книги върху новобълг. книжовен език и др. Г. е един от авторите на академичния „Правописен речник на съвременния български книжовен език“ (1983, 1995). Съставител, редактор и автор е в поредици на бълг. издателства по езикова култура („Знания за езика“, „101 въпроси за…“, „Езикова култура“, „Родна реч омайна“).

Съч. Обособени части в българския книжовен език. С., 1964. Словоред на усложненото изречение. С., 1987. Езикова култура и езиково обучение. С., 1990.

Лит. Първев, Хр. Елена Георгиева. – В кн. му: Създатели и творци на българското езикознание. С., 1987. Станков, В. Елена Георгиева на 60 години. – Съпоставително езикознание, 1990, № 1. Чолакова, Кр. Дългогодишната творческа дейност на ст.н.с. I ст. Елена Георгиева. – Бълг. език, 1990, № 4. Павлова, С. Живот в служба на родния език. – Бълг. реч, 2005, № 2. Димитрова, М. Проф. Елена Георгиева. – Бълг. език и литература, 2007, №1.

Б. Георгиев

Елена ГЕОРГИЕВА

ГЕРАСИМ ХИЛЕНДАРСКИ

ГЕРАСИМ ХИЛЕНДАРСКИ (неизв. – неизв.) – книжовник, учител. За него не са открити биогр. данни. Замонашва се в Хилендарския манастир, Св. гора, през втората половина на XVIII в. В началото на XIX в. е килиен учител в Жеравна, където преподава черковнославянски и грц. език. Превежда и преписва ръкописни сборници. Оставя *приписки* на

грц. език. Книжовните му занимания са запазени в ръкопис – НБКМ–БИА, № 344.

Лит. П е т к а н о в а, Д. Един непознат съвременник на Паисий Хилендарски. – Език и литература, 1962, № 6.

К. Михайлов

ГЄРБЕЛ, Николай Василиевич – вж. „*Поэзия славян*“.

ГЕРОВ, Найден (Н. Г. Хаджидобревич) (23.II.1823, Копривщица – 9.X.1900, Пловдив) – писател, езиковед, фолклорист, общественик. Роден в семейството на учителя хаджи Геро Добревич Мушек. Учи в килийното училище на баща си, в грц. училище в Пловдив (1834–37), в Копривщица (1837–39) при *Неофит Рилски*. Завършва Ришельовския лицей в Одеса (1842) и камерния отдел на лицея, специал-

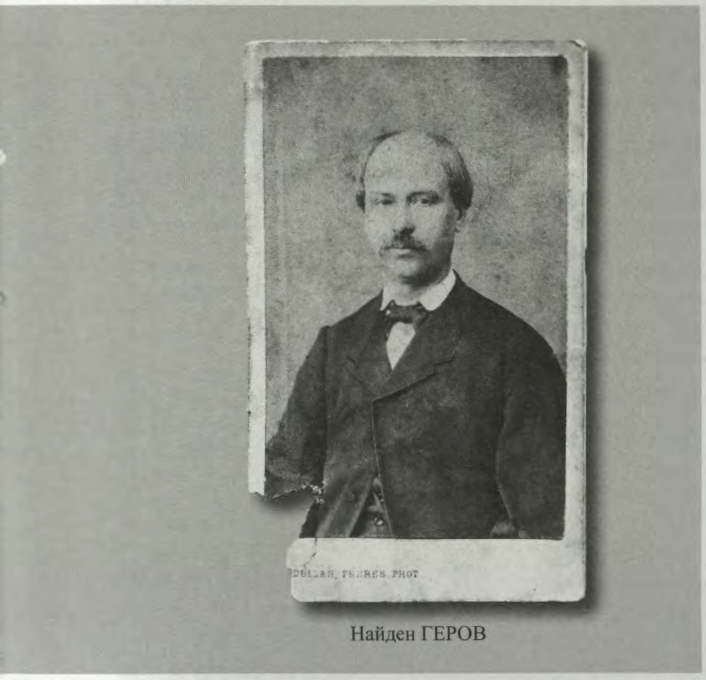

Найден ГЕРОВ

ност администрация, финанси и стопанство (1845). Взема живо участие в живота на бълг. колония в града. Участва в създаването на *Одеския литературен кръг*. Като негов лидер и един от видните дейци на второто бълг. литературно поколение влиза в остър конфликт с В. *Априлов*. Приема рус. поданство. Завръща се в Копривщица и става учител в откритото от него двукласно училище (1846–50). От 1850 е учител в Епархийското училище в Пловдив, наречено по негово предложение „Св. св. Кирил и Методий“. Става инициатор на първото празнуване в България на 11 май като ден на славянските просветители (1851), както и на възстановяването на старото име на гр. Филибе – Пловдив. Доизгражда езиковите си възгледи, поставя началото на Пловдивската правописна школа. Негов ученик е Й. *Груев*. Заедно със Ст. *Чомаков* застава начело на борбата срещу фанариотското духовенство. По време на Кримската война 1853–56 като рус. поданик е принуден да замине за Русия, установява се в Санкт Петербург, където усилено се занимава с книжовна дейност. Поставя остро бълг. въпрос, като прави задълбочен анализ на действителността („Писма от България“. – „Одесский вестник“, 1853). Пише бел. до М. П. *Погодин*, послание до княз А. М. Горчаков – м-р на външните работи на Русия. Пътува до Букурещ, Виена, Прага. Свързва се с рус. учени славянофили. През есента на 1857 е назначен за рус. вицеконсул в Пловдив, където развива широка обществена дейност, енергично подпомага просветителското дело, воюва срещу гърцизма, съдейства за засилването на българо-рус. културни и стопански връзки. В многобройните си рапорти разкрива същността на борбата за църковна независимост, застава неведнъж срещу рус. политика. Успява умело да съчетае дейността си като рус. дипломат с мисията си на голям бълг. патриот. Участва в работата на Одеското бълг. настоятелство и на Добродетелната дружина. Поддържа връзки с всички по-видни бълг. книжовници, с дейци на революционните организации, с общественици и педагози. С негова подкрепа много бълг. младежи са изпратени да учат в Русия. По време на Априлското въстание 1876 се премества в рус. консулство в Цариград. Написва много рапорти, записки, донесения, за да извести Русия и света за трагедията на бълг. народ. През Руско-тур. освободителна война 1877–78 е командирован в щаба на рус. армия. След Освобождението е губернатор на Свищов (1879). Дописен (1881) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Г. сътрудничи на „Цариградски вестник“ през 1850–53, в който отпечатва филол. и педагогически статии, бел. за книги и статии за А. П. *Гранитски* (№ 88, 1850), отзив за географията на Ив. *Богоров* (№ 53, 1851), „Болгарски училища“ (№ 57, 1851), „Няколко мисли за блъгарский язик и за образованието у блъгарите” (№ 68–79, 1852). Сътрудничи и на в. „Българска пчела“, „Македония“, в който обнародва статията „Поп Богомил, първий подвижник между българите“ (№ 48, 1869), на в. „Век“, сп. „Читалище“ („Учение от г-на М. Дринова на новобългарската азбука“. 1874, № 10) и др. Проявил изключително трудолюбие и творческа воля, Г. оставя ценни филол. трудове. Най-забележителното му дело е „Речник на блъгарский язик с тълкувание речити на блъгарский и на руски“, върху който започва да работи още като студент; събира материали за него и го пише в продължение на 50 г.

(1845–95). Речникът има голямо практическо и научно значение. Интересен е за лексикографията и за истор. проучване на езика. Съставен е въз основа на народните говори. Съдържа 70 000 думи от всички бълг. краища. По същество е тълковен. Извлечен е от всекидневната разговорна реч на народа и от народното творчество. Включва огромно количество диалектни думи. Използва към 5975 откъси от народни песни, 15 500 пословици, клетви, гатанки, баяния, 4300 изрази от народната фразеология. Стреми се не само да обясни думата, но и да покаже как тя присъства в съзнанието на народа, да намери в много случаи нейното поетично-метафорично функциониране. В Речника прозира голямата идея на позитивистичното направление в езикознанието през XIX в. – за развитието на езика в историята на народа. Той има и известни слабости: несъвременен, етимологичен правопис, много черковнославянски и рус. думи, липса на данни за географския произход на записваните материали, непълна или погрешна етимологична характеристика на някои думи. Независимо от недостатъците, Речникът е оригинален епохален труд, какъвто другите славянски народи по онова време не притежават. Настолна книга е на Ив. *Вазов*, П. Яворов, П. П. Славейков и др., става основа за по-нататъшна лексикографска работа. Г. се проявява като подготвен фолклорист – записва и публикува народни песни. Ръкописната му сбирка съдържа ок. 500 песни, пословици, гатанки и други народни умотворения. Пише обстойна рецензия за книгата „Български песни от сборниците на Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и на други българи“ от А. П. *Безсонов*, която остава в ръкопис. Още като студент в Одеса прави първите си преводи, пише критически статии, спори с Ив. *Богоров* по въпросите на бълг. език. Негово дело е първият бълг. учебник по физика, който въвежда 40 физични термина в бълг. език.

Г. оставя значителна диря в историята на бълг. литература. На неговото перо се дължат едни от първите опити в областта на лириката, епоса, *драмата*, литературната *басня*, *пътеписа*. Автор е на първата бълг. *поема* – „Стоян и Рада“ (1845). Учейки се от рус. поезия, той използва силаботоническото стихосложение и прави първа по-сериозна стъпка в претворяване на опита на народното творчество в личната *поезия*. Поемата му е типична проява на сантиментализма като метод и поетически стил. По време на пътуването си от Русия през Румъния за Копривщица Г. пише няколко *писма* до приятелите си в Одеса, които се приемат за начало на пътеписния жанр в бълг. литература. Те остават неотпечатани, но независимо от това са забележителен литературен факт. Живо и увлекателно Г. описва впечатленията си, разказва за живота в Румъния, за бълг. природа и нрави. Писмата се отличават значително от останалите възрожденски пътеписи, родеят се със сантименталния пътепис на XVIII в., а като постижение, като тип изображение и настроение имат литературни успоредици едва в следосвобожденската епоха. Г. е автор на много лирически стихотворения с любовна и историко-патриотична тематика, които остават неотпечатани. В архива му се пазят 6 басни-стихотворе-

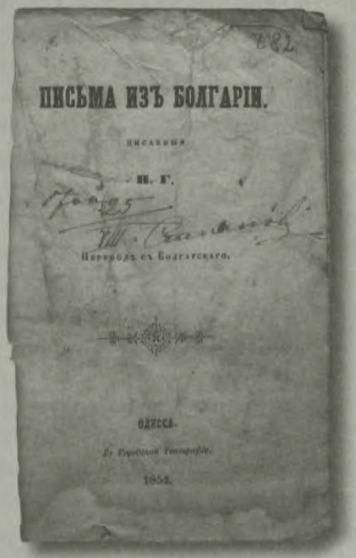
ПИСЬМА ИЗЪ БОЛГАРІИ.

Одесса.

1854.

„Писма от България“ от Найден ГЕРОВ в превод на Н. Хр. Палаузов, 1854

РѢЧНИКЪ

НА

БЛЪГАРСКЪЙ ЯЗЫКЪ

Събралъ, нарединъ и на свѣтъ изпращда

НАЙДЕНЪ ГЕРОВЪ.

ЧАСТЬ ПРѢВА.

А—Д

ПЛОВДИВЪ.

1895.

Найден ГЕРОВ. „Речник на български език...“, ч. 1, 1895

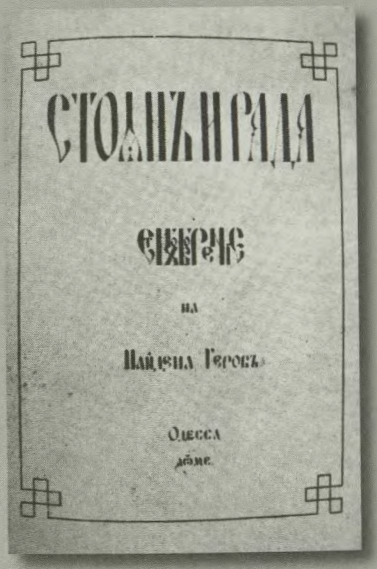
СТОЯНЪ И РАДА

ПОЕМА

НА

Найденъ Геровъ

Одесса

Найден ГЕРОВ. „Стоян и Рада“, 1845 – първата българска поема

ния. Публикувана е само „Орел, рак и щука“ (1842) по Ив. А. Крилов. Утвърждава основна тенденция във възрожденската литература – преработката на чужди басни е не само свободен превод, а цялостна семантична транскрипция. От 1841–42 са и първите опити на Г. в областта на драмата. Запазени са фрагменти от истор. драма за византийското робство и недовършен „Ръкопис на драма по сюжет от Перущенската епопея“. Много ценен е архивът на Г., който съдържа повече от 10 000 писма, рапорти, повече от 40 ръкописа и печатни старинни книги. Псевд.: Млъчян, Млъчан, Мушек, Мушяк. НБКМ–БИА, ф. 22 (Н. Геров).

Съч. Няколко думи за преводът на математическата география на г. Ивана А. Богоева, написани от… Одеса, 1842. Начало на християнското учение или кратка священа история и кратак катихизис. Преведени от руският на българският язик сос соизволението на святейшият правительствующият Синод и печатани иждивением Габровскаго училища. Одеса, 1843. Извод от физика, написан от… Част пръва. Белград, 1849. Письма из Болгарии. Писаныя Н. Г. Перевод с болгарскаго [Н. Палаузова]. Одеса, 1854. Блъгарски речник. Свезка 1. А – влека. СПб., 1856. Болгарския народныя песни, сообщенныя… Из „Памятников“, печатаемых при Известиях II-го отделения Импер. академий наук, 1, 5. СПб., 1856. Едно правило от правописанието на блъгарский язик. Вена, 1872. Речник на блъгарский язик с тлъкување речити на блъгарский и на руски. Ч. 1–5. Пловдив, 1895–1904. Под ред. на Т. Панчев излиза Допълнение на българския речник от… С., 1908. Из архивата на Найден Геров. Под ред. на Т. Панчев. Кн. 1–2. С., 1911–1914. Документи за българската история. Архив на Найден Геров. 1857–1876. Подреден от Т. Панчев. Под ред. на М. Г. Попруженко. Ч. 1–2. С., 1931–1932. Възрожденски пътеписи. Подбор, ред. и предг. Св. Гюрова. С., 1969, 58–90. Речник на българския език. Фототипно изд. С., 1875–1978.

Лит. Стоянов, В. Д. „Речник на български език“ от Найден Герова. – ПСп., 1892, № 9. Теодоров-Балан, А. 1. „Речник на български язик“. – Бълг. преглед, 1895, № 6, 8; 2. Найден Геров. Поменик. – Летопис на БКД, 1901, № 1. Дринов, М. Н. Геров. „Речник на български язик“. Ч. 1, А–Д. Пловдив, 1895. – ПСп., 1896, № 54. Бобчев, С. С. 1. Найден Геров. – Бълг. сбирка, 1900, № 9; 2. 100-годишнината на Н. Геров. Н. Геров като лексикограф. – Славянски глас, 1923, № 2–3. Чакъров, С. Речник на Найден Геров. – Славянски глас, 1905, № 5. Панчев, Т. 1. Материали по нашето възраждане (Из архивата на Найден Геров). Писмо на Неофит Рилски до хаджи Геро Добрович Мушек. – Бълг. сбирка, 1909, № 2; 2. Найден Геров. Сто години от рождението му. 1823–1923. Къси черти от живота и дейността му. С., 1923. Арнаудов, М. 1. Найден Геров и наченките на българската поезия в XIX в. – Училищен преглед, 1923, № 10; 2. Поети и герои на Българското възраждане. С., 1965, 51–100. Попруженко, М. Г. Найден Геров в истории болгарского возрождения. – Славянски глас, 1923, № 1. Боров, Т. Речник на Н. Геров. – Пролом, 1923, № 9 и 10. Стоилов, А. П. Ръкописната фолклорна сбирка на Найден Геров. Сб. в памет на Луи Леже (1843–1923). С., 1925. Динеков, П. 1. Борбата на софиянци за черковна свобода. – В: Юбилеен сборник Ив. Н. Денкоглу. С., 1940; 2. Българската литература до Кримската война. – В: Развой на българската литература. Т. 1. С., 1950. Стоянов, М. Дейността на Найден Геров като руски консул в Пловдив. – Истор. преглед, 1950, № 4. Michalek, J. Naiden Gerov. Sein Wirken für Bulgariens Freiheit. Wien, 1952. Стоичкова, Л. 1. Найден Геров. – Бълг. език, 1953, № 1; 2. Речникът на Найден Геров. – Бълг. език, 1954, № 1. Конев, Ил. 1. Найден Геров и Любен Каравелов. – Език и литература, 1956, № 5; 2. Първата редакция на стихотворението „Есен“ от Н. Геров. – Изв. Инст. бълг. литература, 5, 1957. Гачев, Г. Към въпроса за възникването на литературата като изкуство в България. Сантименталното пътешествие на Найден Геров. – Литературна мисъл, 1958, № 6 (вж. и Ускоренное развитие литературы. М., 1964). Унджиева, Цв. Документи по Българското възраждане в съветските архиви. – Изв. Инст. литература, 12, 1962. Машалова-Начева, Е. 1. Найден Геров. – Бълг. език, 1963, № 2; 2. Принос към изследване изворите на речника на Найден Геров. – Изв. Инст. бълг. език, 14, 1967. Петров, Л. Хармониумът на Найден Геров. Принос към въпроса за трансформирането на традиционната музикална култура в „европейска“ в предосвобожденската епоха. – ГМ в Пловдив, 1965, № 4. История на българската литература. Т. 2. С., 1966, 126–128. Метев, В. Приносът на Найден Геров за обучението по физика. – Изв. Научноизследователския инст. педагогика, 20, 1967. Койчева, П. Тълковният речник на Найден Геров – източник на сведения за музикалния бит на българите. – Изв. Инст. музика, 15, 1970. Георгиев, Ем. 1. Найден Геров. С., 1972; 2. Найден Геров и развитието на българската литература. 150 г. от рождението му С., 1973; 3. Найден Геров – поет и учен, просветен и политически деец. – В: Един век вярна служба на народното образование. С., 1979. Холевич, Й. Жанрови особености на поемата през Възраждането и фолклорната традиция. – ГСУ, Филол. ф-т. 66, 1973, № 2. Гечев, М. Найден Геров и просветното движение у нас в средата на XIX в. – Народна просвета, 1975, № 4. Зарев, П. Новото издание на речника на Найден Геров. – Предг. в: Найден Геров. Речник на българския език. Фототипно изд. С., 1975–1978. Андрейчин, Л. 1. Речникът на Найден Геров. – Пак там. 2. Найден Геров. – В кн. му: Строители и ревнители на българския език. (Съвм. с В. Попова). С., 1982. Пашов, П. Правописът на речника на Найден Геров. – Пак там. Добрашинович, Г. Български материали в архива на Вук Караджич – Бълг. фолклор, 1976, № 1. Тодоров, Ил. 1. Една неизвестна поема на Найден Геров с фолклорен сюжет. – Пак там; 2. Първият опит за създаване на оригинална българска драма. – Литературна мисъл, 1976, № 1; 3. Неизвестни страници от публицистиката на Найден Геров. – Пак там, 1983, № 6. Сирманов, Ц. Първый учебник по физике в Болгарии. – В: Вопросы истории естествознания. М., вып. 3. (60), 1978. Диамандиева, К. За националното многообразие на поемата през Възраждането. – В: За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979. Гюрова, Св. Българският пътепис. Зараждане и утвърждаване. – Пак там. Запрянова-Пенева, Н. Из документалното наследство на Найден Геров. – Библиотекар, 1981, № 10. Дамянова, Р. Руската епистоларна и поетическа традиция и Одеският литературен кръжец. – Литературна мисъл, 1983, № 5. Лекова, Д. 1. Литература – общество – култура…, 35–76; 2. Найден Геров – първият новобългарски поет. – В кн. му: Българска възрожденска литература. Т. 1. 2. изд., С., 1993; 3. Найден Геров. – В кн. му: История на…. Т. 1. Николова, Ю. Творчеството на Найден Геров и модерната литература. – В: Литература и Възраждане. Пловдив, 1994. Найден Геров в историята на българската наука и култура. Материали от националната конференция с международно участие 13–15 ноември 2000 г. С., 2002.

Цв. Унджиева

ГЕШОВ, Иван Евстратиев (8.II.1849, Пловдив – 11.III.1924, София) – писател и публицист, общественик и държавник, *меценат*, икономист и финансист. Син на богатия търговец Е. Гешов и на Харитина Нешова от известния копривщенски род Чалъкови. За кратко учи в Пловдив в грц. училище, продължава образованието си в бълг. училище „Св. св. Кирил и Методий“ (1856–64) при Й. *Груев*, Д. Славиди и Н. Ковачев и в амер. протестантско училище (1864–65). През 1865 заминава със семейството си за Манчестър, Англия, където завършва финансови и политически науки в Оуенс колидж (1869) и помага на баща си в търговията. През 1872 се завръ-

ща в Пловдив и се включва активно в обществения живот на града – от 1873 е председател на читалището и на училищното настоятелство; основава Разисквателно дружество по подобие на англ. учебни дружества. Участва в театралната постановка на „Многострадална Геновева“ и изпълнява главната роля. След Априлското въстание 1876 дава сведения за тур. жестокости на англ. вицеконсул Х. Дюпюи, на англ. пратеник У. Беринг, на амер. пратеник Ю. Скайлър, на дописника на в. „Daily News“ Дж. Макгахан и на дописника на в. „Kölnische zeitung“ Шнайдер. По настояване на Скайлър става редовен дописник на в. „Times“, в който помества 7 писма за кървавите събития в България. Автор е на адрес за тур. зверства до Цариградската конференция, за което е осъден на смърт (1877). Помилван със застъпничеството на англ. посланик А. Х. Лайард и

Иван ГЕШОВ

изпратен на заточение. След Освобождението играе видна роля в устройството на Изт. Румелия. Един от водачите на Народната (Съединистка) партия. Главен редактор (1879–81) на в. „Марица“ (1878–85). Директор на финансите (1882–83). От края на 1883 се установява със семейството си в София и заема важни държавни постове – директор на БНБ (дек. 1883 – авг. 1885), м-р на финансите (авг. – ноем. 1886; ноем. 1894 – авг. 1897), управляващ М-вото на търговията и земеделието (1894–97). Председател на I бълг. земеделско-промишлен събор в Пловдив (1892). Водач (от 1920) на Обединената народно-прогресивна партия. Председател на XI и XV ОНС. М-р-председател и м-р на външните работи и изповеданията (16 март 1911 – 1 юни 1913); неговото правителство води Балканските войни 1912–13. Като държавник провежда политика за насърчаване на индустрията, основава търговско-индустриална камара. Председател на Бълг. червен кръст (1899–1924). Редовен член на БАН (1884). Председател на БАН (1898–1924) и неин щедър *дарител*.

Г. започва литературната си дейност с 2 дописки във в. „Гайда“ (№ 2, 1864; № 15, 1865) под надслов „Пловдив“, в които разглежда актуални за града проблеми. Автор е на статии и студии, свързани с икономическото развитие на България и на ценни спомени. В Манчестър, след обнародването на статия във в. „Pall Mall Gazette“, в която се казва, че „българите са една несамоопределила се маса“, Г. пише писмостатия, за да опровергае това твърдение и привлича вниманието на лорд П.-У. Странгфорд; дописник е на БТЦК от Зап. Европа. Статията „Лорд Странгфорд“ („Читалище“, 1872, № 1) е посветена на англ. благодетел на българите, според когото те са най-достойният народ на Балканите. Статията „Седянка“ („Читалище“, 1874, № 23) – политическа сатира над владиците, духовенството, учителите, е написана по подражание на „Tales of Mystery and Imagination“ („Разкази със загадка и въображение“) от Едгар Алан По. Под ръководството на Г. излизат отчетите за дейността на пловдивското читалище в сп. „Ръководител на основното учение“ (1874, № 8) и в сп. „Читалище“ (1875, № 10), които се отличават с превъзходен публицистичен стил. Превежда от нем. език разказа „Новата година на един злочестник“ („Летоструй“, 1875) от Ж.-П. Фр. Рихтер. В затвора пише „Записки на един осъден“ („Периодическо списание“, 1890, № 34). НБКМ–БИА, ф. 272 (Ив. Ев. Гешов).

Съч. Спомени из години на борби и победи. С., 1916. Спомени и студии. С., 1928.

Лит. Бобчев, Ил. Живот, дейност и възгледи на Ив. Ев. Гешов (1849–1924). С., 1933. Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 299 и сл. Кираджиев, Св. География на видните българи. С., 1993, с. 191. Стателова, Е. 1. Иван Евстратиев Гешов. Т. 1–2. С., 1994; 2. Спомени из години на борби и победи. С., 2008. Стоичкова, Д., Е. Дяконова. Иван Евстратиев Гешов или благотворителността в живота на един финансист, политик и дипломат. – Изв. Истор. музей – Кюстендил. 17, 2011.

Н. Капралова

ГИДИКОВ, Стефан Георгиев (11.II.1837, Сливен – 3.VII.1871, Сливен) – пътуващ книжар, читалищен деец. Данните за него са оскъдни. Произхожда от търговско семейство. Занимава се с изкупуване на вълна, аби и шаяци. През 1856 отива в Одеса с намерение да проучи възможностите за търговия и да учи. Постъпва в одеско учебно заведение (не е известно кое). Прекъсва обучението си поради липса на средства. Запознава се с Г. С. *Раковски* (1858), договарят се да разпространява негови произведения. Пътува из Ру-

мъния и Сърбия. Връща се в Сливен (1859), където е инициатор за основаване на читалище „Зора“ (1860) и пръв негов председател. От 1860 до 1871 е активен деец в църковната борба; пътува до Цариград. Умира от туберкулоза. В писмо до Д. *Чинтулов,* който е на Църковния събор в Цариград, от 5 юли 1871, Сливенската община му съобщава за смъртта на Г. Според Ст. Ст. Гидиков, син на Г., това дава повод на Чинтулов да му посвети *епитафията* „Прахът на...“, която е издълбана върху надгробния му паметник.

През авг. 1860 Г. взима 2025 екз. от „Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму“ и „Разбиването на гръцките войски от Йоан Асен II и пленяването на императора Тодор Комнен“, както и 988 гравюри от Н. *Павлович* – портрета на цар Асен I и битката му с византийците. Идеята е да ги продаде на Узунджовския панаир (1–15 септ.), но закъснява. Решава да ги разпространява из България. Обикаля Свищов, Шумен, Търново, Габрово, Казанлък, Стара Загора, Ямбол, Карнобат, Сливен, Градец, Жеравна, Котел, Пловдив като отвсякъде изпраща на Раковски писма-отчети. Въпреки това между двамата възниква недоразумение. Г. е обвинен в недобросъвестност („Известие за злоупотребите на Ст. Гидиков“). И след публичното му изобличение Г. не прекъсва кореспонденцията си с Раковски, като се стреми да изглади недоразумението. Според сведения в „Известие“, Г. отива в Цариград, където приема монашество при униатите, които го пращат да учи в Галиция. Материали в: ЦГИА – л.ф. 733, оп. 147, а.е. 15, л. 18–20, 72–81; ф. 84 БИА–НБКМ, а.е. 7972.

Лит. Р а к о в с к и, Г. С. Известие. Белград. 22 август 1861 г. – Дунавски лебед, № 47, 48, 1861, Стефан Г. Гидиков (кратки биогр. бел.). – В: Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора“ в Сливен. С., 1910. Архив на Г. С. Раковски. Т. 2. С., 1957, с. 525. Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980, 84–88. Д а м я н о в а, Р. По следите на Чинтуловите ръкописи. – В кн. й: Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането. С., 2004, с. 311, 323.

К. Михайлов

ГѝЛФЕРДИНГ (Гильфердинг), Александър Фьодорович (2.VII.1831, Варшава – 20.VI.1872, Каргопол, Олонецка губерния, Русия) – руски историк славист, етнограф, публицист. Получава солидно филол. образование в дома на баща си. Завършва Историко-филол. ф-т на Московския университет (1852). Работи към М-вото на външните работи (1852–64) – рус. консул в Босна (1856–59), директор на Азиатския департамент (1859), участва в работата на Комитета по устройството на Кралство Полша (1864). Председател на Петербургския отдел на Славянския комитет (1867) и на етнографския отдел (1870) към Рус. географско дружество. Член-кор. на Петербургската АН (1856).

Г. проявява интерес към славистичната проблематика още като студент, върху възгледите му оказват въздействие рус. славянофили и особено А. С. Хомяков. Сред многобройните му славистични проучвания най-приносни са изследванията за историята на юж. славяни. Неговите „Письма об истории сербов и болгар“, публикувани във в. „Московские ведомости“ през 1854–55 и в сп. „Руская беседа“ през 1859, а по-късно преработени като „История сербов и болгар“ (т. 1 от събраните му съчинения), представят за пръв път пълна картина на бълг. и срб. истор. и духовно средновековие. Книгата му „Босня, Герцеговина и Старая Сербия“ (1859) е посветена на тежкото политическо състояние на юж. славяни; в нея дава сведения за робското положение и на бълг. народ. Г. се интересува и от старобълг. проблематика – открива и публикува старобълг. текстове, проучва живота и делото на Кирил и Методий, изследва старобълг. азбука. Контактува с много възрожденци – по повод 1000 г. на Русия изготвя списък за награждаване на видни славянски дейци, сред които са С. *Филаретов*, Д. *Мутев*, Н. *Геров*; подпомага Н. Геров при издаването на неговия „Български речник. Свезка 1. А – влека“. (СПб., 1856). През Възраждането Г. е считан за най-авторитетния рус. специалист по бълг. история наред с Ю. И. *Венелин*. Части от „Писма об истории...“ са преведени от Й. *Груев* („Български книжици“, 1858, № 14), Ив. *Добровски* („Мирозрение“, 1870, № 1), използват ги при съставяне на своите учебници по история Д. *Душанов*, Др. *Манчов*; популярни са и изследванията му за об-

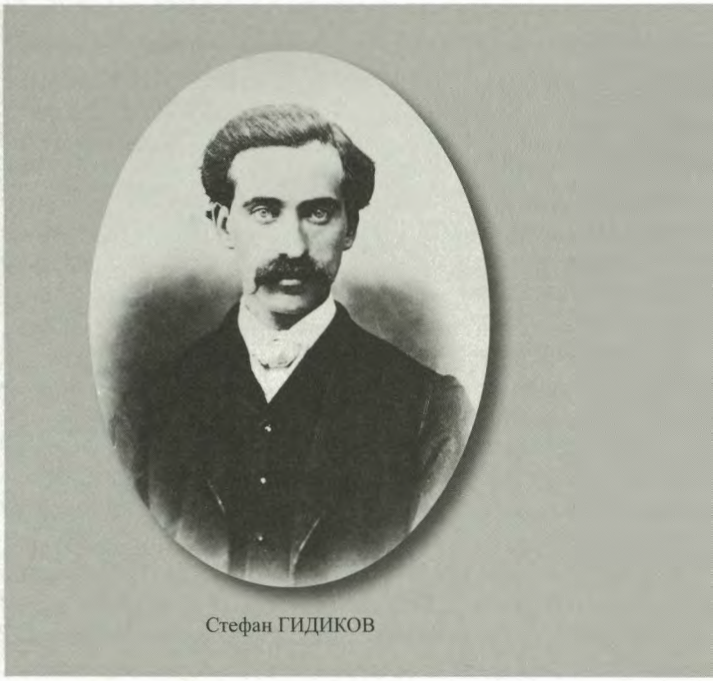

Стефан ГИДИКОВ

щославянската азбука. Трудовете на Г. са нов етап в развитието на рус. научна българистика.

Съч. Собрание сочинения. Т. 1–4. СПб., 1868–74.

Лит. П [ы п и н], А. Александър Феодорович Гильфердинг. – Вестник Европы, № 8, 1872. Л а п т е в а, И. К истории русско-славянских отношений 50-70-х годов (А. Ф. Гильфердинг и его письма М. Ф. Раевскому). – Вестник Московского университета, № 2, 1976. Славяноведение в дореволюционной России. (Изучение южных и западных славян). М., 1988.

Хр. Манолакев

ГИНЧЕВ (Генчев), Цани (Стефан) (Ц. Г. Шкипърнев) (VIII.1835, Лясковец – 26.VII.1894, София) – писател, фолклорист и етнограф, просветен деец. Роден в земеделско семейство. Учи в Лясковския светогорски метох (1843–47), в Търново (1847–49), в Белградската гимназия (1853–57), но не успява да я завърши. Слуша лекции по естествени науки в Киевския университет „Св. Владимир“ (1860–62). Работи като градинар-гурбетчия в Букурещ (1849–51) и в Белград (1851–53). Живее в Одеса (1858–60), където помага на Г. С. *Раковски* при съставянето и разпространението на неговия „Показалец...“. Учителства в с. Карагач, Болградско (1862–69); събира фолклорни и етнографски материали от бълг. заселници, част от които обнародва в сп. „Общ труд“. Учител е и в Русе (1869–72), където отваря книжарница, в Габрово (1872–76), в Търново (1876–77, 1886–93) и в Лом (1885–86). През 1880–85 е врачански и оряховски училищен инспектор. Член и председател на Окръжния съвет в Търново (1878–79), окръжен управител на Оряхово (1879–80). Депутат в УС (1879). Дописен (1875) и редовен член на БКД (дн. БАН, 1884).

От 1860 Г. сътрудничи на в. „Цариградски вестник“, „Право“, „Македония“, на сп. „Българска пчела“, „Общ труд“, „Периодическо списание“, „Училище“ и др. с дописки, дидактични и фолклорни материали, стихотворения, преводи. Съставя учебник по земеделие. Издава сборник с 47 *басни*, от които 18 оригинални, една *балада* – своеобразно съчетание на поезия и проза. Тогавашната критика оценява творческите му опити отрицателно. След Освобождението редактира литературно-научното сп. „Труд“ (1887–92). Автор е на три повести, чиито сюжети и идеи връщат читателя към периода на Възраждането. В тях проличава писателското му израстване. Под влияние на Раковски възприема и защитава т.нар. „тракийска теория“ за произхода на бълг. народ. Дългогодишните занимания с народния бит му позволяват да публикува описания на традиционни лечения и билки. НБКМ – БИА, ф.173 (Ц. Гинчев); НА БАН, ф. 129 к (Ц. Гинчев). Материали в: ДА – Русе, ф. 44 к, оп.1, а.е.23, л. 136, 140; оп.2, а.е.1, л. 348; ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 27а.

Цани ГИНЧЕВ

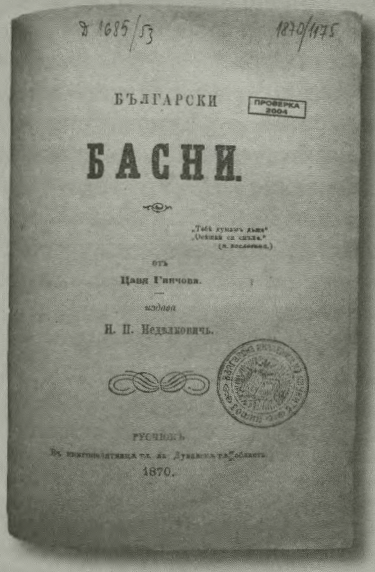

Цани ГИНЧЕВ. „Басни“, 1870

Съч. Български басни. Русе, 1870; Търново, 1883. Учебник за земеделието. Русе, 1871, 2. изд. под заглавие Катехизис за земеделието. Цариград, 1872. Две тополи или Неожидана среща. Балада. Цариград, 1872. Стихотворения и приказки – за ученици и всекиго. Русе, 1884. Ганчо Косерката. Повест. Търново, 1890, 1943, 1961. Повести (Зиналата стена, Женитба, Златна Панега). Предг. и ред. Б. Ангелов. С., 1955.

Лит. Ш и ш м а н о в, Ив. Д. 1. Спомени за Цани Гинчев. – Бълг. преглед, 1894, № 1, 3; 2. Цани Гинчев. Некролог. – Пак там, 1894, № 11–12; 3. Тракийската теория на Цани Гинчев. – Юб. сб. на Славянска беседа. С., 1895. С п р о с т р а н о в, Е. Цани Гинчев. Животописен очерк. – Ученически другар, 1899, № 9–10. А р н а у д о в, М. Разцвет на българската народоука. – Училищен преглед, 1928, № 3. В а с и л е в, Ст. п. Цани Гинчев. – Родна реч, 1931, № 4–5. М и н е в, Д. 1. Цани Гинчев – живот и дружба с Раковски. – Бълг. мисъл, 1932, № 4–5; 2. Г. С. Раковски и Цани Гинчев. – Просвета, 1939, № 9; 3. Цани Гинчев. Литературно-критически очерк. С., 1963. В а к а р е л с к и, Хр. Цани Гинчев. – Родна реч, 1939, № 4. Цани Гинчев. Възпоменателен лист. 1947. Й о с и ф о в, В. 1. Цани Гинчев. – В кн. му: Статии за български писатели. С., 1958; 2. Цани Гинчев. – Септ., 1958, № 9. Караславов, Г. Цани Гинчев – белетрист и културен деятел. – Литературен фронт, № 2, 1961. Цани Гинчев, М. Георгиев, К. Величков, Т. Влайков, Ц. Церковски в спомените на съвременниците си. С., 1964. К о н с т а н т и н о в, Г. Цани Гинчев. – В кн. му: Писатели-реалисти. С., 1965. Смоховска-П е т р о в а, В. Национално своеобразие на литературата на Българското възраждане. С., 2003, 153–160.

К. Михайлов

ското земетресение 1928; съборена е през 1931, след което е изграден нов храм в западен стил, в който е запазен старият иконостас. В манастира е изложено копие на старинната икона „Св. Георги Победоносец“, чийто оригинал е укр. от XVIII в. Обковът ѝ е създаден през 1828, когато зографът Иван Попрайков от Разград добавя към иконата житийни сцени и рисува иконите на иконостаса и стенописите в старата църква. Оригиналът на иконата се съхранява в Ловчанската митрополия.

В края на XVI и началото на XVII в. в Г.м.„С.Г.“ се преписват ръкописи от миряни, подготвени в скрипторската традиция на близкия *Етрополски манастир*, един от големите и водещи книжовни центрове през XVII в. Известни са твърде малко ръкописни паметници със сигурен произход от преписваческата работилница на манастира – пос-

Пролог за март–август 1636. Преписвачи Даниил Етрополски и Кою Граматик

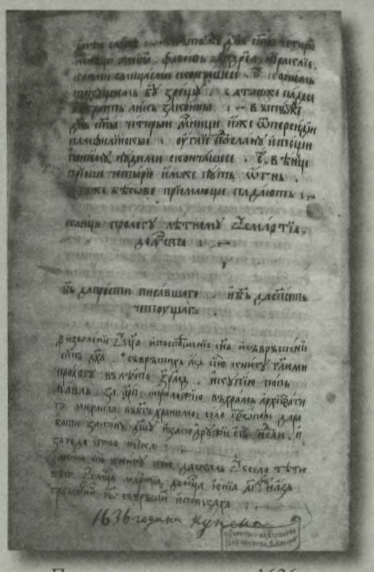

Пролог за март–август 1636. Приписката на Кою Гаматик – даскал в Тетевен

ГЛОЖЕНСКИ МАНАСТИР „СВ. ГЕОРГИ“ – разположен на връх Камен лисец над с. Гложене, Тетевенско. Според недоказани легендарни сведения е построен през XIII в. от киевския княз Георги Глож, който бил основател и на селището Гложене. Чрез ономастични и истор. проучвания легендата категорично е оборена и основаването на манастира се датира от XVI в. Архитектурният му план копира манастирите в Атон. Монашеските килии са строени през 1858. Старата църква вероятно е построена през XVI в. В нейните стенописи фигурират дарители от Тетевен, чиито имена се срещат в поменициите на Зографския манастир от 30-те и 40-те г. на XVII в. Силно е повредена по време на Чирпантен триод от 1619, изписан от Койо Граматик от с. Брестница, Ловешко, по времето на игумена Гавриил и ловчанския митрополит Лаврентий (Свищов, читалище „Еленка и Кирил Аврамови“, № 9) и сборник от 1628, изписан от видния етрополски книжовник калиграф Даниил по поръка на поповия син Сяро от с. Гложене (Белград, МСПЦ, Гр. 100). Книжовникът Койо Граматик основно работи в Етрополския книжовен център през първите десетилетия на XVII в. и в бел. си в изписания през 1636 пролог за м. март–авг. споменава, че е от село Тетевен (НБКМ, № 1044). През XVIII–XIX в. манастирът има метоси в съседното с. Малък извор и в Ловеч.

Според проучванията на архимандрит Павел Стефанов в Г.м.„С.Г.“ за богослужебните цели са използвани основно укр. църковнославянски издания, изработени в печатницата на Киево-Печорската лавра и по-късно дарени на манастирското братство, както и някои църковнославянски книги, отпечатани също през XVIII в. в Москва: Апостол от 1738 с гравюри от йеромонах Макарий и Григорий Левицки; Евангелие от 1746 с гравюри на Аверкий Козачковски, със запазени *приписки* от XVIII и XIX в., свързани с историята на духовното средище и Тетевенско; Псалтир от 1750 с гравюри от Аверкий Козачковски, йеродякон Севаст, със запазена приписка за прилагането на книгата от поклонници от Тетевен и членове на златарския еснаф в града; Часослов от 1751 с гравюри от йеродякон Филарет и отец Геронтий и запазена приписка за прилагането на книгата от 1777 по времето на игумена Харитон; Киево-печорски патерик от 1768 с 44 илюстрации от гравьора Леонтий Тарасевич, а фронтисписът е от графика Яков Кончаковски, с приписка за нападението на кърджалиите над Тетевен през 1801; Псалтир от 1776 със запазен фронтиспис и две гравюри, с приписка от XVIII в. с рус. курсив; Цветен триод от 1777, московско издание, в приписка на което се споменава скитът Воронополяна (област Буковина, дн. в Украйна), който през втората половина на XVIII в. е един от основните центрове, свързан с книжовната дейност на Паисий Величковски; Сборник от слова на св. Исаак Сирин, вероятно отпечатан в молдавския манастир Нямцу през 1812, в превод на Паисий Величковски, със сведение за прилагането на книгата в Г.м.„С.Г.“ през 1825 по времето на игумена Кирил, от тетевенеца хаджи Михаил Стоянов, един от най-големите дарители на манастира.

Във фонда на отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ са запазени документи от османската канцелария, свързани с икономическия и стопански живот на манастира и населението в близките селища през XVIII–XIX в. Пиететът на бълг. население към своите духовни средища е главният фактор, който поддържа доброто финансово състояние на Г.м.„С.Г.“ през столетията. Благодарение на тази подкрепа той постепенно става един от големите собственици на земи в Тетевенско, построяват се жилищни и стопански сгради, отбранителна кула, църква, поддържат се метоси и килийни училища в някои от околните селища. В запазените поменици на обителта от XVIII–XIX в. са изписани много имена на *дарители* и поклонници. Манастирът достига своя разцвет при игумена архимандрит хаджи Евтимий (1864–95), родом от Сопот, съратник на В. *Левски* и прочут лечител. Запазено е и скривалището, използвано от Левски при посещенията му в манастира. През 1893 в обителта е заточен митрополит Климент (В. *Друмев*).

Г.м.„С.Г.“ е едно от бълг. духовни средища, в което отчетливо се документират българо-укр. книжовни връзки, осъществявани активно в началото на XVIII в. През втората половина на XVIII и началото на XIX в. гложенските калугери си набавят укр. богослужебна и дидактична литература на черковнославянски език обикновено чрез дарения на богати занаятчии от близкия Тетевен. Книгите са подарявани най-често двадесетина години след отпечатването им и някои от тях вече са употребявани в южноукр. манастири и църкви. Тази книжнина е четена и дори преписвана от многобройните поклонници в манастира през епохата на Възраждането.

Лит. Ганев, С., В. Найденов. Гложенският манастир „Св. Великомъченик Георги Победоносец“. Ловеч, 1937. Стефанов, П., архимандрит. 1. Гложенският манастир – стари и нови истини. – Духовна култура, 1977, № 8. Гложенският манастир – средоточие на българо-украинските културни връзки. – Истор. преглед, 1992, № 1–2; 3. Неизвестни документи на Гложенския манастир от XVIII и XIX в. – Духовна култура, 1994, № 2; 4. Разградският зограф Иван Попрайков – живот и дейност. – В: Култова архитектура и изкуство в Североизточна България (XV–XX век). Съст. Л. Миков. С., 2006; 5. Гложенският манастир – между фолклора и туризма. – Свет, 2010, № 7. Христова, Б. и др. Бележки на българските книжовници. X–XVII век. Т. 2. С., 2004, № 259, с. 37, 38, 147, 232; № 268, с. 41, 149, 150, 234, 235; № 290, с. 49, 155, 241.

Е. Узунова

„ГЛУМЧО“ – вж. „*Звънчатий Глумчо*“.

ГОЛОГАНОВ, Иван Попилиев (1839, с. Търлис, Неврокопско, дн. Ватитопос, Неврокопски дем, Гърция – 1895, с. Крушево, дн. гр. Крушево, Македония) – учител, събирач на фолклор, един от главните помощници на Ст. *Веркович* в изследователската му дейност. Произхожда от известно семейство – баща му е свещеноиконом, брат му Теодосий – скопски епископ, другият му брат Никола – игумен на Бачковския манастир, чичо му Теодосий е архимандрит на манастира „Св. Иван Предтеча“. Г. учи в с. Търлис октоих, псалтир и пандект на грц. език (1845–49) и грц. граматика (1849–51) при даскал Д. Алакушев, граматика на грц. език и христоматия от словата на Йоан Златоуст, бълг. граматика при архимандрит Исай (1851–53), в с. Просочен, Драмско, старогрц. език при даскал Георги от Либяхово (1853–54), в с. Алистратих, Зихненско, в Централното грц. училище (1854–56). Учител в с. Търлис (1856–60, 1861–62), в с. Крушево, Демирхисарско (1860–61, 1862–65, 1879–88; 1889–93), където се открива първото светско бълг. училище (1865). Писар е в мана-

стира „Св. Иван Предтеча“ (1865–67), помощник на Веркович в събирането и записването на фолклорни материали (1867–77), едновременно отваря магазин за бакалски стоки (от 1868). В края на живота си се занимава със земеделие. Праща описания на тур. произвол в писма до Веркович в Санкт Петербург от периода, когато по Берлинския договор Македония остава в границите на Османската империя. През 1892 отказва преместването си в София заради несправедливото очерняне на името му.

От 1865 Г. започва активно да записва народни песни, приказки, предания, легенди, пословици и поговорки. За това благоприятства положението, което заема като манастирски писар и по-късно като магазинер. По такъв начин не събужда подозрението на тур. власти. На своите информатори Г. заплаща „бакшиши“, предварително договорени с Веркович, което разширява техния кръг. През 1876 настъпва рязка промяна – за дейността на Г. се разчува, ходжите в

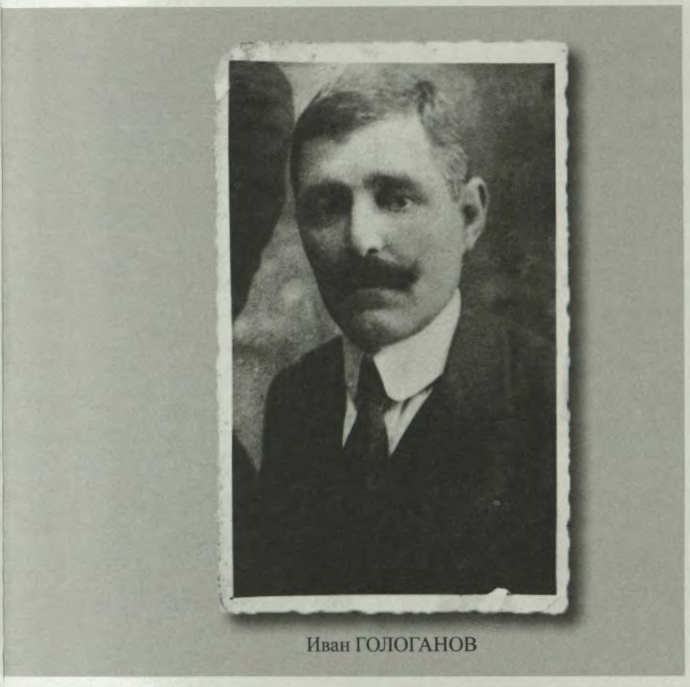

Иван ГОЛОГАНОВ

региона забраняват на населението да общува с него, той е наклеветен като размирник. Властите извършват обиск в къщата му, изземват книги и ръкописи, а него арестуват за три месеца в затвора в Демир Хисар. За събирането на песните е разпитван лично от мютесарифа на областта. Освободен е по силата на амнистията, дадена във връзка с Априлското въстание 1876. При започване на Руско-тур. освободителна война 1877–78 фолклористичната работа замира, за това способства и напускането на Сяр от Веркович. На 14 март 1888 Г. отново е арестуван, от дома му са иззети книги и материали. Сред тях са две старинни евангелия, писани на пергамент, изгорени по заповед на каймакамина. Г. е изпратен в Сяр, където лежи в затвора три месеца. Освободен, отново учителства в с. Крушево.

Г. остава дълго време в сянка – Ст. Веркович не споменава името му публично (освен в писма и частни разговори), в това число и в т. 1 на „*Веда Словена*“ (1874), а едва в увода на т. 2 (1881). За извършената научна некоректност Г. напомня на Веркович в писмо от 8 март 1867 – за пръв и единствен път. След обявяването на „Веда Словена“ за мистификация от редица учени, Г. е обвинен в користолюбие и измама (К. *Иречек*, Ив. *Вазов*, М. *Арнаудов*). Трима анкетьори-чужденци си поставят задача да установят характера на личността му и реалното му сътрудничество: О. Дозон (1872), Л. Гайтлер (1875) и В. Качановски (1883) – заключенията им са в полза на Г. През 1893 по въпроса за мистификацията проверка извършва и И. Благоев, директор на бълг. училища в Сяр. Неговият отзив също свидетелства за добросъвестността на Г. По изричното искане на Ив. *Шишманов* Г. написва *автобиография*. Изключително богатият му архив е изгубен. Участва, заедно с Й. *Груев*, Хр. *Пулеков*, Хр. П. Марков и др., с преводи на слова и поучения в издадения от Хр. Г. *Данов* сборник „Неделни и празнични слова и поучения, извлечени из творенията на църковни проповедници“ (1868). Материали в: НА БАН, ф. 11, оп. 3, а.е. 384.

Съч. [Автобиография] – НА БАН, ф.11, оп. 3, а.е. 384.

Лит. С т о и л о в, А. Български книжовници от Македония. Т. 1. 1704–1878. С., 1922. В а н ч е в, Й. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982, с. 80, 85. Р а й к о в а, А. Иван Гологанов. – В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986. Б о г д а н о в, Ив. Веда Словена и нашето време. С., 1991, 46–54, 198–201. Н е д е л ч е в, М. „Веда Словена“ и традиционната интелигенция. – В кн. му: Три студии. С., 1992.

К. Михайлов

ГОЛЧЕВ, Георги Лазаров (1848, Калофер – 20.XI.1894, Одрин) – книжовник, журналист, публицист, учител. Ученик на Б. *Петков* в Калофер. По препоръка на бълг. униати в Цариград е изпратен в Рим, където следва и завършва философия (1868). Учител в бълг. католическо училище в Одрин (1868–94).

Известно време Г. редактира сп. „Ден“, ръкописния сатиричен в. „Рак“, който препраща на брат си в Калофер; след Освобождението – в. „Смешльо“ (1882–85), „Рашето“ (1885), „Чоплю“ (1886). Сътрудничи със стихотворения и белетристични творби на в. „Шутош“, „Източно време“, Народний глас“ (1879–85). Негови публикации се появяват в грц. в. „Фими“ и „Траки“. Стихотворенията и белетристичните творби на Г. са посредствени, написани са в духа на западноевропейската сензационна и псевдокласицистична литерату-

ра. Прави несполучливи опити и като романист и драматург – през 1876 започва обнародването в сп. „Ден“ на романа му „Заробените близнета“, който остава недовършен; в свободна България публикува няколко драми с тематика от Освобождението и Съединението 1885. Хр. *Ботев*, Ив. *Вазов* и други бълг. писатели иронизират литературното му дело. Псевд.: Генко Гърбачът.

Съч. Злочеста Милка или самоволна жертва за любов (в песнотворство)… Издава ся от съчинителът и Хр. Г. Бъчеваров. Цариград, 1875. Буквар за малки деца на Студский мънастир в Соуджак… Цариград, 1875. Цеко или освобождението на българския народ. Драма в пет действия и в стихове. Сливен, 1883. Провъзгласяване на Съединението в Източна Румелия. Историческа драма в пет действия от Л. и Х(ристо) Г. Б(ъчеваров). Русе, 1887. Граматика на българския език. Ч. 1. Словопроизведение. За I и II гимназиален клас. Едирне, 1887. Ч. 2 и 3. Словосъчетание и правописание. За трети гимназиален клас. Юнаците на Съединена България. Пловдив, 1898.

се записва във Философския ф-т на университета (1865). Учител е в Пловдивското централно училище (1866–69), преподава математика, история и фр. език. Сред учениците му е Ив. *Вазов*, когото насочва към фр. литература и по-специално към творчеството на А. дьо Ламартин и П. Беранже. Главен учител в София (1869–70). Инициатор на първия бал в града (по случай сватбата на сестра му Елисавета), на който присъстват всички видни граждани, „чужденци и европейци“. В края на 1870 е учител в Главното училище в Търново; преподава тур. и нем. език. Член е на читалищното театрално дружество. Принуден е да напусне заради интриги на местните чорбаджии. Продължава образованието си в Мюнхен (1872–75) и Лайпциг (1875–76). Учи естествена история със стипендия, осигурена от Евл. *Георгиев*. През 1876–79 преподава философия и нем. език в *Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“*.

Георги ГОЛЧЕВ със съпругата си

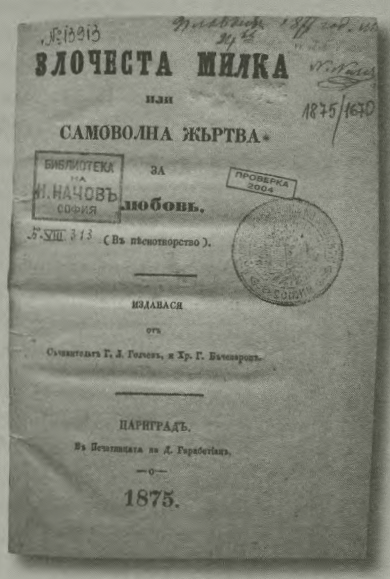

Георги ГОЛЧЕВ. „Злочеста Милка“, 1875

Богдан ГОРАНОВ

Лит. Н а ч о в, Н. Калофер…, 374–376. Л е к о в, Д. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, 69–70.

Д. Леков

ГОРАНОВ, Богдан Иванов (1847, Карлово – 20.V.1907, София) – учител, преводач, журналист, литературен критик, обществен деец. Баща му е търговец на шаяци и гайтани в Меджидие, Добруджа. Брат на Елисавета (по съпруг *Карамінкова*) и Мария Горанови, втори братовчед на Хр. *Ботев*, който му посвещава стихотворението си „Борба“. Учи в Карлово, Галац и в Прага, където

След Освобождението е началник на отделението за средното образование към МНП (1880). Съдейства за уреждането на библиотеки във всички средни училища, за закупуване на уреди, модели, карти и др. учебни пособия. Директор на гимназията в Лом, главен секретар на Министерския съвет (1882–92). Дипломатически представител в Букурещ (1888) и в Белград (1892).

Г. сътрудничи на в. „Право“ и на в. „Courrier d`Orient“. Редактор на сп. „Читалище“ – през 1875, в което публикува (по чужди източници) студии върху новата фр. (1875, № 14) и нем. литература (1875, № 16) и търси тяхното влияние върху съвременния му естетически вкус, изяснява понятията Ренесанс

и Възраждане. Пише биогр. очерк за Ж. дьо Лафонтен („Читалище“, 1875, № 13). Като преводач проявява езиков усет и умение да подбере стойностни произведения от западноевропейската литература, съобразени с културните и естетическите потребности и подготовката на бълг. *читатели*. Превежда за читалищния театър в Търново „Емилия Галоти“ от Г. Лесинг и „Ернани“ от В. Юго. Превежда творби от Ламартин, Фр. Шилер, Й. В. Гьоте. Според дописка във в. „Право“ (№ 9, 1872) превежда „Екатерина Хорварт“ от Ал. Дюма-баща, поставена на два пъти в Търново (1869) от любители. Оформя се като един от ерудираните популяризатори на западноевропейската култура и литература в България. Автор е на критически отзиви за преводни съчинения. Изисква от преводача добро познаване на чуждата литература, на чуждия, както и на бълг. *книжовен език*. Остро критикува „макулатурните писмовни произведения и преводи“ и „пикантните фантоми на фантазията“. Препоръчва творби „близки до реалността“, „с ясна образователна или поучителна цел“. В обявление за „*Веда Словена*“ от Ст. *Веркович* препоръчва книгата и посочва, че е „една от най-неизбежните нуждни книги за една частна или обща българска библиотека“. В рубриката „Разни“ в сп. „Читалище“ представя културни новини от Европа, както и сведения за България и българите в европейския печат. Автор е на статиите „За камъните“ („Читалище“, 1875, № 14 и 15) и „Височините из Българско“ („Читалище“, 1875, № 15), които вероятно са и първите бълг. научни публикации по минералогия и физическа география.

Съч. Животът на г-жа де Севинье от А. Де Ламартина. Превел ... Русе, 1871. Фиеско. Трагедия в пет действия. От Фридрих Шилера. Превел от немски ... Цариград, 1876.

Лит. Из архивата на Найден Геров. Т. 1. С., 1911, с. 268, 467–471. Дякович, Вл. Българска Бесарабия. С., 1918, с. 24. Начов, Н. Калофер ..., с. 209. Славчев, Н. Първото либе на Христо Ботйов. – Литературен глас, № 318, 1936. Андреева-Попова, Н. 1. Шилеровите произведения и литературата върху Шилер в България. – ТВИТИЗ, 8, 1959; 2. Немската литература в България през Възраждането. С., 2001, 192–193. Ботушаров, Хр. Богдан Горанов. – В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986. Капралова, Н. И ще господарува мъжът ти над теб (още за жените в културата). Архив на Елисавета и Христо Караминкови. С., 2013.

Л. Михова

ГОРБАНОВ, Петко Василев (17.II.1846, гр. Елена – 9.II.1909, София) – книжовник, публицист и преводач, политически деец. Произхожда от богато семейство. Учи в Даскалоливницата в гр. Елена при Н. *Попконстантинов*; в Киевската духовна семинария (авг. 1862 – 1 март 1864). През 1864 е първият бълг. ученик в новооткрития *Робърт колеж*, завършва (1868) като един от двамата първи ученици, допуснати до дипломиране, със степен „бакалавър на изкуствата“. Учител по бълг. език в колежа (1869–72). Член на Бълг. печатарско дружество „*Промишление*“ в Цариград. Учител в Пловдив (1872–74). Член на революционния комитет в гр. Елена. След Априлското въстание 1876 придружава лейди Е. Странгфорд като преводач при обиколката ѝ из България. По време на Руско-тур. освободителна война 1977–78 е разузнавач към рус. командване, фронтови кореспондент на фр. агенция „Хавас“ и рус. в. „Голос“. През 1878 е награден с орден „Св. Станислав“ III степен. След Освобождението е адвокат и политически деец. При Временното рус. управление е председател на Окръжния съд в гр. Елена. Активен член на Консервативната партия, близък на Гр. *Начович*. Депутат в УС (1879). Учител по бълг. език на княз Александър I Батемберг. Нар. представител, подпредседател на IX ОНС (1896–98). Главен

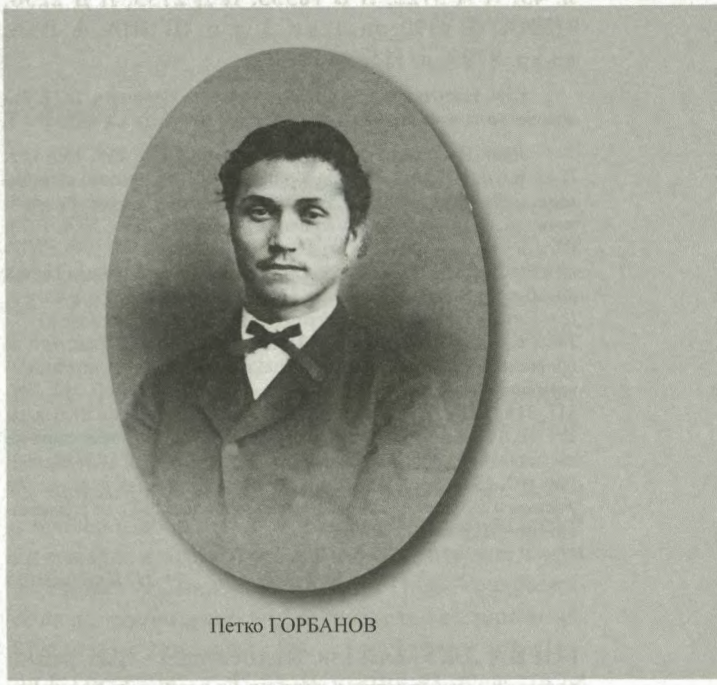

Петко ГОРБАНОВ

секретар на М-вото на правосъдието. Пом.-кмет на София (1896).

Г. сътрудничи на *периодичния печат* със статии и дописки. Във в. „Право“ (№ 33, 1870) публикува отговор – опровержение на Ив. *Кършовски*, който обвинява главния учител в гр. Елена, Н. Попконстантинов, че е изоставил някои основни учебни дисциплини. Защитата на еленския учител продължава във в. „Македония“ (№ 11, 1871) под надслов „За Елена пак“. В „Хора за обществени дела“ („Читалище“, 1870, № 3) разглежда въпроса за нравствените качества на обществените дейци и изискванията към тях; в „Училища и управлението им“ („Читалище“, 1870, № 5) застъпва

гледището, че на децата трябва да се преподава с любов и с убеждението, че младите хора са разумни същества, които имат правото да се развиват свободно. В „Настоящий век“ („Македония“, № 19, 1871) пише за значимостта на своето време – най-великия от всички векове на човечеството досега, белязан от амер. и фр. революции, от личности като Вашингтон, Наполеон, Бисмарк и Франклин. Редактор на консервативните в. „Бодилник“ (1880) – първия хумористичен вестник в София, „Бодилник става либерал“ (1881), „Български глас“ – през 1883. Превежда от англ. език поемата „Песен на ризата“ („Съветник“, 1870, № 1) от Т. Худ и „Жената или съща ступанка“ („Век“, № 3, 1876) от В. Ирвинг. В съавторство с П. Р. *Славейков* превежда „Париж в Америка“ (1870) от Е. Лабуле. НБКМ–БИА, ф. 22, а.е. 383, л. 43; II А 5722, II В 10353, II Д 2133, II Д 2256; ЦДИА, ф. 1390, оп. 1, а.е. 3, л. 6; ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 115а.

Съч. Наръчни наставления за учители. Цариград, 1871. Ръководство за изучаванье на българския език. Съст. С., 1879.

Лит. Начов, Н. Цариград като..., с. 154, 158, 160, 161. Петров, П. Петко Горбанов – разузнавач на руското командване. – Народна армия, № 5989, 1968. Памуков, Ст. Разузнавачът от Освободителната война. – Учителско дело, № 8, 1973. Боршуков, Г. История на..., с. 189, 239, 423, 442, 460. Поглубко, К. Из истории болгаро-российских культурных связей 40–70-х годов XIX в. Кишинев, 1976, с. 98, 100, 104. Уошбърн, Дж. Петдесет години в Цариград (Спомени за Робърт колеж). С., 1980, с. 36, 162. Радев, Ив. Петко Горбанов. – В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986. Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1. С., 1990, с. 175, 240, 241, 267, 284, 299, 317, 318, 382. Греков, М. Как ние освобождавахме България. Т. 1. С., 1990, с. 512, 801. Теодоров, Ю. П. Възпоменания по въстанията в Търновския санджак. С., 1990, с. 16, 18, 188, 193, 194, 197, 198, 293. Ангелова, Р. Петко Горбанов за ролята на учителя в българското възрожденско училище: 160 г. от рождението му. – Педагогика, 2006, № 4.

Н. Капралова

ГОРНА ДЖУМАЯ (дн. Благоевград) – град, разположен в югозападната част на България, в долината на р. Струма. Поселищният живот има приемственост, която се проследява още от Античността и се свързва с тракийския град Скаптопара. След падането на Балканите под османска власт възниква ново селище, което от XV в. насетне многократно променя името си – Джума Базари, Джума, Баня, Орта Джума, Джумая, Г.Д. Думата „джумая“ има османотур. произход и означава „петък“, т.е. ден за празнична молитва на мюсюлманите, също и пазарен ден. Градът има смесен етнически състав. През 30-те г. на XIX в. фр. геолог Ами *Буе* отбелязва, че освен българи в него живеят доста турци и помаци. През периода на Възраждането започва изграждането на Вароша – бълг. махала в града. През 1844, чрез издействан султански ферман, в тази част на селището е построена църквата „Въведение Богородично“. От средата на XIX в. в Г.Д. има училище. Сред учителите са: Николай Цоневич, Димитър Янакиев (автор на ръкописни учебници: „Разговорник“, „Писмовник“, „Граматика българска“), А. *Костенцев*, К. *Босилков*, които превръщат началното училище в класно и откриват книжарница в града. През 1866 е основано читалище. Учителят А. Костенцев организира местен революционен комитет. В подготовката на Априлското въстание 1876 активно се включват и др. просветни дейци от града и от с. Рила: Петър Рафаилов, Димитър Босилков, Георги Мициев, Мите Марков и др. През 1876 М. Марков е обесен заради революционната си дейност. През с.г. е осъден на смърт и военният ръководител на Търновския революционен окръг – Г. Измирлиев, роден в Г.Д.

Лит. Шарков, В. Град Горна Джумая. Минало и днес. С., 1930. Юруков, М. Благоевград. Кратък истор. очерк. С., 1964. Керемидчиев, Б. Някога в Горна Джумая: фрагменти от миналото. Благоевград, 1993. Цветков, Б. Благоевград: страници от миналото. Благоевград, 2000. Виртуална Горна Джумая: минало и културно разнообразие на община Горна Джумая / Благоевград. Сб. материали. Ч. 1. Съст. М. Пискова. Благоевград, 2007. Грънчарова, К. Град Горна Джумая. Благоевград, 2009.

А. Алексиева

ГОРНА ОРЯХОВИЦА – град в централна северна България, на 6 км от В. Търново. Древните останки на крепостта „Ряховец“ се намират на 3 км западно от града, построена е през III–IV в., по времето на император Аврелий, с цел охрана на един от главните римски пътища от Никополис ад Иструм до Августа Траяна. След възстановяването на бълг. държава, в края на XII в. възниква необходимостта от охрана на новата столица Търновград. Между 1187 и 1190 са изградени няколко стражеви крепости, между които и Раховец (на 4 км северозап. от днешния град), новата крепост охранява пътя от Червен към Търново. Според някои източници персийската дума „рах“ (път) дава наименованието на селището („пътна крепост“), според други сведения две орехови дървета – по-голямо и по-малко, растели в центровете на двете селища, затова местните хора ги нарекли така. Има и трета легенда – че крепостта е взела името на търновския болярин Рахо. По време на османското нашествие твърдината е превзета от турците чрез прекъсване на водоснабдяването, но запазва своята цялост. Крепостта Раховец съществува до 1444, когато е разрушена от Владислав III Варненчик по време на похода му срещу османските турци. Оттогава е и едно от първите сведения за селище с подобно име. Три селища са съществували с това име през първите години на Османското владичество – Мала, Средна и Голяма Раховица.

През Възраждането Г.О. (с известни права, дадени от султана през 1538) се превръща в икономически силно селище. Процъфтяват занаятите, а търговията е една от най-активните в Сев. България. Всеки петък става голям пазар. През 1822 е открито килийно училище в двора на църквата „Успение на Пресвета Богородица“. През 1827 отец Герасим Стойков открива частно училище (общинско от 1835), през 1850 е открито първото девическо училище. Ив. *Момчилов* полага основите на класно училище (1859) с преподаване на бълг. език, скоро го превръща в притегателен център за младежите от Г.О. и от околните села и градове. С негова подкрепа се въвежда богослужение на черковнославянски език в горнооряховските църкви. Читалище „Напредък“ (13 юни 1869) е най-старият културен институт в града, основано е от В. Грънчаров, Е. Грънчарова, Р. Радославов (учител, учил в колеж на о. Малта, завършил висша педагогическа школа в Прага) и др. През 1870 Г.О. е призната за град, наброява 4700 жители, има 1200 къщи и 5 църкви. На 8 км западно от града е патриаршеският манастир „Св. Троица“, основан в средата на XIV в. от Теодосий Търновски (в него през 1375 Евтимий Търновски е провъзгласен за патриарх). Църквата „Св. Георги Победоносец“ е важно средище на просветното, културното и революционното развитие през Възраждането (в двора на храма са се намирали сградите на първото килийно и на първото *взаимно училище*, както и на читалището); църквата „Св. Никола“, построена 1530, е дело на прочутия майстор Кольо Фичето, изографисана от живописеца *Захари Зограф*.

Жителите на Г.О. са активни *спомоществователи*. За първи път се включват в подписката за набиране на средства за издаване на „Месецослов или календар вечний…“ (1840) от Хр. К. *Сичан-Николов*; до 1875 са подкрепени общо 42 заглавия, подписани са 1316 екз., което нарежда града на едно от първите места по активност в тази сфера. В Г.О. има абонати за сп. „Смесна китка“, „Читалище“, „Училище“, „Слава“, „Ступан“, за в. „Цариградски вестник“, „Македония“.

Населението на града взема участие в почти всички прояви на националноосвободителна борба в района. В. *Левски* създава революционен комитет през първата половина на 1869, а след това посещава града още 2 пъти. При подготовката на Априлското въстание 1876 Г.О. е определена за център на Първи революционен окръг с главен апостол Ст. *Стамболов*; в града най-дейно работят Ив. Семерджиев, Г. Измирлиев и братя Грънчарови. След серия предателства планът за мащабно въстание пропада. Има само едно сражение между шепа въстаници и тур. потеря с трагични последици. На 28 май 1876 в Търново е обесен Семерджиев. В центъра на Г.О. увисва на бесилото в същия ден и Г. Измирлиев. Сидер Грънчаров (Сидер войвода) загива начело на чета под връх Мургаш. Трима горнооряховчани се сражават в Ботевата чета, а 132 души участват в бълг. опълчение през Руско-тур. освободителна война 1877–78.

Лит. Ц о н е в, Зв. История на гр. Горна Оряховица и околността му: Лясковец и Арбанаси. В. Търново, 1932. А р а б о в, Вл. Въстаниците в Горна Оряховица. С., 1941. 100 години читалище „Напредък“ – Горна Оряховица. 1869–1969. Юб. сб. С., 1969. В ъ л е в а, Л. Горна Оряховица. С., 1972. М у т а ф о в, В. Етнодемографски, социален и стопански облик на Горна Оряховица XV–XVIII в. – Изв. Истор. музей В. Търново, 7, 1992. Титани на една епоха [Доклади, съобщения, материали от научна конференция, проведена в Г. Оряховица на 26 апр. 1996]. В. Търново, 1996. Хроника, девет века от крепостта Ряховец до днешна Горна Оряховица: Дати и събития, факти, личности и дела, обекти, статистика и др. справки. Съст. Вл. Давидов и М. Михайлов. Г. Оряховица, 2001. Ш а л а в е р о в а, М. Да се знае и помни. В. Търново, 2003. Г а р а б е д я н, Е. Х. История на горнооряховските православни храмове. В. Търново, 2005.

Н. Капралова

ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ (град) – вж. *Неврокоп*.

„ГРАДИНКА“ – нравствено-общообразователно списание. Излиза в Букурещ (№ 1 и 4), Гюргево (№ 2) и Виена (№ 3 и 5) през 1874 и 1875, 5 книжки. Отпечатва се в печатницата на Д. Иваневски (№ 1), на сп. „Училище“ (№ 2), на сп. „Знание“ (№ 4) и в печатницата на Я. С. *Ковачев* (№ 3 и 5). Мото: „Седнала ѝ Калинка в градинка, набрала ѝ цвети сякакво“ (народна песен). Редактор (градинар): Ил. Р. *Блъсков*. Програма: „В „Градинка“ ще са мъчим да саждаме и присаждаме сичко, което е хубаво и добро; тъй щото кога извадим зарзават на пазаря, да се аресва на мющериите, че и нам да е драго“ („Програма“, г. 1, № 1). „Г.“ е с разнообразно поучително и образователно съдържание. Публикува народни песни, етнографски материали („Гребенци“, г. 1, № 3), статии из областта на медицината, възпитанието, образованието, анекдоти, разкази. В списанието са обнародвани части от повестта „Пиян баща, убиец на децата си“ (№ 3, 4, 5) от Ил. Блъсков, стихотворения от Р. *Жинзифов* („Македонска песен“, № 5), Х. *Ангелов* („Листецът“, № 5) и др. Доста от материалите са препечатани от „Забавник за лето 1846“ на К. *Огнянович*, „Галерия из Монтионовски премии за добродетел…“ от Г. Дезесар, „Периодическо списание“, в. „Ден“ и други периодични издания. Продължава под името „Градина“ през 1879–81 със същата програма и същия редактор.

Д. Леков

„ГРАЖДАНИН“ – седмичен вестник. Излиза в Браила през септ. 1871, 2 броя, които не са намерени. Има рум. издание – „Urbanul“. Продължение на в. „Хитър Петър“. Редактор: А. *Савич*. Характерът на вестника е злободневен. Л. *Каравелов* и Хр. *Ботев* иронизират „Г.“ и неговия редактор. За Каравелов „Г.“ е „слепороден дете“ („Знание“, 1875, № 19). Ботев смята, че ако се появи „още един гражданин“, то „лудите ще да останат без столнина“ („Независимост“, № 52, 1874). Вестникът е критикуван саркастично и във в. „Напредък“ (№ 9, 1874).

Д. Леков

ГРАНИТСКИ, Анастас Поппетров (1825, Котел – 23.V.1879, Търново) – книжовник, преводач, печатар, учител, просветен деец. Роден в семейството на свещеник. Учи в Котел (1832–36), в Сливен, в Куручешменското училище и във Военномедицинското училище в Цариград. Работи в печатницата на Й. Романов в Букурещ (1842–53), секретар в срб. легация в Цариград. Учител в Шумен (1859–63), Ловеч (1863) и в Търново (1863–76): преподава бълг., грц., тур. и фр. език.

Книжовната дейност на Г. е значителна. Привлечен е от Ал. *Екзарх* като преводач и съставител на учебни книги (впоследствие отношенията им се влошават и Г. излиза с дискредитираща брошура срещу него). Плод на съвместната им работа е букварът, направен в съавторство с А. *Никопит*, както и трудове за предпазване от холера, християнски религиозни текстове. Г. продължава самостоятелно линията на медицинската просвета сред бълг. общество. Взема отношение по правописната нормативизация на утвърждаващия се бълг. *книжовен език* („Теория за болгарското правописание“. – „Цариградски вестник“, № 81, 1850). Превежда и побългарява проза (1850) – две сантиментални повести от фр. писател Б. дьо Сен Пиер, които първо публикува в „Цариградски вестник“ – посрещат се с интерес от възрожденския *читател*. Филол. му подготовка се проявява при издаването на две помагала – френско-бълг. и руско-бълг. Отпечатва две стихотворения в духа на *даскалската поезия*. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 328, а.е. 1; II А 2372, II А 2415, II А 7632, II А 7637, II В 522 а; Истор. музей – Шумен, отдел Възраждане, инв. № 2288, л. 39, 42, № 824.

Съч. Сборниче за холерата. По висока царска заповед съчинено от н.вс. хеким башият Исмаил ефенди, а също тъй издадено от негово всемилостиво и народолюбиво величество турски, бълга-

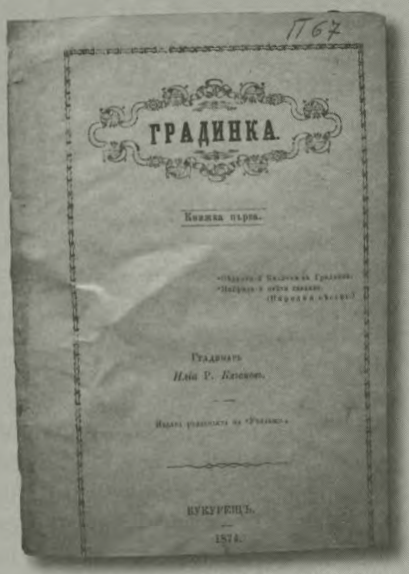

Списание „ГРАДИНКА“, 1874–75

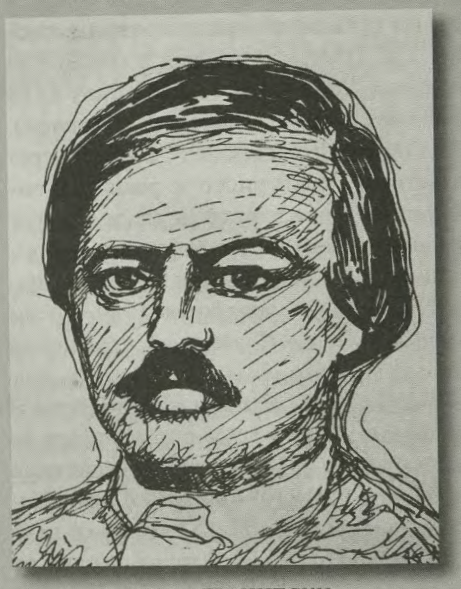

Анастас ГРАНИТСКИ
– рисунка от Асен Василиев

рски, арменски и гръцки. За благодеяние на дето им са под благотворната сянка поданиците. Цариград, 1848, 1849 (под заглавие „Описвание за холерата“). Християнское поучение или краткий священий катихизис. От гръческото сочинение А. Кораи на болгарский язик превождал ... Константинопол, 1849. Пития или гледание за щастие. Превождал от гречески ... Цариград, 1849. Буквар за малките деца. Сочинение ... и А. Никопита. Цариград, 1849. Знаменитаго астронома Казамии месяцослов предвещателний. Содержащий всеобщо умозрение за лето 1850. Разните фаси (четверти) на луната с примечание на приключения в них пророчества всеобщи. Предвещание за лето 1850, злощастните дни всякаго месяца, превод из едного латинскаго календаря. Родословие монархов в Европа – християнски княжества и патриаршества под владението отоманско. Порядочното отшествие на пощите и параходите от Цариград. Ороскопия. За фисиогномиа. Представления физически и анекдоти. Издал ... Цариград, 1850. Индийската хижа. Баснoистория [от Бернарден дьо Сен Пиер]. Поболгарил ... Цариград, 1850. Павел и Виргиния. Баснoповест [от Бернарден дьо Сен Пиер].

Поболгарил ... Цариград, 1850. Гигиена (наука за сохранение на здравието) [от Орфил]. Превод от френцузски по болгарски от ... Цариград, 1851. Училище за децата. Разговор първий [от Мари льо Пренс дьо Боман]. Превод от френцузски на болгарски от ... Цариград, 1852. Истинний глас на България или оправдание на българити пред сами себе и пред своити иноземни доброжелатели и благодетели, срещу лъжнити и безбожнити постъпки и действия, что е чинил с народното българско имя Александр Стоилов Бойоглу, ескизаарец (самозван лъжно Бейоглу, екзарх български). Съставил ... Цареград, 1853. Кратко описание на святата и преславна гора Атонска. Съчинено от священодякона А. Хилендарца, а изправено от ... Цариград, 1853. Поучителни речи на старите философи. Превел .., а изданни от братия Димитрия и Христа Х. Иванович Смрикареви, самоковци, които ги посвящават самоковскому и цялому болгарскому юношеству. Цареград, 1854.Практическа медицина. Разделена на три томове. Съчинение Д. Пирово. Превел на блъгарски ... Том пръвий [и 2., и 3.]. Константинопол, 1854. Тръговско ръководство за тръгувание, промишленност, мореплавание и за тръговски делания. Собствено пак за веществото на тръговията; за състоянието на тръговията, на земледелието и на промишлеността в европейскити държави; за монетити, камбиялити, теглилкити и меркити по тръговскити градове; за дръжание на тръговски книги, за тръговски сметки и писмописания, за съчинение на главни тръговски записи с нужнити примири. С приложение на три сравнителни таблици за теглилкити и меркити по тръговскити

ГРЕКОВ, Михаил Георгиев (23.V.1847, с. Дермендере, Бесарабия – 22.III.1922, София) – преводач и революционер. Учи в гимназията в гр. Николаев, Русия (дн. в Украйна, 1864–67) като стипендиант на *Южнославянския пансион*. Напуска училище и отива във Влашко, участва в четата на Н. Войводов и Цв. Павлович и във Втора бълг. легия (1867–68). Връща се в Русия и завършва Николаевската гимназия (1872). С.г. става учител в Сливен и оглавява местния революционен комитет. Арестуван (1873), но е освободен като рус. поданик. Живее в Русе (1873–74), включва се в дейността на русенския революционен комитет, негов представител е в общото събрание на БРЦК в Букурещ. През Руско-тур. освободителна война 1877–78 е водач на бълг. доброволческа чета към корпуса

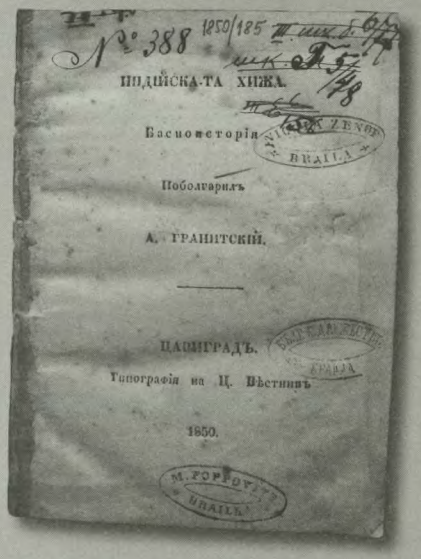

„Индийската хижа“, 1850 – побългарил Анастас ГРАНИТСКИ

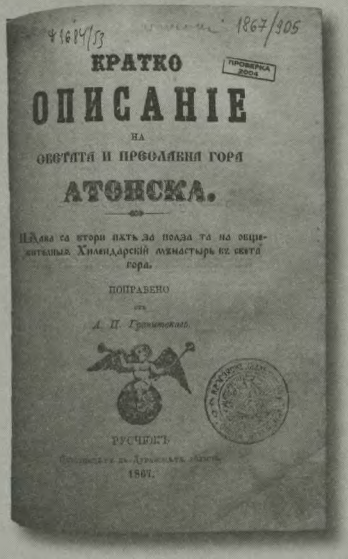

„Кратко описание...“, 1867 – поправено от Анастас ГРАНИТСКИ

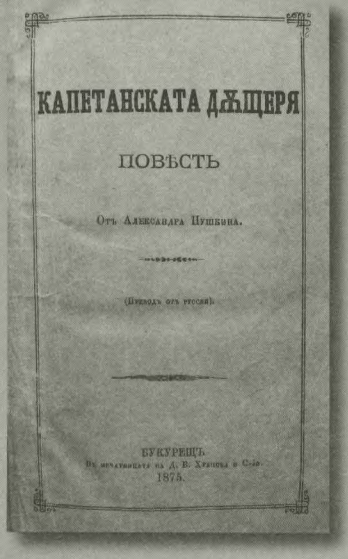

„Капитанска дъщеря“, 1875 – преводач Михаил ГРЕКОВ

градища и едно по азбуки, оглавление на съдръжанието на книгата [от К. Мелас]. Преведено [от гръцки] и печатано с иждивението на Хр. Л. Хамамджиев. Превод ... с няколко прибавления. Цариград, 1858. Разговори френцузско-български и правила за произношението на френцузкити букви. Писал ..., а издал със свое иждивение Георгий Дончов, книгопродавец. Букурещ, 1859. Житие на святаго Кирила и Методиа, съставил .., издал Петър Стоянов, търновец. Букурещ, 1865, 1870. Руско-български разговори. Съставил ... Издава Ст. Маринов. Търново, 1878.

Лит. И л и е в, Ат. Т. Едно писмо на Раковски до Гранитски. – ПСп., 1903, № 63. Р у с е в, М. Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. С., 1904, 152–157. У с т а-Г е н ч о в, Д. Принос към дейността на А. П. Гранитски. – Училищен преглед, 1927, № 8. Н е с т о р о в, Ю. Град Котел. С., 1933, 49–50. М а н ч е в, В. Спомени. С., 1982, с. 36.

К. Михайлов

на ген. А. Е. Цимерман. След Освобождението е административен служител в Сливен, Пловдив и в София.

Книжовната дейност на Г. обхваща краткия му престой в Русе. Превежда от фр. език пиесата „Елиза“ от Октав Фелие. Големият му принос към възрожденската литература са преводите от рус. език на повестите „Кърджали“ („Независимост“, № 14–15, 1874) и „Капетанската дъщеря“ от А. С. Пушкин, с чиято проза за пръв път запознава бълг. читатели. Преводите на Г. са нов момент в развитието на възрожденската литература. Прилага на практика естетическите принципи и критерии на Л. *Каравелов* и Н. *Бончев* за чуждата литера-

тура – подбира високохудожествени, гражданско-патриотични творби, като прави верни и стилистично издържани преводи. Автор е на спомени за последното десетилетие преди Освобождението. След Освобождението издирва съвременници на Д. *Чинтулов,* като открива нови и непознати факти от живота на възрожденския поет. Резултат е обширната статия с характер на изследване „Добри Петров Чинтулов – народен поет (Материали за биографията му)“, подписана с псевд. Ст. Чакъров („Илюстрация Светлина“, 1899, № 2–3), която става основа за всички бъдещи изследвания на поезията и живота на Чинтулов. С допълнения и поправки и с ново заглавие „Поетът Добри Петров Чинтулов (Из Сливенските ми спомени)“ е публикувана през 1910 в „Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора“ в град Сливен“. Псевд.: Стоян Чакъров, М. Г. Непознанов. НБКМ–БИА, ф. 62 (М. Греков); ДА, ф. 250 (М. Греков).

ГРИГОРИЙ ДОРОСТОЛО-ЧЕРВЕНСКИ

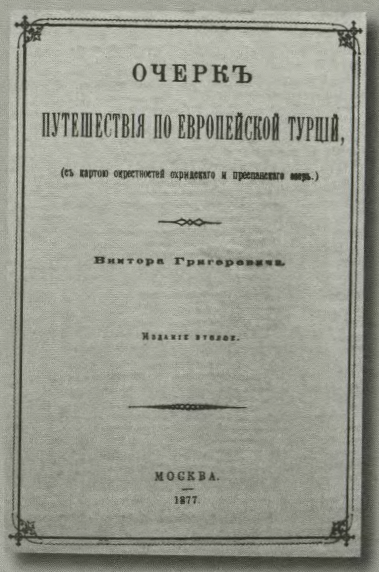

ОЧЕРКЪ

ПУТЕШЕСТВІЯ ПО ЕВРОПЕЙСКОЙ ТУРЦІИ,

(съ картою окрестностей охридскаго и преспанскаго озеръ.)

Виктора Григоровича.

Изданіе второе.

МОСКВА.

1877.

Виктор ГРИГОРОВИЧ. „Очерк путешествия по Европейской Турции“, 1877

Съч. Елиза. Сцени от Октав Фелие. Лайпциг (Букурещ?), 1874. Капетанската дъщеря. Повест от Александра Пушкина. Букурещ, 1875.

Лит. Стойчев, Ив. За първите преводачи на „Кърджали“ от А. Пушкин и М. Чайковски. – ГББИ, 6, 1956/1957. Манолакев, Хр. Между образа и четенето. Руската преводна белетристика в България през Българското възраждане. С., 1996, 143–149. Дамянова, Р. По следите на Чинтуловите ръкописи. – В кн. й: Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането. С., 2004.

Хр. Манолакев

ГРИГОРИЙ ДОРОСТОЛО-ЧЕРВЕНСКИ (светско име Григорий Немцов) (1828, с. Сороки, Бесарабия, дн. град в Република Молдова – 16.XII.1898, Русе) – висш духовник, книжовник. Произхожда от търговско семейство, което рано се преселва в Бесарабия. Учи в духовното училище в Карея, в *Куручешменското училище* в Цариград (1851), в *Богословското училище на о. Халки* (1856–63), магистър по богословие. Послушник в манастира Нямцу (1845), приема монашество в Хилендарския манастир, Атон (1846), където по това време са на заточение *Неофит Хилендарски*-Бозвели и *Иларион Макариополски*. Свещеник в бълг. църква в Цариград (1863–69) и главен учител в *Българското училище „Св. Кирил и Методий“ във Фенер*. Удостоен от Цариградската патриаршия с архимандритски сан (1867). Ръкоположен за Доростоло-Червенски митрополит (1872). Активно участва в борбата за независима бълг. църква. Временно управлява Търновската епархия (1875–78). Член на Св. Синод на Бълг. православна църква. Подпредседател на УС (1879). Дописен (1881) и редовен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Книжовната дейност на Г. се характеризира със сътрудничество в *периодичния печат* по въпроси на религията, католическата и протестантската пропаганда, противодействието срещу необоснованите грц. претенции. Една част от обнародваните му статии са на грц. език. Приносни са работите му по канонично право – „За разликата на протестантското вероизповедание от истинното на православната църква“ („Цариградски вестник“, № 47–50, 1862), „За каноничността на гръцкия

патриаршески събор“ (на грц. език – „Македония“, № 11, 1867), „Исторический очерк на старата българска църковна йерархия“ („Македония“, № 17, 1867), „Органическото устройство на вселенската църква според апостолските и синодни канони“ (на грц. език – „Македония“, № 23, 24, 1867), „Исторически връзки на Охридската архиепископия с Търновската патриаршия“ (1868). Много са бел. и статиите му по църковния въпрос. Проявява се като оратор – „Слово, произнесено на 6 септ. при отварянието на Цариградското българско училище“ („Съветник“, № 26, 1864), реч в Екзархийския дом („Право“, № 2, 1872), приветствено слово към *Антим I* („Право“, № 4, 1872). Публикува отворени писма – „Христос възкресе“ (относно възкръсването на бълг. народ, на грц. език – „Македония“, № 19, 1868) и др. През 1877 е принуден да подпише формално обръщение към християните да останат верни на султана и да не подкрепят рус. войски („Окръжно писмо до „благоговейни свещеници, почтени старци, първенци, чорбаджии и прочии благочестиви християни, живущи в богоспасаемите епархии Търновска, Доростолска и Червенска“. – „Дунав“, № 1162, 1877).

Съч. Българский въпрос. Цариград, 1867.

Лит. О р л о в с к и, Ст. Из историята на учебното дело в Русе до Освобождението. – Училищен преглед, 1906, № 10, 1085–1086. Й о р д а н о в, В. Дарители на народната просвета. С., 1911, 127–132. Г а н ч е в, Д. Спомени. С., 1930, с. 10, 178, 212–214. Ц а н к о в, Ст. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. С., 1939, 25–26. М а р к о в а, З. Българската екзархия 1870–1879. С., 1989. Митрополит Григорий Доростолски и Червенски. 1872–1898. Документален сборник. Съст. Т. Билчев. Русе. 1998. Митрополит Григорий Доростолски и Червенски. 100 години от блажената му кончина. Юб. сб. Съст. Т. Билчев. В. Търново, 2001. Л и п ч е в, Р. Възрожденска Силистра. Силистра, 2004. * Б и л ч е в, Т., Д. К о с т а д и н о в а. Митрополит Григорий Доростолски и Червенски. Живот и дейност 1828–1898. б.м., 2006. Писма от Доростоло-Червенския митрополит Григорий и епископ Климент Браницки (Васил Друмев) до Българската община в Силистра, 1875–1877. Сб. Съст. Ю. Кюшелиева. Силистра, 2007. Н и к о л о в, Н. Митрополит Григорий Доростоло-Червенски. Живот и дейност до 1878 г. Добрич, 2010. Р у м б о с, Д. Български преподаватели и ученици в Богословското училище на остров Халки (1844–1903). В. Търново, 2007. С м о л ь я н и н о в а, М. Васил Друмев (Митрополит Климент). С., 2012.

К. Михайлов

ГРИГОРОВИЧ, Виктор Иванович (30.IV.1815, Балта, Подолска губерния, Русия – 19.XII.1876, Елисаветград, Русия) – руски филолог и историк, славист. Изучава филология в Харковския университет (1830–33), завършва Дерптския (дн. Тартуски) университет (1838), където разширява познанията си по славистика и класическа филология. Оглавява новосъздадената катедра по история и литература на славянските наречия в Казанския университет (1839). Осъществява голямо научно пътуване из славянските земи на Балканския полуостров и в Централна Европа (1844–47). Проф. (1847–64) по история и литература на славянските наречия в Казанския университет. Ръководи катедрата по славистика в Новоросийския университет в Одеса (1865–75).

Научното дело на Г. е посветено на историята, културата и съдбата на юж. славяни и най-вече на българите. Той е първият рус. славист, който преподава бълг. език в университета, пръв научно проучва бълг. земи. Целта на пътуването му е да открие и събере материали за живота и делото на Кирил и Методий, Климент Охридски, Наум. Посещава Цариград, Солун, Атонските манастири, обхожда почти цяла Македония, насочва се към *Рилския манастир*, София, Пловдив, Сопот, Карлово, Калофер, Казанлък, Шипка, Габрово, Дряново, Търново, Свищов и на 11 юли 1845 близо до Русе напуска бълг. земи. Открива и събира много старобълг. писмени паметници. Резултатите от командировката си обобщава в труда „Очерк путешествия по Европейской Турции“ (1848), който осветлява по новому същността, ролята и мястото на старобълг. литература и култура в славистиката и славянския свят. При подготовката и по време на пътуването си Г. установява връзки с много българи (Н. *Геров*, Е. *Мутева*, братя Сп. и К. Н. Палаузови, Д. Миладинов, *Неофит Рилски*, Б. *Петков*, Хр. *Сичан-Николов*, Ем. *Васкидович*) и има възможност непосредствено да опознае бита, нравите и културата на бълг. народ, да вникне в тежкото му политическо положение. Научните му изяви през 1847–48 насочват вниманието на рус. общественост и върху съвременните бълг. проблеми и повдигат националното самочувствие на българите. Г. проявява научен интерес и към бълг. литература от XVIII и XIX в. Дава сведения за *дамаскините* и *Йосиф Брадати*, пръв обръща внимание на книжовното дело на *Паисий Хилендарски* („Статьи, касающиеся древняго славянскаго языка“, 1852). През 1848 допълва с нови данни библиографията на И. И. *Срезневски* за новобълг. книгопечатане. Преместването му в Одеса има благоприятно въздействие за развитието на новобълг. книжнина. С него установяват връзки Хр. *Ботев*, Г. С. *Раковски* и други българи. Г. подготвя за печат автобиогр. творба на *Софроний Врачански* „Житие и страдания грешнаго Софрония“; препис от нея предава на Раковски, който я обнародва за пръв път във в. „Дунавски лебед“ (№ 55–62, 1861). Информира бълг. читатели за „Позива“ на Софроний („Дунавски лебед“, № 61, 62, 1861). Като най-авторитетен рус. специалист по бълг. проблеми през 1869 е натоварен да определи езика (рус. или бълг.), на който трябва да се води обучението в бълг. училища в Бесарабия. Г. посочва рус. език, с което предизвиква негодуванието на

редица възрожденски дейци – Л. *Каравелов*, П. Р. *Славейков*, Д. *Войников*. На 11 май 1871 произнася прочувствена реч за значението на Кирило-Методиевото дело. Подпомага П. *Оджаков* за издаването на труда му „Наука за песнотворство и стихотворство“ (1871).

Съч. Очерк путешествия по Европейской Турции. Фототипно издание. С., 1978.

Лит. Шишманов, Ив. В. И. Григорович, неговото пътуване в Европейска Турция (1844–1847) и неговото отношение към българите. – Сп. БАН, 1916, № 6. Илчев, П. Виктор Григорович и българската филология. – Бълг. език, 1977, № 1. Маркишка, Д. В. Григорович и миналото на българския народ. – Истор. преглед, 1978, № 1. Минкова, Л. 1. Васил Априлов и Виктор Григорович. – В: Васил Априлов и българската възрожденска култура. Габрово, 1990; 2. Български възрожденци в Русия. С., 2005.

Хр. Манолакев

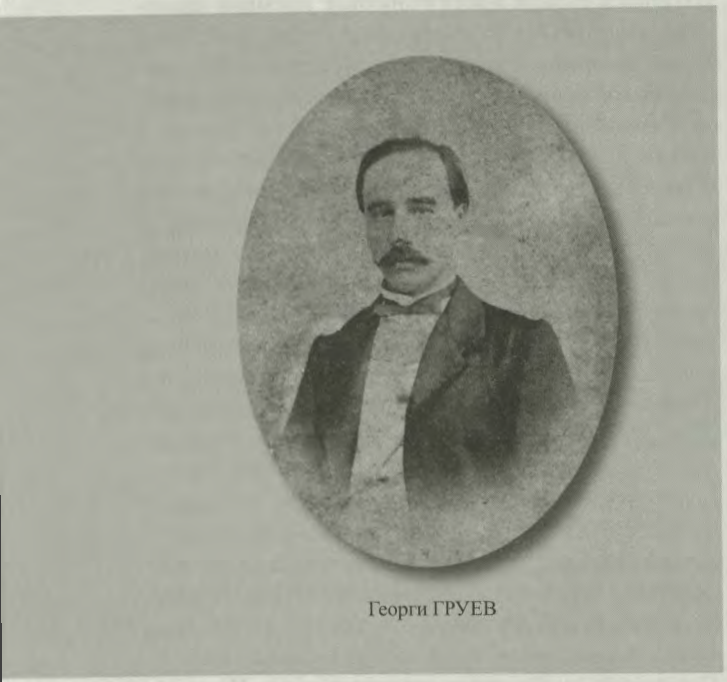

Георги ГРУЕВ

ГРУЕВ, Георги (Г. Г. Пройчев) (Джордж) (12.I.1832, Копривщица – 22.XII.1899, Пловдив) – обществен и културен деец, участник в църковно-националната борба. Брат на Й. *Груев*. Учи в Копривщица и в Пловдив при Н. *Геров*. Учител в Копривщица (1850–51) и в Пловдив (1851–54). През 1854 заминава за Цариград, където служи в търговски кантори и активно участва в кръга на цариградската бълг. интелигенция. Настоятел е на бълг. училище във Фенер, Цариград (1857–78). Един от основателите на бълг. читалище в Цариград (1866) и негов пръв председател. Инициатор за създаването на „Македонската дружина“, член на дружество „*Промишление*“. Участва в движението за независима бълг. църква. Представител на Пловдивска епархия в Църковно-народния събор 1871. От 1874 е секретар-касиер на Бълг. екзархия. През 1877 е заточен заедно с екзарх *Антим I* в Мала Азия. След Освобождението се установява в Пловдив и заема високи обществени длъжности – подпредседател (1880) и председател (1881–82) на Областното събрание на Изт. Румелия, председател на Пловдивския апелативен съд (след 1885).

Г. има големи заслуги в изработването на законопроекти, устави и правилници на новообразуваната автономна област. Активно участва в подпомагането на бълг. образование и култура. Член-основател е на Научното книжовно дружество в Пловдив, член е на Главното бълг. училищно настоятелство за 1883–84 учебна година. Преди Освобождението сътрудничи на сп. „Български книжици“, „Читалище“, в. „Турция“, „Право“. Сред книжовните му прояви се отличава един превод с дидактическа тематика – „Требува ли да ся бият децата, още и пред други деца“ („Български книжици“, 1858, № 17) и стихотворението „Съвет“ („Български книжици“, 1859, № 17). НБИВ–БИА, ф. 3 (Г. Груев). Материали в: НБКМ–БИА, ф. 145, а.е. 50, л. 19; II В 2410–2422; II Д 2247.

Лит. Говедаров, Ив. Копривщица в свръзка с духовното ни и политическо възраждане. Спомени. Пловдив, 1921. Начов, Н. Цариград като…, с. 53, 67, 73, 76. Бобчев, С. С. Един Бележит магистрат. Г. Груев. – В: Копривщица. Юб. сб. С., 1926. Петрова, М. Георги Груев и участието му в устройството на Източна Румелия. – Год. Истор. музей – Пловдив, 3, 2005.

А. Алексиева

ГРУЕВ, Йоаким (Й. Г. Пройчев) (9.IX.1828, Копривщица – 1.VIII.1912, Пловдив) – учител и книжовник, книгоиздател, преводач, публицист, културен и обществен деец. Негов пръв учител е баща му Грую Пройчев, който е и църковен певец. От 1836 учи в Копривщица при даскал Семко Хадживелев, даскал Иван и З. *Круша*. През 1837–39 е ученик на *Неофит Рилски* в новопостроеното *взаимно училище*, а после – на Хр. *Пулеков*. Продължава образованието си в грц. училище в Пловдив (1844–47), където изучава старогрц. автори: Омир, Есхил, Софокъл и др. През 1847 отново учи в Копривщица при Н. *Геров*, след напускането му е главен учител, преподава свещена история, катехизис, бълг. граматика, аритметика, география, всеобща история и др. Абониран е за „Цариградски вестник“, „Српске новине“, „Journal de Constantinople“. Учи срб., фр. и тур. език. Главен учител в епархийското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив (1856–68). През 1858 организира училищно тържество в чест на деня на славянските първоучители – 11 май, който по негова инициатива в скоро време се превръща във всеобщ народен *празник на св. св. Кирил и Методий*. Заедно с Геров възстановяват старото име на гр. Филибе – Пловдив. Участва активно в борбата за църковна

независимост и поддържа връзки с влиятелни българи от всички краища на страната. Секретар е на църковното настоятелство в града (1861). От 1865 пловдивското класно училище става гимназия, Г. е член на нейното настоятелство и преподавател по тур. език през първата учебна година. Участва в дейността на новооткритото читалище (1869) със сказки и дарения на книги. Прави постъпки пред властите за откриване на печатница в града. През 1868 напуска училището. Назначен е за помощник на пловдивския тур. управител (1868–70). Председател на градския съвет (1871–72). Един от ръководителите на Пловдивската община през 1873, настоятел на девическото училище. Полага грижи и за образованието в Пазарджик, участва в уреждането на просветните проблеми в много селища: Свищов, Пирдоп, Лясковец, Враца, Сопот, Пещера и др. По време на Априлското въстание 1876 е арестуван и затворен, наклеветен от гърците за подстрекателство към бунт. След Освобождението е председател на Съдебния съвет и на Комерческия съд в Пловдив, директор на народното просвещение в Изт. Румелия (1879–84). Провежда просветни реформи, като запазва демократичния характер на училищната система отпреди Освобождението. Инициатор за създаването на Областната библиотека с музей, на Пловдивската театрална трупа и на Ученолюбивото дружество. По време на Съединението на Изт. Румелия с Княжество България е помощник княжески комисар на Пловдивска област. От 1887 е директор на девическата гимназия в Пловдив. Командирован в Цариград (1888) за издирване на документи за бълг. история. На 14 септ. 1908 пловдивската общественост организира тържество по случай 80-годишнината му. Дописен (1881) и действителен член на БКД (дн. БАН, 1884). Погребан е в двора на църквата „Св. Богородица".

Г. сътрудничи на много периодични издания, на някои от които е и настоятел: в. „Цариградски вестник", „България", „Дунавски лебед", „Македония", „Право", сп. „Български книжици", „Духовни книжки", „Периодическо списание". Редактира заедно с Хр. Г. *Данов* „Летоструй" и е автор на повечето материали в естествено-научния и календарния раздел. Публикува очерци за Н. Коперник, И. Нютон, Р. Фултон, първия в България материал за А. С. Пушкин и др. След Освобождението е главен редактор на педагогическото сп. „Училищен дневник" (1883–84), в което за първи път се предлагат практически уроци за ползване от учителите. Книжовната дейност на Г. е разностранна. Първите си книги отпечатва с помощта на книжарското сдружение „Хр. Г. Данов и съгласие". Помощник на Хр. Г. Данов в издателската му дейност. През 1866 подписва договор с Данов и Я. Трувчев за сдружение за книжна търговия, като основната задача на Г. е да съставя и подготвя учебници за печат. Неговите учебници по граматика, аритметика, география, логика, физика и др. са многократно преиздавани и са сред най-популярните до Освобождението. Г. е един от основателите на Пловдивската езиковоправописна школа (вж. *Книжовни школи*). Неговата „Основа за българска граматика" е един от най-авторитетните учебници по бълг. език до Освобожде-

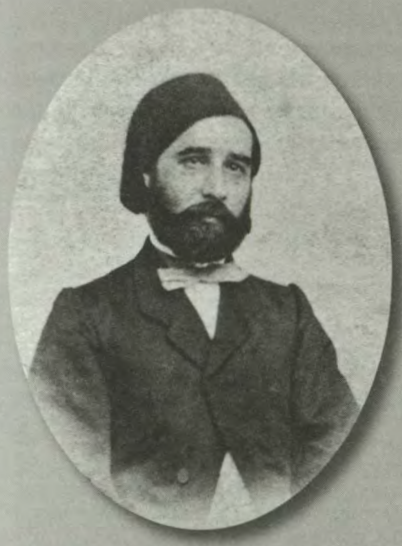

Йоаким ГРУЕВ

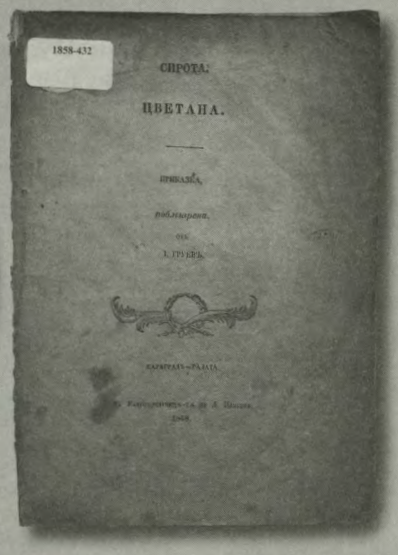

Йоаким ГРУЕВ. „Сирота Цветана", 1858

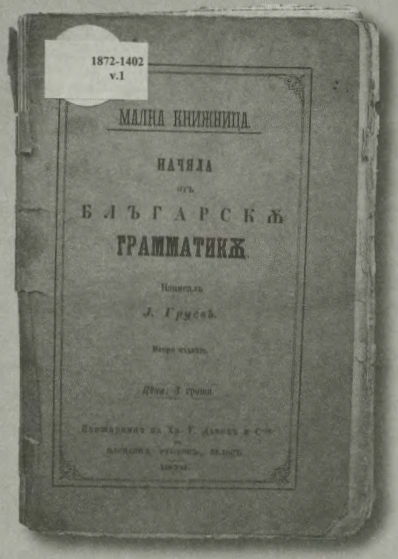

Йоаким ГРУЕВ. „Начала от българска граматика", 1872

нието, представя нова методология в разглеждането на граматичния строеж на бълг. език, осъвременена е постановката на глаголния вид, поставя се начало на синтаксиса. Върху формирането на педагогическите му възгледи оказват влияние Я. А. Коменски, Ж. Ж. Русо, Й. Фр. Хербарт, Фр. В. Дистервег, Фр. Фрьобел, К. Д. Ушински, Л. Н. Толстой, Д. Обрадович и мн.др. В архива му са съхранени ръкописи по въпросите на възпитанието, образованието, методиката на обучението – „Възпитанието и училището“, „Жената, нейното влияние и възпитанието ѝ в училището“, „Погляд в историята на педагогията“ и др. Забележителен е преводът му на „Характерът“ от С. Смайлс, също в ръкопис. Г. е сред първите бълг. преводачи на белетристични и поетични творби. Превежда „Райна княгиня българска“ от Ал. Ф. Велтман, със сюжет от бълг. история, побългаря-

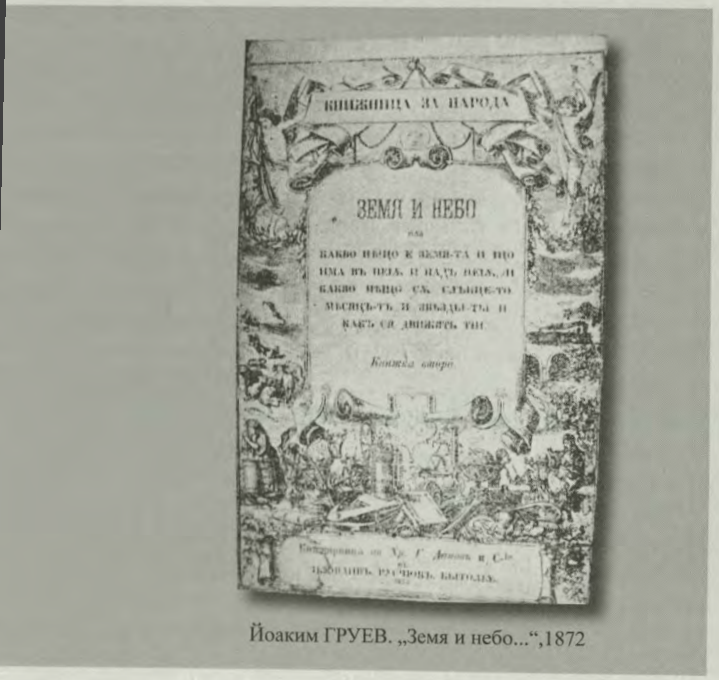

Йоаким ГРУЕВ. „Земя и небо...“,1872

ва (вж. *Побългаряване*) повестта на Н. М. Карамзин „Бедная Лиза“, която издава под заглавие „Сирота Цветана“, ползва срб. превод. Издава най-кратката адаптация през Възраждането на „Робинзон Крузо“ от Д. Дефо – „Робинзон“ (1858, превод от срб. преработка), предназначена за деца. Превежда „Горский чловек“ от Ф. Коопер („Български книжици“, 1859, № 2, 3) и хърв. повест „Учител Добре...“ (1873), които също свободно преправя. В архива му е запазена незавършената творба, вероятно оригинална, „Радка или длъжностите“, която е близка до побългарените от него сантиментални и нравоучителни произведения. Г. публикува и две подражания по рус. образци – стихотворенията „Море“ по Д. Давидов („Цариградски вестник“, № 24, 1851) и „Всемогъщество“ по А. С. Хомяков („Български книжици“, 1858, № 24). Автор е на стихосбирката „Гуслица“ с лирически творби, повечето от които любовни („Лятна нощ се превалява“, „Оставай сбогом, о любезна“ и др.), някои от които стават популярни песни на времето и присъстват в много възрожденски и следвъзрожденски *песнопойки*; включени са и някои училищни песни. В сб. „Песни пеяни...“ помества училищни и други песни, изпълнявани по време на годишните изпити в Копривщенското и пловдивското училище. Тези произведения „по повод“, част от духовния празник, издават усет за рима и ритмичност. След Освобождението обнародва мемоари: „Спомен за Чалъковци“, „Епархийското в Пловдив училище „Св. Кирил и Методий“ („Български преглед“, 1896, № 3, 7–8), „Моите спомени“, които получават висока оценка от К. *Иречек* „като едно твърде драгоценно приложение към новата българска история“, за която Г. разказва „като зрител и участник“ (НБКМ, ф. 2, а.е. 68). В ръкописните записки по „теория на словесността“ Г. разглежда поетическите фигури, видовете *стихосложение* и ритмични стъпки, литературните родове и техните видове, като посочва примери от световната литература. В раздела за народния епос прави опит да даде точна дифиниция на епоса и да определи самобитността на бълг. фолклор (НБИВ, ф. 2, а.е. 187). НБИВ–БИА, ф. 2 (Й. Груев). Материали в: НБКМ–БИА, ф. 22, а.е. 2, 115, 130, 387; II А 3155.

Съч. Райна, княгиня българска. Повест от Велтмана. Преведена от ... Белград, 1852; Виена, 1866. Първи знания за деца. Нарядил ... Белград, 1857, 1861, 1863, 1866, 1869, 1871, 1873. Священа история на вехтий и новий завет с прибавление от църковната история. Нарядил ... Белград, 1857. Гуслица или нови песни, нагласени от ... Белград, 1858. Сирота Цветана. Приказка, побългарена от ... Цариград – Галата, 1858. Кратка всеобща история от Смарагдова, преведена от ... Цариград, 1858, 1867. Основа на българска граматика от ... Белград, 1858, 1862, 1864, 1865, 1869. Робинзон. Скратена приказка за деца. Превод от ... Белград, 1858. Слово, изречено в празника на Св. Кирила и Методия у българското в Пловдив училище от ... Цариград, 1860. Кратка логика. Съчинение на И. Михневича, преведено от ... Цариград, 1861. Уроци от землеописание от ... Вена, 1861, 1865, 1870, 1872, 1874. Уроци от изчислително землеописание от ... Вена, 1862. Уроци от изчислително землеописание. От френски превел ... Виена, 1963. Начяла на българска граматика за ученици в предуготвителни училища с упражнения от ... Виена, 1863, 1869, 1872, 1873. Начялна книга за османский язик от ... Цариград, 1864, 1867, 1873. Османска граматика от ... Цариград, 1864, 1867. Малък православен катихизис, наряден от ... Вена, 1866, 1868, 1869, 1873. Малко землеописание за детца от ... Вена, 1866, 1868, 1870, 1872, 1873. Священа история за детца от ... Вена, 1866, 1867, 1869, 1872; Прага, 1873; Цариград, 1875. Малка аритметика или четирите аритметически действия с прости и смешени числа за първоначялни ученици. От ... Вена, 1867, 1869, 1871, 1873. Песни, пеяни в различни случаи у българското в Пловдив училище. Виена, 1867, 1868, 1870, 1873. Опитна физика с 368 хубави чрътежи, съставена на французкий язик от А. Гано, а преведена от ... Виена, 1869. Естествена история за домашни животни от ... Виена, 1869. Българска история от ... Виена, 1869. История на Османската държава. За ученици в предуготвителни училища. От ... Виена, 1869. Въздушни явления или що е въздух, вятър, роса, слана, мъгла, облаци, дъжд, сняг, град, гръмотевица и светкавица, небесна дъга и как може да се прокобява за времето кога ще развали. Превод

от полский. Книжници за народа, книжка пръва, Виена, 1870. Земя и небо или какво нещо е земята и що има в нея и какво нещо са слънцето, месецът и звездити и как ся движит тий, от ... Книжница за народа, книжка втора, Виена, 1872. История на Османското царство от ... Пръвий период от основание на Османската държава до обладанието на Цариград от Мухамеда. Одрин, 1872. Физика за главни народни училища от Д. Шуберт, преведена от ... Със 76 фигури. Виена, 1872. Трудът е човеку длъжност и благодат или човек изпърво бил неук и празнорък, човеку е писано да ся труди и ради ... какво добро има у труда? Книжка за народа, книжка третя, Виена, 1873. Учител Добре... Книжница за народа, четвърта книжка, Виена, 1873. Храната според здравието и хубостта. (Преработка по д-р Джеман от ...). Книжница за народа, книжка пята, Виена, 1873. Хранение свилени буби ... Книжница за народа, шеста книжка, Виена, 1973. Млада майка от Ф. Кодима ... Превел ... Книжница за народа, книжка седма, Вена, 1874. Оръдията за дихание, според здравието и хубостта по д-р И. Дежмана ... Превел ... Книжница за народа, осма книжка, Виена, 1874. Моите спомени ... Пловдив, 1906. Българска възрожденска поезия. Подбор и ред. К. Топалов. С., 1980, 250–252. Литературен архив. Т. 9. Йоаким Груев. Подготвила за печат с предг. и обяснителни бел. Цв. Нанова. С., 1989.

Лит. Миларов, Св. Черковний въпрос. – Наука, 1882, № 10. За 70-годишния юбилей на Я. Груев. – Бълг. сбирка, 1908, № 8. Бобчев, Ил. Яким Груев. – Илюстрация Светлина, 1908, № 9. Минчев, Ст. Из историята на българския роман. II. Побългаряване на чужди произведения. – СбНУ, 26, 1912, с. 8. Кърджиев, Г. А. Нашата школа и нашата школска книга до Освобождението. – Архив МНП, 1911, № 3. Барутчийски, С. И. Йоаким Груев. – Знание, 1913, № 1. Начов, Н. Йоаким Груев. С., 1915. Константинов, Г. Нова българска литература. С., 1947. Леков, Ив. Страници из българската езиковедска литература. – Език и литература, 1947, № 3–4. Стойков, Ст. Към фонетиката на българския книжовен език. – ГББИ, 1947. Минков, Цв. Начало на българската белетристика. – Българска литература. Учебник за I курс на учителските институти. С., 1953, 414–415. Вазов, Ив. Даскалите. – Събрани съчинения. Т. 8. С., 1956. Първев, Хр. Нишки на основата. – Бълг. език, 1958, № 6. Леков, Д. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, 40–41, 43, 44. Неделин, Ц. Един от големите българи. – Читалище, 1978, № 9. Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 132, 146, 166 и сл. Вачкова, К. Йоаким Груев. – В: Строители и ревнители на родния език. С., 1972. Димова, Я. Йоаким Груев. Жизнен път и педагогическа дейност. Пловдив, 1985. Аретов, Н. Преводната белетристика през първата половина на XIX в. С., 1990, 105–120, 197–206. Николова, Ю. Йоаким Груев и българската възрожденска книжнина. – В: Литература и възраждане. Пловдив, 1994. Иван Богоров, Иван Вазов, Йоаким Груев, Любен Каравелов,Найден Геров, Хр. Г. Данов. Пловдив в техните спомени. Подбор, съст., предг. и бел. Ю. Николова. Пловдив, 2009. Манолакев, Хр. Между образа и четенето. Руската преводна белетристика през Българското възраждане. С., 1996. Илиева, А. Братята Йоаким и Георги Груеви и Априлското въстание. – Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития. Г. 4, 2002. Вълчев, Б. Й. Широка крачка в развитието на българската филологическа мисъл: 180 г. от публикуването на „Основа на българска граматика“ от Йоаким Груев. – Наука, 2008, № 4. Каблешкова-Серафимова, Р. Л. Йоаким Груев. С., 2012.

Л. Михова

ГРУЕВ, Петър Златев (1852, с. Върбица, дн. град, Шуменско – 12.VII.1890, Върбица) – учител, музикант, фолклорист. Завършва IV клас в Шуменското класно училище. Учител в с. Петокладенци, Плевенско (1872–73), с. Върбица (1873–75), Преслав и с. Ени пазар (дн. Нови пазар, 1875–79). По време на учителстването си е и титулярен псалт, води училищен хор в с. Ени пазар, събира етнографски материали и композира песни по фолклорни образци. Основател на читалището в с. Върбица.

Г. е автор на 9 училищни песни (текст и музика), свързани с народната просвета, с възхвала на училищните настоятели в с. Върбица, с посрещането на владиката Иларион Търновски в с. Петокладенци (1872) и др. Композира по свои и чужди стихове: „Тебе, Юрий Венелине“, „Не жали, моме, не плачи“, „Ти ли си, мале, тъй жално пяла“, „Глас народен нас зове“ и др. Г. е автор на първия учебник по нотно пеене и солфеж, който „представлява кратък елементарен курс по нотно огрмотяване“ и показва „солидна професионална подготовка на автора на учебника“ (Ал. Моцев и П. Динев). С верен педагогически усет изгражда методика на обучението по пеене, която се доближава до съвременните педагогически изисквания. Г. е един от първите музикални дейци през Възраждането, който прави опит да записва народни песни с византийски невмени знаци. Застъпва се за чистотата на нотното записване на народните песни, за „правописанието на песента“, публикува нотирани народни песни от областта Герлово („Искра“, 1868, № 3). Оставя (ок. 20) тетрадки, които съдържат „Училищни песни“, записани с невми, както и други записи, близки по тематика с възрожденските селски и градски песни. Г. има богата кореспонденция с учители, редактори, отделни институции, останала в ръкопис. В РДА – Шумен се съхраняват 3 тетрадки с беседи, изнасяни пред гражданите на Върбица, Преслав и Ени пазар (1874–90). В тях засяга въпроси на възпитанието и образованието на децата, културни събития и злободневни теми – „Беседа за значението на училището и образованието“, „Беседа по случай 1000-годишнината от рождението на Методий“, „Беседа за възпитанието“, „Беседа за жената“ и др. Временен дописник на в. „Зорница“. ДА – Шумен, ф. 99 (П. Зл. Груев). Материали в: НБКМ–БИА, II А, 7751.

Съч. Учебник по нотно пение и солфеж. 1873.

Лит. Асенов, В. Нови пазар. Културно-истор. очерк. С., 1929, 11–16. Моцев, Ал., П. Динев. Петър Златев Груев. Културно-музикална и обществена дейност. – Изв. Инст. музика, 10, 1964. Кръстев, В. Очерци по история на българската музикална култура. С., 1977, 83–84. Генчев, Н. Българско възраждане. 3. перераб. и доп. изд. С., 1988, с. 284. Дамянова, Р. Музикалният „друг“ във възрожденската култура. – В кн. й: Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането. С., 2004. Маринова, А. За няколко местни названия в Тетрадките на възрожденеца Петър Златев Груев. – В: Будители народни от Шумен и Шуменския край. Материали от теоретичната конференция… В. Търново, 2006. Стефанов, П., архимандрит. Петър Груев – енциклопедист от Върбица. Пак там. Димков, Н. Писма на Илия Блъсков до Петър Груев. Шумен, 2010.

Р. Дамянова

ГРЪНЧАРОВ (Гранчаров, Гранчарски), Никола Коюв (неизв., гр. Елена – 1867, гр. Елена) – книжовник, автор и преводач на църковни книги. Учи в родния си град при Ив. *Момчилов*. Учител в класното училище в Трявна, „иподидаскал“ на П. Р. *Славейков* (1849–53) и самостоятелен учител (1853–56). Ок. 1858 се връща в Елена, ръкоположен е за свещеник.

Г. е автор на няколко религиозни съчинения и учебни книги. В първото издание на „Съкратена свещена история…“ вмъква три детски стихотворения от П. Р. Славейков (подписани П. Р. С.). По-значително дело е преводът му от рус. език на „Древня египетска история…“ (1858), обявен като „Първа част“, от фр. писател и автор на учебни и популярни книги А.-Р. Ламе-Фльори (1797–1878). Г. е имал намерение да издаде още 4 части, които да обхващат цялата всеобща история, както пояснява в „Предговорение“. Преведеното от него съчинение е популярно написано повествование за отделни събития и периоди от историята не само на Египет, но и на Вавилон, Персия и др. Заедно със Ст. *Робовски* през 1866 съставя 2 книги – „Обряд на венчание и водосвещение“ и „Акатист или неседално пение на пресвета Богородица…“, 1866, преводачи Н. Грънчаров и Ст. Робовски. На с. 1 от „Акатист …“ е поместен образът на Богородица, а на с. 29–85 – „Животът на Богородица“. Г. превежда от срб. език – „Ижица или Аз-буквица“ от Д. Обрадович, издадена посм. от брат му М. Грънчаров. Книгата представлява сборник от съвети и поучения (главно светски), изградени около дума, започваща с поредната буква от азбуката. Г. ползва частично превода на Т. *Хрулев* на същото съчинение. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 129, а.е. 166, л. 138.

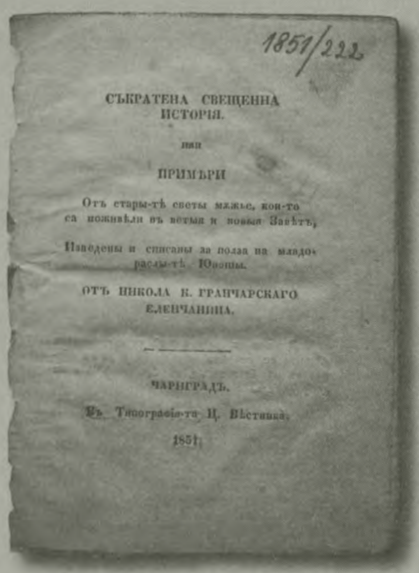

„Съкратена свещена история...“, 1851 – съставител Никола ГРЪНЧАРОВ

Съч. Съкратена свещена история или примери от старите свети мъже, които са поживели във ветия и новия завет. Изведени и списани за полза на младораслите юноши от ... , еленчанина. Цариград, 1851. Издание второ. Прибавено с кратък катихизис на въпроси... С предстоянието на г. Рали П. Разисидес. Букурещ, 1852; Прибавена с кратък катихизис на въпроси... от .... Издание трето по-имотно. Сам издателя Ралие П. Казасидес. Букурещи, 1858. Древня египетска история (от Ламефлери). Преведена (от руски) за любопитство на прочитателите и за полза на българския младеж от ... Първа част. Букурещи, 1858. Последование обручения и венчания от ... и от Стояна П. А. Робовскаго, еленчани. Русчюк, 1866. [Заглавие на корицата: Обряд на венчание и водосвещение с прибавление на някои потребни молитви за благоговейните свещеници. Заедно със Ст. Робовски превел]. Акатист или неседално пение на пресвета Богородица и приснодева Мария за благолюбивите православни християни от ... и Стояна П. А. Робовскаго (еленчани). Русчюк, 1866. Ижица или Аз-буквица [от Д.Обрадович]. Преведена от сръбски на български от покойнаго свещеника ... Напечата ся за спомен на покойнаго с иждивението на брата му Матея К. Грънчарова, еленчанина. Русчюк, 1867.

Лит. П е н е в, Б. Доситей Обрадович у нас. – Сп. БАН, 1912, № 3. Г о ш е в, В. Трявна през времето на последните търновски гръцки владици. – БИБ, 1930, № 2, с. 220. Д и ч е в, М. Еленчани – учители и просветни дейци. – В: Еленски сборник. 1931, 1. с. 233. Д а с к а л о в, Б. Тревненското училище. – Трявна в миналото. 9. Трявна, 1936, с. 41. О б р е ш к о в, Ю. Т. Елена като просветно огнище в миналото. – В: Еленски сборник. 2. С., 1938, 122–124. Б о г д а н о в, Ив. Трявна през Възраждането. Истор. принос. С., 1977, с. 134, 137, 138, 192. П е т к о в, П. Еленската „даскалоливница“ и приносът ѝ в българското образование. – Народна просвета, 1983, № 1, 88–96. Еленската даскалоливница. Материали от проведената кръгла маса по случай 160 г. от създаването на Еленското класно училище. В. Търново, 2007.

Св. Русинова

ГУТШМИТ (Gutzchmidt), Карл (12.IX.1937, Фербелин, окръг Остхафеланд, провинция Бранденбург – 1.III.2012, Берлин) – немски славист и българист. Завършва славистика (с профил рус. и бълг. език) и романистика в Хумболтовия университет в Берлин (1960). Ученик на Н. *Рандов* и др. През 1961–62 специализира във Ф-т по славянска филология СУ. Асистент (1960–74), доц. (1974) и проф. (1982–92) по сравнително славянско езикознание в Хумболтовия университет; проф. (1991–94) в Хамбургския университет, проф. (1994–2002) в Техническия университет в Дрезден. През 1966 защитава докторска дисертация на тема: „Проучване на лексиката на ранната българска преводна проза“, д-р на филол. науки (1976) с труда „Изследвания върху историята на славянските национални книжовни езици“. Председател на Националния комитет в него, нем. слависти и представител на Германия на зам.-председател (от 1993) на Международния комитет на славистите. Почетен доктор на СУ (1998) и на ПУ (1999).

Г. е славист с широк профил – има изследвания върху почти всички славянски и балкански езици: бълг., рус., белорус., укр., чеш., пол., срб., хърв., сърболужишки, а също така новогрц., алб., рум.

Научните му търсения са в областта на теорията и историята на славянските книжовни езици, стандартологията, ономастиката, социолингвистиката; междуславянските езикови контакти, славянската диалектология, ареалната лингвистика и др. Автор е на повече от 300 публикации (научни статии, рецензии, отзиви и др.), на речници и учебници. Приносни са изследванията му върху типологията на балканските и славянските книжовни езици в периода на тяхното формиране, описанието на тенденциите в развитието на съвременните славянски езици в социолингвистичен аспект, на междуславянските езикови контакти и влияния и др.

Предпочитана област в изследователската дейност на Г. е Бълг. възраждане, представено в различни ракурси: културологичен, лингвистичен, социолингвистичен, но често пъти комплексно, разглеждайки взаимовръзката нация – език, език – култура, език – общество: „Към въпроса за връзката между развоя на културата и книжовния език в епохата на Българското възраждане“ („Езиковедската българистика в ГДР“, 1982), „Българският книжовен език като фактор за изграждането на българската нация“ („Българска реч“, 1998, № 2), „Новобългарският книжовен език и езиковата практика в българския град през Възраждането“ („Съкровище словесное“ – In: Studia slawistyczne ofiarowane Profesorowi Jerzemu Ruskowi na 70' urodziny. 2000). Значителна част от изследванията на Г. са в областта на теорията и историята на новобълг. книжовен език. Изследва редица важни проблеми като: отношение между диалекти и книжовен език в периода на основното му изграждане – „Диалект и литературный язык в рукописных болгарско-новогреческих разговорниках первой половины XIX века“ („Исследования по славянскому языкознанию. Сб. в честь 60-летия проф. С. Б. Бернщейна“, 1971); нормата и аспектите на нейната вариантност – „Начална нормализация на лексиката на българския книжовен език в периода преди 1878 година“ („Езиковедската българистика в ГДР“). Взема отношение и по въпроса за периодизацията на новобълг. книжовен език, като отхвърля становището на някои рус. учени за късното му начало през XIX в. – „Развойни етапи на българския книжовен език през Възраждането“ („Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 1. Исторически развой на българския език“, 1983).

Г. внася свой принос в изследването на историята на новобълг. книжовен език като засяга някои послабо изследвани проблеми – за ранната ръкописна делова книжнина от началото на XIX в. и развитието на епистоларния стил, като изтъква нейното значение на важен източник за изследване на началния етап от формирането на деловия стил, доразвит по-късно в условията на държавност –„Einige Besondersheiten des bulgarischen Brifstils in der Epoche der nationalen Wiedergeburt“ („Някои особености на българския епистоларен стил в епохата на националното Възраждане“. „Zeitschrift für Slawistik“, 25, 1980). За първи път предлага задълбочено изследване на собствените (лични, местни и др.) имена в художествен текст (върху материали от Вазовия роман „Под игото“), разглеждайки ги с оглед на теорията и методологията на литературната ономастика. Взема отношение по дискусионни въпроси – застъпва тезата, че през третата четвърт на XIX в. се формира бълг. културно койне в средите на Цариградския книжовен кръг. Интересува се от динамично протичащите нормализационни процеси през Възраждането. Изтъква приносите на редица възрожденски книжовници за изграждането и развитието на националния бълг. книжовен език – „Езикът на Паисиевата история и езикът на „Царственика“ от Христаки Павлович Дупничанин“ („Изследвания из историята на бълга-

Карл ГУТШМИТ

рския книжовен език от миналия век“, 1979), „Езикът на Пантелей Кисимов в средата и в края на XIX век – една съпоставка“ („Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)“ 1990) и др. Ценни са проучванията му за езиковите контакти на Балканите през Възраждането: гръцко-бълг., българо-рум. и българо-алб. Г. популяризира бълг. литература в Германия. Превежда на нем. първа част от „Етнография на България“ от Хр. Вакарелски, мемоарите на К. *Величков* „В темница“, „Спомени от цариградските тъмници“ от Св. *Миларов* и др. Дългогодишен сътрудник на сп. „Zeitschrift für Slavistik“, член на редакционната му колегия от 1985. От 1993 е един от редакторите на поредица-

та „Bausteine für Slavischen Philologie und Kulturgeschichte“: Bohlan, Köln, u.a.

Съч. Lehrbuch der bulgarischen Sprache. (mit H. Walter, E. Kervanbaševa). Leipzig, 1987. (Учебник по бълг. език); Bulgarisch-deutsches Wörterbuch in neuer Rechtschreibung, Hrsg. P. Petkov, K. Gutschmidt, B. Igla („Българо-немски речник съгласно новия немски правопис“. Под ред. на П. Петков, К. Гутшмит, Б. Игла. С., 2001. Anfange einer Normalisierung des Wortschatzes der bulgasrischen Schriftsprache vor 1878. – Zeitschrift für Slavistik, 13, 1968, Heft 2, 236–243.

Лит. Lehmann, V., L. Udolph. Slavolinguistica 3. Normen, Namen und Tendenzen in der Slavia. Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburstag. München, 2004. Иванова, Д. Проф. Карл Гутшмит на 65 години. – Българистика/Bulgarica, 2002, № 5.

Д. Иванова

ГЮРГЕВО – град в Румъния, средоточие на бълг. емигранти и заселници през Възраждането. Близостта му до България съдейства за поддържане на по-активни културни и политически връзки с българите в Османската империя. Духовното и общественото присъствие на българите в града се чувства най-силно през 60-те и 70-те г. на XIX в. През 1864 те откриват бълг. училище. В него освен основните предмети се изучават рум., фр., нем. език. Заслуги за укрепването му има българинът от Свищов Григорий Попович, който му завещава 200 жълтици. Гюргевското бълг. училище се ползва с авторитет сред бълг. емиграция в Румъния, тъй като в него работят ерудирани учители като Д. *Войников*, Ив. *Касабов*, Т. *Запрянов*, В. *Попов*, К. *Сапунов* и др. В Г. има и рум., нем., грц. и еврейско училище; в някои от тях учат българи. В началото на 1869 учителят Ив. *Кършовски* създава неделно училище. Той съдействува през 1870 да бъде учредено бълг. читалище „Съединение“, една от задачите на което е да „държи редовно сказки сяка неделя, а понякогаж и в някои празници“ („Свобода“, № 11, 1870). В града има бълг. църква, апел за чието построяване излиза във в. „Отечество“ (№ 44, 1870). Учреден е филиал на Бълг. централно благотворително общество. В града работят печатниците: на сп. „Училище“ (1874), на в. „Нова България“ (1877), на в. „България“ (1878). Излизат: сп. „Училище“ (1874), сп. „Градинка“ (1874), в. „Нова България“ (1876–77), в. „Българин“ (1878). Гюргевските българи са *спомоществователи* за 18 книги в 609 екз.: „Криворазбраната цивилизация“ (1871) от Д. *Войников*, „За въздухът и за неговото влияние на животните и на растенията…“ (1872) от Л. *Каравелов*, „Георги Данден или излъган мъж“ (1872) от Молиер и др.; абонати са на в. „България“, „Съветник“, „Българска пчела“, „Бъдущност“, „Народност“, „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“, „Български глас“, сп. „Български книжици“, „Читалище“, „Знание“. Българите в Г. основават частен революционен комитет, през 1875 Ст. *Стамболов*, Ст. Заимов, Н. Обретенов, П. Волов и др. създават Гюргевския революционен комитет. От пристанището на Г. на 16 май 1876 Хр. *Ботев* и част от четата му потеглят за България с кораба „Радецки“. През 1918 в Г. са регистрирани 1000 българи, в Гюргевски окръг – 10 900.

Лит. Народност, № 1, 1869. Свобода, № 8, 1869; № 11, 1870. Отечество, № 44, 1870. Българската емиграция във Влахия след руско-турската война 1828–1829. Сб. от документи. С., 1980. С ю п ю р, Е. 1. Българската емигрантска…; 2. Българите в Румъния. XVII–XX век. Документи и материали. С., 1994.

Д. Леков

Д

ДАВИДОВ, Петър (П. Давидов Карапапазов), Даскал Пенко, Пеньо (1817, Лясковец – VII.1855, Търново) – учител и книжовник. Датите на раждане и смърт са взети от некролога му („Цариградски вестник“, № 236, 1855), други източници посочват годините 1799–1860. Д. учи в Лясковец при Максим Райкович, в Свищов при Хр. *Павлович* и в Белград. Учител в Свищов и в търновските села (до 1844), в Търново (от 1844), където преподава граматика, църковни книги и песнопения. Въвежда (1847) предметите аритметика, бълг. и всеобща история, география, катехизис, с което поставя основите на класното образование в Търново. В „Спомен на четиридесетгодишната ми писателска деятелност“ П. Р. *Славейков* представя в хумористичен план личността и преподавателските методи на Д. като илюстрация на „състоянието на нашите училища и изобщо за учението по онова време“.

Стихотворенията на Д. „Султана Абдул Меджита, който кривдата измита...“, „В Търново, в България, в сряда по икиндия...“, „Ув` новата школа бил седнал на стола...“ („Цариградски вестник“, № 72, 79, 1849) принадлежат към т.нар. *даскалска поезия.* Авторът им изразява почитта си към султан Абдул Меджит I, отъждествен с образа на просветения владетел, възхвалява Хатишерифа и реформаторското движение на Танзимата, видяно като налагане на справедлив ред и спазване на общи закони. В духа на даскалското стихотворство описва регионалните събития с точно посочено място и време („В Търново, в България, в сряда по икиндия / търновский правител, градскийо / съдител поиска да отиди / школите да види...“). Според Ив. Радев немалко от стихотворенията, поместени в книгата „Нови български песни...“ (1851) от хаджи Н. *Йоанович,* са дело на Д. Превежда от черковнославянски „Повест или поучение християнское...“. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 225, а.е. 2, л. 126.

Съч. Повест или поучение християнское, собрано от разни духовно поучителни книги. Преведено от славенски на български язик от … с настоянието и иждивението на Дим. Николаева, родом от с. Мердана в Търновското окружие. Белград, 1855.

Лит. Минев, Д. Град Лясковец. Минало, сегашно състояние и дейци. Варна, 1944, 270–272. Драганова, Т., Й. Димитров. Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. – Год. музеите в Сев. България, 7, 1981, с. 115. Радев, Ив. История на Велико Търново. XVIII–XIX век. В. Търново, 2000, 380–389.

А. Алексиева

ДАЙНЕЛОВ (Динолов), Йосиф Генов (XII.1839, Русе – 17.XI.1891, Русе) – публицист, търговец, обществен деец, близък сратник на Г. С. *Раковски.*

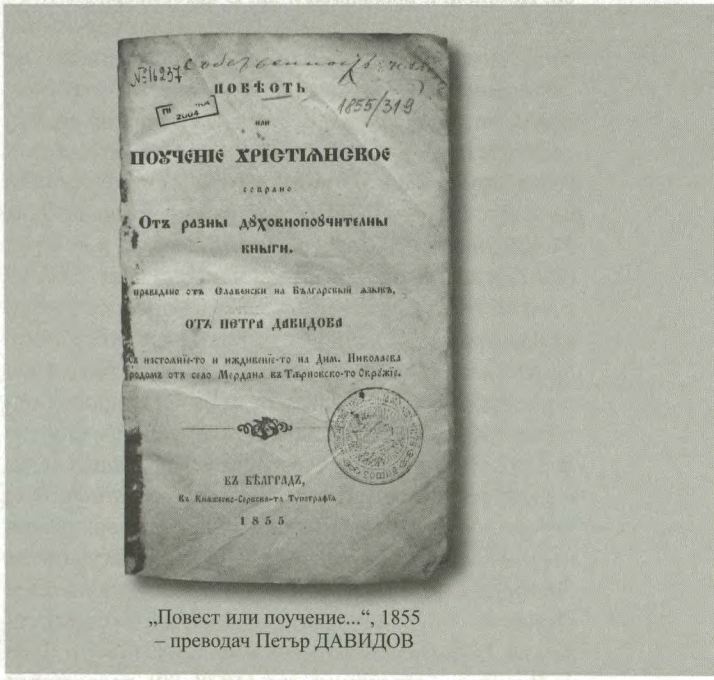
ПОВѢСТЬ
или
ПОУЧЕНІЕ ХРІСТІѦНСКОЕ
СОБРАНО
Отъ разны дѣховнопоучителны
КНЫГИ.
ПРЕВЕДЕНІЕ ОТЪ СЛАВЕНСКИ НА БЪЛГАРСКЫЙ ЯЗЫКЪ,
ОТЪ ПЕТРА ДАВИДОВА
СЪ НАСТОЯНІЕ-ТО И ИЖДИВЕНІЕ-ТО НА ДИМ. НИКОЛАЕВА
РОДОМЪ ОТЪ СЕЛО МЕРДАНА ВЪ ТЪРНОВСКО-ТО ОКРЪЖІЕ.
ВЪ БѢЛГРАДЪ,
Въ Княжеско-Сербска-та Типографія
1855

„Повест или поучение...“, 1855 – преводач Петър ДАВИДОВ

Израства в заможно семейство. Баща му Гено Динолов построява известната и досега „Хаджи Генова чешма“, грижи се за образованието на шестте си деца, финансово подпомага Русчушкото народно училище. Д. учи в русенското класно училище (до 1857), известно като „Варошкото училище“, при уважавания учител Параскев Дамянов. През лятото на с.г. заминава за Цариград, където става писар, а по-късно и съдружник в търговската кантора „Н. Д. Минчоолу и Маринов“, която се намира в Балкапан хан, „прочутият български търговски център“ (С. С. *Бобчев*). Престоят на Д. в Цариград (1857–66) е най-активният период в живота му – попада в средите на видни търговци и политици, на изявени кни-

жовници. Завършва търговско-счетоводни курсове в бълг. класно училище, изучава тур. гражданско право (1863–64) в Атина. Става дописник на „Дунавски лебед“ и се включва в борбата срещу унията, която подемат Г. С. Раковски и *Иларион Макариополски*; взима участие във Великденската акция на 3 апр. 1860 и в борбата против заточаването на бълг. владици Иларион Макариополски, *Авксентий Велешки* и Паисий Пловдивски (1861). Заради хубавия си глас е поканен от Хр. Тъпчилещов да пее на неделните литургии в бълг. църква „Св. Стефан“. Участва активно в откриването на бълг. народно читалище към църковната община в Цариград (1866). Там става член на „Тайната дружинка на верните приятели“ – тайна организация на обединени „балкапански младежи“ на възраст 20–25 г., които работят в търговските кантори на бълг. търговци: Тъпчилещови, Чалъкови, Добрович, Бракалови и др. В автобиографията си Хр. *Стамболски* отбелязва: „Целта на тази дружинка беше съмислието, съдействието и подкрепата... на начинанието за духовното и политическото освобождение на българите“. Д. става координатор между „верните приятели“ и Раковски. Сред изявите на тази тайна дружинка е организирането и реализирането на Бълг. Великден, набирането и изпращането на 34 доброволци от Цариград за бълг. легия в Белград (1862) и др., най-активна е дейността ѝ през 1861–63 и докъм 1867, когато се включва в различните прояви на цариградските дейци. Д. се завръща в Русе (1866), продължава да се занимава с търговия, привлечен е и в работата на Русенската църковно-народна община, грижи се за училищата, подпомага финансово построяването на нова сграда на девическото училище, сред основателите и *спомоществователите* е на читалище „Зора“ (1866). Става член на епархийския църковен съвет (1870), подкрепя кандидатурата на *Григорий Доростоло-Червенски* за митрополит. След Освобождението е назначен от княз Дондуков-Корсаков за „Плевенский окръжен началник“ (1878). Член на Русенския апелативен съд (1878–80), председател на Силистренския апелативен съд (1880), след конфликт с Др. *Цанков* е уволнен. Председател на Окръжния съд в Търново (1881), с указ от 27 февр. 1882 е преместен като председател на Окръжния съд във Варна, но подава рапорт и е освободен на 10 март с.г. Един от членовете на Българо-македонско благотворително дружество (1885). През 1886 дава под наем част от фамилната си къща на дружество „Дунав“, където се помещава и градската библиотека. Висококултурен, Д. владее грц., тур. и фр., в личната му библиотека има уникални издания на книги на различни езици от 1835–90.

Книжовната дейност на Д. е свързана с работата му като настоятел и дописник на в. „Дунавски лебед“ (1860–61), началото е засвидетелствано в едно писмо на Раковски от 1 септ. 1860: „Аз желая да имам едного постояннаго дописника в Цариград, като започна да издавам редовно вестника“. Д. поддържа обширна кореспонденция с Раковски, която има важно културноистор. значение; като настоятел на вестника се грижи и за разпространението на „Няколко речи о Асеню первому“, абонира Раковски за цариградските издания – „Journal de Constantinopole“, тур. официоз „Джеридей хаведис“, бълг. издания на Ал. *Екзарх*, Т. *Бурмов*, Др. Цанков. Много дописки (ок. 70) на Д. със заглавие „Допис от Цариград“ са свързани със събиране на информация по всички „наши тамошни български работи“ (Раковски) и предимно за развитието на църковния въпрос; споделя идеята на Раковски за излизането на „Дунавски лебед“ и на фр. език, като я популяризира сред младите търговци в Цариград и намира финансова подкрепа. Сред поръченията от Раковски е и издирването и събирането на архива на *Неофит Хилендарски*-Бозвели. Епизодично сътрудничи на „Цариградски вестник“ – през 1858–60, на сп. „Български книжици“ и др. Превежда съвместно с М. Зафиров „Преселението в Бразилия. Нравствена повест“, която излиза с прекъсвания в „Цариградски вестник“ (1859). В края на 1860 и началото на 1861 в „Дунавски лебед“ публикува два публицистични диалога срещу унията с характер на политически памфлет – „Подкупници папищаши и техният драматизм“ (№ 13,14, 1860; № 17, 18 1861, незавършен) и „Йезуитското гнездо или парламентът на папищашките подкупници“ (№ 40, 1861).

Лит. Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. С., 1925, с. 179. Стамболски, Хр. Автобиография, дневници и спомени. Т. 1 (1852–1868). С., 1927. Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974. Леков, Д. Васил Друмев. Живот и дело. С., 1976. Сиромахова, Ж. Йосиф Дайнелов – ревностен сътрудник на Г. С. Раковски в борбата за църковна независимост и заслужил културно-просветен деец. – Год. музеите Сев. България, 10, 1984. Брадистилова-Добрева, М. Възрожденски диалози. С., 1985, 14–15. Иванов, М. Неизвестни писма на Йосиф Дайнелов. – В: Алманах за историята на Русе. Т. 1. Русе, 1996. Колева, Р. Цариградският таен български революционен комитет „Верните“ през 60-те години на XIX в. според д-р Стамболски. – Пак там. Тодев, И. Д-р Стоян Чомаков (1819–1893). Живот, дело, потомци. Ч. 1. С. 2003, 139–140. Маждракова-Чавдарова, О. „Дружината на верните приятели“ и Г. С. Раковски. – Истор. преглед, 2004, № 5–6. Марков, Ив. Възрожденецът Йосиф Дайнелов (1839–1891). Варна, 2006.

Р. Дамянова

ДАМАСКИН РИЛЕЦ (светско име Димитър Иванов Дипчев) (1817, Панагюрище – 1877, Араповски манастир, Асеновградско) – висш духовник, учител и книжовник. Роден в занаятчийско семейство. Завършва килийно училище в Панагюрище, 4 г. е чирак при майстор кожухар. Приема монашество в Рилския манастир. С препоръка от *Авксентий Велешки* през 1849 постъпва в грц. богословско учи-

лище на о. Халки, където получава разностранни и задълбочени познания. Завършва през 1854 и е назначен за учител в Мехомия (дн. Разлог), а после във Велес. През 1858–61 е главен учител в Кюстендил, където въвежда *взаимоучителната метода*, участва активно в борбата за църковна независимост, поддържа връзки и с революционното движение. Преследван от митрополит Дионисий, който издейства заповед за арестуването му като размирник, Д.Р. се спасява с бягство. През 1862 е избран за председател на Епархийското настоятелство в Пловдив, развива просветна и обществена дейност. През 1869 е учител в Епархийското училище в града. Инициатор е за организирането на голяма религиозно-просветна школа при Араповския манастир. През 1872 е избран за Велешко-Струмишки митрополит, а през 1875 е назначен за член на Синода на Екзархията в Цариград. Митрополитската длъжност му носи много неприятности и през 1877, изтощен от непрестанните борби, се отправя към Араповския манастир, където умира.

По време на обучението си на о. Халки Д.Р. написва няколко съчинения на грц. език, които остават в ръкопис. *Автобиографията* му (1850) съдържа много ценни сведения за живота и нравите в Панагюрище, Самоков, Рилския манастир и др. места, където е живял. Описанието на Рилския манастир (1851) е в 4 части: 1. Рила като планина; 2. Околности на манастира (Самоков и Дупница); 3. Специално описание на храма; 4. Описание на манастирската сграда. Това е първата цялостна научна обрисовка на манастира след възстановяването му от пожара – детайлно и с посочване на точни размери. Към него прилага в съкратен грц. превод житие на св. Иван Рилски от патриарх Евтимий Търновски и разказа на Владислав Граматик за пренасянето на мощите на светеца от Търново в Рилския манастир. С етнографски характер е „Сбирка от различни нрави и обичаи в разни места на България“ (1852). Д.Р. превежда от грц. на черковнославянски „Послание на цариградския патриарх Фотий до новопокръстения български княз Борис за длъжностите на владетеля“ (1852). По-късната му книжовна дейност е епизодична. В сборника „Неделни и празнични слова и поучения“ (1868), издаден от Хр. Г. *Данов*, помества 2 слова – за Томина неделя и за Погребение Христово. Изпраща дописки до в. „Македония“, „Право“, „Съветник“ и др.

Лит. И в а н о в, Й. Северна Македония. С., 1906. К л и м е н т Р и л е ц. Рилският манастир и Панагюрище. – В: Панагюрище и панагюрският край в миналото. Т. 2. С., 1961. С т о я н о в, М. Един малко известен възрожденски книжовник – Дамаскин Рилец. – В: В чест на академик Д. Косев. С., 1974. Γουης, Δ.Β. Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τῆς Ρίλας σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση. – Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1995, 30. Т р е н ч е в, Г. Учителстването на архимандрит Дамаскин Рилец в Кюстендил. – Начално училище, 2003, № 6. Ч о л о в, П. Панагюрските родове Футекови-Дипчеви: Поп Георги Футеков, митрополит Димитър Дамаскин, Райна Княгиня, Васил Дипчев. С., 2006. V a r v o u n i s, M. Folklore information in an unpublished work of Damaskin Rilski. – В: Научни трудове на ПУ. История, 1, 2006. Р у м б о с, Д. Български преподаватели и ученици в Богословското училище на остров Халки (1844–1903). В. Търново, 2007.

Д. Господинов

ДАМИÀНИ (Damiani), Енрико (28.IV.1892, Рим – 10.XII.1953, Рим) – италиански славист, изследовател на бълг. език и литература, преводач. През 1921 слуша в университета в Падуа курсове по славистика, прави първи опити като преводач. През 1925 излизат първите му преводи на бълг. автори. Посещава България (1927), запознава се с бълг. учени и писатели. Чете лекции (1931–34) в СУ. След 1930 Д. е титуляр на новосъздадената в Римския университет катедра по бълг. език и литература, която ръководи до 1953. Издава „Кратка българска история от началото до наши дни“ (1933) и „Sommario di storia della litteratura bulgara dale origini ad oggi“ („Кратка история на българската литература от началото до днес“), предназначена главно за студенти. Автор на очерци за бълг. писатели: П. Р. *Славейков* (с превод на „Изворът на Белоногата“), Ив. *Вазов*, К. *Величков*, П. П. Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров (с превод на „Слънчева женитба“), Д. Дебелянов и др. Публикува и литературни очерци с по-общ характер: „Българската поезия и проза през време на турското робство“ (1940), „Образът на българската литература“ (1941) и др. Д. се интересува от творческото дело на Ив. Вазов, на когото посвещава изследвания и

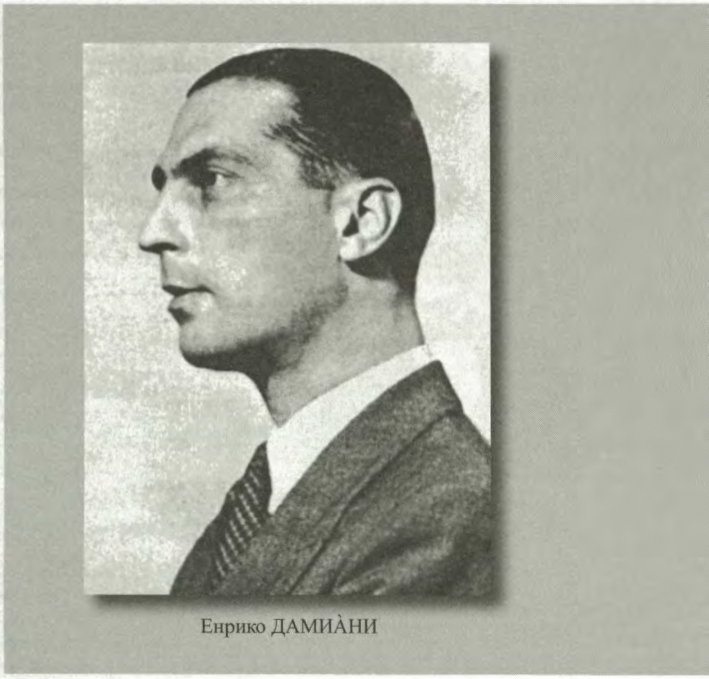

Енрико ДАМИÀНИ

превежда негови творби. Значителен превод на Д. е одата „Кочо“, отпечатана в сп. „Bulgaria“ (1941). Книгата му „Cuore bulgaro“ („Българско сърце“) съдържа седем стихотворения от Вазов. С.г. излиза и антологията „Poeti bulgari“ („Български поети“), в която са включени стихотворения от бълг. поети класици. Д. превежда и произведения от Ал. Константинов, Елин Пелин, стихотворения от Хр. *Ботев*, придружени с предг. Успоредно с бълг литература Д. изучава и бълг. език. Лекциите му за бълг. език в Рим и за итал. език в София са основополагащи за неговите граматики за италианци – „Corso di lingua bulgara“ („Курс по български език“, 1942) и „Италианска граматика за българи“ (1937). Публикува книгата „Un po' di bulgaro“ („Малко български разговор“ , 1940). Издава и две антологии: „Narratori bulgari“ („Български разказвачи“, 1946) и „Antologia della poesia bulgara contemporanea“ („Антология на съвременната българска поезия“, 1950), като включва творби от П. Р. Славейков до Н. Вапцаров. С дейността си Д. допринася за популяризирането на бълг. литература в Италия.

Съч. Vazov, I. Cuore bulgaro: novelle scelte. Roma, 1925. Poeti bulgari. Roma, 1925. Gli albori della letteratura e del riscatto nazionale in Bulgaria. Roma, 1928. I canti di Hristo Botev. Roma, 1931. Изучаването на славянските езици и литератури в Италия. С., 1931. История на италианския език. Прев. О. Балабанова. С., 1935. Италианска граматика за българи. С., 1937. Breve storia della Bulgaria dalle origini ai nostri giorni. Roma, 1939. Bulgaria, Roma, 1939. Poesia e prosa in Bulgaria durante la servit`u nazionale. Roma, 1941. Il volto della letteratura bulgara. Roma, 1941. Sommario di storia della letteratura bulgara dalle origini ad oggi; seguito da: aspetti dello spirito bulgaro riflessi nella letteratura, nella storia, nella cultura. Roma, 1942. Appunti di storia della letteratura bulgara antica. Roma, 1943. Storia letteraria dei popoli slavi (dai tempi più remoti ai nostri giorni). Firenze, 1952.

Лит. Василев, Ст. П. Енрико Дамиани. – Изв. Инст. бълг. литература, 3, 1955. Петканов, Ив. Проф. Енрико Дамиани. – В: Българистика и българисти. Съст. Б. Кастелов, Вл. Симеонов. С., 1981. Раданова-Кушева, Н. Енрико Дамиани. – Съпоставително езикознание, 1992, № 5. Матев, Ив. Близост на духа и характера: Проф. Енрико Дамиани и българската литература в Италия. – Участие, 1993, № 3. Божилова, В. Енрико Дамиани – един забравен приятел на България: По повод 110-г. от рождението. – Библиотека, 2002, № 2–3. Ангелова, А. На приятеля на България. Книги с дарствени надписи в библиотеката на Енрико Дамиани. С., 2013.

Св. Русинова

ДАНОВ, Христо Груев (27.VII.1828, Клисура – 11.XII.1911, Пловдив) – книгоиздател, книжар, просветител, педагог, публицист, писател, общественик. Роден в семейството на абаджия, който умира от чума в Мала Азия. На 6 г. постъпва в килийното училище в Клисура, учи в класното училище в Панагюрище (1841–42) при С. *Радулов*, чрез когото се запознава със съчиненията на В. *Априлов* и Ю. Ив. *Венелин*. Продължава образованието си в Пловдив (1842), но поради липса на средства прекъсва и 4 г. работи при майстор сукнар. Учи в Панагюрище (1847), Копривщица (1848–49) при Н. *Геров*, който му предоставя рус. книги от библиотеката си. През 1849 е назначен за помощник учител в Пловдив и продължава образованието си в класното училище „Св. св. Кирил и Методий“. Учител в Стрелча (1850), където открива първото неделно училище, в Перущица (3 г.). Въвежда *взаимоучителната метода*. Учениците му са деца и възрастни. Учител в Пловдив (1853–56) и в Клисура (1856–58), където основава първото класно училище и първото читалище в града.

Христо Г. ДАНОВ

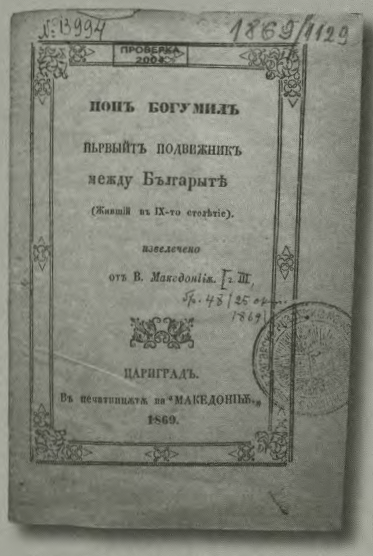

Христо Г. ДАНОВ. „Поп Богумил, първийт подвижник...“, 1869

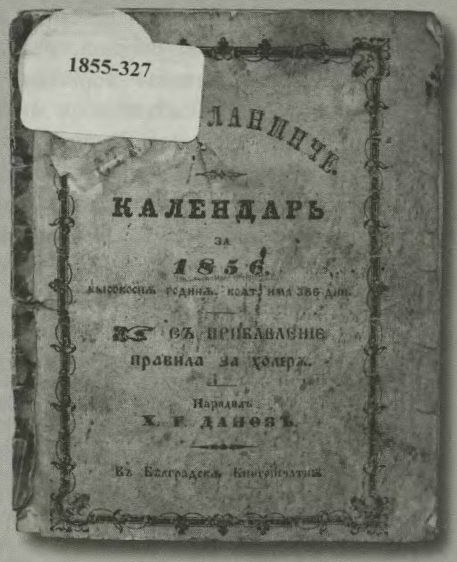

Христо Г. ДАНОВ. „Старопланинче. Календар...“, 1856

Идеята за книгоиздателската дейност у Д. се ражда по време на учителстването му в Пловдив. Първата си книга – календарчето „Старопланинче… за 1856“, отпечатва със свои средства в Белград. През 1857, заедно с Й. (Яко) Трувчев и Н. Бояджийски, основава в Пловдив „Дружествена книговезница“, прераснала по-късно в книжарница. За сътрудници привлича Трувчев, който работи в книжарницата, и Й. *Груев* като съставител на книги и учебници. От 1868 книжарницата е преименувана на „Христо Данов и Сие“. През 1858 издава 8 книги, повечето учебници. Печата ги в Белград и в Будапеща и сам ги разнася по села и градове. Препечатва взаимоучителните таблици на *Неофит Рилски* като значително ги опростява, издава „Табличен буквар“, учебници по аритметика, география, история, физика, анатомия, граматика, философия, логика, църковна история, съставени, преведени или преработени от чужди източници с помощта *С. Ковачев и Сие*). През 1878 книжарницата е пренесена в Пловдив и работи под името на Д. Развива модерна за времето разпространителска мрежа, като използва възможностите на рекламата – рекламира своите издания и новоизлезли бълг. книги в най-четените вестници и списания, в раздела „разпис на книгите…“ в годишните книжки на „Летоструй“, чрез каталозите, които издава. Така стимулира и модернизира книжната търговия и книгоиздаването, подпомага изграждането на национален книжен пазар. По време на Априлското въстание 1876 Д. е арестуван за няколко месеца. След освобождаването му заминава за Свищов, където посреща рус. освободителни войски. Продължава книгоиздателската си дейност в Пловдив. Издава първия следосвободенски в. „Марица“ (1878–85), едно от най-добре списваните румелийски периодични издания.

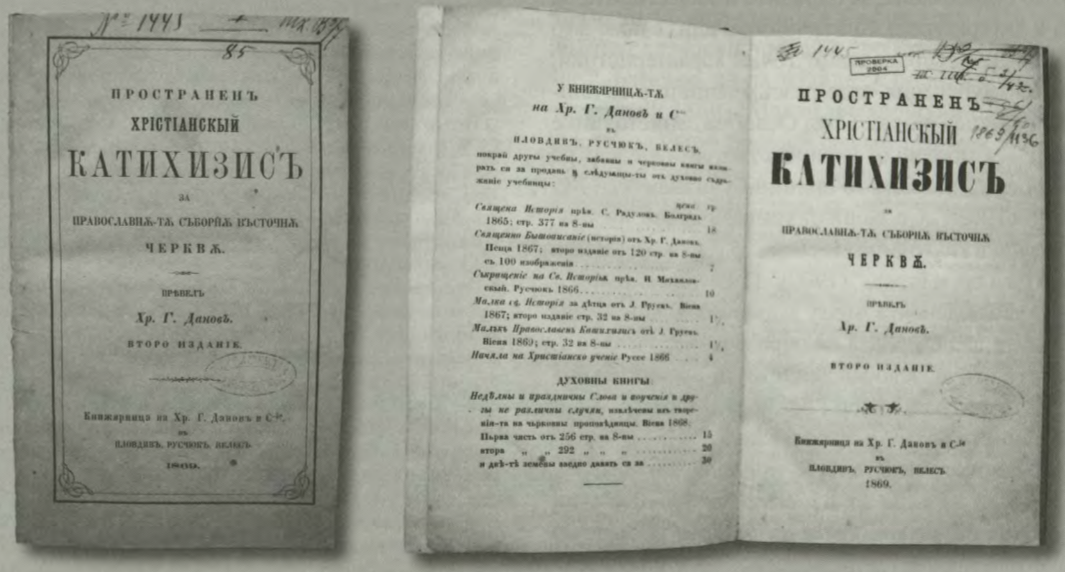
ПРОСТРАНЕНЪ
ХРІСТІАНСКЫЙ
КАТИХИЗИСЪ
ЗА
ПРАВОСЛАВНЫЯ СЪБОРНЫЯ ИЗТОЧНЫЯ
ЧЕРКВИ.
ПРЕВЕЛЪ
Хр. Г. Дановъ.
ВТОРО ИЗДАНІЕ.
Книжарница на Хр. Г. Дановъ и С-ие
въ
ПЛОВДИВЪ, РУСЧЮКЪ, БЕЛЕСЪ.
1869.

„Катехизис“, 1869 – издание на Христо Г. ДАНОВ

на Й. Груев. Отпечатва първите географски стенни карти, предназначени за бълг. училища. През 1867 открива клонове на книжарницата си в Русе и Велес (където има свой представител още от 1859). В неговата книжарница, превърната в общобълг. център за просветна и народополезна дейност, се получават всички бълг. вестници и списания. Д. подготвя много учители и подпомага дейността им. Участва в уреждането на бълг. училища в Сев. България, Тракия и Македония. Изпраща младежи да учат в Чехия и в Хърватия. Издава календар „*Летоструй*“ (1869–76), много популярен сред бълг. *читатели*. През 1874 открива печатница във Виена в съдружие с Я. С. *Ковачев* (вж. *Българска печатница на Янко*

През 1880 открива клонове на книжарницата си в Солун, Русе и Лом. Нар. представител в III ОНС (1882). Кмет на Пловдив (1896–99). Дописен (1881) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1900). През 1905 тържествено се чества 50-г. от книжовната му дейност. През 1999 е учредена национална награда за принос в бълг. книжовна култура на името на Д.

Приоритет в издателското дело на Д. имат учебниците и учебните помагала. Написани ясно и достъпно, те са търсени от ученици и учители. В тях включва материали с моралистично съдържание, в духа на възрожденската учебникарска традиция. Използва фолклорни образци в часовете по четене, на които възлага не само нравствено-възпитател-

ни, но и естетически функции. Д. търси различни форми за въздействие – кратки разкази, описания. Запознава с живота и делото на славянските първоучители св. св. Кирил и Методий. В някои учебници помества раздел по патриотично възпитание – „За обичание отечество“ („Буквар или взаимоучителни таблици“, 2. изд., 1864). В статиите, бел. и съобщенията в „Летоструй“, в предг. към „Теоретическа и практическа числителница“ (1863), към „Малък учебен атлас“ (1865) се изявява като талантлив публицист. Ратува за преодоляване на невежеството – причина за всички неблагополучия. Изтъква като пример напредналите в материално и културно отношение европейски народи. В статиите си очертава насоките и пътищата за организиране на образованието и възпитанието в бълг. училища, на модерни просветни институции – *читалища*, *женски дружества*, неделни училища. Поставя въпроса за женското образование, за църквите и манастирите, за печата и литературата. Критичният анализ в повечето статии на Д. е съпроводен от точни характеристики, примери, наблюдения, като разсъждението е съчетано с увлекателен разказ. След Освобождението пише мемоари – „Спомени от ученичеството ми в Клисура и описание на тамошното килийно училище от 1785 и 1856 г.“ (1905), „Спомени от тригодишното ми учителстване в Перущица (1850–1853)“ (1905), „Нещо из моето житие и битие“ (1909). Те са увлекателни и ценни с наблюденията върху народния живот, с информацията за историята на образованието и книгоиздаването преди Освобождението. Д. превежда (под псевд. Б. Димитров) „Ясен I“ от З. Милковски – един от най-ранните преводи от пол. език.

На Дановото издателство принадлежи заслугата за появата на едни от първите бълг. теоретични ръководства по литература и на трудове по литературно образование: „Ръководство по словесност“ (1874) от Д. *Войников*, „Ръководство по словосъчинение“ (1875) от Т. *Икономов*, „Ръководство по словесност“ (1889) от Д. Мишев и Ст. Костов, „Елементарни понятия за френското стихосложение“ (1889), „Увод в естетиката с оглед на поезията“ (1885) от А. Пошик, превел от чеш. А. *Теодоров-Балан* и др. Издава христоматии по литература, сред които тритомната обширна антология на бълг. и световната литература (1888–89) от Д. Мишев и Ст. Костов, трудове по история на литературата – „История на българската литература“ (1887) от Д. *Маринов*, „Българска литература“ (1896–1902) от Ал. Теодоров-Балан, „История на славянската литература“ (1896) от Й. *Иванов* и др., художествена литература – главно популярни разкази и песнопойки, описание на Татар Пазарджишката кааза (1870) от Ст. *Захариев*, стихосбирките „Майска китка“ и „Гусла“ от Ив. *Вазов*, „Блянове“ от П. П. Славейков, мемоарни произведения, *биографии*, няколко драми, „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски*, под редакцията на А. Теодоров-Балан. Псевд.: Б. Димитров, Един ваш доброжелател. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 289 (Книгоиздателство „Хр. Г. Данов), ф. 22, а.е. 21, л. 8; а.е. 109, л. 7; ф. 174, а.е. 4, л. 91–107; II Д 2249, II Д 2256; ф. 389, а.е. 6, л. 3–4, а.е. 14, л. 1–2; НБИВ–БИА, ф. 2, а.е. 49, л. 1–2, ф. 3, а.е. 55, л. 1–2, а.е. 111, л. 1–2, а.е. 122, л. 1–2, а.е. 124, л. 1–2, а.е. 125, л. 1–2, а.е. 204, л. 1–2, а.е. 769, л. 3–4; ЦДИА, ф. 31, оп. 1, а.е. 19, л. 1–2.

Съч. Старопланинче. Календар за 1856 високосна година, която има 366 дни. С прибавление правила за холера. Нарядил ... Белград, 1856. Пространний православлавний катихизис. Превел ..., а издали И. Г. Трувчев и ... Белград, 1858. Пространна числителница с прибавление приличнити задатци на всяко действие. Нарядил ... Издава ся от съдружеството на Блъгарската книгопродавница в Пловдив. Пеща, 1859. Теоретическа и практическа числителница. Съставил ... Второ издание, съвсем преработено и допълнено. Виена, 1868; трете издание, 1870. Теоретическа и практическа числителница за ученици от средните класове и за самоуци. По най-добрите от тоя вид съчинения, съставител ... Четвърто оправено издание. Виена, 1874. Кратка числителница за малки детца. Нарядил ... Пеща, 1859. Примери за краснописание на български язик. Написал ... Пеща, 1859; 2. изд. (прераб. и доп.), Пеща, 1868, 1872. Пространно священо битописание на цръквата от ветхий и новий завет със 101 изображения. Нарядил ... Пеща, 1859; 2. изд., прераб. със 100 изображения, Пеща, 1867; 1872. Буквар за малки деца. От ... Виена, 1861, 1864, 1866, 1867, 1868, 1874. Буквар или взаимноучителни таблици от ... Пловдив, 1862, 1866, 1868, 1872. Взаимоучителни таблици. 36 табл. на картон в папка. Вена, 1862. Разпис на книгити, что ся намират за продан у книжницата на ... и на съдружеството у Пловдив, Вена, 1862. Пространний християнский катихизис за православната съборна восточна черква [от Филарет Московски митрополит]. Превел ... Вена, 1863, 1869, 1873. Кратък православен катихизис за малки деца. От ... Във Виена, 1863. Кратка свещена история за деца от ..., Вена, 1863. Ясен I. Приказка из българската история [от З. Милковски]. (От полски) превел Б. Димитров. Болград, 1864. Землеописателен учебен атлас в двадесят и четире карти от ... Вена, 1865, 1874. Малък учебен атлас в девят карти. Съдръжание: 1. Гороописатена карта на земното кльбо; 2. Горо- и водоописателна карта на Европа; 3. Карта за Европа в граждански прегляд; 4. Горо- и водоописателна карта на Азия; 5. Карта на Азия в граждански прегляд; 6. Африка в граждански прегляд; 7. Северна Америка; 8. Южна Америка; 9. Австралия и Великий океан от ... Пловдив, 1865. Разпис на книгите що се намират за продан у книжарницата на ... и друж. в Пловдив. Цариград, 1866. Четанка от ... Вена, 1866. Наръчна сметачка на лесно пронамирание стойността на едно купено или продадено нещо и за преместване лихвата на известна майка (капитал), дадена с определена десятнина и за известно время. Вена, 1867. Втора четеница за ученици в средни училища с 25 изображения. Събрал и нарядил ... Виена, 1868, 1870, 1872, 1874. Разпис на новопечатаните учебници, що ся намират за продан в книжарницата на ... и сие Пловдив, Русчюк, Велес. Виена, 1875. Часослов во употребление святия православния церкве восточнаго вероизповедания. Виена, 1875. За теб, мили роде. Избрани статии, спомени и писма на ... по случай 150 г. от рождението му. Подбор и ред. П. Величков. Пловдив, 1978. Пловдив в техните спомени. Съст. Ю. Николова. Пловдив, 2009.

Лит. К а р а в е л о в, Л. Нашата книжевност. – Свобода, № 7, 1869. Юб. сб. „Христо Груев Данов“, Пловдив, 1905. Б а р у т ч и й с к и, Ив. Христо Г. Данов. Биогр. очерк. Пловдив, 1905. Б о б ч е в, И. С. Христо Г. Данов. Живот и народнопросветна деятелност. С., 1905. К а р а г ю л е в, Кл. Книжовни трудове и език на Хр. Г. Данов. С., 1905. Р а ч е в, Д. Христо Груев Данов. С., 1929. П е т к а н ч и н, В. Христо Груев Данов. Пловдив 1933. А т а н а с о в, Т. Христо Г. Данов. С., 1938. Т а р и н с к а, Ст. Хрис-

то Данов. – В: Бележити българи. Т. 3. С., 1969. Паскалева, В. Христо Г. Данов. – В: Будители на нацията. С., 1969. Боршуков, Г. История на ..., 306, 326–228. Начев, В. Баща на българската книга. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Динеков, П. Христо Г. Данов и българската литература. – В кн. му: Литература и култура. С., 1982. Христов, М. Христо Г. Данов. – Читалище, 1982, № 5. Михова, Л. 1. Календарите на Драган Манчов и Христо Г. Данов. – В: Училищната книжнина в България през XIX век. Пловдив, 1994; 2. Българските календари. Пловдив, 1995, с. 12, 16, 54–57, 67, 72–73, 82, 90, 94 и др. Ковачева, Н. Учебниците по четене, съставени от Хр. Г. Данов, и традициите на възрожденското школско четиво. – В: Училищната книжнина в България през XIX в. Пловдив, 1995. Балчев, Вл. Първата реклама и проучване на книжния пазар е направил Христо Г. Данов. – Марица днес, № 202, 1998. Бучкова, М. Дановите карти „отварят" Европа. (Първооткриватели) – Пак там, № 274. Рудински, Хр. Христо Г. Данов – първият истински книгоиздател. – Родна реч, 1998, № 8. Емануилова, Е. 1. Светата пловдивска троица. 175 г. от рождението на Найден Геров и 170 г. от рождението на Йоаким Груев и Христо Г. Данов. – Приятелство (Пловдив), № 3, 1998; 2. Дановите места в Пловдив. – Тракийски вести (Пловдив), № 36, 2000. Димитров, Д. Аритметиката на Христо Г. Данов „Кратка числителница за малки деца". – Начално образование, 1999, № 2. Хаджиниколова, Е. Книжарите на Хр. Г. Данов във Вардарска Македония и обществения живот в областта (70-те години на XIX в.). – Македонски преглед, 1999, № 2. Илиева, А. 1. Книжарницата на Христо Г. Данов и дейността на пловдивския революционен комитет. – Год. Бълг. възраждане. 2, 1999; 2. За Христо Г. Данов и разпространението на европейските влияния в Пловдив през Възраждането. – В: Доклади от научна конференция „Европейски влияния в Пловдив, VIII – средата на XX век". ГИМ Пловдив, 2001. Жечев, Н. Документи за началната история на българския следосвобожденски печат. – Год. Бълг. възраждане, 3, 2001. Абаджимаринова, Р. Печатната реклама на книгата през Българското възраждане. – ГСУ, Ф-т журналистика и масова комуникация, 9, 2002. Христо Г. Данов. Патриарх на българското книгоиздаване. Съст. В. Денев. Пловдив, 2003. 100-те най-влиятелни българи в нашата история. Съст. А. Пантев, Б. Гаврилов. 2. доп. изд., 2003.

Л. Михова

ДАРИТЕЛИ – лица или институции, които безвъзмездно предоставят изцяло или частично своя собственост в полза на други лица или обществени организации. През Бълг. възраждане дарителството се осъществява в различни форми: ктиторство (дарения за църкви, манастири), благотворителство или иждивителство (подпомагане на бедни и безпомощни), пожертвователство, благодетелство, спомоществователство (вж. *Спомоществователи*). Д. са от всички социални слоеве – по-заможните обикновено даряват материални блага (земи, сгради, пари, вещи, книги), а по-бедните – нематериални (доброволен безвъзмезден труд, авторски права). Родолюбив пример дават висши бълг. сановници на тур. служба като Ст. *Богориди*, дарил конака и двора си край Босфора за построяване на бълг. църква. Голям принос за развитието на дарителството имат едрите търговци в чужбина с кантори в Букурещ, Брашов, Одеса, Москва, Виена, Лайпциг, които благодарение на контактите си с външния свят по-добре разбират необходимостта от подпомагане на стремежа към изравняване с напредналите страни. Едрите търговци, бегликчии, лихвари от бълг. земи следват техния пример и се изявяват като Д. в различни сфери – главно в просветното и църковното дело. Важен фактор за разрастването на дарителството е появата и утвърждаването на редица самоуправляващи се църковни и светски общности – *настоятелства*, дружества, братства. Професионалните сдружения (еснафи) често са основни Д. при строителството на обществени сгради – църкви, училища, *читалища*, заделят и значителни суми за подпомагане на дейността им. Духовенството прави дарения предимно за ремонт и изографисване на храмове, за купуване на църковни книги; дълго време църковните каси поемат разходите за училищата, преди учебните заведения да се обособят. Учителите участват в масови дарителски акции със скромни дарения – повече като спомоществователи на учебници, книги и периодични издания, които често подаряват на училища и читалища. Въпреки незавидното си материално състояние, те понякога работят без заплата (напр. С. *Филаретов* в София през 1858–59) или даряват авторски права на свои книги (Д. *Войников* на Р. *Блъсков*, за да издаде „Сборник от разни съчинения", 1860). Макар и малобройно, лекарското съсловие също прави значими дарения – П. *Берон* изпраща помощи на десетки училища, Н. *Пиколо* завещава големи суми на училища и църкви, Ив. *Селимински* – за училището в Сливен и за стипендии. Печатари, книгоиздатели и книжари често даряват книги на училища и читалища и поставят основите на много библиотеки. Дарителството има дълга традиция в бълг. общество, особено при църковните дарения – в Царския поменик на Зографския манастир в Атон са записани ок. 70 000 имена на Д. Проявява се в различни сфери – просветно и църковно дело, борба за църковна независимост, революционно движение. Вземането на решение за дарение е самостоятелно или подсказано – с пример, покана, призив, молба. Мотивите на Д. са разнообразни: родолюбие и човеколюбие; стремеж да се подпомогне родното място; за увековечаване на името на Д; поради липса на наследници или опасност от разпиляване на имуществото; за спечелване на почит и уважение – в читалищата е въведено т.нар. „благодетелно членство", имената на Д. се записват в отделни списъци, споменават се в църква или се публикуват в печата, с което се придобива обществен престиж.

Лит. Велев, С. Златна книга на дарителите за народна просвета. 1. Пловдив, 1907. Йорданов, В. Дарители по народната ни просвета: Биографични бележки. 1. С., 1911. Пашев, Г. Ст. Златна книга на дарителите за народна просвета. 2. С., 1923. Ковачев, М. Българските ктитори в Света гора (истор. очерк, изследвания и документи). С., 1943. Лечев, Д. 1. Дарителството през Възраждането. Шумен, 1993; 2. Златна книга на дарителството в Шуменски край. Шумен, 1998. Величкова, Цв. Скром-

ният принос на първите дарители за развитието на българската наука. – Сп. БАН, 1994, № 1–2. Хаджи Гьока Павлов. Юбилеен сб. Пловдив, 1996. Дарове и съкровища: Духовна приемственост на Балканите. Благоевград, 1998. Дарителството във Великотърновския край. В. Търново, 2000. Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI – началото на XX век). С., 2003. Българското дарителство – история, съвременност и перспективи: Национална научна конференция, Карлово, окт. 2002. Карлово, 2003. Радкова, Р. За самоиздръжката на българската култура през Възраждането. – В: Пари, думи, памет. С., 2004. Капралова, Н. 1. Дарители и дарени. – Литературен форум. 150 години от рождението на Константин Величков. Юб. вестник, 2005; 2. Дарителството и спомоществователството през Възраждането. – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сб. в чест на Румяна Дамянова. С., 2009. Личността между усилието и резултата в утвърждаването на българската градска култура. Т. 4. С., 2007. Възраждането, дарителството и българските музеи. Карлово, 2008. Узунова, М. 1. Дарителство и будителство през Възраждането и през първите десетилетия след Освобождението в България. – Литературен свят, 2008, № 4; 2. Весели и причудливи дарители през Възраждането. – Минало, 2010, № 3. Гечева, К. Дарителите на габровските училища 1852–1946 г.: документален

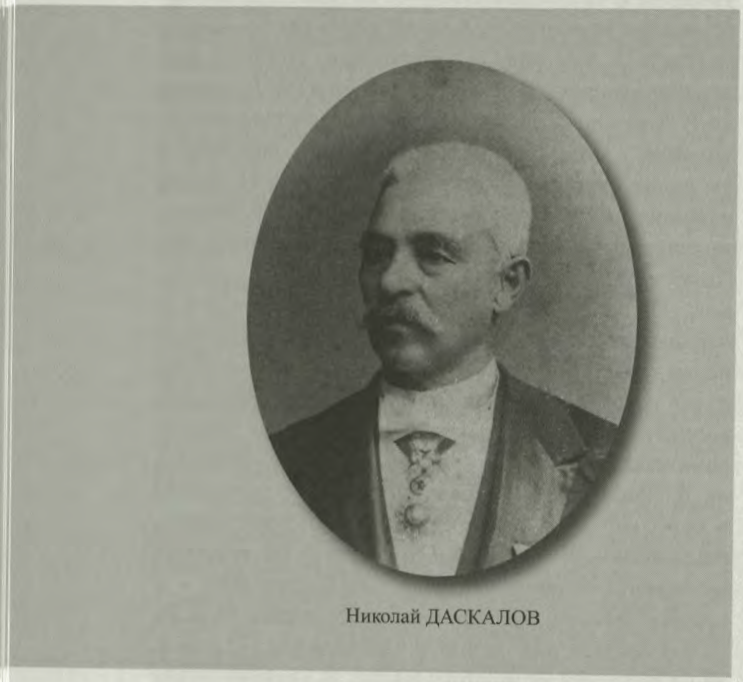

Николай ДАСКАЛОВ

сборник. Ч. 1. Габрово, 2009. Благодетелят на Копривщица – Хаджи Ненчо Палавеев. С., 2009. Живков, Ц. За теб, мили роде! С., 2011.

Д. Господинов

ДАСКАЛОВ, Николай Георгиев (1834, Самоков – 1900, София) – преводач, обществен и културен деец. Произхожда от семейство на свещеник. Учи във *взаимното училище* в Самоков (1841–48), в Търново (1851–56) при Н. *Михайловски*, в Херсонската семинария в Одеса (1857) и в Киевската духовна академия (1858–60) на издръжката на Търновската община и Одеското бълг. настоятелство. Участва във въстанието на капитан дядо Никола (1856). Секретар в рус. консулство във Варна (от 1860). Д. е сред организаторите за сформиране на Бълг. опълчение (Плоещ, 1877). След Освобождението заема висши административни длъжности: вицегубернатор на Русе и на Тулча (май – дек. 1878), председател на Варненския губернски административен съд (1879), кмет и помощник-кмет на София (1881, 1887–88). Депутат в УС (1879). В превода му на съчинението на Ю. И. *Венелин* „О зародыше новой болгарской литературы“ се съдържат и бел. за излезли бълг. книги. Материали в: ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 29.

Съч. О поникванье новобългарския письмености. Разсуждение Юр. Венелина 1835, побългарено... самоковцем. Цариград, 1860.

Лит. Некролог. – Бълг. сбирка, 1901, № 1, с. 80. Дъновски, К. Спомени. Възраждането на българщината във Варна. – Изв. Варненското археологическо дружество, 4, 1911, с. 17. Архимандрит Инокентий. Материали за историята на града Варна. – Варненски общински вестник (Приложение), № 215, 1929. Тонев, В. Няколко документа за въстанията в Търновския край през 1862 и 1876 г. – Изв. Окръжния истор. музей, В. Търново, 5, 1972. Цанев, Д. Български преводи и преработки на руски и чешки трудове в началото на XIX в. – Векове, 1979, № 1. Степанова, Л. Вклад России в подготовку болгарской национальной интелигенции. М., 1981, с. 59, 155, 204. Налбантова, Е. Одеса в българската история и литература на XIX в. Одеса, 2006, с. 90.

К. Михайлов

ДАСКАЛОВ, Стамат Иванов (10.II.1825, Ст. Загора – 28.XII.1900, Самоков) – словослагател, печатар, издател, преводач, книжар. Учи в Ст. Загора при баща си – даскал Иванчо. Установява се в Цариград, където работи в печатницата на „Цариградски вестник“ (1848–65) отначало при Ив. *Богоров*, после при Ал. *Екзарх*. Става неин собственик (1863–65) и издава в. „Съветник“ (редактори Н. *Михайловски* и Т. *Бурмов*). През 1866 продава печатницата си на П. Р. *Славейков* и отново става печатар – тя се нарича „Македония“. В нея се издават в. „Гайда“ и „Македония“. Участва в отпечатването на в. „Турция“, „Шутош“ и „Зорница“ (орган на Британското библейско общество). След Освобождението се установява в Самоков и става уредник на Евангелистката училищна печатница.

Д. участва в отпечатването и издаването на най-значителните цариградски вестници; подпомага Ал. Екзарх, П. Р. Славейков, Н. Михайловски. Превежда материали от грц. периодичен печат за вестниците, в които работи. Оставя и една подписана статия относно църковната борба от времето на острото противопоставяне между бълг. дейци и фенерската грц. политика („Турция“, № 27, 31, 1866).

Лит. Кутинчев, Ст. Печатарството в..., 56–58.

К. Михайлов

ДАСКАЛОВ, Христо Кънчев (1820/1821, Трявна – 1862, Бейрут, Ливан) – лекар, общественик, публицист, преводач. Произхожда от знатния тревненски род на Кънчо Даскала от XVIII в. Дядо му, хаджи Христо Кънчев, се оженва за Бона – сестра на В. *Априлов*; двама от синовете му заминават за Русия и с подкрепата на Априлов се занимават със стопанска дейност, а другите двама – Кънчо и Никифор, остават в Трявна и техните синове Д. и Христо Никифоров Даскалов (1843–1917) се отдават на културно-просветна и публицистична дейност. В своята „Автобиография" (НБКМ–БИА, ф. 129, частично публикувана) Хр. Н. Даскалов подробно описва перипетиите по утвърждаването на рода и неговия принос към културно-просветния живот на XIX в. Д. учи първоначално в Трявна. В брошурата си „Возрождение болгар..." описва идването в града на П. *Сапунов* с намерение да се построи едно „народно училище", в което да преподават българи, получили по-високо образование. За това време (1833–34) Д. пише: „Возрождение уже началось в центре Болгарии". Сапунов взима със себе си във Влашко (Букурещ) 5 момчета, за да получат по-високо образование, сред тях е и Д., който завършва с отличие и продължава образованието си в Одеса в Ришельовския лицей (1851) със стипендия като „възпитаник на император Николай". Там учи заедно с Н. *Геров*. По донос срещу него Д. е арестуван и изгонен от Русия. Работи в редакцията на „Цариградски вестник", поканен от Ал. *Екзарх*. След конфликт между тях Д. отива отново във Влашко. По време на Кримската война 1853–56 е преводач в генералния щаб на рус. армия – владее рус., грц., фр., итал., англ., рум.; за заслуги е награден с медал. След войната е студент по медицина в Москва, завършва медицинското си образование в Санкт Петербург (1858) с разклатено здраве. Приема да стане практикуващ лекар в Търново, но скоро отново се връща в Русия; заема дипломатически постове – секретар на рус. генерален консул в Белград (1858–59), в Азиатския департамент в Санкт Петербург. Според публикацията на Т. *Шишков*, Д. е уволнен, защото не приема политиката за изселване на българите в Русия, свързва се с Г. *Раковски* и Теодосий *Икономов* и има отношение към създаването на брошурата „Преселението в Русия или руската убийствена политика за българите" (1861). Сериозно болен, Д. заминава за поредно дипломатическо назначение в Бейрут (1861–62) с надежда за лечение, но там умира „40–41 годишен" (според Т. Шишков).

Христо ДАСКАЛОВ

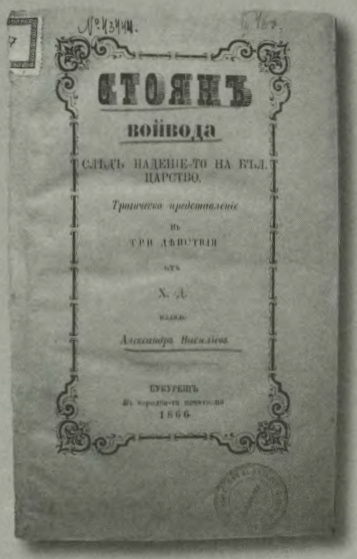

Христо ДАСКАЛОВ.
„Стоян войвода", 1866

Културната дейност и публицистичните прояви на Д. са белязани със знака на изявен патриотизъм. Той е сред учредителите, заедно с Л. *Каравелов*, В. *Попович*, К. Миладинов и др., на Московската бълг. дружина (1857) и неин председател. В публикациите си в рус. периодичен печат Д. активно защитава националните бълг. интереси срещу грц. политика: „предстои да се борим за нашата църковна независимост с фанариотите, без която ние много още ще теглим под двойно иго – политическо и духовно" (Т. Шишков, с. 354). Публикува в „Русская беседа" (1858, № 15) полемичния текст „Возрождение болгар или реакция в Европейской Турции" (преведен с кратък коментар от М. Москов в сп. „Духовна кул-

тура“, 1929, № 41; 1930, № 42), който предизвиква „рязък отпор“ (Л. Минкова) у някои представители на рус. интелигенция. Д. се изявява като силен публицист, развива идеята, продължена с публикацията на Р. *Жинзифов* във в. „Ден“ (1861), че рус. народ – „православен и съплеменен на българите“, трябва да познава борбата на своите „южни събратя“ и заплахата от „гръцките фанариоти“, с патетика заявява, че е време „да се запознаем отблизо един друг“. В Търново (1858) Д. успява да влезе в черквата „Св. Четиридесет мъченици“, превърната от турците в „Каван-баба теке джамиси“, открива надписите върху колоната на Омуртаг от ок. 825 и на Иван Асен II от 1230, което става един от най-значимите културноистор. факти на XIX в. Намира и житието на Теодосий Търновски, публикувано (1860) от О. М. *Бодянски*. За това съобщава с публикацията „Открытия в Тырнове, древней столице болгарской. Письмо к О. М. Бодянскому“ („Чтения императорского Общества истории и древностей российских,“ 1859, № 2, Материалы славянские 3–30) и предизвиква сензация (сред откритията си Д. споменава: „тук аз намерих и една анаграма“, но за нея няма повече сведения). Има неиздадено стихотворение „Към българските клеветници“ (1844–45) по подобие на Пушкиновото „Клеветникам России“; превежда „Оруженосецат Наполеонов“ от Кс. дьо Местър („Цариградски вестник“, № 115–117, 1853); включена е и в книгата на П. *Кисимов* „Повести сравнения“ (1853). След смъртта му в Букурещ излиза драмата „Стоян войвода след падението на българското царство. Трагическо представление в три действия от Х. Д.“ (1866), но авторството на Д. се оспорва с твърдението, че драмата е на Д. *Войников* (Ст. *Каракостов* и др). Материали в: НБКМ–БИА, ф. 129, а.е. 66, л. 30; ЦГА – М., ф. 418, оп. 273, д. 78, л. 1.

Съч. Возрождение болгар или реакция в Европейской Турции. М., 1858.

Лит. Ш и ш к о в, Т. Н. Д-р Христо Даскалов. Спомен. – СбНУ, 8, 1892. К а з а с о в, Д. Трявна. С., 1962, 48–49. К а р а к о с т о в, Ст. Българският възрожденски театър на ... Б о г д а н о в, Ив. Трявна през Възраждането. Истор. принос. С., 1977, 62–63, 128–129. М и н к о в а, Л. 1. Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане. С., 1978; 2. Българските възрожденци в Русия. С., 2005. Български автори в руския периодичен печат (1854–1864). Издирила и подготвила за печат Цв. Унджиева. С., 1982. А р е т о в, Н. 1. Жажда за наука. – Читалище, 1988, № 2; 2. Преводната белетристика от първата половина на XIX в. С., 1990, с. 185. М и н ч е в, М. Славейкови гнезда. Книжовници и писатели от Трявна. Антология. Био-библиография. Габрово, 1997, 74–77. Н а л б а н т о в а, Е. Одеса в българската история и литература на XIX век. Одеса, 2006.

Р. Дамянова

ДАСКАЛСКА ПОЕЗИЯ – стихотворна продукция, утвърдила се през 40-те–50-те г. на XIX в., представителен вид поезия за периода. Получава разпространение в периодичните издания („Цариградски вестник“, „Читалище“, „Училище“ и др.) *и в песнопойките*. Типични автори и текстове на Д.п. са: Ст. *Изворски* („Не ставало стихове на български език“), Кр. *Пишурка* („Песен на ломското новосъставленно училище и на испитанието му“), Н. *Икономов* („Разградската тазгодишна зима“), *Онуфрий Попович* („Песен на българската църква в Цариград“), Ст. Василев („Лицето на Жеравна“), Ан. *Гранитски* („Отправление към болгарското юношество“), Й. *Джинот* („Плач на скопското училище многотрудное“), М. Николов („Село Сопот и град Враца ся разговарят помежду си като брат и сестра“), П. *Протич* („Биляринът“), Н. *Йованович* („Любов к султану от подданниците му“), П. Р. *Славейков* с някои свои стихотворения („Търновски вторий пожар“) и др. Като Д.п. обикновено се приемат произведения, писани от учители, и/или стихотворения на училищна тема. Обемът на понятието и тематичният обхват е по-широк, защото включва редица важни за общността събития – изграждане на църкви, строеж на болници, посещения на високопоставени лица, разпространение на болести, природни бедствия, пожари и пр. Д.п. се характеризира с възпоменателност, писмено фиксиране на случаващото се, с което е своеобразен продължител на традицията на летописните бел., без да има пряка връзка с тях. Близка е и до т.нар. „стихотворения по повод“, вдъхновени от реални събития. За Д.п. белег на литературна престижност е не художествената условност, а детайлното и точно отразяване на действителността. Посочват се конкретни селища и лица, описват се „достоверни“ ситуации, вмъкват се публицистични фрагменти. Стиховата организация на Д.п. представлява неметричен стих с вариращa дължина, като знаците за поетичност са графично оформеният стихов ред и съседната граматична рима. По съдържание се вписва в полето на ангажираната литература, доколкото проявява непосредствено отношение към обществените и политическите проблеми. Поради социалния си ангажимент тя често има полемичен характер. Чрез нея се разискват актуални езикови, просветни, културни и църковни въпроси. Огласяват се споровете около изграждането на книжовния език, дебатите между „традиционалисти“ и „новатори“ по отношение на методите на обучение, отхвърлят се обвиненията в „непоетичност“ на бълг. език и др. Д.п. въвежда мотивите за просветата, прогреса, необходимостта от гражданско възпитание на младото поколение, съобразяването с обществения интерес, които са своеобразен отзвук на популярни просвещенски идеи. Субект на поетическия изказ е активният социален човек, гражданинът, като заслуга е утвърждаването на неговата фигура в публичното пространство. Още към средата на XIX в. Д.п. е пародирана от друго популярно явление – „вакхи-

ческата поезия“, която противопоставя на просветителските мотиви своя хедонистичен модел на света. По-сериозни критики получава през 60-те–70-те г. на XIX в. от идеолозите на нацията, които я възприемат като чужда на освободителната кауза. Особено неприемливи са изразените верноподанически чувства в Д.п. (образът на султан Абдул Меджид I, представен като реформатор и инициатор на прогреса в империята). Още преди Освобождението Д.п. е изтласкана в литературната периферия – пред текстовете с просветителско и гражданско съдържание се предпочитат творбите, утвърждаващи националната идея. Възприема се като отживелица – критикуват се интерпретираните от нея теми, стилът ѝ, стиховата ѝ огранизация, несъзвучна с наложилия се силаботонизъм. Поради това Д.п. традиционно е оценявана като поетическо бездарие.

Лит. П у н д е в, В. Първи стихотворци. С., 1925; 1939. П е н е в, Б. История на... Т. 2. Т о п а л о в, К. 1. Възрожденската поезия [Предг.]. – В: Българска възрожденска поезия. Подбор и ред. К. Топалов. С., 1980; 2. По някои проблеми на поетиката на възрожденската поезия. – В: Проблеми на българската възрожденска литература. С., 1983. Д а к о в а, В. Просвещенски имперсонализъм и лирически герой в ранната българска възрожденска поезия. – ГСУ. Ф-т славянска филол., езикознание и литературознание, 83, 1990. Л е к о в, Д. Поезия. Първи стъпки – даскалска поезия. – В кн. му: История на ... Т. 1. А л е к с и е в а, А. 1. Даскалската поезия в модусите на срама и страха. – Бълг. език и литература, 2004, № 5; 2. Поетически маргиналии на Възраждането: даскалската поезия. – В: Маргиналното в/на литературата. С., 2011; 3. Българската поезия от 40-те и 50-те години на XIX век. Роли на субекта. С., 2012.

А. Алексиева

ДАЦКОВ, Георги Пенчев (ок. 1848, Разград – 1873, Ловеч) – учител, публицист, театрален деец. Учи в Разград и в Шумен, завършва *Робърт колеж* в Цариград. Служител в англ. компания, която строи и поддържа жп линията Русе – Варна. Учител в Тулча (1869), Лясковец (1870), Търново (1870), Силистра (1871–72), Ловеч (1872). Преподавател по фр. и тур. език и свещена история. Деен член на силистренското театрално дружество, в което по негово време е поставена „Многострадална Геновева“. Умира от холера.

Автор на статиите „Една забележка“ („Македония“, № 76, 1870), в която разглежда проблема за големите сватбени разноски и последиците от тях за обществото, „Що правят хората, а що ние“ („Македония“, № 13, 1871), посветена на неизбежността на напредъка, на бързото време, в което живеем и на изостаналостта на бълг. образование, „За калугерството“ („Слава“, № 6, 7, 10, 1871), в която поставя въпроси на религиозния морал. Материали в: НБКМ–БИА, II А 1769, II А 2297.

Лит. Ч а у ш о в, Сл. Учебното дело в Силистра преди Освобождението. – В: Силистра и Добруджа, Т. 1. С. 1927, 271–272. И ш и р к о в, А. Учители и учителки в Ловеч преди Освобождението на България от турско владичество. – В: Ловеч и Ловчанско. 3. С., 1931, с. 128. М и н е в, Д. Град Лясковец, Варна. 1944, с. 111. Д р а г а н о в а, Т., Й. Д и м и т р о в. Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. – Год. музеите Сев. България, 7, 1981, с. 123.

Н. Капралова

ДЕБЕЛЕЦ – село (дн. град) на 7 км югозап. от В. Търново. Археологически находки сочат, че по тези места е имало селища още от римско време, последното вероятно опожарено по време на обсадата на Търново от турците. През XVII в., с идването на Дебелцалъ бей и селяните му (30 бълг. семейства) от с. Дебелцово, Севлиевско, е наименовано Д. През 1700 в Д. има 80 бълг. къщи, без църква и училище, тъй като повечето от българите са малоимотни и ратаи без народностно самосъзнание. При преминаването си през селото през 1871 Ф. Каниц преброява 230 бълг. семейства с 1160 жители и само 28 тур. семейства с 400 души. През 1834 българите получават разрешение и изграждат църквицата „Св. Марина“, осветена на 17 юли с.г. През 1862 се строи по-голямата църква „Източник Св. Богородица“. Съхранени са имената на почти всички свещеници. До 1830 децата на по-заможните родители ходят на училище в Търново или околните села и манастири. През 1830–33 първи килиен учител е даскал Драган, следван от Димо Мирдански – 1837–39, Генчо Дряволията – 1845–46, Михаил Георгиев – 1847–49, Тодор Минчев – 1851–55, Тодор Стойчев – 1851–60 и др. През 1844–45 за два месеца учител в селото е и П. Р. *Славейков*. Обучението се извършва в пристроена стая към църквата „Св. Марина“, по-късно се построява килийно училище при църквата „Св. Богородица“, в което се преподава през 1858–79, а ново голямо училище е построено през 1876–79. Преходът от килиен към нов тип обучение започва Дочо Ганчев Йочевски през 1871, но завършва напълно след Освобождението. Тогава е основано и читалище „Съгласие“ (6 апр. 1887).

Лит. Юбилейна книга за с. Дебелец. 1887–1937. 1. Читалище. 2. Църква и училище. 3. История. По случай 50-годишнината на Дебелецкото читалище „Съгласие“. В. Търново, 1938. С т а н е в, Н. История на Великотърновската предбалканска котловина. Селата Присово, Пчелище, Церова Кория, Къпиново, Миндя, Мариино, Плаково, Големаните, Килифарево и Дебелец. В. Търново, 1942; 2. изд., 1993. 21 очерци за заслужили граждани на град Дебелец Съст. Р. Бонев. В. Търново, 2007.

Д. Господинов

ДЕБРЕНСКИ, Нестор Д. (неизв. – неизв.) – автор или преводач-побългарител на пиесата „Цветана“. Поставя я в бълг. училище в Браила през 1873. Тя е превод на комедията „Покондирена тиква“ („Надутата тиква“, 1838) от Й. Ст. Попович, в която се осмиват европейските модни облекла и се отдава предпочитание на патриархалния ред в обществото.

Съч. Цветана. Смешно позорище в две действия. Съставено от ... Браила, 1873.

Лит. Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър на..., 373–375. Иванова, Н. Възрожденската преводна драматургия и история на новобългарския книжовен език („Покондирена тиква“ от Й. Ст. Попович). – Съпоставително езикознание, 1990, № 4–5. Димова, В. Йован Стерия Попович (Јован Стерија Поповић) 1806–1856. – В: Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 6. С., 2004.

К. Михайлов

„ДЕВЕТНАДЕСЕТИ ВЕК“ – вж. *„Век“*.

ДЕВИЧЕСКИ МАНАСТИР „СВ. ВЪВЕДЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ в Калофер – основан през 1881, наследник на девическите метоси, които съществуват в Калофер през XVIII и XIX в. Сведенията за основаването на метосите са малко поради разоряването и опожаряванията на града от кърджалиите (1799 и 1804) и през 1877. Не е известно кога точно е създадено първото девическо монашеско общежитие. В началото на XVIII в. в Калофер пристига рилският таксидиот монах Доротей. Скоро след това е построена църквата „Св. Петка“ (ок. 1714, дн. „Св. Архангел Михаил“). Първите девойки монахини в града – Мария и Рипсимия – се обръщат към Доротей за съдействие и ръководство. Той ги посвещава в монашество и ги настанява в заеманата от него стаичка, като сам се премества в новопостроената за него стая училище. Първите монахини нямат специален храм и участват в богослуженията при църквата „Св. Петка“. След като броят им става 15, някои от тях се отделят и полагат основите на първия девически метох в града – т.нар. Долен метох, създаден според записките на Е. *Кърпачев* през 1730. Към 1738 се основава вторият метох, наречен Горен метох, и малка църква – „Въведение Богородично“. За третия метох – „Св. Троица“, се предполага, че съществува преди 1835. Последен е основан Малкият метох (през 1870 във в. „Право“ и в „Летоструй“ се споменават четири девически метоха в Калофер). По време на кърджалийските нашествия Горният и Долният метох са разрушени. Някои от монахините ок. 10 г. живеят в Карлово, след което се завръщат в Калофер. Горният метох е възстановен към 1813, а през 1862 е прочут вече с просветените си калугерки и учителки, възобновен е с помощи от Русия, с дарение на игумения Евпраксия и с подкрепата на калоферските първенци. Със съдействието на Н. *Геров* за Одеса и Киев заминават две монахини. Донасят дарения на ценни книги и предмети за богослужението. В Киевската Лавра монахините се срещат и с Й. Соколски, който преди това е игумен на Калоферския мъжки манастир. Монахините от Долния метох също възстановяват храма – със средства от Сърбия и с дарения, като след възобновяването метохът и църквата носят името „Св. Безсребърници“. По време на Априлското въстание 1876 метосите отново са опожарени. След Освобождението оцелелите монахини решават да възстановят метоха с църквата „Въведение Богородично“ и създават Д.м.„С.В.Б.“. Монахините от Калофер поддържат връзки с девическите манастири в Киев, Санкт Петербург, Москва и Белград. Те водят активна

ДЕВИЧЕСКИЯТ МАНАСТИР „СВ. ВЪВЕДЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ в Калофер днес

кореспонденция с Н. Геров, който им съдейства за създаване на контакти с рус. девически манастири и с видни личности. Някои от монахините са близки родственици на известни книжовници, учители, борци за политическо освобождение: игумения Евпраксия Гешова е дъщеря на Д. Ив. Гешов и първа братовчедка на Ив. *Богоров*; Макрина Пеева е сестра на Иван Пеев, участник в четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа; Мария (Евпраксия) Попович е дъщеря на Р. *Попович* (и племенница на Евпраксия Гешова), монахиня Екатерина Недева (Нектариева) е сестра на Кирил Нектариев и на Ана Недева – майката на Б. *Петков*, монахиня Анисия е племенница на *Онуфрий Хилендарски*, монахиня Теодосия е от видната фамилия Караминкови. Монахиня Ефросиния Цочева укрива В. *Левски* и участва в ушиването на знамето на Карловския революционен комитет.

Монахините от девическите метоси се славят с високата си образованост. Учат при учители като Р. Попович и Б. Петков, някои продължават образованието си в Русия благодарение на частни благодетели, а след 1862–64 и с помощта на славянофилските комитети и благотворителни общества. Сред рус. възпитанички са Макрина, Харитина, Евдокия, София, Мария Радкова (послушница). Те се обучават главно в училищата на киевските девически манастири, но също и в известния Алексеевски девически манастир в Москва, в Сърбия – в Белградската държавна девическа гимназия (монахините Евгения *Бояджиева* и Теодосия Стоянова). Съдействат за изпращането на момичета да се учат в Русия и в Сърбия – Лала хаджи Несторова след завръщането си от Москва става учителка в Ст. Загора. Ив. Д. *Шишманов* отбелязва, че „Девическият метох в Самоков и Калоферският женски манастир ще се смятат за люлка на женското образование у нас". За килийните училища към девическите метоси споменава за първи път К. *Фотинов* в сп. „Любословие". Тези училища, които съществуват от втората половина на XVIII в., благоприятстват развитието и на светското женско образование. Първата бълг. светска учителка – Анастасия Димитрова от Плевен, получава образование в една от килиите на Горния метох и после открива в родния си град първото светско девическо училище, което подготвя учителки. Р. *Казалийска*, първата народна будителка в Смолян и в Родопския край и възпитаничка на манастира, през 1842 открива първото бълг. училище в Райково (дн. квартал в Смолян). Една от учителките в основаното през 1856 от С. *Доброплодни* първо класно девическо училище в Шумен е Мария Бацарова от Калофер, възпитаничка на Долния метох, тя е и първата бълг. учителка във Варна. Калоферските монахини учителстват не само в Калофер, но и в други селища – Карлово, Габрово, Ст. Загора, Шумен, Казанлък (в Габрово и Казанлък са първите килийни учителки). През 1840 или 1841 две калоферски монахини са първите учителки в девическото училище в Сливен, а през 1852 в Общинското девическо училище три от петте учителки са монахини от Калофер. През 1856–57 Мария Попович открива в дома на баща си в Карлово девическо училище, в което преподава общообразователни предмети. Сред възпитаничките на калоферските монахини са и други видни учителки и просветителки – Ан. М. *Тошева* от Ст. Загора, монахиня Е. Бояджиева става първата директорка на Карловското класно девическо училище (от 1871), участва в създаването на Неделно училище за неграмотни и бедни девойки, шие костюмите за първото представление на „Иванко" в Карлово (1873), посреща лейди Е. Странгфорт (1876) със слово.

Книжовната дейност на калоферските монахини започва с преписване на богослужебни книги, за което благоприятства въздействието на риломанастирските духовници, които идват в Калофер към 1700. Пръв сред тях е монахът Доротей, когото монахините наричат „едно святило" в Калофер. Когато В. И. *Григорович*, посещава девическите метоси в Калофер през 1845, намира голям брой книги – ръкописни и печатни. Сред ценните книжовни паметници в храма на Долния метох е един антиминс, издаден през 1763, публикуван през 1860 в сп. „Български книжици". Много печатни книги и ръкописи са унищожени, вероятно през 1877, но някои все още се съхраняват в манастира, в НБКМ и в НБИВ. Монахините притежават ценни лични библиотеки. Две от възпитаничките на девическите метоси правят поетически опити. Р. Казалийска е сред първите бълг. поетеси. Пише стихотворенията си през 1852–53. Запазено е личното тефтерче на монахиня Е. Бояджиева (НБИВ, ф. 21, а.е. 3), което съдържа популярни песни и стихове. Монахините от Калофер са *спомоществователки* на книги, сред които „Кратко землеописание" от Г. *Икономов* (1856), „Критически издиряния за историята блъгарска на Ю. А. *Венелина*..." (1853), в превод на Б. Петков и др. Монахините участват в създаването и в дейността на калоферското *женско дружество* „Просвещение" (1869).

Девическите метоси в Калофер са описани в *пътеписи* на бълг. и чужди пътешественици (Ив. Богоров, Ф. *Каниц*, А. Дюмон), в художествената литература – в разказа „Турски паша" от Л. *Каравелов*, като прототип на главната героиня е Евпраксия Гешова – игуменка на Горния девически метох. Освен в *мемоари*, дописки, пътни бел., географии, сведения за девическите метоси в Калофер има в записките на Е. Кърпачев от 1861 (Сб. „Калоферска дружба". Т. 3) и в „Малка история" на Горния метох – единственият оцелял ръкопис от предосвобожденската епоха (НБИВ, № 385).

Лит. Неофит арх. Хилендарец, Васкидович, Емануил. Краткое политическое землеописание. Крагуевац, 1835. Априлов, В. Денница на новобългарскаго образования. Ч. 1. Одеса, 1841, 114–116. Фотинов, К. 1. Общо землеописание. Смирна, 1843, 89–90; 2. Любословие, 1846, № 13. Богоров, Ив. Кратка география. Букурещ, 1851, с. 186. Данов, Христо Г. Летоструй, 2, 1870. Kanitz, Felix. Donon Bulgarien und der Balkan. Leipzig, 1880, vol. 2, 117–142. Шишманов, Ив. Д. Константин Фотинов, неговият живот и неговата дейност. – СбНУ, 11, 1894, с. 621. Иречек, К. Княжество България, Ч. 2. Пловдив, 1899. Сб. Калоферска дружба, кн. 2. С., 1924, кн. 3, 1932. Начов, Н. Калофер в миналото. С., 1927. Трифонов, Ю. История на града Плевен. С., 1933, с. 188. Гандев, Хр. Фактори на българското възраждане (1600–1830). С., 1943. Унджиев, Ив. Карлово, история на града до Освобождението. С., 1968. Възвъзова-Каратеодорова, К. Непресъхващи извори. Документални материали из историята на Пловдив и Пловдивско. Пловдив, 1975. Друмева, В. Девическият манастир „Св. Въведение Богородично" и метосите в Калофер. С., 1998.

Л. Михова

Джузепе ДЕЛ'ÀГАТА

ДЕЛ'ÀГАТА (Dell'Agata), Джузепе (17.II.1940, Рим, Италия) – италиански славист и българист. Завършва класическа филология във Филол. ф-т в Пиза (1962), посещава курсовете на Р. Пикио и Бр. Мериджи, които го насочват към славистиката. Специализира в Карловия университет в Прага (1962–64), където се сближава с чеш. проф. А. Достал и Й. Курц. Преподавател (1964–65), доц. (1969) и проф. (1975) по славистика в университета в Пиза. През ноем. 2010 се пенсионира, но продължава да чете курсове в университета в Пиза по славистика и по бълг. език и литература. От края на 70-те г. е председател на Итал. асоциация на славистите и представител на Италия в Международния комитет на славистите. Почетен член на Дружеството на филолозите българисти (1986). Д-р хонорис кауза на СУ (1998).

Основни акценти в университетските лекции на Д'А. са изучаването на старобълг. език като основен източник за разкриване на особеностите на славянското езиково семейство и преподаването на бълг., рус. и чеш. език и литература. Д'А. е един от най-утвърдените съвременни българисти и слависти. Изследванията му обхващат широк периметър: история на славистиката и славянско езикознание, публикация на откритите от него славянски надписи – „Стари кирилски надписи в катедралата „Сан Мартино" в град Лука" („Славянские культуры и Балканы". Т. 1. С., 1978), „Gabriele d'Annunzio nella cultura bulgara" („Габриеле Д'Анунцио в българската култура". – In: Dell'Agata-De Michelis-Marchesani), „D'Annunzio nelle culture dei paesi slavi" („Д'Анунцио в културата на славянските страни". – Slavica 5, Venezia, 1979, 184–193, 233–239), бълг. пословици и поговорки – „Come sono fatti i proverbi bulgari" („Как са направени българските поговорки". – „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", 1967, № 2), автори и творби от чеш. литература, история на укр. език, въпроси от историята на бълг. книжовен език – „Бележки върху историята на езиковия въпрос в България" („Език и литература", 1983, № 3) и др. Популяризира с преводи и отделни изследвания творчеството на Ф. Попова-Мутафова, Г. Милев, Д. Страшимиров Й. Радичков, Н. Хайтов, Г. Господинов, А. Попов и др.

Интересът на Д'А. към възрожденските културни и литературни явления и процеси е заявен с ранната публикация „Балканско" и „европейско" гледище в споровете за езика в България през първата половина на XIX век" („Литературна мисъл", 1981, № 9), включена с допълнение в книгата „Студии по българистика и славистика". В това изследване Д'А. компетентно и със солидна филологическа подготовка проследява динамиката на възприемане на отделни форми „от църковнославянския при създаването на новата простонародна норма", характеризиран като „първия етап от развитието на въпроса за езика в България"; коментира езика на *Софроний Врачански*, на „Рибния буквар" от П. *Берон* и др. Изследва позициите на *Неофит Рилски* във „Филологическое предуведомление", ролята на В. *Априлов*, Ю. *Венелин*, Р. *Попович*, К. *Фотинов* за изграждане на книжовната норма на новобълг. език в дебатите от първата половина на XIX в. („Старобългарски" и „черковнославянски" във въпроса за книжовния език в България през първата половина на XIX в.". – В: Студии по…). Трайният интерес на Д'А. към ранните възрожденски процеси от XVIII–XIX в. присъства и в публикациите му „Il *Trattato sulla Bulgaria* nella traduzione russa del Regno degli Slavi di Mauro Orbini" („Очеркът за България в руския превод на „Царството на славяните" от Мавро

Орбини“). – „Europa Orientalis“, 1989, № 8), в оригиналната интерпретация на въпроса за отношението на *Паисий Хилендарски* към труда на Орбини („Паисий Хилендарски и Мавро Орбини“. – „Български месечник“, 1998, № 8), в неочакваната гледна точка към художествената тъкан на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ – „Il tema dell'inganno nello *Žitie i stradanija grešnago Sofronija*“ („Темата за измамата в „Житие и страдания грешнаго Софрония“. – In: „Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria. Studi presentati al Convegno Italo-Bulgaro in memoria di Enrico Damiani“, 1982), „Опровержение не еврейските обреди и обичаи от Павел Севастиан Медик от Ливорно в творчеството на Софроний Врачански“ („Литературен вестник“, № 21, 2013) и др.

Съч. Студии по българистика и славистика. С., 1999. „Antologia del racconto bulgaro. Padova, 2006. Паисий Хилендарски и руската версия на „Царството на славяните“ от Мавро Орбини. (Предг.). – В: Царството на Славяните. С., 2012.

Лит. С т а н ч е в, Кр. Джузепе Дел'Агата: славист и българист. Предг. – В: Дел'Агата, Дж. Студии по…; Р а д и ч к о в, Й. Нивата на нашето приятелство. Послеслов. – Пак там. М у р д а р о в, Вл. Дж. Дел'Агата. Студии по българистика и славистика. – Език и литература, 1999, № 2.

Р. Дамянова

„ДЕН“. Н а у ч н о - п о л и т и ч е с к о с п и с а н и е – излиза в Цариград от 12 февр. 1875 до 14 юли 1876 – 2 г., 78 броя. От г. 2 има облик на вестник. Отпечатва се в печатницата на П. *Карапетров* и дружина. Приложение към г. 2, № 3. Притурка към г. 2, № 40 със заповед за спирането му. Абонати в 15 селища в Сев. и Юж. България, Тракия и Македония. Редактори: С. С. *Бобчев* и Г. *Голчев* (от г. 1, № 30). Сътрудници: П. Р. *Славейков*, Кр. Ив. *Мирски*, Ст. *Михайловски*, К. *Стефанова*, Ат. *Илиев*, Д. Т. *Душанов*, Ст. Загорски, Ат. *Шопов*, Й. *Ковачев* и др. Задачите на „Д.“ са конкретизирани чрез рубриките, оповестени в програмната статия (№ 1): „I. Научен отдел: … ще се вместяват статии за народното просвещение…, за нашите училища и въобще по науката. II. Икономически отдел: статии по политическата и домашната икономия, по промишлеността, по търговията, по земеработенето и пр. III. Книжовен отдел: статии по книжнината, стихотворения, животописания и нови книги. IV. Политический отдел: разделя се на две части: външни новини и вътрешни новини. V. Смес: … ще влязват разни любопитни сведения за изнамервания, открития и други любопитни неща“. Обнародвани са статии по различни клонове от науката – химия, биология, медицина, история, политическа икономия. В публикацията „Социализма“ (г. 1, № 16) се изясняват термините „социализъм“, „комунизъм“. Обръща се сериозно внимание на образованието и просветата – „Учителството и свещенството“ (г. 1, № 5), апелира се за създаване на висше бълг. народно училище – „Едно голямо народно училище“ (г. 1, № 4). „Д.“ ратува за изграждане на национален книжовен бълг. език, интересува се от народните обичаи, обредите, поверията, празниците. Помества стихотворения от П. Р. Славейков („Народа“, г. 1, № 16; „Милена“, г. 1, № 19; „Лош, противен да не бивам…“, г. 1, № 25), Ст. Михайловски („Ето, ето ма пак!“, г. 1, № 21), К. Стефанова („Сираче“, г. 1, № 11). „Д.“ дава оценка на периодични издания („Знание“, „Ступан“, „Училище“), препоръчва съчинението „Физиологически писма“ от К. Фохт. Започнал като просветителско издание, „Д.“ постепенно променя своя облик в резултат на настъпилите революционни събития. По време на Априлското въстание 1876 информира за неговия ход и погром, заради което е спрян.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на…, 332–333.

Д. Леков

ДЕНЬ
НАУЧНО-ПОЛИТИЧЕСКО СПИСАНЬЕ.
ИЗЛАЗИ ВСЯКА СРЯДА.

Вестник „ДЕН“, 1875–76

ДЕНКОГЛУ, Иван Николаевич (Ив. Ненов Денков, Денчев) (1781, с. Балша, Софийско – 13.V.1861, Москва) – търговец, *дарител*. Произхожда от занаятчийско семейство – баща му е шивач. Осемгодишен го дават да прислужва в хана в махала „Капана“ (дн. мястото на Съдебната палата). След като баща му умира, майка му го изпраща в Търново при сродник калугер. През 1812 тръгва с грц. търговци за Русия. Установява се в Нежин, където започва търговия; става равноправен член на църковното братство, за което се изисква имуществен ценз. Търгува с хранителни продукти и платове. През 30-те г. на XIX в. се установява в Москва и отваря кантора за продажба на сибирски кожи. Поддържа връзка с из-

тъкнати българи емигранти, които живеят в Нежин и Одеса. Влияе на В. *Априлов* да открие училище в Габрово. Д. дава средства за издаване на съчиненията на Ю. И. *Венелин*; надгробният паметник на малоруския учен в Даниловския манастир в Москва е поръчан и платен от него, от В. Априлов и от Сп. *Палаузов*. Към Д. за съдействие се обръща неведнъж Г. *Раковски*. Поддържа финансово бълг. младежи при условие да се завърнат след завършване на образованието си в родината (Р. *Жинзифов*, Н. *Катранов*, К. Геров, Г. *Бусилин*, Н. *Михайловски*, С. *Филаретов*). През 1834 учредява фонд към Московския университет, от лихвите на който за вечни времена да се дава една стипендия на бълг. младежи, предимно от София и областта (от фонда се възползват Хр. Стоянов, Хр. Бимбалов, Хр. Филипов, З. *Стоянов*, В. Градинаров, Т. Панчев, Б. Лазаров, Тр. Димитров). След смъртта на дарителя, фондът е попълнен с 1500 сребърни рубли и общата сума възлиза на 15 000 рубли. През 1842 Д. изпраща пари, училищни пособия (сред които и глобуси), учебници и други книги, географски карти на училищата в София. През 1849 в двора на църквата „Св. Неделя", София, започва строителството на двуетажно класно девическо училище, наречено на негово име; с.г. то отваря врати за 150 ученички. Сградата струва 58 085 гроша, от които 30 000 са дар от Д. Оставя в депозитна държавна банка в Санкт Петербург асигнации за 1000 сребърни рубли в полза на новооткритото училище. От средата на 50-те г. до смъртта си внася в Ришельовския лицей обща сума от 10 000 рубли за обучение на българи. След края на Кримската война 1853–56 по молба на свищовлии Д. подпомага местното читалище и училищата с книги и пари. През 1857 предприема пътуване из Европа (Берлин, Лайпциг, Прага, Виена, Будапеща), като посещава за кратко и родното си място; впечатленията си от България описва в писмо до М. П. *Погодин*. При пристигането си в София донася подаръци – църковни одежди, утвар, обковани книги; прави парично дарение на училище „Ив. Денкоглу" (изгорено от турците 1877). През 1858, след голямото земетресение, изпраща средства за гладуващото население в София; спорадично праща по 200 рубли за бедните абаджии (според свидетелство на Н. *Геров*). В завещанието си оставя сума, от която да се дадат по 100 рубли зестра на бедни девойки и 2000 рубли за откупуване на несъстоятелни длъжници от затвора. Цялата му домашна покъщнина е раздадена на бедните. Завещава 5000 рубли за 7-те действащи църкви в София. Д. има два брака и по една дъщеря от всеки от тях. И двете умират млади, приживе на баща си. От тях остават внуци и внучки, на които Д. завещава неголеми суми. Погребан е в Пятницкото гробище в Москва.

Иван Николаевич ДЕНКОГЛУ

Николай Севастиянович ДЕРЖАВИН

Съч. [Описание на пътуването из България; писмо от 10 дек. 1857] – В: Письма М. П. Погодину из славянских земель 1835–1861. Т. 3. М., 1880.

Лит. Филаретов, С. Спомен [Некролог]. – Цариградски вестник, № 31, 1861, Юбилеен сборник Иван Денкоглу. С., 1907. Златанов, А. Няколко бележки по възникването на Софийската народна библиотека. – Год. Народната библиотека. С., 1912/13,

с. 5. Димитров, Тр. Иван Николаевич Денкоглу. – Сп. БАН, 8, Клон Историко-филологични и Философско обществен, № 5, 1914. Люлински, Ив. Родолюбецът Иван Николаевич Денкоглу. 1781–1861. С., 1928. Язаджиев, А. Училището в България преди Освобождението. Юб. сб. царство България. С., 1929, с. 108. Охрид в миналото. – Слово, № 5646, 1941. Стоянов, М. Руската книга в България до Освобождението. – Изв. ДБВК, 1953, с. 193. Топалов, К. Меценатът Иван Денкоглу. – В кн. му: Възрожденци. Ч. 1. С., 1988.

К. Михайлов

ДЕРЖАВИН, Константин Николаевич (5.II.1903, Батуми, Грузия – 2.IX.1956 Санкт Петербург) – рус. литературовед, специалист по фр. и исп. литература и театър, славист. Син на Н. С. *Державин*. Завършва романска филология в Ленинградския университет (1924). Чете лекции в СУ (1945–46). Член-кор. на БАН (1946).

Д. се насочва към проблемите на българистиката след пребиваването си в България. Пръв в Русия започва аналитично да проучва историята на бълг. театър. Обобщава търсенията на бълг. изследователи и предлага нова периодизация. Голяма е заслугата му за популяризиране на поетичното творчество на Хр. *Ботев* и Ив. *Вазов*. Осветлява отделни моменти от българо-рус. литературни връзки през Възраждането – „Хр. Ботев и русская культура“ („Славяне“, 1948, № 12), „Райко Жинзифов и его перевод „Слова о полку Игореве“ („Вестник Ленинградского университета“, № 1, 1951). Д. осъществява първия рус. превод на „Записки по българските въстания“ от З. *Стоянов*, останал непубликуван.

Съч. Болгарский театр. Очерки истории. М.–Л., 1950. Иван Вазов. 1850–1921. Очерк жизни и творчества. М.–Л., 1951. Христо Ботев. М., 1962.

Лит. К. Н. Державин. Некролог. – Изв. АН СССР. Отделение литературы и языка, 2, 1957. Баскаков, В. Славянские литературы и русско-славянские культурные отношения в исследованиях К. Н. Державина. – В: Литературные связи славянских народов. Л., 1988.

Хр. Манолакев

ДЕРЖАВИН, Николай Севастиянович (3.XII.1877, с. Преслав, Бердянска околия, Украйна – 26.II.1953, Ленинград, дн. Санкт Петербург) – рус. българист, историк и филолог, славист. Завършва Историко-филол. ф-т на Нежинския университет. Ректор на Ленинградския университет (1922–25) и завеждащ катедра по славянска филология (1925–53). Директор на Инст. по славянознание към АН на СССР (1931–34). Акад. (1931), почетен член на БАН (1945).

Научното дело на Д. е посветено на изучаването на бълг. език, история, бит и култура от Средновековието до наши дни и на връзките между рус. и бълг. народ. Още като студент започва обстойно да проучва езика, фолклора и етнографията на бълг. колонии в Юж. Русия и по късно обобщава наблюденията си в книгата „Болгарские колонии в России“ (Т. 1. „Болгарские колонии в России. Таврическая, херсонская и бесарабская губернии: Материалы по славянской этнографии“. – СбНУ, 28, 29, 1914). Изследва проблемите на бълг. национален въпрос и националноосвободителното движение, историята и културата на българите в Мизия, Тракия и Македония. Пръв в Русия проследява живота и творческото развитие на *Паисий Хилендарски* и *Софроний Врачански* („Сборник статей и исследований в области славянской филологии“, 1941). Анализира революционната идеология и поетичното дело на Хр. *Ботев*. Подлага на остра критика опитите за идейното дискредитиране на Ив. *Вазов* в България след 1944. Независимо че някои от становищата на Д. са спорни, неговите трудове и научнопедагогическата му дейност полагат основите на съвременната рус. българистика.

Съч. Племенные и культурные связи болгарского и русского народов. М., 1944; на бълг. език – С., 1945. История Болгарии. Т. 1–4. М.–Л., 1945–1948; на бълг. език – Т. 1–2. С., 1946–1947. Христо Ботев, поэт-революционер. 1848–1876. М., 1948; на бълг. език – С., 1948. Иван Вазов. Жизнь и творчество. М.–Л., 1948; на бълг. език – С., 1948. Болгарские колонии в России. Фототипно изд. С., 1994.

Лит. Полная библиография работ Н. Державина по славяноведения. – Краткие сообщения. Инст. славяноведения АН СССР, 1953, № 11. Ангелов, Д., Г. Тодоров. Н. С. Державин като историк на българския народ. – Истор. преглед, 1963, № 6. Мечев, К. Изтъкнат българовед. 100 г. от рождението на Н. С. Державин. – Език и литература, 1977, № 5.

Хр. Манолакев

„ДЕТЕ“ – вж. *„Хитър Петър“*.

ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА – област на литературата, свързана с естетическите потребности, образованието и възпитанието на децата и юношите. Бълг. Д.л. възниква ок. средата на XIX в. като част от новобълг. литература без да е дефинирана като самостоятелен дял. Вниманието към детето и неговия свят е предизвикано от статиите във възрожденския печат за модерно образование и възпитание, както и от потребността от учебна книжнина за новото светско училище. Първите буквари, изданията с христоматийно-дидактичен характер (в по-голямата си част преводни и компилативни), фолклорът и личното творчество формират текстовия състав на Д. л. Призивът за събиране и записване на народно поетическо творчество след 40-те г. на XIX в. събужда любопитството и към детските творби. В „Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари черти нашего бития ...“ (1859) Г. С. *Раковски* напомня, че трябва да се записват „детски игри и разговори, как играят и що изговарят в игри си деца“, защо-

то в тях има „много подражание от старовременни военни упражнения, … цял чин старобългарскаго опълчения“. В „Български народни песни“ (1861) братя Д. и К. *Миладинови* за пръв път обнародват броилки, занимавки, *диалози*. Като посочват употребата им, те пояснява, че „тия игри се кладоха съде от любопитство и защото в них се крият имина старинни“. Детският фолклор започва да се използва за дидактични цели и в учебникарската книжнина. Същата функция изпълняват и преводите на Езоповите басни (пръв преводач е *Софроний Врачански*), които се изучават като специален предмет и оказват влияние върху формирането на етическите норми в обществото. Разпространяват се чрез ръкописни тетрадки. През 1852–54 излизат три сборника с Езопови басни, съставени от П. Р. *Славейков*, Й. Емануилович (превод на *Неофит Рилски*) и Р. *Попович*.

Буквариte и читанките, с преките си образователни и нравствено-поучителни задачи, съдържат и първите занимателни четива с художествено-познавателни и естетически тенденции. Началото поставя „Буквар с различни поучения“ („Рибен буквар“, 1824) от П. *Берон*. След него в продължение на 50 г. са отпечатани 107 буквара (включително преиздаваните), които съдържат различни четива. „Рибният буквар“ е и първото енциклопедично издание за деца. През 1835 излиза шесттомният учебник на Ем. *Васкидович* и *Неофит Хилендарски*-Бозвели „Славеноболгарское детоводство…“. Първите три части носят подзаглавие „за малките деца“, а следващите – „за наставление на болгарските юноши“ и „за обучение на българското младенчество“, което подсказва замисъла на авторите за съобразяване с възрастта на учениците. Популярен характер имат „Кратка енциклопедия за децата“ (1857) от Ем. Васкидович, „Малка енциклопедия или първоначални познания за деца“ (1855, 1857) от Т. *Шишков* и др. Между многобройните буквари с богатото си съдържание се отличават „Другар за детцата“ (1863) от П. *Каляндж*и, „Бащин язик за малки деца“ (1869, кн. 1, 2, 3; 4. изд. 1877) от Д. *Манчов* и др. Учители и ученици от горните класове на чуждоезични училища превеждат и адаптират популярни четива, които представляват голяма част от христоматийно-дидактичната литература. А. *Гранитски* издава „Индийската хижа. Басноистория“ (1850), „Павел и Виргиния. Басноповест“ (1850) от Б. дьо Сен Пиер и „Училище за деца. Разговор първий от фанцузкий на болгарский“ (1852) от М. Льопренс Дьо Бомон, С. *Радулов* превежда „Нравоучение за децата“ (1853, 1866) от М. Льопренс Дьо Бомон и „Галерия от Монтионовски премии за добродетел и подвиги самоотвержения, в прости разкази ради юношества от Густава Дезесара“ (1857), Д. *Мутев* публикува „Чичева Томова колиба“ (1858) от Х. Бичер Стоу и др. Голяма популярност добиват „Приключенията на Телемаха“ от Фенелон в различни преводи (през 1845 – от П. Г. *Пиперов*, 1873 – от Н. *Михайловски* и др.), „Чюдосиите на Робинсона Крусо“, „Робинзон“ в превод на Ив. *Богоров* (1849), Й. *Груев* (1858), Р. *Попович* (1874), повестите на К. Шмит, „Мудрост добраго Рихарда“ от Б. Франклин в превод на Г. *Кръстевич* (1837), П. Р. Славейков (1869), „Три повести за децата християнски…“ (1860) от Р. *Блъсков* и др.

Появява се нужда и от детски периодични издания. От № 62 (24 ноем. 1851) до № 89 (28 юни 1852) към в. „Цариградски вестник“ излиза подлистникът „Училище за деца“. През 1852 П. Р. Славейков замисля детско сп. „Смесна китка…“, но отпечатва само една книжка. През 1871–75 Л. *Каравелов* публикува книжки с научнопопулярен характер под общо заглавие „Детска библиотека“. Ил. *Блъсков* издава сп. „Градинка“ (1874–75). За същинско начало на детския *периодичен печат* се приема Славейковата „Пчелица или ред книжки за децата“ (1871). Г. Живкин (*Живков*) издава във Виена „Книжовен имот за децата“ (1872) с намерение да продължи Славейковата традиция. Детският периодичен печат се утвърждава през 80-те г. на XIX в. (сп. „Здравец“, 1881–84) на Г. Маринов, А. Безеншек, Хр. Попконстантинов, „Звездица“ (1892–1911) на Н. Беловеждов и др. През 1870 Ц. *Гинчев* издава своите „Български басни“, написани в стихотворна форма. „Като е била целта ми да ги четат повече децата, споделя той, написах ги в чисти и къси стихове по четири, по четири за по-лесно запомняне“. Учителите създават и обнародват песни, свързани с годишни училищни празници. Първата сбирка с детски поетически творби принадлежи на В. *Попович* – „Детска гусла“ (1879) с популярните и до днес „Пролет мила, животворна…“, „Цвете мило“ и др. През 1882 излизат „Стихотворения за малките деца“ от Ив. *Вазов*, включени са „Аз съм българче“, „Песента на синчеца“ и др. Заслугата за утвърждаване на Д.л. през Възраждането принадлежи на П. Р. Славейков. Неговите възпитаници си спомнят и възпроизвеждат непечатани училищни *диалози* и стихотворения още от учителстването му в Трявна – диалогът „Парите и науката“, стихотворението „Ето изгрява светла зорница // с книжка в ръцете, хайде дечица“, публикувани от Хр. *Даскалов* значително по-късно. На страниците на „Смесна китка“ П. Р. Славейков помества стихотворенията си „Китка“ („На ти, дете // китка цвете“), „Канарче“, „Утро“ („Слънцето изгрява“) и др. В „Басненик“ (1852) отпечатва и пет свои стихотворни *басни*. Популярни за децата стават басните му, публикувани в издания за възрастни. Детските си поетически творби, някои от които са преработка на

фолклорни мотиви или на авторски текстове, събира в „Читанка за I отделение“ (1883), „Читанка за II отделение“ (1883), „Малка христоматия“ (1882), както и в стихосбирката „Дребни стихотворения за децата“ (1888). Стихотворенията „Татковина“, „Майка“, „Клончета зеленки…“, „Малък Пенчо“, „Дядото“ („Седнал дядо на бучка“), „Дядо, баба и златната рибка“ (По Пушкин), „Щурец и мравка“, „Басня“ („Орел, рак и щука“), „Куко и Пипе“ и др. съхраняват емоционалното си въздействие до днес.

Възрожденската Д.л. поставя началото на добра традиция. Нейното формиране върви успоредно с преводи на теоретически текстове за особеностите и функциите ѝ от гледна точка на възпитателните и образователните задачи. Авторите на детски творби се стремят да съобразят формата, езиковия изказ, доминантата на дидактичното или забавното според възрастовата специфика на възприемателя. След 80-те г. на XIX в. бълг. Д.л. се обособява като специфичен дял на словесното художествено творчество.

Съч. Стефанов, П. Антология. Българска детска литература. В. Търново, 2000.

Лит. Шишманов, Ив. Значението и задачата на нашата етнография. – СбНУ, 1, 1889. Стоянов, М. Нашата учебникарска книжнина през епохата на Възраждането. – Изв. Инст. педагогия, 4, 1954. Михайлова, Г. Българска детска литература. С., 1964. Генов, К. Детската литература през епохата на Възраждането. С., 1966. Романска, Ц. Въпроси на българското народно творчество. С., 1976. Димитров-Рудар, П. За детската литература. С., 1976. Ковачева-Вълева, Н. Българска поезия за деца. С., 1978. Атанасов, Ж., Г. Веселинов, С. Янев, Н. Ковачева, Т. Янчев. Детска литература за институтите за начални учители. С., 1980. Василев, М. 1. Българска детска поезия. От Петко Рачов Славейков до наши дни. С., 1983; 2. Българска детска проза. С., 1987. Ковачева, И. Да разкажеш приказка. С., 1985. Букурещлиев, М. Български детски песенен фолклор. С., 1986. Янев, С. Българска детско-юношеска проза. С., 1987. Николова, Ю., М. Славова, А. Хранова, М. Шнитер, Вл. Янев. Поглед към детската литература. Пловдив, 1990. Хранова, А. Двете литератури. Граници на лирическия контекст. С., 1992. Стойчева, С. Приказката в българската литература през XIX век. С., 2009, 109–116 и др. Странджева, А. Времепространствени представи от възрожденската христоматийно-дидактична книжнина. Пловдив, 2010.

Ю. Николова

ДЖАМДЖИЕВ, Петър Стоянов (Стоянович) (1816, с. Беброво, Еленско – 1887, Търново) – книжар, издател, преводач. От малък става чирак при В. Атанасов-Джамджията. През 1846 се оженва за дъщеря му Кирияки и наследява търговията му. В негова памет взима прозвището му като фамилно име. Доставчик на тур. армия през Кримската война 1853–56. От 1864 се занимава изцяло с книжарска и издателска дейност. През 1864–67 издава 7 книги с духовно и учебно съдържание, сред които трето издание на „Кириакодромион“ от *Софроний Врачански*, „Кратка свещена история за взаимните училища“ (прев. Т. *Хрулев*), „Житие на святаго Кирила и Методиа“ (1865) от А. П. *Гранитски*, „Методическо ръководство за първоначалната аритметика“ (1866, прев. Т. *Икономов*). В дома си урежда книжарница (1865). Доставя и продава религиозни издания от Киев и Москва. След Освобождението във фирмата включва и сина си Тодор. За периода 1878–84 издава 8 книги, повечето от които са учебници. Д. е автор на буквар за началните училища.

Съч. Български буквар, нареден по най-лесен начин от Петра Стоянов. Букурещ, 1866. Извлеченіе из рускіят военен устав. Търново, 1878.

Лит. Ковачев, М. Книгопродавница на Петра С. Джамджиева. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Бележити търновци. Биогр. и библиографски справочник за дейци, родени, живели и работили във В. Търново през XII–XX в. Съст. Цв. Генчева, Т. Драганова, Й. Димитров. С., 1985.

К. Михайлов

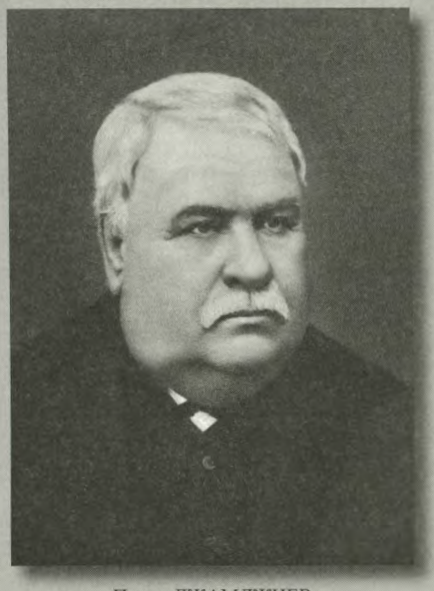

Петър ДЖАМДЖИЕВ

„ДЖАМЛЪХАН“ – българска печатница, създадена през 1872 в Цариград от Хр. Г. Бъчеваров и З. П. Градинаров, които закупуват част от буквите и двете преси на продадената от кредиторите печатница „Македония“ на П. Р. *Славейков.* Наречена на името на квартала, в който се намира. В „Д.“ работят ок. 5–6 работници. След оттеглянето на Градинаров участие в издръжката и в ръководството ѝ взема Д. Г. Сарафов, антиквар и абаджия в Цариград. Печатницата обнародва 6 книги: „Уроци по българската черковна история“ (1873) от Р. *Каролев*, „Царят на планините“ (1873) от Ед. Абу, „Потайностите на царските палати“ (1873) от Кс. де Монтепен, превод на П. Р. Славейков, и др. В „Д.“ се отпечатват сатиричните

вестници на Славейков „Звънчатий Глумчо“ (1873) и „Шутош“ (1873–74). Преустановява дейността си след спирането на в. „Шутош“. Останала без парична подкрепа след оттеглянето на Сарафов, печатницата е разпродадена през зимата на 1875.

Лит. Кутинчев, Ст. Печатарството в ..., 62–63.

С. Бакърджиева-Лекова

ДЖИНОТ, Йордан Хаджиконстантинов (Й. Хаджикочов) (1820, Велес – 29.VIII.1882, Велес) – учител, книжовник, краевед, радетел за църковна независимост и за бълг. самосъзнание в Македония. Произхожда от занаятчийско семейство. Учи във Велес, във *взаимно училище* в Самоков при Н. Тонджоров (1835), в грц. гимназия в Солун. Учителства във Велес (1837–48; от 1871), в Скопие (1848–53, 1869–70), Тетово (1854) и в Прилеп (1858–60). През 1840 Д. създава във Велес първото бълг. училище и въвежда *взаимоучителната метода*, създава нова организация с нова учебна програма. Във всички училища, в които преподава, прилага взаимоучителната метода и последователно отстоява принципа образованието да се води на бълг. език. Бори се срещу великогрц. асимилаторска политика, заради което е преследван от грц. духовни власти; налагани са му забрани да учителства, неколкократно избягва арести през 1838 (укрива се в Солун, след това предприема пътуване в Света гора, о. Хиос и Патмос). През 1841 заминава за Влашко и Белград. По поръчение на Дружеството за срб. словесност през лятото на 1846 обикаля Северозап. Македония с цел издирване на старини и събиране на статистически сведения. През есента на 1860 е в затворите на Велес, Прилеп, Битоля, Солун. Заточен в Айдан, Мала Азия, заради грц. клевети (1861–63), откъдето изпраща дописката „Плачевно писмо от заточенаго Константина“ („Цариградски вестник“, № 24, 1861). Освободен е със съдействието на Н. Тъпчилещов.

Йордан Хаджиконстантинов–ДЖИНОТ – рисунка от Асен Василиев

Д. е деен сътрудник на *периодичния печат* (от 1850), предимно на „Цариградски вестник“. Голям дял в творчеството му заемат статиите по езикови въпроси. Придържа се към становището, че в училище следва да се въведе говорим език, но той трябва да се основава на характерни особености от старобълг. език като падежната система, глаголните инфинитиви, стари думи и изрази („О церковном или славянском язику“, № 69, 70 и 92, 1852; „Мнение за българската граматика“, № 92, 1852). Събира и обнародва фолклорни творби („Припев още от язичества болгарскаго в Македония“, № 431, 1859; „Женитба Ива от Меглена болгарска войвода в царствованието царя Шишмана“, № 439, 1859) и етнографски материали („Ответ г. С. Радулову“, № 113 и 114, 1853; „Что е юрук?“, № 120 и 124, 1853; „Обичай в Долной Мисий или Западний Болгарий“, № 94 и 96, 1852). Ценни са публикациите му на старобълг. паметници: съдържания на *сборници със смесено съдържание*, повест за възстановяването на Бълг. патриаршия през 1235 и житие на св. Петка („Гласник Српског ученог друштва“, № 7, 1855 и № 8, 1856) и слово на Кирил Философ („Български книжици“, 1859, № 1), поменик на Охридската архиепископия и повест за кръщението на българите, русите и маджарите („Цариградски вестник“, № 420, 1859; № 471, 1860). Обнародва редица статистически данни и описания за населени места в Македония. Автор е на стихотворения – „Рай божий“, „Дионисиѣ Вакхо“, „Труд ми е името“, „Плач на Скопското училище многотрудное“, „Река Вардар“ – оценявани като *даскалска поезия*. Пише анализи на молитвата „Отче наш“ („Художнословний чинъ“. – „Цариградски вестник“, № 61, 1851; „Диалектически чинъ на молитвата господня „Отче нашъ“. – „Цариградски вестник“, № 62, 1852). Макар и в традицията на църковните тълкувания, тези анализи представят и нова художествено-естетическа гледна точка, и трябва да се отнесат към ранния етап на бълг. херменевтична критика. Д. написва и поставя във велешкото училище драмата „Минерва и девет музи и Остри меч се разговарят ради изгубена България“ („Цариградски вестник“, № 48, 1851); публикува съобщение за още три написани драматически произведения, които не са запазени. Подготвя за печат „Географическа карта с 36 герба“ и „Хронология до 1524 г.“. Като изследовател „на терен“ по проект на дружество „Српске словесности“ взема ценни бълг. ръкописи от

библиотеката на прилепския манастир „Трескавец“ и от някои други манастири и ги предава на белградската библиотека. Д. е сред активните сътрудници на Ст. *Веркович* при събирането на антики и в записването на народни умотворения, в това число и ведически. Негови записи на песни има в „Народне песме македонских бугара...“ (1860).

Съч. Таблица первая: От Бога бой се, от най-голем цар и господар и судия... Ватоша, 1838. Българин съм. Предг., съст. и ред. Ив. Радев. В. Търново, 1994.

Лит. Кънчов, В. Йордан Хаджи Константинов–Джинот. – Бълг. преглед, 1896, № 4. Стоилов, А. Български книжовници от Македония. 1. 1704–1878. С., 1922, 48–53. Радев, С. Македония и българското възраждане. Т. 1. Борбите за народност и народна църква. С., 1942. Каракостов, Ст. Миналото на театъра в Македония. – Бълг. мисъл, 1942, № 4. Поленакович, Х. 1. Драмските обиди на Джинот. – Современност. Скопје, 1952, № 7; 2. Две збирки од афоризми на Джинот. – Годишен зборник. Филозовски ф-т на Универзитетот – Скопје, 7, 1954. Атанасов, Ю. Йордан Хаджиконстантинов–Джинот в развитието на българската литература. – Славяни, 1963, № 12. Шопов, Й. Йордан Хаджиконстантинов–Джинот. – В: Будители на нацията. С., 1969. Райкова, А. Стефан Веркович и българите. Доклади до сръбското правителство (1868–1875). С., 1978. Тодоров, Ил. Йордан Хаджиконстантинов–Джинот в развитието на българската литература. – Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 2. С., 1987. Лекова, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001.

К. Михайлов

ДИАЛОГ – литературно-публицистичен вид, при който авторовата мисъл съзнателно се утвърждава не пряко, а чрез разговор на спорещи, допълващи се, или поясняващи (чрез въпроси и отговори) определена теза. Генетичните корени на Д. като жанр са в различни по време и произход културни пластове (предимно в Античността – при Сократ и Платон, но също и в Средновековието, във времето на Реформацията, във фолклорните видове). Най-вероятна е връзката с устната традиция на философските и интелектуалните спорове в древността, които претърпяват промени в своята еволюция и при писменото си фиксиране. Участниците в Д. не са индивидуализирани. Те притежават типажна характеристика (представители на различни етносни и културно-социални слоеве, с различни възгледи и ценности и т.н.), но по същество не са характери, а образи – идеи. В компилативния си труд „Елементарна словесност“ (т. 1, 1873) Т. *Шишков* отбелязва: „Тези лица в съчинението трябва да са толкози, колкото разни страни авторът разкрива в дадения предмет. Оттука всяко лице трябва да има свой поглед на предмета, свой образ на мислите, дори и свой език … едно от тези лица бива представител на истинския поглед на предмета; ако ли всички мнения са лъжовни, тях ги свождат и разполагат тъй, щото те да се унищожават едно след друго и следователно истината се открива сама по себе си“. Д. принадлежи към ораторската реч, към красноречието, а не към *драмата*. Но присъствието на събеседването (във възрожденската литература Д. се обозначава като „разговор“) го приближава до други жанрове, особено до драмата. Едновременната поява на двата жанра оказва влияние върху структурата и възприемането му. Д. често е разглеждан като синтетичен или синкретичен жанр, вплетен и в други структури, или предхождащ развитието им (*фейлетона*, *баснята* и др).

Появата на Д. в бълг. възрожденска литература през 30-те–40-те г. на XIX в. се възприема като влияние от други литератури (грц., срб., рус.), макар той да не е чужд на определени фолклорни и старобълг. религиозни текстове. *Неофит Хилендарски*-Бозвели създава Д. под влияние на песните плачове и др. чужди образци – „Просвещений европеец, полумершая Мати Болгария и син Болгарии“ (в по-късна преработка „Плач бедния Мати Болгария“), „Разговор на любородните“, „Любопитнопростий разговор“ и др. В тях са изразени гражданско-патриотичните позиции на автора. В началото на 50-те г. в „Цариградски вестник“ са публикувани Д. на Й. *Джинот* „Минерва и девет музи и Остри меч се разговарят ради изгубена България“ (№ 48, 1851), „Разговор или прави человек“ (№ 53 и 54, 1851), „Училище и учение си ест обичаи в Долной Мисии или Западной Болгарии“ (№ 93, 1852). Във вестника се отпечатват и преводни Д. и обширният Д. „Училище за деца“ (№ 62, 1851; № 82, 1852), който се приема за творба на Джинот. Широкото разпространение на Д. през следващите две десетилетия води до тяхното по-ясно функционално разграничение. Една част от тях се обвързват с тематиката на възрожденската публицистика и формиращите се публицистични жанрове –„Живописец и зрител“ (1854), „Китайский цар“ (1857) и „Изтуплений дервиш или Въсточний въпрос“ (1858) от Г. С. *Раковски*, някои текстове от рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“ във вестниците на Л. *Каравелов*, публикуваните във в. „Тъпан“ „Политически разговор“, „Разговор между двама българи за уставите на Книжовното дружество“, „Един нотабил“, „Една седянка“ и др., за които се предполага, че са от Хр. *Ботев*. Д. е добро образователно, възпитателно и развлекателно средство във възрожденското училище. Неотменна част е от годишните изпити. Пръв Ст. *Изворски* през 1846 представя в шуменското училище публична декламация на десетина ученици. Учителите започват сами да съставят разговори за бълг. националност, за потребността от наука, от ново светско училище, от образовани учители и др. Популярни стават Д. на П. Р. *Славейков* („Парите и науката“, „Иван и Стоян“, „Хитър Петър, Голий Стамен и баба Каркалицка“ и др.), С. *Доброплодни*, Кр. *Пишурка*, Д. *Войников* („Разговор между двама ученика и един съветник върху името българин и народността му“, „Разговор между трима ученика:

Мирча, Стоян и Недя, дяда Дима, Мирчев баща, даскал Цоня и Бояна, школский епитроп“ и др.), Р. *Душанова*, Д. *Душанов* („Момичешки разговори“) и др. През 1864 Д. Войников издава училищните си Д. под заглавие „Училищно театро или комически представления, собствени да бъдат представени в салона на едно възпитателно заведение“. Поради потребността да бъдат изиграни на сцена в някои от училищните Д. постепенно се разширяват драматургичните елементи: увеличава се броят на участниците, авторът прави описание на мизансцена, въвежда ремарки и др. Войников преработва Д. „Разговор между трима ученика…“ в триактната комедия „Чорбаджия“.

Двупосочното функционално развитие на възрожденските Д. довежда до различни мнения по отношение на дефинирането им. М. Брадистилова определя Д. като „своеобразен ембрион“, който „се явява преходно звено към драматургията, … без да е единствено определящо начало“. Сходни са възгледите на П. Пенев, Ст. *Каракостов* и др. Б. *Пенев* отрича тази връзка, като посочва, че „в тяхното съдържание няма почти никакъв драматизъм“. Д. *Леков* търси връзката между Д. и драмата не на жанрово-еволюционно, а на рецептивно равнище – видът творба не е развитие на едното към другото, тяхната употреба е съобразена с нагласата на възприемателя. Съществуващите тези за разграничение на Д. в бълг. литература подчертават предимно тематичното съдържание на съответната творба и нейната утилитарна топосно-текстова функция. Различава се сценичен и литературен (Цв. *Минков*), литературно-публицистичен и театрално-школски (Н. Драгова), гражданско-публицистичен и школско-просветен (М. Брадистилова-Добрева) Д. Едните се възприемат като възможна игра на сцена, а другите – като пригодени и предназначени за публицистиката. Но и двата вида придобиват своята популярност предимно чрез възрожденския *периодичен печат* и са трудно разграничими. Взаимозаменяемостта и преплитането им отбелязва неедноposочността на културните влияния и синкретизма като същностна характеристика на бълг. възрожденска литература.

Съч. Възрожденски диалози. Встъпителна студия, подбор, научен коментар, бел. и речник на непознатите думи. М. Брадистилова-Добрева. С., 1985.

Лит. Йорданович, Т. Драматични опити преди Войников. – Изв. Семинара по славянска филология. 4, 1921. Драгова, Н. Драматичните опити на П. Р. Славейков. – Изв. Инст. бълг. литература. 7, 1958. Таринска, Ст. Неофит Бозвели. – В: Неофит Бозвели. Съчинения. С., 1968. Димчева, Р. Неофит Бозвели и развитието на видовете в българската възрожденска литература. – ГСУ, Ф-т славянска филология. 64, 1970, № 2. Пенев, П. История на българския драматически театър. С., 1975. Пенев, Б. История на... Т. 3. Брадистилова-Добрева, М. 1. Българската историческа драматургия през Възраждането. С., 1975; 2. Възрожденската театрална култура в България. С., 1983. Тодоров, Ил. Диалогът като жанр в българската възрожденска литература. – В: За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979. Бояджиева, В. Летопис на българската драма. С., 1980. Лекова, Д. 1. От декламациите и диалога до „Иванко“. – В: Българска възрожденска драма. С., 1985; 2. Добри Войников. – В кн. му: История... Т. 1. Михова, Л. Драматургичните опити на П. Р. Славейков. – В: Литература и Възраждане. Пловдив, 1994. Добрева, В. 1. Български като образ и подобие. Драматургично-сценичната еволюция на възрожденската драматургия. – В кн. ѝ: Възрожденска историческа драма. Сб. С., 1997. Николова, Ю. Възрожденски диалози. – В кн. ѝ: Записки по българска възрожденска литература. Пловдив, 2004.

Ю. Николова

ДИАМАНДИЕВ, Васил (Василий) Иванов (30.I.1839 или 1840, Охрид – 1.V.1912, София) – учител, обществен деец, революционер. Произхожда от заможно семейство. Учи в Охрид в грц. училище, където е и учител (1856–58). Студент в Одеската духовна семинария (1858) заедно с Г. *Теохаров* и др. Прекъсва и се записва студент във Физико-математическия ф-т на Московския университет (1860),

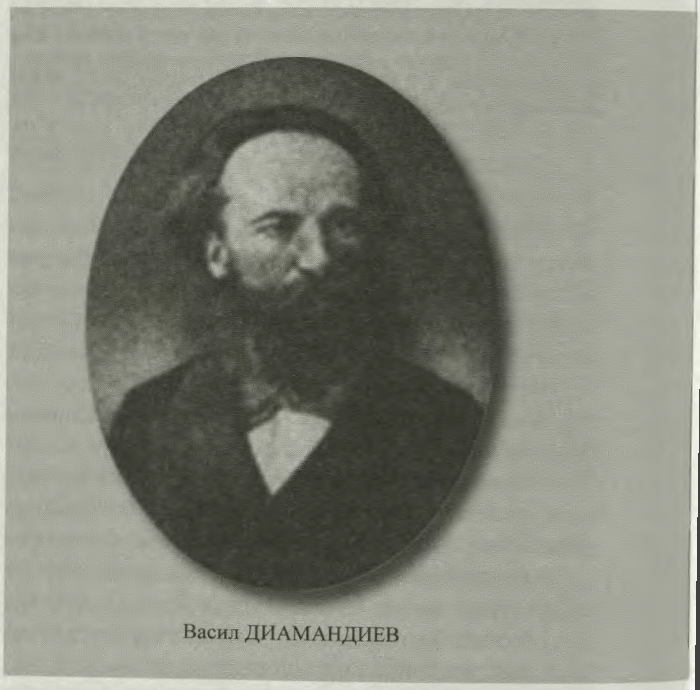

Васил ДИАМАНДИЕВ

продължава образованието си в Киевския университет „Св. Владимир“. Заболява и през 1862 се завръща в родния край. Учител в Кукуш (1862–64), Велес (1864–66), Охрид (1866–67). Поддържа преписка със Ст. *Веркович* и въпреки трудностите, създавани от османската власт, му изпраща различни географски, истор. и етнографски материали и информации за охридския край за подготвяния от него „Топографическо-этнографический очерк Македонии“. Като учител в бълг. училище в Охрид Д. влиза в конфликт с грц. църковни власти, принуден е да напусне родния град и отново заминава за Русия (1867). Известно време остава в Букурещ, където създава връзки с БРЦК. Учител в Бесарабия, където остава до Осво-

бождението. В Централното бълг. училище в Комрат преподава география и математика, сприятелява се с Д. Н. *Благоев*. Когато избухва Сръбско-тур. война 1876, Д. е инициатор за организирането на Комитет за подпомагане на бълг. доброволци участници във войната в защита на срб. народ; този комитет оказва помощ и на бълг. опълченци в Руско-тур. освободителна война 1877–78. Д. се включва активно в обществения живот след Освобождението. Председател на окръжния съд в Кюстендил (1878), член на Апелативния съд в Русе и на Върховния касационен съд в София (1883). Директор на Първа софийска девическа гимназия (1885–86), главен счетоводител в М-вото на финансите (1888–92). Един от основателите на Софийската библиотека (дн. НБКМ) и неин зам.-директор (1885–91); директор на Народната библиотека в Пловдив (1891). Народен представител в УС и в I ВНС

Акцент в дейността на Д. след 1878 става освобождението на българите в Македония и присъединяването им към свободна България. Деен член е на Софийското областно благотворително дружество за подпомагане на болни и ранени. Заедно с К. Мишайков, К. Шапкарев и др. пише до европейските правителства за нуждата от свобода за македонските българи. В Русе създава Българо-македонската лига (1880) и е неин пръв председател. Ръководи Дружеството за подпомагане на бедни македонци (1882), Българо-македонското благотворително дружество (1883–84), Македонското благотворително дружество (1884) и дружеството Македонский глас (1884–85). Основател е и на Върховния македонски комитет (1895), член на комитет „Единство“ в София. Участва в подготовката и изпращането на чети в Македония.

По време на престоя си в Бесарабия Д. редактира вестниците, които излизат на бълг. език – „Ехо на Болград“ (1872–73) и „Ялпуг“ (1873), изгубени. През 1902 написва „Автобиография“ – ценен документ за бълг. културна и политическа история от втората половина на XIX в. Една част от нея е публикувана. Засяга много въпроси, свързани с учителската му дейност, също и с ролята му за освобождението на македонските българи, за действията по време на Съединението през 1885 и др. Запазени са ръкописите му на преводи – „Кавалерът на червения замък“от Ал. Дюма, разкази от рус. писатели, писма от 1871 за дарителство за БКД (дн. БАН) и др. НБКМ–БИА, ф. 577 (Васил Диамандиев). Материали в: НА БАН, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 160, л. 1.

Съч. Документи за Българското възраждане от архива на Стефан И. Веркович. 1860–1893. Съст. и подготвили за печат Д. Велева и Тр. Вълева. Под ред. и с предг. от Хр. А. Христов. С., 1969, с. 96. С и м е о н о в а, Р. Съединението на Източна Румелия и Княжество България през погледа на един македонски българин (Из спомените на Василий Диамандиев). – Изв. ДА, 89, 2005.

Лит. С и м е о н о в а, Р. 1. Българо-македонската лига в Русе от 1880 г. – Военноистор. сб., 62, 1993, № 5, 18–27; 2. Организациите на македонските българи. – В: Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878–1944. Т. 1 Борби за запазване на единството на българската нация 1878–1893. С., 1994, 277–290; 3. Протоколи на Българо-македонското благотворително дружество в град Русе (1884–1887). – Изв. ДА, 70, 1998, 241–261. Ч е л а к, Е. Училищното дело и културно-просветният живот на българските преселници в Бесарабия (1856–1878). С., 1999, с. 183. Б и л я р с к и, Ц. Княжество България и македонският въпрос, Т. 1. Върховен македоно-одрински комитет 1895–1905 (Протоколи от конгресите). – Бълг. истор. библиотека, 5. С., 2002, с. 169.

Р. Дамянова

ДИАРБЕКИР (Diyarbakir) – град в Османската империя (дн. Югозап. Турция). Съществува още в древността. Основан върху голямо скално плато, заобиколено от р. Тигър. През XIX в. наброява ок. 10 000 жители: кюрди, турци, сирийци, арменци, гърци, евреи, изповядващи различни религии. Недалеч от града се намира арменски манастир, съграден от апостол Фалдей през III в. В Д. има православен храм, където се пазят мощите на св. св. Козма и Дамян Безсребреници. Място на затваряне и заточаване на бълг. военни, просветни дейци, революционери, свещеници още от XV в. През последните десетилетия на XIX в. в Д. се изпращат бълг. революционери. Принудителното изпращане на българи не секва с Руско-тур. освободителна война 1877–78; особено силно е след Илинденското и Преображенското въстание 1903. Затворите на Д. се намират във вътрешната крепост. Условията за лишените от свобода са изключително тежки: чисто архитектурните усложнения в килиите, невъзможността за елементарна хигиена, епидемиите. Не се знае общият брой на затворниците и заточениците; приема се, че от 1862 до Освобождението в Д. са изпратени няколкостотин души, много от които умират и са погребани там; малко успяват да избягат (един от тях е Ст. Заимов), някои са освободени (по силата на Санстефанския мирен договор; съществена роля изиграва амер. консул Ю. Скайлер). Сред заточениците са Г. Миркович, Т. *Хрулев*, Т. Стоянов, Ст. Заимов, М. Поплуканов, П. *Берковски*, поп Минчо *Кънчев*.

Във вестниците на П. Р. *Славейков*, Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев* и в други издания темата за Д. се подема непрекъснато, коментират се съобщенията за съдбата на българи, изпратени там от тур. власт. От средата на XIX в. в периодичния печат започват да се обнародват дописки от Д. – писани от самите затворници и заточеници. Интересен факт е празнуването на 11 май – ден на славянските първоучители (от 1872). Събират се суми от различни лица и организации в помощ на „диарбекирските заточеници“. Д. се превръща в една от най-актуалните и „болни“ теми в бълг. журналистика и словесност. Л. Каравелов посвещава на заточениците разказа „Мъченик“.

Д. е описан в много *мемоари* и *писма* на дейци от онова време.

Лит. Славейков, П. Р. Диарбекир. – Читалище, 1872, № 5. Берковски, П. 1. Диарбекир, 1 март 1874. – Век, № 13, 1874; 2. Диарбекир, 15 ноем. 1874. – Век, № 22, 1874; 3. Диарбекир, 15 ноем. 1874. – Напредък, № 19, 1874; 4. Диарбекир, 20 март 1875. – Напредък, № 37, 1875; 5. Диарбекир, 3 март 1876. – Напредък, № 13, 1876; 6. Диар Бекир. – Знаме, № 16, 1875; 7. Диар Бекир. – Знаме, № 23, 1875. Бобчев, Ст. С. Диарбекирски заточеници и амнистията. – Напредък, № 81, 1876. Каракостов, Ст. Диарбекирски заточеници. Героични сенки. Биогр. скици, писма, дневници. С., 1946.

К. Михайлов

ДИВИТЧИЯН (ДИВИЧИАН), Тадей (Татевос) (1810, Цариград – 1878, Цариград) – издател, печатар, книжар. По народност арменец. Приема за фамилно име названието на разпространения през XIX в. уред за писане „дивит“, като знак за писмен човек, граматик. Д. има изключителни заслуги за развитието на бълг. книжовно дело. Учи в Цариград, ползва свободно 5 езика, включително бълг. През 1844 откупува Славяноболгарская типография „*Трудолюбива пчела*“, създадена по инициатива на К. *Огнянович* 2 г. по-рано. Преустройва я, като закупува от амер. мисионери модерна преса и въвежда нова организация. Прави букволеярна (в която отлива църковни и граждански шрифтове), 3 наборни отдела с ксилография, цех за подвързия. Наема 30–35 работници, сред които и българи (словослагатели са Ив. Ямболов и Хр. Бъчваров). Отпечатва първите 18 броя на „Цариградски вестник“ (1848) и 76 книги, сред които: „Буквар или началное учение за децата“ (1844) от К. *Огнянович*, „Благодетелното продолжение Танзимата“ (1846), „Сборниче за холерата“ (1848) от Ан. *Гранитски*, „Сия книга, глаголемаа митарства“ (3. изд., 1853) от Й. *Кърчовски*, „Христоития или благонравие“ (2. изд., 1855) от Р. *Попович*, „Нова песнопойка“ (1857) от П. Р. *Славейков*, 5. изд. на „Буквар с различни поучения“ (1856) от П. *Берон*, много религиозни книги, *календари* (вж. *Типография на Тадей Дивитчиян*). За „пробългарска дейност“ е арестуван и печатницата му е затворена от султанското правителство („Източно време“, № 31, 1874; „Напредък“, № 7, 1874). Работи активно с бълг. книжари и книжарници. Обикаля България – Русе, Свищов, Шумен, Сливен, Пловдив, София, Ниш, Кара-кьой (Пирот), Щип, Скопие, Битоля, Одрин и създава мрежа за разпространение на своите издания. Сам работи като пътуващ книжар. Постоянен участник в Узунджовския панаир. В работата си Д. обръща внимание не само на отпечатването, но и на художественото оформление на книгата – въвежда в изданията си илюстрации, декоративни елементи; служи си със схеми, таблици, карти. Поддържа делови и дружески отношения с изтъкнати бълг. дейци от цариградския кръг и от много бълг. градове и културни центрове.

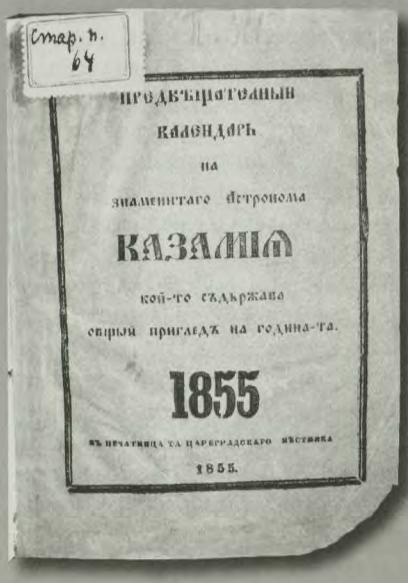

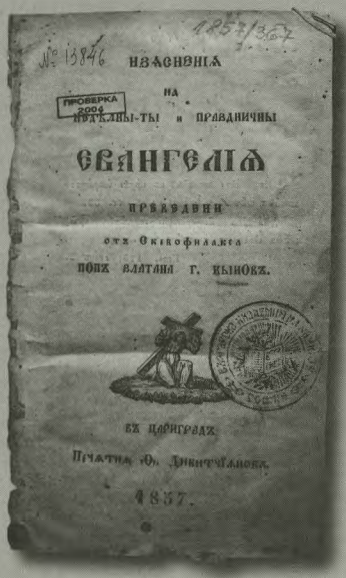

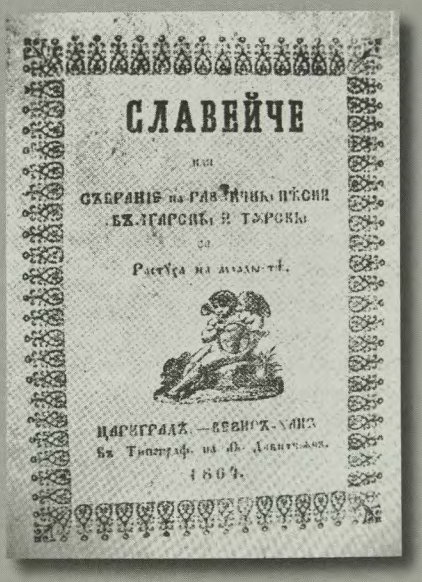

Издания на Тадей ДИВИТЧИЯН

Лит. Кутинчев, Ст. Печатарството в..., 197–200. Ованнян, С. В. Армяно-болгарские исторические связи и армянские колонии в Болгарии во второй половине XIX в. Ереван, 1968, 81–86. Парижков, П. Цариградският печатар и книжар Тадей

Дивитчиян. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980.

К. Михайлов

ДИКУЛѐСКУ (Diculescu), Владимир (23.VII.1924, с. Манга, окръг Дъмбовица, Румъния – 21.XII.1999, Букурещ) – рум. историк. Завършва история в Букурещкия университет (1947). Н.с. (1963) в Инст. за изследване на Югоизт. Европа при Рум. АН, преподавател и титуляр на катедра в университета в Клуж-Напока (1966–86). Д-р на истор. науки (1969). Член на Смесената румъно-бълг. комисия по история.

Д. изследва новата история на Румъния, икономическите ѝ отношения с Югоизт. Европа през XIX в. и специално търговските връзки с бълг. земи. Публикува материали за Г. С. *Раковски* – „Din legăturile lui G. S. Rakovski cu bulgarii din Brăila în 1861“ („Към връзките на Г. С. Раковски с българите в Браила през 1861“. – „Romanoslavica“, 1962, № 5), „Din corespondenţa lui Gheorghe S. Rakovski“ („Из кореспонденцията на Георги С. Раковски“. – „Studii. Revista de istorie“, 1957, № 6), проучва икономическото положение на бълг. емиграция в Румъния – „За положението и стопанската дейност на българската емиграция във Влашко през XIX в.“ („Българо-румънски връзки през вековете“, 1965), участието на Румъния в Руско-тур. освободителна война 1877–78.

Съч. Relaţiile comerciale Ţării Româneşti cu Peninsula balcanica (1829–1858). Bucureşti, 1970.

Лит. Ж е ч е в, Н. Vladimir Diculescu, etc. Relaţiile comerciale Ţării Româneşti cu Peninsula balcanica (1829–1858). – Истор. преглед, 1972, № 5.

Ст. Таринска

ДИЛѐВСКИ (Дылевский), Николай Михайлович (23.XI.1904, Чугуев, Харковска област, Украйна – 23.X.2001, София) – езиковед, културен и литературен историк. Произхожда от рус. дворянско семейство. Учи в Петровско-Полтавския кадетски корпус. През Гражданската война 1919 емигрира в Цариград, където учи в рус. Крестовоздвиженска гимназия. През 1922 гимназията се премества в България – в Пещера. Завършва с отличие (1925), отпусната му е стипендия от бълг. правителство с условие да работи за развитието на руско-бълг. връзки. Следва славистика в Историко-филол. ф-т на СУ (1925–30). Учител (1931–34) в Педагогическото училище в Неврокоп (дн. Гоце Делчев). Лектор (1934), доц. (1948), проф. (1955), зав. катедрата по рус. език (1951–72) в СУ. Дългогодишен преподавател по рус. език в Духовната академия в София и в Богословския ф-т на СУ. Участва в ръководството на Съюза на научните работници в България, член на Бълг. национален комитет на славистите.

Проучванията на Д. са в областта на историята и съвременното състояние на рус. литературен език, българо-руско-укр. културни и литературни връзки, бълг. културна история. Приносни са изследванията му за „Слово о полку Игореве“. Ценни са трудовете му за разпространението на рус. и укр. ръкописи и стари книги в бълг. земи през късното Средновековие и Възраждането – „Редки руски книги в българските книгохранилища от епохата на Възраждането…“ („Български език“, 1955, № 4), „Русские и украинские рукописи и старопечатные книги в болгарских книгохранилищах“ („Исследования источников по истории русского языка и письменность“, 1966), „Писмовникът“ на Н. Г. Курганов в библиотеката на Неофит Рилски в книгохранилището на Рилския манастир („Год. Бълг. библиографски инст. „Елин Пелин“, 6, 1956–1957) и др. Разширява знанията за българо-укр. книжовни и истор. взаимоотношения и специално за контактите на Рилския манастир – „Рылский монастырь – Великая лавра славянского племени“ („Etudes balkaniques“, 1985, № 2) и др. Поставя в общославянски контекст делото на бълг. възр. книжовници – „Неофит Рилски и руската книга“ („Български език“, 1961, № 1), „Старецът Паисий Величковски и неговото българско монашеско обкръжение“ („Църковен вестник“, № 22–28, 1992), „Столетие со дня выхода книги Неофита Рыльского „Описание болгарского монастыря Рыльского“ („ГСУ, Ф-т славянски филологии“, 74, 1980), „История во кратце о болгарском народе словенском“ йеросхимонаха Спиридона и ее судьба“ („Etudes balkaniques“, 1992, № 1) и др. Нови сведения и идеи съдържат изследванията му за иконографското творчество на бълг. зографи през Възраждането – „Из историята на църковната живопис от епохата на Българското възраждане“ („Духовна култура“, 1956, № 4), „Стенописът „Покров Богородичен“ от 1795 г. в гробищната църква в Рилския манастир“ („Векове“, 1989, № 3) и др. Д. има особени заслуги за изучаване и популяризиране на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ от *Софроний Врачански*. Издава творбата, заедно с рус. медиевист А. Н. Робинсон, в авторитетната научна поредица „Литературные памятники“ („Софроний Врачанский. Жизнеописание“, 1976), поставена в широк историко-литературен контекст. Второто издание „Житие и страдания грешнаго Софрония“ (1989), под редакцията на Д., предназначено за бълг. читател, е най-доброто съвременно научно представяне на произведението; съдържа фототипно възпроизвеждане на оригинала, нормализирана печатна версия, превод на съвременен бълг. език;

текстът е придружен с описание на езика и графиката на ръкописа, очерк за историята на творбата – публикациите и проучването ѝ, богат коментар на съдържанието ѝ, библиография. Допринася за разностранното изследване на Житието с поредица от статии – „Житие и страдания грешнаго Софрония“ в руското и съветското литературознание“ („Българистика и българисти“, 1981), „Стогодишнината на френския превод на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ от Луи Леже (1885–1985)“ („Литературна мисъл“, 1986, № 3), „Възможни и предполагаеми източници на „Житие и страдания грешнаго Софрония, място и цел за написването му“ („Литературна мисъл“, 1989, № 5) и др. Д. издава литературни паметници, университетски учебници и общообразователни езикови пособия. Един от създателите на бълг. русистика.

Иван (Йоан) ДИМИТРИЕВИЧ
– рисунка от Асен Василиев

Съч. Рыльский монастырь и Россия в XVI–XVII веках. С., 1946. Краткий очерк истории и исторической грамматики русского языка. С., 1951. Избранные сочинения (с библиография на трудовете му). С., 2003.

Лит. Райков, Б. Ново издание на епископ Софрониевата автобиография. – Изв. ЦИАИ, 1, 1978. Калиганов, И. И. Софроний Врачански. Жизниописание. Издание подготовили Н. М. Дылевский, А. Н. Робинсон… – Советское славяноведение, 1979, № 1. Караджова, Д. Историята на един труд. – „АБВ“, № 25, 1989. Филкова, П. Николай Михайлович Дылевский (1904–2001). – В: Н. М. Дылевский. Избранные сочинения. С., 2003. Рупчева, Г. Жизнен и професионален път на професор Николай Михайлович Дилевски. – В: Доайенът. Юб. сб., посветен на 100-г. на проф. Николай Михайлович Дилевски. С., 2004. Филкова, П., А. Градинарова. Профессор Николай Михайлович Дылевский. Научная деятельность. – Пак там.

Ст. Таринска

ДИМИТРИЕВИЧ, Иван (Йоан Д. Охридтянин, Йоан Х. Охридский, монах Йоаникий Охридянин) (неизв., Охрид – неизв.) – книжовник и преводач. През 1847–48 преподава черковнославянски език в Богословското училище на о. Халки. През август 1844 рус. славист В. И. *Григорович* се запознава в Цариград „с болгарином Іоанном Дмитровичем, родом из Охриды“. Превежда от грц. език книгата „Первоначална наука за должностите на человека…“ от Фр. Соаве и я отпечатва в печатницата на Вселенската патриаршия. За нея се записват 132 *спомоществователи* от 8 града в България, от Одеса и от Дебърския манастир, общо за 280 екз. Сред видните спомоществователи са: Сава х. Илиов (*Доброплодни*), П. *Радов*, Н. *Карастоянов*, Н. *Геров*. Общината в Скопие записва 20 екз. за училището. Предполага се, че Д. работи и в патриаршеската печатница. Сътрудничи на *Неофит Рилски*.

Съч. Первоначална наука за должностите на человека [от] Франциска Соабиа. Преведена от греческаго на славено-болгарский и издадена от ..., с присовокуплением Плутархова слова за воспитание детей, на славенский язик, во употребление на славеноболгарските училища. Цариград, 1844. Служебник малий с прибавлением и некоторых молитв глаголемых в некия дни и обстоятелствах. Трудом же и иждивением ... Белград, 1845. Граматика за славянский язык с греческо изражение. [Съвм. с Н. Рилски.]. Цариград, 1850. Пасхалия сиречь песненно последование. Цариград, 1869.

Лит. Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931, 48–49. Шишманов, Ив. Д. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция (1844–1845) и неговите отношения към българите. – В: Иван Д. Шишманов. Избрани съчинения в два тома. Т. 1. Българско възраждане. Под ред. на Г. Димов. С., 1965, 262–263. Григорович, В. Очерк путешествия по Европейской Турции. Фототипно изд. С., 1978. Румбос, Д. Български преподаватели и ученици в Богословското училище на остров Халки (1844–1903). В. Търново, 2007.

Н. Капралова

ДИМИТРОВ, Михаил (М. Д. Дафинкичев) (30. IX.1881, с. Чупрене, Белоградчишко – 6.X.1966, София) – философ и психолог, историк. Учи в Ломското педагогическо училище (1898–1902), следва философия в София, Загреб и Берн, завършва СУ (1908). Участва в Балканската и в Първата световна война. Асистент (1921), доц. (1941), проф. (1946–50) по психология в СУ. Командирован в Националната библиотека (1913), където се заражда интересът му към историята. В Румъния (1924, 1950), Сърбия (1939) и СССР (1948, 1956) издирва документи за Бълг. възраждане. Основател и директор (1945–59) на Инст. „Хр. Ботев“ (от 1955 Инст. „Ботев–Левски“ при БАН). Подпредседател на БАН (1949–56). Академик (1946). Председател на Съюза на научните работници в България (1945–60).

Д. работи в областта на философията, теоретичната и експерименталната психология, историята на Бълг. възраждане. Привърженик е на марксизма. Противопоставя се на фройдизма и ницшеанството

– „Психоаналитично тълкуване на художественото творчество“ („Философски преглед“, 1933, № 5), „Към психоаналитичното тълкуване на художествените творения“ („Философски преглед“, 1943, № 1) и др. В областта на психологията изследва проблема за смеха – „Психофизиология на смеха“ („ГСУ, Истор.-филол. ф-т“, 21, 1925), ейдетичните явления и характера на ейдетичните образи – „Психология на спонтанния ейдетизъм“ („ГСУ, Истор.-филол. ф-т“, 27, 1931) и др. Философските му занимания спомагат за теоретичната задълбоченост в истор. му проучвания. В „Христо Ботев. Идеи, личност, творчество“ разглежда по нов начин делото на Хр. *Ботев* – като продукт на времето; въз основа на публицистиката му изяснява развитието на революционните му възгледи, разкрива сложната цялост и завършеността на неговата личност, изтъква значението на сатирата му. Допринася за изясняване на научната биография на Ботев, отхвърля необосно-

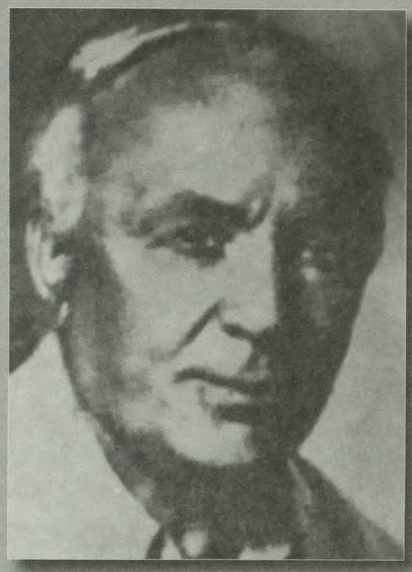

Михаил ДИМИТРОВ

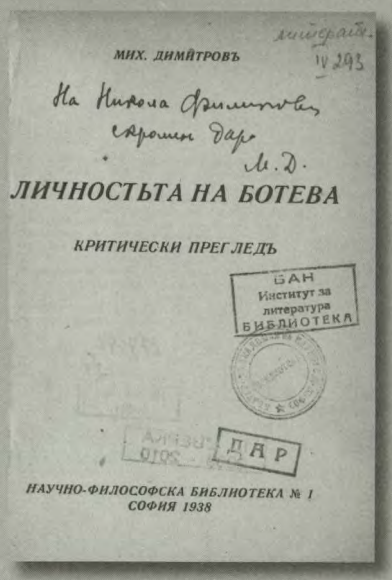

Михаил ДИМИТРОВ. „Личността на Ботев“, 1938

„Мистификацията с произведенията на Христо Ботев“ („Учителска мисъл“, 1925–26, № 7, 8, 9–10) и др. Издава за първи път пълно събрание на съчиненията на Ботев (1940, доп. 1949–50, 1958, 1971) с коментар и обстойни уводни студии. Разглежда идейните течения и политическите организации през 60-те–70-те г. на XIX в., изтъква класовата им основа – „Разцеплението сред българската емиграция в Румъния“ (увод към „Христо Ботев. Неизвестни произведения“) и др. Изследва идеологията и политическата дейност на Л. *Каравелов* – „За дейността и идеите на Любен Каравелов“ („Исторически преглед“, 1954, № 2), „За идеологията на Любен Каравелов и неговото място в революционното движение“ („Изв. Инст. „Ботев–Левски“, 2, 1956) и др. Автор е на първата обстойна биография на Каравелов. Издава негови неизвестни статии и дописки от бълг., рус. и срб. периодичен пе-

ваните твърдения на някои негови съвременници, уточнява контактите му и влиянията, които изпитва. В „Личността на Ботева“ разглежда критично оценките за поета. Противопоставя се на Б. *Пенев* в „Ботев в светлината на „индивидуализма“ (Към значението на идеологията)“ („Ново време“, 1923, № 1). Остра и невинаги справедлива е критиката му в студията „Захари Стоянов като биограф на Ботев“ („Изв. Инст. „Христо Ботев“, 1, 1954). Издирва неизвестни произведения на Ботев, посочва негови творби във в. „Тъпан“ (изтъква революционните позиции на вестника), „Свобода“ и „Независимост“, „Дунавска зора“ и др., с което предизвиква продължителни спорове; отговаря на критиците си – „По повод чат, неизвестни *писма* – „Публицистиката на Любен Каравелов“ (Т. 1, 2. 1957–65; някои автори оспорват Каравеловото авторство на част от материалите). Допринася за по-широкото проучване на Каравелов, но тезата му за либерално-просветителския характер на Каравеловия мироглед не се утвърждава. Публикува изследвания за В. *Левски*, Ст. *Стамболов*, Б. *Петков* и др. Д. е един от най-изтъкнатите ботевоведи, трудовете му имат етапно значение за ботевознанието, през 50-те–60-те г. на XX в. се налагат като официално становище. Псевд.: Дафин Кичев, Добри Кичев, Борис Младенов и др.

Съч. Христо Ботев. Идеи, личност, творчество. С., 1919, прераб. изд. 1945. Биография на Христо Ботев. С., 1924, доп. изд. под

заглавие „Христо Ботев. Биография“. С., 1948. Личността на Ботева. Критически преглед. С., 1938. За литературното наследство на Христо Ботев. С., 1941. Ницше като идеолог. С., 1947. Любен Каравелов. Биография. С., 1959. Буря призори [спомени]. С., 1968.

Лит. Хаджов, Ив. Нова книга за Ботева (Михаил Димитров. Христо Ботев. Идеи, личност, творчество…). – Борба, 1919–20, № 17. Филипов, Н. Христо Ботев според ново изучаване… – Съвременна мисъл, 1919–20, № 18. Клинчаров, Ив. Г. Мистификацията с произведенията на Хр. Ботйов. С., 1925. Цанев, Г. Неизвестни произведения на Ботева. – Развигор, № 171, 1925. Бакалов, Г. Неизвестните произведения на Ботева. – В кн. му: Христо Ботев. С., 1934. Динеков, П. Михаил Димитров. Личността на Ботева. – Просвета, 1938, № 10. Михалчев, Д. Ницше като идеолог. – Философски преглед, 1939, № 1. Каракостов, Ст. Литературното наследство на Ботева. – Заря, № 5889, 1941. Иванчев, Д. П. Христо Ботев. Пълно събрание на съчиненията (под ред. на Михаил Димитров). – Философски преглед, 1941, № 3. Бурмов, Ал. 1. Въпроси около книжовното наследство на Ботйова. – В: Христо Ботйов. Съчинения. Пълно събрание. С., 1940; 2. Писмата на Любен Каравелов в изданието на акад. Михаил Димитров. – Сп. БАН, 1962, № 3. Павлов, Т.

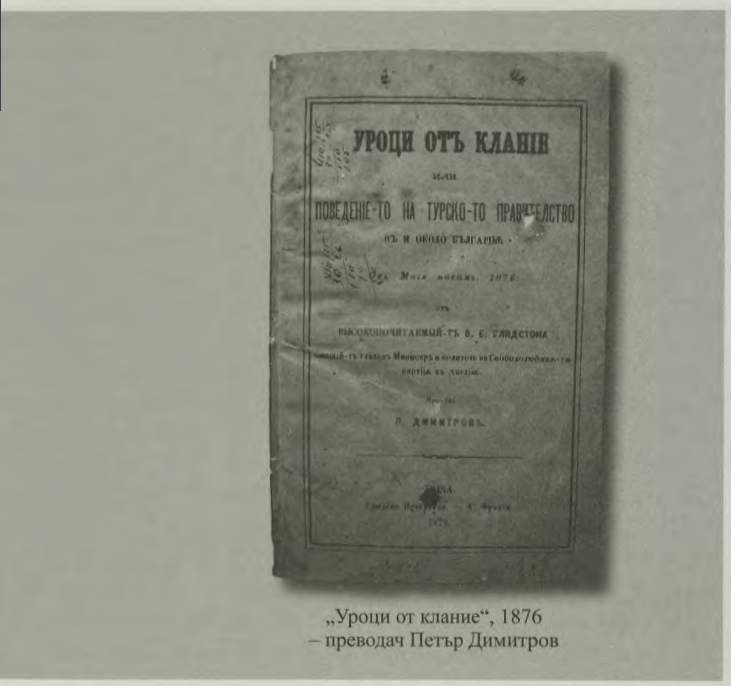

„Уроци от клание“, 1876
– преводач Петър Димитров

Михаил Димитров. По случай 70 г. от рождението му. – Философска мисъл, 1951, № 3–4. Леков, Д. 1. Публицистиката на Любен Каравелов. – Сп. БАН, 1958, № 3; 2. Нова биография на Любен Каравелов. – Сп. БАН, 1960, № 2. Белева, Зл., Ив. Унджиев. Михаил Димитров. Библиография. С., 1958. Унджиева, Цв. Към въпроса за авторството на фейлетоните „Знаеш ли ти кои сме?“. Кои фейлетони е писал Любен Каравелов. – Изв. Инст. бълг. литература, 8, 1959. Ерихонов, Л. 1. Акад. М. Димитров, Любен Каравелов, Биография … – Истор. преглед, 1960, № 4; 2. Отново за публицистиката на Любен Каравелов. Пак там, 1967, № 6; 3. Кой е „Хъ-ръ“? За мнимото сътрудничество на Любен Каравелов във в. „Голос“ през 1876–1877 г. – Литературна мисъл, 1971, № 1. Конев, Ил. Нов труд за живота на Любен Каравелов. – Литературна мисъл, 1960, № 1. Шашко, Ф. Любен Каравелов и историкът: за или против Михаил Димитров? – В: Проблеми на българската историография след Втората световна война. С., 1973. В памет на акад. Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974. Генчев, Н. Българско възраждане. 3. доп. и прераб. изд. С., 1988, 32–33. Няголова, М. Д. Академик Михаил Димитров – между психологията и историята: по случай 130 г. от рождението му. – Дни на науката, В. Търново, 2011, № 1–2.

Ст. Таринска.

ДИМИТРОВ, Петър (14.XI.1848, с. Жеравна – 23.II.1919, неизв.) – политик, дипломат и общественик. Роден в семейството на търговец. Учи в родното си село и в Сливен, в лицея в Галатасарай в Цариград (1872). Завършва с отличие *Робърт колеж* (1872). Остава като учител в колежа (1872–76). През 1875–79 редактира политическата част на амер. мисионерски в. „Зорница“. След погрома на Априлското въстание 1876 придружава Ю. Скайлър и Дж. Макгахан като преводач по време на мисията им в България. През май 1879 придружава княз Ал. Богориди от Цариград до Пловдив като негов частен секретар. След пристигането му в Пловдив е назначен за главен секретар в Дирекцията на вътрешните дела. От 15 дек. 1881 в продължение на осем и половина години е префект на Пловдивски окръг. Взема участие в Съединението 1885. Дипломатически агент в Белград (1890–92), Цариград (1892–96), Атина (1896–99) и Букурещ (1903–05). Главен секретар и съветник в М-вото на външните работи и изповеданията. Изпълнява дипломатически мисии в Лондон (1895), Кайро (1905), Цариград (1908) и Петербург (1909). Княз Александър Батенберг го награждава за специални заслуги по време на Съединението с орден „Св. Александър“ IV степен с мечове. Цар Фердинанд го награждава с орден „Св. Александър“ III степен с брилянти. Сътрудничи на сп. „Читалище“ – 1870–72, в. „Право“ – 1870, „Македония“ – 1871, „Турция“ – 1871–72 със статии по обществени въпроси: женското образование, нравственото възпитание, с дописки и преводи.

Съч. Уроци по клание или поведението на турското правителство в и около България от мая насам 1876. От … В. Е. Гладстона… Превел... Тулча, 1878.

Лит. Начов, Н. Цариград като..., с. 160, 161. Ошбърн, Дж. Петдесет години в Цариград. Спомени за Робърт колеж. С., 1980, с. 42, 164. Георгиева, Р. Петър Димитров – българинът в анкетната комисия на Юджин Скайлър. – Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития. Год. Общобълг. комитет „Васил Левски“, 4, 2002.

Н. Капралова

ДИМОВ, Георги Христов (14.III.1918, с. Покрован, Хасковско – 2.II.1995, София) – литературовед. Завършва гимназия в София (1936), романска филология в СУ (1941). Специализира в Падуа, Италия (1942–43), където защитава докторска дисертация на тема „Мястото на Антонио Фонадзаро в итали-

анската литература“. Учител в Ловеч (1948–49), н.с. (1949–55), ст.н.с. (1956–66), проф. (1967) в Инст. за литература при БАН, негов зам.-директор (1966–74). Ректор на ВТУ (1968–70), зам.-директор (1974–86) и директор (1986–88) на Единния център за език и литература при БАН. Дългогодишен зам.-главен редактор на сп. „Литературна мисъл“. Изнася лекции в Москва, Киев, Тбилиси, в Изт. университет в Неапол, в Рим, Пиза. Участва в национални и международни конференции. Работи в областта на бълг. литературна история, на сравнителното литературознание. Проучва творчеството на *Неофит Хилендарски*-Бозвели, Г. С. *Раковски*, П. Р. *Славейков*, Н. *Бончев*, В. *Друмев*, Л. *Каравелов*, Ив. *Вазов*, З. *Стоянов*, Ал. Константинов, Хр. Смирненски, Л. Стоянов, Кр. Григоров и други бълг. писатели от Възраждането, след Освобождението и съвременността, проблеми на литературната критика, взаимоотношенията на възрожденската литература със славянските и балканските литератури.

Съч. Иван Д. Шишманов – литературен историк и критик. С., 1956. Крум Григоров. Литературно-критически очерк. С., 1962. Иван Д. Шишманов. Литературно-критически очерк. С., 1964. Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965. Из историята на българската литературна критика. С., 1974. Тодор Павлов и проблемите на литературната теория, история и критика. С., 1974. Априлското въстание и българската литература. С., 1976. Национална революция и национален литературен процес. С., 1978. Литературна критика и литературен процес. С., 1979. Българската марксическа критика и развитието на националната ни литература. С., 1980. Иван Шишманов. Строител на българската национална наука и култура. С. 1988. Михаил Арнаудов. С., 1990.

Лит. П о п о в а, П. Георги Димов. Био-библиография. В. Търново, 1988. Ц а н к о в, Г. Страници от една богата духовна биография (по повод 70 г. от рождението на Г. Димов). – Литературна мисъл, 1989, № 4. Филологически сборник. В памет на проф. д-р Георги Димов (1918–1994). В. Търново, 2007.

Д. Леков

Георги ДИМОВ

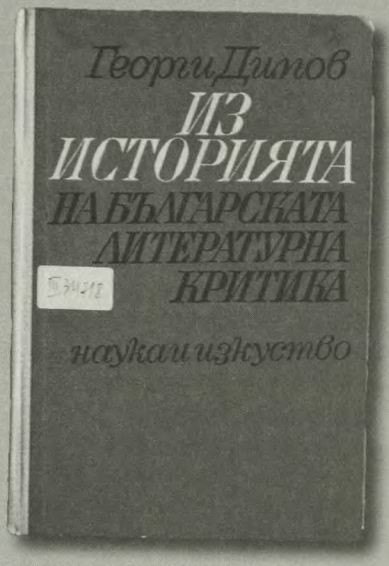

Георги ДИМОВ. „Из историята на българската...“, 1974

Посвещава изследвания на крупни бълг. литературни историци: Ив. Д. *Шишманов*, М. *Арнаудов*. Съставя, редактира и издава: „Архив на Г. С. Раковски“ (т. 1, 1952), „Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила. 1869–1876“ (1958, съвм. с П. Миятев), „Иван Вазов в спомените на съвременниците си“ (1966, съвм. с Хр. Йорданов), „Българската литературна критика“ (т. 1, 1967, съвм. със С. Султанов) и др. Изданието „Иван Шишманов. Избрани съчинения в три тома“ (1965–71), с негов предг. и бел., представя най-значимото от научното дело на един от най-видните бълг. учени. Д. е съст. и ред. на научни сборници, посветени на проблеми от историята на бълг. литература, на сравнителното литературознание.

ДИНЕКОВ, Петър Николов (17.X.1910, с. Смолци, Софийско – 22.II.1992, София) – литературен историк и критик, фолклорист. Завършва гимназия в София (1929), славянска филология в СУ (1933). Специализира във Варшава (1934–35). Учител във Френския колеж в Пловдив (1936–38). Асистент в катедрата по славянски езици (1938), доц. (1941), проф. (1945), зав. катедрата История на бълг. литература в СУ (1960–79). Д. е сред учредителите на Инст. за литература при БАН (1948), заедно с Елин Пелин, Н. Лилиев, К. Петканов, В. *Велчев*, Ем. *Георгиев*, П. *Зарев*, Г. *Цанев*; създава и е пръв ръководител на Секцията „Българската литература до Освобождението“ в инст. (1948–83). Директор на

Инст. за фолклор при БАН (1973–82), директор на Кирило-Методиевския научен център (1980–89). Известно време е директор на Архивния инст. и на Инст. „Ботев–Левски“ при БАН. Член-кор. (1947), акад. (1966). Почетен д-р на Варшавския университет (1973), член на Международния комитет на славистите (1955–82), на Европейската академия на науките, изкуствата и литературата в Париж (1989). Организатор и участник в международни научни форуми.

Д. е главен редактор на „Списание на Българската академия на науките“ – през 1957–64, и на сп. „Български фолклор“ – през 1975–82. Член на редакционните колегии на сп. „Българска мисъл“, „Изкуство“, „Септември“, „Български език“, „Литературна мисъл“ и др. Главен редактор (на т. 1 и т. 2) на „Кирило-Методиевска енциклопедия“ (4 т., 1985–2003). Член на редакционните колегии на много издания: съчинения на Ив. *Вазов,* П. П. Славейков, „Българско народно творчество“ и др. Под негова редакция и с негови предг. излизат съчиненията на *Паисий Хилендарски, Софроний Врачански*, Г. С. *Раковски*, Р. *Жинзифов*, Н. *Бончев*, П. Р. *Славейков*, Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев*, Ив. *Вазов,* М. Георгиев, П. К. Яворов, Й. Йовков, Св. Минков, Н. Ракитин; на А. Мицкевич, Ю. Словацки, Б. Прус, Ю. Тувим, Вл. Броневски, М. Яструн, К. И. Галчински и др.

Научноизследователското дело на Д. обхваща цялостното развитие на българ. литература, проникването и рецепцията на чуждите литератури в България. Значителните му приноси са в областта на старобългр. и възрожденска литература и българ. народно творчество. Същевременно през целия му творчески път за него остават важен обект за наблюдение и интерпретация автори и творби от чуждите литератури – предимно славянски, но също и от англ., амер., фр. литература. Научноизследователските интереси на Д. са насочени към концептуализиране на литературноистор. явления и процеси, свързани са с периодизацията на българ. литература и нейното развитие, с връзките ѝ с духовните и обществените процеси в други славянски страни, с еволюцията на литературните и документалните жанрови форми. В погледа към културноистор. факти Д. подхожда като литературен историк, който се стреми да ги осмисли във и чрез културната ситуация на времето, открива тяхната социокултурна роля в осъществяването на специфичните за българ. литературен живот явления и процеси. Обединява отделни изследвания от очерков тип за писатели и творби в окрупненото издание на авторски сборници с насочващи към литературния и културния развой заглавия: „Между фолклора и литературата“, „При изворите на българската култура“, „Между свои и чужди“, „Историческа съдба и съвременност“, „В света на Христо Ботев“ и др.

Литературата и културата на Българ. възраждане са сред трайните интереси на Д. – от първото му монографично изследване „София през XIX век до Освобождението на България“ (1937) и сборника с очерци „Първи възрожденци“ (1942), „Литературни легенди“, „Литературни образи“, „Възрожденски писатели“ (1962) до „От Възраждането до днешния ден“ (1987). Още в първия си монографичен труд Д. разширява обсега на извороведските търсения

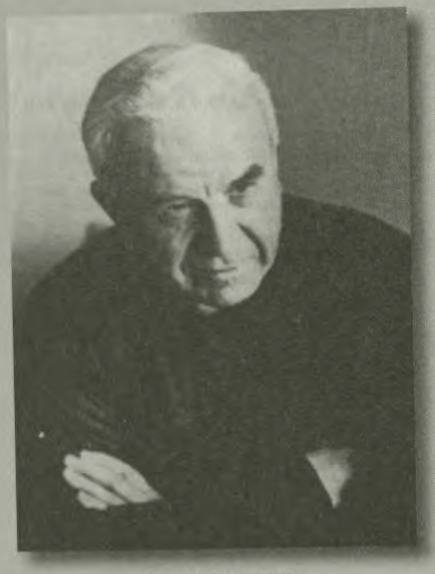

Петър ДИНЕКОВ

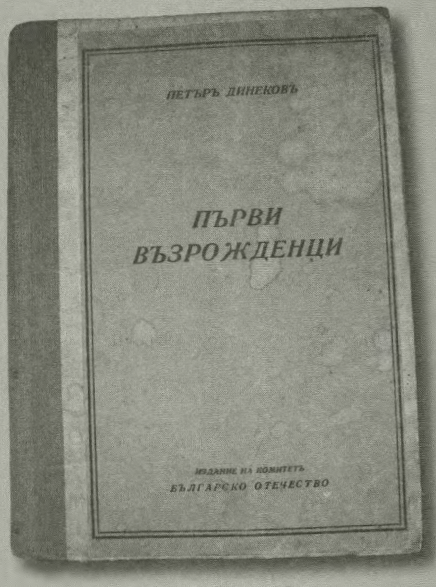

Петър ДИНЕКОВ. „Първи възрожденци“, 1944

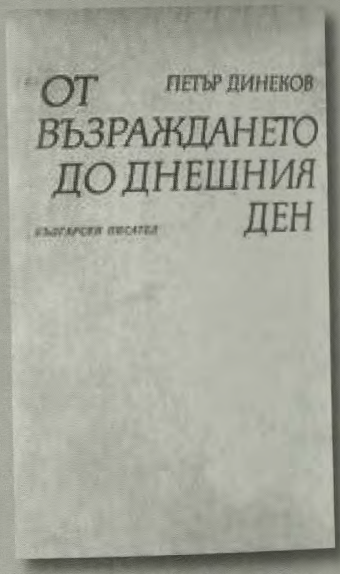

Петър ДИНЕКОВ. „От Възраждането до днешния ден“, 1987

– включва запазени кондики от софийски църкви, проследява дейността на *спомоществователи* и *дарители,* очертава картината на предосвобожденска София с нейния търговски, културен и политически живот, а фактологическите данни, които прилага, остават и до днес ценен източник за проучване на възрожденска София. Основополагащо за литературната история издание е сборникът „Първи възрожденци". В него с компактното представяне на дамаскините и появата на Хр. *Жефарович* и П. *Павлович,* на Паисий Хилендарски и йеросхимонах *Спиридон*, на авторите на прехода XVIII–XIX в. Софроний Врачански, Й. *Кърчовски,* К. *Пейчинович* Д. очертава профила на ранновъзрожденската българ. литература. Автор е на очерци и за повечето от изявените възрожденски творци, интересува се от въпроси на текстологията и изворознанието в изследванията си за възрожденските автори от Паисий Хилендарски до Н. *Козлев.* Сред ранните му извороведски публикации е и съобщението за откритите от него неизвестни дотогава статии на Н. Бончев, а с последвалите наблюдения очертава мястото му в развоя на модерната българ. критика („Неизвестни статии на Нешо Бончев". – „Алманах Литературен глас". 1931; „Марин Дринов и Нешо Бончев". – Сп. БАН, 1937, № 28; „Нешо Бончев и класическата култура". – „Прометей", 1939, № 4). Във фолклористичните си изследвания Д. поставя интересни теоретични въпроси, предлага периодизация на истор. развитие на българ. народно творчество, разкрива художествената стойност на фолклорните творби, проучва развитието на българ. *фолклористика* и дейността на изтъкнати фолклористи – Д. И К. *Миладинови*, К. *Шапкарев*, М. *Цепенков* и др. Книгата му „Български фолклор" (ч. 1, 1959) очертава мащабно задачите на фолклористиката като наука, същевременно проследява истор. контур на народното творчество. Този труд на Д. става „Учебникът" (Й. Холевич) за поколения филолози. Много от изследванията си посвещава на епохалното дело на Константин-Кирил Философ и Методий, на връзката му с литературния живот в България през IX–X в. Обръща сериозно внимание на творчеството на Хр. *Ботев,* на сравнителното проучване на българо-пол. и българо-рус. литературни връзки. Публикува студии и статии за видни пол. писатели – А. Мицкевич, Ю. Словацки, Б. Прус, Х. Сенкевич, Ст. Жеромски, Т. Бой-Желенски, Т. Т. Йеж, Ю. Тувим и др. Непосредственото общуване на Д. с талантливи българ. творци (Д. Димов, Ем. Станев, Бл. Димитрова, Ел. Багряна, Д. Габе, Й. Радичков и др.), умението му да навлиза в художествената тъкан на творбата, в психологията на нейния автор му позволяват да създаде проникновени портрети на съвременни писатели. Приносни са и публикациите му, посветени на изявени българ. и чуждестранни учени. Като дългогодишен университетски преподавател, Д. ръководи научен кръжок, от който се изграждат поколения изследователи на старата българ. и възрожденската литература, народното творчество, компаративистиката и славистиката. Научното дело на Д. е високо ценено в чужбина. Негови изследвания са публикувани в Полша, Германия, Англия, Франция, САЩ, Украйна, Русия, Италия, Япония, Швеция, Чехия, Словакия и в др. страни. ЦДА, ф. 1987 К (П. Динеков)

Съч. София през XIX в. до Освобождението на България. С., 1937. Софийски книжовници през XVI век. I. Поп Пейо. С., 1939. Кузман Шапкарев – събирач на народни умотворения. – Сб. БАН, 34. С., 1940 (отделен отпечатък). Българска лирика. Антология. С., 1940. Първи възрожденци. С., 1942. Литературни легенди. С., 1942. Българска народна поезия. С., 1949. Стара българска литература. Ч. 1, 2. С., 1950–1953. П. Р. Славейков. Творчески път. С., 1956. Литературни образи. С., 1957. Писатели и творби. С., 1958. Български фолклор. Т. 1. С., 1959. Христоматия по старобългарска литература (в съавт. с К. Куев, Д. Петканова). С., 1961. Възрожденски писатели. С., 1962. Литературни въпроси. С., 1963. Старобългарски страници. Антология. С., 1966. Из историята на българската литература. С., 1969. Между свои и чужди. С., 1969. Възрожденски страници. Антология. С., 1969. Историческа съдба и съвременност. С., 1972. В света на Христо Ботев. С., 1976. При изворите на българската култура. С., 1977. O bułgarskiej literatyrze, folklorze i związkach z polską. Warszawa, 1977. Между фолклора и литературата. С., 1978. Похвала на старата българска литература. С., 1979, 1988. В живота и литературата. С., 1982. Литература и култура. С., 1982. От Възраждането до днешния ден. С., 1987. По следите на българската литература и наука. С., 1988. Проблеми на старата българска литература. С., 1989. Размисли върху българската литература и култура. Предг. Св. Николова – „Петър Динеков – един поглед отблизо", послеслов Ст. Стойкова. С., 2008.

Лит. Янакиева, Т. 1. Петър Динеков. Био-библиография. С., 1982; 2. Библиография на трудовете на акад. Петър Динеков (1980–1989). – Старобълг. литература, 1991, № 25–26; 3. Публикации за акад. Петър Динеков (1990–2009). – В: Спомени и размисли за Петър Динеков. 100 години от рождението му. С., 2010, 329–339. 4. Академик Петър Динеков в съобществото на книгите. – Beati possidentes: Юбилеен сборник, посветен на 60-г. на проф. д.ф.н. Боряна Христова. С., 2013. Литературознание и фолклористика. В чест на 70-г. на акад. Петър Динеков. С., 1983. В памет на Петър Динеков. Традиция, приемственост, новаторство. С., 2001. Протохристова, К. Петър Динеков в българската академична традиция. – Старобълг. литература, 2010–2011, № 43–44. Радев, Ив. Акад. Петър Динеков и възрожденистиката ни вчера и днес: размисли на глас. – Balkanistic forum, 2011, № 2. Белчева, Ев. 1. Самотен – в своето и в нашето време. „Тетрадките" на професор Петър Динеков. – Страница, 2010, №. 4; 2. Петър Динеков. Портрет на критика като млад. Опит за реставрация по писма и спомени. – Пак там, 2011, № 4; 3. Владимир Василев – Петър Динеков. 73 неизвестни писма (1936–1953). – Страница, 2011, № 3, 164–184; 4. Надгробно слово за Владимир Василев – 47 години post mortem. Още към мартирологията на българския дух. – В: Пространствата на словото. Сб. в чест на проф. д.ф.н. Светлозар Игов. Т. 2. С., 2012; 5. Петър Динеков: Печален белег на нашето време и тъжно предзнаменование за бъдещето. – Страница, 2012, № 1; 6. За достойнството на учения или фрагменти от историята на Института за фолклор. – Пак там, 2013, №. 3. Станева, К. Как се създава школа?: Акад. Петър Динеков подаряваше идеи. – Библиотека, 2011, № 1. Академик Петър Динеков и хуманитарната наука – идеи, позиции, концепции. Сб. с материали от Колегиума, посветен на 100-годишнината от неговото рождение. С., 2013.

Д. Леков

ДИНКОВ, Георги Константинов (Д и н к а т а) (1839, Солун – 1876, Атина) – учител и общественик. Син на К. *Държилов* и брат на Сл. *Динкова*. Учи в грц. училище в Солун и в Богословското училище на о. Халки (1856–58). Продължава образованието си в Москва, където постъпва в гимназия, а после – в семинария. Секретар на Ст. *Богориди* в Цариград (1859). Прави опит да се запише в Бълг. легия (1862). Арестуван и затварян няколко пъти заради борбата си за културна и църковна самостоятелност на българите в Македония (1862–63). Писар в търговските кантори на братя Добревич в Цариград. През 1866 се завръща в Солун и заедно със сестра си Славка откриват новобълг. училище в бащиния им дом. Учителства в с. Загоричане, Костурско, Прилеп и другаде из Македония. Преследван заради бунтарски идеи, Д. се премества в Атина, където сътрудничи на грц. вестник „Εον“ („Век“) със статия за Априлското въстание 1876.

Д. проявява траен интерес към етнографията и географията на Македония. Макар и самоук, успява да събере значителен материал, малка част от който публикува под заглавие „Сведения за Македония“ („Македония“, № 33, 37, 40, 1868). По-късно публикацията му е използвана от Ст. *Веркович* в неговия „Топографический етнографический очерк Македонии“ (1889). Сътрудничи на Д. Миладинов, кореспондира със Ст. Веркович.

Лит. С т о и л о в, А. П. 1. Солунски дейци по нашето Възраждане. – Развитие, 1818, № 9; 2. Български книжовници от Македония. Т. 1. С., 1922, 33–34. С н е г а р о в, Ив. Солун в българската духовна култура. С., 1937, 203–228. Р а д е в, С. Македония и българското Възраждане. Т. 1. С., 1942, 226–234, 304. Х р и с т о в, Хр. Градиво за биографията на Г. К. Динков. – ГСУ, Филол.-истор. ф-т, 3, 1964. Р а й н о, Д. Първият учител. С., 1981. В а н ч е в, Й. 1. Георги Константинов Динков – учителят на Димитър Благоев. – Пламък, 1981, № 8; 2. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982; 3. Георги Константинов – Динката. – В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986. Л е к о в, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001, с. 13, 163.

Р. Тахов

ДИНКОВА, Славка Константинова (ок. 1848, Солун – 1878, с. Воден, Гърция) – учителка и просветна деятелка. Дъщеря на К. *Държилов* и сестра на Г. *Динков*. Учи в грц. училище в Солун и при брат си. Основава първото бълг. девическо училище в Солун (1866) в стая в къщата на майка си. През 1867 е назначена за „привременна управителка на българското училище“ („Македония“, № 13, 1868). Обучава учениците си безплатно. Сред тях има грц. момичета, а по-късно и момчета, които произхождат предимно от шивашкия еснаф. Започва с една ученичка и завършва първата година с три. В началото са обучавани 13 ученички, а в края на втората година вече са 27, от които 4 гъркини. Преподава бълг. и грц. език, свещена история, ръкоделие. След като се омъжва, заминава за с. Воден, където е учителка.

Д. сътрудничи на в. „Македония“ през 1867–68 с дописки и със статии (превод) за възпитанието на девойките. Тя е сред първите българки, които открито поставят въпроса за мястото на жената в обществото, отреждат ѝ равноправна роля с мъжете. „Жалко – пише тя, – че мъжкий пол ... мисли ученето само за себе си ... без да му текне, че обществото не състое само от мъжи; жените составуват половината току речи на человеците част, они родуват гражданите, они ги кърмят, и они всеят у крехките ним сърца първото семе на харните или лошите науки; они клават на умът им първите погрешни или истинни мисли ...“ („Македония“, № 14, 1868). Превежда от фр. език и преработва „Писмата“ от Аделаида дьо Тоне („Македония“, № 25, 1868).

Лит. От Надзирателството на Солунските български училища. – Македония, № 13, 1868. С т о и л о в, А. П. Български книжовници от Македония. Т. 1. 1704–1878. С., 1922, 35–36. К а н д и л а р о в, Г. Ст. Български гимназии и основни училища в Солун. С., 1930, с. 7. С н е г а р о в, Ив. Солун в българската духовна култура. С., 1937, 46–49. В а н ч е в, Й. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982.

Л. Михова

ДОБРИНОВ, Моско Поптонев (20.IX.1847, Лясковец – 12.III.1909, неизв.) – учител, преводач. Начално образование получава в Лом. В края на 60-те и в нач. на 70-те г. учителства във Видин и в Горна Оряховица. Завършва Педагогическото училище в Загреб (1874) на издръжка на Добродетелната дружина. Включен е в делегацията за Световното изложение във Виена (1873). Слуша лекции по философия в Пражкия университет (1874–75). След завръщането си в България учителства в Пловдив и Търново. Сътрудничи на в. „Македония“ – през 1869–70, „Право“ – 1871–73, „Век“ – 1874 и на сп. „Слава“ – 1871, „Читалище“ – 1871–72, „Училище“ – 1873–74 с преводи, нравоучителни разкази, дописки за образователното дело, за всемирното изложение във Виена. Превежда учебник по аритметика, за който публикува обявление („Читалище“, 1871, № 13) с молба за събиране на дарения за отпечатването на книгата. След Освобождението е адвокат, съдия и прокурор в Свищов и Търново.

В края на 1869 публикува обръщение към сънародниците си с молба да му изпращат (директно или чрез печата) описания на родните си селища („Македония“, № 6, 13, 1869). Целта е съставяне на географски речник на населените с българи земи. Д. декларира, че възнамерява да започне описанието на Балканите от България, Тракия и Македония, но познава само територията между Търново и Видин, затова му е необходима помощ. Акцията е подкрепена от Л. *Каравелов* и П. Р. *Славейков*. Материали в: НБКМ–БИА, II А 7672, II а 9293; НА–БАН, ф. 22 к,

а.е. 85, л. 4–6; ф. 46, а.е. 23, л. 1–3; НБИВ–БИА, ф. 3, а.е. 38, л. 1–2.

Съч. Сметница с фигурки за първийт основен разред в първото шестмесячие. С ръководство за предаването ѝ. От Д. Хибнера. Превел... Пловдив/Виена, 1875.

Лит. Драганова, Т., Й. Димитров. Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. – Год. музеите в Сев. България, 7, 1981, 115–143. Налбантова, Ел. Двама възрожденски учители от Лясковец (Павел Т. Теодорович и Моско Добринов). – Лясковец в миналото. В. Търново, 1994. Лилова, Д. Възрожденският проект за географски речник на българските земи. – Balkanistic forum, 2004, № 1–2–3.

Н. Капралова

ДОБРИЧ (до 1882 – Хаджиоглу Пазарджик, Хаджиоглу Базарджик; до 1949 – Добрич; до 1990 – Толбухин) – град в Североизт. България. Оживено търговско и занаятчийско селище през XVII–XVIII в. Сведения за града има в тур. регистри от 1508, 1604, 1673 и 1676. През XV–XVII в. има килийно училище. В средата на XVII в. тур. пътешественик Евлия Челеби го описва като оживен търговско-занаятчийски център. През 1843 е построена църквата „Св. Георги“, а през 1844 към нея е открито килийно училище. По време на Кримската война 1853–56 църквата е опожарена; възстановена е през 1868. Притежава богат и сложно изработен иконостас, много от иконите са рисувани от дебърския иконописец Козма Блажетов. През 1859 е построено *взаимно училище*. Учителят Ив. П. *Кършовски* въвежда честване на *празника на св. св. Кирил и Методий* и девическо обучение. През 1872 Й. Стоенчев открива класно училище. Сред учителите в Д. са: Вълко – 1783, Н. Георгиев – 1844–48, Д. Иванов – 1847–48, Я. Дивитаков – 1848–54, К. Бакалов – след 1868, К. Бобчевски – главен учител през 1870–73 и 1874–78, църковен певец, един от основателите на градското читалище, активен деец на бълг. община в града, сътрудник на в. „Право“ през 1870 и др. През 1871 Ст. Великова открива девическо училище, а през 1872 девическо училище открива и К. Бойчева. Учителки са и К. Доброва – 1874–75, К. Бацарова – ок. 1878–79 и др. Читалище „Просвещение“ (дн. „Йордан Йовков“) е учредено на 11 май 1870, като К. *Мирски* и К. Бобчевски събират средства за основаването му чрез лотария. През 1829 в Д. пристига свещеник Паскал, преписва и разпространява „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски*; *спомоществовател* е на книги, *дарител*. Сред спомоществователите в Д. са и: П. Софрониев (за „Критически издиряния за историята блъгарска“, 1853, преводач Б. *Петков*), Д. Николов (за „Венец азбучний“, 1863, преводач Й. Вълков), Ст. Досиев (за „Минейник“, 1869, от А. Иванов), Д. Келевич (за „История блъгарска“, 1869, от Г. *Кръстевич*), П. Иванов (за „Уроци по българска църковна история“, 1873, от Р. *Каролев*), Ив. Филипов (за „Уроци по българска църковна история“, 1873, от Р. Каролев и за „Ръководство към физиката“, 1874, от Ив. Гюзелев).

Лит. Нашият град в миналото. Сб. Толбухин, 1966. История на град Толбухин. С., 1968. Пенков, И., Й. Кърпачев. Толбухин. С., 1970. Бенков, Л. Образователното дело през Възраждането. – В: Един век класно училище в Добрич. С., 1972, 17–19.

Св. Русинова

ДОБРОВСКИ, Иван (Иван Хаджидобрев Жельов; Иван хаджи Добри, Иван/Йоанис Добрович) (1.IV.1812, Сливен – 28.I.1896, Пловдив) – учител, журналист, преводач. Баща му е занаятчия, по-късно търговец. Учи в Сливен при учителя Тодораки, в грц. училище на даскал Николаки. Тежко заболяване го принуждава да напусне през 1825 след шестгодишно обучение. Става абаджийски чирак, после работи в дюкяна на вуйчо си. Руско-тур. война 1828–29 коренно променя живота му. Семейството му се преселва в Плоещ, Румъния. Емигрира в Одеса (1837) и за кратко работи като писар в търговска фирма. С.г. отива при вуйчо си в Цариград и води търговските му тефтери. Мечтата на Д. е да продължи образованието си. Подпомогнат финансово от родственика си, постъпва в училището на Т. Каирис на о. Андрос (ок. 1836–39). Тук учредява Славяно-бълг. ученолюбиво дружество, което се занимава с популяризиране, четене и превод на славянски и черковнославянски книги на новобълг. език. На сбирките Д. чете съчинение на Жан-Жак Русо (на руски), като прави и граматически разбор. Негови познати от този период са Г. *Атанасович, Иларион Макариополски*, Ст. *Чомаков* и др. ученици на Каирис. След закриване на училището продължава образованието си в Атина. През 1840 е в Букурещ, среща се с баща си и с близките си, заедно с тях се връща в Сливен и става учител в местното училище до 1845 (с прекъсване). От 1846 е учител на о. Самос, сближава се с Г. *Кръстевич,* К. *Фотинов*, *Неофит Хилендарски*-Бозвели и др. През 1849 пристига във Виена, където с помощта на бълг. търговци издава сп. „Мирозрение“, чиито цели, както съобщава в „Писмо обявително“ от 6 авг. 1849, са да „содружава полезнето сос забавно и увеселително“, да принесе „поучителност и … просвещение славоноболгаров“, а също и да „поможи и улесни за литературно съобщение с другите славянски народи“. Поддържа връзки с търговци, с бълг. и срб. интелектуалци (А. *Цанков*, Д. *Цанков,* К. *Огнянович*, В. *Караджич,* И. Станчев), с известни слависти и общественици – П. *Шафарик*, К. *Иречек,* Фр. Палацки, Ф. Миклошич и др. Тези контакти използва за събиране на средства и записване на *спомоществователи* за сп. „Мирозрение“. В бр. 1 на изданието (септ. 1850) са публикувани имената на 60 спомоществователи. В

следващия брой са посочени още 25. От списанието излизат 5 броя (септ. 1850 – юни 1851), които, по думите на Д., се печатат в 1000 екз. Неосъществил докрай намеренията си, се отправя за Русия. Пребивава в Одеса, Киев, Петербург, Москва. Подтикнат от математическите си идеи и търсенията за тип демократично управление, Д. пътува до Америка. В Ню Йорк престоява половин година (1854–55), поддържа връзки с грц. община. По покана на П. *Берон* учителства в Котел (1856–58), преподава грц. език, аритметика и география (а според спомените му – също „граматика и писатели"), като споделя, че задължително „от гръцкото всичко им тълкувах по български". Урежда библиотека, поръчва книги. Съставя каталог на книгите си. Уважението на котленци проличава в обръщението към него – „Даскал Иван философът". През 1859 се завръща в Сливен, за да гледа болния си баща, включва се активно в обществения живот на града. Избран е за представител на общината за църковно-народния събор в Цариград (май 1861). Разменената кореспонденция със съгражданите му, както и редица документи, запазени в архива му, свидетелстват за активната му дейност. Поради семейни и финансови проблеми през 1862–63 пребивава в Одрин и Одеса. В края на 1864 отново посещава Цариград. Статията му „За впределието (енориятъ) на българската църквъ в Цариград" („Съветник", № 36, 1864), която е обсъдена и в бълг. община в Цариград, разкрива възгледите му по редица обществени и политически въпроси. През 1868 в Букурещ се свързва с Добродетелната дружина и активно съдейства за изготвянето на прошения и документи относно създаването на бълг. гимназия в Букурещ. Следващата година се установява в Браила, занимава се с превод на съчиненията на рус. историк Ал. Хилфердинг, търси спомоществователи за ново периодическо издание „Мирозрение или български инвалид", от което излизат две книжки през 1870 в Букурещ. Във в. „Свобода" (№ 456, 1870) Л. *Каравелов* отбелязва: „... Г. Добровски се е решил да издава своето „Мирозрение" без никакви средства, без никакви фондове и без никаква чужда помощ... Ние мислиме, че всеки безпристрастен човек ще оцени пожертвованията на г. Добровски". През 1872 Д. пътува до Одеса, Москва, Петербург, за да набави средства за списанието. Връчва на Азиатския департамент в Петербург две обстойни изложения (на грц. език) за автономия на България в рамките на Османската империя и за обединение на юж. славяни. От началото на 1874 Д. е в Цариград. Сътрудничи на сп. „Читалище" с преводни материали – „От Плутарховите нравствени" (1874, № 11, 12), откъс от романа на Ж. Мармонтел „Велизарий" (1874, № 14). Събира средства, за да продължи издаването на „Мирозрение". След Освобождението се установява в Пловдив. Назначен е за помощник-директор на Областната библиотека през 1882, съставя първия ѝ правилник (НБИВ–БИА, ф. 24, а.е. 31, л. 1–4). Напуска поради преклонна възраст и болест (1883). До края на живота си живее при мизерни условия в хотел „Марица", като продължава предишните си занимания по изчисляване на квадратурата на кръга. От този период са срещите му с белетриста Хр. Максимов, с учените Ю. *Иванов* и Ив. *Шишманов*.

Публикуваните материали и преводите на Д. в сп. „Мирозрение" и в сп. „Читалище" разкриват идейните му позиции, повлияни силно от идеите на Просвещението и вярата в прогреса. Разглежда човешкото развитие като еволюция на духа и образованието. Откъси от трудовете на Ю. И. *Венелин* и Хилфердинг публикува като доказателство за ролята и мястото на българите сред славянството. Възпитаник на Каирис, Д. е и горещ защитник на правописните норми, които утвърждават говоримия, „простия материн език", но се стараят и „да го облагородят". В „Мирозрение" (1850, № 3) излиза обява, че е подготвил за печат „Българска язычна (т.е. граматика)", която не обнародва. Статията му в същия брой, озаглавена „Пріделоречіе (Термінологіа)", разкрива идеята му да изчисти родната реч от чуждици с цел да я приближи до „собствените свойства на народното ни наречие". Особеностите на неговия правопис срещат и възражения. В броя си от 9 дек. 1850 „Цариградски вестник" препечатва две статии от Д., от № 1 на „Мирозрение", посветени на езика, като запазва техния правопис, което предизвиква оживена дискусия. Живял във време на бурни политически събития, на различни възгледи за света и неговото устройство, Д. приема всичко ново, винаги влага свое собствено разбиране, понякога изненадващо със странността си, но което философски продължава да осмисля до края на живота си.

Лит. Ш и ш м а н о в, Ив. Иван Добровски (По лични спомени и съобщения). – Бълг. преглед, 1896, № 7–8. И к о н о м о в, П. Иван Добровски. – В: Юб. сб. на Българското народно читалище „Зора" в гр. Сливен 1860–1910. С., 1910. М и н к о в, Д. Иван Добровски. – Светлина, 21, 1913, № 6. Т а б а к о в, С. Опит за история на град Сливен. Т. 2. С., 1924. А р н а у д о в, М. Иван Добровски. – В: Той не умира. Сливен на безсмъртните си синове. С., 1935. Ж е ч е в, Н. 1. Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970; 2. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., 1991. Н и к о л о в а, Ю. Иван Добровски. – Бълг. книга, 1993, № 12. Д а н о в а, Н. 1. Някои допълнителни щрихи към идейния портрет на Иван Добровски. – В: Култура, църква и общество през Възраждането. Сливен, 1995; 2. Иван Добровски във Виена. – Истор. преглед, 1996, № 1; 3. Тефтерчето на Иван Добровски. – В: Памет и дълг. При глаголемите на българската литература. Сб. по повод 60-г. на проф. Ив. Радев. В. Търново. 2003; 4. Иван Добровски в перспективата на българския XIX век. С., 2008. М а ж д р а к о в а-Ч а в д а р о в а, О. Сливенци в легалнополитичесите борби през Възраждането. – В: Култура, църква и революция през Възраждането. Сливен, 1995. И г о в, С. Забравеният Иван Добровски. – Марица (Пловдив),

№ 31, 2003. Колева, Р., Е. Стоицов. Народната библиотека в Пловдив. Архивни хроники. 1879–1945. Пловдив, 2008.

Ю. Николова

ДОБРОДЖÀНУ-ГÈРЯ (Dobrogeanu-Gherea), Константин (Соломон Абрамович Кац) (21.V.1855, с. Славянка, Екатеринославска губерния, Русия, дн. Днепропетровска област, Украйна – 7.V.1920, Букурещ) – рум. литературен критик, социолог, публицист и политически деец. Учи в Екатеринослав и Харков, включва се в нелегалното рус. народническо движение. Принуден е да емигрира в Румъния (1875), където организира социалистически кръжоци и работи за прехвърляне на нелегална литература в Русия. През пролетта на 1876 се установява в Букурещ при приятелите си д-р Русел и Н. Зубку-Кодряну. Сближава се с Хр. *Ботев*, Ст. *Стамболов* и др. дейци на бълг. освободително движение. По-късно поддържа връзки с Кр. *Раковски* и Г. *Бакалов*.

Д.-Г. оставя спомени за Ботев, в които изтъква привлекателната сила на неговата личност. На бълг. език излизат две от популярните му съчинения – статията „Материалистическото разбиране на историята“ („Ден“, 1894, № 4–5), претърпяла няколко издания, и литературната студия „Писатели – граждани“ („Съвременник“, 1909, № 1–2), в която развива тезата, че големите европейски писатели от XIX в. са и велики граждани, подчертава единството на естетическо и етическо. По време на Балканската война пише брошура против анексирането на бълг. земи от Румъния, в която дава отрицателна оценка за личността на Стамболов и положителна – за политиката му като държавник. През последните десетилетия на XIX в. Д.-Г. оглавява левите течения в обществения и в литературния живот в Румъния. Литературните му позиции са изградени върху естетиката на рус. революционни демократи, позитивизма на И. Тен и съвременната му европейска литературна теория и критика. Застъпва се за сближение между балканските народи. След 1944 е смятан от рум. комунистически режим за социалдемократически опортюнист.

Съч. Материалистическото разбиране на историята. Превод от фр. Зарин. С., 1894, 1927. Румъно-българският конфликт. Силистра, 1913.

Лит. Христу, В. Доброджану-Геря и българите. – Истор. преглед, 1947/48, № 1. Бурмов, Ал. Христо Ботев и неговата чета. С., 1974, 628–630, 760. Каракостов, Ст. Ботев в спомените на съвременниците си. Т. 1. С., 1977, 697–703. Ковач, А. Руската литература в критиката на румънския автор К. Доброджану-Геря. – Език и литература, 1977, № 2.

Ст. Таринска

ДОБРОПЛОДНИ, Сава Хаджиилиев (3.XII.1820, Сливен – 19.IV.1894, София) – учител, книжовник, драматург, театрален и обществен деец. Родителите му – Илия и Трендафила Славови – са учители в Сливен от началото на XIX в. до 1830, когато след руско-тур. война 1828–29 се преселват в Плоещ, Румъния. Баща му заболява от холера и умира, а семейството се връща в Сливен. Д. учи в родния си град при Г. *Кръстевич* (1834–35). Продължава образованието си в Цариград, където изучава грц. и старогрц. граматика при йеромонах Натанаил Учи в грц. *Коручешменско училище* (1835–42) заедно с Г. С. *Раковски*, Г. Кръстевич, Ив. *Богоров* и др. българи. Учител в класното елинско училище в Котел (1842–47), въвежда в образователния процес микроскоп, компас и карта. Учител в Шумен (1848–52), където се свързва с унг. и чеш. емигранти, сред които е Л. Кошут. Подготвя за отпечатване няколко учебни ръководства и предприема пътуване из Централна и Изт. България, за да събира *спомоществователи*

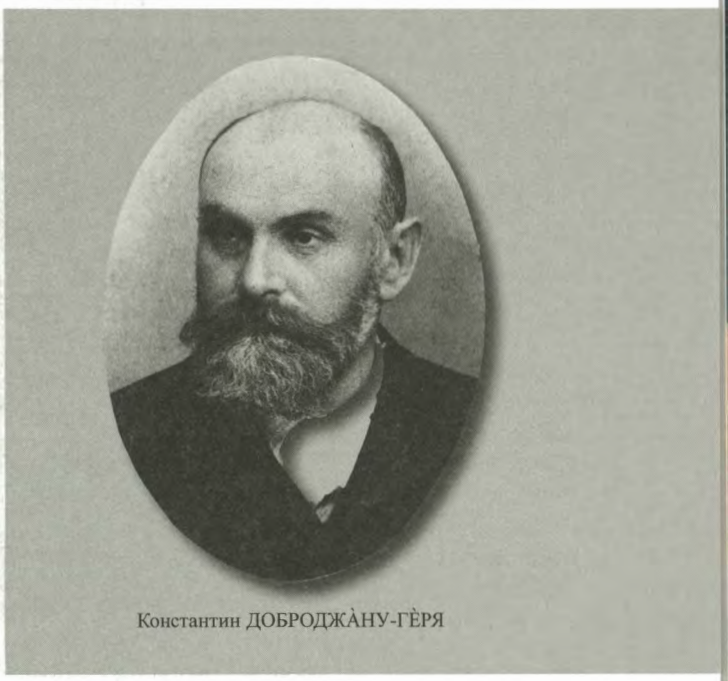

Константин ДОБРОДЖÀНУ-ГÈРЯ

и да стане „общобългарски просветител“ (В. Сл. *Киселков*); среща се с изявени възрожденски учители и книжовници – Й. *Груев*, Н. *Геров*, Р. *Попович*, Ив. *Момчилов* и др. В Земун, Австрия (1852–53) отпечатва „Водител на взаимните училища…“, „Писменик (Писмовник)“, „Здравословие…“ и комедията „Михал“. Отново пътува – посещава Виена, Бърно, Прага, Карлсбад. Научава от срб. в. „Световид“, че се търси преподавател по грц. език за гимназията в Сремски Карловци, пише на митрополит Раячич в Земун (юли 1853) и по негова препоръка е приет и преподава две години (1853–55). Учител е в Шумен (1856–59). Като управител на шуменските училища кани срб. учители да дойдат да преподават лат., нем. и фр. език.

Пристига Александра Петрович и със съдействието на Д. става първата учителка в новосъздаденото първо бълг. класно девическо училище (1856). С.г. Д. открива първото бълг. читалище в Шумен, като на 15 авг. се играе и първата пиеса „Михал“, поставена от Д. Директор на прогимназията в Сливен (1859–62), учител във Варна (1862–64), Тулча (1864–69, 1875–78), главен учител в Силистра (1870–72), Кюстенджа (1872–75), делегат на народния църковен събор в Цариград (1871). Навсякъде, където учителства, Д. внася нещо ново – издава учебници, „училищни таблици“, „нов буквар за приготовление към звучната метода“ (1866), става първоосновател на четири читалища – в Шумен (1856), Сливен (1861), Силистра (1870) и Кюстенджа (1872), но „нито едно от тях не носи неговото име“ (Н. Димков). Както пише в своята „Автобиография“ (1893), има самочувствието, че е

Сава ДОБРОПЛОДНИ

МИХАЛЪ.

КОМЕДІА НА ЧЕТЫРИ ДѢЙСТВІЯ.

ПРЕОТГОТОВЛЕННА

ОТЪ

САВВА П. ДОБРОПЛОДНИТО.

ИЗДАНІЕ ПЪРВО.

ВЪ ЗЕМУНЪ,

ВЪ І. К. СОВРОЦОВАТА БЪРЗОТИСКА

1853.

Сава ДОБРОПЛОДНИ. „МИХАЛ“, 1853

ве с учители (1884). Редактор на сп. „Нова българска пчела“ (1885–88). Дописен (1881) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Книжовната дейност на Д. е разностранна – учебници и пособия, преводи, комедии и др. Първите четири книги, които издава, очертават насоките на неговия културен принос – стремеж за преобразуване на бълг. образование („Водител…“), грижа за здравната култура на българите („Здравословие...“, 1. издание „Игиономия“), влог в епистоларната култура на XIX в. („Писменик...“), принос в създаването на бълг. театър („Михал“). Дейността му е израз на перспективното мислене и вярно разчитане на нуждите на нововъзраждащата се бълг. култура. Публикува във в. „България“ и „Турция“ слова за края на учебната година, обяви за книги и др. От книжовното наследство на Д. най-значима е побългарената комедията „Михал“. Интересни са и споровете около нея: според А. *Теодоров-Балан* тя е преработка „по някой

помогнал за „европейската цивилизация в Шумен и оттам се разпръсна и в други градове из България“. Често е нападан за това, че въвежда „разкошност и наопаки цивилизация“ или че донася на младата си жена Мария „европейски дрехи (малаков и капелина), за които ходи нарочно във Влашко и Богданско“. А когато тя умира, Д. „раздаде на сичкити по един Буквар, печатан сега скоро в Болград и сочинен от съпругата му Мария Г. Доброплодний“ (некролог във в. Время, № 45, 1866) – „Нов буквар за първоначалните момчета и момичета“ (1866). След Освобождението Д. заема различни длъжности: член на окръжния управителен съвет във Варна (1878–81), училищен инспектор в Разград (1881–85), където провежда курсо-

гръцки образец“, според Т. Атанасов е създадена по пиеса на Йован Ст. Попович, според Г. Стефанов е „буквален превод“ на грц. комедия „О Лепрентис“ от М. Хурмузис. „Михал“ е поставена от Д. и от Й. Майзнер, съпруг на Ал. Петрович, а като изпълнители на главните роли участват учениците му – В. *Друмев* и Д. *Войников*. В края на книгата е поместена и обява, че предстои да издаде комедия „Безумний учител“. След Освобождението се играят и пиесите му „Тримата ефрейтори“, „Прошенописец“, „Двамата взводни командири или приятелството“, „Любов и религия“, които днес са забравени. Късно написаната от Д. *автобиография* дава интересни сведения за културните процеси през Възраждането, а чрез вглежда-

нето в преживяното се включва в модерния процес на авторска саморефлексия, характерен за втората половина на XIX в. Материали в: НБКМ–БИА ІІА 2282; ІІГ 847; ІІ Г 875, НБИВ–БИА, ф. 2, а.е. 64, л. 3.

Съч. Игиономия, сиреч правила, за да си вардим здравието. Сочинена гречески и френски от целителът Архигена Сарантиев, а преведена на българският язик от … Цариград, 1846. Здравословие, сиреч правила, за да знаем как да си вардим здравието … 2. изд. Земун. 1853. [Водител за взаимните училища, сочинен от … Земун. 1852]. Михал. Комедия на четири действия. Преготовлена от… Земун, 1853. Писменик. Сочинен от … славненина. 1. изд. в Земун. 1853. [Училищни таблици], сочинени от …професора в Великата Карловачка гимназия в Австрия. Белград, 1857. Пространний буквар за децата, или взаимноучителани таблици. Съчинени от … , управителя на Сливенските учебни заведения, за да приговарят от него взаимноучителаните ученици. 1. изд. Цариград, 1860. Кратко здравословие или уроци, за да си вардим здравието. Събрани и наредени от …. Болград, 1865. Неделни апостоли и евангелия или тълкование на апостолските деяния от свят. апост. Лука, на посланията от апостол Павла и на евангелията с нравствено поучение. Съчинени от …, а посвящени на българското духовенство. 1. изд. Болград, 1866. Нов буквар [за] приготовление към звучната метода. 1866. Тълкование на неделните апостоли и евангелия. Цариград, 1867. Нова лесна метода да се изучи български език, а практически руский и гръцкий. Съчинена от … Варна, 1885. Скромно стихотворение: „Размишления към самаго себе си“. Съчинено от … С., 1892. Кратка автобиография. Извлечена от пространната му. Който описва частния, обществения и политическия живот на България от 1827 г. до днес, заедно със своя си. За прочит на любочитателите. Съчинена от… С., 1893.

Лит. И л и е в, А. Т. Нова българска пчела. – СбНУ, 2, 1890. Т е о д о р о в, А. Българска литература. Кратко ръководство за средните и специални училища. Пловдив, 1896. В а н к о в, Н. Училищното движение у нас и педагогическата ни литература през турско време. – Училищен преглед, 1899, № 12. Б л ъ с к о в, Ил. Р. Трима народни учители – Сава Филаретов, Сава Доброплодни и Добри Войников. – В кн. му: Материали по историята на нашето Възраждане в гр. Шумен. Шумен, 1907. А т а н а с о в, Т. Очерк върху историята на нашия театър. – ПСп, 1909, № 70. С т е ф а н о в, Г. „Михал“ – (Първата българска драма). – Развигор, № 103, 1923. Ч и л и н г и р о в, Ст. Български читалища преди Освобождението. Принос към историята на Българското възраждане. С., 1930, 440–441, 631–636. Архив на Г. С. Раковски. Кн. 1. С, 1952, 81, 78. К и с е л к о в, В. Сава Доброплодни. – Истор. преглед, 1968, № 4, 77–87. А л е к с и е в а, Афр. 1. Две преводни драми от гръцки през Възраждането. – Studia balcanica, 1980, № 15; 2. Преводната проза от гръцки през Възраждането. С., 1987. Сава Ил. Доброплодни. Сб. от научни доклади и съобщения, изнесени на сесията по случай 165 години от рождението му. Шумен, 1986. В ъ т о в, В. Езикът на Сава Доброплодни в преводното съчинение „Игиономия“. – Език и литература, 1982, № 3. Б о й ч е в а, К. Добавки към театралната биография на С. Доброплодни. – Шуменска заря, № 215, 216, 1985. Д а м я н о в а, Р. „Писменик“ на С. Доброплодни в културното развитие през Възраждането. – В: Приносът на интелигенцията от Сливенския край за формиране на национално съзнание през Възраждането. Ч. 2. Сливен, 1985. Р у п ч е в, Г. Нова българска пчела. – Периодика и литература. Т. 1. С., 1985. Д и м о в, Д. Сава Доброплодни 1820–1985. Шумен, 1985. Н и к о л о в, Н. Деец на българската възрожденска наука. – Език и литература, 1986, № 4. Б о я д ж и е в, П. Първата автобиография на Сава Доброплодни. – Шуменска заря, № 204, 1993. 175 години от рождението на Сава Доброплодни. Юб. научна сесия. 17–18 май 1995. Сливен, 1995. Т о п а л о в, К. Същинският възрожденец Сава Доброплодни. – В кн. му: Възрожденци. С., 1999. Д и м к о в, Н. Сава Доброплодни. – В кн. му: Българско възраждане. Литературни студии и портрети. Кн. 2. Шумен, 2000. И г н я т о в и ч, Дж. Един славен сливенец Сава Илиев Доброплодни (по сръбски източници). – В: 185 години от рождението на Сава Доброплодни. Сб. доклади от Юбилейна научна сесия 1–2 дек. 2005. Сливен. 2005. Н и к о л о в а, Ю. „За человеческите потреби“ или между епикурейството и въздържанието. – Пак там. К р ъ с т е в а, М. От автентичното заглавие, през брачната колизия, към възрожденското послание на една комедия. – Пак там. Сава Доброплодни. Био-библиография. Сливен, 2005. Сб. доклади от научна конференция „Сава Доброплодни“. Шумен, 2013.

Р. Дамянова

ДОЙНО ГРАМАТИК (втората половина на XVIII в., гр. Елена – ок. 1811) – книжовник и просветен деец. Баща на А. *Робовски* и дядо на Ст. *Робовски*. Учи при хилендарския таксидиот хаджи Сергия. Живее и учителства в гр. Елена; към 1785 става свещеник. Участва в обществения живот на града – заедно с други първенци отива в Цариград, за да получат разрешение за изграждане на защитно кале; грижи се за възстановяване на църквата „Св. Никола“, опожарена от кърджалиите през 1800.

Д.Г. събира ръкописни книги, върху някои от тях оставя *приписки*. Част от книгите му се пазят в музея в гр. Елена. Известен е препис на „История славеноболгарская“ (Еленски препис) от *Паисий Хилендарски*, направен от него през 1784 (НБКМ, № 370). Ръкописът е подвързан заедно със „Стематография“ на Хр. *Жефарович*. Към преписа на историята са направени някои добавки от Д.Г., които липсват в други преписи на Паисиевата история – стихотворенията „Песен за Орун и Ницефор“ (за хан Крум) и „Песен за цар Владимир“ (за любовта на Самуиловата дъщеря Косара и Владимир). Извор на добавките е книгата „Razgovor ugodni naroda slovenskago“ („Приятен разговор на славянския народ“, 1756), от хърватския поет А. Качич Миошич, която съдържа разкази и песни с истор. тематика. Д.Г. проявява оригиналност в отношението си към текста и показва широки интереси; пръв от бълг. книжовници се опитва да обясни понятието „стихотворение“ („песна“) и прави едни от първите преводи на светска поезия (частичен превод на произведенията на Качич Миошич).

Лит. Ц о н е в, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1. С., 1910. Р о м а н с к и, Ст. Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765 г. – Бълг. старини, № 9, 1938. А н г е л о в, Б. Ст. Дойно Граматик. – В кн. му: Съвременници на Паисий. Т. 1. С., 1963.

А. Милтенова

ДОЙРАН (Полин, Поленин, в древността – Тауриана) – селище в Централна Македония; по време на тур. владичество е в Солунски санджак, Солунски вилает. Разположен на югозапад. бряг на Дойранското езеро между планините Карадаг и Беласица; застроен е амфитеатрално, наричан е Малкият Солун. Разделен е на две части: долен град – Вароша, заселен с християни, и горен град – заселен от тур-

ци и малко цигани мюсюлмани. През Д. преминава важният път от Сяр за Солун. През Бълг. възраждане градът е с развита икономическа структура: занаятчийство, търговия, земеделие, скотовъдство и риболовство; улиците са застлани с калдъръм, изграден е водопровод с много чешми, градска баня за общо ползване, часовникова кула, три църкви и три джамии. Населението му е ок. 7000 души (втората половина на XIX в.). Център на кааза (околия) от средата на XIX в., в която от ок. 38 000 жители 20 000 са българи (останалите са турци, цигани, българи-гъркомани и др.). Владишки център на Поленинско-Кукушката епархия. Икономическото замогване на Д. се дължи на унгаро-тур. и австро-тур. войни (XVIII в.); организира се панаир. Богатите търговци имат свои кантори в Австрия и Далмация.

сам да преподава на грц. език; за пръв път атонският монах Арсений от Галичник през 1856–58 започва да преподава на бълг. език два дена в седмицата; изгонен е от грц. владика. По инициатива на Д. Миладинов (вж. Д. и К. *Миладинови*) населението пише обща молба до рус. император да съдейства материално за откриване на бълг. гимназия в Д., но е арестуван по донос на грц. църковни власти. Като резултат от острия конфликт е решението да се приеме уния с католическите представители. За успокояване на духовете Цариградската патриаршия назначава за владика (1859) българина *Партений Зографски*, който открива бълг. *взаимно училище* с преподавател Киро Ристенин. На сл.г. Партений Зографски е отзован, а вместо него се завръща Мелетий. Той издейства ареста на Ристенин и прави опит да закрие училището; то обаче продължава да съществува с учител Христо Телятинов. През 1872 от Цариград пристига Ст. *Михайловски*, който заедно с Телятинов превръ-

ДОЙРАН

Д. е център на тежки и продължителни борби за бълг. национално самосъзнание, за бълг. просвета и самостоятелна бълг. църква. Фанариотските владици забраняват бълг. език при богослужението, в училищата, в администрацията. През 1848 Й. *Джинот* прави опит да отвори бълг. училище, но е прогонен от епископ Антим. Изпраща в „Цариградски вестник“ дописка, в която представя печалното положение на българщината в града. С.г. с общи средства е построена катедралната църква „Св. Илия“. Хр. Бръзицов, К. Ристенин, К. Ичков, Хаджи Дине и др. извоюват от епископ Мелетий в празнични дни да се служи в нея и на бълг. език. През 1850 учителят Андроник Йосифчев активно пропагандира бълг. просвета, макар ща училището в образцово; организират и читалище (1873). След ареста на Михайловски бълг. училище е затворено до 1888. На бълг. език преподава в едно от грц. училища Хр. Мачуковски. През 80-те г. на XIX в. грц. владици Теоклит, Герасим и Йоаким забраняват бълг. богослужение и населението започва да се черкува в близкото село Владая (дн. Акритос, Гърция); владиката Йоаким забранява честването на св. св. Кирил и Методий през 1888. Градът е разрушен до основи през войните, а бълг. население постепенно се изселва.

Жителите на Д. са *спомоществователи* на 3 книги в 92 екз.: „Разговори между двама християни…“ (1862), преводач Софроний Хилендарски (30 екз. дар);

Р. *Жинзифов* изпраща в дар по 50 броя от „Новобългарска сбирка“ (1863), в която включва стихотворението „Близ реката Вардар“, на училищата в Дойран, Велес, Струга, Скопие и др; „Наръчний св. посланичник или сбор от апостолските чтения…“ (1870), преводач К. *Шапкарев* (12 екз. дар). Има абонаменти за в. „Македония“ – 1867, „Напредък“ – 1875–76, сп. „Училище“ – 1876. В „Поместни прокобения“ чрез остроумни двустишия П. Р. *Славейков* прави характеристика на Д., Кукуш, Скопие, Битоля и др. Д. е родно място на Хр. *Жефарович*, *Теодосий Синаитски*.

Лит. J. G. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar unternommen im Jahre 1863. Wien, 1863. К ъ н ч о в, В. Македония. Етнография и статистика. С., 1900, 162–165. Т р а й ч е в, Г. Дойран и неговото езеро. Македонска библиотека № 2, С., 1923. Албум-алманах „Македония“. С., 1931, с. 40. Я н и ш л и е в, Б. Д. Град Дойран (Полянин, Пулин) и живота ни там при турското владичество до 1912 г. С., 1936. Х а д ж и д и н е в, К. Дойран. Разцветът и гибелта на един град. С., 1960. К а н т а р д ж и е в. Р. М. Македонското преродбенско училище. Скопие, 1965. Л е к о в, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001.

К. Михайлов

ДОЛНА БАНЯ – село (дн. град) в долината на р. Марица, на 8 км западно от Костенец. Формира се в началото на XVIII в. около два чифлика. Бълг. махала е в горната част на селото. От 1830 до 1840 за църква ѝ служи Гаджанската къща. Постоянен свещеник няма, прихождат от Самоков и Рилския манастир. През 1840 в Д.б. се установява самоковският поп Харалампи, а църквата е преместена в къщата на Милка Стойнова. От 1849 до 1855 свещеник е Лазар от с. Сестримо, по-късно Никола Клисурин от с. Алино. Заместен е от архимандрит Хрисант от Самоков. През 1867, когато поп е долнобаненецът Иван Лазов Маринов, започва строеж на църква на мястото на използваната къща. Завършена е през 1870 и осветена от Дионисий, митрополит Самоковски. През 1872 служи Димитър Захов (Чепинята) от Банско, а от следната година до Освобождението – поп Спас Христов от с. Бобровица. Първото бълг. училище е открито през 1851. Помещава се в пристройката до селския часовник. До 1855 даскал е Бането от Самоков, а после – Николчо Черешаров. От 1866 две години преподава Димитър Киселов, училище е килията на баба Милка Стойнова в черковния двор. През 1868–69 го замества Николчо Гаджанов, следващите 2 г. даскал е Георги Вурука. От 1870 до 1872 отново преподава Николчо Гаджанов, а след него – поп Димитър Захов, преди това учител в Банско и Якоруда. През 1873 и 1874 учи даскал Иван Майсторов от с. Радоил, а следващите три години Стоян Пешов от Самоков. От 1877 до 1800 преподава съгражданинът му Георги Панов с помощник Георги Туковичарски от Д.б. През 1879 е построена отделна училищна сграда.

Лит. А т а н а с о в, Цв. Село Долна баня – Ихтиманска околия (Поселищни и културноисторически бележки). – Архив поселищни проучвания, 2 (1939–1941), № 1, 92–109.

И. Добрева

ДОНЕВ, Димитър (неизв., Търново – ок. 1888, Търново) – книжар. За него има малко сведения. Произхожда от търговско семейство. Живее в Търново в махалата при църквата „Св. Никола“, която се оформя като градски културен център през Възраждането. Условията за откриване и поддържане на книжарски магазин там са благоприятни – при църквата е открито общинско *взаимно училище* (1839), по-късно Върховно мъжко училище „Св. Кирил“ (1844); създадена е библиотека, наречена градска; основано е читалище „Надежда“. Д. притежава бакалница, но започва да продава и книжарски стоки. От 1863 става съдружник с П. Стоянов, а на 11 май 1868 е сред основателите на *Книгопродавница „Момчилов и Сие“*. В протокола е записано, че ще се издават „… някои пак учебни и забавни книги“. Работи до 1875, след това няма данни с какво се занимава.

Лит. Р а д о с л а в о в, Р. Биография на Никола Иванов Момчилов с кратък очерк на просветителската му дейност. 1819–1869. С., 1912, с. 45. К о в а ч е в, М. „Някои пак учебни и забавни книги“. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Бележити търновци. Биогр. и библиографски справочник за дейци, родени, живели и работили във В. Търново през XII–XX в. Съст. Цв. Генчева, Т. Драганова, Й. Димитров. С., 1985.

К. Михайлов

ДОНЧЕВ, Георги (Г. Д. Гърдев), К н и г о п р о д а в е ц а, К à ч е т о (ок. 1810/15, Калофер – 80-те г. на XIX в., Пловдив) – книгопродавец. Сведенията за него са ограничени. Известно е, че взима пари назаем, за да подпомогне издаването на „Българска граматика“ (1859) от Т. *Хрулев* и „Разговори французско-български и правила за произношението на французските букви“ (1859) от Ан. *Гранитски*. През 1848 Д. *Паничков* и хаджи Н. *Йоанович* отварят книжарница в Калофер, като взимат за продавач Д. Тя не успява да се наложи на пазара и фалира. През 1850 Д. се обучава за свещеник в перущенския манастир „Св. Теодор“. Завръща се в Калофер (1851) и пак подхваща книжарството. През 1852 поръчва за продажба „Смесна китка“ от П. Р. *Славейков*. Разпространява и книги на Ал. *Екзарх* (богослужебни), Т. *Дивитчиян* (богослужебни, календарчета), Хр. Г. *Данов* (учебници). Пътува из България, редовно участва в Узунджовския панаир. През 1864 за кратко е в Браила при Д. *Паничков* на път за Одеса, където оставя сина си Спиридон да учи. След Освобождението живее в Пловдив в Панаир-хан. На него Ив. *Вазов* пос-

вещава стихотворението си „Старий книгопродавец“ („Гусла“, 1881).

Лит. Ферманджиев, Н. Георги Дончев книгопродавеца. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980.

К. Михайлов

ДРАГАЛЕВСКИ МАНАСТИР „СВ. БОГОРОДИЦА ВИТОШКА“ – разположен на няколко километра от софийския квартал Драгалевци в планината Витоша. Приема се, че е основан през 1345 от цар Иван Александър като ставропигиален, освободен от данъци и тегоби. Тези сведения са записани във Витошкия хрисовул на цар Иван Шишман, даден между 1371 и 1382; съхранява се в библиотеката на Зографския манастир, Атон. Обителта става прочута, нарича се „Царски манастир“ и е най-издигнатият сред четиринадесетте манастира, които образуват Софийската Мала Света гора. Представлява комплекс от черква, жилищни и стопански сгради. Опожарен и запустял след завладяването на София от османците през 1382, възстановен от софийския болярин Радослав Мавър, който през 1476 възстановява и зографисва църквата. Надписът над входната врата и ктиторските портрети на Радослав Мавър, жена му Вида и на синовете му Никола и Страхил е с важно значение за историята на манастира. През XVIII в. църквата е украсена с нови стенописи. Иконостасът е дело на майстори от Софийско от края на XVIII в. Някои от иконите са зографисани от Никола Образописов. През XVII в. е основано килийно училище с постоянен учител.

От средата на XV в. Д.м.„С.Б.В.“ става средище на оживена книжовна и просветителска дейност. През XVI и XVII в. е един от активните духовни центрове на Софийската книжовна школа. Тук са някои от най-известните ръкописни паметници, представители на бълг. ръкописна традиция, развивана в София и околните манастири основно през XVI в. и първите десетилетия на XVII в. Най-ранният известен засега ръкопис, произхождащ със сигурност от преписваческата работилница към манастира, е Витошкото четириевангелие от 1469, изписано от поп Никола по времето на игумена на обителта кир Павел и при сардакийския митрополит Силвестър (Света гора, Хилендар, № 25). От по-късно време са: Драгалевското четириевангелие от 1534, дарено от софийския терзия Милич и жена му Кера по времето на митрополит Нифон и игумена на манастира духовника Иларион (София, ЦИАИ, № 1524); псалтир и слово на Максим Изповедник от 1598, един от преписвачите на които е дякон Владко от Д.м.„С.Б.В.“ (Света гора, Ивирон, № 6); Второ Драгалевско четириевангелие от XVI в. (ЦИАИ, № 347); четириевангелие от последната четвърт на XVI в. (ЦИАИ, № 21). В началото на XVII в. в манастира работи известният срб. книжовник Йов Шишатовац, родом от Темишвар (дн. Тимишоара, Румъния), който започва през 1612 Боянския поменик по времето на игумена Иларион (музей „София“, № 1). За връзките на манастира с Рилския манастир и с манастирите в Атон свидетелстват различни *приписки* за прилагане и подвързване на ръкописи от библиотеките на тези манастири (изписаният през

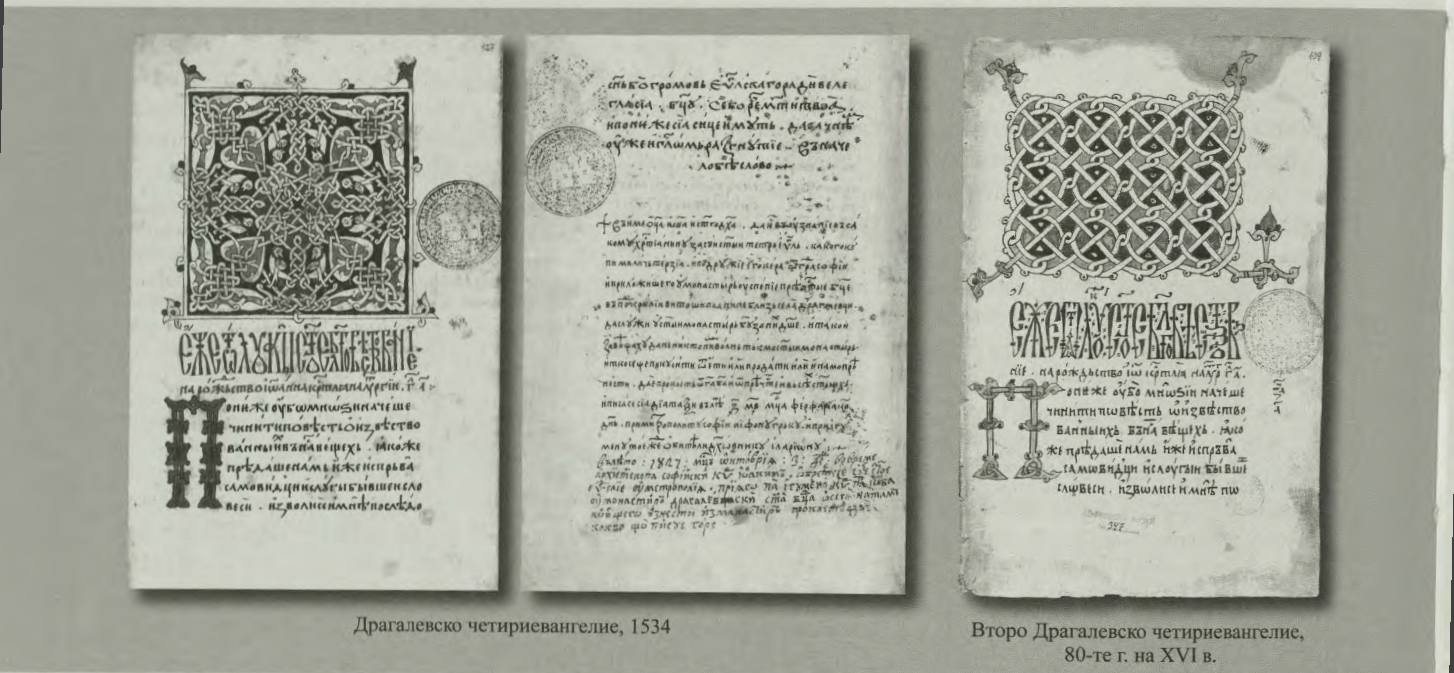

Драгалевско четириевангелие, 1534

Второ Драгалевско четириевангелие, 80-те г. на XVI в.

втората половина на XVIII в. от *Никифор Рилски* сборник от слова е подвързан от поп Младен в Д.м.„С.Б.В.“; в началото на XVIII в. в Зографския поменик са записани монаси-поклонници и *дарители* от духовното средище). През XVII и XVIII в. манастирът поддържа активни връзки с рус. земи чрез изпращане на таксидиоти и поклоннически мисии с цел набавяне на помощи за братството и закупуване на книги основно от Русия. Манастирската библиотека е снабдена с пълен комплект от черковнославянски богослужебни книги, издадени в Москва в края на XVIII в., и с някои бълг. старопечатни книги, сред които е „Неделник“ от *Софроний Врачански*. През 1871–72 В. *Левски* многократно отсяда в манастира. Игумен на манастира тогава е йеромонах Генадий Скитник (Иван Ихтимански) – четник на Ильо войвода, участник в Първата легия на Г. С. *Раковски* през 1861, където се запознава с Левски.

Лит. К о в а ч е в, М. Драгалевският манастир „Св. Богородица Витошка“ и неговите старини. С., 1940; Ф л о р е в а, Е. Старата църква на Драгалевския манастир. С., 1968. Архим. Н и к о л а й (К а ц а р с к и). Драгалевският манастир. С., 1982. Х р и с т о в а, Б. и др. Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт. Т. 1. Библейски книги. С., 2010, 59–61, 106–108. Ш а р л а н о в а, В. Софийската Света гора. С., 2013.

Е. Узунова

„ДРАГАН МАНЧОВ“ – книжарница–издателство, основани от Д. *Манчов* в Пловдив през 1862. Втора след книжарницата на Хр. Г. *Данов*. Първоначалното ѝ местоположението е „при Куршумлу хан“. По-късно е преместена в новия дом на Манчов. Задачата ѝ е да снабдява новосъздаващите се светски училища с необходимите пособия. Първа предлага комплектувани учебници за отделните класове от началния („за малките деца“) и средния курс. Съдържанието на всяко едно издание и подредбата му са съобразени с модерните изисквания на съвременната европейска педагогика. Манчов е разпространител, издател и автор на поголяма част от тях. Много оскъдни са сведенията за неговите помощници. Най-дълго в книжарницата работи Ив. Бенчев, ползва се с доверието на собственика и вероятно е първият управител на книжарницата (до 16 апр. 1871). След него се споменава казанлъчанинът Алекси Димитров (до 15 май 1873). Неговото място заема Д. Стоев (отбелязано в документ от 22 март 1874). Трудност при книгоразпространението е липсата на постоянна печатна база. Манчов прави опити да печата в Цариград, през 1862 в Белград излиза първото издание на книжарницата, от 1864 Манчов е при Хр. *Ваклидов* в Букурещ. Като емигрант в Румъния (1876–77) купува печатарската преса на Хр. *Ботев* и открива печатница с персонал от 7–8 души на ул. „Крайова“ № 65. По-късно е преместена в дома на д-р Г. *Атанасович* на ул. „Герман“ № 2. Наред с учебникарската книжнина излизат и други издания – стихосбирката „Пряпорец и гусла“ от Ив. *Вазов*, в. „Стара планина“, „Секидневний новинар“. Доброто оформление, шрифт и възможности за удобен превоз насочват Манчов към печатниците във Виена, предимно към *Печатницата на Леополд Сомер и съдружие*. До Освобождението „Д.М.“ пуска на пазара над 120 учебника и учебни помагала и книги с тираж ок. 2000 екз. от всяко едно заглавие.

В началото книжарницата обслужва предимно региона около Пловдив. През 1864 в обява се изброяват 13 селища, в които се разпространяват книгите ѝ. През 1870 се откриват временни магазинчета в Битоля и Велес. През февр. 1872 Манчов открива втори клон в Свищов. Управител е Алеко Кръстевич (образован търговец, сътрудник на цариградския периодичен печат, преводач). Манчов сключва договор със свищовското читалище да снабдява училищата в района с необходимите учебници, да разпространява изданията на читалището и да подарява 1–2 броя от изданията си за читалищната библиотека. Ревностен сътрудник намира в лицето на Н. *Павлович* и др. свищовлии. Градът става база за идващите от Виена книги и учебници и разпределителен център за цяла Сев. България. На 15 май 1873 е открит трети клон на книжарницата в Солун. Управител е Алекси Димитров (до есента на 1875), а след него – Д. Евров. Във всички следващи издания задължително е отбелязано „Книжарница Драган В. Манчов в Пловдив, Свещов, Солун“.

Манчов се опитва да превърне дейността на книжарницата във всенародно и общополезно дело. Търси връзки с други книжари и книгоразпространители (в Котел, Сливен, Карлово, Шумен, Ресен и др.). Редовно излага стоката си на най-големите панаири в Османската империя (Узунджовския, Серския, Джумалийския). През 1870 прави неуспешен опит за книжарско сдружение, както и за съвместна работа с Данов. Поддържа връзки с печатарското дружество „*Промишление*“. След утвърждаване на Бълг. екзархия съдейства за укрепване на бълг. училища в Солунския край.

В първите дни след Освобождението Манчов прави опит да създаде собствена печатница в Пловдив. Подпомогнат е от Славянското общество в Санкт Петербург с една печатарска преса, значително количество букви и определена сума; закупува от Вюрцбург печатарска машина. През авг. 1878 кани за управител чеха Ян Вондружка. Финансови недоразумения са причина по-късно в Пловдив да при-

стигне чеш. типограф В. Яворски. Печатницата е открита на 7 май 1879. За 1 г. се отпечатват 24 книги. В нея излизат значими издания като „Българска христоматия“ (1884) от Ив. Вазов и К. *Величков* (870 с.), „Енциклопедичен речник“ (т. 1, 1899) от Л. Касъров (впоследствие – т. 2, 1905 и т. 3, 1907). Печата се източнорумелийският в. „Народний глас“ и др. „Д.М.“ със своите клонове, заедно с тези на Данов, се превръщат в културна институция, която не само печата и разпространява книги, учебници, учебни помагала, периодични издания, енциклопедии и др., но подпомага учителите, предлага им места за работа, подкрепя училищата с дарения, напътства добрите ученици да продължат образованието си в чужбина.

Лит. Г а ш а р о в, Н. Д. В. Манчов – книжовник и общественик от предосвобожденската епоха. – Пловдивски общински вестник, № 148, 1933. М о с е н г о в, А. 1. Драган Василев Манчев (История на бълг. книгоиздаване). – Библиотекар, 1969, № 10; 2. Книжовникът Драган Манчов. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. И л и е в а, А. 1. Книжарницата на Драган В. Манчов – крупно възрожденско книгоиздателско и просветно средище. – Изв. музеите от Южна България. 6, 1980; 2. За някои основни моменти в книгоиздателската дейност на Драган В. Манчов през 80-те години на XIX век. – Пак там, 14, 1988. Н и к о л о в а, Ю. Достойно есть. Свищов през XIX век до първото десетилетие на XX век. Личности – събития – факти. Свищов, 2006. С т о я н о в, М. Когато Пловдив беше столица. Пловдив, 2008.

Ю. Николова

ДРАГАНОВ (Драганович), Христо (Христаки) (ок. 1826, Търново, дн. В. Търново – ок. 1855, Русе) – учител, преводач. Учи в Търново при Димитрий Попов Дряновчанин и Пеню Давидов и в митрополитското грц. училище. Със съдействието на *Неофит Хилендарски*-Бозвели е назначен за „учител по български“ в новопостроеното Долномахленско училище; вероятно е писар в митрополията и секретар на Неофит Търновски. През 1841 е отстранен. Учителства за кратко в Бяла. През 1842–43 учи заедно с П. Р. *Славейков* в свищовското училище „Св. Преображение“ при К. Теодоров и Ем. *Васкидович*. Според Славейков Д. заминава за Русе през 1843, други източници сочат, че учи и при Хр. *Павлович*, а в Русе се установява през 1845, преподава по *взаимоучителната метода* в славянобълг. училище като помощник на Параскев Дамянов. По-късно вероятно става главен учител на русенските училища. Участва в основаването на читалището. Според късни източници учителства до 1853; арестуван и изтезаван, вследствие на което умира. В мемоарите си (НБКМ–БИА, ф. 297, а.е. 1, л. 7–19) племенникът му, полк. Хр. П. Семерджиев, посочва като причина за смъртта на Д. неподчинение на заповеди, които поставяли русенското население в помощ на тур. обоз през 1855, по време на Кримската война 1853–56.

Д. и П. Р. Славейков преписват „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* по Еленския препис. Подготвят още 2 ръкописа – с добавки от друга история (вероятно Спиридоновата), която получават от К. *Фотинов*. Екземплярът, писан от Д., е предаден на Хр. *Павлович* и отпечатан от него като „Царственик“ (1844). Д. съставя черковнославянска граматика (1845) и превежда нравоучителната книга „Благоразумие и мъдрост“, останала в ръкопис. Превежда от срб. език и издава с помощта на К. Маринович драмата „Наполеон Бонапарта…“ от Ал. Дюма. В превода – първо представяне на драматургията на Романтизма, са допуснати неточности и сърбизми, но увлекателният истор. сюжет го прави интересно четиво; записани са *спомоществователи* за 540 екз.

Съч. Наполеон Бонапарта или тридесят години из историите французки. Драма в шест действия от А. Дима. От сербски преведе …, учител рухчушкий, родом из Търново, а напечата се иждивением преводителя и шюря его Костаки Мариновича. Цариград, 1850.

Лит. О р л о в с к и, С. Из историята на учебното дело в г. Русе до Освобождението. – Училищен преглед, 1906, № 10. Д о р о с и е в, Л. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. – В: Материали за изучаването на учебното дело в България. Кн. 1. С., 1925, с. 84. Б а е в а, С. 1. Петко Славейков. Живот и творчество. С., 1968, 36–43; 2. Отново за биографията на Неофит Бозвели от П. Р. Славейков. – В: Неофит Бозвели и българската литература. С., 1993, 132–134. Д р а г а н о в а, Т., Й. Д и м и т р о в. Книжовници от Търново и окръга през епохата на Възраждането. – Год. музеите в Сев. България, 7, 1981, с. 135. Р а д е в, Ив. Архим. Неофит Петров Котленец или все още непознатият Бозвели. С., 2011, 16–17.

И. Добрева

ДРАГИНОВ, Методи поп (неизв. – неизв.) – книжовник. Свещеник в с. Корова (дн. с. Драгиново, Пазарджишко). С името му се свързва един от малкото оригинални ръкописни паметници с истор. характер от XVII в. – летописен разказ за насилственото ислямизиране на българите от Чепино и Чепинско по време на султан Мехмед IV (1648–87). Като причина е посочена враждебната роля на висшето грц. духовенство. Изложени са подробности, свързани със събитията – гладът, водената война, разселването на бежанците, разрушаването на църкви и манастири. Езикът е новобълг., стилът – разговорен; вмъкнат е *диалог*. Съчинението е обнародвано за първи път от Ст. *Захариев*. Смята се, че оригиналът е загубен. Творбата е сходна с Баткунския и Беловския летописни разкази, които отразяват същите събития. В науката са изказани редица догадки и съмнения при съпоставянето на трите текста (Н. *Начов*, П. Мутафчиев, Хр. Кодов, П. Петров). Още през Възраждането някои езикови, тематични и фактологични белези будят недоумение (П. Р. *Славейков*). В най-краен вариант мнението е изразено от Ил. *Тодоров*, според когото Ст. Захариев извършва мистификация, ком-

пилирайки летописния разказ от други записи. Плод на романтичния подход към историята е и персонифицирането на компилацията чрез името Методи Д. Общоприето е становището, че познатите досега произведения за извършеното насилие в Чепино и околността са късни преписи, възхождащи към реално съществувал, макар и изгубен, първоизточник, че са част от летописната традиция, разкриваща истор. памет и народностното самосъзнание на българина, отразяват действителни събития и са ценен документален източник.

Съч. Летописен разказ за потурчването на българите в Чепинското корито. – В: Захариев, Ст. Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката каза с една харта и таблица на различни стари паметници. Виена, 1870, 67–68.

Лит. Д р и н о в, М. Български летописен разказ от края на XVII век. – ПСп., 1882, № 3. И р е ч е к, К. Пътни бележки за Средна гора и за родопските планини. – ПСп., 1884, № 10. Д и м и т р о в, Г. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. 1. С., 1894, 110–111. К о н с т а н т и н о в, Хр. П. Чепино (Едно българско краище в северо-западните разклонения на Родопските планини). – СбНУ, 15, 1898. Ш и ш к о в, Ст. Н. Помаците в трите български области Тракия, Македония и Мизия. Пловдив, 1914, 39–40. Ч о л а к о в, Р. Поп Методиевий летописен разказ за потурчването на чепинските българи. – Духовна култура, 1925, № 24–25. История на българската литература. Т. 1. Старобългарска литература. С., 1963, 409–412. П е т р о в, П. Българските летописни сведения за помохамеданчването в Чепино. – В: Родопски сборник. Т. 1. С., 1965, с. 17. А р н а у д о в, Ал. 1. „Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката каза“ от Ст. Захариев. – Изв. НБКМ, 7 (13), 1967; 2. Коментар във фототипното издание на „Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката каза“. С., 1973. Т о д о р о в, Ил. Летописният разказ на поп Методи Драгинов. – Старобълг. литература, 1984, № 16. М и х а й л о в, К. Да се знае! Летописни бележки от Голямо Белово, събирани от П. Р. Славейков. – Пламък, 1988, № 8.

К. Михайлов

ДРАГОМАНОВ, Михаил (Михайло) Петрович (18.IX.1841, Гадяч, дн. Полтавска обл., Украйна – 20.VI.1895, София) – украински публицист, историк, философ, икономист, литературовед, фолклорист, славист и обществен деец. Чичо на укр. писателка Леся Украинка. Тъст на Ив. *Шишманов.* Завършва Историко-филол. ф-т на Киевския университет (1863); приват-доц. (1864), редовен доц. (1870) в Историко-филол. ф-т на университета. През 1876 емигрира в Женева. Основава средище на политическите емигранти, което става център на съвременната укр. мисъл. Създава печатница (1878–82), която издава сп. „Громада“ и забранени от царската власт произведения на Т. Шевченко, П. Мирни и др. укр. писатели. Заедно с И. Франко допринася много за популяризиране на постиженията на укр. литература и утвърждаването ѝ в семейството на славянските и западноевропейските литератури. Демократ, федералист, радетел за свобода, образование и равноправно съществуване на славянските народи. Обявява се за политическо освобождение на юж. славяни. По покана на бълг. правителство през 1889 идва в София като редовен проф. по славянска литературна история и зав. катедрата по обща история в СУ (1889–95). Подготвя много българи, които стават изявени учени като Ив. *Шишманов*, М. *Арнаудов* и др.

Д. се интересува от историята и културата на всички славянски народи като отделя значително внимание за изследването на укр. култура в контекста на славянската култури. Представител на културноистор. школа в литературознанието и един от най-изтъкнатите в Украйна застъпници на сравнителноистор. метод. През 70-те–90-те г. публикува в рус. и укр. либерален и демократичен печат много публицистични, литературнокритични и научни статии, посветени на укр. проблеми. През 1873 в писмо до А. *Пипин* Д. разкрива интереса си към юж. славянство. Вниманието му е привлечено от книгата на К. *Иречек* за историята на българите. В

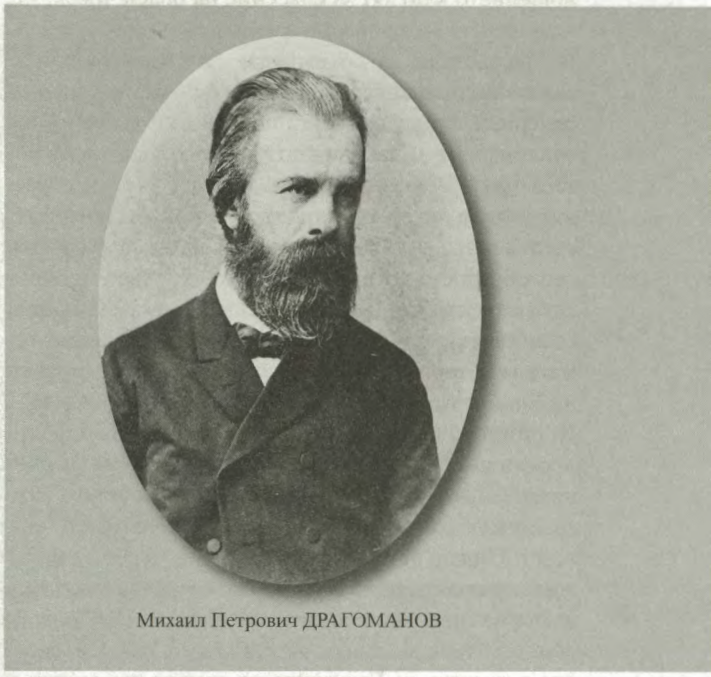

Михаил Петрович ДРАГОМАНОВ

първия си научен труд „Исторические песни малорусского народа ...“ Д. въвежда в научно обращение значителен бълг. материал – песни за тур. робство, които сравнява с укр. песни за борбата на казаците с татарите и турците и заключава, че отделни варианти на песните са преминали в Украйна от Балканския полуостров. Тезата за популярността на южнославянския фолклор с подобна тематика илюстрира с текстовете на песни от сборника на Д. и К. *Миладинови.*

През 1889–95 публикува редица статии в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ върху устното народно творчество и настоява изследването му да бъде сравнително. С тези статии

Д. допринася за развитието на укр. компаративистика и проучването на българо-укр. фолклорни и литературни връзки. След Ю. И. *Венелин*, О. М. *Бодянски* и А. А. *Потебня*, Д. има най-значим принос за изучаването на бълг. фолклор в Украйна през XIX в., като го поставя на по-широка теоретична основа. Проучва разпространението в южно и източнославянските и в някои западноевропейски литератури, също и в културите на Изтока, на славянски варианти на евангелски легенди, сказания и апокрифи. Като сравнява известни южнославянски образци с някои укр., Д. стига до извода, че бълг. се различават от укр. по засилената приказност, а от западноукр. приказка – по детайлното описание на жестокия обред на жертвоприношението. Друга група бълг. разкази на тази тема сравнява с укр., срб., британски и други легенди според тълкуването на жертвоприношението като акт за спасение на болен човек, т.е. в контекста на проблема за милосърдието. След А. Н. Веселовски, Д. потвърждава, че бълг. творби за жертвоприношението могат да послужат като ценен материал за националната психология. Посочва, че апокрифната и каноничната юдео-християнска литература е могла да бъде само първи тласък за развитието на литературното творчество на славяните, като всичко зависи от националната психология, своеобразието на бита, морално-етичните приоритети на всеки народ („Славянските варианти на една евангелска легенда“ – СбНУ, 4, 1890). Изследва темата за историята на Едип („Славянските преправки на Едиповата история“ – СбНУ, 5–6, 1891). Според Д. при юж. славяни архаичните мотиви за борбата против инцеста са се обединили с мотивите за пленяването и борбата против чуждото робство, като разглежда този проблем в широк литературен контекст. Смята, че част от фолклора в Европа има не европейски, а източен произход. Разкрива бълг. произход на отделни провансалски апокрифи и допуска общ източник на бълг. и задкавказките разкази, свързан с появата на Балканите на армено-павликяни и тяхното дуалистично учение („Забележки върху славянските религиозни и етически легенди“ – СбНУ, 10, 1894). Д. разкрива причините за появата в литературното творчество на сходни елементи, обусловени от човешката природа на твореца, която е независима от неговата национална принадлежност и от прякото заимстване на творби на един народ от друг („Славянските сказания за пожертвуване собствено дете“ – СбНУ, 1, 1889). Тази теза на Д. доразвиват и укр. българисти през последните десетилетия на XX в. като поставят проблема за човека в литературен и в по-широк общославянски културно-художествен контекст. Псевд. и криптоними: М. Галицький, П. Кузмичевський, М. Толмачов, М. Петрик, Українець, А-бер, А. А., М. Др. в Ж. и др. Архивът на Д. се пази в Москва, Киев и в библиотеката на СУ.

Съч. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Т. 1. Киев. 1874. Шевченко, українофіли й соціалізм. Львів. 1906. Матеріали для культурної й громадської історії Західної України, Т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. Київ. 1928. Собрание политических сочинений, Т. 1–2. Paris. 1905–1906. Літературно-публіцистичні праці, Т. 1–2. Київ.1970.

Лит. Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Его юбилей, смерть, автобіографія і спис творів с портретом небіжчика. Зладив і видав М. Павлик Коштом Українців. Львів. 1896. Франко, І. 1. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. – Літературно-науковий вістник, №. 8, 1906; 2. Болгарські праці М. Драгоманова. – В: Іван Франко. Зібрання творів: У 50 т. Т. 46, Київ, 1986. Луначарський, А. Шевченко і Драгоманов. – В: Пам'яті Драгоманова. Харків. 1920. Атанасов, П. 1. Големият украински демократ Михаил П. Драгоманов и България. – Септември, 1959, № 6; 2. Михайло Драгоманов і Софійський університет. – Всесвіт, 1962, № 12; 3. Роль М. П. Драгоманова у зміцненні українсько-болгарських зв'язків. – Український історичний журнал, 1965, № 9; 4. Из историята на българо-украинските културни отношения. Приносът на Михаил П. Драгоманов. – Изв. Инст. за литература, 20, 1969. Лукеренко, В. Л. Світогляд М. П. Драгоманова. Київ. 1965. Арнаудов, М. Михаил Драгоманов. Личност и значение за българския фолклор. – В кн. му: Очерци по българския фолклор. Т. 1. С., 1968. Бернштейн, М. Д. Михайло Драгоманов. – В: Історія української літературної критики. Київ. 1988. Іванченко, Р. Драгоманов. – Літературна Україна, 1988. Новиченко, Л. М. Т. Шевченко в соціально-культурній концепції М. Драгоманова. – Слово і час, 1990, № 2. Минкова, Л. Каравелов – Прижов, Шишманов – Драгоманов и началото на българската украинистика. – В кн. й: Български възрожденци в Русия. С., 2005. Григораш, Н. Проблеми на компаративистиката в българистичните трудове на Михайло Драгоманов. – В кн. й: Украинската литературоведска българистика от XIX и средата на XX век: личности и школи. В. Търново, 2007.

Н. Григораш

ДРАМА (от грц. δρᾶμα – действие) – литературен род, предназначен за сцена. Историята на Д. е свързана с историята на *театъра*. Бълг. Д. прави първи стъпки чрез сценичния *диалог*, представян в бълг. училище от 40-те г. на XIX в. Оттогава датират и първите преводни драматургични творби – „Дворянские выборы“ (1843) от Д. И. Бранкевич, „Велизарий“ (1844) от К. Х. Траучен, „Наполеон Бонапарт“ (1850) от Ал. Дюма-баща и др. Първото театрално представление в България е свързано с първата побългарена Д. „Михал“ (1853) от С. *Доброплодни*. Във връзка с интереса към театъра опити за създаване на оригинална бълг. Д. правят: Д. Е. *Шишманов* („Добрий-а син, съставено на 1857. Драма в три действия“ (ръкопис), Теод. С. *Икономов* („Ловчанскийт владика или бела на ловчанскийт сахатчия. Комедия в три извършвания“, написана 1857, публикувана 1863), В. *Попович* („Монолог или мисли на владиката Илариона напред да изгори българските книги от книгохранителницата в Търновската митрополия“, 1859). През 1859 С. П. *Иванов* съобщава чрез в. „България“ (№ 26), че е написал пиесите „Влъхви. Позорище в V действия“ и „Просидба и женитба у три отделения“. Първият оригинален

принос в областта на бълг. Д. прави Д. *Войников* през 60-те г. на XIX в. („Стоян войвода“, 1866; „Райна княгиня“, 1866; „Покръщение на Преславский двор“, 1868 и др.). Той става родоначалник на бълг. Д. и театър. Етап в историята на бълг. драматургия е творбата на В. *Друмев* „Иванку, убиецът на Асеня I“ (1872), в която е поставен проблемът за психологизма в бълг. драматургия. Основна тема в драматичните произведения през Възраждането е героичното истор. минало. Популярни са истор. Д. на Войников. На сюжети от бълг. история посвещават творчеството си Ив. *Владикин* (I. „Владислав крал български“, II. „Велики княз Борис. Позорищни дела…“, 1870), Т. *Станчев* („Кардам Страшний“, 1872), К. *Величков* („Невянка и Светослав. Драма в пет действия“, 1874) и др. По „Монолог или мисли…“ от В. Попович прави компилация Н. Патоев – „Изгарянето на Търновската библиотека“ (играна през 1871 в Шумен, издадена през 1884). Бълг. драматурзи драматурзи с различни възможности. Критикуват се прояви в областта на бита, морала, семейните отношения. Комедията се включва в борбата за формиране на национален характер и манталитет. Плодовит комедиограф е Т. Станчев. Под въздействието на родолюбивите и нравоучителните тенденции на „Криворазбраната цивилизация“ той пише: „Правата цивилизация. Позорищна игра в едно действие“ (1871), „Анатема. Позорищна игра в едно действие“ (1873), „Драндавела. Позорищна игра в едно действие“ (1873), „Нова мода. Смешна позорищна игра в едно действие“ (1875). Въпросите на бита, борбата между порока и добродетелта, лицемерието и високите нравствени принципи, патриархалният консерватизъм занимават Д. *Душанов* („Зла жена. Смешно представление в три действия…“, 1870, превод на „Зла жена“ от Й. Ст. Попович), Кр. *Пишурка* („Из-

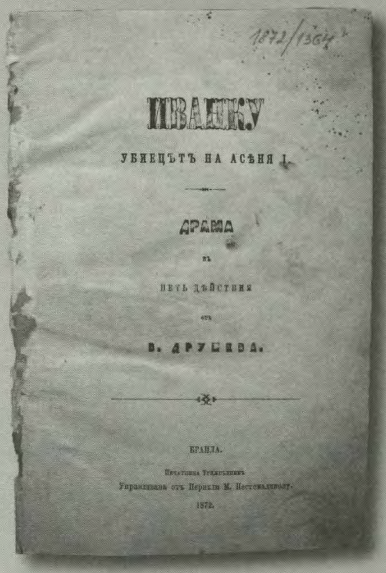

Драмата „Иванко“, 1872 от Васил ДРУМЕВ

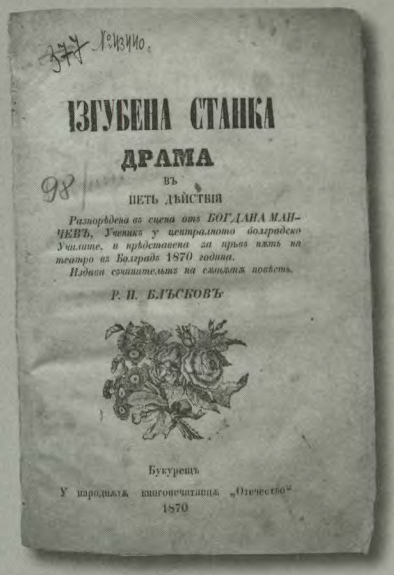

Повестта „Изгубена Станка“, 1870 от Илия Блъсков, преработена в драма от Богдан Манчев

Комедията „Не ше може или Глезен Мирчо“ от Тодор Шишков, 1873

проявяват интерес и към събития от историята на други народи. През 1874 Св. Сапунов-*Миларов* обнародва във в. „Напредък“ (№ 2, 4) „Падането на Цариград. Трагедия. Извлечение“, издадена самостоятелно през 1883. През Възраждането се създава бълг. комедия. Първите ѝ прояви са свързани с творчеството на П. Р. *Славейков* („Малакова. Комедия в едно извършване“, 1864) и Л. *Каравелов* („Сцена из домашния живот на нашите чорбаджие“, 1864). Централна тема на възрожденската комедиография е фалшивото възприемане на чуждестранната култура и бит, острата критика срещу преклонението пред чуждото. „Криворазбраната цивилизация“ (1871) на Д. Войников е модел, който имат предвид паднал търговец или смъртна жертва. Позорищна игра в три действия“, 1870, побългарена срб. комедия), Д. *Фингов* („Наградений подвиг. Драма в пет действия“, 1871), Д. Шишманов („Добродетел и злоба. Фантазия в три действия“, 1871) и др. Т. *Пеев* продължава острото изобличително начало от „Криворазбраната цивилизация“ в първата бълг. трагедия „Фудулеску, прокопцаният зет на хаджи Стефания“ (1876, ръкопис, публикувана 1976). Националноосвободителното движение през 70-те г. предопределя появата на бълг. революционна драматургия. През 1872 Каравелов обнародва „Хаджи Димитър Ясенов. Драма в пет действия“ с тираж 1002 екз. и със *спомоществователи* от България и от голе-

ми икономически и културни центрове (Браила, Букурещ, Лайпциг, Манчестър). Ат. *Узунов* пише „Добър хайдутин. Драма в пет действия“ (1874–76, ръкопис, издадена 1880), „Цвятко войвода. Драма в три действия“ (1876), Н. А. *Живков* – „Илю войвода. Драма в пет акта“ (1877). Бачо Киро (вж. К. *Петров*) създава „Сиромах Танчо. Драма в пет действия“ (ръкопис) по текста на Каравеловата повест „На чужд гроб без сълзи плачат“. Подвигът на дейците на революционното движение става една от централните теми в поезията, белетристиката, драматургията. Възрожденската Д. има силно обществено и творческо въздействие. Войников оказва влияние на Друмев, Т. Пеев; Друмев – на Ив. *Вазов* („Борислав“, „Към пропаст“, „Ивайло“, „Престолът“).

Лит. М и н к о в, Цв. История на българската драма. С., 1936. К а р а к о с т о в, Ст. 1. Българският театър. Средновековие. Ренесанс. Просвещение. С., 1972; 2. Българският възрожденски театър... Б р а д и с т и л о в а, М. Българската историческа драма през Възраждането. С., 1975. П е н е в, Б. Оригинална и преводна драма преди Войникова. – В кн. му: История на... Т. 4. Б о я д ж и е в а, В. Летопис на българската драма. С., 1980, 7–66. Л е к о в, Д. 1. Писател – творба – възприемател през Българското възраждане. С., 1988, 214–247; 2. История на... Т. 1. 561–627. В у ч к о в, Юл. Българската драматургия 1856–1878. С., 1989. М и х а й л о в, К. Пеев – Войников или типология на защитните реакции на българския възрожденски културен модел. – В: Сб. Тодор Пеев. Нови изследвания. „Даскал Генко“. „Фудулеску“. С., 1994. С т е ф а н о в, В. История на българския театър. Т. 1. От зараждането до 1878 г. С., 1997. Д о б р е в а, В. 1. Български като образ и подобие. Драматургично-сценичната еволюция на възрожденската драматургия. – В кн. й: Възрожденска историческа драма. Сб. С., 1997; 2. Технологии на историческата драма. Войников – Друмев – Вазов. С., 1997; 3. Българска възрожденска комедия. Типология и архитектоника. С., 2011. М а н о л а к е в, Хр. Театър и зрител. Възрожденският театрален репертоар като модел на общуване. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков. С., 1998. К р а е в, Г. Обредно и драматично действо. Пак там. П ъ т о в а, Н. Драматургия на българското. Националната идентичност във възрожденската драма. С., 2012.

Д. Леков

ДРАНДАР, Антон Хаджигеоргиев (1837, Велес – 1925, София) – публицист. Произхожда от заможно търговско семейство. Учи във Велес, завършва гимназия в Будапеща (след 1850) и право в Лондон. Като австро-унг. поданик (до 1889) държи изпити по дипломация при М-вото на външните работи във Виена (1872). Занимава се с търговия в Солун. След Освобождението е висш държавен служител – член на Окръжния софийски съд, началник на печата в М-вото на външните работи и вероизповеданията. Награждаван с бълг. и чуждестранни ордени и медали.

През 60-те г. Д. сътрудничи на в бълг., нем., фр. и англ. печат. Запознава европейската общественост с положението на българите в Македония. Изказва становища по педагогически въпроси – „Нещо за народното образование“ („Читалище“, 1874, № 7) и „Умственото развитие на човека от педагогическа гледна точка“ („Ръководител на основното учение“, 1874, № 17). НБКМ–БИА, ф. 119 (А. Драндар). Материали в: ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 29.

Съч. Die Lage der christen in Mazedonien. Leipzig, 1867. Die Turkishe Administration in Mazedonien. Leipzig, 1869. Въпросът за капитулациите и премахването им в Княжество България. С., 1883. Княз Александър Батенберг в България. От 1876 до наши дни. С., 1896.

Лит. Антон Хаджи Драндар. – Илюстрация Светлина, 1912, № 5–6. Антон Г. Драндар. – Пак там. Юб. кн., 1913. С т е п а н о в а, Л. Вклад России в подготовку болгарской национальной интелигенции. М., 1981, с. 205.

К. Михайлов

ДРАСОВ, Иван Тодоров (15.III.1848, Ловеч – 27.IX.1901, Търново) – деец на националноосвободителното движение. Учи в Ловеч, участва в дейността на градското читалище, в протести срещу грц. владика. Секретар на Ловешкия революционен комитет (1869–72), приближен на В. *Левски*. Продължава образованието си в Чехия (1872–75) – в гимназиите в гр. Писек и Прага. По време на престоя си в Чехия поддържа връзки с БРЦК в Букурещ и организира частни революционни комитети сред бълг. ученици. През авг. 1874 участва в общото събрание на БРЦК в Букурещ като представител на българите в Чехия, изпълнява задачи на революционната партия. През юли 1875 се установява в Букурещ, избран за член и секретар на БРК, един от организаторите на Старозагорското въстание 1875. Близък другар на Хр. *Ботев*. Завръща се в България заедно с рус. войски (1877). Кмет на Ловеч и окръжен управител в различни градове. Привърженик на Ст. *Стамболов*. Народен представител в УС (1879).

Д. сътрудничи във в. „Независимост“, изпраща материали от чеш. и нем. вестници. Редактира временно в. „Възражданье“. В статията си „Още една притурка на неизброените грижи на Негово святейшество Екзарха ни“ („Право“, № 27, притурка, 1873) предлага бълг. екзарх да оглави изготвянето на „пълно статистическо описание на Балканският полуостров – нашето мило отечество България“. Интересна е кореспонденцията му от Писек за създаването на „Южночешко младежко академическо дружество“ и публикацията на словото, произнесено от проф. И. Калал при откриването на дружеството, изпълнено с просветителски и патриотичен патос – преведено от него много добре, с ясен и изразителен език. Д. посочва като пример за българите чеш. културни сдружения, допринесли за издигането на нацията („Право“, № 32, 33, 35, 1873). Превежда биографията на Мацини – „Апостолът на свободата“ от чеш. публицист К. Тума. Обявление за превода

излиза във в. „Независимост“ (№ 44, 1874), публикувано е само началото във в. „Възраждане“ (№ 1, 3, 1876). Предава на З. *Стоянов* ценни документи от и за Ботев. Оставя богат архив. НБКМ–БИА, ф. 89 (Ив. Т. Драсов); ДА–Варна, ф. 690 К (Ив. Драсов).

Съч. Бурмов, Ал. Христо Ботев и неговата чета. С., 1974, 608–611.[Спомени от Д. за Хр. Ботев]. Иван Драсов в българското националноревюционно движение (1871–1877). Документален сб. Под ред. на К. Възвъзова-Каратеодорова и Н. Жечев. Варна, 2007.

Лит. Урумов, Ив. К. Иван Тодоров Драсов. – В: Ловеч и Ловчанско. 4. С., 1932. Георгиев, Е. Разпространение и влияние на чешката литература в България в епохата на Българското възраждане. – В: Чехословакия и България през вековете. С., 1963, 313–314. Бехиньова, В., В. Чейхан. Чешкият въпрос в Каравеловите вестници „Свобода“ и „Независимост“. – Пак там, 165–166. Абаджиев, Т. Някои документи из архивния фонд на Иван Драсов. – Изв. ДА, 10, 1965. Бурмов, Ал. Български революционен централен комитет (1868–1877) – В: Избрани произведения. Т. 3. С., 1976, 61–63, 71–72 и др. Цанкова, М. Последното писмо на Тодор Кирков. – Изв. ДА, 31, 1976. Шарова, Кр. Българският революционен комитет 1875 г. – В: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 1. С., 1995. Митев, Пл. Българският революционен комитет 1875. С., 1998. Маждракова-Чавдарова, О. Иван Драсов в българското националноревюционно движение… – Год. Общобългарски комитет и фондация „В. Левски“, 10, 2008.

Ст. Таринска

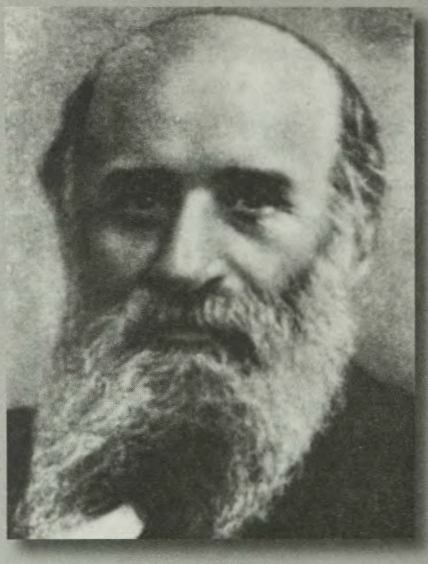

Марин ДРИНОВ

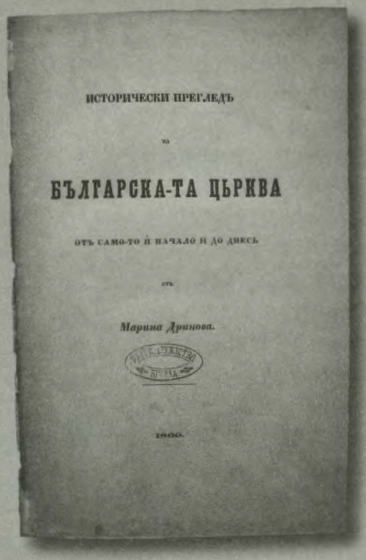

Марин ДРИНОВ – изследването му за българската църква

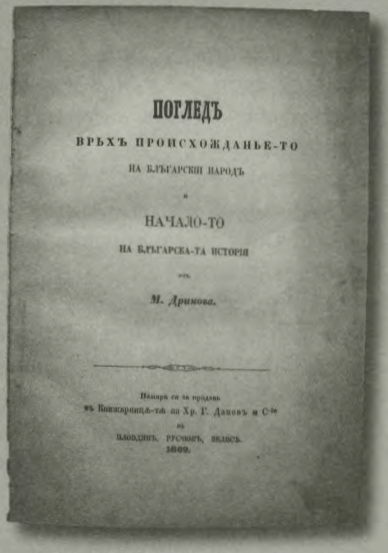

Марин ДРИНОВ – теорията му за произхода на българския народ

ДРИНОВ, Марин Стоянов (20.X.1838, Панагюрище – 28.II.1906, Харков) – историк, филолог, общественик, държавен деец. Учи във взаимното и класното училище в Панагюрище, където е и подучител (1855–58). Завършва Духовната семинария в Киев (1861) и Историко-филол. ф-т на Московския университет (1865) със степен „кандидат на историко-филол. науки“. В Москва е член на Московската бълг. дружина „*Братски труд*“, която активизира интересите му към проблемите на литературата, езикознанието, фолклора, етнографията. Заедно със семейството на княгиня Голицина, в което е домашен учител, посещава известни културни и научни центрове – Варшава, Прага, Виена, Париж, Женева, Рим, Неапол. Работи в техните книгохранилища, в които открива неизвестна дотогава информация за бълг. истор. и културно минало. Един от инициаторите, създателите и пръв председател на *Българското книжовно дружество*. Защитава магистърска дисертация в Московския университет на тема „Заселение Балканского полуострова славянами“ (1872) и докторска дисертация – „Южные славяни и Византия в X века“ (1876), обнародвана в Москва. Доц. (1873–76) и проф. (1876–1906) по славянознание в Харковския университет. Основател, секретар (1877) и председател (1890–1906) на Историко-филол. дружество в Харков. След Освобождението е съветник при канцеларията на княз В. А. Черкаски, вицегубернатор на София (1878), съветник на княз А. М. Дондуков-Корсаков. Предлага София за столица на България. Демократизира образованието, съдейства за създаване на различни културни институции в България. Действителен (1869) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1898). Член на Петербургската АН (1898), на Пол. АН в Краков, на Чеш. АН и изкуствата в Прага, на Югославянската АН и изкуствата в Загреб.

Д. полага основите на модерната бълг. историография. Той е ерудиран литературен историк, фол-

клорист, етнограф. Анализира истор. факти, проследява тенденции и процеси. Проявява задълбочен интерес към делото на св. св. Кирил и Методий, дава компетентни оценки за Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, Евтимий Търновски, за богомилството и Бориловия синодик, за исихазма, за паметници на средновековната писменост. В стремежа си за изработване на единни езикови норми популяризира идеята за издирване на старобълг. писмени документи; апелира към *читалищата* да възложат на подготвени техни членове „да изпитат и издирят какви ръкописи се намират в областта им (по църквите или по манастирите, по училищата или в частни лица)… и да ги опишат“ („Писмо до българските читалища“. – „Македония“, № 42, 44, 1869). Д. е първият проникновен изследовател на *Паисий Хилендарски* („Отец Паисий. Неговото време, неговата история и учениците му“. – „Периодическо списание“, 1871, № 4). Прави анализ на епохата, на вестите за „История славеноболгарская“, за нейното разпространение; съпоставя конкретни нейни преписи и преработки; насочва към източниците, които Паисий търси, открива и използва; обръща внимание на езика, който макар и „смесен с черковнославянски думи и изричания“, „ни най-малко не затруднява и най-простия читател“. Като разглежда Паисиевата история в зависимост от процесите и духа на времето, Д. я посочва като първа значителна творба на новобълг. литература. Изданието на „История славеноболгарская“ в Люблин през 1885 му дава повод да се противопостави на шовинистичните теории за етническия облик на Македония, да постави въпроса за критично издание на Паисиевия труд („Още няколко бележки за Паисий и за неговата история“. – „Периодическо списание“, 1886, № 19 и 20). Д. се интересува от делото на последователите на Паисий. Попаднал на препис от Втория Видински сборник („Разкази и разсъждения“), направен през 1850 от поп Кръстю Ангелов от Разград, пише статията „Няколко забравени списания на Софрония Врачанскаго“ („Периодическо списание“, 1884, № 2). Впечатлен от изданието на Й. *Кърчовски* „Сия книга, глаголемаа митарства“ (1817), събира ценна информация за неговия съставител („Няколко бележки за Хаджи Йоакима, даскала Кърчовскаго“. – „Периодическо списание“, 1890, № 43). Д. се интересува от факторите за масовизирането на българ. книга, от популярни българ. книжари през XVI в. („Яков Крайков от София и Кара Трифун от Скопие“. – „Юбилеен сборник „Славянска беседа“, 1895); от ролята, която изиграва печатницата на *Теодосий Синаитски* в историята на българ. книгопечатане („Първата българска типография в Солун и някои от напечатаните в нея книги“. – „Периодическо списание“, 1889, № 31). Обръща внимание на езика, на измененията, които претърпява през различни периоди от развитието си. В статията „За новобългарското азбуке“ („Периодическо списание“, 1870, № 2) изразява становището на БКД във връзка с изучаването на българ. език, установяването на „еднакви, общи форми“ в неговата писмена система. Тази публикация дава повод за полемика, в която вземат участие лексикографи като Н. *Геров*, писатели, журналисти. Филол. интереси на Д. го свързват и с българ. народоука. Той посочва как трябва да бъдат записвани и съхранявани фолклорните творби, значението им за историята на българ. книжнина и език. Сам издирва, записва и публикува народни умотворения, прави свои народоведски проучвания („Медно (бакърно) гумно, меден ток в словенските и гръчките умотворения“. – „Юб.сб. Марин Дринов 1869–1899“, 1900). По повод на сборника „Обычаи и песни турецких сербов“ (1886) от Н. В. Ястребов Д. публикува рецензията „Няколко думи за езика, народните песни и обичаите на дебърските славяни“, с която оспорва тезата на съставителя за срб. произход на дебърчани и доказва, че те са част от македонските българи, свързани по език, обичаи, народопсихология с българ. национална общност. Научните изследвания на Д. са високо оценени в България, Русия, Полша, Чехия и в други страни. НБКМ, ф. 111 (М. Дринов).

Съч. Съчинения. Т. 1–3. (Пълна библиография на трудовете на Д. в т. 3, 520–526). С., 1909–1915. Избрани съчинения в два тома. Под ред. (с предг.) на Ив. Дуйчев. С., 1971.

Лит. Сборниче за юбилея на професора Марин С. Дринов (1869–1899). С., 1900. В е л е в, М. Марин Дринов като пръв уредник на учебното дело в България. – Училищен преглед, 1906, № 3, 4. Почесть. Сборник статей по славяноведению, посвященных проф. М. С. Дринову. Т. 15. Харьков, 1908. С т о и л о в, А. П. Заслуга на Дринова по фолклора. – Прослава. Сб. в чест на С. С. Бобчев. С., 1921. Д и н е к о в, П. 1. Марин Дринов и Нешо Бончев. – Сп. БАН, 1937, № 56; 2. Марин Дринов и българската литература. – В кн. му: Литературни въпроси. С., 1963. В а к а р е л с к и, Хр. 1. Наши събирачи на фолклор. Марин Дринов. – Родна реч, 1938, № 2; 2. Марин Дринов и българската етнография. – Славяни, 1956, № 3. Б у р м о в, Ал. Живот и дейност на Марин Дринов. – Истор. преглед, 1956, № 3. Изследвания в чест на Марин С. Дринов. Сб. С., 1960 (с библиография на трудовете на М. Дринов от Ив. Дуйчев). М и н к о в а, Л. Писмата на М. Дринов до О. М. Бодянски и Н. А. Попов, съхранявани в архивите на СССР. – Изв. НБКМ, 13, 1972. Л е к о в, Д. 1. Чиста и възвишена деятелност. – Литературен фронт, № 36, 1989; 2. Дринов (1838–1906) и проблемите на българската литература. – В кн. му: Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина. Проблеми. Представители. Прояви. С., 1998; 3. Марин Дринов. – В кн. му: История на... Т. 2. М у р д а р о в, Вл. Виенската славистика и българското езикознание 1822–1848–1918. Пловдив, 1999, 231–243. Г о р и н а, Л. Марин Дринов – основоположник на българското академично славянознание. С., 2009. Н и к о л о в а, Н. Проф. Марин Дринов и българската обществено-политическа лексика. С., 2009. Сборник по случай 170-г. от рождението на проф. М. Дринов. С., 2009. Дринов, Ал. Ал., Вл. Ал. Сафронов-Дринов. Поглед от окопите. По следите на моя прадядо. С., 2013.

Д. Леков

ДРУМЕВ, Васил Николов (митрополит Климент Търновски) (1841, Шумен – 10.VII.1901, София) – писател, духовник, политик. Започва учението си през 1847 на грц. език в Шумен при Х. Тодораки. Известно време е ученик на Ст. *Изворски* и С. *Филаретов*. Учи в шуменското училище (1849–52) при С. *Доброплодни*. По негова препоръка е назначен за помощник-учител (1856–57). Доброплодни го насочва към литературата, създава у него интерес към театъра и обществения живот. Възлага му ролята на Михал в побългарената комедия „Михал“ (1853), представена на 15 авг. 1856 в Шумен. Препоръчва го на ръководството на шуменското читалище да бъде в помощ при комплектуването на читалищната библиотека. На 29 апр. 1858 Д. заминава за Одеса; на 17 май с.г. е зачислен като стипендиант в Херсонската семинария. Надзирател в пансиона на семинарията е Г. С. *Раковски*, който оказва трайно въздействие върху семинаристите. Д. е поддръжник на демократичното крило в църковната борба, настроен

Васил ДРУМЕВ

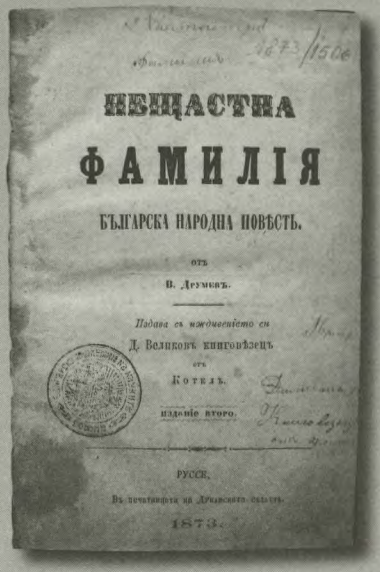

Васил ДРУМЕВ. „Нещастна фамилия“, 1873 – първата българска повест

нието си и под влияние на своя съученик и приятел В. Д. *Стоянов* отива в Браила, където става един от учредителите и организаторите на *Българското книжовно дружество*, в което работи като деловодител и редактор на „Периодическо списание“. Заедно с В. Д. Стоянов организират сказки, посветени на образованието, на бълг. език, на историята на древните народи. От 1870 е директор на бълг. училище в Браила. В средата на 1873 приема духовен сан – на 6 юни е ръкоположен в Тулча за йеродякон с църковното име Климент, на 24 юни – за йеромонах, на 18 юли – за архимандрит, през окт. – за протосингел на русенския митрополит *Григорий Доростоло-Червенски*. От 21 апр. 1874 е епископ Браницки и заместник на митрополита в гр. Тулча. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 проявява изключителна загриженост за русенското население – спасява българи, осъдени на смърт, осигурява храна на населението от русенските села, предпазва русенци от своеволията на тур. армия. След Освобождението участва в живота на България като политическо и духовно лице. Ректор на Петропавловската семинария край Лясковец (1878–84). Народен представител в УС (1879). М-р председател и м-р на народното просвещение (25 ноем. 1879 – 22 март 1880). Избран е за митрополит на Търновска епархия (1884–1901). През ноем. 1884 е определен за екзархийски делегат (заместник на екзарх *Йосиф I*) и временно управляващ Софийска епархия. През 1885 участва в делегация, изпратена при рус. император Александър III, за да търси подкрепата на Русия във връзка със Съединението на Изт. Румелия с Княжество България. Пръв

е критично към униатското движение и Др. *Цанков*. През 1862 е в Белград – в Първа бълг. легия на Раковски. След разпускането ѝ се връща отново в семинарията. Д. е член на бълг. *Книжовно общество* в Одеса. Участва в съставянето на книгата „Другар за децата“ (1863), издадена от дружеството. Негов е разделът „Родина и отечество“. Завършва Духовната семинария в Киев с дисертация на тема „Гръцко-римските закони за престъпленията против вярата и църквата“ и с научната степен „кандидат на богословието“. Често посещава заточения в Киевопечорската лавра Йосиф Соколски, бивш бълг. униатски архиепископ. Първоначално има желание да учителства в някои от бълг. колонии в Русия. Впоследствие се отказва от намере-

председател на Бълг. червен кръст (1885–87). След детронацията на Александър I възглавява временното правителство (9–12 авг. 1886). Поради афишираното си русофилство е във враждебни отношения с Фердинанд I и Ст. *Стамболов*. Забранява му се да служи в църкви, да произнася проповеди. През 1889 е направен опит да бъде подведен под съдебна отговорност. През 1893 се обявява решително против отмяната на чл. 38 от Търновската конституция, който задължава наследника на Фердинанд I да изповядва източното православие. По повод на словото, което произнася на 14 февр. 1893, насочено срещу княза и Стамболов, е арестуван и заточен в Петропавловския манастир. Срещу Д. е заведено дело с обвинение, че подстрекава населението към бунт, че е „нанесъл … оскърбление и разпространявал … устно клевета против особата на Н.Ц.В. Княза“, иска се смъртно наказание. Прокурор по делото е Г. Чолаков, чийто благодетел е Д. Осъден е на „вечно заточение“ и е изпратен в *Гложенския манастир*, където живее при много лоши условия. Помилван е с указ на Фердинанд I от 1 март 1894. Събитията, свързани с ареста и съдебния процес срещу Д., получават голям отзвук в България и в чужбина. За да нормализират отношенията си с Русия, Фердинанд I и правителството на К. Стоилов изпращат делегация в Санкт Петербург, възглавявана от Д. В последните дни от живота му е посетен от К. *Величков*, който споделя: „Никога не бих помислил, че и в това тежко състояние … може да го въодушевява такъв жив интерес към литературата“. Действителен (1869) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1878). Председател на БКД (1898).

Творческата дейност на Д. започва в Одеса. В „Цариградски вестник“ обнародва стихотворенията „Светливо слънце ся роди“ (№ 419, 1859), „Милно и жално към въсток гледа“ (№ 419, 1859). През 1860 в сп. „Български книжици“ излизат преводите му „Царица Семирамида” (№ 3), „Нравствени разсъждения с невинния юноши” (№ 18–19), „Привидения“ (№ 21). През 1861, във връзка със заточението на *Иларион Макариополски*, *Авксентий Велешки*, Паисий Пловдивски, Д. пише стихотворението „Я гледайте, братя мили“, поместено в книгата „Сватбата на хайдут Янча. Повест“ (1863). Първата повест на Д. – „Нещастна фамилия“, е публикувана в сп. „Български книжици“ (1860, № 13–22). С мисълта за нея авторът заживява в Шумен, но я реализира в Одеса. Чутото за жестокостите на кърджалии и башибозуци, разказите на С. Доброплодни за романа „Скитникът евреин“ от Е. Сю, издадените на бълг. език западноевропейски сантиментални и сензационни разкази, повести и романи намират отражение в „Нещастна фамилия“. За модел е взета побългарената повест „Черноносящая госпожа“ от Хр. Шмит. Д. използва композиционната ѝ рамка, някои сюжетни похвати, елементи от поетиката на приключенската литература. Стремежът за създаване на произведения с национална проблематика и дух представя Д. не като компилатор, а като самобитен белетрист. Като такъв се изявява и във втората си повест – „Ученик и благодетели, или чуждото си е все чуждо“ („Съветник“, № 8–41, 1864–65), останала недовършена. В нея е преодолямо в значителна степен въздействието на западноевропейските сантиментални и романтични образци. Художествените произведения на И. С. Тургенев, Л. Н. Толстой, М. Вовчок дават друга насока на творческите търсения на Д. Особено силно в повестта е влиянието на „Мъртви души“ от Н. В. Гогол. В Киев Д. пише някои незавършени белетристични творби – „Из живота на българите в Киев“, „Из живота на студентите в Русия“ и др. Работи и над други разкази и повести – „Богдан и Златка“, „Делибаши“, „В родния град“. В Русия замисля драма от бълг. истор. минало, но я написва и издава в Браила – „Иванку, убиецът на Асеня I“. Драмата е етап в историята на бълг. драматургия – с ярко откроените образи, с дълбокия си психологизъм, с непосредственото си обществено и творческо въздействие. Чрез нея прониква влиянието на У. Шекспир и А. С. Пушкин в бълг. драматургия. Драмата се играе от театрални трупи в България, Румъния, Цариград. Положителни отзиви за нея дават П. Р. *Славейков*, Л. *Каравелов*, Р. И. *Блъсков* и др. Някои от сценичните ѝ качества оспорва Д. *Войников*.

Д. сътрудничи на възрожденския периодичен печат – във в. „Дунавска зора“ публикува материали, свързани с БКД, с биографията на Йосиф Соколски; в „Периодическо списание“ – литературно-критически статии, „Житие и страдания грешнаго Софрония“, „Мати Болгария“ от *Неофит Хилендарски*-Бозвели, отзиви за новоизлезли книги. С рецензиите си Д. се утвърждава като един от изявените и ерудирани критици. Претворява самобитно принципите на В. Г. Белински, Н. Г. Чернишевски, Д. И. Писарев. Оценява аргументирано и категорично, търси мястото на конкретния литературен факт в общия литературен процес. Дава преценка за художествени, педагогически, научни произведения, за театрални постановки. Винаги има предвид *читателя* в творческия процес. Д. се налага като журналист и публицист, като компетентен редактор и издател. Участва в редактирането на „Периодическо списание“, има намерение да издава сп. „Правда. За народните пастири и учители“. Редактира сп. „Духовен прочит“ (1881–82), в което освен религиозни материали са обнародвани статии с педагогически и общокултурен характер. В списанието Д. се изявява като църковен деец, оратор, политик, писател. НА–БАН, ф. 54 к (В. Друмев); НБКМ–БИА, ф. 146 (В. Друмев).

Съч. Нещастна фамилия. Българска народна повест… Издава с иждивението си Д. Великов, книговезец от Котел. Изд. второ.

Русе, 1873. Иванку, убиецът на Асеня I. Драма в пет действия. Браила, 1872. Съчинения. Под ред. на Ем. Попдимитров. Т. 1–2. С., 1925. Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев). Под ред. на Г. Ст. Пашев. Т. 1–2. С., 1926. Съчинения. Увод, уредба, бел. от Г. Константинов. Т. 1–2. С., 1941. Съчинения. Ред., предг. и бел. от Ем. Стефанов. Т. 1–2. С., 1950. Съчинения. Под ред. на Д. Леков и Ив. Сестримски. Предг. Д. Леков. Т. 1–2. С., 1967–68. Литературен архив. Т. 5. Из архива на Васил Друмев – Климент Търновски. Ръкописи, материали и документи. Подбрал и подготвил Д. Леков. С., 1973. Етико-социологически съчинения. Съст. М. Бъчваров и Й. Ватев. Обяснителни бел. Й. Ватев. С., 1981.

Лит. Славейков, П. Р. Отзив за драмата „Иванку, убиецът на Асеня I“. – Читалище, 1873, № 5. Войников, Д. П. „Иванку, убиецът на Асеня I“. Критика. – Читалище, 1873, № 7, 8. Каравелов, Л. Български драми. – Независимост, № 28, 1873. Процесът на Търновския митрополит Климент (протоколи). – Народно слово, № 11–13, 15, 17, 18, 24–26, 29–31, 34, 1893. Стоянов, В. Д. Няколко исторически бележки за началото на драматичното изкуство в България. – Дневник, № 1605, 1606, 1906. Минчев, Ст. 1. Из историята на българския роман (материали за живота на Васил Друмев, митрополит Климент). С., 1908; 2. Чужди влияния върху Друмевата драма „Иванку“. – Сб. в чест на проф. Л. Милетич. С., 1912; 3. Християнската общественост според възгледите на Търновския митрополит Климент (В. Друмев). – ГСУ, Богословски ф-т, 24, 1947. Бобчев, И. С. Васил Друмев – Климент Търновски. Писател, духовно лице, общественик, човек, негова род и негово време (По случай 25 г. от смъртта му). С., 1926. Трифонов, Ю. Васил Друмев – Климент Браницки и Търновски. Живот, дейност и характер. С., 1926. Климент Търновски – Васил Друмев. За 25 г. от смъртта му. Изследвания, спомени и документи. Под ред. на М. Арнаудов. С., 1927. Константинов, Г. Васил Друмев. Живот и творчество. С., 1937. Краев, И. Педагогическите идеи на Васил Друмев – митрополит Климент Търновски. – Училищен преглед, 1941, № 1. Димитров, Х. Митрополит Климент (Друмев) като педагог. – Год. Духовната академия, 2, 1951, 1952. Мирчева, Д. Езикът на Друмевите повести. – Бълг. език, 1957, № 4. Василев, Ст. п. В. Друмев. – В кн. му: Строители на родната реч. С., 1959. Стоилов, Г. Намерен е планът на началния замисъл на Друмевата повест „Нещастна фамилия“. – Език и литература, 1961, № 2. Динеков, П. 1. Васил Друмев. – В кн. му: Възрожденски писатели. С., 1962; 2. Васил Друмев. – В: История на българската литература. Т. 2. С., 1966. Димов, Г. Васил Друмев. Литературно-теоретически и критически позиции. – Литературна мисъл, 1963, № 2 (също в: Българската литературна критика през Възраждането. С., 1965). Леков, Д. 1. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, 70–73, 87–96, 116–130, 176–188 и др.; 2. Васил Друмев. Живот и дело. С. 1970; 3. Васил Друмев – родоначалник на нов жанр в българската литература. – В кн. му: Българска възрожденска литература. Т. 1, С., 1993; 4. Васил Друмев – драматург. – Пак там. Т. 2; 5. Васил Друмев. – В кн. му: История на… Т. 1. Пенев, Б. Васил Друмев. – В кн. му: История на… Т. 4. Чемоданова [Смолянинова], М. 1. Към въпроса за просветителството на Васил Друмев. – Литературна мисъл, 1977, № 6; 2. Педагогическата дейност на Васил Друмев. – Пак там, 1979, № 6; 3. Творчество Василя Друмева и становление болгарской национальной литературы. С., 1987. 4. Васил Друмев (митрополит Климент). С., 2012. Васил Друмев. – В: Неофит Бозвели, Г. С. Раковски, Добри Чинтулов, Бачо Киро Петров, Васил Друмев в спомените на съвременниците си. С., 1979. Бъчваров, М. Социологическите възгледи на Васил Друмев. – Социологически проблеми, 1981, № 6. Васил Друмев – Климент Търновски в културната и политическата история на България. Юб. сб. Отг. ред. Д. Леков, Шумен, 1992. Черпокова, Св. 1. Времето на наратива – между календара и историята (Повестите на Васил Друмев и Илия Блъсков). – Език и литература, 1999, № 2; 2. (Не)възможната интерпретация на празника в българската възрожденска повест – В: Научни трудове на ПУ, Филология. 39, 2001, № 1; 3. За ляточислението или хронологията, или как българинът търси своето място в световното време и пространство (По примери от повестите на Илия Блъсков и Васил Друмев) – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сб. в чест на Румяна Дамянова. С., 2009.

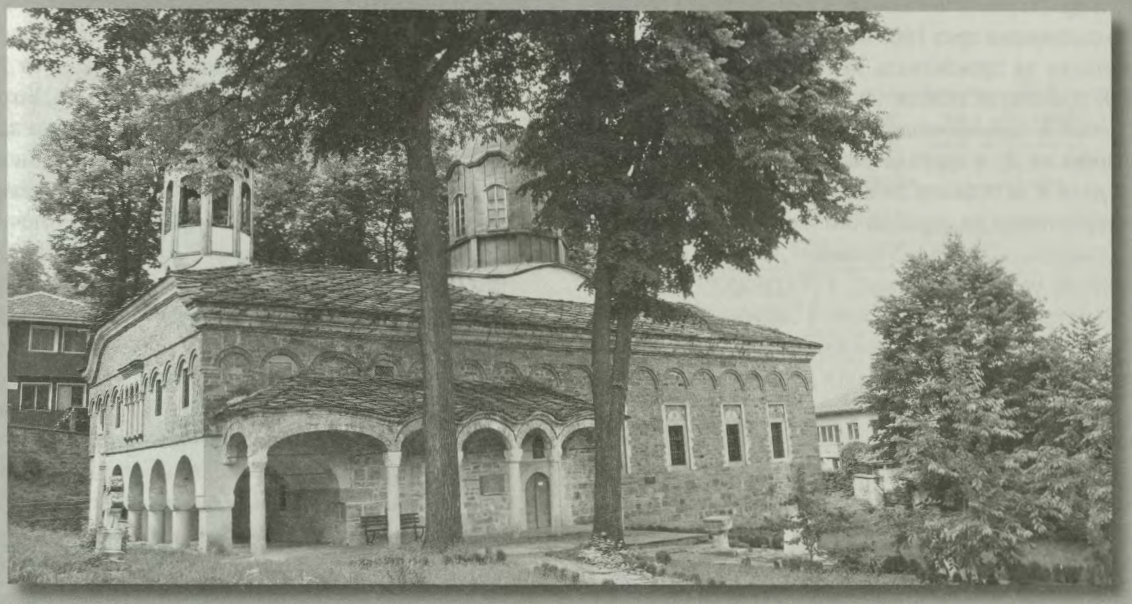

Църквата „Св. Никола“ в ДРЯНОВО, построена от Кольо Фичето през 1851–52

ДРЯНОВО – град, разположен в централния дял на Предбалкана. Под името Диранава се споменава в тур. регистър от 1430, а като Д. – в книги на Зографския манастир от 1500. Името му се свързва с дря-

новото дърво, много разпространено в околностите му. Към средата на XVIII в. е занаятчийски център с големи еснафски сдружения. В края на XVIII и началото на XIX в. в града има повече от 300 къщи, развива се и като културно средище. Църквата „Св. Никола" е построена през 1851–52 от Кольо Фичето с декоративна фасада и камбанария. Първото килийно училище е създадено през 1858. Населението на Д. е с буден дух и високо национално съзнание. Заможните граждани организират и финансират три обществени начални училища и едно частно мъжко училище, девическо *взаимно училище* и от 1872 – общоградско класно училище; изграждат и три църкви. Сред първите учители в града са: Хр. Димов (учител и дамаскинар) – ок. 1824–26, Рафаил, Рачо – началото на XIX в., Димитър Куция – до 1830, Д. Николов – 1835–ок. 1878, П. Василев – 1840–47, Ив. Дончев – 1840–47, 1852–53, 1857, Р. Куманова – 1877 и др. Първото читалище „Общий труд" („Развитие") е основано през 1869 от учителя Хр. Максимов. В дописка за просветната дейност в Д. в. „Право" (1870) публикува списък на *дарители* за читалището; често в *периодичния печат* излизат географски описания на Д., в които се дава информация за учебното дело и за отделни личности. Сред дописниците и сътрудниците на периодични издания са Хр. Мянков (сътрудник на сп. „Училище", 1874), Н. Рясков (дописник на сп. „Читалище", 1874) и др.

Д. е средище на *дарители* и *спомоществователи*. Максим Райкович оставя завещание, в което разпределя средства за училищата в Търново, Дряново, Лясковец и Галац. Издания, за които са записани спомоществователи, са: „Аритметика" (1833) от Хр. *Павлович*, „Месецослов или календар вечний" (1840) от Хр. К. *Сичан-Николов*, „Служба на св. Харалампий" (1843), преводач *Неофит Рилски*, „Две советователни слова Плутарха..." (1845), преводач И. Стоянов, „Писменница на славянскиа язик" (1847), съставил Ив. *Момчилов*, „Часови благоговейния" (1850), преводач Г. *Йошев*, „Житие на св. Григорий Омиритски" (1852), преводач *Аверкий Попстоянов*, „Критически издиряния за историята блъгарска" от Ю. И. *Венелин* (1853), преводач Б. *Петков*, „Скратение на турската история..." (1857), преводач П. Р. *Славейков*, „Месецослов или календар вечний..." (1857) от П. *Радов*, „Священное и божественное евангелие" (1858), наредил Павел Божигробски. Д. е родно място на видни обществени дейци: Кольо Фичето, Я. *Бърнев*- Дряновец, Максим Райкович, Рачо Г. Стоянов и др.

Много жители на Д. участват в освободителното движение – във Велчовата завера (1835), в четите на Хаджи Димитър и Ст. Караджа (1868), на Хр. *Ботев* (1876), на поп Харитон и Бачо Киро (1876) и в Бълг. опълчение. Революционният комитет, основан от Г. Измирлиев през май 1875, развива активна дейност при подготовката на Априлското въстание 1876.

Лит. Й о р д а н о в, п. Й. Дряново и манастирът му „Св. Архангел". 1907. Й о р д а н о в, В. Дарители за народна просвета. С., 1911. Ч о л о в, П. История на град Дряново. С., 1969. Д о й ч е в, Л. Учители – участници в Старозагорското въстание. – Семейство и училище, 1975, № 9. Писахме, да се знае. Сб., съст. В. Начев, Н. Ферманджиев. С., 1984. Дряново и дряновският край. Сб., ред. и съст. Н. Димков. Кн. 1, 1983; кн. 2, 1987; кн. 3, 1988; кн. 4, 1990; кн. 5, 2007. Д и м к о в, Н. Възраждане. Литературни студии и портрети. Габрово, 2003. Ч о л о в, П., Г. В и т а н о в, Дряновски дейци: биографичен справочник. С., 2007. Д и м и т р о в, Л. „В Дряново славно стигнах още вчера...". Книга за житието и битието на дряновци и хора от дряновския край от Възраждането до наши дни. Габрово, 2007.

С. Русинова

„ДУМА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ" – първият вестник на Хр. *Ботев*. Излиза в Браила от 10 юни до 5 авг. 1871. Открити са 5 броя, има несигурни сведения за 6 и 7 брой. Отпечатва се в печатницата на Д. *Паничков*. Мото: „Истината е свята. Свободата е мила". Настоятел: Д. Паничков, от № 3 – Братя Василеви. Редактор: Д. Чавдар (Хр. Ботев). Брой 5 излиза с помощта на А. *Савич*, поради заболяването на редактора. Савич не помества написаната за броя статия от Ботев „Причини за неуспеха на Българското книжовно дружество" и той я отпечатва в отделен лист с дата „Браила, 29 септември 1871" и подпис Хр. Б. Петков. „Д.б.е." е списван почти изцяло от Ботев, единствен сътрудник е А. Савич, който помества в него *мемоарите* си „Българскити въстаници на 1868 под войводството на Хаджи Димитра и Стефана Караджа" (№ 3–5). С „Д.б.е." Ботев продължава линията на революционната публицистика във в. „Свобода" на Л. *Каравелов*. Статията „Наместо програма" (№ 1) очертава главните политически течения сред бълг. емиграция, прави критическа оценка на емигрантската журналистика и разкрива задачата на вестника: да се бори срещу политическото и социалното потисничество, да пропагандира революцията. Статията „Народът. Вчера днес и утре" (№ 1, 2) изразява социалните възгледи на Ботев – развитието на човечеството закономерно върви към безкласово общество, бълг. общини и обществени сдружения са зародиш на народното управление, което ще се развие след като народът се освободи. Памфлетът „Смешен плач" е пламенна защита на Парижката комуна и на нейните идеи, подхранени от социалистическо-утопическите учения. Редакторът изразява отношението си към църковната борба („Решен ли е черковния въпрос?", № 4), прославя четническото движение („Петрушан", № 3). Ботевата публицистика в „Д.б.е." е плод на революционната вълна в Европа и на активизирането на бълг. революционни борби. Забележителна особеност на вестника е, че в

него е публикувана голяма част от поетичното творчество на Ботев, за първи път са обнародвани стихотворенията „До либето ми“ (№ 1), „На прощаване“ (№ 2), „Хайдути“ (№ 3, незавършено), „Пристанала“ (№ 4), „Борба“ (№ 4, незавършено); в нови редакции излизат „Дялба“ (№ 1), „Елегия“ (№ 4). Поместен е художественият очерк „Примери от турско правосъдие“ (№ 1, 2, 4, 5, незавършен), преводът „Разговори с децата“ от А. И. Херцен (№ 1, 2). Изданието впечатлява съвременниците: „захванаха да уважават Ботева“, отбелязва Д. Паничков. „Д.б.е.“ е първа голяма изява на Ботев като публицист и поет. Вестникът е изключително явление в бълг. журналистика с дълбочината и новостта на идеите, с голямата литературна стойност на отпечатаните материали. Важен момент е в развитието на бълг. литература през последната четвърт на XIX в.

Съч. Ботев, Хр. Съчинения. Автентично издание. Под ред. на Ал. Бурмов и Ст. Божков. Т. 1. С., 1950. Вестниците

ДУМА

БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ

„ДУМА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ“, бр. 1, 1871
– първият вестник на Христо *Ботев*

Година 1 Браила. 25 Юния, 1871. Брой 2

ДУМА

НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ

Истина-та е свята, Свобода-та е мила

НАРОДЪ-ТЪ

Вчера, днесъ и утре.

Вестник „ДУМА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ“, бр. 2, 1871

на Христо Ботев „Дума“, „Будилник“, „Знаме“, „Нова България“. Фототипно изд. Съст. Б. Райков и Л. Драголова. С., 1976.

Лит. Боршуков, Г. 1. Оформяне и производство на Ботевите вестници. – ГСУ, Филол. ф-т, 42, 1955, № 2; 2. История на ..., 340–345, 379–381 и др. Таринска, Ст. Прозата на Христо Ботев. С., 1966, 8–13, 52–57, 64–87 и др. Унджиев, Ив., Цв. Унджиева. Христо Ботев. Живот и дело. С., 1975, 238–271, 302–309 и др. Топалов, К. Словото на публициста. – В кн. му: Ботев в пътя на възрожденската поезия. С., 1992. Радев, Ив. Ботевото творчество. В. Търново, 1994, 50–62, 86–87, 112–113 и др. Константинова, З. Държавност преди държавата. Свърхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2010.

Ст. Таринска

„ДУНАВ“. Вестник, който съдържава вътрешни и външни новини и сякакви разсъждения – официален вилаетски вестник. Излиза на бълг. и тур. език в Русе от 3 март 1865 до 1 юни 1877 веднъж седмично, от г. 3, № 53 – 2 пъти седмично, 13 г., 1172 броя. Отпечатва се в печатницата на Дунавската област, издание на главния управител на областта. От № 456 подзаглавие: „Лист за вътрешни и външни новини и сякакви разсъждения“. Притурка: „Дунав. Официален лист, който се издава в края на всеки месец от егира. Вестник, който съдържа височайши заповеди, закони, наредби, устави и наказанията, които ся извършват в криминалните съвети на виляета“ (№ 1–11, 8 апр. 1871–30 ян. 1872). Изпращан като служебно издание във всички по-големи градове в България; има настоятел в Цариград. Редактори: Исмаил Кемал, Ахмет Мидхат. Редактори и преводачи на бълг. част: Ст. *Попов*, Ив. Чорапчиев. Програма: „Вестникът ще се занимава с вътрешни и външни новини, с предмети на науката, на индустрията и на земеделието и секи ще се ползува много или малко“ (г. 1, № 1). Съдържанието на „Д.“ е еднообразно: обнародва официални документи от управата на Дунавския вилает и от Високата порта, прави преглед на събития в страната, помества вътрешно и външнополитически прегледи и известия, държавни и вилаетски закони, правилници, наредби, списъци за дарения, статистическа информация, борсови обяви, дописки от България за конкретни случки,

публикации от чужди периодични издания. Прави опит да популяризира „реформаторската политика“ на Мидхат паша, дава сведения за революционните прояви, които осъжда, характеризира бълг. революционери като разбойници, обнародва протоколи от процеси срещу тях. Публикува материали за културни прояви – за театрални представления и др. „Д.“ е един от най-ненавижданите вестници от бълг. демократично общество – Л. *Каравелов* определя проповедите на вестника като „празни думи и болна фантазия“; според Хр. *Ботев* „Ако сънуваш трици – ще четеш „Дунавът“; а ако сънуваш „Дунавът“ – ще се видиш с Акиф паша в оборът“.

Лит. Стоянов, З. Съчинения. Т. 2. С., 1965, с. 286. Боршуков, Г. История на..., 203–204.

Д. Леков

стове към г. 1, № 34 и г. 2, № 22, 51. Абонати в 8 селища в Румъния и в България. Редактори: Д. *Войников* (г. 1–3), А. *Савич* (малко броеве през 1868), Т. *Пеев* (г. 4). Сътрудници: Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев*, В. *Друмев*, Д. *Великсин*, П. *Кисимов*, Ив. *Кършовски*, В. *Берон*, В. Д. *Стоянов*, Р. *Жинзифов*, В. Икономов, Н. *Козлев*, Ив. *Мънзов* и др. Програма: да дава информация на българите, които живеят в чужбина, „за онова, що ся говори и върши в полза или вреда на народът ни, за онова, що ся случва и става в нашето отечество България“; „да бъде искрений язик на болките и страданията на угнетения ни народ, на неговите справедливи оплаквания и на неговите законни правдини“; „ще обема понякогаш някои нравствени, поучителни, любословни и забавлителни членове“; „в политическо отношение ... ще ся занимава само с онова, що ся отнася до моралните и веществени интереси на народа ни; всичко онова, що ся касае до всеобщата политика, ще бъде изклю-

ДУНАВЪ

Вестник „ДУНАВ“, 1865–77

ДУНАВСКА ЗОРА

Вестник „ДУНАВСКА ЗОРА“, 1867–79

„ДУНАВСКА ЗОРА“. Вестник за волните българи – обществено-политически и общообразователен вестник. Излиза в Браила от 13 ноем. 1867 до 31 март 1879 с прекъсвания; г. 1, 2 и 3 (1867–70), г. 4 (1877), г. 5 (1878–79), общо 127 броя. Отпечатва се в печатница „Съединение“, от г. 1, № 21 – в печатницата на Д. *Паничков* в Браила, през г. 4 – за известно време в Плоещ, през г. 5 – в Свищов, където се установява печатницата на Паничков. През 1879 е и със заглавие „Народ“. Други подзаглавия: „Вестник за български работи“ (г. 2), „Вестник за гражданствени, книжовни и забавителни работи“ (г. 3), г. 4 е без подзаглавие, „Лист (вестник) за политика и книжевност“ (от г. 5, № 4). Притурки: отделни ли-

чено за нея...“ (Програма, г. 1, № 1). В края на г. 2 (№ 52) е поместена нова програма на „Д.з.“, която обещава да бъде „по-пространна и с по-интересно и занимателно съдържание“. Насоката на вестника е разширена и в някои отношения коренно изменена. Материалите са обособени с оглед на „нуждите на днешните обстоятелства, до които съдбата е докарала българския народ“ – политически сведения и новини, „разсъждения и критики връх някое народно дело“, дописки, книжовни и търговски сведения, последни новини и др. В зависимост от революционната насоченост, която започва да следва, „Д.з.“ обективно осведомява за тур. жестокости, за революционни прояви в България, за

църковната борба, за националноосвободителните движения в други страни (Италия – Прокламацията на Мацини, участието на българи в Критското въстание 1867 и др.). Вестникът подлага на остра критика бълг. чорбаджии, представителите на Добродетелната дружина, дава информация по Изт. въпрос, отхвърля шовинистичната срб. политика. Част от публикациите са посветени на народопсихологични проблеми („Черти от народното чувство у древните българи“, г. 1, № 3–7; „Черти от военен дух у съвременните българи“, г. 1, № 24–33; „Отечестволюбие“, г. 1, № 11–12). „Д.з.“ информира за просветното дело в България, за дейността на БКД, за създаването на *женски дружества*, за делото на Г. С. *Раковски* (г. 1, № 44, 47). Широко са застъпени въпросите на журналистиката, литературата, културата. Поместват се съобщения за книги, които са излезли или ще се появят – „Френско-българския речник“ и „Българо-френския речник“ от Ив. *Богоров* (г. 1, № 23), „Разни стихотворения“ от Д. Войников (г. 2, № 4). Ботев известява, че започва печатането на стихосбирката си „Първи поетически опити“ (г. 1, № 21–22), обнародва стихотворението си „Към брата си“ (г. 1, № 14), както и някои публицистични материали. Каравелов публикува статията „Аз ли съм фалшив или издателите на „Отечеството“?“ (г. 2, № 39). Стихотворения публикуват Р. Жинзифов („До българската майка“, г. 1, № 21; „Песня“, г. 1, № 21; „Отзив към певеца“, г. 2, № 34), Д. Великсин („Сонет за госпожица Матилда К. Попович“, г. 1, № 26; „На една българка“, г. 1, № 29; „Сонет: О, колко е сладко…“, г. 1, № 33; „Сонет: Кой дявол мя накара…“, г. 1, № 34; „Сонет: Ангелите от небето…“, г. 1, № 35 и др.), В. Д. Стоянов („Видение (Алегория)“, г. 1, № 36), Н. Козлев („Днешний град Търново“, г. 1, № 19), Д. Войников („Нова година“, г. 1, № 8; „Истина и лъжа“, г. 1, № 30; „Позив към всичките българи за освобождение на отечеството…“, г. 1, № 3 и др.). Публикувани са и стихотворения от Ив. Кършовски, В. П. Кулев. „Д.з.“ има значителен принос за развитието на бълг. *фейлетон*. С различни псевд. (Див дядо, Дядо Дръндьо, Хитър Петър, Старо харо и др.) под рубриката „Бакаджик (Зрелище) у Стара планина“ (г. 1, № 15, 18, 20, 25, 32, 35, 45 и др.). Войников помества голям брой фейлетони, чрез които поставя началото на бълг. революционен фейлетон. Той обнародва първия отзив за поемата на Н. Козлев „Черен арап и хайдут Сидер“, която определя като явление „разбило тъмните зраци на поетическия ни свят“ (г. 1, № 48). Дадени са оценки за драми на Войников, за „Беатриче Ченчи“ от Фр. Гвераци, преводач Д. *Блъсков*. В цикъла „Български паметници“ (г. 1, № 33, 36, 37) са поместени стари бълг. надписи в новобълг. превод. Бълг. читател е информиран за откритията, направени от М. *Дринов* в итал. архивохранилища (г. 2, № 51). „Д.з.“ популяризира бълг. *драма* и *театър* – „Българското позорище“ (г. 1, № 27) от Войников, съобщава за бълг. театрални представления, за концерти, за други културни инициативи на българите в Румъния.

Лит. Боршуков, Г. 1. Кога е започнал да излиза в. „Дунавска зора“ на Добри Войников. – ГББИ, 1961, № 7; 2. История на…, 354–356. Дамянова, Р. „Парадоксът“ Добри Войников. – В: Печат и литература. 150 г. българска журналистика. С., 1994. Маждракова-Чавдарова, О. Христо Ботйов сред сътрудниците на вестник „Дунавска зора“. – Алманах за историята на Русе. Т. 3. Русе, 2002, 12–48. Константинова, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2010.

Д. Леков

ДУНАВСКА ОБЛАСТНА ПЕЧАТНИЦА в Русе – открита през 1864 от Мидхат паша във връзка с прокламираната от него идея за създаване на отоманска нация чрез асимилация на народностите в пределите на Османската империя. Пръв директор: Др. *Цанков*. Печатницата се помещава във вилаетския конак. Има 5 отделения: словослагателско, печатарско, литографско, книговезко, депо. Разполага с повече от 10 000 кг букви – бълг. (граждански и църковни), тур., фр. и др. Обслужва се от ок. 15 българчета, 10 турчета, 2 чужденци, ок. 25 арестанти, използвани за почистване на помещенията. В Д.о.п. учениците от русенския учебен интернат – сиропиталище „Исляххане“ изучават практически печатарското изкуство. Най-способните от тях са изпращани на специализация във Франция, Германия. В печатницата се изграждат като добри професионалисти бълг. младежи, някои от които (Ст. Блъсков, Т. Чолаков, Н. Астарджиев, Н. Георгиев) емигрират в Румъния и работят като словослагатели в печатниците на Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев* и др. (Т. Чолаков, Г. Чолаков); след Освобождението са видни фигури в Държавната печатница в София. В Д.о.п. се печатат официозът в. „Дунав“, сп. „Източник мнения“, „Слава“, „Училище“, учебна, художествена, религиозна литература. Отпечатани са 140 бълг. книги: „Турско-български буквар“ (1864) от Ив. Чорапчиев, „Наставление за вярата“ (1866), преводач М. Лазаров, „Нова българска читанка“ (1867) от Т. *Икономов*, „Нещастна фамилия“ (2. изд., 1873) от В. *Друмев*, второ цензурирано издание на „Изгубена Станка“ (1867) от Ил. *Блъсков* и др. Печатницата е разрушена през Руско-тур. освободителна война – юни 1877. Част от запазените букви и орнаменти са използвани от Държавната печатница в София, основана 1881.

Лит. Кутинчев, Ст. Печатарството в ..., 36–42.

С. Бакърджиева-Лекова

„ДУНАВСКИЙ ЛЕБЕД“. Граждански, любословни и забавни вестник – общественополитически вестник. Излиза в Белград от 1 септ. 1860 до 24 дек. 1861 веднъж седмично, 2 г., 110 броя. Вместо № 49 излиза „Извънряден лист Дунавскаго лебеда“ (5 септ. 1861). Отпечатва се в Княжеска срб. книгопечатня в Белград. Пробен брой на „Д.л.“ се появява през лятото на 1857 в Нови Сад. Като негов редактор е отбелязан Д. *Медакович*. От № 21, 14 февр. 1861 заглавие и на фр. език – „Le cygne du Danube“. От № 16, 7 ян. 1861 част от материалите са на фр. език. Притурки: към № 7, 15, 17, 18, 20. Пет месеца след излизането на първия брой „Д.л.“ има 410 *спомоществователи*. Негови абонати са видни политически личности: Наполеон III, княз А. М. Горчаков, срб. княз М. Обренович и др. „Д.л.“ се издава от „Учръдничество

ДУНАВСКІЙ ЛЕБЕДЪ.

ЛЮБОСЛОВНЫЙ БЪЛГАРСКЫ НАРОДЕНЪ ЛИСТЪ

ДУНАВСКЫЙ ЛЕБЕДЪ

ВѢСТНИКЪ.

Вестник „ДУНАВСКИЙ ЛЕБЕД“, 1860–61

Дунавскаго лебеда“. Редактор: Г. С. *Раковски*. В редактирането на вестника участват и Т. *Икономов*, Ив. *Касабов*, Д. *Великсин*. Преводач е Шарл Арен. Сътрудници: М. *Балабанов*, М. *Буботинов*, С. *Радулов*, С. *Филаретов*, К. Миладинов и др. Най-активен е Й. *Дайнелов* (ок. 70 дописки, повечето със заглавие „Допис от Цариград“), той е и настоятел на „Д.л.“. Значителна част от материалите са писани от Раковски. Програма: да показва днешното състояние на бълг. народ, развитието на образованието, книжнината. Програмата не отразява основното съдържание на вестника, тъй като редакторът придава привидно легален характер на изданието. Основни рубрики: уводна статия, политически и други вести от Турция и Европа, публикации по езикови и литературни въпроси, търговска информация. Основен въпрос в „Д.л.“ е борбата на българите за извоюване на самостоятелна бълг. църква. Във вестника са поместени много статии, дописки, *фейлетони*, свързани с църковната борба. Голяма част от тях са включени в рубриката „Българският въпрос“ и в разделите „Настоящето положение на въпроса ни“, „Наш въпрос“, „Глас из България“, „Последни известия о вопросу ни“ и др. Раковски посочва нравственото падение на фанариотското духовенство, неговата „мегали идея“ за асимилацията на бълг. народ. Той води целенасочена борба против католическата пропаганда, намерила официална изява в униатството. Критикува Др. *Цанков* и неговия в. „България“, усилията на римокатолическата църква да популяризира и наложи католицизма в България. В рубриката „Български за независимо им свещенство днес възбуден въпрос и нихна народна църква в Цариград“ Раковски изяснява причините, посочва главните действащи лица, проследява историята на движението за църковна независимост. Обнародва писмо, изпратено от *Неофит Хилендарски*-Бозвели на 12 септ. 1841 във връзка с борбата, която води против фанариотите (г. 1, № 47). Публикува статии, посветени на Изт. въпрос, обявява се срещу изселването на българи в Русия и заселването на татари и черкези в бълг. земи. „Не стига тегла от гръцко духовенство, от проклети папищаши, от турските управители, от протестантизма, но ето че се яви и най-пагубното за българите преселение в Русия“ (г. 2, № 55). „Д.л.“ първоначално е легална трибуна в борбата

му срещу фанариотското духовенство. Постепенно се насочва срещу политическата власт, за да се стигне до призива: „По-добре смърт, нежели такъв живот“ (г. 2, № 56). Раковски прави преглед на световните събития в рубриките „Граждански обзор“, „Новости световни“, „Най-нови известия“, информира за освободителното движение в различни европейски страни, отнася се с респект към национални герои като Дж. Гарибалди, със съчувствие към борбата на пол. народ срещу Русия, към рус. крепостно селячество; прекланя се пред делото на А. И. Херцен. „Д.л.“ се обявява срещу чуждото икономическо влияние в България, срещу фалша на европейската цивилизация. Поради политическия си характер вестникът засяга епизодично проблеми на литературата и културата. Взема отношение по въпроса за развитието на просветата в България, отпечатва статии, бележки, дописки за състоянието на учебното дело, предлага да се открие „високо“ народно училище в Цариград (г. 1, № 3), да бъде изхвърлен от бълг. учебни заведения грц. език и да бъде заменен с бълг. Проблемите на бълг. език Раковски поставя още в пробния брой на „Д.л.“, но разглежда някои от тях в статията „Общи въпроси за старобългарски книжовен язик, на основания коих, ако ся решат, тряба да се поправи днешни книжевен български язик (г. 1, № 7). „Д.л.“ отразява интересите на редактора като фолклорист и етнограф. В него са публикувани народни песни, съобщава се за предстоящото излизане на сб. „Български народни песни“ от Д. и К. *Миладинови*. Дадена е информация за делото на видни слависти – В. Ханка (г. 1, № 21), П. *Шафарик* (г. 1, № 38). В „Д.л.“ за пръв път е отпечатано Житието на *Софроний Врачански* („Драгоценни паметници за българская нова история“, г. 1, № 55–62), два памфлета на Й. Дайнелов, насочени срещу унията (г. 1, № 13, 14, г. 2, № 17, 18, 40). Поместени са и художествени произведения – откъс от втора част на „Горски пътник“ (г. 1, № 46), одата на Д. *Попски* за Софроний (г. 2, № 54), стихотворенията „Тъга за юг“ и „На чужина“ (г. 1, № 20) от К. Миладинов, рецензия за превода на „Вилхелм Тел“ от Фр. Шилер с препоръка преводите да се правят от оригинала (г. 1, № 50) и др. „Д.л.“ намира широк отзвук в България – за него се изказват възторжено Й. Дайнелов, Ст. *Гидиков*, Т. Боровски, С. С. *Бобчев* и др.

Лит. М и ш е в, Д. Възрождение чрез печат. – 1000 години България. С., 1930, 657–659. К о в а ч е в и ћ, Б. Георгий Стојков Раковски у Новом Саду и Београду. – Зборник Радова. 2. Српска АН, Београд, 1952. М а ж д р а к о в а-Ч а в д а р о в а, О. Националноосвободителното и революционното движение в Европа през погледа на Г. Раковски според „Дунавски лебед“ (1860–1861). – Истор. преглед, 1970, № 3. В л а х о в, Г. Непубликувани документи за разпространението на „Дунавски лебед“ в Македония. – Векове, 1971, № 1. Й о н е с к у-Н и ш к о в, Т. Историята на в. „Дунавски лебед“ и неговото разпространение в Румънските княжества (Един раздел от историята на румъно-българските отношения). – В: В памет на М. Димитров. С., 1974. Т р а й к о в, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974, 174–187. П е н е в, Б. История на... Т. 3. 252–263. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 143–158. П а в л о в с к и й, С. В. Газета Г. С. Раковского „Дунавски лебед“ как источник по истории болгарского национального освободительного движения начала 60-х годов XIX в. М., 1980. С и р о м а х о в а, Ж. Йосиф Дайнелов – ревностен сътрудник на Г. С. Раковски в борбата за църковна независимост и заслужил културно-просветен деец. – Год. музеите Сев. България, 10, 1984, 71–79. М а р к о в, Ив. Възрожденецът Йосиф Дайнелов (1839–1891). Варна, 2006.

Д. Леков

ДУПНИЦА – град, разположен по поречието на р. Джерман. Първите заселници са траки. За Д. се споменава в пътни бел. на чужденци: пръв назовава писмено името на града рицарят Арнолд фон Харф като Tobnitza (1499); през 1530 – Венедикт Курипешич; през 1559 венециански пътник оценява града като „място згодно и добро“. Славянското име е Дупьн – означава „дупка“ и отговаря на действителното му местоположение. Сведения за града под името Дупнидже (град и каза) има в тур. регистри от 1576. През Д. минават главният път от София за Солун и пътят през Скопие за Драч и Адриатическо море. Местоположението му предопределя икономическото замогване на населението чрез занаятчийство и търговия. В края на XVIII и началото на XIX в. в Д. има 26 хана, занаятчийски и еснафски организации са регистрирани от 1830: фурнаджийски еснаф (1830), папукчийски (1854), най-многоброен е абаджийският еснаф с над 160 членове (1860), кожухарски, железарски, дюлгерски, мутафчийски, орачки и др. Има 4 църкви със стенописи и икони, зографисвани от самоковски и разложки майстори. Духовно влияние върху населението на Д. има Дупнишкият манастир, който притежава богата библиотека и е обитаван от голям брой калугери; през 1818 е изгорен от кърджалиите. Запазени летописни бел. свидетелстват за построяването на църквата „Св. Никола“ (1609), която също изгаря. Съхранени са книги от нейната библиотека. Ок. 1785 килийни училища се създават в метосите на Рилския и Хилендарския манастир и се ръководят от рилски и хилендарски монаси. Покъсно учители стават мирски лица. Има сведения от 1785 за даскал Йоан Дупницали, учител в Бобошево. В началото на XIX в. се споменават и други учители дупничани в околните села. Първите известни учители в Д., свързани с килийните училища (1800–40), са даскал Ефрем, даскал Никола, Василий граматик и Димитър Алексов Рилец. *Взаимоучителната метода* се въвежда от Неофитовия ученик Христо Димитров от Самоков (1842). Училището се помещава в клисарницата на обновената църква „Св. Богородица“ (1840–41), където се обучават ок. 100 деца.

По-късно (1874) до църквата е построена сградата на читалището, създадено през 1870. Известна учителка в Д. е Ната Тодорова, която в началото на 40-те отваря в дома си училище за момичета. Открива се и класно училище (1856–57) – изучават се география, история, закон божи, псалтир, четене, смятане, писане, църковно пеене. Преди Освобождението в Д., освен бълг. и тур. училища, има и еврейско. Д. е роден град на Хр. *Павлович*–Дупничанин, *Аверкий Попстоянов*, Атанасий Чолаков; те получават първоначалното си образование в местно килийно училище, след което стават учители в други селища и развиват книжовната и просветителската си дейност по различни места из България. Важна роля за културното развитие на Д. има учителят Д. *Бисеров*–Окуйли. Завършва градското училище в Д., но след това продължава да се самообразова. Дълги години преподава в родното си място (1850–60, 1868, 1870–79) и в околните села Берово и Малешево.

Лит. Меджидиев, А. 1. Дупница до Освобождението. Дупница, 1935; 2. Дупница и бележити дупничани през епохата на Възраждането. Дупница, 1940; 3. Историята на гр. Станке Димитров (Дупница) и покрайнината му от XIV век до 1912–1963 година. Дупница, 1969. Радкова, Р. Интелигенцията и нравствеността през Възраждането – XVIII и втората половина на XIX в. С., 1995, 167–170.

Н. Пътова

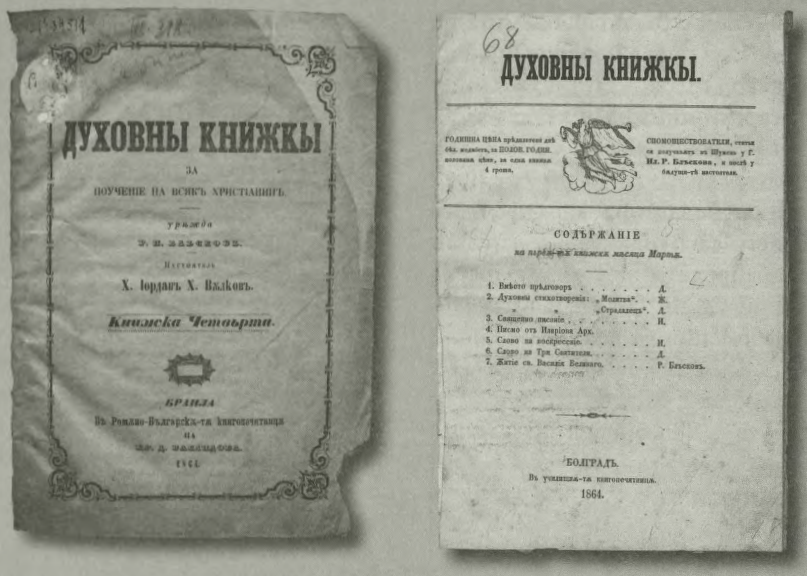

Списание „ДУХОВНИ КНИЖКИ“, 1864–68

„ДУХОВНИ КНИЖКИ ЗА ПОУЧЕНИЕ НА ВСЯК ХРИСТИЯНИН“ – религиозно, нравоучително списание. Излиза от март 1864 до юли 1868, 2 г., общо 20 книжки. Отпечатва се в Болград в Училищната книгопечатница, от г. 1, № 3 – в печатницата на Хр. *Ваклидов* в Браила, от г. 2 – отново в Болград. Подзаглавия: „Периодическо списание“ (от г. 1, № 3), „Черковно-литературно и любословно списание, издавано помесячно“ (от г. 2, № 7). Приложения: „Жития на светиите“, преводач Р. Ил. *Блъсков,* и „Слово за св. св. Кирил и Методий“ от Т. *Икономов* (към г. 1), „Изгубения рай“ от Дж. Милтън, преводач Д. Р. *Блъсков* (към г. 2). Настоятели в 42 селища и райони. Редактор: Р. Ил. Блъсков. Сътрудници: Ил. *Блъсков*, Д. *Войников*, Н. *Жеков*, В. *Берон*, М. Казанакли и др. Програма: „... главний предмет ще е укрепение и утвърдение на прадядовата ни вяра, развитие и просвещение народни“ („Вместо предговор“, г. 1, № 1). В списанието са публикувани религиозни слова по повод на различни празници (за „Три святители“ от Д. Блъсков, г. 1, № 1; „Слово за празника Святаго Кирила и Методия, изречено от Н. Ив. Бацарова“, г. 1, № 3), житието на св. Василий (г. 1, № 1–5), нравствено-религиозни стихотворения от Войников („Бог“, „Могущество Божие“, „Господня молитва“, г. 1, № 5), Д. Блъсков („Ангел и сатана“, „Сатана“, „Ангел“, г. 1, № 4) и др., завещанието на В. *Априлов*, слова по повод на училищни празници, религиозната беседа „Чловеколюбие или милосърдие“ (г. 1, № 7) от С. Пелико, *календари* за всеки месец от годината, религиозни разкази („Вяра християнска“, г. 2, № 1), дописки за различни събития. Във всеки брой на списанието се дават имената на *спомоществователите* му.

Д. Леков

ДУШАНОВ, Димитър Тачов (23.II.1837, Казанлък – 15.VIII.1904, Пловдив) – учител, книжовник, преводач. Съпруг на Р. *Душанова*. Произхожда от учителско семейство. Учи в Казанлък до 1853, където учителства няколко месеца, в Одрин и в Цариград – във Военномедицинското училище и в грц. Велика народна школа (1854–56). През 1856–59 е търговски писар в Цариград, Галац и Тулча. Учител в Казанлък (1859–64, 1867–69, 1871), Карнобат (1864–67), Хасково, Плевен, Севлиево. През временното рус. управление служи като секретар в Казанлъшкото окръжно управление (1878), секретар-началник на Хасковската префектура (1879), началник на канцеларията в Дирекцията на народното просвещение в Изт. Румелия (1880–86). Учител в Пловдивската мъжка гимназия (1885–87) и в девическата гимназия (1888–93). Д. е един от членовете на Научно-книжовното дружество, учредено в Пловдив през 1881.

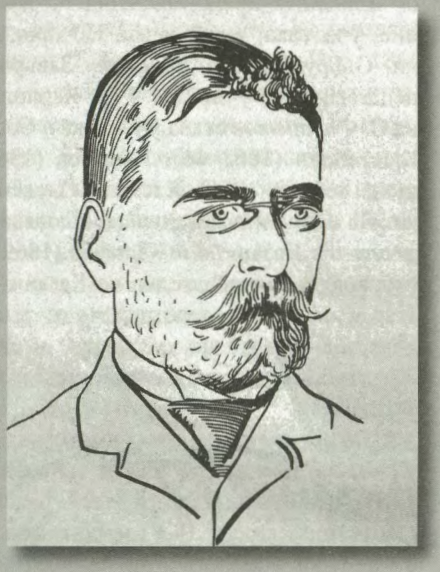

Димитър ДУШАНОВ
– рисунка от Асен Василиев

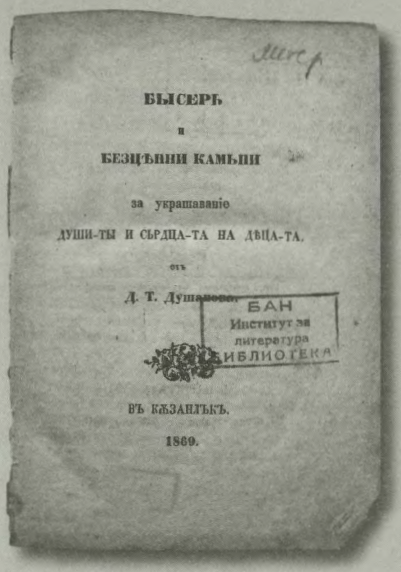

БИСЕРЪ
И
БЕЗЦѢННИ КАМЪНИ
за украшаваніе
ДУШИ-ТЫ И СЪРДЦА-ТА НА ДѢЦА-ТА,
отъ
Д. Т. Душановъ.
БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА
ВЪ КАЗАНЛЪКЪ.
1869.

Димитър ДУШАНОВ.
„Бисер и безценни камъни...“, 1869

Първата му публикация е превод от грц. език на „Прикаската на Авраама, евреинът Тенедский“ („Цариградски вестник“, № 278, 279, 1856), подписана Д. Т. Душан. Този псевд. става негово фамилно име. Сътрудничи активно на възрожденския *периодичен печат* – в. „Цариградски вестник“, „Македония“, „Право“, „Турция“, „Напредък“, сп. „Читалище“, „Българска сбирка“ и др. – с дописки, преводи, научнопопулярни статии и публикации по културни, педагогически и обществени проблеми. В Казанлък подготвя първата книжка за нуждите на учителската си дейност – съставя сб. „Бисер и безценни камъни“, който съдържа кратки повествователни творби, заети от *басните* на Езоп, от Б. Франклин и религиозни четива. Автор е на два учебника по история – „Кратка българска история по питание и отговор“, която запознава учениците с миналото на българите, и „История на православната християнска черкова“ – съдържа ценни сведения за рус. църковна история и интересни данни от по-новата история на бълг. църква. Резултат от интереса му към работата на нем. учен д-р Цимерман са публикуваните в сп. „Читалище“ три научнопопулярни статии („За темпераментити или человеческити телосложения“, № 19, 1871; „Производителността на человека“, № 5, 1871; „Причини, по които според Цимермана не са вси еднакви умствените способности у хората“, № 10, 1873). Побългарява една от повестите на Хр. Шмит – „Вапсаните яйца“ и комедията „Зла жена“ от Й. Ст. Попович. В книгата си „Кратко тълкувание на божествената литургия“ обяснява основните религиозни обреди и празници. Книжовната дейност на Д. в Изт. Румелия се концентрира в работа по съставяне, превеждане и издаване на учебници и учебни помагала – общо седем на брой. Не са открити екземпляри от два от учебниците – „Начала от ботаника“ и „Даворин Тръстеняк. Добра домакиня за млади момичета“. Последното десетилетие от живота си Д. посвещава основно на преводи от древногрц. – превежда със съкращения „Прикований Прометей“ от Есхил, „Антигона“, „Едип цар“, „Едип в Колон“ от Софокъл. Преводите му са поместени в „Христоматия по изучаване словесността“ (т. 2, 1888–89), съст. Ст. Костов и Д. Мишев. От нем. издания

превежда в проза „Илиада“, прави частичен превод на „Одисея“ от Омир. Пише и спомени, останали в ръкопис – „Ученическите и учителските ми въспоминания по вървежът на учебното дело между нас от време на килиите до днес“ (НА БАН, ф. 1, оп. 2, а.е. 1292), „Из спомените ми от миналото“ (НБИВ–БИА, ф. 17, а.е. 5).

Съч. Бисер и безценни камъни за украшаване на душити и сърцата на децата. От …, Цариград, 1869. Кратка българска история по питание и отговор за първоначялнити училища. Цариград, 1870, 1872, 1874, 1882. Зла жена. Смешно представление в три действия. [и Женско сърце. Прикаска.] Побългарил … 1870. Вапсанити яйца по Великден. Приказка. За полза на малкити българчета. Приспособил … Цариград, 1872. История за Православната християнска черкова. Съставена по учебницити на Александровцити, Рудакова и Ласкариса и допълнена за Българската черкова по съчиненията на Гилфердинга, Дринова и Каролева. Пловдив, 1874. Кратко тълкование на божествената литургия, съставено от свещеника Йоана Николский и допълнено с тълкуването на по-главнити праздници, които празнува Православната черква. Превел … Виена, 1875. Кратки практически наставления за как трябва да се преподават уроци в начални училища. Нагодил … Пловдив, 1882. Ръководство от нагледно предметно учение. Наредил … Пловдив, 1882. Учебник за счетоводство или държанье на търговски книги и най-употребително писалищно знание. Наредил … Пловдив, 1882, 1884. Кратка психология и логика от Аристида К. Спатаки – доктор на философията. Пловдив, 1883. Учебник по история на педагогиката от Аристида К. Спатаки. Пловдив, 1883. Училищна диетика. Сбор от практически знания и правила, които се отнасят до запазване здравето на децата, които ходят на училище, написана по д-р Германа Кленке, Вл. Фармаковский, преведе от осмото допълнено и преработено издание по най-новите издирвания в областта на училищната хигиена … Пловдив, 1896. Омирова Илиада в проза. Преведе … Пловдив, 1899, 1917.

„Пресад на мъдрост“, 1870 – превод на Рахил ДУШАНОВА

Лит. Димитър Т. Душанов. – Светлина, № 4, 1895. Георгиев, М. 1. Димитър и Рахил Душанови. – В: Казанлък в миналото и днес. Първи годишник… 1894–1910 година. С., 1912. 2. Възраждането на град Казанлък. – В: Казанлък в миналото и днес. Ч. 2. С., 1923, с. 106. Трифонов, Ю. История на град Плевен до Освободителната война. С., 1933, с. 255. Дочев, Д. Карнобат в миналото. С., 1935, 7–8, 38–44. Марков, Н. Бележки по народообразователното дело в град Плевен. – В: Юбилеен сборник по случай седемдесет години от основаването на читалище „Съгласие“ в град Плевен. Плевен, 1939, 40–41. Негенцов, Хр., Ив. Б. Ванев. Образованието в Източна Румелия. 1879–1885. С., 1959, 113–115. Милев, Ал. Българските преводи на „Илиада“. – Изв. Инст. литература, 20, 1969. Манасиева, Е. Учебниците по българска история през Възраждането. – Истор. преглед, 1872, № 6. Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър... Андреева, Н. Немската научна литература в България през Възраждането. – ГВИТИЗ, 16, 1976. Аретов, Н. Димитър и Рахил Душанови. С., 1988. Спомени. Писма и документи. Публицистика. Съст. и бел. Цв. Нанова, С., 1989. Лилова, Д. Възрожденските значения на националното име. С., 2003, с. 163, 188.

Н. Пътова

ДУШАНОВА, Рахил Барак (25.III.1844, Митровица, Австро-Унгария – 22.VIII.1888, Пловдив) – една от изявените представителки на женското движение, учителка, преводачка. По произход е сръбкиня. Съпруга на Д. *Душанов*. Завършва девическо педагогическо училище в гр. Карловац. По покана на С. *Филаретов* става учителка в София (1860–63), Кюстендил (1863–66), Калофер (1866–67), Казанлък (1867–69, 1871), Хасково, Плевен. Изнася сказки. По нейна инициатива се основават *женски дружества* в Казанлък и Калофер (1869). През 1871 е избрана за председателка на Казанлъшкото дружество. Последното десетилетие от живота ѝ преминава под сянката на заболяване и след средата на 70-те г. Д. приключва с обществената си и творческа активност.

Първа публикация с името на Д. са две нейни слова, поместени във в. „Македония“ (№ 27, 1869), в които акцент е участието на жените в обществения живот. В Казанлък подготвя първата си книжка – „Пресад на мъдрост“, която съдържа афоризми, крилати фрази, поучителни беседи със светска тематика, заети от различни автори – Конфуций, Диоген, Сенека, У. Шекспир, Волтер, И. А. Крилов, и преведени от срб. език. Съставя училищни *диалози*, един от които – „Момичешки разговори“ („Македония“, № 68, 1870), е с подпис „Душанов“ и е приписван на съпруга ѝ. Най-вероятно диалогът е на Рахил. В пресата се съобщава и за негова сценична реализация. Предполага се участието на Д. в преводите на пиесата „Зла жена“ и разказа „Женско сърце“, които излизат в обща книжка с подписа на Д. Т. Душанов. Д. е преводачка и на разказа „Злочестото добродетелно домочадие“ от Хр. Шмит.

Съч. Пресад на мъдрост или сбор от философски поучителни мисли и наука за въспитанието детинско и за новоуженените. Превела…, Цариград, 1869. Злочестото добродетелно домочадие. Превела …, Цариград, б.г.

Лит. Д у ш а н о в, Д. Т. Ученическите и учителските ми въспоминания по вървежът на учебното дело между нас от времето на килиите до днес. – НА БАН, ф. 1, оп. 2, а.е. 1297. Архимандрит С о ф р о н и й. Спомени из живота ми. – В: Сб. на „Калоферска дружба". С., 1908, с. 155. Н а ч о в, Н. Калофер..., 199–201. Т р и ф о н о в, Ю. История на град Плевен до Освободителната война. С., 1933, 260–261, 271. К а р а к о с т о в, Ст. Българският възрожденски театър..., с. 202. П а с к а л е в а, В. Българката през Възраждането. С., 1984, 150–151. А р е т о в, Н. Димитър и Рахил Душанови. С., 1988.

Н. Пътова

ДЪРЖИЛОВ(ИЧ), Киряк Динков (началото на XIX в., с. Държилово, Воденско, Гърция – 1877, Солун) – книжар, печатар, публицист и общественик. Роден в семейството на търговец от големия род Държиловци. Завършва висше образование в Атина. Участва заедно с брат си К. *Държилович* в грц. националноосвободително движение (1821–29). От 1850 се установява в Солун, където през 1852 открива бълг. печатница с грц. букви (вж. *Печатница на Киряк Динков Държилов*) и книжарница. През с.г. отпечатва известното Кониковско евангелие, дело на *Павел Божигробски*. През 1860 прави опит да обособи бълг. отдел към печатницата, но е наклеветен от грц. духовенство и печатницата е закрита. Д. е надзирател на девическото училище (1867) и член на бълг. община в града (1868). Поддържа близки отношения с Д. Миладинов (вж. *Миладинови,* Д. и К.) и Г. С. *Раковски*. Събира и записва народни песни. Настоятел на в. „България" за Солун. Дописник на в. „Дунавски лебед" – пише на грц. език, а Раковски превежда на бълг. материалите, които са посветени на проблемите на църковната борба.

Лит. В е р к о в и ч, Ст. Описание бита болгар, населяющих Македонию. М., 1868, 28–30. К у т и н ч е в, С. Печатарството..., с. 88. С н е г а р о в, Ив. Солун в българската духовна култура. С., 1937, с. 30, 32. П а р и ж к о в, П. Фамилията Държилович. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков С., 1980. В а н ч е в, Й. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982. Л е к о в, Д. Възрожденски процеси и творци в Южна Тракия и Македония. С., 2001, с. 34, 38.

Н. Капралова

ДЪРЖИЛОВИЧ, хаджи Константин Динков (Д и н к а т а) (неизв., Прилеп – 1890, Солун) – просветен, културен и обществен деец. Баща на Г. *Динков* и Сл. *Динкова*. Произхожда от търговско-занаятчийско семейство. До средата на XIX в. живее в Атина, след това се установява в Солун. Участва в грц. националноосвободително движение (1821–29) заедно с брат си Киряк. Двамата отварят печатница в Солун (1852), в която издават бълг. книги с грц. букви. Д. работи за бълг. църковна самостоятелност. Председател на Бълг. община в Солун (1865). Настоятел и разпространител на в. „Дунавски лебед", на който е и сътрудник. Събира фолклорни и етнографски материали.

Съч. Враческия молитви. Наредил хаджи Костадин Динков, родом от Прилеп. Белград, 1849.

Лит. С т о и л о в, А. 1. Солунски дейци по нашето възраждане. – Развитие, 1918, № 9; 2. Български книжовници от Македония. С., 1922, 31–32. Н а ч о в, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877. С., 1921, с. 8, 73. К а р а к о с т о в, Ст. 1. Македонски възрожденци. Истор. и литературни образци. Ч. 2. С., 1943, 56–60; 2. Българският възрожденски театър..., с. 687. Й о а н, Драговитски епископ. Солун и Солунско в борбата за създаване на Българска екзархия. – В: 100 г. от учредяването на Българската екзархия. С., 1971, с. 208. П а р и ж к о в, П. Фамилията Държилович. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. В а н ч е в, Й. 1. Георги Константинов Динков – учителят на Димитър Благоев. – Пламък, 1981, № 8; 2. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982.

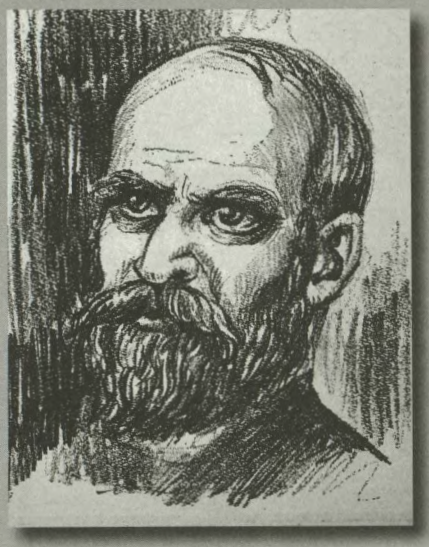

Константин ДЪРЖИЛОВ(ИЧ)
– рисунка от Асен Василиев

К. Михайлов

Е

„ЕДИРНЕ“. Вестник за вътрешни и външни новини и други полезни неща – вестник на Одринския вилает. Излиза в Едирне (Одрин) през 1867–77, седмичник, на бълг., грц. и тур. език, 11 г. Отпечатва се във вилаетската печатница в Одрин. Редактор на бълг. част първоначално е Х. Г. Паламидов, след него – Ст. Джансъзов. Съдържа официални документи (разпоредби, съобщения и др.), статистическа и търговска информация, „дребни новини“. Списван е по подобие на в. „Дунав“. „Е.“ е критикуван остро от Л. *Каравелов* и Хр. *Ботев*. Според Каравелов той е „полицейски орган“ („Независимост“, № 23, 1873), проповедите му са „сладкозвучни“ („Независимост“, № 13, 1874). Няма влияние сред бълг. население. В НБКМ се намират отделни броеве от 1867, 1868, 1869, 1876, 1877.

АДРІАНОУПОЛІС
ЕДИРНЕ
ВИЛАЕТСКЫ,
ТОПЛРХІНІ
وقوعات ولایت

Вестник „ЕДИРНЕ“, 1867–77

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 204–205.

Д. Леков

ЕДРЕФОВСКИ, Атанас Стоянов (14.X.1835, Враца – 30.XII.1900, Лом) – учител, книжовник, преводач. Произхожда от занаятчийско семейство. Учи във Враца, в училището при църквата „Св. Възнесение“ при Георги Софиянеца, във *взаимното училище* в Долна махала при Г. Чолаков, в Неготин (1850), в Цариград (1851), във Враца при Й. Дочов – грц. език (1852) и в Лом при Кр. *Пишурка* (есента на 1852), където полага изпит за помощник учител. Учителства в Лом (1852–53, 1855–56, 1863–64, 1873–74), в с. Арчар, Видинско (1853–54), в с. Медковец, Ломско (1854–55), в Берковица (1857–58, 1861–62), във Враца (1859–60, 1866–68), във Видин (1865–66), в с. Кнежа, Оряховско (1871–72), в Кула (1872–73), в с. Гагаля, Русенско (1874–75), в с. Червена вода (1875–76), в Русчук (1876–78, дн. Русе), в с. Голинци, Ломско (1882–89). За да издържа многочленното си семейство, едновременно работи като църковен певец и писар при частни лица и в общини. През 1878 е назначен за писар преводач при Временната

рус. управа, работи в Окръжния, Градския и Архиерейския съвет на Лом. Контрольор в тютюневата фабрика на М. Кочалийски (1880–81).

Е. оставя голям и богат архив, влага много усилия в книжовна дейност, но трудовете му остават в ръкопис. Многобройни са компилираните от него учебници: географско-истор. бел. с карти на Китай, Япония, Индия, Персия, Египет, Гърция, Италия, Русия, Англия, Дания, Норвегия; записки по древна история, по математическа география и астрономия, по философия, логика и реторика, по ботаника, по бълг. граматика, по музика. Ценни материали за историята на новобълг. образование през втората половина на XIX в. са седмичните учебни програми, методическите дневници и списъците с училищни настоятели от местата, където Е. преподава. Владее няколко езика. Съставя лингвистични справочници, българо-немско-френско-итал. разговорник, турско-бълг. разговорник, немско-бълг. разговорник, „Пе-

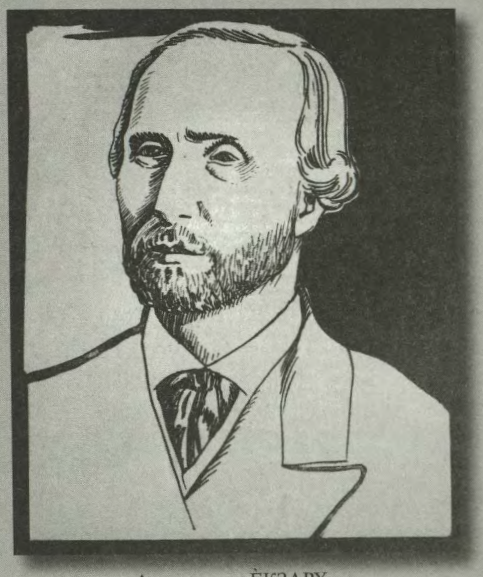

Александър ЀКЗАРХ
– рисунка от Асен Василиев

Александър и София ЀКЗАРХ
– Константинопол, 1854(?)

сенник“ с нотирани текстове (1863), „Животописна книжица“ (1874, 59 л.) и „Генеалогия“ на рода си (б.д.). Замисля издаването на нравоучителни книжки – подготвя „Кратки разкази от Свещената история и слова към благочестивите читатели“ (1873), „Проповеди към православните християни“ (1877), „Нравоучителни разсъждения“ (б.д.), „Приказки басноисторически“ (б.д.), „Уписна книжица“(1873), която съдържа описания на истор. и природни забележителности, на знаменити истор. лица и събития, „Нравоучителни и фантастични разкази“ (б.д.). Превежда от срб. език част от повестта „Алексис и Надина“. Запазена е неговата лична библиотека, съставена от религиозни книги – Пендикостир (1649), Триод (1664), Часослов (1759), Месяцослов (1765), преводът на К. *Фотинов* „Псалтир или книга псаломска“ (1871, 7. изд.), *учебна книжнина* – сред които грц. граматика от Н. Дукас, славянска граматика от Д. Тирол, „Славяноболгарское детоводство“ от *Неофит Хилендарски*-Бозвели и Ем. *Васкидович*, „Въведение във всеобщата история“ от А. Шлецер, „Всеобща география“ от В. Бардовски, „Христоматия или сборник от откъси на най-прославените гръцки автори на проза и поезия“ от С. Византиос и А. Рангавис, „Логични въпроси“ от шейх Махмуд бен Хасан ал Магниси и т.н.), художествена литература – „Алексис и Надина или англичанин в Америка“ (1810), „Най-любопитното у философа Синтипа“ (1836), „Лекомислени“ (1846) – роман от Н. Йожике, „Хиляда и една нощ“ (1852), „Пътуване около света в 80 дни“ (1880) от Ж. Верн и др. Запазени са броеве от сп. „Зорница“, „Училище“, „Русский мир“, в. „Българин“. ДА – Монтана, ф. 45К (Ат. Едрефовски) с инвентарен опис от Кр. Цолова.

Лит. М а р и н о в, Д. 1. Из историята на учебното дело в България. – Училищен преглед, 1896, № 3; 2. Съчинения в 5 т. Т. 3. История на град Лом и Ломска околия. С., 2004. Д а м я н о в, С. Ломският край през Възраждането. Икономически живот и политически борби. С., 1967.

К. Михайлов

ЀКЗАРХ, Александър Стоилов(ич) Боев (Бойоглу, Бейоглу) (1812, Ст. Загора – 9.X.1891, София) – книжовник, журналист, преводач, издател, обществен деец, *меценат*. Наследник на изтъкнат възрожден-

ски род. Първоначално се обучава при частен учител в Ст. Загора, после – в Бачковския манастир при вуйчо си Атанас (1825–27), в Одрин при даскал Григорий (грц. граматика и църковно пеене, 1827). Учи в *Букурещката княжеска академия „Св. Сава“* при братя Христидес (1832–36). Следва литература в Париж и става лисансие (1836–38), после – медицина като държавен стипендиант, полага успешно изпитите за 1839 и 1840. Изоставя следването и придружава фр. икономист Ж. А. *Бланки* из въстаналите северозап. бълг. краища за удостоверяване на тур. жестокости (мисията започва на 8 авг. 1841). Завръща се в Париж (1842) и развива усилена дейност пред правителствата на европейските държави и влиятелни личности в полза на бълг. кауза. Съставя мемоари с политически искания и ги адресира до Великите сили и Високата порта. Установява се в Изт. Румелия за кратко е префект на Пловдив, после – член на Върховния областен административен съд (до 1885). След Съединението 1885 се премества в София. Народното събрание му гласува персонална пенсия (1889). Два пъти се кандидатира за бълг. княз (1879 и 1886). Почетен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Е. издава някои от своите мемоари – по същество програми за развитие на бълг. общество („Напис ради болгаров, представлен на Високата порта и петте Велики сили Галиа, Англиа, Россиа, Прусиа и Аустриа“, 1843), Мемоар до Николай I (1846), „План за издигането на Османската империя чрез поощряване на добродетелта, интелигентността и щастието на нейните поданици“ (1847). В тях се застъпва за необходимостта от книги, печатница и развитие на образованието в бълг. общество. Под влияние на утопичните идеи на Дж. Морган представя своя концепция за изграждане на училищно-професионални центрове като основа на социалния напредък. Пре-

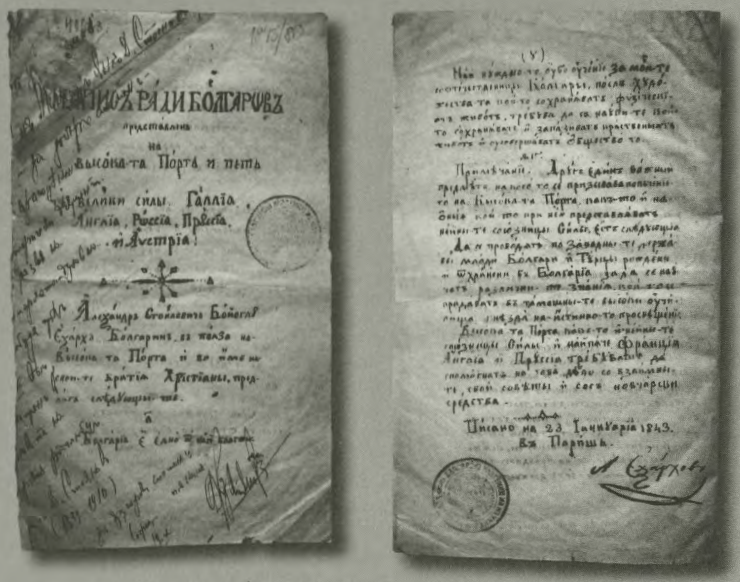

Александър ÈКЗАРХ. „Напис ради болгаров“, 1843

Цариград (1846). Съдейства за построяване на бълг. църква. Подпомага откриването на много училища и поддържа материално десетки от тях. Редактира „Цариградски вестник“ – 1850–60, като замества Ив. *Богоров,* и ръководи едноименната печатница. Влиза в конфликт с общественото мнение поради застъпваните позиции по църковния въпрос за дипломатично уреждане на бълг. искания. Принуден е да се оттегли от активен обществен живот. Заминава за Париж като съветник в тур. посолство (1866–76). Макар отдалеч, следи процесите в бълг. предели – „Начин за направата на народната ни черкова в Цариград“ („Levant Times“, № 25, 1874). След Освобождението в създадената от Берлинския конгрес вежда от фр. език повестта „Младата сибирянка“ от Кс. дьо Местър. Стимулира издаването на просветна (първата детска енциклопедия), учебникарска и църковно-религиозна литература. Създава силен авторски колектив около „Цариградски вестник“; поставя основите на облика и режисурата на вестника като тип периодично издание: въвежда и поддържа рубрики за книгопис, рецензии, публикации на художествена литература (подлистник), забавно четиво, фолклорни и етнографски материали, научни изследвания. НБКМ–БИА, ф. 66 (А. Екзарх).

Съч. Младата сибирянка. Цариград, 1851. Священое и божественое евангелие новаго завета. Наредено по подобие гръческаго издания без преступки. Цариград, 1858.

Лит. Планински, Н. Черти из живота на Александра Екзарх. Сливен, 1884. Шишманов, Ив. Д. Александър Стоилович Боев Екзарх. 1810–1891. – Свобода, № 643, 649, 650, 1891. Александър Екзарх (Писма, документи). – Светлина, 1893, № 2, 3, 4, 6. Пастухов, Ив. 1. Педагогическите възгледи на Александър Екзарх. – Училищен преглед, 1922, № 5–6; 2. Българите в Източния въпрос до Кримската война. – БИБ, 1929, № 1. Янков, Т. Страници от националното ни пробуждане и черковния въпрос. Документи за дейността на Александър Екзарх. – Бълг. мисъл, 1930, № 2. Василиев, А. Александър Екзарх. – В кн. му: Трем на българското възраждане. С., 1936. Ханчев, С. Александър Екзарх. Принос към живота и книжовната му дейност. – Читалище, 1936, № 9–10. Боршуков, Г. История на ... Дамянов, С. Александър Екзарх и френската политика за българския въпрос през 40-те години на XIX век. – Векове, 1975, № 1. Генчев, Н. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979. Грек, И. Ф., Н. Н. Червенков. Общественно-политическая деятельность Александра Экзарха (40–50 гг. XIX в.). – В: Проблемы истории стран Юго-восточной Европы. Кишинев, 1989, 128–154. Величкова-Борин, Ж. 1. Български образователни проекти през XIX в.: културен трансфер Европа – България. – Социологически проблеми, 2000, № 1–2; 2. Александър Екзарх, един европеец в търсене на отечеството си. С., 2005. Александър Екзарх и българските пътища към Европа XIX – началото на XX век. [сб. под ред. на П. Воалри, Г. Вълчев, Р. Михнева]. Ст. Загора, 2007. Воалри, П. Александър Екзарх. Една българска съдба. С., 2012.

К. Михайлов

ÈКЗАРХ, Ирина Попгеоргиева (ок. 1820, Ст. Загора – неизв.) – преводачка, племенница на Ал. *Èкзарх*. За нея има оскъдни сведения. Вероятно получава добро образование, за което съдим от преводаческата ѝ дейност. Под влияние на чичо си превежда от фр. език комедията „Памела“ от Карло Голдони, една повест от Кс. дьо Местър и актуално за времето учебно пособие, което представя образци на различни писма (вж. *Писмовници*): „Примери на разни писма, преведени на болгарски от девица И. Е.“ („Цариградски вестник“, № 204–213, 1855).

Съч. Памела уженена. Комедия от Карола Голдонио. Сега перво на болгарски преведена от Девица И.П.Г.Е. (Уроженица Ескизаарская). Цариград, 1853. Проказаний на градат Аост. Преведе ся от французки на болгарски от девица И.Е. (Уроженница Ескизаарская). Цариград, 1853.

К. Михайлов

ЕКЛОГА (от грц. ’εκλογή – избор) – термин, означаващ подбрана част от дадено произведение или подбрани творби в рамките на един том. В това си значение Е. се използва като наименование на книги, издадени през Възраждането: напр. „Еклогион“ от Ив. Балабанов (на грц. език, 1840), в който са включени откъси от различни произведения – от Лукиан до църковните отци. Разпространява се и „Еклогар“ от Д. Дарварис – буквар с откъси за четене. Терминът придобива и вторично значение – след появяването на „Буколики“ (I в. пр.Хр.) от Вергилий – стихотворен сантиментален жанр върху тема от живота на овчарите и пастирите. Д. *Войников* пише „Еклога“ („Общ труд“, 1868, № 3), в която под формата на *диалог* действащите лица (овчар, овчарка и пътник) демонстрират неестествени чувства, включени в необоснована логически драматична ситуация, която получава своето чудесно разрешение. Автор на „Еклога“ е и Х. *Ангелов*, но тя има умозрителен философски характер и излиза извън теоретичните изисквания на жанра. През 1848 А. Канов издава „Pastirska knigha“, а през 1857 Кр. *Пишурка* – „Аделаида или алпийска пастирка“. Въпреки тези прояви, като художествен факт жанрът остава встрани от бълг. възрожденски литературен развой. Като се има предвид разпространението му във Франция и Русия, чиито литератури оказват съществено въздействие в България, може да се заключи, че бълг. автори превеждат, побългаряват (вж. *Побългаряване*), подражават, творчески преработват или сътворяват „по модел“ само онова, до което сами са дозрели и което е близко и на бълг. възприемател, а Е. не се оказва такъв жанр.

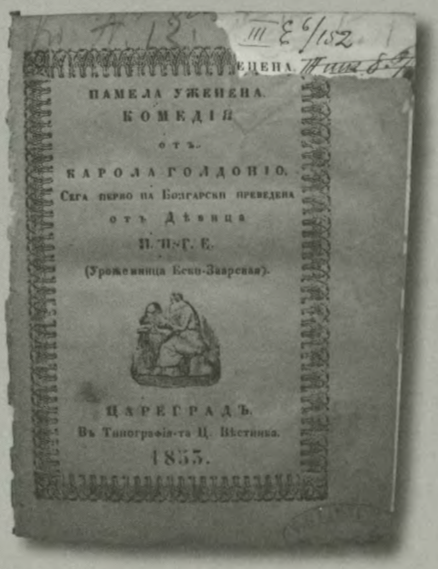
ПАМЕЛА УЖЕНЕНА.
КОМЕДІЯ
отъ
КАРОЛА ГОЛДОНІО.
Сега първо на Болгарски преведена
отъ Дѣвица
И. П. Г. Е.
(Уроженица Еско-Заарская).
ЦАРЕГРАДЪ.
Въ Типографія-та Ц. Вѣстника.
1853.

„Памела уженена“ – комедия от Карло Голдони в превод на Ирина Екзарх

К. Михайлов

ЕКТЕНИЯ (от грц. ’εκτενής) – проста жанрова форма в църковното богослужение, която се включва в състава на литургията. Представлява молитва, отправяна към Бога, Богородица (като главна застъпница на хората пред Исус Христос), двамата главни ангели или светците, която се произнася чрез канерване (полуречитатив, полупеене). Е. се изпълнява от свещеник – самостоятелно или при

отпяване на хора. През Възраждането издаването на книги с молитви – част от тях се изпълняват като Е., е разпространена и утвърдена практика. Такъв характер има „Абагар“ (1651) от Ф. *Станиславов,* впоследствие се появяват „Knigice od molitvi“ (1846) от Я. Яковски, „Молитви при божествена литургия“ (1848, аноним), „Duhovni glas ali molitvi kasi“ (1860) от А. Клобучар, „Събрание от църковни молитви и пе́сни, употребляеми в различни случаи“ (1867) от Илия Д. Шиваров, „Събрание на най-употребителните молитви с обяснението на отделни думи и изражения, и с изяснително изложение на целия състав на сяка молитва“ (1872, преводач Р. *Каролев*) от Мартирий Чемена, „Молитви с църковно пение на турски язик“ (1875) от Левтер Добрициянов. Разновидност на Е. е молитвата, която се канерва при отслужване на парастас (приношение) за душата на починал – „Парастас“ (1866) от С. Петров.

К. Михайлов

ЕЛЕГИЯ (от старогрц. ἐλεγεία – жалба) – неголям поетически жанр в лириката, характеризиращ се с интимна или социална тема, елегическо чувство и атмосфера в текста, които се обуславят от дълбок конфликт. Елегическият герой е разкъсван от противоречия и страда от невъзможността да ги разреши. През Бълг. възраждане Е. е сред най-разпространените произведения – редица от тях се превръщат в образци за бълг. литературен развой. Към Е. се обръщат още първите бълг. стихотворци, в това число и авторите на т.нар. *даскалска поезия*. Темите, които ги вълнуват, са предимно патриотични и социални. В този ранен период, а и по-късно, творците се влияят силно от жанровете на реторическата поезия – плачове, ридания, жалостиви описания, молитви. Такива са кратките строфи на *Неофит Хилендарски*-Бозвели „Ах, Болгария, всеокаяная Болгария“ и „Премилая, горка Мати Болгария“ или „Стихове пиитически пресветей владичици нашея Богородици“ от *Никифор* и *Йеротей*, „Плач Вратци“ от Кр. *Пишурка*, „Плач на жеравнянските юноши“ от Ст. *Вълков*. Интимни проблеми в Е. внася Д. *Чинтулов* със „Стара майка се прощава със сина си“ (1849), „Изпроводяк на едного българина из Одеса“ (1849) и „Спомен“. След него П. Р. *Славейков* разкрива широките възможности на жанра, като представя на публиката основните модели Е.: интимна („Гори“, „Спомняне“), любовна („Любов“, „Плачи, въздишай и тъжи“, „По моря се скитам ази“), социална („Гърдите тежко ме болят“, „Епилог“) с възможните им варианти. Най-популярни стават неговите Е. „Не пей ми се“ и „Жестокостта ми се сломи“, които представят за пръв път циклично развитие на проблематиката и чувството – двете произведения изграждат общ контекст. Носталгията е в основата на „Тъга за юг“ от К. Миладинов, „Таен глас“ от Р. *Жинзифов* и „Тъга за отечеството“ от Ив. *Кършовски*. Към тях трябва да се отнесе и „Хубава си, моя горо“ от Л. *Каравелов*, рано превърната на песен. Усложняване на стиха и на патриотичното преживяване има в „До българската майка“ от Р. Жинзифов. Жанрът е характерен и за Ботевото творчество: повечето от неговите произведения биха могли да се определят като Е. („Майце си“, „Делба“, „До моето първо либе“, „Зададе се облак тъмен“ и др.). У него се появява и специално жанрово название – стихотворението „Елегия“ (такова произведение обнародва през 1872 и П. *Иванов*), което извежда традицията на ново равнище чрез разговора между лирическия герой, Отечеството и народа, познато като модел още у Неофит Хилендарски-Бозвели. Специфична елегична тема, която се появява през Бълг. възраждане, е за затворника и заточеника: „За спомен на приятелът ми Иван А. Иванова, заточен в Диарбекир на 3 юния 1867“ от П. И., „Затворник“ от Х., „Арестантинът“ от П. *Кисимов*, „Затворникът“ от И. Н. Градинаров. В края на възрожденския период се появяват стихосбирки с „типични“ елегични заглавия, които съдържат предимно Е.: „Жален спомен за лютите рани на България през година 1876. Книга 1“ от Ил. Р. *Блъсков* и „Тъгите на България“ (1877)от Ив. *Вазов*.

Белегът елегичност – като особеност на преживяването и обособеност на чувството – се среща твърде често в различни произведения, без те да се превръщат в Е. По същество това са други поетически жанрове, а понякога дори кратки прозаични форми (напр. „Чезнение“ от П. Р. Славейков, определяно като импресия). Елегични елементи се откриват и в поемите с фолклорни мотиви („Стоян и Рада“ от Н. *Геров*, „Сердарят“ от Гр. *Пърличев*, „Кървава кошуля“ от Р. Жинзифов); елегизмът не е чужд и на редица пейзажни творби, както и на лироепически текстове.

Лит. Н и ч е в, Б. Увод в южнославянския реализъм. От фолклор към литература в естетическия развой на южните славяни през XVIII и XIX век. С., 1971. Г е о р г и е в, Н. Сто и двадесет литературни години. С., 1992. И г о в, Св. Български шедьоври. С., 1992. М и х а й л о в, К. Петко Славейков – поетически послания. 1827–2002. С., 2002.

К. Михайлов

ЕЛЕНА – село (дн. град) на 36 км югоизт. от Търново. Вероятно основано от овчари, дошли от Зап. България. Първото ядро са колибари, към които постепенно се присъединяват жители от Златица, Тър-

ново, Трявна, Габрово. От края на XV в. е регистрирано като дервенджийско селище с 61 семейства, които са задължени да пазят с оръжие прохода на пътя от Твърдица. В началото на XVI в. Е. се споменава като обособено село в Зографския поменик. В регистър на данъка джизие от ок. 1700 са записани 579 жители. Има свидетелства, че още през първата половина на XVIII в. е съществувало килийно училище, първоначално в метоха на светогорските хилендарски таксидиоти, а през 1820 с помощта на богатите еленски първенци е построена и първата училищна сграда за килийно и взаимоучително преподаване; за учениците от околните селища е имало пансион. Учители са Стоян Граматик, *Дойно Граматик*, синът му А. *Робовски* с помощници Никола П. Стоянов и Петко Николов-Байкин. *Взаимоучителната метода* е частично въведена от Кънчо Симидов. През 1835 е основано ново „алилодидактично" училище по образец на *Габровското училище* и в него се въвежда напълно взаимоучителната метода, по която се преподава до 1873, когато е заменена от новата звучна метода от учителя Тодор Попхристов Калинкин. Според твърдението на учителя Й. *Ненов*, още през 1834 броят на учениците в еленското училище е повече от петстотин. През 1846 се открива и отделно девическо училище.

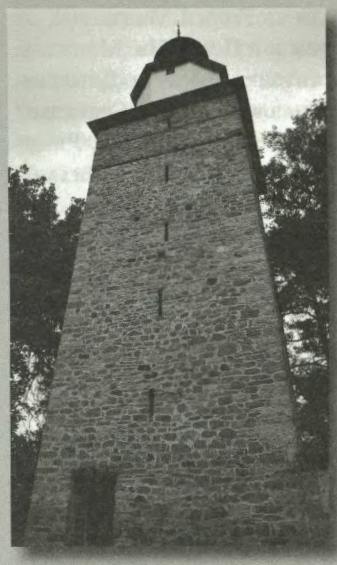

Часовниковата кула в гр. ЕЛЕНА, XVIII в.

„Даскалоливницата" – класното училище в гр. ЕЛЕНА

До Освобождението в еленското училище преподават 22 учители. Първи е А. Робовски (до 1838), Манол Стателов (до 1840), даскал Димитър от Самоводене (до 1843), който въвежда грц. език и география. В течение на столетие Е. е просветно огнище не само за околните села и паланки, но и за много градове, в които преподават еленски възпитаници – учители, свещеници, монаси, поради което училището в Е. е наречено от П. Р. *Славейков* „даскалоливница". То дължи разцвета и славата си на Ив. *Момчилов* – 1843–59 и Н. *Михайловски* – 1848–52. Еленското класно училище се смята за първо в България, преди Копривщица (1846), Пазарджик (1847) и Габрово (1857). В него учат мнозина видни възрожденски общественици и книжовници – П. Р. Славейков, Др. *Цанков*, Д. *Чинтулов*, Д. *Войников*, Н. *Козлев*, братя Г. *Живков* и Н. *Живков*, Ив. *Касабов*, П. *Оджаков*. Над 100 негови възпитаници стават учители в 66 града и 59 села. От 1845 в училището учат и момичета, през 1866 е открито девическо училище, което след няколко години става трикласно. Много от завършилите „даскалоливницата" продължават образованието си в елитни за времето учебни заведения в Русия, Гърция, Сърбия, Румъния, Чехия, Лайпциг, Виена, Париж и др.: в *Робърт колеж*, Цариград – 6, в Атинската гимназия – 4, в Букурещ – 4, в Прага и Табор – 2, в различни университети и семинарии в Русия – общо 33. През 1863 Н. Попконстантинов основава читалище „Напредък". Жители на Е. са *спомоществователи* за 52 книги – ок. 1775 предплатени екз. и дарения. В града има абонамент за в. „Цариградски вестник", за сп. „Смесна китка", „Слава", „Училище", „Читалище". През 1821 в Е. се създава Завера, в която участват хаджи Ст. Михалюв, хаджи Юрдан Брадата, Куру-Никола Момчилов и др., начело е Иван Кисьов, отровен от търновския паша. Във Велчовата завера 1835 Еленско е сред първите околии; поизвестни участници са: хаджи Юрдан Брадата, Иван

Ст. Кършовски, А. Робовски, Ив. Момчилов и др. Е. е важен център на борбата за църковна независимост. Родно място на водача ѝ *Иларион Макариополски*, на *Йосиф Брадати*, Ан. *Кипиловски*, Ив. Момчилов, Й. Ненов, *С. С. Бобчев и др.*

Лит. Георгиев, Й. Град Елена. С., 1904. Доросиев, Л. И. Материали за изучаване на учебното дело в България. Кн.1. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. С. 1925, 28–29. Кършовски, П. Из миналото на гр. Елена. Кн. 1–10. Елена, 1928–1934. Еленски сборник. 1–2. С., 1931, 1938. Еленски сборник. С., 1968. Огнище на педагогическа мисъл. В. Търново, 1981. Петков, П. Еленската „даскалоливница" и приносът ѝ в българското образование. – Народна просвета, 1983, № 1. Станев, Хр. 1. Родолюбиво поколение: Истор. очерк за възрожденската Кършовска фамилия от гр. Елена. С., 1995; 2. Град Елена – просветно средище през Възраждането – Архив за поселищни проучвания, 1995, № 3–4; 3. Фамилията Робовски от град Елена. В. Търново, 2001; 4. Град Елена и Еленският край: Библиография (1850–2008). В. Търново, 2010. Саламанова, Р. Семейна хроника. Един български род на 350 години: Михайловският род от град Елена. С., 1996. Иларион, митрополит Доростолски. Еленска духовна твърдина 1837–2007. В. Търново, 2007. Еленската даскалоливница. Материали от проведената кръгла маса по случай 160 г. от създаването на Еленското класно училище. В. Търново, 2007.

Д. Господинов

ЕНИНА – село на 5 км северно от Казанлък. Няма данни за духовния живот през Средновековието в него. Селището е известно с наличието на голям брой стари книги. През 1842 е намерен Енинският стихирар – среднобълг. писмен паметник от XIV в., свързван поради някои свои особености с Търновската книжовна школа. В Е. идват да търсят стари книги Г. С. *Раковски* (1861) и Др. *Цанков*. През 1960 в църквата „Св. Петка" е открит Енинският апостол – старобълг. кирилски писмен паметник от XI в. Е. е едно от малкото места в бълг. земи, където през целия период на османското владичество се служи на бълг. език, затова църковните книги са само на старобълг., а по-късно – и на черковнославянски език. Поддържат се връзки с Атон – през 1503 оттам е донесено пълно четириевангелие, писано на пергамент. В Е. живеят мнозина подвързвачи на книги – подготвени „граматици". През 1634 Върбан Граматик оставя *приписка* в подвързано от него евангелие, през 1678 – Слав Йованов. Съществува килийно училище с вероятни учители свещениците Нона Попстоянов и Христо Попенев докъм 1804, когато селото е опожарено от кърджалии. През 1814 Богдан (Бончо) Попиванов (след замонашването си *Онуфрий Попович*) открива в бащината си къща килийно училище, в което преподава на бълг. език, на сл.г. училището става общинско. В него се изучава славянска граматика и се плаща от обща селска каса. През 1816 учител става Иванчо Нонов, а до 1825 учители са Койо Папазов и отец Пимен. От 1826 учител е Койчо Николов Ватов от Е. През 1833 се построява ново, *взаимно училище*, в което учител е Стоян Иванов, образовал се в Букурещ. През сл.г. той отива в Ст. Загора, замества го Иванчо Попнонов, през 1835–37 – Койчо Ватов. Освен елементарно четене и писане, се изучава и „Рибният буквар" от П. *Берон*. От 1837 учител е Манол Димов Стателов, възпитаник на Хр. *Павлович* от Свищов. След него 7 г. преподава Неофит Георгиев, учил в Габрово при *Неофит Рилски*. На 13 февр. 1850 по настояване и с материалната помощ (2400 гроша) на Ал. *Екзарх* се открива девическо училище с 30 ученички. В него през 1852–55 преподава Христо Попгеоргиев от Казанлък. През 1855 се открива класно училище, в което до 1858 преподава Стоян Добрев, през 1859 – Йонко Иванчов Нонов и Христо Поптенев Попнонов, а след това 8 г. учителства Никола Иванчов Нонов. През 1868–77 трите училища – взаимно, класно и девическо, се обособяват в отделни сгради, създават се класове с програми и годишни изпити, въвежда се звучната метода. Учители са Георги Маджаров, от 1873 – Димитър Ив. Рогозов и Петко Ив. Маналов. Преподава и първата учителка – Пенка Димчева. На 27 юли 1869 се открива читалище „Братство" с 40 души членове, библиотеката му има 500 книги. През 1870 е представена комедията „Михал". Жителите на Е. са *спомоществователи* за: „Общее землеописание" (1843) от К. *Фотинов* – 9 екз., „Повест или поучение християнское" (1855) от П. Д. Карапапазов – 2 екз., „Общи знания, всякому человеку нужни" (1855) от Ст. П. Колюв – 7 екз., „Ковчег цветособрания" (1857) – 3 екз., „Граматика грекоболгарская" (1860) от Ф. *Велев* – 3 екз.

Лит. Мирчев, К. За един новооткрит старобългарски паметник от XI в. в с. Енина, Казанлъшко. – Литературен фронт, № 37, 1963. 150 години народен светилник. Издава юбилеен комитет по честване 150 г. от създаването на Енинското училище – с. Енина, Старозагорски окръг. Казанлък, 24 май 1964. Мирчев, К., Хр. Кодов. Енински апостол. Старобълг. паметник от XI в. С., 1965. Кожухаров, Ст. Поглед към проблематиката на Енинския стихирар. – Бълг. език, 1972, № 6. Китипов, П. Миналото на село Енина. С., 1973. Китипова-Попова, Л. Из живота на стара Енина. По материали на Петко Пр. Китипов. Пловдив, 2000. Бонев, Р. „Светилник на българския национален патриотизъм". Народно читалище „Братство", с. Енина, Казанлъшко. – Архивен преглед, 2001, № 1–2. Китипов, Г. 1. Коренът и потомците на Енинския род Китипови: 250 години Енински род Китипови. Казанлък, 2005; 2. Енина – прадеди и внуци: 225 години на рода Котови и 160 на побратимите Белеви. С., 2005; 3. Древността на с. Енина и легенда за храма му „Преподобна Параскева Епиватска". С., 2005; 4. Енина и потомците на Христо Стайнов Курдов. С., 2007. Янков, Д. Енина – книжовен и просветен център в миналото. – Кула, 2006, № 4.

Д. Господинов

ЕНИЧЕРЕВ, Никола Ганчев (1844, Пловдив – неизв., София) – учител, читалищен деец, мемоарист. Родителите му са от Панагюрище. Учи в

Пловдив при хаджи Иларион Хилендарски през 1850–53 и в класното училище „Св. св. Кирил и Методий“ при К. *Геров*, Хр. Г. *Данов* и Й. *Груев* през 1853–62. Помощник учител (1862–65) при Й. Груев. Учител в Прилеп (1866–78). Участва дейно в обществения живот – съдейства за преобразуване на училището от основно в класно, включва се в борбата за църковна независимост, инициатор е за учредяването на читалище „Надежда“ (1867). Под негово ръководство читалището се превръща в център на просветния и духовния живот в града. След Освобождението живее в София, където работи като учител, служител във финансовото ведомство и в М-вото на вътрешните работи (до 1886).

Е. публикува във в. „Македония“ статията „За ползата от обществените беседи (№ 37, 1871) и във в. „Век“ (№ 32, 1874) информация за разпространението на просветата и духовния живот в Прилеп, за инициативите на читалището и за изявите на местните учители и читалищни дейци – Л. *Нейчев*, К. *Босилков*, П. *Кусев* и др. Ратува за дружествен обществен живот, организира беседи. В мемоарите си разказва живо и увлекателно за духовното възраждане в Пловдив, за просветната и обществената дейност на своите учители. В тях включва ценни бел. за бита и нравите на българите в Македония, прави опит за етнографска характеристика на Битоля и Прилеп, споменава за личности, свързани с Възраждането в македонските земи. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 174, а.е. 9, л. 6; ЦДИА, ф. 682, а.е. 416, л. 1.

Съч. Някои възпоминания от моето ученичество. С., 1899. Спомени от моето учителство в Прилеп. С., 1904. Възпоминания и бележки. С., 1906. Рецензия и критика (на) „Лични дела и спомени, или неравната борба с елинизма в Солун и Сяр“ от Ст. Салгънджиев. С., 1907.

Лит. Никола Ганчев Еничерев. Биогр. очерк. 1866–1888. С., 1909. Трайчев, Г. Град Прилеп. С., 1925, 113–116. Кирил, патриарх Български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война. Т. 2 (1878–1885). С., 1970, с. 49.

Л. Михова

ЕНЧЕВ, Димитър Поптонев (21.XII.1841, с. Енина, Казанлъшко – 29.IV.1882, Силистра) – учител, общественик, книжовник. Учи в с. Енина, в Казанлък и във Военномедицинското училище в Цариград. Продължава образованието си в Русия – в Одеската семинария (1859–60), в гимназия в Киев. Завършва Историко-филол. ф-т в Киевския университет „Св. Владимир“ (1866). В Киев учи заедно с Й. *Ковачев*, В. *Друмев*, Хр. Благоев, Т. *Икономов*. Като студент Е. преподава бълг. език и бълг. история на бълг. възпитанички в пансиона на графиня Левашова, сред които е и бъдещата му съпруга и по-късно учителка Антонина Димитрова Мамарчева. Одеските българи го изпращат за учител в Габрово (1866–69). Съосновател е на женското дружество (вж. *Женски дружества*) в града. Учител в Русе (1869–72), където преподава история и география. Във връзка е с революционните кръгове около Л. *Каравелов* и е в приятелски отношения с рус. консул в Русе Ал. Машин. В Русе открива книжарница (съвм. с Ц. *Гинчев* и Н. *Марков*), председател е на читалище „Зора“ (1870) – средище на революционната младеж. Заподозрян от тур. власти след самоубийството на А. Кънчев, Е. е арестуван, но е освободен след застъпничеството на рус. консул. Заминава за Мостар (Босна), където работи като преводач в рус. консулство. Завръща се в България и става учител в Петропавловската семинария в Петропавловския манастир в Търново (1872–74), преподава история, география и естествени науки.

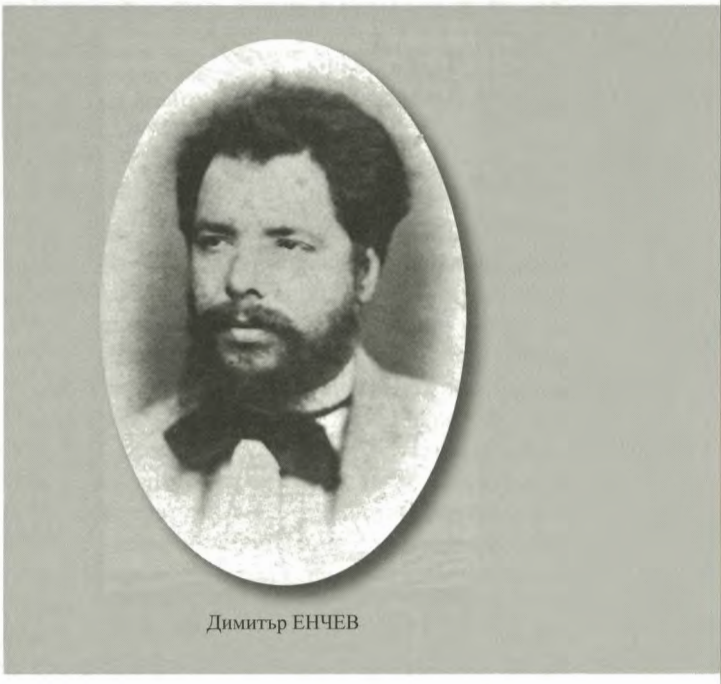

Димитър ЕНЧЕВ

От 1874 е главен учител в мъжкото училище в Силистра. Участва в учителския събор (1874) под председателството на епископ Климент Браницки и Търновски (В. *Друмев*). Преустройва силистренското класно училище, въвежда модерни за времето учебници по бълг. език, история, вероучение, естествена история, математика и география. След Освобождението е окръжен управител, кмет, председател на общински съвет, училищен инспектор в Силистра, окръжен началник във Варна и в Севлиево. Депутат в УС (1879).

Е. сътрудничи на в. „Турция“ – 1866–67, 1869–71, „Македония“ – 1867–68, 1870–71, „Време“ – 1867, „Право“ (1870), на „Летоструй“ – 1871,

1875–76, на сп. „Читалище“ – 1871, и „Ден“ – 1875. Съставя първата бълг. книга по химия (1871). В публикациите си на земеделски теми настоява за просвета на селските стопани. Автор е на статии по училищни въпроси. Обявява се против проекта на Мидхат паша за сливане на бълг. училища с тур. Публикува преводи, свързани с литературата, с женското образование. Материали в: НБКМ–БИА, II А 5823, л. 1–4 ; II А 5824, л. 1–4 ; ДА – Русе, ф. 43 к, оп. 1, а.е. 23, л. 133; ДА – Габрово, ф. 670 к, оп. 1, а.е. 36, л. 1; ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 29 а, л. 116, 126 а.

Съч. Селскоступанска неорганическа и органическа химия. Популярно написана за училищата и народа от А. Бернщейна с пространно изработено химическо наименование по Ю. Щеткгардта. По тоя клон на науката първа книга издадена на язика ни от... Русе, 1871. Свята гора (Атон). Пътни впечатления на Н. А. Благовещенский. Преведе от русский ...

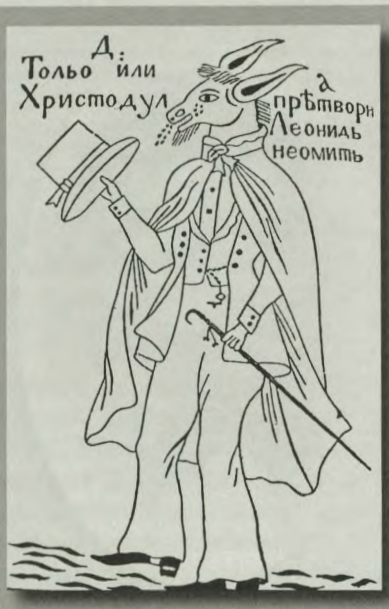

Георги ИКОНОМОВ. „Гръко-арнаутски магесници...“, 1855

Русчюк, 1871. Физическа география. (Ръководство за училищата.) Съставили А. Малинин и К. Буренин, преподаватели в 4-та Московска гимназия. (С 25 чъртежи.) От третото изправено и допълнено издание превел ... Виена, 1873. Космография. (Ръководство за училищата.) Съставили А. Малинин и К. Буренин, преподаватели в 4-та Московска гимназия. От третото изправено и допълнено издание превел ... Със 101 фигури. Виена, 1873.

Лит. Некролог. – Братство, № 42, 1882, препечатан в Марица, № 388, 1882. Силистра и Добруджа. Научно-културни изследвания. Кн. 1. С., 1927, 277–282. Т о п у з о в, Ив., Ив. С а р а ф о в. 1. Предосвобожденски дейци за земеделска просвета. С., 1953, с. 87; 2. Първите стъпки на земеделската просвета в България. Пловдив, 1971, 80–84. С и р о м а х о в а, Ж. Културно-просветни дружества в Русе през Възраждането. – Год. музеите в Сев. България, 9, 1983, 52–53. Кондика на Силистренската българска община. 1870–1881 г. Сб. документи. Съст. Ю. Кюшелиева. Силистра, 2006. Р а д к о в а, Р. Посмъртни материали за български възрожденски дейци. С., 2008, 64–65. С м о л ь я н и н о в а, М. Васил Друмев (Митрополит Климент). С., 2012.

Л. Михова

ЕПИГРАМА (от грц. ’επίγραμμα – надпис) – кратка стихова, по-рядко – неритмувана хумористична или сатирична форма, насочена срещу характерни лични слабости или отрицателни социални прояви. Заражда се през античността. В древногрц. литература представлява пояснителен надпис върху сграда, паметник, надгробна плоча; размерът ѝ задължително е хекзаметър. В този ѝ вид е близка до елегическите двустишия. Постепенно в нея започват да преобладават насмешката, изобличението. През късното Средновековие и Просвещението Е. се използва като нападка срещу лични или обществени противници. Изтъкнати творци се възползват от нейните възможности: известни са Е. на Ж. Дьо Лафонтен, Волтер, Й. В. Гьоте, Фр. Шилер, Г. Р. Державин и А. С. Пушкин.

Е. се появява в бълг. възрожденска литература през средата на XIX в. („Огледало на гръко-арнаутските магесници, шарлатани и биляро-бузаджии хикими“ (1855) от Г. *Икономов*, „смешните календари“ на П. Р. *Славейков*). В по-ранно време може да се говори за употреба на библейски мъдрости с изобличителна насоченост (променена комуникативност). Жанрът на Е. е близък до литературните модели на сатиричното стихотворение, ритмуваните закачки, шегите, даването на прякори, духовитите мъдрости. В устната народна словесност често се използват пословиците, задевките за сатирична характеристика на хора или случки. П. Р. Славейков, Л. *Каравелов*, Хр. *Ботев* често поставят във фейлетоните си фолклорни поговорки в ролята на Е. Отличителното ѝ използване през Възраждането е като вмъкнат текст в рамките на статии, памфлети и фейлетони. Е. не се издават в отделни книги, но през втората половина на XIX в. във вестниците се появяват цикли, в които тя става самостоятелна художествена форма. Нейното утвърждаване и разпространение е тясно свързано с *периодичния печат*. Е. започват да обнародват „Цариградски вестник“ („Драганизми“ от Г. Бъчеваров), в. „България“. Първият бълг. сатиричен в. „Гайда“ дава широка изява на жанра. Неговият девиз, отбелязан като подзаглавие, има епиграмен хаактер: „Смей се, братко, да се смеем, та дано се проумеем“. През втората половина на XIX в. се установяват основните типове Е.: битова („Бяло ме лице не мами, черни ме очи не лъжат“ – П. Р. Славейков; „Юре-варе“ – Л. Каравелов), нравствено-назидателна и социална („Радвай се, царице,/ всесилная парице“ – П. Р. Славейков; „Черна душа в черна ряса“, „Тъпана“, „Боже, мили, избави ни“ –

Л. Каравелов), общокултурна („Мъж е онзи, който върже гащи, а писател, който знай да дращи", „Ако тя сърби, почеши ся" – Кръстник), вътрешнополитическа („Избираме, пробираме/ все таквиз ги намираме"), външнополитическа („Честита ви свобода/ по Берлинска угода"); с насоченост към лица, процеси, злободневни явления, народопсихологически особености, вечни проблеми (за отношенията между мъжете и жените, за етапите в човешкия живот, за ценностите в живота). При определени случаи Е. разраства по обем и може да се превърне в сатирично стихотворение („Контето" и „Света своето ще каже" от П. Р. Славейков; „Послание" и „Защо не съм" от Хр. Ботев). Налице е и обратният процес – части от сатирични произведения се превръщат в Е. Типичен пример са „Момче, ума си събери/ разбрах, ще събера пари" и „Не сме народ! Не сме народ, а мърша/ пак ще кажа и с това ще свърша" или неговата перифраза на народната поговорка от „Орел, рак и щука" – „Несговорна дружина не могат си почина" от П. Р. Славейков. Оригинални са Е. в ритмизирана проза: „Друга по-надребно стока имам: дълбоки капи за плитки глави, прави панталони за криви крака, бели ръкавици за черни ръце, гладки ръкавици за золави ръце, писани муски за шарено ласкателство, едра сол за блудки и безвкусни вестникарски комплименти, дребна сол за груби критики" (П. Р. Славейков – Допълнение на „Гайдата", 1864). В ролята на Е. могат да влязат гатанки, хитроумни изречения, *диалози*, пророчества, прокобения, съновници, *епитафии* и редица други жанрове.

К. Михайлов

ЕПИТАФИЯ (от грц. 'επιτάφιος – надгробен) – кратък надгробен надпис, обикновено в стихотворна форма. Неизменни тематични елементи на жанра Е. са: името на починалия, негови характерни черти, заслуги, които има пред обществото и за семейството. Е. е част от обширен жанров клас, който включва плача (в стихотворна форма), риданието, надгробното слово, некролога, опелото, парастаса, заупокойната молитва, оплакването – ритуална словесност от различни културни пластове (литература, църковно-религиозна структура, фолклор), обединени ситуационно. Обособени елементи от този жанров клас са и предметните изображения върху гробните паметници, означаващи професията и извършеното от покойника (рало с волове, ножици, чук и клещи и пр.). Най-често срещано изображение за християните е кръст с абревиатурен надпис „Исус Христос – победител", с което се отбелязва надеждата за вечен живот. „Изнасянето" на надписа от гробния камък върху хартия е процес на „литературизация" на Е. К. *Пейчинович* написва своята собствена Е., изсечена върху надгробието му. Е. рядко се появява в периодичния печат. В „Смесна китка" (1852) П. Р. *Славейков* публикува цял цикъл „Епитафии". Стихотворения с роля на Е. пишат Г. *Пешаков*, Ст. *Изворски*, Кр. *Пишурка* и др. Постепенно жанрът се трансформира в сатиричен план – Е. на Хр. *Ботев*, насочени срещу известни лица от бълг. емиграция в Румъния („Будилник", 1873). Пример за самоиронично „надгробие" дава С. *Доброплодни* (1894): „Той учителства много / без да търси злато, слава. / Ама още и в дълг влезе / само книги да издава…".

Съч. П е ш а к о в, Г. Ридание на смерти Ю. И. Венелина. – В: Денница новоболгарского образования. Одеса, 1841. И з в о р с к и, Ст. Надгробие на Петра поп Николов Изворски. – Цариградски вестник, № 48, 1849. П и ш у р к а, Кр. Погребението на Петракя Видинца. – Цариградски вестник, № 73, 1849. Г р у е в, З. Надгробний плач. Цариград, 1858. И к о н о м о в, Т. Надгробна реч за Дим. В. Ромова. Болград, 1863. П е т р о в, С. Парастас. Русчук, 1866. Ж и н з и ф о в, Р. На смерть юноши. – В: Поэзия славян. М., 1871. П и ш у р к а, Кр. Рахилин плач. Белград, 1872. Б е л ч е в, Ат. Смъртта. – Слава, № 22, 1872.

К. Михайлов

ЕПОПЕЯ – (от грц. 'εποποία – съчинявам епос) епически жанр, в поезия или проза, с разгърнат обем, пресъздаващ важни митични или истор. събития от живота на етноса, народността, нацията. Образци на Е. има още в античната литература (индийските „Махабхарата" и „Рамаяна", елинистичните „Илиада" и „Одисея", сев. саги). През Средновековието стремежът към Е. проличава в редица литератури и в народното творчество. В България подобно обобщение представлява тематичният корпус за Крали Марко, също, макар и в по-малка степен, за Индже войвода. През Възраждането тенденцията към историзъм става импулс за създаване на големи епически цялости. Много автори се опитват да създадат мащабни литературни интерпретации на бълг. история, чрез които да поднесат на съвременника нов модел на социално развитие. За най-ранни такива прояви може да се приемат добавките към „История славеноболгарская" от *Паисий Хилендарски*: при различни преписи лицата, които ги извършват, започват да вмъкват нови текстове, изображения, пиитически стихове и т.н. Най-чести добавки са „Стематографията" на Хр. *Жефарович*, части от историята на Й. *Раич*, бълг. хроники и летописни произведения, литографически изображения на бълг. царе, светци и истор. картини. Такъв характер има и изданият от Хр. *Павлович* „Царственик" (1844). Известни са опитите на П. Р. *Славейков* да пре-

даде Паисиевата история в стихове. Резултат на това негово „епическо“ усилие са поемите „Крумиада“ и „Самуилка“. Прави и опит да създаде национална бълг. Е. върху материал от фолклора и най-старите митологични представи – останалата в ръкопис с отделни бел. творба за Крали Марко. Същият стремеж към епическо пресъздаване на истор. живот на бълг. народ тласка Д. *Войников* да напише своя цикъл от истор. драми. Осъществената Е. на Бълг. възраждане е „повествувателният спев“ „Горски пътник“ от Г. С. *Раковски*. Произведението не само е точна алегория на поколението (горският пътник означава четника), но и очертава образа на общобълг. орис чрез поредица от индивидуални разкази за героични личности и човешки съдби. Обединителната идея е съпротивата срещу поробителя. Многобройните вярвания

ЕРИХОНОВ, Леонид Самойлович (22.I.1906, Улан Уде, Русия – 23.I.1971, Воронеж) – рус. славист, българист, педагог. Завършва Юридическия ф-т в Иркутск (1927). Преподавател във висши учебни заведения в Киев (1935–41), където завършва и Ф-та по западни езици и литератури. Участник в Отечествената война 1941–45. От 1945 е преподавател в Московския военен инст. по чужди езици. От 1960 е доц. и ръководител на катедрите по чужди езици в университетите в Пенза и Воронеж. Защитава докторска дисертация „Руското общество и българската литература“ в СУ (1967).

Е. разработва проблеми, свързани с бълг. революционно минало, с възрожденската литература и култура. Приносни са разработките му за въздействието на рус. революционни демократи върху обществената мисъл на юж. славяни, педагогическите възгледи на Хр. *Ботев* и оценката му в рус. критика, бълг. просветителство, литератур-

ЕТРОПОЛЕ. Занаятчийската чаршия, 1820

и представи на възрожденския българин още поздраво обвързват текста с епопейния жанр. Жанрът Е. се постига и чрез средствата на мемоаристиката – „Записки по българските въстания“ (3 т., 1884–92) от З. *Стоянов*.

Лит. Гечев, Ал. Добри П. Войников в развоя на нашата драма. – Изв. Семинара по славянска филология, 1, 1904–1905. Пенев, Б. 1. История на... Т. 3, 222–228; Т. 4, 35–41. Шептунов, И. М. По въпроса за отражението на хайдутството в българската литература. – Изв. Инст. за литература, 7, 1957. Български юнашки епос. – СбНУ, 53, 1971. Живков, Т. Ив. Песните на хайдут Велко и Инджето и възрожденската песенна традиция. – В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-г. акад. Петър Динеков. С., 1983.

К. Михайлов

ната дейност на дружество „*Братски труд*“, за Р. *Жинзифов*, Л. *Каравелов*, Г. *Бакалов*, за бълг. литература в СССР през 20-те–30-те г. на XX в. През последните години на живота си работи върху книгата „Обществената мисъл в България в навечерието на Освобождението. 50-те–70-те г. на XIX в.“, останала незавършена.

Съч. Русские революционные демократы и общественная мысль южных славян в 60–70 г. XIX в. М., 1950. Передовая литература Болгарии и Сербии. Киев, 1953. Руското общество и българската литература. Очерци. С., 1967.

Лит. Леков, Д. Леонид Самойлович Ерихонов. – Литературна мисъл, 1971, № 3.

Д. Леков

ЕТРОПОЛЕ – град в подножието на Етрополския балкан, възникнал като рударско селище. Първите заселници са траките. Завладяван от македонците и от римляните. Името му е със старогрц. корен и означава „място, където има условия за работа“ и „богат източник на поминък“. Османското нашествие го заварва с цветущо стопанство като рударско селище и проходен град. Споменава се в *приписки* от XVI в. насам. По това време, освен българи, в Е. има срб., еврейска и грц. махала. Активна книжовна дейност се развива в *Етрополския манастира „Св. Троица“*, построен в началото на XVI в. и известен под името „Варовитец“, заради варовиковата скала, върху която е издигнат. Там се оформя Етрополският книжовен център, свързан с имената на йеромонах Даниил, Рафаил, Василий Софиянец, Граматик Йоан, даскал Кою от Тетевен и др. С преписваческата си работа граматиците превръщат манастира в голямо културно средище

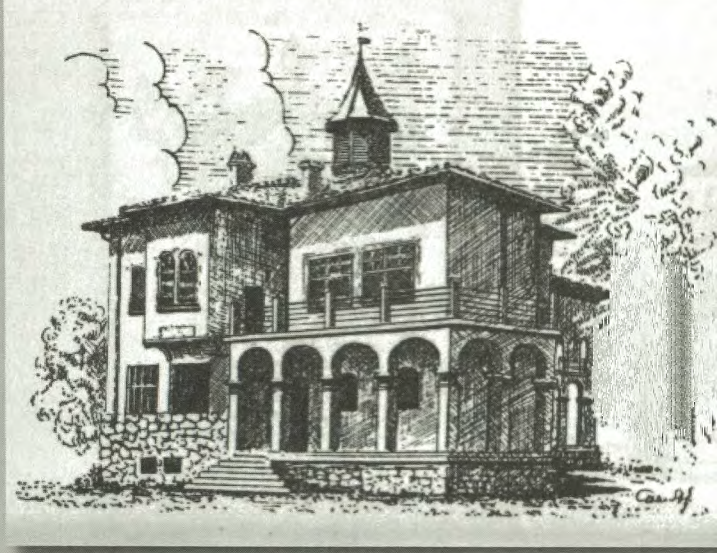

ЕТРОПОЛЕ, училището

за повече от три века. В манастира имат метоси Зографският, Рилският, Черепишкият, Гложенският и Кремиковският манастир. В тях се откриват и първите училища. Най-рано споменатият учител в школския регистър на манастира е даскал Тодор – 1613, последван от даскал Димитре – 1751, даскал Никола – 1786. В края на XVII в. игуменът Евтимий премества килийното училище в града и преподава там до 1825. Учениците му са първите учители в Е.: Никола Кюрпанов – 1820–28, Григор Дойнов – 1827–28, Цено (Цеко) Ценов – 1839–40, поп Тодор от с. Правец. Другите манастирски метоси също откриват килийни училища. В Е. има

ЕТРОПОЛСКИ МАНАСТИР „СВ. ТРОИЦА“, „Варовитец“ – един от активните бълг. книжовни центрове през османското владичество и особено през XVI–XVII в. За основаването на манастира през XII в. се споменава в някои легенди, но редица преки и косвени данни свидетелстват за възникването му вероятно през втората половина на XVI в., когато са построени или обновени редица манастири в Зап. и Средна Стара планина. От края на XVI в. са и най-старите достигнали до нас ръкописи от този книжовен център – Четириевангелие от 1595 и поменикът на манастира. Сведения за икономическото и културното развитие на манастира се откриват и в тур. архиви от XVI–XVII в., и в многобройните скрипторски бел. и по-късни *приписки* по етрополските ръкописи. За активната книжовна дейност в този регион свидетелстват не само ръкописите, изработени в него, църковнославянски печатни книги, ползвани в манастира, но и богослужебните книги, изготвени от етрополските свещеници в старите градски църкви „Св. Архангел Михаил“, „Св. Параскева“ и „Св. Георги“, където през тази епоха богослужението се извършва на бълг. език. Като книжовен център Е.м.„С.Т.“ достига най-висок връх през 20-те – 40-те г. на XVII в. по време на игуменството на йеромонасите Андоний, Захарий и Рафаил, когато се оформят принципите на Етрополската калиграфско-художествена школа, чийто основател и най-изявен представител е йеромонах Даниил. Най-известни книжовници в школата са йеромонах Рафаил, граматик Йоан, Василий Софиянин, Никита, Захарий, поп Йовко от с. Аджар, даскал Кою от Тетевен и др. Копистите от този скрипториум използват като основен тип писмо т.нар. етрополски калиграфски полуустав – характерно орнаментално писмо с изявена геометрична правилност на очертанията. По съдържание ръкописната традиция на средището е твърде разнообразна: библейски и богослужебни книги, *сборници със смесено съдържание*, изработени по поръчка и с „иждивение“ на ктитори и настоятели от Етрополе, околните села, Софийско, Плевенско, Ловешко, ръкописи за нуждите на атонските манастири – Хилендарски, Зографски и др. Книжовниците проявяват засилен интерес към преписване на съчинения от бълг. автори или с бълг. тематика, което намира израз в подбора на произведения-та, включени в минеите, пролозите и сборниците. Сред по-известните ръкописи от школата са: Пролог от 1620 (НБКМ, № 1042), Панегирик от 1622–23 (Врачанска митрополия, № 4/18), Сборник от неделни поучения от 1626, изработени от йеромонах Даниил Етрополски; Стишен пролог за март – авг. от 1636, изписан от Йоан Граматик и даскал Кою от Тетевен, Служебник от 1639 (Свищов, Музей на Възраждането, № 10) и Четириевангелие (Етрополско) от 1658 (НБКМ № 76), дело на Йоан Граматик и др. През XVI–XVII в. манастирът е център за изготвяне на богослужебна книжнина по поръчка срещу заплащане, ръко-

Църквата „Св. Троица“ в ЕТРОПОЛСКИЯ МАНАСТИР

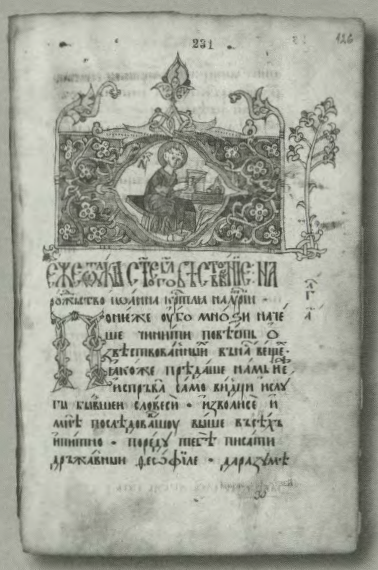

Стрелченско четириевангелие, първата четвърт на XVII в., Етрополска школа

писите се продават по градове, села, манастири из цялата страна, което допринася особено много за съществото влияние на етрополската книжнина върху ръкописната традиция в много бълг. скрипториуми, сред които са Карлово (Сушица), Аджар (дн. с. Свежен, Карловско), *Кукленският манастир „Св. Врачове“* и др.

Лит. Райков, Д. Етрополе. С., 1968, 14–16 и др. Райков, Б. 1. Йеромонах Даниил и Етрополският книжовен център през първата половина на XVII в. – Старобълг. литература, 1971, № 1; 2. Етрополската калиграфско-художествена школа през XVI–XVII век. (Към историята на бълг. ръкописен орнамент). – Изв. НБКМ, 12 (18), 1972; 3. Към историята на ресавския правопис в България. – Зборник Владимира Мошина. Београд, 1977. Стоянов, М. Етрополе и българската възрожденска книжнина. – В: Тодор Пеев. Сб. [Етрополе], 1972, 77–85. Стоянов, Г. Етрополската книжовно-просветна школа и българското образование (XVI–XIX век). Благоевград, 1984. Христова, Б. Неизвестен ръкопис на йеромонах Даниил Етрополски. – Старобълг. литература, 1998, № 30. Петков, П. Етрополе през отминалите времена. С., 2005, 99–124.

Е. Узунова

Ж

„ЖАБА“ – сатиричен вестник. Излиза в Браила през 1874. Издател: Д. *Паничков*. Редактор: А. *Савич*. Списван в духа на в. „Хитър Петър“ и „Гражданин“. Според информация от Д. Паничков и Н. *Начов,* „Ж.“ излиза под редакцията на К. Ив. П. Търновски. Л. *Каравелов* смята, че редактор на „Ж.“ е А. Савич и отбелязва, че е получил първия брой, който му дава повод да заяви, че „глупостта е безгранична и старите деца биват смешни до най-крайните граници“. По всяка вероятност от „Ж.“ излиза 1 брой, който не е намерен.

Недьо ЖЕКОВ

Лит. Независимост, № 41, 1874. Училище, 1874, № 11–12. Н а ч о в, Н. Сборник на Калоферска дружба. Кн. 2. С., 1924, с. 77. Х р и с т у, В. Едно неизвестно досега изложение на дядо Паничков. – Литературен глас, № 598, 1943.

Д. Леков

ЖЕКОВ, Недьо (Недялко) Николов (ок. 1840, Лясковец – 22.X.1907, Лясковец) – учител, просветен деец и журналист. Завършва килийно училище в Лясковец. На 16 г. става учител в с. Долна Оряховица (дн. град) за 2 г. и половина, продължава в Лясковец (3 г.), където въвежда чиновете и *взаимоучителната метода*, и Разград (апр. 1862 – юни 1863). През есента на 1863 постъпва направо във втори курс на Белградското православно богословско училище; завършва през 1867. Учи философия (1867–70) във Великата школа (Белградската академия). След дипломирането си се завръща в Лясковец, където обединява трите училища с една програма под надзора на централното, в което той е главен учител. Училището е замислено като шестокласно, бързо привлича ученици и от околните селища, но след 4 г. Ж. напуска поради интриги и то запада. На 12 май 1874 в Петропавловския манастир в Търново се открива православно Богословско училище – първата бълг. семинария. Негов организатор и пръв ректор (1874–76) е Ж. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 е управител на Дряново и на Търновска област. След Освобождението е окръжен училищен инспектор във Видински и Ломски окръг (1882–84). Поради политически преследвания работи като учител в Търновската гимназия, търновското Богословско училище, Самоковската семинария и Разградската гимназия. Пенсионира се през 1900.

Като студент в Белград Ж. написва съчинението „Космогонията на Моисея в сравнение с естествените науки“ (1868), „Кратки черти от животописанието на Теодосий Търновски и богомилската ерес в България“ (1867), „Исторически преглед върху историята на югославянските народи ...“ (1868). Сътрудничи на срб. в. „Въсток“ и „Световид“. Покъсно публикува статии по образователни и философски въпроси във в. „Македония“, „Право“, „Турция“, „Дунавска зора“, сп. „Читалище“ и др. След Освобождението превежда няколко книги; оставя и неотпечатани ръкописи. НБКМ–БИА, ф. 68 (Н. Жеков); ДА – В. Търново, ф. 75 к (Н. Жеков).

Съч. Стълп православия или кратки чърти от животописания святаго преподобнаго отца нашего Теодосия Търновскаго. Белград, 1867. Исторически преглед върху историята на южнославянските народи в политическо отношение. Белград, 1868. Произхождението и развитъкът на българският език и литература: Публична лекция. Търново, 1891.

Лит. Ж е к о в, Ал. Недьо Жеков при уредбата на учебното дело в Лясковец и на Богословското училище в Петропавловския манастир. – Училищен преглед, 1926, № 5–6. Я в а ш о в, А. Разград. Неговото археологическо и истор. минало. Ч. 1. С., 1930.

М а д ж а р о в, А. Един голям народен деец. – Духовна култура, 1932, № 48–49. Б е р о в с к и, Ал. Първият ректор и първата богословска школа в България: По случай 100 г. от рождението на Недьо Н. Жеков. С., 1939. М и н е в, Д. Лясковец. Минало, сегашно състояние, дейци. Варна, 1944. Т а б а к о в а, Л. Неиздадени писма от архива на Недьо Жеков. – Изв. ДА, 6, 1962. М а р к о в а, З. Недьо Жеков. – В: Радетели за просвета и книжнина, С., 1986. Н и к о л о в а, Р. Защита на Православието в творбите на Матей Преображенски и Недьо Жеков. – В: Петропавловският манастир – средище на духовен живот. В. Търново, 1992. Р а д е в, Ив. Недьо Жеков и личната му библиотека в Лясковския манастир. – Духовна култура, 2001, № 2. Г е р а с к о в а, М. Недьо Жеков и Тодор Хрулев в историята на българското образование. – Образование, 2005, № 6. Л и к о в с к и, Н. Творческата дружба между Тодор Хрулев и Недю Жеков, отразена в епистоларното наследство. – Издател, 2006, № 3–4.

Д. Господинов

ЖЕЛЕВ, Цани (1826/1828, Казанлък – 8.XII.1908, Казанлък) – просветен и книжовен деец. Огрмотява се в килийно училище в Казанлък при поп Еню до 1841, през 1841–44 учи занаят. През 1844–51 е ученик в новото училище при даскал М. Стателов. Учител в с. Мъглиж (1851–58; 1868–72), Калофер (1858–61), Казанлък (1862–68) и Елхово, където участва в таен революционен комитет. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 е учител в Мъглиж и в с. Дичин, Търновско. След Освобождението до 1887 е учител в Казанлък, Мъглиж и Елхово. През 1857 издава заедно със Сп. *Зафиров* сбирката любовни песни „Блъгарска гъсла“. Временен дописник на в. „Дунавски лебед“ (1861).

Лит. Г е о р г и е в, М. Градиво за историята на учебното дело в Казанлък. – Училищен преглед, 1907, № 9, с. 916. Н а ч о в, Н. Градиво за историята на калоферските училища. – Пак там, 1908, № 1–2, с. 29. Казанлък в миналото и днес. Т. 2. С., 1923, с. 65. Д о р о с и е в, Л. Материали по изучаването на учебното дело в България. Кн. 1. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. С., 1925. Видни учители в Старозагорски окръг (1835–1944). Ст. Загора, 1973, с. 26. М и х о в а, Л. Класическото в популярното (за една възрожденска песнопойка). – В кн. ѝ: Модерните потреби на Възраждането. С., 2001.

Д. Господинов

ЖЕНИ КНИЖОВНИЧКИ. В блг. общество през Възраждането, както във всички традиционни общества, трудно и бавно си пробива път просвещенската идея за равенство на половете и за необходимостта от образование на жената. Сред най-активните застъпници за „напредъка на жените“ са К. *Фотинов,* П. *Берон*, П. Р. *Славейков*, Л. *Каравелов*, които поддържат идеята за модерно образование на жените и съдействат за откриване на девически училища. Възрожденският *периодичен печат* (60-те–70-те г. на XIX в.) съдържа страстни полемики по този въпрос, а в някои периодични издания (в. „Македония“) излизат статии за появата и развитието на идеята за женска еманципация по света, свързана с модернизаторските и европеизаторските пориви на блг. интелигенция. През 40-те г. на XIX в. се откриват първите девически *взаимни училища*, а през следващото десетилетие – и класни девически училища. П. Берон пръв поставя въпроса за образованието на девойките и осигурява средства за това. По-богатите блг. общини, с подкрепата на блг. и чужди благодетели, изпращат момичета да се учат в чужбина, където те получават средно образование – най-вече в Русия (Киев, Одеса и Москва), но също и в други славянски учебни заведения – в Белград, Загреб и Прага. Повечето от тях след завършването си стават учителки и съдействат за изграждането на блг. национална интелигенция. Според мащабното историко-социологическо изследване на възрожденската интелигенция, проведено през 80-те г. на XX в. под ръководството на Н. *Генчев*, учителките през епохата на Възраждането са 415 и съставляват една десета част от общия брой на възрожденските учители (4378 души).

В средите на по-образованите българки се появяват и първите книжовнички. За културните им интереси свидетелства *спомоществователството* за вестници и списания, притежаването на лични библиотеки и литературната им продукция – дописки в периодичния печат, съставителство на учебници, опити за лично творчество, преводи, сказки. Има сведения за ок. 50 жени (от тях 7 анонимни), публикували свои материали на страниците на възрожденския периодичен печат или отделни книги. Публикациите им включват: дописки (32), стихотворения (17), преводи на статии (11), разкази (4), училищни слова (13), оригинални и преводни учебници (5), преводи на белетристични и драматични произведения (8), оригинални статии по различни проблеми (9), публикуване на народни песни (6). В оригинални и преводни статии Ж.к. излагат мнения по важни проблеми на модернизиращото се блг. общество, обсъждат мястото и ролята на жената в семейството и обществото, дискутират нравствени и етични въпроси. Темите в дописките им най-често са свързани с местните проблеми на селището, в което живеят: „вървежът“ на училищните работи, празниците, организирани по различни поводи – патронни дни на училището или мероприятия на *женските дружества* и *читалищата*. „Словата“, публикувани във възрожденския периодичен печат, са предимно от учителки, които са сред най-активните организаторки на годишните изпити и празници в училищата, в женските дружества и читалищата, и в много случаи засягат образователни и нравствени проблеми, съпътстващи методите на преподаване по различни дисциплини. Появяват се първите поетеси – Е. *Мутева*, Ек. М. *Василева*, М. *Попова*, К. *Стефанова*. Стихотворните им опити – най-често с религиозни, дидактически и патриотични мотиви

– не се отличават с високи художествени достойнства, но са в унисон с духа на времето и свидетелстват за нарасналото самочувствие на образованите бълг. жени. Няколко възрожденки се включват и в широката акция по издирване и записване на народно творчество. През втората половина на XIX в. се появяват първите преводи, направени от жени. Е. Мутева превежда от рус. език романа „Райна, българска царкиня“ (1852) от А. Т. Велтман и „Турски приказки“ (излизат посм. през 1858 в сп. „Български книжици“). И. *Екзарх* превежда от фр. „Проказанний на градат Аост“ (1853). от Ксавие дьо Местр. Мария А. Цанова превежда от англ. език „Яков Княжески или окаянството на едно домочадие“ (1874), отпечатана посм. в отделна книга. М. *Касабова* превежда от англ. „Мария Лесчинска или съзаклятие“ (1871). Ст. *Николица Спасо-Еленина* превежда от срб. език „Две приказки за славните жени и за Аза человекомразеца“ (1853) от Д. Обрадович. Тези преводи се използват като допълнителни (често и като основни) четива в училищата, както свидетелстват самите преводачки. В „Обявление“ към „еднородните Българки“ Станка Николица подчертава, че „редкостта на съставни учебни книги, колкото за мъжкия род, толкоз йоще и за женския“ са я накарали да направи превода. Сръбкиня по произход, Р. *Душанова* се включва активно в бълг. духовно възраждане с педагогическа практика и с преводи от срб. език – „Пресад на мъдрост или сбор от философски поучителни мисли и наука за възпитанието детинско и за новоуженените“ (1869) от Л. Петрович и „Злочестото добродетелно домочадие“ от Кр. Шмит. Тя се обръща към „обичливий мой болгарский народ“ и изразява благодарността си, че е приета „твърде драговолно“, което ѝ позволява да се „приучи“ на бълг. език, бълг. нрави и обичаи – „да се преобразя на съвсем твое чядо и да умра в обятията ти“. Преводите на Ж.к. не се различават от преводите, направени от мъже, споделят общите особености на побългарените нравоучителни текстове, адаптирани към бълг. действителност, разбиране, вкус и читателски предпочитания. Ж.к. обогатяват учебната книжнина – учебникът на Е. Борисова „Краснописание“ (1867), „Нов буквар за първоначалните момчета и момичета“ (1866) на М. Доброплодна, преводите на Р. *Киркович* на учебниците по „землеописание“ (1874) от К. Смирнов, преводът на буквара по фр. език от Ан. Узунова (1875). В предг. към тези издания авторки и преводачки отбелязват желанието си да подпомогнат работата на учители и ученици, да попълнят съществени празнини в бълг. учебна книжнина. Узунова поставя въпроса за чуждата лексика в преводните буквари, непозната за бълг. ученици. М. Доброплодна адресира своя буквар към „момчетата и момичетата, които не могат да следват повече в училището, както и другите, стига само да им разправят учителите по-подробно и ясно въз сичките казани предмети“. Киркович превежда от рус. език учебник, който по същото време се ползва в рус. училища, защото смята, че бълг. учебници по същата дисциплина „не са сгодни и са твърде сухи“. Учебниците често съдържат и методически указания.

Ж.к. са неотделима част от бълг. възрожденска интелигенция, която, според Н. Генчев, в повечето случаи не създава, а превежда, адаптира и побългарява (вж. *Побългаряване*) чужди образци. Ако тази констатация е вярна за интелигенцията като цяло, тя е още по-вярна за жените, които едва започват да излизат от традиционните рамки на своето частно съществуване (дома, семейството, децата) и се включват, отначало плахо, а в последното десетилетие преди Освобождението все по-активно, в публичната сфера и в обществения живот – главно като общественички в женските организации и читалищата, като учителки и книжовнички.

Съч. Две приказки за славните жени и за Аза человекомразеца. Писал на сръбски Доситей Обрадович, а побългарила Станка Николица (Спасо-Еленина), разградка. Белград, 1853, 47–48. Нов буквар за първоначалните момчета и момичета, нареден от Мария Г. Доброплодний. С най-лесен начин за прочитание. Болград, 1866, с. 40. Пресад на мъдрост или сбор от философски поучителни мисли и наука за възпитанието детинско и за новоуженените. Превела Рахил Д. Душанов. Цариград, 1869, 3–6. С м и р н о в, К. Землеописание. Общи познания. Книги за приготовителни училища. Преведе Рада П. Киркович. Кн. 1, 2. Виена, 1874. Буквар за французкия език. Нарядила А. Ц. Узунова. Виена, 1875.

Лит. Ф о т и н о в, К. Возобразование женскаго пола. – Любословие, 1846, № 21, с. 143. Б о й ч е в а, В. Сърби – учители в България през XIX век. – ГСУ, Философско-истор. ф-т, 66, 1974, № 3. Г е н ч е в, Н. 1. Социално-психологически типове в българската история. Очерци. С., 1987, с. 139, 144, 147, 151; 2. Българска възрожденска интелигенция. С., 1991. А р е т о в, Н. Димитър и Рахил Душанови. С., 1988. Д а с к а л о в а, Кр. 1. Жените и българската книжнина през Възраждането. – В: Училищната книжнина в България през XIX век. Съст. Анна Илиева. Пловдив, 1995; 2. Българският учител през Възраждането. С., 1997; 3. Жени, пол и модернизация в България, 1878–1944. С., 2012, 124–134. Неслученият канон. Българските писателки от Възраждането до Втората световна война. Съст. М. Кирова. С., 2009.

Кр. Даскалова

ЖЕНСКИ ДРУЖЕСТВА – обществени организации, които развиват образователна, културно-просветна и благотворителна дейност с цел да се подобрят условията за обучение и културно издигане на бълг. жени през Възраждането. Възникват в отговор на просветителския императив на времето, който се проявява в създаването на бълг. взаимни и класни училища и в нарастващото интегриране на жените в образованието. Ок. 50-те г. на XIX в. в средите на бълг. интелигенция влизат първите поколения образовани българки. Те получават обществена подкрепа от учителското и търговското съсловие, за да положат началото на Ж.д. През 1857 в Лом Кр. *Пи-*

шурка основава първото Ж.д. До 1878 броят им достига 61 (от тях 46 са в бълг. земи, 7 са в емигрантските центрове, 8 са девически дружества). Ж.д. се зараждат предимно в градска среда – в бълг. земи, в Цариград и в редица балкански градове, в които има бълг. общности: Букурещ, Браила, Тулча, Гюргево, Болград, Солун и Белград. Общата членска маса за целия период е ок. 5000–6000 души. Членовете са предимно жени от семейства с добро материално положение. Ж.д. се издържат от членски внос и дарения. Управляват се от настоятелство, излъчено от общо събрание. Основен документ за работата на всяко дружество е неговият устав. Съществуват аналогии между уставите на Ж.д. и *читалищата*. При съставяне на основния документ на всяко дружество се забелязва автономност и демократичност на избора на титулярките за длъжностите в настоятелството, както и на видовете дейност на дружеството, според нуждите и възможностите на населеното място. Намеренията на учредителите се оповестяват чрез печата – публикуват се някои устави на Ж.д., дописки с информация за тяхното създаване, както и слова на председателките им – речта на Й. Филаретова при основаването на Софийското дружество „Майка“, на Евг. Кисимова при основаването на Женската община в Търново, на председателката на Калоферското Ж.д. Ел. *Караминкова*.

Ниската грамотност, традиционните патриархални разбирания и липсата на политическа свобода са причините бълг. „женски въпрос“ да се смята за различен и дори заплашен от влиянието на европейските идеи за равно участие на жените в обществения живот. Редакторът на първото женско сп. „Ружица“ П. Р. *Славейков* казва, че целта на бълг. Ж.д. е по-скромна от тази на „Женските Общества в просветений мир“, преди всичко българките трябва да осъзнаят, че „в ръцете на жената са децата, тези бъдущи граждани. Тяхното отхранване, и душевно и телесно, зависи от нея“. Ж.д. участват в управлението на девическите училища и назначаването и издържането на учителки (дружествата „Майчина грижа“ в Габрово, „Възпитание“ в Карлово, „Надежда“ в Панагюрище, Женската община „Радост“ в Търново и др). Едни от най-известните възрожденски учителки – А. *Тошева*, Р. *Душанова*, Ел. Манева, Р. *Киркович*, *Неделя Петкова*, Б. Хитева и др., получават издръжка от Ж.д. в градовете, където са назначени. Дружествата набират средства за подпомагането на бедни ученички и осигуряват стипендии за обучение в чужбина на ученолюбиви девойки. Тота Венкова – бедна девойка, издържана от Габровското Ж.д., стипендиантка в Санкт Петербург, завършва медицина и става първата жена лекар в България.

Ученички от Габровския девически пансион.
В средата – г-жа Анастасия Тошева, директор на пансиона

Ж.д. се грижат и за създаване на пансиони за момичета. Пансионът в Габрово започва дейността си през 1870 с идването на А. Тошева като главна учителка в девическото училище. Пансионът в с. Железник, Карнобатско, не само се стреми да привлече девойки от околните населени места, но и противодейства на протестантската мисия, която конкурира бълг. девическо училище. Ж.д. организират набиране на средства за образователни или филантропични каузи – инициират лотарии и провеждат сказки, театрални събития и „изложения“ с

благотворителна цел. Широк отзвук има събраната сума от 1000 гроша от театралното представление, организирано от дружеството в Тулча през 1872. Успешна и масова дейност на Ж.д. е Първото бълг. ръкоделно изложение (вж. *Българска народна изложба*) на 29 юни 1873 в Цариград, организирано от настоятелството на Бълг. благодетелно братство „Просвещение“ към бълг. читалище, за да се наберат чрез продажбите на произведенията средства за подпомагане на културно-просветните дейности сред българите в Цариград и околността. 14 Ж.д. даряват ръкоделия, показани на благотворителното изложение в метоха към Бълг. църква в Цариград.

Ж.д. допринасят за разпространението на книжнината през XIX в. Набавят учебни помагала и книги за създаването на библиотеки или като насърчение и награди на ученичките. В списъците на *спомоществователите* много често фигурират Ж.д. или имена на настоятелки. Сред спомоществователите за превода на „Животът на госпожа дьо Севине“ от А. дьо Ламартин са: Русенското Ж.д. „Ступанка“, Търновската женска община, „Майчина любов“ от Сливен и др. Някои настоятелки даряват книги за дружествените библиотеки: И. Славейкова дарява 20 броя от книгата „По въпросът за жените“ на Ж.д. в Лом и Железник, М. В. Берон от Браилското Ж.д. подарява 66 екз. от „Естествена история“ от В. *Берон* на организациите в бълг. земи. Ж.д. са абонати на вестници и списания: сп. „Читалище“, „Училище“, „Периодическо списание“, в. „Право“, „Век“, „Македония“, „Зорница“. Възрожденският печат не само отразява дейността на Ж.д., но и приканва българките да публикуват свои статии, дописки или стихове. В I г. на сп. „Читалище“ Ел. Караминкова превежда откъс от съчинението „Незабравка“ на чеш. авторка Х. Запова със заглавие „За женский пол“, Ив. Золотович публикува превод на рецензия за книгата на Джон Ст. Мил „Подчинението на жените“; сътрудничат на списанието М. Попова, А. Стоянова, М. и Е. Чомакови. Дописнички на периодични издания са: А. *Костович* („Турция“), Е. *Караспасова* („Свобода“), Ан. Тошева („Право“), Ел. Георгиева („Напредък“), Ек. *Василева* („Отечество“). Като поетеси се изявяват К. *Стефанова* („Училище“), Ек. Василева („Отечество“) и Е. Кисимова („Читалище“). Отделни книги издават Р. *Душанова* – активна деятелка на женското движение в Калофер и Плевен, Р. Киркович, председателка на дружеството в Пловдив.

През втората половина на 70-те г. Ж.д. все повече се включват в движението за национално освобождение. Сред най-дейните участнички са Р. Попгеоргиева от Панагюрското дружество „Китка“, Неделя Петкова и Ст. Караиванова от дружеството във Велес, Ц. Миладинова от Шуменското дружество. Като съзаклятнички и помощнички в подготовката на Априлското въстание 1876 и ушиването на бойните знамена участват и много други българки, но като цяло дейността на Ж.д. не се поставя в услуга на каузата за независимост в периода преди 1876. По време на въстанието и последвалата го скоро след това Руско-тур. освободителна война 1877–78 образователните цели на Ж.д. отстъпват на благотворителните кампании за оказване на помощ и подкрепа за пострадалите българи. Повечето филантропични организации са основани сред бълг. общности във Влашко. Двете организации в Букурещ – Човеколюбивият женски комитет и Бълг. централен благотворителен комитет, отразяват социалното разслоение. Първата е председателствана от Ел. Пулиева и гравитира около представителите на едрата бълг. буржоазия, втората, начело с Ек. Ценович, е близка до кръга на „младите“. Благотворителни Ж.д. има в Гюргево („Българска майка“) и в Браила (Бълг. благотворително женско общество „Дружба“). След Априлското въстание действа благотворителното Ж.д. в Белград с председателка Ал. Майзнер. Голяма роля за набирането на средства и други помощи за пострадалите българи има и Цариградското благотворително дружество, чиито членове са представителки на най-издигнатите фамилии от бълг. колония в османската столица – Папазоглу, Тъпчилещови, Бурмови, Чомакови, Стамболски, Караминкови и др.

Ж.д. развиват интензивни вътрешни и международни контакти. Подпомагат изпращането на бълг. девойки на обучение в чужбина, допринасят за оповестяване на потиснатото положение на бълг. народ в навечерието на Освобождението. Активни са връзките на Ж.д. в Лом и в с. Железник с Дамския отдел на Славянския благотворителен комитет в Москва. От името на Търновската женска община председателката ѝ Е. *Кисимова* отправя молба към рум. кралица Кармен Силва и към издигнати рум. интелектуалци за настаняването на ученолюбиви девойки в училището „Азил Елена Домна“ в Букурещ. Ж.д. поддържат контакти и с протестантските мисионери А. *Лонг*, Т. Баингтон, И. *Ригс* и М. Ригс, както и с дипломатическите мисии на европейски държави в Цариград. През 1857–78 Ж.д. се утвърждават като фактор в бълг. обществен живот, спомагат за социалното и политическото издигане на народа и слагат началото на бълг. женско движение.

Лит. Бобчев, С. С. Българска народна изложба. – Читалище, 1874, № 10. Кулелиев, Й. Девическото образование във В. Търново преди Освобождението (1822–1878). С., 1934. Иванова, Д. Женските дружества и читалищата. Двадесет и пет години в служба на българската просвета и култура. (1911–1936). Юб. сб. С., 1937. Пундева-Войникова, А. Българката през епохата на Възраждането. С., 1940. Василева, Б. Българските женски организации през Възраждането. – ГСУ. Истор.-филол. ф-т, 70, 1976, 1980. Паскалева, В. Българката през Възраждането. С. 1964. Жечев, Н. 1. Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970; 2. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., 1991. Чолакова, М.

Българско женско движение през Възраждането 1857–1878. С., 1994. От сянката на историята: жените в българското общество и култура. Съст. Кр. Даскалова, С., 1998. Даскалова, Кр. 1. Грамотност, книжнина, читатели, четене. С., 1999; 2. Женската идентичност: норми, представи, образи в българската култура от XIX и началото на XX век. – В: Балкански идентичности. С., 2002. Малинова, Л. Карамфила Стефанова – в сянката на мистификацията. – Литературна мисъл, 2004, № 2. Станева, К. 1. Колажът като интерпретация: женски идентификации през Българското възраждане. – В кн. ѝ: Гласове на Възраждането. С., 2001; 2. Жените писателки през Възраждането. – В: Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. Съст. М. Кирова. С., 2009; 3. Жените в литературната публичност на Възраждането. – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сб. в чест на Румяна Дамянова. С., 2009. Николчина, М. Родена от главата. Фабули и сюжети в женската литературна история. С., 2002. Назърска, Ж. Университетското образование и българските жени 1879–1944. С., 2003. Дамянова, Р. 1. Нормата и нейното „моделиращо значение" през Възраждането – В: Мостове. Сб. в чест на 70-г. на Йордан Василев. С., 2003; 2. Глас от миналото – глас днес. (Проекции на субектността в словесността на Българското възраждане). – В: Просвета и промяна. Сб. в чест на член-кор. д.и.н. Румяна Радкова и по случай 150-г. на Болградската гимназия. С., 2010. Коларова-Панева, Д. Жените и женското дружество в Карнобат от Възраждането до 1944 година. – В: Проблеми на Възраждането в Югоизточна България. Т. 2. 2004. Харбова, Е. Българското читалище в Цариград (1866–1876) и културно-националното Възраждане. С., 2006. Стойчева, Т. Български идентичности и европейски хоризонти 1870–1912. С., 2007. Александрова, Н. Робини, кукли и человеци. Представи за жените във възрожденската публицистика и в прозата на Любен Каравелов. С., 2012. Капралова, Н. „И ще господарува мъжът ти над теб" (Още за жените в културата). Архив на Елисавета и Христо Караминкови. С., 2013

Н. П. Александрова

ЖЕРАВНА

ЖЕРАВНА (Жеруна, Башикьой) – село в полите на Източна Стара планина, Сливенска област. Според легендата землището е било притежание на сестрата на цар Иван Шишман (1371–93). По време на османското владичество е привилегировано като военно селище и запазва чисто бълг. си население. Жителите му отглеждат големи стада овце и развиват занаяти, свързани с овцевъдството – абаджийство, гайтанджийство, папукчийство и др., поддържат търговски връзки с близки и далечни земи. През XVIII в. Ж. е богато и благоустроено село. Към църквата действат две килийни училища – в тях преподава (1826–28) Р. *Попович*, а преди него – баща му поп Сава и брат му поп Стоян. Открит е метох на *Хилендарския манастир*. Създава се традиция на поклоннически пътувания до Божи гроб и Света гора, което разширява кръгозора на жителите му. Заедно с поклонниците отиват и младежи на учение. Еманоил поп Кръстев, известен по-късно като даскал Мано, учи в манастира „Ватопед" и в Атина, след което открива килийно училище в Ж. По време на руско-тур. война 1828–29 рус. войски стигат до Ж., котленецът Г. Мамарчев, офицер на рус. служба, събира доброволци от селото за действия срещу османското владичество, а при оттеглянето на войската половината население на Ж. емигрира в Бесарабия. През 1834 жеравненци построяват нова църква „Св. Николай" и в двора ѝ създават обществено училище, поддържано от църковното настоятелство. През 1855 от Цариград идва учителят Стефан Вълков, който устройва *взаимно училище*, въвежда публичните годишни изпити, честването на *празника на св. св. Кирил и Методий* като училищен празник (1863). Вълков създава и девическо училище.

През 1870–73 Х. *Ангелов* открива класно училище, основава читалище „Единство“ (1870), изнася беседи, поставя начало на театрална дейност. Вълков и Ангелов сътрудничат на цариградската бълг. периодика с дописки и преводи.

В Ж. се появява един от най-старите и най-ценни преписи на „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* (т.нар. Жеравненски препис, 1772), направен от хилендарския йеромонах Макарий. През XVIII в. книжовна дейност развиват жеравненците Велико йерей и Тодор йерей (работят и в Котел), синове на поп Люцкан и внуци на йеромонах Григорий Иверец от Атон. Димо Теодоров съставя дамаскин (1787), писмовник (1789), изписва 2 страници в дамаскински сборник (1802) от Р. Попович, за който помага със средства жеравненецът Димитър Пенков и става негов притежател. Интересна оригинална творба, създадена в Ж. в края на XVIII в., е известната под наименованието „Беседа за ползата от четенето на книги“ от *Йосиф Хилендарец*, който дълго време пребивава в селището като атонски таксидиот; с неговото име е свързан и един ръкописен катехизис. Има и анонимни жеравненски ръкописи, някои са от първата четвърт на XVIII в. Вероятно голяма част от местната ръкописна продукция е унищожена при кърджалийските набези. Книжовната дейност в Ж. през Ранното възраждане е тясно свързана с Котел, принадлежи към обособената калиграфско-писарска школа на Котленския книжовен център. В Ж. се разпространяват широко ранните бълг. печатни книги – „Неделник“ от *Софроний Врачански*, „Буквар с различни поучения“ („Рибен буквар“) от П. *Берон*, „Христоития“ от Р. Попович. Силно застъпено е *спомоществователството*, при което се откроява интерес към учебната и художествената литература; разпространено е и дарителството на книги (вж. *Дарители*). Жеравненци записват: от „Христоития“ (1837) на Р. Попович – 58 екз., „Заради возрождение новой болгарской словесности или науки“ от Ю. И. *Венелин* (1842) – 5 екз., „История славено-болгарског народа“ (1801 в превод на И. Сапунов) от А. *Нескович* – 11 екз. (1844), „Игиономия...“ (1846) – 31 екз. и „Писменик“ (1853) от С. *Доброплодни* – 52 екз., „Три повести за децата християнски...“ (1860) от Р. И. *Блъсков* – 130 екз., „История блъгарска...“ (1869) от Г. *Кръстевич* – 28 екз, „Две тополи...“ (1872) от Ц. *Гинчев* – 20 екз , „Нещастна фамилия“ (1873) от В. *Друмев* – 16 екз. и мн.др. Абонати са на в. „Цариградски вестник“, „Турция“, „Македония“, сп. „Читалище“, „Училище“ и др. Силните просветни и културни традиции в Ж. излъчват видни възрожденски обществени дейци и писатели – тук са родени Р. Попович, С. *Филаретов*, Т. *Икономов*, В. Д. *Стоянов*, родно място е и на Й. Йовков. В навечерието на Освобождението Ж. има ок. 4000 жители, през последната четвърт на XIX в. селището бързо запада, днес има 450 жители. През 1958 Ж. е обявена за истор. и архитектурен резерват, запазени са над 150 къщи от XVII–XIX в. с богата вътрешна украса, сградите на килийното и на класното училище, Хилендарският метох, църквата „Св. Николай“ и др.

Лит. М а н е в, Св. Ив. и др. Устав на Жеравненското читалище „Единство“. Сливен, 1906. Б а л а б а н о в, Н. Т. Даскал Райно Попович. Живот и дейност. С., 1921. Юбилейна книга на жеравненското читалище „Единство“ по случай петдесетгодишнината му, 1870–1920 и паметник на загиналите за родината жеравненци от 1870–1920. С., 1921. К о н с т а н т и н о в, Д. Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед. Жеравна, 1948. П е т к а н о в а, Д. 1. Руски печатни книги в с. Жеравна до Освобождението. – Изв. Инст. за литература, 9, 1961; 2. Един непознат съвременник на Паисий Хилендарски (Йосиф Хилендарски). – Език и литература, 1962, № 6; 3. Хилядолетна литература. С., 1974, 219–224. А н г е л о в, Б. Ст. 1. Съвременници на Паисий. Кн. 1. С., 1963; кн. 2, С., 1964, 62–64; 2. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, 260–262. С л а в о в, Ат. Жеравна. С., 1965. И р е ч е к, К. Княжество България. Ч. 2. Пътувания по България. Фототипно изд. С., 1974, с. 782. С т а м о в, Ст. А. Архитектурата на Жеравна. С., 1971. Т о д о р о в, И. Жеравненският препис на „История славеноболгарская“. – Изв. НБКМ, 16 (22), 1981. Ц о н к о в, А. З. 1. Сенките са живи (Истор. очерк за Жеравна), Пловдив, 1993; 2. Народни песни от Жеравна. В 4 т. Сливен, 2002. К а р а д ж о в а, Д. 1. Котленският книжовен център през XVIII век. Пловдив, 1994; 2. За един ръкопис – автограф на българския книжовник Йосиф Хилендарски. – В: В Памет на Петър Динеков. Традиция, приемственост, новаторство. С., 2001. Ч о л о в, П. Жеравенският род на Димитраки и Стефанаки бейове. – Родина,1997, № 3–4. Н я г у л о в а, А. Родовата памет на Жеравна. Сливен, 2003. Т а с к о в а, В. К. 1. Храм „Св. Николай“ в Жеравна. Варна, 2006; 2. Жеравна. Варна, 2006. Ж е л е в, Й. Из възрожденското всекидневие на Жеравна. Писма от родственици на Васил Д. Стоянов 1869–1885. – ГРИМ – Сливен, 1, 2008.

Ст. Таринска

ЖЕФАРОВИЧ, Христофор (краят на XVII в./1690?, Дойран – 18.IX.1753, Москва) – книжовник, живописец, гравьор, книгоиздател. Потомък на стар свещенически род, чийто прякор произхожда от името на малко дамаскинско ножче с длето за гравиране на скъпоценни камъни. Първи уроци по четмо и писмо получава вероятно от баща си – свещеника Димитър. По-късно е изпратен в грц. училище, в което получава високо за времето си образование. Замонашва се на 17 г. в някой от манастирите около Дойран под името Христофор. След кратък престой там, изучава зографския занаят вероятно при майсторите в Охрид, Солун или Света гора. Изписва иконостасните икони на църквата „Св. Никола“ в Кожани (дн. в Гърция) с надписи на черковнославянски. Открива ателие в Белград, в което работят негови ученици, по-късно пребивава в Сремски Карловци и Нови Сад, Сърбия. През 1737 му е възложена първата голяма и отговорна поръчка – изписването на стенописи в новоиздигнатия храм на манастира „Бочани“, Воеводина. Фреските предста-

вят повече от 230 библейски събития с илюстрации на разкази за сътворението на света и непрекъснати фризове от медальони с образи на пророци, светци и владетели. Те са най-значителната работа на Ж. като зограф, в която показва богатство на изразните средства и познаване на редица ренесансови образци (Микеланджело, Рафаело, А. Дюрер и др.). През апр. 1740 отива в градчето Шиклош (дн. в Унгария), за да изгографиса местната православна църква. От началото на 1741 Ж. се установява във Виена, където се посвещава на друго поприще в изкуството – гравюра на мед. Първата му самостоятелна гравюра е „Св. Теодор Тирон и св. Теодор Стратилат“ (1741), последвана от „Св. Никола“ (1742), „Св. Наум и Дамян и св. Наум Охридски“ (1743), „Възкресение Христово“ (1743), „Животворен и благодатен извор“ (1744), „Св. Никола с житийни сцени“ (1746) и др. През 1741 Ж. се сближава с Печкия архиепископ Арсений IV Йованович Шакабент, от когото възприема идеите на *илиризма* – движение за обединяване на южнославянските народи във велика славянска държава Илирия. Израз на тези идеи е подготвената и издадена от Ж. „Стематография“ – отпечатана на 21 окт. 1741 във Виена с помощта на Арсений IV, който е патриарх на сърби и българи. Книгата съдържа 54 л. с гравюри и пояснения към тях, както и поетични текстове. В началото са поместени 8 изображения на групи от по двама светци в цял ръст и 8 портрета на срб. крале. Основната част на книгата съдържа 56 герба на страни и области (земи) и един патриаршески герб, заимствани от книгата „Стематография“ на хърватина Павел Ритер Витезович, отпечатана на лат. език („Stemmatographia, sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio, authore Equite Paulo Ritter“, 1701) във Виена. Гербовете в книгата на Ритер също не са оригинални, а са заимствани от съчинението на дубровнишкия историк абат Мавро Орбини „Il regno de gli Slavi Hoggi corrottamente detti schiavoni. Historia… di Don Mavro Orbini Rauseo, abbate melitense“ („Царството на славяните“, 1601), чиято хералдика също не е оригинална, а се основава на мистифицирания сборник с гербове (1595) на пълководеца от исп. флота П. Охмучевич, родом от Дубровник. Ритер добавя само стихотворните обяснения, по които Ж. съставя своите четиристишия, които характеризират изобразената земя. Под бълг. герб на л. 5а, който представлява изправен, обърнат надясно, въоръжен и коронован златен лъв на червено поле върху испански щит с царска корона над него (след Освобождението той е утвърден от Търновската конституция за герб на България), е поместено четиристишието:

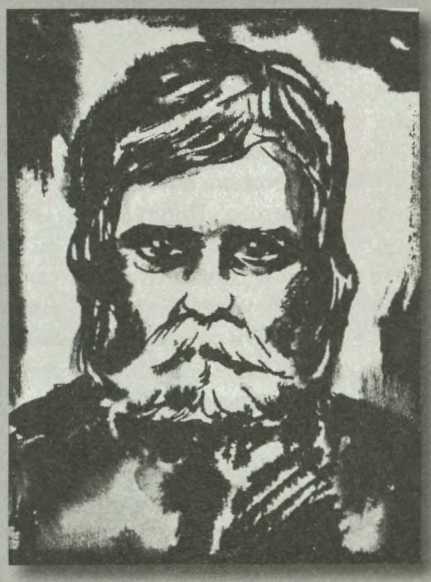

Христофор ЖЕФАРОВИЧ – рисунка от Асен Василиев

Христофор ЖЕФАРОВИЧ – герб на България от „Стематография“, 1741

> Светлий Лев в черном полю себе изправляет.
> Грешит черна за светла, иже поставляет.
> Имя мое собственно ест от Болги реки,
> на ловитву искусни зде узриш человеку.

Гербовете следват кратки характеристики на народите, населяващи земите, чиито гербове са представени. За България се казва, че има народ „славен повече със силата си, отколкото с разума си, отчасти и към грабителство склонен. Някога много богати кралства и корони покорил, но сега признава турска унизителна робия“. В бел. за Мизия (дн. „България“)

се казва, че е „земя с хляб богата, който гърците изпращаха на обсадената Троя (за това свидетелства Дарет Фригийски), а сега с него храни турците като робиня“. Внушава, че славното и героично минало задължава българите да се избавят от унизителното робство. В края на книгата е поместено стихотворно посвещение от Павел Ненадович – „Благw Почтенному господину Христофору Жефаровичу... ревнителю отечества Болгарского любителю царства Иллiрическаго“, възхвала за усърдието на Ж. да разкрие миналото, да събуди славянското съзнание у илирийците и тяхната обич към злочестите им отечества. За тая заслуга Ненадович отправя благодарност към Ж. от целия народ и пожелава да се слави името му навеки. Всички текстове са написани на черковнославянски език, наричан от Ж. „славяносербский“, който тогава е общ за сърби и българи и официален език в Сърбия. Книгата получава широко разпространение сред славяните, на които трябва да напомня както за славното им минало, така и за тяхната племенна обособеност. Заради това тя покъсно е забранена от австр. власти под заплаха от смъртно наказание. „Стематография“ е преиздавана 3 пъти – според Г. Михаилович, според Д. Давидов изданията са 2; различни са оценките и за обема и значимостта на промените в тях.

През юли 1745 Ж. предприема пътешествие до Ерусалим, от което се завръща с много рисунки и с едно описание на града – „Проскитарион. С греческаго диалекта (на болгарски язик преведен свешченоереем хаджи Висарион от Разлога из село Брезена) мною же грешним хаджи Силвестром, йеромонахом раковичким, на славянски преписан. Во святом божием граде Ерусалиме, лета господня 1746“. Този превод е ползван от Ж., който редактира текста като изчиства повторенията и някои подробности, прибавя уводна и заключителна част. След двегодишна работа той гравира текста и заедно с 68 илюстрации го отпечатва под заглавие „Описание на светия божи град Ерусалим“. За времето си, а и доста след това, тази книга е най-пълният, добре илюстриран, написан на достъпен език и с подчертан светски характер пътеводител за светите места в Ерусалим. За интереса към нея свидетелстват изданията ѝ: на черковнославянски – 3 (1748, 1771, 1772), на грц. – 2 (1749, 1781). Шест пъти е отпечатвана в Москва (1778–1819), като прибавка към книгата „Пътешествия“ от В. Г. Барский; има и ръкописни преписи (Срб. АН, № 31, 1792). Поради ограничените тиражи още тогава е библиографска рядкост. Ж. издава и гравираната книжка „Поучение святителское…“ (1742) и един малък буквар (1744). Написва и „Общо наставление или Ерминия към младите, които искат да изучат зографското изкуство“.

В бълг. културна история Ж. остава преди всичко със „Стематография“, която е сред изворите на *Паисий Хилендарски* и е ръководство за самоковските зографи. Към нея се обръщат бълг. художници и след Освобождението до днес (рисуваните от Н. Ив. Образописов славянски гербове на иконостаса на Рилския манастир, 1883). Издавани като щампи, образите от „Стематография“ са широко разпространени и близо два века българите се запознават с ликовете на своите истор. личности чрез тях. Те допринасят и за нарастване на интереса към делото на св. св. Кирил и Методий на Балканите и в други страни. Някои книжовници „илюстрират“ преписите на „История славеноболгарская“ с гербове, взети от „Стематографията“. Еленският препис от 1784 е подвързан заедно със „Стематография“. За първи път гербът на България се появява като илюстрация в т.нар. Ахтаров сборник от 1842, в който е поместен Ахтаровият препис. В Първия Търновски (Славейков) препис (1842) са включени 10 герба и образът на Иван Шишман, а Шишковският препис (Трети Търновски) съдържа почти пълно копие на „Стематография“ – прерисувани са гербовете на всички „области на някогашна Илирия“, както и 21 образа (от общо 31) на южнославянски владетели и просветители, приложени в началните и крайните допълнителни листове. Продължават изследванията на художественото творчество на Ж. Намерена е икона на Козма и Дамян от 1743, тепсия с украса от гравирани рисунки и стихове, а върху вратичката на печка в Земун са открити врязани стихове от Ж. Икона на св. Наум с неговия четлив подпис се пази в частна колекция.

Съч. **Стематографїа**... Изwбраженїе орwжїй Иллѷрическихъ. Аѷвторомъ Павлом Ріттеромъ в дїалектѣ латїнскомъ изданное на свѣтъ и по егw чрежденїю на славено-сербскїй ѣзыкъ преведенное. В Вѣеннѣ, 1741. Фототипно изд. Предг. и коментар А. Василиев. С., 1986. Повуен·е свѣтителское къ новопоставленномѹ їерею, дабы емѹ на свитцѣ, частаго ради проучитан·. В Вѣеннѣ, 1742. Wписанїе свѣтагw божїа града Їерсалїма. Вїеннѣ. 1748 ноемврїа 30. Описание на Ерусалим. Фототипно изд. С., 1986.

Лит. Петровский, Н. М. К биографии Хр. Жефаровича. – Изв. ОРЯС, 2, 1910. Златарски, В. Н. Народността и родното място на Христофор Жефарович. – Македония, 1922, № 1. Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931; 2. Избрани съчинения. Т. 1. С., 1982. Колендић, П. Жефаровић и његови бакрорези. – Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 4, Нови Сад, 1931. Мирчев, К. Един български зограф в сръбските манастири през XVIII в. – В: Сборник в памет на проф. П. Ников. С., 1939. Атанасов, П. Начало на българското книгопечатане. С., 1959. Михаиловић, Г. Српска библиографија XVIII века. Београд, 1964. Василиев, А. 1. Български възрожденски майстори. С., 1965; 2. Ерминии – технология и иконография. С., 1976; 3. „Стематографията“ на Христофор Жефарович. – В: Жефарович, Хр. Стематография. С., 1986. Драгова, Н. Домашни извори на „История славяно-българска“. – В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962). С., 1962. Ангелов, Б. Ст. Ръкописен екземпляр от „Стематографията“ на Хр. Жефарович. – Литературна мисъл, 1967, № 4. Медаковић, Д. Српски сликари. Нови Сад, 1968. Дерменджиев, Хр. 1. Българският герб през Средновековието и Възраждането. – Истор. преглед, 1972, № 4; 2. Гербовете от

Стематографията на Христофор Жефарович в късните преписи и преправки на Паисиевата „История славяноболгарская“. – Векове, 1972, № 1; 3. Художественото наследство на Христофор Жефарович и неговото значение за Българското национално възраждане. – Пак там, 1979, № 5; 4. Светски моменти в стенописите на Христофор Жефарович в манастира Бочани. – Пак там, 1980, № 1; 5. Христофор Жефарович – епоха, личност, дело. – В: Жефарович, Хр. Описание на Ерусалим. С., 1986. Давидов, Д. Стематографија, изображеније оружиј илирических, изрезали у бакру Христофор Жефаровић и Тома Месмер, 1741. Приредио д-р Динко Давидов. Нови Сад, 1972. Пенев, Б. История на... Т. 1. Бръзицов, Хр. Български книгоиздатели. С., 1976. Конев, Ил. 1. Историзмът в културно-националното развитие на българите до Паисий Хилендарски. – Истор. преглед, 1979, № 6; 2. Българското възраждане и Просвещението. С., 1983. Кръстанов, Тр. 1. Hristofor Zefarovič's Will. – Културни и литературни отношения между българи и гърци от средата на XV до средата на XIX век : II българско-гръцки симпозиум, С., 1984; 2. Българинът Христофор Жефарович – разпространител на Леонардови идеи на Балканите през първата половина на XVIII в. – Духовна култура, 1985, № 8; 3. Кой български художник е рисувал иконостаса на сръбската патриаршеска църква в Печ 1722–1724 г.? Вероятно Христофор Жефарович? – Духовна култура, 1993, № 9. Хромов, О. Р., Н. А. Топурия. „Описание Иерусалима“ Симона Симоновича и Христофора Жефаровича в русских лубочных изданиях: исследования и Сводный каталог книг, хранящихся в московских собраниях. М., 1996. Мутафов, Ем. Къде е учил живопис Христофор Жефарович? – ГСУ. Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, 90 (9), 2002.

Д. Господинов

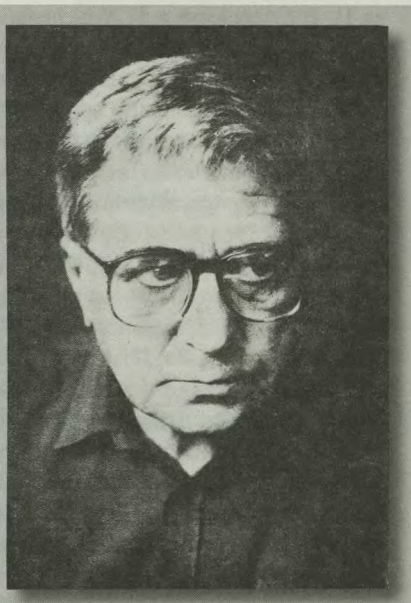

Тончо ЖЕЧЕВ

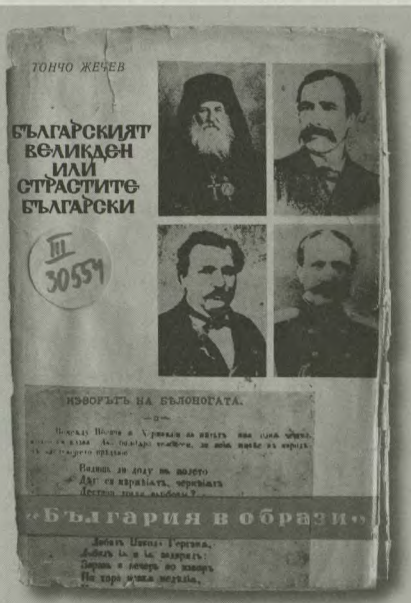

Тончо ЖЕЧЕВ. „Българският Великден...“, 1975

ЖЕЧЕВ, Тончо (Т. Жечев Тонев) (6.VII.1929, с. Дивдядово, дн. квартал на Шумен – 23.II.2000, София) – литературен историк, критик, есеист. Завършва гимназия в Шумен (1947) и право в СУ (1954). Зам. главен редактор в сп. „Родна реч“ (1956–59). Аспирант в Академията за обществени науки и социално управление в Москва (1959–62), защитава дисертация на тема „Проблеми на съвременния български роман“ (1962). Завеждащ отдел „Критика“ на сп. „Септември“ (1962–63). Н.с. (1963), ст.н.с. II ст. (1972) и ст.н.с. I ст. (1976) в Инст. за литература при БАН. Защитава в Москва докторска дисертация на тема „Българското възраждане и проблемите на българската литература през XX век“ (1977). Директор на Инст. за литература (1974–82). Главен редактор на сп. „Литературна история“. Проф. във Висшия педагогически инст. в Шумен (дн. ШУ, 1985–90), където чете лекции по история на новата бълг. литература, в СУ изнася спецкурс „Литература и история“ (1991–92). Зам.-председател на Съвета за развитие на духовните ценности на обществото към Държавния съвет (1979–82). Председател на Специализирания съвет по литературознание (1978–91), член на Комисията по хуманитарни науки (1986–90) и на Президиума на ВАК (от 1990). Главен редактор на сп. „Септември“ (1990–98, от 1991 „Летописи“). Член на Съвета за култура и наука към президентството на РБългария (1997–99). Член-кор. на БАН (1989). Носител на много награди и отличия.

Ж. е един от най-изявените бълг. хуманитаристи през втората половина на XX в. Започва творческия си път с публикации върху съвременната бълг. литература („Романът през 1962“. – „Септември“, 1963, № 7; „Загадката на Талев“. – В: „Проблеми на съвременната българска литература“, 1964), насочва се към критическо вглеждане в наследеното като културна традиция и опит („Народ и интелигенция“. – „Литературен фронт“, № 42, 1970; „Иван

Хаджийски и ние“. – „Критически погледи“, 1971; „Преводна литература и национална култура“. – „Литературна мисъл,” 1977, № 1 и др.), занимават го методологическите проблеми на съвременната литературна наука – „Бележки по методологически въпроси на българската литературна история“ („Литературна мисъл“, 1977, № 6), „Н. Й. Конрад, „Запад и Изток“ и някои методологически въпроси на българската литературна история“ (Конрад, Н. Й. „Запад и Изток“. С, 1979, предг.). Ж. обръща внимание на социалното битие на литературната творба, на срещата на културна памет и традиция с изискванията на съвременността. Според него проблемът за родното в литературата трябва да бъде изследван не само истор., но и културологично, като аспект от сложните взаимодействия между личност и общество, като философия на поведението. Приема регионалното като форма на националното. Породилата полемика книга „Митът за Одисей“ и емблематичният призив „Напред към традицията!“ най-пълно разкриват идеите му за философски прочит на културната традиция, за осмисляне на националното, но видяно в динамиката на отстояването на „здравия консерватизъм“, в който водеща е „вярност към определена традиция и почва“, без която „е невъзможно духовно творчество“. Идеята за съхраняване на ценностите въпреки кривулиците по истор. път, за завръщането към тях с обновени сетива и задълбочено разчитане на знаците, които културата, литературата и историята поставят пред изследователя, намира израз и в разсъжденията му за промените в манталитета на българина през вековете (търси отговори на въпроси от типа „Откъде произлиза подражателният дух?“, „Духът на отрицанието в нашата история“). Ангажираността на Ж. с нравствените постулати на миналото и пренасянето им в настоящето, отзивчивостта към различните аспекти на националната бълг. съдба в една променяща се в края на XX в. политическа и културна ситуация се проявява и в реакцията към проблемите на съвременността („Държава, но с мярка!“. – „Летописи“, 1993, № 5; „Болки от текущото“; „Какво иска свободата“; „Понеделнишки проповеди“).

Интересът към литературата и културата на Бълг. възраждане заема значително място в изследванията на Ж. В отделни публикации разглежда основни въпроси на спецификата на възрожденското време и отразяването ѝ в творчеството на Г. *Раковски*, П. Р. *Славейков,* Хр. *Ботев*, Д. *Войников,* Ил. *Блъсков.* („Раковски, Източният въпрос и българската уния“. – „Литературна мисъл“, 1971, № 2; „За един стих на Ботев“. – „Литературен фронт“, № 22, 1977; „Откритието на Добри Войников“. – „Септември“, 1985, № 10 и др.). Важен момент в тълкуването на Бълг. възраждане е съвместната публикация с Д. *Леков* „За границите и етапите на Българското възраждане“ („Литературен фронт“, № 21, 1979), в която се поставя въпросът за продължаване на долната граница на възрожденските процеси и явления до 80-те г. на XIX в., до тяхното естетическо и културно насищане и изчерпване, въпрос, засяган и от други изследователи (М. *Арнаудов*, Св. Игов).

Най-значимото изследователско дело на Ж. е трудът му „Българският Великден или страстите български“, определен от критиката като „оригинален принос в бълг. историография“ (П. *Зарев*). Възкресявайки дейността на Цариградския кръг в „най-големият български град през XIX век“, Ж. вдъхновено разкрива образи на дейци от Бълг. възраждане от втората половина на XIX в. – кръга на еволюционистите, на духовните водачи в църковната борба, с драмите и надеждите, а след 3 апр. 1860 и с резигнацията, обхванала бълг. общност, значимите фигури на княз Ал. Богориди и на Ал. *Екзарх*, на П. Р. Славейков и Г. *Кръстевич* и др. Културноистор. смисъл на труда на Ж. е в проследяването на възможните идеи за избора на пътя, по който да тръгне бълг. национално мислене и да се изгражда народностното съзнание в синхрон или в сблъсък с „нашите някогашни политически нрави“, в убедеността, че литературните събития в един национален развой са възможни само като отражение на националната участ, тълкувана и като философия на историята, и като израз на самобитно българското. За това допринася и станалият класически анализ на Славейковата *поема* „Изворът на Белоногата“, породил впоследствие и нови интерпретации. Още в „Българският Великден…“ Ж. рисува и образа на Т. *Икономов,* като задава въпроси, на които търси отговор в отделна монография: „Чий е Тодор Икономов? Кому принадлежи той?“. Творби на Ж. са превеждани на нем., фр., исп., итал. и англ. език.

Съч. Съвременни образи и идеи. С.,1964. Идеи на прозата. С., 1967. Критически погледи. Сб. статии. С., 1971. Българският Великден или страстите български. С., 1975; 7. изд. – 2000. Тодор Икономов. Очерк за историята на бълг. обществена мисъл. С., 1975. Литература и общество. Очерци. С., 1976. Статии. С., 1978. История и литература. С., 1979. Очерци по история на българската литература след Девети септември 1944 г. В 2 т. Съвм. с В. Колевски, В. Бояджиева. С., 1979. Българският роман след Девети септември 1944 г. С., 1980. Христо Радевски. С., 1983. Историята и теориите на един Пигмалион. С., 1983. Митът за Одисей. С., 1985. Критически дневник. С., 1987. Род и родно място. С., 1987. Судьба народа, судьба литературы. Предг. Д. Ф. Марков. М., 1987. Избрани съчинения в 2 т. С., 1989. Въведение в изучаването на новата българска литература 1878–1944. С., 1990 . Болки от текущото. С., 1994. Какво иска свободата. С., 1994. Български светини в Истанбул (Цариград). С., 2001. Понеделнишки проповеди. С., 2002.

Лит. Данчев, П. Критически талант и критически принципи. – Септември, 1963, № 5. Василев, Й. Образи и идеи от съвременността – Народна младеж, № 109, 1965. Каролев, Ст. Критически размишления за критиката. – Септември, 1965, № 9. Ничев, Б. Критиката и времето. – Литературен фронт, № 34, 1967. Добрев, Ч. В плен на котловината. – Литературен фронт, № 42, 1970. Игов, Св. 1. История, литература и критически

идеи. – Септември, 1972, № 1; 2. Културноисторическият смисъл на „Българският Великден или страстите български“. – В кн. му: Хуманизъм и творчество. С., 1978. Цанев, Г. Критиката като проза с идеологически характер. – Литературна мисъл, 1972, № 1. Цанков, Г. В света на изстраданите идеи. – Пламък, 1972, № 11. Генчев, Н. Спокойно и умно за страстите български. – Литературен фронт, № 26, 1975. Гюрова, С. Българският Великден или страстите български. – Литературна мисъл, 1975, № 5. Драгова, Н. Художник и изследовател на „страстите български“. – Септември, 1976, № 12. Анчев, А. Богатствата на критическия талант. – Пламък, 1978, № 8. Свиленов, А. 1. Проникновено за критика. – Пламък, 1979, № 8; 2. Вникване в българския дух. – В кн. му: Съвременници. С., 1978; 3. Негримирани истини. – Пулс, № 25, 1988. Неделчев, М. Социалното битие на критическите идеи. – Литературна мисъл, 1979, № 8. Янев, С. 1. Мащабен поглед към българския роман. – Пулс, № 49, 1980; 2. Призвания. – Литературен фронт, № 31, 1989. Беляева, С. С памет за род и традиция. – Сливенско дело (Сливен), прил. Макове. № 11, 1987. Богданов, Б. За преводимостта на идеите. – Литературна мисъл, 1987, № 3. Карабелова, М. С болка от текущото. – Литературен вестник, № 17, 1995. Делчев, Б. Дневник. С., 1995, с. 419, 422. Вечните страсти български. Почит към Тончо Жечев. Съст. М. Карабелова, Р. Дамянова, П. Ватова, Г. Цанков С., 2004. 80 години от рождението на Тончо Жечев. Национална научна конференция, Шумен, 20 ноем. 2009. Съст. и ред. А. Горчев, Мл. Енчев. В. Търново, 2011.

Р. Дамянова

ЖИВКОВ, Александър Хаджитодоров (неизв., Плевен – ок. 1856, Букурещ) – книжовник. Учи грц. език в Плевен при Кесарий Попвасилев и бълг. език (1847–49) в Копривщица при Н. *Геров*. В началото на 50-те г. на XIX в. заминава за Влашко, където учи вероятно в грц. училище и усвоява добре фр. език. Живее в Крайова и Букурещ, работи като книговодител при бълг. чифликчия. През 1856 се връща за кратко в Плевен. Самоубива се.

Ж. издава „Речник на думи гръцки и турски в язика български“ с материалната подкрепа на К. Чокан. Речникът съдържа 1474 думи, подготвен е в сътрудничество с М. *Павлов*, но същинската лексикографска работа извършва Ж., комуто принадлежи и предг., в който е заявена пуристичната насоченост на труда. Ж. призовава към съзнателно направляване на езиковите процеси и към изучаване на живата народна реч, която, заедно с думите от общия славянски лексикален фонд, трябва да измести грц. и тур. заемки. Като техни съответствия се посочват бълг. думи, по-рядко – русизми, а също и авторски неологизми, малка част от които се утвърждават в езика. Към тях рядко се дават и лат., и фр. пояснения. Публикува 2 стихотворения в „Цариградски вестник“ (№ 16, 1850; № 32, 1851). Подготвя за печат книгите „Молитви в неволи и злочестии“, „Правдините на Търговщината според най-новити Писателе“ и „Наред най-лесен, най-кратък и необъркан да се държят търговски дела в самописание или Двойно писание (Монография или Диплография)“ (по Е. Т. Йонесов). Превежда от фр. език „Клеомен, драматическо писание Лафонтеново“ и романа „Момиче от Керуар“ от Жул Сандо, останали в ръкопис поради ранната смърт на Ж.

Съч. Речник на думи гръцки и турски в язика български, собран от г-на Михаила Павлева, а наредил и оимотил... Букурещ, 1855.

Лит. Трифонов, Ю. История на град Плевен до Освобождението. С., 1933, 184–188. Москов, М. Борбата против чуждите думи в българския книжовен език. С., 1958, 18–19. Кювлиева, В. 1. Родолюбието в един възрожденски речник. – Бълг. език, 1973, № 6; 2. Българското речниково дело през Възраждането. С., 1997, 222–226.

И. Добрева

ЖИВКОВ, Георги Атанасов (1844, Търново – 24.IV.1899, София). Учител, революционер, общественик и политик. Брат на Никола *Живков* и съпруг на социалистическата активистка Вела Благоева. Завършва класно училище в Търново през 1860, кратко време учи във Военномедицинското училище в Цариград. Учител вЕски Джумая (дн. Търговище, 1862–64), Варна (1864–66) и Русчук (дн. Русе, 1868–69). Взема участие в Хаджиставревата буна (1862). Включва се в революционната дейност на бълг. емиграция в Румъния. Участва в Априлското въстание 1876 и Сръбско-тур. война 1876. След Освобождението е кмет на Търново, окръжен управител на София, инспектор в Русенския и Варненския учебен окръг, директор на Варненската девическа гимназия. Изтъкнат деец на Либералната, а от 1886 – на Народнолибералната (Стамболовистка) партия. Министър на народното просвещение (16–26 авг. 1886; 20 авг. 1887 – 19 ноем. 1893); народен представител (1880–81; 1884–86) и председател на III, IV и VII НС. Регент (1886–87).

Георги ЖИВКОВ

Редактира сп. „Книжовен имот за децата“ (1872), от което излизат два броя във Виена. Списанието има литературна насоченост, ориентирано е към детската читателска публика и съдържа разкази с нравоучително съдържание. След Освобождението Ж. е един от инициаторите за откриването на Висш педагогически курс в София (1888) и за издаването на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (1889–1911). НБКМ–БИА, ф. 320 (Г. Живков); ЦДИА, ф. 104 (Г. Живков)

Лит. Некролог. – Училищен преглед, 1899, № 4. О р л о в с к и, Ст. Из историята на учебното дело в Русе до Освобождението. – Училищен преглед, 1906, № 10. Ц е р о в, Ив. Георги Живков. – Приложение към варненски общински вестник, № 215, 1929. М и н е в, Д. Биографията на Георги Живков от Вела Д. Благоева. – Изв. Археологическото дружество в гр. Сталин, 9, 1953. Т о н е в, В. Към историята на българското учебно дело във Варна и Варненско през Възраждането. – Изв. Варненското археологическо дружество, 13. 1962. Т а ш е в, Т. Министрите на България 1879–1999. С., 1999. К о л е в, Й. 1. Министри на Народното просвещение – Георги Живков. Благоевград, 2001; 2. Задължителното образование в политиката на министъра демократ Георги Живков: 165 г. от рождението му (1844–2009). – Начално образование, 2009, № 5.

Никола ЖИВКОВ. „Гусла с песни“, 1878

А. Алексиева

ЖИВКОВ, Никола Атанасов (1847, Търново, дн. В. Търново – 27.VIII.1901, Варна) – учител, книжовник, публицист, обществен деец. Произхожда от заможно семейство, брат на Г. *Живков*. Учи в Търново и Габрово (1861–67) при Н. *Михайловски*, П. Р. *Славейков*, К. Кесаров и в Русе (1867–69) при амер. мисионери. През 1871–72 е управител на книжарницата на Хр. Г. *Данов* в Русе. Набира абонати за вестници и списания, разпространява книги. Пътува из много градове на Сев. България. Учителската си дейност започва в с. Погорелец (дн. Якимово), Монтанско, през 1872. Създава Учителско братство, в което се включват учители от Ломско, Оряховско, Видинско. В края на 1872 е изпратен от учителския събор в Цариград, където *Антим I* го задържа при себе си и го определя за свой пълномощник по работата с училищата. Обикаля страната, създава *читалища*, разпространява сп. „Читалище“. През ноем. 1874 става главен учител във Велес. Открива училища в съседни села, подготвя театрални представления – първите в този край. Тур. власти го принуждават да напусне града и през 1875 е учител в Берковица, където участва в създаването на Берковския революционен комитет. Арестуван и затворен във Видин (1876). Успява да избяга в Румъния. Включва се активно в революционното движение. През 1876 помага на Хр. *Ботев* при издаването на № 1 от в. „Нова България“. Участва в събирането и организирането на бълг. чети за Сръбско-тур. война 1876. След войната живее в Плоещ, сътрудничи на в. „Нова България“. Записва се в бълг. опълчение и набира доброволци в Букурещ. Участва в Руско-тур. освободителна война 1877–78. След Освобождението е писар в Свищовското губернаторство. Участва в борбата за освобождение на Македония. Учител в Белоградчик, Лом (1879), Русе (1880), Тулча (1881), където е директор на бълг. училища. Развива активна просветна и обществена дейност в Оряхово, Русе, Силистра (1882–85). Учител във Варна (1886–89), училищен инспектор във Видин (1890), Русе (1890–93) и Свищов (1894). През 1882 открива в Свищов първата бълг. детска градина. Заслугите на Ж. като просветен деец са големи: създател е на първото учителско сдружение – Свищовска учителска дружба, първата учителска професионална организация (1882), на предучилищното възпитание в България, автор е на първото методическо ръководство за детски учителки („Детинска мъдрост“). Народен представител в IV ОНС.

Ж. сътрудничи със стихотворения и дописки на в. „Право“ – 1870, 1871, 1873, „Турция“ – 1871, сп. „Читалище“ – 1871, 1872, „Училище“ – 1872. Във в. „Нова България“ публикува възванието „На бой“ и статията „Турска опачина“ (№ 1, 1876). Обнародва „Пътни бележки“ за обществения живот в Оряхово, Видин, Никопол и други бълг. градове с подпис „Един скитник“ („Право“, № 47–52, 1871; № 1–19, 31–35, 1872). Пише спомени – „Учителски писма“, останали непубликувани. Издадени са само мемоарите за работата му в с. Погорелец („Нова България“. Русе, 1893). Автор е на няколко комедии и драми. Драмата му „Илю войвода“ (1876), написана под

въздействие на събитията от 1876 и Сръбско-тур. война, е играна с голям успех в навечерието на Освобождението в Пловдив и в Букурещ. В постановката на драмата „Илю войвода“ на театрална сцена и в книгата „Гусла с песни“ (1878) се появява първият вариант на стихотворението „Шуми Марица“, което по-късно става национален химн. „Гусла с песни“ получава унищожителна критика от Л *Каравелов* („Знание“, 1878, № 6). Драмите и стиховете на Ж., с малки изключения, нямат художествена стойност. Издава учебни помагала, редактира с прекъсвания в. „Телеграф“ (1880, 1885, 1887), „Македонец“ (1880, 1885, 1894–95), „Комар“ (1884, 1888, 1894–95), възобновява издаването на в. „Нова България“ (1890, 1893). НБКМ–БИА, ф. 294 (Н. Живков).

Съч. Дълбоко известие. От…Цариград, 1872. Гусла с песни. От…Книжка I, Свищов, 1878; Търново, 1878. Тайната сила. Читанка за I и II отделение на основните школа… Белоградчик, 1879; Свищов, 1880. Три прокламации „На бой“, обнародвани в Румъния през 1876 г. Свищов, 1879. Илю войвода. Драма в 5 д. 1880; Варна, 1895; Силистра, 1902. Светулка. Драма в 4 д. Русчук, 1880, 1932. Разяснение за 52-дневен затвор. Русе, 1883. Елмазената табакера. Трагикомедия в 5 д.… Силистра, 1886. Крал Милан без уши. Комедия в 3 д. Силистра, 1886, 2. изд. под заглавие Крал Милан към София. Варна, 1898. Предателский превратна осмий август, повече за случаите във Варна от изгнанието до възвръщането на княз Александър I. Ч. 1. Варна, 1886. Прощавай го! За робите по Сръбско-българската война. Драма в 2 д. Видин, 1886. Детинска мъдрост. Ръководство по възпитание по метода на Фребеля. Ч. 1. Варна, 1887. Сокол. Нови ловджийски случки. Драма в 3 д. Свищов, 1894. Пътни бележки. – В: Възрожденски пътеписи. Подбор и ред. Св. Гюрова. С., 1969.

Лит. „Илю войвода“ – драма в 5 д. от Ж. – Народен глас, Пловдив, № 140, 1880. Ш и ш м а н о в, Ив. Д. 1. Историята на „Шуми Марица“. – Денница, 1891, № 7, 8; 2. Ролята и значението на Българския учителски съюз. – В: Юбилейна книга на Българския учителски съюз (1895–1925). С., 1925. К ъ н ч о в, В. Сегашното и недавно минало на гр. Велес. – ПСп, 1892, № 40. И в а н о в, Ю. Български периодически печат. С., 1893, с. 393. Из архивите на МНП 1878/79–1884/85. Съст. Н. И. Ванков. С., 1905. Ч и л и н г и р о в, Ст. 1. Добруджа и нашето Възраждане. С., 1917, с. 3; 2. Добруджа. Географско, историческо, етнографско, стопанско и държавно-политическо значение. С., 1918, с. 62 и сл.; 3. „Щуми Марица“. – Бълг. мисъл, 1929, № 1, 2 и 3. Д а ц о в, С. Ж. Тимок, Зайчар и „Шуми Марица“. (Една страница от моите мили и скъпи спомени.) – Илюстрация Светлина, 1923, № 5. Спомени на Атанас Илиев. С., 1929, с. 187. Г а н ч е в, Ст. Свищов. (Принос за историята му.). Свищов, 1929, 138–139. В а с и л и е в, А. Трем на Българското възраждане. С., 1936, с. 88. Д и м и т р о в, М. Въпросът за възванието на Хр. Ботев. – Изв. Инст. „Ботев-Левски“, 2, 1956. Б о р ш у к о в, Г. 1. За оригинала на първия брой на Ботевия вестник „Нова България“. – Истор. преглед, 1956, № 4; 2. История на … Ч а к ъ р о в, Н., В. Н а ч е в а. История на предучилищното възпитание в България. С., 1961, с. 21. М и т е в, Й. За автора на възванието „На бой“. – Изв. Инст. история, 10, 1962. К а з а н с к и, Р. Началото. – Учителска дружба. Юб. лист, посветен на 80-г. от основаването на първото професионално учителско дружество в Свищов, 23 дек. 1962. С т о я н о в, М. Начало на протестантската пропаганда в България. – Изв. Инст. история, 14–15, 1964. Й о в к о в, М. Никола Живков – родоначалник на предучилищното образование в България. – Предучилищно възпитание, 1973, № 5. Д а м я н о в а, Р. „Знание (1875–1878)“. – Периодика и литература. Т. 1. С, 1985. Г у н е в, И. Исторически документи за организиране на училище „Детинска мъдрост“. – Предучилищно възпитание, 1982, № 30. Б о т у ш а р о в, Хр. Никола Живков. С., 1986. Ш а л а м а н о в, Бл. Никола Живков – автор на националния химн „Шуми Марица“ и неговият род. – В: Родове на Христо Ботев и неговите сподвижници. Библиотека „Родови четения“, № 1, 1992. Н и к о л о в а, Ю. Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности – събития – факти. Свищов, 2006, 288–289. П ъ т о в а, Н. Драматургия на българското. Националната идентичност във възрожденската драма. С., 2012, 115–125.

Цв. Унджиева

ЖИВКОВ, Тодор Иванов (15.VII.1938, с. Митровци, Монтанско – 31.XII.2001, София.) – фолклорист и етнолог. Завършва бълг. филология в СУ (1961). Н.с. (1963) в Етнографския инст. с музей при БАН. Дисертация на тема „Български антифашистки фолклор“ (1971), ст.н.с. (1974), доктор на филол. науки (1978), проф. (1981). Един от основателите на Инст. за фолклор при БАН (1973), зав. секция „Теория и естетика на фолклора“ (1974–2000), директор (1982–92). Чете лекции по бълг. фолклор, увод в етнологията, история на етнологията и др. в ШУ, ЮЗУ, ПУ. Специализира в Париж, Санкт Петербург, Братислава, Берлин, Киев. Главен редактор на сп. „Български фолклор“ 1983–2001. Народен представител в XXXVII НС (1989).

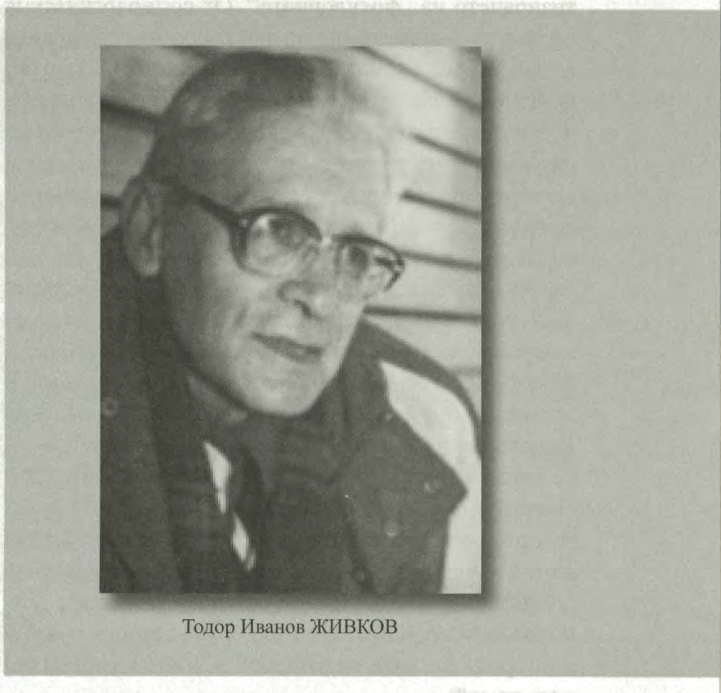

Тодор Иванов ЖИВКОВ

В научната си дейност Ж. се насочва към неизяснени въпроси около предмета и обсега на фолклористиката – нови явления в творчеството на народа; понятия и термини, типове и видове фолклор – класически или традиционен, нов или съвременен; приемственост и континюитет, методология и подходи и др. („Към въпроса за новите явления в българското народно поетично творчество и за тяхното изучаване от фолклористиката“ – Изв. Етнографския инст. с музей, 9, 1966; „Фолклорът като

художествена култура“. – Изв. Етнографския инст. с музей, 16, 1974; „Фолклорна и нефолклорна песен (Социологически наблюдения)“. – „Български фолклор“, 1976, № 1). В студията „Фолклорът като художествена култура“ и в монографията „Народ и песен“ Ж. представя фолклора като тип култура, свойствена на традиционните общества в условията на неотчужден земеделски и занаятчийски труд и обвързана със социалната им структура. Фолклорът функционира като ритуализирана култура (чрез и в обредността). В следващите си трудове Ж. предпочита понятието „фолклорна култура“ („Още няколко думи за фолклорната култура“. – „Език и литература“, 1991, № 6). Фолклорната култура е непреходна потребност на човека и човешките общности („Фолклорната митология“ – В кн. му: „Поглед през рамо“, с. 130). Тази идея е заложена и в проблематизирането на „фолклорното“. От социологическия подход към определяне на фолклора чрез функционирането му в определени обществени и културноистор. условия Ж. развива тезата, антропологическа по същество, че „фолклорът е потребност за разгръщане на същностните сили на човека и в този смисъл той е и културно наследство, и съвременен културен процес, и е бъдеще на човека като демиург на социално-историческия процес“.

Ж. засяга етническата проблематика, интересува го ролята на фолклора за оформянето на етнично самосъзнание и етнокултурна специфика на човешките общности, в частност при балг. народност и нация („Етничният синдром“). Теоретичният подход към „етничното“ и философското му осмисляне са в основата на възгледите му за етнологията като синтезно познание за човешките общности, за етничния семиозис, за ключовото място на етноложкото познание сред науките за човека и обществото („Етничният синдром“, „Увод в етнологията“, „Етноложки измерения на историята“, „Етнологията в България. Лекционни записки“ – в кн. му: „Поглед през рамо“).

Балг. възраждане присъства видимо в концепциите на Ж. Погледнато отвън, фолклорът и фолклорната култура са „откритие“ на възрожденската епоха (XVIII–XIX в.) – добре известен факт от трудовете на учени като Ив. Д. *Шишманов*, М. *Арнаудов*, Й. *Иванов*, П. *Динеков* и др. Ж. следва тази традиция в изследванията си: „Братя Миладинови и българската народоведска традиция“ („Български фолклор, 1981, № 1), „Един завет на Миладиновци“ („Български фолклор“, 1985, № 3), „Раковски и етноложкият взрив в България и в други страни“ („Поглед през рамо“), „Кузман Шапкарев в историята на българската фолклористика. По случай 150 години от рождението му“ („Български фолклор“, 1984, № 2), „Марко К. Цепенков и неговото дело“ („Македонски преглед“, 1995, № 3), както и с някои общи очерци – „Етноложките проучвания в България – минало и съвременност“ („Етнокултурно наследство и фолклор“), „Българската етнология през Възраждането“ („Поглед през рамо“). Тези изследвания съдържат премислени общи идеи за ролята на Възраждането в историята на фолклористиката и етнологията и в теорията на фолклора. Ж. посочва, че през възрожденския период балг. фолклористика се заражда като „синтетично народознание“, което обслужва зараждащата се национална кауза, и основна роля изиграват водещи личности, духовни водачи, сред които особено се отделя Г. С. *Раковски*. Те притежават качеството отдаденост, самопожертвователност, „пасионарност“ (въведено като термин в етнологията от Л. Гумильов и възприето от Ж. като ключ към духа на епохи на национален подем). По отношение на истор. проследяване на културните процеси смята, че ако Средновековието е време на разгърната и действаща класическа фолклорна култура, то през Възраждането нейната цялост и системност се нарушават и преобразуват от все по-усложняващото се взаимодействие на фолклорно и нефолклорно. Според него в системата на изграждащата се национална култура преходът не е от фолклор към литература, а от класическа към нова фолклорна култура. Ж. развива тезата си върху материал от истор. фолклор и особено от хайдушките и т.нар. революционни песни от края на XIX и началото на XX в. („Етнокултурно наследство и фолклор“). Трансформация се наблюдава при традиционните сюжети и мотиви, в поетиката и стила. Преобразуваното „фолклорно“ е необходимо както на общността и обществото, така и на личността, на личностната култура. Пример са любовните песни, анекдотите, някои видове предания, разказването и речевото общуване като цяло в променена, включително и градска културна среда.

Съч. Български антифашистки песенен фолклор. С., 1970. Народ и песен. Проблеми на фолклорната песенна традиция. С., 1977. Фолклор и съвременност. С., 1981. Етнокултурно единство и фолклор. С., 1987. Етничният синдром. С., 1994. До следващата запетая... С., 1999. Увод в етнологията. Пловдив, 2000. Локус и универсум (Добродан, планината, митология и...). (съавт. В. Кожухарова-Живкова). Троян, 2001. Поглед през рамо. Съст. В. Кожухарова-Живкова. С., 2011.

Лит. Im memoriam. Проф. Тодор Иванов Живков, доктор на филологическите науки (15 юли 1938 – 31 дек. 2001). – Балг. фолклор, 2001, № 2–3. Арнаудов сборник. Доклади и съобщения (Четвърти Арнаудови четения в чест на 125 г. от рождението на акад. М. Арнаудов, в памет на проф. Т. Ив. Живков и по случай 100 г. Русенски музей, окт. 2004). Съст. Н. Ненов и др. Русе, 2006. Бочков, Пл. Тодор Ив. Живков и българската фолклористична школа. – Пак там. Ганева-Райчева, В. Проф. Живков и етноложките оптики. – В: Конференция „Проф. Тодор Ив. Живков и съвременната фолклористика, етнология и антропология“. 29–30 септ. 2006 г., Чипровци. Ред. А. Каменова-Борина. Чипровци, 2007. Пенчев, Вл. Славистични и балканистични аспекти в българската фолклористика и етнология от края на XX век. Значението на Т. Ив. Живков за тяхното развитие. – Пак там. Бе-

новска-Събкова, М. В борба за нови парадигми: личности и институции в българската етнография и фолклористика (1944–1989). – Бълг. етнология, 2007, № 4. Garnizov, V. The Debate between Folklorists and Ethnographers in Bulgaria (1975–1985). – Studying Peoples in the People's Democracies II. Socialist Era Anthropology in South-East Europe. Ed. by V. Mihăilescu, I. Iliev and S. Naumović. Berlin, 2008. Диалози за човека и човешкото. Юб. сб., посветен на 70-г. от рождението на проф. Тодор Ив. Живков. Съст. и ред. Д. Радойнова. Бургас, 2009. Споменът диша. Проф. д.ф.н. Тодор Иванов Живков – човекът, ученият, учителят. (Изложба по случай 75 г. от рождението му. Автори: А. Анчев, В. Ганева-Райчева, Св. Казаларска. Инст. за етнология и фолклористика с етнографски музей). С., 2013.

Ст. Бояджиева

ЖИНЗИФОВ, Райко (Ксенофонт) Йоанов (15. II.1839, Велес – 15.II.1877, Москва) – писател, публицист, преводач, общественик. Баща му – Йоан Дзиндзиф, прави опити през детските му години да го възпита като елинофил – кръщава го с грц. име, изпраща го да учи в грц. училище в Битоля и Велес, за завършено гимназиално образование. Завършва Историко-филол. ф-т на Московския университет (1864). В Москва е един от създателите и организаторите на бълг. дружина „*Братски труд*“, на печатния ѝ орган – сп. „Братски труд“, в което обнародва свои оригинални и преводни стихотворения, разказа „Прошетба“, статии. Стипендията, отпусната от славянофилите, е недостатъчна и Ж. е принуден, без да прекъсва следването си, да работи като библиотекар в Чартковската библиотека (1862) и като домашен учител (1863). През 1865 е свръхщатен учител по грц. език в Лазаревския инст., по-късно – редовен учител в I и V гимназия в Москва, преподавател в „лицея на цесаревича Николая“. През лятото на 1866 се отправя за Македония. В Цариград се среща с П. Р. *Славейков* и обмислят план за събиране и издаване на бълг. народно творчество. След като оби-

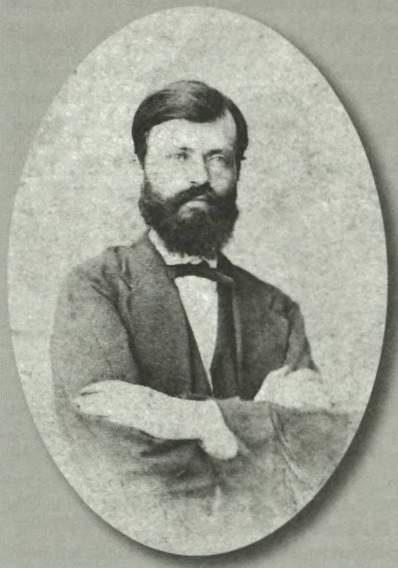

Райко ЖИНЗИФОВ

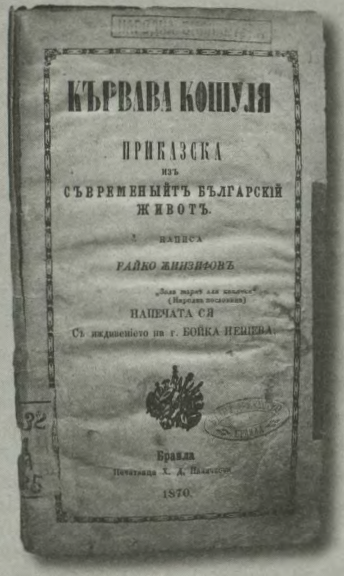

Райко ЖИНЗИФОВ. „Кървава кошуля“, 1870

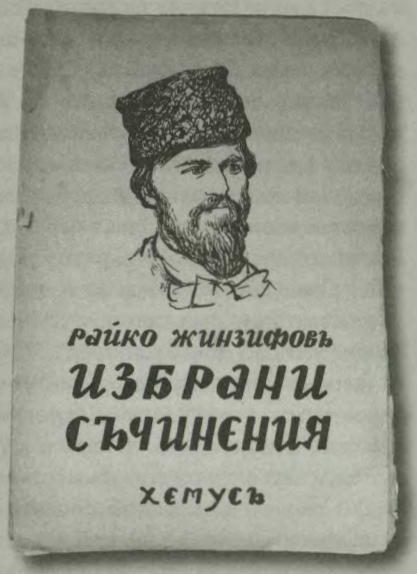

Райко ЖИНЗИФОВ. „Избрани съчинения“, 1943

сам го обучава по грц. език. Ж. изучава и бълг. четмо и писмо. През 1856 е назначен за учител в бълг. училище в Прилеп, чийто главен учител е Д. Миладинов (вж. Д. и К. *Миладинови*). Двамата преустройват учебната програма, налагат бълг. език в училището и в църквата, повеждат борба против фанариотите. През 1857 Ж. е учител в Кукуш. С моралната и материалната подкрепа на Д. Миладинов през 1858 заминава за Русия. Установява се за известно време в Одеса – записва се в Херсонската духовна семинария, в която е възпитател Г. С. *Раковски*. Под негово въздействие променя името си от Ксенофонт на Райко. По препоръка на К. Миладинов напуска семинарията и отива в Москва, където взема изпит калля Македония, се връща отново в Москва, приема рус. поданство и остава тук до края на живота си. Ж. участва в различни прояви на бълг. и рус. интелигенция. През 1866 е избран за член на Етнографския отдел на Императорското дружество на любителите по естествознание, антропология и етнография. През май 1867 участва в Славянския конгрес в Москва, на който произнася прочувствена реч. Ж. е един от основателите на *Българското книжовно дружество*. През лятото на 1870 присъства на годишното му събрание в Браила и обещава материална подкрепа за неговото стабилизиране. С.г. обикаля рум. градове, населени с българи, за да се запознае с живота им; урежда издаването на поемата си „Кървава

кошуля“. Свързан дружески и идейно с видни представители на славянофилите (Ив. С. *Аксаков*, П. И. Бартенев, Н. А. Попов и др.), Ж. сътрудничи на периодичните им издания – „Ден“ (1861–65), „Современная летопись“ (1856–1906), „Москва“ (1867–68), води рубриките, посветени на славяните, сътрудник е и на „Московские ведомости“ (1756–1917), „Православное обозрение“ (1860–97), в които помества статии за духовния и политическия гнет, по литературни, културни и други въпроси. Но носталгията по „несчастная Болгария“ го преследва, гръдната му болест се усилва, обхваща го апатия. Разтърсен от жестокостите на Априлското въстание 1876 той чувства прилив на енергия. Заедно с Н. *Бончев* превеждат за в. „Московские ведомости“ писмената информация, която получават от България. Има желание да се включи в чета и да вземе участие в националноосвободителното движение. За нуждите на рус. армия започва да съставя „Пътеводител по Македония“ (на рус. език) и руско-бълг. речник. Дописен член на БКД (дн. БАН, 1870).

Главен дял в творчеството на Ж. заема поезията. Тя е посветена на нерадостната съдба на бълг. младежи в чужбина, на спомена за щастливото детство, на истор. минало и на робското ежедневие, на последиците от псевдоцивилизацията в България. В стихотворенията му „Град“, „Гарван“, „Вдовица“, „Сам себе си“, „Гусляр в собор“ се откроява творческата му физиономия. Със стихотворението „На чуждина“ („Братски труд“, 1862, № 4) Ж. се включва в поетическото предаване на носталгията и усещането за чуждост в „белокаменна Москва“, изразено в творбите на българите в Русия. Поезията на Ж. прави впечатление на негови съвременници. В. Д. *Стоянов* ѝ дава висока оценка в статии в чеш. периодичен печат. „Кървава кошуля“ продължава проблематиката на бълг. поема, заложена от Раковски в „Горски пътник“ – обвързване на художественото творчество с идеите на съвременността. Тази тенденция е творчески защитена в разказа „Прошетба“ (1860), насочен срещу духовния гнет. Чрез него заедно с В. *Попович*, В. *Друмев*, Л. *Каравелов* Ж. се утвърждава като един от родоначалниците на бълг. *белетристика*. Книгата му „Новобългарска сбирка“ съдържа оригинални стихотворения и преводи на стихотворения от Т. Шевченко („Топола“, „Катерина“, „Ратайкиня“ и др.), на „Слово о полку Игореве”, на чеш. мистификация „Краледворски ръкопис“. Преводите му са придружени с предг., в който дава научна информация за изследванията, свързани с тях. Ж. е един от сътрудниците на Н. В. Гербел при съставяне на сб. „*Поэзия славян*“. Доставя му материали от бълг. фолклор, от творчеството на възрожденските писатели. Автор е на статиите „Българската литература“ и „Български поети“. В тях изявява възможностите си като литературен критик и историк, като един от първите историци на бълг. периодичен печат. Продължително и с постоянство Ж. работи като публицист. Освен на рус., сътрудничи и на бълг. периодичен печат. – в. „Време“, „Народност“, „Дунавска зора“, „Свобода“, сп. „Читалище“, „Периодическо списание“ и др. В рус. печат обнародва над 180 статии, дописки, прегледи. В тях освен за икономическата, политическата и духовната ситуация в България осведомява и за събития от други славянски страни. Някои от оценките в публикациите му са неточни в резултат на славянофилски увлечения. Статиите му се отличават с богата фактология, с интересни хрумвания, с дълбок патриотизъм. Те внасят нови акценти и нюанси в историята на бълг. публицистика. Чрез писмени становища и художественото си творчество Ж. посочва зависимостта между диалект и национален *книжовен език* и дава убедителен пример по какъв начин трябва да стане формирането на бълг. книжовен език. Категоричен е, че „за българский язик бройме той язик, кой ся говорит по цяла Македония, Тракия и България…“. От Русия Ж. поддържа контакт с бълг. интелектуалци в България, Румъния, Чехия. Като представител на бълг. дружина „Братски труд“ се обръща с писма до В. Д. Стоянов, лидер на бълг. интелигенция в Чехия, интересува се от литературния и политическия живот в Зап. Европа. ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед.хр. 341, л. 1, ед.хр. 418, л. 5; ЦГВИА, ф. ВУА, ед.хр. 8799, л. 30, 11; ЦГИА – Санкт Петербург, ф. 733, оп. 147, д. 15, л. 201–202.

Съч. Новобългарска сбирка. (Слово за полкът Игорев, превод от староруский язик. Краледворска ръкопис, превод от чешский язик. Гусляр Тараса Шевченка, превод от малоруско наречие. Новобългарска гусла). М., 1863. Кървава кошуля. Приказка из съвременнийт българский живот… Напечата ся с иждивението на г. Бойка Нешова. Браила, 1870. Съчинения. Стъкмила З. Здравева. С., 1927. Избрани творби. Под ред. и с предг. от П. Динеков. С., 1939. Стихотворения. Под ред. на В. Каратеодоров. С., 1940. Публицистика. Т. 1, 2. Съст. Цв. Унджиева, Д. Леков, Ил. Конев. С., 1964. Съчинения. Подбор, ред., предг., бел. Д. Леков. С., 1969. Одбрани творби. Приредил Г. Тодоровски. (С библиография на макед., бълг., рус. и др. извори). Скопје, 1981. За обща майка, за България. Подбор, ред., предг., бел. Д. Леков. С., 1989.

Лит. Бобчев, С. С. Райко Жинзифов (Животопис и книжовно просветителна деятелност). – Наука, 1882, № 8–9. Ихчиев, Л. Д. Райко-Ксенофон Жинзифов. – Изв. Семинара слав. филол. 3, 1908–1910, 1911. Младенов, Ст. Към правилната оценка на Райко Жинзифов. – Духовна култура, № 16–17, 1923. Орешков, П. Жинзифов като журналист. – Македонски преглед, 1928, № 1. Державин, К. Н. Райко Жинзифов и его перевод „Слово о полку Игореве“. – В: Труды Ленинградского университета, 1, 1951. Конев, Ил. Райко Жинзифов. – Изв. Инст. бълг. литература, 7, 1958. Динеков, П. 1. Райко Жинзифов. – В кн. му: Възрожденски писатели. С., 1962; 2. Райко Жинзифов. – В: История на българската литература. Т. 2. С., 1966. Ерихонов, Л. С. 1. Жинзифов в руския печат. – Литературна мисъл, 1963, № 4 (вж. и: Руското общество и българската литература. С. 1967); 2. Райко Жинзифов и Н. Гербел. – Език и литература, 1963, № 6; 3. К. Жинзифов и П. И. Бартенев. – Изв. Инст. бълг. литература, 16, 1965. Георгиев, Ем. Поезията на Райко Жинзифов. – Литературна мисъл, 1964, № 2. Русакиев,

С. Тарас Шевченко и българската литература. С., 1964, 54–93. Боршуков, Г. История на..., 172–178. Доровский, И. 1. Об отношении Р. Жинзифова к поэзии Н. А. Некрасова. – Slavia, Praha, 1969, № 2; 2. Воздејството на руската и украинската книжевност врз творештвото на Рајко Жинзифов. Скопје, 2003. Лекова, Д. 1. Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев и Жинзифов с Българското книжовно дружество. – Литературна мисъл, 1969, № 4; 2. Райко Жинзифов. Литературно-критически очерк. С., 1979; 3. Райко Жинзифов в развитието на българската литература през Възраждането. – Литературна мисъл, 1989, № 3; 4. Райко Жинзифов. – В: Творци на българската литература. С., 1980; 5. Васил Д. Стоянов и Райко Жинзифов – представители на две литературни и културни средища през Възраждането. – Литературна мисъл, 1990, № 1; 6. Райко Жинзифов. – В кн. му: История на... Т. 2. Архимандрит Калиник. Райко Жинзифов и българският църковен въпрос. – В: 100 години от учредяването на Българската екзархия. С., 1971. Пенев, Б. Ксенофон (Райко) Иванов Жинзифов. – В кн. му: История на... Т. 3. Жерев, Ст. Езикът на Райко Жинзифов. С., 1979. Станева, К. 1. Поетическият свят на Райко Жинзифов. – Език и литература, 1992, № 2; 2. Носталгичната изповедност и мотивът за националната съдба в поетическия свят на Райко Жинзифов. – В кн. ѝ: Гласове на Възраждането. С., 2001. Аретов, Н. 1. Българският московски писателски кръг и диалогът на възрожденците със световната култура: Щрихи към литературните портрети на Л. Каравелов, Нешо Бончев, М. Дринов, Костадин Миладинов, Сава Филаретов, Райко Жинзифов. – Славянски вестник, № 41, 1996; 2. Българската литература от епохата на националното Възраждане. С., 2009. Черножожев, Н. Жинзифов между Ксенофон(т) и Райко. – Литературата, 1999, № 1. Смолянинова, М. Райко Жинзифов в Русия. – Македонски преглед, 1999, № 1. Михова, Л. Разказвачът Райко Жинзифов (за двата типа разказване през Възраждането). – В кн. ѝ: Модерните потреби на Възраждането. С., 2001. Николова, Ю. Записки по българска възрожденска литература. Пловдив, 2004. Дамянова, Р. Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането. С., 2004. Минкова, Л. Български възрожденци в Русия. С., 2005. Коуба, М. Хърватски диалози през Южнославянското възраждане: Хърватия през очите на Райко Жинзифов. – Славянски диалози, 2005, № 2–3. Кирилова, А. 1. Из взаимоотношенията на Райко Жинзифов с българи в Румъния и Южна Русия (60-те–70-те години на XIX в.). – Истор. преглед, 2006, № 3–4; 2. О взаимоотношениях Райко Жинзифова с московскими славянофилами и учеными-славистами. — Bulgarian Historical Review, 2007, № 1–2. Топалов, К. Поетът на майка България. – Словото днес, № 10, 2009. Иванов, Б. Нешо Бончев в контекста на Българското възраждане. С., 2009. Пытова, Н. Фрагменты из публицистики Р. Жинзифова и полемика о болгарской национальной идентичности. – В: Болгария и Россия (XVIII–XX вв.): взаимопознание. М., 2010.

Д. Леков

ЖИТИЕ – описание на жизнения път на откроила се с делата или страданията си личност, канонизирана от църквата за светец. Животът ѝ е интерпретиран съобразно съответстващия му християнски образец, предаден е като истор. реален и е възхвален като високодобродетелен, предимно в повествователен маниер, с назидателни и култови цели – да бъде почетена паметта на светеца (на неговия празник, отбелязан в църковния календар) и показан идеалът за християнски живот. Ж. има утвърдена структура (линейна последователност от композиционни части), подбрани общи места (топоси), съответен на ранга на своя герой стил и установени приложения. Образът се изгражда чрез последователна идеализация – подборно включване на черти и качества, които съответстват на нормативния идеал, чиято основа са религиозно-митологичните образи в старозаветните и новозаветните книги. Ж. има определена делова функция и е насочено към предвиждан адресат. Непосредствено с богослужението са свързани кратките (проложни) Ж., които излагат в сбита форма известията за светеца и се четат по време на службата в негова чест след шестата песен на канона. Пространните Ж. са предназначени за колективно или индивидуално четене. Ж. може да се разглежда като нов жанр, доколкото появата му е свързана с възникването на християнската религия, а утвърждаването му – с държавното ѝ признаване, когато култът към светците става общозадължителен, четенето на възпоминания за загиналите мъченици – дълг на църковната община. То изразява нови представи за света и силите, които го управляват, за мястото на човека в него и ценностите, които придават смисъл на живота му. Ж. е реализация на различен от античния ценностен избор, действителността в него е виждана и осмисляна под специфичен зрителен ъгъл, различна е и неговата външна ориентация като жанр – друга е аудиторията му, ситуацията и условията, в които се възприема. Същевременно Ж. е силно повлияно от античните жанрове – *биографията* и *романа* на изпитанията и може да се смята за тяхна трансформация. Въпреки дълбоките светогледни промени и новите идеали за герой и героично поведение, то възприема и съхранява основната жанрообразуваща идея на биографията – описаният живот на изтъкната личност да послужи като нравствен пример и да бъде използван за моралистично поучаване на широка аудитория, без при това да се пренебрегва развлекателният момент. Именно на това се дължи неговата изключителна популярност, която се запазва и през периода на Бълг. възраждане. В *сборниците със смесено съдържание* и в *дамаскините* Ж. заемат значително място. Те са преработени и се отличават от старобълг. редакции преди всичко със своя по-достъпен и ясен език. Акцентира се върху белетристичните моменти, които са по-близки до интересите и разбиранията на простонародната аудитория. Често се вмъкват битови елементи, които придават по-реалистичен характер на разказа. Преводните Ж. предизвикват интерес с описанията на далечни земи и фантастични герои – често преписвани и четени са Ж. на великомъченик св. Георги, св. Николай Мирликийски, св. Теодор Стратилат, св. св. Козма и Дамян, великомъченик Теодор Тирон, св. Мария Египетска. Оригиналните Ж. за бълг. светци Иван Рилски и Петка Търновска възраждат в народната памет спомени за свободния живот преди поробването. Ж. на мъчениците за вяра посочват необходимия морален пример в условията на тур. владичество. През първата половина на XIX в. Ж. се разпространяват и чрез новопечатните

книги. През 1833 К. *Огнянович* издава претвореното от него в стихове „Житие светого Алексия, человека божия“, което е извънредно популярно. До края на Възраждането продължават да се отпечатват голям брой малки книжки с отделни Ж., в които преобладава занимателният момент.

Лит. Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958. Петканова-Тотева, Д. Дамаскините в българската литература. С., 1965. Иванова, Кл. Житията в старата българска литература. – В: Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. С., 1986. Виз, Ив. Б. Житие, легенда, литература: Устни и писмени традиции в историите за светците. – Език и литература, 1996, № 1. Браун, П. Култът към светците: Възход и функции в латинското християнство. С., 2000. Пенев, П., Хр. Тончева-Тодорова. Пространно житие на Свети Климент Охридски: Пловдивски (Хаджи Василиев) препис от 1875 г. Пловдив, 2007.

Д. Господинов

тийските жития за св. Георги Победоносец, св. Димитър Солунски и др.; Патриарх Евтимий внася изменения в жанровия клас и създава нови образци (жития на св. Иван Рилски, св. Петка Търновска и др.). Сборници с жития са Минеите. През XVII и XVIII в. преписването на жития е традиционна дейност на книжовниците дамаскинари. Чрез нея се съхранява бълг. народностно самосъзнание, дават се поведенчески примери за подражание. Житията на софийските новомъченици св. Георги и св. Никола Нови са противодействие срещу тур. насилие. Късни автори на жития са монасите *Никифор и Йеротей*, които съставят (1828) служба с житие на св. Иван Трапезунски (Търновски), К. *Огнянович* превежда от срб. и издава стихотворното житие на св. Алексей от Викентий Ракич. Сборниците с жития на Димитрий Островски са използвани в „История во кратце о болгарском народе славенском“ (1872) от йеросхимонах *Спиридон*. Интересен проблем е „Житие и страда-

Служба с житие за св. Георги Нови

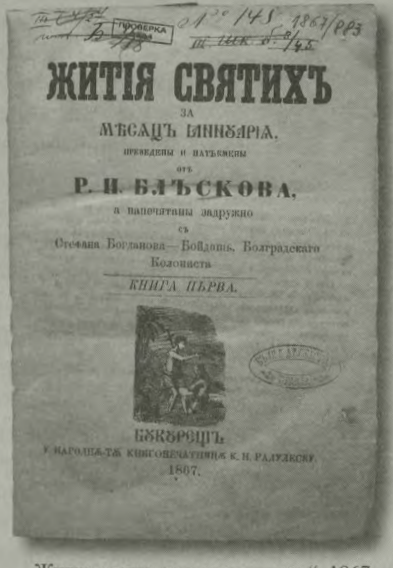

„Жития светих за месец януари“, 1867 – преводач Илия Блъсков

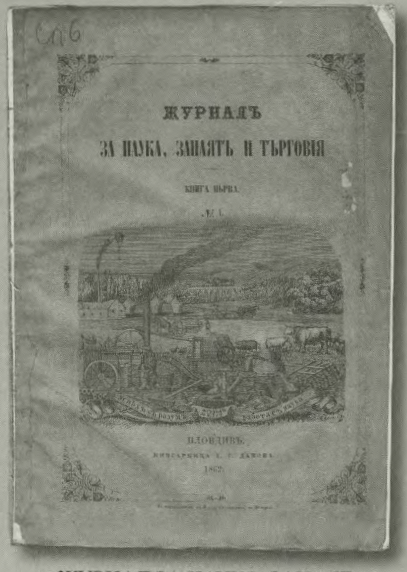

„ЖУРНАЛ ЗА НАУКА, ЗАНАЯТ И ТЪРГОВИЯ“, 1862

ЖИТИЙНА ЛИТЕРАТУРА през Възраждането – произведения, които разказват с култова и дидактична цел за живота на лицата, заслужили за християнската вяра и канонизирани от християнската църква. Продължение на бълг. средновековна книжнина. По-късно в печатните издания е любимо четиво за широката аудитория. Единствено произведение на Ж.л. е *житието*. Има проложни (стихови) и наративни (проза) жития – те са кратки и пространни. Според тематиката представят различни страни от живота на светците и формират поджанрове: мъченичества, благочестив живот, апостолска дейност, изпитания и т.н. Първите жития в бълг. традиция са за св. св. Кирил и Методий; популярни са визан-

ния грешнаго Софрония“ от *Софроний Врачански*, което, макар да се самоназовава житие, се разглежда от изследователите като ранен тип *автобиография*, като документ, трансформация на житие, първа новобълг. белетристична творба, нравствен пример. Елементи на Ж.л. се използват в немалко възрожденски произведения – „Изворът на Белоногата“ от П. Р. *Славейков*, „Кървава кошуля“ от Р. *Жинзифов*, „Неповинен Българин“ от Г. С. *Раковски*, „Видрица“ от поп М. *Кънчев*; във фейлетоните жанровият модел на житието се пародира – „Послание от небето“ от Хр. *Ботев*.

През XIX в. са публикувани: „Житие светаго Алексия человека божия...“ (1833) от К. Ог-

нянович, „Житие светаго священномученика Харалампиа и иже с ним пострадавших, преведено на язик славеноболгарский ..." (1834), „Книга сия содержащая Службы с житием Преподобнаго и Богоноснаго отца нашего Иоанна рилскаго чудотворца, прилежно убо исправлена от древних рукописей Неофитом иеромонахом, постриженником священния обители рилския..." (1836), „Житие и история святих отец наших Кирила и Методия болгарских просветителех. Написано от негово преосвещенство г-на Поликарпа епископа Патароликийскаго" (1857), „Житие святаго великомученика Евстатиа, празнуемаго в двадесяти ден септемврия месяца..." (1843), „Летний крин или страдание святия великомученици Марини" (1843) от К. Огнянович, „Житие святаго и славнаго великомученика Димитриа Мироточца и святаго славнаго великомученика и победеносца и чудотворца Георгиа и святаго великомученика Теодора Тирона и святаго великомученика Евстатиа" (1846), „Служба и житие святаго священомученика Харалампия" (1848), „Житие на святаго Варвара ..." (1852), „Житие на святаго Игнатия и святаго Варвара..." (1852), „Житие святаго Григориа, архиепископа Омиритскаго, и прении с некого евреина, именуемаго Ервана" (1852), „Страдание святаго славнаго великомученика Христова Димитрия, преведено на язик славнобългарский за полза на православните" (1852), „Служба с житием и страданием светаго великомученика Георгиа Новаго. Страдавшаго в Сардикий граде болгарскомъ, иже нине нарицается Софиа..." (1854), „Житие и чюдеса святаго славнаго пророка Илии, преведено от славянски на български език по усердното побуждение отца х. Софрониа, игумена на Плаковския в Търновското окръжие мънастир святаго пророка Илии..." (1858), „Жития на святиите. Преведени от Р. И. Блъскова" (1864), „Житие на святаго Кирила и Методиа" (1865), съставил А. П. *Гранитский*, „Жития святих за месец януаря [от Димитрий Ростовски]" (1867), преводач Р. И. *Блъсков*, „Житие преподобнаго отца нашего Йоана Рилскаго чудотворца." (1871) от Т. Стоянов, „Животът и мъченичеството на Иоана Хуса." (1876).

Лит. Филарет Черниговский. Святые южных славян. Чернигов, 1865, Сырку, П. А. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. 1. Время и жизнь патриарха Евфимия Тырновского. – СПб., 1898. Delehaye, H. Les légendes hagiographiques. Bruxelles, 1905. Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931. Ангелов, Б. Ст. 1. Неиздадени старобългарски текстове. – Изв. Архивния инст., 1, 1957; 2. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958. Георгиев, Ем. Произведения, посветени на Кирил и Методий. – В: История на българската литература. Т. 1. Старобългарска литература. С., 1963. Дуйчев, Ив., К. Куев. Българската литература през XIV в. – Пак там. Динеков, П. 1. Българската литература през XVI в. – Пак там; 2. Търновската книжовна школа в развитието на българската литература. – В кн. му: Похвала на старата българска литература. С., 1988. Петканова-Тотева, Д. Дамаскините в българската литература. С., 1965. Гачев, Г. Ускоренное развитие литературы. М., 1963, 61–72, 79–84. Иванова, Кл. Житията в старата българска литература. – В: Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. С., 1986. Народното четиво през XVI–XVIII век. Съст. и предг. Д. Петканова. С., 1990, 5–231.

К. Михайлов

„ЖУРНАЛ ЗА НАУКА, ЗАНАЯТ И ТЪРГОВИЯ" – първото бълг. икономическо списание. Излиза в Пловдив през 1862, 3 книжки. Отпечатва се в Книгопечатня на Н. Стефанович в Белград. Илюстрирано. Мото: „Успех с разум, работа с наука". Издава се от книжарница „Хр. Г. Данов". Редактор: Ив. *Богоров*. Програма: посочена в статиите „Изобще за наука, занаят и търговия" и „Слобода на търговията". Имат се предвид идеи от класическата политическа икономия на А. Смит и Д. Рикардо, свързани с развитието на производството, с ролята на труда при определяне на стойността и т.н. В зависимост от това се поставя въпросът за експлоатацията на бълг. производители на вълна и коприна от европейски капиталисти, апелира се за създаване на „занаятски дружини" (сдружения). „...Благоденствието на един народ зависи от производителните сили, с помощта на които той ще знае скоро да създаде посредством своята работа безкрайно богатство". Чрез отделни публикации се дават практически съвети за развитието на конкретни занаяти в България: овцевъдство („Овцете откъм рукоделна част"), сапунджийство („Сапунарство"), кожухарство („Кожярство, щаварство, печярство") и др. Обърнато е специално внимание на земеделието и търговията, предлагат се нововъведения, чрез които ще се повиши производителността на труда в различни отрасли на икономическия живот. Реформаторските функции на списанието са документирани и от илюстративния материал – корицата му представлява картина, на която се открояват модерна селскостопанска техника, фабрика, жп линия с влак, летящ балон. Богоров, запознат с нововъведенията в индустрията, занаятите, земеделието по време на пребиваването си в Зап. Европа, е първият българин, който прави опит да ги приложи в България. В „Ж.н.з. и т." са обнародвани статии, посветени на актуални научни проблеми („Ради зачало на живота", „За светлината"), на търговията („Слобода на търговията"), на Цариград като един от най-активните стопански центрове в Османската империя.

Лит. История на икономическата мисъл в България. Т. 1. С., 1971, с. 128. Боршуков, Г. История на..., 178–183. Михова, Л. Журналистът Иван Богоров. – В: Печат и литература. 150 г. българска журналистика. С., 1994.

Д. Леков

З

ЗАГРЕБ – столица на Република Хърватия, културен и общообразователен център, в който се формира част от бълг. интелигенция през Възраждането. В града отсядат общественици и писатели. В средните и висшите учебни заведения на З. учат над 30 бълг. младежи и девойки: в гимназията (лицей) – 20 (Св. *Миларов* и др.), в семинарията – 1, в педагогическото училище „Препарандия“ – 4, в земеделското училище – 1, в девическото училище – 2, във Физико-математическия ф-т – 1, естествени науки – 1, педагогика – 1, в Юридическия ф-т – 1 (Св. Миларов), във Философския ф-т – 1, в Духовната академия – 1. Добродетелната дружина подпомага материално М. *Добринов*. От З. има *спомоществователи* за 3 книги в 110 екз. – „Български народни песни…“ (1861) от Д. и К. *Миладинови*, „Емилия Галоти“ (1873) от Лесинг, „Ключът на науката…“ (1873) от Е. С. Брюер и за в. „Македония“, „Свобода“, „Независимост“.

Лит. Българите в Румъния. XVII–XX век. Документи и материали. С., 1994, с. 173. Luetić, T. Social and everyday life of the Bulgarian students in Zagreb. – Etudes balkaniques, 2008, № 1.

Д. Леков

ЗАДЕК (Zadek), Садек, Мартин (1663, Золотурн, Швейцария – 20.XII.1769, Алпите) – швейцарски монах–аскет, автор на едно от най-разпространените предсказания за падането на Османската империя. За него е известно, че около 30 г. прекарва в усамотение в швейцарските Алпи. Прави предсказанието по чудесен начин – след смъртта си възкръсва за известно време, за да съобщи „божията воля“ за бъдещето. Личността му е митологизирана през Възраждането, а на предсказанието му се придава тайнствена сила. На З. приписват авторството на всеизвестното кабалистично предсказание „Туркиіа ке падне“, при което сборът от числовата стойност на черковнославянските букви дава г. 1876. На практика обаче в текста на изреченото от З. отсъства каквото и да е кабалистично предсказание. Прозрението му се отнася до падането на Цариград под ударите на северен народ. Най-ранен негов препис се открива в *сборник със смесено съдържание*, преписан от Павел Попович през 1821. През 70-те г. на XIX в. излизат три календара с неговото предсказание (вж. *Календари*). За известността на З. и за ролята, която изиграва предсказанието му, пишат Ив. *Вазов* (в „Хаджи Ахил“, „Чичовци“, „Неотдавна“, „Под игото“) и З. *Стоянов* („Записки по българските въстания“). Османистът В. Шанов се натъква през 1837 в Цариград на „Сборник от прорицателства из

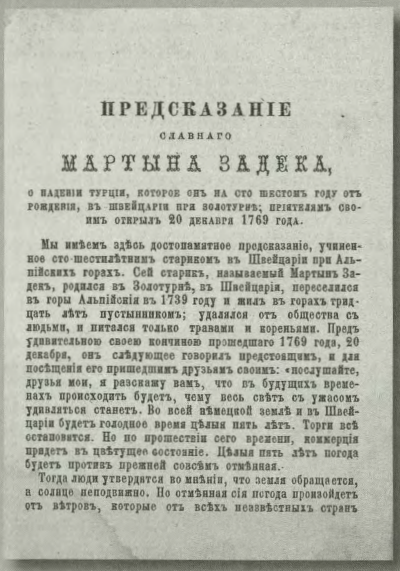

ПРЕДСКАЗАНІЕ

СЛАВНАГО

МАРТЫНА ЗАДЕКА,

о паденіи турціи, которое онъ на сто шестомъ году отъ рожденія, въ швейцаріи при золотурнѣ; пріятелямъ своимъ открылъ 20 декавря 1769 года.

Мы имѣемъ здѣсь достопамятное предсказаніе, учиненное сто-шестилѣтнимъ старикомъ въ Швейцаріи при Альпійскихъ горахъ. Сей старикъ, называемый Мартынъ Задекъ, родился въ Золотурнѣ, въ Швейцаріи, переселился въ горы Альпійскія въ 1739 году и жилъ въ горахъ тридцать лѣтъ пустынникомъ; удалился отъ общества съ людьми, и питался только травами и кореньями. Предъ удивительною своею кончиною прошедшаго 1769 года, 20 декабря, онъ слѣдующее говорилъ предстоящимъ, и для посѣщенія его пришедшимъ друзьямъ своимъ: «послушайте, друзья мои, я разсказаму вамъ, что въ будущихъ временахъ происходить будетъ, чему весь свѣтъ съ ужасомъ удивляться станетъ. Во всей нѣмецкой землѣ и въ Швейцаріи будетъ голодное время цѣлыя пять лѣтъ. Торги всѣ остановятся. Но по прошествіи сего времени, коммерція придетъ въ цвѣтущее состояніе. Цѣлыя пять лѣтъ погода будетъ противъ прежней совсѣмъ отмѣнная.

Тогда люди утвердятся во мнѣніи, что земля обращается, а солнце неподвижно. Но отмѣнная сія погода произойдетъ отъ вѣтровъ, которые отъ всѣхъ неизвѣстныхъ странъ

Мартин ЗАДЕК. „Предсказание...“

покорните на султана земи“ на османски език, в който са събрани много произведения, вещаещи края на турската империя. Монахът предсказател добива известност, а неговото откровение се разпространява и в Русия също през първата четвърт на XIX в. За З. споменава А. С. Пушкин в глава V, строфи 23–24 на „Евгений Онегин“; разпространява се негово изображение като народна картина (лубок).

Съч. Бранкевич, М. С. Древний астролог или Оракул искуснейших в гадании Мартына Задека, Йосифа Мутта, Тихобрага и физиогномиста Лафатера и др. или Новая и полная гадательная книга. М., 1814. Любопытное предсказание сто-шестилетнего славного швейцарского старика Мартына Задека о взятии Константинополя, столицы турецкого султана. М., 1828. Собрания любопытных предсказаний об упадке турецкой империи. М., 1828.

Паничков, Х. Д. Календар за 1877. С предвещанието на Мартин Седека. Браила, 1877. Георгиев, Х. П. Народен български паметник с предсказанието на Мартина Задека. Гюргево, 1878; Ст. Загора, 1886. Калоферски, Хр. К. Христос или проповедта на блаженаго йеромонаха Агатангела предсказва на политични случки с предвещанието на Мартина Задека. Свищов, 1878.

Лит. Ангелов, Б. Три исторически разказа. – Изв. Инст. история. 14–15, 1964. Мутафчиева, В. Предсказанията за края на Османската империя. (Към въпроса за руско-балканските културни връзки през XIX в.). – Studia Balkanica, 1974, № 8. Темелски, Хр. Отново за авторството на пророческата буквеница „Турціа ке падне". – Духовна култура, 1993, № 6.

К. Михайлов

ЗАПРЯНОВ, Тодор (Божидар, Богдан; Т. З. Ковачев) (25.II.1836, с. Куручешме, дн. с. Горски извор, Хасковско – 29.III.1879, Хасково) – журналист, публицист, преводач, общественик. Учи в Хасково и в Пловдив (до 1855). Продължава образованието си в Историко-филол. ф-т на Московския университет. Учител в Хасково (1860–64), Гюргево (1865–68). Посещава Александрия и Виена. Известно време е фотограф в Браила. Учител в бълг. училище в Браила (1870–73), в с. Конгас, Бесарабия (1873–76). Член на ТЦБК, на Бълг. общество в Букурещ. Участва в Сръбско-тур. война 1876. Посещава Русия, за да събира помощи за пострадалите от Априлското въстание 1876 и за бълг. доброволци. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 е преводач в рус. армия. След Освобождението е зачислен към временното рус. управление в Пловдив. Председател на Хасковския административен съвет.

З. сътрудничи на в. „Време" и „Народност" със статии и дописки за политическия и икономическия гнет, за българо-срб. отношения, за сраженията на Хаджидимитровата чета, за делото на Кирил и Методий. Сътрудник е и на рус. в. „Голос". Редактира в. „Пътник" (1870) и хумористичния в. „Петел" (1872). Превежда от рус. език поемата „Душица" от И. Ф. Богданович, чрез която документира явлението *побългаряване* в бълг. литература. Оповестява, че е превел „Басни Фенелонови" („Време", № 20, 1865), които не успява да издаде. Псевд.: Лъв. НБКМ–БИА, ф. 244 (Т. Запрянов).

Съч. Душица. Нравствена приказка. Букурещ, 1865.

Лит. Иванов, Ю. Български периодически печат... Кн. 1, 108–109. Леков, Д. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, 40, 42–44. Нанчев, Й. Тодор Запрянов. Хасково, 1986.

Д. Леков

Пантелей ЗАРЕВ

Пантелей ЗАРЕВ. „Христо Ботев". Литературнокритически очерк, 1963

ЗАРЕВ, Пантелей (псевд. на П. Йорданов Пантев) (11.XI.1911, Видин – 18.II.1997, София) – литературен теоретик, историк и критик. Завършва гимназия във Видин и философия в СУ (1941). Политически затворник 1935–36. След 9 септ. 1944 заема ключови позиции в областта на науката и културата. Доц. (1947) по теория на литературата и проф. (1950), завеждащ катедрата (1950–72) в СУ. Зам.-директор на Инст. за литература (1951–60). Ректор на СУ (1968–72). Зам.-председател на БАН (1968–90). Председател на Съюза на бълг. писатели (1972–80). Гл. редактор на сп. „Литературна мисъл" (1957–90).Член-кор. на БАН (1961), акад. (1967). Народен представител в VI, VII и VIII ОНС (1971–90).

Започва творческата си дейност през 30-те–40-те г. на XX в. като сътрудничи в антифашистката периодика със стихове, разкази и литературнокритически статии. В научната си дейност З. изследва отделните епохи в историята на литературата и значимите литературни фигури като звена в движението към един-единствен телеологически модел, илюстриращ чрез художественото творчество класово-партийната идеология. Въпреки идеологическата рамка, видим е развоят към гъвкавост, пластичност, углъбеност на идеологическото познание. З. е автор на разгърнати очеркови портрети за видни творци на бълг. художествено слово – бележити възрожденски дейци (*Паисий Хилендарски, Софроний Врачански,* П. Р. *Славейков,* Л. *Каравелов,* Хр. *Ботев*) и представители на модерността (П. К. Яворов, Д. Дебелянов, Н. Лилиев), класиците на новия роман Д. Димов, Д. Талев, Ем. Станев, както и съвременни автори – Й. Радичков, И. Петров и др. В нито един от изследваните периоди не е така ярък и очебиен преломът у учения от идеологическия ангажимент към психологическото, индивидуалното, уникалното, както в портретите и панорамните му обзори на Възраждането. От края на 30-те до края на 80-те г. на XX в. З. обогатява идеологическия подстъп към художествените явления на възрожденската епоха – от пропагандно-просветителски, идеологически профилиран образ на Бълг. възраждане, където националноосвободителните борби са разгледани като прелюдия към класово-партийните стълкновения (1939, 1946, 1949, 1950), до късните му трудове, в които Възраждането е видяно като сложна, неоднозначна епоха (1977, 1985). Яростно отхвърляните по-рано постановки на „идеологическите противници“ Б. *Йоцов*, М. *Арнаудов*, Б. *Пенев,* Ив. *Шишманов* са усвоени, приспособени, асимилирани за целите на една по-цялостна и пълноценна картина на възрожденската епоха. За подстъпа на З. към Възраждането е характерно монументализиране на визиите, титанизиране на фигурите на големите дейци – израз на стремежа самобитно българското да бъде еманципирано спрямо западното или съизмерено с него. Прибягва до хиперболи във Вазовски маниер: Ботев е „български Гарибалди“ (1971), Петко Славейков – „български Анакреон“ (1977), Л. Каравелов е определен като „Савонарола от XIX в.“ (1977). В късните си трудове З. не се уповава единствено на подобни мащабно-плакатни етикети, а се стреми фактологично да уплътни и позитивистично да обоснове тази заклинателна етикетност. В изследването за Ботев (от 1963 до 1977) З. възприема ред ценни прозрения на ботевознанието, актуални и днес – изповедността, интелектуализма, философичността на Ботевата поезия. Сменен е ракурсът към изследвания обект, на мястото на идеологическите етикети идват продуктивни научни формули. В окончателния вариант на очерка за Ботев (1977) могат да се открояят важни тези за Ботевата поезия: за възможната ѝ периодизация от песенност към рефлексивност, за праговите ситуации, върху които се градят Ботевите текстове, за амбивалентността, която не позволява „методът“ му да се определи единствено като романтичен или реалистичен. П. Р. Славейков е разгледан от З. като „поет-сантименталист“, но определението няма негативен смисъл, меланхоличният сантиментализъм на Славейков е видян в цялата му пълнота. Изследователят реабилитира хедонистично-чувствения аспект на Славейковата поезия от 50-те г. на XIX в. и прави значими наблюдения над резигнацията у „просветителя“. В окончателно завършения портрет на Л. Каравелов (1977) З. се стреми да направи идеологически приспособима неговата фигура, като я отграничава от славянофилите или прокарва важната диференциация между политическите възгледи на Каравелов и Ботев. Продуктивна е тезата му спрямо огромното творчество на Каравелов – анализирано с респект и вещина – за „борбата между учения и писателя“, която дава основание фейлетоните на Каравелов да бъдат определени като „социология“ и „психология“ на епохата. В проникновения портрет на Каравелов не са премълчани „фанатизмът“ и „тенденциозността“ като негативни страни от писателския му облик. Проучванията на З. на възрожденската епоха се отличават със силно изявен преход от социологически подстъп към психологическа углъбеност и стремеж да се улови и представи индивидуализиращата стихия на това преломно време, да се открои неговата самобитност и изключителност.

Съч. Характер на Възраждането. С., 1939. Литературата като познание. С., 1945. Българското възраждане. Характер и особености. С., 1945, попр. и доп. изд. С., 1950. Българска литература (Проблеми на развитието ѝ). С., 1950. Богатството на социалистическия реализъм. С., 1960. Класика и съвременност. С., 1961. Христо Ботев. Литературно-критически очерк. С., 1963. Панорама на българската литература. В 5 тома. С., 1966–76, прераб. и доп. изд. С., 1977. Структурализъм, литературознание и естетически идеал. С., 1969. Народопсихология и литература. С., 1970. Христо Ботев. Богатството на гения. С., 1977. Съвременност и наследство. С., 1977. Теория на литературата. Т. 1–2. С., 1979–81. Българска народопсихология и художествена литература. С., 1983. История на българската литературна критика. Т. 1–3. С., 1989–96. Избрани произведения в 2 т. Т. 1–2, С., 1971–72. Избрани произведения в 4 тома. С., 1981–82. Класиците. Т. 1, 2. С., 2009–2013.

Лит. Чилев, Н. Наша и чужда книжнина („Българско Възраждане“ от П. Зарев). – Земеделско знаме, № 74, 1945. Ничев, Б. Очерк за поезията на Ботев. – Септември, 1964, № 2. Попова, Кр. Народопсихология и литература. С., 1970. – Литературна мисъл. 1971, № 6. Димов, Г. 1. Търсенията и завоеванията на литературоведа марксист. – Литературна мисъл, 1971, № 5; 2. Крупен труд за развитието на националната ни литература („Панорама на българската литература“). – Работническо дело, № 352, 1972. Григорова, Л. Проблеми на народната психология и литература („Народопсихология и литература“). – Литературен фронт, № 24, 1971. Хаджикосев, С. Принос към народната ни

психология („Народопсихология и литература“). – Септември, 1974, № 3. И г о в, Св. Представителен труд на съвременната литературна мисъл („Панорама на българската литература“). – Септември, 1974, № 6. Ж е ч е в, Т. Българската литературна панорама през погледа на П. Зарев. – Литературна мисъл, 1974, № 5. Р у ж, Ив. Богатството на една панорама. – Пламък, 1974, № 21. Литературен процес и художествено творчество. Сб. посветен на 60-г. на акад. Пантелей Зарев. С., 1974. С т а й к о в а, Цв. Пантелей Зарев. Био-библиография. С., 1983. Проблеми на теорията и историята на литературата. Сб. в чест на 70-г. на акад. П. Зарев. С., 1984. П о п и в а н о в, Ив. Акад. Пантелей Зарев (1911–1997). In memoriam. – Българистика и българисти, 1997, № 1.

Б. Дакова

ЗАФИРОВ, Спас (Сотир) (1816, Пещера – 30.IV.1885, Пловдив) – учител, поет, преводач, общественик. Син на заможен чорбаджия. Учи в грц. училище в Пловдив и в Атина. Учител в грц. училище в Пазарджик (1851) и в грц. училище при църквата „Св. Петка“ в Пловдив (1853). Тайно преподава бълг. език на по-големите ученици. Принуден е да напусне града поради неприязнено отношение от страна на Грц. патриаршия. От 1854 до края на учебната 1859–60 е учител по фр. и грц. език в Калофер. Оженва се за вдовицата на Ив. Първов, по-голяма сестра на Т. *Бурмов* и племенница на В. Золотович. По инициатива на З. за първи път в Калофер се чества *празникът на св. св. Кирил и Методий*. Заедно с учителите Б. *Петков* и Ц. *Желев* изпраща писма за честването на славянските първоучители и по други места в България. През 1860–76 отново е учител в Пловдив – в бълг. класно епархийско училище „Св. св. Кирил и Методий“, където преподава грц. и фр., и в бълг. главно девическо училище – там преподава аритметика, закон божи и бълг. език. Негов ученик в Пловдив е Ив. *Вазов*, който го описва в спомените си като „сериозен, почти мрачен човек“. З. участва активно в обществения живот в Пловдив, подпомага издигането на девическото училище. В дома му често се устройват вечеринки, където се пеят „старовременски“ и „бунтовни“ песни, песни за Хайдут Велко, за Кара Мустафа. Участва в първия епархийски събор в Пловдив (1870).

З. е автор на една от най-популярните *песнопойки* през Възраждането – „Блъгарска гъсла“ (1857). В сравнение с по-късните песнопойки, сбирката изпълнява важни художествени задачи: подпомага прехода между устно и писмено слово в читателското съзнание, формира представа за поезия и книжовност, както и за нов поетически език. З. въвежда образа на гуслата и на Гуслан – бог на „пението“, които по-късно навлизат трайно във възрожденската поезия (в творбите на Р. *Жинзифов*, Й. *Груев*, Ив. Вазов, Н. *Живков* и др.). В първия раздел на книгата – „Опитание на гъслено творение“ – са включени любовни песни, които младежите учат наизуст (по спомени на Вазов). З. използва модерна европейска поетическа лексика, открито заявява любовното чувство и го представя като сърцевина на поетическото вдъхновение. Образите на боговете от грц. митология са подменени с „български“: Лада, Любичек и др., като тази подмяна с патриотичен характер е разяснена в бел. под линия. В раздела „Пустни“ са включени песни за разтуха, като отново в бел. под линия е пояснено, че бог Пуст е „баснословният бог на виното“, съответстващ на грц. Бакхус. Под заглавие „Нови и стари народни песни“ З. помества популярни фолклорни и авторски текстове. Рубриката започва с непубликувано дотогава стихотворение – „Ветре, буйний, ветре нощний“, подписано с инициали „Н. Г.“ (вероятно Никола Геров *Белчев*). Обикновено се посочва откъде е взета песента (например от „Песнопойката“ на П. Р. *Славейков*) или е „преведена“. В отделен дял са публикувани „Турски“ песни, записани с кирилица. Следват песни „Разни“, обединени от З. около темата за науката и просветата. Две от песните са възхвала на ученето, една е в чест на Ю. И. *Венелин* и една *епитафия*, посветена на Хр. *Павлович*. Сбирката завършва със стихотворна игрословица за четенето, писането и говоренето. Накрая 10 песни са „гласоударени по европейски“, посочва се на коя известна мелодия се пеят – главно мелодии на грц. песни, но има и песен, която се пее по ария от „Норма“ от В. Л. Белини. Нотирани са с невми от Ц. Желев. В песнопойката З. смесва различни стилове като използва епитети и образи от народни песни, клиширани сантиментални обръщения към любимата, антични и митологични образи. Отстоява схващането, че любовната лирика е същността на поезията. Сбирката носи идеята за съизмеримост на бълг. лирика с класическите образци, както и за едно ново, модерно

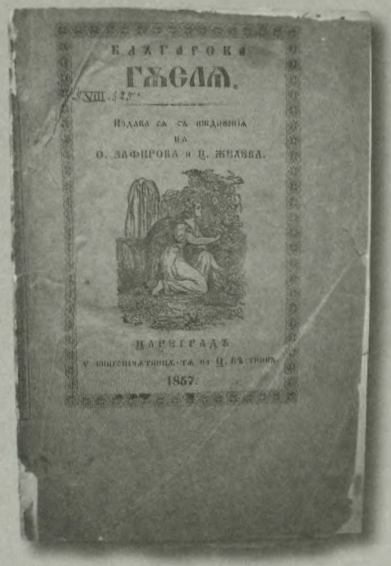

Спас ЗАФИРОВ. „Блъгарска гусла“, 1857

разбиране за поезия. Издава книги, предназначени за училищата. Неговото практическо ръководство по фр. език (1862), замислено като самоучител, е съставено по Олендорфовата система за изучаване на чужди езици. Ползвал е грц. преработки на фр. оригинал. Помага на Д. *Манчов* при съставянето на „Майчин език“. З. е *спомоществовател* на няколко книги, сред които „Критически издиряния...“ от Ю. И. Венелин.

Съч. Блъгарска гъсла от... Издава се с иждивението на... и Ц. Желева. Цариград, 1857. Практическо изучение французский язик по Олендорфовата метода… Ч. 1–2. Виена, 1862–1864, 1875. Книжка за благонъравие от... 4. изд., Браила, 1864; 5. изд., Виена, 1867. Катихизис за малки деца от... Виена, 1867.

Лит. Начов, Н. 1. Градиво за историята на калоферските училища. – Училищен преглед, 1903, № 1–2; 2. Калофер в ..., 226–231. Доросиев, Л. Ив. Материали по изучаването на учебното дело в България. Кн. 1. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. С., 1925, с. 24. Гугова, Р. Второто ми учителстуване в Пловдив. – Юб. сб. по случай 50-г. на Пловдивската девическа гимназия. Пловдив, 1934, с. 298, 304. Арнаудов, М. Живот и дейност на Екзарх Йосиф. С., 1965, с. 14. Льондев, П. Песни, написани с хурмузиеви невми в България през XIX в. – Изв. Инст. музика при БАН, 12, С., 1967, с. 173. Шишманов, Ив. Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1976, 80–81. Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 309 и сл. Балчев, Б. Спас Зафиров. – В: Радетели за просвета и книжнина. С., 1986. Михова, Л. Класическото в популярното (за една възрожденска песнопойка). – В кн. й: Модерните потреби на Възраждането. С., 2001. Радкова, Р. Житие и страдание на възрожденския учител Спас Зафиров. – В: Сред текстовете и емоциите на Българското възраждане. Сб. В чест на Румяна Дамянова. С., 2009.

Л. Михова

ЗАХАРИЕВ, Стефан (С. З. Георгиев) (1810, Пазарджик – 13.1V.1871, Пазарджик) – книжовник, преводач, краевед, обществен деец. Произхожда от занаятчийско семейство. Учи в грц. училище в Пловдив. Търговец, правителствен ковчежник (ок. 1840); наместник на пловдивския митрополит (до 1859), учител (след 1859) и библиотекар (1858–71) в Пазарджик. Постоянен член, писар и секретар на църковното настоятелство; предстоятел на сп. „Български книжици“ и в. „Съветник“; член на мезлиша (от 1861). По негова инициатива се основават читалище „Виделина“ (1862) и женско ученолюбиво дружество (1870) в Пазарджик. Участва в борбата за църковна независимост – под негово влияние грц. език в църковните служби е заменен с бълг.; подпомага националното движение в Драмско, Серско, Неврокопско, като изпраща там патриотично настроени учители.

З. е нумизмат, колекционер на старини, съставя голяма сбирка от ок. 60 ръкописа. Една част от архива му е изгубена след неговата смърт – пропадат ценни паметници, сред които трудът „Извлечение и забележки върху Орфеевите химни от 2500 стиха на Ст. *Веркович*“ и *автобиографията* му. От средата на 60-те г. сътрудничи на периодичния печат с дописки, описания, статии, преводи. Интересни са събираните от него материали – разкази за падането на бълг. царство под тур. робство („Време“, № 35, 1866), които имат легендарен характер, единият е преработка на истор. роман „Бој на Косову или Милан Топлица и Зорајда“ от Й. Ст. Попович; каменни и др. надписи

Стефан ЗАХАРИЕВ

Карта на Татар-Пазарджишката кааза от книгата на Стефан ЗАХАРИЕВ, 1870

(„Гайда“, № 13, 1866); сведения за стари ръкописи („Македония“, № 30, 1867). З. е сред първите, които обръщат внимание на атонските библиотеки като извор за бълг. история – превежда от грц. език „Описание на мънастирските книгохранителници в Атонската гора“ от Р. Кързън („Читалище“, 1870, № 9–10; 1871, № 7–9). Прави твърде свободен превод от грц. на съчинение за живота и чудесата на св. Димитър Солунски, в който оспорва становища на грц. историци. Заедно с П. Р. *Славейков* побългарява (вж. *Побългаряване*) от рус. език повестта „Наталья боярская дочь“ от Н. М. Карамзин. Започва да превежда от грц. „Трите мускетари“ от Ал. Дюма. С труда си за Пазарджишко З. се представя като един от първите бълг. краеведи; книгата добива известност и в чужбина. В нея е поместен летописният разказ на поп М. *Драгинов* за потурчването на българите от Чепинското корито. Тя изиграва сериозна роля при под-

готовката на Априлското въстание 1876 с точните статистически сведения и с данните за населените места (според З. Стоянов, „Записки по българските въстания“). Материали в: НБКМ–БИА, ф. 22, а.е. 382, л. 1, II А, № 1171.

Съч. Невянка, болярска дъщеря. Цариград, 1867 (1872). Святий Димитрий Солунский и македонските славени с българите. Цариград, 1868. Географико-историко–статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза с една харта и таблица на различни стари памятници. Виена, 1870; фототипно изд. Научен коментар и ред. Ив. Батаклиев, Ал. Арнаудов. С., 1973.

Лит. Х. Животопис на Стефана Захариев от гр. Татар Пазарджик. – Училищен преглед, 1900, № 7–8. Чолаков, Р. Стефан Захариев. – Развитие, 1919, № 11–12. Василиев, А. Трем на Българското възраждане. С., 1936, с. 33. Батаклиев, Ив. Стефан Захариев. – В: 100 години народно читалище „Виделина“ – Пазарджик. С., 1969. Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 204, 227, 229, 254–255, 360.

К. Михайлов

ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ (Захарий Христович Димитров) (1810, Самоков – 14.VI.1853, Самоков) – иконописец, един от създателите на Самоковската живописна школа, основоположник на светската живопис през Възраждането. Баща му, Димитър Доспееца, и по-големият му брат са зографи. З.З. е ученик и съратник *на Неофит Рилски.* До 1835 учи и твори в Самоков. През 1830 се одързостява да подпише създадената от него икона – копие на чудотворната Кикоска св. Богородица. Заминава за Пловдив (1835–41), където е покровителстван от благодетеля ктитор на църкви и манастири, чорбаджията Вълко Т. Чалъков. Работи със завидна бързина, непрекъснато приема поръчки и изписва икони за църквите „Св. св. Константин и Елена“, „Св. Никола“, „Св. Марина“, „Св. Петка Стара“, за Горноводенския манастир „Св. св. Кирик и Юлита“, за Молдавския манастир „Св. Петка“, за копривщенската църква „Св. Богородица“, изпълнява и частни поръчки. През 1838 рисува в Копривщица портрет на Неофит Рилски. Първите му стенописи са в купола на аязмото на „Св. Богородица Благовещение“ в Асеновград (1838), следват отделни стенописи в „Св. Георги“ в Белащица и в Асеновград, в Девическия манастир на Самоков

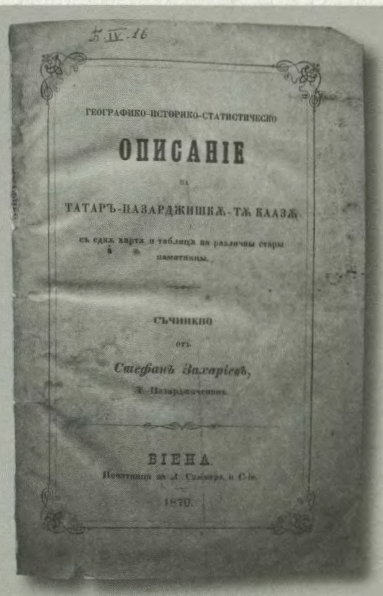
ГЕОГРАФИКО-ИСТОРИКО-СТАТИСТИЧЕСКО

ОПИСАНІЕ

ТАТАРЪ-ПАЗАРДЖИШКАГ-ТѢ КАЗА

съчинено

отъ

Стефанъ Захаріевъ,

ВІЕНА

1870.

Стефан ЗАХАРИЕВ.
Географико-историко–статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза, 1870

ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ, автопортрет

(1839). Създава цялостен ансамбъл от стенописи в храма „Св. Никола“ и юж. стена на трапезарията на Бачковския манастир (1840) и „Св. Архангели“ (1841). Все в този плодотворен период съобщава на учителя и приятеля си Неофит Рилски, с когото цял живот поддържа и писмовна връзка, че взима уроци от „двамина французки зографе“. Налага се като един от първите бълг. живописци, участва в изписването на възстановения католикон на Рилския манастир. През 1841 се оженва за Екатерина Хаджигюрова и се установява в Самоков. Поканен е да работи стенописите в Троянския манастир (1847–48), зографисва църквата на Преображенския манастир (1849). През 1850–51 работи в Света Гора. Там създава стенописите за външния нартекс на главния храм „Св. Благовещение“ в манастира Велика Лавра и 4 големи царски икони и петнадесет малки икони в иконостаса на карейския параклис „Св. Преображение“ в Зографския манастир.

ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ. „Колелото на живота“ – стенопис в Преображенския манастир

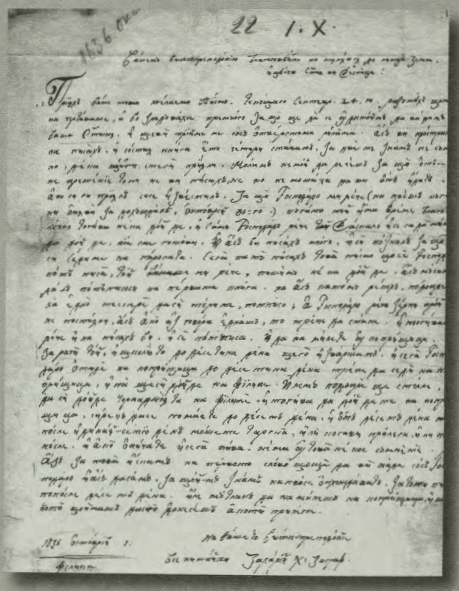

Автограф на ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ

З.З. е интелектуалец с нюх към търговия и предприемачество – участва в търговско дружество, мечтае за откриване на книжарница („вивлиополски дюкян“), подпомага разпространението на книги и сам е *спомоществовател* на редица издания. От бащиния си род е наследил особената дарба да разчита и описва сюжетите, които задават смисъла на битието. Кореспонденцията му с Неофит Рилски е изключително плодотворна. В писмата изпъкват книжовните му интереси – издирва и чете редки издания, подтиква учителя си да превежда модерни за времето съчинения („Прикюченията на Робинзон“), насърчава го при работата му върху „Лексикона“, разпространява неговия превод на „Новия Завет“, събира пословици, записва песни, издирва монети и се вълнува от бълг. истор. древност. В писма моли Неофит Рилски за съдействие пред „одесяните“ В. *Априлов* и Н. *Палаузов:* „... и колко ми е силата на занаята, истина да им кажеш, колко са майсторе у турско, у с[ве]та гора, у Стамбол, у румелията, и у Іерусалимско, ни един не може да му тури калемо под неговийо“. Този порив към самообразование представя З.З. като ярка ренесансова личност, като творец със съзнание за „силата на занаята“, но и с нетърпението да се намери „некой колай... незабавно да се флезне у академията царска“ в Петербург. Още съвсем млад той е осмислил, че „по-харно е да гледат нашио род, болгарский да го просветат“, същевременно мечтае неговите събратя да са „богати сос учението“ и „едно сколио славянско на Филибе да има“, усърдно работи за бълг. училище с пръв даскал отец Неофит, който по думите му е „като машала на нашата темнота“. Живописта му е ведра, пъстра, с мощна декоративна страна, стенописите му са колоритни и същевременно вдъхновени сякаш от патоса на Отците на Църквата от първите векове – със социален плам, реалистични и изобличаващи. Те са християнски проповеди. Цяла галерия от портрети на румелийските първенци – негови съвременници, намират място в живописваните от него притвори на църквите, в които работи. Внимателно подписва стенописите и иконите си, отбелязвайки както имената и професията си, така и при-

надлежността си (самоковчанина, българина). Неговите автопортрети са в: Бачковския манастир (1840), Девическия манастир в Самоков, Преображенския манастир (1849), Троянския манастир (1848). Създава и кавалетни портрети: „Автопортрет“ (1838), „Неофит Рилски“ (1838), „Екатерина Хаджигюрова“ (1839), „Християния Зографска“ (1844), „Ралу Котсиосоглу“ и др.

Запазена е кореспонденцията на З.З. с неговия духовен наставник Неофит Рилски, както и голям брой писма и документи на редица бълг. възрожденски дейци от XIX в. Огромният му живописен архив – най-значителният в България и като обем, и като художествена и истор. стойност (откупен от Националната галерия през 1939) – съдържа сбирка гравюри от европейски автори (ок. 1000 л.), 400 рисунки, както и етюди, композиционни и зографски образци, ескизи за библейски сцени, моливни скици, орнаментални украси, барокови рамки, които онагледяват интереса му към пейзажа, към архитектурните форми, към голото тяло. Писмата, документите и живописното наследство на З.З. представят неговата уникална роля не само като ярък православен живописец, но и като енциклопедична личност с отношение към проблемите на образованието, политиката, икономиката, устройството на бита, взаимоотношението между етническите общности и църковното строителство. Съюзът на бълг. художници учредява Национална награда за живопис „Захарий Зограф“ (1972), която се връчва ежегодно в Самоков. Материали в: НА БАН, ЦДА, НБКМ–БИА, Архив на Рилски манастир.

Съч. Международни. Захарий Хр. Зограф – Неофит П. П. Рилски (1835–53). Съст. М. Огойска. С., 2010.

Лит. Ш и ш м а н о в, Ив. Нови студии из областта на Българското възраждане. – Сб. БАН, 21, 1926. З а х а р и е в, В. Захарий Христович Зограф. Художник-възрожденец. С., 1957. В а с и л и е в, Ас. Български възрожденски майстори. С., 1965. Р а д к о в а, Р. 1. Неофит Рилски и новобългарската култура (първата половина на XIX в.). С., 1975; 2. Интелигенцията и нравствеността през Възраждането. С., 1995. С в и н т и л а, Вл. Слово за Зографа Захарий (роман). С., 1981. Р о ш к о в с к а, А. Захари Зограф: Подписваше се болгарин. Ст. Загора, 1994. Д а м я н о в а, Р. „Модерният“ човек и чувството за „художество“ в писмата. – В кн. й: Писмата в културата на Българското възраждане. Шумен, 1995. М о с к о в а, Св. Зографии Захариеви у Филибе (каталог от юбилейна изложба). Пловдив, 2002. С о к о л о в а, Д. Захари Зограф. 1810–1853 (каталог от юбилейна ретроспективна изложба). С., 2010. Е н е в, М. Захарий Зограф на Атон (албум). С., 2010. М и р ч е в а, М. Захарий Зограф (1810–1853). Биобиблиография. Самоков, 2010. О г о й с к а, М. Светът на Захарий Зограф и Неофит Рилски, прочетен в кореспонденцията им. – Международни. Захарий Хр. Зограф – Неофит П. П. Рилски (1835–1853). (Предг.). С., 2010.

М. Огойска

„ЗВЪНЧАТИЙ ГЛУМЧО“ – обществено-политически, хумористичен и сатиричен вестник. Излиза в Цариград от 4 апр. 1873 до 7 юли 1873, 4 броя (от № 2 – със заглавие „Звънчатий“); нарушена е обявената периодичност на седмичник. Липсват подзаглавие и посвещение. Мото: „Смейте ся да ся смеем“. Има илюстрована глава – елипса с изобразен шут; отпечатва карикатури в текста. Не са известни притурки. Вестникът е с граждански шрифт, работи се в собствената печатница на издателите в Джамлъ хан. Липсват данни за брой абонати и разпространение. Основатели, издатели и печатари: Хр. Г. Бъчеваров и З. П. Градинаров, собственик – Т. Касапис. Редактор: П. Р. *Славейков* (името му не е упоменато). Смята се, че „З.Г.“ е опит на П. Р. Славейков да продължи традициите на в. „Гайда“, като използва чужди позиции: вестникът е бълг. издание на излизащия на 5 езика в. „Кудонатос“, макар още в първия брой да подчертава самостоятелността си. Програмната статия „Кой съм и каква е целта ми“ насочва вниманието на читателя

Вестник „ЗВЪНЧАТИЙ ГЛУМЧО“, 1873

към изобличение на обществените недъзи. Обявява се срещу схващанията и действията на „старите“, срещу туркофилите, срещу грц. духовенство. Материалите следват определен ред, макар той да не е отбелязан чрез специални рубрики: статии, бележки, анекдоти, стихове и др. Повечето са на П. Р. Славейков – негови преводи или преработки. Няма колектив от сътрудници. „З.Г.“ показва нежелание за водене на полемики, но отправя нападки към в. „Турция“ и в. „Право“, към отделни лица (*Антим I*, Т. *Шишков* и др.). Най-широко застъпеният жанр е сатиричният коментар, в който редакторът проявява своята изобретателност – напр. стихотворната форма в „За изложението“. В „Смейте ся да ся смеем“ и

в „Български ум“ се съдържат автобиогр. елементи. Спрян от тур. власт.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 242–244.

К. Михайлов

ЗЛАТАРСКИ, Васил Николов (14.XI.1866, Търново – 15.XII.1935, София) – историк, археолог и етнограф. Роден в известно възрожденско семейство. Учи в Търново, завършва гимназия и история в Санкт Петербург (1891), ученик на слависта В. Ламански и византолога В. Василевски. Защитава дисертация на тема „Писмата на цариградския патриарх Николай Мистик до българския цар Симеон“. Специализира археология в Берлин (1893–95). Доц. (1897), извънреден проф. (1901) по история във Висшето училище (от 1904 СУ), редовен проф., титуляр

Васил ЗЛАТАРСКИ

на катедрата по бълг. история и по история на балканските народи в СУ (1906–35). Ректор на университета (1913–14, 1924–25). Действителен член на БКД (дн. БАН, 1900). Секретар (1900–21) и председател (1921–26) на Историко-филол. клон, подпредседател на Управителния съвет на БАН (1926–35). Член на много чуждестранни научни инст. и академии.

З. има 213 научни публикации, главно из областта на бълг. история през Средновековието. Най-значителният му труд е „История на българската държава през средните векове“ (в 3 т.), останал ненадминат по отношение на обхвата и подробното представяне на материала. Особено внимание е отделено на Първото бълг. царство (681–1018), формирането на бълг. държава, управлението на хан Крум, хан Омуртаг и княз Борис I, Симеоновия Златен век и борбите на цар Самуил с Византия. Трудът на З. остава незавършен – в посмъртно отпечатания трети том изложението е доведено до 1280. З. работи и върху някои проблеми на старобълг. литература (второто Наумово житие, житието на св. Иван Рилски от Г. Скилица, житието на Теодосий Търновски). Подготвя за печат и придружава с обстоен анализ изданието на „История во кратце о болгарском народе словенском“ от йеросхимонах *Спиридон*. Изследва живота и дейността на *Паисий Хилендарски* („Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история“ – ПСп, 1899, № 59; „Няколко данни за биографията на отца Паисия Хилендарски“. – ПСп, № 62; „Отец Паисий Хилендарски“ – „Българска историческа библиотека“, № 1, 1929), *Софроний Врачански* („Политическата роля на Софрония Врачански през руско-турските войни в 1806–1812 г.“, 1923), Ю. И. *Венелин* („Юрий Иванович Венелин и значението му за българите“ – „Летопис на българското книжовно дружество в София“, 1903, № 3), *Онуфрий Попович* („Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец“, 1911). Посвещава публикации на Хр. *Жефарович*, Хр. *Павлович* („Царственикът“ на Христаки Павлович“ – „Училищен преглед“, 1906, № 7) и Н. *Карастоянов* („Даскал Н. Карастоянович и неговата печатница“ – ПСп, 1905–1906, № 66).

Съч. История во кратце о болгарском народе славенском. Сочинися и списася в лето 1792 Спиридоном Йеросхимонахом. Стъкми за издание... Предг. С., 1900, 1–53. История на българската държава през средните векове. Т. 1, Ч. 1. С., 1918; Ч. 2. С., 1927; т. 2. С., 1934; т. 3. С., 1940. Фототипно изд., т. 2–4. С., 1994, 2002, 2007. Избрани произведения. Т. 1–2. С., 1972. Лекционни курсове на проф. Васил Златарски. Т. 1. С., 1999. България през XIV и XV век. Лекционен курс. С., 2005.

Лит. Сборник в чест на Васил Н. Златарски по случай на 30-годишната му научна и професорска дейност. С., 1925. G r e g o i r e, H. Vasil N. Zlatarski. – Byzantion, 10, 1935, f. 2. D u j c e v, Iv. Uno storico bulgaro: V. N. Zlatarski. – L'Europa Orientale, Roma, 1936, № 14. Н и к о в, П. Васил Н. Златарски. – Изв. Истор. дружество, 14–15, 1937. П е т р о в, П. Васил Н. Златарски. – В: История на българската държава през средните векове. Т. 1, ч. 1. С., 1970. Златарска-Тодорова, Кр. Баща ми Васил Златарски. С., 1975. Б а л а к о в, Г. Патриарх на историческата наука. 140 г. от рождението на Васил Златарски. – Словото днес, № 32, 2006.

Д. Господинов

ЗЛАТЕВ (Златевич, Златиев), Христо Михайлов (неизв., с. Равна, Провадийско или Шумен – 1878, Александрия, Румъния) – учител и книжовник. Учи в грц. училище в Букурещ при известния просветител Х. Ваффа. Завършва гимназия в Атина. Служител в Гърция. Има сведения, че известно време следва в университета в Пиза. Учител в Шумен (1848–52) и Анхиало (дн. Поморие, 1853). В началото на Кримската война 1853–56 емигрира във Влашко. Установява се в Александрия като преподавател

(1855–78) в местното училище; ръководител (1855–65), директор (1870–74) на училището. Преподава старогрц. и новогрц., фр., нем., рум. и бълг. език, история, география, религия, нравоучение. Настоятел е на в. „Бъдущност“ и „Бранител“.

З. има заслуги за бълг. образование. Заедно със С. *Доброплодни* преустройва Шуменското класно училище. В „Цариградски вестник“ (№ 26, 1851) публикува сведения за новите програми, въведени в училището. Негово дело е създаването на първото бълг. училище във Варна. За нуждите на образованието издава 2 учебника. НБКМ–БИА, ф. 59 (Хр. Златев); ф. 154, а.е. 8, л. 18–19.

Съч. Опитна численица. За употребление на тях, които ся учат на най-долните чинове на еленските училища. От Х. Вафа. Издание трето, нарастено и поуправено на 1846. А нине же първо преведена на българославянский язик от списателиев ученик ..., учителя на Шумен, с истата цена за ученицыте, които свършват заемното учение и постъпват на най-долний чин на славянското училище. Довърши превода в Шумен на 10 декеврия 1850. Цариград, 1852. Священа история. Част първа вехтаго завета, част втора новий завет. Написа ся от ..., а издава ся с пристоянието на Иована Стоянова, свищовчанина (книгопродавца и жителя свищовскаго), родом от с. Мердана в Търновското окружие. Белград, 1854.

Лит. Трайков, Н. Ботев в Александрия и Исмаил. – В: Христо Ботев. Сборник по случай сто години от рождението му. С., 1949, с. 75. Тонев, В. Към историята на българското учебно дело във Варна и Варненско през Възраждането. – Изв. Варненското археологическо дружество, 13, 1962, с. 128. Джумалиев, Г. Приносът на Град Шумен за развитието на българската книжнина до Освобождението. – Изв. народния музей – Коларовград, 2, 1963, с. 92. Червенков, Н. Из кореспонденцията на българския просветител Христо Златев с руския консул в Букурещ Н. Гирс. – Векове, 1980, № 1. Сюпюр, Е. 1. Българската емигрантска..., с.152; 2. Българските училища в Румъния през XIX в. Документи. 1858–1877. С., 1999, 27–30. Симеонова, Р. Още веднъж за учителя Христо Златев и българското училище в Александрия. – Истор. преглед, 63, 2007, № 3–4.

Р. Тахов

„ЗНАМЕ“. Вестник политически и книжевни – най-значителният вестник на Хр. *Ботев*, орган на революционната партия. Излиза в Букурещ от 8 дек. 1874 до 14 септ. 1875, 27 броя. Отпечатва се в печатница „*Свобода*“ на Л. *Каравелов* (№ 1–11), в печатницата на Ал. Андрич (№ 11–18, № 11 се препечатва), в собствената печатница „Знаме“ (№ 19–27). За тиража липсват данни, вероятно е ок. 600–700 броя. Редактор: Хр. Ботйов. Сътрудници: Ст. *Ботев*, Ст. *Стамболов* и др. „З.“ е създаден по решение на БРЦК след спирането на в. „Независимост“. № 25, 26, 27 не са редактирани от Ботев, тъй като отсъства от Букурещ (замества го К. *Цанков*), но вероятно е автор на уводната статия и на някои материали в № 25. Престава да излиза след оставката на Ботев като член на БРЦК.

Вестникът събужда интерес в политическите среди на балканските държави, изпраща се в Русия, разпространява се нелегално в Турция. Ботев свидетелства за популярността му в писмо от 20 ян. 1875: „... както виждам, приема се добре от емиграцията“. Излиза при финансови затруднения, нередовни абонати, липса на сътрудници. Редакторът е автор на повечето материали в „З.“, уредник и коректор, понякога и печатар. Задачата на „З.“ е да бъде трибуна на революционната идея и да се бори „против враговете на нашата пълна и съвършена свобода“ (№ 1). Във вестника редовно се печатат статии, главно уводни, дописки от бълг. земи и от чужбина, външнополитически прегледи (рубриката „Политически преглед“), вътрешнополитически коментари („Български известия“, от № 19 – „Известия из България“), кратки външни новини („Най-нови известия“, „Телеграми“). Превес има политическата публицистика; литературният дял е застъпен от рубриката „Книжевни известия“, която съдържа кратки отзиви за книги, периодични издания, културни събития, и от подлистника, където излизат фейлетонът „Политическа зима“ от Ботев (№ 10), част от „Записки за България и за българите“ от Каравелов (№ 1–7) и повестта „Кърджали“ от М. Чайковски, преводач Ст. *Ботев* (№ 12–27, незавършена). В „З.“ са поместени 3 стихотворения без подпис и без особени художествени достойнства (№ 15, 17, 22), протоколи на БКД (№ 26, 27), документи от въстанието в Херцеговина и др. Вестникът води полемика със срб. в. „Исток“ (№ 17–20). Редакторът обръща особено внимание на уводните статии, в които анализира най-важните общественополитически въпроси: състоянието и разрешаването на Изт. въпрос (№ 1–3), идеята за балканска или южнославянска федерация и отношенията между балканските народи (№ 3, 12–14), раз-

ЗНАМЕ
ВЕСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ.
Вестник „ЗНАМЕ“, 1874–75

ложението на Османската империя (№ 8, 9), тежкото положение на бълг. народ (№ 10), несъстоятелността на просветителството в условията на робството (№ 4, 18), анахронизма на църковната борба и националнообединителната задача на духовенството (№ 7, 16), водещата роля на емиграцията (№ 5), развитието на националнореволюционното движение (№ 19–22), необходимостта от „революция народна, незабавна, отчаяна“ (№ 23). Уводните статии са логически и тематично свързани, някои образуват цикли; написани са стегнато, ясно, емоционално. Дописките заемат съществено място, доказват чрез факти правотата на революционните идеи; съчинявани са от Ботев по материали от бълг. печат, чужди вестници или писма до редакцията; съдържат интересни разсъждения и оценки (отношението на Ботев към Интернационала и към тур. народ – „Турно мъгуреле“, 27 юли, № 24). Външнополитическите прегледи и новини отразяват важни събития в съседните страни и в Европа, акцентират върху борбата на народите по света за свобода и социална справедливост; голямо внимание се отделя на междуособиците в Испания. В рубриката „Книжевни известия“ Ботев за първи път изразява по-широко литературните и естетическите си позиции. Изказва възгледите си за литературната критика (№ 6), сатирата (№ 19), преводната литература (№ 12, 13 и др.). С остра ирония отхвърля слабите стихотворения, лошите преводи и неграмотния език на Т. *Станчов,* А. *Франгя,* Кр. *Пишурка,* С. *Зафиров*, Н. *Михайловски* и др. Критикува Н. *Бончев* за русизмите в езика му. Осъжда липсата на здрави художествени критерии в сп. „Читалище“, „Градинка“, в. „Ден“, „Михал“. Присъдата му е рязка и безапелационна. Препоръчва сп. „Знание“, в. „Ступан“, които популяризират научни знания, „полезни“ книги като „Темниците ми“ от С. Пелико, „Ловците на растения“ от М. Рид; високо оценява „Съкратена история на Европа“ от Д. И. Писарев, „Български народни песни“ от О. Дозон. Одобрява високите изисквания в критическия отдел на „Периодическо списание“. „З.“ отразява зрелостта на Ботев като писател и социален мислител, оказва силно влияние върху развитието на бълг. публицистика и журналистика през последната четвърт на XIX в. и върху бълг. литературен език.

Съч. Ботев, Хр. Съчинения. Автентично издание. Под ред. на Ал. Бурмов и Ст. Божков. Т. 1–2. С., 1950–1960. Вестниците на Христо Ботев „Дума“, „Будилник“, „Знаме“, „Нова България“. Фототипно изд. Съст. Б. Райков и Л. Драголова. С., 1976.

Лит. Боршуков, Г. 1. Оформяне и производство на Ботевите вестници. – ГСУ, Филол. ф-т, 42, 1955, № 2; 2. История на ..., 351–358, 369–370 и др. Таринска, Ст. Прозата на Христо Ботев. С., 1966, 17–18, 26–52, 57–60 и др. Конев, Ил. Христо Ботев в революционните и литературни традиции на другите балкански народи. – В: Христо Ботев – идеал и знаме на поколенията. Пловдив, 1973. Унджиев, Ив., Цв. Унджиева. Христо Ботев. Живот и дело. С., 1975, 565–607 и др. Андрейчин, Л. Езикът на Ботевата публицистика. – В кн. му: Из историята на нашето езиково строителство. С., 1986. Топалов, К. Христо Ботев – поет и публицист. Студии и анализи. С., 1997. Пелева, И. Ботев: тялото на национализма. С., 1998. Митев, Пл. Българският революционен комитет 1875. С., 1998, 140–141. Константинова, З. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика С., 2010.

Ст. Таринска

„ЗНАМЕ“ – печатница, открита през 1875 в Букурещ от Хр. *Ботев*. Създадена във връзка с отпечатването на в. „Знаме“, чието име носи. Свързана е с историята на печатница „Отечество“, продадена на Ботев от членовете на Добродетелната дружина. В писмо до Ив. Драсов от 26 юни 1875 той пише: „Тая неделя гладувах два деня, а печатница вече имам, но не казвай никому“. В № 19 от 22 юни 1875 на в. „Знаме“ – първият брой, който отпечатва в своята печатница, Ботев споделя: „При сичките препятствия и преследвания от страна на нашите противници, ние успяхме вече да турнем изданието на „Знаме“ на здрави основи и да определим донякъде своята деятелност в общата борба за освобождението на нашия мъченически народ. Ние основахме вече печатница под фирма „Знаме“ и с открити гърди и чело влазяме в редовете на нашата многочислена партия“. В „З.“ работят братът на Ботев – Кирил Ботев, Т. Чолаков, Г. Иванов и други бълг. печатари. Печатницата разполага с бълг. и рум. букви. В нея са обнародвани в. „Знаме“, „Тъпан“, революционни позиви, „Отчет на настоятелството на Българската добродетелна дружина в Букурещ за година 1874–5“ (б.г.), „Песни и стихотворения“ от Ботев и Ст. *Стамболов*. Тя е център на бълг. хъшове в Румъния. До края на септ. 1875 печатницата се нарича „З.“. След това е преименувана на „Кръг“ – това е обозначено на корицата на драмата „Кремуций Корд“ от Н. И. Костомаров, преведена от Ботев, и на първия брой на в. „Нова България“. Съображенията си за новото име на печатницата Ботев споделя с Драсов в писмо от 12 април 1875: „Той (Иван Семерджиев) е на мнение да се основе тука чисто народна печатница, в която да се печатат различни книжки, брошури, прокламации, за да се развие революционната литература у нас. Около тая печатница да се основе един кръг от деятели, до които да се изпровождат точни и верни сведения за страданията и положението на народа в политическо и икономическо отношение...“. След преустановяването на в. „Знаме“, печатницата е оставена за стопанисване от К. Ботев. Понеже Хр. Ботев не успява да я изплати на членовете на Добродетелната дружина, след неговата смърт тя отново става тяхна собственост. От тях я купува Др. *Манчев*, който продава буквите, а печатарската преса предава на бълг. църква в Букурещ. По-късно тя става притежание, последователно, на печатницата на Военноиздателския фонд, на Софийския етно-

графски музей, на къщата-музей „Христо Ботев“ в Калофер.

Лит. К у т и н ч е в, Ст. Печатарството в..., 116–125. Н а ч о в, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 год. – Сб. БАН, 1921, № 15. У н д ж и е в, Ив., Цв. У н д ж и е в а. Христо Ботев – живот и дело. С., 1975, 642–644.

Д. Леков

„ЗНАНИЕ“. В е с т н и к з а н а у к а и л и т е р а т у р а – научнопопулярно списание. Излиза в Букурещ от 15 ян. 1875 до 30 март 1876 и в Търново от 15 март до 30 май 1878. 2 пъти месечно, 2 г., 32 книжки. Отпечатва се в печатница „*Знание*“. Орган на Дружеството за разпространение на полезни знания. Настоятели в 19 града в Румъния и в България, абонати в 15 селища. Издател: Ив. П. *Аджанов*. Редактор: Л. *Каравелов*. Сътрудници: Д. *Хранов*, Г. Хаканов, Г. Янкулов и др. За излизането на „Знание. ния, белетристични творби; „Наука“ – публикации из областта на историята, географията, фолклора; „Книжевност“, „Природни науки“ – статии по ботаника, химия, медицина и др.; „Селско стопанство“ – публикации, свързани със земеделието, с домашното благосъстояние въобще; „Търговия“; „Полезни книги“ – отзиви за бълг. и чуждестранни издания, библиография за различни книги; „Разни“, „Частни обявления“ и др. Има за образец рус. научно издание под същото заглавие. Отличава се от него по съдържание, насоченост, актуалност. „З.“ е замислено, когато Каравелов издава в. „Независимост“. Новата му позиция смайва и обърква революционерите (в истор. наука това е въпросът за прелома и отдръпването на Каравелов от революционна дейност). Тя поражда и неприязненото отношение на Хр. *Ботев* и на кръга около него към „З.“ като емоционална

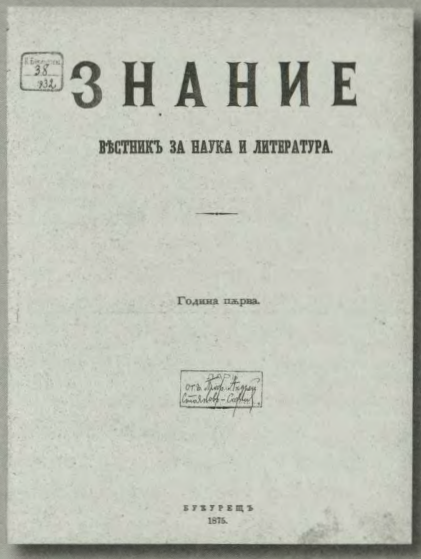
ЗНАНИЕ

ВѢСТНИКЪ ЗА НАУКА И ЛИТЕРАТУРА.

Година първа.

БУКУРЕЩЪ
1875.

Списание „ЗНАНИЕ“, 1875–78

БРОЙ 9. БУКУРЕЩЪ, 15. МАЙЪ 1875 г. ГОДИНА I

ЗНАНИЕ

ИЗДАНИЕ ЗА НАУКА И ЛИТЕРАТУРА.

Стихотворението „Хубава си моя горо“ – първа публикация

Десетйодневно издание за наука и литература“ е издадена обява в отделен лист със заглавие „Предисловие“ (12 дек. 1874), която съдържа програмата на списанието. Програма: 1) да даде на бълг. народ „такъв един сборник, който би го опознал барем колкогоде със съвременната наука и знание“; 2) да популяризира „онова учение, което е припознато за велико, за полезно и за животворяще от сичките здравомислящи хора“; 3) да посочи „сичките добри и лоши страни на нашата народност и да очистиме полезното от безполезното“; 4) „да опознаем българите с живота на другите европейски народи“; 5) „да бъдем полезни не само на учениците и учителите, но и на търговците“. Рубрики: „Словесност“ – стихотворе- реакция срещу редактора му, тенденциозно обвиняван като изменник и враг на революцията, след като се е оттеглил от БРЦК. На практика „З.“ популяризира в легална форма идеите на демокрацията, свободолюбието, хуманизма. Осъществява линия, която се противопоставя на политическото и духовното безправие („За доисторическите времена“, г. 1, № 1–24). Обявява се за образованието и равноправието на жената („За женското възпитание“, г. 2, № 2, 3), ратува за училище, което да възпитава личности и граждани („За воспитанието въобще“, г. 1, № 6–23, „Школите“, г. 2, № 6–7), поддържа открити граждански позиции („Няколко думи за нашите домашни дела“, г. 2, № 6), популяризира естествените науки.

На тези граждански и творчески принципи са подчинени всички публикации в списанието. Стихотворенията в „З.“ изпълняват функциите на уводни статии. Те са личната и обществената изповед на редактора, гражданският му повик към „роби(те) дългорьки“, сподиряни от „злост, ненавист и рани дълбоки“ („Я повдигни, мила майко“, г. 1, № 2). В „З.“ са обнародвани преводни стихотворения от Х. Хайне („Настанаха изново весели дни…“, г. 1, № 1), Н. А. Добролюбов („Мили друже, веч умирам…“, г. 1, № 22–23), поетични творби от Каравелов („Хубава си, моя горо“, г. 1, № 9; „Ветрец вее откъм север…“, г. 1, № 13) и др. Революционно-демократичната линия на изданието е илюстрирана и чрез белетристичните творби, обнародвани на неговите страници – разказът „Стана“, трилогията „Три картини от българският живот“, повестта „Децата не приличат на бащите си“, в която е доразработена проблематиката от „Бедният сиромах“, „Крива ли е съдбата?“. Чрез тази незавършена повест Каравелов проследява историята на националноосвободителното движение, анализира структурата на бълг. общество в навечерието на Руско-тур. освободителна война 1877–78. В „З.“, в превод на Каравелов, излизат разказите „Данило Гурч“ (г. 1, № 5) и „Горпина“ (г. 1, № 10) от М. Вовчок, обвързани тематично и идейно с белетристиката, публикувана във в. „Свобода“ и „Независимост“. „З.“ продължава традициите на Каравеловите вестници и в областта на литературната критика – обявява се против инквизицията, която оправдава насилието; против опитите на католици и протестанти да утвърдят влиянието си между бълг. народ; критикува книгата „Историческо обозрение на България“ от Г. Бобриков за това, че авторът ѝ е трябвало „да изведе на сцената по-напред самия народ и да укаже на неговия исторически и съвременен живот“; насочва вниманието върху „дълговечния сън“; напомня, че „всяка идея, която се преследува и изкоренява, се разпространява много по-бързо, нежели оная истина, която се ввожда в живота на народа от силните“. Литературната критика в „З.“ дава тон в бълг. литературен живот със своята принципност и строгост, с високите си граждански критерии. Списанието отразява прояви и популяризира издания, свързани с бълг. фолклор – публикува народни песни във всяка книжка на списанието, рецензия за сб. „Български народни песни“ от О. Дозон (г. 1, № 15), критически отзив за една „статийка“ на Ив. П. Славейков във в. „Ден“ със заглавие „Пак по [за] змейовете“. В рубриката „Полезни книги“ осведомява за излезли чуждестранни издания, като същевременно дава оценки за тях – препоръчва „Собрание сочинений“ на Е. П. Ковалевски (г. 1, № 7), т. 1 от женевското издание на съчиненията на А. И. Херцен (г. 2, № 1) и др. С други средства, при други условия Каравелов продължава да отстоява принципите си на борец и патриот, като превръща списанието в легален орган на освободителната борба.

Лит. Димитров, М. За идеологията на Любен Каравелов и неговото място в революционното движение. – Изв. Инст. „Ботев – Левски“, 2, 1956. Леков, Д. 1. Из съветските книгохранилища и архивни фондове. – Литературна мисъл, 1962, № 6; 2. „Свобода е българската девиза“. – В: Върхове на българската журналистика. Т. 1. С., 1976; 3. Любен Каравелов – творецът, гражданинът, съвременникът. С., 1998. Арнаудов, М. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1834–1879. С., 1964, 736–749. Ерихонов, Л. С. Любен Каравелов в журнале „Знание“ (1875–1878). – Изв. Инст. история, 18–19, 1966. Ундживев, Ив., Цв. Ундживева. Христо Ботев – живот и дело. С., 1975, 457–467. Пенев, Б. История на… Т. 4. 488–493. Боршуков, Г. История на…, 302–304. Дамянова, Р. „Знание“ (1875–1878). – В: Периодика и литература. Т. 1. С., 1985.

Д. Леков

„ЗНАНИЕ“ – печатница на Л. *Каравелов* в Букурещ, наследница на печатница „*Свобода*“. Преименувана от ян. 1875, когато Каравелов започва да издава сп. „Знание“. През май с.г. съдружник на Каравелов става Д. *Хранов*, който изплаща половината от печатницата, както и определена сума от оборотния ѝ капитал. В резултат на това е преименувана на „З.“ на Д. В. Хранов и Сие“ или „Д. В. Хранов и Сие“. В „З.“ Каравелов продължава печатането на сп. „Знание“, Хранов – редактираното от него сп. „Ступан“, сп. „Градинка“ (№ 4). „З.“ отпечатва Каравеловите книги „Кирил и Методий български просветители“ (1875) и сб. „Сокол“ (1875), превода на Хр. *Ботев* „За славянското произхождение на дунавските българе“ (1875) от Д. Иловайски, „Майка – къщовница ...“ (1875), преводач П. Д. Бояджиев, „Покръстението на едного свещеника...“ (2. изд. 1875), преводач В. Станкович. След Освобождението Каравелов пренася печатницата в Търново и продължава да издава сп. „Знание“ (№ 5–7).

Лит. Кутинчев, Ст. Печатарството в ..., 141–142.

С. Бакърджиева-Лекова

ЗОГРАФСКА ИСТОРИЯ, „Историа вкратце о болгарословенском народе“ – създадена от неизвестен автор и наречена от В. *Златарски* З.и., тъй като е писана в атонския манастир „Св. великомъченик Георги Зограф“, където се съхранява и днес в сборник 701. Представлява ръкопис от 61 л., в който последователно са описани делата на 41 бълг. владетели, 9 от които са легендарни. Към основния текст е добавен списък на 36 бълг. светци, както и имената на 5 византийски императори от славянски произход. Истор. събития са описани накратко, с равен и спокоен тон. Използвани са различни източници, два от които са основни – „Razgovor ugodni naroda slovenskago“ („Приятен разговор за славянския народ“) от А. Качич Миошич

и рус. превод на „Деяния церковная и гражданская“ от Цезар Бароний. Сведенията от истор. извори са съкращавани или допълвани, а в някои случаи са съчетавани. Не е изяснена годината, в която е създадена З.и. Има различни предположения – че е писана едновременно, малко преди или след „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски*. Преценката за обосноваността на тези предположения се затруднява от обстоятелството, че липсва оригиналът на З.и., а е запазен само един по-късен препис от 1785, направен от монаха Яков. Части от нея, в разпокъсан вид, са включени и в историята на йеросхимонах *Спиридон*.

Съч. Зографска българска история, по препис от 1785. – В: И в а н о в, Й. Български старини из Македония. С., 1908. Фототипно изд., 1970.

Лит. А р г и р о в, Ст. Из находките ми в светогорските манастири Хилендар и Зограф. – ПСп, 1907, № 68. Т р и ф о н о в, Ю. Зографската българска история. – Сп. БАН, 1940, № 60. П р о д а н о в, Н. Бележки за жанровото определение, атрибуцията, датирането и мястото на „История вкратце о болгарословенском народе“ (Зографски летопис) в развитието на българската средновековна историопис. – Старобългаристика, 2007, № 4.

Д. Господинов

ЗОГРАФСКИ МАНАСТИР „СВ. ГЕОРГИ“ – цветна щампа

ЗОГРАФСКИ МАНАСТИР „СВ. ГЕОРГИ“ („Зограф“) – бълг. манастир в северозап. част на Атонския полуостров, Света гора, Гърция. Един от големите културни центрове на Балканите през Средновековието и Възраждането. По уредба следва правилата на общежителните монашески обители и традицията на изт. православие. Според легендарно сведение в разказ за Света гора от Стефан Светогорец и в сводната Зографска грамота, запазена в препис от XIV в., З.м.„С.Г.“ е основан през 919 от трима братя славяни от Охрид – Мойсей, Аарон и Орсисий (заменен в грамотата с Иван Селима). Същата година е посочена и в Зографската грамота от 1342, дадена на манастира от цар Иван Александър (1331–71). Манастирът получава името „Зограф“ според преданието за чудотворната поява на образа на великомъченик Георги върху дъска, подготвена за икона при основаването му. Най-ранното известие за съществуването на З.м.„С.Г.“ е засвидетелствано в светогорски устав от 972, издаден от византийския император Йоан Цимисхий (969–976), в който е записано на грц. името „Георги, зограф“; друго известие се съдържа в продавателен акт на грц. език от 980, върху който през 1331 е прибавен кирилски подпис: „Макарий, игумен на Зограф“. Категорични доказателства за бълг. характер на манастира и за неговото функциониране има едва от XII в. насам (документи, подписани от игумените на З.м.„С.Г.“ от 1049–1169). В манастира са запазени редица старинни документи, грамоти, ръкописи, икони и църковна утвар. През 1860 в библиотеката му е намерено глаголическото бълг. Зографско четириевангелие от X в., един от най-старите преписи на старобълг. евангелски превод. Днес сбирката от славянски ръкописи обхваща ок. 320 от X до началото на XX в. Сред тях особено значение имат Драгановият миней (XIII в.), Радомировият псалтир (XIII в.), Лалоевият апостол (1359), редица ръкописни паметници от XIV в. (Зографски сборник, Евтимиев служебник, Евтимиев литургически свитък и др.), ръкописи,

създадени в Етрополския книжовен център през XVI–XVII в., както и Зографската (1342) и Витошката грамота (преди 1382) и др. В редица кодекси се пазят преписи на оригинални старобълг. произведения, като Канон за апостол Андрей от св. Наум Охридски (в препис от XIII в.), най-старото житие на св. Наум (в препис от XV в.), службите за св. Кирил, св. Методий, св. Иван Рилски, за цар Петър (в преписи от XIII в.) и др. В З.м.„С.Г.“ се пази Зографската чернова на „История славеноболгарская“, автограф на *Паисий Хилендарски* от 1762 и препис от 1785 на служебник, автограф на *Софроний Врачански*. Понастоящем манастирът се обитава от 28 монаси и 10 послушници. Обявявайки се против унията между Изт. и Зап. църква, на 10 окт. 1275 манастирът е нападнат и ограбен от кръстоносците. По време на нападението загиват 27 души (монаси и светски лица) и са унищожени 193 книги и църковна утвар. Зографските монаси са канонизирани за светци и скоро след събитието е създадено *житие* в прослава на паметта им. Неговата историческа достоверност е оспорвана от някои учени. След възстановяването на З.м.„С.Г.“, той получава хрисовули от редица бълг. и византийски владетели, които потвърждават неговите права и владения. Цар Иван Асен II (1218–41) се обръща към Зографското монашеско братство при избора на патриарх при възстановяването на Бълг. патриаршия (1235). През XIV в. обителта е важно културно средище, в което престояват известно време бъдещите търновски патриарси Теодосий и Евтимий. По това време (1365–70) в З.м.„С.Г.“ Евтимий вероятно извършва книжовна дейност по новата редакция на богослужебните текстове, по преводите и съставянето на нови образци за църковна проповед в духа на исихазма. В края на XV в. З.м.„С.Г.“ е под щедрото покровителсво на молдовския воевода Стефан Велики. През 1503, 1532 и 1640 в него преписват книги молдовски книжовници, а през XVI и XVII в. молдо-влахийски боляри и воеводи изпращат дарения и старопечатни книги. От 1521 манастирът е ставропигиален, т.е. подчинен не на местния (солунски) митрополит, а на Цариградската патриаршия. През XVII в. обителта получава два манастира в Молдова: Добровецкия (1651) и Киприяновия (Бесарабия, 1698). В манастира учи и работи Пимен Зографски (Софийски) (ок. 1540–1620), книжовник и живописец, който покъсно възстановява в Софийско църкви и манастири. В *приписка* в миней той отбелязва, че през 1618 е завършил част от стенописите в З.м.„С.Г.“. От

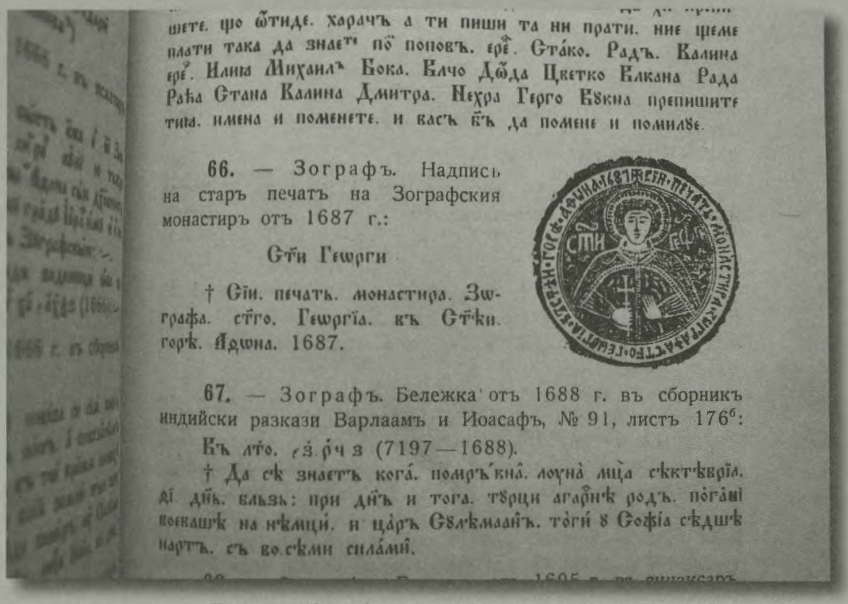
шете. що ѿтиде. харачъ а ти пиши та ни прати. ние щеме
плати така да знаетъ по̃ поповъ. ерѣ. Стáко. Радъ. Калина
ерѣ. Илиа Михаилъ Бока. Влчо Дѡ̃да Цветко Влкана Рада
Рада Стана Калина Дмитра. Неҳра Герго Вѫкна препишите
тиа. имена и поменете. и васъ ѣ̃ъ да помене и помилѵе.

66. — Зографъ. Надпис на старъ печатъ на Зографския манастиръ отъ 1687 г.:

Сти Гєѡрги

† Сѣн. печатъ. монастира. Зѡграфа. сті̃го. Гєѡргїа. въ Сті̃ки. горѣ. Ѳдѡна. 1687.

67. — Зографъ. Бележка отъ 1688 г. въ сборникъ индийски разкази Варлаамъ и Иоасафъ, № 91, листъ 176^{б}:

Въ лт̃о. ,з. р̃ч з (7197—1688).

† Да сѣ знаетъ кога. помрѣ кнз. лоуна мца сѣкті̃квріа. дї дн̃ь. вльзь: при дн̃ъ и тога. тѣрци аграфъ родъ. пѣгами воевашѣ на нѣмци. и цáръ Сѵлѣмаанъ. тогі̃ в Софіа сѣдшѣ нарт̃ъ. съ во.сѣми силáми.

Печатът на Зографския манастир през XVII в.

XVII–XVIII в. се пазят документи и ръкописи, свидетелство за връзките на З.м.„С.Г.“ с *Етрополския манастир „Св. Троица“*, с *Черепишкия манастир*, с *Рилския манастир*, със с. Дряново, с Карлово и др. За подновяване на фонда манастирската управа поръчва богослужебни книги да бъдат преписани в Рилския и в Етрополския манастир. Продължава практиката З.м.„С.Г.“ да играе ролята на съкровищница на славянската книжнина, като в обителта се събират ценни ръкописни паметници от всички краища на Балканския полуостров. Развиват се и се задълбочават връзките с Русия. През 1696 рус. император Петър I (1682–1721) издава грамота, според която таксидиотите от З.м.„С.Г.“ могат да събират

помощи за обителта в Русия на всеки 5 г. В 1819 монасите Анатолий и хаджи Викентий, издействат от рус. власти връщане на манастира Киприян (отнет след присъединяване на Бесарабия към Русия през 1812). Император Николай I (1825–55) връща бесарабския имот (6 март 1837) и дарява богато З.м.„С.Г.“. Изначалното общежително устройство на манастира е възстановено (23 апр. 1849), което е в сила и досега. През XVIII–XIX в. З.м.„С.Г.“ е важен център на бълг. национално Възраждане. Ролята му проличава най-ярко от „История славеноболгарская“ от Паисий Хилендарски, завършена тук през 1762 и от т.нар. *Зографска история*, създадена в манастира. Продължава поклонничеството и дарителството на манастира (както свидетелства Зографската кондика), в резултат на което той трайно се свързва с бълг. земи. През 1792 Софроний Врачански посещава манастира като поклонник. Ктитори на обителта са хаджи Георги от Котел, хаджи Василий

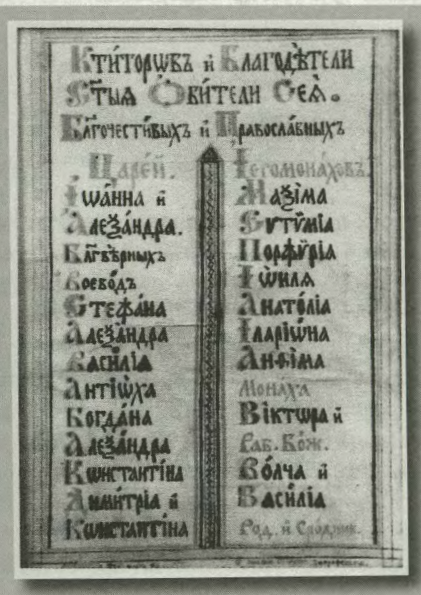

Царственикът в църквата „Св. Георги“, ктитори и благодетели на светата обител

от Ловеч и др. През 1764, с даренията на хаджи Вълчо от Банско, е издигната зографската църква „Св. Богородица“. През 1801 с манастирски средства е построен новият съборен храм „Св. Георги“. През 1896 в Зограф се пренасят много бълг. монаси, доброволно напуснали *Хилендарския манастир*. З.м.„С.Г.“ е символ на българщината, на духовната и политическата независимост. Г. С. *Раковски* посвещава на манастира истор. си съчинение „Няколко речи о Асеню Първому великому царю българскому и сину му Асеню Второму“ (1860). В манастира работят видни възрожденски книжовници и църковни дейци: *Неофит Хилендарски*-Бозвели, *Иларион Макариополски* и др. Съществуват активни връзки между българите от Одеса и З.м.„С.Г.“, както и между него и бълг. училищни настоятели, документирани в богатата кореспонденция между монашеското братство и бълг. интелигенция от този период, запазена в хранилището му. Обителта подкрепя печатницата на *Теодосий Синаитски*, закупуват се и се разпространяват старопечатни книги от печатниците в Цариград, Болград, Крагуевац, Римник, Букурещ, Виена, Русе и др. Монашеското братство съдейства за организирането на училища и просветни центрове в бълг. земи. Земетресенията през 1797 предизвикват разрушения в манастира, а по време на грц. националноосвободително въстание (1821–29) в него са настанени османски наказателни отряди. Макар че значението му на книжовен център постепенно намалява, до Освобождението З.м.„С.Г.“ участва активно в бълг. културен живот.

Лит. К о в а ч е в, М. 1. Зограф. Изследвания и документи. Ч. 1. С., 1942; 2. Български ктитори в Света гора. Истор. очерк, изследвания и документи. С., 1943. И в а н о в, Й. Български старини из Македония. Фототипно изд. С., 1970, 233–264. К о д о в, Хр., Б. Р а й к о в, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. Т. 1. С., 1985. В а с и л и е в, Ас., Ат. Б о ж к о в. Зографският манастир. С., 1985. Р а й к о в, Б., Ст. К о ж у х а р о в, Х. М и к л а с, Хр. К о д о в. Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. С., 1994. Светогорска обител Зограф. Т. 1–3. С., 1995–1999. Б о ж и л о в, Ив. „Мъчение на зографските монаси“. Легенди и факти. – В: Светогорска обител Зограф. Т. 2. С., 1996. P a v l i k i a n o v, K. Medieval Aristocracy on Mount Athos. Sofia, 2001. П а в л и к я н о в, К. История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г. [History of the Bulgarian Athonite Monastery of Zographou from 980 to 1804]. С., 2005. П о п о в, Г. Състояние и перспективи на проучвания върху ръкописното химнографско наследство на Зографския манастир. – В: Slovo: Towards a Digital Library of South Slavic Manuscripts. Sofia, 2008, 127–134. M u r e ş a n, D. I. Zographou et la transmission de l`idée impériale bulgare en Moldavie. – Bulgaria mediaevalis, 2011, № 2. Б у л а н и н, Д. Антилатинский цикл афонских легенд и болгарский Зограф. – Старобългаристика, 2012, №. 1.

А. Милтенова

ЗОЛОТОВИЧ, Георги Димитров (1855, Цариград – 4.XI.1927, София) – лекар, общественик, публицист. Син на търговец. Учи в бълг. частно училище на о. Халки, завършва гимназия в гр. Николаев (1875) и медицина в Москва (1879). Негови преподаватели са Н. П. Пирогов, С. П. Боткин и др. През лятото на 1874 е в Букурещ в средата на бълг. емиграция. По време на въстанието в Босна и Херцеговина (1876) заминава като доброволец санитар за Сърбия. Включва се в борбата на бълг. емиграция в Букурещ, един от ръководителите на Бълг. централно благотворително общество. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 се връща в България като кореспондент на в. „Московские ведомости“ и „Санктпетербургские ведомости“; доброволец при Главната квартира на рус. армия. Работи във военнополеви болници в с. Бяла, където се запознава с

Юлия Вревска, в Търново и Габрово. След Освобождението е военен лекар в Първа пехотна дивизия (1879–94), лекар във Военното училище и инспектор на фелдшерското отделение при училището. Основател и пръв началник на Софийска обща гарнизонна болница (1891, дн. Военномедицинска академия). Един от основателите и организатор на Бълг. червен кръст, на Бълг. лекарски съюз, на сп. „Медицинска сбирка“, „Медицински сборник“ и „Медицински преглед“.

З. се проявява като публицист преди Освобождението, но цялото му публицистично наследство не е издирено и събрано. Запазени са само негови дописки от 1876 в рус. печат – „Одесский вестник“ („Болгары в славянской борьбе „Ответ Новороссийскому телеграфу“, № 195, 1876) и „Московские ведомости“ (№ 255, 1876). В архива му се намират няколко негови дописки или части от дописки на рус. език, предназначени за рус. печат (повечето от окт. 1876), както и дописки на бълг. език, изпратени до редактора на в. „Нова България“. Малкото съхранени писма от него и до него разкриват възгледите му и мястото му в обществения живот на бълг. емиграция по това време. Дописките му са написани живо, емоционално, с нерв и драматизъм. След Освобождението З. публикува статии по медицински въпроси (ок. 60) в различни списания и книгата „За холерата“. Оставя недовършен труда „История и систематика на бактериологията“; интересува го историята на медицинското дело в България. НБКМ–БИА, ф. 480 (Г. Д. Золотович); ф. 22, а.е. 2, л. 22. Материали в: ЦГАОР, ф. 1750, оп. 1, ед.хр. 316, л. 25.

Съч. За холерата. С., 1895.

Лит. Георги Золотович (портрет с биогр. данни). – Медицинска сбирка, 1898, № 8. Русев, М. Исторически преглед на медицинската част и медицинската книжнина в България. С., 1904, с. 62. Начов, Н. Калофер ..., с. 387. Ганчев, Д. Спомени 1864–1887 година. С., 1939. Господинов, Г., Г. Ангелов. Български червен кръст. История, дейност, задачи. С., 1955, с. 25. Морфов, Б. Доктор Георги Золотович. Живот и дейност. С., 1977. Степанова, Л. Вклад России в подготовку болгарской национальной интеллигенции. М., 1981, 149, 151, 205. Унджиева, Цв. 1. Предговор. – В кн. й: Български автори в руския периодичен печат 1854–1864. Статии, дописки, очерци, бележки. Т. 1. С., 1982, 13, 17, 18; 2. Г. Золотов – дописник на руския периодичен печат през 70-те г. на XIX в. – Год. Общобълг. комитет „В. Левски“, Българско възраждане. Идеи, личности, събития, 1, 1995.

Цв. Унджиева

„ЗОРНИЦА“ – литературно списание. Излиза в Браила от 28 ян. до 22 юли 1864 всяка седмица, 24 книжки Отпечатва се в Румъно-бълг. книгопечатница на Хр. *Ваклидов*, управител и издател. Настоятели в 30 бълг. и 12 чуждестранни селища. Сътрудници: Р. *Жинзифов*, П. *Берон* и др. В № 1 е публикувано „Известие“ с подпис Х. Д. Ваклидов, в което най-общо са очертани насоките на изданието: „Мисълта ми е да избирам най-добрите романи и любопитни работи, за да мога сякога да задоволя читателите“. За предстоящото излизане на „З.“ има „Обявление“ от 22 ноем. 1863, което обяснява необходимостта от появата на подобни периодични издания. Въпреки отделното издание на популярния роман „Скитникът евреин“ от Е. Сю в превод на Хр. Ваклидов, като издател на „З.“ той започва отпечатването му и в списанието, но не излиза изцяло, защото списанието спира поради материални затруднения. Публикувани са и други преводни белетристични произведения – „Историята на Теленева“, „Нещастието на една възкръснала“, научнопопулярни статии – „Разпределение на човешките и животни племена от горещия пояс в умерения“ от П. Берон, народни песни, стихотворения от Р. Жинзифов („Нова година“, № 16), преводната стихотворна творба от Т. М. Боровски (Т. Младенов) „Майка“ (№ 6) и др. материали.

Лит. Боршуков, Г. История на..., с. 183.

Д. Леков

„ЗОРНИЦА“. Евангелско периодическо списание – религиозно издание, орган на протестантската пропаганда в България. Излиза в Цариград от ян. 1864 до дек. 1878, 12 книжки годишно; издава се от Американското евангелско общество. Отпечатва се в печатницата на А. Минасов в Цариград. От г. 9, ян. 1875 вместо подзаглавие има мото: „...доде се зазори денят и зорницата изгрее...“. От май 1864 до апр. 1865, през 1872 и 1873 „З.“ не излиза. Абонати в 5 бълг. селища. Редактори: А. *Лонг*, И. К. Грин, Й. *Ригс*, Т. Д. Байнгтон – протестантски мисионери. Сътрудници: Ив. А. Тонджоров, Д. Х. Иванов, редакторите на „З.“ и др. Програма: „Зорница“ ... няма да се занимава толкози със съвременните новини..., но ще гледа повече да събира таквизи общеполезни изложения на душевни, на книжевни и на учебни предмети“ (ред. бел. в края на г. 1, № 1). Съдържанието на списанието е съобразено със задачите, които си поставя протестантската пропаганда в България. То е разнообразно – религиозни и научнопопулярни статии, забавно четиво. Дава информация за градове, страни, различни съвети. Някои от публикациите са илюстрирани. Първоначално списанието е насочено към широк кръг читатели. От 1874 е ориентирано към младежката читателска публика. В „З.“ се поместват поучителни разкази с библейски сюжети, почти всеки брой предлага песен – ноти и текст, за да може да бъде разучавана; доколкото има публикувани стихотворения на възрожденски автори, то те са на религиозни теми. Значителна част от материалите са преводни. „З.“ обнародва стихотворения от Д. Х. Иванов („Учи ся, български народе“, 1870,

№ 5), И. А. Тонджоров („Молитва създателю“, 1869, № 2; „Възвание на душата“, 1869, № 7; „Суетата“, 1869, № 11 и др.) и негови статии („Нещо за сънищата“, 1869, № 12; „Вътрешната топлина на земята“, 1870, № 7 и др.), от П. Зл. *Груев* „Стихотворение“ (1875, 8). Посрещнато е недоброжелателно от бълг. революционна интелигенция, особено от Л. *Каравелов* – „Миша попара – ненужна на българския народ“. „З.“ продължава да излиза и след Освобождението – от 1886 се слива с „Детоводител“; от 1896 е „полумесечен вестник за младежи и деца“ под заглавие „Зорница – Детоводител“.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на..., 198–199.

Д. Леков

„ЗОРНИЦА“. С е д м и ч е н в е с т н и к – религиозно протестантско издание, орган на Американското евангелско общество. Публикуваното „Известие“ в пробния брой от дек. 1875 обявява за излизането на „З“: „ний ще почнем от 1-й януарий 1876 да издаваме и седмичник Зорница“ (В заставката на вестника е изписано „Г. I, Цариград, петък, декемврий 1875“). След това в текста на известието се изяснява, че „месечната Зорница ще следва да е списание особно за младите. Седмичната Зорница ще бъде особно за възрастните. Тя ще бъде домашен вестник и ще съдържава поучителни и любопитни сведения от всякой вид. Една страница ще се пълни с политически новини. Ний ще даваме разни сведения за напредъкът в науките и изкуствата. Ние обаче не щем да ся ограничавами само с настоящи събития, но ще вместявами членове за знаменити лица, за любопитни събития и за забележителни открития и на миналите векове“ („Известие“, г. 1, № 1). Излиза до 1 септ. 1944 седмично, първоначално в Цариград, след Освобождението – в Пловдив, Самоков, София и в други бълг. градове. До 1878 се печата в печатницата на Д. Арамиян в Цариград. Редактори: Т. Л. Байнгтон и др. Сътрудници: Й. *Ригс*, А. *Лонг*., Р. Томсън, Дж. Уошбърн, А. С. Цанов, Ст. Панаретов, Ив. П. *Славейков*, В. Хр. Радославов и др. Заедно с публикациите с религиозна тематика, написани в пропаганден протестантски дух, „З.“ включва разнообразно политическо, литературно и културно четиво. Единствен от бълг. периодични издания в Турция вестникът осведомява за хода на военните действия през Руско-тур. освободителна война 1877–78. Помества общокултурна и научна информация („Вулкани в Сандвичевските остро-

ЗОРНИЦА

СЕДМИЧЕНЪ ВѢСТНИКЪ.

Вестник „ЗОРНИЦА“, 1876–1944

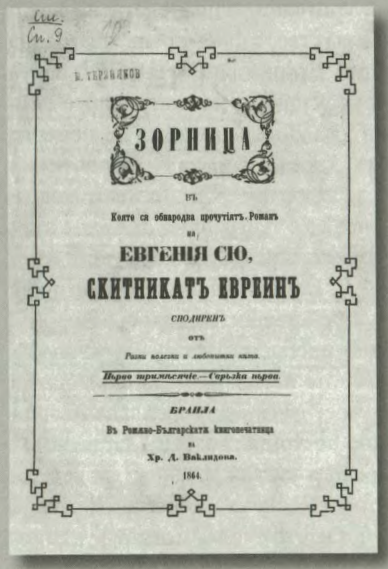
ЗОРНИЦА

Които ся обнародна прочутіятъ Романъ

ЕВГЕНІЯ СЮ,

СКИТНИКАТЪ ЕВРЕИНЪ

СПОДИРИНЪ

ОТЪ

Първо тримѣсечіе.—Сѫрдца първи

БРАИЛА

Въ Романо-Българската книгопечатница

на

Хр. Д. Вѣлидова.

1864.

Списание „ЗОРНИЦА“, 1864

ви“, г. 1, № 4; „Развалини на Ниневия“, г. 1, № 1; „Древна Атина“, г. 1, № 4), като публикува и много илюстрации, известява за посещението на лейди Странгфорд в България (г. 1, № 1; г. 2, № 14), дава сведения за образованието в Америка („Неделните училища в САЩ“, г. 2, № 32) и в България („Образованието в България“, г. 3, № 1), публикува очерк за В. Юго („Виктор Юго (портрет)“, г. 2, № 77), взема отношение към четенето и интерпретацията на текста („Добро четене“, г. 1, № 37). В „З.“ са обнародвани „Органически устав на Източна Румелия“ (г. 4, № 1), Конституцията на Бълг. княжество, информация за етническия състав на отделни бълг. региони („Народонаселението в Тул-

чанският санджак и състоянието му“ от Т. *Икономов*, г. 2, № 10). „З.“ е един от бълг. вестници с най-дълъг живот.

Лит. Б о р ш у к о в, Г. История на..., с. 199.

Д. Леков

ЗРИТЕЛ ТЕАТРАЛЕН – възприемател, свързан с появата и развитието на *театъра*. Театралната дейност в различни краища на България през 60-те–70-те г. на XIX в., появата на преводни, побългарени и оригинални драматургични творби, отзивите за отделни театрални спектакли, публикациите по проблемите на драматургията документират, че създаването и утвърждаването на театъра става в борба с противоречиви мнения и тенденции, пресечна точка на които е З.т. Той, както и *читателят*, е диференциран интелектуално по култура и вкус – З.т. с патриархално-фолклорни критерии, с посредствени представи за театрално изкуство, с формирана театрална култура. Превес през Възраждането имат първите две категории. Затова усилията на театралните дейци, и на първо място на Д. *Войников*, са да намерят такъв подход към тях, чрез който да ги привлекат в театралния салон, да издигнат тяхната театрална и обща култура. Започва се с театралния *диалог* – първа стъпка в историята на бълг. театър. Чрез него един от създателите му – Д. Войников, експериментира с публиката, с текста, с действащите лица, със сцената. От значение се оказва проблематиката – възхвала на просветата и на древното истор. минало, критика на невежеството и на консерватизма, укрепване на чувството за национално достойнство. „Представянето“ на диалога предопределя утвърждаването на категориите „зрител“, „артист“, „сцена“, „сценичен текст“, „театрален салон“, без които е невъзможно функционирането на театъра като институция и изграждането на театралната култура на зрителя. При диалога на сцената се демонстрират наченки на действие, движение, участващите лица постепенно се увеличават, за да се стигне до триактната комедия на Войников „Чорбаджията“. Като имат предвид, че унаследените патриархално-фолклорни критерии на масовия З.т. са устойчиви и трайни, първите бълг. театрални дейци първоначално се съобразяват с тях. Те трябва да спечелят доверието на зрителя, на когото е чужда времепространствената и художествената условност. Затова Войников се насочва към събития и герои от бълг. истор. минало, за което масовият З.т. има оскъдна информация. Той се стреми да не разколебае нито за момент доверието му в истор. достоверност на герои, ситуации, конфликти в първите си истор. драми – „Стоян войвода“ (1866), „Райна княгиня“ (1866), „Покръщение на Преславский двор“ (1868), „Великослава“ (1870). След като се убеждава, че е спечелил доверието на масовия З.т. и го е привлякъл в театралния салон, Войников експериментира без риск с художествената условност при изграждане на образи и представяне на събития – в предг. на драмата „Възцаряването на Крума Страшний“ (1871) отбелязва, че „съчинителят на една българска историческа драма е принуден да измисли почти всички характери съобразно с историческите произшествия“. Предисловието на тази драма отразява повратен момент във формирането на масовата театрална публика в началото на 70-те г. Това е потвърдено и в предг. на драмата на Т. *Станчев* „Юстина“ (1871), в който авторът ѝ също поставя въпроса за художествената условност, като перифразира или заимства дословно някои от формулировките на Войников във „Възцаряването на Крума Страшний“. През Възраждането елитарният З.т. е малцинство. Към тази категория принадлежат преди всичко интелигенти, получили образование в чужбина, наблюдавали постановки на чуждестранни театрални сцени – М. *Балабанов* в Париж, В. *Друмев* в Одеса и др. Масовата театрална публика в България през 70-те г., режисьорите и артистите любители не са в състояние да разберат и съпреживеят психологизма в постъпките и поведението на героите, да вникнат в замисъла на драматурга, в богатите възможности на текста в някои от представяните пиеси. Те възприемат всичко от позициите на утилитаризма, в зависимост от своите принципи за добро и зло, нравствено и безнравствено. По повод на драмата си „Иванку, убиецът на Асеня I“ (1872) Друмев споделя, че „нито мисълта“ му „разбират хората“, „нито пък чувствата и положението на лицата в драмата...“. Значение за еволюцията на З.т. през Възраждането имат и постановките, играта на артистите, обществената атмосфера, театралната критика, колкото и епизодична да е тя. Бълг. масов З.т. в чужбина изпреварва в развитието си формиращата се театрална публика в България. Преди да присъства на бълг. спектакъл в Браила, Букурещ или Болград, той вече е гледал чуждестранни постановки в изпълнение на професионални режисьори и артисти, в салони с изискана театрална публика. Представа за З.т. в България дават мемоарите на Ил. Р. *Блъсков* и на други възрожденски дейци, „Под игото“, „Немили-недраги“ от Ив. *Вазов*.

Лит. К а р а к о с т о в, Ст. Българският възрожденски театър... Р а й н о в а, В. Театър и зрител. С., 1975. Б р а д и с т и л о в а - Д о б р е в а, М. Възрожденската театрална култура в България. С., 1983. Г ь о р о в а, С. Триединството на театъра. С., 1984. Л е к о в, Д. 1. Зрител. – В кн. му: Писател – творба – възприемател през Българското възраждане. С., 1988; 2. История на... Т. 1 и 2. М а н о л а к е в, Хр. Театър и зрител. Възрожденският театрален репертоар като модел на общуване. – В: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Бълг. възраждане. В чест на 70-г. на проф. Дочо Леков. С., 1998. К р а е в, Г. Обредно и драматично действо. – Пак там.

Д. Леков

И

ИВАНОВ, Ангел (А. И. Севлиевец) (1808, с. Карареизово, дн. Болярци, Асеновградско – 1880, неизв.) – църковно-музикален деец, преводач и издател на църковно-певчески книги. Произхожда от заможно семейство. Ок. 1821 става послушник в Бачковския манастир, учи грц. език и църковно пеене. Сведенията на първия му биограф за образованието му в славянски език. Съставя 6 сборника: „Ковчег цветособрания...“, „Воскресник...“, „Славик...“, „Стихирар...“, „Минейник...“ и „Ирмологий...“. Книгите му наброяват общо над 2000 печатни страници. Съдържат негови лични и на Рилската певческа школа преводи от грц. език на песнопения, а също негови оригинални творби и преработки. Статията му „За

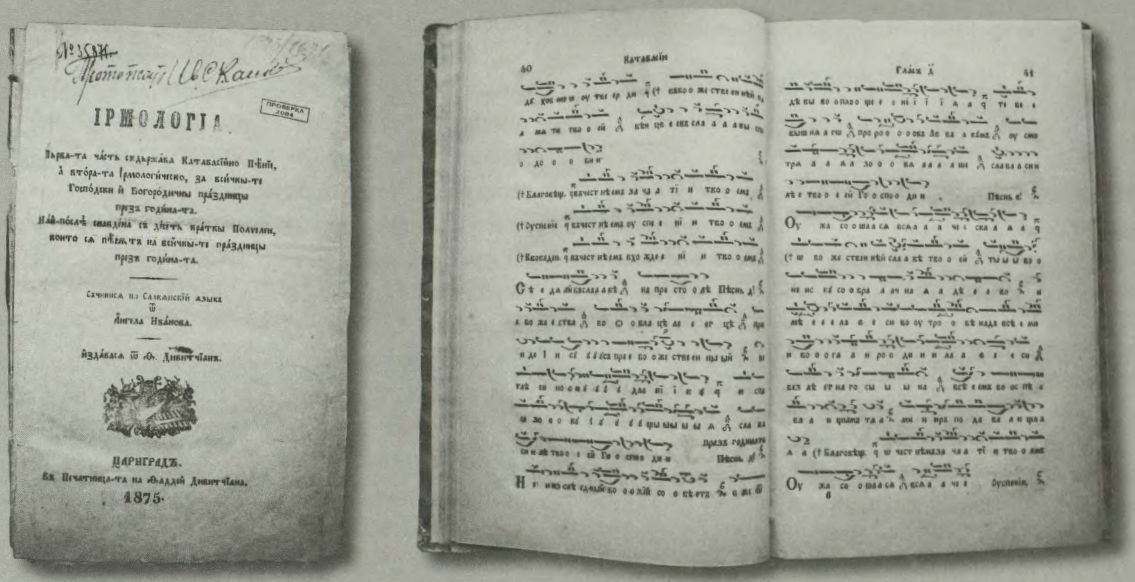
ІРМОЛОГІА.

Царигра̀дъ.
Въ Печатницата на Ѳеодосій Дим. Чанк.
1875.

Ангел ИВАНОВ – Псалтикийни (църковно-певчески) книги на черковнославянски език

Богословското училище на о. Халки (1824–26) и в Богословския ф-т на Атинския университет (1827) днес не се приемат (през посочените години двете учебни заведения не съществуват). Оспорва се и пребиваването му в рус. манастир в Ерусалим, вероятно манастирът е бил грц. През 1831 поклонници от Севлиево го канят за църковен певец и той заминава с тях. Става учител в килийното училище (1833–35). Напуска учителството и започва търговия. След като съдружниците му са убити (1855), се отказва от търговията и се отдава на книжовно-издателска дейност.

И. работи две десетилетия за създаване на псалтикийни (църковно-певчески) книги на черковнославянски език. Съставя 6 сборника: „Ковчег цветособрания...“, „Воскресник...“, „Славик...“, „Стихирар...“, „Минейник...“ и „Ирмологий...“. Книгите му наброяват общо над 2000 печатни страници. Съдържат негови лични и на Рилската певческа школа преводи от грц. език на песнопения, а също негови оригинални творби и преработки. Статията му „За музиката“ („Македония“, № 9, 1868), предисловието към „Ковчег цветособрания“, теоретични текстове във „Воскресник“ и др. показват забележителна за времето църковно-музикална компетентност. И. съдейства за изместването на грц. език от богослужението и има съществен принос в историята на бълг. църковно-певческа култура.

Съч. Ковчег цветособрания, содержащее всю церковную единолетную службу: вечерни, утрени, великаго поста, светлоснаго воскресения, литургии, с неколко сладкогласни ирмоси в края. Сочинено на гречески от разни изкусни певци, а преведено по новата метода на музиката внимателно, управено и наредено от приснопамятните учители и изобретатели на реченатa метода Григория Протопсалта Великия Христови церкви и Хурмузия Книгохранителя. Нине же преведе ся на славянский язик, обогатено с разни приложения и разделено на две части от ...,

предстоянием и иждивением истаго. Том А, том В., Константинопол, 1857; Част III. Осмогласник, 1860. Воскресник, содержащий воскресния служби и в края с няколко примери за мусическото правописание. Преведен от елинский на славянский язик ... Константиноград, 1859. Славик, содержащий всите празнични слави през годината на дванадесяте минеи ... Константиноград, 1864. Стихирар, който содержава самогласните стихари и слави, тропари и кондики на всичките празници от триода и пентикостаря. Сочинися на славянский язик по новата метода на церковното пение от ... Константиноград, 1868. Минейник, който содержава на дванадесятех минеи празничните стихири, тропари и кондаци, с няколко слави и на осемтех гласове подобията ... Константинопол, 1869. Ирмология (в 2 части), от които първата част съдържа катавасийно пение, а втората (ирмологическо) за всички господски и богородични празници през годината. Най-после снабдена с 10 кратки полиелеи, които ся пеят на всичките празници през годината. Съчини ся на славянски язик от ... Цариград, 1875; фототипно изд. 2013.

Лит. В ъ л ч а н о в, Х. Севлиево (1842–1942). Ч. 1. С., 1942, 57–87. Д и н е в, П. Х. Ангел Севлиевец. – Бълг. музика, 1962, № 3. С т о я н о в, М. Севлиево в българската възрожденска книжнина. – В: Севлиево и Севлиевският край. Т. 1. С., 1967, 124–125. Писахме да се знае. Приписки и летописи. С., 1984, с. 421. Т е м е л с к и, Хр. Хаджи Ангел Иванов Севлиевец. – Духовна култура, 1995, № 6. Й о р д а н о в, Д. В. Хаджи Ангел Иванов Севлиевец – биографични неясноти. – Слово и образ, 2011, № 3.

Р. Тахов,
Ст. Таринска

ИВАНОВ, Димитър Павлов (хаджи Павли) (1847, Търново – 1913, София) – публицист и обществен деец. Роден в търговско семейство. Учи в класното училище в Търново, в гимназия на о. Халки и в Търговска академия в Швейцария. Постъпва на работа в търговската кантора на баща си в Цариград. През 1866 става един от учредителите на Цариградското читалище и негов касиер. Завръща се в Търново и по негова инициатива на 8 юни 1869 е създадено читалище „Надежда“, на което И. става пръв председател. Развива активна дейност за укрепване на библиотеката, за редовно изнасяне на сказки, за откриване на неделно училище, за организиране на театрална самодейност. Негова е заслугата за създаването на първото бълг. селско читалище – в Бяла черква (1869). След едногодишен престой се връща в Цариград. Председател на Бълг. благодетелно братство „Просвещение“ (1872–73). През 1876 емигрира в Букурещ, където е секретар на Бълг. централно благотворително общество. След Освобождението е администратор в БНБ.

През 1872–73 И. сътрудничи на в. „Право“ с четири материала, посветени на обществено-полит. живот в България (№ 36, 41, 1872–73; № 17, 18, 20, 1873). Във в. „Възраждане“ (№ 20, 1876) публикува дописка-писмо за необходимостта от изграждане на обща политическа програма на българите. През 1876–77 И. участва в редактирането на в. „Нова България“, където обнародва 15 дописки на политически теми. Интерес представлява статията му „Княз Черкаски“ („Нова България“, № 55, 56, 1876), в която присъства идеята, че българите могат да се управляват самостоятелно, както и статията му „Спасението на българската емиграция в Румъния“ („Нова България“, № 70, 71, 1877), посветена на проблема за претопяването на бълг. емиграция в чужда среда, за разлика от поведението на грц. емиграция; пише за значението на *Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“* като център, съхраняващ бълг. етническа общност, и за опитите тя да бъде ликвидирана.

Лит. Н а ч о в, Н. Цариград като културен център на българите до 1877. – Сб. БАН, 1925, № 19, с. 101, 102, 106, 125. К о в а ч е в, М. Видни читалищни дейци и общественици – В: Народно читалище „Надежда“ – В. Търново, 1869–1969. С., 1969, с. 163. Бележити търновци. С., 1985. 140 години читалищно дело: Юб. сб. С., 1997. Р а д е в, Ив., История на Велико Търново XVIII–XIX век. В. Търново, 2000, 642–644.

Н. Капралова

ИВАНОВ, Йордан (Й. Ив. Николов) (25.XII.1870, Кюстендил – 29.VII.1947, София) – историк, археолог, литературен историк, фолклорист, етнограф, езиковед. Завършва педагогическо училище в Кюстендил (1889) и славянска филология (1892) във Висшето училище (от 1904 СУ). Специализира литература в Лозанския университет (1892–94), където изучава лат. език, палеография и овладява отлично фр. език. Учител е по бълг. и фр. език в мъжката гимназия в Сливен и в София (1894–98) и лектор по фр. език в СУ (1899–1906). Секретар на Бълг. търговско агентство в Солун (1906–08), което му дава възможност да издири и събере ценни литературни и истор. материали от Македония и атонските манастири. Частен хоноруван доц. (1909), редовен доц. (1911), извънреден проф. (1917), редовен проф. и ръководител на катедрата по бълг. литература в Историко-филол. ф-т на СУ (1925–42). Проф. по бълг. език и литература в Националното училище за живи източни езици (École nationale des langues vivantes orientales) в Париж (1920–23, 1927–30), основател на българистиката във Франция. Редовен член на БКД (дн. БАН, 1909).

Научната си и преподавателска дейност И. започва със статии за славянската култура и подготовка на учебници по история на литературата и по фр. език. Постепенно интересите му се съсредоточават в областта на филологията и историята. Характерно за И. е подчертана регионалната насоченост на неговите изследвания – те обхващат предимно югозап. бълг. краища. Първият му голям труд – „Северна Македония“, е посветен на истор. минало на Кюстендилския край. През 1906 открива в Зографския манастир черновата на „История славеноболгар-

ската“ от *Паисий Хилендарски* и я издава като самостоятелна книга (1914), проучва основно и делото на хилендарския монах. И. има неоценими заслуги като събирач, изследовател и издател на литературни и истор. паметници. Много ценен е трудът му „Български старини из Македония“, в който са включени *жития*, похвални слова, апокрифи, надписи, хрисовули, църковни служби, разкази и сказания, *писмовници*, грамоти, летописи, истории. В повечето случаи И. подлага на внимателен анализ и преценка издирените и събрани документи. В труда си „Богомилски книги и легенди“ (1925) обстойно проучва апокрифната и дуалистичната книжнина. Съставя антология на средновековната бълг. *белетристика* – „Старобългарски разкази“ (1935). Изследва живота и дейността на св. Иван Рилски, осъществява най-пълното издание на житията за отшелника (1936) и публикува ценната студия „Жития на св. Иван Рилски“. Като фолклорист проявява интерес към старата езическа религия на славяните (култа към Перун) и бълг. народни песни. Изследванията му за етнографията на Македония са обобщени в книгите „Българите в Македония“ и „Македонският въпрос от историческо, етнографско и статистическо гледище“ (на фр. език, 1920). Истор. му проучвания са подкрепени и с публикации в областта на археологията – за старините на Кюстендил, църквите в Югозап. България, Асеновата крепост и Бачковския манастир. В обхвата на интересите му попада и облеклото на древните българи, както и особеностите на старобълг. и византийските пръстени. Автор е на много статии по отделни конкретни въпроси на старобълг. и отчасти на възрожденската литература. И. винаги се опира на солидни и проверени факти, работи пряко с изворите, критичен е към спекулативни и неаргументирани твърдения и хипотези, във всички случаи се стреми да внесе нови моменти при разглеждането на научните проблеми. Един от най-уважаваните преподаватели и учени през първата половина на XX в.

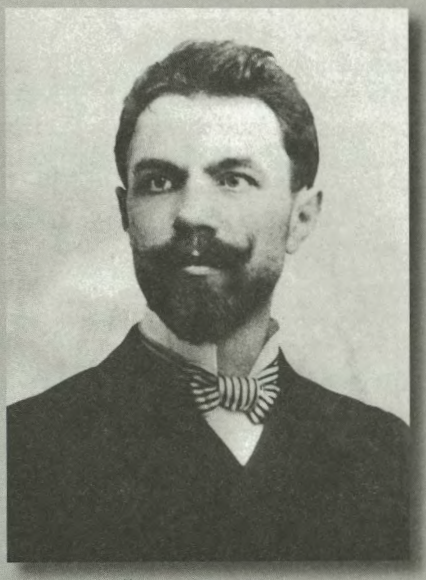

Йордан ИВАНОВ

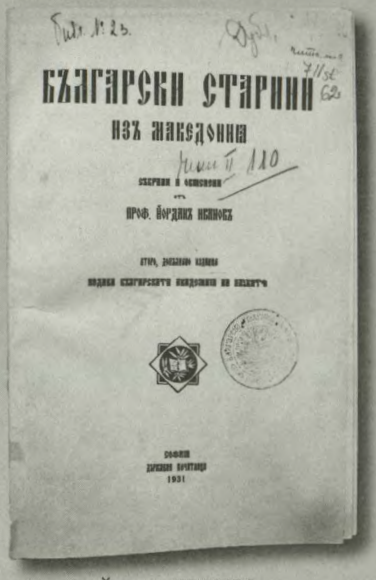

Йордан ИВАНОВ. „Български старини...“, 1931

Съч. История на славянските литератури. Пловдив, 1896. Северна Македония. Истор. издирвания. С., 1906. Български старини из Македония. С., 1908, 2. доп. изд., 1931; фототипно изд., 1970. Гръцко-български отношения преди църковната борба: Към въпроса за погръчването на българите; Гръцки заемания из българската литература. С., 1911. Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност, с етнографска карта и статистика. С., 1915; 2. доп. изд., 1917. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917. Българските народни песни. С., 1959. Избрани произведения в 2 т. С., 1982.

Лит. Г е ч е в а, Кр. Йордан Иванов. Биобиблиография. С., 1974. А н г е л о в, Б. Ст., Д. А н г е л о в. Йордан Иванов. – В: Иванов, Й. Избрани произведения. Т. 1. С., 1982. Изв. Истор. музей – Кюстендил. 4, 1992; 5, 1993. Д у р и д а н о в, Ив. Академик Йордан Иванов – живот и научно дело. – Македонски преглед, 1998, № 1.

Д. Господинов

ИВАНОВ, Петър Иванов (X.1847, Ст. Загора – 2.II.1927, Ст. Загора) – поет, книжовник, общественик. Учи в Ст. Загора. Като отличен ученик е

изпратен в Белград (1861), където завършва VI клас и постъпва в семинария (1864–70). Участва във Втората бълг. легия. Учител е в Ст. Загора (1871–72, 1873–75), Сливен (1872), Карнобат (1872–73), където въвежда зап. нотно пеене и урежда църковен хор. Участва в подготовката на Старозагорското въстание 1875 и Априлското въстание 1876. Арестуван е и съден – забранено му е да учителства в пределите на Османската империя. През 1876 заминава за Цариград. Завръща се в България по време на Руско-тур. освободителна война 1877–78. След Освобождението е училищен инспектор в Старозагорски окръг, Окръжен управител в Търново, Хасково, Бургас, Кюстендил, Видин, Шумен, княжески търговски агент в Сяр (1898–1900). Дописен (1875) и действителен член на БКД (дн. БАН, 1884).

Петър ИВАНОВ

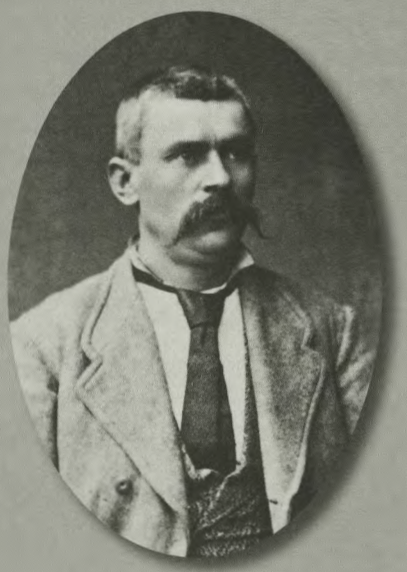

Христо ИВАНОВ–ГОЛЕМИЯ

И. сътрудничи с дописки, статии, рецензии, стихотворения и преводи на в. „Македония“ – 1869, 1871, „Право“ – 1871–73, „Шутош“ – 1874, „Напредък“ – 1874–77, „Зорница“ – 1877, на сп. „Читалище“ – 1871, 1874, 1875, „Училище“ – 1872, 1876, „Ден“ – 1875. В статиите и дописките си ратува за модерно образование, изтъква необходимостта от обща бълг. граматика, от единен и опростен фонетичен правопис. Автор е на стихосбирката „Стихотворения“. Превежда от срб. език повестта „Ракийска чума“ от Х. Чоке, разказа „Сиромах Клавдий“ („Напредък“, № 28–33, 1875) от В. Юго, „Хигиена на българския народ“ („Напредък“, № 133–135, 1877) от М. Йованович. След Освобождението публикува етнографски, политически, географски и други статии в сп. „Наука“ (Пловдив), „Искра“ (Шумен), „Български преглед“, „Периодическо списание“, във в. „Марица“, „Южна България“, „Илюстрация Светлина“ и др. Автор е на драма за Старозагорското въстание и събитията от 1875–77, на интересни мемоари. Пише живо, не е лишен от поетическа дарба.

Съч. Ракийска чума. Жалка повест за припомняване и поука за богати и сиромаси, на стари и млади, от Хенриха Чокса (Чоке). Превел ... Цариград, 1873. Стихотворения от ... I. Цариград, 1875. Апостоли за свободата. Драма в 3 д. Пловдив, 1884. Възпоминания от разбърканите времена. Пловдив, 1884. Песни за българската история. Видин и Оряхово, 1890, 1891. Баща. Шумен, 1891. Долу Румелия! С., 1906. Български триумф. С., 1910. Нашите обществени недъзи и превъзпитанието на младото ни поколение. Реч. Ст. Загора, 1914. Въздишки и сълзи. Стихотворения. Предг. и библиография Ив. Хаджихристов и Ив. Мирчев. Ст. Загора, 1925.

Лит. И. Д. Ш. (Ив. Д. Шишманов) „Апостоли на свободата“. Драма в 3 д. от П. Иванов. – ПСп., 1885, № 15. К и с и м о в, П. Три години в Бесарабия. – Бълг. сбирка, 1902, № 1, 2, 4, 6, 7, 9. Петър Иванов. (биогр. бел.). – Илюстрация Светлина, 1918, юб. кн., с. 21. Б а д е в, Д. Д. П. Иванов. – Училищен преглед, 1927, № 1. М и ш е в, Д. П. Иванов. – Летопис на БАН за 1926/27, 1929, № 10. З а и м о в, П. Последният зов на едно честно възрожденско сърце. – Училищен преглед, 1948, № 4. С т а е в, Ст. Литературна слава на Стара Загора. С., 1962. История на Стара Загора. С., 1966, 135–136. Ф е р м а н д ж и е в, Н. Петър Иванов – първият поет на Стара Загора. – Пламък, 1976, № 3. А я р о в, Ив., Н. К ъ н е в, Н. Г а н е в а. Възрожденска „Акарджа“ и Стара Загора. Ст. Загора, 2004, 186–187 и др.

Цв. Унджиева

ИВАНОВ–ГОЛЕМИЯ, Христо (К н и г о в е з е ц а, Л о в ч а н л и я т а) (1838, с. Къкрина, Ловешко – 29.I.1896, Търново) – книговезец, деец на националноосвободителното движение. Произхожда от

земеделско семейство. Учи в Кькрина в килийното училище и едновременно чиракува като кожухар (1844–50), работи като занаятчийски калфа. Участник в Първа бълг. легия в Белград (1862) и във Втора бълг. легия в Букурещ (1867). Установява се в Пловдив и става книговезец (1862–66) при Хр. Г. *Данов*. Тук се включва активно в борбата за прогонването на грц. владици. Помага за освобождаването на В. *Левски* от затвора (1864). През 1866 предприема пътуване – Цариград, Марсилия, Александрия и Кайро. Премества се в Търново (1869), където с.г. основават заедно с Левски революционен комитет, става негов председател. От 1872 е пълномощник на Левски по организирането и контрола на частните революционни комитети. Обхожда балканските села и пренася закупено оръжие (1875). След провала на Старозагорското въстание 1875 е принуден да избяга в Букурещ, откъдето се връща през 1876. Подготвя въстание в първи революционен окръг, през апр. оглавява малка чета, която, заедно с четата на Ц. Дюстабанов, води сражения с башибозуци. Емигрира в Румъния. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 преминава в България, организира чета от 170 доброволци и води разузнавателни действия в помощ на предните рус. части; участва в сражението за освобождаването на Ловеч и други селища. След Освобождението е книговезец и печатар в Търново. През Сръбско-бълг. война 1885 организира военна доброволческа дружина „Раковски-Левски“ от 300 души, с която участва в отбраната на Видин. Оставя спомени за възрожденското време. Материали в: НБКМ–БИА, ф. II Б1021, п.д. 63, л. 23, 48, 66, 67.

Лит. И в а н о в, Ф. Търновски революционери войводи в Освободителната война. Търново, 1879, с. 10. Б а л к а н д ж и е в, Ив. Записки от Хр. Големия. – Ардинска дума (Кърджали), № 66–68, 1929. С а в о в, М. Хр. Иванов–Големия (войвода) (Книговезеца). – Общински вестник. В. Търново, № 9, 1942. Т а х о в, Г. Книжарят от легията на Раковски [Хр. Ив. Големия]. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Бележити търновци. Биогр. и библиографски справочник за дейци, родени, живели и работили във Велико Търново през XII–XX в. Съст. Цв. Генчева, Т. Драганова, Й. Димитров. С., 1985.

К. Михайлов

ИВАНОВ, Юрдан (Ю. И. Мирчев) (16.II.1862, Прилеп, Македония – 12.III.1907, София) – публицист, библиограф, икономист. Учи в Прилеп при Н. Г. *Еничерев*, Й. *Груев*, Й. *Ковачев*. През 1876 се премества в Солун, работи в търговска кантора, пише първите си литературни произведения, изучава фр. език. След Руско-тур. освободителна война 1877–78 се установява в София. Чиновник в М-вото на външните работи, в М-вото на финансите (1887–1906), в БНБ (1906–07), ковчежник на БКД (1906–07). Слуша лекции по финансови науки в Юридическия ф-т на Висшето училище в София (дн. СУ, 1894–95), работи в Народната библиотека (1888), където каталогизира периодичните издания. Организира първия бълг. събор на журналистите (1894). Сближава се с Д. *Благоев* и др. социалисти, участва в първия социалистически кръжок в София (1885); по убеждения е либерал и демократ, скептичен към революционните учения. Близък с П. Каравелов и Д. Петков. Задълбочено познава т.нар. „македонски въпрос“. Член-основател на Бълг. икономическо дружество (1895). Дописен член (1898) и действителен член на БКД (дн. БАН, 1900).

И. редактира в. „Юго-западна България“ (1893–94), който полемизира с великосрб. шовинизъм. В него публикува и библиографски изследвания. Сътрудничи на в. „Свирка“ през 1883 със сатирични произведения и на в. „Новини“ (Цариград) – през 1894–95, на сп. „Дело“ (1894–96) – със статии по икономически въпроси, на „Светлина” – 1891–96 с очерци за възрожденски дейци („Георги Динката”, 1892, № 4; „Райко Жинзифов”, 1892, № 7), на „Списание на Българското икономическо дружество“ – със студии по финансови въпроси. Според биографа му Ст. Нейков сътрудничи и в други издания. Чрез вестника си „Юго-западна България“ организира първото всенародно честване на 50-г. от излизането на сп. „Любословие“ и съставя сборник, в който публикува биография на К. *Фотинов*, въз основа на събрани лично от него данни, с верни оценки. Обработва литературно спомените на Хр. Македонски, участник в четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа („Записки на Христо Н. Македонски, бивш войвода във въстанията за освобождаването на България (1852–1877)“, 1896). Автор е на биография на Трайчо Китанчев, включена в първото издание на съчиненията му, което излиза под негова редакция. Главният труд на И. – „Български периодически печат от възраждането му до днес“, е първата научно издържана библиография на бълг. периодика през втората половина на XIX в. В продължение на 5 г. той събира сведения за бълг. вестници и списания. Поради липса на средства издава събрания материал на части в три свезки (1891–92). Трудът му се посреща добре. След като държавата му отпуска малка сума, предприема второ издание – доп. и попр., замислено в 2 т., от които излиза само т. 1. Готовият ръкопис на т. 2 е изгубен. Описът на И. е запазил ценни данни за възрожденските периодични издания, за техните редактори и програми. Съдържа сведения за издания, от които няма запазени екземпляри – в. „Костурка“ на П. Р. *Славейков*, сп. „Духовен прочит“ на Р. *Блъсков*, в. „Кърлеж“ и др.; пръв дава сведения за бълг. *ръкописни вестници* през Възраждането и за редица малки вестници от 80-те г. В рецензия за второто издание на библиографията А. *Теодоров-Балан* признава положения „грамаден труд“, за

който авторът заслужава „похвала и благодарност“, изтъква богатството и разнообразието на събраните данни; прави критични бел. за допуснати противоречия и неточности при изданията на Р. *Блъсков,* Г. С. *Раковски*, в. „Български орел“, вестниците на К. *Тулешков* и Ст. *Стамболов* и др. Очерците на И. в сп. „Светлина“ са написани по материали, които събира за библиографския си труд. Публикацията му „Документи по българското възраждане“ (СбНУ, 21, 1905) съдържа 163 неизвестни писма от и до видни и второстепенни възрожденски дейци: Ст. *Захариев*, Хр. Г. *Данов*, Ст. Чомаков, Г. Чалоглу (Чалъков), Х. Г. Славов и др. Повечето писма са адресирани до Й. *Груев,* Г. Вълкович, Ст. Чомаков; съдържат данни за учебното дело, бълг. книжнина и църковния въпрос през 60-те г. на XIX в. Всички материали, които събира, И. предава безвъзмездно на Народната библиотека в София. Цялостната му дейност не е достатъчно проучена и оценена. Псевд.: Мразов, Ажур. Материали в: ЦДИА, ф. 765; НБКМ–БИА, ф. 186, II В 9384–9423.

Съч. Български периодически печат от възраждането му до днес. Кн. 1–3, Пловдив–С., 1891–1892,2. изд.. Български периодически печат от възраждането му до днес 1844–1890. Т. 1. С., 1893.

Лит. А. Т. (А. Теодоров-Балан). Български периодически печат от възраждането му до днес (1844–1890). Нарежда и издава Ю. Иванов... – Бълг. преглед, 1893, № 3. Стоилов, А. П. Български книжовници от Македония. Ч. 2. С., 1929. Нейков, Ст. Юрдан Иванов. – ГББИ, 1, 1948. Ферманджиев, Н. Бележки. – В: Записки на Христо Н. Македонски 1852–1877. С., 1973, с. 203.

Ст. Таринска

ИГНЯТОВИЧ (Игњатовић, Ignjatović), Джордже (7.VIII.1919, София – 2007) – срб. историк, българист. Учи в София, завършва гимназия в Пирот (1941) и Философския ф-т в Белградския университет (1949), където защитава докторат (1964) на тема „Сърбия и Българското възраждане – книжовни и културно-просветни връзки между сърби и българи през XVIII и XIX век (1762–1878)“. Автор е на монографични изследвания, студии и статии, научни съобщения за Г. С. *Раковски,* Л. *Каравелов,* Хр. *Ботев, Неофит Хилендарски*-Бозвели и др., с които допринася за проучване на контактите им с дейци на срб. литература и култура. Посочва срб. източник (сатиричния в. „Жижа“ на Й. Й. Змай) на „Разпис за награди“ от Хр. Ботев („Actes du premier congrès international des études Balkaniques et Sud-est européennes“, 1971). Значителен принос за биографията на Раковски е студията му „Г. С. Раковски в Белград (1860–1863)“ (сб. „Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот, Т. 1, 1964) и голямата сбирка документи от срб. архиви за дейността и контактите на Раковски през 1858–67 – „Сръбски документи по Българското възраждане. Г. С. Раковски и Сърбия. Архивни и печатни материали“ („Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот“. Т. 2. 1968). Монографията на И. за Л. *Каравелов* е богато документирана, осмисля обективно българо-срб. отношения през 60- те г. на XIX в. Върху документални свидетелства е написана статията му „Един славен сливенец Сава Илиев Доброплодни (по срб. източници)“ („185 години от рождението на Сава Доброплодни. Сборник доклади от Юбилейна научна сесия 1–2 декември 2005 г.“. Сливен, 2005). И. е автор на обзори за просветните и книгоиздателските връзки между сърби и българи през XIX в. – „Школување бугара у Србији (1830–1878)“ („Историјски гласник“, 1972, № 2), „Прва бугарска књига штампана у Београду“ („Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, 22, 1956, № 1–2), „Неофит Хиландарски и Србија. Из историје бугарског просветног и црковног покрета 1835–1844“ („Balcanica“, 1973 № 4) и др. Изследва връзките на видни срб. културни дейци с българите – „Прилог проучвању Вукових веза са Бугарима“ („Ковчежнић“, 1964, № 6), „Dositej Obradović i Bulgari“ („Kovčežić“, 1973, № 11), „Сима Милутиновић Сарајлија и Бугари“ („Прилози КЈИ Ф“, 42, 1976, № 1–4) и др. Проучва сътрудничеството на българи в срб. периодичен печат. Публикува рецензии за бълг. истор. трудове, съставя (в съавторство) сборник с материали за бълг. история от срб. архиви.

Съч. Сръбските другари на Любен Каравелов. Ниш, 1957. Србија и бугарски препород – књижевне и културнопросветне везе Срба и Бугара у XVIII и XIX веку (1762–1878). Београд, 1964. Любен Каравелов и сръбското общество. Ниш, 1969. Щампање бугарских књига и листова у српским штампаријама (1833–1878). Културна сарадиња Срба и Бугара у XIX веку. Београд, 1980. Grada za istoriju bulgarskog naroda iz arhiva Srbije 1820–1856. Kn. 1. Beograd, 1987 (Coaut. J. Nicolić, K. Dzambazovski).

Лит. Ерихонов, Л. Югославска книга за Любен Каравелов. – Език и литература, 1970, № 5. Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С.,1974, с. 98, 201–202, бел. 123 и др.

Ст. Таринска

ИЖДИВИТЕЛИ – вж. *Спомоществователи.*

ИЗВОРСКИ, Стефан Попниколов (IX.1815, Котел – 2.IX.1875, Галац, Румъния) – стихотворец, учител, преводач. Чичо на Кр. *Мирски.* Учи в Котел (1831–32) при Р. *Попович.* За кратко време се установява във Варна, за да изучи абаджийския занаят. Връща се в Котел и продължава образованието си. Ученик е на Г. Цукала в Сливен (1837). Учи в Търново, Габрово (1839). Учител е в Котел (1840) и Шумен (1841–42), където е инициатор на училищните представления. Известно време е в Галац, Одеса и Букурещ. Връща се в Шумен. Учи в грц. училище в

Куручешме в Цариград (1843–45). Отново учителства в Шумен (1846–47). През 1847 заминава да учи в Одеса. През 1848 за кратко време е в Котел и Шумен. Учител в бълг. училище в Цариград (1849–50), писар при бълг. църква, частен секретар на Ст. *Богориди*. След завършване на Санкт-Петербургската духовна академия (1850–53) известно време остава в Русия. Посещава Виена. И. е уредник на бълг. централно училище „Св. Кирил и Методий“ в Цариград, по всяка вероятност служи и в рус. посолство. Учител в Тулча (1859–63). По негова инициатива там е открито читалище (1861), построени са бълг. църква, ново училище. Учител в Галац (от 1863), покъсно – свещеник.

И. въвежда *взаимоучителната метода* в Котленското училище, инициатор е на преподаването на сравнителна граматика (на бълг. и рус., на новогрц. и старогрц. език). Сътрудничи на сп. „Любословие“, в. „Цариградски вестник“, „България“,

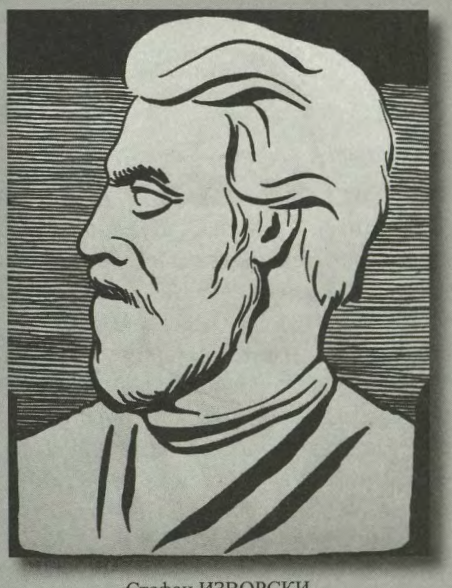

Стефан ИЗВОРСКИ
– рисунка от Асен Василиев

„Стара планина“ със стихотворения, дописки, преводи (басни от И. А. Крилов, „Троян и Ангелица“ от А. Ф. Велтман и др.). Стихотворенията от първия период на творчеството му имат просветителско-дидактичен характер. През Кримската война 1853–56 и след нея пише революционни стихотворения. Когато е в Одеса и попада в *Одеския литературен кръг*, си преписва стихотворението на Д. *Чинтулов* „Стани, стани, юнак балкански“. По негов образец и със заемки от „Къде си, вярна ти любов народна?“ пише стихотворението „На българските юнаци“, обнародвано посм. в сп. „Славянско братство“ (1878, № 9). И. е автор и на интимни и хумористично-сатирични творби. Един от представителите на *даскалската поезия*. В някои от стихотворенията му се долавят поетично настроение и емоционалност. Стихотворението му „Книжнина и възпитание…“ (1849) се пее по мелодията на „Шуми Марица“. За нуждите на бълг. образование превежда от рус. „Огледало за болгарските училища…“, включва и някои свои стихотворения. Книгата има 93 *спомоществователи* от 4 селища (Цариград, Тулча, Шумен, Лом), подписали общо 706 екз.

Съч. Огледало за болгарските училища или правила заради воспитанието на децата, изваден от книга, която се нарича „Наказ ея императорскаго величества Екатерини втория… Цариград, 1850.

Лит. М и р с к и й, Кр. Стефан Н. Изворски. Учител и писател преди 50 години. – Бълг. сбирка, 1896, № 2, 3. А р н а у д о в, М. Из миналото на Котел. – ГСУ, Историко-филол. ф-т, 2, 1931, 94–98. Н е с т о р о в, Ю. Град Котел. С., 1933, с. 45, 46. С т е ф а н о в, Г. 1. Стефан п. Н. Изворски, учител и поет от епохата на Възраждането 1815–1875. Принос към историята на учебното дело и поезията ни. – Сб. БАН, 1935, № 28; 2. Просветителската поезия на Ст. п. Н. Изворски и тъй наречената „даскалска поезия“. – Училищен преглед, 1937, № 1. В е н е д и к т о в, Г. К. Об едной книге эпохи Болгарского возрождения. (К истории издания стихотворения С. Изворского „Книжнина и възпитание от А, Б, В, Г, Д и прочая все що е добро“). – Советское славяноведение, 1966, № 2. Д и м к о в, Н. Възрожденските училища и учители през 40-те и 50-те години на XIX век. – В: Будители народни от Шумен и Шуменско. Материали от теоретични конференции през 2003–2004 г. на краеведческото дружество при читалище „Добри Войников“. В. Търново, 2006.

Д. Леков

ИЗМАИЛ – град в Румъния с бълг. преселници и емигранти през Възраждането. В И. има *взаимно училище*, начално училище, епархийска семинария, посещавани от бълг. ученици. Бълг. учители са Хр. *Ботев* (от лятото на 1869 до март 1871), Б. *Манчев* и др. Измаилските българи са *спомоществователи* за 5 книги в 188 екз. – „Памела уженена…“ (1853) от К. Голдони, „Изгубена Станка…“ (1865) от Ил. *Блъсков*, „Български народен сборник…“ (1872) от В. *Чолаков* и др., абонати са за в. „България“, „Българска пчела“, „Съветник“, „Бъдущност“, „Дунавска зора“, „Свобода“, „Независимост“, на сп. „Български книжици“, „Знание“.

Лит. П о г л у б к о, К. А. За да бъдат полезни на народа си. С., 1976. С ю п ю р, Е. 1. Българската емигрантска…; 2. Българите в Румъния XVII–XX век. Документи и материали. С., 1994.

Д. Леков

„ИЗТОЧНО ВРЕМЕ“. Българско издание на англо-френски вестник „Левант Таймс“ („Източно време“) – продължение на англ. издание на „The Levant Times“ на бълг. език. Излиза в Цариград от 12 ян. 1874 до 16 юли 1877, 6 г., 191 броя. От № 1 до № 28 (1874) продължава номераци-

ята на „The Levant Times“. От № 29, 31 авг. 1874 – със собствена номерация. Отпечатва се в печатницата на „Левант Таймс“. От г. 1, № 29 без подзаглавие. Спиран от тур. цензура на 31 дек. 1875 за 3 месеца и през юли 1877. Настоятели в 26 селища, абонати – в 15. Редактор: П. Сандов. Отговорник: Ж. Лафан Ханли. Сътрудници: Т. *Икономов*, В. Хр. Радославов, В. *Нейчов*, И. Д. Караминков, Ил. Христович, А. Драгиев и др. Програма: „... да предпазим българите от безчинниците, да ги осветляваме върху истинските им интереси, които им заповядват преди всичко една пълна преданост на интересите на престола, с който техните интереси са солидарни, да ги турим в състояние чрез разпространението на началата на една здрава политическа икономия и на учебните познания от една практическа полза да спомогнат в една широка мярка за благоденствието на държавата, като увеличат в същото време и своето, такава е мисията, която ние си налагаме“ – „Нашата програма“ (№ 1, 1874). „И.в.“ е изразител на англ. политика в Близкия изток, има подкрепата на англ. посолство в Цариград, в резултат на което в повечето случаи проявява обективност при отразяване на събития и факти. Вестникът апелира да бъде признат за официален бълг. език в селищата, в които преобладава бълг. население, българите да бъдат допускани във войската и администрацията; разкрива злоупотребите на тур. администрация и правосъдие; излиза в защита на Априлското въстание 1876; обявява се против чуждите религиозни влияния; поставя въпроси, свързани със самоуправлението на бълг. църква. Широко са застъпени проблемите на образованието и методиката на обучение в бълг. училище, на възпитанието, на вътрешната и външната политика, на медицината. Интересни са статиите за предназначението на *периодичния печат* – „Вестниците и дописките“ (№ 48, 1875); „За вестникарството“ (№ 48, 1876). Литературата е слабо застъпена на страниците на „И.в.“ – обнародвани са *диалози* в поредицата „Йезуитски комедии“ (г. 1, № 51, 52, 1875; г. 2, № 1, 2, 4, 5, 12, 1875), насочени против католическата пропаганда. В пътеписа „Пътни бележки“ (№ 29, 1874) се дават кратки описания на географското разположение и на поминъка в Шумен, Каспичан, Нови пазар и др. селища. Поместен е литературен отзив за книгата „Произхождението и падението на Империята“ от Жул Симон (№ 30, 1874). Л. *Каравелов* препоръчва „И.в.“, отношението на П. Р. *Славейков* към вестника е резервирано, З. *Стоянов* му дава висока оценка.

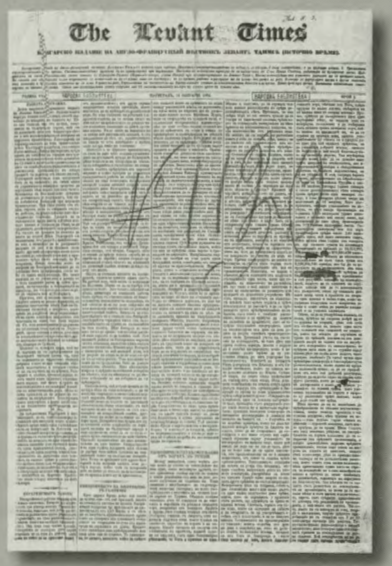

Вестник „ИЗТОЧНО ВРЕМЕ“, 1874–77 – издание за България

Лит. Независимост, № 15, 1874. Шутош, № 17, 1874. Бобчев, С. С. Заслуги на Цариградския печат в освободителното дело. – В: Прослава на Освободителната война 1877–1878 г. С., 1929. Боршуков, Г. История на..., 323–324.

Д. Леков

ИКОНОМОВ (Икономович), Георги Янакиев (Дупничанин) (12.X.1822, Дупница – 1867, Дупница) – просветител и книжовник, борец за независима бълг. църква. Израства в семейството на поп Янаки Икономов, наместник на самоковския владика в Дупница. Учи в родния си град, ученик на *Неофит Рилски* (според Л. Доросиев). На 18 г. е изпратен в грц. училище в Пловдив (1840). През 1841 с разрешение на баща си заминава за Цариград и се записва в новооткритото грц. училище в Арнауткьой, където изучава грц., тур. и фр. Учи до 1844, връща се в Дупница и става учител (1845–46). Оженва се за Младена, която заболява и умира много млада. На този тежък случай в личния си живот посвещава и първата си книга – сатира срещу самозванците лекари. Става учител в Карлово (1847–49), но след сатирата му започват гонения и е принуден да замине за Букурещ, където се занимава с търговия до 1853. Учител в Сопот (1853–55). И. посвещава на „Господа Аврам Д. Кекеров и син от Сопот на ваше родолюбие“ книгата си „Землеописание“. От началото на 1857 е учител в Самоков, но не му разрешават да въведе *взаимоучителната метода* и напуска месец преди изтичане на едногодишния договор (за несполуките си споделя в писмо до Н. *Геров* от 1858). Известен и уважаван, И. е поканен от бълг. община във Велес за учител (1857–61), където модернизира образованието, въвежда взаимоучителната метода, преподава аритметика, всеобща история, бълг. история. Според разкази преподава без учебници, а само по записки.

Във Велес се включва в борбата за независима бълг. църква и бълг. владици, съратник и съмишленик му е Й. *Х.-Джинот*. През 1858 за първи път въвежда в училището честването на *празника на св. св. Кирил и Методий*; в словото си подчертава, че от вековe бълг. народ е имал своя независима църква. С усърдието си на просветител и патриот И. увлича млади и стари: „Той ръководил не само учениците, но и учителите“ (В. *Кънчов*). Отдаден „за благото на отечеството“, както пише в писмо до Н. Геров, И. е преследван от тур. и грц. власти. Заболява от туберколоза и напуска Велес през есента на 1861, за да се лекува, а прилепските първенци и училищни настоятели го канят за учител в Прилеп (1865). Според А. Меджидиев, писмото до него е от 8 юни 1865 и е писано от К. А. Пасхалиев (К. А. *Шапкарев*), с което го кани, заплатата е 6000 гроша, но ще принесе „голяма нравствена полза на народа си“. В публикацията си за Прилеп в сп. „Читалище“, Шапкарев определя И. като „жарк родолюбец и способен учител“. И в Прилеп, както и във Велес, И. променя образователната практика, включва се в дейността на новооткритото читалище, участва и в борбата срещу грц. власти, търпи нови нападки и обиди, довели до напускането му след края на годишния изпит. Заминава да се лекува в Битоля, но се прибира в Дупница и през пролетта на 1867 умира.

Книжовната дейност на И. не е голяма, публикува три книги, епизодично сътрудничи на в. „България“ (1860). В „Огледало на гръко-арнаутските магесници…“ е отбелязано: „Нареди един българин“, а в предг. на „Краткий най-новый писмовник“ И. признава, че е издал „една критическа книжка в 1855 под заглавие „Огледало…“. Сатирата е насочена срещу самозванците „гръко-арнаутски биляри (магесници)“, в нея е отпечатана и една карикатура. Интересна реакция на книгата е дописка в „Цариградски вестник“ (№ 266, 1856), която разказва за аналогичен случай с лекар шарлатанин в Карлово. Сборникът с образци за *писма*, който издава, е изцяло в епистоларната традиция на XIX в.: компилативен по съдържание, предлага в началото титлографии (за адресати митрополит, епископ, архимандрит, „търговски надписи“ и т.н.), образци за поздравителни писма между близки роднини, за делова кореспонденция – „условно писмо (контракт)“, за завещание и др. *Писмовникът* на И. дава и образци за „любовни писма“, за „досадително“ писмо и др., което е рядко срещан през Възраждането пример с образци за писма, които да разкриват интимния свят на възрожденеца. Публикува и „Кратко землеописание“, подписано „Георги Економов, Дупничанин“, в което съобщава и имената на „родолюбиви българи“ от общо 212 семейства в Дупница. Закупените от *спомоществователи* книги са 1432. В предг. обяснява вижданията си за знанията, които дава землеописанието, не само за „местата и растенията“, но и за „нравите на народите, правленията, добрините и злините“. Материали в: НБКМ–БИА, II А 2196.

Съч. Огледало на гръко-арнаутските магесници, шарлатани и биляро-бузаджии хикими. Нареди Един българин. Издание първо. Цариград, 1855. Краткий най-новий писмовник от …, Букурещ., 1856. Кратко землеописание. Естествено-математическо и гражданско от … Букурещ, 1856.

Лит. Шапкарев, К. 1. Описание на гр. Прилеп. – Читалище, 1873, № 5, 430–431; 2. За възраждането на българщината в Македония. С., 1984, 144. Еничаров, Н. Спомени от моето учителствуване в Прилеп. – СбНУ, 20, 22, 24, 1904. Доросиев, Л. Неофит Рилски – патриарх на българските книжовници и педагози. С., 1932, с. 193. Коларов, Н. Едно патетично писмо от Прилеп до учителя Икономов от Дупница. Страница от историята на учебното дело по време на Възраждането. – Зора, 1939. Меджидиев, А. Дупница и бележити дупничани през епохата на Възраждането. Фототипно изд. Дупница, 1940, 174–189. Кънчов, В. Сегашното и недавното минало на град Велес. – В: Избрани произведения в 2 тома. Т. 2. С., 1970. Ванчев, Й. Новобългарската просвета в Македония през Възраждането. С., 1982. Дамянова, Р. Писмовниците – едно явление във възрожденската книжнина. – В: Литература и Възраждане. Пловдив, 1994.

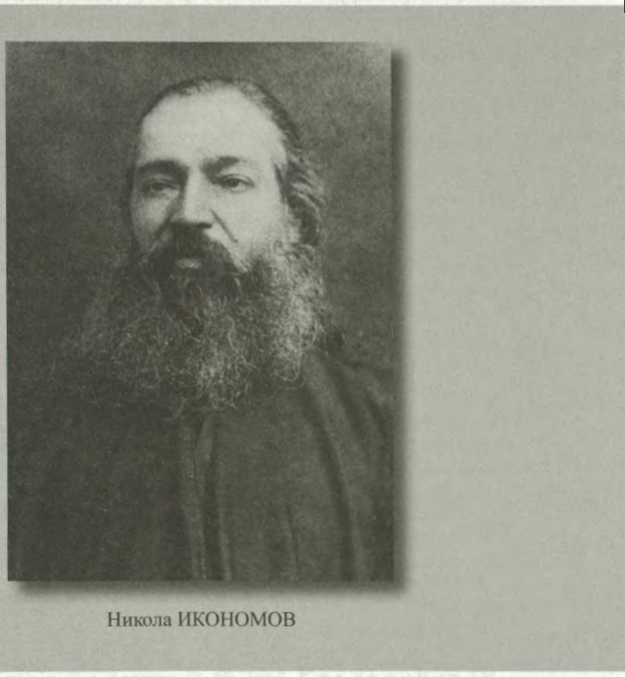

Никола ИКОНОМОВ

Р. Дамянова

ИКОНОМОВ, Никола Поптодоров (Н. П. Герасимов) (1820, с. Жеравна, Сливенско – 27.VII.1897, Разград) – книжовник, общественик. Учи при баща си – революционния деец поп Тодор Герасимов, и при брат си Рафаил в килийното училище в Жеравна. Продължава образованието си в Котел и в Шумен при С. *Доброплодни*. Учител в Шуменското

училище (1841–46), в което въвежда *взаимоучителната метода*, и в Разград (1846–55, 1860–64) – преустройва учебната програма, открива девическо училище (1848). Негова ученичка, а по-късно и съпруга, е Станка *Николица Спасо-Еленина*, за чието литературно формиране има значителни заслуги. Заедно с жена си е учител в девическото училище в Русе (1866–72). През 1874 е ръкоположен за свещеник в Разград. Подкрепя идеята за създаване на разградски частен революционен комитет, взема участие в обществения живот на града. Председател на Разградския окръжен съвет (1877–78). Депутат в УС (1879).

И. е представител на *даскалската поезия*. Сътрудничи на „Цариградски вестник“ със стихотворения – „Умномъдър заради просвящение разговор“ (№ 70, 1849), „Разградската тазгодишна зима“ (№ 76, 1849), „Нова година 1850“ (№ 81, 1850) и

178–179. Топузов, Ив., Ив. Сарафов. Предосвобожденски дейци за земеделска просвета. С., 1953, 17–36. Стойков, Хр. Никола Икономов жеравненеца. – Семейство и училище, 1968, № 1. Попов, А. Братовият упрек. – Музейно дело, Разград, № 5, 1974. Радев, Ив. Станка Николица Спасо-Еленина и Никола Икономов. – В: Книга за Станка Николица Спасо-Еленина. Съст. И. Дойнов, Пл. Дойнов (предг.). Разград, 2008. Иванова, Е. Сведения за културната дейност на разградските възрожденци Станка и Никола Икономови въз основа на материали от фонда на ОИМ – Разград. Пак там.

Д. Леков

ИКОНОМОВ, Павел (ок. 1848, Свищов – неизв.) – журналист, поет, театрален деец, преводач, революционер. Заедно със семейството си се преселва в Браила. Завършва гимназия в Саксония (ок. 1864–65). Участва в Бълг. театрално дружествово (1866–68), основано от Д. *Войников*. Близък сратник на Л. *Каравелов* и К. *Цанков*. През 1872 участва в дейността на БРЦК. През 1875 е съосновател и един от активните членове на *Дружеството за*

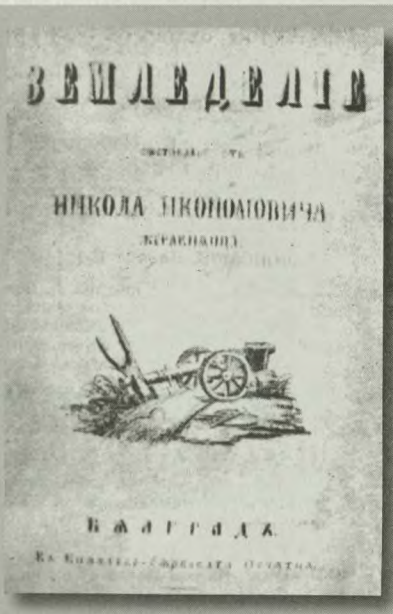

Никола ИКОНОМОВ. „Земледелие“

Павел ИКОНОМОВ със съпругата си Богдана и дъщеря им Екатерина

др. Автор е на първата земеделска книга в България („Земледелие“), която има не само практическа стойност. „Тя – отбелязва Ил. Р. *Блъсков* – бе наредена и като книга за прочит, и като учебник.“ За нуждите на образованието превежда от грц. език книгата „Ермения“, която не успява да издаде. Псевд. Жеравненец, Делиормански. ЦДИА, ф. 1318, оп. 1, а.е. 4909, л. 65; НБКМ–БИА, ф. 295, а.е. 13, л. 1; НА БАН, ф. 54 к, а.е. 241, л. 1, 2; ДА – Русе, ф. 43 к, оп. 1, а.е. 1592, л. 132; ф. 44 к, оп. 1, а.е. 23, л. 1а.

Съч. Земледелие. Белград, 1853.

Лит. Блъсков, Ил. Р. Материали по историята на нашето възраждане. Шумен, 1907, с. 229. Яваш ов, А. Разград. Неговото археологическо и историческо минало. Ч. 1. С., 1930,

разпространение на полезни знания, сътрудничи и на сп. „Знание“. През 1876 заминава с чета бълг. доброволци за Сърбия. По време на Руско-тур. освободителна война 1877–78 е преводач в пета пехотна дивизия, участва в блокадата на Плевен и е предложен от ген. Й. Вл. Гурко за награждаване със сребърен орден „Св. Станислав“ III степен.

И. е автор на стихотворението „Пари и пак пари или „Днешний бог“ („Дунавска зора“, № 46, 1868) и на статията „Забавления – Български приказчици“ („Отечество“, № 52, 1870), в която разглежда въпроса за необикновения герой, който всеки народ си има – барон Крак, барон Мюнхаузен, разумен Гени (или Хитър Петър). Автор е на до-

писка за торпилиране на тур. броненосец в Дунав от русите („Стара планина“, № 73, 1877). Още като ученик превежда от фр. език „Правдата (Истината)“ от Масилион („Зорница“, № 19, 1864) – текст, посветен на темата за красотата на истината и за ползата от нея. Преводът му от нем. език „Турците в Европа“ („Свобода, № 37–43, 1872) от Г. Раш е посветен на изостаналостта на тур. империя във всички области – икономиката, административното управление, султанската власт, военната уредба, демографията. Предполага се, че е превел „Помагачът без помощ“ от А. Ф. фон Коцебу. Материали в: НБКМ–БИА, ф. 112, а.е. 63, л. 1–2.

Съч. Помагачът без помощ. Комедия в две действия от Коцебуе. Браила, 1871.

Лит. Христу, В. Българският театър преди Освобождението. – Бълг. народен театър, 1945, № 280–281. Димитров, М. Л. Каравелов. Биография. С., 1959, с. 300, 301, 310. Жечев, Н. Браила и българското културно-национално Възраждане. С., 1970, с. 102, 190. Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър..., с. 492. Сюпюр, Е. Българската емигрантска..., с. 155.

Н. Капралова

ИКОНОМОВ, Теодосий (Богдан) Сотиров (1836, Свищов – 26.II.1871, Болград) – учител, книжовник, писател. Основно образование получава в Свищов. От 1856 е извънреден ученик в гимназията в Киев. През 1858 следва славянска филология в Историко-филол. ф-т на университета „Св. Владимир“ в Киев. Продължава следването си в Прага (1859–61), сприятелява се с В. Д. *Стоянов*. През 1861 за кратко е в Белград, помага на Г. С. *Раковски* при издаването на в. „Дунавски лебед“. Според Т. *Шишков* И. има участие, съвместно с Хр. *Даскалов*, в оформянето на брошурата на Раковски „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите“ (1861). Учител в Свищов (1862), Браила (1863) и в Болград (от 1864). През 1868–69 е директор на *Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“*. Издава сп. „Общ труд“ (1868).

Най-ранните интереси на И. са свързани със славистиката. През 1858 написва съчинението „О древности славян в Европе“. Опира се на труда на П. Й. *Шафарик* „Славянские древности“, като поддържа тезата му, че славяните са сред най-древните заселници на стария европейски континент, запазвайки самобитността на език, култура и традиции. Като доказателство за твърденията си посочва запазените названия на градове, реки и местности в различни страни на Европа. Добре подготвен славист, И. публикува в сп. „Общ труд“ своите „публични лекции, четени в салона на Болградското централно училище“ – „Епохата на Симеона Велики…“ (№ 1), „За значението и важността на славянската катедра“ (№ 2) и др. Дава историко-литературна оценка на Кирило-Методиевото дело, изявява се като апостол на славянската култура и борец срещу елинизацията, като ратник за духовната независимост на бълг. народ. В списанието печата и превода си „За възпитанието“ (№ 1) от В. Г. Белински. Сътрудничи на в. „Народност“ – 1867, и на сп. „Летоструй“ – 1872. Пише статии с учебно-образователна и истор. тематика. Особено популярно през Възраждането е произведението му „Ловчанският владика или бела на ловчанският сахатчия“ – първата бълг. оригинална драматична творба, която И. определя жанрово като „комедия“. Изградена върху действителна случка, тя е приета с умерен интерес от съвременниците. Насочена е срещу корупцията и разврата на грц. духовенство. И. дава израз на възгледите си като народен будител и просветител. Автор е на няколко патриотични стихотворения. Широка известност има стихотворението му „Где е родът ми?“ („Общ труд“, 1861, № 2), свободен превод от чеш. език на песента „Слепият гуслар“ от Й. К. Тил, станала покъсно чеш. национален химн. Стихотворението се появява в различни *песнопойки* като народна песен, препечатано е в „Летоструй“ (1872, № 4). НБКМ–БИА, ф. 139 (Т. Икономов). Материали в: ЦГВИА, ф. ВУД, ед.хр. 8799, л. 117, 122, 148; ЦГИА–Л, ф. 733, оп. 147, д. 311, л. 78.

Съч. Ловчанският владика или бела на ловчанският сахатчия. Комедия в три извършвания от ... Болград, 1863. Надгробна реч, написана по случай на смъртта на Димитрия Василиевича Ромова… Болград, 1863. Слово, изречено в Централното болградско училище в денът на празнуването паметта на св. Кирила и Методия от … Болград, 1864. Българската драматургия до Освобождението. Т. 1. Съст. П. Пенев. С., 1962, с. 69.

Лит. Шишков, Т. Н. Д-р Христо Даскалов. Спомен. – СбНУ, 8, 1892. Стоянов, В. Д. Няколко исторически бележки за началото на драматическото изкуство в България. – Дневник, № 1607, 1906. Ганчев, Ст. Свищов (Принос към историята му). Свищов, 1929, с. 258. Дяковић, В. Българите в Бесарабия. С. 1930, с. 23. Йоцов, Б. „Kde domov muj?“ у нас. Принос към историята на чешко-българските културни отношения. – Бълг. мисъл, 1935, № 1. Георгиев, Ем. Българи и чехи в епохата на тяхното възраждане. – ГСУ, Историко-филол. ф-т, 42, 1945–46; 48, 1953. Гиргинов, Ал. Ловчанският владика. Комедия в 3 действия по едноименната комедия на Т. Икономов. С., 1961. Дончев, Д. Болградската гимназия 1858–1878. – Изв. Педагогическия инст. „Т. Самодумов“, 19, 1965. Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър …, 240–244. Бъчварова, Н. Възпитаници на южноруските училища и развитие на научните знания в България (XIX в.). С., 1989, 54–55. Гетова, Е. Между книгата и зрелището или за функцията на ремарките в първата българска възрожденска комедия. – Научни трудове на Филол. ф-т. Пловдив, 39, 2001, № 1. Димков, Н. Възраждане. Литературни студии и портрети. Габрово, 2003. Николова, Ю. Достойно есть. Свищов през деветнадесетия век до първото десетилетие на XX век. Личности-събития-факти. Свищов, 2006. Аретов, Н. Българската литература от епохата на националното Възраждане. С., 2009. Добрева, В. 1. „Ловчанският владика“ – между битова приказка и новелистика. – В: Класика и литературна история. Благоевград, 2005; 2. Българска възрожденска комедия. Типология и архитектоника. С., 2011, 96–107 и сл. Пътова, Н. Драматургия на българското. Националната идентичност във възрожденската драма. С., 2012, 144–147.

Цв. Унджиева

ИКОНОМОВ, Тодор Поппетров (29.VIII.1838, с. Жеравна, Сливенско – 28.X.1892, Шумен) – учител, автор на учебници, публицист, общественик. Син на свещеника Петър Теодоров, който е и първият му учител. Учи в местното училище, в Разград (1848) при Н. *Икономов* и в елино-бълг. училище в Русе (1848–50) при даскал Параскев Дамянов. Връща се в Жеравна, две години учи абаджийство, става певец в църквата. На 13 г. остава кръгъл сирак. През 1851–55 е чирак в Тулча. Учи в София (1858–59) при С. *Филаретов*, изчита цялата му библиотека, после в Сливен (1860) учи при С. *Доброплодни*. Пише материали за цариградските вестници и в. „България“. От 1861 е в Цариград, свързва се с Др. *Цанков,* става дякон и учител при униатската църква, но скоро напуска. Заминава за Русия при заточения в Киевската Лавра Йосиф Соколски и води кореспонденцията му. През 1861–65 е студент в Духовната академия в Киев. Чете повече светски книги, нем. материалисти и естествоизпитатели (Е. Бок, О. Либих, К. Фохт) формират философските му възгледи. Учител в Шумен (1865–69) и в Тулча (1869–71). Представител от Тулчанската община на църковния събор в Цариград през 1871. Развива активна публицистична и обществена дейност. Печата материали във в. „Македония“, „България“, „Право“, „Турция“, сп. „Читалище“ и др., често предизвиква публицистични спорове. В движението за утвърждаване на Бълг. екзархия е привърженик на идеята за либерално-демократично устройство и се свързва с кръга около П. Р. *Славейков*. Близък е с П. *Карапетров* и С. С. *Бобчев*. Принуден да напусне Цариград, отново е в Тулча (1873), секретар на Епархийския съвет в града. След Освобождението заема административни длъжности. Префект на Сливен и Бургас (1879), кмет на София (1880–81), окръжен управител на Шумен (1881), председател на Държавния съвет, м-р на обществените сгради, пътищата и съобщенията (1883–1884) и др. Един от водачите на Консервативната партия, подпредседател на ВНС. Честен и безкомпромисен, но необщителен и затворен, той си спечелва много врагове. След 1885 се оттегля в Шумен. Отваря книжарница и се занимава с издателска работа. Влиза в конфликт с режима на Ст. *Стамболов*, интерниран е в Търново и Оряхово. Разочарованията и психическото разстройство го подтикват към опит за самоубийство, наскоро след това умира. Спомагателен (1869), дописен (1881) и редовен член на БКД (дн. БАН, 1884).

И. се вълнува от въпросите за самостоятелността на бълг. църква и нейното устройство, от недоста-

Тодор ИКОНОМОВ

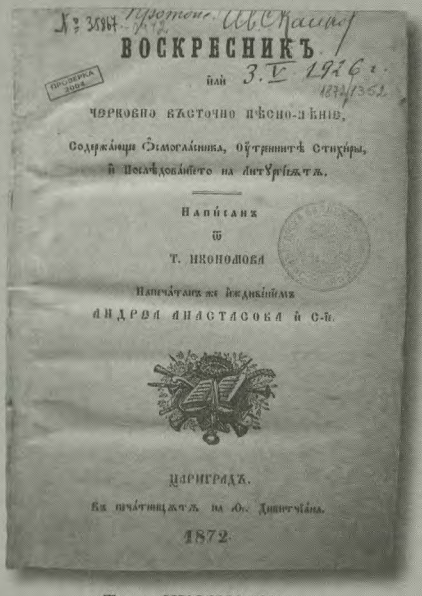

Тодор ИКОНОМОВ – църковни песнопения

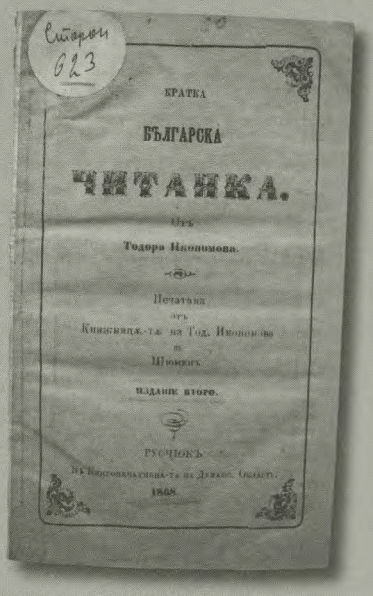

Тодор ИКОНОМОВ – читанка за начално обучение

тъците в образованието. Издава учебници – читанки, граматики, числителници и др. Статиите му – „По женското образование“ („Читалище“, 1872, № 1), „Значението на младежта в обществото“ („Читалище“, 1872, № 10), както и четирите писма от „Приятелска кореспонденция“ („Турция“, № 8–21, 1865) и др. го представят като строг критик на съществуващата образователна система и пропагандатор на светското образование. Крепители на новобълг. просвета вижда в дейността на обществените организации („Полза от читалищата“. – „Читалище“, 1870, № 6; „Българското книжевно дружество“. – „Турция“, № 27–29, 1871). Публикува поредица от статии за пагубната роля на театъра и предизвиква чрез тях остра дискусия, спо-

ри с Д. *Войников* и Ил. *Блъсков*. И. е продължител на философските възгледи на П. *Берон* и Ив. *Селимински*, внася нови идеи. Увлича се от личности като Ян Хус и М. Лутер (в сп. „Читалище“ помества очерци за тях), поп Богомил и др. Негативното му отношение към религиозната мистика и посредствеността, демократичните му позиции по отношение на Бълг. екзархия и др. се посрещат с боязън от широката аудитория, често остават неразбрани. Като дръзки, непознати дотогава се възприемат идеите в статиите му в сп. „Читалище“ – „Мъртвото и живото на земята“ (1871, № 22, 23), „Поезията на природата и нашите нужди“ (1871, № 16), „Папството“ (1872, № 23, 24); статията „Една стъпка напред“ (1872, № 17, 18), в която изразява либерално-протестантски схващания, предизвиква широк отзвук и неодобрение. Изключително ценни са мемоарите на И., те описват живота му от 1861 до 1889 и са панорама на бълг. обществен живот. Основна част от тях е отпечатана през 1896 в сп. „Искра“ от неговия син. Оригиналът им не е открит. В архива му се пазят публикуваните през 1973 „Последна дума“ (25 дек. 1887) и „Моята биография“, която започва с думите: „Не съм бил и не съм искал на този свят да бъда друго нещо освен работник на народното поле ... и никога не съм се отклонявал от пътя, който съм избрал, ни пред ласкателствата, ни пред хуленията, ни пред страха ... работил съм всякоги по съвест и никому не съм раболебствал.“. НБКМ–БИА, ф. 19 (Т. Икономов).

Съч. Методическо ръководство за първоначална аритметика. Преведено от ... а напечатано с иждивението на Петра Стоянова. Букурещ, 1866. Нова българска читанка от ... Русчюк, 1867, 2. изд. 1868 под загл. „Кратка българска читанка“. Читанка за приготвяне към граматиката. Сбрана от ... Виена, 1867, Пловдив, 1874, 1878,1879, 1881, 1882, 1883. Пространна българска читанка за приготвяне към българската граматика. От ... Русчюк, 1868; 4. и 5. изд. „Читанка за приготвяне към граматиката“, Пловдив, 1874. Пълна числителница. От ... Русчюк, 1868. Воскресник или Черковно въсточно песнопение. Содержающе осмогласника, утренните стихири и последованието на литургията. Написан от ... Напечатан с иждивением Андреа Анастасова и С-ие. Цариград, 1872; Песнопение или Черковно въсточно пение, содержающе на утренни и последованието на литургията. Сбрано от ... Напечатано же иждивением Андреа Атанасова и С-ие. Цариград, 1872 (2 части). Избирането на Българский екзарх. Цариград, 1872. Ръководство за словосъчинение на българский язик. Наредил ... Виена, 1875. Българска граматика. Пловдив, 1881, С., 1882, прераб. 1883, Пловдив, 1886. Писма за Сърбия. Русе, 1883. Примери от весникарска добросъвестност. Написал и издал ... С., 1883. Протестантската пропаганда у нас и нейните ползи за България. Русе, 1855, Русчук, 1886; 3. доп. изд. Шумен, 1892. Логиката на лицата пред логиката на нещата. Русе, 1886. Тридневно пребиване в Рилский манастир. Русе, 1886. Мир или войнишка китка. Шумен, 1886. Читанка за първите два класа. Сбрана от ... Русе, 1886. Що трябва да правим, а що правим. Шумен, 1886. Кой ще бъде виновний. Русе, 1886. Две първи и последни думи за г. З. Стоянов. Русе, 1886. Кратка всеобща история за долните класове, 1886, Търново, 1889. Уроци по българската граматика. За основните училища; 2. изд. Търново, 1887. Самохвалствата на патриотите и истинското положение на България. Шумен, 1888. Читанка за първо отделение подир буквара. Солун, 1888. Читанка за II отд(еление). Солун, 1888. Читанка за трето отделение. Солун, 1888. Читанка за четвърто отделение. Солун, 1888. Читанка за първо отделение. Подир буквара. Търново, 1889. Начална граматика за основните училища. Търново, 3. изд., 1889. Свещена история на Ветхий и Новий завет за долните кл. и за горния курс на основните училища. Търново, 1889, 1893. Елементарна практическа граматика. Шумен, 6. изд., 1891. Читанка за второ отделение Търново, 4. изд. 1893 (1. изд. Читанка за основните училища). Читанка за третьо отделение с приготвяние към граматиката. Търново, 5. изд., 1891; 7. изд. 1892. Читанка за четвърто отделение с въвождание в граматиката. Търново, 1890, 1891, 1892. Съчинения. Т. 4. Мемоари. С., 1973 (Други томове не са излезли). Философски и социологически съчинения. С., 1983.

Лит. Бобчев, С. С. Цариградскити ми спомени. Моето запознантство с Тодора Икономов. – Бълг. сбирка, 1894, № 1. Блъсков, Ил. Горчиви възпоминания за последните дни от живота на Тодор Икономов. – Пак там, № 8. Карапетров, П. Няколко думи за Теодора Икономов в Цариград. – Пак там, 1895, № 4. (Също в: Карапетров, П. Сбирка от статии. Средец, 1898). Тодоров, И. Тодор Икономов и дейността му в служене на българския народ. С., 1921. Коралов, Е. Тодор Икономов. С., 1943. Костантинов, Д. Жеравна в миналото и днешно време. С., 1948. Жечев, Т. 1. Тодор Икономов в историята на българската обществена мисъл. – В: Икономов, Т. Мемоари. С., 1973; 2. Тодор Икономов. Очерк за историята на българската обществена мисъл. С., 1875. Бъчваров, М. Философско-социологическите възгледи на Тодор Икономов. – В: Икономов, Т. Философски и социологически съчинения. С., 1983. Ракьовски, Цв. Тежката дума на егоцентризма. Тодор Икономов, Христо Стамболски, Тодор Бурмов. – ГЮЗУ, Философски ф-т, 2, 2004.

Ю. Николова

ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ (светско име Стоян Стоянов Михайловски) (IX.1812, гр. Елена – 4.IV.1875, Цариград) – висш църковен служител, един от главните дейци в борбата за църковна самостоятелност, религиозен просветител. Произхожда от известния род Михайловски, който има грузински корени. Брат на Н. *Михайловски*. Учи в гр. Елена при А. *Робовски*, в грц. училище в Арбанаси (до 1825), в духовното училище в Карея, о. Атон (1833–34), в грц. гимназия в Атина (1838–41), в *Куручешменското училище* в Цариград (1841–43). През 1832 става монах в Хилендарския манастир. През 1844, заедно с *Неофит Хилендарски*-Бозвели, представя пред тур. правителство програма за решение на бълг. църковен въпрос. За действията си е заточен на о. Атон (1845–50). Представител на Светогорските манастири в Цариград (1851–54, 1857–58). Ръкоположен за епископ Макариополски (5 окт. 1858), след което заема длъжността настоятел на бълг. църква „Св. Стефан“ в Цариград; известно време е учител в училището при църквата. Съдейства за разпускането на унията с католиците в Кукуш (1859). На 3 апр. 1860, по време на Великденската служба, отхвърля върховенството на Вселенската патриаршия, като не споменава името на Патриарха, с което на практика обявява независимостта на бълг. църква. По настояване на Цариградската патриаршия е заточен в Мала Азия (1861–64) заедно с Паисий Пловдивски и *Авксентий Велешки*. Помилван, отново се включва в политическия живот. През 1872 става Търновски митрополит. Организира и открива първото бълг. богословско училище в

Лясковския манастир „Св. св. Петър и Павел“ (1874). Член на Славянобълг. ученолюбиво дружество (1836–38), на Македонското дружество (1838–41). Член на Временния екзархийски съвет (1870) и на Св. Синод на Бълг. православна църква (1870).

От 1859 до 1870 И.М. сътрудничи на бълг. периодичен печат с материали, насочени срещу чуждата религиозна пропаганда или представляващи наставления за твърдост и упоритост при подетата църковна борба, с изобличителни отворени писма. Към преведеното от него „Православное учение…“ добавя свой оригинален послеслов.

Съч. Православное учение или сокращено христианско богословие, сочинено на руски от приснопамятнаго митрополита Московскаго Платона в 1764 година. Нине же преведено на български и издано позволением и одобрением святия великия Христови церкве, в полза на православните хистияни от свещеноинока ... Цариград, 1844.

и образованието са на почит. Учи във взаимното и класното училище в Ст. Загора (1857–68), в Пловдивската гимназия (1868–69), завършва гимназиалното си образование в Табор, Чехия (1871). Волнослушател по славянска филология в университета в Прага (1871–72, 1873–74) и във Великата школа в Белград (1872–73). Завръща се в Ст. Загора като учител в главното училище (1874–75). След Старозагорското въстание 1875 е арестуван, съден и освободен. Заминава за Цариград, за да организира издаването на свои книжовни трудове. Няколко месеца е учител в Горна Оряховица (1877). Завършва курс по рус. език в Пловдив и е назначен за преводач на сливенския губернатор (1878). Председател на окръжния съвет в Одрин (1878). Секретар на старозагорския префект (1879–83), окръжен управител на Ст. Загора (1884–85) и на Шумен (1885–86). Главен учител в Софийската девическа гимназия (1888–92), по същото време е

ИЛАРИОН МАКАРИОПОЛСКИ, член на Временния екзархийски съвет и на Св. Синод на Българската православна църква, 1870 (първият от ляво надясно)

Лит. Р а д и в о е в, М. Търновски митрополит Иларион. С., 1912. С т о и л о в, А. Документи за биографията на Иларион Макариополски. С., 1924. Иларион Макариополски, митрополит Търновски. Сб. С., 1925. Р а д е в, Ив. Митрополит Иларион Макариополски–Търновски. – В: История на Велико Търново XVIII–XIX век. В. Търново, 2000. Ц а ц о в, Б. Архиереите на Българската православна църква. С., 2003. М и н ч е в, Й., Пл. Павлов. Иларион Макариополски. – В: Бележити българи. Т. 5. С., 2012.

К. Михайлов

ИЛИЕВ, Атанас Трифонов (2.II.1852, Ст. Загора – 12.II.1927, Ст. Загора) – педагог, автор на учебници и учебни помагала, езиковед, фолклорист, преводач. Произхожда от заможно семейство, в което книгите

командирован в М-вото на народното просвещение за работа по издаването на „Сборник за народни умотворения“. Директор на девическата гимназия в Ст. Загора (1892–1900, 1903–05). Началник на училищния отдел при Бълг. екзархия в Цариград (1900–03). Народен представител в УС, ВНС (1911) и ОНС (1911–13). Дописен (1898) и действителен член на БКД (дн. БАН, 1900).

И. започва да публикува в сп. „Читалище“ по време на ученето си в Чехия – „Чърти от живота на лорда Байрона“ (1871, № 5), превод от чеш. философ и критик Й. Дурдик, „За русалките“ (1871, № 16), „Природата в българските народни песни и приказки“ (1872, № 18). В съавторство с Г. *Бенев*

превежда стихотворения от К. Ербан, К. Маха, Ф. Челаковски, Ш. Петьофи (от чеш. превод), песен от „Краледворски ръкопис“ („Читалище“, 1871, № 5, 10; 1872, № 18), „Нещо за преводите“ („Читалище“, 1872, № 1) от Й. Юнгман. След завръщането си от чужбина сътрудничи на в. „Ден“ – „Погрешки в отхраната“ (№ 25, 26, 27, 1875), превод от чеш. педагог Ян Шкода, пише и за раздела „Нови книги“ на вестника. Превежда от рус. книгата на Д. И. Писарев „Съкратена история на умственото развитие в Европа“ (кратък вариант на „История на умственото развитие в Европа“ от Дж. Дрепер), която Хр. *Ботев* препоръчва като „съчинение поучително и необходимо за всеки един развит човек“ („Знаме“, № 15, 1875). Не успява да издаде втора част от превода на „Съкратена история...“, превода си „Характер“ от Й. Дурдик; отпечатва само 3 коли от „Речник на чуждите думи в българския език“, замислен като тълковен.

Атанас ИЛИЕВ

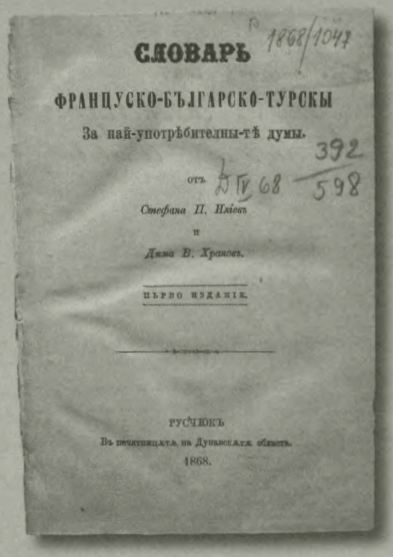

Атанас ИЛИЕВ.
Френско-българско-турски речник...,
1868

лини, наречени елини, жидове и латини“ (СбНУ, 3–4, 1890), „Растителното царство в народната поезия, обичаите, обредите и поверията на българите“ (СбНУ, 9, 1893). В продължение на няколко години превежда от ръкописен текст етнографския труд на рус. учен Т. К. Волков „Сватбарските обичаи на славянските народи (СбНУ, 3, 4, 8, 1890, 1892); „Турски изговор на български местни имена“ (Сп. БАН, 1917, № 14), „Растенията от българското фолклорно гледище“ (Сп. БАН, 1919, № 18). Ценен езиковедски труд е студията му „Румънска топонимия от славянобългарски произход“ (Сб. БАН, 1925, № 17). И. съставя и издава читанки за класовете от I до IV, пише учебници по бълг. език, работи върху учебник по старобълг. език, но не го издава, след като излиза „Старобългарска граматика“ на Л. Милетич. В „Сборник от

След Освобождението И. сътрудничи на сп. „Денница“ – „Фантазия и естетически вкус у младежите (според д-ра Петра Дурдика)“ (1890, № 9), „Калината в българската народна поезия“ (1891, № 6), на сп. „Наука“, на старозагорските издания в. „Земеделец“ (1883–85) и сп. „Старозагорски глас“ (1912). Публикува статии в редактираното от него сп. „Надежда“ (1900) – „Един старославянски обред от езическо време“ (№ 1), „Езически обичаи и обреди по Коледа“ (№ 2), „Имела“ (№ 3) и др. И. е книжовник със сериозни научни интереси, има публикации и в академични периодични издания: „Поглед върху българската нумизматика“ (СбНУ, 1, 1889), „Българските предания за исполународни умотворения, обичаи и др.“ (1889) публикува 325 обредни песни в три раздела: коледарски, лазарски и коледни, групирани и по местни говори; предг. и обяснителните бел. поставят сборника сред задълбочените научни изследвания по фолклор. Много време и усилия посвещава на книгата „Телесно и душевно възпитание в средните учебни (пълни и непълни) заведения“; в основата ѝ е трудът „Педагогика за средните училища“ (1887) от П. Дурдик, който И. адаптира към бълг. условия и нужди; посрещната е радушно, защото предлага стройна система от възгледи за цялостната учебна и културнопросветна работа в училищата. В „Път към напредък“ събира свои речи и сказки.

Между 1914 и 1916 пише спомените си, издадени по-късно. Архив БАН, ф. 46 (Ат. Илиев); НБКМ–БИА, ф. 230 (Ат. Илиев).

Съч. Съкратена история на умственото развивание в Европа. Превел ... Книжка I. Цариград, 1875. Старозагорски окръг в народо-икономическо отношение. Ст. Загора, 1885. Начална практическа граматика. Пловдив, 1887. Сирота мома. Според Карл Яромир Ербен. Ст. Загора, 1888. Сборник от народни умотворения, обичаи и др. Събирани из разни български покрайнини. Отд. 1. Кн. 1 Нарежда ... С., 1889. Синтаксис на българския език. Пловдив, 1894. Телесно и душевно възпитание в средните (пълни и непълни) учебни заведения. За учители, родители и интелигентни граждани. Според П. Дурдика и др. автори. Съставил ... С., 1899. Сбирка от нови и интересни четива. Събрал и наредил ... Пловдив, 1900. Старобългарски речник. Помагало за изучаване старобългарски език и новобългарски правопис. Пловдив, 1901. Поглед върху дейността на Българската екзархия. В съавторство с Н. Начов и Ст. Аргиров, 1902. Спомени за Д. Наумов. По повод 25 г. от смъртта му. Ст. Загора, 1909. Път към напредък. Ст. Загора, 1910. Спомени на Атанас Т. Илиев. С., 1926.

Лит. Милетич, Л. 1. Сборник от народни умотворения, обичаи и др. ... – СбНУ, 2, 1890; 2. Синтаксис на българския език – за гимназиите, реалките, семинариите и пр. Съст. Ат. Т. Илиев. – Училищен преглед, 1894, № 9. Юб. книжка. Седемдесетгодишнина от рождение и петдесетгодишнина от книжовна и обществено-просветна дейност на Атанаса Т. Илиев. 1852 – 1872 – 1922. Ст. Загора, 1923. Атанас Т. Илиев. 1852–1927. Възпоменателна бел. – Летопис на БАН, № 10, 1926–27. Станева, К. Атанас Трифонов Илиев. С., 1993. Леков, Д. История на ... Т. 2. 220–221 и др.

Н. Пътова

ИЛИРИЗЪМ – културно и политическо движение за единство на южните славяни, идейна основа е на хърватското национално възраждане (20-те–60-те г. на XIX в.). Появява се в Илирия – диоцез на папската курия, обхващаща днешните Хърватска, Черна гора, Словения, Македония. В политическо отношение северозап. балкански територии са разделени на две – съществуващата самостоятелно Дубровнишка република и подчинените на Хабсбургската империя части. Впоследствие тласък на И. дава и обособената от Наполеон I автономна област Илирия, включваща Горица, Далмация, Истрия, Хърватия, Крайна и Хорутания. Идейните влияния, които го изграждат, протичат по две независими линии: ренесансови идеи чрез итал. католицизъм (в гр. Лорето е създадена „Илирска колегия“ за пропаганда и образование) и просвещенски идеи чрез нем. протестантство. В широк смисъл И. представя поредното схващане за общославянско единение, по-конкретно на юж. славяни (XVI–XIX в.). Като идеология И. не е единен, в него съществуват различни крила и течения, защитаващи собствени позиции както по отношение на

SVETILAV KRAGL BULGARSKI XXVI.

Andria Kačić Miošić. „Разговор угодни народа словинскаго“, 1756 – българските разкази

IVAN KRAGL BULGARSHI XXI.

MIRCZE KRAGL BULGARSKI XXII.

CONSTANTIN ZEKKO KRAGL BULGARSKI XXIII.

Посвещение на Христофор Жефарович като „Любител на Илирическото царство“

културното развитие, така и спрямо политическите виждания. За един от първите теоретици на общославянската идея се приема Винко Прибоевич, който обосновава тезата, че славяните са един народ с различни имена („Слово за произхода на увенчаните със слава славяни“, 1532). Идеите на Прибоевич са в основата на труда на Мавро Орбини „Il Regno degli Slavi“ („Царството на славяните“, 1601; рус. превод 1772), който очертава миналото величие и настоящата обща съдба на славянските народи под османско владичество. Привилегиите, с които се ползват далматинските книжовници, им откриват пътища за развитие, каквото не е възможно в другите части на Османската империя. В Дубровник

се появяват книги на кирилица (XVI в.), в които се използва особен черковнославянски език с много бълг. елементи. Дубровнишки аристократи полагат усилия за християнски съюз срещу турците – П. Джорджевич и П. Саркочевич поддържат връзки с изтъкнати българи и с грц. владици от Варна, Търново, Русе, Ловеч. Опитът за въстание (1598), организиран от българина Т. Балина, е съгласуван с хърватските дейци. Концепцията на В. Прибоевич се подема от Я. Колар, който назовава четирите (вероятно петте) основни славянски общности, обособили се от общия славянски поток: руси, поляци, чехи, словаци и илирийци (1818).

През първите десетилетия на XIX в. се полагат основите на научната славистика – чрез трудовете на Й. Добровски и П. Й. *Шафарик*. В тях водеща е идеята за сравнително изучаване на славянските езици и за единна славянска етнография, литература и право. И. е неотделим от тази силна тенденция. Конкретизирана е идеята за обединение на юж. славяни въз основа на общ език, културен напредък и сходни политически интереси. Илирийският език е в определена степен изкуствено образувание, изграден е върху щокавското (дубровнишкото) наречие; използва лат. азбука, има опити за създаване на правописна норма. Стимулират се творческите възможности на всеки един народ, етническото му самосъзнание, стремежите му към самоопределение. Залага се на бързото проникване на идеите и теченията от Запад към пределите на Османската империя. Идеите на И. се отразяват върху творчеството на Я. Драшкович, Ст. Враз, Ив. Мажуранич, П. Прерадович. Идеолог на „хърватския илиризъм“ е Л. Гай („Кратки основи на хърватскословенския правопис“, 1830). Той възниква като опозиция на австр. имперски домогвания и панелинистичните действия, от друга страна се оказва естествен противник на великосърбизма. Един от главните трудове на движението е четиритомникът „Огледало на Илириума“ (1839–42) от И. Швеар, в който историята на хърватите е представена като непрекъсната борба за самостоятелно съществуване. През 30-те г. на XIX в. се появяват и илирийски периодични издания – „Илирске народне новине“ и „Даница илирска“; основано е издателско дружество „Матица илирска“. Мощен фактор в И. е историзмът – интересът към интерпретацията на миналото, което се възприема като общо за всички славяни с характерните им борби срещу неславянските нашественици. През определен период от време в литературата стават актуални принципите на барока – П. Р. Витезович („Stemmatographia“, 1701), с Просвещението е свързан А. Качич Миошич с „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ („Приятен разговор на славянския народ“, 1756: разширено издание 1759). Идеите на И. изиграват положителна роля за юж. славяни и България. Бълг. истор. теми стават основа на някои художествени произведения (песните за Крум, Самуил, Косара и Иван-Владимир в „Razgovor ugodni...“, драмата „Владимир и Косара“ от П. Прерадович). В преписи на „История славеноболгарская“ от *Паисий Хилендарски* са добавени песни от А. Качич Миошич, написани в духа на народния епос. По техен образец П. Р. *Славейков* съставя поемите „Самуилка“ и „Крумиада“. Основен източник за бълг. историография през XVIII в. е рус. превод на книгата на Орбини „Царство славян“ и второто издание на „Razgovor ugodni...“ от Качич Миошич. Хр. *Жефарович* е повлиян от книгата на П. Витезович при създаването на своята „Стематография“. Гравюрите на регионални и национални гербове, поместени в съчинението на Жефарович, повдигат бълг. национално самосъзнание, напомнят за съществувалата бълг. държава. Хърватският епископ Й. *Щросмайер* подпомага издаването на „Български народни песни“ от Д. и К. *Миладинови*; хървати стават *спомоществователи* на книгата – 252 „предплатника“. Вестникът на Л. Гай „Илирске народне новине“ публикува информации за културни прояви на българите, както и рецензии за фолклорния сборник на Миладинови.

Лит. Ш и ш и Ћ, Ф. Хрватски илиризам. Београд, 1921. Л е ш и л о в с к а я, И. И. Иллиризм. М., 1968. Ц ъ р н у ш а н о в, К. Македония в хърватско-българските взаимоотношения. С, 1991. Б о ж и л о в а, Р. Българи и хървати. С., 2003.

К. Михайлов

ИЛЮСТРАЦИЯ. Илюстрациите в книгите и в периодичните издания през Бълг. възраждане, макар и скромни и не така многобройни в сравнение с европейските издания от същото време, са грижливо подбирани от книжовниците и издателите. И. на новобълг. книга продължава в известна степен традицията на средновековната ръкописна книга, както и на разбирането за значимостта на словото и на неговото графично и образно въплъщение. Някои от първите новобълг. ръкописни книги са богато илюстрирани. Ръкописният сборник (подготвен за печат) от 1796 на поп *Пунчо* от с. Мокреш е украсен със заставки, инициали и с множество миниатюри, които илюстрират съдържанието на текстовете. В началото на книгата е поставен автопортрет. Интересен е автопортретът на *Софроний Врачански* в неговия сборник от 1805, изобразен в богослужебни архиерейски одежди. В първото издание на „Неделник“ (1806) като фронтиспис е сложен образът на евангелист Йоан, а в последвалите издания на книгата е поместен портретът на Софроний. В някои книги от XVII и XVIII в. рисунката престава да

има само декоративна функция и се превръща във функция от съдържанието на текста. Известни са ок. 30 ръкописни книги на даскал *Тодор Пирдопски* (20-те–40-те г. на XIX в.), някои от които са богато илюстрирани. Забележителното в наивистичните рисунки на художника самоук са позите на изобразяваните лица, които представят техните състояния, както и пейзажните рисунки на хълмистата природа на Пирдопския край като фон на религиозните сцени. Рисунките предхождат текста и го доизясняват. М. *Стоянов* посочва ясно изявената просветителска тенденция, на която е подчинена И. в книгите на Тодор Пирдопски. Тя се изразява в обяснителност на рисунката с думи, в желанието да се поясни съдържанието на текста както чрез заглавието, така и чрез онагледяващото изображение. В ръкописния вечен календар (БИА, № 1135) Тодор Пирдопски вероятно е прерисувал от чужди източници, но рисунките се различават от използваните клишета в печатните бълг. *календари.* Художникът проявява и въображение, и по-голяма свобода като отново рисува планетите, зодиакалните знаци и месеците на фона на хълмистия пирдопски пейзаж. Илюстрираната ръкописна книга има и много по-късни образци. Атанас (Танчо) Вельов *Шабанов* от Копривщица (участник в Априлското въстание 1876, а след потушаването му е заточен на о. Кипър) рисува цикъл от 11 картини за въстанието и с тях илюстрира своите спомени – „Описание на живота ми през тези години“ (БИА–НБКМ, Колекция 26, II А 8541). Рисунките не са озаглавени, разположени са в текста и са обградени от словесното описание на събитието. Те представят важни моменти от подготовката и протичането на Априлското въстание в Копривщица: клетвата, „Въстаническият водосвет ...“ и пр. Фигурите на въстаниците са ясно разпознаваеми (номерирани в рисунката и изписани в текста под нея): Г. *Бенковски*, поп Никола *Белчев,* Т. Каблешков на кон. Рисунките не само илюстрират, но и коментират разказаното чрез подбора на нарисуваните епизоди, чрез композицията, като извеждат на преден план особено важни за художника образи и детайли.

Богато илюстрираните бълг. печатни книги не са много поради трудностите по издаването и отдалечеността на печатниците, което е оскъпявало допълнително и без това скъпия печат. Бълг. книжовници и издатели обаче осъзнават въздействието и значението на И. и полагат специални усилия при оформянето на изданията. Я. *Крайков*, първият бълг. печатар и издател, включва над 30 гравюри в първата си отпечатана (с двуцветен печат) книга „Часослов“ (Венеция, 1566). Първата бълг. печатна книга „Абагар“ (Рим, 1651) от Ф. *Станиславов* е илюстрирана с 9 гравюри върху дърво с религиозни сюжети. В иконографския маниер и в трактовката личи влиянието на итал. гравюра – изчистена и стилизирана. Гравюрите са поставени с умисъл – пред „Молитва за път“ е образът на св. Никола, пред „Молитва за смъртния час“ е изображението на Архангел Михаил и пр. Предполага се, че е използван шрифт, изработен от фр. печатар и гравьор Робер Гранжон, който изобретява нови типографски букви и създава буквените знаци за книгите на славянски (1582),

ИЛЮСТАЦИИ на възрожденски книги

използвани от католическите мисионери. През 1741 Хр. *Жефарович* издава „Стематография“, която е първата изцяло илюстрирана бълг. книга. Тя включва гравюри върху мед, направени от Жефарович: светци, архиепископи и царе, както и 56 герба на славянски и неславянски народи и страни. В началото са поставени изображения на осем групи от по двама светци. Жефарович гравира и образите на бълг. светци: Климент, Наум, Теофилакт, Георги Български, на царете Тривелий, Йоан Владимир и Давид. В по-късни преписи на „История славеноболгарская“ (от XIX в.) се срещат прерисувани гербовете от „Стематография“ на Жефарович. Ив. *Богоров* препечатва изображението на бълг. лъв в книгата си „Лики на Болгарските царье“ (1841). Н. *Павлович* – първият бълг. модерен живописец, е повлиян от образа на Иван Асен, създаден от Жефарович, в илюстрацията за книгата на *Раковски* „Няколко речи о Асеню первому“ (М. Цончева).

„Общое землеописание“ (1843) от К. *Фотинов* са използвани чужди клишета. Бълг. места и селища в географиите, дори и в по-късните, не са илюстрирани. Богато са онагледени учебниците по естествена история – на П. Дамянович (1861), Д. *Мутев* по физика (1869), по земеделие (1853) на Н. *Икономов*. Забележителен с много и красиви илюстрации, заети от фр. издание, е учебникът „Опитна физика“ от Гано в превод на Й. *Груев*. В „Кратка митология…“ (1873) от Н. Е. Жерузез, в превод на А. *Начев*, са отпечатани красиви гравюри – илюстрации от Г. Доре. Илюстрирани са „Древня египетска история“ (1858) от Ламсфльор, „История на Християнската църква“ (1876) и др. преводни книги върху библейската история. Почти всички учебници, издавани от Др. *Манчов* и Хр. Г. *Данов*, са богато илюстрирани. Двамата издатели, положили основите на

ИЛЮСТАЦИЯ на възрожденска книга

Учебниците са сред добре илюстрираните възрожденски печатни книги. В „Рибен буквар“ (1824) от П. *Берон* в края, на отделни листове, са поместени илюстрации на животни и риби, а в следващите издания броят на илюстрациите е увеличен и те са разположени на съответната страница в текста. Бероновите издания „Космобиографски атлас“ и „Метеорологичен атлас“ с 11 карти, подготвени от Павлович, също са богато илюстрирани с рисунки, чертежи, изображения по чужди клишета. Образите на св. св. Кирил и Методий, присъстващи в много възрожденски книги, се появяват най-рано в „Български буквар“ (1844) от Г. *Бусилин*. Илюстрирани са и първите бълг. учебници по география. В модерното книгоразпространение в България, използват възможностите на И., издават литографии, рекламират книгите си с включването на „прехубави изображения“.

И. е слабо представена в художествените четива като са използвани чужди клишета или препечатки. Илюстрирани са: „Тайните на инквизицията“ от В. Д. Фереал, „Откритието на Америка“ от Кампе, „Високи умни хитрости Бертолдови“, превел Хр. Василев, „Варвара Убрих“ от Л. Кулчицки и др. Павлович още като студент в Мюнхен замисля да илюстрира популярната в Европа книга „Многострадална Геновева“, но след като прочита превода на Е. *Мутева* „Райна българска царкиня“ (1852), решава

да илюстрира повестта на рус. писател А. Т. Велтман със сюжет от бълг. история. През 1860 подготвя две литографии – „Райна в пещерата“ и „Срещата на Райна с братятата си и руския княз Светослав“. Художникът разчупва илюстративния характер на рисунката, като прави свой прочит на книжовния първоизточник и налага образа на Райна като централен. Тези литографии повлияват върху по-нататъшната рецепция на сюжета. По-късно, когато става популярна драматургичната интерпретация на Д. *Войников*, художникът прави още осем литографии по „Райна княгиня“ и издава четири от тях през 1874.

Сравнително добре са илюстрирани календарите. По-голямата част от гравюрите са печатани по чужди клишета. Отпечатват се гравюри на зодиакалните знаци – по-семпли в по-ранните календари и по-разкошни в по-късните. В календарите на Ил. *Блъсков* и на П. Р. *Славейков* са изобразени сложни барокови композиции. Украсен с И. е „Славяно българский народний календар“ за 1856 от М. Рашич, в който са поместени изгледи от Ерусалим, Цариград, образът на султан Абдул Меджид. Забележителен е календарът „*Летоструй*“ (1869–76) с много и красиви илюстрации на лица към биогр. очерци, на Всемирното изложение от 1873, с обяснителни рисунки на моменти от земеделския и промишления труд, сечива и др. Гравюрите към календарния текст за всеки месец изобразяват вместо обичайните за този тип четива зодиакални знаци, сцени от живота на село или в града и така подкрепят програмата на изданието да отразява „духа на времето“. При по-скромни средства издателите проявяват много находчивост в илюстрирането на книгата, успяват да обвържат текста и рисунката, а също да постигнат единство в цялостния облик на изданието. Е. *Кърпачев* обединява всички материали – текстови и визуални, в двете си календарчета (джобен формат) от 1867 и 1868 и ги подчинява на патриотичната идея и на идеята за просвета. Рисунка на разтворена книга, на която се чете „Българска книжнина“, придружава мотото в стихове, които призовават към учение. Патриотична идея носи изображението на „Мати Болгария“ към стихове на *Неофит Хилендарски*-Бозвели. В края на изданието е поместена гравюра (по чуждо клише) на майка с две деца, които четат книги. Първи опит за карикатурна рисунка, според М. Стоянов, откриваме в „Месецослов“ за 1847 от хаджи Н. *Йоанович* – образ с две лица, женско и мъжко. Хумористичен момент има в изображенията в някои календари на Хр. Костович, П. *Радов*.

Списанията и вестниците съдействат за налагането на И. Първото бълг. сп. „Любословие“ на К. *Фотинов* е богато илюстрирано. Макар да използва гравюри и изображения, заети от грц. сп. „Съкровищница за полезни знания“, издателят успява да внесе оригинално послание и тълкуване на образа. Той заема рисунка към статията „Резултати от правилното управление“, която изобразява мирно съжителство между животни и птици, и я поставя в началото на своята статия „За праведно управление“, като започва текста с тълкуване на рисунката в посока, различна от тази в грц. текст. В първия бълг. сатиричен в. „Гайда“ рисунката е само в заглавното каре и изобразява насядали мъже и гайдар сред тях. Във в. „Шутош“ карикатурните рисунки са повече, препечатани са от чужди издания като мястото им е регламентирано – на последната страница (горе) или на първата. Карикатурите на последната страница са съпътствани от текст – най-често диалог между изобразените лица-типове. Карикатурните рисунки на първа страница представят европейски политици, държавници, културни дейци и предхождат пародийния очерк за съответната личност. Х. Дембицки е автор на карикатурите в сатиричните в. „Тъпан“ и „Будилник“. Рисунките му обикновено са придружени от текст, който много често е диалог между осмиваните лица. Появата на карикатурната рисунка през Възраждането е пряко свързана с налагането на сатиричните жанрове в книжнината. Особено значима и значеща в епохи на бунтове, въстания и социални движения, карикатурната рисунка присъства, както в хумористичните вестници и списания, така и в книгите. В „Огледало на гръко-арнаутските магесници…“ (1855) от Г. *Икономов* – остра сатира срещу самозваните лекари шарлатани – е поместена карикатурна рисунка на човешка фигура в модни дрехи (тесни панталони, жилетка, наметало, с бастун в едната ръка, а в другата капела) с магарешка глава. Горе вляво е изписано името на лекаря шарлатанин – „Тольо или Христодул“, а вдясно – „притворното“ му име „Леонид Неомит“. В „Предвестник горскаго пътника“ от Г. С. *Раковски* също са поместени карикатурни рисунки, които илюстрират острата сатира срещу мнимата европеизация и цивилизация в Турско.

Според М. *Стоянов* символните изображения на заглавната страница на възрожденските книги са не само украса, но и знак за съдържанието или жанра на четивото. Интересът през Възраждането към бълг. история, вниманието към човешката личност, към героичното в миналото и в съвременността, пристрастието към сюжетността, към уедрения детайл, към създаването на алегорични образи намира израз и в И. Като фронтиспис или вътре в книгата се публикуват много образи от църковната, политическата и културната история, както и на съвременници. Наред с образите на св. св. Кирил и Методий, често се появяват образи на св. Иван Рилски, на Харалампий и Йоасаф, на Алекси човек божи. Н. Йоанович – първият бълг. професионален книжар,

издава литографии на св. св. Кирил и Методий, на „Цар Иван Шишман“. Ат. *Карастоянов* изработва красива гравюра на мъченик Георги Нови, която е издадена в книга на Хр. Димитриев (1855). През 1870 Н. Павлович издава литографиите „Крум“ и „Аспарух“, като настоява те да се продават заедно с подготвените от самия него разяснения към тях. Той има идея да създаде илюстрована история на България. Подобна идея има и Ст. Доспевски. От неизвестен гравьор е сполучливият образ на *Онуфрий Попович*, който е най-ранният известен автентичен образ на съвременно бълг. лице, даден като фронтиспис (1855). Портретът на Ю. И. *Венелин* присъства в неговото „Жизнеописание…“ (1851) от Н. *Палаузов* в „Критически издиряния...“ (1853). Портретът на Ст. Караджа, нарисуван от Х. Дембицки, е поместен в книгата „Счастлива среща“ (1870) от В. *Попов* и в „Цигулка с народни и любовни песни“ (1876) от Хр. *Мавридов*. Любопитно е присъствието на образа на Ст. Караджа в *песнопойката*, на чиято заглавна страница има изображение на цигулка, свързано със заглавието. Изображението (гравюра) на Ст. Караджа във войводски одежди и с пушка в ръка на следващата страница, както и поместената песен за войводата, насочват към истинското съдържание на сбирката с бунтовни и патриотични песни. Така И. предлага на читателя иконично „резюме“ на книгата и поема функцията на тематичен ориентир. Постепенно книгите и периодичните издания се изпълват с илюстративни рисунки на лица, свързани с развитието на науката, културата, образованието, с портрети на политици и откриватели, съдействали за развитието на човешкия прогрес. В календар „Летоструй“, който е едно от най-богато илюстрираните издания през Възраждането, към биогр. очерци за бележити личности са поместени гравюри по снимка или портрет – на *Иларион Макариополски*, екзарх *Антим I*, Й. *Щросмайер*, Хр. Колумб, Й. Гутенберг (особено често срещан образ), Ал. Хумболт, Наполеон и др.

Малко и главно от втората половина на XIX в. са И. с изображения на бълг. бит и носии. Отпечатването им показва разбиране за необходимостта от съхраняване и представяне на бълг. фолклор и като визия. Литографът Иг. Цвятков подготвя рисунки с бълг. фолклорни мотиви, но успява да отпечата само някои оранаменти в „Примери за краснописание“ (1870). В. *Чолаков* също има намерение да включи в „Български народен сборник“ (1872) повече рисунки на селяни с носии, но публикува само мома от Панагюрско и селяни от Софийско. В сп. „Градинка“ Ил. *Блъсков* помества гравюра на българи – жена и мъж.

Първоначално във възрожденската И. преобладават религиозните сюжети, които постепенно отстъпват място на истор., както и на интереса към изображението на лица истор. личности, малко по-късно и съвременници – израз на новите представи за герой и героично. Съвременните сюжети, свързани с просветата, с модернизирането на живота и на нравите (или мнимото модернизиране – в карикатурата от края на 50-те г. насетне), с духовното и с политическото освобождение, навлизат в И. на периодични издания, учебници, научно популярни и популярни четива. В най-добрите си образци (Н. Павлович, Х. Дембицки) възрожденската И. коментира текста, налага възприемателни нагласи, натоварва образите с нов смисъл и значения, поражда нови текстове. И., оригинална или по чужди клишета и препечатки, повишава въздействието и интереса към книгата, вдъхновява въображението и любознателността на бълг. читател, приобщава го към културните и духовните достижения на европейските народи.

Лит. У с т а - Г е н ч о в, Д. Хаджи Найден Иванов (като издател на ликове). – ПСп, 1911, с. 865. П р о т и ч, А. Денационализиране и възраждане на нашето изкуство от 1393 до 1879 година. – В: България 1000 години. 927–1927. Т. 1. С., 1927, с. 540 и сл. И в а н о в, В. Николай Павлович. Живот. Творчество. Писма. С., 1940. Юб. сб. „Копривщица“. Т. 2. 1937. С и л я н о в с к а - Д и м и т р о в а, Т. Карикатурите на Хенрик Дембицки в „Гъпан“ и „Будилник“. – В: Христо Ботев. Сб. по случай сто години от рождението му. С., 1949. В а с и л и е в, А. 1. Възрожденски художници. С., 1954; 2. Български възрожденски майстори. С., 1965; 3. „Стематографията“ на Христофор Жефарович. – В: Христофор Жефарович. Стематография. Факсимилно издание. С., 1986. Р а й н о в, Н. Николай Павлович – график и живописец. С., 1955. М а в р о д и н о в, Н. Изкуството на Българското възраждане. С., 1957. Б о ж к о в, Ат. 1. Българска революционна графика. С., 1958; 2. Българско изобразително изкуство. С., 1988. Т о м о в, Е. Възрожденски щампи и литографии. С., 1962. Ц о н ч е в а, М. Българско възраждане. Живопис и графика. С., 1963. А н г е л о в, Б. Ст. 1. Съвременници на Паисий. Т. 2. С., 1964; 2. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977. Ш а б а н о в, Ив. Хроникьор на Априлското въстание. С., 1965. Т а р и н с к а, Ст. 1. Прозата на Христо Ботев. С., 1966, с.107 и сл.; 2. Христо Ботев и френската политическа карикатура. – В: Литературознание и фолклористика. Сб. в чест на 70-г. на акад. Петър Динеков. С., 1983, с. 289 и сл. Л в о в а, Е. Българско възрожденско изкуство. С., 1978. С т о я н о в, М. 1. Украса на славянските ръкописи в България. С., 1973; 2. Букви и книги. Студии по история на българската писменост. С., 1978; 3. Тодор Пирдопски – художник и илюстратор. С., 1984. Д е р м е н д ж и е в, Хр. Художественото наследство на Христофор Жефарович и неговото значение за Българското национално възраждане – Векове, 1979, № 5. Д и н о в а-Р у с е в а, В. Формиране на светските жанрове в българската възрожденска живопис и графика. – Изкуство, 1979, № 10. К р ъ с т е в, К. Опити за периодизация на художествения процес в българското изобразително изкуство през Българското възраждане. – Изкуство, 1979, № 10. Ф е р м а н д ж и е в, Н. Хаджи Найден Йоанович. Книгоиздател и книгопродавец български. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков. С., 1980. Г е р г о в а, А., А. Х а д ж и е в а. Основи на книгоиздаването. С., 1987, с. 18 и сл. М а н о л а к е в, Хр. Между образа и четенето. Руската преводна белетристика през Бълг. възраждане. С., 1996, с. 59. С т а н е в а, К. Апология на българското. Творчеството на Георги С. Раковски. С., 1996. 33–44, 159–160. Обявления за български възрожденски издания. Съст. М, Лачев, Н. Данова, Р. Радкова, Л. Драголова. С., 1999. Р у с к о в, Ив. Обърната точка. Фигури на етимона на пейзажа и пейзажната лирика. Пловдив, 1999. М и х о в а, Л. 1. Женските образи в творчеството на Николай Павлович. – В кн. ѝ: Модерните потреби на Възраждането. С., 2001; 2. Рисунката и четивото. – Пак там; 3. Словеснияти

иконичният образ във възрожденската книжнина. – В: История на книгата – начин на живот. Сб. в чест на проф. Ани Гергова. С., 2002; 4. Илюстрацията на книгата през епохата на Българското възраждане. – В: По следите на българската книга. Описи, находки, библиография. Сб. в чест на Маньо Стоянов. Пловдив, 2004; 5. Историята – написана и нарисувана. – В: Да говорим Възраждането. Балканистичен форум, 2011, № 2. Мутафов, Ем. Европеизация на хартия. Съчинения за живописта на гръцки през първата половина на XVIII в. С., 2001.

Л. Михова

„ИНДЕПЕНДѐНЦА НАЦИОНА̀ЛА“ („Independenţa naţionala“) – вж. „*Вултурул*“ („Vulturul“).

ЙРЕЧЕК (Jireček), Константин Йозеф (24.VII.1854, Виена – 10.I.1918, Виена) – чешки историк, славист, филолог. Роден в семейство на интелектуалци, внук на П. Й. *Шафарик*. Завършва гимназия във Виена

Константин ИРЕЧЕК

и право във Философския ф-т на Карловия университет в Прага (1872–75), където специализира история на славянските народи. Запознава се с бълг. студенти и интелектуалци – М. *Дринов*, К. Стоилов, В. Д. *Стоянов*, Г. *Начович* и др., които го насочват към бълг. тема. През 1875–76 излиза на чеш. и на нем. език трудът му „История на българите“, за който Карловият университет му присъжда научната степен „Доктор по философия“ (1876). Назначен е за приват-доцент в университета (1877) с хабилитационен труд „Римският път от Белград до Цариград“; чете лекции по география на Балканския полуостров, история на балканските народи и на Четвъртия кръстоносен поход. През юли 1878 посещава Пловдив. Получава покани за работа в Княжество България и в Източна Румелия. На 2 ноем. 1879 с княжески указ (утвърден от НС на 30 май 1880) е назначен за главен секретар на М-вото на народното просвещение. На този пост остава до май 1881 и работи последователно с министрите на четири правителства – Г. *Атанасович*, Ив. Гюзелев, П. Р. *Славейков*, М. Сарафов. М-р на народното просвещение (1881–82). Директор на Народната библиотека и музей в София и председател на Учебния съвет при М-вото на народното просвещение (1883–84). И. е инициатор за възобновяване на дейността на *Българското книжовно дружество* в София, участва в изработването на „Устав на Българското книжовно дружество в Средец“ (1884). Напуска България след 5-г. престой и става проф. в Пражкия университет (1884–93), чете лекции по история и география на балканските народи и Източния въпрос (вж. *Восточний вопрос*). Подготвя трудовете си „Пътувания по България“ и „Княжество България“. От 1893 до края на живота си е проф. във Виенския университет. Член на Виенската АН, на Пражката АН, дописен член на Академиите в Загреб, Белград, Будапеща, Санкт Петербург и Мюнхен. Дописен (1872), редовен (1884) и почетен член на БКД (дн. БАН, 1898).

Още като студент И. пише над 70 рецензии за новоизлезли научни трудове, изследва ръкописи. Първата му научна публикация е „Книгопис на новобългарската книжнина“ (1872), издаден от БКД в Браила. През 1878 излизат два превода на неговата „История на българите“ на рус. език: в Одеса – на Ф. К. Брун и В. Н. Палаузов (с добавки от автора) и във Варшава. На бълг. език е отпечатан откъс от книгата във в. „Напредък“ („Фанариотите владици и елинизма в България“, № 83, 84, 1876), отзиви за нея има в: сп. „Читалище“ (1875, № 6), „Периодическо списание“ (1876, № 11–12), в. „Ден“ (№ 251, 1875), „XIX век“ (№ 9, 1876), „Източно време“ (№ 48, 1876); предложения за превод на бълг. език в: сп. „Читалище“ (1875, № 13), в. „XIX век“ (№ 3–6, 1876). Г. *Бенев* превежда от чеш. очерка на И. „Българското княжество“ (1878). След Освобождението „История на българите“ е издавана многократно, използвана е за съставяне на учебници („История на българския народ по К. Иречек“, 1881, от С. С. *Бобчев* и др). Издадена е част от архива на И., откупен от БАН. По време на престоя си в България и по-късно И. публикува изследвания в „Периодическо списание“, свързани с историята на бълг. земи. Съчинението му „Пътувания по България“, личният му дневник и кореспонденцията му, взети в своята съвкупност, са изключителна панорама на бълг. обществен и културен живот от края на XIX в. И. е един от най-изтъкнатите представители на европейската славистика. Материали в: НА БАН, ф. 3к.

Съч. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806–1870. Събрал ..., Виена, 1872 (заглавие и на фр. език). Българското княжество. От ... Превел от чеш. Г. Бенев. Пловдив, 1878. История на българите. Търново, 1886; под ред. на В. Н. Златарски, 1929, 1978; с поправки и добавки от самия автор, по ръкописните негови бел. систематизира, преведе и стъкми за издание Ст. Аргиров, посм. изд. под ред. на Ст. Младенов. С., 1939; под ред. на П. Петров. С., 1978, 2. доп. изд. С., 1999. Упътване за събиране географически и археологически материали. Средец, 1883. Княжество България. Пловдив, 1899 [Включва „Българската държава“ и „Пътувания по България“]. Български дневник. Превод от чеш. ръкопис Ст. Аргиров. Т. 1–2. Пловдив, 1930–32; фототипно изд. С., 1995. Из архива на Константин Иречек. Подбрал и подготвил П. Миятев. Т. 1–3. 1953–1963. Пътувания по България. Превод от чеш. Ст. Аргиров. С., 1974.

Лит. Шишманов, Ив. Пътувания по България... (рецензия). – СбНУ, 5, 1904. Ганев, Ст. Константин Иречек. По случай петдесетгодишния юбилей. – Бълг. сбирка, 1904, № 7. Цветкович, Б., Й. Наги. Трудовете на проф. Константин Иречек. – ПСп, 1905, № 66, св. 3–4. Златарски, В. Н. Дейността на Константин Иречек в България (по случай 50-г. от рождението му). – ПСп, 1906, № 10, св. 9–10. Ангелов, Д. К. Иречек и българската историческа наука. – В: Чехословакия и България през вековете. С., 1963. Михайлов, Ст. Иречек и българската археология. – Археология, 1968, № 2. Йорданов, Т. Заслугите на К. Иречек за географското изследване на България. – Изв. Географския инст., 12, 1969. Бужашки, Е. К. Иречек и неговите пътувания. – В: Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974. Петров, П. Иречековата „История на българите“. – В: Иречек, К. История на българите. С., 1976, 1999. Димитров, Ил. Българският дневник на професор Константин Иречек. – В: Иречек, К. Български дневник. Т. 1. 1879–1881. С., 1995. Константин Иречек. Научни доклади и съобщения, кръгла маса. Варна, 2006; Варна, 2007. Мангачев, П. Константин Иречек – живот и дело в България (1879–1884). С., 2010.

Ю. Николова

„ИСТОЧНИК МНЕНИЯ“. Месечно периодическо списание – научнопопулярно списание. Излиза в Русчук през дек. 1867 и ян. 1868, 2 книжки. Отпечатва се в печатницата на Дунавската област. Текстовете са на бълг. и тур. език. Редактор: Исмаил Кемал. Програма: „... Обнародването на някои полезни, любопитни и първоначални учебни понятия, които да бъдат вразумителни и да благодарят читателите“ (№ 1). Заедно с общообразователните задачи „И.м.“ си поставя за цел да пропагандира реформите на Мидхат паша. Списанието дава информация за истор. развитие на Турция („История на турската империя“, № 1, 2), помества научнопопулярни статии („Няколко сведения за небесните тела. За слънцето“, № 1; „Описание на река Дунав“, № 1), статии на Теофраст („Человеческите нрави... Лицемерието“, № 1) и Волтер („Разговорите на Кузю и Ку“, № 2) в бълг. превод. Русенската революционна младеж прави опит да попречи на популяризирането на „И.м.“ – нейни представители изнасят тайно книжки от печатницата и ги унищожават в сградата на читалище „Зора“.

Лит. Димитров, Г. Княжество България. С., 1894, с. 191. Обретенов, Н. Т. Спомени за българските въстания. С., 1943, 81–82. Капитанов, Хр. Турското списание на български език „Източник мнения“. Русе, 1867–1868 г. – Библиотекар, 1968, № 5. Боршуков, Г. История на..., с. 205.

Д. Леков

„ИСТУРКА“ – вж. *„Костурка“*.

ИХТИМАН – град на 55 км югоизт. от София. През Средновековието е крепостно селище, чиито укрепления са разрушени по време на завоеванието му от османците. Поради компактното тур. население традиционните културни прояви през Възраждането са затруднени. Читалищна и театрална дейност се развиват след Освобождението. Ок. 1825 е уредено килийно училище първо в частна къща, а след това в дома на даскал Илия Глигов (Дели Илия), който обучава петнадесетина деца до 1830. По-

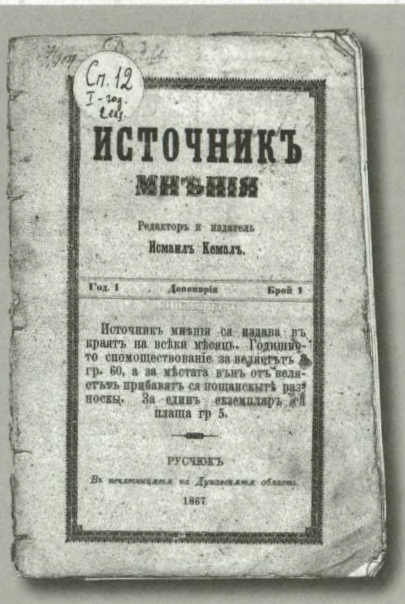

Списание „ИСТОЧНИК МНЕНИЯ“, 1867–68

дарява къщата си на бълг. община за училище. От 1830 до 1835 учител е Панчо поп Николов. Тогава на мястото на по-малка църквица е построен храмът „Успение на Пресвета Богородица“ и вероятно неин пръв свещеник става ръкоположеният учител. Училището се помещава в църковния двор като крило на метоха. Около 1833 в него се пази и малка книжна сбирка. След П. Попниколов в църквата служат свещениците Панайот Тараджийски, Христо Керефенски, ръкоположен в Рилския манастир, Иван Русинов, Кръстьо Корчаков, Стоян Ангенев, Димитър Цинцарски, Илия Колев. Самостоятелна сграда има (по спомени на ихтиманци) „Долньото училище“ (ок. 1855), а през 1862 в църковния двор

е издигнато и т.нар. „Черковно училище“. Преподават Теодор Добрин, даскал Курте и даскал Боне – през 1865. Замества го Петко В. Бенов, който преподава само през зимата – до 1873. От 1868 учител е Цвятко Бегунов Панев, учил в Самоков и в София. Той въвежда звучната метода, светските предмети. Даскалите са и църковни певци. През 1870 е нает за една година допълнителен учител за наустницата и псалтира, които Цв. Панев отказва да преподава. С.г. е положено началото на девическото образование. През учебната 1874–75 Цв. Панев е натоварен да преведе на тур. език тефтерите на старейшините от ихтиманските села, участва и в учителския събор в Самоков. Замества го Димитър Ралов от с. Рогозиново, Хасковско. Той пише дописка до в. „Век“ (№ 7, 1875), с която изобличава беззаконията на властта, заради нея е арестуван и след 3-месечен арест е прогонен в Хасково. До Освобождението преподава Цв. Панев. Вероятно в края на 1878 основава читалище „Свестяване“. От И. е сподвижникът на В. *Левски* Генади Ихтимански (Иван Стоянов – ок. 1832–1900), участник в Първа бълг. легия, основател на Софийския революционен комитет, игумен на Драгалевския и на Шияковския манастир. Ихтиманци са *спомоществователи* за книгите „Венец азбучний или нравствени наставления по азбуквено“ (1863) – 7 екз., „Православних глас против протестантский прозелитизъм в България“ (1863) – 1 екз., „Додатъци на Златния извор“ от Димитрий х. Йоанов Смрикаров (1874) – 11 екз.

Лит. К о в а ч е в а, М. Ихтиман. С., 1967. 50 години на Ихтиманското градско читалище „Слънце“. С., 1935. 100 години народно читалище „Слънце“, Ихтиман. С., 1978. Ч о л о в, П. Ихтиман и Ихтиманско по време на Възраждането. – В: Архив за поселищни проучвания. Кн. 3–4, 1996. Ш а р л а н о в а, В. Софийската Света гора. С., 2013.

И. Добрева

Й

ЙОАН ВРАЧАНСКИ (втората половина на XVIII в.) – свещеник и книжовник. Данните за живота му са съвсем оскъдни. От негова *приписка* е известно, че е ръкоположен за свещеник през февр. 1777 във Враца. През 1788 там съставя дамаскин („Поп Йоанов дамаскин“) – единствената му достигнала до нас творба. В бел. в ръкописа на л. 271 б, Й.В. от-

Евтимий Търновски. Голяма част от сборника заема рядко срещаната през този век повест за Варлаам и Йоасаф, към която е добавен любопитен разказ за живота на бълг. монаси през XVIII в. Дамаскинът на Й.В. се съхранява в НА БАН, № 90.

Лит. А н г е л о в, Б. Ст. 1. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 1. С., 1958; 2. Стари славянски текстове.

Хаджи Найден ЙОАНОВИЧ. „Чистописание...“, 1848

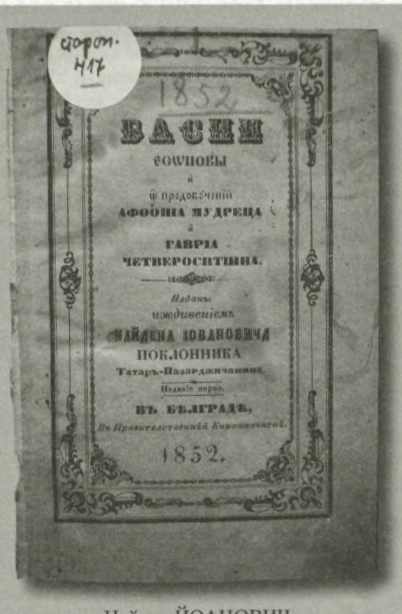

Найден ЙОАНОВИЧ – сборник басни, 1852

белязва: Исписа сїѧ книжица ѕ Враца вь лето ѧѱпи [1788] мць wтомврια. ѧ҃ѕ. [27] день при епископа врачански кѵ Серафима ѕ храмъ Възнесение азь грѣшнїи попь Iwаннь молю же ви читатели где наидете погрѣшено исправлаите и бг҃словите а не кльните понеже не бихъ искѹсенъ вь писание и иметъ въ немъ николика словца стимъ.“ (епископ Серафим е предходник на *Софроний Врачански*). Съдържа 42 произведения – разкази, поучителни слова и 18 *жития*, от които две са посветени на бълг. светци – Петка Търновска и Иван Рилски. Освен известното Народно житие на Иван Рилски е поместено и ново житие на отшелника от рилския монах Даниил, който използва по-стари съчинения и главно творбата на патриарх

XI. Нова редакция на повестта за Иван Рилски. – Изв. Инст. бълг. литература, 9, 1960; 3. Съвременници на Паисий. Т. 2. С., 1964, с. 140 с факсимиле. П е т к а н о в а - Т о т е в а, Д. Дамаскините в българската литература. С., 1965. М и р ч е в а, Е. Рецепцията на Евтимиевото „Житие на св. Петка“ в българската литература от XVI–XIX век. – В: 600 години от заточението на св. Евтимий, Патриарх Търновски. В. Търново, 2000. Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, Е. У з у н о в а. Бележки на българските книжовници. X–XVIII век. Т. 2. XVI–XVIII век. С., 2004, № 452.

Д. Господинов

ЙОАНОВИЧ (Йованович), хаджи Найден (1805, с. Хаджилии, дн. Юнаците, Пазарджишко – 22.III. 1859, Белград) – книгоиздател, книжовник, книгоразпространител. Произхожда от земеделско

семейство. Дядо му е епископ Дионисий Агатоникийски. Учи в манастирско училище. Учител в Татарпазарджик (дн. Пазарджик) до 1834 и в Батак (1835, 1839). Поклонник в Ерусалим (1840). Освен книги с религиозно и светско съдържание, поръчва за отпечатване и гравюри на икони, ликове на бълг. царе, картини с истор. сюжети. Като един от първите пътуващи книжари обхожда бълг. земи, Сърбия, Влахия, Русия (след 1840) и разпространява своята продукция, която пропагандира патриотични и нравствени идеи. Материали в: ЦДИА, ф. 1546; НБКМ–БИА, ф. 2.

Съч. Книга, нарицаемая святче или календар вечний. Собран от много различни други заради леснота болгарскому народу; украшен сос много назначения потребни на секому человеку и издан на болгарски за потреба на единородните православни братие. Собран и сочинен и напечатан сос иждивението от .., заради просвещението на православните християни. Букурещ, 1843; Белград, 1853. Буквар или началное учение с различни поучения за болгарските чада и за секиму человеку. Собран и сочинен и напечатан сос иждивението от учителя..., ревнителя болгарскаго просвещения и книгопродавца по сичката славна Болгария, татарпазарджичанина. Букурещ, 1846; Белград, 1849. Житие на святаго и славнаго великомученика Димитриа Миротчца и святаго славнаго великомученика и победоносца и чудотворца Георгиа и святаго великомученика Теодора Тирона и святаго великомученика Евстатиа. Преведени от славенский на болгарский язик заради полза и поучение и душеспасение рода християнскаго, преведени и напечатаний трудом и иждивением ..., учителя, жителя татарпазарджичанина, ревнителя болгарскаго просвещения и книгопродавца по всея Славеноболгария. Букурещ, 1846. Месецослов или календар за лето 1847. Издаде ся трудом и иждивением от ..., учителя, жителя татарпазарджичанина, ревнителя болгарскаго просвещения и книгопродавца по всея Славеноболгария. Букурещ, 1846. Месецослов или календар за лето 1848. Издаде ся трудом и иждивением ... Букурещ, 1847. Христос душата грешна зове камто себе. Преведе ся от славенский на славеноболгарский язик. Издание и иждивением от ... Букурещ, 1848. Чистописание за болгарските юноши. Издание и иждивением от ... Букурещ, 1848; Белград, 1851 [второто издание е различно по съдържание от първото]. Месецослов или календар за лето 1849. Издаде ся трудом и иждивением от ... Букурещ, 1848. Псалтир во употребление святия православния церкве восточнаго вероизповедания. Напечата ся сос иждивение и трудом от ..., ради болгарскою юност. Белград, 1850. Нови български песни с царски и други нови песни или похвали и съдби баща сос сина. Издаде ся с трудом и иждивением от ... Белград, 1851. Снотълковател, преведен от руский на славеноболгарский язик. Напечата ся за любопитство на любочитателите. Издание и иждивение от ... Издание второ. Белград, 1851. Житие на святаго Варвара. Преведено от славянский на славяноболгарский язик и напечатано от ..., за душевни ползи на читателите. Белград, 1852. Житие на святаго Игнатия и святаго Варвара. Преведени от славенский на славяно-болгарский язик и напечатани от ..., за душевни ползи на читателите. Бялград, 1852. Наставник и ученик. Издаде ся с иждивение от ... Белград, 1852. Правила за сохранение на здравието. Издаде ся с иждивение от ... Белград, 1852. Календар за лето 1852, списан от ... Белград, 1851. Календар за лето 1853. Списън от ... Белград, 1853. Годишно предзнание или пророчество или календар вечний. Преведен от гръцкий, украшен сос много назначения потребни секому человеку и издан на свят с иждивение от ... Издание седмое. Белград, 1853. Свиток Богоматере или молитва пресвятия Богородици и собеседование грешника с Богородицею; 10 заповеди божия на двою скрижалех Моисею предания; 3 совети евангелстий; 7 тайн новаго завета; 3 добродетели, глаголемия богословния; 4 добродетели главния; 7 даров духа святаго ...; 7 дел милости, телу надлежащих; 7 грехов смертних, имже противостоят честния добродетели; 9 блаженств евангелских; 5 чувств телесних; 5 чувств душевних; 4 последняя и достопамятная. Напечата ся с иждивение от ... К благоговению православних чад восточния Церкве. Белград, 1853. Повести забавни и любопитни на Настратин Ходжа и Хасекий, който спечелил голямо богатство от ония, кои ги било страх от жените им, и трите лъжовници, и безумний ученик, и арабский учений роб. Преведени от турский на славяноболгарский язик. Издани на свят с иждивение от ... Белград, 1853. Молитва на пресвятая Богородица. Ползована заради всекаго православнаго християнина, наедно и со сънат на свята Богородица, когото е видяла преди разпетието Христово. Преведена от греческаго на славеноболгарскаго язика и напечатана сос иждивението ..., за душевний ползи на читателите. Белград, 1853. [Лист с религиозни поучения] Преведе ся от славянски на славянобългарский язик и са печати сос иждивението от ... Белград, 1853. Философъско поучение, което е сос 62 добри совети и 66 умни ответи, които са най-потребни за младите ревнителе, а най-много за гулемите человеци. Издаде ся на свят с иждивение от ... Белград, 1854. Календар за лето 1855. Списън от ... Белград, 1855. Ѱалтиръ во опотребленіе святія православныя церкве восточнаго вероизповеданія. Напечата ся с иждивеніемъ и трудомъ от .., книгоиздателя за болгарскою юност. Белград, 1855.

Лит. У с т а - Г е н ч о в, Д. Хаджи Найден Иванов (Като издател на ликове). – ПСп, 1911, № 71. Н а ч о в, Н. Хаджи Найден Йоанович. – Бълг. книга, 1930, № 4–5. П е н е в, Б. Хаджи Найден Йованович. – В кн. му: История на... Т. 2. Ф е р м а н д ж и е в, Н. Хаджи Найден Йоанович. Книгоиздател и книгописец български. – В: Възрожденски книжари. Съст. и ред. П. Парижков С., 1980.

К. Михайлов

ЙОВЧО, поп (Й. Попниколов Икономов) (19.X.1876, Трявна – 23.III.1855, Трявна) – свещеник и летописец. Потомък на стар род, преселил се в Трявна от Одринско през втората половина на XVII в. Баща му, иконом Никола Попйовчев (1761–1834), е известен килиен учител и книжовник, владее няколко езика и притежава богата библиотека. След като дава първоначално образование на сина си, през 1800 го завежда в грц. училище в Букурещ. Поради кърджалийските вълнения Й. се връща през 1802 в Трявна и е даден да учи занаят – терзийство. По-късно го упражнява през зимите, същевременно е килиен учител, занимава се и с търговия. През 1824 е ръкоположен за свещеник, скоро стига чин сакеларий, а от 1837 е иконом. Владее добре рус., грц. и влашки език, обогатява библиотеката на баща си с много бълг. издания. Активен участник в подема на учебното дело в Трявна. Остава в бълг. литературна история със своя „Летопис и родословие", малка книжка, в която са описани събития от 1680 до 1869. Съдържа интересни сведения за поминъка и просветните стремежи на тревненци, за отношенията между тях, за природни явления и стихийни бедствия, за бунтове и размирици, за войните между Русия и Турция, които са проследени в подробности. Летописът не е съставен от бел. или *приписки*, писани между другото, а е плод на целенасочени усилия на подготвен книжовник от фамилия, в която шестима души водят летописни бел. в продължение на век. За летописа си Й. ползва бел. на баща си, а синът му поп Никола и внукът му поп Йоаникий

продължават неговото дело. Летописът се съхранява в НБКМ, № 1350.

Съч. Славейков, П. Р. Извлечение из летописа на поп Йовча от Трявна. – СбНУ, 2, 3, 1890; 4, 1891. Летопис на поп Йовчо от Трявна, сина му поп Никола и внук му Йонко Попниколов. – В: Писахме да се знае. С., 1984. Поп Йовчо от Трявна. Летопис и родословие. В. Търново, 1995.

Лит. Богданов, Ив. Трявна през Възраждането. Истор. принос. С., 1977. Недев, Н. 1. Библиотеката на двама тревненски килийни учители. – Лит. история, 1979, № 5; 2. Летописецът Поп Йовчо от Трявна и неговите потомци. Шумен, 2004. Христова, В., Д. Попски. Поп Йовчо и неговият летопис. – В: Трявна. С., 1982. Алексиева, Сн. Мястото на летописеца поп Йовчо във възрожденската литература. – Български език и литература, 1995, № 1. Стефанов, Св. Болгарский хронограф эпохи национального Возрождения (летопись священника Йовчо из Трявны). – Bulgarian Historical Review, 2001, № 1–2. Чолов, П. Летописецът поп Йовчо и следовниците от неговия род – създатели на българската генеалогия през Възраждането. – Родознание, 2007, № 1.

Д. Господинов

ЙОСИФ БРАДАТИ (XVIII в.) – йеромонах, книжовник дамаскинар. Има твърде малко писмени достоверни данни за живота му. Предположението, че е роден през 1682 или 1683 в гр. Елена и произхожда от рода на Разсуканови, не се потвърждава от говора му (отразен в преписаните от него сборници), който е западнобълг. Не е известно какво образование е получил, къде е овладял грц. език и в кой манастир се е замонашил. Първата сигурна вест за него е от 1740, когато в *приписка* съобщава, че е завършил сборник със слова и *жития*. През сл.г. като рилски монах таксидиот посещава много бълг. селища, отсяда в домовете на видни жители, които му осигуряват необходимите условия за активна проповедническа и книжовна дейност. В приписки съобщава, че е писал сборници в с. Оризаре, Щипско, в Самоков (1749, 1751, 1752, 1755), Враца (1750), Габрово, с. Хрельово, Самоковско. Предполага се, че живее до края на XVIII в., но последната сигурна вест за него е от 1761.

Й.Б. е сред най-продуктивните книжовници през XVIII в. – запазени са ок. 20 негови сборника, в които са включени много съчинения – в автографите му те са 128, а заедно с преписите („от извод духовника Йосифа“) броят им нараства значително. Има предположения, че част от тях са приписвани на Й.Б. поради големия му авторитет. Той не обича да се повтаря и непрекъснато търси нови произведения, но тематичният обхват на книжовното му дело е сравнително ограничен. Основен мотив е доказване на превъзходството на християнството над останалите религии и посочване на примери как българите трябва да се отнасят към чуждоверския натиск, за да запазят своята вяра („Да се разпознават християните и по дрехите, и по език, и по ястие, и по правда и истина, по всички работи да сме отделни от другите вери.“). Затова в сборниците му често са поместени жития на мъченици за християнската вяра (сборник от 1743 почти изцяло се състои от подобни съчинения). Не по-малко внимание е отделено на въпроса за просветата на народа – Й.Б. включва редица съчинения на Й. Златоуст („Слово за четене на книгите“, „Как е полезно често да прочитаме писанието“ и др.) със свои оригинални добавки, в които посочва какви книги са потребни, на какъв език трябва да са написани и как следва да се четат. Неизменно критичен към тогавашните бълг. нрави, укорява читателите и слушателите си, че „вместо книги, държат котки или гладят кучета ... или пък пушат тютюн“. Като проповедник Й.Б. винаги пише с мисъл за простите и необразовани хора, затова предпочита кратките поучителни разкази и житията („По-добре да се оставиш от канон свети, но от житие да не се оставяш, понеже от канон и псалтир не може простия човек да разбере,

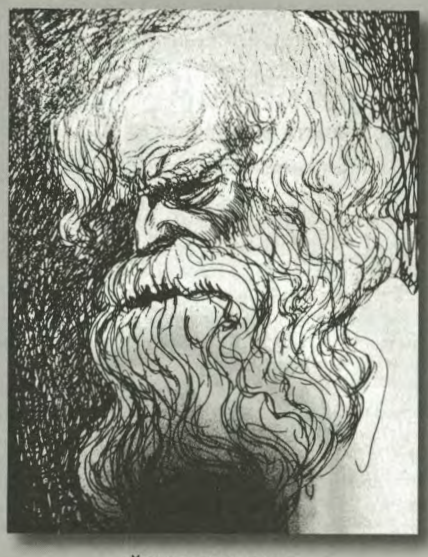

ЙОСИФ БРАДАТИ

да се ползува, а от поучение за простите люде велика полза бива за христолюбивите християни.“). Съветва свещениците „да украсит церков сас различни поучителни книги по прости язик да се разбират и прости людие безкнижни да разумеют“. Според него по този начин могат да се изкоренят невежеството и суеверията, на борбата с които посвещава много съчинения – „Слово ради самовили“, „Слово заради празници бабини“ и др. С тази цел пише много поучения за възпитанието на жените и съставя специален сборник, наричан Женски (1756), от който са запазени много преписи. В поучения като „Как трябва да се стои в църква“, „За украшението на жените и момите и как да живеят“ Й.Б. насочва укорите си към онези жени,

които мислят единствено за „червило и белило“, ходят в църква, за да показват новите си премени, да се одумват една друга и да се кикотят като на пазар. Не по-малко жлъчен е и към духовниците – високомерни и тщеславни, потънали в невежество и леност, с мисъл, насочена само към „телесное угождение“. Повечето съчинения в сборниците на Й.Б. са познати от старославянски ръкописи, друга част са преведени от грц. език – най-важният му извор е сб. „Съкровище“ от Дамаскин Студит. Тези традиционни съчинения обаче са преработени в значителна степен чрез съкращаване на по-сложни стилистични фигури и на неизвестни на бълг. читател реалии, добавяне на пояснения и повторения, за да бъде текстът ясен дори за необразованата аудитория, или преосмисляне на някои пасажи пак със същата цел. Й.Б. не се колебае да изяви своята индивидуалност, да отстоява социално значими позиции въз основа на богатите си лични наблюдения, което го откроява като най-значимата фигура сред бълг. книжовници през 40-те и 50-те г. на XVIII в. Сборниците на Й.Б. се съхраняват в НБКМ (№ 328, 687, 1058, 1059, 1060, 1419, 1420); ЦИАМ (№ 917); НБИВ (№ 126); библиотеката на митрополията във Враца (№ 10).

Съч. Народното четиво през XVI–XVIII век. Подбор и ред. Д. Петканова. С., 1990.

Лит. Ц о н е в, Б. Новобългарска писменост преди Паисия. – Бълг. преглед, 1894, № 8. М а р и н о в, Д. Йеромонах Йосиф Брадати. – СбНУ, 18, 1901. Ц о н е в, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1. С., 1910. Ц о н е в, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923. П е н е в, Б. Йосиф Брадати. – В кн. му: История на ... Т. 2. Д и н е к о в, П. Първи възрожденци. С., 1944, 54–62. П е т к а н о в а, Д., К. К у е в. Нови вести за дамаскинаря Йосиф Брадати. – Език и литература, 1959, № 4. А н г е л о в, Б. Ст. 1. Йосиф Брадати. – В кн. му: Съвременници на Паисий. Т. 1. С., 1963; 2. Йосиф Брадати – предвестник на Паисий Хилендарски. – В кн. му: Старобългарско книжовно наследство. С., 1983. С т о я н о в, М., Хр. К о д о в. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964. Д о н ч е в, А. Къде е роден йеромонах Йосиф Брадати? – Духовна култура, 1968, № 5. П е т к а н о в а-Т о т е в а, Д. 1. Дамаскините в българската литература. С., 1965; 2. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII–XVIII. – ГСУ, Ф-т славянски филол., 62, 1968, 103–107, 119–133, 135–145; 3 Една неизвестна приписка на Йосиф Брадати. – Старобългаристика, 1989, № 1. К о ч е в а, Е. Нови и стари фонетични и правописни черти в книжовното дело на Йосиф Брадати. – В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сб. в памет на член-кор. Кирил Мирчев). С., 1979. И к о н о м о в а, А. Новооткрити сборници на Йосиф Брадати. – Изв. НБКМ, 16 (22), 1981. Р а й к о в, Б. Малки приноси към историята на българската литература от епохата на прехода. – Старобълг. литература, 1991, № 25–26. Х р и с т о в а, Б. и др. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 5. С., 1996. И в а н о в а, Н. Суеверията и южнославянската духовна култура през XVIII в. (Специфика на книжовноезиковата интерпретация). – Зборник Матице српске за славистику. Електронско издање, 1999, свеска 56–57, 30 дек. 1999. С т а н е в, Хр. Йеромонах Йосиф Брадати: Предвестник на Българското възраждане. В. Търново, 2005. Д и м и т р о в а, М., А. Б о я д ж и е в. Апокрифът за апостол Тома в късната дамаскинарска традиция. – Год. Асоциация „Онгъл“, 8, 2009.

Д. Господинов

ЙОСИФ ХИЛЕНДАРЕЦ (XVIII–XIX в.) – книжовник, монах в Хилендарския манастир. Ок. 20 г. е таксидиот в Сливенско, Еленско, Котленско и Карнобатско. Пише в метоха на с. Жеравна, Сливенско, където вероятно е роден, тъй като в езика му са запазени местни диалектни особености. Известни са 16 писма на Й.Х., изпратени от Хилендарския манастир до Сливен и обратно. Те свидетелстват, че е предпочитан духовен наставник на първенците от гр. Елена, изпратили няколко молби до игумена на манастира за него. Автор е на „Беседа за ползата от четенето“ (незапазена изцяло), написана под формата на послание към жителите на с. Жеравна. Съчинението е интересен образец на ораторската проза от края на XVIII в. Й.Х. призовава българина да се просвещава, да обикне книгата и да се грижи за нейното разпространение. Подчертано е значението на писаното слово, осъжда се леността при четенето като голям грях, който заслужава да бъде наказан. Творбата съдържа картинни примери от бита, които придават искрено и непосредствено звучене на текста. Й.Х. е автор и на катехизис с тълкувания на основни християнски етични норми, запазен в автограф от последната четвърт на XVIII в. (М., Държавна библиотека, Григорович № 1711) и вторичен препис в катехизис от края на XVIII – началото на XIX в. (Прага, Национален музей, IX H 10). Й.Х. превежда от рус. издание катехизис с тълкувания на основни християнски етични норми, запазен в автограф от 1806–08 (НБКМ № 781). Освен чрез общи стилово-езикови и лексикални особености и откъси от негови писма, авторството на Й.Х. е доказано и въз основа на споменаване на името му в Пражкия ръкопис в молитва за човек, комуто предстои да пътува, поместена след края на катехизиса. Текстът е съставен на народен говор въз основа на руско катехитично съчинение на митрополит Платон (Левшин) (1737–1812), отпечатано през 1776 и 1791. По съдържание представлява кратко изложение на християнското учение и вероятно има учебно предназначение. Характерни за стила на Й.Х. са публицистичните му похвати, които се срещат в творчеството на *Йосиф Брадати*, а езикът е ценен извор за проучване на изт. балкански говори. Творчеството на Й.Х. набелязва характерни идейно-тематични тенденции през края на XVIII и началото на XIX в.

Съч. А н г е л о в, Б. Ст. Съвременници на Паисий. Ч. I. С., 1963, 201–206. К а р а д ж о в а, Д. Нови данни за духовно-просветния живот в Еленския край през втората половина на XVIII и първата половина на XIX век. – Изв. НБКМ, 22 (28), 1996, 253–276.

Лит. Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923. П е т к а н о в а, Д. 1. Един непознат съвременник на Паисий Хилендарски (Йосиф Хилендарски). – Език и литература, 1962, № 6; 2. Дамаскините в българската литература. С., 1965, 179–190. А н г е л о в, Б. Ст. Съвременници на Паисий. Ч. 1. С., 1963, 146–153. К о в а ч е в, М. Българско монашество в Атон. С., 1967, 46–49. С т о я н о в, М., Хр. К о д о в. Опис на славянските ръкописи в Софийската

народна библиотека. Т. 4. С., 1971. Л е к о в, Д. Писател – творба – възприемател през Българското възраждане. С., 1988, с. 36. К а р а д ж о в а, Д. 1. Нови данни за Котленския книжовен център през XVIII век. – Старобългаристика, 1988, № 4; 2. Котленският книжовен център през XVIII век. Пловдив, 1994, 84–91, 121–123; 3. Сливенският регион и връзките му с Хилендар в края на XVIII и началото на XIX век. – В: Балканът и морето. Послания към времена и поколения. Благоевград, 1999; 4. За един ръкопис-автограф на българския книжовник Йосиф Хилендарски. – В: В памет на Петър Динеков. Традиция, приемственост, новаторство. С., 2001.

А. Милтенова

ЙОЦОВ, Борис Иванов (8/20.II.1894, Враца – 1.II.1945, София) – литературен историк и критик, един от създателите на бълг. литературоведска бохемистика. Следва славянска филология (1913–16) и право (1918–20) в СУ. С препоръката на Б. *Пенев* получава чехословашка стипендия по чеш. език и литература и заминава за Прага (1923). Защитава докторат в Карловия университет (1926) върху творчеството на чеш. поет Отакар Мокри с оглед влиянието на пол. романтизъм в Чехия. По различно време посещава с научна цел Виена, Прага, Бърно, Варшава, Краков, Братислава и др. славистични филол. центрове. Асистент (1926), доц. (1929), проф. (1935) и завеждащ катедрата по бълг. и славянски литератури в СУ (1935–44). Чете лекции по нова бълг. литература и по сравнителна история на славянските литератури. Декан на Историко-филол. ф-т (1935–36), директор на Народния театър (1936–37), м-р на просвещението (1942–44). Дописен член на БАН (1932). Член на словашкото научно дружество „П. Й. Шафарик“ (Словашка АН), на Чеш. кралско научно общество, на Българо-чехословашка взаимност, на бълг. писателски съюз и ПЕН-клуб; почетен член е на Чехословашко-бълг. взаимност в Прага, на Славянския инст. и Лужишко-срб. дружество в Прага, на Дружеството на рус. писатели и публицисти в България. От 1936 до смъртта си е подпредседател на Славянското дружество в България (1936–44).

След 9 септ. 1944, в качеството си на бивш м-р във второто правителство на Б. Филов и правителството на Д. Божилов, е осъден на смърт от т.нар. Народен съд и екзекутиран. Дълги години е заличена паметта за неговата личност и интелектуално творчество. Наложената комунистическа цензура върху името му позволява негови тематични разработки и изследователски сюжети да бъдат ползвани за научни цели без да бъде цитиран. С решение № 172 от 26 авг. 1996 на Върховния съд на Република България присъдата е отменена.

Й. е активен изследовател на литературата на Бълг. възраждане и славист компаративист. След Й. *Иванов*, Ив. Д. *Шишманов* и Б. *Пенев* професионално развива изследването на славянските връзки на литературата и културата на Възраждането, обогатява сравнително-истор. проучвания с темата за присъствието на бълг. реалии (образи, сюжети, събития) в слав. литератури („Българските страдания и борби за свобода в славянската поезия“ – ГСУ, Историко-филол. ф-т, 31, 1935, № 12). Подготвя първото издание на лекциите на Б. Пенев по история на новата бълг. литература.

Й. създава значително литературно-изследователско дело в областта на новата бълг. литература, на славянските литератури и техните взаимни контакти и въздействия (с акцент върху XVIII и XIX в.). Възприема възгледите на Б. Пенев за ролята на извънлитературните фактори (обществени и културноистор. условия), обуславящи художественото творчество, за литературната еволюция, която свързва появата на естетически значими творби с процеса на художествени натрупвания във времето и обяснява включването на произведения без особени художествени качества (с т.нар. истор. стойност) в корпуса на възрожденската литература. Споделя и неговата апология на творческата личност. Според Й. в хронологичната верига на развитието са важни писателските личности, които „изразяват, изясняват, дори движат събитията“, в тяхно лице търси „творческия фактор“ на външното въздействие и това обяснява използването на литературната психология и социология. Тази своя позиция той защитава като автор на *предговори* с монографично-портретен характер към произведения на бълг. писатели и книжовници: *Паисий Хилендарски,* Х. *Ангелов,* Л. *Каравелов,* П. *Берон,*

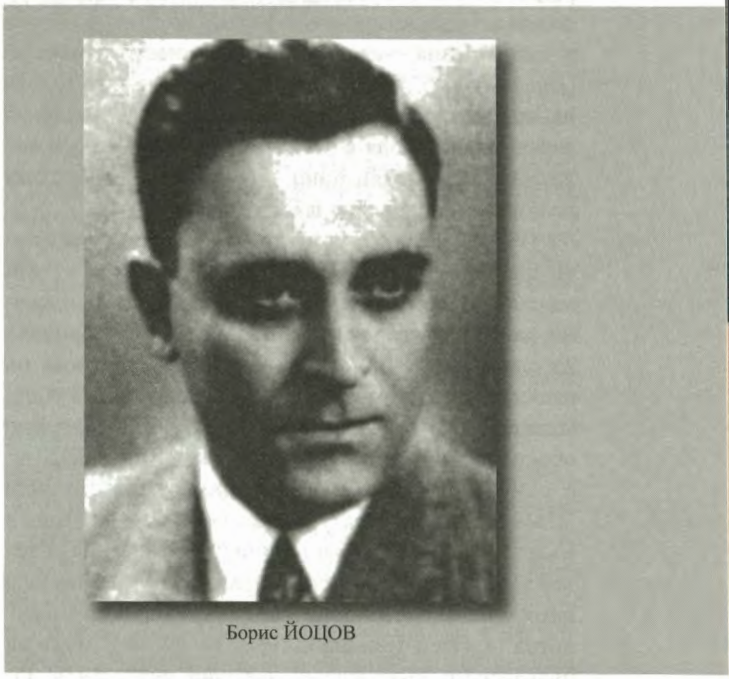

Борис ЙОЦОВ

Н. *Бончев*. Автор е на студии за П. Р. *Славейков*, Ил. *Блъсков,* П. П. *Славейков* в илюстрованата литературно-истор. библиотека „Български писатели. Живот, творчество, идеи“ под редакцията на М. *Арнаудов* (1–2, 3, 5, 1929–30). Портретните характеристики на Й. разкриват ангажираността му с литературноистор. синтез на националните литературни факти, който, според него, не обхваща „само върховете на художественото творчество“. Интересът му към поезията на Каравелов (лишена от „високо вдъхновение“) отговаря на принципа на „историко-литературна приемственост“, задължителен за гледната точка на литературния историк. Аналитичното вглеждане в поетическия изказ на Каравелов, опиращ се на традицията на народната поезия, на гражданско-изобличителния патос на рус. поезия от 60-те г. на XIX в. и на „интимно-народническата стихия“ у Т. Шевченко, довежда Й. до извода за поетическите форми, които той налага в бълг. поезия – *елегията* и поетическата *сатира* (*епиграмата*). Принципът на историко-литературна приемственост се възприема и с неговата диференцираща роля в рамките на даден стил, художествен похват или жанр – посочва различния вид реализъм у Каравелов и Блъсков.

Й. обединява в своята научна дейност компетенциите на историка на бълг. литература с тези на слависта компаративист. Връзката между славянознание и българознание, т.е. между завоеванията на славянската филология, идейната програма на славистичния романтизъм (на първо място чеш. коларизъм и рус. славянофилство) и бълг. културно обособяване и литературно развитие през XIX в., е основополагаща за съдържанието на статиите „Славянските литератури и славянското съзнание в България“ („Български преглед“, 1929, № 1), „Йозеф Добровски и нашето възраждане“ („Българска историческа библиотека“, т. 1. 1930), „Народен будител“ („Отец Паисий“, 1930, № 19–20), „Път на българското възраждане“ („Родна реч“, 1934–35, № 5), „Василий Евст. Априлов“ („Просвета“, 1935, № 2), „Българското историческо съзнание по време на възраждането“ („Родина“, 1938, № 1). В приобщаването към славянската културна общност Й. вижда защита на бълг. национална и културна идентичност – на първо място от културно-асимилационните домогвания на грц. образование и духовна култура (славизъм срещу гърцизъм), затова народният будител е „българският славянист“. Убеден е, че пътят на Бълг. възраждане води към славянската култура и чрез нея към европейската и, позовавайки се на култа към славянските равноапостоли Кирил и Методий, истор. обединява национално и славянско съзнание като защитава старобълг. езикова основа на тяхното културно дело. Посочва патриотичното значение на старата църковнославянска традиция, чрез която бълг. народ е „взел живо участие в изграждането на духовния живот на славянския свят“, и обръща специално внимание на делото на просветителите от епохата на Възраждането, като смята, че култът към революционерите е „пресилен и едностранчив“. „Мирният културен подвиг“ (Ю. И. *Венелин*, В. *Априлов*, П. Берон, *Неофит Хилендарски*-Бозвели, К. *Фотинов*, Ив. *Богоров*) според него гради народностното единение, свързва бълг. народностна еманципация със славянския културен модел и с научното развитие на славистиката (БКД с неговото „Периодическо списание“ и славянски ориентирана литературно-културна дейност).

Й. определя феномена национално Възраждане като „българска народностна революция – стопанска, духовна и политическа“ и търси взаимовръзката между неговите същностни прояви в процеса на формиране на национално съзнание. Поемата на Г. С. *Раковски* „Горски пътник“ посочва като „книга на бълг. революция“, която въплъщава в себе си единството на културния и политическия идеал на бълг. свобода, а авторът ѝ назовава „типичен романтик“. В статията „Българската революционна романтика“ („Българска историческа библиотека“, 1929, т. 1 и 4) Й. обединява поезията на Д. *Чинтулов*, Раковски и Каравелов, за да разкрие отношението между революционния и еволюционния път към свободата като проблем на творческата личност и нейната обществена ангажираност. Той не подлага на строга естетическа преценка творбите на Раковски и Каравелов, пренебрегва несъвършенствата на формата и стила заради „качествата на личността“ и връзката ѝ с духа на времето; смята, че строгият естетизъм, подходящ за литературния критик, подкопава истор. перспектива, ценностния градеж на художествената еволюция (тук влиза в задочен спор с критическия естетизъм на Б. Пенев). За „поетически романтизъм“ говори относно поезията на П. Р. Славейков, чиято художествена значимост го издига до „господар на българската реч“. Й. използва термина романтизъм/романтика като периодизационно понятие, което в типологически по-общ план се отнася до връзката на бълг. литература със западноевропейските идейно-художествени движения (просвещение, романтизъм, реализъм), а в генетично-контактологичен – с романтизма на славянското възраждане и неговата специфика. Й. отделя специално внимание на Хр. *Ботев* в ранните си публикации, като засяга ролята на народната песен в неговия поетически свят – статията „Хаджи Димитър и народната песен“ („Златорог“, 1926, № 5–6). Ботев, който „въздига образа на Балкана до поетически мит“, е централ-

на фигура в студията „Балкана в нашата поезия“ („Златорог“, 1922, № 1), която представя образа на Балкана като природен топос, свързан с бълг. дух в поривите му за волност и свобода (в народната песен и в индивидуалното творчество) като символ на националния живот с неговите истор. спомени, легенди, герои, революционни борби и надежди (от Чинтулов до Пенчо Славейков).

Компаративните славистични изследвания на Й. имат свой принос за културния авторитет на бълг. литературна история в условията, когато бълг. литература още не се е оформила като значим художествен феномен, нейната неразвитост е компенсирана чрез „духовните връзки между членовете на славянското семейство“. Възприемайки тази гледна точка, Й. разширява периметъра на бълг. романтика от времето на Възраждането с произведения на чеш. писатели П. Хохолоушек („Българска романтика у Прокопа Хохолоушек“. – „Български преглед“, 1930, № 3) и Й. Фрич („Една вардарска балада“. – „Родина“, 1940, № 3), които използват мотиви и сюжети из живота и борбите за свобода на намиращите се под тур. гнет българи и южни славяни. В монографията „Български страдания и борби за свобода в славянската поезия“ са подбрани трима славянски поети – от Русия (Я. П. Полонски), Чехия (Е. Краснохорска) и Словения (А. Ашкерц) с произведения, откликващи на бълг. и южнославянските борби за свобода през 70-те г. на XIX в. Изследването съдържа богат фактологически материал и извежда на преден план романтичната идея за славянското духовно единство и съпринадлежност, която художествено приобщава бълг. народ към ценностите на славянския свят. Приносен характер за бълг. литературознание имат студиите на Й. в областта на литературната рецепция и нейните различни форми (*побългаряване*, превод, парафраза): „Kde domov můj у нас“. Към историята на чешко-бълг. културни отношения“ („Българска мисъл“, 1935, № 1), „Братя Миладинови в Чехия“ (ГСУ, Историко-филол. ф-т, 30, 1934, № 17), „Йозеф В. Фрич и Васил Друмев“ („Листопад“, 1926/1927, № 6–7).

През 20-те г. като активен сътрудник на „Златорог“ Й. представя чеш. литература на XX в. в редица публикации: обзорната статия „Съвременна чешка литература“ („Златорог“, 1924, № 6–7), статии за поетическото творчество на П. Безруч, И. Волкер, О. Бржезина. Автор е на статии и за други славянски писатели и литератури. Материали в: ДА – София, ф. № 994 к, оп. 2, а.е. 256; ЦДА, ф. № 108, оп. 2, а.е. 684; ф. 202 к, оп.1, а.е. 40 и оп. 2, а.е. 20; НА БАН, ф. № 37 к, оп. 1, а.е. 2356–2363.

Съч. Братя Миладинови в Чехия. С., 1934. Българските страдания и борби за свобода в славянската поезия. С., 1935. Славянството и Европа. С., 1992. Не забравям аз красивата Прага. Предг. В. Раковски. С., 2004.

Лит. Теодоров-Балан, А. 1. Д-р Борис Йоцов. Отакар Мокри. (ГСУ, Историко-филол. ф-т, 25, 1928, № 3) – Бълг. преглед, 1929, № 1; 2. Д-р Борис Йоцов. Нешо Бончев. – Бълг. преглед, 1930, № 3. Чешки отзив за един български труд – Проф. Йосиф Пата пише в Narodní Listy от 21 юни 1931, бр. 170 за студията на д-р Б. Йоцов „Българската романтика у Прокопа Хохолоушек“. – Листопад, 1931, № 9–10. Бурмов, Ал. Българските страдания и борби за свобода в славянската поезия от Борис Йоцов. – Училищен преглед, 1935, № 9. Арнаудов, М. 1. Един забравен поет (Харалан Ангелов. Стихотворения..., 1934). – Бълг. мисъл, 1934, № 7–8; 2. Борис Йоцов. Братя Миладинови в Чехия. – Бълг. мисъл, 1934, № 10; 3. Борис Йоцов. Българските страдания и борби за свобода в славянската поезия. – Бълг. мисъл, 1935, № 9. Крачунов, К. Паисий Хилендарски. История славеноболгарская, предадена на новобългарски, с увод от проф. д-р Борис Йоцов. Просветно единство, 1934–35, № 3. Георгиев, К. Един час при директора на Народния театър Борис Йоцов. – Литературен глас, № 316, 1936. Пенев, П. Българските страдания и борби за свобода в славянската поезия от проф. Б. Йоцов – Литературен глас, № 333, 1936. В. (Ст. П. Василев). Л. Каравелов. Стихотворения. Увод, уредба и бел. от проф. Б. Йоцов. – Родна реч, 1937–1938, № 2. Константинов, Г. Нова българска литература. От Паисий Хилендарски до наши дни. Ч. 2. След Освобождението. С., 1943. Бръзицов, Хр. Един час при проф. д-р Борис Йоцов. – В: Един час при ... Т. 2, С., 1943. Делчев, Б. Фашизмът в нашата литература. – Работническо дело, № 15, 1944. Обвинителният акт срещу бившите регенти, царските съветници и министри. – Работничесако дело, №. 73, 1944. Тодоров, А. Прояви на буржоазна идеология в литературната история и критика. – Изкуство, 1949, № 4. Павлов, И. Ученият в лабиринта на историята. Предг. – В: Борис Йоцов. Славянството и Европа. С., 1992. Урбан, Зд., Л., Ржехачек. Прага и българската филология. С., 1992. Стефанов, В. Завръщане в българската култура. 100 г. от рождението на Борис Йоцов. – Литературен форум, № 9, 1994. Тодоров, В. Orera Slavica или назад към Борис Йоцов. – Голяма чешка библиотека № 1, 1995 (научно разклонение на сп. „Хомо Бохемикус“, изд. на „Бохемия клуб“).

Хр. Балабанова

ЙОШЕВ, Георги Стефанович (1824, с. Сеславци, Софийско – 1884, Варна) – преводач и книжовник. През май 1845 пристига в Белград по препоръка на срб. капукехая в Цариград Л. Тодорович. Завършва гимназия (1849) и право (1852) в лицея в Белград като стипендиант на срб. правителство с настойник А. Петрониевич. Има желание да специализира право в Германия, но му е отказана издръжка. Приятел на Г. С. *Раковски*. Поддържа близки взаимоотношения с Н. *Геров*. Драгоман и секретар на рус. консулство във Видин. През март 1861 за известно време е изпратен за секретар на М. А. Хитрово, рус. консул в Битоля. След Освобождението живее във Варна.

И. превежда от срб. и от рус. на бълг. език. Преводът му „Кратка всеобща история...“ е препоръчан от одеските българи и одобрен от букурещките; цензурирана от владиката Паисий във Видин, книгата е спряна от тур. правителство. Материали в: ЦГИА–Л., ф. 651, оп. 1, ед.хр. 453, л. 109–110; ЦДИА, ф. 1546, оп. 1, а.е. 369, л. 1–3; Архив на Г. С. Раковски. Т. 2, с. 705; т. 3, с. 74, 800.

Съч. Часови благоговейния [от Х. Чохе?]. Преведени от немский на сръбский язик от г. Гаврила Поповича, архимандрита, а от сръбский на български язик от ... Белград, 1850. Последни часове от животат на император Николай първий. Преведе от руский на български язик ... Одеса, 1856. Кратка всеобща история и прости разкази ради юношества [от Н. Берте], превел от руский язик ... С въпроси за повторение на разказите, с общо хронологическо обозрение на историята и с 4 исторически харти. Белград, 1861.

Лит. М а н а с и е в а, В. Учебници по българската история през Възраждането. – Истор. преглед, 1971, № 6. Б о й ч е в а, В. 1. Отпечатване на сръбски книги в сръбски печатници през 1833–1859. – Изв. НБКМ, 14 (20), 1976, 235–236; 2. Български младежи в учебните заведения на Сръбското княжество през 1830–1859. – В: Проблеми на Българското възраждане. С., 1981, 307–308. Г е н ч е в, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 169. Л и к о в с к и, Н. Да ся трудиме колкото комуто силите допущат. С., 1985.

Н. Капралова

ЕНЦИКЛОПЕДИЯ
БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

ЛИТЕРАТУРА • ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ
ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ • КУЛТУРНИ СРЕДИЩА

ТОМ 1

А – Й

Българска
Първо издание

Редактор на издателството *Таня Алмалех*
Художник на корицата *Константин Жеков*
Графичен дизайн *Десислава Георгиева*

Формат 202 × 285
Печатни коли 48,50

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.baspress.com

ISBN 978-954-322-727-3 (т.1)

ГОДИНА I. БУКУРЕЩЪ, СЪБОТА 8 ОКТОМВРИЙ 1877.
БЪЛГАРИНЪ
Излазя въ Срѣда и Сѣбботa.
Единъ брой 20 баня.
Управлявать и уреждать Хр. Р. Бѣчеваровъ и Дим. К. Поповъ.
Цѣно за В. БЪЛГАРИНЪ.
БУКУРЕЩЪ, 7 Октомврій, 1877.
Иградъ 4 Априлія 1873.
ЗВѢЧАТЫЙ ГЛУМЧО
Иградъ, 4 Априлія 1873.
ЖУРНАЛЪ
ЗА НАУКА, ЗАНАЯТЪ И ТЪРГОВИЯ
КНИГА ПЪРВА.
№ 1.
БЪЛГАРСКА ПЧЕЛА
ВѢСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ, ЛЮБОСЛОВЕНЪ И ТЪРГОВСКИ.
ГОДИНА I.
ИЗДАВА СИ СѢКОЙ ПЕТЪКЪ.
Редакторъ и поранителъ: Исаакъ Иончевъ.
Крой 2.
ISBN 978-954-322-727-3